KİLİSLİ MUSTAFA RÛHÎ EFENDİ'NİN RÛHU'Ş-ŞURÛH'U

Hazırlayan: Cumhur ÜN
Danışman: Prof. Dr. Süreyya A. BEYZADEOĞLU

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Edebiyatı Bilim Dalı için öngördüğü DOKTORA TEZİ olarak hazırlanmıştır.

Edirne
Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Eylül, 2007

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİMDALI

KİLİSLİ MUSTAFA RÛHÎ EFENDİ'NİN RÛHU'Ş-ŞURÛH'U

DOKTORA TEZİ

Bu çalışma, 13.02.2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Kemal YAVUZ

Üye: Prof. Dr. Süreyya A. BEYZADEOĞLU (Danışman)

Üye. Prof. Dr. Recep DUYMAZ

Üye: Doç. Dr. Ali İhsan ÖBEK

Üye: Doç. Dr. İbrahim SEZGİN

ÖN SÖZ

Özellikle Osmanlı coğrafyasında yüzyıllar boyu çok yaygın şekilde okunan, bu sebeple cemiyet hayatını etkilemiş olması muhtemel bir nasihat kitabı olan *Pend-nâme-i Attâr*'a sahip olduğu şöhret dolayısı ile farklı müellifler tarafından birçok tercüme ve şerh yazılmıştır. Tez konumuz bu şerhlerin en tafsilatlılarından biri olan ve Kilisli Mustafa Rûhî Efendi tarafından Hicrî 1181(1767/68) yılında kaleme alınan *Rûhu'ş-Şurûh'*tur.

Taşıdığı edebî değere nisbetle az tanınmış bir eser olan *Rûhu'ş-Şurûh*'un edebî değerine ve ihtiva ettiği edebî unsurlara dikkati çekmeye çalıştığımız tezimiz:

Söz konusu eserin bir şerh metni olması hasebiyle *şerh* kavramı ve şerhler hakkında genel bilgi verdiğimiz *Giriş*; şerhedilen eser *Pend-nâme* ve şairi Feridüddin Attâr hakkında biyografik bilgi vermekle yetindiğimiz *Attâr ve Pend-nâme'si*; söz konusu eserin şerhini kaleme alan şahıs ve eserleri hakkında bilgi verdiğimiz *Kilisli Mustafa Rûhî Efendi*; şarihin şerhi tertip şeklini, şerh tekniğini ve metnin teşkilinde esas kabul ettiğimiz nüshaları tanıttığımız *Rûhu'ş-Şurûh*; metnin teşkilinde esas kabul ettiğimiz kriterleri sıraladığımız *Metnin Tesisi*; şerhin ihtiva ettiği edebî unsurlar için numune vermeyi amaçladığımız *Edebî ve Kültürel Malzeme*; eser hakkında şahsî kanaat ve değerlendirmemizi ifade ettiğimiz *Sonuç*; çalışmamıza merkez teşkil eden *Metin* ve metinde geçen şahış, eser, yer isimlerini aldığımız *Metnin İndeksi*, ve nihayet, buraya kadarki safahat ve metnin tesisi safhasında yararlandığımız kaynakları sıraladığımız *Kaynakça* bölümlerinden oluşmaktadır.

Bu çalışmamda daima teşviklerini gördüğüm ve rehberliğinden istifade ettiğim hocam ve danışmanım Prof. Dr. Süreyya A. Beyzadeoğlu'na, her hususta bana destek veren öğretim üyeleri Doç. Dr. Ali İhsan Öbek ve Yrd. Doç. Dr. Yüksel Topaloğlu'na; Arş. Gör. Oğuzhan Durmuş ve Arş. Gör. Ozan Yılmaz'a en samimi hislerimle teşekkürlerimi arz ederim.

Cumhur ÜN

Edirne -2007

ÖZET

KİLİSLİ MUSTAFA RÛHÎ EFENDİ'NİN RÛHU'Ş-ŞURÛH'U

Tez konumuz olan Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'nin *Rûhu'ş-Şurûh* isimli eseri, Osmanlı coğrafyasında yüzyıllar boyu çok yaygın olarak okunan ve şöhreti dolayısı ile birçok tercüme ve şerhi yapılan Feriddüdin Attâr'ın *Pend-nâme'*sinin en tafsilatlı şerhlerinden biridir. *Rûhu'ş-Şurûh*'un taşıdığı edebî değer ve unsurları tespit amacı taşıyan çalışmamız; *şerh* kavramı ve şerhler hakkında genel bilgi verdiğimiz *Giriş*; şerhedilen eser *Pend-nâme* ve şairi Feridüddin Attâr hakkında biyografik bilgi vermekle yetindiğimiz *Attâr ve Pend-nâme'si*; söz konusu eserin şerhini kaleme alan şahıs ve eserleri hakkında bilgi verdiğimiz *Kilisli Mustafa Rûhî Efendi*; şarihin şerhi tertip şeklini, şerh tekniğini ve metnin teşkilinde esas kabul ettiğimiz nüshaları tanıttığımız *Rûhu'ş-Şurûh*; metnin teşkilinde esas kabul ettiğimiz kriterleri sıraladığımız *Metnin Tesisi*; şerhin ihtiva ettiği edebî unsurlar için numune vermeyi amaçladığımız *Edebî ve Kültürel Malzeme*; eser hakkında şahsî kanaat ve değerlendirmemizi ifade ettiğimiz *Sonuç*; çalışmamıza merkez teşkil eden *Metin* ve metinde geçen şahış, eser, yer isimlerini aldığımız *Metnin İndeksi*, ve nihayet, buraya kadarki safahat ve metnin tesisi safhasında yararlandığımız kaynakları sıraladığımız *Kaynakça* bölümlerinden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Edebiyatı, Şerh, Pendname, Kilisli Mustafa Ruhi, Rûhu'ş-Şurûh

SUMMARY

RÛHU'Ş-ŞURÛH OF KİLİSLİ MUSTAFA RÛHÎ EFENDİ

Rûhu'ş-Şurûh of Kilisli Mustafa Rûhî Efendi is my thesis, has been one of the most detailed commentaries written on Pend-nâme of Feriddüdin Attâr that is a book very well recognised and read for centuries in all Ottoman territory.

The study contains the following chapters.

Chapter 1, "Giriş" is an introduction on conception and content of commentaryes.

Chapter 2, "Attâr ve Pend-nâme'si" gives general information on Pend-nâme and its author.

Chapter 3, "Kilisli Mustafa Rûhî Efendi" gives information on life and works of author of the Commentary.

Chapter 4, "Rûhu'ş-Şurûh" explains composition and expounding methodology of the Commentary as well as information on selected edition used in the study .

Chapter 5, "Metnin Tesisi" explains the criteria used for building the translation of the Commentary.

Chapter 6, "Edebî ve Kültürel Malzeme" gives some samples on literary and cultural value of the Commentary.

Chapter 7, "Sonuç" includes concluding remarks by the writer of the thesis.

Chapter 8, "Metnin İndeksi" gives index of important names, places and works mentioned in the study.

Chapter 9, "Metin" includes full text of the Commentary used for the study.

Chapter 10, "Kaynakça" gives Bibliography used for the study.

Key Words: Old Turkish Literature, Commentary, Pendname, Kilisli Mustafa Ruhi, Rûhu'ş-Şurûh

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ

Tez konumuz olan *Rûhu'ş-Şurûh* adından da anlaşılacağı gibi bir *şerh*tir. "Açma, yarma"[1]; "keşfetmek, beyân etmek"[2]; "müşkil ü mübhem ü mahfî makûlesini keşf ve izhâr eylemek, kesmek, açmak, fehm eylemek..."[3] gibi sözlük anlamlarına sahip olan *şerh* kelimesinin terminolojik anlamlarını en sınırlı tarif ile: "Bir kitabın ibaresini yine o lisanda veya bir lisân-ı âharda tafsil ve izah ederek, müşkilatını açma" ve ayrıca: "Bir kitabın ibaresini kelime-be-kelime açıp, izah ederek yazılan kitap"[4] şeklinde ifade edebiliriz. Nitekim söz konusu tezimiz, Farsça yazılmış *Pend-nâme* isimli eserin Türkçe şerhidir. "Bir metnin, daha iyi anlaşılsın diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması"[5] ise daha modern bir tariftir.

İslamî ilimler âleminde yüzlerce yıldır var olan metin şerhi, metod olarak; filoloji, astronomi, tıp, kimya, cebir gibi çok çeşitli ilim dallarına ait metinlerde uygulama alanı bulmuştur. Nitekim kütüphanelerimizin yazma eser kataloglarındaki *şerh* maddesinin kabarıklığı da bunun ifadesidir. Tabiatiyle bizi ilgilendiren, edebî metinlerin özellikle de *klasik edebî metinler*in şerhleridir.

Edebî anlamda *şerh*in, kavram ve metod olarak kaynağını "ilm-i tefsîr"den aldığı şüphesizdir. *Fesr* kökünden müştak olan *tefsîr*in lugat manâsını Mütercim Âsım Efendi şu şekilde nakletmiştir: "*Fesr* gibi pûşîde ve mestûr nesneyi rûşen ve ıyân eylemek manâsınadır." Âsım Efendi, devamında *tefsîr*in ıstılahî manasına da temas ederek: "Ve müfessirîn örfünde *tefsîr*, İmâm-ı Sa'leb kavli üzre *te'vîl* ile mürâdiftir. Ve inde'l-ba'z *tefsîr*; lafz-ı müşkilden ma'nâ-yı murâdı keşf ü beyân ve *te'vîl*; iki muhtemel olan ma'nânın birini zâhir-i kelâma mutâbık olan ma'nâya reddeylemekden ibâretdir"[6] demiştir. *Tefsîr*in terminolojik manası, daha sınırlı ve tahsisî şekliyle: "Kur'ân-ı Kerîm'in ibâresini şerh ve îzâhla, îcâb eden tafsîlât ve mütâla'âtı beyân etme ve buna dâ'ir kitap yazma"dır. Yine *şerh*in "kitap" anlamında olduğu gibi: "Kur'ân-ı Kerîm'in şerhi, bütün Mushaf-ı şerîfin veyâ bir yâhud bir kaç sûre-i şerîfenin şerhini hâvî kitap"tır.[7]

Şerh ve *tefsîr* kelimelerinin hem lugavî hem de ıstılahî manalarının yakınlıkları, hattâ müteradif oldukları görülmektedir. Şu kadar farkla ki; *tefsîr* bir ilim olarak sadece Kur'ân-ı

---

[1] Ş. Sâmî, (1317-1318 h./1900-1901): *Kâmûs-ı Türkî*, Cilt: 1, İkdâm Matbaası, Dersaadet: 773.

[2] Ahterî Mustafa b. Şemsüddîn Karahisârî, (1310 h./1893): *Ahterî-i Kebîr*, Şirket-i Sahhâfiyye-i Osmâniyye, Matbaa-i Âmire, Cilt:1, İstanbul: 434.

[3] Mütercim Âsım Efendi, (1305 h./1888): *El-Okyanûsu'l-Basît fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Matbaa-i Osmâniyye, Cilt:1, İstanbul: 474.

[4] Ş. Sâmî, (1317-1318 h./1900-1901): 422.

[5] Tunca Kortantamer, (1994): "Teori Zemîninde Metin Şerhi Meselesi", *Ege Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı araştırmaları Dergisi,* Sayı: VIII, İzmir: 1.

[6] Mütercim Âsım Efendi, (1305 h./1888): Cilt:2, 68.

[7] Ş. Sâmî, (1317-1318 h./1900-1901): 422

Kerîm'e hasredilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm haricindeki metinlerin izahı için ise aralarında nüanslar bulunmakla birlikte; *şerh, hâşiye, ta'lîk, telhîs* gibi isimlendirmeler yapılmıştır.

Özelikle edebî metinlerin şerhinin bir ilim dalı ve usûlü olarak *ilm-i tefsîr*den kaynaklandığını Kortantamer şu şekilde ifade etmektedir:

> "Şiir metinlerinin şerhi İslâm kültür dünyasında varlığının bütün karakteristik çizgilerini tıpkı filoloji, belâgat, tarih, biyografi ve benzeri birçok dal gibi Kur'ânı ve onun i'câzını daha iyi anlamaya yönelik araştırmalara borçludur.
>
> Bilhassa filologlar, müfessirler, kelâmcılar ve filozoflar bu alanda büyük çalışmalar yapmışlardır. Bu alanlarda elde edilen bilgi ve tecrübe sanat ve şiir alanına aktarılmış, orada eserlerin açıklanmasında uygulanmıştır. Hitâbet ve kitâbetin ortaya çıkardığı edeb literatürü, şâirlerin faaliyeti, şiir tartışmaları, eleştiri, daha fesîh ve belîg ifâdenin araştırılması, hep birlikte, klasik metin şerhinin esâsını oluşturan bilgilerin tesbitinde, kristalleşmesinde önemli roller oynamışlardır. Bu çerçevede lafz, manâ, kelime, nahv, cümle, paragraf, ifâde şekilleri ve daha çok bedî ve beyân adı altında toplanan retorik figürler araştırılmıştır. Bu iş yapılırken mantık dilinden ve usullerinden yararlanılmış, aklî vaz'î delâletlerle sınırlandırmalara, sınıflandırmalara gidilmiş, kurallar konmuştur."[8]

Şerhe neden ihtiyaç duyulduğunu ve şerhte dikkat edilmesi gerekli hususları Kâtip Çelebi Keşfü'z-Zünûn'un girişinde şu şekilde hulâsa eder:

> "(Ona göre) her yazar, metnini şerhe ihtiyaç duyulmadan anlaşılması için yazar; fakat (a) yazarın düşünce ve ifadedeki üstün ve özel kabiliyeti dolayısıyla ince manaları maksada delalet eden veciz/öz ve yoğun bir şekilde dile getirmesi, ama okuyucuların yazarla bu konuda aynı seviyede olmaması; (b) zaten açık ve biliniyor olduğu düşüncesi ile veya bir başka ilim dalını ilgilendirdiği için bazı ön bilgilerin verilmemesi ve (c) lafzın birden fazla anlama yorulacak tarzda mecazlı kinayeli bir üslupla yazılmış olması şeklinde üç sebepten ötürü ortaya konulan metnin açıklanması (şerhi) gerekmektedir. Ayrıca metin yazarının insan olması hasebiyle yanılması, meseleleri ve bilgileri karıştırması, önemli noktaları dile getirmeyi unutması, tekrara düşmesi gibi kompozisyon hatalarının da şerhin sebeplerinden olduğunu söyler (Kâtip Çelebi 1941: I/35). Yazarın şerhte dikkat edilecek hususlar ile ilgili olarak da şârihin (metni şerh edenin) elinden geldiği ve birikiminin müsaade ettiği kadarıyla metni açıklamaya çalışması, fakat metin sahibine karşı insaflı olması, itiraz edilmesi gerekiyorsa yumuşak ve üstü kapalı bir dille bunu ifade etmesi, şahsiyet karalaması yapmadan, hatta itirazlarını adres göstermeden yapması ve bunları müstensih hataları olarak yorumlaması gibi hususları dile getirmesi dikkat çekicidir. Kâtip Çelebi'nin bu

---

[8] Kortantamer, (1994): 2.

> sözleri klasik şerh anlayışında –bu konuda sanılanın ve ileri sürülenin aksine- eleştirinin de bulunduğunu göstermektedir”[9]

Umumî manada, metni izahı gaye edinen klasik edebî metinlerin şerhinde tek bir usulden bahsetmek mümkün değildir. Ancak umumen tatbik edilen usul şu şekildedir: Önce şerhe mevzu metin verilir. Müteakiben metin farklı dilde ise tercümesi, daha sonra tek tek kelimelerin anlamları verilir ve filolojik yönden incelenir. Bu esnada gerektiği takdirde farklı şâirlerden ve lugatlerden şahit gösterilir. Daha sonra metni inşa eden münşî veyâ şâirin neyi ve hangi anlamı kasdetdiği izaha çalışılır. Bu esnada yine Kur'ân-ı Kerîm'e, hadîs-i şeriflere divanlara ve kıssalara müracaat edilebilir. Tabiatiyle manzum şerhlerde kelimelerin filolojik yönden teferruatlı incelenmesi söz konusu degildir; sadece anlamın manzum olarak verilmesi kâfi görülmektedir. Şerh edilen metin nazm ise, beytin anlam bütünlüğüne sadık kalınır. Şerhlerde gaye; şerhedilen metnin edebî kıymetini ortaya koymaktan ziyade, şerhedilen metni anlaşılır kılmak yani "şâirin (veya münşînin) karnındaki manâ"yı açığa çıkarmak ve bu yoldan eğitici/öğretici bir fayda teminidir. Kısacası şârih, önce "bi'l-ibâre" manâyı açığa çıkarmaya ve sonra "bi'l-işâre" ve "bi'd-delâle" manalara ulaşmaya çalışır. Bu usul, genel hatlarıyle Arap, Fars ve Türk edebiyatlarındaki şerhlerde müşterektir. Müşterekliğin sebebi yukarda belirttiğimiz gibi *şerhin* kaynağının *tefsîr* olması ve dinî kültür birliğidir.

Klasik Türk Edebiyatı sahasındaki Türkçe şerhleri çeşitli yönlerden sınıflandırmak mümkündür. Şerhi yapılan metinleri dili yönünden; Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç grupta ele alabiliriz. Dil yönünden tasnifte ağırlık Arapça ve Farsça eserlerden yanadır. Şerhe mevzu metni Arapça ve Farsça olan eserlerin aynı zamanda tercüme özelliği taşıdığını da göz önünde bulundurmalıyız.[10]

Müteakıben şekil yönünden, hem şerhi yapılan metinleri hem de şerhleri mensur ve manzum olarak iki genel gurupta toplayabiliriz. Yani; mensur metinlere yapılan manzum veya mensur şerhler olduğu gibi manzum metinlere yapılmış manzum veya mensur şerhler de vardır. Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ Bağdâdî'nin *Şerh-i Lügat-i Târîh-i Vassâf*'ı, Sûdî-i Bosnevî'nin *Şerh-i Kâfiye*'si ve Mehmed bin Ahmed bin Hacı Muslî'nin *Şerh-i Şefiknâme*'si mensur metinlere yazılmış mensur şerhlere; Kemâl-i Ümmî'nin *Kırk Armagan*'ı[11], Hazînî'nin *Hadîs-i Erba'în Şerhi*[12] ve Ferdî'nin *Amentü Şerhi*[13], mensur metinlere yapılmış manzum şerhlere örnektir. *Bostân, Bahâristân, Mesnevî, Pendnâme, Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Bür'e, Dîvân-ı*

---

[9] M. A. Yekta Saraç, (2006): "Şerhler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Cilt: 2, İstanbul: 123-124.

[10] Saraç, (2006):127.

[11] İsmail Ünver, (2002): "Kemâl Ümmî", *Türkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, Ankara: 230.

[12] Abdülkadir Karahan, (1954): *İslâm Türk Edebiyatında Kırk Hadis: Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, İsatnbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul: 154.

[13] Amil Çelebioğlu, (1998): *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul: 361.

Hâfız gibi manzum eserlere farklı şârihler tarafından yapılmış şerhleri ise manzum metinlere yapılmış mensur şerhlere örnek verebiliriz. Yoğunluğun bu grupta olduğunu da belirtmeliyiz. Cevrî İbrâhîm Çelebi'nin *Cezîre-i Mesnevî* şerhi olan *Aynü'l-Fuyûz*'u[14], Muînî'nin *Mesnevî*'nin 1. cildini şerhettiği *Ma'neviyyü'l-Murâdî'*si[15] ve Sâlih Nâilî'nin *Pendnâme'*yi şerhettiği *Kenz-i Nasâyıh*'ı manzum metinlere yapılmış manzum şerhlerdir. En çok şerhi yapılan metinlerden *Gülistân* gibi bazılarının mensur-manzum karışık olduğunu da göz önünde tutmalıyız.

Çok genel hatlarıyla işaret ettiğimiz bu tasnifleri edebî şerhlerin muhtevâlarına göre yapmak da mümkündür: Tasavvufî metinlere yapılmış şerhler, edebî metinlere yapılmış şerhler, lugatlere yapılmış şerhler gibi. Burada dikkat etmemiz gereken husus; ister şekil, ister konularına göre olsun kesin sınırlar çizmenin güçlüğüdür. Meselâ *Kırk Hadîs* şerhlerini sadece dinî şerhler kabul etmek veya *Mesnevî* şerhlerini sadece tasavvufî şerh olarak kabul etmek içlerindeki edebî ve kültürel malzemeyi ihmal etmek olur. Şerhe mevzu metni Arapça veya Farsça olan eserlerin aynı zamanda tercümeyi de ihtiva etmeleri gibi bazı tercüme eserlerin kısmen şerh özelliği taşımaları da mümkündür.[16]

Şerhler, bir edebî metnin tamamına yapılabilecegi gibi bir kısmına da yapılabilir. Bir şâirin divanından bir/birkaç gazele veya kasideye veya şerhedilen metin mensur ise bir fasla/bahse de yapılmış olabilir. Bu tip şerhlere umumiyetle şârih tarafından farklı bir isim verilmez. Şârihler, ancak yaptıkları şerh müstakil ve mufassal bir eser haline gelmişse farklı bir isim vermeyi tercih etmişlerdir.[17] Nitekim tez konumuz *Ruhu'ş-Şurûh* da farklı bir isim verilmiş *Pend-nâme-i Attâr* şerhidir. Şerhe farklı bir isim verilmesi durumu, kütüphane kataloglarında yapılan araştırmalar sırasında, kataloglardaki bilgi eksikliği veya yanlışlığı nedeniyle bazı şerhlerin gözden kaçmasına sebep olabilmektedir.

Son derece zengin olan klasik edebiyatımızın en önemli meselelerinden biri klasik metinlere nüfuz ve anlaşılmasındaki zorluktur. Bunu Ali Nihad Tarlan şu şekilde ifade eder:

> "Altı asır bir milletin ruhu üzerinde gelişip ona hâkim olan, kütüphaneler dolusu eser veren bir edebiyat, incelenmeğe değer ve bu, neslimiz için, mukaddes bir vazifedir sanırım. İyice bilmeden, sathî bir görüşle bir sanati mahkûm etmek, fikrî bir fâciadan başka bir şey değildir. Evet, bu edebiyatı anlamak güçtür. Büyük bir kültür zenginliğine muhtaçtır. Bu kültürü elde edip bu sanat mahsullerini avucu içine almak,

---

[14] Hüseyin Ayan, (1993): "Cevrî İbrâhim Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul: 460.
[15] Kemal Yavuz (Haz.), (1982): *Mevlana, Mesnevî-i Murâdiyye, Mu'înî Çevirisi,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
[16] Şerhlerin farklı tasnifleri ve ayrıntılı bilgi için bkz.: Saraç, (2006); Ömür Ceylan, (2000): *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul; Ozan Yılmaz, (2007): "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:5, Sayı:9, 271-304.
[17] Saraç, (2006): 126.

yüksek tefekkürün verdiği yüksek zevke erişmek demektir. Bu büyük nimetin külfeti de büyüktür."[18]

Kanatimizce bu zorluğu aşmadaki en büyük yardımcılardan biri *şerh külliyatı* diyebileceğimiz klasik metin şerhleridir. Zira metin şerhleri, edebî metinlerin yazıldıkları devirde veya sonraki devirlerde nasıl anlaşıldığını gösteren en sağlıklı vesikalardır. Şerh metinlerini meydana getiren şârihlerin bir çoğunun şâir veya edebiyatla ilgili bulunması bu bakımdan değerlerini daha da artırmaktadır.

2. ATTÂR[19] ve *PEND-NÂME*'Sİ

2.1. Attâr'ın Hayatı

İranlı mutasavvıf ve şâir Ferîdüddîn Attâr, Nişâbur'da 537-540h./1142-1145-46 yılları arasında doğmuş ve 618 h./1221 yılında yine Nişâbûr'da vefât etmiştir. Adı Ebû Hâmid Muhammed bin Ebî Bekr İbrâhîm, yahut İbnü'l-Füvâtî'ye göre Sa'd bin Yûsuf'tur.[20] *Attâr* ve *Ferîdüddîn* onun mahlaslarıdır.

Attâr'ın hayatı üzerine muteber bilgi nâdirdir. Üzerinde ittifak edilen bilgilerden biri Attâr'ın Nişâbûr'lu olduğudur. Fürûzanfer'in kaydına göre (*Şerh-i Ahvâl*: 13.) Nâsıruddîn-i Tûsî, 612 h./1215 ila 618 h./1221 tarihleri arasında onu Nişâbur'da ziyâret ederdi. O sıralar Attâr yaşlı bir adamdı. Bu bilgi Avfî'nin Attâr'ı Selçuklu devri şâirleri bahsine almasıyla muvafıktır. Bundan dolayı 6. h./12. yüzyılın ikinci yarısı onun olgunluk devri olmuş bulunmaktadır. Attâr'ın eserlerinde kendisinin bahsettiği tek biyografik tarih *Mantıku't-Tayr*'da eserin tamamlanış yılı olarak verdiği 573 h./1177 tarihidir. Ancak bu kat'î bir delil olarak alınamaz. Çünki bu tarihe kaynaklık eden beyit bütün nüshalarda görülmemektedir. Attâr için üzerinde ittifak edilen bir husus da *Attâr* lakabını almasına sebep olan eczacılık ve tıp ile meşgul olduğudur.

Attâr'ın eğitimi konusunda eserlerinden kâfi bir kanaat elde edilemez. Olgunluk yıllarında eski Aristo mirasını nefret ve şüpheyle mütalaa ederken sadece İslâmî ilimlere, fıkıh, tefsîr ve hadîse itibâr etmiştir.

Kaynakların verdiği bilgilerden ve bazı şiirlerinden anlaşıldığına göre Attâr, küçük yaştan itibaren ve özellikle kendisini tasavvufa verdikten sonra birçok seyahatlerde bulundu. Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Hindistan ve Türkistan'a yaptığı bu seyahatlerden sonra Nişâbur'a döndü ve orada inzivaya çekildi. Uzun yıllar devam eden bu inziva hayatı sonunda

---

[18] Ali Nihad Tarlan, (1981): *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul: 84.

[19] Attâr'ın biyografisi şu kaynaklardan alıntılanmıştır: M. Nazif Şahinoğlu, (1991): "Attâr, Ferîdüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:4, İstanbul: 95-98.; B. Reinert, (1989): "ᶜAttâr, Shaikh Farîd-Al-dîn", *Encylopedia of Iranica*, Routle & Kegan Paul, Cilt:3, London and New York: 20-25.

[20] Mustafa Rûhî Efendi de *Rûhu'ş-Şurûh*'un mukaddemesinde Yûsuf ismine işâret eder. Ancak; ilgili bölümde belirteceğimiz gibi bu isim şârihin yanılmasına da sebep olmuştur. (Metin: 15.)

oldukça ileri bir yaşta iken Moğollar tarafından Nişâbur'da şehid edildi. Türbesi 891 h./1486'da Ali Şir Nevâî tarafından yaptırılmıştır.

Attâr'ın tasavvuf terbiyesini kimden aldığı, irâde hırkasını giyip giymediği kesin olarak bilinmemektedir. Babasının da şeyhi olduğu rivâyet edilen Kutbuddîn Haydar ile Rükneddîn-i Ekkâf ve Mecdüddîn El-Bağdâdî'nin müridi olduğu şüphelidir. *Esrâr-nâme*'sinin ön sözünde aşırı derecede övdüğü Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr'a (ö. 440 h./1049) mânen intisâb ettiğini, sahip olduğu her devleti onun ruhâniyyetinden aldığını, kendisini terbiye eden kişinin bu zat olduğunu söyler ve dolayısıyle "üveysî" olduğuna işaret eder.[21] Bununla beraber Attâr'ın, *Mantıku't-Tayr* ve *Musîbet-nâme*'de mevcut bir şeyhe bağlılığın zaruretini vurguladığı da belirtilmelidir. Bu hususta muhakkak addedilmesi gereken, babası tarafından teşvik edilen Attâr'ın, çocukluğundan itibaren sûfilerle, onların sözleri ve hayat tarzlarıyla ilgilendiği ve velileri manevî kılavuzu olarak kabul ettiğidir.

Attâr kendisinden sonra yaşayan pek çok mutasavvıf-şâir ve edibe önderlik etmiştir. Bunlar arasında Mevlânâ, Mahmûd-ı Şebisterî, Sa'dî, Hâfız ve Molla Câmî sayılabilir. Özellikle Mevlânâ'nın, Attâr'ı âşıkların önderi sayması, tasavvuf yolunda kendisini küçük, onu büyük görmesi, eserlerinden büyük ölçüde faydalanması, hattâ onu rûh, Senâî'yi de rûhun "iki gözü" olarak kabul etmesi dikkat çekicidir.[22] Attâr'ın bu tesiri, Mevlânâ gibi asırlar boyu devâm etmiştir. Attâr'dan takrîben dört asır sonra yaşayan Bakî'nin:

Mantk-ı Tayr okumağa başladı mürg-i çemen
Gûşe-i gülzâr şimdi tabla-i Attârdur

beytini, yine takrîben altı asır sonra yaşamış Şeyh Gâlib'in:

Mu'attar-sâz-ı bezm-i ehl-i esrâr
Şeh-i ma'nî Ferîdüddîn-i Attâr

---

[21] Mustafa Ruhî Efendi, mukaddeme kısmında, Attâr'ın manevî terbiyesini Hallâc-ı Mansûrdan almış bir "üveysî" veyâ Nakşibendî olabileceği ihtimallerini belirtmiştir. Attâr'ın Mevlânâ ile görüştüklerini de kaydetmektedir. Rûhî Efendi bu konuda kaynak belirtmemiştir. Benzer bilgiler Câmî'nin *Nefehât*'inde de bulunmakla birlikte, Rûhî Efendi'nin *Nefehât*'den yararlanmamış veya *Nefehât*'in verdiği tarihleri kabul etmemiş olması gerekir. Zira *Nefehât* Attâr'ın vefat tarihini 627 olarak vermekte, Rûhî Efendi ise Attâr'a isnad ettiği *Müferrih-nâme/Müferrihât*'ın te'lif tarihinin 740 olduğunu belirtmektedir Bkz: (Metin: 15-16.); Lami'î Çelebi (Çev.), (1270 h./1854): *Terceme-i Nefehâtü'l-Üns*, Matbaa-i Âmire, İstanbul: 668-669.

[22] Hz. Mevlânâ'ya atfedilen bu meşhur beyt:
عطار روح بود سنائی دو چشم او
ما از پی سنائی و عطار آمدیم
"Attâr ruh, Senâî onun (ruhun) iki gözü idi; biz Senâî ve Attâr'ın ardından geldik" anlamındadır. Ancak; Gölpınarlı hem bu beytin hem de yine Hz. Mevlânâ'ya atfedilen M. Ruhî Efendi'nin de naklettiği: "Attâr aşkın yedi şehrini gezdi, dolaştı; bizse henüz bir sokağın dönemecindeyiz" anlamındaki,
هفت شهر عشق را عطار کشت
ما هنوز اندر خم یک کوچه‌ایم
beytin Hz. Mevlânâ'ya ait olmadığını ileri sürmüştür. Bkz.: Abdülbaki Gölpınarlı (Çev.), (1967): *Ferideddin-i Attâr İlâhiname*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul: IX-X.

beyitlerini misâl olarak zikredebiliriz.

Selefleri gibi Horasan üslûbunda şiir söyleyen Attâr'ın sözü akıcı ve süssüz, dili sıcak ve tatlıdır. Şiirleri aşk ve iştiyâkı dile getirir. Güç ve anlaşılmaz tarafı azdır. Eserlerinin hemen hepsini tasavvufî konuları açıklamak için yazmış, bu yolda zaman zaman lafız fesahatini manâ uğruna fedâ etmiştir. Bu tasavvufî şevk içinde şâirliğin bazı teamüllerini terk etmiş, mesela ömrünün sonuna kadar hiçbir makam ve rütbe sahibini övmemiştir.

Attâr, gazel ve mesnevîlerinde Senâî dahil bütün seleflerini geride bırakmış, bu konuda onu bazı istisnalarla yalnız Mevlânâ aşabilmiştir. Şiirlerinin çoğunluğunu teşkil eden mesnevîlerin hepsi tasavvufla ilgilidir. Bu nazım şeklindeki eserlerine bakarak onun doğuştan mesnevici olduğu kabul edilebilir. Mesnevilerinde şiire ve edebî sanatlara hâkim, üstün bir hikayeci olarak görünür. Şiirlerinin hepsinde insana ömrünü nasıl geçireceği konusunda etkili hatırlatmalarda bulunarak, onu fırsatı ganimet bilmeye, hayra ve Hak yoluna hizmete çağırır.

2. 2. Eserleri

Attâr üzerinde çalışan araştırmacıları meşgul eden en büyük problem ona isnad edilen tüm eserlerin, hakikatte onun kaleminden çıkıp çıkmadığı sorusudur. Eserlerinin sayısını Devletşah'ın 40, Nûrullahu't-Tüsterî'nin 114, Hidâyet'in bir eserinde 114, diğerinde 190 olarak göstermeleri tam bir mübalağa örneğidir. H. Ritter, Attâr'ın eserlerinde en az üç farklı üslûbun müşahede edilmesini, hayatı boyunca İran şâirlerinde çok ender görülen ruhî değişimler geçirmesine bağlarken Saîd-i Nefîsî, Zerrînkûb ve Fürûzanfer bu üslûp farkının gerçekte onun olmayan eserlerin ona isnat edilmesinden kaynaklandığını, kendisinin olduğu kesin olarak bilinen eserlerinde üslûbun tek ve mükemmel olduğunu ispata çalışırlar. Bu araştırmacılara göre Attâr'ın günümüze kadar gelen ve onun olduğunda şüphe bulunmayan yedisi manzum biri mensur sekiz eseri vardır. Bunlar: *İlâhî-nâme, Esrâr-name, Musîbet-nâme, Hüsrev-nâme, Muhtâr-nâme, Mantıku't-Tayr, Dîvân* ve *Tezkiretü'l-Evliyâ*'dır.

Pend-nâme'nin Attâr'a aidiyyeti ise şüphelidir. Ancak araştırmacılar *Pend-nâme*'nin Attâr'a aidiyyetini, yine Attâr'a nisbet edilen diğer bazı eserler gibi tamamen redd etmeyip ona ait olabileceğini belirtirler.[23] Müstakil bir araştırma mevzuu olabilecek bu husus asıl mevzumuz *Pend-nâme*'nin şerhi olduğundan sadece temasla iktifa ediyoruz.

2. 3. Attâr'ın *Pend-nâme*'si

[23] Reinert, (1989): 25.; A. Gölpınarlı (Çev.), (1962): *Mantık al-Tayr*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt:1, 2. baskı, İstanbul: IV-V. *Pend-nâme*'nin Attâr'a aidiyyetini kabul eden veya reddeden ve bu aidiyeti şüpheli bulan araştırmacılar için bkz.: Rızâ Mustafevî Sebzvârî, (1379 h. ş./2000): "Pend-nâme-i Attâr", *Dâniş-nâme-i Cihân-ı İslâm,* Bünyâd-ı Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i İslamî, Cilt: 5, Tehran: 766.; Muhammed Rızâ Şefî'î Kedkenî, (1383 h.ş.): *Attâr-ı Nişâbûrî, Mantıku't-Tayr,* Tehran: 16-17.

Öğüt vermeyi gaye edinen, manzum veya mensur olabilen *pend-nâme* veya diger adı ile *nasihat-nâme*ler Şark-İslâm edebiyatlarında mühim bir mevki ve yeküne sahiptir. Şerh türü eserlerin vücut ve inkişafında en mühim âmilin tefsir ilmi olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Pend-nâme/nasihat-nâme türünün teşekkülüne sebep de insanları iyiliğe sevk etmenin veya iyilikle emretmenin dinî bir farîza olması ve "Din nasihattir" meâlindeki hadîs-i şerif ve benzeri hadis-i şeriflerdir.[24]

> "Nasihat-nâmeler (pend-nâmeler) genelde ahlâkî-didaktik eserlerdir. İslâm toplumları teorik ahlâktan ziyade ahlâkın uygulamasına önem vermişler, dinin emir ve yasakları ile gelenek ve töre ahlâkı içinde yapılması veya yapılmaması gereken davranışları konu alan nasihatnâme türü kitapların telifi doğrultusunda gayret sarfetmişlerdir. Yazarların kendi gözlemleri, bilimsel çalışmaları ve kültürel birikimlerinin yer aldığı bu eserlerde öğüt verilirken âyet ve hadislerden, atasözleri ve vecizelerden yararlanılır, ayrıca muhtelif hikâyeler anlatılıp kıssadan hisse alınması öğütlenir.
>
> Doğu toplumlarında, Pehlevîce'de *Pançatantra* diye bilinen fabl türü eserin İbnü'l-Mukaffa' tarafından *Kelîle ve Dimne* adıyla Arapça'ya tercüme edilmesinden sonra bu türün örnekleri hızla çoğalmıştır. Câhiz'e nisbet edilen *et-Tâc fî ahlâkı'l-mulûk* bunların önemli bir örneğidir. Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'i, Nizâmülmülk'ün *Siyâset-nâme*'si bu tür nasihatnâmelerin en olgun örneklerinden sayılır. Nasihat-nâmelerin İslâm kültür coğrafyasındaki en meşhur örneği ise Ferîdüddin Attâr'a nisbet edilen *Pend-nâme*'dir"[25]

Pend-nâme kazandığı bu şöhret ile nasihat-nâme/pend-nâme türü eserlerin umumî adı olmuş, kendisinden sonra bu vadide farklı sanatkârlar tarafından yazılan birçok eser *pend-nâme* ismi ile anılmıştır.

Pend-nâme, en çok Osmanlı kültür sahasında okunmuş ve tanınmıştır. Hattâ Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak da okutulmuştur.[26]

Pend-nâme 1809'da Londra'da, 1819'da Paris'de yayınlanmış; Türkçe'den başka Fransızca, Almanca, İngilizce, İsveççe, Latince, Hintçe ve Arapça'ya da tercüme edilmiştir.[27]

> "İslâmî ve tasavvufî bir görüşe dayanan pratik ahlâk kurallarını, insanlık duygularını beşerî faziletlerle muaşeret usullerini, hattâ en basit yaşayış tarzlarını kuvvetli ve âhenkli bir mesnevî kalıbı içinde vecizelendiren bu küçük eser, kendi nev'inden en mükemmel bir örnektir. Çok itinalı bir şekil ve üslûp nizamı altında

---

[24] İyiliği tavsiyenin dini önemi için bkz.: Mustafa Çağrıcı, (1995): "Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* Cilt: 11, İstanbul: 138-141.

[25] İskender Pala, (2006): "Nasihatnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul: 409. Ayrıca Türk Edebiyatında Manzum nasihat-nâmeler için bkz.: Mahmut Kaplan, (2002): "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler" , *Türkler,* Yeni Türkiye Yay., Cilt: 11, Ankara: 791-799.

[26] Hellmut Ritter, (1979): "Attâr", *İslâm Ansiklopedisi,* Millî Eğitim Bakanlığı, Cilt:2, İstanbul:10.; Azmi Bilgin (Haz.), (1998): *Terceme-i Pendnâme-i Attâr,Emre,* Enderun Kitabevi, İstanbul: 15.

[27] Ritter, (1979): 12.; Sebzvârî, (1379 h.ş./2000): 766-767.

> yazılmış olan *Pend-nâme* bize sekiz asır önce Şark-İslâm klâsiklerinin şekil ve öz bakımından eriştiği merhaleyi de aydınlatmaktadır.
>
> *Pend-nâme*, genel bir bakışla İslâmî bir temele dayanan ahlâk ve âdap kaidelerini kısa formüller halinde gençliğe aşılamak maksadıyle yazılmış didaktik bir eserdir. Ancak içinde her seviyeye hitap eden müsbet ve kuvvetli fikirlerin de serpiştirilmiş olmasına göre uzun bir tecrübenin derin ve ihatalı bir bilginin rehberliğiyle pratik hayatta bahtiyar geçinmenin sırlarını da öğretmektedir."[28]

*Pend-nâme'*de verilmek istenen öğütler, diğer bir çok nasihat-nâme ve mesnevîde görüldüğü gibi kıssa veya küçük hikâyeler vasıtası ile değil direkt olarak verilir.

Nazım şekli mesnevî olan *Pend-nâme*, arûzun *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün* vezni ile kaleme alınmıştır. Beyit sayısı ve konu başlıkları nüshalara göre bir hayli farklılık arzetmektedir. Bu durumu M. Nuri Gençosman şu şekilde izah etmektedir ki biz de bu görüşe katılıyoruz:

> "*Pend-nâme*'de fasıl başlarına konulan serlevhaların mânaya fazla tesir etmeyen bazı değişiklikler göstermesine ve bunların konuya tamamiyle uygun düşmemesine bakılırsa bu serlevhaların ya eserin aslında hiç bulunmadığı yahut ta sonradan gelişigüzel konuldukları hususunda şüphe edilebilir. Sonra eserde genel bir fikir topluluğu hâkim bulunduğu halde bir kısım mesnevîler de hemen ufak bir fark ile birkaç fasılda tekrarlanmaktadır."[29]

Tabiidir ki bu durum yapılan tercüme ve şerhlerinin dayandığı *Pend-nâme* metinlerinin -en azından başlıklar ve beyit sayıları bakımından- farklılık arzetmelerine sebep olmaktadır.

Mustafa Rûhî Efendi'nin şerhine nazaran *Pend-nâme*'nin beyit sayısı 868'dir. Bu rakama şârihin nüsha farklarından dolayı ilâve ettiği beyitler de dahildir. Yine şârih tarafından, metin içerisinde 12 mısra nüsha farkından dolayı ayrıca verilmiştir.

Yine söz konusu şerhe nazaran *Pend-nâme*'nin konu başlıkları şunlardır:

1. Hamd ve senâ[30] (Metin: 17.)
2. Na't-ı Pâk-i Fahr-i Cümle-i Kâ'inât (Metin: 71.)
3. Der-Beyân-ı Menâkıb-ı E'imme-i Dîn rahimehümu'llâh (Metin: 98.)
4. Münâcât (Metin: 111.)
5. Der-Nekûhiş-i Nefs-i Emmâre (Metin: 120.)
6. Der-Fevâ'id-i Hâmûşî (Metin: 138.)
7. Der-Beyân-ı İhlâs Der-A'mâl (Metin: 150.)
8. Der-Beyân-ı Ahlâk-ı Hamîde (Metin: 167.)
9. Der-Beyân-ı Çâr Çîz Ki Der-Hatarest (Metin: 177.)

---

[28] M. Nuri Gençosman (çev.), (1992): *Pendname, Feridüddin-i Attâr,* Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2. baskı, İstanbul: VI.
[29] Gençosman, (1992): VII-VIII.
[30] Metnin aslında bu kısmın başlığı bulunmayıp, konusu itibariyle tarafımızca eklenmiştir.

45. Der-Beyân-ı Çîzî Ki Bâyed Şinîd (Metin: 448.)
46. Der-Beyân-ı Ehl-i Sa'âdet (Metin: 449.)
47. Der-Beyân-ı Restgârî (Metin: 451.)
48. Der-Sıfat-ı Sıdk u Emânet (Metin: 454.)
49. Der-Sıfat-ı Terk-i Hışm u Kahr (Metin: 456.)
50. Der-Beyân-ı Makbûlân-ı Cihân u Bî-Vefâ-yı Zamân (Metin: 459.)
51. Der-Sıfat-ı Ma'rifet (Metin: 460.)
52. Der-Sıfat-ı Vera' (Metin: 466.)
53. Der-Sıfat-ı Hizmet (Metin: 469.)
54. Der-Beyân-ı Ta'zîm-i Mihmân (Metin: 471.)
55. Der-Alâmethâ-yı Gûl u Eblehân u Ahmakân (Metin: 476.)
56. Der-Sıfat-ı Fâsık (Metin: 479.)
57. Der-Sıfat-ı Şakî (Metin: 479.)
58. Der-Beyân-ı Bahîl (Metin: 481.)
59. Der-Beyân-ı Hâcet Hâsten (Metin: 482.)
60. Der-Sıfat-ı Kanâat (Metin: 483.)
61. Der-Beyân-ı Sehâ (Metin: 491.)
62. Der-Beyân-ı Fi'l-i Şeytânî (Metin: 493.)
63. Der-Sıfat-ı Münâfık (Metin: 494.)
64. Der-Sıfat-ı Takvâ'-i Müttakî (Metin: 495.)
65. Der-Beyân-ı Şükr-i Ni'met ve Ehl-i Cennet (Metin: 496.)
66. Der-Fazîlet-i Sadaka Mî-Gûyed (Metin: 497.)
67. Der-Beyân-ı Nasâyıh (Metin: 500.)
68. Der-Beyân-ı Fevâ'id Mî-Gûyed (Metin: 509.)
69. Der-Beyân-ı Tecrîd ü Tefrîd (Metin: 511.)
70. Der-Beyân-ı Ân Ki Dostî-râ Ne-Şâyed (Metin: 517.)
71. Der-Beyân-ı Sıla-i Rahm Mî-Gûyed (Metin: 521.)
72. Der-Beyân-ı Fütüvvet (Metin: 523.)
73. Der-Beyân-ı Fakr Mî-Gûyed (Metin: 526.)
74. Der-Beyân-ı İntibâh Ez-Gaflet (Metin: 527.)

Söz konusu bu başlıklar, diger *Pend-nâme* nüshalarındaki başlıklar ile karşılaştırıldıklarında farklı oldukları görülecektir. Bu durum, yukarıda bahsi geçen sonradan ilâve edilmiş olma şüphesini doğrular niteliktedir.[31]

[31] Basit bir karşılaştırma için bkz.: Bilgin, (1998): 21-24.; Şeyh İsmâîl Hakkı, (1287 h./1870): *Şerh-i Pend-i Attâr*, Matbaa-i Muhib, İstanbul: Fihrist-i Pend.

2. 4. *Pend-nâme*'nin Türkçe Tercüme ve Şerhleri

Pend-nâme'nin tercümelerinden bazıları şunlardır:

- XV. yüzyıl şâirlerinden Sabâyî'nin *Sırât-ı Müstakîm* adlı manzum tercümesi.[32]
- Edirneli Nazmî'nin manzum tercümesi.[33]
- Zaîfî'nin *Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyıh* adlı manzum tercümesi.[34]
- Emre'nin manzum tercümesi.[35]
- M. Nuri Gençosman'ın mensur tercümesi.[36]
- Ahmet Metin Şahin'in manzum tercümesi.[37]

Ayrıca *Osmanlı Müellifleri*'nde Livâî'ye ait bir tercüme olduğu bildirilmektedir.[38]

Pend-nâme'nin tespit edebildiğimiz Türkçe şerhleri ise şunlardır:

- Ömer bin Hüseyin'in *Şerh-i Pend-i Attâr*'ı.
- İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Şerh-i Pend-i Attâr*'ı.[39]
- Şem'î Şem'ullâh Prizrenî'nin *Saâdet-nâme*'si.[40]
- *Şerh-i Nazm-ı Miftâh-ı Pend-i Attâr*
- Mehmed Murâd el-Nakşibendî'nin *Mâ-hazar'*ı.[41]
- Vak'anüvîs Abdurrahman Abdî Paşa'nın *Müfîd'*i.
- Hulûsî'nin *Vesîletü'l-Merâm'*ı.
- Mustafa Refî'a'nın *Berg-i Dervîşân'*ı.[42]
- Nailî Sâlih Efendi'nin *Kenz-i Nasâyıh'*ı.[43]
- Hasan Şu'urî'nin *Şerh-i Pend-nâme-i Attâr'*ı.[44]

---

[32] Kadir Atlansoy, (1987): *Sabâyî, Sırât-ı Müstakîm, İnceleme-Metin,* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Dan.: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kara

[33] Hasibe Mazıoğlu, (1977): "Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attār Tercümesi"*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Cilt: VII, Ankara: 47-53. Ancak M. Fatih Köksal söz konusu Nazmî'nin "Edirneli Nazmî" olduğu hususuna ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini haklı sebepler ileri sürerek açıklamıştır. Bkz.: M. Fatih Köksal, (2001): *Mecma'ü'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Dan.: Doç Dr. Osman Horata: 108-109.

[34] Ümit Tokatlı (Haz.), (1996): *Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nureddin Za'îfî- Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyıh*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri.

[35] Bilgin, (1998).

[36] Gençosman, (1992).

[37] Ahmet Metin Şahin (Çev.), (2006): *Pendnâme (Öğütler),* Yağmur Yayınları, İstanbul.

[38] Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı (Haz.), (2000): *Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri I-II-III,* Bizim Büro Yayınları, Cilt: II, Ankara: 405.

[39] Rafiye Duru, (1998): *Bursalı İsmâil Hakkı'nın Şerh-i Pend-i Attâr'ı*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer.

[40] Şükrü Akkoyun, (1999): *Şem'î: Saâdetnâme, Giriş-Metin* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Dan.: Yard. Doç. Dr. Kadir Atlansoy; Sevgi Elif Keyik, (2001): *XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'î'nin Şerh-i Pendnâmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer; Nazlı Şenel, (2004): *Attâr'ın Pendnâmesi'nin Türkçe Şerhi*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Dan.: Prof. Dr. A. Naci Tokmak.

[41] Mehmed Murâd el-Nakşibendî, (1252 h./1836): *Mâ-hazar, Pend-nâme-i Attâr Şerhi,* Matbaa-i Uhuvvet, İstanbul.

[42] Buraya kadarki şerhlerin yazma nüshaları ve bulundukları kütüphaneler için bkz.: Yılmaz, (2007): 284-285.

[43] Sâlih Nailî , (1294 h./1877): *Pend-i Attâr Şerhi Kenz-i Nasâyıh*, Bulak Matbaası, Kahire.

- *Kenzü'l-Fevâ'id ve Hulâsatü'l-Kavâ'id.*[45]

- Söz konusu tezimiz Mustafa Rûhî Efendi'nin *Rûhu'ş-Şurûh*'u.

Yine *Osmanlı Müellifleri'*nde İsmet Süleymân ve İsmâil Müfîd Efendi'nin birer *Pend-nâme* şerhi olduğu bildirilmektedir.[46]

3. KİLİSLİ MUSTAFA RUHÎ EFENDİ

3. 1. Mustafa Rûhî Efendi'nin Hayatı ve Eserleri[47]

"*Kilisli Rûhî* namı bugün bile her Kilisli'nin hürmetle hafızasında yerleşmiş büyük bir isimdir. Bu zatın yaşadığı zamana ait ve kendisinin hususî hayatına müteallik menkabeler, fıkralar hâlâ münevver zümrenin edebî mübâheselerine zemin teşkîl eder. Rûhî Efendi, Kiliste yetişen şâirlerin başçılı bulunuyor.

Şâir olduğu kadar ve belki daha fazla bir ilim adamı olan Rûhî'nin şâirlikte büyük bir şöhret kazanması, muhitine ve zamanına göre iyi bir edip tanınmasından ileri gelmiştir. Mustafa Rûhî Efendi, Çelebizâdeler'dendir. 1133 (1720/21) tarihinde doğmuştur. Çekmecelizâde'den ikmâl-i tahsil ederek icâzetnâme almıştır. Bundan sonra *Güllü Câmi* Medresesinde ders okutmağa başlamış, halkın irfanına mühim hizmetler etmiştir. Rûhî Türk, Arap ve Fars lisanlarının edebiyatına vâkıf ve bu üç lisanda şiir söylemeğe muktedir idi. Divan Edebiyatını örnek ittihaz ederek yazdığı eş'ârı içinde hakîmâne ve Fuzûliyâne parçalar vardır.

Mûmâileyh uzun seneler te'lifât ile de iştigâl ederek bazı eserler vücuda getirmiştir. Te'lifâtından elde mevcut olanlar; *Rûhu'ş-Şurûh, Dîvân, Ta'bîr-nâme, İnşâ* ve *Kur'ân-ı Kerîm Havâssı* namındaki eserlerden ibarettir.[48] *Rûhu'ş-Şurûh* adlı eser Farsça *Pend-i Attâr*'ın mufassal şerhidir. 1181(1767/68) tarihinde te'lif etmiştir. İhtivâ ettiği mütenevvi' malumat dolayısıyle zamanının *Muhîtü'l-Ma'ârif*'i denmeğe lâyıktır. Bu eserini Rûhî çok severdi. Bir aralık Şam'da bulunduğu sırada zuhur eden bir harîkta

---

[44] Hellmut Ritter, (1961): "Plologika XVI.", *Oriens,* Cilt: 13-14, Leiden: 234-235.

[45] Ritter, (1961): 236-237.

[46] Kurnaz-Tatçı (2000): 304 ve 243.

[47] Mustafa Rûhî Efendi'nin biyografisi ile ilgili elimizdeki en önemli kaynak Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın babası Avukat Kadri Timurtaş'ın *Kilis Tarihi* isimli eseridir. Ulaşabildiğimiz diğer iki kaynak da Rûhî Efendi'nin biyografisini *Kilis Tarihi*'nden aktarmışlardır. Rûhî Efendi her ne kadar *Rûhu'ş-Şurûh'*un "sebeb-i te'lîf" kısmında hayatına dâir bazı ipuçları veriyor ise de bunlar biyografik malumat olmaktan ziyâde çektiği sıkıntıları anlatmak için söylenmiş san'atlı sözlerdir. Bu sebeple Rûhî Efendi'nin biyografisini, günümüz imlâsına uygun şekilde *Kilis Tarihi*'nden aynen aktarmayı uygun gördük. Bkz.: Kilisli Kadri, (1932): *Kilis Tarihi*, Yay.: Kilis Cumhuriyet Kütüphanesi Sahibi Osman Vehbi, Burhaneddin Matbaası, İstanbul: 150-155.

[48] Kilisli şair ve araştırmacı Hasan Şahmaranoğlu, Rûhî Efendi'ye ait *Dîvân*'ın "Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü(?) 536 numarada kayıtlı"; *Ta'bîr-nâme, İnşâ ve Kur'ân-ı Kerîm Havâssı* isimli eserlerin ise "Kilis Kütüphanesinde iken Konya Kütüphanesi Kilis Bölümü'ne nakledildiğini" belirtmiştir. Bkz.: Hasan Şahmaranoğlu, (2003): *Kilis'in Ünlüleri,* Kent Ofset, Kilis: 91-92. Yaptığımız araştırmada Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa bölümü 536 no. kayıtlı 151 varaklık eksik bir divan tespit ettik. Rûhî mahlaslı bir şaire ait gazellerin bulunduğu bu yazmanın Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'ye ait olup olmadığı hususu tetkika muhtaçtır. Konya Kütüphanesi'nde ise adı geçen diger kitaplara ait herhangi bir kayda rastlayamadık.

bir takım eşyâsı ve o meyanda *Rûhu'ş-Şurûh*'u ziyaa uğramış idi. Bundan son derece müteessir olan Rûhî; '*Aramam mâl ü menâl* Rûh-ı Şurûh'um *yitti'* mısrâıyle başlayan meşhur kasidesiyle valiye mürâcaat ederek kitabını bulmağa muvaffak olmuştur.

Dîvân, mûmâileyhin manzum eserlerini ihtiva etmektedir. Mündericâtı edebiyattaki iktidarının parlak delilidir. *Kur'ân-ı Kerîm Havâssı,* Rûhî'nin manyetizmde de mahâret ve ihtisas sahibi olduğuna delâlet ediyor. Bu eserlerin hiçbirisi matbu değildir. Yazma nüshaları ahfâdı nezdindedir.

Rûhî, zamanında pek revaçta olan remil ilminde de ihtisas sahibi idi. Bu husustaki şöhreti şu fıkra ile daha iyi anlaşılmaktadır:

Bağdad taraflarında remil ilmine merakı olan bir zat, şöhretini işittiği Rûhî'yi görmek ve kendisinden remil ilmini daha tam bir şekilde öğrenmek arzusu ile Kilis'e kadar gelir. Remil ata ata Rûhî'nin hanesini bulur; kapıyı çalar. İçeriden kimi istediği sorulunca, Rûhî Efendi'yi istediğini söyler. Rûhî kapıya çıkarak sorar:

- Ne istiyorsunuz?

- Sizin şöhretinizi işittim. Bağdad'dan beri remil tahsil etmeğe geliyorum. Biraz remil bilirim. Hattâ evinizi de remil atarak buldum.

Rûhî o adama iyi bir tokat aşkettikten sonra şu cevabı verir:

- Madem ki benim evimi bulabilecek kadar remil biliyor idin. Sana remil öğretip öğretmeyeceğimi remil atarak anlamalı da ona göre buraya gelmeli idin. Bu noktayı anlamadan kalkıp Bağdad'dan beri buraya kadar geldiğin cihetle dayağa müstehaksın!

Rûhî'nin edebî şöhreti kendisine başka memleketlerden de bir çok dostlar kazandırmış idi. Her taraftan bir çok şâirler kendisini ziyarete gelirlerdi. Hattâ İstanbullu şâir Zâtî[49] de mûmâileyhin gıyâben tanışıp seviştiği ve mektuplaştığı dostlarından idi. Bunlar birbiriyle gıyâben muhabere ve hattâ müşâare ederler, edebî latîfeler yaparlardı. Bir gün Zâtî Efendi haber vermeksizin Rûhî'yi ziyâret için Kilis'e kadar gelir. Rûhî'nin evini arayıp bulur. Rûhî'ye mülâkî olunca hüviyetini bildirmeden hemen şu sûretle söze başlar:

- Efendim! der: Sizi görmeğe gelirken yolda bir köpek ölüsü gördüm; rûhi g...den çıkmış idi.

Rûhî, misafirinin Zâtî Efendi olduğunu bu sözlerinden anlayarak hemen hürmet ve ikramla içeriye alır. Oturup sohbet ederler. Fakat Rûhî, Zâtî Efendi'nin şu latîfesine bir mukâbelede bulunmak cihetini ihmal etmez. Akşam yemeğinden sonra oturup konuştukları sırada içeriye açık meşrep bir kadın girer. Zâtî Efendiye hitâben:

- Efendim bir şüphem var, halleder misiniz? (Eliyle âlet-i tenâsüliyesinin üzerine vurarak) Şu a'râzî midir zâtî midir?

Zâtî Efendi Rûhî'nin mukâbelesini derhal çakmış ve:

---

[49] Kadri Timurtaş söz konusu şâir hakkında bilgi vermemiştir. Rûhî Efendi'nin çağdaşı, Zâtî mahlaslı bu şâir bizce de meçhuldür.

- Zâtîdir kadın zâtî!

cevabı ile meclisin kahkahalarını celbetmiştir.

Rûhî Efendi'nin buna benzer edebî mülâtefeleri çoktur. Edebî hayatında latîfeyi, cinaslı ve nekreli sözleri pek severdi. Fakat hususî hayatında felekten çok şikâyet eder, liyâkatsiz câhillerin mevkı'a geçmesine pek kızardı. Âtîdeki kıt'a bu yoldaki şikâyetlerinden birisidir:

Ey felek lutfun eğer câhil ü nâdâna ise
Ben dahi tâ o kadar âlim ü dânâ değilim
Echelin dûnı denîyim bana da bir nazar et
Ehl-i fazl anladın ise beni hâşâ değilim

Rûhî'nin zamanında meşhur Daldabanoğlu Mehmet Paşa Kilis müsellimi bulunuyordu. Onun ef'âl ve harekâtından herkesten fazla Rûhî müteessir oluyordu. Mehmet Paşa'nın mutemedi Kör Bilâl ile beraber Ayıntab hadisesinde katledilmesi üzerine Rûhî uzun boylu bir tarih manzumesi yazmıştır. Şu bir kaç beyit o manzûmenin mukaddimesinden alındı:

Şâh olursan fi'l-mesel ey dil bu heft(-i) kişvere
Gırre olma devlet-i dünyâ-yı dûn u pür-şere
Adları Şehnâmelerde yâd olan şehler hani
Feth-i gûş et kıssa-i Dârâ ile İskender'e
Saltanat da'vâsı ile cân veren cânîlerin
Gittiler, da'vâlarının kaldı faslı mahşere
Âkıbet bâlîn-i kabre baş koyan sultanların
Zahmeti değmez safâ-yı tahta, tâc u efsere
Mâlına mağrûr olan makhûr olur encâm-ı kâr
Görmedin mi mâl ile hasfoldu Kârun zerlere

Rûhî, ilim ve edebiyat cihetiyle parlak ve hürmetli bir hayat yaşadıktan sonra 1212(1797/98) tarihinde vefat etti. Vefâtına Hâkî-i Kadîm tarafından söylenilmiş olan aşağıdaki tarih manzumesi hâlâ mezar taşında okunmaktadır:

Âb-ı rûy-ı ser-firâz-ı şu'arâ
Ya'ni Hâcı Rûhi tâb-ı râyiha (?)
İlmini fazlını beyândan âciz
Olsa hep hâme-i âlem mâdiha
Hükm-i Hâlıkla meşâm-ı cânı
Aldı ezhâr-ı ecelden râyiha
Yâ İlâhî! Fazl u lutfunla ola
Keff-i Mîzânı sevâbı râciha
Hâki târîhin de rızâ'en li'llâh
Rûhi Efendi cânı için fâtiha

Rûhî'nin gazellerinden bir tanesini örnek olmak üzere âtîye dercediyorum:

Âsiyâb-ı dehr-i dûn eyyâma etmez ilticâ
Hâsılı devr-i felek dôlâba etmez ilticâ
Bîm-i seng-i hâdisât ile humârın fikr eden
Şîşe-i bezm ü şarâb-ı nâba etmez ilticâ
Âsitân-ı Ka'be-i aşkın gedâsı kâm için
Arz-ı hâcâtında gayrı bâba etmez ilticâ
Giryeden vakt-i ferâgı bulmayan üftâdenin
Dîdesi şâm u seherde hâba etmez ilticâ
Rûhiyâ bâlâ-nişîn-i evc-i istiğnâ olan
Kâse-i hurşîd-i âlem-tâba etmez ilticâ"

Kadri Timurtaş'ın verdiği bu bilgilere ilâveten İbrahim Hakkı Konyalı, Rûhî Efendi'ye ait bir tarih manzumesini ve yine Kadri Timurtaş tarafından beş beyti verilen, yukarıya derc ettiğimiz manzumenin tamamını nakletmiştir ki bunlar şu şekildedir:

"Hamam Şeyhler Mahallesi'ndedir. Kapısının üstündeki mermer taşta dört satır hâlinde şu kitabeyi okuduk:

زهی دولتلو پاشای مکرم دالطبان زاده
بو جای دلکشاده بویله بر حمام ایدوب انشا
یکی حمام پاشا ایله آکا نام و نشان ویردی
او نام شان عالی میر میران کلیس حالا
بو آب و تاب ایله حمام اقبالی آنک یا رب
همیشه ایشلسن بختی کبی با همت والا
انشا ایلر ایکن روحیا هاتف دیدی تاریخ
بو حمامی تمام سعی ایله بنیاد ایلدی پاشا

Satırların arasına 1200 tarihi de kazılmıştır. Şâir Rûhî'nin hazırladığı bu tarih manzumesinin son mısraı ebced hesabına vurulunca 1200 tarihi çıkar ki kitâbeye göre bu hamamı Kilis mîr-i mîrânı Daltabanzâde Paşa yaptırmıştır. Adına da Yeni Paşa Hamamı denilmiştir. Kitâbede Paşa'nın adı yazılmamıştır. Bu Daltabanzâde Mehmet Paşa'dır. Kitâbe yeni harflerle şöyle yazılır:

Zehî devletlu pâşa-yı mükerrem Daltabanzâde
Bu cây-i dil-küşâda böyle bir hammâm idüp inşâ
Yeni Hammâm paşâ ile ana nâm ü nişân verdi
O nâm-ı şân-i âlî mîr-i mîrân-ı Kilis hâlâ

Bu âb u tâb[50] ile hammâm-i ikbâli anın yâ Rab

Hemîşe işlesün bahtı gibi bâ-himmet-i vâlâ

İn(i)şâ eyler iken Rûhiyâ hâtif dedi târîh

Bu hammâmı temâm sa'y ile bünyâd eyledi pâşâ

1200

Hamamın ilk adı Yeni Paşa Hamamı idi, sonra Daltabanzâde Hamamı denir olmuştu. Şimdi yaşayan adı Tuğlu Hamam'dır."[51]

"Şâir Rûhî Efendi, Daltaban Paşa'nın zulümlerini ve Anteb hareketini 92 beyitli bir manzumesiyle bize bırakmıştır. Rûhî Efendi *İbretnümâ* adlı manzumesini şu beyitle bitirmiştir:

Şükr kim oldu vücûdu nâ-yâb

Daltaban cîfesine kondu gurâb

1203

Halbuki Rûhî Efendi, Daltabanzâde'nin üç sene evvel yaptırdığı hamamı hakkında tarih manzumesinde Paşa'yı 'adı, şanı yüce Kilis mîr-i mîrânı, büyük himmetli' vasıflariyle anıyor. Hamamının da kendi yüce bahtı gibi işlek olmasını diliyordu. Şâirin üç sene gibi az bir zamanda kanaat değiştirişi halkın başa kakma korkusundan olduğu sanılır.

*İbretnümâ'*da Anteb hadisesinin ve Daltaban'ın öldürülmesinin 1203 h.'de olduğu yazıldığı halde Kilis Tarihi sahibinin bunu 1209 h. gibi göstermesinde bir zuhul olması lazımdır.

Rûhî Efendi'nin *İbretnümâ'*sını aynen buraya koyuyoruz:

TÂRÎH-İ İBRET-NÜMÂ

Şâh olursan fi'l-mesel ey dil bu heft(-i) kişvere

Gırre olma devlet-i dünyâ-yı dûn-i pür-şere

Ser-te-ser ibret gözüyle bak bu mülk-i âleme

Mâlik ü hâliklerin fikreyle hâlin bir kere

Adları Şeh-nâmelerde yâd olan şâhlar hani?

Feth-i gûş et kıssa-i Dârâ ile İskender'e

Tâk-ı eyvânında eller yetmeyen Kisrâların

Kasredip ömrün felek döndürdü rûz-i Kaysere

Saltanat da'vâsı ile cân veren hanlar hani?

Gittiler da'vâlarının faslı kaldı mahşere

Nice Şeddâdî binâ bünyâd eden zâlimlerin

Yıktı evin rûzigâr uğrattı bâd-ı sarsare

[50] Burası yeni harflere aktarımda"ab-ı nâbı" şeklinde çıkmıştır. Konyalı orijinal metni verirken "âb u tâb" şeklinde verdiğine göre dizgi hatası olmalıdır.

[51] İbrahim Hakkı Konyalı, (1968): *Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi*, Fatih Matbaası, İstanbul: 557-558.

Nice bin mîr ü vezîrin rahtlerin ba'del-vefât
Verdiler sûk-ı fenâda kal' için zergerlere
Âkıbet bâlîn-i kabre baş koyan sultanların
Zahmi değmez ol safâ-yı izz ü tâc-ı efsere
Mâlına mağrûr olan mahkûr olur encâm-ı kâr
Görmedin mi mâl ile hasfoldu Kârun yerlere
Ârzû-yı nefsine esb-i hevâ ile binen
Yorulur yolda erişmez kûy-ı aşk-ı Kanber'e
Zulm ile çok sîm ü zer cem' eyleyen ehl-i tama'
Kor gider çok sevdiği mâlın adû-yı ekbere
Nitekim Killîs ile A'zâz'e ibn-i Daldaban
Vaz'-ı engüşt-i hükûmet eyledikde yek-sere
Kendüden evvel geçen zâlimlerin îrâdına
Kâni' olmayup tama' zehriyle döndü ejdere
Kürt Türkmân ü Arab Rişvân-ı Antâb ü Haleb
Mâlların def'atle gasbedip satardı âhare
Akla fikre gelmeyen bid'atleri ihdâs edip
Haddeden çekti elin mâlın misâl-i cendere
Vârisi mevcûd olan mevtâların mâlın tamam
Zaptedip eytâmın el bastırdı yalın yerlere
Sâliyân vaz' etti emlâke hilâf-ı âde hem
Nice sâhib-mülkü sâ'ilveş düşürdü derlere
Harmanı sâlyânesine yetmeyen çok ehl-i zer'
Devredip tâlib arardı bey'-i beglî cercere
İşbu etrâfın hubûbâtın tamâmen zaptedip
Vakf u tîmâr u ze'âmet geçti dest-i es'are
Siyyemâ Bostân-ı verd kim câmi'ine vakf iken
Zaptedip ma'lûm deyü sebtetti anı deftere
Rû-nümâ oldukda mağdûriyyeti câmi[c]lerin
Âlimûn ibrâm edip bağlattılar mu'akkere
Kürtlerin dibs ü zebîbin cebren idüp iştirâ
Halka tarh edip satardı kıymetinden evfere
Sağdı Anteb illerini nice sâl sağmal misâl
Ba'dehu sağım tasın çaldırdı saht ü mermere
Nice kervân aldı itâbın deyu zehrin misâl
Yine pâşâlık ile çaldırdı tabl-ı mehtere
Bâc ihdâs eyleyip yollara koydu bâc-dâr
Cahşe yarım bir kuruş vaz'etti bagl ü estere
Vaz'-ı sîm ü zer için Kârûn misâli câ-be-câ

Bî-adet sandûklar yaptırdı hayli dülgere

Masrafın bundan kıyâs eyle zenân-ı hâsı hep

Nân-ı ma'dûddan bulup yerlerdi ekser fahfere

Cümle esnâfın alup emvâlini bâd-ı hevâ

Kimseye bir akçe vermezdi meğer kim berbere

Hem birisi cümleden aylık alırdı Kör Bilâl

....

Sonra pâşanın sarây içre olan emvâlini

Âşikârâ zaptedip yükletti vâfir estere

Hem dahi Battâl Bey'in cümle metâ'-ı beytini

Nakledüp hammâl ile çekti sarây-ı evbere

Sâdık Âğâ'yı ol esnâda edüp ahz u girift

Cürmünü yüz kîseye kat'etti yazdı deftere

Mâl ü eşyâsın satup vermiş iken on bin kuruş

Rahm ü şefkat etmeyip yine o abd-i kemtere

Hayli tahkîr ile habs ü renc-i dil eyleyerek

Câ-be-câ darbeyleyip korlardı bâb-ı Ca'fere

Nice bin zengîn olan erleri harâca kesip

Hapsedip herbirlerin hergün döğerdi bir kere

Darb-ı nisvâna Tüfekçibaşıyı ta'yîn edip

Lîk oda başı me'mûr idi darb-ı erlere

Kör köpek tahsîl-i cürm içün kamu mahbûsları

Darbedip çûb ile gâhî el atardı hançere

Bu te'addîler kamusu paşâya malûm iken

Hiç ölüm fikrin getürmezdi dil-i sengîntere

Askerinin hele hemşehrî kurâya ettiğin

Dil ile ta'bîr olunmaz ki diyem sen servere

Kör firenk etbâ'ının şerrinden ise ehl-i sûk

İsti'âze ederek derhâl seğirtir ma'bere

Hâsılı Anteb binâ oldu olalı lâ-cerem

Çatmamıştı halkı bir böyle azâzil peykere

Nâdim oldu bunları da'vet eden dîvâneler

Esterâsa herbiri gûyâ bakardı baytara

Kuyruk asmış olmuşuz kurdun boynuna diyerek

Kavrulup nâr-ı nedâmetle misal-i cezdere

Cümleten dergâh-ı Mevlâya tazarru' ederek

Dediler zâlim bizi sıktı misâl-i ma'sare

Bu Bilâl-i kör belâyı âcilen kahret deyu

Yalvarup Hakk'a tevessül edicek Peygamber'e

Der-akab te'sîr-i nâr-ı inkisâr-ı halk ile

Kaynadı her cânibi şehrin misâl-i tencere
Gayretiyle cem' olup cemm'iyyet eyledi zuhûr
Bastılar pâşâyı ulaştırmadılar askere
Gûyâ şehbâz-ı kazâ'-i Hakk'a sayyâd-ı ecel
Da'vet-i emri işâret birle saldı natere
Her taraftan attılar beylik sarâya kurşunu
Değdi kurşunun biri pâşâya geçti yerlere
Âh u feryâd ile der-sâ'at zemîne diz çöküp
Cânı hulkûma gelip gûyâ ederdi gargara
Kestiler başıyle bir kolun paşânın aldılar
Soydular cismin leşin seyroldu ehl-i mahzere
Kör Bilâl'in kellesin hem çeşmede katleyleyip
Sürdüler sakkalını necs-i galîz-i asfere
Hem tüfekçibaşı darb âhurunda maktûl olup
Leşleri su burcunu hem eylemişti kapkare
Lahm-i pâşâyı fakat ol şeb yedi vâfir kilâb
Sonra defnoldu cevâb için Nekîr ü Münker'e
Ba'dehu maktûl olanları nice erbâb-ı hayr
Götürüp defnettiler herbirlerin bir makbere
Sağ kalan etbâ' ü hüddâmın kamusın soydular
Anadan doğmuş gibi döndü cemî'an andere
Ato Ağayı velâkin kal'ada bend ettiler
Düştü zencîr-i kazâ içre belâ-yı Dâvere
Kör Bilâl'in götürüp sonra ser-i murdârını
Sardılar ba'zı yerin bir pâre boklu astare
Sonra bir bok saksısın it bokuyıla doldurup
Tütsü verdiler mücennes cismine bâ-micmere
Gerdenine ol harın zen mâderi bir ip takıp
Oynatırdı anı ayuveş misâl-i maskara
Öyle zen mâder ki ol kör kâfirin her kârını
Kendisi ru'yet edip vermezdi nevbet duhtere
Öyle bir kemçik kekeç duhter ki râyı yâ okur
Hem dü çeşmi ahveli benzer şikest-i cabere
Boklu bostanda leşin bir hufreye ilkâ için
Hây u hûy ile götürdüler anı bâ-keckere
Kabre varınca o kör puştu tamâmen soydular
Hande kalsun deyu döndürdüler anı kaşmere
İki ayak kaldırıp katlolduğu tarihten
Bir tavîl sap soktular kûn-ı Bilâl-i a'vere
Şükr kim oldu vücûdu nâ-yâb

Daldaban cîfesine kondu gurâb (1203)”[52]

Seyfettin Başçılar ise *Kilisli Divan Şairleri Antolojisi*’nde Rûhî Efendi’ye atfen 1173 h./1759 Şam zelzelesi ile alakalı bir Zelzele Manzumesi nakleder:

“Çıkar ey hâce gönülden emel ü evhâmı
Bu fenâ mülküne bend etme dil-i nâ-kâmı
Ne kadar kendi murâdınca cihânı görsen
Anda kılsan nice binlerce sene ârâmı
Arsa-yı dehre kamu bâğ-ı safâ bahş etsen
Görmese bülbül-i tâbın keder-i âlâmı
Pes-i pây olsa felek rütbe-i iclâlinden
Kasr-ı eyvânına ser çekmese çarkın bâmı
Cümle elvân-ı ni’am kâmına lezzet-dih olup
Âlemin zâtına hasrolsa kamu in’âmı
Sad hezâr atlas u zer-beft ile dîbâ giyinip
Eylesen subh u mesâ râhat ile bayramı
Zîr-i destinde olup cümle selâtîn-i cihân
Hem açılsa yüzüne cümle tılısm ilhâmı
Hind ü Rûmî ile hatt ü Huten’in hûbânı
Müşterî benden olup eylesen istihdâmı
Cümle sâz-ı tarab-efzâ ile sâkî-i safâ
Dem-be-dem verse sana câm-ı mey-i gül-fâmı
Cem’ olup duhterinin ahter-i rub’-ı meskûn
Gelip âgûşuna hep eyleseler ikrâmı
Tutsa İskender ü Dârâ gibi dehri nâmın
Bende olsa bu cihânın sana hâs ü âmı
Esb-i tâzî-i hüner-râna binip seyretsen
Kûh u sahrâda yürütsen kadem-i ikdâmı
Şâhbâz-ı himemin pençesi mânend-i kafes
Olsa nahçîr-i çerâ-gâhı cihânın dâmı
İlm ü hikmette sebak-hân-ı Felâtun olsan
Hasma versen nice bin ecvibe-i ilzâmı
Zûr-ı bâzû ile Rüstemleri kılsan mağlûb
Dest ü pây-ı bedenin bulsa bu istihkâmı
Çâre yok böyle iken redd-i kazâ-yı Hakk’a
Olur âhir olacaklar gelicek hengâmı
Mütezelzil olur elbette bu bünyâd-ı vücûd
Yıkılıp hâk ile yek-sân olıser endâmı

[52] Konyalı, (1968): 565-569.

Hâsılı va’de tamâmın bulıcak âlemde
Emr-i Hak terke komaz kimseye subh u şâmı
Nitekim Şâm-ı şerîf gibi mukaddes belde
N’oldu emr-i Hak ile dinle bu nev peygâmı
Izdırab aldı ale’l-gafle diyârın yer yer
Lerzenâk oldu zemînin bu kadar ecrâmı
İrti’âş üzre erüp zelzele berr ü bahre
Kodu hayretde kamu sâhib-i akl-ı tâmı
O kazâ bulunan bunca kurânın nâ-gâh
Bu kazâ başına teng etti şeb ü eyyâmı
Ol diyâr içre olan nice binâ-yı muhkem
Münhedim oldu esâsiyle bulup hitamı
Hedm olup hayli mesâcid yeri tenhâ kaldı
Arsa-yı hâliye oldu nice beytin nâmı
Revnak-ı ma’bed-i İslâm Emevî Câmi’inin
Sahnine secdeye diz çöktü o sakf-ı sâmı
Çok minâre külehi yerlere galtân oldu
Erdi her seng-i sütûna maraz-ı sersâmı
Hayfa o gül deste-i şarkıyye-i nûr-efzânın
Bozdu hedm ü kederi keyf-i dil-i İslâmı
Çok nüfûs oldu telef sakf-ı cidâr altında
Eyledi hâke berâber nice bin ecsâmı
Sallayup yattı biraz mehd-i zemîn ol şebde
Ayak altında kalıp girye eden eytâmı
Hâbgâhı nice nâzik bedenin kabre dönüp
Yumup açılmadı nergislerinin bâdâmı
Çıkdı ayyûka sadâ-yı dem-i innâ li’llâh
Şâmın âhıyla güzâr eyledi vâh ol şâmı
Belini kırdı be-dehşet nice hayvanâtın
Nicesin sürdü bekâya ecelin ibrâmı
Göricek eşk-i ter-i halkı hemân havfinden
Titreşip durdu kamu âb-ı revân akşamı
Hâk-i kahr içre kalıp hayli keşîş ü kefere
Ser-nigûn oldu kilîsâların esnâmı
Hem Yehud tâ’ifesinden nice merdûd-ı cehûd
Mürd olup buldu yer altında yatan hâhâmı
İşbu dehşet-ver olan dâhiye-i uzmânın
Çâr-etrâfa erişti haber ü i’lâmı
Gelin ey ma’şer-i İslâm Hak’a nâlişler edip
Diyelim tevbe ile târik olup esnâmı

Ey berârende-i tâk ü tibak-ı melekût
Vey bu ecrâm-ı zemîne verici ahkâmı
Ol Rasûlü's-Sakaleyn hürmetine yâ Rahmân
Dergehinde ederiz sıdk ile istirhâmı
Ey günehkârlara afv u keremi çok Mevlâ!
Eyle kahrından emîn bizlere sensin hâmî
Katre-i bahr-i midâd-ı mededin lutfeyle
Mahvede her günehi mağfiretin aklâmı
Bu keder cümlemizi vâlih ü hayrân etti
Ola kim hayrola yâ Rabbi bunun encâmı
Rûhiyâ eylediler böyle rivâyet târîh
Gece sâ'at ikide zelzele yıkdı Şâmı"[53]

Naklettiğimiz bu manzumeler için kaynak bildiren sadece İbrahim Hakkı Konyalı olmuş; *İbret-nümâ*'nın el yazmasını öğretmen Cemal Bingölden aldığını belirtmiştir.[54]

Kadri Timurtaş ve diğer araştırmacıların buraya kadar verdiği bilgilere ilâve edilmesi gereken mühim bir husus da Rûhî Efendi'nin, Mütercim Asım Efendi'nin şiir ve edebiyat hocası olduğudur.[55]

3. 2. *Rûhu'ş-Şurûh*

3. 2. 1. Rûhî Efendi'nin *Rûhu'ş-Şurûh*'u tertip şekli

Rûhî Efendi, klasik eserlerin bir çoğunda mevcut teamül üzere besmele hamdele ve salveleyi müteakip nasihatin ehemmiyetini ifade eden bir hadîs-i şerîf naklederek söze başlamıştır. Devamında *Sebeb-i Te'lîf* (Metin: 3.) başlığı altında özetle; Kilis'te doğduğunu ve tahsilini burada ikmâl ettiğini ve idâme-i hayat etmekte iken Kilis'te zuhur eden kargaşadan uzaklaşmak için Antep'e hicret ettiğini anlatır. Zamanla vatan hasretine dayanamayıp Kilis'e döner ve kendi ifâdesi ile: "Halktan inkıta' ile zâviye-i tenhâyîde karâr" kılar; kendini kitap mütalaasına verir. Rûhî Efendi, bu noktadan sonra çeşitli kitaplardan nakille Farsça'nın ilmî ve edebî değerinden, tarihî seyrinden bahsederek sözü Fars Edebiyatı'nın en şöhretli şairlerinden Attâr'a ve onun en çok tanınan eseri *Pend-nâme*'ye getirir (Metin: 9-11.). *Pend-nâme'*yi talebeye okuttuğunu ve çok zaman incelikleri üzerinde dostlarıyla fikir alışverşinde bulunduğunu söyler. Yine bir dost sohbetinde *Pend-nâme*'nin, inceliklerine vâkıf bir ilim sahibi tarafından şerh edilmesi gerektiğini dile getirir. Dostları bu işi ancak kendisinin yapabileceğini

---

[53] Seyfettin Başçılar, (1990): *Kilisli Divan Şairleri Antolojisi,* Kilis Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara: 9-14.
[54] Konyalı, (1968): 566.
[55] İbnülemin Mahmud Kemal İnal, (1988): *Son Asır Türk Şairleri,* Dergah Yayınları, Cilt: I, İstanbul: 54.; Mustafa S. Kaçalin, (2006): "Mütercim Âsım Efendi", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* Cilt: 32, İstanbul: 200.

söylerler ve onu bu işe iknâ ederler[56] (Metin: 12.). Müteakıben şerhte takib ettiği usulü belirtir ve kullandığı kaynakları sayar. Bu bahsin sonunda; kendi şerhinin önceki şârihlerin şerhleri ile kıyaslandığında "rûh-ı pür-fütûh" (ni'met-i ruhaniyye) mesâbesinde olduğunun görüleceğini[57], bu sebeple de söz konusu şerhin *Rûhu'ş-Şurûh* adını vermeye değer olduğunu ifâde eder. *Sebeb-i Te'lîf* bölümünü, şerhte yapabileceği hataların hoş görülmesi ve okuyanların kendisine du'a etmeleri temennîsi ile tamamlar.

Sebeb-i Te'lîf'i takib eden bölüm *Mukaddeme'*dir. Rûhî Efendi bu kısımda Attâr'ın biyografisi ve bununla ilgili konulardan bahsederek yine besmele ile *Pend-nâme* metninin şerhine başlar. Beyitler büyük ekseriyetle mısra mısra şerhedilerek metin tamamlanır.

Rûhî Efendi özellikle *Sebeb-i Te'lîf* bölümünü, klasik nesir teamülü üzre "kudret-i kalemiyye"sini göstermek amacıyla oldukça sanatlı ve secili yazmış, birçok beyitle süslemiştir.

3. 2. 2. Rûhî Efendi'nin Şerh Tekniği

Rûhî Efendi, *Rûhu'ş-Şurûh*'ta takip ettiği şerh tekniği ve usulünü *Sebeb-i Te'lîf* bölümünde şu şekilde açıklamıştır (Metin: 13.):

"Sözün kısası bütün nüshalarını toplayıp yazarak, önce lafzının lugat ve ıstılah manalarını Farsça ve Arapça sözlüklerde bildirildiği üzre gösterip, Farsça ve Arapça kelimeleri temyiz edip, makama uygun ve anlatılmak istenen manayı açıklayıp, kulağa hoş gelen diger manalarını da 'bu lafz şu kadar manaya gelir' diyerek; *Ferheng-i Şu'ûrî*, İbnü Kemâl'in *Dekâ'iku'l-Hakâ'ik*'ı, *Müfredâtü'l-Fürs*, *Ni'metu'llâh, Halîmî, Düstûrü'l-Amel* ve *Tuhfetü'l-Mülûk* isimli sözlüklerden naklen açıkladım. Her beytin manasını açıklamakta, inceliklerini ve işaretini göstermekte de nâzımın muradı üzre zahirî manayı öne çıkarıp, ayetler ve hadislerden neye işaret ettiğini açıkça yazıp, hadisler ve rivâyetlerin çoğunu İmâm Münâvî rahmetu'llâhın *Dekâ'iku'l-Hakâ'ik*'[58]ından ve bazan *Meşârık-ı Şerîf* ve *Mebârık'*dan yâd eyledim. Ve o makama uygun olan hoş nasihatleri ve faydalı mev'ızaları bildirmekte; İbnü Cevzî'nin *Muhtasaru'l-İhyâ'*sından, İbnü Gânim'in *Hallü'r-Rumûz ve Cevâhirü'l-Künûz'*undan,

---

[56] "Şerhler yazarların ifadelerine göre, manevi bir işaret ile veya dostların ısrarı ile yazılır. Böylece ilk durumda ortaya konulan şerhin manen teyit edildiği ve doğrulandığı, ikinci durumda da o metindeki zorlukları ve kapalılıkları açabilecek kişinin ancak kendisinin olduğu üstü kapalı bir şekilde ifade edilmiş olur." Saraç, (2006): 126.

[57] "...Bir metnin, daha iyi anlaşılsın diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması. Bu kanaat başkaları tarafından paylaşılsa da paylaşılmasa da, bir metni açıklamaya başlayan bir kişi, onu bazı kişilerden veya herkesten daha iyi anladığı kanaatine kendisi sahiptir." Kortantamer, (1994): 1.

"Bir metnin ilk şerhinden sonra tekrar şerh edilmesi tabii olarak daha önceki şerhlerin yetersiz kaldığı ön kabülüne dayanır." Saraç, (2006): 126.

[58] Şârihin en çok istifade ettiği kaynaklardan biri olan bu eserin adı kaynaklarda *Künûzü'l-Hakâ'ık min-Hadîs-i Hayri'l-Halâ'ik* olarak geçmektedir. Ancak şârih bu eseri daima *Dekâ'iku'l-Hakâ'ik* şeklinde zikretmiştir. Bkz.: Abdurraûf el-Münâvî, (1996): *Künûzü'l-Hakâ'ik min-Hadîsi Hayri'l-Halâ'ik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Cilt: I-II, Beyrut.

Mecma'u'l-Fevâ'id, Müdhişü'l-Kulûb ve başka güvenilir risalelerden dayanak verdim. Ve makama uygun Arapça ve Farsça atasözleri getirerek, anlatılmak istenen manayı açığa çıkardım. Ve bunlardan başka her beytin altında nice Arapça ve Farsça beyit ve şiirlerle özet anlamları genişletip, söz konusu beyitlerin çoğunu nâzımın *Müferrih-nâme*[59] adlı eserinden şahit gösterip, bazan *Mukatta'ât-ı İbnü Yemîn* ve *Dîvân-ı Sâib* ve benzerlerinden getirdim. Ve o beyitleri de (anlamlarını) kısaca beyan edip, (anlamlarının) özünü nazmen ve nesren gösterdim. Ve ikinci olarak her beytin tasavvufî anlama tahammülü olanlarını, *Makâmâtü'l-Evliyâ* ve *Mesnevî-i Mevlanâ*'dan bazı beyitler naklederek batınî anlamlarını yazıp işaret ederek ve hakikati ortaya çıkaran şeyhlerin tavır ve tabirlerini yazarak, *nazm*:

Kilk-i sihr ile idüp nakş-ı nigâr-ı matbû'
Silk-i takrîre çeküp dürr-i kelâm-ı makbûl

parlak mazmûnunu meydana çıkardım. Kaldı ki nâzımın sözünde, *mesnevî*:

معنی اندر شعر جز با خبط نیست
چون فلاسنکست اندر ضبط نیست[60]

ifadesince, şairlerin âdeti üzre sadrdan başka sadra nakletmek eski bir yol olup, özellikle nüshaların birbirinden farklılığı yönünden, her birinin şerhine başlamak ne kadar görünüşte şiirin tekrarı ise de *nazm*:

مکرر چند باشد شهد و شکر
شود بسیار نفع و خوب و خوشتر[61]

inceliği gözeten mazmunu ile yericilerin ağzından yergiyi kovmak için, *mısra'*:

سخنش تلخ نخواهی دهنش شیرین کن[62]

emrine uyma kuşağı bağlanmıştır. Ve müsveddeden/karalamadan sonra geceyi süsleyen sahifelerin temize çekilmeleri sabahı, arzu ufkunda baş gösterdiğinde; "ilk bakış akılsızdır" diye baştan ayağa فرجع البصر كرتين[63] mazmununa göz bebeğini çevirerek uyup, tekrar tekrar bakarak her harfi düzeltip, kalemtıraşın kazıması ile fazla ve eksiklerini giderip, düzeltmeyi isteme kalemi ile ayıklanmıştır."

Rûhî Efendi, azınlıkta kalmakla beraber bazı beyitlerin sadece anlamlarını vermiş, şerhe gerek görmemiştir. Mısraları vücuda getiren kelimelerin tek tek ele alınıp anlam ve gramer yönünden incelenmeleri, şerhin sonlarına doğru azalmış, bir kaç kelime ele alınıp şerhe geçilmiştir. Kelimelerin anlamları veya konu ile alakalı şahit gösterilen özellikle Arapça ve

[59] Söz konusu eserin Attâr'a ait olamayacağı muhakkaktır. Rûhî Efendi, *Müferrih-nâme*'nin te'lif tarihini 740h. olarak belirtmektedir ki bu tarih Attâr'ın vefatından 122 yıl sonradır.
[60] Şiirde mana hatadan hâlî değildir; isâbeti atanın elinde olmayan sapan taşı gibidir. Bkz.: Tahir-ül-Mevlevi, (?): *Şerh-i Mesnevî,* Şamil Yayınevi, Cilt: 3, İstanbul: 784.
[61] Şeker ve bal ne kadar tekrar olunursa/yenirse, faydası ve lezzeti o kadar çok olur.
[62] Onun sözünün acı olmasını istemiyorsan ağzını tatlı eyle.
[63] "Sonra gözü(nü) tekrar tekrar çevir." Kur'an-ı Kerim, Mülk Suresi: 4.

Farsça beyitleri verirken bu beyitlerin öncesinde veya sonrasında "...mazmûnunca, ...mefhûmunca, ...müfâdınca, ...ma'nâsınca, ya'ni..." gibi ifadelerle anlamlarını da vermiştir. Ancak anlamını vermeden "ma'nâsı ma'lûmdur" diyerek geçtiği beyitler de mevcuttur. Aynı durum darb-ı meseller ve iktibas edilen bir çok mensur ibâre için de geçerlidir.[64] Rûhî Efendi, azınlıkta olmakla birlikte "li-şârihihi" kaydıyla kendi şiirlerine de yer vermiştir.

Dikkat çekici diğer bir husus ise Ruhî Efendi'nin *Pend-nâme*'nin tek nüshası ile yetinmeyip birden çok nüshaya müracaat ve nüsha farklarına işaret etmiş olmasıdır.

3. 2. 3. *Rûhu'ş-Şurûh*'un Nüshaları

Metin tesisinde yararlandığımız nüshalar:

1) Süleymaniye nüshası; Hasan Hüsni Paşa Bölümü No. 752

İstinsah tarihi: 1210 h./1795-96

İstinsah yeri: yok

Müstensihi: Ayıntablı Hüseyin bin Hüseyin

Dış ebat: 23,5x16,5 cm.

İç ebat: 18x9 cm.

Satır sayısı: 23

Varak sayısı: 3+452

Yazı: nesih

Cilt: siyah meşin, şemseli; şirâzesi dağılmış, sırtı kağıt kaplı; zincirekli.

Kağıt: orta kalınlıkta, aharlı; tek çizgili cetvelli; baş sayfa tezyinatlı.

Nüshanın baş tarafında sonradan eklenmiş olması muhtemel ta'lik hatla fihrist ve yine baş tarafta "ʿan-muhallefâti Küçük Efendi Vâ'iz-i Ayasofya-i Kebîr Re'îsü'l-Meşâyıh" şeklinde kayıt mevcuttur.

2) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshası; Nadir Eserler Bölümü No. TY 1481

İstinsah tarihi: 9 Teşrin-i Evvel 1317 ş.h.-10 Receb 1319 h. Salı/22 Ekim 1901[65]

İstinsah yeri: yok

Müstensihi: yok

Dış ebat: 36,7x23,7 cm.

İç ebat: 16,5x29 cm.

---

[64] "Türkçe dışında Arapça ve Farsça'dan yapılan alıntılarda tercüme yoluna gidilmeden çoğu zaman olduğu gibi cümleler aktarılır." Saraç, (2006): 125-126.

[65] Müracaat ettiğimiz kaynaklarda Rûmî 9 Teşrin-i Evvel 1317 tarihi Salı gününe isabet etmekte, Hicrî 10 Receb 1319 tarihi ise Çarşamba gününe isabet etmektedir. Müstensihin günde (Salı) yanılması zayıf ihtimal olduğundan tarihin Salı'ya isabet eden 22 Ekim 1901 olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz.: Faik Reşit Unat, (1984): *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu,* Türk Tarih Kurumu, Ankara: 132-133.; Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, (1997): *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu, Cilt: V, Ankara: 318.

Satır sayısı: 15

Varak sayısı: 427+5

Yazı: rik'a

Cilt: Vişne çürüğü mukavva, sırtı siyah meşin

Kağıt: Kalın, aharsız, rutubet lekeli, nohudi renkte.

Bu nüshanın bazı varakları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metnin cilt tertibi ile mutabık olmaması, aradaki boş varaklar ve hattaki farklılık, formalar halinde farklı kişiler tarafından yazılıp ciltlenirken formaların karıştırılmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bazı varakların üst kısmında "Rıza Paşa Kütüphanesi" mührü görülmektedir. Ketebe kaydında müellif nüshasından istinsah edildiğine dair; "kad ketebe hâzihi'n-nüshate min nüshati mü'ellifihi rahima'llâhü li-men ketebehâ ve kara'ehâ" ibaresi okunmaktadır. Metne, istinsah edildiği devrin imlâsına uygun olarak noktalama işaretleri ilave edilmiş, *Pend-nâme*'ye ait mısralar parantez işareti içinde gösterilmiştir.

Diger nüshalar:

3) Müellif nüshası: Rûhî Efendi'nin ahfadından Kilis'te meskun Hasan Bıyıkbeyoğlu elindedir.[66]

4) Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2600 arşiv no'lu nüsha.

5) Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 6467 arşiv no'lu nüsha.

6) Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 6447 arşiv no'lu nüsha.

7) Milli Kütüphane 06 Hk 387 arşiv no'lu nüsha.

8) Milli Kütüphane 06 Mil Yz B 326 arşiv no'lu nüsha.

9) Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümü, Ahlâkı Türkî Talat 18 arşiv no'lu nüsha.

---

[66] 23.05.2001 tarihli Zaman gazetesi, Hasan Bıyıkbeyoğlu elinde bulunan aile yadigarı Ruhu'ş-Şuruh nüshasının araştırmacı-yazar Hasan Şahmaranoğlu tarafından günyüzüne çıkarıldığı şeklinde bir haber yapmıştır. (Bkz: http://arşiv.zaman.com.tr/2001/05/23/guneydogu/guneydogudevam.htm). Hasan Şahmaranoğlu ise 2003'te yayınladığı *Kilis'in Ünlüleri* kitabında bu nüshaya ait fotokopinin Hasan Bıyıkbeyoğlu tarafından araştırmacı-yazar Abdülhamit Tektuna'ya verildiğini bildirmiştir. [Şahmaranoğlu, (2003): 91.]

Kilis Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Bşk. meslektaşımız Yrd. Doç. Dr. Mehmet Erol, tezimizi tamamladığımız tarih itibarı ile hem asıl nüshaya hem de fotokopisine ulaşmamızın mümkün olmadığını bildirmiştir. Meslektaşımız Mehmet Erol'un tavassut ve gayreti ile söz konusu nüshaya ait fotokopinin ancak son sayfasına ulaşmamız mümkün olmuştur.

Müellif nüshası olması kuvvetle muhtemel bu nüshanın elimize ulaşan fotokopisine nazaran metin Rûhî Efendi'ye ait:

فردا که روح دامن عمرم رها کند
وین خاک تیره بند ز بندم جدا کند
یا رب نکاه دار تو ایمان آن کسی
کین خط من بخواند و بر من دعا کند
سنه ۱۱۸۱

kıt'ası ve tarih kaydı ile bitmektedir. Tezimizde kullandığımız iki nüshada da bu kıt'a ve tarihe, müstensihler tarafından kendi istinsah kayıtları ilave edilmiştir. (Bkz.: Metin 541.) Bu nüshanın yakın bir gelecekte araştırmacıların istifadesine sunulmasını temenni ve ümid ederiz.

4) METNİN TESİSİ

- Metnin tesisinde yararlandığımız İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshası Ü harfi ile, Süleymaniye Kütüphanesi nüshası S harfi ile gösterilmiştir.

- Her iki nüshaya ait varak numaraları [ ] işareti içinde gösterilmiş, Ü nüshası varaklarındaki karışıklık yeri geldiğinde dipnotlarla belirtilmiştir.

- *Pend-nâme*'ye ait her mısra paragraf başlangıcı kabul edilmiş, orijinal harfleri ile ❬ ❭ işareti içinde gösterilmiş ve koyu karakterle yazılmıştır. Şerh metni kısmında bu mısralara ait kelimeler şârih tarafından gramatik inceleme veya şerh amacıyla ele alındığında okunuşları koyu karakterle belirtilmiş ve bu okunuşlarda orijinal telaffuza yaklaşılmaya çalışılmıştır. Yine *Pend-nâme* metnine ait okunuşlarda birbirini takip eden kelimeler arasında izafet bulunduğu taktirde işbu izafet kesreleri -şârih tarafından "ahirine/mâ-ba'dine muzâfdır" ibaresi ile zaten belirtildiğinden- tarafımızca ayrıca gösterilmemiştir.

- Nüshalar arasında kelime veya kelime grubu farklılığı mevcudiyetinde anlama daha uygun olan kelime/kelime grubu tercih edilmiştir.

- Metindeki âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf, Farsça ve Arapça darb-ı mesel, şiir ve diğer iktibaslar orijinal harfleri ile verilmiştir.

- Fıkıh, kelâm, tefsir gibi bilimlere ait kısımlar ve şârihin Attâr'a ait olduğu zannı ile sık sık atıfta bulunduğu adeta *Pend-nâme*'nin taklidi diyebileceğimiz *Müferrihât/Müferrih-nâme'*ye ait manzumelerin birçoğu metne alınmamıştır. Yine şârihin bir konuyu açıklarken verdiği birden fazla ve tekrar mahiyetindeki benzer örneklerden uygun olanları seçilerek diğerleri metne alınmamıştır. Metne alınmayan bu kısımlar (…) işareti ile belirtilmiş ve müteakip varaklara isabet ettiği takdirde bu varakların numaraları (…[ ]…) işareti içinde gösterilmiştir.

- S nüshasının imlâ bakımından dikkat çekici özelliklerinden biri; klasik devirde aradaki vokali daima yuvarlak olan[67] ikinci teklik şahıs iyelik (-uñ, -üñ, -ñ) ve genetif eklerinde (-uñ, -üñ, -nuñ, -nüñ) düzenli olmamakla beraber -i- (ى) vokali kullanılmış olmasıdır. S nüshasında -i- (ى) vokali kullanılarak ıñ, iñ, nıñ, niñ (نيک, يک) şeklinde yazılan bu ekler, Ü nüshasında büyük ekseriyetle (نک, ک) şeklinde vokal gösteren bir harf kullanılmaksızın, klâsik imlâya uygun yazılmıştır. Ü nüshasının müellif nüshasından istinsâh edilmiş olduğu kaydını ve klasik imlâya uygunluğunu göz önüne alarak bu hususta Ü nüshasını esas kabul etmeyi uygun gördük. Diğer dikkat çeken bir husus ise iyelik eki alan -duk sıfat fiil ekinin (-dugı, -dügi) ve bu ekin çeşitli eklerle genişletilmiş hali olan zarf fiil eklerinin (-dugınca, -dügince, -dugında, -düginde, -dukda, -dükde) her iki nüshada da son devir imlâsına yakın şekilde -ı-/-i- vokali ile (ديغى-, ديكى-,

---

[67] Faruk K. Timurtaş, (1985): *Osmanlı Türkçesi Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, Cilt: 3, İstanbul: 436.

-دیكده ,-دیقده ,-دیكنده -دیغنده ,-دیكنجه ,-دیغنجه) şeklinde yazılmış olmasıdır. Biz de her iki nüshada ekseriyetle görülen bu imlâdan dolayı söz konusu eklerin traskripsiyonlarını; -dıġı, -digi, -dıġınca, -digince, -dıġında, -diginde, -dıḳda, -dikde şeklinde yaptık.

- Anlam gereği eksik olduğunu düşündüğümüz harfleri/kelimeleri ( ) işareti içinde gösterdik.

5. EDEBÎ VE KÜLTÜREL MALZEME

Bu bölümde ele alacağımız, *Edebî ve Kültürel Malzeme* olarak isimlendirmeyi uygun bulduğumuz bilgiler, şârihin şerh esnasında okuyucuya aktardığı doğrudan veya dolaylı olarak edebî bilgi ihtiva eden maddelerdir. Maddeler halinde vereceğimiz bu bilgiler, tezimizin içeriğini tam bir tasniften ziyade örnekleme amacını taşımaktadır. Aynı madde sözlük bilgisi, mazmun, gramer, sosyal hayat, âdet ve inançlar gibi birden fazla konuda bilgi ihtiva edebileceğinden, konulara göre bir tasnif yapmanın güçlüğü dolayısı ile maddeleri alfabetik olarak sıralamayı tercih ettik. Şârihin manasını vermediği veya işaret etmediği Arapça ve Farsça ibarelerin manalarını dipnotlarla vermeye çalıştık.

Agniyâ: Nitekim ebnā'-i cihāndan, resīde-i rütbe-i vālā-yı ġınā olanlaruñ devleti efzāyiş buldıḳca ṣadā-yı iḥsānları şunda ḳalsun; ruṭūbet-i māl, ẕātların pür-kelāl ve zebān-ı şöhretlerin lāl eylemişdür. Binā'en ʿaleyh Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

دل ارباب تنعم ز نوا می افتد

جام لبریز چو کردد ز صدا می افتد[68]

buyurdıġı beyt-i laṭīfüñ maʿnā-yı dilārāsına Rāġıbu'l-vezīr *beyt*:

Kāse-i faġfūr leb-rīz olıcaḳ virmez ṣadā

S̱ervet efzāyiş bulınca aġniyā ḫıssetlenür

beytiyle īmā buyurmışdur. (Metin: 297.)

Agyâr: Ve āteş-i ʿışḳ ile sūzān olmaḳ ʿuşşāḳuñ muḳteżā-yı şānları oldıġından, gülşen-i ʿışḳ-ı yārda aġyāruñ ʿadem-i iḥtirāḳın ḫār oldıġına nisbet eylemişlerdür. Nitekim Hilālīnüñ *beyt*:

یار ما هرکز نیازارد دل اغیار را

کل سراسر آتشست اما نسوزد خاررا[69]

beyt-i dil-ārāsından maʿnā-yı murād hüveydādur. (Metin: 316.)

Ağlamak: Ve ʿuḳbāda ḫandān olayum diyen dünyāda giryān gerekdür. Nitekim *beyt*:

---

[68] Dolu kadeh nasıl sadâ vermekden uzak olursa, bolluk içinde olanların gönülleri de ses vermekten uzaktır.

[69] Yârimiz ağyârın gönlünü aslâ incitmez; gül baştan başa âteştir ama dikeni yakmaz.

Āḫiret ister iseñ dünyede giryān ol kim

Ḫᵛābda aġlayan iy dil uyanup gülse gerek

dimişlerdür. Daḫı *naẓm*:

هیچ دانی که وقت زادن تو

همه خندان شوند و تو کریان

جهد آن کن که وقت مردن تو

همه کریان شوند و تو خندان

diyü buyurmışlardur. Yaᶜnī sen dünyāya geldikde aġlar idüñ, ḫalḳ eṭrāfında gülerler idi. Pes saᶜy eyle ki öldigüñ vaḳtde ḫalḳ aġlayalar ve sen gülesin dimekdür. Bu maᶜnāyı ᶜArabīde naẓm idüp buyurmışlardur, *nazm*:

ولدتک امک باکیا مستصرخا

والناس حولک یضحکون سرورا

فاجهد لنفسک ان تکون اذا بکوا

فی یوم موتک ضاحکا مسرورا

(Metin: 396.)

Akârib: Pes ḳāṭıᶜ-ı raḥme, ᶜaḳāribüñ ġāyet ile münāsebeti vardur. Zīrā ᶜaḳārib ṭoġdıḳda anasınuñ ḳarnında iken anasınuñ yüregin yiyüp ve ḳarnın yarup öyle ṭoġar. Ḥattā anadan kör ṭoġdıġına sebeb budur. Ve kendi anasına itdigini evlādından bulur dimişlerdür. (Metin: 522.)

Akıl: İmdi ᶜaḳl didigimüz bir nūr-ı İlāhīdür ki maᶜdeni ḳalbdür. Şuᶜāᶜı dimāġdadur. Dimāġ aña fetīl ü zeyt gibidür. Ḳaçan ol şuᶜāᶜ münḳaṭıᶜ olsa ṣāḥibine cünūn el virür. Ḥattā ᶜaḳl ile işāret-i İlāhiyyeye iltifāt eylemeyenüñ ᶜaḳlı ẕevāl-pezīr olur dimişlerdür. Mes̱elā ᶜaḳl, lafẓ-ı ādem gibidür. Ādemüñ başından ᶜaḳl gitdikde elifi giden ādem gibi «düm» ḳalur. Düm, luġatde ḳuyruḳdur. Ẕenebde ẕillet der-kār olmaġıla ḥaḳīr ḳalur dimekdür. Zīrā insān sā’ir ḥayvāndan ᶜaḳl ile eşref ü efḍaldür. ᶜAḳlı olmayan kimse ḥayvāndan ednā vü eḍalldür. (Metin: 120-121.)

Âlem-i Misâl: . ᶜĀlem-i mis̱ālden murād; ekābir-i evliyā vü meşāyıḫ-ı ᶜurefānuñ beynlerinde müs̱bet olan bir ᶜālemdür ki nāmına ᶜālem-i mis̱āl dimişlerdür. Beyānı şöyledür ki; bu ᶜālem-i ecsām-ı māddiyye ile ᶜālem-i ervāḥ-ı mücerrede miyānesinde bir ᶜālem-i dīger vardur ki ecsām-ı kes̱īfeden laṭīf ve ervāḥ-ı laṭīfeden kes̱īfdür. Yaᶜnī; tecezzī vü aḳsāma ḳābiliyyetde ecsāma müşābihdür. Ve heyūlā vü ṣūretden tecerrüdde ervāḥa mümās̱ildür. Ve her nesne ki bu ᶜālemde mevcūddur elbette anuñ mis̱āli ol ᶜālemde meşhūddur. Yā ittiḥād ṣūretiyle ki mes̱elā ṣuyuñ mis̱āli, ᶜālem-i mis̱ālde yene ṣudur. Veyā teġāyür ṣūretiyle ki mes̱elā; ᶜilmüñ mis̱āli, ᶜālem-i mis̱ālde süddür. Ve aḫlāḳ-ı ḥasenenüñ mis̱āli, besātīn ü reyāḥīn ve es̱mār-ı leẕẕet-āgīn ve

enhāru lez̲z̲eten li'ş-şāribīndür. Ve aḫlāḳ-ı redī'enüñ mis̲āli ẓulümāt u ġayāhib ve ḥayyāt u ᶜaḳārib ve ġassāḳ u ġıslīndür, kez̲ā fi'l-Mes̲nevī. (Metin: 522.)

Âlem-i Sûret: Meşāyıḫ-ı muḥaḳḳıḳīnüñ beyānı üzre bu ᶜāleme ᶜālem-i ṣūret dirler. Pes ḫāke menṣūb olan cism-i insānīnüñ seyr ü sülūki ḫāk ve ṣūret ᶜālemine vāḳiᶜdür, ammā rūḥuñ seyrānı vażᶜ-ı ḳadem-i himmet-nişānı baḥr-i maᶜnāda vāḳiᶜdür. Fe-ᶜalā-hāz̲ā sālike lāzım olan ᶜālem-i ṣūret ṣaḥrāsında tażyīᶜ-i evḳāt itmeyüp, Ādem gibi baḥr-i maᶜnā-yı ḥayāt-ı maᶜrifet ve mütelaḳḳī-i kelimāt-ı ḥażret-i Rabb-i ᶜizzet olup, sefīne-i sülūke dāḫil olup ve Nūḥ-āsā bir mürşid-i kāmil peydā idüp ḳaṭᶜ-ı emvāc-ı deryā-yı ebdānī ve seyr-i ᶜālem-i sülūk-i rūḥānī ḥāṣıl ile yaᶜnī ḫāke menṣūb olan emvāc-ı fikr ü vehm ü fehminden güz̲er eyleye ki bunlar müteᶜallıḳ-ı ᶜālem-i ṣūretdür. Ve daḫı āba menṣūb olan emvāc-ı maḥv u sekr ü fenādan güz̲er eyleye ki bunlar müteᶜallıḳ-ı rūḥānīdür. Pes bunlardan güz̲er eyleyen sālik maḥv-ı ḥaḳīḳī sekr-i ḥaḳīḳī ve fenā'-i ḥaḳīḳī mertebesin bulur. (Metin: 28.)

Aşk: Ḥattā ᶜışḳ didikleri ḥālet-i muḥriḳanuñ beyānında dimişlerdür: Luġat-i Fārisīde ᶜışḳ bir ṣarmaşıġuñ adıdur ki her ḳangı şecere ṣarılsa ol şeceri elbette ḳurudur. Aña leblāb ve daḫı ᶜaşaḳa daḫı dirler. Pes ᶜāşıḳuñ ḥāli bundan maᶜlūmdur. (Metin: 417.)

Aşk-ı Hakîkî: Maᶜlūm ola ki ṣıdḳ u iḫlāṣ ile cāme-i muraḳḳaᶜ u libās-ı köhnede olanuñ ḳalbi ḥayāt-ı ebedī vü ṣafā-yı sermedīde olup, vuṣūl ila'llāh ḥāṣıl ider. Zīrā bu ṣıfat ᶜāşıḳ-ı ḥaḳīḳīler kārıdur ki ẓāhirleri cāme-i zībādan ᶜārīdür. Pes bunlaruñ maᶜşūḳı Ḥayy u Bāḳī olmaġıla ᶜışḳ-ı ḥaḳīḳīde kendüler daḫı her bār zindelerdür. Nitekim ḥażret-i Mevlānānuñ *mes̲nevī*:

عشق زنده در روان و در بصر

هر دمی باشد ز غنچه تازه تر

diyü buyurdıġı bu beyāna şāhiddür. Yaᶜnī; ᶜışḳ-ı ḥaḳīḳī ile ḥayy olan ᶜāşıḳuñ ᶜışḳı cānda vü baṣardadur ki ās̲ār-ı maḥbūbı müşāhededen baṣar-ı ᶜāşıḳ lez̲z̲et vü cān-ı pür-şevḳ viṣāli ile z̲evḳ u ḥalāvet bulmaġın her nefes ġonceden tāze vü ter olur. Ammā ᶜışḳ-ı mecāzī tende oldıġından ᶜāşıḳ-ı mecāzī ten-perver ve cāme-i zībā fikriyle der-be-der oldıġından mā-ᶜadā maḥbūb-ı mecāzīnüñ ḥüsni fānī vü pejmürde ve baᶜde'z-zevāl efsürde olmaḳ iᶜtibāriyle ḥayātda iken mürde ḥükmindedür. Pes neyl-i ḥayāt-ı ebedī, meyl-i maḥbūb-ı ḥaḳīḳī ile ışḳ-ı sermedīdedür. (Metin: 225.)

Ḳaldı ki mez̲kūr āteşlerüñ az iken iṭfāsına ihtimāmuñ lüzūmı āteş-i ᶜışḳ-ı ḥaḳīḳīnüñ ġayrında idigi bī-reybdür. Zīrā:

ᶜIşḳ her dilde bulınmaz dil-i dānāda olur

Şeb-çirāġı arama cūda o deryāda olur

ᶜIşḳı ṭursun ḳo mecāzī ise de sīneñde

Āb-ı engūr ḫum içre ṭuraraḳ bāde olur

dimişlerdür. (Metin: 316.)

Âyîne-i dil: Āyīne-i dil «göñül āyīnesi» dimekdür ki ᶜArabīde mir'āt-ı ḳalb dirler. Ve ᶜinde'l-meşāyıḫ, eks̱er āyīne-i dilden defter-i aᶜmāl murād olınur. Mes̱nevīde bu maᶜnāda istiᶜmāli çoḳdur. (Metin: 496.)

Bâd: Ve daḫı bāduñ emr-i Ḥaḳḳa imtis̱āl ile fermān-ber-dār oldıġın beyānda erbāb-ı tems̱īl bādı bir çarḫa ve dolāba teşbīh idüp, dolāb deverānda āb-ı nehrüñ esīri oldıġı gibi hübūb-ı bād daḫı fermān-ı İlāhiyyeye esīr ü münḳāddur dimişlerdür. (Metin: 30.)

Bâde-hâr: Bāde-ḫᵛār, terkīb-i tavṣīfīdür; «süci içici» dimek maᶜnāsına şārib-i ḫamr içün ᶜalem olmışdur ki maᶜrūfdur. Lākin ᶜinde'l-meşāyıḫ; sāġar-ı hevā ile nūş-ı bāde-i şehvet ve cām-perest-i ġaflet olandur. (Metin: 518.)

Bahîl: Pes böyle olan denīleri:

دارد از چوب كدا قفل دهان سک كليد

ديدن سائل بخيلانرا بفرياد اورد

beytiyle z̲emm itmişlerdür. Yaᶜnī; ᶜaṣā-yı gedā miftāḥ-ı ḳufl-i dehān-ı segān oldıġı gibi baḫīlān ru'yet-i sā'ilāndan feryāda gelüp ᶜavᶜave-i redde dem-sāz olur dimekdür. (Metin: 348.)

İmdi baḫīlden seḫāvet muḥālātdandur dimişlerdür. Nitekim şāᶜiruñ *beyt*:

نطق سحبانرا زوابل كى توان اميد داشت

و ز محالات خرد باشد سخاوت از شحيح[70]

buyurdıġı bu maᶜnāda tāmmdur ve baḫīl her ḥālde rüsvā-yı ᶜāmmdur. Lākin ᶜinde'ẓ-ẓurefā egerçi kerem buḫlden eyüdür. Lākin baḫīl hīç bir kimsenüñ gedā oldıġın istemediginden, baḫīl kerīmden eyüdür, *beyt*:

كرم ز بخل به اما بخيل به ز كريم

بخيل هيچ كسى را كدا نمى خواهد

beyt-i laṭīfin īrād ve leṭāfete īmā buyurmışlardur. (Metin: 368.)

Bed-hû: Bed-ḫū, «kötü ḫūylu» dimekdür. Mes̱elā; ḥīzān u fāḥişe olan zenān ve ems̱ālleri olan bed-ḫūyān gibi kimselerüñ tevbesine ṭurdıġın görmiş olmamaḳ gerekdür. İmdi bu maḳūlelerüñ tevbesine iᶜtimād eyü degüldür. *Li-şāriḥihī*:

Olmaz ḥayā'-i dīdesi bī-ᶜār olanlaruñ

Menfūr olur fiᶜāli kem-eṭvār olanlaruñ

[70] Sehbân'ın sözünün kötülüğü nasıl umulabilir?; Cimriden cömertlik aklın muhâlâtındandır.

ᶜAhd u yemīn ü tevbesine itme iᶜtimād

Aṣlı denī cibilleti murdār olanlaruñ

(Metin: 521.)

Beliyye: Beliyyāt, cemᶜ-i ᶜArabīdür; müfredi «beliyye»dür ki «zaḥmet ve tecrübe ve imtiḥān» maᶜnāsınadur. Ve bunda murād budur. Zīrā elfāẓ-ı beliyye içün ᶜinde'l-ᶜArab maᶜnā-yı dīger-i ġarābet-es̱er vardur. Budur ki; Zamān-ı cāhiliyyetde ᶜArabdan bir ḫāṭırluca kimse ölüp defn olındıḳda, bu meyyit ḳıyāmetde piyāde ḳalmasun diyü bir deveyi getürüp ol meyyitüñ ḳabrinüñ yanına bağlayup, ölünceye dek ol deveye āb u ᶜalef virmezler idi. Ve gāh ḳabrüñ yanında bir çuḳur ḳazup, deveyi ol çuḳurdan çıḳarmayup aç ve ṣusuz helāk iderler idi. «Beliyye» mez̠kūr devenüñ daḫı adıdur. (Metin: 246.)

Bî-kes:

Baḳ şu ᶜālem ḫalḳına her kimsenüñ var kimsesi

Kimsesiz ḳaldum meded iy kimsesizler kimsesi

didikleri, bī-kes ḳaldum dimegi Türkīce beyāndur. Nitekim:

Göñül nāmında bir ġamm-ḫᵛārumuz ḳalmışdı ᶜālemde

O da varup ser-i kūy-ı dil-ārāda vaṭan ṭutdı

bu maᶜnācadur. Ve Ḫᵛāce Kelīmüñ *beyt*:

دید چون بیکسئ عادل آهن شد نرم

ماند پیکان تو در سینه بغمخوارئ دل

beyti yene böyledür. Yaᶜnī; iy maḥbūb-ı cefākārum ve sengīn-dil olan nigārum! Bizüm bī-kesligümüzi āhen gördikde dili nerm oldı. Pes senüñ peykān-ı cefānuñ sīnede ḳaldığı dilüme ġamm-ḫᵛārlığındandur; yaᶜnī bī-keslige merḥametindendür dimekdür. Ve şuᶜarā-yı ᶜAcemden Ṣafī-ḳulinüñ *beyt*:

ز فیض بیکسیها الفتی دارم بتنهایی

که کر بایار نشینم دمی دلکیر میکردم

beyti ke-z̠ālikdür. Yaᶜnī; bī-keslügüñ feyżlerinden tenhālıḳda tenhālıḳ ile öyle ülfet ṭutaram ki, eger bir dem yār ile otursam dil-gīr oluram dimekdür. Ammā ıṣṭılāh-ı meşāyıḫda bī-kes; «bir mürşid-i kāmile yanaşmayup, her umūrında nefsini reh-ber idene» dirler, intihā. (Metin: 248-249.)

Bûriyâ: Būriyā, Fārisī vü Türkīde müstaᶜmeldür. ᶜArabīde żamm ile «būrī» dirler ki cemᶜi «bevārī»dür. Murād būriyā ḥaṣīrıdur ki anı fuḳarā-yı dervīşān döşenürler. Fārisīde aña fetḥ-i bā'-i muvaḥḥide ile «belāc» dirler. Pes būriyāda menḳūş olan ṣuver-i şecer, bī-s̱emer oldığı ḥasebiyle ol naḳşdan fā'ide yoḳdur. Nitekim bī-nefᶜ olan nesneye ᶜArab «daḳḳu'l-ḥaṣīr»

taᶜbīr eylemişlerdür. Ve ᶜAcem «naḳş-ı būriyā» ile edā iderler. Ve bu gūne teşbīhde taḫṣīṣuñ vechi budur ki baᶜżı nuḳūşuñ maḥallinden ḳalᶜ u izālesi yesīrdür. Lākin naḳş-ı būriyānuñ ḳalᶜı ġayet ᶜasīr olmaġın izālesi ancaḳ maḥallinüñ iḥrāḳıyle olur. Ve iḥrāḳa ḳābiliyyeti sā’irlerden ziyādedür. Anuñçün Türkīce; "fülānuñ başına būriyā yaḳılur" diyü ḍarb-ı mes̱el eylemişlerdür. Nitekim şāha şikāyeti olan Rūm diyārında gerdenine ḥaṣīr ṭaḳup yaḳar. Diyār-ı ᶜAcemde şekvācı kāġıddan cāme geyüp, ḥużūr-ı şāhda ol kāġıddan cāmeyi iḥrāḳ eyledigi gibi. Pes riyā ile ālūde olan aᶜmālüñ ᶜadīmü’n-nefᶜ olması, maḳbūl-i dergāh-ı İlāh olmayup şāyeste-i iḥrāḳ bi’n-nār oldıġını iẓhār içündür. (Metin: 157.)

Bülbül: Bülbül, elsine-i s̱elās̱ede ṭayr-ı meşhūr maᶜnāsınadur. Ve Fārisīde bübüle hezār daḫı didikleri kütüb-i luġātde mesṭūrdur. Lākin İbnü Kemāl, Deḳāyıḳu’l-Ḥaḳāyıḳ nām kitābında *beyt*:

صد هزاران کل شکفت بانک مرغی بر نخواست

عندلیبان را چه پیش آمد هزارانرا چه شد[71]

beytini īrād idüp, hezār-ı evvel «biñ»dür; hezār-ı s̱ānī «bülbüle beñzer bir ḳuş»dur. Ve ol ḳuş bülbülüñ ġayrı idigine bu beyt şāhid iken, Baḥru’l-Ġarā’ib ṣāḥibi ikisin birbirinden farḳ itmeyüp ġalaṭa düşmişdür, intihā. Ammā Ferheng-i Şuᶜūrīnüñ ıṣṭılāḥ-ı Fürsde "چون آخر حرفست در ابجد āḫir-i ḥarf-i ebced hezārdur ve hezārdan bülbül murād olınur" diyü beyānı, kütüb-i luġātuñ ve Baḥru’l-Ġarā’ib ṣāḥibinüñ kelāmların te’yīd ider, fe’fhem. (Metin: 325-326.)

İmdi zāġ-ı bed-ṣadā ve ġurāb-ı belā-ender-belānuñ bülbül-i ḫoş-nevāzdan nefreti, bāᶜis̱-i şūriş-i ᶜandelīb olan rāyıḥa-i dil-firīb-i gülden bī-naṣīb ve daḫı *beyt*:

Hezāruñ ḥālini fehm eylemez zāġ

Ne bilsün derdmendüñ hālini saġ

mażmūnı üzre bülbül ile hem-dil ü hem-zebānlıġı olmadıġındandur. Zāġ ile nā-cinsüñ bu ḥālde ittiḥādı, beyān-ı mez̲kūrdan müstefāddur. Feᶜalā-hāẕā cāhil ü nā-dān daḫı zāġ gibi būy-ı maᶜrifetden bī-naṣīb olmaġın, ᶜālim ü dānānuñ ṣoḥbetinden müteneffir olmaḳ mücerrebdür. Ḳaldı ki zāġ-ı rū-siyāh mis̱āli olan nā-cins-i güm-rāhuñ vücūd-ı s̱ıḳlet-ālūdlarından nefret, bülbül ve mis̱āli olan erbāb-ı dil ṭarafından olmaḳ iḳtiżā ider iken *beyt*:

Ḳahr-ı dehr ile olur bülbül ġurāba hem-nişīn

Yine şekvāyı ġurāb eyler ġarābet bundadur

müfādınca nāẓımuñ nefreti zāġ ṭarafına nisbet eyledigi, zāġ ve mis̱āli olan nā-cinsi mez̲emmet nüktesine işāret içündür.Yoḳsa cehele maḳūlesinüñ mes̱elā ᶜulemādan nefret eyledigi, zümre-i

---

[71] Yüz bin gül açıldı, kuşların sesi çıkmadı; bülbüllerin başına ne geldi, hezârâna ne oldu?

ᶜulemā anları naᶜl-i vāj-gūn ile göñülden sürüp iz yitürür didiklerinden nāşīdür. (Metin: 326-327.)

Büzürgân-ı Kühen-sâl: Ḥattā istişāre ve ġayride re’y-i rūşen isteyen, pīrān u büzürgān-ı kühen-sālden istesün kim ṣular vaḳt-i ḫarīf ü eyyām-ı ḫazānda ṣāf u naẓīf olur diyü *beyt*:

رای روشن ز بزرگان کهن سال طلب

آبها صاف در ایام خزان میکردد

didikleri mażmūn üzre büzürgān-ı kühen-sālden murād elbette pāk-nijād olmaḳ rūşendür dimişlerdür. (Metin: 193.)

Can İncitmek: Ḫulāṣa-i kelām bir mü’minüñ cesedini āzürde ḳılan ehl-i ṣūret bi’l-vāsıṭa cān incitmiş olur. Ve bu sebeble kurre-i nāḳa yirinde olan ḫāṭır-ı Mü’mini elden çıḳarup bir daḫı avlayamaz. Nitekim Rāġıb:

Bir kerre ṭoḳınsañ teline sāz-ı derūnuñ

Biñ gūne nevāzişle düzelmez bozılınca

dimişlerdür. Pes cān incideni cānān incidür. İmdi *beyt:*

Bu ᶜālem būstānında budur maḳbūl-i ins ü cinn

Ne kimse senden incinsin ne sen bir kimseden incin

mażmūnın düstūru’l-ᶜamel eylemek ḫoşdur. (Metin: 40.)

Cennet: Cennet, ṣadruñ mużāfun-ileyhidür ve ᶜArabīdür. Muṭlaḳā «baġ u bustān» maᶜnāsınadur. Cemᶜi cennāt gelür. Lākin baᶜżı erbāb-ı luġat engūrdan mā-ᶜadā eşcār-ı müs̱mireyi ḥāvī olan bustāna «cennet» ile tesmiye idüp, eşcār-ı engūra münḥaṣır olan bustāna «firdevs» tesmiye idüp bu vechle cenneti, firdevsden farḳ eylemişlerdür. Ammā ehl-i ᶜörf ᶜindinde bu farḳ yoḳdur, cennāt cümleye şāmildür. (Metin: 111.)

Cennet’e Girecek Hayvanlar: Muḳātil rivāyetiyle ḫaberde gelmişdür ki: Cināna duḫūl idecek ḥayvān ondur; icl-i İbrāhīm ᶜaleyhi’s-selām ve kebş-i İsmāᶜīl ᶜaleyhi’s-selām ve nāḳa-i Ṣāliḥ ᶜaleyhi’s-selām ve baḳara-i Mūsā ᶜaleyhi’s-selām ve ḥūt-ı Yūnus ᶜaleyhi’s-selām ve ḥımār-ı ᶜUzeyr ᶜaleyhi’s-selām ve nemle-i Süleymān ᶜaleyhi’s-selām ve hüdhüd-i Belḳīs ve Ḳıṭmīr-i Eṣḥāb-ı Kehf rıżvānu’llāhi ᶜaleyhim ecmaᶜīn ve nāḳa-i Muḥammed ᶜaleyhi’ṣ-ṣalātü ve’s-selām. (Metin: 40.)

Çerâg: Çerāġ Türkīde çeraḳ ile maᶜrūfdur. Pes nāẓımuñ meşᶜale veyā şemᶜ ile taᶜbīr itmeyüp çerāġ lafẓını iḫtiyārında nükte vardur. Budur ki; çerāġ ancaḳ fuḳarāda bulınur. Ve meşᶜale şāha ve şemᶜ aġniyāya maḫṣūṣdur. Bu naṣīḥat egerçi ġanī vü faḳīre şāmildür, lākin şāh u ġanī vü faḳīruñ cihet-i imtiyāz u rütbede mümtāzlıḳları dünyādadur. Ammā baᶜde’l-mevt her

birleri ḳabre duḫūlde berāber ve ḳabrüñ ẓulmeti ḫāne-i fuḳarā gibi ancaḳ sirāc-ı maḫṣūṣ ile münevver olur dimege işāretdür. (Metin: 215.)

Ve gāhī isti'āre tarīḳı ile şerāre-i āteşe ve çerāġa daḫı gül dirler. Nitekim:

برک میریزد ز کل دائم خزان خواهد رسید

میهمان آید بخانه چونکه کل بارد چراغ[72]

beytinde mıṣrā'-ı evvelde gül-i meşhūr ve mıṣrā'-ı s̱ānīde şerāre murāddur. (Metin: 325.)

Çerāġuñ tütünine dimāġ içerüsine yol virme. Zīrā dimişlerdür, *beyt*:

Püf diyüp söndürme gel aṣlā çerāġ

Şem' dūdından olur muḫtell dimāġ

(Metin: 508.)

Çocuğun Ana-baba Üzerindeki Hakları: Pes veledüñ vālid üzerinde olan ḥuḳūḳları çoḳdur. Ez-cümle, ismini güzel itmek ve tekellüme āġāzında «Lā-ilāhe illa'llāh» ve daḫı فتعالى الله الملك الحق[73] āyet-i kerīmesi ve daḫı sūre-i Ḥaşruñ āḫirin telḳīn itmek ve ḫayra terġīb ve şerrden taḥẕīr eylemek ve yedi yaşında İslāmını taṣḥīḥ ve kelime-i küfr tekellüminden iḥtirāza tenbīh ve namāza mübāşeret itdürmek ve sünnet itmek ve bülūġa vardıḳda te'ehhüline sa'y itmek ve nafaḳalarında tażyīḳ eylememek ve 'aṭıyyede beynlerin tesviye eylemek gibi dimişlerdür. Ancaḳ bāzārdan mīve getürdikde evvel ḳıza vireler diyü taṣrīḥ buyurmışlardur. (Metin: 406.)

Çok Gülen Çok Ağlar: Ve "çoḳ gülen çoḳ aġlar" didikleri meşhūr u ma'lūmdur. Nitekim şu'arādan bir merd-i ṣāḥib-i ẕekā buyurmışdur, *ḳıṭ'a*:

İy dil-i münbasiṭ! Ḳatı gülme

Ḫande żımnında girye munżamdur

Münḳalibdür cihan-ı būḳalemūn

İnbisāṭı ġamm ile müdġamdur

Ve Ḫ^{v}āce Ṣā'ib-i Tebrīzīnüñ *beyt*:

خندهٔ صبح بخوناب شفق پیوستهاست

هیچکس شاد کردید که غمناک نشود[74]

beyt-i laṭīfinden hüveydādur. Ve ḫ^{v}āce-i müşārun ileyh bir maḥall-i dīgerde *beyt*:

مهر زن بر دهن خنده که در بزم جهان

---

[72] Gülden yaprak dökülüyor, sonbahar gelecek; çerâğ şerâre dökünce eve misâfir gelir.

[73] «Demek ki Allâh, o hak padişah yüksek çok yüksek…» me'âlinde, Tâhâ Sûresi /114 ve Mü'minûn Sûresi/116. âyet-i kerîmelerinin başlangıcıdır.

[74] Sabahın gülmesi(güneşin doğması), şafakın kanlı göz yaşına bağlıdır; şâd olmuş kimse yoktur ki kederlenmesin.

سر خود میخورد آن پسته که خندان باشد[75]

diyü buyurmışdur. Ḥāṣıl-ı kelām beyne'l-enām ḫandan olan şāh-ı cihān bī-heybet ü şān ve encāmında giryān olmaḳ muḳarrerdür. Ḥattā selāṭīn-i māżıyyeden Aḥmed Ḫān zevāl-i salṭanatiyle Ḳahḳaha nām ḳalᶜada ḥabs der-zindān oldıḳda lisān-ı şāh-ı müşārun ileyhden su'āl ṭarīḳıyle *ḳıṭᶜa*:

از کردش چرخ واژکون میکریم

از جور زمانه بین که چون میکریم

با قد خمیده چون صراحی شب روز

در قهقهه‌ام ولیک خون میکریم[76]

ḳıṭᶜa-i dil-ārāsın taḥrīr buyurdıḳlarında:

دی روز که کارت همکی قهقهه بود

یارای تو رای سلطنت صد دمه بود

امروز درین قهقهه با کریه بساز

کان قهقهه را نتیجه بی قهقهه بود

Yaᶜnī iġtirār-ı devlet ile muḳaddemā ḳahḳaha-künān-ı ḫandānlıġınuñ netīcesi Ḳalᶜa-i Ḳahḳahada ḥabs-i zindān olmışdur; bugün Ḳalᶜa-i Ḳahḳahada girye-sāz ol diyü cevāb tezbīr eylemişdür, keẕā-fī't-tevārīḫ. (Metin: 159-160.)

Dâğ: . Dāġ, insānuñ veyā ḥayvānuñ cesedine āteş veyā āteşde ḳızdırılmış timür ile yaḳdıḳları nişāndur ki ᶜArabīde yā'-i müşeddede ile «keyy» dirler. Ve daḫı baᶜżı meşḳ-ı ᶜışḳ idenlerüñ ḳollarına yaḳdıkları dāġ-ı meşhūra dinilmişdür. Ve daḫı bir kimseden dil-gīr olmaġı bunuñla taᶜbīr idüp: "Fülāndan dāġ oldum" dirler. (Metin: 240.)

Dehân: Maᶜlūm ola ki lisānı femmde ḥabs içün Ḫudā-yı müteᶜāl dehānı ḳalᶜa-miṡāli ḫalḳ idüp isnān nāmında otuz iki ḳufl ile muḳaffel ve ṭaşrasın lebler ḥiṣārıyle mükemmel ḳılmışdur. Pes ᶜāḳıl u kāmil olan ol zindān-ı İlāhīden lisānın irḫā ile maẓhar-ı belā-yı her dü-serā olmamaḳ gerekdür. Zīrā erbāb-ı temṡīl, lisān-ı insāna; hem āteş ve hem ḫırmen taᶜbīr itmişlerdür. Āteş taᶜbīri, aġız tüfenginden peydā olıcı ve fesādāt ile ḥasenātı maḥv u iḥrāḳ idici oldıġındandur. Ve ḫaṭāyāyı tekellüminden kināyedür. Ammā ḫırmen taᶜbīri mezraᶜa-i ᶜālemde, ḫırmen-i aᶜmāl-i ḥaseneye sebeb oldıġı ḥasebiyledür. Pes ᶜāḳıl olan ḫırmen semtinden āteş ṣavuşdurmamaludur. Ve āteş-meşreb olandan ḥaẕer itmek gerekdür. (Metin: 147-148.)

---

[75] Gülen ağzına mühür vur ki cihan meclisinde ağzını açan fıstık kendi başını yer.

[76] Felekin tersine dönmesinden ve cevrinden nasıl ağlıyorum gör; gece gündüz sürahi gibi iki büklüm Kahkahadayım lâkin kan ağlıyorum.

Derd-i Ser: Ḥattā āḫaruñ efsāne-i derd-i serin istimāᶜa ẓurefā rıżā virmemişlerdür. Nitekim bir ḫuṣūṣı beyānda muḫāṭaba; “eger ser-i saᶜādeti taṣdīᶜ olmaz ise” diyü iᶜtiẕār meşhūr-ı miyāne-i ṣıġār u kibārdur. Ve bu maᶜnā üzre derd-i ser-i dīgerāndan derd-i ser peydā olacaġın iᶜlānda ve bu mis̱llü nesneyi istimāᶜdan gürīzān olmaġı beyānda ẓurefā-yı şuᶜarādan bir merd-i laṭīf, *beyt*:

گل همان به که بهر حرف نيندازد گوش

ور نه درد سر مرغان چمن بسيارست[77]

buyurmışlardur. (Metin: 314.)

Deve: Ve nāẓımuñ teşbīhinde bir nükte-i ḫafiyye daḫı vardur. Budur ki; deve ṣavt-ı ḥasen ile oḳunan eşᶜār-ı ᶜArabīden ṭarab bulup, ol sürūr-ı şevḳ-āmīz ü terāne-i ḥālet-engīz sebebiyle, mes̱elā niçe eyyām u leyālīde ḳaṭᶜ olınacaḳ mesāfe-i baᶜīdeyi bir gün veyā bir gicede ḳaṭᶜ ider. Ke-ẕālik mü’min olan kimesne daḫı eḥādīs̱ ü āyāt ve kelām-ı meşāyıḫdan ḥalet-i şevḳ iktisābıyle ḳaṭᶜ-ı merāḥil-i mükāşefāt ve ṭayy-i menāzil-i kerāmāt eylemek gerekdür dimege işāretdür. (Metin: 286.)

Dişleri Tehallül: Maᶜlūm ola ki dişleri teḫallül ber-manṭūḳ-ı ḥadīs̱-i şerīf neẓāfetdür; ve neẓāfet īmāna dāᶜiyyedür; ve īmān ṣāḥibiyle cennetdedür, intihā. Ve daḫı āzūlara ṣıḥḥat ve cālib-i rızḳ u niᶜmetdür. Lākin her şecer ile ḫılāle iẕn yoḳdur. Ez-cümle ḳamış, ākile ᶜilletin mūris̱dür. İncir, ᶜadem-i ḳabūl-i duᶜāya sebebdür. Ve reyḥān, vebāldür. Ve şecer-i verd, cüẕẕām ve beraṣ ᶜilletlerin mūris̱dür. Ve mersin, sū’-i ḫulḳ ve su’-i ẓann ve vecaᶜ-i żırsı mūris̱dür. Ve ṭarfā, nisyān ve ᶜaḳlda noḳṣānı mūris̱dür. Ve süpürge çöpi ḳulunc ᶜilletin mūris̱dür. Ve yonca ḥıkke marażın mūris̱dür. Ve kezbüre nisyānı mūris̱dür dimişlerdür. (Metin: 507.)

Dost: Pes dostān birbiriyle encümen-ārā-yı ṣoḥbet oldıḳda ol ülfet-i ezelī ve ṣoḥbet-i bī-ḫalelīnüñ būy-ı rūḥānīsi muᶜaṭṭar-ı meşāmm-ı cān olaraḳ ḥarekete gelüp ol ᶜālem-i ervāḥdaki güẕerān iden ḥālāt-ı ünsiyye müvālāt-ı fıṭrıyyeden münbaᶜis̱ sürūr-ı ḥużūruñ ās̱ār-ı berekātından, miyāne-i dostānda her dost mesrūr olur. Lākin dost didikleri yār-ı ṣadīḳun fī-zamāninā hāẕā vücūdı kibrīt-i aḥmerdür. Nitekim İmām Şāfiᶜī raḥimehu’llāhuñ:

صاد الصديق و كاف الكيمياء معا

لايوجدان فدع عن نفسک الطمعا[78]

buyurdıġı ve daḫı:

Amān ṣaḳın yañılup dime S̱ābit ölmişdür

---

[77] Gül iyi ki her söze kulak vermiyor; yoksa çemen kuşlarının başında dert çoktur.

[78] Sadîk(dost)ın sâdı ve kimyânın kâfı bulunmamakta müşterektirler; kendin için bunları istemekten vazgeç.

Fülān ile aramızda hezār ḥaḳḳ (u) ḥuḳūḳ

İki müşābihi var kīmyā vü sīmurġuñ

Biri refīḳ-ı muvāfıḳ biri ṣadīḳ-ı ṣadūḳ

buyurdıḳları bu beyānda muḳarrerdür. İmdi her ᶜāḳıla lāzım olan, yār-ı ṣadīḳ peydā eylemekdür. Tā ki miyānede üstüvār olan bünyān-ı maḥabbet ḫalel-peẕīr olmaya. (Metin: 174.)

Maᶜlūm ola ki ṣoḥbete lāyıḳ olan muḥibb-i ṣādıḳdan aᶜlā bir kīmyā olmaya. Zīrā lāleye muḳārin olan şebnem, yāḳūt-ı aḥmerden rengīnter olur diyü *beyt*:

به از همصحبت شایسته اکسیری نمی باشد

ز قرب لاله از یاقوت رنکین‌تر شود شبنم

buyurmışlardur. (Metin: 175.)

Ḥattā dost ittiḫāẕ idecek kimsede dört şarṭuñ vücūdı lāzımdur. Evvelen, ᶜaḳl; s̱āniyen, ḥüsn-i ḫulḳ; s̱ālis̱en, ḫavfu’llāh; rābiᶜan, inṣāf dimişlerdür. Ve Yaḥyā bin Muᶜāẕ eyitmiş ki: Seni gāhīce “Beni duᶜādan unutma!” dimege muḥtāc iden ve kendü ile müdārā üzre geçinilen ve daḫı seni iᶜtiẕāra muḥtāc iden ve daḫı żararı mücerreb olan kimesnenüñ dostluġından ictināb gerekdür, intihā. İmdi nā-dān-dost olanda bu ḫasletlerüñ vecdānı nümāyāndur. Dostluġundan perhīz eylemek bāᶜis̱-i selāmet-i nekbet-i cihāndur. (Metin: 435.)

O devletüñ içinde dostlardan kesilme. Yaᶜnī; devlete maġrūren dostlardan ve nevāzişlerinden dūr olma. Zīrā devlet bī-beḳā ve serīᶜu’z-zevāldür. Aralıḳda dost ḳazanmaḳ ve dostlardan ayrılmamaḳ nāzük ḫıṣāldür. Ḥattā hengām-ı devletde dostlardan münḳaṭıᶜ olmamaġa sebeb, devletüñüñ zevāli ve yene faḳr ile devlet düşküni olmaġuñ iḥtimāli ile dostlara muḥtāc olınmaḳ ġālib ḥāline īmā içündür. Nitekim *beyt*:

Üftādegān-ı bī-ser ü pāsın gören Münīf

Meydān-ı devletüñ leb-i bām oldıġın bilür

mażmūn-ı münīfi bu maᶜnāya şāhiddür. (Metin: 460.)

Dünyâ: Pes nāẓım-ı merḥūm daḫı dünyāyı semme teşbīh idenlerden ziyāde nikāte işāret içün bunda mār-ı zehr-ālūda teşbīh buyurmışlardur. Nikāt budur ki; evvelen yılan sevilecek nesne degüldür ve zehr ile memlūdur. Ve zehri her-bār tevellüd üzredür ve teḳallübātı yılan gibi çoḳdur. Ve yılan gibi teḳallüb ḳılmadıḳca zehr-pāş olmayıcıdur. Ve ṣūretā ālūde-i naḳş-ı dil-firībdür. Ve iḳbāli ile idbārı müsāvīdür, *beyt*:

هیچ فرقی در میان پشت و روی مار نیست

نسبت از ادبار کردون فرق تا اقبال او

buyurmışlardur. Yaᶜnī; māruñ ẓāhir ü bāṭını beyninde farḳ olmadıġı gibi dünyānuñ iḳbāl ile idbārınuñ beyninde farḳ yoḳdur. Ve daḫı dünyā yılan gibi ẓālim ü ġaddārdur. Zīrā فلان اظلم من

[79]حية ḍarb-ı meṯelinüñ beyānında Muḥāżarāt ṣāḥibinüñ yazdıġı üzre; yılan güci yitdigi ḥayvānı ininden ḳaçurup veyā öldürüp inini żabṭ ider imiş dirler. Ve daḫı köhneliginden nāşī ejder-meşrebdür ki dā'imā insāna düşmān ve yutmaḳ ḳaṣdıyle furṣata nigerāndur. Nitekim *beyt*:

Dü-tā olmış yatursın altuñ üstüñ zehre müstaġraḳ

Yedi başlu bir ejdersin sen iy merdüm-rübā dünyā

didikleri bu beyānda kāfīdür. (Metin: 181.)

Maᶜlūm ola ki sürḫ u zerd ve zer ü sīm ve metāᶜ-ı dil-firīb, dünyādan kināyedür. Nitekim "dünyānuñ alına vü ḳızılına aldanma" dirler. Ve ḫuṣūṣıyle altuna «ḳızıl» taᶜbīri keṯīrdür. Pes "delü alacayı sever"[80] didikleri meṯel-i sā'ir üzre böyle bir mār-ı zehr-ālūduñ dil-firībine naẓar-ı maḥabbet ile mā'il olan ehl-i dünyā, tāmmü'l-ᶜaḳl olmayan eṭfāl yirindedür. Zīrā eṭfāl, mecānīn-miṯāl sūd u ziyānın fehmden dūr ve ḫaṭar u helāki idrākden mehcūrlardur. (Metin: 184.)

Ve daḫı buyurmışlardur ki:

Cümle ḫalḳ ehl-i sefer ᶜālem müsāfir-ḫānedür

Hīç muḳīm ādem bulınmaz bir ᶜaceb kāşānedür

Bir kefendür ᶜāḳıbet sermāye-i şāh u gedā

Pes buña maġrūr olan mecnūn degüldür yā nedür?

(Metin: 201)

Ḥattā mevt der-kār iken ḥayāt-ı dünyānuñ nā-güvārlıġuñ beyānda:

با وجود مرک چون هستی کوارا میشود

تلخئ ماتم کجا شیرین بحلوا میشود

Yaᶜnī; mevt-i zehr-fāmuñ vücūdiyle ḥayāt-ı dünyā nice hażm olınur. İmdi telḫī-i mātem, ḥalvā ile ḳande şīrīn olur? Yaᶜnī; olmaz dimişlerdür. Nitekim hengām-ı mātemde ḥalvā tedārüki ᶜArabistānda ᶜādetdür. (Metin: 268.)

Maᶜlūm ola ki dünyā ve niᶜmetlerini, ḥukemā'-i pīşīn ü ᶜuḳalā'-i dīrīn ṣaḥrāda olan serāb-ı bī-me'āle ve ru'yāda görilen ṣuver-i ḫayāle teşbīh idüp: "ᶜĀḳıl olan ṣu yaldızına dil-beste olmaz ve bīdār olan ru'yāda görilen ṣuvere rabṭ-ı ḳalb ḳılmaz" dimişlerdür. Ve fi'n-nefsi'l-emr dünyā, ġam-gede-i beliyyāt ve mecrā-yı seyl-i ḥādiṯāt olmaġın, zīr-i gerdūnda bir kimse ḫāṭırı maᶜmūr bir kimseyi görmemişdür. Nitekim:

نیست این غمکده بی‌سیل حوادث صائب

[79] Falan kimse yılandan daha zâlimdir.

[80] Bkz.: Süreyya Beyzadeoğlu (Haz.), (2003): *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye, Şinasi,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul: 95.

زیر کردون دل معمور ندیده‌ست کسی

beyti bu maᶜnāya güvāhdur. Ḥattā ebnā’-i dünyā, dünyā-meşreb olmaġın bir kimseden bir kimseye luṭf u kerem ḳalmadı diyü *ḳıṭʿa*:

Meyl eyleme nişīmen-i dünyāya iy göñül!

Olmaz ḳarārgāh-ı hümā āşiyān-ı būm

Luṭf ü kerem ḳapusı ḳapandı bu fānide

Şimden girü mürüvveti ġayrı ḳapudan um

dimişlerdür. (Metin: 217-218.)

Ol sebebden dünyāyı iki ḳapulı kārbān-serāya teşbīh ve her ḳonan göçmek üzre oldıġına Ḫᵛāce Ḥāfız bu vechile teşbīh buyurmışdur, *beyt*:

درین رباط دو در چون ضرورتست رحیل

رواق طاق معیشت چه سر بلند چه پست

Yaᶜnī; çünki dünyādan irtiḥāl muḳarrerdür; maᶜīşetüñ ġınā ile olmış yāḫod faḳr ile olmış ne fā’ide dimekdür. (Metin: 530.)

Ḳaldı ki ehl-i dünyāyı mevtādan ᶜadd eylemegüñ beyānında ᶜulemādan maḳāle-i kes̱īre vardur. Şöyle ki; dünyā, ehlini ḳātil ü hālikdür. Zīrā dünyā bir telḫ deryāya beñzer; ehli andan şārib oldıḳca ᶜaṭaşı artup helāk olur dimişlerdür. Ve daḫı dirhem-i dünyā ᶜaḳrebdür; efsūnını bilmeyen eline aldıḳca ledġıyle helāk olur. Efsūnı ḥalāldan miḳdār-ı kifāyet aḫẕ ve maḥall-i şerᶜīsine ṣarf itmekdür. (Metin: 388.)

Ḥattā dünyādārānı tezek yuvalayan siyāh böcüge teşbīh itmişlerdür. Şöyle; meẕkūr böcek yuvaladıġı tezegi delügine ṭıḳamayup, ṭaşrada terk idüp, yalñızca dāḫil-i sūrāḫ ve çekdigi zaḥmete peşīmān olur. Ke-ẕālik dünyādārānuñ cemᶜ itdigi çirk-āb-ı dünyā yirinde ḳalmayup, kendüsi yalñızca dāḫil-i sūrāḫ-ı ḳabr-i ḥasret olur. dimişlerdür. (Metin: 390.)

Ve bunuñ beyānı budur ki; ḥayāt-ı dünyā ḳanṭara-mis̱āl miᶜber-i ᶜuḳbādur. Ve ol ḳanṭaranuñ bir ḳaç rükni vardur. Şöyle ki; dünyāya gelen insāna āġūş-ı māder ve gehvāre-i ıżṭırāb-es̱er rükn-i evveldür. Ve laḥd-i mezār-ı pür-iᶜtibār rükn-i āḫardur. Bu iki rüknüñ miyānesinde baᶜżılar ḳanṭaranuñ nıṣfını veyā s̱ülās̱ātını ḳaṭᶜ ve baᶜżısı nihāyetine ḳadem-nihād olmaġa bir ḫaṭvesi ḳalmış iken bu maḳūle köpriden ᶜubūr ve ḳubūrdan ġāfilāne köpri üzerinde ᶜimāret-ḫāne itmek ancaḳ kār-ı dīvānedür dimişlerdür.

Cümle ḫalḳ ehl-i sefer ᶜālem müsāfir-ḫānedür

Hīç muḳīm ādem bulınmaz bir ᶜaceb kāşānedür

Bir kefendür ᶜāḳıbet ser-māye-i şāh u gedā

Çün buna maġrūr olan mecnūn degül de yā nedür?

(Metin: 488.)

Esrâr-ı İlâhiyye: Ḥattā esrār-ı İlāhiyye, ᶜinde'l-evliyā' emānetu'llāh olup ve evliyālar ümenā'-i İlāh oldığından [81]ان الله يأمركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها manṭūḳınca emānet-i şerīfi ancaḳ ehline edā iderler ve ehli olmayandan cüdā vü sükūt üzre giderler. Nitekim ḥażret-i Mevlānānuñ:

هركه او از همزبانى شد جدا

بى زبان شد كرچه دارد صد نوا[82]

beyt-i dil-ārāsı bu beyānda kāfīdür. (Metin: 329.)

Ve daḫı صدور الاحرار قبور الاسرار ḥadīs̱-i şerīfi ve daḫı ḥażret-i Ḥayderüñ: ضمير الاحرار محل الانوار kelām-ı münīfi mıṣdāḳlarınca evliyā'-i kirāmuñ ḳulūb-ı aḳdesleri, maḫzen-i esrār-ı İlāhī ve mevḳıᶜ-ı ᶜināyet-i nā-mütenāhī olmağın, bilā-iẕni'llāh kimseye keşf-i rāz buyurmazlar ve esrār-ı ᶜışḳı bī-gāneye ṭuyurmazlar. Ammā müddeᶜīlerüñ ḥāli maᶜlūmdur. Nitekim Nābī eyidür:

Hüneri var ise ketm-i es̱er-i ᶜışḳ itsün

ᶜAybdur bülbül-i şūrīdeye feryād itmek

Ḥattā ḫalvetde daḫı keşf-i rāza iẕn virmeyüp dīvārlaruñ ḳulağı var didiklerin şāᶜir *beyt*:

بخلوت نيز از ديوار مى پوش

كه باشد در پس ديوارها كوش

beytiyle edā buyurmışdur. Ve nāẓımuñ kelāmında, zamānede esrār keşf idecek dost yoḳdur dimege daḫı iḥtimāl vardur. (Metin: 422.)

Ez-ser-i engoşt: Ez-ser-i engoşt, bu kelāmuñ mecmūᶜı ıṣṭılāḥ-ı Fārisīde aṣl «teġāfülāne ve göñülsüz» maᶜnāsına müstaᶜmeldür. Nitekim Ebu'l-Maᶜānīnüñ *beyt:*

انتظار ان هلال ابرو كشيدم روز عيد

مرحبا كرده وليكن از سر انكشت كرد

beytinde bu maᶜnāca: Yevm-i ᶜīdde ol hilāl-ebrūnuñ intiẓārın çekdüm. Baña merḥabā eyledi, lākin nīm-nigāh u teġāfülāne ile eyledi dimekdür. (Metin: 83.)

Gurbet: Maᶜlūm ola ki ġurbetüñ fevā'idi çoḳdur. Nitekim Ḳāsım-ı Meşhedīnüñ *beyt*:

نيست قدرى هيچكس را در ديار خويشتن

آب تا در كل بود آبست و در مينا كلاب

buyurdığı ve daḫı Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

---

[81] «Haberiniz olsun ki Allâh size şunları emrediyor: Emâneti ehline veresiniz…» me'âlinde âyet-i kerîme Nisâ Suresi/58.

[82] Dilinden anlayan refîkından ayrılan kimsenin çok sözü olsa da dilsizdir.

کامل هنران در وطن خویش غریبند

در پشت صدف کوهر شهوار یتیمست

didigi ebyāt-ı laṭīfler mıṣdāḳınca, kişinüñ kendi beldesinde ḳadri yoḳdur. Zīrā āb, mā-dām gülde oldıḳca ābdur. Ammā mīnāya naḳlinde gül-ābdur. Ve daḫı ṣadefinde olan dürr-i şehvār bī-ḳadrdür. Ammā püşt-i ṣadefe ḫurūc u naḳlinde dürr-i yetīmdür ki, ṣarrafān-ı rūzgār yanında ẕī-iᶜtibārdur. Ḥattā ġurbetde raġbet ḥarfi mevcūddur dimişlerdür. Lakin ġurbetüñ zaḥmet-i gūn-ā-gūnı daḫı maᶜlūmdur. Nitekim: السفر قطعة من السقر[83] ḥadīs̱-i şerīfi bunda şāhiddür. Binā'en ᶜaleyh kişinüñ ḫānesinde çekdigi zaḥmet, ġurbetde olan ṣafāsından evlādur dimişlerdür. Ancaḳ taḥṣīl-i ᶜilm ü kemāl ve puḫtelik, baḥr-i ġurbetüñ zaḥmetlerin çekmege mevḳūfdur. Nitekim Ṣā'ib:

نیست ممکن پختکی تحصیل کردن در وطن

خامئ عنبر کجا از جوش دریا کم شود

diyü buyurmışlardur. Yaᶜnī; vaṭanda puḫteligi taḥṣīl mümkin degüldür. Ve illā ᶜanberüñ ḫāmlıġı, cūş-ı deryādan ḳande kem olur idi? Yaᶜnī; ᶜanber ḫāmlıġın deryāya düşmek ve āḫara sefer itmek ile giderür dimekdür. Şöyle ki Serendīb semtinde leb-i deryāda olan cibāl-i şāhiḳanuñ el irişmez ḳayalarında bal arısı mekān ṭutup, çıḳardıġı baluñ ger mūmı deryāya düşüp, bilād-ı sā'ire semtine aḳup vardıḳda, anı sāḥile ḳarīb maḥallerde cemᶜ idüp ṣatarlar. ᶜAnber ol mūmdandur dimişlerdür, intihā. (Metin: 410.)

Gûy u Çevgân: Pes ᶜāḳıl olana ẓulmden iḥtirāz idüp ṭop gibi bī-ser ü pā olmaḳ kişinüñ iḳtidārında iken, çevgān gibi zaḫm-sāz-dilān olmamaḳ gerekdür diyü *beyt*:

چوکان مشو که از تو خرد زخم بردلی

تا همچو کویی بی‌سر و بی‌پا توان شدن

mażmūnın īrād buyurmışlardur. (Metin: 375.)

Güzer-nâme: Ḥaḳḳ teᶜalā aña raḥmetinden bir nāme virür. Nāme-i raḥmet, dūzaḫdan berā'et nāmesidür. Nitekim şāᶜirüñ:

همه دیانت و دین جوی و نیک رایی کن

که سوی خلد برین باشدت کذر نامه[84]

beytiyle müsteşheddür. Güẕer-nāme; seyyāḥ ve ebnā'-i sebīl maḳūlelerine bācdārān ve ġayrıdan taᶜarruż olınmamaḳ içün ḥukkām-ı devlet ṭarafından virilen iẕn-nāmedür ki aña muᶜāf-nāme dirler. Ve Fārisīde aña ḫaṭṭ-ı cevāz ve berāt-ı müsellemī daḫı dirler. (Metin: 474.)

[83] «Sefer cehennemden bir parçadır.»
[84] Dâimâ din ve diyâneti gözet, hüsn-i zan üzre ol ki senin için cennete güzer-nâme olur.

Hâb-hor: Ḫ^{v}āb-ḫor, kelimeteyn beyninde olan ḥarf-i ᶜaṭfuñ ḥaẕfiyle terkīb-i tavṣīfī iᶜtibār olınup «yiyüp yatmaḳ» maᶜnāsı virilür. Nitekim ḫūn-āb kelimesinüñ aṣlı ḫūn u āb idi. Maᶜṭūf ile maᶜṭūfun ᶜaleyh beyninde olan vāv-ı ᶜaṭfuñ ḥaẕfiyle terkīb-i tavṣīfī iᶜtibār olınup «ḳanlu ṣu» maᶜnāsı virilmişdür. Mā-naḥnü fīhide ke-ẕālik aṣlı ḫāb u ḫor iken ḥaẕf-i vāv ile ḫāb-ḫor dinmişdür. (Metin: 251.)

Hâb-ı Subh: Maᶜlūm ola ki giceleri nevm güẕerān iden ḫ^{v}āb-ālūdlar, ḳıyām-ı leyl ve seḥer-ḫīzlik ile me'lūf olan ehl-i saᶜādetüñ nā'il oldığı devletden maḥrūm olur. Ez-cümle, ḫ^{v}āb-ı ṣubḥ māniᶜ-i rızḳ olur. Nitekim الصبحة تمنع الرزق ḥadīs̱-i şerīfi tercemesinde:

Ḳısmet-i merdüm-i seḥer-ḫīzüñ

Genc-i ġaybden irür imidādı

Menᶜ-i rūzī vü telḫī-i ᶜīşe

Ḫ^{v}āb-ı nūşīn-i ṣubḥdur bādī

dimişlerdür. İmdi mü'minüñ eks̱er-i evḳāt-ı leyālīsi seher ve bīdārī-i seḥer ile güẕer itmek ḫoşterdür. (Metin: 214.)

Hânedân: Ḫānedān, «aṣl evüñ dā'iresinde olan ḥavlī»ya dirler ki lisān-ı ᶜArabda aña ḥarem dinmişdür. Pes ᶜArablar ḫātūnlarından «ḥarem» ile taᶜbīr eyledikleri gibi ᶜAcem «ḫānedān» ile ehl-i beyt murād iderler. Ammā ḫānmān bunuñ ġayrıdur ki maᶜnāsı «menzile beñzeyici» dimekdür. Aṣl mevżūᶜun lehi; yörük ve ᶜurbān ve ekrāduñ evleri idi. Ṣoñra kes̱ret-i istiᶜmāl ile ḫānmān «ev ü barḳ» dimek olmışdur. (Metin: 206.)

Hâtem: Maᶜlūm ola ki bu ḫātem-i şerīfe, Ḫātem-i Süleymān ve Mühr-i Süleymān didikleri gibi Fārisīde «Ḫātem-i Cem» daḫı dirler.Zīrā elfāz-ı Cem egerçi maᶜnāda «pādşāh» dimekdür. Lākin ḳaçan Cem lafzı «ḫātem» ile yāḫod «bād» lafẓı ile yāḫod «āṣaf» lafzı ile ẕikr olınsa, andan ḥażret-i Süleymānı murād iderler. Nitekim «āyine» lafẓı ḳaçan «ḥikmet» ile veyā «hukemā» ile ve ems̱āli nesneler ile istiᶜmāl olınsa murād İskenderdür dirler. Ve ḳaçan «cām» ile veyā «bāde» ile veyā «sāġar» ile istiᶜmāl olınsa murād Cemşīddür dirler. (Metin: 43.)

Hâtır-şikenlik: Maᶜlūm ola ki ḫāṭır-şikenlik ḳadar bir ḫaṣlet-i bedter olmaya; her kimüñ ḫāṭırı olur ise olsun. ᶜAle'l-ḫuṣūṣ āẕürde eylediğiñ mü'min ḳarındaşuñ ola. Bunuñ tafṣīli aşağıda in-şā'a'llāh beyān olınacaḳdur. Ḳaldı ki bir kimsenüñ naẓargāh-ı Rabbü'l-erbāb olan ḫāne-i ḫāṭırını ḫarāb ü yebāb itdikden ṣoñra anı bir daḫı nevāziş-i bī-ḥisāb ile taᶜmīre şitāb eyleseñ evvelki gibi ᶜumrān bulmayacağı meşhūr-ı miyāne-i ehl-i ᶜirfāndur. Nitekim Nābī raḥimehu'llāhuñ *beyt*:

Kenād itseñ yene ᶜayb-ı şikāf-ı kāse bāḳīdür

Olur ṭarz-ı nevāziş bī-nemek āzārdan ṣoñra

kelāmı is̱bāt-ı müddeʿāda kāfīdür. Ḫulāṣa-i kelām hiçbir kimsenüñ ḳalbini incidüp ḫāne-i ḫāṭırın ḫarāb itme. (Metin: 133.)

Hatt: Ḫaṭṭ, Fārisīde niçe maʿnāya gelür. Ez-cümle ḫaṭṭ-ı nev-ḫīz-i ḫūbāndur ki şuʿarānuñ baʿżısı henūz görinmiş ṣaḳala dir. Ve baʿżısı tāze bitmiş bıyıġa dirler. Baʿżısı ḳaşa müşābih olan bıyıġa dir ki çār-ebrū taʿbīri ṣāḥīḥ ola. Ve daḫı ḫaṭṭ-ı sāġar ve ḫaṭṭ-ı Baġdādīdür ki kenār-ı cāmda olan ḫaṭṭdur ki ṭolu olmaḳdan kināyedür. Ve daḫı ḫaṭṭ-ı gerdendür ki diyār-ı ʿAcemde ḳāʿide-i ḳadīmleri üzre ḳatl olacaḳ ādemüñ gerdānına cellād bir ḫaṭṭ çeküp ve gözlerin bağlayup ve naṭʿ-ı rīg üzre oṭurdup ve iki-üç defʿa istīẕān baʿdehū ḳatl ider idi. (Metin: 253.)

Hikmet: Ve eger ol nā-cins senden aḫẕ-i ḥikmet ve ṭaleb-i maʿrifet ḳaydında ise de yene andan sürʿat ile nefret gerekdür. Zīrā hem-rāz u hem-zebān olmayana iʿṭā'-i ḥikmet ol ḥikmete ẓulmdür diyü beyān buyurmışlardur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde لاتعطوا الحكمة الى غيرها فتظلموها ولا تمنعوا عن اهلها فتظلموها[85] vārid olmışdur. (Metin: 329.)

Hudây: Ḫudāy, bunda ism-i müfreddir, ʿArabīsi «ṣāḥib» ve Türkīsi «issi» dimekdür. Ve daḫı «mālik» ve «ʿazīz» maʿnāsınadur. İmdi ḥaḳīḳatda ṣāḥib-i muṭlaḳ ve mālik-i muṭlaḳ ve ʿazīz-i muṭlaḳ ḥażret-i Ḥaḳḳ olup, Ḥaḳḳuñ ġayrına ṣāḥib ve mālik dinmek mecāz oldıysa, lafẓ-ı Ḫudā Vācibü'l-Vücūd ḥażretine maḫṣūṣ olup kes̱ret-i istiʿmāl ile ʿalem-i ḫāṣ olmışdur. Bu taḳdīrce Ḥaḳḳuñ ġayrına Ḫudā dinmek e'imme-i dīn ḳatında küfrdür dirler, meger ki lafẓ-ı Ḫudādan maʿnā-yı terkībī murād olına. Zīrā lafẓ-ı Ḫudā gāhī mürekkeb olup maʿnāsı «kendi gelici» dimek olur. Nitekim İmām Rāzī Meṭālib nām kitābında böyle beyān buyurmışdur. Bi-ʿaynihī ʿibāresi İbnü Kemālüñ Deḳāyıḳu'l-Ḥaḳāyıḳında naḳlen mesṭūrdur. Lākin lafẓ-ı Ḫudāy mürekkeb iʿtibār olındıḳda evlā olan vāv-ı resmī ile خودای(Ḫudāy) yazılmaḳ gerekdür. Nitekim *naẓm*:

آمد بر من كه من رسولم

كفتم تو برو كه من خودايم

beytinde böyledür. Maʿnā-yı beyt: Fülān benüm yanuma geldi ki; "ben saña gönderilmişim" diyü. Eyitdüm; "Sen git ben kendüm geliciyim". (Metin: 18-19.)

Hüdhüd: Maʿlūm ola ki bu mes'elenüñ baḥs̱i ibtidā ḥużūr-ı Süleymān ʿaleyhi's-selāmda, miyāne-i mürġānda vāḳıʿ olmışdur. Şöyle kim; mürġān pīşgāh-ı ḥikmet-penāh-ı ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selāma geldiklerinde, hüdhüdüñ zīr-i zemīnden ḳırḳ zirāʿ ḳadar yirde mestūr olan ābı görmek ḫāṣıyyeti ibrāz olındıḳda zāġ-ı ḥased-pīşe, hüdhüdüñ bu kelām-ı ḥaḳīḳat-niẓāmın lāf u güẕāfa ḥaml ile: "Eger hüdhüde bu naẓar dā'im ḳā'im ola idi bir avıç

---

[85] «Hikmeti ehil olmayana vermeyiniz, ona zulmedersiniz. Ehline verilmesine mâni olmayınız; bu da ona zulümdür.»

ḫāküñ zīrindeki dāma giriftār olmaz idi” diyü muᶜārażaya āġāzında hüdhüd-i rāst-gū: اذا جاء القضا غشى البصر[86] mażmūnına muṭābıḳ cevāb-ı bā-ṣavāb ile ḳażānuñ ḥükmini münkir olan zāġı ifḥām ḳıldıḳda, bu kelām-ı ḥaḳīḳat-beyān pesendīde-i ḥażret-i Süleymān olmışidi, intihā. (Metin: 336.)

Hümâ: Ḫulāṣa-i kelām, kişinüñ her neḳadar saᶜd u devleti efzūn olur ise kibr ü naḫvetden pāk olmaḳ lāzımdur. Ḥattā sāyesi bāᶜis̱-i saᶜādet olan hümā ḳuşınuñ rızḳı üstüḫᵛān olmasınuñ ḥikmetini beyānda erbāb-ı işāret ve eṣḥāb-ı fıṭnatuñ kelāmı üzre; maġz-ı hümādan naḫvet-i saᶜādet be-der ola diyü üstüḫᵛān-ḫᵛār olmaḳda seg ile hümāyı şerīk ḳılmışlardur. Nitekim:

تا نخوت سعادت بيرون رود ز مغزش

با سک شريک روزى کردند ازان همارا

beyti bu maᶜnāyı mübeyyendür. (Metin: 228-229.)

Iyâde-i Marîz: Ve beyne’l-aḥbāb ᶜıyāde-i marīż, inṣāf u mürüvvetüñ nişānesidür. Nitekim bir ẓarīf dimişdür, *beyt*:

Bir kerre de ṣor bāri gelüp ḫasteñi ẓālim

İnṣāf nenüñ adı, mürüvvet neye dirler?

(Metin: 519.)

İbret-gîrlik: Nāẓımuñ ḫiṭābı cüvāna eylediginde, ᶜāşıḳāna işāret-i dīger daḫı vardur. Budur ki; zamāneden ᶜibret-gīrlik eyyām-ı cüvānīde maḳbūl ve ᶜinde’l-ᶜuḳalā maᶜḳūldür. Yoḳsa hengām-ı pīrīde eşk-rīz-i nedāmet olmaḳ, kiştzārı bī-maḥall siḳāyet itmek gibidür. Anuñ ise ᶜadem-i nefᶜi ẓāhir ü bāhirdür dimişlerdür. Nitekim şāᶜirüñ:

باران بى‌محل ندهد نفع کشت را

در وقت پيرى اشک ندامت چه ميکند

beytinden maᶜnā-yı murād müstefāddur. Ḫulāṣa-i kelām zamāneden ᶜibret-gīrlikde ṣarf-ı naẓar ile ihtimām eylemek ᶜuḳalā vü cüvān-ı ṣulehā kārıdur:

ᶜĀḳıl iseñ iᶜtibār al iy cüvān

(Metin: 307.)

İhsân: Maᶜlūm ola ki iḥsānuñ ḥasen oldıġına, ihṣānda olan elifler şāhideyn-i ᶜādileyndür dimişlerdür. (Metin: 407.)

---

[86] Kazâ geldiği zaman göz görmez olur. Bu söz, *Durûb-ı Emsâl*’de “Kazâ gelince dâniş gözü kör olur” şeklinde geçmekte, Arapça’da darb-ı mesel karşılığı: اذا جاء القضا عمى البصر olarak verilmektedir. Bkz.: Beyzadeoğlu, (2003): 164.

Kâfir: Kāfir lafẓı, ᶜinde'l-ᶜAcem fā'nuñ fetḥiyledür. Ve ᶜinde'l-ᶜArab fā'nuñ kesriyledür. Maᶜnāsı «sātir»dür. Nitekim dāneyi yirde zirāᶜat ile setr iden zürrāᶜa ve nehāruñ nūrını ẓulmetiyle setr iden leyle kāfir dimişlerdür. Pes nā-müselmāna kāfir dindigi, ḥaḳḳı setr itdigi içündür. ᶜArabīde cemᶜi küttāb vezninde küffār ve ciyāᶜ vezninde kifār ve fecere vezninde keferedür. Fārisīde cemᶜi kāfirān gelür. Nitekim şāᶜirüñ:

آنچه در جان منست کر بر شتر بودی ز غم

می زنندی کافران در جنة المأوی علم

beytinde vāḳıᶜdur. Yaᶜnī; benüm cānumda olan ġamm eger bir devenüñ üzerinde ola idi, deve ol ġammdan rişte gibi incelüp semm-i ḫıyāṭdan duḫūle ḳābil olur idi. Pes ehl-i küfrüñ cennete duḫūlleri: و (هم) لايدخلون الجنة حتى يلج الجمل فى سم الخياط[87] āyet-i şerīfi üzre devenüñ igne yurdısından geçmege muvaffaḳ olup ve devenüñ semm-i ḫıyāṭdan ᶜadem-i duḫūli egerçi maᶜrūfdur ammā benüm derūnumda olan derd ü ġammumı götüren deve böyle oldıġı taḳdīrce kāfirān cennetü'l-me'vāya duḫūl ile naṣb-ı ᶜalem-i me'mūl iderler idi dimekdür. Şāᶜirüñ bundan murādı mübālaġa ile kes̱ret-i ġamm-ı cānın beyāndur. Ve bu mażmūn-ı belīġuñ ᶜArab u Türk şuᶜarālarınuñ şiᶜriyyelerinde vuḳūᶜı vardur. ᶜArabīsi:

ولو ان مابى من جوى و صبابة

على جمل لم يبق فىالنار كافر

ve Türkīsi:

Derūnumda olan derdi baᶜīrüñ üstine ḳoysam

Cehennemde olan kāfir güler ehl-i ᶜaẕāb oynar

(Metin: 194-195.)

Kâgad-ı Bâd: Ve daḫı başında hevā-yı kibr olup kāġad-ı bād gibi ḫalḳdan yüksek uçanuñ, boġazında urġan ile masḫara-i ehl-i seyrān oldıġı Ḫᵛāce Muḫlişuñ *beyt*:

همچو كاغد باد[88] هر كس را هوايى در سرست

از براى سير هر دم در رسيمانش دهند

beyt-i laṭīfinden nümāyāndur. Kāġad-ı bād didikleri, ṣanᶜatle maᶜmūl bir varaḳdur ki kendüyi rīsmān ile hevāya ṣalup, pervāz itdürüp seyrine dem-sāz olurlar. (Metin: 352-353.)

Kanâ'at: İmdi her umūrda, ḫuṣūṣıyle libās ḫuṣūṣında tekellüfden mücānebet ile senevī bir libāsa ḳanāᶜat itmek gerekdür. Zīrā:

---

[87] Onlar «…ve deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremezler.» me'âlinde A'râf Sûresi/40. âyet-i kerîmesi. Şârih âyet-i kerîmeyi tefsîren yazmıştır. *Hüm* zamiri âyet-i kerîmenin aslında olmayıp baş tarafındaki; âyetleri yalanlayanlara ve imânı kibirlerine yediremeyenlere işârettir.

[88] Beyitte –vezin gereği– *kāġad-bād* şeklinde kullanılmıştır.

عزیزتر نۀ از کعبه ای لباس پرست

بجامۀ که بسالی رسد قناعت کن

Yaᶜnī; Kaᶜbe-i mükerreme bu deñlü muḥtereme iken senede bir libāsa ḳāniᶜadur. İmdi iy libās-perest ve iy ṭalebkār-ı zīb ü zīnet! Sen Kaᶜbeden ᶜazīzter degülsin; senede ulaşan bir came ile ḳanāᶜat ve iḥrāz-ı rāḥat-ı āḫiret eyle dimekdür. (Metin: 230.)

Ve ḥarīṣ-ı ṭamaᶜkāruñ Ḫudānuñ raḥmetinden dūr ve Ḥaḳḳdan mehcūr oldıġına sebeb; münᶜim-i ḥaḳīḳīnüñ niᶜmeti her ān vāsıl olur iken: "Belki bu niᶜmet fevt olur, ṣoñra zaḥmet çekerem" diyü Benī-İsrā'īlüñ mā'ide-i pür-fā'ideyi ḫilāf-ı emr-i İlāh üzre iddiḫārları, küfrān-ı niᶜmetden nāşī niᶜmetlerinüñ inḳıṭāᶜına ve kendülerinüñ ṣuverleri ḳırede vü ḫanāzīr ṣūretine taḥvīl olmaġa bādī oldıġı gibi, ḥırṣa ibtidār ile niᶜam-ı vāṣılanuñ ᶜadem-i inḳıṭāᶜına cāzim olmamaḳ maᶜnāsınca dīnār u dirhemi iddiḫār ider ḥarīṣuñ belāsı ise ḫod maᶜlūmdur. Pes bunlardan ḫalāṣ murāduñ ise *beyt*:

Meges gibi ḥarīṣ-ı cīfe-i dünyā-yı dūn olma

Maḳāmuñ ḳulle-i Ḳāf-ı ḳanāᶜat eyle ᶜAnḳāveş

dimişlerdür. (Metin: 280.)

. Pes ġınā ḳanāᶜatdedür; yoḳsa cemᶜ-i mālda degüldür. Nitekim dimişlerdür Ṣā'ib:

رودهٔ تنک به یک نان تهی پر کردد

نعمت روی زمین پر نکند دیدهٔ تنک

Yaᶜnī; ṭar olan baġırsaḳ bir nān-ı sāde ile ṭolar. Ammā dīde-i teng, niᶜmet-i rūy-ı zemīn ile ṭolmaz. Çāresi ḳanāᶜatdür dimekdür. (Metin: 378.)

Pes bunda Ḫᵛāce Ḥāfıẓ buyurmışdur, *beyt*:

قلندران حقیقت بنیم جو نخرند

قبای اطلس آنکس که از هنر عاریست

Yaᶜnī; evliyā'u'llāhlar, hünerden ᶜārī olan ebnā'-i dünyānuñ aṭlas ḳaftānını yarım arpaya ṣatun almazlar dimekdür. Hünerden murād; āḫiret içün tedārük-i zāddur. (Metin: 512.)

Karınca: "Ḥattā ḫaṣmuñ ḳarınca ise de merdāne ol"[89] didikleri, mes̱el-i sā'ir üzre arslan bu ḳadar ḳuvvet ü ṣavlet ṣāḥibi iken ṭoġurdıġı yavrısını ḳarınca elinden bir yirden bir yire aġzı ile götürüp ḳaçurur. Ḥattā yavrısın aġzında ṭutup gider iken baᶜżı bıldırcın didikleri ḳuş nā-gāh uġrında pervāz itmek ile yavrısına żarar gelmemek içün şefḳat dāᶜiyyesiyle aġzında ziyāde ṣıḳup bilmezlik ile helāk ider. Anuñçün sebebine isnād ṭarīḳı üzre meẕkūr bıldırcın ḳuşına luġat-i Fārisīde «şīrküş» diyü ad virmişlerdür. Ḫulāṣa düşmeni ḥaḳīr görmelü degüldür. (Metin: 173.)

[89] Bkz.: Beyzadeoğlu, (2003): 134.

Maᶜlūm ola ki ḳarınca kes̱īrü'l-ḥarekāt olmaġın ᶜArabīde ismine «nemle» dinmişdür. Künyesi «ebū meşġūl»dür. Sā'ir ḥayvanātdan bu cihet ile mümtāzdur ki; kendi cüs̱s̱esinde demüri götürür. Ġāyet ḳuvvetlüdür. Ḥattā selefde bir ḳavmi, Ḫudā ḳarınca ile helāk itmişdür dirler. Ve kendünüñ ḫavfından arslan yavrısını yirden yire ḳaçırur. Zīrā arslanuñ yavrısını helāk ider. Ve cüs̱s̱e-i ᶜaẓīme ṣāḥibi olan fīlüñ ayaġına buḳaġu gibi cemᶜ olmaġıla fīli helāke virür. Ve ṭaleb-i rızḳda ḥīlesi ᶜāẓīmdür. Dāne olan yiri birbirine ḫaber iderler. Ve birbiri ardınca naḳl-i dāneye giderler ve dāne olan anbārın işin görürler. Zīrā şitā içün yazdan zeḫā'ir cemᶜine düşüp, iḥtikār üzre ḥırṣ ile her biri hezār dāne iddiḫār iderler. Maᶜa-hāẕā senede küçügi yarım dāne ve büyügi bir dāneden ziyāde yimez. ᶜÖmri daḫı ᶜalā-rivāyetin bir seneden ziyāde sürmez. Ve kilār zemīninde müddeḫar olan dānelerde taᶜaffün añlasa, ol dāneleri cümleten leyle-i ḳamerde ṭaşra çıḳarup, tamām ḳurıdup yene kilārına naḳl ider. Ve meẕkūr dāneler zīr-i zemīnde bitmemek içün vaḳtiyle iḳtiżāsına göre dāneleri taṣnīf üzre ikişer böler. Ve küzbüre didikleri nesneyi dört böler. Zīrā küzbüre munṣıfen zerᶜ olınur imiş. Böyle bir ḥarīṣ u ḥīle-bāz ḥāyvāndur. Ḳaldı ki ḳarıncayı beyne'ş-şuᶜarā «merd-i ḳāniᶜ»a teşbīh ile ez-cümle *beyt*:

سفرهٔ اهل قناعت هر دم از نعمت پر است

روزئ موران بود دائم مهيا بر زمين[90]

didikleri senede yiyecegi rızḳ-ı ḳalīle naẓarandur. Yoḳsa anbār u kilārde müddeḫar olan niᶜmete naẓaran degüldür. Ancaḳ ḳalīle ḳanāᶜat itdigi içün ḳısmeti zemīn üzre dā'im müheyyādur; aç ḳalmaz dimekdür. (Metin: 272-273.)

Ve daḫı ḥırṣuñ taḳarrurı ile ḳalb ḳaralur. Ve siyāh oldıḳdan ṣoñra izāle-i ḥırṣ ᶜasīr olur. Nitekim buyurmışlardur, Muḫliṣ:

حرص دنيا کی رود بيرون ز دلهای سياه

نيست اميد رهايی مور پا در قير را

Yaᶜnī; siyāh-dillerden ḥırṣ-ı dünyā ḳaçan ṭaşra gider? Yaᶜnī gitmekden ᶜuṣret vardur. Zīrā ayaġı ālūde-i zift olan mūruñ ḫalāṣına ümīd yoḳdur dimekdür. (Metin: 371.)

Kazâ-i İlâhiyye: Ve ḳażā'-i İlāhiyyenüñ redde imkānı olmadıġın beyānda Mevlānā ḳaddesa'llāhu sırrahū ḥażretleri Mes̱nevīsinde, ḥażret-i ᶜAliyyü'l-Murteżāyı şehīd iden rikābdār-ı Ḥayder-i Kerrār İbnü Mülceme: "Sen ḳātil-i Ḥayder olacaḳsın" diyü Faḫr-i ᶜālemüñ ḫaber virdigi sırra, ḥażret-i Ḥayder:

کفت پيغمبر بکوش چاکرم

---

[90] Kanâat ehlinin sofrası her zaman nimet ile doludur; karıncanın rızkının daima yeryüzünde hazır olduğu gibi.

کو برد روزی ز کردن این سرم[91]

mażmūnın maḳālesi üzre āgāh olup ve mezbūr rikābdār ḥażret-i Ḥaydere gelüp: "Yā ʿAlī! Beni evvel sen ḳatl eyle" diyü her gāh recā eyler iken ḥażret-i Ḥayder, جف القلم بما انت لاق[92] müfādı üzre ḳażā-yı Ḥaḳḳa ḥīle-perdāzlıḳ olmaz diyü ḳażāya rıżā virmişdür dimişlerdür, intihā. İmdi işbu eẕā'-i müşkilü'd-devāya teslīmden ġayrı çāre yoḳdur. Nitekim, *beyt*:

در زیر تیغ حادثه بر دست و پا مزن

کین درد را بجز سر تسلیم چاره نیست[93]

dimişlerdür. Ḥattā ḳażāya rıżā vü teslīm gösterenüñ başına ebr-i belā, bāl-i Hümā olur. Nitekim şāʿirüñ:

هرکه تسلیم بفرمان قضا میکردد

بر سرش ابر بلا بال هما میکردد

beyt-i lāṭīfinüñ mażmūnı bu maʿnāya güvāhdur. Ve daḫı:

چون کشیدی پای بر دامان تسلیم و رضا

تیغ اکر چون کوه بارد بر سرت پروا مکن[94]

Ve daḫı bu mażmūn-ı leṭāfet-nümūnı düstūru'l-ʿamel eylemek beyānında *ḳıṭʿa*:

Hemīşe nāfiẕ olur ser-nüvişt-i ḥükm-i ḳażā

Dimeñ ki ṭālib olan saʿyde ḳuṣūr eyler

Nihāde ḳıl ser-i teslīmi levḥ-i taḳdīre

Muḳadderāt-ı İlāhī gelür ẓuhūr eyler

didikleri kāfī ve teslīmde vāfīdür dimişlerdür. (Metin: 337.)

Ol nesneden ki saña ḥāṣıl yoḳdur; göñli ḳāniʿ ṭut. Yaʿnī; ḥaḳḳuñda ḥuṣūli muḳadder olmayanı ṭaleb ile bī-hūde zaḥmete düşmeyüp muḳaddere rāżī ol dimekdür. Nitekim *beyt*:

Ne deñlü saʿy iderseñ bir murāde

Naṣīb olmaz muḳadderden ziyāde

dimişlerdür. (Metin: 458.)

Ḳażā-yı āsmānī, ḳalem-i ḳażā ile nigāşte-i levḥ-i maḥfūẓ ve ānan-fe-ānan semādan nāzil ü melḥūẓ olan aḥkām-ı İlāhīdür. Pes bundan baḥs̱ cā'iz degüldür. Nitekim ḫaberde لا تكلموا فى

---

[91] Peygamber (s. a. v.) kölemin kulağına, günün birinde başımı boynumdan ayıracağını söyledi.
[92] «Takdir kaleminin yazdığı lâyık olduğundur» me'âlinde hadîs-i şerîf.
[93] Kazâ kılıcının altında çırpınma, başı teslim etmeden bu dertten kurtulmanın çaresi yoktur.
[94] Ayağını teslim ve rızâ eteğinin altına çektiğinde, başına dağ gibi kılıç yağsa da korkma!

القدر فانه سر الله[95] vārid olmışdur. İmdi her aḥkām, müs̱bet-i ezelī-i Ḥaḳḳ üzre iken te’s̱īrāt u aḥkāmı feleke nisbet ḫaṭādur. Nitekim Ḫvāce Ḥafıẓuñ *beyt*:

راز درون پرده چه داند فلک خموش

ای مدعی نزاع تو با پرده‌دار چیست[96]

bu beyānı müşᶜirdür. Rāz-ı derūn-ı perdeden murād ḳażā-yı İlāhīdür; ve perdedārdan murād felekdür ki ḥavādis̱üñ eks̱eri anuñ gerdişi ile ẓuhūr bulur. Lākin fāᶜil-i muḫtār olan Perverdgārdan emrsiz olmaz ve ḳażādan dem uran felāḥ bulmaz. Anuñçün bu muᶜammāyı ne keşf itmiş ve ne keşf ider vardur dimişlerdür. (Metin: 478.)

Kazm-ı Gayz: Ḫulāṣa-i kelām kaẓm-ı ġayẓ, bāᶜis̱-i selāmet-i dāreyndür. Ve hengām-ı ġaḍabda nefsi zebūn itmek ḳadar yigitlik yoḳdur. Nitekim ber-manṭūḳ-ı ḥadīs̱-i şerīf buyurmışlardur, *ḳıṭᶜa*:

Pehlevānlıḳ degül muṣāraᶜada

Eylemek şiddet ile ḫaṣmı zebūn

Merd-i zūr-āzmāy odur ki ide

Nefs-i şūmı dem-i ġaḍabda zebūn

(Metin: 123.)

Kebûter: Maᶜa-hāẕā Faḫru’l-ebrār ṣalla’llāhu ᶜaleyhi ve sellem ḥażret-i Ṣıddīḳ rażıya’llāhu ᶜanh ile cānib-i yemīn-i Mekkede vāḳiᶜ, şehre bir sāᶜat buᶜdiyyeti şāyiᶜ Cebel-i S̱evr dimekle meşhūr bir kūh-ı lāmiᶜüñ bir ġār-ı saᶜādet-ās̱ārında ārām u ḳarārı iḫtiyār buyurmışidi. Ve ᶜaḳībü’l-ḳarār ol ġār-ı pür-envāruñ bāb-ı devlet-medārı üzre be-ilhām-ı Bārī ᶜankebūt pūd u tār iḥżārı ile perde-sāzlık ḫiẕmetin ibrāz idüp ve ol perde-i ḥıfẓ-ı İlāhī sāyesinde bir kebūter-i Ḥarem lāne-sāz-ı iḳāmet ve zīr-i şeh-bālinde beyża-nevāz-ı ṣaᶜādet olup şevḳ-i ḫiẕmet-i ṣulṭān-ı her dü-serāyile nevā-sāz-ı ẕevḳ ü ṣafā olmışidi. Ḥattā ḥālā Beytu’llāhi’l-ḥarāmda āşyān-nişīn olan ḥamām-ı lāzımü’l-iḥtirāmlar bāb-ı ġārda ḫiẕmet-güẕār olan kebūter-i ḫoş-bāl ü perüñ neslindendür dimişlerdür, keẕā fī-Şerḥi’l-Ḳaṣīde li-ᶜAliyyi’l-Ḳārī. (Metin: 87.)

Kelâm-ı Bî-münâsebet: Ammā bī-münāsebet olan kelām, bāᶜis̱-i żarar-ı tāmm olur. Bu mis̱llü kelāmdan ḥaẕer ve ḫaṭarından ḫā’if olmaḳ lāzımdur. Nitekim Ḫvāce Ṣā’ib *beyt*:

دلم چون برک بید از حرف بی هنکام میلرزد

چو عاقل طفل بیند بر کنار بام میلرزد

diyü buyurmışdur. Yaᶜnī bī-maḥall sözden sögüt yaprağı gibi ditrerem. Zīrā ᶜāḳıl olan ṭam kenārı üzre bir ṭıflı görse ḫavfından anuñ üzerine ditrer dimekdür. (Metin: 170.)

---

[95] «Kader hakkında konuşmayınız; o muhakkak Allâhın sırrıdır.» meâlinde hadîs-i şerîf.

[96] Perdenin ardındaki sırrı dilsiz felek ne bilir; ey müdde’î! Perdedâr ile kavgan nedir?

Kesret-i Gussa: Kes̱ret-i ġuṣṣa iḫtiyārlıḳ getürür. Zīrā kes̱ret-i ġamm u ġuṣṣādan dāḫil-i bedende cān ṣıḳılur. Ol sebebden ḥarāret-i ġarīze inṭifā-pez̠īr olup, eczā'-i ġıdā'iyyeyi nużc-ı tāmmdan alıḳor. Ve ḳıllet-i nużc balġamuñ aḫlāṭ üzerine ġalebesin īrās̱ ider. Ol zamān ṣaç u ṣaḳal sefīd ve beden ḳadīd olur, kez̠ā fī-Şeyḫ-zāde. (Metin: 505.)

Kesret-i Iyâl: Pes dünyāya dil-beste olan kes̱īru'l-işġālüñ zār u dil-ḫaste olması vāreste-i ḳayd u beyāndur. Ḳaldı ki giriftār-ı ḳayd-ı kes̱ret-i ᶜıyāl olmaḳ, ᶜadū ve deyn ve işġālüñ her birlerini cāmiᶜ oldıġı nüktesin işᶜār içün nāẓım kes̱ret-i ᶜıyālüñ żararını tafṣīlde sükūt eylemişdür. Evvelen, evlād u ᶜıyālüñ ṣāḥibine ᶜadāvetleri ẓāhir ve bī-gāneden düşmāna ḥācet ḳoymadıḳları bāhirdür. Ve keyfe lā ki nāẓımuñ icmālde anları ḳaṭār lafẓıyle beyānı, anlar çār-pā-mis̱āldür dimekdür. Şöyle ki; ṣāḥībini eks̱er deve tepmesi ve ḳaṭır çiftesiyle müte'ez̠z̠ī iderler. Ve ṣūretde dost, ḥaḳīḳatde düşmānlıḳları ḥasebiyle ḳoyun başlu ḳurdlardur. Ve ḳaydlarına giriftār olan, āḫir-i ᶜömre dek maḥbūs ve ümīd-i ḫalāṣdan me'yūsdur. S̱āniyen, ṣāḥibinüñ faḳr u fāḳası maᶜlūmları iken teklīf-i mā-lā-yuṭāḳların istiḥṣāl, ṣāḥibini medyūn-ı müstaġraḳ eylemek ẓāhirü'l-ḥāldür. Binā'en ᶜalā-z̠ālik ẓurefādan birisi buyurmışdur, *naẓm*:

و الله سئمت من البيت

ليت اراه خاليا ليت

فى كل يوم الف تصديعة

و اخرها قارورة الزيت[97]

S̱ālis̱en, ṣāḥiblerinüñ her ne ḳadar ruṭūbet-i ḥāli olsa teklīflerin yirine getürmekde ol ḳadar işġāl-i kes̱īreye dūçār olımaḳ āşkārdur ve dürlü dürlü zaḥmetleri erbābına bedīdārdur. İmdi saᶜādet-i dāreyn mücerredlikdedür. Hīç olmazsa rāḥat-ı cüz'ī, ḳıllet-i ᶜıyāldedür. Nitekim قلة العيال احد اليسارين[98] ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānda dālldür. (Metin: 402.)

Kettân: Ḥattā kettān ḳısmı eger māhuñ żıyāsına dūçār olmasa ḳıyāmete dek çürimez idi dimişlerdür. (Metin: 221.)

Kötü söz: Ve ġaḍabdan nāşī ᶜibāda düşnāmdār olmaġuñ żararı yene şetm idene rāciᶜ idigin beyānda Ṣā'ib:

دهن خويش بدشنام ميالا زنهار

كين زر قلب بهركس كه رهى باز دهد

---

[97] Vallâhi evden bıkıp usandım, keşke boş olaydı keşke; hergün bin baş ağrısı, yağ şişesi de sonuna geldi.

[98] «Âile efrâdının azlığı iki kolaylıktan biridir.»

buyurmışdur. Yaᶜnī; kendi dehānuñı düşnām-ı enām ile zinhār telvīs̱ eyleme ki ol ḳalb altunı her kime virür iseñ girü saña redd ider dimekdür. Bunda murād maᶜlūmdur. Kötü söz ile kötü aḳça yene ṣāḥibinüñdür didikleri meşhūrdur. (Metin: 317.)

Zīrā kötü söz, geçmez aḳça gibi ṣāḥibine redd olınur. Ve belki bir sözüñ yirine iki işidürsüñ. Nitekim:

Ṭaḳ ḥalḳa gibi gūşuña pendüm cevāhirin
Dervīşüñüñ cevābına incinme iy dede
Maᶜnāda yene kendi sözüñdür işitdigüñ
Bir söyleyenler iki işidür bu ḳubbede

dimişlerdür. (Metin: 415.)

Lokma-i Halîfe: Luḳme, ᶜArabīdür; «yudılan nesne»ye dirler ve Fārisīde müstaᶜmeldür. Nitekim bir nevᶜ ḥalvāya «luḳme-i ḫalīfe» diyü tesmiyeleri ḥakīm-i Ḫāḳānīnüñ *beyt:*

کان لقمۀ خلیفه که از دست وی خوری
لوزینه(ای) است خوردهٔ الماس در میان[99]

beytinde nümāyāndur. (Metin: 48-49.)

Mâh-ı Siyâm: Māhveş ve mehveş, «ziyāde güzel maḥbūb»a dirler. Pes nāẓımuñ cemāli mehveşle tavṣīfinde dil-berde ḥüsn ü ān gerekdür ve ol daḫı māh-ı āsmān gibi ẕātī gerekdür dimege işāret vardur. Zīrā meşşāṭa işi olan kesme vü vesme ḥīle-perdāzlıḳdur. Nitekim:

حاجت مشاطه نیست روی دل ارام را[100]

dimişlerdür. Ḥattā ḥīle-i meşşāṭa ile olan ḥüsn-i cemāl, māh-ı siyām gibi bī-encāmdur dimişlerdür. Māh-ı siyām didikleri, bir ᶜamelī māh şekli bir nesne idi kim anı Naḫşeb nām şehr ḳurbinde Siyām nām bir ṭaġda, Muḳannaᶜ nām bir ḥakīm şuᶜbede ile peydā eylemişidi. Dört fersaḫ yire dek żıyā virür idi. Altmış giceye dek ṣūret-nümā oldı. Baᶜdehū ᶜamelī māh olmaġın bi'l-külliyye zā'il oldı. (Metin: 408.)

Mâl: Pes māla, devlet taᶜbīrleri mütedāvil oldıġı cihetledür. Zīrā المال میال[101] ḍarb-ı mes̱eli üzre şāhid-i māl bir kimsenüñ maḫṣūṣ-ı āġūş-nişīn-i taṣarrufı olmaḳ muḥāldür, belki pīr-zen-i hezār-dāmād-ı zamāne gibi herkesüñ ḫuṣūṣā edānī-i rūzgārın ᶜaḳd-i muvāṣalatına meyyāldür. Nitekim nefs-i mālın devre meyyāl oldıġını beyānda:

Ḥāṣılı altunı tesḫīr itdiler tedbīr ile

---

[99] O *lokma-i halîfeyi* onun elinden yersen ortasında elmas parçaları olan bir *levzîne*dir. (*Levzîne* için kaynaklarda baklava, kadayıf veya helvaya benzeyen farklı tarifler vardır. Tariflerde müşterek olan husus badem içi ile yapılmasıdır. Geniş bilgi için bkz: Günay Kut, (2002): "Şirvânî'nin Yemek Kitabı Çevirisine Eklediği Yemekler Üzerine", *Yemek Kitabı, Haz: M. Sabri Koz,* Kitabevi, İstanbul: 80.)
[100] Güzel yüzün süsleyiciye ihtiyacı yoktur..
[101] Mal çok meyledicidir.

Gördiler ṭurmaz gider bend itdiler zencīr ile

dimişlerdür. Ve kendi ile münāsebet peydā ideni daḫı yeldürdigi *beyt:*

Gezdirür kendü gibi māl seni

ᶜĀḳıbet eyler ol abdāl seni

mażmūnından maᶜlūmdur. (Metin: 60-61.)

Mansıb Ehline Yakınlık: Ve bu maḳūle menāhīyi mürtekib olmayan anlara ḳarīb olamaz. Nitekim şāᶜir eyidür:

Menāṣıb ehlinüñ ḳurbine āyā yol bulam dirseñ

Ḫoş āmed söyle kiẕb it muḍḥik-i bī-ᶜār u ġammāz ol

Uṣūlüñ ᶜārif-i muṭribveş uydur maḳāmāta

Ne tilden kim çalarlarsa aña ney gibi dem-sāz ol

(Metin: 179.)

Mâr-âmûz: Maᶜlūm ola ki mār-āmūz didikleri şol kimsedür ki; yılanı ṭutup ve bir ḳutuya ḳoyup ḫalḳa seyr itdürür. Pes ṣu destīsi ṣu yolında gider didikleri mes̱el üzre mār-āmūz olanuñ eks̱eri yılan ledġıyle helāk olur. Ke-ẕālik mār-ı zehr-ālūd-mis̱āl olan māl-i dünyāyı cemᶜ ile ṣandūḳa vü ḫazīnede iddiḫār ile ḫalḳa ᶜarż-ı kālā vü iftiḫār iden ehl-i dünyā daḫı dünyānuñ mesmūm u maḳhūrı olmaḳ muḳarrerdür. (Metin: 182.)

Meges: Meges, fetḥile «siñek» maᶜnāsınadur; siñegüñ cümle envāᶜına şāmil ism-i ᶜāmmdur. Ḥattā aruya daḫı ıṭlāḳ olınur. Nitekim eşek arusına «ḫar-meges» dirler. Lākin bunda murād maᶜrūf siñekdür ki ᶜArabīde «ẕübāb» dirler. (Metin: 438.)

Pes bu ḫıṣāl-i s̱elās̱ede, daᶜvetsiz bir yire varan kimesnenüñ meges ile müşāreketi ve bu maḳūle reẕāleti ḳabūlde müşābeheti olmaġın nāẓım beyt-i sābıḳda mānend-i meges dimişdür. Zīrā meges, gedā-çeşm ü bī-edebliginden nāşī teklīfe ve daᶜvete baḳmayup ve cehāletinden nāşī ḥārr u şīrīn nesnelerden helāk veyā mülevves̱ olacaġın añlamayup ve hevā-yı nefsine mütābaᶜat sebebiyle ḥalāl u ḥarām ve ṭāhir ü murdār dimeyüp ve vażᶜ u vaḳārını ᶜadem-i fehminden nāşī şāh u gedānuñ süfresini farḳ itmeyüp, ḫırsız gibi bir yire varup, ḥaḳāretile ile ḳonar. Ol zamān meges-rān ile kendüyi ḳovarlar. Eger ḳaçmaġa iḳtidārı var ise uçar ve ḳaçar. Ve illā bir mehālike düşmiş ise ḥayyen veyā meyyiten kendüyi süriyüp ṭaşra atarlar. İmdi bu vechile rānde oldıḳdan ṣoñra ḥaḳāret ü reẕāletden ve ḳovılup ve sürilmekden iᶜtibār almayup elleriyle kendü yüzlerine sille uraraḳ ve elini yüzine alaraḳ ve iñleyerek der-ḥāl ḳovıldıġı yire yene tereddüd idüp yüz tırmalayaraḳ yene ṭaşra gelür. Pes bu maᶜnālar daᶜvetsiz bir yire varanda ẓāhirdür. Ez-cümle kendi yüzine sille uraraḳ mübtelā-yı belā-yı nedāmet oldıġın beyānda:

چون مکس ناخوانده هر کس بر سر خوانی رود

ای بسا سیلی بدست خود زند بر روی خویش[102]

buyurmışlardur. (Metin: 439.)

Merdümek: Merdüm, Fārisīdür; «ādemoġlanı» maᶜnāsınadur ki «kişi» dimekdür. Nitekim kişi-zādeye ᶜAcem, merdüm-zāde dir, *beyt*:

Gözüm yaşına raḥm it sürme derden

Ki merdüm-zādedür düşmiş naẓardan

Ve daḫı merdüm lafẓı «merdümek» maᶜnāsına istiᶜmāl olınur. Lafẓ-ı merdümek mürekkebdür. Bir cüz'i merdüm ve bir cüz'i kāf-ı taṣġīrdür. Maᶜnāsı «merdümcük»dür. Türkī dilinde «bebek» didiklerinüñ adıdur ki gözde görinür merdümüñ baᶜde't-terkīb ismi olmışdur. Maᶜnā-yı aṣlī ile bu maᶜnāya münāsebet ẓāhirdür, keẕā fi'd-Deḳāyıḳ. (Metin: 134-135.)

Merhem: Ḳalbüñ mecrūḥıyyeti, maḥabbetu'llāhda ḳuṣūr ve maḥabbeti mā-sivāya maḥṣūr eylemekden ᶜibāretdür. Zīrā ẕikr ü fikre bāᶜiṡ olan maḥabbet-i kāmile-i Ḥaḳḳ, sāḥa-i beyżā'-i ḳalbden diraḫt-ı maḥabbet-i mā-sivāyı ḳalᶜ ve ᶜurūḳ-ı ᶜalā'iḳ-ı dünyeviyyeyi ḳaṭᶜ ile olur. Şöyle ki; ḳalb ibtidā'-i ḫılḳatinden ḳābil-i hüdā vü müsteᶜidd-i ṣafā ve ḫāne-i maḥabbet ü naẓargāh-ı Ḫudādur. Her ḳaçan maḥabbet-i mā-sivā ile mükedder ü muġberr olsa, naẓar-ı raḥmetden maṭrūḥ ve zaḫm-ı dūrī ile mecrūḥ olup merheme muḥtāc olur. Pes merhem-i bür'ü's-sāᶜa ẕikru'llāh idigi bī-iştibāhdur. Ol zamān ḳalb muṭma'in olur ve ṣıḥḥat bulur. Nitekim الا بذکر الله تطمئن القلوب[103] bu beyānda kāfīdür. Ve nāẓımuñ merhem taᶜbīrinde; sālik-i mecrūḥ bir pīr-i hünermendüñ terbiyesine muḥtācdur dimege īmā vardur. Zīrā zaḫmdārāna merhem-sāy olmaḳ üstād-ı kārdān işi oldıġı müstaġnin ᶜani'l-beyāndur. (Metin: 392.)

Meyyite Nazar: Pes nāẓımuñ mürdeden murādı; maṣlūb u maḳtūl olmaḳ ẓāhirdür. Zīrā bu miṡllü meyyite naẓar, noḳṣān-ı ᶜaḳla daḫı sebebdür. Ve nāẓıra, ġamm ve hemm ve ḥüzn-i elem īrāṡ itmegin maġmūm u mehmūm u maḥzūnuñ ḥayātdan ᶜadem-i temettüᶜi ẓāhirdür. (Metin: 411.)[104]

Mihr-giyâ: Mihr-giyā, «maḥabbet otı» dimekdür. Aṣlı «giyāh-ı mihr» idi, li-ecli'l-ᶜalemiyyet taḳdīm ü te'ḫīr ve baᶜdehū hā ḥarfi terḫīm olınup «mihr-giyā» olmışdur. Mihr-giyā bir otdur ki, anı toṣbaġa didikleri ḥayvān bilür. Ḳaçan dişisi kendüye rām olmasa meẕkūr otı bulup, aġzıyle getürüp üzerine ḳor. Ol sāᶜat kendüye anı rām ider. Nitekim *naẓm:*

بر مهر تو سبزهٔ خط سر نه براورد

---

[102] Sinek gibi davetsiz, bir sofranın başına giden herkes kendi eliyle kendi yüzüne ne çok tokat vurur.
[103] «Şüphesiz kalpler Allâhın zikri ile mutma'in olur.» me'âlinde Raᶜd Sûresi/28. âyet-i kerîmesi.
[104] Bu konuda –Sabit'ten bir örnek için de– Ahmet Talat Onay, (1992): "Asılana Bakılmaz" maddesi, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 44.]

نشناخت دلم خاصيت مهر كيا را[105]

bu maᶜnāya dālldür. (Metin: 69.)

Mûy-ı Sefîd: Ḫulāṣa ᶜömr-i dünyā, serīᶜu'z-zevāl ve dünyāda beḳā muḥāl-ender-muḥāldür. Fenāsın fikr itmek herkese elzem ü ehemmdür. Ḫuṣūṣā ki pīrlik devri resīd olmaġıla ḳāmet dü-tā ve rīş sefīd ola. Nitekim *beyt*:

موى سفيد از كفن آرد پيام

پشت خم از مرگ رساند سلام

dimişlerdür. Yaᶜnī; ṣaḳal aġlıġı kefenden ḫaber-i tāmm getürür ve ḳāmet dü-tālıġı mevtden selām ulaşdurur dimekdür.…Ve daḫı ᶜalāmet-i inḳıżā'-i ᶜömr olan rīş-i sefīdden müstefīd-i ḳurbiyyet-i mevt olmayan ġāfiller ḥaḳḳında *beyt*:

ازين چه سود كه مويت سفيد گرديست

ترا چو نيست غم عاقبت سر مويى

dimişlerdür. Yaᶜnī iy ġāfil mūyuñuñ beyāżlıġından ne fā'ide senüñ içün ser-i mū ḳadar ᶜāḳıbet ġammı yoḳdur; yaᶜnī hīç encāmuñı düşünmezsin dimekdür. Ḥattā mū-yı sefīd, baᶜżı ġāfilüñ tezā'üd-i ġafletine sebeb olur dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

چنانكه شير كند خواب طفل را شيرين

فزون غفلت من از سفيد موييها

beyti bu maᶜnāya dālldür. Yaᶜnī; beyāż-levn olan şīr-i dāye ṭıfluñ ḫᵛābını şīrīn eyledigi gibi mūy-ı sefīd, hem-reng-i şīr olmaġın ṭıfl-ı dilüñ ḫᵛāb-ı ġafletin efzūn itmekdedür dimekdür. (Metin: 197-198.)

Dünyādārlıġa ḥarīṣ olmaḳ ekṣer pīrāndadur ve pīrlikde ḥırṣuñ ziyādeligi ḥadīṣ-i şerīf ile ṣābitdür. Ve pīrānda olan rīş ü mūy-ı sefīdüñ ḥırṣuñ izālesine nāfīᶜ olmadıġı Ṣā'ibüñ *beyt*:

حرص از طينت پيران نبرد موى سفيد

اين تبى نيست كه ساكن بطباشير شود

beytinden hüveydādur. Yaᶜnī; ṭīnet-i pīrānda ṭabᶜı olan ḥırṣı saç ve ṣaḳal aġarması izāle vü ḳaṭᶜ idemez. Zīrā ḥırṣ ᶜilleti bir sıtma degüldür ki ṭabāşīr ile sākin ola dimekdür. Bunda olan Bunda olan leṭāfet ẓāhirdür. (Metin: 279.)

Müdde'ī: Pes bunda daᶜvādan murād; zamānede olan müddeᶜīlerüñ daᶜvālarıdur ki, ġanā vü raḳṣdan ᶜibāret olan eġānī-i muṭribeden ḥāṣıl olan ḥuẓūẓāt-ı nefsāniyyeyi ḥużūr ᶜadd itmişlerdür. Ve neġamāt-ı eşᶜārdan peydā olan inẓiᶜāc-ı ḳalbi vecd ṣaymışlardur. Ve hāy-hūy ḳılup, ᶜāşıḳīni bābu'llāha iḥżār nāmın vażᶜ eylemişlerdür. Ḳalb-i ᶜāşıḳı āheng ile bābu'llāha

---

[105] Güzel yüzünde ayva tüyleri çıkmadığından gönlüm mihr-giyânın özelliğini öğrenemedi.

daᶜvete ne ḥācet? Ḳalb dā'imā ol bābuñ mülāzımı olmaḳ gerek idigin bilmemişlerdür. Ve böyle iken bī-kesb ü kārlügi mücāhede ve dünyāya naẓarı müşāhede ṣūretin ibrāz ile daᶜvā-yı kerāmete dem-sāz olmışlardur. Bunlara merdān-ı Ḫudā müddeᶜī dimişlerdür. Evvelen tecrīd bu daᶜvānuñ libāsın ẓāhir ü bāṭından ḫalᶜ itmekdür. (Metin: 511.)

Mümsik: Mümsik, żamm-ı mīm ile «baḫīl» maᶜnāsınadur. Ve sümsik vezninde oldığından ẓurefā-yı ᶜAcem [106]نان ممسک لائق سمسک dimişlerdür. Sümsik; mechūlü'n-neseb olan alçaḳ kimesneye dirler. (Metin: 475.)

Nâ-kes: Eger nā-kesi görür iseñ daḫı andan ḫaber ṣorma. Pes andan ḫaber ṣormamaḳ birḳaç veche muḥtemeldür. Evvelā kendüye: "Ne ḥālüñ?" dime. Zīrā ḫasīsüñ ḥāli eḫass-ı ḥayvānāt olan itüñ ḥālinden alçaḳdur. Alçaḳdan alçaḳ ḫaber istemek ᶜuḳalā işi degüldür. S̱āniyen nā-kesden bir ḥavādis̱ ṣorma ki ḫasāsetinden nāşī mes'ūle muṭābıḳ ḫaber virmez. Nitekim Maḳāmāt şerḥinde mesṭūr oldıġı üzre Eşᶜas̱ nām nā-kes maᶜlūmı olan bir ḥadīs̱-i şerīfi tamām beyān eylememişdür.

Bu nükteyi gördüm ṣuḥuf-ı nuṣḥ-ı pederde
Nā-kes ile yār olma seferde vü ḥażarda
Bī-minnet olup nānına el ṣunma ḫasīsüñ
Ḫançer gibi ḳalur sözinüñ zaḫmi cigerde

(Metin: 434.)

Nazar: Ve fi'l-ḥaḳīḳa göz ālāt-ı muḥarrikedendür. Müştehāte naẓar itdikce ḳalbi taḥrīk ider. Ḳalb daḫı şehveti taḥrīk idüp, ṣāḥibini dūçār-ı sihām-ı belā ider. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde [107]النظر سهم مسموم من سهام ابلیس vārid olmaġın tercemesinde:

Ru'yet-i zülf ü ḫāl ü nā-maḥrem
Dāne-i mekr ü dām-ı ᶜıṣyāndur
Her naẓar bir ḫadeng-i pür-semmdür
Belki zehr-ābedār-ı şeyṭāndur

diyü buyurmışlardur. (Metin: 397.)

Nefes: Nefes, nūn ve fānuñ fetḥalarıyle bunda üslūb-ı meşāyıḫ üzre «söz» maᶜnāsınadur. Zīrā; «söz diñle» diyecek yirde «nefes ḳabūl eyle» dinmek şāyiᶜdür. (Metin: 448.)

Nefs ü Hevâ: Zīrā ḥukemā nefs ile hevāyı āb-ı revāna teşbīh ve fussāḳ u süfehāyı ṣamana tems̱īl eylemişlerdür ki āb-ı revān, ṣamanı her ne ṭarafa olsa aḳıdur. Ke-ẕālik nefs ü hevā süfehā-yı ḫafīfü'l-ᶜuḳūli murādı üzre pūyān u sefīl-i ser-gerdān ider. Ammā tāmmü'l-ᶜaḳl

[106] Cimrinin ekmeği alçağa lâyıktır.
[107] Bakmak şeytanın oklarından zehirli bir oktur.

olan suleḥā cibāl-mis̱āldür. Āb her ne ḳadar revān olsa cibāle kārger olmadığı gibi nefs ü hevā daḫı ṣulehāyı bi-ḥıfẓı’llāhi teʿālā her sūya pūyān içün yirinden ḥarekete ḳādir degüldür. (Metin: 123.)

Nesnâs: Ḫulāṣa insāniyyet muḳābilinde insāniyyet ider zamānede nādirdür. Nitekim Muḫliṣ:

پس قحط مردمیست درین دیر دون اساس

نسناس در حساب مضاعف بود ز ناس[108]

beyt-i laṭīfi bu ḥisābda tamāmdur. Nesnās, şekl-i insānda bir ḥayvān-ı żarar-resāndur ve ʿaded-i ḥurūfda nāsuñ mużāʿafı oldığı müstaġnin ʿani’l-beyāndur. ذهب الناس و بقى النسناس[109] didikleri ḳaḥṭ-ı ricāli müşʿir ḍurūb-ı ems̱āldendür. (Metin: 379.)

Nevm-i Gaflet: Ve maʿlūm ola ki nāsuñ nevm-i ġaflete mensūbı min-vech ḫavāṣṣuñ ḥālidür. Yoḳsa ʿavām-ı cehālet-pīşe emvāt ḥükmindedür dimişlerdür. Nitekim ḥażret-i Kerrāruñ:

الجهل قبلالموت موت لاهله

و اجسادهم قبلالقبور قبور[110]

beyt-i ābdārı bu beyāna işāretdür. Ḥattā Münhel nām şerḥ-i Şifāda eyidür: Bir ʿālim kimseye su’āl olınup; “ʿUlemā’-i selefüñ mevāʿiẓ ü naṣāyıḥı zamānlarında bulınan nāsa mü’es̱s̱ir olup ʿulemā’-i ḫalefüñ naṣāyıḥı şimdi ḫalḳa mü’es̱s̱ir olmadığında sebeb nedür?” didiklerinde ol ʿālim kimesne cevābda eyitdi kim; “ʿUlemā’-i selef bīdār idi ve ol zamānuñ ḫalḳı nā’im idi. Pes bīdār bulınan kimesne nā’im olanı īḳāẓ idebilür idi. Lākin ʿulemā’-i ḫalef nā’imlerdür ve zamānlarında bulınan ḫalḳ ġalebe-i cehlden nāşī emvāt ḥükmindedür. Pes nā’im olan kimesne iḥyā’-i emvāta ḳādir degüldür” intihā. (Metin: 128.)

Ömr: Pes nāẓımuñ bu beyānı, ḥukemānuñ medār-ı ʿömr-i nāzenīn olan beden-i insānı, terkeşe ve enfāsı, tīre teşbīh eylediklerine mebnīdür. İmdi atılan oḳ girü dönmedigi gibi enfās-ı ʿömr-i telef-kerde daḫı girü dönmez; belki insānuñ cümle-i ʿömri bir oḳ atmaḳ ḳadardur. Zīrā ḥadīs̱-i şerīfde الدنيا ساعة[111] vārid olmışdur. İmdi ʿömr-i ādem ol sāʿatden bir dem ḳadar ancaḳ olur. (Metin: 337-338.)

ʿÖmr, maʿrūfdur ve ʿadem-i vefā ile mevṣūfdur. Nitekim *beyt*:

چه خوش باغیست باغ زندکانی

---

[108] Bu alçak dünyada adam kıtlığı esastır; hesap itibariyle de «nesnâs», «nâs»tan (adamdan) çok fazladır.
[109] Nâs (insanlar) gitti; nesnâs kaldı.
[110] Cehâlet, sahibi için ölümden önce bir ölümdür ve onların bedenleri mezardan önce mezardırlar.
[111] «Dünyâ(nın ömrü) bir saattir.»

کر ایمن بودی از باد خزانی[112]

mażmūnından ḥāli maᶜlūmdur. Ve bu maᶜnāda buyurmışlardur:

وفا ز عمر و مراد از جهان و بهره زمال

حضور وقت ز ایام و فرصت از مه و سال

من این خیال تصور کنم فلک کوید

زهی تصور باطل زهی خیال محال[113]

(Metin: 528.)

Perī: Perī, fetḥ-i bā'-i ᶜAcemī ile bir maᶜrūf maḫlūḳdur, mü'min ü muvaḥḥidlerdür. Uçduḳları içün «perī» tesmiye olınmışlardur. Zīrā perī «ḳanadlu» dimekdür, bunda murād budur. Ve gāh istiᶜāre ṭarīḳıyle «āftāb» maᶜnāsına gelür. Maḥbūba, «perī-peyker ve perī-rūy ve perī-çihre» didikleri bu maᶜnācadur. (Metin: 43.)

Pistân-ı Zengî: Ve müşteheyāt-ı muḥarremātuñ encāmında çekilecek ᶜuḳūbāt-ı dāreyni düşinmeyüp, günāha bī-muḥābā hücūmından nāşī, kendüyi pistān-ı siyāhdan bī-pervā olan ṭıfl-ı zengīye teşbīh ile kendüye «nefs-i ẓulmānī» daḫı dimişlerdür. Nitekim:

نفس ظلمانی نمیدارد محابا از کناه

نیست پروا طفل زنکی را زپستان سیاه

bu maᶜnāya güvāhdur. Ve bunuñ beyānı şöyledür ki; eṭfāl-i Rūmīnüñ südden inḳıṭāᶜın murād iden māder-i Rūmī, ser-i pistānını siyāh-reng eyledigi meşhūrdur. Ammā zengī beççenüñ beşere-i māderi siyāh olmaġın, ṭıflına maṣṣ-ı nedādan nefret ü ikrāh gelmediginden, anlara ser-i pistān-ı māderi ṭılā-yı reng-i sefīd ile ḥīle-sāz-ı infiṭām ez-leben olurlar imiş. İmdi ṭıfl-ı zengī yirinde olan nefs-i ẓulmānīyi, müştehāt-ı bāᶜis̱etü'l-ᶜuḳūbātdan ḳaṭᶜda, aᶜmāl-i nūrānī ile reng-sāz ve bu vechile mücāhedesine āġāz eylemek gerekdür. (Metin: 205.)

Riyâ: Pes mürā'ī bu vechile meẕmūm ve sīreti ṣūretinden şūmdur. Ḥattā riyā vü sālūsī ile ṣūretā delḳ-pūş olan zāhid-i ḫuşk ḥaḳḳında:

کند چو شیخ ز حیوانی اینقدر پرهیز

بحیرتم که چرا در لباس حیوانند[114]

buyurmışlardur. Ve daḫı

زاهد چه بلایی توکه این رشتهٔ تسبیح

---

[112] Hayat bahçesi ne hoş bahçedir; eğer hazan rüzgarından emin olunsa idi.

[113] Hayattan vefâ, dünyâdan murâd, varlıktan hisse, günlerden huzurlu vakit, aylardan ve yıllardan fırsat…ben bu hayâli kurarken felek der ki: "Ne hoş boş düşünce, ne hoş olmayacak hayal!"

[114] Şeyh gibi nefs-i hayvânînin isteklerinden bu kadar perhiz eder; hayretteyim ki niçin hayvan kıyafetindedirler?

از دست تو سوراخ بسوراخ کریزد

Yaᶜnī, iy zāhid-i ḫuşk! Sen ne belāsın ki bu rişte-i sübḥa-i ṣalāḥ-nişān senüñ elüñden delükden delüge gürīzan olur dimişlerdür. Ve keyfe lā ki riyā-pīşe olan cemāᶜat-i cāmiᶜ ve kāse-i çeşm-i sālūs̱ī ile s̱eḳābet-kün-i sāḥa-i ṣavāmiᶜ olan zühhādı, zinādan mütevellid ṭıfl-ı ḥarāmuñ endāḫte-i gūşe-i mescid ḳılan rūsbī vü ḳaḥbeye teşbīh idüp Mīrzā Vaḥīd dimişlerdür ki:

اشک ریای زاهدان ریخت بخانهٔ خدا

قحبه بمسجد افکند طفل حرام زاده را

Belki mürāyīnüñ mes̱ūb-ı riyā olan aᶜmāl-i müzaḫrafātı, maṣrūḥ-ı zāviye-i mescid olan veledü'z-zinādan eşedd ve naẓar-ı raḥmetden ebᶜad idigi ẓāhir ü bāhirdür. (Metin: 154.)

Rûh: Ve meşāyıḫ-ı ṣūfiyye ᶜindinde rūḥ ẕāten birdür ammā iᶜtibāren esāmī-i muḫtelifeleri vardur. Nitekim eyidürler: ᶜĀlem-i Ḳudse intisābı olup ḥilaᶜ-ı ḳudsiyye ile mülebbes olmaḳ iᶜtibāriyle rūḥ-ı ḳudsī dirler ve ᶜĀlem-i Ceberūta intisābı olup ḥilāᶜ-ı ceberūtiyye ile mülebbes olmaḳ iᶜtibāriyle rūḥ-ı sulṭānī dirler ve aᶜlādan esfele, esfelden aᶜlāya hübūṭ u ṣuᶜūdı yaᶜnī vaṭan-ı aṣliyyesine seyr ü sülūki iᶜtibāriyle rūḥ-ı seyrānī dirler ve rūḥ-ı revānī dirler. Ve aṣlına iżāfet ü nisbeti ḥasebiyle rūḥ-ı iżāfī dirler. Ve ḥālen bu ᶜālem-i ecsāma ᶜalāḳası olmaḳ ḥasebiyle rūḥ-ı cismānī dirler, intihā. Ammā erbāb-ı luġat ᶜindinde her bir ẕī-rūḥa żamm-ı rā ile «rūḥānī» dirler ve melā'ike ve cinne daḫı böyle nisbet iderler. Cemᶜleri «rūḥāniyyūn» gelür, ammā rūḥuñ cemᶜi «ervāḥ» gelür ve müẕekker ve mü'ennes̱ olur. Ḳaldı ki ervāḥuñ ecsāddan muḳaddem ḫalḳ oldıġı müttefeḳun ᶜaleyhdür, lākin miyānelerinde olan müddetüñ beyānında eḳāvīl vardur. (Metin: 22-23.)

Rûzî: **Rūzī**, yā'-i nisbet ile «gün-be-gün taᶜyīn olınan vaẓīfe-i yevmiyye» maᶜnāsına idi. Ṣoñra taᶜmīm olınup «muṭlaḳ rızḳ-ı muḳadder»e iṭlāḳ olındı. Anuñçün "kimse kimsenüñ rızḳını yiyemez" diyecek yirde ᶜAcem روزئ کس کس نمیخورد[115] dirler. (Metin: 261.)

Samur: Semūr, sīn-i mühmele ve żamm-ı mīm-i müşeddede vü muḫaffefe ile bir maᶜrūf cānverüñ derisidür ki andan olan kürk maḳbūl u muᶜteber ve ẕī-ḫavāṣṣ u ḳıymetverdür. Semmūr kürki ibtidā īcād iden mülūk-i ḳadīmeden Hūşeng şāhdur. Aᶜlāsı, siyāh ve tüyi uzun ve hemvār olandur. Mosḳov diyārında nāḥiyye-i şimālīde olur. Ḫāṣṣası, ṭabīᶜatde cümle kürklerden eḥarr u esḫandur. Ve eyyām-ı şitāda geyildigi gibi eyyām-ı ṣayfda daḫı geyilür. Zīrā süḫūneti bedene ez̠iyyet virmez, ancaḳ muᶜtādı olmayan şābbuñ bedenine ilbāsı mużırrdur. Zīrā ᶜurūḳda olan dem-i fāsid u muḥteriḳı ve ṣafrāyı müştemil ü mültefiḳ ider. Ammā müsinn ü pīr ve iḫtiyār u sāl-ḫorde-i rūzgār olanlara ve mebrūdü'd-ṭabᶜ olana nāfiᶜ ve balġamdan ḥādis̱ olan niḳrīs

[115] Kimse kimsenin rızkını yiyemez.

zaḥmetin dāfiᶜ ve emrāż-ı balġamiyye vü esḳām-ı sevdāviyye ḥudūs̱ınā māniᶜ ve her bir ᶜilel-i bārideye nefᶜi vāḳiᶜdür. Ve bunı evvel mülūk geyerler idi. Pes nāẓımuñ ẕikri buña binā'endür. Lākin zamān tenezzülde olmaġın şimdiki ᶜaṣrda aḥvāl maᶜlumdur, beyāna ḥācet yoḳdur. (Metin: 57.)

Sedûm: Ebu's-Suᶜūd ᶜaleyhi'r-raḥmeti'l-Vedūduñ beyānı üzre Sedūmdan murād «ḥumḳ»dur ve ol ḳurālar zīr ü zeber oldıġı içün esāmīlerine Mü'tefikāt dimişlerdür. Pes ḳavm-i Lūṭ ᶜaleyhi's-selām küfr ü ḍalālete inhāk-i tām ve bundan mā-ᶜadā ᶜulemānuñ beyān eyledikleri üzre ṣaḳız çiynemek ve aġızlarıyle ẓarṭa çekmek ve ḳoltukların yellendirmek ve beyt-i ḥalāya varmazdan aḳdem keşf-i ᶜavret eylemek ve ṭuruḳ u mesālik ü ārāmgāh olan eşcār altına teġavvuṭ itmek ve fiske ṭaşı atmaḳ ve birbirlerine sille urmaḳ ve taᶜlīm-i Şeyṭān ile livāṭa fiᶜline düşmek mis̱üllü ḳabāyıḥ-ı şenīᶜa ile güẕāriş-yāfte-i ṣubḥ u şām olduḳlarından mā-ᶜadā ḥażret-i Lūṭ ᶜaleyhi's-selāmuñ daᶜvet ü naṣīḥatini ḳabūlden rū-gerdān ve gūn-ā-gūn eẕā vü cefāya cür'et ile iẓhār-ı fısḳ u ṭuġyān eylediklerinde افا منالذين مكرواالسيئات انيخسفالله بهمالارض او يأتيهمالعذاب من حيث لا يشعرون[116] āyet-i şerīfinüñ mażmūn-ı ᶜibret-nümūnı üzre Ḳārūnuñ ḥasfi baġteten oldıġı gibi ḳavm-i meẕkūr nā'im-i pister-i ġaflet iken hengām-ı seḥerde nā-gāh vuṣūl-i ḳahr u tedmīr-i ḥażret-i İlāh ile cümle mesākin ü büyūt ve ārāmgāhları فلما جاء امرنا جعلنا عاليها سافلها[117] ḳavl-i ḳudret-penāhı müfādınca zīr ü zeber olup cümle ehl-i küfr ü fesād ḳahr u helāke maẓhar oldılar. (Metin: 35.)

Sehâvet: Ve merd-i saḫīye Fārisīde «cüvān-merd», ᶜArabīde «saḫī vü kerīmü'n-nefs» ile taᶜbīr olınur. Merd, er maᶜnāsınadur; racül ᶜArabīsidür. Bu kelimeyi īrādda leṭāfet vardur, şöyle ki: Seḫāvet, kār-ı merdāndur; kār-ı zenān degüldür dimek olur. Nitekim Şeyḫ Saᶜdīnüñ *beyt*:

جوانمرد اكر راست كويى وليست
كرم پيشۀ شاه مردان عليست[118]

beyt-i laṭīfi bu beyānda güvāhdur. Ve fi'l-ḥaḳīḳa seḫāvet kār-ı merdāndur. Belki mis̱āl-i kār-ı ney-zenāndur ki, zenān ol kārdan maḥrūmāndur. Nitekim:

ᶜAceb merdānedürler nāy-zenler
Anuñçün üfleyemez nāy zenler

laṭīfesi mażmūnından herkes āgāhdur. (Metin: 343-344.)

---

[116] «Ya şimdi emân mı buldu o kimseler; o fenalıkları yapmak için hile kurup duranlar, Allah'ın kendilerini yere geçirmesinden veya hatır ve hayallerine gelmez cihetlerden kendilerine azap gelivermesinden?» Nahl Sûresi/45.
[117] «Vaktâ ki emrimiz geldi; o memleketin üstünü altına geçirdik…» Hûd Sûresi/82.
[118] Civânmerd eğer doğru sözlü olursa velîdir; civâmerd yiğitlerin şâhı Ali (r. a.)'dir.

Seng-i Siyâh: Maᶜlūm ola ki ḫāṭır-āzār olan sitemkāruñ cān üzre zaḫmdārlıġı cerāḥāt-ı dāreynden eᶜammdur ve eks̱erinüñ cānı hedef-i sihām-ı intiḳām olageldigi meşhūd u meşhūr-ı enāmdur. Nitekim beyne'ẓ-ẓurafā', maṭāriḥu'l-ezkiyā olan ebyāt-ı ġāmıża-i şuᶜarādan işbu beyt-i dil-ārānuñ ḥalli bu beyānda müşkil-küşā ve fuḳarā vü żuᶜafādan inkisār alan seng-dilānuñ ḥāl-i tebāhına tamām īmādur ki budur, *beyt*:

Ḥāżır ol bezm-i mükāfāta eyā mest-i ġurūr

Raḫne-i seng-i siyeh penbe-i mīnādandur

Penbe-i mīnā, «penbe-i ḫurde-i mīnā» maᶜnāsına ıṣṭılāḥdur. Seng-i siyeh ḥaḳīḳatine maḥmūldür ki «ḳara ṭaş» dimekdür. Pes eġırre-i aḥbāb-ı maᶜārif-niṣābdan bir yār-ı ṣādıḳ-ı ḫurde-bīnüñ şehr-i Şīrāzda, kār-ḫāne-i şīşegerānda meşhūd-ı ᶜayn-i yaḳīni oldıġı üzre ḫurde-i mīnānuñ saḥḳını seng-i siyāh ile iderler imiş. Lākin ol ḫurdelerüñ ᶜamele gelmek mertebe saḥḳı, ol seng-i siyāhuñ elde vücūdı ḳalmayacak ḳadar ḍarba muḥtāc imiş. Ve ḫurde her ḍarb olındıḳca ol sengi yimek ḫāṣṣası imiş. İmdi seng-dil ẓālimüñ kesr eyledigi żarar-ı ṣūrī maᶜnāda kendü vücūdına ᶜā'id olmaḳ bundan hüveydādur. Ḥaḳīḳatine naẓar olınsa sebeb-i idbārları, inkisār aldıḳları ve maẓlūmuñ nāle-i istirḥāmın gūş-ı cāndan dūr ve seng-dil olmaḳdan nāşī yanlarında merḥamet menfūr olup, bu vechle ḫalḳı dergāh-ı Ḳāḍi'l-ḥācāta ṣaldıḳlarıdur ki ol dergāhuñ ise sā'ili ġayr-ı maḥrūm idigi beyān-ı sābıḳdan maᶜlūmdur.[119] (Metin: 133-134.)

---

[119] Rûhî Efendi'nin izahını yaptığı Arpa Emîni-zâde Sâmî (ö.1734*)'ye ait bu beyitle bağlantılı olarak Ahmet Hamdi Tanpınar *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde, Klasik Edebiyatımızla ilgili bazı tenkitlerde bulunmuştur:

> "…Bu hususda bir fikir vermek için yarım asırdan beri edebiyat bilgilerimiz için bir muamma olan ve hocamız Ferit Kam'dan başlıyarak o kadar değişik tefsire yol açan
>
> *Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr*
>
> *Rahne-î seng-i siyeh penbe-i mînâdandur*
>
> beyti üzerinde duralım. Bu telâşsız, rahat, her adımda sese ayrı bükülüşler, ayrı tonaliteler veren sonuna kadar her hecenin yeri ve ifâde kudreti evvelden hazırlanmış beyiti okumak eski şiir dilimizi iyi bilenler için hakikî bir zevktir. Fakat mânâsına dikkat ettiğimiz anda bu zevkin yerini ister istemez bütün bu beyhude gayrete ve ciddîliğe -çünkü pek az beyit bu kadar ciddî edalı olabilir ve teşrifatını okuyucuya kabul ettirir- acıyan bir gülümseme alır. Fakat asıl mühim olanı böyle bir dikkatte beytin bütünlüğünün gitmesidir. Filhakika biraz üstüne düşünce bahsettiğimiz hazzın yalnız birinci mısraa âit olduğunu, hattâ, mânânın onda tamamlandığını görürüz. Şair bizim için, gururunun cezâsını elbet çekeceksin dediği zaman şairdir, bunu bir kıyasla tamamladığı zaman sadece başladığı sözü gereği gibi bitiremeyen bir hüner adamıdır. Eski estetikte beytin esas olmasına rağmen, çok defa bu mısralardan birinin lüzumsuz görünmesi buradan gelir. Ve yine iyi dikkat edilirse bu seçilen mısraın doğrudan doğruya, oyunsuz konuştuğu görülür." [Ahmet Hamdi Tanpınar, (1997): *19 uncu AsırTürk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul: 12.]

Yine aynı beyitle ilgili olarak Ahmet Talat Onay, "beytin ikinci mısra'ının iki buçuk asırdan beri pek çok kimselere zihin yordurduğunu ve edebiyat kitaplarında ta'kîd misâli olarak gösterildiğini" belirterek, bir çok klasik edebiyat mütehassısının görüşlerini sıralamıştır. [Onay, (1992): "Penbe-i Mînâ" maddesi: 329-330.]. Ayrıca Ali Nihad Tarlan da bu beyte ilişkin -Onay'ın naklettiği kadarıyla- F. Kam'ın mütalaasına yakın bir değerlendirmede bulunmuştur: Bkz. Tarlan, (1981): 47. F. S. Kutlar, Müstakim-

Ser-keşlik: Nitekim Şevket buyurmışdur *beyt*:

مرا این نکته روشن از زبان شمع مجلس شد

که می آید بپایان سر کشی بالا نشینانرا

Yaᶜnī; zebān-ı şemᶜ-i meclisden baña ẓāhir oldı ki; ser-keşlik, bālā-nişīn olanları pāyāna getürür. Murād; gerden-firāzlıḳ, ser-keşlikden nāşī bī-encām ve maḥv-ı endāma sebebdür. Nitekim şemᶜde bu ḥāl nümāyān ve lisān-ı ḥālinden ᶜıyāndur dimekdür. Ve bu maᶜnāda *beyt*:

ᶜUlüvv isterseñ ol fevvāre, āb-ı āteşīn olma

Fişek nā-būd olur bālāya şiddetle ṣuᶜūdından

beyt-i laṭīfi güvāhdur. Pes nāẓımuñ bundan murādı tevāżuᶜuñ muḳābili olan kibr ü ser-bülendlik iddiᶜāsında olan ser-keşān, encāmında maḥv u bī-nām u nişān olur. Nitekim bu ṣıfat şeyṭānuñ kibrden nāşī ḫıẕlānına ve mahv-ı ṭāᶜāt-ı bī-pāyānına sebeb olmışdur. (Metin: 364.)

Serv-i Âzâde: Āzāde, taᶜlīḳāt-ı dünyeviyye ve żarūrāt-ı beşeriyyeden ḳurtılmış kāmil ü bī-ᶜayb maᶜnāsınadur ki anlar ḥavādis̱āt-ı ᶜ ālemden maṣūnlardur. Nitekim:

از حوادث دل آزاده چه پروا دارد

چهرهٔ سرو ز بیداد خزان زرد نشد[120]

mażmūnı bu maᶜnāya dālldür. *Mıṣraᶜ*:

Ber-murād olmazsañ olma tek hemān āzāde ol

didikleri buña binā’endür. Lākin bu maḳāmda faḳīr-i tehī-dest maᶜnāsı rūşendür, *beyt*:

بسرو کفت یکی میوهٔ نمی آری

جواب داد که آزادکان تهی دستند[121]

bu beyāna kāfīdür. Pes serve āzāde tesmiyesinüñ vechi bundan ẓāhirdür. Lākin baᶜżılar buyurmışlardur ki: Bir gün bir kimse bir şecer-i servi ḳaṭᶜa mübāşeretde iken Mecnūn İbnü ᶜĀmir aña baḳup: “Bu diraḫt-ı serv maᶜşūḳam Leylānuñ ḳadd-i bālāsına müşābih iken anı ḳaṭᶜ itdürmek revā degüldür” diyü ḳable’l-ḳaṭᶜ ol diraḫt-ı servi ol kimseden iştirā ve ḳaṭᶜdan āzād eyledigi içün her bir serve āzāde tesmiye olmışdur, keẕā-fī-Ferheng. (Metin: 477-478.)

---

zâde’nin de bu beyte dair bir değerlendirmesinden söz etmiş ancak nakletmemiştir: Bkz.: Fatma Sabiha Kutlar, (2004): *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Dîvân*, Ankara: 30.

Bizce, Rûhî Efendi’nin yaptığı izahat, hem Tanpınar’ın yönelttiği bu tenkidin ne kadar isabetsiz ve indî olduğunu hem de Klasik Edebiyatımızın anlaşılması bakımından şerh metinlerinin önemini tereddüde mahal bırakmayacak şekilde göstermektedir.

* Sâmî’nin ölüm tarihi bizim de ulaşabildiğimiz kaynakların genelinde 1733 olarak geçmektedir. Ancak şâirin divanını yayımlayan F. S. Kutlar, bu tarihi geçerli kabul etmeyip doğrusunun 1734 olduğunu tespit etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kutlar, (2004): 21-22.

[120] Azade gönlün bela ve musibetlerden pervası yoktur; servinin yüzü güzün zulmünden sararmaz.

[121] Biri serviye dedi: “Bir meyve getirmedin”; cevap verdi: “Azadelerin elleri boştur.”

Sevâd-ı Safha-i Kamer: Kitābü'l-ᶜİberde ḥażret-i Ḥayderden naḳl-i muᶜteber böyledür ki: "Miyān-ı dā'ire-i ḳamerde olan sevād nedür?" diyü kendüden su'āl olındıḳda eyitmiş ki: "Ḥażret-i Cebrā'īl ᶜaleyhi's-selāmuñ māhı mesḥinden bir eserdür. Zīrā Ḫudā-yı müteᶜāl şems ile ḳamerüñ nūrların yitmiş cüz' ḫalḳ idüp baᶜdehū nūr-ı ḳamerden altmış ṭoḳuz cüz'ini bi-vāsıta-i Cibrīl mesḥ itdirüp şemsüñ üzerine żamm itdirmişdür. Ve ṣafḥa-i ḳamerde olan sevād ḥurūf-ı muḳaṭṭaᶜa ile جميلا ḥarfleridür." diyü cevāb eylemişdür, intihā. Ve İbnü ᶜİmād: "Ṣafḥa-i ḳamerde olan sevāda naẓar idüp bu vech ile görüp oḳudum" diyü iᶜtimād virmişdür dirler. Lākin ẓurefā-yı şuᶜarādan baᶜżı fāżıllar sevād-ı mezkūrı ber-vech-i ātī beyān idüp birḳaç taᶜbīr ile taḥrīr eylemişlerdür. *Naẓm:*

Rāst geldüm gice aġyār ile şaḳḳu'l-ḳamere
Didüm iy māh ! Nedür ᶜārıżuñ üstinde bere
Nāz ile ḫande idüp didi o ḫurşid-cemāl
Şehper-i Rūḥ-ı emīndür ki ṭoḳındı ḳamere

Naẓīre:

Didüm iy Zühre-cebīn ! Dün gice şaḳḳu'l-ḳamere
Yā nedür mihr-i cemālüñde görinen bu bere
Didi kim: Ḳıldı eser ḥażret-i maḥbūb-ı İlāh
Başdı ayaġını miᶜrāca çıḳarken ḳamere

Naẓīretü'l-faḳīr:

Seyr idüp bu gice ḫāl-i ruḫ-ı şaḳḳu'l-ḳameri
Didüm iy şemᶜ-i şeb-ārā ! Ne bu vechüñde bere
Didi miᶜrāca ᶜurūcında ḥabīb-i Ḥaḳḳuñ
Eser-i naᶜl-i Burāḳı ki ṭoḳundı ḳamere

Naẓīre:

Seyr-i bāġ içre irişdüm gice şaḳḳu'l-ḳamere
Didüm iy māh-ı şeb-efrūz nedendür bu bere
Giderüp perde-i vech-i ḥaseni Yūsufveş
Didi engüşt-i Nebīdür ki ṭoḳundı ḳamere

(Metin: 85.)

Sıfat-ı Sefîne-i Nûh (a. s.): Ḳāḍī Beyżāvīnüñ beyānı üzre sefīnenüñ ṭūli üç yüz ẕirāᶜ ve ᶜarżı elli ẕirāᶜ ve ḳāmeti otuz ẕirāᶜ idi. Ve Ebu's-Suᶜūd ᶜaleyhi raḥmetü'l-Vedūduñ ḥażret-i Ḥasen rażıya'llāhu ᶜanhdan naḳlen beyānı üzre ṭūli biñ iki yüz ẕirāᶜ ve ve arżı altı yüz ẕirāᶜ olmaḳ üzre üç ḳat idi. Pes Nūḥ ᶜaleyhi's-selām devābb u cānverān u vuḥūş ve her nevᶜ ḳuşdan

zevceyn ile, esfel-i sefīneye devābb u vuḥūşı ve evsaṭına insānı ve aʿlāsına ṭuyūrı īvā eyledi. Ṭuyūr u vuḥūş ḥaddden bīrūn idi, lākin insāndan cemʿan yekūn ricāl ü nisā yetmiş ṭoḳuz nefer mü'min ü mü'mināt idiler. Pes deryā-yı ḳahr-ı İlāhī cūş u ḫurūşa gelüp Şeref-nāme ve Mü'eyyedü'l-Fużalā nām kitāblarda olan beyān üzre ol zamān Nūḥ ʿaleyhi's-selāmuñ ḫāne-i saʿādeti Kūh-ı Celīl ile müsemmā bir cebelde idi, ġaleyān eyledi. Ve Mīrzā İbrāhīmī nām kitābda eyidür: Zālkūfe ile müsemmā bir pīre-zenüñ tennūrından feverān eyledi. Ve ʿArā'is ve sā'irüñ beyānı üzre Kūfe mescidinde olan tennūr-ḫīz-i ḥażret-i Ḥavvādan ġaleyān eyledi. Deryālar gibi cereyān ve ʿālemi mā'-i firāvān-ı ṭūfān iḥāṭa eyledikde بسم‌الله مجريها[122] ile sefīne-süvār olup beş māh vech-i māda seyrān ve ʿālemi devrān eylediler. (Metin: 27.)

Sırât-ı Müstakîm: Ṣırāṭ-ı müstaḳīm, ṭarīḳ-ı Muḥammedīdür. Nitekim ḫaberde gelmişdür ki: Bir gün Faḫru'l-enām ʿaleyhi's-selām ḥażretleri maḥżar-ı eṣḥāb-ı kirāmda mübārek engüşt-i muʿcize-niẓāmıyle bir ḫaṭṭ-ı müstaḳīm naḳş idüp: "Cennet yolı budur" didi. Baʿdehū ḫaṭṭ-ı meẕkūruñ her ṭarafına otuz ikişer ḫuṭūṭ-ı saḳīme çeküp: "Bu ḫaṭṭlaruñ her birinde şeyṭān oturur. Ve ṭarīḳ-ı müstaḳīm budur diyü mü'mini iḍlāle saʿy ider" diyü buuyurmışdur, keẕā-fī-Şerḥ-i Ḳırşehrī. (Metin: 517.)

Sincâb: Sincāb, luġat-i ʿArabīde sīn-i mühmele ve nūnuñ kesreleriyledür. Buña göre bunda nūnuñ sükūnı żarūret-i vezn içün olur. Ve Fürs ü Türkde daḫı müstaʿmel bir maʿrūf ḥayvāndur ki derisin kürk iderler. Faṣl-ı bahārda geyilmesi ʿādet-i kibārdur. (Metin: 57.)

Sohbet: . Ve ṣoḥbet eyledigüñ sāde-rūnuñ ṣūret-i ḥāli her ne ḳadar ālūde-i şerm ü ḥayā olsa, yene murġ-ı dil-i ʿāşıḳānı ṣayd u giriftār-ı ḳayd eylemek der-kārdur dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

ز چشم شرمکین دلبران ایمن مشو صائب

که شاهین چشم خونخواری کند در چشم پوشیدن[123]

beyt-i laṭīfi bu maʿnāya şāhiddür. Pes ṣoḥbetüñ maʿnā-yı s̱ālis̱i üzre, anlar ile kār-ı mekrūh sevdāsında olmaḳ, bāʿis̱-i rusvā-yı ʿālem idigi āşkārdur. Nitekim İbnü Kemāl buyurmışdur:

İsm-i dil-ber ʿaceb ṭılısm oldı
Anda meyl ehli iki ḳısm oldı
Kimi dāl ile lāmını gözler
Kimi bā ile rāsını özler
Kim ki ḳaldurdı aradan lāmı
Ehl-i ʿışḳ içre olmadı nāmı

---

[122] «… Allâhın ismiyle mecrâsında da…» Hûd Sûresi/40.
[123] Sâ'ib! Utangaç güzellerin gözlerinden emin olma ki şahin, gözü örtülü de olsa kan içici bakar.

(Metin: 405.)

Sultân: Sulṭān maᶜrūfdur. ᶜArabīde «salṭanat»dan iştiḳāḳa göre «ġālib ve ḳāhir» maᶜnāsınadur. «Selīṭ»den iştiḳāḳına göre «ẓulmi dāfiᶜ ve nūr-ı ᶜadl ile ḫalḳı żiyālandırıcı» maᶜnāsınadur. Ve daḫı «ḥuccet ve bürhān» maᶜnāsına da menḳūldür. Cemᶜi «selāṭīn»dür. Fārisīsi «şāh ve pādşāh»dur. (Metin: 52.)

Sûret-fürûş: İmdi sikke-i merdān geymege bī-liyāḳat olan dervīşānuñ ḥāli ḳalb-zen ḥāli gibidür. Ḳalb-zenüñ fitneden ᶜadem-i selāmeti nümāyāndur dimişlerdür. Ve bu maḳūlelere «ṣūret-fürūş u eli boş» dimişlerdür. Nitekim:

Çeşm-i ᶜināyet umma o ṣūret-fürūşdan
Kim kendi çeşmine çekecek tūtyāsı yoḳ
Ümmīd-i himmet eyler iseñ andan eyle kim
Ḫāk-i siyāha basṭ idecek būriyāsı yoḳ

(Metin: 231.)

Sükût: Pes ḥayāt-ı ḳalb ile ḳābil-i feyż-i İlāhī olan ᶜāḳıl u kāmillerüñ ḥāli ḳıllet-i kelām ile iᶜtiyād itmekdür. Ve ḳalb-i meyyit ile nā-puḫte ve ḫāmlaruñ aḥvāli, keṡret-i kelām ile kendi ẕātını ifsād itmekdür. Nitekim:

مهر بر لب زن که بر خامی دلیل ناطقست
باده چندانی که در میخانه میکویند سخن[124]

diyü buyurmışlardur. Ḳaldı ki bī-hūde kelāma āġāz idenüñ sözi ḥaḳīḳat veyā mecāz üzre dürr-i ᶜAden gibi ṣūretā ser-firāz olsa yene ᶜinde'l-ᶜuḳalā maḳbūl ü maᶜḳūl degüldür. (Metin: 146-147.)

. Pes beyān-ı sābıḳ üzre herkesüñ fikr-i kederi ekṡer lisānından ṣudūr iden sözden olmaġın sükūt iḫtiyār idende fikr-i keder olmayup herşeyden emīn olacaġı nümāyāndur. Nitekim beyt:

زبان تا بود کویا تیغ میبارید بر فرقم
جهان دار الامان شد تا زبان در کام ورزیدم

Yaᶜnī; dilüm gūyā oldıḳca depem üzre tīġ yaġdurdı. Ammā dilümi damaġumda ḥıfẓ idelden cihān baña dāru'l-emān oldı dimişlerdür. (Metin: 342.)

Pes sükūt üzre evḳāt-güẕārlıḳ, herkesüñ ḥaḳḳında lāzım ve ḫuṣūṣıyle pīrāne-serlikde, iḫtiyār-ı sükūt cümleden pesendīdedür. Zīrā ṣabāḥa ḳalma şemᶜuñ meclis-ārālıġı ḫoş olmaz dimişlerdür. Şemᶜuñ ṣabāḥlaması vaḳt-i pīrāneye resīdelikden kināyedür. Nitekim Ṣā'ib eyidür, *beyt*:

---

[124] Ağıza mühür vur ki konuşanın hamlığına delildir; meyhanede şarap ne kadar olursa o kadar konuşurlar.

زبان خموشی پسندیده است در پیری

ز شمع خوش نبود صبح مجلس ارایی

(Metin: 343.)

Süt Deymek: Nefsek kelimesinde olan kāf, taṣġīr içündür. Ve taṣġīr ile ityānı bir ḳaç nikāte işāretdür ki nefs-i emmāre ḥadd-i ẕātında bir şey'-i ḥaḳīrdür. Anı isti^cẓām, hevāsına mütāba^catüñ iḳtiżāsıdur. Daḫı:

النفس كالطفل ان تهمله شب على

حب الرضاع و ان تفطمه ينفطم

mażmūnına īmādur. Ya^cnī; nefs küçük ṣabī gibidür. Eger kendüye irḫā-yı ^cinān gösterür iseñ ḥubb-ı rażā^c üzre mūla^c olup kes̱ret-i leben ise kendüye żarardan ḫālī olmaz. Nitekim ṣıbyān içün; "süd degmiş" ta^cbīri meşhūrdur. Ve eger kendüyi bir ḥīle südden keserseñ kesilür dimekdür. (Metin: 204.)

Sütûn-ı Âlem: Ve ma^clūm ola ki ġaflet iki ḳısmdur. Biri; mu^ctedile vü maḳbūledür. İnsānı Ḥaḳḳdan ġāfil eylemez. Belki meṣā'ibüñ ālāmından ve mūcib-i ḥayret ü dehşet olan mevāni^c-i ṭā^catden ġāfil eyler. Pes bu ni^cmet-i İlāhīdür. Zīrā bu olmasa insān kes̱ret-i dehşetden ve ġalebe-i firḳatden mu^caṭṭal olur idi ve ḫumūd mertebesin bulur idi. Bu mertebe ise meẕmūmdur. Anuñçün ġaflet-i mu^ctedileyi ^cālem-i ġaybden ḥikmet-i İlāhiyyenüñ irsāli meṣā'ib-zedegānuñ ḳulūblerin tesliyet ve ḥayret rütbesine varanlaruñ rūḥı revḥ ü rāḥat bulmaḳ içündür dimişlerdür. Ḳısm-ı s̱ānī; ġaflet-i mütecāviẓe vü meẕmūmedür ki, bi-ġaḍabi'llāh ba^cżı ḳulūba istīlā itmegile ṣāḥibini Ḫudādan vü tedārük-i ^cuḳbādan ġāfil ve zīnet-i dünyāya mā'il ve ekl ü şürb ü nevme şāġıl eyler. Ve bu ġaflete meşāyıḫ-ı ^ciẓām «sütūn-ı ^cālem» tesmiye itmişlerdür ki cihānuñ ṣūretā ma^cmūr u müzeyyen olmasına ve ehline göre revnaḳ bulmasına sebeb-i ^cilletdür. Nitekim لولا الحمقاء لخربت الدنيا[125] ḫaber-i münīfi mażmūnınca ḥamāḳat ü ġaflet, bu fenānuñ zīb ü ^cimāretine bādīdür. Ammā huş-yārlıḳ, bu ^cāleme nisbeten āfetdür ki bu fenānuñ ta^cmīr ü tezyīnine māni^c olur. (Metin: 245.)

Şem'-i İlâhî: Ḳur'ān, ^cArabīde cem^c itmek ve Ḳur'ān ma^cnāsınadur. Bundan murād ṣuver-i Ḳur'āndur ki aña Fārisīde «şem^c-i İlāhī» dirler. (Metin: 398.)

Şikem: Şikem, kesr-i şīn-i mu^cceme ve fetḥ-i kāf-ı ^cArabī ve sükūn-ı mīm ile Fārisīdür. Türkīsi «ḳarın» ve ^cArabīsi «baṭn»dur. Nitekim yemegi ziyāde çoḳ yiyen kimesneye Fārisīde «şikem-bende»; ^cArabīde «^cabdü'l-baṭn»; Türkīde «ḳarın ḳulı» dirler. (Metin: 154.)

Şu'arâ: *Su'āl*: Şu^carā vü ẓurafādan mübālaġa-gūy olan ^curafā ḥaḳḳında mes̱elā:

[125] Ahmaklar olmasa idi dünya harap olurdu.

Ger dirse Fużūlī ki güzellerde vefā var

İnanma ki şāʿir sözi elbette yalandur

beyt-i rengīninüñ müfādı üzre ve daḫı

ʿAceb mi ḫāne-ḫarāb olsa S̱ābitā şāʿir

Kimüñ ya beytini maʿmūr ider felekde dürūġ

beyt-i nezāket-āgīninüñ mıṣdāḳı üzre daḫı

Pādşāh-ı mülk-i naẓmem dirse ʿĀlī ġamm degül

Serverā maʿẕūr ṭut şāʿīr bulınmaz lāfsız

mażmūn-ı belāġat-maḳrūnı üzre ve niçe bunlaruñ ems̱āli ebyāt-ı ṣādıḳāt üzre ve ḳaṣā'id ü ġazeliyyātda olan mübālaġat-ı şāʿirāne üzre felekde şuʿarādan yalancı kimse yoḳdur. Ḥattā Saʿde'd-dīn ʿaleyhi raḥmetü'l-Meliki'l-Muʿīn Muṭavvelinde اعذب الشعر اكذبه[126] buyurmışdur. Böyle oldıġı ḥālde şuʿarānuñ aḥvāli neye müncer olur? Maʿa-hāẕā bunlaruñ her biri ḫazā'in-i maʿārifüñ miftāḥı ve her biri zamānınuñ sulṭān-ı ṣāḥib-i ṣalāḥıdur. Bu su'āl olınur ise cevāb böyledür ki: Şuʿarānuñ güftār-ı dürer-bārı mübālaġadan kināye ve iddiʿāya maḥmūldür. Pes kiẕb ile kināyenüñ beynlerinde farḳ ẓāhirdür ki kiẕbüñ ḳā'ili sözinüñ ṣıdḳını daʿvā idüp is̱bātına ityān-ı yemīn-i ġamūs ile me'nūs olur. Ammā şuʿarāyı söyletseñ maḳālesinüñ nefsü'l-emre muṭābaḳatin daʿvā itmeyüp mübālaġadan kināyedür dir. Pes mübālaġa-gūy olan bedīʿu'l-beyān, yalan ʿıṭlāḳ olınmadıġı maḥallinde mesṭūrdur. Ḳaldı ki sābıḳda beyān olıdıġı üzre ġıybet, ḥarām-ı ḳaṭʿī ile ḥarāmdur. (Metin:152.)

Şütürmürg: Şütürmürġī, yā'-i vaḥdet ile «bir deveḳuşı» dimekdür. Lāfz-ı meẕkūr aṣlında mürġ-ı şütür idi. ʿAlemiyyet içün mużāfun ileyh, mużāf üzerine taḳdīm ve iżāfetinden ḳaṭʿ olınmışdur; deveḳuşınuñ ʿalemidür. Ve Fārisīde şütürmürġ dindigi gibi kesr-i hemze ile «icfīl» daḫı dirler. Nitekim şāʿir maḥbūbını aña teşbīh ile:

نه وفا كند بوعده نه درست جور ان شوخ

نه كشد او بار چون اشتر نه مى پرد چو اجفيل

dimişdür. Yaʿnī; benüm maḥbūbum ne vaʿdine vefā ve ne ṭoġrıdan ṭoġrı cefā ider. Pes deveḳuşı gibidür; ne deve gibi bār çeker ve ne ḳuş gibi uçar dimekdür. Ve ʿArabīde aña żamm-ı nūn ile «nuʿāme» dirler. (Metin: 281.)

Tabîb: İmdi müdāvā mevti dāfiʿ degül iken ṭabīb, mürācaʿat-ı eceli gelmeyene göre ʿilletüñ ziyāde olmaması ve tezāyüd-i ʿillet ile ʿibādetden ḳalmaması içündür. Ḥattā bir şehrde ṭabīb-i ḥāẕıḳ bulınmasa ol şehrde iḳāmet cā'iz degüldür. Zīrā beden ṣaḥīḥ olmadıḳca ʿibādet-i

[126] Şiirin en tatlısı, en yalan olanıdır.

kāmilenüñ istiḥṣāli müteᶜassir olur dimişlerdür. Velākin ṭabībde ḥaẕāḳat ü İslāmiyyet şarṭdur dimişlerdür. (Metin: 313.)

Ṭabīb, maᶜrūfdur. Ve ᶜinde'l-ᶜArab ᶜālim ve üstād-ı kāmile ṭabīb ıṭlāḳ olınur. Ve istiᶜāre ṭarīḳı ile maḥbūba daḫı ṭabīb dirler. (Metin: 429.)

Tama': Ḥattā ṭāmiᶜ olan ᶜulemādan olur ise ṭamaᶜ, ḳalbinde olan ḥikmetüñ zevāline sebeb oldıġı الطمع يذهب الحكمة من قلوب العلماء[127] ḥadīs̱-i şerīfi hüveydādur dimişlerdür. Ve binā'en ᶜaleyh ᶜAbdu'r-Raḥmān-ı Cāmī:

طمع آرد بمردان روى زردى

طمع را سر ببر كر مرد مردى

buyurmışdur. Yaᶜnī; ṭamaᶜ, merdāna ṣafrat-i rūy getürür; eger merdlerüñ merdi iseñ ṭamaᶜuñ başını ḳaṭᶜ eyle dimekdür. Murād; ṭamaᶜ, merdān-ı İlāhī olanda bāᶜis̱-i ḥicābdur. Ḥarf-i ṭā'-i ṭamaᶜ ḳaṭᶜ olmadıḳca merdān maᶜa'llāh rütbesini bulamaz dimekdür. (Metin: 280.)

Târik-i Dünyâ: Ḳaldı ki tārik-i dünyā olanlaruñ, kifāyet miḳdārı dünyā levāzımın tedārükleri perhīzkārlıḳlarına żarar virmez ve anlar ḥaḳḳında mā'il-i dünyā dinmez. Nitekim *beyt*:

نميسازد پريشان شغل دنيا وقت عارفرا

صدف را شور دريا نيست منع از كهر بستن

dinmişdür. Yaᶜnī ṣadefüñ ḥāmil-i gevher olmasına, deryānuñ acılıġı māniᶜ olmadıġı gibi baḥr-i şūrābe-mis̱āl olan dünyādan kifāyet miḳdārı levāzımuñ tedārükine meşġūliyyet ᶜārif-i bi'llāhuñ vaḳt-i ᶜazīzini perīşān eylemez dimekdür. (...) Pes böyle olan kāmillere, miḳdār-ı kifāyet niᶜmet-i dünyādan żarar gelmez. Zīrā zehr-i māra mis̱āl olan dünyānuñ niᶜmetinüñ semūmiyyeti, teleẕẕüẕāt-ı nefsāniyyeye ṭālib olan ᶜavām ḥaḳḳındadur. Yoḳsa dünyādan gürīzān olan ḫavāṣṣ ḥaḳḳında degüldür. Ve şey'-i vāḥid, maḥallerüñ teġāyüriyle müteġāyir olmaḳ ẓāhirdür. Nitekim ḳaṭre-i āb-ı nīsān, dehān-ı ṣadefde dürr-i şehvār ve fem-i mārda zehr-i pür-ḫasār olur. Ve ḥalvā, ṭayyibe ziyān itmeyüp ḫasteye mużırr olur. İmdi nefsāniyyeti helāk iden tārik-i dünyā, ḥubb-ı dünyādan me'mūn olmaġın mār-ı münaḳḳaşuñ zehrinden maṣūnlardur. Ḥattā Ḫālid ibnü Velīd rażıya'llāhu ᶜanh ḥażretinüñ iẓhār-ı kerāmet içün Ḳayṣardan ilçi ile kendüye hediyye gelen bir ḳumḳuma zehri بسم اللهالشافىاه[128] ile nūş idüp: "Var şāhuña söyle! Ārif-i bi'llāh olan mü'min-i kāmile zehr kār eylemez. Selāmet-i dāreyn isterse İslāma gelsün" diyü ilçiye ḫiṭābı ve ol zehr-i ḳātilüñ kendüye ᶜadem-i żararı meşhūrdur, intihā. (Metin: 183.)

---

[127] «Tama', âlimlerin kalplerinden hikmeti giderir.»

[128] Allâhın adıyla, şifayı veren Allâhtır.

Tatlı Söz: Ve sözi şīrīn söylemek kişinüñ düşmānın dost ider diyü *ḳıṭʿa*:

Ḫoş-kelām ol bed sözüñ dilden çıḳar tedbīrini
Acı söz ile kişi çeşm-i cihān-bīnden çıḳar
Ṭatlu söz ḳoymaz muḫāṭabda yılanlıḳdan es̱er
Ḫoş dimişler ṭatlu söz ile yılan inden çıḳar

buyurmışlardur. (Metin: 170.)

Teklîf-i Semerkandî: Teklīf-i Semerḳandī; Fārisīde göñülsüz teklīf ü maḥabbete ve ḳapu başırıġına ve bu iʿtibār ile ʿavretinüñ maġlūbı olana dirler. Baḫīlde bunlaruñ bulındıġı ẓāhirdür.[129] (Metin: 475.)

Ten: Ten; Fārisīdür «gövde» maʿnāsınadur.Baş ve el ve ayaḳ lafẓınuñ müsemmāsından ḫāricdür. Nitekim ʿArabīde olan «beden»den eṭrāf ḫāricdür. Ḥattā tende baş dāḫil olmamaġın başı olmayan nesnede «ten» müstaʿmeldür. Ve daḫı gāhī ten lafẓı ẕikr idüp şaḫṣuñ ẕātını murād iderler. (Metin: 47.)

Tıfl: Ṭıfl, kesr-i ṭā'-i mühmele ve sükūn-ı fā ve lām ile ʿArabīdür, Fārisīde istiʿmāli taʿcīmendür; «yeñi ṭoġmış veled» maʿnāsınadur. Cemʿi «eṭfāl ve ṭufūl» gelür ve ʿinde'l-baʿż vāḥid cemʿ olur. İsm-i muṣaġġarı «ṭufeyl»dür, lākin kes̱ret-i istiʿmāl ile «tābiʿ ve uyundı ve bilā-daʿvet żiyāfete varanlara ism olmışdur, keẕā fī-Ferheng. İmdi nāzımuñ bunda ṭıfldan murādı «tekellüm şānından olmayan maʿṣūm-ı pāk»dur. Rā, edāt-ı mefʿūldür. *Laṭīfe:* İnsān mā-dām raḥm-i māderde oldıḳca nāmına ʿArabīde «cenīn» dirler. Ve ḳaçan merkez-i ʿāleme teşrīf eyleye «veled» dirler. Ve bunuñ üzerine zamān-ı ḳalīl güẕer eyledikde «ṭıfl» dirler. Baʿdehū «ṣabī» dirler, baʿdehū ṭoḳuz yaşına vardıḳda «mürāhiḳ», baʿdehū on ṭoḳuz yaşına vardıḳda «ġulām» dirler. Baʿdehū otuz dört yaşına vardıḳda «şāb» dirler, baʿdehū elli yaşına varınca «kehl» dirler. Baʿdehū āḫir-i ʿömre dek «şeyḫ» dirler. (Metin: 63)

Tiryâk: Tiryāḳ, ʿArabīdür; diryāḳ ve ṭıryāḳ mis̱lühūdur. Fārisīden muʿarrebdür. Zīrā Fārisīsi kesr-i tā ile «tiryāk»dur. Dāfiʿu'z-zehr bir devānuñ ismidür. Ḥattā pādzehre daḫı tiryāk dimişlerdür. Luġat-i ʿArabīde şarāba tiryāḳ didikleri ʿalā-zuʿmihim zehr-i ġuṣṣayı dāfiʿ oldıġındandur, keẕā fī'l-Aḫterī. (Metin: 425.)

---

[129] *Teklîf-i Semerkandî* için *Ferhengî Şu'ûrî*: "Türkî'de kuzgun teklîfi dedikleri mazmûndur" demiş ve; yâr ağyâr ile yalnız, gülşen seyri ederken beni gördüklerinde teklîf-i Semerkandî ettiler anlamında şu beyti nakletmiştir:

یار با اغیار تنها سیر کلشن میکند
چون مرا بینند تکلیف سمرقندی کنند

Bkz.: Hasan Şu'ûrî, (1314h./1896) : *Ferheng-i Şu'ûrî,* Cemâl Efendi Matbaası, Cilt: 1, İstanbul: 83.

Yemek Yedirmek: Bu mıṣrāʿ, mıṣrāʿ-ı evvelde olan nān dāden kelimesini īżāḥ ve etmek virmegüñ ve yimek yidürmegün şarṭını iʿlām içündür. Gūyā ḳapuyı baġlayup sā'il geldikde fetḥ-i bāb ile sā'ile nān-pāre virmek her neḳadar s̱evāb ise de bāb-ı iḥsān üzerine dā'imā:

بابنا مفتوح لمن دخل

و طعامنا مبذول لمن اكل[130]

yazup ve bu vechile dostānı ḥıṣṣamend-i nān eyleyenüñ faḫr u şerefi aʿlādur dimege īmādur. Ve dostlar yüzine açmaḳdur diyü dostlar ẕikr eylemesi vāḳıʿı beyāndur. Zīrā kişinüñ ḫānesine gelenün dostluġı etmegini yimek iledür. Ve illā aña düşmān taʿbīr iderler. Nitekim ʿādet-i ʿArab böyle idi. Yāḫod kişinüñ iṭʿām eyledigi kimse elden geldikce racül-i taḳī gerekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: [131]لا تصاحب الا مؤمنا ولا يأكل طعامك الا تقى vārid olmışdur. Pes dostān dimek ile bu maʿnāya işāret murād olınmaḳ daḫı mümkindür. Ve hemīşe bāb-ı iḥsānı mesdūd olanuñ bunda ẕemmine işāret vardur. Zīrā ḳapusı mesdūd olmaḳ, ancaḳ kendi ʿalafıyle geçinüp āḫara nefʿi olmayan gāv u ḫaruñ ḥālidür ki āḫūr ḳapusı üzerlerine sedd olınmaḳ ʿādetdür. Nitekim şāʿirüñ *beyt*:

در آنكه بسته بود سربسر

برابر بود او بكاو و بخر[132]

beytinden maʿnā-yı mezkūr müstefāddur. (Metin: 427.)

Yılan: Mār, bunda «yılan»dur ki ʿArabīde tā'-i efrād ile «ḥayye» dirler; erkegine ve dişisine şāmildür. Ġāyet büyügine Fārisīde ejderhā ve ejdehā dirler. Aṣlı «ejder»dür; āḫirindeki hā' ve elif mülḥaḳdur. Egerçi cemʿ ṣūretinde yazılur lākin cemʿ degüldür. Ve yılana kimse degmeyince ʿömr-i ṭabīʿīsi üzre biñ yaşar ve yaşadıḳda ejder olup ayaḳları çıḳar. Ve daḫı merd-i şecīʿa ve şāh-ı ẓālime ve sancaġuñ ʿalemine ve ḍaḥḥāk nām bir şāha ejder dirler. Ve daḫı lafẓ-ı mār bundan mā-ʿadā niçe maʿnālara gelür. Ez-cümle gāhī māder lafẓından muḫaffef olur. Ve gāhī bīmār maʿnāsına gelür. Bīmāristāna, māristān didikleri bundandur. Ve gāhī nehy-i ḥāżır olan «meyāred» lafẓından muḫaffef olup maʿnāsı «getürme» dimek olur. Ve gāhī Ġarcistāna dirler ki şāh-ı Ġarcistāna, şāh-ı mār dinmişdür. Ve gahī «zeden» lafẓınuñ maʿnāsı gibi, urmaḳ maʿnāsına olur. Ve gāhī ḥisāb u erḳām maʿnāsına gelür, keẕā fī-Ferheng-i Şuʿūrī. (Metin: 180-181.)

---

[130] Kapımız giren için açıktır; yemeğimiz yiyen için boldur.
[131] «Ancak mü'min olanla sohbet et, yemeğini de ancak takva sahibine yedir.»
[132] Kapısı baştan başa kapalı olan öküz ve eşekle beraberdir.

Nāẓımuñ der-naẓar kelāmında bir nükte-i daḳīḳa vardur. Budur ki; yılan envāᶜından iki nevᶜa yılan var ki ḫaṣṣaten naẓarı her kimüñ naẓarına ṭoḳınur ise naẓarından zehr-i ḳātil, nāẓıra sirāyet idüp fi'l-ḥāl nāẓırı helāk ider. Ve daḫı ḥamli olan ḫavātīnüñ ḥamlini isḳāṭ iderler. Ol nevᶜānuñ biri ẓahrında iki beyāż ḫaṭṭları olandur ki aña żamm-ı ṭā'-i mühmele ve sükūn-ı fā' ile «ẕi'ṭ-ṭufyeteyn» dirler. Ve nevᶜ-i dīgeri ḳaṣru'ẕ-ẕeneb olandur ki aña «ebter» dirler. Sā'ir ḥayyātdan bunlar żarar u ihlāki eks̱er oldığından Faḫru'l-enām ᶜaleyhi's-selām ḥażretleri ḥadīs̱-i şerīfinde ḳatl-i ḥayyāt ile emri ẕeylinde bunlaruñ ḳatlini taḫṣīṣ bi'ẕ-ẕikr buyurmışdur. (Metin: 182.)

Zâl: Zāl, Fārisīde «ḳoca ve ḳocaḳarı» maᶜnālarına müstaᶜmeldür. Pes mużāfun ileyhi olan **dünyā** ḳarīnesiyle bunda murād «dünyā ḳarısı»dur. Nitekim Zāl-i Medā'in bir ḳoca ᶜavratuñ adıdur ki Nūşirevānuñ binā eyledigi ṭāḳ-ı kisrānuñ içinde bir meskeni olmaġın, Nūşirevān iştirā murād eyledikde virmeyüp ve Nūşirevān daḫı inkisārından ḥaẕeren cebr eylemeyüp ᶜalā-ḥālihi ḳoymışidi. Ve daḫı Zāl-i Kūfe bir ḳoca ḳarınuñ adıdur ki Mīrzā İbrāhīmüñ yazdıġı rivāyet üzre ṭūfān-ı Nūḥ ᶜaleyhi's-selām ol ḳarınuñ tennūrından feverān ḳılmışidi. Ve Zāl-i Dāstān, Rüstem-i Zālüñ pederinüñ ismidür. Vech-i tesmiyye anasından beyāż ṣaçlı ṭoġdıġıdur. Ve vilāyetinüñ nāmı Zāvüldür. Ḫulāṣa zāl-i dünyā, kes̱ret-i istiᶜmāl ile pīre-zen-i dehrüñ ᶜalemi mecrāsına cārī olmışdur ki aña zāl-i dehr ve ᶜarūs-ı hezār-dāmād daḫı dirler. (Metin: 186.)

. Pes böyle her laḥẓada niçe biñ dost u ḫalīli ve her lemḥada ṣad hezār hālik ü ḳatīli olan ᶜacūz-ı mekr-āmūzuñ ḥāl ü şānın beyānda şuᶜarādan:

Niçe dāmāda kendin rām ḳılmış pīr-zendür bu
Dilā meyl eylemezseñ zāl-i dehre gerçek ersin sen

dimişlerdür. Ve daḫı:

Zāl-i dünyā virse ṣūret kendüye erzen gibi
Aña aṣlā meyl ḳılmaz olmayan er zen gibi

diyü buyurmışlardur. Zīrā bu zāl-i dehrüñ zīneti ġurūr ve luᶜbeti pür-mekr ü fütūr olmaġın maḥabbeti maḫẕūl ve ṣadīḳı maḳtūldür. (Metin: 187.)

Zemîn: Zemīn lafẓında «zem», fetḥle «ṣovuḳ» maᶜnāsınadur; yā ḥarfi nisbet içündür; nūn nisbet-i meẕkūrı te'kīd içün. Pes ṭopraġuñ ṭabīᶜatı bārid olmaḳ iᶜtibāriyle zemīn, «yir» maᶜnāsına olmışdur. ᶜArabīsi «arż»dur. Bilā-nūn yā'-i nisbī ile aṣlı üzre «zemī» daḫı luġatdür. (Metin: 69.)

Zenân/Nisâ: Ve fi'l-ḥaḳīḳa ṭā'ife-i zenān, bī-vefā vü pür-cefā vü envāᶜ-ı ḥīle vü mekre ibtidār ile her mefsedeti icrāda, zāl-i dünyā ile hem-meşreb ü bī-meẕheblerdür. Ve ülfetlerinden

insāna sū'-i ṭabīᶜat īrāṯ olınmaḳda bedān ile siyyānlardur. Ve sulṭān gibi āteş-i sūzān u pür-ziyān oldıḳların ḥażret-i Mevlānā, ricāli āba vü nisāyı āteşe teşbīh ile çend ebyāt īrād buyurmışdur ki budur, *meṯnevī*:

آب غالب شد بر آتش از نهیب

آتشش جوشد چو باشد در حجیب

چونكه دیكی حائل آمد هر دو را

نیست كرد آن آبرا كردش هوا

ظاهرا بر زن چو آب ار غالبی

باطنا مغلوبی زنرا طالبی

Yaᶜnī; iy ṣoḥbetdār-ı zenān ve iy ṭalebkār-ı ülfet-i nisvān olan kimesne! Āb yirinde olan ricāl egerçi الرجال قوامون على النساء[133] manṭūḳınca bi-ḥasbi'ẓ-ẓāhir nisāya ġālibdür. Lākin bi-ḥasbi'l-bāṭın āteş yirinde olan zenānuñ maġlūbıdur. Zīrā āb, nehīb olmaḳ cihetiyle egerçi āteş üzre ġālib oldı. Lākin āb çömlekde maḥcūb olmaġın āteş kendüyi ḳaynadur ve oynadur. Ve her birinüñ miyānelerinde çömlek çünki ḥā'il oldıġından āteş ol ābı yoḳ ve hevā eyledi. Pes sen daḫı ẓāhiren āb gibi āteşīn olan zen üzerine ġālibsin ammā bāṭında anuñ maġlūbısın. Zīrā aña ṭālibsin; ol senüñ maṭlūbañ oldıġı cihet ile saña ġālibdür, intihā. Ve fi'l-ḥaḳīḳa zevc ẓāhirde Rüstem-i Zāl olsa, öteden berü ᶜavratuñ zīr-i ḥükminde esīr gibi bī-mecāldür. Ḥattā İskendere: "Niçün te'ehhül eylemezsiz?" diyü su'āl eylediklerinde: "Ben ᶜāleme ḥākim iken murāduñuz beni bir ᶜavrata maḥkūm itmekdür" diyü cevāb buyurdıġı Netāyicü'l-Fünūnda mesṭūrdur. Ve meşāyıḫ-ı muḥaḳḳıḳīnüñ taḥḳīḳı üzre, insānuñ aᶜḳal ü ekmeli nisānuñ ḥaḳīḳatine ᶜālim ve aḫlāḳ-ı ḥamīdeye mülāzım olmaġın zevcesinüñ maġlūbıdur. Ammā cāhil olan zevc aḫlāḳ-ı ḥayvāniyye vü evṣāf-ı şehvāniyyesinüñ iḳtiżāsı üzre nisāsına iẓhār-ı ġaflet ve her bār ḫuşūnetden ḫālī olmaz dimişlerdür. (Metin: 190-191)

Maᶜlūm ola ki nisādan vefā me'mūli, zehrden şifā me'mūline beñzer dimişlerdür. Ve daḫı Müṯelleṯātda nisāyı bī-vefālar cerīdesinüñ ḫātimesi ḳılup:

ثلثه لیس لها الوفاء

السیف و الفرس و النساء

buyurmışladur. Şöyle ki; seyf ve feres ve nisādan her biri dost u düşmān dimeyüp her birlerinüñ ḥācetlerin ḳażā iderler. Ḥattā nisānuñ ᶜadem-i vefāsı, ḥīle vü nifāḳ ile tīz elden girye-i ṣūrīlerinden hüveydādur. Pes anlara iᶜtimād cā'iz degüldür. Nitekim Nābī:

Sirişk-i çeşmine ehl-i nifāḳuñ iᶜtimād itme

---

[133] «Erkek olanlar kadınlar üzerinde hâkim dururlar…» Nisâ Sûresi/34.

Esāsında binānuñ reşḥ-i āb olsa metīn olmaz

dinmişdür. Ve eslāfda olan ḥāl-i ʿibret-me'āllerin beyānda Firdevsī buyurmışdur ki *ḳıṭʿa*:

آدم ببهشت يافت حرمان از زن

يوسف ببلاى چاه زندان از زن

صد ملک سليمان شده ويران از زن

سيمرغ بکوه قاف پنهان از زن

intihā. (Metin: 403.)

Zillet Erbâbı: İmdi dergāh-ı İlāhuñ ḳurbine ṭāliblerüñ ʿinda'llāh ve ʿinde'n-nās ḳadrleri aʿlādur. Ḥattā bir kimesne ẕātında her ne ḳadar ẕelīl ise de bāb-ı İlāhīye vardıḳda ʿazīz olur. Nitekim:

Ẕillet erbābı olur bāb-ı İlāhīde ʿazīz

Ḫalḳ cāmiʿde el üstinde ṭaşır pābūcın

dimişlerdür. (Metin: 258.)

Zînet-i Zâhir: Ḳaldı ki muḳteżā-yı rūzgār üzre ehl-i maʿārifüñ libās-ı faḳrda bī-iʿtibār ve zīnet-i ẓāhiri olmayan zamānede bī-revāc-ı bāzār oldıġı ḥasebiyle, zīnet-i ẓāhirüñ lüzūmını işʿārda *beyt*:

غلط كردم نيفتادم بفكر ظاهر آرايى

بجاى عقل در سر طرهٔ دستار يابستى

Yaʿnī, ẓāhir-ārālıḳ fikrine düşmemekde ġalaṭ itdüm; başda ʿaḳl yirine ṭurre-i destār gerek idi didikleri, meẕemmet-i ehl-i zamān içündür. Yoḳsa ẓāhir-ārālıġı fī-nefsi'l-emr midḥat içün degüldür. İmdi zīnet-i ẓāhirden ḥaẕer gerekdür. (Metin: 221.)

Maʿlūm ola ki kāla-yı fānī hevāsında olmaḳ, insānı der-beder ġarīḳ-ı baḥr-i keder itdiginden mā-ʿadā ḳalb-i ṭālibi maḳhūr u giriftār-ı dām-ı kibr ü ġurūr ider. Anuñçün rūşen-dil olan kāmiller bu tekellüfden āzāde ve bu hevādan sāde-dillerdür. Nitekim Ḫᵛace Kelīm eyidür:

نيست جز ترک تکلف زينت روشن دلان

كر لباس اطلساست آيينه عريان بهترست

Yaʿnī; rūşen-diller içün terk-i tekellüfden ġayrı zīnet yoḳdur. Görmez misin ki libās-ı aṭlas daḫı olsa āyīne-i bī-cāme bihterdür dimekdür. Pes rūşen-dil olanlar, āyīnenüñ hiçbir cemāle dil-bend olmadıġı gibi firīfte-i reng u būy degüllerdür. Nitekim Ḫᵛāce-i mūmā-ileyhüñ *beyt*:

روشندلان فرفتهٔ رنک و بو نيستند

آيينه دل بهيچ جمالى نبسته است

beyti bu beyāna şāhiddür. Ḫulāṣa-i kelām, nīk-bāṭın olan ārāyiş-i ẓāhir ḳaydında olmaz. Mes̱elā gülistānuñ derūnı gül ü ġonce ve ezhār-ı gūn-ā-gūn ile meşḥūn oldıġından, dīvārı naḳş-ı naḳḳāşa muḥtāc degüldür. Nitekim Kelīm:

نباشد نیک باطن در پی ارایش ظاهر

نقاش احتیاجی نیست دیوار کلستانرا

dimişlerdür. (Metin: 223-224.)

İmdi ḫod-nümālıġuñ ḥāli ve ẓāhir-ārālıġuñ bī-me'āli böyle oldıġından terk-i zīnet-i ẓāhirüñ lüzūmı ẓāhir ve terk-i zīnet itmek, ṣāḥibinüñ ḥavādis̱-i rūzgārdan maṣūn olacaġı Ḫ͏ᵛāce Kelīmüñ *beyt*:

تا نبود این تاج زرین بر سرش آسوده بود

شمع افتاد از هوای سر فرازی در کذار

beyt-i laṭīfinüñ me'ālinden maᶜlūmdur. Yaᶜnī; şemᶜuñ ḥālinden iᶜtibār almaludur ki, mā-dāmā başında tāc-ı zerrīn olmadıḳca āteş-i sūzān ile giryān ve miḳrāṣ-ı meclis ile ser-bürīde olmaḳdan der-emān u āsūdedür. Pes şemᶜ, ser-firāzlıḳ hevāsıyle sūzişgerlige düşmiş dimekdür. Ve Ḫᵛāce-i mūmā-ileyh beyt-i dīgerinde *beyt*:

نشکنی کر خویش را باری خود ارایی مکن

نیستی چون بت شکن بتکر نمی باید شدن

diyü buyurmışdur. Maᶜnāsı; eger kendüñi teber-i riyāżat ile kesr idemezseñ bārī kendüñi bezeyici olma. Çünki büt-şiken degilsin, büt yapıcı olmaḳ gerekmez dimekdür. Bundan murād maᶜlūmdur. Pes kendü üzerine zīnet virmek zenān işidür; merdān işi degüldür. Ḫod-rālıġuñ encāmı ḫusrān u helāk-i cāndur. (Metin:356.)

Zulm: Pes ẓālim olan aḥmaḳ, eyledigi ẓulmi kendi vücūdınuñ āyīnesi olan maẓlūmuñ vücūdında ḥaḳīḳat göziyle göremeyüp ve żararı kendüye olacaġın fehm idemediginden, mü'min ḳarındaşını zaḫmdār u dil-rīş idüp, kendi eliyle dimāġ-ı ḥużūrını mecrūḥ u taḫdīş ider. Pes maẓlūmān-ı ṣāf-dilān āyīne gibidür. Āyīneye ḫançer-keşīdelik, kişinüñ kendi vücūd-ı ṣūret-nümūdına ḳaṣd eylemekden ᶜibāret idigi nümāyāndur. Nitekim şāᶜrüñ *beyt*:

با صاف دل مجادله باخویش دشمنیست

هرکه کشد بر آیینه خنجر بخود کشد

beyti bu maᶜnāyı mü'eyyeddür. Ḥattā meşāyıḫ-ı ᶜiẓāmuñ ḥukemā vü ẓurafāsı, kişinüñ her aᶜmālini dīvāruñ zemīne düşen sāyesine teşbīh idüp: "Ol sāye ānen fe-ānen yene ol dīvāre rücūᶜ ider" dimişlerdür. (Metin: 131.)

S̱āniyen, ẓālimüñ derdi bī-ʿilācdur dimekdür. Nitekim Meşārıḳ-ı şerīf ḥadīs̱-i münīfi üzre ẓālim çam aġacına beñzer; bir kerre ṣadme-i bād ile devrildikden ṣoñra bir daḫı ṭoġrılmaz ve yirinde tāze şıġvası olmaz. Lākin fuḳarā sünbüleye beñzer; teṣādüm-i hevā ile egilüp yene żararsız ṭoġrılur, intihā. S̱ālis̱en, ẓālimüñ aḫẕi baġteten olup ḳabża-i intiḳāmdan taḫlīṣ-i girībāna mecāli olmaz dimekdür. (Metin: 164.)

Zīrā ẓālim tīz mużmaḥill olmaġıla ẓulmi daḫı bī-beḳā olur dimege mebnīdür. Nitekim *mıṣrāʿ*:

Ẓālimüñ ẓulmine baḳma ʿömrinüñ noḳṣānıdur

dirler. Faḫr-i ʿālem ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ ḥadīs̱-i şerīfi manṭūḳınca ẓulm iden ṣanevber şecerine müşābihdür ki bir kerre yıḳıldıḳda bir daḫı ṭoġrılamaz ve yirinde nihāl-i tāze şıġvası bitmez. Amma maẓlūm sünbüle gibidür; hevā ile egilüp yene ṭoġrılur dinmişdür. Ḫulāṣa ẓālimüñ devleti serīʿu'z-zevāldür ve ḳabża-i intiḳāmdan ḫalāṣı muḥāldür. (Metin: 322.)

Zülâl: Zülāl, parmaḳ ḳadar bir ḳurd gibi nesnedür ki içi ṭolu ṣu olur. Ve ol ṣu şekerden ve ḳardan ṣovuḳ ve beyāż olur. Lākin zülāl-i meẕkūr her yirde olmaz. Ancaḳ Ercis nām bir ṭaġda olur ki yaz ve ḳış cebel-i meẕkūruñ başından ḳar eksik olmaz. (Metin: 521.)

Zünnâr: Zünnār, her bir örilen ip ve iplik ve ibrīşim mis̱llü nesnelere ʿāmmdur. Ve ḫuṣūṣıyle ruhbān u ḳıssīslerüñ miyānelerine baġladıḳları ipdür ki on iki ḥavāriyyūna işāret içün anda on iki yirinde on iki dügümi vardur. Şuʿarānuñ zülf-i ḫūbānı zünnāra teşbīh eyledigi, mürġ-ı dil-i ʿuşşāḳı muḥkem baġladıḳları içündür, keẕā fī-Ferheng-i Şuʿūrī. Ammā Taʿrīfātda ẕikr olındıġı üzre; zünnār, bir ibrīşimden maʿmūl ḫayṭdur ki anı ẕımmīler vasaṭlarına baġlarlar. Ve eger ṣūfdan maʿmūl olursa aña «küstīc» dirler. Bu zünnāruñ ġayrıdur. Ve dünyāya heveskārı zünnār ile taʿbīr, dünyāya muḥkem bel baġladıḳları ḥasebiyle istiʿāredür. (Metin: 386.)

SONUÇ

Osmanlı coğrafyasında yüzyıllar boyu en çok okunan eserlerden biri olan *Pend-nâme-i Attâr*'ın 18. yüzyıl ortasında kaleme alınmış oldukça mufassal bir şerhi olan tez konumuz *Rûhu'ş-Şurûh,* bizce taşıdığı edebî değere nisbetle az tanınmış bir eserdir. Buna sebep olarak Rûhî Efendi'nin, aynı zamanda kültür başkenti de olan İstanbul edebiyat çevrelerinden uzakta yaşamasını ve tanınmış bir şâir olmamasını gösterebiliriz.

Rûhî Efendi, metni hem gramer ve sözlük bilgisi hem de konu açısından ele alırken Türkçe, Arapça ve Farsça'dan şahitler göstermiş, bu da şerhe bir nevi mukayeseli şiir antolojisi özelliği kazandırmıştır. Darb-ı mesel ve deyimler için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Rûhî Efendi, Arapça ve Farsça'dan gösterdiği numunelerin çoğunlukla tercümelerini de vermiş ve yer yer bu beyitlerin barındırdıkları mazmunlara da işaret etmiştir.

Eserin dili ve tarzı, klasik inşâ kalıplarına uymakla beraber *Sebeb-i Te'lîf* bölümü hariç tutulursa külfetsiz, akıcı ve anlaşılabilirdir. Rûhî Efendi'nin şerh esnasında verdiği kendisine ait şiirler için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Rûhî Efendi'nin özellikle bu inşâ tarzı ile hocası olduğu Mütercim Asım Efendi'ye tesir ettiğini düşünmek mümkündür.

Rûhu'ş-Şurûh'un dikkat çekici diğer bir yönü edebî özelliklerine ilâve olarak çok çeşitli bilim dallarına ait bilgiler ihtiva etmesidir. Tefsir, kelâm, tasavvuf, astronomi, tıp, zooloji, botanik ve psikolojiyi bunlar arasında sayabiliriz. Bu hususta Kadri Timurtaş'ın *Kilis Tarihi*'nde *Rûhu'ş-Şurûh* için ifade ettiği: "İhtivâ ettiği mütenevvi' malumat dolayısıyle zamanının *Muhîtü'l-Maarif*'i denmeğe layıktır" tespiti, bu nedenle çok isabetli bir hükümdür. Ayrıca söz konusu eserin devrin cemiyet hayatı, inanış ve anlayışına dair mühim ipuçları verdiğini de ifade etmeliyiz.

Tezimizin metin kısmından seçtiğimiz, *Edebî ve Kültürel Malzeme* başlığı altında topladığımız maddelerle, yukarıda saydığımız özelliklerin bir kısmına numune vermeyi ve dikkat çekmeyi amaçladık.

Sonuç olarak şu iki hususu bilhassa belirtmeliyiz:

-Tez konusu olarak ele aldığımız *Rûhu'ş-Şurûh*, kaleme alındığı devirde klasik şiirin nasıl anlaşıldığına ve devrin cemiyet hayatına dair mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Bu da klasik edebiyatımızın özellikle de klasik şiirin günümüzde anlaşılabilmesi için çok önemlidir.

- *Rûhu'ş-Şurûh,* devrin kültür merkezi İstanbul'dan uzakta, çok tanınmamış bir müellif tarafından kaleme alınmış olsa da şerh metinlerinin gözden uzak tutulmaması gerektiğini muhtevası ile ortaya koymaktadır.

TRANSKRİPSİYON / TRANSLİTERASYON ALFABESİ

ء : ’

ا : A, a; E, e; Ā, ā

آ : Ā, ā, A, a

ب : B, b

پ : P, p

ت : T, t

ث : S̱, s̱

ج : C, c

چ : Ç, ç

ح : Ḥ, ḥ

خ : Ḫ, ḫ

د : D, d

ذ : Ẕ, ẕ

ر : R, r

ز : Z, z

ژ : J, j

س : S, s

ش : Ş, ş

ص : Ṣ, ṣ

ض : Ż, ż, Ḍ, ḍ

ط : Ṭ, ṭ

ظ : Ẓ, ẓ

ع : ᶜ

غ : Ġ, ġ

ف : F, f

ق : Ḳ, ḳ

ک : K, k; G, g; ñ

ل : L, l

م : M, m

ن : N, n

و : V, v; O, o, ō; Ö, ö; U, u, Ū, ū; Ü, ü

ه : H, h; a, e

ی : Y, y, I, ı, Ī, ī

METİN

[1b] بسم الله الرحمن الرحيم Ḥamd-i bī-pāyān ve şükr-i firāvān ol ʿamīmü'l-luṭf ve ḳadīmü'l-iḥsān olan Ḫālıḳ-ı ins ü cānn tenezzehe ʿan-ṣıfāti'n-noḳṣān ḥażretine her vechle sezā ve şāyāndur ki ḳudret-i kāmile ve raḥmet-i şāmilesi üzre işbu kār-ḫāne-i ʿālem-i imkānda ṭıynet-i tābnāk-i aṣl-ı insānı ḫāk-i pākden sirişt ü taḫmīr ve kālbüdin aḥsen-i taḳvīmde bu ṣūret-i zībā üzre vücūd-peẕīr ve نفخت فيه من روحى naṣṣ-ı şerāfet-ṭırāz ile ḥayāt-sāz ve ḫilʿat-i nuṭḳ-ı leṭāfet-nevāz ile beyne'l-enām mümtāz ve ʿilm ü ʿirfān ü īmān ve taʿlīm-i esmā'-i bī-kerān ile maẓhar-ı ikrām ü iʿzāz ve sā'ir maḫlūḳāt üzerine ser-firāz eyledi. Ve ol aṣl-ı ṭāhirden nümā-yāfte-i ʿālem-i ẓāhir olan fürūʿ-ı enāmı fıṭrat-ı ezelde şehd-i ʿaḳl u īmān ile ẕevḳ-yāb u şīrīn-kām ve ol ẕevḳ üzre ḳabūl-i ḥaḳḳa sevḳ ile istiʿdād ü ḳābiliyyet ve iktisāb-ı aʿmāl-i ḳudret-i tāmm virüp irsāl-i rusül-i kirām ve baʿs̱-i enbiyā'-i ʿiẓām ile beyān-ı şerāyiʿ ü aḥkām ve herkese rāh-ı ṣavābı iʿlām idüp bu ʿilāve ile pend-i nāṣıḥān u vaʿẓ-ı vāʿıẓānı istimāʿa hidāyet iḥsān u inʿām eyledi. Ve revāyıḥ-ı naṣāyıḥ-ı ʿıṭr-āmīz ve fevāyıḥ-ı miskiyye-i leṭāfet-engīz istişmāmına ḳuvvet-i şāmme vü muḳteżāsınca sülūke ḳudret-i tāmme ikrām eyledi. *Naẓm*:

خالقا قدرت تو دارى هرچه خواهى آن كنى

مرده را جانى ببخشى زنده را بيجان كنى

[Ü2a] آب را با خاک كردى آشنا از لطف خود

[S2a] آسمان بى ستون قائم فلک كردان كنى

كركدا را شاه كردانى تواناى تراست

شاه را همچون كدا محتاج بر يک نان كنى

ابر مى بارد ز فرمان تو در جمله جهان

باغ و بستان تازه تر بر شاخ كل خندان كنى

هم بهشت و دوزخ و پيدا تو كردىدر جهان

هم بجنت بندكان خويش را مهمان كنى

روحئ بيچاره ام از لطف خود فرياد رس

چونكه هر بيچاره را از فضل خود احسان كنى

Naʿt-ı şerīf:

سرويست قد او چمن اراى فاستقم

طبى بباغ سدره هوادار قد اوست

Diger:

ز مهر روى او تابئ مهر و بدر

ز مشک موى او تارئ شب قدر

Ṣalāt ü selām-ı bī-ḥadd ve dürūd-i nā-maʿdūd u lā-yüʿadd ol *naẓm*:

سبب افرينش عالم

منبع جود ومعدن الطاف

شرف دودمان آل قصىّ

نامۀ سربمهر عبد مناف

همچوقدرش بلندرفت قدم

همچونامش ستود بود اوصاف

نردبانش فلک شب معراج

دیدبانش ملک بروز مصاف

nuᶜūt ve evṣāfile mevṣūf ve daḫı ol *naẓm-ı şāriḥ*:

Efser-efrūz-ı sipihr-i لولاک

Şeref-endūz-ı وما ارسلناک

Noḳṭa-i dā’ire-i mülk-i vücūd

Sāḥib-i ṣadr-ı Maḳām-ı Maḥmūd

Ekmel-i vāsıṭa-i naẓm-ı zamān

Efḍal-i rābıṭa-i nes̱r-i emān

Menbaᶜ-ı āb-ı zülāl-i ḥikmet

Maṭlaᶜ-ı mihr-i kemāl-i fiṭnat

Vāḳıf-ı ḳāf-ı rumūz-ı esrār

Kāşif-i kāf-ı künūz-ı envār

Vāżıᶜ-ı millet ü dīn-i İslām

Rāfiᶜ-i rāyet-i şerᶜ-i aḥkām

Enbiyā vü rusülüñ sulṭānı

Maẓhar-ı muᶜcize-i Fürḳānī

Maḥrem-i ḫāṣṣ-ı ḥarīm-i Mevlā

[Ü2b] Perdedār-ı ḥarem-i او ادنی

Rāyet-i mertebe-i ᶜizz ü şeref

Rākib-i zīn-i Burāḳ u Refref

Vāṣıl-ı seyr-i semā-yı melekūt

Nā’il-i sırr-ı serāy-ı ceberūt

Nuṭḳ-pīrā-yı ḥaṣāt u aḥcār

Daᶜvet-ārā-yı semāᶜ-ı eşcār

Şeh-i evreng-i vüfūr-ı ġayret

Şāfiᶜ-i ẕenb ü ḳuṣūr-ı ümmet

medāyiḥ-i şöhret-fevāyıḥıyle meşhūr u maᶜrūf olan *naẓm*:

Ser-ṣaṭr-ı risāle-i risālet

Tevḳīᶜ-i ḳabāle-i nübüvvet

sulṭān-ı her dü-serā, şefīᶜ-i rūz-ı cezā Muḥammedü’l-Muṣṭafā ᶜaleyhi efḍalü’ṣ-ṣalavāt ve ekmelü’t-teḥıyyāt ḥażretlerinüñ Ravża-i muṭahhara-i sidre-maḳām ve büḳᶜa-i münevvere-i dārü’s-selāmına pey-der-

pey vāṣıl olsun kim, pend-i dil-pesend-i medār-ı millet ü dīn-i mübīn idigin semᶜ-küşā-yı ḳabūl olanlara iᶜlām u tebyīnde şehd-i mükerrerden şīrīn olan الدين‌النصيحة الدين النصيحة الدين النصيحة ḥadīs̱-i ḥalāvet-dihīni ile lez̲z̲et-baḫş-ı kām-ı Eṣḥāb-ı güzīn rıżvānu'llāhi ᶜaleyhim ecmaᶜīn olmuşdur. Ve āl ü eṣḥāb [S2b] u etbāᶜınuñ meşāhid ü biḳāᶜ-ı bülend-irtifāᶜlarına hemīşe şāmil olsun kim ḥadīs̱-i mez̲kūruñ keşf-i cemāl-i beyān u vaṣl-ı viṣāl-i murād-resānında لمن يا رسول الله ile leb-cünbān-ı su'āl olup zebān-ı muᶜciz-beyān mütemmim-i mekārim-i aḫlāḳdan لله و لرسوله و لكتابه وللمؤمنين cevāb-ı cevāhir-niṣābını ḳılāde-i gerden-i imtis̱āl eylemişlerdür.

Sebeb-i Te'līf-i Şerḥ-i Şerīf

Ammā baᶜd işbu Rūḥī-i pür-ḳuṣūr u bī-ṣınāᶜa, yerāᶜa-i ḳalīlü'l-biżāᶜa ile ruḫsāre-i evrāḳ-ı müstenīretü'l-vücūha bu vech üzre zīb-ārā-yı nuḳūş-ı rengīn ve temhīd-pīrā-yı muḳaddeme-i maḳṣūd-ı [Ü3a] nāzük-terīn olur ki, çünki bundan aḳdem ṭaleb-i ᶜilm üzre s̱ābit-ḳadem olup *beyt*:

دیار بها حلّ شباب تمیمتی
و اول ارض مسّ جلدی ترابها

müfādınca masḳaṭ-ı re's-i ācizānem olan belde-i Killīzde tevfīḳ-i Bārī yārī olmaġla iktisāb-ı ᶜulūm u maᶜārif içün peyġūle-nişīn-i medāris ve cālis-i ḫayru'l-mecālis olup bi-fażli'llāhi teᶜālā ḥasbe'l-istiᶜdād evvelā ᶜulūm-i ᶜArabī taḥṣīline ṣarf-ı heves ile fetḥ-i gencīne-i esrārına dest-res oldum. Baᶜdehū sūdā-gerān-ı kālā-yı girān-bahā-yı naẓm u inşāya sermāye ve bālā-ḫāne-i refīᶜu'ş-şān-ı eşᶜār-ı şuᶜarāya mirḳāt-ı bülend-pāye olan ᶜilm-i Fārisīnüñ meydān-ı tekmīlinde bi-ḥamdi'llāh fāris oldum. Ve bu münāsebet ile ᶜArab u ᶜAcemden ehl-i şeref olan şuᶜarā-yı selefüñ *gülistān*-ı güftār ve *būstān*-ı eşᶜārlarından gül-çīn-i maᶜānī ve dīvān-ı *şevket*-ᶜünvānlarından re'y-i *ṣā'ib* üzre olan ādāb u ᶜörf ü āyīn ü erkānı seyrden nā'il-i emānī olup *naẓm*:

Süḫan-ı ġayrden itmem hele istimdādı
Gerçi kim rūḥlarından iderüm istimdād

müfādınca mevhibe-i Kirdigār ile inşā'-i eşᶜārda daḫı bir miḳdār iḳtidār buldum. Pes *naẓm*:

Şiᶜrdür āyīne-i ḳuvvet-i ṭabᶜ-ı mevzūn
İder ol āyīnede cilve cemāl-i mażmūn

mażmūnınca her bār ebkār-ı meżāmīnüñ ᶜıḳd-i muvāṣalatına ḫarīdār oldıġumdan ber-vefḳ-i dil-ḫᵛāh şāhid-i mażmūn-ı nāzük-nigāh gāh u bī-gāh mir'āt-ı mücellā-yı derūnında cilveger oldıḳça نعم الادوات القلم والدوات diyerek ḳalem-i nādire-senc ü ḫoş-es̱er ile yegān yegān ḳayd-ārā-yı gūşe-i mecmūᶜa-i raġbet ve tertīb-i dīvān ider idüm. Ve baᶜde't-tertīb tenḳīḥ-i elfāẓ ile kālā-yı süḫanı ᶜarż-ı Sūḳu'l-ᶜUḳāẓ eyledikçe *ḳıṭᶜa:*

زبان خامه ببانک [S3a] بلند [Ü3b] میکوید
که میشود ز دل چاک فتح باب سخن
ز تیره روزئ اهل سخن شود معلوم
که نیست اب حیاتی بغیر آب سخن

diyu bülend āvāz ile ḫāmem ḥāl ü şān-ı süḫanı ibrāz ve aḥvāl-i dil-i ber-zede-sāmānı süḫanverāne beyāna dem-sāz olur idi. Pes ber-muḳteżā-yı rūzgār *ḳıṭʿa*:

هنرمندان عالم خوار اکنون

هنر بیقدر و بیمقدار اکنون

هنرمندان درین عالم کرفتار

برنج نیستی دائم دل افکار

mıṣdāḳınca hünermendān-ı cihān ḥaḳīr ü ḫ^{v}ār ve hüner-i maʿārif bī-ḳadr u bī-miḳdār ve hünerverān-ı ʿālem derd ü ġama giriftār ve hemīşe renc-i nīstīde dil-figār olageldiginden zer-beft-i süḫana bāzār-ı iʿtibārda bir ḫarīdār bulamayup ve ḳaçan ṭaleb-i iḥsān içün bāb-ı kibāra tereddüd iden erbāb-ı maʿārife taʿrīż żımnında vārid olan *beyt*:

باچنین کنج که خازن او روح امین

بکدائی بدر خانهٔ شاه امده ایم

beyt-i laṭīfinüñ mażmūn-ı iṭāʿat-maḳrūnından tesāmüḥ iderek deryā-yı ṭabʿ-ı dānişmendīde temevvüc-i nesā’im-i füyūżāt-ı İlāhī ile endāḫte-i sāḥil-i ṣaḥā’if ve keşīde-i silk-i naẓm-ı leṭā’if olan cevāhir-i girān-bahā-yı hüner-i midḥat-ās̱ārı ḳanḳı ṣāḥib-i s̱ervetüñ pīşgāh-ı celālet-penāhına nis̱ār ve ṣad hezār ḳavāfī-i eşʿār ile ḥāl-i zār-ı pür-iftiḳārumı işʿār eylesem *ḳıṭʿā*:

Erzān metāʿ-ı fażl u hüner tā şu deñlü kim

Biñ maʿrifet zamānede bir āferīnedür

Ebnā’-i vaḳt her hünere āferīn virür

Yā Rab bu āferīn ne dükenmez ḫazīnedür

müfādınca iḥsānı istiḥsāna bedel eyledikleri meşhūd-ı ʿayn-ı ḥaḳīḳat-bīnüm ve nigāşte-i cerīde-i ʿilm-i yaḳīnüm oldıḳda *naẓm*:

مر از دست هنرهای خویشتن فریاد

که هر یکی بدیکر کونه‌ام کند ناشاد

terānesin iʿtiyād ider idüm.Ve işbu ḥāl-i mūris̱ü’l-fütūr [Ü4a] ṭıfl-ı ṭabʿ-ı pür-istiʿdādumı dā’ire-i idrāk u şuʿūrdan dūr ve seng-i ṭaʿne-i ḥussād daḫı şīşe-i ḫāṭırı her ṭarafdan tamām meksūr itmegin gāh *ḳıṭʿa*:

Gerçi vīrān-şüde-i dest-i taʿaddī-i ġamem

Līk var dilde nihüfte niçe genc-i medfūn

Ser-te-ser ḥükm-i maḳālīd-i ṭılısm-ı süḫanı

Ḳıldı gencūr-ı ezel dest-i dilümde merhūn

diyü tesliyet-baḫş-ı ḫāṭır-ı fātir ve ʿilm ü ʿirfāna dā’ir niʿmetlere şākir olup ve gāhī *naẓm*:

Bu ḳadar māye-i ʿirfān ile ḥālā ḫāṭır

Olamaz jeng-i elemden yene bir dem me’mūn

Gāh endīşe-i sermāye-i sāmān-ı maʿāş

Gāh taḫdīş-i [S3b] ser-i nāḫun-ı īfā’-i duyūn

diyü kendi ḥālümi tefekkür birle "Āyā bu daġdaġa-ı pür-ḥayretüñ defʿi ve ʿillet ü ḳılletüñ refʿi ne ṭarīḳ ile olur?" diyü gāh ġunūde-i ḫayāl-i dūr-ā-dūr-ı taḥayyür ve gāh mānend-i şāne penc-engüşt-i fikret ile teşrīḥ-i rīş-i taṣavvur ider iken *ḳıṭʿa*:

Iżṭırārī ġama düşmekden ise
İḫtiyārī sefer itmek yegdür
Yāri aġyār ile görmekden ise
Yıḳılup bir yana gitmek yegdür

ḳıṭʿa-i mevzūnı sencīde-i mīzān-ı ʿaḳl u fikr ü endīşem olup baʿżı yār-ı ṣıddīḳ u dost-ı şefīk ile bu vechle baḥr-i endīşede şaṣt-ı mütefekkire ile ṣayd-ı māhī-i evhām u ḫayāl-i ḫām eyledigümi meşveret żımnında iʿlām itdikde *beyt*:

Hemīşe olmadadur ehl-i dil cüdā-yı vaṭan
Cilā-yı āyine-i sīnedür celā-yı vaṭan

mıṣdāḳınca naḳl-i bār-ḫāne-i külfet ile iḫtiyār-ı ġurbeti ḥasen görüp ve bu re'yüñ seḫāfetine dā'ir niçe edille-i müstaḳılle īrād eyledüm ise her birin bir vechle menʿ idüp *naẓm*:

تغرب عن الاوطان فى طلب العلى
و سافر ففىالاسفار خمس فوائد
تفرج هم و اكتساب معيشة
وعزّ و اداب و صحبة ماجد
فان قيل فىالاسفار ذلّ و محنّةٌ
وقطع فياف [Ü4b] و ارتكاب شدائد
فقل له موت الفتى خير من حياة
بدار هو ان بين واش وحاسد

maḳālesiyle tenvīr-i sened ve müsnedün-ileyh-i fevāyid olan diyār-ı ġurbete sāde-żamīr olan ḳalbimi mesned eylemek es̱nālarında beldemizüñ bi-taḳdīri'llāhi teʿālā niẓāmı muḫtell ve ḳulūb-ı eḥibbā ālūde-i kesel olmaġın intiẓām-ı hāl-i bāy u gedā fi'l-cümle dest ü pāçeden rüsvā olmışidi *beyt*:

رشته بركردنم افكنده دوست
ميكشد هر جا كه خاطر خواه اوست

İmdi vaṭanda erbāb-ı maʿrifete raġbet olmadıġından *beyt*:

همای كر مفكن سايۀ شرف هركز
دران ديار كه طوطى كم از زغن باشد

mażmūnına ḥamelen heveskār-ı ġurbet olmışidüm. Pes bu muḳaddemāta iʿtibār birle defʿ-i derd ü ġınā niyyetiyle ḳuvvet-i cāẕibe-i ḳısmet-i mıḳnāṭīs-es̱er

رشته بركردنم افكنده دوست
ميكشد هر جا كه خاطر خواه اوست

müfādınca bu faḳīri, bi'l-ehli ve'l-ʿıyāl, kāh-ı ḫafīfü'l-ḥāl-āsā rubūde-i rāh-ı sefer itmegin

بقدر زخم بود راه شانه را در زلف

بچاکهای دل خود امیدها دارم

terānesiyle yeser-i sefere āġāz idüp diyār-ı āḫara rāḥile- [S4a] bend-i ᶜazīmet ve daḫı *naẓm*:

ز بس نامهربانها ز یاران وطن دیدم

بجای سرمه برچشمم کشیدم خاک غربت‌را

müfādınca dīde-i hevesi türāb-ı ᶜAyntāb ile iktiḥāl ve muḳīm-i ᶜayn-ı ġurbet olmışidüm.

Pes anda daḫı evvelā egerçi *naẓm*:

اشنایی بامسافر کردن دل خوب نیست

او بشهر خویش رفته داغ بر بالای داغ

mıṣdāḳınca müsāfire göre āşnālıḳ ḫoş degüldür, lākin ḥasbe'ż-żarūre āşnā peydā idinceye dek ḥālüm tebāh olup:

سنک خاره عبث تیشه می زند فرهاد

بزور در دل کس جان می توان کردن

mıṣdāḳınca her ne ḳadar Bīsütūn-ı saᶜyda mis̱āl-i Kūh-ken seng-i ḫārā-yı ṭalebe tīşe-zen oldumsa zūr ile bir *şīrīn*-dehenüñ dilinde cāy-gīr olamadum. Ve bundan mā-ᶜadā derd-i ᶜayn ālām-ı sā'ire üzre meziyyet [Ü5a] bula geldiginden ġurbetüñ gūn-ā-gūn cefā vü eẕiyyeti ve bī-hūde ḫiẕmet küdūretinden ve ḥarr u berdüñ şiddetinden gözim açılmayup ve gecem gündüzümden seçilmez idi. Binā'en-ᶜalā-ẕālik *beyt*:

صائب زبان شکوه نداریم همچو خاره

چون غنچه دست بردل پر خون نهاده‌ایم

müfādınca ḫār gibi lisān-ı şekvāya bī-iḳtidār oldıġumdan ġonce mis̱āl dil-i pür-ḫūn üzre važᶜ-ı dest ile bir zamān sükūtı iḫtiyār idüp nesā'im-i esḥār ile ġonce-i dil küşāyiş buldıḳça gāh u bī-gāh *beyt*:

Vaṭanda çekdigüm ṣad-gūne miḥnet az idi iy baḫt

Zihī himmet ki ḳılduñ vāyedār ālām-ı ġurbetden

diyü ṣad-gūne āh idüp feryād ile derūn-ı cānı sūznāk ve ṣadā-yı fiġānı resīde-i eflāk ider idüm. *Ḳıṭᶜa*:

Ruḫ-ı ᶜarūs-ı emel ᶜīn olursa göstermez

Felek didikleri ġaddār-ı nā-bekār bize

Piyāle-i dili seng-i tegāfül itdi şikest

Nedendür iy meh-i ṭāliᶜ bu inkisār bize

dir idüm ve her şeb tābe-seḥer gūn-ā-gūn derd ü keder ile encümāsā dīde-bīdār ve her sāᶜat nīşḫurde-i ᶜaḳreb-i hicr-i yār olup her bār ḫaṭāmı iḳrār birle *beyt*:

Ġalaṭ itdüm sipihri süfre-i bezm-i ṭarab ṣandum

Mehi sīmīn ṭabaḳ pervīni ᶜunḳūd-ı ᶜineb sandum

diyerek sehvümi iᶜtirāf ve ᶜale'd-devām *mıṣraᶜ*:

من کجا هجر کجا ای فلک بی انصاف

dir idüm. Vaḳtā ki *beyt*:

Ne şāḫ-ı Sidreye [S4b] eyler ne bām-ı ʿarşa nüzūl

Hümā-yı himmete lāne bulınmadı gitdi

mıṣdāḳınca āşyān-ı ġurbeti mürġ-i himmetden ḫālī gördigümde *beyt:*

پرواز من بشهپر سنک ملامتست

در دست روزکار همانا فلاخنم

müfādınca benüm pervāz-ı şehbāl-i ḥālüm seng-i melāmetdür, beñzer ki dest-i rūzgārda ṣapan-mis̱ālüm diyü sū-be-sū [Ü5b] sengāsā endaḫte-i dūr-ā-dūr ve ṣapan gibi her kimüñ başına çevrilsem ʿindinde bī-hūde devr ile tehī-destligüm meşhūr iken ʿayn-ı ġurbetden ḳısmetüm olan ḳaṭre-i ābı, gevher-i nā-yāba muʿādil farż idüp, pāy-ı istiġnāyı keşīde-i dendān-ı ṣadef ḳılup, bu vechle kih ü mih ḳatında şeref bulmışidüm, *mısraʿ*:

مرغ زیرک چون بدام افتد تحمل بایدش

mıṣdāḳınca bir zamān bu dām-ı s̱iḳlete ṣabr ile taḥammül ve vech-i maʿāşa kirişme-i ʿayn-ı tevekkül ile taḥammül gösterüp, bī-hūde naḳd-ı vaḳti revāc-ı bāzār-ʿünvān-ı ʿayn-ı aʿyānda güẕerān itdürdigümden kendüme ye'sʾ-i tāmm gelüp rücūʿ-ı ḳahḳarī ile *beyt*:

هر که اوقات کند صرف بنقّادئ خلق

میرود زود تهی دست ز بازار برون

müfādınca vaṭan-ı aṣliyyeme ʿavdete iḳdāmumda ṭabʿ-ı āzādegānuma yeñi başdan ḳayd-ı girān vażʿı içün dāne-i dām ile mürġ-i dilümi ṣayd sevdāsında olanlara *beyt*:

هر دانه نمی اورد مرا در دام

باشد زکوه قاف چو عنقا نوالهام

mażmūnınca vaṭanda nān-ı ḫuşke ḳanāʿat ḫoşluġın īrād idüp hemīşe *beyt:*

Kibāruñ köfte-ḫor-ı süfre-i inʿāmı olmaḳdan

Ḳanāʿat-kerde-i şūrbā-yı bulġur olmamuz yegdür

manẓūmesin ṣubḥ u şām evrād ḳılar idüm. Vaḳtā ki sebū-yı dīdede āb-ı ṣafā-yı vidāʿ müreşşaḥ ve ʿavdet iḳāmete müreccaḥ oldıḳda uṣūl ile ol aʿyān-ı müşārun ileyhe *beyt*:

نه روا که در دیار تو دانا عزیز نیست

نفرت بدان دیار که نادان بود عزیز

beytini ḳırā'et ve der-ʿaḳab ḳaṣīdesiz pīşrev-i ʿavdet olup *ḥasb-i ḥāl:*

Derd (ü) ġam ile baġrumı ḫūn eyledi ġurbet

Ġāyetle beni zār u zebūn eyledi ġurbet

[Ü6a] Kārum n'ola hep sehv ü ḫaṭā vü ġalaṭ olsa

Sermāyemi sevdā-yı cünūn eyledi ġurbet

Niyyetger-i ʿavd-i vaṭan oldıḳça derūnum

Pā-bend ile biñ [S5a] siḥr ü füsūn eyledi ġurbet

Ḳıldı beni deryūzeger-i bāb-ı edānī

Pāmāl idüben ḳadrümi dūn eyledi ġurbet
Şaṭranc-ı ġam u derd ile ṣad-renc ü miḥenden
Ruḫ göstererek ḫayli oyun eyledi ġurbet
Bī-hūde tekāpū ile ebnā'-i zamāna
Ḥayfā ḳad-i mevzūnumı nūn eyledi ġurbet
Aḥvāl-i dil-i ber-zede-sāmānumı dehre
Şerḥ itmege ṣad ḳayd-ı mütūn eyledi ġurbet
Ṭıfl-ı dilimüñ mühre-i gehvāresin el-ḥaḳ
Seng-i yede-i seyl-nümūn eyledi ġurbet
Ḳıldı dil-i zārum hedef-i tīr-i teġāfül
Her dem beni āzürde-derūn eyledi ġurbet
Aḥvālümi tanẓīme ruṭūbet diledikçe
Her dīdemi mecrā-yı ᶜuyūn eyledi ġurbet
Meylüm çoḳ idi rāḥat içün ġurbete ammā
Ben ᶜācize ednā-yı rükūn eyledi ġurbet
Mesken ṭaleb itdikçe bu bī-menzile raḥmen
ᶜArż-ı maḳar-ı gūşe-i tūn eyledi ġurbet
Maᶜẕūr ola bir yirde ḳarār eyleyemezsem
Zīrā beni bī-ṣabr u sükūn eyledi ġurbet
Berg-i gül-i bāġ-ı emelüm tāze ter iken
Ṣuvarmaġa taḥrīk-i ġuṣūn eyledi ġurbet
Gāh itdi beni ḳayd-ı kitābetde giriftār
Her dem ser-i sevdāmı nigūn eyledi ġurbet
Feryādum olursa n'ola peyveste-i eflāk
Çün āhumı pür-şekl-i sütūn eyledi ġurbet
Nīk ü bed-i dünyāya ḳılup kendümi vāḳıf
Her vechile āgāh-ı fünūn eyledi ġurbet
Sebḳat-kün-i endīşe iken eşheb-i ḫāmem
Merkūb-ı cefā ile ḥarūn eyledi ġurbet
Cümle raḳam-ı daġdaġa-ı derd-i me'āli
Levḥ-i dilüme cemᶜ-i yekūn eyledi ġurbet
Her dem dil-i nā-kāmı ṣuvarup ḳulaġından
Bāver-kün-i her vaᶜd-i kemūn eyledi ġurbet
Bir luḳme içün ḥavṣalamı [Ü6b] ḳahr-ı minenle
Pür-zehr-i girān-bār-ı menūn eyledi ġurbet
Ancaḳ gözümi seyr-i beliyyāt-ı vaṭandan
El-minnetü lillāh maṣūn eyledi ġurbet

Lenger-figen-i sāḥil iken Rūḥī-i zārı

Müstaġraḳ-ı deryā-yı duyūn eyledi ġurbet

diyerek bi-ḥamdillāh maṣḥūben bi'ṣ-selāme cānib-i vaṭana vuṣūl ümniyyesi ḳarīnü'l-ḥuṣūl oldıḳda *beyt*:

مرو بخانهٔ ارباب بیمروت دهر

که کنج عافیتی در سرای خویشتنست

beyti üzre kendi beytimde gūşe-gīr-i iḳāmet olup gördüm ki *naẓm:*

مدتی شعر بهر نوع نوائین کفتم

لفظ و معنیش در افشان و پسندیده نفس

غزل از روی [S5b] هوس بود و مدایح ز طمع

نه طمع ماند کنون در دل تنکم نه هوس

müfādınca bir zamān her nevᶜde lafẓ u maᶜnāsı pesendīde eşᶜār güftārına ṣāḥib-i iḳtidār iken ne gerdende hevā-yı ḳaydı ṭurre-i ḫūbān ve ne dil-i tengde ṭamaᶜdan nāşī heves-i medḥ-i aᶜyān ḳaldı. Zīrā *beyt*:

بی محرک نشود هیچ سخنور کویا

نغمه بی زخم نیامد ز رک تار برون

mıṣdāḳınca reg-i tārdan zaḥmetsüz naġamāt ẓāhir olmadığı gibi bī-muḥarrik süḫanverān gūyā olmadığı nümāyāndur, *beyt*:

خنک نیک بختی که در کوشهٔ

بدست ارد از معرفت توشهٔ

mıṣdāḳınca; «Nīk-baḫt u saᶜādetmend bir gūşede ḳarār ve maᶜārifden bir tūşe iddiḫār idendür» didikleri mażmūna dil-bend olup ᶜuzleti iḫtiyār ve daḫı *naẓm*:

کوشه کیری میکند ناقص عیار انرا تمام

بی صدف صورت نبندد قطره‌را کوهر شدن

تاکی از اقبال دنیای خسیس افروختن

چند چون اتش زهر خاری زبان او رشدن

کوشه‌کیران مردمان صائب که جز درکاه حق

با قد حم نیست لائق حلقهٔ هر در شدن

müfādınca ḫalḳdan inḳıṭāᶜ ile zāviye-i tenhāyīde ḳarār idüp *beyt*:

نعم‌المجالس والرفیق کتاب

تخلوا به ان فاتک‌الاحباب

mertebesine vāṣıl ve müṭālaᶜa-i kütüb ü resā'il ḥāṣıl ider iken feżā'il-i ᶜulūm beyānında olan eḳāvīl-i ṣaḥīḥa ve nuḳūlāt-ı ṣarīḥa üzre ᶜilm-i Fārisīnüñ maḳbūl ve merġūb ve ᶜinde'l-efāżıl maḥbūb olduğın bu vechle iẕᶜān eyledüm ki evvelā İbnü Kemāl ᶜaleyhi raḥmetü'l-Müteᶜāl maḫṣūṣ risālesinde eyidür:

Feṣāḥat ve belāġat ile zirve-i iᶜcāza [Ü7a] vuṣūli menṣūṣ ve cümle elsine üzre ser-fırāzlığı edillesi ke'l-benāni'l-merṣūṣ olan lisān-ı ᶜArabīdür baᶜdehū efḍal-i elsine-i sā'ire zebān-ı Fārisīdür. Ve

Fāris bir diyāruñ adıdur ki aña Şīrāz dirler. Ve Fārisī pā-i ʿAcemī ile Pārsīden muʿarrabdur, ʿalāmet-i taʿrīb bānuñ fāya tebdīlidür. Zīrā taʿrīb, naḳl bi'l-maʿnā üzre bir lafẓ-ı ʿAcemi ʿArabī lafẓa döndürmege dirler, intihā. Ve daḫı Mevlānā Niʿmetu'llāh ʿaleyhi raḥmetü'l-İlāh eyidür: Ḥāfıẓu'd-dīn e'n-Nesefī Kāfī nām kitābında Ebū Saʿīdi'l-Berdaʿī rivāyeti üzre ḥadīs̱-i şerīfde لسان اهل [S6a] الجنة العربية والفارسيةالدرية vārid olmışdur. «Deriyye»den murād zebān-ı Fārisīdür, intihā.

Ḳaldı ki sebeb-i tesmiyede birḳaç ḳavl vardur. Evvelā mevlānā-yı mūmā-ileyh Kitābü'l-Luġatinde eyidür: ʿAcem pādşāhlarından Behrām-ı Gūr ibni Yezdecird bin Şāpūr kendi ḳapusında: "Fārisī dilinden ġayrı söylenilmeye ve berāvāt u aḥkām u mekātīb ü erḳām cümle Fārisī dili ile terḳīm olına" diyü tenbīh idüp bu minvāl üzre ḫaylī müddet icrā'-i ḥükūmet ve salṭanat itdi. Pes bu dil ol ḳadar şāyīʿ oldı kim bu dili anuñ ḳapusına nisbet idüp yā-i nisbet ile Derī dirler. Ve daḫı Uḳnūm ṣāḥibi eyidür: Derī diyār-ı ʿAcemde bir ṭā'ifenüñ ismidür ki anlar luġat-i faṣīḥa ve ʿArabiyye söylerler. Ve daḫı şol ṭaġ etegine dirler ki āb u hevāsı laṭīf ola, ol sebebden ol ṭaġuñ kekligine Derī dirler. Ve ḳarārgāh ve ẓarfiyyet maʿnāsına gelür dimişler, intihā. Ve Ferheng-i Şuʿūrī ṣāḥibi raḥmetu'llāhi ʿaleyh eyidür: Muḥammed Hindūşāh-ı Naḫcuvānī Ṣıḥaḥında rivāyet ider ki: ʿAcem pādşāhlarından Behmen bin İsfendiyār zamānında eṭrāf-ı ʿālemden ḫalḳ gelüp şāh-ı müşārun-ileyhüñ ḳapusına cemʿ oldular, ammā birbirlerinüñ lisānın fehm idemezler idi ve Fārisīde gūn-ā-gūn luġatler söylerler idi. [Ü7b] Zīrā her vilāyetüñ maḫṣūṣ luġati vardur. Pes Şāh Behmenüñ emriyle ol ʿaṣruñ ʿulemā vü füṣaḥāsı zebān-ı Fārisīnüñ eṣaḥḥ u efṣaḥın vażʿ idüp Derī nām ḳoydılar, yaʿnī ḳapu lisānı diyüp eṭrāf-ı memālike tenbīh itdiler ve cemīʿ-i ḫalḳ daḫı ol luġati istiʿmāl eylediler. Ve ehl-i zamāna bu vażʿ-ı luġat maḳbūl ü maṭbūʿ gelmek ile münaḳḳaḥ u mühez̲z̲eb eylediler. Ve Ferheng-i Cihān-gīrī nām kitāb ṣāḥibi Yūsuf-ı İncuvī rivāyet ider ki: Luġat-i Fārisīye «Derī» tesmiyesinde üç vech vardur. Vech-i evvel: Bir cemāʿat faṣīḥ eyitdiler; her luġatde ki noḳṣān olmaya aña Derī dirler. Vech-i s̱ānī: Bir cemāʿat eyitdiler ki: Derī bir lisāndur ki anı birḳaç pāre şehrüñ sākinleri tekellüm iderler, ol şehrlere Bāy ve Merv ve Buḫārā dirler. Vech-i s̱ālis̱: Bir cemāʿat eyidür; Derī pādşāhlaruñ āsitānında olan ḫalḳuñ tekellüm itdikleri luġate dirler, intihā.

Ve yene ʿilm-i Fürsüñ maḳbūliyyeti beyānında İmām Suyūṭī raḥmetu'llāhi teʿālā, Ḥabā'ikü fī-Aḫbāri' [S6b] l-Cinni ve'l-Melā'ik nām kitābında eyidür: اخرج ابن ابى شيبة عن ابى امامة قال ان الملائكة الذين يحملون العرش يتكلمون بالفارسية intihā. Ve Ferheng-i Şuʿūrī eyidür: Baʿżı kütübden naḳlen Tefsīr-i Deylemīde ʿibāret-i ṣarīha ve rivāyet-i ṣaḥīha böyledür ki: سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم من ميكائيل عليه السلام هل يقول الله عز وجل شيئا بالفارسى قال نعم يقول الله جل حب لاله چكنم با اين مشتئ ستمكار جز آنكه بيامرزم intihā. Ve bu maʿnāya işāretde Kemāl İsmāʿīl:

یک کرشمه کرده فضلت یا بنی ادم ازان
غلغلی در جان مشتی خاکیان انداخته

diyü buyurmışdur, kez̲ā fī-Ferheng.

[Ü8a] Ve niçe nādire-i dehr ü devrān olan evliyā'-i z̲ī-şānuñ ve niçe ʿulemā-yı aʿlām u fuḳahā-yı ʿiẓām u fużalā-yı vālā-maḳāmuñ güftār-ı cevāhir-ās̱ārları bu lisānuñ silkinde muntaẓam olmaġın

yādgārlarına herkes ḫarīdār olmışdur. Ve bu ʿilmüñ ʿulūm-ı müsteḥabbeden olduġı mesṭūr-ı mütūn u şurūḥ-ı ʿulemā ve cerā'id-i pür-fevā'idleri bu elfāẓ-ı dürer-bār ile müzeyyen ü memdūḥ-ı fużalādur. Zīrā bu lisān-ı şeref-ʿünvān ile āşnālıġı olan dānişmendān iḫtirāʿ-ı naẓm-ı ābdār ve ibdāʿ-ı nes̱r-i cevher-āsāra iḳtidār bulmaġın baʿżıları rubʿ-ı meskūn-ı fünūnda fetḥ-i diyār-ı teṣānīf-i maḳbūle ile beyne'l-enām nāmdār ve baʿżıları vücūh-ı ṣaḥā'if-i süḫanverī vü ruḫsāre-i evrāḳ-ı leṭā'if-i enverīde ṭarḥ-ı ṣuver-i maʿārif ü hüner ile ṣāḥib-i iştihār olmışdur. Ve baʿżıları bu ʿilmüñ vesāṭatıyle istiʿmāl-i ebkār-ı meżāmīnde müşārun bi'l-benān ü istikmāl-i efkār-ı nazükterīnde fā'iḳ-i beyne'l-aḳrān olmışdur. Ve baʿżıları kişver-i naẓm-ı bedīʿu'n-niẓāmda tekmīl-i dā'ire-i devlet ü ʿirfān ve tertīb-i dīvān-ı şevket-ʿünvān ile mālik-i baḥr u berr-i hüner ü ʿizz ü şān olmışdur.

Pes ʿayn-ı ḥaḳīḳat-bīn ile bu ḥālāta naẓar-ı diḳḳat-es̱er ü çeşm-küşā-yı ʿibret olınsa nāẓıra ḫafī degüldür ki ḥażret-i Ḥaḳḳ u Feyyāż-ı Muṭlaḳ ḳudret-i kāmile vü ḥikmet-i bāliġası muḳteżāsınca kāffe-i eşyāyı birbirinden mümtāz ve birbirine nisbet ile baʿżısın baʿżısından ser-firāz itmek ile her şeyde bir ḥikmet ve herkesde bir ḳudret ve her ḳudretde bir ḳuvvet ve her dīdede bir baṣīret ve her baṣīretde bir [S7a] ṣūret ve her ṣūretde bir sīret ve her sīretde bir sırr-ı şerīf ve her ʿaynda bir nūr-ı laṭīf ve her gülde bir būy-ı dil-āvīz ve her dilde bir ḫūy-ı siḥr-āmīz ve her dehende bir lisān-ı ḫoş-taʿbīr ve her süḫanda bir te's̱īr ve her nuṭḳda bir rūḥ ve her rūḥda bir fütūḥ ve her rāḥda bir inşirāḥ ve her inşirāḥda bir rāḥ ve her nesnede ṣad gūne feyż ve her feyżde ṣad hezār neş'e ve her yirde bir ḫāṣṣa ve her ḫāṣṣada bir es̱er [Ü8b] ve her es̱erde bir ḫaber ve her ḫaberde bir ḳāl ve her ḳālde bir me'āl ve her cāda bir şecer ve her şecerde bir s̱emer ve her s̱emerde bir lez̠z̠et ve her nihālde bir gūne gül ve her gül içün bir gülşen ve her gülşende bir bülbül ve her bülbülde bir ġulġul ve her murġda bir nāle ve her gülde bir jāle ve her jālede bir gevher ve her gevherde bir āb ve her ābda bir cevher ve her çemende bir serv-i āzād ve her servde bir ḳumrī ve her ḳumrīde bir feryād ibdāʿ u īcād idüp خلق‌الانسان علمه‌البيان naẓm-ı belāġat-ʿünvān u ḫulḳ-ı ḥikmet-nişānı üzre āşyān-sāz-ı gülistān-ı ʿirfān olan bülbülān-ı süḫanuñ her birin bir gülşen-i süḫanda nev-perdāz ve ṭūṭiyān-ı ʿulūmuñ her birin bir āyine-i ṣāf-żamīr üzre tekellüm-sāz eylemişdür. Cümleden biri ol bülbül-i gülşen-serāy-ı ʿilm ü ʿirfān ve ṭūṭī-i şekeristān-ı fażl u hüner-i bī-kerān ve ol bālā-nişīn-i taḫtgāh-ı vilāyet ve maḳām-güzīn-i evc-i kerāmet, ṭuġrā-keş-i münşī-i feṣāḥat ve emīr-i dārü'l-mülk-i belāġat, ser-merd-i meydān-ı kemāl maẓhar-ı mevhibe-i Müteʿāl, üstād-ı ehl-i ʿirfān, ṣāḥib-i irşād-ı mürīdān Şeyḫ ʿAṭṭār ʿaleyhi raḥmetü'l-Ġaffārdur ki ġāliye-i kerāmāt-ı ʿāliyyesi ʿıṭrsā-yı meşāmm-ı rūzgār ve tefārīḳ-i te'līfāt-ı ʿabīr-ās̱ārı zīver-i bāzār-ı iştihār olmışdur. Pes ol şeker-fürūş-ı naṣāyıḥ-ı leṭā'if olan merd-i ʿārifüñ ās̱ār-ı pür-fevāyıḥ u yādgār-ı miskiyyetü'r-revāyıḥı egerçi bisyārdur lākin cümleden ziyāde müstaʿmel olan Pend-nāme-i ḥalāvet-ās̱ārıdur ki bāzār-ı rūzgārda serserī devr iden bī-kār ve merāret-i aḫlāḳ-ı nā-hemvār ile telḫ-kām olan bīmārı *beyt*:

درين بازار عطاران مر و هر سو چو بيكاران

بدكانى كسى بنشين كه در دكان شكر دارد

maḳālesiyle daʿvetde kāfī [S7b] ve devā-yı derd ü ʿillete şehd-i şāfīdür. *Şiʿr*:

كتاب فاخر كالدر لفظا

حزى شانه بالنور سطرا

معانيه علت كل المعالى

جلى نفعه كالمسک قدرا

Pes derūnında münderic olan ḳand-i nebāt-ı [Ü9a] naṣāyıḥ u pend-i ʿıṭrıyyetü'r-revāyıḥ nev-hevesān-ı naṣīḥate māye-i iktisāb-ı s̱evāb u maʿrifet ve re's-i māl ü niṣāb-ı bī-ḥisāb-ı fażīlet olup ve sāl-ḫorde-i rūzgār olan ḫāne-i ḫarāba daḫı bu kitāb ile ʿamele şitāb, dāfiʿ-i ārzū-yı ʿavdü'ş-şebāb idigin aḥbāba īmā içün eks̱er-i evānda nikātın müfākere ve ṭullāba her ānda taʿlīm ü müẕākere ider idüm. Pes enīs ü celīs-i meclis-i laṭīf-i ẓarīfāne olan yārāna: "Şeyḫ-i müşārun ileyhüñ bu kitāb-ı müstetābınuñ cümlegāh-ı derūn-ı kelām ve ḫāne-i büṭūn-ı elfāẓ-ı cevāhir-niẓāmında mestūr olan ebkār-ı işāret ü ʿarā'is-i nikātı vuṣlatına ḳādir ve daḫı *naẓm*:

معانيه من تحتالحروف كانها

بدور بانوارالحقائق تشرف

müfādınca böyle bir envār-ı ḥaḳāyıḳ u deḳāyıḳı cāmiʿ olan nüsḫa-i lāmiʿanuñ mecāz u kināyāt-ı luġātı ṣoḥbetine vāṣıl bir māhir bulınsa ẕeyl-i himmetine teşebbüs̱ birle bu vech üzre keşf-i beyān u şerḥ ü ʿıyānın recā ve ḳabūl-i niyāz żımnında sāye-i mürüvvetine ilticā ider idik" diyu iẓhār-ı temennā eyledigimde bu gūne tereccī vü temennīde üslūb-ı ḥakīm ḳāʿidesi üzre *beyt*:

هر سر كه در ته دل كنج انزوا

خودرا بجلوكاه سخن بيقرار كرد

mażmūnın iẕʿān itmeleriyle ber-vech-i recā: "Şerḥ-i Pend-nāme-i girān-bahā ancaḳ cenāb-ı maʿārif-niṣābuñ cell-i himmetine vā-bestedür" diyü eḥibbā yek-sere dāmen-gīr-i temennā olup *naẓm*:

Gerçi ehl-i zamāne kāhildür
Eks̱eri lehv ü laġve mā'ildür
Sözüñ olursa daḫı dürr ü güher
Kim oḳur anı şimdi kim diñler
Eylemez aḳça maʿrifet güheri
Getür ortaya varsa sīm ü zeri
Līk bir tuḥfe gezse bāzārı
Çıḳar elbetde bir ḫarīdārı
Bāġ-ı dilde açılsa ger bir gül
Bulınur aña daḫı bir bülbül
Yūsufāsā belirse bir maḥbūb
Der-ʿaḳab [Ü9b] bulınur aña Yaʿḳūb
Ger ẓuhūr itse bir ṣaçı Leylā
Bulınur aña daḫı bir şeydā

su'āl-i muḳadderine [S8a] cevāb-ı meżāmīn-ibrāz u ifhām ile niçe muḳaddemāt-ı niyāz tertībiyle netīce-perdāz-ı ibrām olduḳlarında ḫᵛāh u nā-ḫᵛāh ḥuṣūl-i merāmlarına kemer-bend-i iḳdām olup ber-vech-i

niyāz şerḥ-i *Pende* ihtimām-ı tāmm ve ber-vech-i ātī beyān-ı luġāt ve ʿıyān-ı nikātında ḫitām gösterdüm. Ḫulāṣa-i kelām cümle nüsḫaların cemʿ ü taḥrīr birle evvelen lafẓınuñ luġaten ve ıṣṭılāḥan maʿnālarını luġat-i Fārisī ve ʿArabīde beyān olındıġı üzre ibrāz ve Fārisīyi ʿArabīden imtiyāz idüp maḳāma münāsib ve murād olan maʿnāyı taṣrīḥ ve semāʿa ṣafā-baḫş olan maʿānī-i bāḳıyelerin daḫı bu lafẓ şu ḳadar maʿnāya gelür diyü Ferheng-i Şuʿūrī ve Deḳā'iḳu'l-Ḥaḳā'iḳ-ı İbnü Kemāl ve Müfredātü'l-Fürs ve Niʿmetu'llāh ve Ḥalīmī Ve Düstūru'l-ʿAmel ve Tuḫfetü'l-Mülūk nām kütüb-i luġātden naḳlen tavżīḥ eyledüm. Ve her beytüñ maʿnāsını beyānda ve nikāt u işārātın ʿıyānda daḫı evvelen nāẓımuñ murādı üzre maʿnā-yı ẓāhiri taḳdīm ve āyāt u eḥādīs̱den neye telmīḥ oldıġın ṣarāḥaten terḳīm idüp eḥādīs̱ ü aḫbārın eks̱erin İmām Münāvī raḥmetu'llāhuñ Deḳā'iḳu'l-Ḥaḳā'iḳından ve baʿżan Meşārıḳ-ı Şerīf ve Mebārıḳdan yād eyledüm.Ve ol maḳāma münāsib olan naṣāyıḥ-ı latīfe ve mevāʿıẓ-ı münīfe beyānında İbnü Cevzīnüñ Muḫtaṣaru'l-İḥyāsından ve İbnü Ġānimüñ Ḥallü'r-Rumūz ve Cevāhiru'l-Künūzından ve Mecmaʿu'l-Fevā'id ve Müdhişü'l-Ḳulūb ve resā'il-i sā'ire-i muʿtemedün-ʿaleyhādan iʿtimād virdüm. Ve maḳāma münāsib ḍurūb-ı emsāl-i ʿArabiyye ve Fārisī ityāniyle maʿnā-yı meẕkūr u murādı keşf ü ʿıyān eyledüm. Ve bunlardan mā-ʿadā her beytüñ ẕeylinde niçe ʿArabī ve Fārisī ebyāt u eşʿārlarıyle icmālleri tafṣīl idüp ebyāt-ı meẕkūrenüñ eks̱erin nāẓımuñ Müferriḥ-nāme nām yādgārından istişhād ve baʿżan Muḳaṭṭaʿāt-ı İbnü Yemīn ve Dīvān-ı Ṣā'ib ve ems̱āllerinden īrād eyledüm. Ve ol ebyātları daḫı icmāliyle beyān ve ḫulāṣaların [Ü10a] naẓmen ve nes̱ren ʿıyān eyledüm. Ve s̱āniyen her beytüñ maʿnā-yı ṣūfiyāneye taḥammüli olanlarını Maḳāmātü'l-Evliyā ve Mes̱nevī-i Mevlānādan baʿżı ebyāt-ı şerīfe ile yād ve maʿānī-i bāṭınelerin taḥrīr ü işāret ve meşāyıḫ-ı muḥaḳḳıḳīnüñ edā vü taʿbīrlerin [S8b] tasṭīre mübāderet birle *naẓm*:

Kilk-i siḥr ile idüp naḳş-ı nigār-ı maṭbūʿ

Silk-i taḳrīre çeküp dürr-i kelām-ı maḳbūl

mażmūn-ı ābdārın āşkār eyledüm. Ḳaldı ki nāẓımuñ kelāmında, *mes̱nevī:*

معنی اندر شعر جز باخبط نیست

چون فلاسنکست اندر ضبط نیست

müfādınca ber-de'b-i şuʿarā ṣadrdan ṣadr-ı āḫara intiḳāl, meslek-i ḳadīm olup ḫuṣūṣan nüsḫalaruñ birbirine teġāyüri ḥasebiyle her birinüñ şerḥine ibtidār ne ḳadar ṣūretā tekrārı müşʿir ise, *naẓm:*

مکرر چند باشد شهد و شکر

شود بسیار نفع و خوب و خوشتر

mażmūn-ı nezāket-perveri ile dehān-ı ṭāʿināndan defʿ-i ṭaʿn içün *mıṣraʿ*:

سخنش تلخ نخواهی دهنش شیرین کن

emrine şedd-i niṭāḳ-ı imtis̱āl olınmışdur. Ve baʿde't-tesvīd ṣaḥā'if-i şeb-ārānuñ beyāż-ı ṣubḥı ser-dāde-i maṭlaʿ-ı merām oldıḳda; "naẓra-i ūlā ḥumeḳādur" diyü ser-tā-pā فرجع البصر كرتين mażmūnına idāre-i ḥadeḳa-i ʿayn-ı imtis̱āl idüp tekrīr-i naẓar birle her ḥarfi taṣḥīḥ ve ḫarāş-ı ḳalem-ṭırāş ile noḳṣān u zā'idleri ıṣlāḥ ve ḳalem-i istiṣlāḥ ile tenḳīḥ ḳılınmışdur. Ve bi-fażli'llāhi teʿālā bu şerḥ-i ḥayāt-efzā beyān-ı şurrāḥ-

ı pīşīne nisbet olınsa rūḥ-ı pür-fütūḥ mes̱ābesinde idigi nümāyān olmaġın **Rūḥu'ş-Şurūḥ** ile tesmiyeye şāyān olmışdur, *li-şāriḥihī*:

Dilimüzde n'ola derc olsa firāset Rūḥī

Kāşif-i sırr-ı laṭīf (ü) süḫan-ı pākiz biz

Sözimüz cān gibi cāndur sevenüñ fehminde

Nüsḫa-i nādire-i ʿālem-i idrāküz biz

Ve daḫı işbu şerḥ-i pākīze ez-ġaraż-ı dünyānuñ nefʿi ʿāmm olmaḳ içün ḥasbeten lillāhi teʿālā lisān-ı [Ü10b] Türkī üzre taḥrīr ü imlā ve ber-vech-i muḥarrer tasṭīr ü inşā kılınmışdur.

İmdi bu yādgār-ı rūḥ-efzāya nāẓır ve ʿindinde ḥāẓır olan ulü'l-ebṣārdan recā-i bende-i günehkār budur ki لكل عالم هقوة و لكل صارم نبوة müfādınca hemīşe rāst-kār u pākīze-i kirdārdan ẕelle vuḳūʿı bedīdār ve elbetde çeşīde-i ālām u ekdār-ı rūzgār ve būyende-i hāmūn-ı dār u diyār olanuñ pāy-ı ḳalem-i ḫiẕmet-güẕārı vādī-i ṣaḥā'if-i sehv ü ḫaṭāda ālūde-i ġubār ve daḫı *beyt*:

Semend-i ḫāṭırum ṣaḥrā-yı ġurbetde yorılmışdur

N'ola naḫçīr-i maʿnādan tehī olursa fitrāki

iʿtiẕārınuñ ḳabūli ḳābil-i inkār [S9a] degüldür, lākin dāmen-i şebgīr-i teġāfül-i kerīmāne ile setr-i ʿuyūb u hefevāt lāzime-i şān-ı munṣıf-nihādān u sütūde-ṣıfāt olmaġın işbu şerḥ-i laṭīfde olan işārāt-ı te'līfi ʿadem-i fehminden nāşī vażʿ-ı kenāre sebbābe-i iʿtirāż-ı bī-mevḳıʿ ile telvīs̱-i ṣaḥā'if-i leṭā'ifde bī-iḫtiyār olan cāhilān-ı nāḳıṣ-naẓarān-ı pür-iʿrāża sīlī-i ḳafā-şiken-i tevbīḫ ḥavālesiyle ḥadlerin bildirüp ḥimāye-i ʿırż-ı şerḥ-i pākīze-dāmānda himmet-i bī-kerān u ġayret-i firāvān ile bu faḳīr-i maʿẕeret-ḫᵛāh her-gāh taḥmīl-i minen-i bī-pāyān idüp bu yādgārdan müstefīd olan yārān daḫı dergāh-ı Āmurzgārdan bu günehkār içün ṭālib-i ġufrān olalar. Pes dergāh-ı Vāhibü'l-āmāldan be-her-ḥāl ümīd-i vās̱ıḳ u recā-i ṣādıḳum budur ki bu bābda olan saʿyümi cemīl ü bāʿis̱-i ġufrān-ı cürm-i kes̱īr ü ḳalīlüm eyleye, āmīn! *Mıṣraʿ*:

Bi-ḥaḳḳı ġonçe-i طه ve sünbül-i يس

الله هادى عليه اعتمادى *li-şāriḥihī*:

Yā Rabb dilümi vāḳıf-ı esrār-ı yaḳīn it

Mihr-i süḫanum kāşif-i envār-ı berīn it

Tevfīḳuñ ile rişte-i bārīk-i ḫāyālüm

Vādī-i sülūk-i ṭalebe metn-i metīn it

Her-dem beden-i ʿācizümi ʿāfiyet üzre

Luṭfuñla ṣafā-ḫāne-i ṣıḥḥatda mekīn it

Esb-i ḳalemüm sāḥa-i ʿirfān u hünerde

Sebḳat-kün-i endīşe-i merdān-ı güzīn it

Tebyīż-i süveydā-yı ṣaḥā'ifde hemīşe

Dest-i emelüm cümle mevāniʿden emīn it

Eṣdāf-ı yem-i dilde olan cevher-i nuṭḳum

Bāzār-ı ḥaḳīḳatde ḳamu dürr-i s̱emīn it

Rūḥī ḳuluñuñ Rūh-ı Şurūḥını İlāhī

İmdād-ı füyūżāt ile itmāma ḳarīn it

[Ü119a][1] **Muḳaddeme**

Maᶜlūm ola ki bu yādgār-ı naṣāyıḥ-ās̱āruñ nāẓımı Şeyḫ ᶜAṭṭār dimekle āvāze-gīr-i bāzār-ı rūzgār olmışdur. Nitekim ḫātime-i Pend-nāmeye ḳarīb bir maḥallde tems̱īl żımnında lafẓ-ı ᶜaṭṭār ile bu maᶜnāya tevriye buyuracaḳdur. Şeyḫ-i müşāru'n-ileyhüñ nām-ı bülend-iḥtişāmı Yūsuf ve laḳab-ı saᶜādet-niẓāmı Ferīdü'd-dīn ve vaṭan-ı ᶜālīleri Nīşābūrdur. Nīşābūruñ aṣl-ı nāmı «Īrān-şehr»dür. Īrān, kesr-i hemze ile Şāh Hūşeng bin Siyāmeküñ adıdur. Şāh Ferīdūn ᶜIrāḳ ve Fāris ve Āẕerbeycān memālikinüñ mecmūᶜın büyük oġlu Īrece virmişidi; [S9b] Īrān ismi andandur. Ve nehr-i Āmūnuñ öte ṭarafın Tūr nām oġluna virmişidi; Tūrān ismi andandur. Ve Şeyḫ ḥażretleri meşāyıḫ-ı ṣūfiyye miyānelerinde "üveysī" tesmiye olınan evliyā-yı kirām-ı ᶜālī-maḳāmdandur. Üveysī didikleri anlardur ki ẓāhiren bir mürşidi maᶜlūm olmaya ve ṣūretā meşāyıḫdan birinüñ ḫiẕmetin ḳılmaya. Lākin maᶜnāda bir velīnüñ rūḥāniyyeti anı terbiye vü irşād eyleye. Pes şeyḫ-i müşārun-ileyhüñ ẓāhiren şeyḫi maᶜlūm degüldür, lākin maᶜnāda Şeyḫ Ḥüseyn Manṣūruñ rūhāniyyeti ile terbiye vü irşād bulmışdur. Niteki evliyā-i ᶜiẓāmdan Şeyḫ Ḥasen-i Ḫarḳānīnüñ daḫı ẓāhiren şeyḫi nā-maᶜlūm olmaġın maᶜnāda Bāyezīd-i Besṭāmī ravvaḥa'llāhu rūḥahu's-sāmī ḥażretinüñ rūḥāniyyeti ile terbiye bulmışdur. Ve daḫı Şeyḫ Bahā'ü'd-dīn Naḳş-bendī ke-ẕālik böyle olmaġın maᶜnāda Şeyḫ ᶜAbdü'l-Ḫālıḳ-ı Ġucduvānīnüñ rūḥāniyyeti anı terbiye vü irşād buyurmışdur. Ve Şeyḫ ᶜAṭṭāra üveysī didikleri gibi Naḳş-bendī daḫı dimişlerdür. İmdi "naḳş-bend" luġat-i Fārisīde naḳş baġlayıcı dimekdür, gerek naḳḳāş-ı maᶜrūf olsun ve gerek ḳumāş ṭoḳıyanlardan ḳumāşa naḳş baġlayıcı olsun. Ammā ıṣṭılāḥda ṭuruḳ-ı ṣūfiyyeden bir ṭarīḳuñ adıdur ki Naḳş-bendiyye dirler. Silsileleri ve nisbet-i külliyeleri ḥażret-i Ebī Bekrini'ṣ-Ṣıddīḳ rażıya'llāhu ᶜanha müntehī olur. Ve nisbet-i cüz'iyyeleri Ehl-i Beyt [Ü119b] vesāṭatiyle ḥażret-i ᶜAlī kerrama'llāhu vechehūya müntehī olur. Bu nisbete Silsiletü'ẕ-ẕeheb dirler. Pes ṭarīḳ-i Ḫalvetīnüñ nisbet-i külliyeleri İmām ᶜAlī rażıya'llāhu ᶜanh ḥażretine ve nisbet-i cüz'iyyeleri İmām Ebū Bekr rażıya'llāhu ᶜanh ḥażretine müntehī oldıġı Silsiletü'ẕ-ẕeheb vesāṭatiyledür. Ve sā'ir ṭuruḳlar bu iki ṭarīḳ-i ᶜaliyyeden müteferriḳ ü müşaᶜᶜab olurlar. Ve Naḳş-bendiyye meşāyıḫına Ḫᵛācegān-ı ᶜAzīzān dirler. Bu ṭā'ifenüñ ẕikr-i tevḥīdleri Ḫᵛāce Bahā'ü'd-dīne gelince ẕikr-i ḫafī idi. Baᶜdehū ḫᵛāce-i müşārun-ileyh ẕikr-i cehriyye vü ᶜalāniyye itmek ile Naḳş-bend tesmiye olındı. Ḫᵛāce-i müşārun-ileyhden ṣoñra gelen Ḫᵛācegān-ı ᶜAzīzān kimi ẕikr-i ḫafiyyeyi ve kimi ẕikr-i ᶜalāniyyeyi [S10a] iḫtiyār eylediler ve giderek esmā'-i Celālden Ḥayy u Ḥaḳḳ ism-i şerīfleriyle ẕikre iẕn virdiler. Ammā deverāna iẕn virmediler. Baᶜdehū meşāyıḫ-ı kibārdan sulṭānü'l-ᶜārifīn ve burhānü'l-vāṣılīn, miṣbāḥ-ı derūn-ı ehl-i yaḳīn ve miftāḥ-ı ḫazā'in-i envār-ı ᶜālemīn, ḥażret-i Mevlānā ve ḥażret-i Necmü'd-dīn-i Kübrā ve ḥażret-i Gülşenī ve sā'ir ems̱āl ü aḳrānları ġalebe-i ẕevḳ ü vecd ü şevḳ ḥāletinden nāşī her biri bir güne deverān ile ẕikr-i Sübḥānī iḫtiyār eylediler, keẕā fī-Ferheng. Ḫulāṣa-i kelām Şeyḫ ᶜAṭṭār ḥażretlerinüñ ās̱ār-ı kerāmātı maḳām-ı velāyetde olan ᶜulüvv-i derecātı şöhret-şiᶜār ve iḳrār-kerde-i

---

[1] Metin Ü nüshasında 11a yerine 119a'dan devam etmektedir.

evliyā'-i kibārdur. Nitekim ḥażret-i Mevlānā ḳaddese'llāhu sırrahu'l-ᶜazīz ile Nīşābūrda ṣoḥbetleri olup ve şeyḫ muṣannefātından Mevlānāya hediyye nāmıyle iᶜṭā buyurmaġın, baᶜde'l-müṭālaᶜa Mevlānā Şeyḫüñ rütbe-i vālāsın beyānında, *Mes̱nevī:*

هفت شهر عشق را عطار کشت

ما هنوز اندر خم یک کوچه ایم

buyurmışdur. Ve yegāne-i şuᶜarā-yı ᶜAcem Ḫᵛāce Ṣā'ib-i Tebrīzī, *beyt*:

صائب از درد سر هر دو جهان باد رسی

سر اکر در سر عطار نشابور کنی

buyurmışdur. Ḳaldı ki Şeyḫ ᶜAṭṭār [Ü120a] bu yādgārı tārīḫ-i hicret-i Nebī ᶜaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmuñ ḳanḳı sālinde naẓm eyledigi Pend-nāmesinde maᶜlūm u meczūm olur vech ile mefhūm degüldür. Lākin mihr-i maᶜārif ü kevākib-i teṣānīf-i pür-leṭā'ifinüñ şaᶜşaᶜa-baḫş-ı ᶜālem-i envār ve pertev-endāz-ı bilād u diyār oldıġı tārīḫ-i Hicretüñ yedi yüz ile sekiz yüz sāl-i meyāmin-iştimālinüñ miyānelerinde olmaḳ baᶜżı teṣānifinde olan beyānında maᶜlūmdur. Nitekim Müferriḥ-nāmesinüñ ḫitāmında:

ز هجرت رفته از هفتصد چهل سال

مفرح نامه کفتم از سر حال

diyü buyurmışdur. Pes Müferriḥātınuñ tārīḫi yedi yüz ḳırḳıncı sālinde olınca Pend-nāmesi bundan birḳaç sene muḳaddem veyā mu'aḫḫar olmaḳ muḥtemeldür. والله اعلم بالصواب

[S10b] بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم وبه نستعین Maᶜlūm ola ki nāẓım-ı merḥūm bu kitāb-ı müsteṭāba iḳtidā'-i bi'l-kitāb ve imtis̱ālen bi-ḥadīs̱i'l-ibtidā' besmele-i şerīfe ile ibtidā eylemişdür. Māᶜnā-yı şerīfi vü terkīb-i münīfi ḳavā'id-i ᶜArabiyyeden min-vech āgāh olana ḫafī degüldür ve fevā'id-i ḫavāṣṣı kütüb-i kes̱īrede merḳūm ve ehline maᶜlūmdur. Ve medḥ-i evṣāfı ile cerā'id-i şuᶜarā meşḥūn ve ferā'id-i ṣurūf ile naẓm-ı feraḥ-fezā ile eṣdāf-ı yemm-i mecmūᶜa-i ẓurefā pür-dürr-i meknūndur. Ez-cümle nāẓımuñ Müferriḥ-nāme nām tuḥfesinde olan medḥ-i bismi'llāh tilāvet-kerde-i gedā vü şāh idigi bī-iştibāhdur ki tercemesi ḫāme-i istiᶜānet-penāh-ı faḳīr ile bu vech üzre taḥrīr olındı, naẓm:

Besmeleyle bāb-ı rāzı ḳıl küşād

Eyleyüp pāk-i s̱enā-yı Ḥaḳḳı yād

Çünki bismi'llāhdur aᶜlā-yı nām

Başa bismi'llāhı tāc itdüm tamām

Buldı Ḳur'ān bed'i bismi'llāhda

Besmeleye şākirem her-gāhda

Gördi bismi'llādan Faḫr-i cihān

Lā-mekānı hem daḫı Ḥaḳḳı ᶜıyān

Yaᶜnī seyr-i ḳurb-i miᶜrāc eyledi

[Ü120b] Daḫı bismi'llāhı ser-tāc eyledi

Açdı bismi'llāh ile Mevlāya rāz

Ümmetüñ bāb-ı ġamını ḳıldı bāz

Virdi bismi'llāhdan Haḳḳ aña kām

Virdi hem teşrīf-i İslām u selām

Besmeleyle oldı gūyā keff-i ḫāk

Döndi bismi'llāhdan eflāk-i pāk

Buldı bismi'llāhdan ṭālib murād

Besmeleyle ḥıfẓ-ı Ḥaḳḳ olur ziyād

Bunda ismu'llāh Raḥmānu'r-Raḥīm

Var Kerīm^{ün} hem ᶜAlīm^{ün} hem Ḥakīm

Oldı bismi'llāh ile Ḳur'ān beyān

Virdi her bir sūreye ᶜünvān-ı şān

Buldı bismi'llāh ile ᶜālem vücūd

Oldı [S11a] bunda Ādeme ḫilᶜat nümūd

İrdi bismi'llāhdan Mūsāya nūr

Ḥaḳḳ tecellīsine maẓhar oldı Ṭūr

Ḫıżrı ġamdan ḳıldı bismi'llāh emīn

Buldı maḥrem Meryem-i ᶜiṣmet-ḳarīn

Ḳıldı bismi'llāh ile Dāvūd niyāz

Yūnusuñ bāb-ı murādı oldı bāz

Dīde-i Yaᶜḳūba arturdı żiyā

Buldı bismi'llāh ile Eyyūb şifā

Hem Süleymān salṭanat buldı tamām

Besmeleyle emrine dīv oldı rām

Buldı bismi'llāh ile herkes murād

Nārdan eyler ᶜuṣātı bu azād

Oḳu bismi'llāhdan ism-i aᶜẓamı

Urma bismi'llahsız hīçbir demi

Rūḥiyā budur ṭarīḳ-i müstaḳīm

Söyle bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

﴿حمد بی حد ان خدای پاکرا﴾ Ḥaddsiz ḥamd ol naḳāyıṣdan ṭāhir olan Tañrı içündür. **Ḥamd** dördinci bābdan maṣdardur, cemᶜi meḥāmid gelür. Maᶜnāsı luġatde «taᶜẓīm vechiyle vaṣf bi'l-cemīldür», gerek inᶜām muḳābilinde olsun ve gerek olmasun. Pes ḥamd-i luġavī ancaḳ lisān ile olur. Ammā ᶜörf ü ıṣṭılāḥda «münᶜim-i niᶜam oldıġı sebebiyle taᶜẓīmi müşᶜir olan fiᶜl-i cemīle dirler»; bu ancaḳ cümle aᶜżā ile olur. [Ü121a] Ve lafẓ-ı ḥamd bunda āḫirinüñ kesriyle mā-baᶜdine mużāfdur. Zīrā Fārisīde mużāfuñ āḫiri meksūr olur mā-naḥnü fīhi gibi, eger ẓāhire mużāf olursa. Ve meftūḥ olur eger żamīre mużāf olursa, meṣelā «ḥamdem» ve «ḥamdeş» gibi. *Fā'ide*: Maᶜlūm ola ki ḥurūf-ı hecādan sekiz ḥurūf zebān-ı Fārisīde müstaᶜmel degüldür. Ol ḥurūfları bu beyt cāmiᶜdür:

بشنو اکنون این حروف هشت را با سمع صاف

ثا و حا و صاد و ضاد و طا و ظا و عين و قاف

ḳaldı ki bu aḥruf-ı s̱emāniye egerçi Fārisīde müstaᶜmel degüldür lākin lisān-ı ᶜArabīden birḳaç kelimeler aḫẕ itmeleri ile kimini maᶜnā-yı mevżūᶜun-lehi üzre istiᶜmāl ve kimini maᶜnā-yı āḫar ile istiᶜmāl ve kimini kendü terkīblerinden cüz' itmekle istikmāl-i maᶜānī idüp kendü luġatleri mertebesine īṣāl eylemişlerdür. Ve baᶜżınuñ lisān-ı Fārisīde maᶜnāsına muṭābıḳ luġat bulınmaġıla maᶜnā-yı ᶜArabīsinde istiᶜmāl eylemişlerdür. Mes̱elā mā-naḥnü fīhi olan ḥamd ve daḫı bī-ḥadd kelimesinde [S11b] olan ḥadd kelimeleri gibi ki bunlar ᶜArabīden aḫẕ olınup terākīb-i Fārisīde cüz'olaraḳ istiᶜmāl olınmışdur. Hattā ḥarf-i ḥā lisān-ı ᶜArabīden ġayrıda yoḳdur diyü İmām Suyūṭīden naḳl vārid olmışdur. Buña göre ḥā ḥarfiyle olan çend kelimāt-ı ᶜArabiyyeyi erbāb-ı Fürs taᶜcīmen istiᶜmāl eylemişlerdür. Ve ḥamdüñ maᶜnāsını Fārisīde «s̱enā» ve «sütūden» lafẓı ile taᶜbīr eylemişlerdür. Ve daḫı Firdevsī-i Ṭūsīnüñ ḥamd ü şükri eks̱er maḥallerde «āzādī» lafẓıyle taᶜbīr eyledigi Ferheng-i Şuᶜūrīde mesṭūrdur. **Bī-ḥadd,** «nihāyetsiz» dimekdür. Naẓımuñ bu kelāmında [Ü121b] روى عن‌النبى‌عليه‌السلام اذا اعطى الله‌تعالى عبدا نعمة فقال العبد الحمدلله يقول الله‌تعالى انظروا الى عبدى اعطينه مالا قدرله و اعطانى مالا حد له ḥadīs̱-i şerīfine işāret vardur ve bu ḥadīs̱-i şerīf bu maḳāmda cümle-i aḥmedüñ iḫtiyāriyye oldıġını īẕān ider. Zīrā cemīᶜ-i ḥamdi inşā vüsᶜ-i ᶜabdde olmadıġı ẓāhirdür. **Bī,** Fārisīde edāt-ı nefydür. Bunuñ ifāde eyledigi maᶜnāyı Türkīde kesr-i sīnle «siz» ile taᶜbīr iderler. Maᶜlūm ola ki Fārisīde nā kelimesi daḫı edāt-ı nefydür. Bunuñ ifāde eyledigi maᶜnāyı Türkīde «degül» lafẓı ile taᶜbīr iderler. Pes bī lafẓı ile nā lafẓınuñ maᶜnāları birbirine muḫālifdür; farḳları maᶜnā cihetiyledür. Anuñçün her bār birbirinüñ maḳāmında istiᶜmāl olınmazlar. Mes̱elā mā-naḥnü fīhide «bī-ḥadd» dinür, ammā «nā-ḥadd» dinmez. Ve gāhī birbirinüñ maḳāmında istiᶜmāl olınurlar. Mes̱elā, «bī-kes» ve daḫı «nā-kes» dirler. Bī-kes, kimsesiz dimekdür. Nā-kes, kimse degül dimekdür. Ve yene Fārisīde gāhī nā kelimesinin elifin «hā»ya tebdīl iderler. Mes̱elā «er degüldür» ve «ᶜavret degüldür» diyecek maḥallde ᶜAcem «ne-merdest» ve «ne-zenest» dirler. Ḥadd, bunda «ġāyet» maᶜnāsınadur, Türkīsi «ṣoñ»dur. **Ān Ḫudā-yı pāk-rā,** tetābuᶜ-ı iżāfet ile «ol pāk olan Ḫudāyadur» dimekdür. **Ān,** elif-i memdūde ile birḳaç maᶜnāya gelür, bunda murād baᶜīde işāret içün mevżūᶜ-ı ism-i işāretdür. Ammā ḳarībe işāret «īn» lafẓı iledür ve bu īn [Ü122a] maḳāmı iken ān geldigi taᶜẓīm nüktesini işᶜār içündür. Nitekim الم ذلك‌الكتاب āyet-i şerīfinde hāẕā maḳāmına ẕālik [S12a] geldigi böyledür. Ve daḫı ān lafẓı āḫirinde hā kelimesi bulınmayan ism-i müfredüñ āḫirine lüḥūḳ ile edāt-ı cemᶜ olur, mes̱elā «ᶜālimān» gibi. Ve daḫı gāhī emrüñ āḫirine luḥūḳ ile ṣıfat-ı müşebbehe maᶜnāsı ifāde ider, meselā «ḫandān» ve «giryān» gibi. Ve daḫı gāhī vaṣfiyyet içün baᶜżı terkībe mezc olur, mes̱elā «ān-çünān» gibi. Ve daḫı gāhī naḳd-i ḥüsn maᶜnāsına olur ki aña ᶜArabīde cāẕibe dirler. Ve daḫı maᶜlūm ola ki ism-i işāret olan ān lafẓı müşārun-ileyhi olan ism ile cemᶜ olmaḳ cāizdür, ol ism gerek muᶜayyen olsun «ān zeyd āmed» gibi mā-naḥnü fīhi ke-ẕālik böyledür. Ve gerek ism-i mübhem olsun «ān kes āmed» gibi. Ammā żamīr-i ġā'ib-i münfaᶜil olan «o» lafẓı merciᶜi olan ism ile muṭlaḳā cemᶜ olmaz. **Ḫudāy,** bunda ism-i müfreddir, ᶜArabīsi «ṣāḥib» ve Türkīsi «issi» dimekdür. Ve daḫı «mālik» ve «ᶜazīz» maᶜnāsınadur. İmdi ḥaḳīḳatda ṣāḥib-i muṭlaḳ ve mālik-i muṭlaḳ ve ᶜazīz-i muṭlaḳ ḥażret-i Ḥaḳḳ olup, Ḥaḳḳuñ ġayrına ṣāḥib ve mālik dinmek mecāz oldıysa, lafẓ-ı Ḫudā

Vācibü'l-Vücūd ḥażretine maḫṣūṣ olup kes̱ret-i istiᶜmāl ile ᶜalem-i ḫāṣ olmışdur. Bu taḳdīrce Ḥaḳḳuñ ġayrına Ḫudā dinmek e'imme-i dīn ḳatında küfrdür dirler, meger ki lafẓ-ı Ḫudādan maᶜnā-yı terkībī murād olına. Zīrā lafẓ-ı Ḫudā gāhī mürekkeb olup maᶜnāsı «kendi gelici» dimek olur. Nitekim İmām Rāzī Meṭālib nām kitābında böyle beyān buyurmışdur. Bi-ᶜaynihī ᶜibāresi İbnü Kemālüñ [Ü122b] Deḳā'iḳu'l-Ḥaḳā'iḳında naḳlen mesṭūrdur. Lākin lafẓ-ı Ḫudāy mürekkeb iᶜtibār olındıḳda evlā olan vāv-ı resmī ile خودای(Ḫudāy) yazılmaḳ gerekdür. Nitekim *naẓm*:

آمد بر من كه من رسولم

كفتم تو برو كه من خودايم

beytinde böyledür. Maᶜnā-yı beyt: Fülān benüm yanuma geldi ki; "ben saña gönderilmişim" diyü. Eyitdüm; "Sen git ben kendüm geliciyim". Ve daḫı ḳavāᶜid-i muḳarrere-i erbāb-ı Fürs üzre kelimāt-ı Fārisiyyenüñ āḫirinde vāv yāḫod yā vāḳiᶜ olsa ve mā-ḳablleri elif olsa ol vāvuñ ve yānuñ ḥāl-i iżāfetde is̱bātı lāzımdur, mā-naḥnü fīhideki Ḫudāy gibi. Ammā iżāfetüñ ġayrında [S12b] ḥaẕfleri cā'izdür, mes̱elā rūy ve mūy ve pāy ve Ḫudāy kelimelerinde rū, mū, pā, Ḫudā dinmek gibi. *Fā'ide*: Eks̱er-i ᶜulemā ᶜindinde esmāu'llāh tevḳīfīdür; yaᶜnī Cenāb-ı Ḥaḳḳa bir ismüñ ıṭlāḳında Şāriᶜden iẕne mevḳūfdur. Ve baᶜżılaruñ ᶜindinde taᶜẓīmi müşᶜir olınca ıṭlāḳı cāizdür. Ḫulāṣa bu bābda altı ḳavl vardur, tafṣīli ᶜAḳā'id-i Celāldedür. Pes Fārisīde olan Ḫudā ve ems̱āli ve Türkīde olan Tañrı ve Çalab ismlerini Cenāb-ı Rabb içün ıṭlāḳ meẕāhib-i sitteden tecvīz olınan ḳāvle mebnīdür. Ḳaldı ki bu mis̱üllü ıṭlāḳātda meşāyıḫ-ı ṣūfiyyeye göre evliyāu'llāh içün üç ḥāl vardur. Evvelkisi ṣaḥv-ı ᶜālīdür. Bu ḥālde olan mükālemeleri ᶜalā-meẕhebi'l-cumhūr tevḳīfī olan esmā-i şerīf ile olur. İkincisi sekr ü istiġrāḳ ḥālidür. Bu ḥālde şarāb-ı ᶜışḳ-ı İlāhī ile mest (ü) müstaġraḳ olduḳlarından meşreb-i ᶜālīlerine münāsib olan elfāẓ-ı şerīf ile tekellüm-i laṭīf iderler. Bu mertebelerinde ᶜinda'llāh maᶜẕūrlardur, dimişlerdür. Zīrā mest ü hüşyār olmaḳ ziyāde ekmelüñ ḥālidür, evsaṭ-ı sülūkde [Ü123a] olana ḳābil degüldür. Üçincisi fenā-fi'llāh ḥālidür. Bu ḥālde tefriḳa ve temyīzi ber-ṭaraf idüp lisān-ı şerīflerinden her ne cārī olursa feyż-i Ḥaḳḳ iledür, lākin «ene'l-Ḥaḳḳ» öyle degüldür. Bunuñ tafṣīli inşā'a'llāhu teᶜālā aşağıda beyān olınur. **Pāk,** bā'-i ᶜAcemī ile Fārisīdür, üç maᶜnāya gelür. Evveli «ṭāhir»dür ki Türkīde elif-i memdūde ile «arı» dirler, bunda murād budur. Ve daḫı tamām maᶜnāsına gelür, nitekim *mıṣrāᶜ*:

همه پاک برد و پاک بسوخت

mıṣrāᶜında «dükeli tamām götürdi ve tamām yaḳdı» dimekdür. Ve daḫı heme yaᶜnī cemīᶜ maᶜnāsına gelür, nitekim Sührābuñ fevtinde māderinüñ mātem żımnında dükeli ḫānesini siyāh eyledigini ḥikāyede Firdevsī-i Ṭūsī *mıṣrāᶜ*:

همه خانه‌ها را سيه كرد پاک

buyurmışdur. **Rā,** bunda ᶜArabīdeki «lām-ı cārre-i müfīdetü't-taḫṣīṣ» maᶜnāsınadur. Ve gāh edāt-ı mefᶜūl ve gāh taᶜdiye ve gāh ḳasem içün olur ve [S13a] gāh taḥsīn-i lafẓ içün zāid olur. Pes bunda maᶜnā-yı evvel murād olmağıla āḫir-i fıḳrada edāt-ı cerr olan «est» lafẓı muḳarrerdür. (...[Ü123b]...)

﴿ آ نكه ايمان داد مشتى خاك را ﴾ Ol Ḫudā ki bir avıç ḫāke yaʿnī ḫākden yaradılmış Ādeme īmān virdi. **Ān ki**, «ol Ḫudā ki» dimekdür. Zīrā ān ism-i işāretdür. Müşārun-ileyhi Ḫudādur ki kesr-i kāf ve hā-i resmī ile bunda ismdür, ẕü'l-ʿuḳūl içün mevżūʿdur. Zīrā ẕü'l-ʿuḳūlüñ ġayrı içün چه (çi) lafżı mevżuʿdur. Pes bunuñ īżāḥı şöyledür ki: Kelimāt-ı Fārisiyye bā-cemʿuhā sevākinü'l-evāḫirdür, [S13b] illā nādir olanlar degül. ʿAlā-vechi'n-nedre müteḥarrik olanlar daḫı cümle meftūḥu'l-evāḫirdür. Meṡelā ism-i fāʿil ism-i mefʿūl gibi, illā «ki» lafẓı ile «çi» lafẓı meksūrlardur. Ḳaldı ki «ki» lafẓı gāh ism olur mā-naḥnü fīhi gibi ve gāh kelāmeyn beynini rabṭ içün olur. **Īmān,** luġatde «iʿtiḳād» maʿnāsınadur, ammā ıṣṭılāḥ-ı şerʿde «ḳalb ile taṣdīḳ ve lisān ile iḳrār»dur. Pes dīn ve īman ve millet ve İslām ẕāten bir ve iʿtibāren muġāyirlerdür, tafṣīli kütüb-i āḳāiddedür. **Dād**, bunda fiʿl-i māżī müfred ġāibdür, maʿnāsı «virdi» dimekdür. Maṣdarı «dāden»dür, iʿṭā maʿnāsına ve gāh ʿadl maʿnāsına ism olur lākin bunda murād degüldür. **Müştī**, żamm-ı mīm ve sükūn-ı şīn-i muʿceme ve kesr-i tā ve sükūn-ı yā-i vaḥdet ile «bir avıç ve bir miḳdār» maʿnāsınadur. Zīrā müşt bunda «avıç» maʿnāsınadur. Ve gāh yumruḳ ve daḫı şey'-i ḳalīl ve daḫı «mālīden» yaʿnī «sürmek» maʿnālarına gelür. Laṭīfe: Ammā żamm-ı mīm ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile «müstī»; «şikāyetci» maʿnāsınadur. Nitekim üstād Veysīnüñ *naẓm*:

[Ü124a] باده خور و مستى كن مستى چكنى از غم

زيرا كه بود مستى خوشتر ز غم مستى

beytinde fetḥ-i mīm ile mestī «ser-ḫoşluḳ», żamm-ı mīm ile «şikāyetcilik» maʿnāsına vāḳiʿdür. **Ḫāk,** «ṭopraḳ» maʿnāsınadur, ʿArabīsi «türāb»dur. Bundan murād Ādem ʿaleyhi's-selāmuñ aġleb-i ʿunṣurı ḫāk oldıġı iʿtibāriyle ḫalḳını işʿārdur, ḥattā şeyṭānuñ nārdan ḫalḳ olduġı aġleb-i ʿunṣurı nār olmaḳ iʿtibārıyledür diyü Tefsīr-i Ḳāḍīde mesṭūrdur. Pes nāẓım ḥamdinüñ niʿmet muḳābilinde oldıġın īmāya mübāderet ve eşref-i niʿam-ı niʿmet īmān oldıġın işāret içün bāiṡ-i ḥayāt olan ifāża-i rūḥ niʿmetinüñ üzerine iʿṭā-i niʿmet-i īmān taḳdīm eylemişdür. Ve niʿmet-i īmānuñ celālet-i ḳadri ve her bār şükrine müdāvemet iḳtiżāsını beyānda Mecālis-i Ümmü Sīnā nām kitābda eyidür: Mü'minüñ ömr-i dünyā ḳadar ömri olsa ibtidādan intihāya dek ve baʿdehū ile'l-ebed şākir-i niʿmet-i īmān olsa yene ʿale'l-kemāl ol niʿmetüñ şükrin edā idemez. Zīrā niʿmet-i [S14a] īmanda duḫūl-i cinān ve bi-lā-keyf ru'yet-i Raḥmān gibi nūr-ı ʿaẓīm olmaġın kendüden ecell niʿmet yoḳdur, intihā. Bināen ʿalā-ẕālik nāẓım Müferriḥ-nāmesinde īmānı bu vechle medḥ ü beyān buyurmışdur, *naẓm*:

ز ايمان مؤمنان ديدار بينند

بمحشر خويشرا بازار بينند

ز ايمان يافت سرور كامرانى

بود ايمان بقاى جاودانى

ز ايمان انبيا را داده صد كام

خلاص تو ز ايمانست و اسلام

ز ايمان بر سر امد دين سرور

ز ايمان يافت ادم بر سر افسر

ز ا یمان دید موسی نور دیدار

نمودش از تجلی طور دیدار

ز ایمان نوح را کرد از غم ازاد

سلیمان را ز ایمان مملکت داد

ز ایمان شد خلیلش شاد در نار

برو شد نار ز ایمان چو کلزار

ز ایمان یافت درمان درد ایوب

ز ایمان داد بینایی بیعقوب

ز ایمان خضر را اب بقا داد

ز ایمان مؤمنان را صد صفا داد

ز ایمان یافت مصر کام یوسف

بعالم فاش کرده نام یوسف

Yaᶜnī mü'minler īmān sebebiyle [Ü124b] maẓhar-ı dīdār ve mahşerde ṣāḥib-i bāzār-ı iᶜtibār olur. Īmān, beḳā-yı cāvidanī olmaġın īmāndan server-i nā'il-i kāmrānī oldı. Īmāndan enbiyāya niçe iḥsān olınmaġın senüñ daḫı iy mü'min ḫalāṣuñ İslām u īmāndur. Īmāndan dīn-i server ser-āmed ü ᶜālīter ve ādem īmāndan efser-yāfte-i ber-ser oldı. Īmāndan ḥażret-i Mūsā ᶜaleyhi's-selām nūr-ı dīdar gördi ve aña tecellīden Ṭūr-ı dīdār gösterdi. Īmān sebebiyle Nūḥ ᶜaleyhi's-selāmı ġamdan āzād ve īmāndan ḥażret-i Süleymān ᶜaleyhi's-selāmı iᶜṭā'-i memleket ile ber-murād eyledi. Ḥaḳḳuñ Ḫalīli ᶜaleyhi's-selām īmāndan nārda şādān ve īmān sebebiyle nār aña gülistān oldı. Īmāndan derd-i Eyyūb dermān-yāb ve ḥażret-i Yaᶜḳūb bīnālıḳ ile kām-yāb oldı. Īmān sebebiyle Ḫudā Ḫıżra āb-ı beḳā iᶜṭā ve mü'minlere ṣad ṣafā virdi. Īmān sebebiyle Yūsuf ᶜaleyhi's-selām şāh-ı Mıṣr-ı kām olup ᶜālemde iẓhār-kerde-i nām oldı. Pes Yūsuf lafẓında nāẓımuñ kendi ismine tevriye [S14b] murādı ḫafī degüldür. *Nükte-i Ṣūfiyān:* Maᶜlūm ola ki ḫākden sirişt olan vücūd-ı insānī bir ṣūretdür ki endāzeye ṣıġmayan rūḥ bi-emri'llāh ol ṣūret ile ülfet ve o mużīḳ ḳafesi iḫtiyār ile aña şevḳ ü maḥabbet eylemişdür. İmdi īmān ve ᶜirfān ve īḳān ol ṣūretden murād olan maᶜnā-yı ẕī-şāndur ve iḥsān-kerde-i Ḥannān u Mennān olan niᶜmet-i ᶜaẓīmü'l-bürhāndur. [Ü125a] Ve maᶜnā-yı meẕkūr ṣūret-i insanuñ başı üzre sāyedār olan şehbāl-i Hümā-yı devlet-i ᶜuẓmā ve mūcib-i saᶜādet-i ᶜuḳbādur. Pes mürġuñ pervāzı vā-beste-i bāl ü per olmaġın ol şeh-bāl-i saᶜd-eṡer yirinde olan maᶜnā ṣūret-i insānı āşyān-ı ḥaḳīḳate perīde ve her vechle kām-dīde eyler. İmdi ol mevhibe-i İlāhī olan maᶜnā-yı ādāb-ı aᶜmāl ile tekmile-i saᶜy-ı tām idüp ṣūret-perest olmamaḳ gerekdür dimege işāret içündür. Nāẓım īmānı ḫilḳat-ı vücūd üzre taḳdīm ve ser-tāc-ı kelām-ı pür-dürr-i yetīm eylemişdür. Ḥattā erbāb-ı işārātuñ ᶜindinde īmān u ᶜirfān bir tīġ-i cevherdār yirindedür. Ol tīġ-i kārgerüñ cebe-ḫānesi ḳulūb-ı mü'minīndür ve cesed ü cānuñ her aᶜdā vü düşmāndan emniyyet ü selāmeti ol tīġüñ ḥıfẓ u himāyeti berekātındadur dimişlerdür.

﴿ آنکه در ادم دمید او روح را ﴾ Ol Ḫudā ki rūḥ-ı Ādemde nefḫ u āşkār eyledi. **Ān ki,** «ol Ḫudā ki»; **der Ādem,** «Ādem ᶜaleyhi's-selāmda» dimekdür. Zīrā **der** lafẓı bunda żarfiyyet maᶜnāsın ifāde iden

«iç» maᶜnāsınadur. Nitekim gāhī āḫirine vāv ve nūn-ı [S15a] nisbiyye getürüp «derūn» didiklerinüñ maᶜnāsı «içerü» dür. Ve daḫı der lafẓı, gāhī «ḳapu» maᶜnāsına ve «ṭaġ depesi» ve «bögürtlen yemişi» maᶜnālarına gelür. Ve efᶜāl ü meṣādirüñ evā'il ü evāḫirlerine taḥsīn-i lafẓ içün dāḫil ü lāḥiḳ olur. **Ādem**, aṣl-ı ism-i ᶜAcemīdür, fāᶜil veznindedür. İştiḳāḳında birḳaç ḳavl vardur. ᶜİnde'l-baᶜż żamm ve teskīn ile sümre maᶜnāsına olan «üdm» den müştaḳḳdur, buña göre ādem «buġday eñlü, esmer gibi» dimek olur. Ve ᶜinde'l-baᶜż fetḥ ile üns ü ülfet maᶜnāsına olan «edm» den müştaḳdur. Ve ᶜinde'l-baᶜż vech-i arż maᶜnāsına olan «edīm» den müştaḳdur. Egerçi baᶜż-ı ᶜulemā iştiḳāḳı teᶜassüfe ḥaml buyurmışdur, lākin ḫilḳat-i Ādem ᶜaleyhi's-selāmı beyānda ان الله قبض من جميع الارض الحديث ve daḫı ان ادم [Ü125b] خلق من ثلث تربات سوداء و بيضاء و حمراء eḥādīs̱-i şerīfeleri bu iştiḳāḳı mü'eyyeddür ve benī-Ādemüñ ẕī-elvān u evṣāf oldıġı bu vechle aḫẕe mübtenīdür dimişlerdür. **Demīd,** «üfürdi» dimek maᶜāsına māżī-i müfred ġā'ibdür. Maṣdarı «demīden»dür, «üfürmek» maᶜnāsınadur, bunda murād budur. Ve gāhī demīden, «ẓuhūr ve «hübūb-ı rīḥ» ve «ṣabā yiri belürmek» ve «ḳabarmaḳ» ve «sebze ürpermek» maᶜnālarına da gelür. **O,** żamm-ı hemze sükūn-ı vāv ile żamīr-i ġāib müfred munfaṣıldur. Ḫudāya rāciᶜdür ve fiᶜl-i meẕkūruñ fāᶜilidür. O lafẓı, aṣlında yā ile اوى (oy) idi. Yāsı ḥaẕf olınmışdur. Gāhī evvelindeki hemze daḫı ḥaẕf olınup yalñız vāv sākin ḳalur. Pes yalñız istiᶜmāl murād olındıḳda sükūn ile ibtidānuñ teᶜaẕẕürinden nāşī, fetḥa eḫaff-ı ḥarekātdan olmaġın ibtidā'-i kelimede bulındıḳda fetḥa ile ḥareke virüp kendü ile ibtidā iderler. Ammā āḫir-i kelimede vāḳiᶜ oldıḳda ᶜalā-ḥālihī sākinen ibḳā iderler, mes̱elā كو (ko) lafẓı gibi. Aṣlı كه او (ki o) idi, taḫfīf olınmaġın «ko» oldı dirler. **Rūḥ-rā**, demīd fiᶜlinüñ mefᶜūlidür. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür, «rūḥı» dimekdür. Pes [S15b] **rūḥ** żamm ile ᶜArabīdür, Fārisīsi «cān» ve «revān»dur. Lākin cān ve revānuñ beynlerinde farḳ vardur. Budur ki; cān rūḥ-ı ḥayvānīdür, ẕī-ḥayātda bulınur. Cānver didikleri bundandur ki cānlu dimekdür. Zīrā «ver» lafẓı Fārisīde «ṣāḥib» maᶜnāsınadur ki ᶜArabīde «ẕū», Türkīde «lü» ile taᶜbīr iderler. Ammā revān insāna maḫṣūṣ olan rūḥ-ı mücerredden ᶜibāretdür, rūḥ içün ise maᶜānī çoḳdur. ᶜİnde'l-eks̱er vücūd-ı insānīnüñ devāmı kendünüñ devāmına merbūṭ ve idrākāt u kemālātı ẓāhiren ḥāmil olan cevher-i ġayr-ı meşhūrdan ᶜibāretdür. Ve ᶜinde'l-baᶜż nefs-i nāṭıḳa ile [Ü126a] muᶜteberdür. Lākin ḥukemānuñ baᶜżıları ḫalīfe ve baᶜżıları müfīż ve baᶜżıları muᶜallim-i evvel ve baᶜżıları mādde-i ūlā ve baᶜżıları mir'āt-ı Ḥaḳḳ ve baᶜżıları merkez-i dā'ire ile taᶜbīr eylemişlerdür. Ve rūḥuñ maḥallinde daḫı iḫtilāf vardur. Eks̱er-i ᶜulemā ᶜindinde revān ḥācibeyn beynindedür. Rūh cemīᶜ-i aᶜżāya ḥāll ve sārīdür ve ḥāliyyet ü sirāyeti mā'-i verdüñ verde ḥulūli gibidür. Ve İmām Zemaḫşerī eyidür: Rūḥ içün elḳāb-ı s̱elās̱e vardur. Biri sulṭānīdür ki mevżiᶜi fuāddur ve biri rūḥānīdür ki mevżiᶜi kebd ü ṣadrdur ve biri cismānīdür ki mevżiᶜi laḥm ile dem ve ᶜāẓm ile ᶜurūḳ miyāneleridür. İnsān nevme vardıḳda rūḥ-ı cismānī ᶜaḳla mürāfaḳat ile beyne's-semā ve'l-ᶜarż seyrān ider. ᶜAḳl yanında bulınur ise ru'yāyı fehm idemez, intihā. Ve ḳuṭb-ı Rāzī Şerḥ-i Meṭāliᶜde eyidür: Rūḥ içün reft ü āmed olmaz, āmed ü reft revānuñ ḥālidür. Pes revān gitdükde ṣāḥibi nevme varur, ammā rūḥ gitdükde ṣāḥibi meyyit olup ölüme varur, intihā. Ve meşāyıḥ-ı ṣūfiyye ᶜindinde rūḥ ẕāten birdür ammā iᶜtibāren esāmī-i muḫtelifeleri vardur. Nitekim eyidürler: ᶜĀlem-i Ḳudse intisābı olup ḥilaᶜ-ı ḳudsiyye ile mülebbes olmaḳ iᶜtibāriyle rūḥ-ı ḳudsī dirler ve ᶜĀlem-i Ceberūta

intisābı olup ḥilāᶜ-ı ceberūtiyye ile mülebbes olmaḳ iᶜtibāriyle rūḥ-ı sulṭānī dirler ve aᶜlādan [S16a] esfele, esfelden aᶜlāya hübūṭ u ṣuᶜūdı yaᶜnī vaṭan-ı aṣliyyesine seyr ü sülūki iᶜtibāriyle rūḥ-ı seyrānī dirler ve rūḥ-ı revānī dirler. Ve aṣlına iżāfet ü nisbeti ḥasebiyle rūḥ-ı iżāfī dirler. Ve ḥālen bu ᶜālem-i ecsāma ᶜalāḳası olmaḳ ḥasebiyle rūḥ-ı cismānī dirler, intihā. Ammā erbāb-ı luġat ᶜindinde her bir ẕī-rūḥa żamm-ı rā ile «rūḥānī» dirler ve melā'ike ve cinne daḫı böyle nisbet iderler. Cemᶜleri «rūḥāniyyūn» gelür, ammā rūḥuñ cemᶜi «ervāḥ» gelür ve müẕekker ve mü'ennes̱ olur. Ḳaldı ki ervāḥuñ ecsāddan muḳaddem ḫalḳ oldıġı müttefeḳun ᶜaleyhdür, lākin miyānelerinde olan müddetüñ beyānında eḳāvīl vardur. Şeyḫ-zādenüñ Ḳāḍī ḥāşiyesinde beyānına göre, ervāḥ ecsāddan sekiz biñ sene muḳaddem ḫalḳ olmışdur. Lākin şāriḥ-i Mes̱nevīnüñ istidlāl itdigi: ان الله خلق [Ü126b] الارواح قبل الاجساد بالف مائة عام ḥadīs̱-i şerīf üzre ervāḥ ecsāddan iki yüz biñ yıl muḳaddem ḫalḳ olmışdur. *Ādem ᶜaleyhi's-selāmuñ ḫilḳati*: Maᶜlūm ola ki (...) ṣādır olan eḥādīs̱-i şerīfe ve ems̱āli aḫbār-ı münīfeler üzre vaḳtā ki Ḫālıḳ-ı ᶜālem ᶜarş u semāvātı bu niẓām-ı ᶜacībü'l-intiẓām üzre ᶜademden vücūda getürüp ve ecsām-ı laṭīfe-i nūrāniyye [S16b] olan melā'ike-i kirāmı ḫalḳ ve arżeyn-i sebᶜa ve mā-fīhātı ber-muḳteżā-yı ḥikmet-i bāliġa ibdāᶜ u īcād eyledikden ṣoñra ebu'l-cinn olan Cānı māric-i nār yaᶜnī āteş-i bī-dūddan ḫalḳ idüp ve cinni daḫı meẕkūr Cāndan ḫalḳ eyledikde ber-mūcib-i muḥkem tenzīl-i لايعصون الله ما امرهم و يفعلون ما يؤمرون evṣāfıyle mevṣūf olan melā'ike-i kirāmı iki ḳısm olmaḳ üzre āsmānda iskān eyledi. Ḳısmınuñ birine melā'ike-i ᶜilliyūn ve muḳarrebūn dirler ki anlar leyl ü nehār ᶜibādāt u ṭāᶜāt ve tesbīḥ ü eẕkār ile der-kār olup ġayrı iştiġālden tenezzüh-i tām ile maᶜrifet-i ḥaḳḳda istiġrāḳ-ı mā-lā-kelām bulmışlardur. Bir ḳısmına daḫı müdīrāt-ı emr dirler ki anlar sebaḳ-ı ḳalem-i ḳażā-yı İlāhī üzre ẓuhūr idecek emrleri semādan arża inzāl ile tedbīre müvekkillerdür. Ve cinni daḫı vech-i arżda iskan eyledikde İbnü ᶜAbbās rażıya'llāhu ᶜanhdan mervī olan ḫaber-i ṣıḥḥat-es̱er üzre Benū-Cānn nice sāl ᶜibādete iştiġālden [Ü127a] ṣoñra fesād u ṭuġyān eylediler. Pes ḥażret-i Bārī ol ṭā'ife-i ġayr-ı ḫā'ifenüñ üzerine ḫuzzān-ı cināndan, cinn ismiyle müsemmā melā'ike-i cünūdından bir cündī irsāl ve ol cündīnüñ üzerine iblīsi daḫı re'īs ve meᶜān īṣāl buyurmaġın ḥasbe'l-me'mūriyye ol ṭā'ife-i bāġıyye ile ceng ü cidāl ve ḥarb ü ḳıtālde Benū-Cānn maġlūb olup cezā'ir ü cibāle firār u tār-mār ve niçeleri maẓhar-ı ḳahr u demār oldı. Pes bi-emri'llāhi teᶜālā ol cünd-i ẓafer-yāb anlaruñ yirlerinde ᶜibādāt u ṭāᶜāt ile muṭīᶜ-i fermān-ı Rabbü'l-erbāb oldılar. Ḳaldı ki sükkān-ı āsmān ᶜulüvv-i maḳām ve irtifāᶜ-ı mekānları ḥasebiyle ᶜibādetleri teraḳḳīde olup vech-i arżda olanlarınuñ ṭāᶜatları ẓāhiren anlara nisbet eḫaff iken Ḫudā-yı müteᶜāl kereminden bunlaruñ ṭāᶜātın daḫı ᶜalā-vechi'l-kemāl ḳabūl ve iblīse mülk-i arżda seyrān ve mülk-i semāya ᶜurūc ve mülk-i cināna duḫūl devletin iḥsān itmegin zemīn ü āsmānda ᶜibādet [S17a] ḫiẕmetine dāmen der-miyān iken vaḳtā ki Cenāb-ı Müteᶜāl:كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق ḥadīs̱-i ḳudsīsi manṭūḳınca bu ᶜālem-i kübrā ile muᶜanven olan insānı ḫalḳ itmek irāde-i ᶜaliyye vü meşiyyet-i seniyyesinde insānuñ şānına taᶜẓīm ve vücūda gelecegüñ şey'-i ᶜaẓīm oldıġın ve meşveretde fā'ide oldıġın ᶜibādīne tefhīm ve niçe ḥikmetlerin iẓhar u taᶜlīm içün و اذ قال ربک للملائکة انى جاعل فى الارض خليفة ḳavl-i kerīmi üzre ḳable ḫalḳ-ı Ādem ᶜaleyhi's-selām ḫalīfe telaḳḳubiyle tekrīm buyurdıġında Cenāb-ı Ḥaḳḳuñ melā'ike-i kirāma yā iḫbāriyle yāḫod melā'ikenüñ levḥ-i maḥfūẓdan

telaḳḳīleriyle yāḫod ḳulūb-ı emlākde olan idrāk ḳuvvetiyle yāḫod muḳaddemā cinn ṭā’ifesinüñ ḥāllerine ḳıyās ile ḥālleri keẕā ve keẕā olanlarınuñ ehl-i ṭāᶜāt mekānına istiḫlāfında teᶜaccüb ve üzerlerine ḫafī olan ḥikmeti istikşāf żımnında اتجعل فيها من يفسد فيها ilā-āḫiri’l-āyeh ile istifsār-ı ḥikmete ibtidārlarında انى اعلم مالا تعلمون ile evele-i cevāb-ı İlāhdan āgāh ve ke’l-evveli muṭīᶜ-i emr ü fermān-ı İlāh oldılar. Pes ber-muḳteżā-yı ḳudret-i kāmile vü ḥikmet-i bāliġa Ādem ṣafiyyu’llāhuñ taḫmīr-i vücūd-ı [Ü127b] şerā’if-nümūdınuñ aġleb-i ᶜunṣur ve cüz’-i aᶜẓamı olan türāb-ı müsteṭābını maḥallerinden aḫẕ u cemᶜ ü ityān ḫiẕmetine āḫiru’l-emr ḥażret-i ᶜAzrā’īl ᶜaleyhi’s-selām ḳıyām u iḥtimām gösterüp her elvāndan aḫẕ-i ḫāk-i pāk itmegin mübārek cebhe-i tābnākinüñ ḫākini ḳurb-ı Kaᶜbe-i mükerremeden ve ṣadr u ẓahr-ı şerīfin arż-ı Beytü’l-Muḳaddesden ve faḫẕeyn-i muḥteremeynin arż-ı Yemenden ve sāḳ-ı saᶜādet-mesāḳların arż-ı Mıṣrdan ve pā-yı devlet-iḥtivāların arż-ı Ḥicāzdan ve yed-i yümnī-i münevveresin arż-ı Maşrıḳdan ve yed-i yüsrī-i muṭahharasın arż-ı Maġribden aḫẕ u cemᶜ eyledikde bi-ḳudreti’llāhi teᶜālā ol türāb-ı şerāfet-niṣab āb-ı ᶜaẕb u mā’-i māliḥ ile āmīḫt ü sirişt [S17b] olınup ber-manṭūḳ-ı naṣṣ-ı mübīn ḳırḳ sene طينلازب ve ḳırḳ sene صلصال كالفخار mekīn olup baᶜdehū cesed-i devlet-eser olup ṭarīḳ-i melāi’ke-i kirām üzre ḳırḳ sene müsteḳarr olup baᶜdehū nefḫ-i pür-fütūḥ ile ḥāmiden lillāh ḳıyām idüp cebīn-i saᶜādet-ḳarīninde nūr-ı Muḥammedī lemeᶜān ve ol nūr-ı behcet-mevfūr ile żiyā-baḫş-ı ᶜālem-i ᶜarş u āsmān u cinān و علم ادمالاسماء ilā-āḫiri’l-āyeh manṭūḳınca ḫᵛāce-i cümle-eflāk ve ḳıblegāh-ı sücūd-ı sükkān-ı eflāk oldı. Pes naẓm:

Āferīn Cān-āferīn-i pāke kim
Virdi bu vechile ṣūret ḫāke kim
Oldı mescūd-ı melek maḥsūd-ı cān
Nüsḫa-i Ümmü’l-kitāb-ı كن فكان

bu taḥḳīḳāta feẕleke oldıġı nümāyāndur, lākin Ādem ᶜaleyhi’s-selāma Ḫudā-yı müteᶜālüñ taᶜlīm-i esmā eyledigini beyānda Şeyḫ-zāde ve Şihāb ve Nevāhid ve Mecmaᶜu’l-Fevā’idden tafṣīllerini bu maḳāmda taḥrīr cāy-gīr-i ṣaḥīfe-i imkān olmamaġın kütüb-i meẕkūrenüñ ḫulāṣası üzre meşāyıḫ-ı muḥaḳıḳīnüñ me’āl-i maḳālleri böyledür ki Ḫudā-yı müteᶜāl celle ᶜani’ş-şebīh ve’l-miẟāl ḥażretleri ḥażret-i Ādem ᶜaleyhi’s-selāmı taᶜlīm eyledigi esmānuñ emīri eylemişdür. Yaᶜnī feyż-i Perverdgār ile Ādemüñ her ṭamarında ᶜilm ü ᶜirfān ṣad hezār ḥāṣıl olmışidi. Taᶜlīm-i esmānuñ maᶜnāsı ᶜilmu’llāhda her şey’üñ her ismi ne olmış ise ve ḫātime vü ᶜāḳıbetinde [Ü128a] ne olacaḳ ise ol esmā’-i müsemmeyātuñ ᶜilmini Ḫudā-yı müteᶜālüñ Ādem ᶜaleyhi’s-selāma keşf ve ol müsemmālaruñ esrār-ı ḥaḳā’iḳını taᶜlīmdür. Ve maᶜlūm ola ki maᶜlūm-kerde-i Ādem ᶜaleyhi’s-selām olan esmā’-i ḥaḳīḳī mübeddel olmaz, ammā bizüm ẓāhir eyledigimiz esmānuñ baᶜżıları ḳābil-i zevāldür. İmdi bizüm ẓāhiren görüp bildigimiz eşyānuñ ismleri ẓāhirāne ḥāletde ise bizüm ᶜindümüzde öyledür, lākin ᶜilmu’llāhda olan ismi ol müsemmānuñ sırrı ve ḥaḳīḳatidir. Meẟelā ḥażret-i Kelīm ᶜaleyhi’s-selāmuñ dest-i muᶜcizāt-peyvestinde [S18a] maḥṣūb olan maᶜrūf çöpüñ ẓāhirde ḳırā‘et eyledigimiz üzre ismi «ᶜaṣā»dur, ammā ᶜilmu’llāhda anuñ sırr-ı ḥaḳīḳatinde dāll olan ism ejderhādur ki, ol ism-i ḥaḳīḳī andan zā’il olmaz ve ᶜilmu’llāhda olan esmā’-i ḥaḳīḳī bā-sırruhā eẕelen ve ebeden bozılmaz, āḫiru’l-emr ẓuhūra gelür ve ol ism ile müsemmā vü münādā olur.

Nitekim Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemüñ ẓāhiren ve ḥaḳīḳaten menbaᶜ-ı mekārim-i aḫlāḳ oldıġı sırr üzerine ḫıṣāl-i ḥamīdesi keṡīre ıṭlāḳı meşhūr-ı āfāḳ olan Muḥammed ve Aḥmed ism-i şerīfleri dünyāda vü ᶜuḳbāda bir ḥāl üzredür, lākin İmām Münāvī ḥadīṡlerinden olmaḳ üzre: قال النبی صلی الله علیه و سلم اهل الجنة یدعون باسمائهم الا ادم فانه یکنی ابا محمد ḥadīṡ-i şerīfinüñ delāleti üzre Ādem ṣafiyyu'llāhuñ ᶜinda'llāh sırr-ı ḥaḳīḳati ve kemāl-i faḫreti «Ebū Muḥammed» olmaġın cennete varıldıḳda ol ism-i ḥaḳīḳī ẓuhūra gelüp böyle nidā olınacaḳdur. Ve daḫı ḥukemānuñ: "Esmā ḥaḳā'iḳdan ibāretdür الحقائق لا تنقلب" didikleri min-vech bu taḥḳīḳata ḳarībdür, intihā. Ādeme ᶜālem-i kübrā tesmiyesi evvelā maᶜlūm ola ki ان الله خلق ادم علی صورته ḥadīṡ-i şerīfini te'vīlde baᶜżı ᶜulemā «ᶜalā-ṣūretihī» lafẓında [Ü128b] olan żamīri Ādeme ircā idüp, bu ḥadīṡ-i şerīfe Dehrīlerüñ الانسان الا خلق من نطفة kelām-ı fāsidlerin ve meẕheb-i kāsidlerin redde işāretdür dimişlerdür. Lākin muḥaḳḳıḳīn «ᶜalā-ṣuretihī» kelāmını «ᶜalā-ṣıfatihī» ile te'vīl eylediklerinden, bu te'vīli īżāḥ żımnında İmām Ġazālī raḥimehu'llāh Nūriyye nām risālesinde eyidür ki: Cenāb-ı Bārī ḳudret-i İlāhī ve ḥudret-i nā-mütenāhīsi üzre bu nüsḫa-ı ᶜālem bu niẓām-ı sedīdü'l-intiẓām üzre ᶜālem-i şehādete getürüp āṡār-ı raḥmet-i İlāhiyyesine bu vech üzre ṣūret [S18b] virüp من عرف نفسه فقد عرف ربه medlūlinüñ ḥaḳīḳatine īṣāl ḥikmeti içün maᶜrifet-i Rabbde Ādeme ᶜināyet ile ṣūret-i raḥmet-i İlāhīsi üzre nuᶜūt-ı kemāl ve ṣıfāt-ı ᶜulūm u maᶜārif ve efżāl-i iḥsān ve taᶜlīm-i esmā'-i bī-kerān ve nuṭḳ-ı beyān-ı ᶜaẓamet ü celālin feyż ü iᶜṭā ile cemᶜ-i eṣnāf-ı ᶜavālimi cāmiᶜ bir ṣūret-i muḫtaṣara ve cemīᶜ-i ᶜālemden ᶜibāret bir metn-i aᶜẓam ve nüsḫa-i muᶜtebere ḳıldı. Öyle bir nüsḫa-i ẕī-şān u pür-leṭā'if ve böyle bir metn-i musaṭṭar-maᶜārifdür ki çehār kitāb anuñ kāşifleri ve enbiyā'-i kirām ᶜaleyhimü'ṣ-ṣalāti ve's-selām esrārınuñ vāḳıfları ve esātīẕ şāriḥleridür. Ve evliyā'-i ᶜiẓām anuñ muḥaşşīleri ve ḳubbe-i mīnā anın ders-ḫānesi ve ekmelü'l-vücūd olan ᶜārifān-ı ḥaḳāyıḳ-şināsān dānişmendleridür. Ve ol metn-i laṭīf bu ders-ḫāneye teşrīfden muḳaddem mekteb-i ḫᵛāce-i ḥaḳīḳatde feyż-yāb-ı istimdād ve terbiye-i tāmm ile fażl u fażīletde ber-murād olmışlardur. Şöyle ki nevᶜ-i melek ol mektebe ḳarīn ve esrārından kesb-i yaḳīn eylemişdür. Pes bu esrārı cāmiᶜa olan nüsḫa-i lāmiᶜaya «ᶜālem-i kübrā» dimişlerdür, intihā. Ve daḫı meşāyıḫ-ı ṣūfiyyenüñ muḥaḳḳıḳları eyidür: ᶜĀlem-i kübrādan murād bāṭın-ı insān-ı kāmildür. Zīrā naḳş-ı ẓāhirī ṣūret-i beşeriyyede ṣaġīru'l-cirm olmaḳ ḥasebiyle egerçi ᶜālem-i ṣuġrā didikleri meşhūddur, [Ü140a][2] velākin maᶜnāda ᶜālem-i ekber kendüde münṭavī vü mevcūddur. Nitekim ḥażret-i ᶜAlī kerrama'llāhu vechehū insāna ḫiṭāben buyurmışdur ki naẓm:

و تزعم انک جرم صغیر

و فیک انطوی العالم الاکبر

Ve fi'l-ḥaḳīḳa insānuñ vüsᶜat-i ᶜarṣa-i cān ve füsḥat-i ḳalb-i pāk ü cenānına nisbet heft āsmān u zemīn ġāyet ṣaġīr ü mehīndür. Nitekim ḥadīṡ-i ḳudsīde لایسعنی ارضی و لاسمائی ولاکن یسعنی قلب عبدی المؤمن التقی النقی الوراع vārid olmışdur. Ḳalb-i mü'mine beytu'llāh ve ᶜarşu'llāh [S19a] didikleri şeref (ü) ḳadrin beyān içündür ve keyf-i Ādemüñ ᶜaẓm ü şānı bāᶜiṡ-i ḥayret-i ᶜarş-ı aᶜlādur dimişlerdür. Ve beyān-ı meẕkūrı iṡbātda zīrā ᶜarş u mā-fīhā ṣūretdür, maᶜnā yanında ṣūret bī-iᶜtibārdur diyü niçe senedāt

[2] Metin Ü nüshasında 129a yerine 140a'dan devam etmektedir.

getürmişlerdür. Ve daḫı taḥḳīḳuñ īżāḥında ṣāḥib-i Fuṣūl-i Mufaṣṣal ve İmām Rāzī, Risāletü'l-ʿĀlem fī-Vaṣfi'l-Ādem nām kitābında eyidürler: Ḫudā-yı müteʿāl celle celāluhu ve ʿamme nevāluhu ḥażretleri cemīʿ-i ʿavālimden ʿālem-i beşeri intiḫāb idüp ve anda cümle ʿālemi derc idüp cemāl ü celālini maẓhar bir kitāb-ı vasaṭ ḳılmışdur, yaʿnī vücūd-ı insānı ʿālem-i kübrā eylemişdür. Mes̱elā ʿālemde şems ü ḳamer muḳābili, ādemde ʿaynān ve daḫı ʿālemde nücūm-ı āsmān, ādemde esnān ve daḫı ʿālemde devr-i eflāk, ādemde seyr-i sürʿatnāk ve daḫı ʿālemde ḳaṭre-i semā, ādemde eşk-i ʿibret-nümā ve daḫı ʿālemde berḳ-i lemʿa, ādemde lemḥa ve daḫı arżda zelzele ādemde raʿdvārī velvele ve ʿālem içün ilā-mā-şā'-Allāh ḳarār, ādem içün sükūnet ü veḳār ve ʿālemde enhār u ḫurūḳ, ādemde mecārī vü ʿurūḳ ve ʿālemde ḥayvanāt, ādemde ḳaml ü berāġīs̱-i bī-ġāyāt ve ʿālemde cibāl ü aʿlām, ādemde ʿiẓām ve ʿālemde ʿaẕb ü mürr ü müntin ü māliḥ olan miyāh-ı erbaʿa muḳābili ādemüñ dehānında āb-ı şīrīn, gūşında āb-ı telḫ, enfinde mā'-i müntin, dīdelerinde mā'-i māliḥ vardur. Ve daḫı ādemüñ vechi maşrıḳ ve ẓahrı maġrib ve yemīni cenūb ve yesārı şimāl ve ḳalbi Kaʿbe ve nefesi hevā ve kelāmı raʿd ve ʿaraḳı seyl ve nevmi mevt ve seheri ḥayāt ve ṭufūliyyeti rebīʿ ve şebābiyyeti ṣayf ve kühūliyyeti ḫarīf ve şeyḫūḫati şitā gibidür. Ve baʿżı muḥaḳḳıḳīn eyidür: ʿĀlemdeki şems muḳābili, ādemde ʿaḳl ve ʿālemde ḳamer, ādemde maʿrifet ü hüner ve ʿālemde nücūm, ādemde ʿulūm ve ʿālemde ṭuyūr, ādemde ḫuṭur ve ʿālemde ʿarş-ı pür-ʿaẓamet, ādemde ʿarşdan aʿẓam [Ü140b] himmet ve ʿālemde cennet, ādemde cennetden ezyen ḳalb-i müzeyyen vardur. Zīrā cennet maḥall-i şehvetdür ve ḫāzini Rıḍvāndur, ammā ḳalb maḥall-i maʿrifetdür [S19b] ve ḫāzini Raḥmāndur. (...) Ve ḳalb ber-ṣanevberiyyü'ş-şekl bir nesnedür ki anuñ derūnında merdümek-i çeşm miḳdārı bir ḳaṭre ḫūn-ı laṭīf vardur. Aña «süveydā-yı dil» dirler, maḥall-i ḥayāt ve menbaʿ-ı rūḥ oldur. Ve ʿilm ü ʿirfān ile mevṣūf bir dürr-i yektā vü gevher-i bī-hemtādur ki Ḫudā ol gevheri deryālara virmedi, maḥalli ancaḳ ʿālem-i kübrā ve mirʿāt-i maʿārif-i İlāhī olan insān oldı. Ve ḳalbüñ tafṣīlen beyānı in-şā'-allāhü teʿālā aşaġıda ẕikr olınur. Ve daḫı ḥażret-i ʿAlī rażıya'llāhu ʿanhüñ ذكرالانبياء ينزل الرحمة kelāmı ʿalāḳasıyle maẓhar-ı raḥmet olmaḳ içün nāẓım kitābınuñ evvelinde Ādem ṣafiyyu'llāhuñ ism-i şerīfin ityāna isʿāf ve ʿaḳabinde Nūḥ neciyyu'llāhuñ nām-ı laṭīfin īrād u irdāf eylemişdür.

﴾ داد از طوفان نجات نوح را ﴿ Ḥażret-i Nūḥ ʿaleyhi's-selāma ṭūfāndan necātı Allāh virdi. **Dād,** «virdi» maʿnāsına fiʿl-i māżī-i müfred ġāyibdür. Kemā-merre **ez**, hemze-i maḳṣūrenüñ fetḥi ile ve zā-i muʿcemenüñ sukūniyle ḥarf cerr-i Fārisīdür, ʿArabīdeki min-i cārre yirindedür. Ve gāh hemzesin ḥaẕf idüp yalñız zāy ile iktifā iderler. Ol zamān meẕkūr zānuñ mā-baʿdi gerek ḥarf-i ṣaḥīḥ ve gerek ḥarf-i ʿillet olsun, müteḥarrik olursa zā meksūr oḳınur. Ammā mā-baʿdi ḥarf-i ʿillet-i sākine olursa elife muḳārenetde meftūḥ, vāva muḳārenetde mażmūm, yāya muḳārenetde meksūr okınur. Mes̱elā, زانكه (zān ki) ve daḫı زوست (zūst) ve daḫı زين (zīn) kelimeleri gibi. **Ṭūfān**, «ḥavādis̱-i kevniyyeden zamān-ı Nūḥ ʿaleyhi's-selāmda [S20a] ʿālemi ġarḳ iden mā'» [Ü129a][3] maʿnasınadur. Ve daḫı yaġmur ve ṣu ġālib olup her nesneyi örtmek ve bütün ḳablamaḳ maʿnāsınadur, bu maḳāmda murād bu maʿnālardur. Ve gāhī Fārisīde kes̱ret-i sirişkden ṭūfān taʿbīri iderler. **Necāt**, ʿArabīdür, bunda «selāmet» maʿnāsınadur, Fārisīde

---

[3] Metin Ü nüshasında 141a yerine 129a'dan devām etmektedir.

müstaᶜmeldür. Ve gāhī ᶜArabīde «aġac budaġı» maᶜnāsına ve «arḳasına rākibi mehālikden ḫalāṣ iden nāḳa-i serīᶜa» maᶜnāsına gelür ve hevdec ḫaşebesine daḫı dirler. **O,** żamīr-i ġā'ibdür, Ḫudāya rāciᶜdür. **Nūḥ,** fi'l-aṣl ism-i ᶜAcemīdür. ḥażret-i Nūh ᶜaleyhi's-selām bin Lāmek bin Metūşelaḫ bin İdrīs ᶜaleyhi's-selāmuñ adıdur, Ḳaṣaṣ-ı ᶜAlī el-Kisā'īde böyle muṣarraḥdur. Ammā Ḳāḍī ḥavāşīnden baᶜżı ḥāşiyede; Nūḥ, ᶜalem mecrāsına cārī elḳāb-ı müsteṭābdandur. Nūḥ ile mülaḳḳab oldıġı ḳavminüñ üzerine kes̱ret-i nevḥasından nāşīdür, yoḳsa aṣl-ı ism-i şerīfi «ᶜAbdü'l-Ġaffār» diyü mesṭūrdur. **Rā,** edāt-ı mefᶜūldür. Ve vaḳᶜa-i Ṭūfān maᶜlūm ola ki ḥażret-i Nūḥ ᶜaleyhi's-selām ulü'l-ᶜaẓm olan mürselīn-i kirām ᶜaleyhimü's-selāmdandur. Ulü'l-ᶜaẓmüñ maᶜnāsı «eṣḥāb-ı s̱ebāt u cezm» dimekdür. فاصبر كما صبر اولوالعزم āyet-i şerīfini; «İy eṣḥābü's̱-sebāt ve'l-cezm» ile tefsīr eylemişdür. Ulü'l-ᶜazm olan ẕāt-ı şerīflerüñ aᶜdād-ı laṭīfeleri beşdür. Anların esāmī-i şerīfeleri واذ اخذنا ميثاقهم و منك و من نوح و ابراهيم و موسى و عيسى ابن مريم āyet-i şerīfinden maᶜlūmdur. Bunlaruñ belāya ṣabrları aᶜle'l-eᶜālī ve ᶜalā vechi'l-ekmeldür. Ez-cümle mā-naḥnü fīhide olan ḥażret-i Nūḥ āleyhi's-selāmuñ eẕā-yı ḳavme ṣabrıdur; "ṣabruñ ṣoñı selāmetdür" didikleri üzre. Vaḳᶜa-i Ṭūfānda kelām-ı müfessirīn böyledür ki: Ḥażret-i İdrīs ᶜaleyhi's-selāmdan ṣoñra ḥażret-i Nūḥ ᶜaleyhi's-selām bir rivāyetde elli yaşında iken ve bir rivāyetde ḳırḳ yaşında iken risāletle cümle nāsa peyġamber gönderildi. Ber-manṭūḳ-ı naṣṣ-ı kerīm ṭoḳuz yüz elli sene ḳavmini sırran ve cehran īmāna daᶜvet eyledi. Lākin ol ḳavm-i pür-ḍalālet daᶜvet-i īmānı ᶜadem-i [S20b] istimāᶜ içün eṣābiᶜleriyle mesāmiᶜlerin sedd ve Nūḥ ᶜaleyhi's-selāmı görmemek içün s̱iyābların kendi ru'ūslarına büriyüp o ḥażreti redd, bi-hidāyeti'llāhi Celīl icābet ile müheddā olanları eḳall-i ḳalīl oldıġından mā-ᶜadā ol ḳavm-i bī-insāf mücāsir-i cevr ü iᶜtisāf olup Nūḥ ᶜaleyhi's-selāma gūn-ā-gūn eẕā vü cefāya [Ü129b] ibtidār eylediklerinde ol ḥażret ṣabr ile dem-güẕār ve vaḳtine intiẓār üzre olmışidi. Pes ol ḳavm-i bed-kār müsteḥaḳḳ-ı ḳahr u demār oldıḳlarında Cenāb-ı Bārī Nūḥ ᶜaleyhi's-selāma inşā'-i sefīne ile emr itmegin emr-i İlāhiyyeye şedd-i niṭāḳ-ı imtisāl ile Sāc aġacından olmaḳ üzre sefīneyi iki senede āmāde vü ikmāl buyurdılar. *Ṣıfat-ı sefīne*: Ḳāḍī Beyżāvīnüñ beyānı üzre sefīnenüñ ṭūli üç yüz ẕirāᶜ ve ᶜarżı elli ẕirāᶜ ve ḳāmeti otuz ẕirāᶜ idi. Ve Ebu's-Suᶜūd ᶜaleyhi raḥmetü'l-Vedūduñ ḥażret-i Ḥasen rażıya'llāhu ᶜanhdan naḳlen beyānı üzre ṭūli biñ iki yüz ẕirāᶜ ve ve arżı altı yüz ẕirāᶜ olmaḳ üzre üç ḳat idi. Pes Nūḥ ᶜaleyhi's-selām devābb u cānverān u vuḥūş ve her nevᶜ ḳuşdan zevceyn ile, esfel-i sefīneye devābb u vuḥūşı ve evsaṭına insānı ve aᶜlāsına ṭuyūrı īvā eyledi. Ṭuyūr u vuḥūş ḥaddden bīrūn idi, lākin insāndan cemᶜan yekūn ricāl ü nisā yetmiş ṭoḳuz nefer mü'min ü mü'mināt idiler. Pes deryā-yı ḳahr-ı İlāhī cūş u ḫurūşa gelüp Şeref-nāme ve Mü'eyyedü'l-Fużalā nām kitāblarda olan beyān üzre ol zamān Nūḥ ᶜaleyhi's-selāmuñ ḫāne-i saᶜādeti Kūh-ı Celīl ile müsemmā bir cebelde idi, ġaleyān eyledi. Ve Mīrzā İbrāhīmī nām kitābda eyidür: Zālkūfe ile müsemmā bir pīre-zenüñ tennūrından feverān eyledi. Ve ᶜArā'is ve sā'irüñ beyānı üzre Kūfe mescidinde olan tennūr-ḫīz-i ḥażret-i Ḥavvādan ġaleyān eyledi. Deryālar gibi cereyān ve ᶜālemi mā'-i firāvān-ı ṭūfān iḥāṭa eyledikde بسم الله مجريها ile sefīne-süvār olup beş māh vech-i māda seyrān ve ᶜālemi devrān eylediler. [S21a] Pes sefīnenüñ ḫāricinde olan cümle ẕī-rūḥ ġarḳ-āb-ı Ṭūfān-ı helāk oldılar. Ḳaldı ki: "Ḳavm-i hālikīnüñ eṭfāllerinüñ ve ṭuyūr u vuḥūşuñ cerā'imleri ne idi?" diyü

su'ālüñ cevābında ᶜulemā'-i İᶜtizāl; egerçi ḳavm-i meẕkūruñ ṭuġyān u fesādları müzdād oldıḳda helāklerinden ḳırḳ sene muḳaddem nisāları cümle ᶜaḳīm olmaġın hālikīnde eṭfāl yoḳ idi, cümlesi mükellef ricāl idi ve ḥayvānātuñ ṣayd u ẕebḥi ḥalāl olmaġın helākleri ẕebḥ maḳāmında oldı dimişlerdür. Lākin İmām Faḫr-i Rāzī raḥmetu'llāhi teᶜālā bu cevābları [Ü130a] redd idüp; "Cevāb-ı ṣavāb لايسئل عما يفعل dür" diyü buyurmışdur. Pes beş māh tamāmında sefīne-i muᶜcize-ās̱ār cebel üzerinde ḳarār itmegin ṣular çekilinceye degin bir māh daḫı sefīnede murabbaᶜ-nişīn-i iḳāmet ve cebel üzerinde istiḳrār eylediler. Baᶜdehū فانجيناه و من معه فىالفلك المشحون manṭūḳ-ı necāt-nümūnı üzre selāmetleri nümāyān oldıḳda يا نوح اهبط بسلام منا emr-i şerīfine imtis̱āl ile sefīneden ṭaşra ḫurūc u nüzūl, و بركات عليك mażmūn-ı cāvidānī-şumūli üzre Ādem-i s̱ānī olmışdur. Zīrā sefīnede olan ricāl ü nisānuñ eṣlāblarından baᶜdehū ᶜālem-i dünyāya kimse gelmeyüp neslleri münḳaṭıᶜ olmaġın Ṭūfāndan ṣoñra bu āna dek cilveger-i ᶜālem-i dünyā olan beşerüñ cümlesi sefīnede olan evlād-ı kirām-ı Nūḥ ᶜaleyhi's-selām; Sām ve Ḥām ve Yāfes̱üñ ᶜurūḳ-ı pāk ve eṣlāb-ı tāb-nāklerinden olmışdur. İmdi bu cihetle ḥażret-i Nūḥ ᶜaleyhi's-selāma Ādem-i s̱ānī dinmişdür. Ve necāt-ı Nūḥ ᶜaleyhi's-selām ber-manṭūḳ-ı āyet-i mübīn و من معه ile müşterek iken nāẓımuñ necātı Nūḥ ᶜaleyhi's-selāma taḫṣīṣinde birḳaç nikāt vardur: Evvelā metbūᶜuñ necātı etbāᶜuñ necātını müstelzimdür, yāḫod necātdan murād selāmet-i Nūḥ ᶜaleyhi's-selāmdur, sefīnenüñ selāmeti ise derūnında olanlaruñ selāmetinden ᶜibāretdür, yāḫod fıḳra-i ūlāda Ebu'l-beşer-i evvel, fıḳra-i s̱ānīde Ebu'l-beşer-i s̱ānī ẕikri nüktesine īmādur, yāḫod maḳṣūd-ı aṣlī ḥażret-i [S21b] Nūḥ ᶜaleyhi's-selāma olan ᶜināyet-i İlāhī beyān olmaġın sā'irlerüñ ẕikrinden iktifā' ḳabīlindendür, yāḫod و من معه naẓm-ı kerīminüñ medlūli bu fıḳrada muḳadderdür, ḥaẕfi żarūret-i şiᶜr ḥasebiyledür dimek içündür. *İşāret-i ṣūfiyyān*: Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ beyt-i evvelde ḫāk ve beyt-i s̱ānīde Ādem ile rūḥ ve Ṭūfān ile Nūḥ ẕikri sāliklere irā'et-i rāh-ı sülūke işāretdür. Meşāyıḫ-ı muḥaḳḳıḳīnüñ beyānı üzre bu ᶜāleme ᶜālem-i ṣūret dirler. Pes ḫāke menṣūb olan cism-i insānīnüñ seyr ü sülūki ḫāk ve ṣūret ᶜālemine vāḳiᶜdür, ammā rūḥuñ seyrānı vażᶜ-ı ḳadem-i himmet-nişānı baḥr-i maᶜnāda vāḳiᶜdür. Fe-ᶜalā-hāẕā sālike lāzım olan ᶜālem-i ṣūret ṣaḥrāsında tażyīᶜ-i evḳāt itmeyüp, Ādem gibi baḥr-i maᶜnā-yı [Ü130b] ḥayāt-ı maᶜrifet ve mütelaḳḳī-i kelimāt-ı ḥażret-i Rabb-i ᶜizzet olup, sefīne-i sülūke dāḫil olup ve Nūḥ-āsā bir mürşid-i kāmil peydā idüp ḳaṭᶜ-ı emvāc-ı deryā-yı ebdānī ve seyr-i ᶜālem-i sülūk-i rūḥānī ḥāṣıl ile yaᶜnī ḫāke menṣūb olan emvāc-ı fikr ü vehm ü fehminden güẕer eyleye ki bunlar müteᶜallıḳ-ı ᶜālem-i ṣūretdür. Ve daḫı āba menṣūb olan emvāc-ı maḥv u sekr ü fenādan güẕer eyleye ki bunlar müteᶜallıḳ-ı rūḥānīdür. Pes bunlardan güẕer eyleyen sālik maḥv-ı ḥaḳīḳī sekr-i ḥaḳīḳī ve fenā'-i ḥaḳīḳī mertebesin bulur. Bu mertebe-i ḥaḳḳānīde baḳıyye-i vücūd bulınmamaḳ ḥasebiyle mertebe-i rūḥānīden berterdür, zīrā rūḥānīde baḳıyye-i vücūd bulınur. Ḥattā leẕẕāt-ı rūḥānī ile sekre muḳayyed olan leẕẕāt-ı ḥaḳḳānīden dūr olur, zīrā rūḥānī neḳadar var ise ḥicāb-ı nūrānīdür. Niteki envāᶜ-ı leẕẕāt-ı cismānī ḥicāb-ı ẓulmānīdür. Sālik bu iki nevᶜa ḥicāblardan güẕer eylemek gerekdür. Ḥattā Seriyy-i Saḳaṭī mürīdlerin leẕẕāt-ı ṭāᶜātden daḫı taḥẕīr ider idi dimişler, keẕā fī-Minhāci'l-Fuḳarā'. (...[S22a]...)

﴿ آنكه فرمان كرد قهرش باد را ﴾ Ol Ḫudā ki hevāya ḳahrı ile fermān itdi. **Ān ki**, «ol Ḫudā ki». **Fermān** Fārisīdür, bunda «buyruḳ» maᶜnāsınadur. Ve gāhī aḥkām-ı pādşāhī olan menşūra daḫı fermān dirler ki Fārisīde adı «küşād-nāme» dür. **Kerd**, fetḥ-i kāf-ı ᶜArabī ve sükūn-ı rā’-i mühmele ve dāl-i mühmele ile māżī-i müfred ġāyibdür. Maᶜnāsı ᶜArabīdeki cümel-i fiᶜlī gibi «ḳıldı» dimekdür. **Ḳahreş**, «anuñ ḳahrı» dimekdür. [Ü131a] Pes kelāmda müsāmaḥa vardur, murād; «ḳahr ile fermān itdi» dimekdür. Ḳahr fetḥayle «ġalebe» maᶜnāsınadur. Nitekim و هوالقاهر فوق عباده naẓm-ı kerīminde «ḳāhir», ġālib maᶜnāsınadur. Āḫirindeki şīn-i muᶜceme żamīr-i ġā’ib müfred muttaṣıldur, cemᶜi «şān» ve «īşān» gelür. İsme ve fiᶜle ve ḥarfe lāḥıḳ olur. Lākin isme lüḥūḳında mużāfun-ileyh olup mużāfun-ileyh maᶜnāsın ifāde ider, mā-naḥnü fīhide oldıġı gibi. Bundan böyle gelecek ᶜibārelerüñ ism olanında cümle ḥükm böyledür, lākin efᶜāl ü rābıṭa luḥūḳında mefᶜūliyyet maᶜnāsın ifāde ider. Ve şīn-i mezkūruñ *mā-ḳabli ḥarf-i ᶜillet olmazsa, mā-ḳabli her bār meftūḥ olur. Meselā, «güfteş» ve «ekseręş» gibi. Ve ḳaçan lāḥıḳ oldıġı kelimenüñ āḫirinde bir hā’-i resmī bulınur ise mezkūr şīnüñ evveline gāh bir hemze getürürler ve getürmemek daḫı cā’izdür. Meselā, بندهاش (bende-eş) gibi. بندهش daḫı cā’izdür. Ve lafẓ-ı şīn gāhī żamīr olmayup ᶜalāmet-i maṣdarī daḫı olur. Ol zamān bi-eyyi-vechin kāne mā-ḳabli meksūr olur. **Bād** Fārisīdür, on bir maᶜnāya gelür. Bunda «esen yil» maᶜnāsı murāddur. [S22b] Maᶜānī-i bāḳıyyesi nām-ı firişte ve māh-ı şemsīnüñ yigirmi ikinci güni ve nā-būd ve süḫan maᶜnāsından kināye ve āh itmek ve medḥ ü senā ve Keyḫusrevüñ ḫazā’in-i sebᶜasından bir ḫazīnenüñ adıdur. Ve tünd ü tīz ve naḫvet ü kibr ve «olsun» maᶜnāsına olan «bādā» lafẓından muḫaffef olmaḳ maᶜnālarıdur. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür.

﴿ تا سزايى داد قومى عاد را ﴾ Tā ᶜĀd ḳavminüñ lāyıḳını virdi, yaᶜnī ḳavm-i mezkūrı bād-ı ḳahr ile helāk eyledi. **Tā**, bunda ᶜillet maᶜnāsın müfīddür. Ve gāhī intihā’-i ġāyet ve ibtidā’-i ġāyet ve istimrār-ı dāll-i mā-dām maᶜnāsına, ḳāmet maᶜnāsına ve ġaraż içün ve taḫẕīr maᶜnāsına gelür. **Sezāyī**, «lā’iḳlıḳ» maᶜnāsınadur. Yā’-i ūlā nefs-i kelimedendür, yā’-i sāniye maṣdariyyedür. **Dād**, «virdi» dimekdür. **Ḳavm-i ᶜĀd-rā**, iżāfetle «ᶜĀd ḳavmine» dimekdür. Lafẓ-ı ḳavm fetḥile müfred-i ᶜArabīdür, cemᶜi «aḳāvim» gelür, müzekker ve mü’ennes olur. Zīrā kendi lafẓından [Ü131b] müfredi olmayan ism-i cemᶜ ādemiyyīn içün oldıḳda te’nīs ü tezkīri cā’izdür. Nitekim naẓm-ı celīlde كذب قومك ve bir maḥallde كذبت قوم لوط nāzil olmışdur. Ve daḫı ḳavm «erler cemāᶜatine» dirler, maᶜnā-yı luġavīsinde nisā daḫil degüldür. Lākin ᶜalā-sebīli’t-tebᶜ duḫūlinde māniᶜ yoḳdur, mā-naḥnü fihide ricāl ü nisā murāddur. *Vaḳᶜa-i ḳavm-i ᶜĀd*: Maᶜlūm ola ki ᶜĀdden murād, ᶜĀd bin İrem bin Sām bin Nūḥ ᶜaleyhi’s-selāmdur. Ḳavm-i ᶜĀd dimek «evlād-ı ᶜĀd» dimekdür ve ābānuñ ismleriyle evlāda tesmiye rāygāndur dimişlerdür. Pes و انه اهلك عادا الاولى manṭūḳınca ḳavm-i hālikīne «ᶜĀd-i ūlā» dinilmişdür. Bunlar ḳavm-i Hūd ᶜaleyhi’s-selām ve Semūddur. فاما عاد فاهلكوا بريح صرصر عاتية müfādınca bunlar şedīdü’l-ᶜaṣf olan hevā ile helāk oldılar. Ammā ᶜĀd-ı sāniye ki aña ᶜĀd-ı İrem dinilür, dünyāda taḳlīd-i ebniye-sāz-ı cennet olan anlaruñ re’sleri olan Şeddāddur. Anlar ṣayḥa ile helāk olmışlardur. [S23a] Pes ᶜĀd-i ūlā didigimiz, bilād-ı Yemende ᶜĀlic nām maḥall ile Şecer-i ᶜUmmān nām mevżiᶜüñ miyānelerinde sākin olurlar idi. Ve ẕātü’l-ᶜimād olan ᶜālī-bünyād u raṣīnü’l-esās u emīnü’l-indirāsları şol mertebe muḥkem ve bir güne müstaḥkem idi kim

rūzgārda niçe biñ yıllar pāydār olur dirler idi. Ṭūl-i ṭavīli dört yüz ẕirāᶜ olmaḳ üzre bālā ḳaddleri ve aña göre ḳuvvetleri olmaġın من اشد منا قوة kelāmınuñ mü'eddāsına bī-edebāne ictirā idüp Ṣūd ve Ṣad ve Hübel nām putlara perestārlıġa der-kār ve bu gūne şirk ü küfr-i ᶜināda ẓulm u baġy u feṣād inżimāmiyle dem-güẕār oldıḳlarında kendüleri īmāna daᶜvet ile mebᶜūs̱ olan ḥażret-i Hūd ᶜaleyhi's-selāmuñ emrine inḳıyāddan rū-gerdān oldılar. Pes istirācları resīde-i kemāl oldıḳda ḥażret-i Melikü müteᶜāl celle ᶜani'ş-şebīhi ve'l-mis̱ālüñ irāde-i ᶜaliyye vü emr-i şerīfi ile ġalebe-i vaġīḳ ṣāḥibi olan rūzgār-ı pür-ḳahr u demāruñ hübūba ibtidārında ne ḳadar ḳuvvetlerine iᶜtimād vü daᶜvālarına istinād ile defᶜine iḳdām ve baᶜdehū ḥīle vü ḫudᶜa ile redd ü menᶜine teşmīr-i bāzū-yı ihtimām eylediler ise saᶜy u ḥīlelerinüñ kendülere fā'idesi olmayup [Ü132b][4] bi-emri'llāhi teᶜālā hevā üzerlerine ġālib ve her ne maḥalle iḫtifā eylediler ise rīḥ-i ᶜātiye ol cāya duḫūl ile her birlerinüñ aḫẕ ü ihlāklerine ṭālib olup kāzer-i rūzgār ol ḳavm-i bedkāruñ cāme-i nā-pāk-āsā mülevves̱ olan ecsād-ı murdārların ṭaşdan ṭaşa çalaraḳ kirbās-ı ḥayātların çāk ü helāk eyledi. Zīrā rīḥ-i ᶜātiyenüñ maᶜnā-yı şerīfi «rīh-i ġālibe» dimekdür. Pes ġalebesi yā ḳavm-i hālikīn üzerine dimekdür ki ānifen beyān olındı, yāḫod ḫuzzānuñ üzerine ġalebe idici rūzgārdur dimekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde قال النبى صلىاللهعليهوسلم طفىالماء علىخزانة يوم نوح و عنتالريح على خزانها [S23b] يوم عاد الحديث vārid olmışdur, keẕā fī-Şeyḫ-zāde fī-ḥāşiyeti tefsīru ṣūreti'l-Ḥāḳḳa. İmdi bu maᶜnāca bāda kendi ġalebesiyle fermān itdi dimek daḫı maᶜnādur. *İşārāt:* Maᶜlūm ola ki hevānuñ fermān-ı Ḥaḳḳa inḳıyādını beyānında nāẓım meẕheb-i ḥukemānuñ reddine işāret buyurmışdur. Zīrā anlar Ḫudānuñ eşyāda taṣarrufına ᶜaḳl-ı faᶜāli vāsıṭa düşürürler, bu meẕhebleri bāṭıldur. Ve ḳavl-i Ḥaḳḳ nāẓımuñ beyānı üzre ehl-i taḥḳīḳdur ki eyidürler: Her şey'üñ cünbüş ü ḥarekāt ve ārām u sekenātı ancaḳ Ḫudānuñ ḳabża-i ḳudret ve emr ü irādetindedür. Pes mes̱elā bāduñ hübūb u sükūneti ve mülāyemet ü şiddeti cümle emr-i İlāhī iledür. Ve bād her ne ḳadar ḳavm-i meẕkūruñ ḥelākine bādī oldı ise ḥadd-i ẕātında niᶜmet-i celīle-i Rabbü'l-ᶜibāddur. Ḥattā hübūb-kerde-i āfāḳ olan hevā-yı rūḥ-efzā nefes-i Raḥmānī mes̱ābesindedür diyü naḳl-i ᶜulemā üzre ḥaḳḳında medḥ u s̱enā vārid olmışdur. [Ü133a] Nitekim لا تسبوالريح فانها من روح الله ve fī-rivāyeti uḫrā من نفسالرحمان ḥadīs̱-i şerīfi is̱bāt-ı murāda nümāyāndur. Ve daḫı bāduñ emr-i Ḥaḳḳa imtis̱āl ile fermān-ber-dār oldıġın beyānda erbāb-ı tems̱īl bādı bir çarḫa ve dolāba teşbīh idüp, dolāb deverānda āb-ı nehrüñ esīri oldıġı gibi hübūb-ı bād daḫı fermān-ı İlāhiyyeye esīr ü münḳāddur dimişlerdür. Nitekim müfessirīnüñ beyānı üzre ḥażret-i Hūd ᶜaleyhi's-selām ḳavm-i ᶜĀduñ yevm-i helāklerinde kendüye īmān getüren mü'minīn ve mü'mināti bir yire cemᶜ idüp, eṭrāflarına bir dā'ire-i ḥıfẓ u emān çeküb anları merkez-nişīn-i dā'ire-i selāmet-i cān ḳıldı. Zīrā ol şedīdü'l-ᶜaṣf olan hevā ḫāric-i dā'ire-i īmān olanlaruñ ihlākinde şiddet ile deverān idüp, ḳaçan dā'ire-i Hūd ᶜaleyhi's-selāma yaḳın olsa leṭāfet ile vezān olup nesā'im-i dil-küşā-yı seḥer gibi tefrīḥ-i ḳulūb-ı ehl-i īmān ider idi. Ve bu muᶜcizāt yed-i şerīf-i Hūd ᶜaleyhi's-selāmda ẓuhūr [S24a] itdigi gibi bu ümmet-i ᶜālī-maḳām evliyā-yı kirāmından Şeybān-ı Rāᶜī raḥmetu'llāhi'l-Meliki'l-mülki'l-ᶜAzīzi'l-ᶜAllāmuñ yed-i kerāmet-ās̱ārında kerāmeten bedīdār oldıġı mesṭūr ve kütüb-i meşāyıḫ-ı kibārān-ı rūzgārdur. Bunuñ daḫı

---

[4] Ü132a boştur.

beyānı şöyledür ki ol ṣaḥrā-neverd-i ᶜālem-i velāyetin bir ḳıṭᶜa aġnāmı olmaġın Mıṣr arāżīlerinden bir cāy-ı ḫırmende tedbīr-i aġnāmile gūşe-nişīn-i dā’ire-i ṭāᶜat olup haftada bir defᶜa edā’-i ṣalāt-ı cumᶜa ve ziyāret-i İmām Muḥammed Şāfiᶜī içün Mıṣra ᶜazīmet ider idi. Pes hengām-ı ᶜazīmetde cümle aġnāmın bir yire cemᶜ idüp besmele-i şerīfe ile eṭrāf-ı [Ü134a][5] aġnāma dā’ire-keş olup ḥıfẓ-ı İlāhīyi üzerlerine pāsbān ider idi ve fāriġu’l-bāl Mıṣra gider idi. Ve kendünüñ ᶜaḳabinde rāᶜīsiz aġnāmuñ eks̱er düşmānı gurgān olmaġın ol ṣaḥrānuñ ḳurdları aġnām-ı mez̠kūruñ iżrār ḳaṣdiyle hücūm-ı tāmm idüp dā’irenüñ semtine vürūdlarında ol dā’ire anlaruñ uġrında sedd-i İskender gibi māniᶜ-i vüṣūl olup aġnāmın kenārdan seyrinden ġayrı bir nesneye nā’il olmaz ve dā’ireye duḫūle yol bulmazlar idi. Ve aġnām daḫı dā’ireden ṭaşra çıḳmaz ve ḳurdlardan mübālāt ḳılmazlar idi, intihā. Pes her ḥālde cızıġı ṭaşra ṣavuşmayup dā’ireden çıḳmadan aᶜdādan emīn olmaḳ bundan nümāyāndur.

﴿ آ نكه لطف خيش را اظهار كرد ﴾ Ol Ḫudā ki kendi luṭfını iẓhār itdi. **Ān ki**, «ol Ḫudā ki»; **luṭf-i ḫīş-rā**, iżāfetle «kendi luṭfını» dimekdür. Luṭf, żamm-ı lām ile «aᶜmālde rıfḳ itmege» dirler, cemᶜi «elṭāf» gelür. Binā’en ᶜalā-z̠ālik luṭfuñ maᶜnāsına İmām Ġazālī eyidür: Laṭīf, meṣāliḥuñ deḳā’iḳ u gavāmıżından adaḳḳ u elṭaf olanı bilüp baᶜdehū anları müstaṣlaḥa īṣālde rıfḳ eylemenüñ ismidür. **Ḫīş**, bīş veznindedür, bunda «kendi» maᶜnāsınadur. Ve daḫı gāhī «ḳavm ve ḫaṣm» maᶜnāsına olur. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **İẓhār**, [S24b] ifᶜāl bābından maṣdar-ı ᶜArabīdür, Türkīsi «açmaḳ»dur. **Kerd**, «eyledi» maᶜnāsına māżīdür. Pes bu mıṣrāᶜdan faṣl ḳaᶜidesiyle, gūyā; "Ḳiẓhār-ı luṭf ne gūne oldı?" diyü su’āl-i muḳaddere peydā olmaġın nāẓım gūyā cevāb maḳāmında beyān-ı luṭf [Ü135a][6] muẓahher idüp buyurur:

﴿بر خليلش نار را كلزار كرد﴾ Ḫalīlinüñ üzerine āteşi güllük eyledi. **Ber-Ḫalīleş**, «Ḫalīlinüñ üzerine» dimekdür. Zīrā «ber» kelimesi bā’-i muvaḥḥide ve sükūn-ı rā’-i mühmele ile Fārisīde on ṭoḳuz maᶜnāya gelür. Bunda murād ᶜArabīdeki ḥarf-i cerr olan ᶜalā’-i istiᶜlā bih maᶜnāsıdur. Ve maᶜnā’-i sā’iresi: Nezd maᶜnāsına, ve daḫı żarfiyyete dāll olan «fī» maᶜnāsına, ve sīnenüñ yanı, ve kenāre-i āġūş, ve yañaġuñ cānib-i bālāsı, ve berg lafẓınuñ muḫaffefi, ve mīve maᶜnāsına olan «bār» dan muḫaffef, ve ḥāṣıl-ı nebātāt, ve toḫm, ve naṣīb maᶜnāsına, ve ḳarārgāh, ve ḫāne vü serāy maᶜnāsına, ve «burden» lafẓından emr, ve pehnā, ve zen-i tāze, ve ḥıfẓ u ezber maᶜnāsına, ve ṭaraf, ve taḥsīn-i lafẓ içün maṣādır u efᶜāl evvellerine duḫūl maᶜnālarına gelür. **Ḫalīl**, luġatde «dost» dimekdür, «ḫullet»den müştaḳdur. Bunda murād ḥażret-i İbrāhīm Ḫalīlu’llāh ᶜaleyhi’s-selāmuñ nām-ı şerīfidür. Ve ḥażret-i İbrāhīme Ḫalīlu’llāh tesmiyesinüñ beyānı واتخذالله ابراهيم خليلا āyet-i şerīfinüñ tefsīrinde Ḳāḍī Beyżāvīde maᶜlūmdur. Āḫirinde olan **şīn** żamīrdür, Ḫudāya rāciᶜdür. **Nār**, ᶜArabīdür. Türkīde «od» ve Fārisīde «āteş» ve «āz̠er»dür. Mü’ennes̱-i vāvī oldıġı taṣġīri «nüveyre» ve cemᶜi «envār» ve «nūr» ve «nīrān» geldiginden maᶜlūmdur. Zīrā nīrān, aṣlında «nūrān» olmaġın vāvı yāya dönmişdür. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Gülzār**, gül ile zār lafẓından mürekkebdür. Gül Fārisīde her çiçege ıṭlāḳ olınur. Zār Fārisīde dört maᶜnāya gelür: Bunda ism-i cāmiddür, ismüñ āḫirine luḥūḳ ile kes̱ret maᶜnāsına olur. Türkīde andan «lük» ile taᶜbīr iderler. Mes̱elā tereke [Ü135b] ḥāṣıl olan yire ᶜAcem «kiştzār» dir; Türkīsi «ekinlük»dür. İmdi gülzār

---

[5] Ü133b boştur.

[S25a] «güllük» dimek olur, ammā gülistān «gül yiri» dimekdür. Zīrā «istān» bunda ẓarf-ı mekāndur, keẕā fī’d-Deḳā’iḳ. Lākin Ferheng-i Şuᶜūrīde eyidür: Gülzār ve çemenzār ism-i mekāndur, intihā. Ve zāruñ maᶜānī-i sā’iresi ve müştaḳḳ oldıġı in-şā’allāh aşaġıda maḥalliyle beyān olınur. **Kerd**, «eyledi» dimekdür. *Vaḳᶜa-i gülzār şoden-i āteş ber-İbrāhīm Ḫalīlu’llāh:* Maᶜlūm ola ki ḥażret-i İbrāhīm ᶜaleyhi’s-selāmuñ tārīḫ-i vilādetlerinde aḳāvīl vardur. Baᶜżı ḳıṣaṣda eyidür: Ḥażret-i Ādemden biñ üç yüz yigirmi iki sene ṣoñra ᶜālem-i dünyāya teşrīf buyurmışdur. Lākin İtḳānda İmām Suyūṭī eyidür: Ḥażret-i İbrāhīm ᶜaleyhi’s-selām ḥażret-i Ādem ᶜaleyhi’s-selāmdan iki biñ sene ṣoñra merkez-i ᶜāleme pā-nihāde-i şeref olmışdur. Ve vaḳᶜa-i nāruñ tafṣīlinde beyān-ı keẟīr vardur. ᶜArā’is-i Vānīde ᶜıyān oldıġı üzre icmālen beyānı budur ki: Nemrūd bin Kenᶜānuñ vaḳtinde müneccimīn vāfir ve re’īsleri Nebaṭīn nām bir kāfir idi. O kāfir-i bī-dīn olan Nebaṭīn, Nemrūd-ı merdūd ve ḳavm-i cünūdın iḍlāl birle zuᶜm-ı fāsid ü ḳavl-i kāsidince; “ᶜĀlem-i esfelde olan mevcūdāta te’ẟīr kevākibüñdür” diyü, ḥāşā Cenāb-ı Bārī celle ve ᶜalā ḥażretine taᶜṭīl isnādına cür’et ve ḫalḳı kevākib-perest olmaġa delālet eyledi. Ve nüfūs-ı felekiyye aᶜdādınca, cevāhir-i arżdan otuz iki ᶜaded heyākil-i aṣnām īcād idüp, cüẟẟede cümlesinden kebīr olan ṣaneme iḫtirāᶜı üzre Heykel-i Şems ile ṣūret ve nām virdi. Ol ḳavm-i ḍālli bu vechle iḍlālinde ḥażret-i İbrāhīm ᶜaleyhi’s-selām yevmen mine’l-eyyām ṣanem-i kebīrden mā-ᶜadā olan aṣnāmuñ cümlesin şikest idüp ālet-i kesri ṣanem-i kebīr olan Heykel-i Şemsüñ gerden-i idbārına taᶜlīḳ eyledi. Pes Nemrūd-ı merdūd bu keyfiyyetden ḫaberdār olup ءانت فعلت هذا بالهتنا يا ابرهيم ile kesr-i aṣnām aḥvālin [Ü136a] istifsārında ol güm-rāhları ṭarīḳ-i ilzāma sevḳ içün ḥażret-i Ḫalīl بل فعله كبيرهم هذا فسئلوهم ان كانوا ينطقون [S25b] her birlerin taḫcīl buyurmaġın cümlesi nefslerine mürācaᶜatda ẓulmetlerin iḳrār ve ser-nigūn oldıḳları ḥasebiyle لقد علمت ما هؤلاء ينطقون dimege ibtidār eylediler. Pes ḥażret-i İbrāhīm ᶜaleyhi’s-selāmuñ افتعبدون من دون‌الله ilā-āḫiri’l-āyeh, ḳavl-i şerīfiyle ilzām olmayup ḳabūl-i İslāmdan rū-gerdān oldıḳlarında اف لكم و لماتعبدون من دون‌الله kelām-ı belāġat-ᶜünvānı manṭūḳınca anları vādī-i ḥayfa sevḳ ile aṣnāmları gibi şikeste vü ᶜaẕāb-ı elīmde dil-ḫaste olacaḳların ᶜilānında Nemrūd-ı ᶜinād-ālūduñ peşezār-ı meclis-i pür-ḫārında künām-gīrān olan ḫükān-ṭabᶜāndan sāᶜī bi’l-fesād ez-ṭā’ife-i Ekrād-ı bed-nihāddan Heyzen nām bir bī-raḥm-ı şūm-encāmı müsteşār idinüp ḥażret-i Ḫalīl ᶜaleyhi’s-selām ḥaḳḳında : “Ne itmek gerekdür?” diyü istişāre eylediginde قالوا حرقوه naṣṣınuñ müfādınca ol Kürd-i pür-ᶜinād derūnında olan nā’ire-i küfr ü fesād muḳteżāsınca re’y-i seḫīfinde kendüye tābiᶜler ile ittifāḳ üzre iḥrāḳı re’y eyledi. Pes bu siyāḳ üzre ᶜale’l-ittifāḳ Kūẟā nām maḥallde cemᶜ-i envāᶜ-ı aḥṭāb ile īḳād-ı nāra teşmīr-i sāḳ eylediler. Vaḳtā ki emr-i nārı āmāde ve ol ḥażreti derūnına ilḳāya dil-dāde oldıḳlarında şiddet-i iltihāb-ı nārdan āteşe ḳurbiyyet ol bed-kārlara düşvār olmaġın ol eẟnāda iblīs-i pür-telbīs icrā-yı merāmlarında ol melāᶜīne rehberlikde re’īs olup mancıḳ inşā’siyle ol ceddü’l-enbiyā’ Ḫalīl-i Ḫālıḳu’l-arż ve’s-semā ḥażretlerin ol nār-ı şedīdü’l-iltihāba ilḳā eylediler. Ol ān-ı ḥayret-nişānda Ḫalīlü’r-Raḥmānuñ lisān-ı muᶜciz-beyānından لااله الا انت سبحانک لک الحمد [Ü136b] ولک‌الملک لاشریک لک tesbīḥ-i nūr-efşānı lemeᶜān itmegin ḥażret-i Celīl celle ve ᶜalā يا نار كونى بردا و سلاما على ابراهيم ḫiṭāb-ı ᶜālī-şānı ile Ḫalīline ol āteş-i sūzānı gülistān idüp

[6] Ü134b boştur.

فانجاه الله من‌النار kelām-ı muᶜciz-āsarı üzre ḥażret-i [S26a] Perverdgār ol ẕāt-ı ᶜālī-tebāre der-ḥāl nārdan necāt iḥsānını kelām-ı ḳadīminde iḫbār ile ان فى ذلك لايات لقوم يؤمنون mıṣdāḳınca ehl-i īmān içün bunda āyāt-ı iᶜtibār vardur, diyü buyurmışdur. Ḳaldı ki Nemrūd-ı merdūda īḳād-ı nār ile taᶜlīm-i iḥrāḳ iden Heyzen nām Kürd mürd oldıḳdan ṣoñra taḥt-ı arżda ḥālen ilā-yevmi'l-ḳıyāme ḫasf üzre giriftār-ı ᶜaẕāb-ı āteş-encām olmaḳdadur, keẕā fī'l-ᶜArā'is. Ve Ḳaṣaṣ-ı ᶜAlī el-Kisā'īde eyidür: Vaḳᶜa-i ilḳā'-i nār Bābil-i ᶜIrāḳda Kūs̱ā nām maḥall ü ḳaryede olmışdur, Ruhāda oldığı nā-maᶜlūmdur. Ve İbnü Kaᶜb rażiya'llāhu ᶜanhden mervī olan ḫaber-i ṣıḥḥat-es̱er üzre, bu vaḳᶜa hengāmında ḥażret-i İbrāhīm ᶜaleyhi's-selām on altı yaşında idi. Ve nār içinde murabbaᶜ-nişīn-i çār-bāliş-i gülzār oldığında ẓılla müvekkel melek ile ve ḫuṣūsā Cibrīl ᶜaleyhi's-selām yedi gün, bir rivāyetde ḳırḳ gün ṣoḥbet ü muvānesete āġāz ve ol cāy-ı nüzhetgāhda ḥamd ü şükr-i ḥażret-i Rabbü'l-ᶜizzete dem-sāz oldı, intihā. *İşārāt*: Nāẓımuñ bu beyt-i laṭīfinde birḳaç nikāta işāret vardur. Evvelen, ber-manṭūḳ-ı ḥadīs̱-i şerīf ile; eşedd-i belā ile ibtilā ekmelü'l-vücūd olan ḫavāṣṣ içündür. S̱āniyen, Ḫudā-yı müteᶜāl maḳām-ı ḫullete vāṣıl ve ṣābir-i kāmil olan dostlarına eẕā vü cefā-yı nāsı ẕevḳ ü ṣafā ve dūd u ᶜinād-ı dünyāyı ᶜayn-ı devā ve miḥnet ü şiddeti vüsᶜat ü füsḥat ü nüzhet ider dimege işāretdür. S̱ālis̱en, nā'ire-i ehl-i fesād dā'ire-i ehl-i ṣalāḥa iżrāra ġayr-ı ḳādir ve dūd-ı nār-ı mefsedetleriyle ile encāmında rū-siyāh [Ü137a] u tebāh olacaḳları bāhirdür. Rābiᶜan, āteş-i sūzān iḳtiżā-yı ᶜādet-i İlāhī üzre āteş-perestānı iḥrāḳ ider. Lākin ḥıfẓu'llāh üzre Ḥaḳḳ-perest olan Ḫalīl-i Raḥmānı yaḳmaz. Gūyā bir kimse āteş-i Nemrūddan ḫilāf-ı ḫāṣṣa-i ṭabīᶜīsi olan ᶜadem-i iḥrāḳıyyeti su'āl eylese [S26b] lisān-ı ḥāl ile cevābı bu olur idi kim: "Benüm derūnumı Ḫudā pür-sūz u ḥarāret ḫalḳ itmegin ṭabᶜ-ı ᶜunṣurumda teġayyür yoḳdur. Lākin ben ahd ü peymān nārıyam ve Ḥaḳḳuñ bir maᶜnevī tīġ-i āteş-bārıyam. Pes be-dūn-ı irādetu'llāh ve bilā-iẕn-i İlāh ḳıṭᶜan mecālden ᶜārīyem, benüm hemīşe ḥālüm emr-i Ḫālıḳa iṭāᶜat ve Ḥaḳḳuñ āşnālarına riᶜāyet ü ḥimāyet ve bī-gānelerine iḥrāḳ ile ᶜadāvet ü ihānetdür." Ḫāmisen, ᶜanāṣır-ı erbaᶜa ẓāhiren baña ve saña göre mürdelerdür, ammā emr-i Ḥaḳḳa iṭāᶜatlerine nisbeten zindelerdür. Nitekim ḫāk emr-i «kün» ile Ādem-i ẕī-şān oldı, āb-ı Ṭūfān bi-emri'llāh bā'is̱-i necāt-ı Nūḥ ᶜaleyhi's-selām oldı. Ve bād-ı helāk-sāz-ı ḳavm-i ᶜĀd, bādī-i selāmet-i Hūd ᶜaleyhi's-selām oldı. Ve āteş-i pür-sūz كونى بردا و سلاما ile gülzār-ı ṣafā-baḫş-ı Ḫalīl-i Rabbü'l-enām ᶜaleyhi's-selām oldı. Sādisen, esbāb-ı ṣūrī olan esbāb u ālāt-ı dünyevīyi ᶜamel-konende vü nefᶜ-dihende ḳılan, esmā' vü ṣıfātı delāleti üzre irādetu'llāh vü meşiyyet-i İlāhdur. Zīrā ḥasbe'l-irāde tevfīḳ-i İlāhī refīḳ olmadıḳca esbāb-ı ẓāhirīler bī-es̱er ḳalup kārger olamaz. Mes̱elā, tedārük-i maᶜāş u erzāḳda dükkān ile cehd-i iktisāb ẓāhirī olan esbābdandur. Pes bu ālāt u esbāb ile fā'ide-yāb-ı ᶜamel olmaḳ Rezzāḳ-ı ᶜālem olan Rabbü'l-erbābuñ tevfīḳ-i iḥsāniyle fetḥ-i bāb eylemesine vā-bestedür. Nitekim nār-ı Nemrūd, esbāb-ı ẓāhire-i iḥrāḳdan iken murād-ı şerīf bād olmaġın ol ᶜamel muᶜaṭṭal vü niᶜmete mübeddel olmışdur. Sābiᶜan meẕheb-i Ṭabīᶜī üzre olan fāsidleri redde işāret vardur ki, Ḫālıḳ-ı eşyā [Ü137b] olan Ḫudānuñ ḳudret ü irādetiyle āteş āb ve āb āteş-i ẕī-iltihāb olup her şey' ṭabīᶜatinden muġāyeret ider. Nitekim mā-naḥnü fīhide āteş gülzār-ı pür-āb olmışdur. Ve ḥażret-i ᶜAlī kerrama'llāhu vechehūdan mervī olan naḳl-i ṣaḥīḥ üzre والبحرالمسجور āyet-i şerīfinüñ tefsīrinde, [S27a] bu deryālar ᶜumūmen ᶜāḳıbet āteş olup cehennemüñ üzerine cemᶜ olacaḳdur.

Ḥikāyet: İs̱bāt-ı müddeᶜāda naḳl-i rivāyet-i ṣaḥīḥu'l-feḥvā böyledür ki; Şeyḫ-i Ekber raḥmetu'llāhi teᶜālā ḥażretleri eyitmiş ki: Birgün bir meclis-i nefsīde mez̠heb-i Ṭabīᶜīde olan bir ḥakīm ile mücālese vü ṣoḥbetüm vāḳiᶜ olup ḥasbe'l-münāsebe nesā'im-i dil-küşā-yı ṣoḥbet ile gülistān-ı ḳudret-i İlāhī inkişāf bulup يا نار كونى بردا و سلاما على ابراهيم āyet-i şerīfinüñ tefsīr ü maᶜnāsı beyānına fetḥ-i zebān-ı ṣāf ḳılındıḳda ol ḥakīm-i bī-ḳalb-i selīm leb-cünbān-ı iᶜtirāż olup kendi mez̠heb-i bāṭıl vü ḳavl-i ᶜāṭılı üzre inkār ṭarīḳına ibtidār birle; "Muḥriḳ bi'ṭ-ṭabᶜ olan nār-ı maḥsūse ecsām-ı ḳābiletü'l-iḥrāḳı, ᶜadem-i iḥrāḳ ile niçe me'nūs olur?" diyü inkāra dem-sāz ve te'vīl-i ātīde; "Nārdan murād, nār-ı ġażab-ı Nemrūddur ki ḥażret-i İbrāḥīm ᶜaleyhi's-selām ḥaḳḳında teskīn cihetiyle gūyā berd ü selām oldı" diyü, te'yīd-i mez̠heb-i fāsid vü revāc-ı bāzār-ı ḳavl-i kāsidine āġāz eyledikde; bu baḥs̱imiz hengām-ı şitāda bulınmaḳ ḥasebiyle miyān-ı meclisde bir kānūn-ı pür-āteş mevżūᶜ idi. Pes ol ḥakīm-i saḳīmüñ bu maḳūle güftār-ı perīşānını istimāᶜda kānūn-ı dil-i pür-ġayretüm bād-ı ġayret-i İlāhī ile leleheb-gīr ü mirvaḥa-i ḥamiyyet-i dīniyye ile iştiᶜāl-pez̠īr olmaġın ᶜavn u ᶜināyet-i Bārī miyān-ı meclis-i ṣoḥbet-güz̠ārīde olan nār-ı sūzişgeri baña müsaḫḫar idüp iẓhār-ı ḥaḳḳa ḳuvvet müyesser itmegin ol ḥakīme eyitdüm: "İy merd-i ṭabāyiᶜ-şinās-ı beyne'n-nās! Eger bu nār-ı maḥsūs saña mümāss oldıḳda [Ü138a] vücūd u libāsuñı bi-emri'llāhi teᶜālā yaḳmazsa tebdīl-i mez̠heb ü ṭabīᶜat ile muḳırr-ı ḳudret-i Rabbü'l-enām ve dāḫil-i gülşen-i īmān u İslām olur mısuñ?" Ol ḥakīm eyitdi: "Belī." Pes besmele-i şerīfe ile ol kānūnda memlū olan āteş-i sūzānı ḥakīmüñ ceyb ü dāmānına taᶜbiyye eyledigimde āteş-i mez̠kūr bir-iki sāᶜat miḳdarı üzerinde maḥṣūr olup vücūd u libāsına ḳaṭᶜā es̱er eylemedi. Ol zamān bu germiyyet-i [S27b] meclis ile terbiyye-i tāmm bulup ol vücūd-ı ḫām puḫte olmaġın der-ḥāl şeref-i İslām ile müşerref oldı.

﴿ آن خداونديكه هنكام سحر ﴾ Ol bir mülk issi ki seḥer vaḳtinde. **Ān Ḫudāvendī ki**, «ol bir mülk issi ki» dimekdür. Zīrā «ān» kemā-merre ism-i işāretdür. Ḫudāvend, ṣāḥib-i mülk maᶜnāsınadur, mā-naḥnü fīhi gibi. Ḫudāyā ıṭlāḳında żamm-ı ḫā iledür, ammā ḳula ıṭlāḳında kesr-i ḫā iledür diyü bāᶜżılar farḳ eylemişdür. Ve gāhī āḫirine edāt-ı mübālaġa olan «gār» lafẓın ilḥāḳ ile Ḫudāvendgār dirler. Ve āḫirinde olan «yā» vaḥdet içündür ve bi-muᶜāveneti'l-maḳām kendüden maᶜnā-yı taᶜẓīm daḫı müstefāddur. «Ki» lafẓı bunda rābıṭadur. **Hengām-ı seḥer**, iżāfetle «seḥer vaḳtinde» dimekdür. Zīrā hengām, Fārisīde «muᶜayyen ve maḥdūd olan vaḳt ü zamān» maᶜnāsınadur. Nitekim hengām-ı gül ve hengām-ı bahār dirler. Pes Baḥru'l-Ġarā'ib ṣāḥibinüñ; «hengām, muṭlaḳ vaḳt maᶜnāsınadur» didigi vaḳt-i muᶜayyen maᶜnāsına olan hengām ile muṭlaḳ vaḳt maᶜnāsına olan «gāh» lafẓınuñ beynlerin ᶜadem-i farḳından nāşīdür, kez̠ā fī'd-Deḳā'iḳ. Ve daḫı muᶜayyen vaḳtde olan cemᶜiyyete «hengāme» dirler. Āḫirindeki hā «nāme» ve «ḫāme» lafıẓlarında olan «hā»lar gibi iḫtiṣāṣ içündür. Seḥer, sīn-i mühmele ve ḥā'-i mühmelenüñ fetḥalarıyle Fārisīde «ṣabāḥa ḳarīb vaḳte» dirler, ᶜArabīde daḫı müstaᶜmeldür.

﴿ كرد قوم لوط را زير و زبر ﴾ Lūṭ ᶜaleyhi's-selāmuñ [S138b] ḳavmini alt-üst eyledi. Murād, aşaġısın yuḳaru getürüp ihlāk eyledi dimekdür. **Kerd**, «eyledi» maᶜnāsına māżīdür. **Ḳavm-i Lūṭ-rā**, «Lūṭ ḳavmini» dimekdür, ḳavm-i maᶜlūmdur. Lūṭ ᶜaleyhi's-selām bin Hārān bin aḫḫu İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāmdur. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Zīr**, «alt ve aşaġa» maᶜnāsınadur. **Vāv**, ᶜāṭıfedür. **Zeber**, fetḥle «üst ve yuḳaru» maᶜnāsınadur ki muḳābili «zīr»dür. *Ḳaṣaṣ-ı ḳavm-i Lūṭ ᶜaleyhi's-selām:* Maᶜlūm ola ki ḥażret-i

Lūṭ ᶜaleyhi’s-selām evvel ᶜIrāḳda ārām buyurmışdı. Çünki [S28a] helāk-i Nemrūddan ṣoñra ḥażret-i İbrāhīm ᶜaleyhi’s-selām ᶜāzim-i ṣavb-ı Şām-ı behişt-iḥtişām olmaġın ol ḥażret ile refāḳat ve cānib-i Şāma ᶜazīmetde ḥażret-i Rabbü’l-enām Lūṭ[7] ᶜaleyhi’s-selāmı ehl-i Sedūmuñ daᶜvet-i īmān u İslāmı içün gönderdi. Ebu’s-Suᶜūd ᶜaleyhi’r-raḥmeti’l-Vedūduñ beyānı üzre Sedūmdan murād «ḥumḳ»dur ve ol ḳurālar zīr ü zeber oldıġı içün esāmīlerine Mü’tefikāt dimişlerdür. Pes ḳavm-i Lūṭ ᶜaleyhi’s-selām küfr ü ḍalālete inhāk-i tām ve bundan mā-ᶜadā ᶜulemānuñ beyān eyledikleri üzre ṣaḳız çiynemek ve aġızlarıyle ẓarṭa çekmek ve ḳoltukların yellendirmek ve beyt-i ḫalāya varmazdan aḳdem keşf-i ᶜavret eylemek ve ṭuruḳ u mesālik ü ārāmgāh olan eşcār altına teġavvuṭ itmek ve fiske ṭaşı atmaḳ ve birbirlerine sille urmaḳ ve taᶜlīm-i Şeyṭān ile livāṭa fiᶜline düşmek mis̱üllü ḳabāyıḥ-ı şenīᶜa ile güẕāriş-yāfte-i ṣubḥ u şām olduḳlarından mā-ᶜadā ḥażret-i Lūṭ ᶜaleyhi’s-selāmuñ daᶜvet ü naṣīḥatini ḳabūlden rū-gerdān ve gūn-ā-gūn eẕā vü cefāya cür’et ile iẓhār-ı fısḳ u ṭuġyān eyledikleri̇nde افا منالذين مكروالسيئات انيخسفالله بهمالارض او يأتيهمالعذاب من حيث لا يشعرون āyet-i şerīfinüñ mażmūn-ı ᶜibret-nümūnı üzre Ḳārūnuñ ḫasfi [Ü139a] baġteten oldıġı gibi ḳavm-i mezkūr nā’im-i pister-i ġaflet iken hengām-ı seḥerde nā-gāh vuṣūl-i ḳahr u tedmīr-i ḥażret-i İlāh ile cümle mesākin ü büyūt ve ārāmgāhları فلما جاء امرنا جعلنا عاليها سافلها ḳavl-i ḳudret-penāhı müfādınca zīr ü zeber olup cümle ehl-i küfr ü fesād ḳahr u helāke maẓhar oldılar. Pes nāẓımuñ **zīr ü zeber** kelāmı bu āyet-i şerīfe telmīḥdür, ḳaldı ki **hengām-ı seḥer** kelāmında birḳaç nükteye işāret bulınmaḳ mümkindür. Evvelen, ḳavm-i mezkūruñ helākleri اليسالصبح بقريب āyet-i şerīfi şehādetiyle ṣabāḥa ḳarīb oldıġına işāretdür. s̱āniyen, **hengām-ı seḥer** maḥall-i füyūżāt-ı [S28b] İlāhī iken küffār-ı ḫāksār ol hengāmda bī-tevbe vü istiġfār ve belki eks̱eri ᶜādetleri üzre nevm-i ġaflete mütaġraḳ olmalarıyle feyż-i İlāhīden maḥrūm ve baġteten maẓhar-ı ḳahr u helāk olmaḳ ḥükminde ᶜumūm ᶜahẕine işāret içündür. Fi’l-ḥaḳīḳa, küffār u eşrāruñ üzerlerine şeb-ḫūn ile ḫāne-i hayātlarınuñ taḥrībi eks̱er hengām-ı seḥerde oldıġı maᶜlūm u meşhūrdur. (...[S29a, Ü139b]...)

﴿سوى او خصمى كه تير انداخته﴾ Bir ḫaṣm ki ᶜalā-raġmehu anuñ cānına oḳ atmışdur. [Ü11a][8]

Sūy-ı o, iżāfetle «anuñ cānına» dimekdür. Zīrā sūy lafẓı bunda «ḫāyib» maᶜnāsınadur ve bundan mā-ᶜadā «mānend» ve «żiyā» maᶜnālarına gelür. Ve yāsız «sū» daḫı dirler. Bunda yānuñ geldigi mā-baᶜdine iżāfet içündür. O, żamīrdür; Ḫudāya rāciᶜdür. **Ḫaṣmī**de yā vaḥdet içündür yāḫod ibhāmdan münşaᶜib taḥḳīr maᶜnāsın müfīddür. Ḫaṣm, fetḥile ᶜArabīdür, ceng ü cidāl [S29b] murād idene dirler. Müẕekker ve mü’ennes̱ ve cemᶜi berāberdür. Zīrā aṣlında maṣdardur, lākin baᶜżı ᶜArab tensiyesinde «ḫaṣmān» ve cemᶜinde «ḫuṣūm» dimişlerdür. **Ki**, rābıṭadur. **Tīr**, Fārisīdür. Otuz dört maᶜnāya geldigi Ferheng-i Şuᶜūrīde mesṭūr ve mübeyyendür, bunda «oḳ» maᶜnāsınadur ki ᶜArabīsi «sehm»dür ve daḫı «nibāl»dür. **Endāḫte**, ism-i mefᶜūldür, «atmış» dimekdür. Maṣdarı «atmaḳ» maᶜnāsına olan «endāḫten»dür. Āḫir-i mıṣrāᶜda edāt-ı ḫaber olan «est» mukadderdür. *Fā’ide:* İsm-i mefᶜūl aḫẕinde ḳāᶜide, maṣdaruñ nūnını ḫaẕfden ṣoñra nūnuñ mā-ḳablindeki ḥarfi meftūḥ idüp ve āḫir-i kelimeye bir hā’-i ᶜalāmet getürmekdür.

---

[7] Her iki nüshada da sehven Hūd yazılmıştır.

[8] Metin Ü nüshasında 140a yerine 11a’dan devam etmektedir.

﴿ پشهٔ كارش كفايت ساخته ﴾ Bir sivrisiñek anuñ işīni kifāyet düzmişdür. **Peşşei**, fetḥ-i bā'-i ᶜAcemī ve fetḥ-i şīn-i müşeddede ve hā'-i ᶜalāmet ile maḫṣūṣ «sivrisiñek» maᶜnāsınadur, ᶜArabīsi «beᶜūż»dur. Türkīde «cibinlik» didiklerine ᶜAcemüñ «peşşe-ḫāne» didigi bundandur. Āḫirindeki hemzenüñ taḥtında yā'-i vaḥdet-i mevhūme gözetmek ile müsāmaḥa-i hemze vaḥdet içündür, diyilür. Bu mis̱üllü hemze-i vaḥdet nāẓımuñ mā-seye'tīdeki ᶜibārelerinde kes̱īredür. **Kāreş**, «anuñ işini» dimekdür. Zīrā kār, kāf-ı ᶜArabī ile Fārisīde üç maᶜnāya gelür: Biri «şuġl ü ᶜamel»dür ki bunda murād budur. Ve daḫı «zirāᶜat» maᶜnāsınadur. Ve daḫı «ceng» maᶜnasına gelür. Nitekim «kārzār» ve «peykār» dirler, ceng maᶜnālarınadur. Ve kār lafẓı āḫirindeki żamīr-i ġāyib olan şīn ḥarfine mużāfdur, żamīr-i meẕkūr ḫaṣma rāciᶜdür. **Kifāyet**, [Ü11b] «yetişmek» maᶜnāsına maṣdar-ı ᶜArabīdür, Fārisīde daḫı müstaᶜmeldür. Tānuñ ṭavīle yazıldıġı bu istiᶜmāle ḳarīnedür. Zīrā maṣādır-ı ᶜArabī terākībinde tā ḥarfi āḫir-i kelimede gird yazılur, ammā terākīb-i Fārisīde ve Türkīde ṭavīle yazılur. Mes̱elā; رحمت (raḥmet) ve عزت (ᶜizzet) ve دولت(devlet) ve كفايت (kifāyet) gibi. **Sāḫte**,«düzmiş» maᶜnāsına ism-i mefᶜūldür ve maṣdarı «sāḫten» [S30a] dür. Bunda daḫı edāt-ı ḫaber muḳadderdür, taḳdīr «sāḫt» dimekdür. *Vaḳᶜa-i ḥāl-i helāk-i Nemrūd:* Maᶜlūm ola ki ḫaṣmdan murād Nemrūd bin Kenᶜāndur. Mesfūruñ veledü'z-zinā idigi Ḳaṣaṣ-ı Kisā'īde mesṭūrdur. Pes veledü'z-zinā mezbūr dünyānuñ cāh-ı ṣūrī vü devlet ü ḥużūriyle maġrūr olmaġın ulūhiyyet daᶜvāsına ibtidār ile Ḫālıḳ-ı ᶜālem celle celālühuya ḳarşu ḳoymaġa ictisār itmişdi. Binā'en ᶜaleyh ol erzel ü aḥmaḳ, mücādele-i ḥażret-i Ḥaḳḳ sevdāsıyle ḥīle-perdāz-ı tedārük-i cidāl olmaġın evc-pervāz olan birḳaç büyük aç ḳuşların ẓahrlarına serīr şeklinde birḳaç taḫta pāre bend ve kendü kendüyi ol serīrüñ üzerine peyvend idüp ve ḳuşlara münāsib ġıdā ne ise dest-res olmayacaḳları mertebe birer çūb üzerine āviḫte ḳılup ol ġıdā-senc olan çūbları ḥīle ile terāzū-mis̱āl evvelā ser-firāz itmek ile ḳuşları pervāza getürüp cānib-i semāya mürġān ile kerkesvārī ᶜurūca āġāz idüp vāfir ᶜurūcdan ṣoñra şitāb ile sūy-i āsmāna oḳ pertāb eyledi. Ol ānda ḥażret-i Müteᶜāl celle ᶜani'ş-şebīh ve'l-mis̱āl ol aḥmaḳ, ḥīle vü tedbīrüñ istidrācını tamām-peẕīr eylemek ḥikmeti içün cānib-i semāya pertāb eyledigi tīri miyān-ı zemīn ü āsmānda muᶜallaḳ olan baḥr-i bī-pāyānuñ māhīlerinden bir māhīnüñ demine bulaşdırup ol tīr-i ālūde-i ḫūnı yene ol melᶜūnuñ pīşgāh-ı serīrine rucūᶜ itdürdi. Şeyḫ-zāde Tefsīr-i Teysīrden naḳl ve ᶜİkrime ḥażretlerinden rivāyet olındıġı üzre; " ن والقلم naẓm-ı kerīminde muḳsemün-bih [Ü12a] olan ḥūt, bi-emri'llāh Nemrūduñ tīr-i istidrāc-te's̱īrine ḳarşu bi-vāsıṭati'l-emlāk ṭutılup zaḫmnāk olan balıḳdur ki, Ḫālıḳ kendüye ikrāmen anuñla ḳasem-i iclāl ve cinsinüñ bilā-ẕebḥ eklini halāl itmişdür" dimişdür, intihā. Pes ol melᶜūn zahr-ı mürġānda dest-āvīz eyledigi çūb-ı ġıdā-yı maṣḥūbı ḥīle ile tedrīcen ser-nigūn-ı mürġāna ᶜarż-ı ġıdā-yı [S30b] ḫudᶜa-nümūn iderek āheste-āheste zemīne nāzil ve ᶜalā-zuᶜmehu merāmına nā'il oldıġına mübāhī olaraḳ istidrācı resīde-i kemāl ve her vechle müsteḥaḳḳ-ı ḥażret-i Müteᶜāl oldıḳda ḥażret-i İbrāhīm ᶜaleyhi's-selātü ve's-selām ile taḥaddī-i müzdād idüp cünūd-ı ᶜAzīzün zü'ntiḳām ile muḥārebe murād eyeldi. Ve ᶜasker-i firāvān ile meydān-ı maᶜreke olan ṣaḥrā vü beyābāna nasb-ı sāyebān-ı ṭuġyān eyleyüp cünūd-ı İlāh-ı āsmān ile kārzār-ı diledi. Ol zamān Ḫālıḳ-ı zemīn ü āsmān olan ḥażret-i ẕü'l-celāl Nemrūd-ı bed-fiᶜāl ile ḳavm-i pür-ḍalāletüñ üzerlerine nā-gāh eżᶜaf-ı maḫlūḳātı olan

peşşelerden ke-dā'ireti'l-ġırbāl bir niçe peşşe-i tīz-bāl musallaṭ u irsāl itmegin ol cānver-i ẓafer-ālūd küffār-ı ḫāksāruñ üzerlerine bāl-küşā-yı hücūm oldıḳda ol maᶜrake-i ḳıtāl ü meydān-ı ceng ü cidāli ser-i şūmlarına teng idüp terāküm-i bād-ı ṣarṣardan evrāḳ-ı eşcār ve teṣādüm-i hevā-yı şiddet-es̱erden aḳṭār-ı emṭār dökilür gibi niçe biñ kefere-i fecere fütāde-i ḫāk olup ve niçelerinüñ bu hücūm-ı hevlnāk sebebiyle girībān-ı ḳarārları, ceyb ü dāmān-ı mātem-zedegānāsā ṣad-çāk-ı bīm-i helāk oldığından efkār-ı perīşānāsā tefriḳadār olaraḳ eyne'l-meferr vādīlerinden cūy-bende-i rāh-ı firār oldılar. Pes ol es̱nāda Nemrūd-ı merdūduñ daḫı firāra iḳtidārı ḳalmayup müteveccih-i semt-i firār iken nā-gāh bir nīm-per peşşe nerm-āvāz ile و ان جندنا لهم الغالبون mażmūn-ı şerīfine dem-sāz olaraḳ Nemrūduñ vech-i nā-pākine pā-nihāde-i vürūd oldıḳda, [Ü12b] melᶜūn bu ḳadar daᶜvā-yı ṭayş u şiddet ider iken defᶜ ü refᶜine ḳudret bulmayup ıżṭırāba düşdikde peşşe-i helāk-işāret melᶜūnuñ sūrāḫ-ı enf-i hevā-şümūline duḫūl ve ol rāhdan maġz-i pür-tebāhında lānesāz-ı iḳāmet ve dört yüz sene dimāġ-ı murdārında ḳarār eyledi. Her sāᶜat-i ᶜömrin muᶜādil-i sāl-i ḳıyāmet idüp baᶜdehū helākine sebeb olmaġın ol merdūduñ cānı [S31a] cibāl-i Caḥīme pervāz eyledi. Nitekim nāẓımuñ Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr nām kitābında *beyt:*

نیم پشه برسر دشمن کماشت

در سر او چار صد ساله بداشت

Yaᶜnī; Īzidī çün celle ve ᶜalā düşmen-i dīn olan Nemrūd-ı melᶜūnuñ başı üzre nīm bir peşşeyi musallaṭ eyledi. Ve ol peşşeyi o düşmenüñ seri içre dört yüz sene ḳā'im ḳıldı , didigi bu meẕkūrı is̱bātda kāfīdür.

﴿ آنکه اعدا را بدریا در کشید ﴾ Ol Ḫudā ki düşmānları deryāya ilerü çekdi, yaᶜnī keşīde-i baḥr-i helāk eyledi. **Ān ki**, «ol Ḫudā ki»; **aᶜdā-rā**, «düşmānları» dimekdür. Murād, Firᶜavn ᶜaleyhi'llaᶜne ile helākde refīḳı olan ḳavmidür. Aᶜdā, cemᶜ-i ᶜArabīdür; müfredi «ᶜadū»dur. Fārisīde «düşmān»dur. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Be-deryā**, «deñize» dimekdür. Bundan murād, eks̱er-i müfessirīn ᶜindinde baḥr-i Nīldür. Baᶜżı müfessirīnüñ ᶜindinde baḥr-i Ḳulzümdür. Evvelinde olan bā ḥarfi fetḥle ilṣāḳ içündür. *Fā'ide:* ᶜİbārāt-ı Fārisīde olan bā'-i maᶜānī-i ġayr-ı zā'ide dā'imā meftūḥdur. Pes elif ile «bā» ve bilā-elif «be» ḥarfinüñ bādan muḫaffefi «cemᶜiyyet ve maᶜiyyet» maᶜnāsına olur. Ammā bādan muḫaffef olmayan «be» ḥarfi meftūḥan birḳaç maᶜnāya gelür ki anlar; ḳasem içün ve gāh ẓarfiyyet içün ve gāh sebebiyyet içün ve gāh «ilā» maᶜnāsına ve gāh ilṣāḳ içün ve gāh taḥsīn-i lafẓ içün gelür. Lākin müştaḳḳāt evā'iline dāḫil olan be-i tevessül meksūr olur. Ammā be-i zā'id eger uġrında mīm ve vāv ve fā gibi ḥarf-i şefevī veyā bir ḥarf-i mażmūm bulınur ise ẕālike'l-bā' mażmūmdur. Ve eger böyle bulınmazsa ẕālike'l-bā' dāi'mā meksūrdur. **Der keşīd**, māżī-i müfred ġā'ibdür, maᶜnā-yı mecmūᶜ-ı ıṣṭılāḥ-ı Fürs olmaḳ [Ü13a] üzre «ilerü çekdi» dimekdür. Maṣdarı «çekmek» maᶜnāsınadur. Pes bunda وجاوزنا ببنى اسرائيل البحر فاتبعهم فرعون وجنوده ilā-āḫiri'l-āyeh āyet-i şerīfine telmīḥ vardur. İcmālen beyānı budur ki ẕikr olınur. *Ḳıṣṣa-i Firᶜavn:* Maᶜlūm ola Firᶜavn ᶜaleyhi'l-laᶜne Şeyṭānuñ ve vezīri Hāmānuñ kendüyi iġfālleriyle evvelā ġarīḳ-ı baḥr-i küfr ü ḍalāl ve [S31b] gürūh-ı mekrūh-ı Ḳıbṭiyān nādānların انا ربكم الاعلى diyü iḍlāl üzre olup, ḥażret-i Mūsā ᶜaleyhi's-selāmuñ yed-i beyżāsından ẓuhūr-yāfte olan envāᶜ-ı muᶜcizāt-ı nūr-ās̱ar ve ᶜaṣā-yı şeref-

fezāsından ṣudūr iden ḫavārıḳ-ı ᶜādāt-ı muᶜcize-şiᶜārını gördikçe طريقا فما له من هاد من يهدىالله يهتدى لا مضل له ومن اضل müfādınca inkārı eşedd ü efzūn ve Benī-İsrā'īle ezā vü cefā-yı gūn-ā-gūn eyledükde müsteḥaḳḳ-ı ġarḳ-ı biḥār-ı ᶜiḳāb ve müste'hil-i ḥarḳ-ı nār-ı eşedd-i ᶜaẕāb olmaġın deryā-yı ḳahr u demār-ı ḥażret-i Müsteᶜān cūşa gelüp Ḥaḳḳuñ emr-i şerīfiyle ḥażret-i Kelīmu'llāh ᶜaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām Benī-İsrā'īli ᶜumūmen alup mıṣr-ı Ḳāhireden nehżat ile pā-nihād-ı sebīl ve ṭalīᶜa-i tevfīḳ-i niᶜme'r-refīḳ ile ᶜāzim-i ṣavb-ı baḥr-i Nīl oldılar. Ol sefer-i ḫayru'l-eẟerde refāḳatle maᶜiyyet-i ᶜālīlerinde olan Benī-İṣrā'īl eṭfāl ü nisā vü şüyūḫdan mā-ᶜadā altı yüz biñ ve yetmiş biñ kimesne idiler. Vaḳtā ki Firᶜavn-ı bed-kār bu ḳażıyyeden ḫaberdār oldıḳda kenār-ı baḥr-i endīşede şaṣt-ı mütefekkire ile ṣayd-ı māhī-i evhām u ḫayāl-i ḫām iderek gürūh-ı mekrūh-ı Çingānyāndan yedi yüz biñ nefer muḳaddemü'l-ceyş ve bunuñ eżᶜāf-ı mużāᶜafı meymene vü meysere vü ḳalb ü sāḳa ile tertīb-i alay-ı ᶜasākir-i idbār-ı müẓāhir idüp başlarına ġırbāl-i belā vü māşū-yı ḳażā ile ḫākister-i ᶜaẕāb elenmek ḥikmeti ẓuhūrı içün o Çingān u Ḳıbṭīler ḫar-ı lāġar gibi lengān zaġar-ı bī-dilān gibi ᶜavᶜave-künān iken ḫᵛāh u nā-ḫᵛāh cümlesin vādī-i ḳahr u helāke kendi ayaḳlarıyle sevḳ ve tesyīrinde Benī-İsrā'īle lüḥūḳ içün sāḳ-ı şeᶜāmet-mesāḳların teşmīr üzre ittifāḳ eylediler. Pes Benī-İsrā'īl resīde-i baḥr-i Nīl oldıḳlarında, ol hādī-i ümmet olan ḥażret-i Kelīm-i Rabb-i ᶜizzet ᶜaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām [Ü13b] bi-emri'llāhi'l-Celīl ᶜaṣā-yı muᶜcize-nümāsıyle ḍarb-ı deryā-yı Nīl eyledi. Ol ḍarb-ı muᶜciz-eẟerden derūn-ı deryā-yı mehālik, perverde-i ṭavr u ṭarz-ı nīk, hey'ātı ḫoşter ve derk keyfiyyeti ḫāric-i ṭavḳ-ı beşer, ṭuruḳ-ı [S32a] iẟnā ᶜaşer ẓāhir olmaġın, ol rehber-i ehl-i İslām olan ḥażret-i Kelīm ᶜaleyhi's-selām ile ḳabā'il-i Benī-İsrā'īl ol rāh-ı düvāzdehden deryā-yı meẕkūra duḫūl ve birbirleriyle ṣoḥbet-künān ḳaṭᶜ-ı rāh-ı deryā ile meşġūl iken nā-gāh Firᶜavn ile ol sipāh-ı güm-rāh daḫı kenār-ı baḥre gelüp vuṣūl buldılar. Firᶜavn-ı bed-ḫᵛāh ol ṭuruḳ-ı muᶜcize-penāha nigāh itdikde الخائن خائف müfādınca ol rāh-ı müstaḳīme duḫūle cesāret idemeyüp deryāya girmemek fikrine düşdi. Nā-gāh bi-emr-i İlāh ḥayyāt-süvār oldıġı ḥālde ḥażret-i Cebrā'īl ᶜaleyhi's-selām pīş-rev-i esb-i Firᶜavn olup rāh-ı deryāya sevḳ-i maṭıyye-i ḥayyāt ile Firᶜavn ve ᶜasākirin deryāya idḫāl eyledi. Pes Benī-İsrā'īl bi-tamāmihim āminen ve sālimen sāḥil-i selāmete vuṣūllerinde Firᶜavn ile ḳavmi vasaṭ-ı baḥre irmişler idi. Nā-gāh vürūd-ı ġaḍab u ḳahr-ı İlāh ile āb-ı deryā cünbiş-nümā olmaġın ol ṭuruḳlar maḥv u mesdūd ve bī-nişān olup Firᶜavn ile cümle ᶜasākiri ġūṭager-i baḥr-i helāk u bī-cān oldı ve helāk-i Firᶜavn Benī-İsrā'īl miyānesinde şöhret buldı. Pes Firᶜavnuñ fevt ü mevti Benī-İsrā'īlüñ re'yü'l-ᶜayn meşhūdları olmaġın ḥikmeti żımnında ol düşmen-i dūzaḫ-ḳarāruñ lāşe-i murdārın deryā ḳabūl itmeyüp dest-i emvāc ile endāḫte-i kenār eyledi.

﴿ ناقه را از سنك خارا بر كشيد ﴾ Nāḳayı berk ṭaşdan çekdi yaᶜnī ẓuhūra getürdi. **Nāḳa-rā**,«dişi deveyi» dimekdür ki bunda murād, nāḳa-i Ṣāliḥ ᶜaleyhi's-selāmdur. Lafẓ-ı nāḳa ᶜArabīdür, «dişi deve» maᶜnāsına müfreddür, cemᶜi «nūḳ» ve «enīḳ» ve «eyānıḳ» ve gāh «niyāḳ» gelür. Ve bu maᶜnāya Fārisīde istiᶜmāli şāyiᶜdür. Nitekim Cāmīnüñ *ḳıṭᶜa:*

من هم بفقر و فاقه خوش

در خليل ايشان ناقه‌كش

ناقه‌کش اما ناقه‌وش

داده بدست دل عنان

ḳıṭᶜasında bu maᶜnāda müstaᶜmeldür. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Ez**, ḥarf-i cerr-i Fārisīdür, ᶜArabīdeki «ᶜan» maᶜnāsınadur. [S32b] **Seng-i ḫārā**, Fārisīdür, üç maᶜnāya gelür. Bunda maᶜnā-yı evvel murāddur ki [Ü14a] «berkliginden kendüye demür āleti işlemeyen bir nevᶜa ṭaş»dur. Maᶜnā-yı s̱ānī; saḫt-dildür. Maᶜnā-yı s̱ālis̱; ḫısset ü buḫlden kināyedür. Gāhī āḫirinde nefs-i kelimeden olan elifi hāya tebdīl ile «seng-i ḫare» daḫı dirler, «āşkārā» lafẓından «āşkāre» dimegi cā’iz gördikleri gibi. **Ber-keşīd**, «çekdi» dimekdür. Bunda murād ḫalḳile ẓuhūrıdur. *Aḥvāl-i nāḳa:* Maᶜlūm ola ki ḥażret-i Ṣāliḥ ᶜaleyhi’s-selām Eṣḥāb-ı Ḥicre baᶜs̱ olınmışdı. Ḳavm-i meẕkūr Şām-ı şerīf ile Ḥicāz miyānesinde Vādī-i Ḳurā nām maḥalle yaḳın emākinde olurlar idi. Bi-emri’llāhi teᶜālā ṭūl-i ᶜömr ile muᶜammer oldıḳlarından rūzgārda niçe yüz sene pāydār olmaḳ içün bi-ᶜavni’llāh Ferhādāsā tīşe-i seng-güẕār ile ṭaşdan kesme binālarda ḫānesār-ı iḳāmet olurlar idi. Ve bundan mā-ᶜadā ḥażret-i Vāhibü’l-ᶜaṭāyā kendülere hemīşe ṣıḥḥat ve bī-ḥadd ü bī-ḳıyās niᶜmet kerem itmişken ḥażret-i Sāliḥ ᶜaleyhi’s-selāmuñ daᶜvet-i şerīfiyle mülzem olmayup daᶜvā-yı nübüvvetine şāhid olmaḳ içün beyne’n-nās mes’ūlleri üzre iẓhār-ı muᶜcize iltimās eylediler. Ve ṭaleblerinde; Kās̱ibe nām bir ṣaḫre-i ṣammādan ḥavāṣ-ı tefāsīrde beyān olınan evṣāf üzre bir nāḳa-i ᶜacībetü’l-ḫulḳa ẓuhūr itsün ve der-ᶜaḳab kendi cüs̱s̱esinde bir kurresi hüveydā olsun, didiler. Pes ḥażret-i Sāliḥ ᶜaleyhi’s-selām müteveccih-i dergāh-ı Ḫālıḳu’l-enām olup ḳavminüñ mes’ūlleri üzre seng-i ḫārādan ẓuhūr-ı nāḳayı recā buyurdıḳda ᶜālem-i ᶜademden vücūd-peẕīr iden ḥażret-i Ḥayy u Ḳadīr ᶜinde-ru’ūsü’l-eşhād nāḳa-i maṭlūbeyi ṣaḫre-i ṣammādan ḫalḳ u īcād eyledikde ḥażret-i Sāliḥ ᶜaleyhi’s-selām ḥasbe’l-mes’ūl ẓuhūr iden nāḳanuñ min-ḳıbeli’llāh beyyine vü niᶜmet ve delīl-i ṣıdḳ u daᶜvā-yı nübüvvet oldıġın قدجاءتكم بينة من ربكم nazm-ı laṭīfi vü āyet-i şerīfi mażmūn-ı münīfince ḳavmine iᶜlān ve baᶜdehū taᶜyīn-i beyyine [S33a] su’ālinden cevāb-ı beyānile [Ü14b]هذه ناقةالله لكم آية فذروها تأكل فىالارضالله ولاتمسوها بسوء فياخذكم عذاب اليم naẓm-ı ḳadīme mefhūmın ᶜıyān idüp, bu minvāl üzre ḳavminden ᶜahd ü peymān aḫẕinden ṣoñra ol ḳavm-i bed-kār, ḳavm-i ᶜĀdden ṣoñra kendülere olan niᶜamları inkār ve ḫuṣūṣā nāḳa-i muᶜciz-ās̱ārdan şīrīn-kām-ı iḥsān oldıḳları şīr-i inᶜāmı küfrāna ibtidār birle naḳż-ı ᶜahd ü mīs̱āḳa teşmīr-i sāḳ idüp evvelā ber-mūcib-i ᶜahd ü peymān nāḳa içün taᶜyīn olınan şirb-i maᶜlūmı menᶜ ile naḳż-ı ahd-i Sübḥān eylediler. Baᶜdehū istikbārlarından nāşī emr-i İlāhīyi ḳabūlden rū-gerdān ve iẓhār-ı ᶜutüvv ile ᶜaḳr-ı nāḳaya ictisār eylediler. Nitekim فعقرواالناقة و عتوا عن امر ربهم āyet-i şerīfi bu maᶜnāda bedīdārdur. Ve bu güne ṭuġyāndan ṣoñra وقالوا ياصالح ائتنا بما تعدنا انكنت منالمرسلين naẓm-ı mübīni mıṣdāḳınca ḳahr-ı Perverdgāra ṭalebkār oldılar. Ol zamān ẓuhūr-ı ġayret-i İlāhī üzre bi-emri’llāh nāḳa-i maᶜḳūrenüñ ḫūn-bahāsı muḳābilinde ol ḳavm-i ᶜahd-şikenānuñ şehr ü ḳurāları vīrān ve cānları sūy-i Caḥīme ṭayerān idecegin ḥażret-i Ṣāliḥ ᶜaleyhi’s-selām ol ḳavm-i ẓālimīne iᶜlām birle eyitdi kim: “Üç güne degin ol nāḳa-i maẓlūmenüñ kurresini giriftār-ı ḳayd-ı dest ve celb-i zimām-ı ḫāṭır ile peyvest olursañuz ᶜaẕābu’llāhdan ḫalāṣ bulursuz. Ve illā mürġ-i ümīdi perīde olmış görürsüñüz. Kāruñuz ġāyet düşvār olup, evvel yevm yüzlerüñüz zerd-reng ve yevm-i s̱ānī sürḫ-reng ve yevm-i s̱ālis̱ siyāh-reng olursuz. Ve bu ᶜalāmātuñ

ḫitāmında maẓhar-ı ḳahr-ı İlāh olmañuz bī-īştibāhdur.” Pes ol ḳavm-i bed-ṭāliᶜ bu bürhān-ı sāṭıᶜ u ḳāṭıᶜı ol ḥażretden istimāᶜlarında bā-cemᶜahüm kurre-i nāḳayı ṣayd u giriftār-ı ḳayd eylemek rāhında her neḳadar cidd ü cehd ile saᶜy-ı belīġ eylediler ise fā’ide itmeyüp, āhū-yı maḳṣūdı remīde ve mürġ-i ümīdi perīde eylemeleriyle ol kurre-i mübārekeyi kūhsārda nā-bedīd oldığın yaḳīn eylediklerinde her birleri sebbābe-[S33b] gez-i dest-i ḥayf u dirīġ oldılar. Pes işāret-i vürūd-ı ᶜaẕāb üzre eyyām-ı s̱ālis̱ede müteġayyiru’l-elvān [Ü15a] ve ḫātime-i reng-i rūları olan reng-i siyāh ile vücūh-ālūd u perīşān olup vürūd-ı ᶜaẕāba nigerān olaraḳ meydān-ı siyāsete cās̱im olan mücrimān gibi herkes nāle-künān, ḫāne vü mekānlarında vālih ü ḥayrān dizleri üzre çöküp fiġān eylediler. Nā-gāh emr-i ḥażret-i İlāh ile ᶜāleme zelzele düşüp kes̱ret-i ıżṭırābdan cümle ḫāneleri ḫarāb u yebāb ve ser-i şūmlarına inhidām ḥasebiyle her birleri giriftār-ı pençe-i türāb ve maẓhar-ı ᶜaẕāb u ᶜiḳāb-ı Rabbü’l-erbāb oldılar. Nitekim فاخذتهم الرجفة فاصبحوا فى دارهم جاثمين naẓm-ı mübīni bu maᶜnāyı nāṭıḳdur. Zīrā «ecās̱im»; «diz üzerine çökici» maᶜnāsınadur. Ḳaldı ki nāẓımuñ siyāḳ u sibāḳ üzre: “Ḫudā ḳavm-i Sāliḥi zelzele ile ihlāk eyledi.” dimeyüp; “seng-i ḫārādan nāḳa ḫalḳ eyledi” didigi, seng-i ḫārādan ẓuhūr-ı nāḳanuñ helāk-i ḳavmden aġrebiyyeti ve nāḳanuñ helāk-i ḳavme sebebiyyeti nüktelerin işāret içündür. Bu ḳaṣaṣda *nükte-i ṣūfiyāne vü ᶜāşıḳāne* vardur. Budur ki: Her ᶜaṣr u zamān ve her ān u mekānda ṣāliḥ ü mütedeyyin olan merdānuñ cismi nāḳa yirinde ve rūḥı Ṣāliḥ yirindedür. İmdi merdānuñ ḥuḳūḳına riᶜāyet eylemeyenler ḳavm-i hālikīn gibi elbetde bir belāya dūçār olur. Ve encāmında zānū-yı nedem üzre çökmesi, ḳatle müsteḥaḳḳuñ naṭᶜ-ı zemīne diz çökmesi gibi olur. Zīrā merdānuñ ḥuḳūḳ-ı bahāsı şehr degül belki ᶜālem bahāsınadur. Nitekim موت عالم كالعالم bu maᶜnāya delāletde müsellemdür. Pes merdān-ı Ḫudānuñ ḳalb-i pāk ü rūḥ-ı tābnākleri fikr-i viṣāl-i Mevlāda ve tenleri mis̱āl-i nāḳa-i faḳr u fāḳadadur. Ve nāsuñ ṣūretā eẕā vü cefāsı nāḳa yirinde olan cism-i pür-fāḳayadur, yoḳsa Ṣāliḥ yirinde olan rūḥa degüldür. Zīrā rūḥ nūr-ı İlāhīden olmaġıla bir kimsenüñ maġlūb u zebūnı olmaz, lākin cisme olan eẕā vāsıṭasıyle müte’eẕẕī olur. Ol zamān [S34a] Ḫālıḳ-ı ᶜālemüñ intiḳāmı ẓuhūra gelür. Nitekim ḥadīs̱-i ḳudsīde من اهان لى وليا فقد بارزنى فى المحاربة vārid olmışdur. Ḫulāṣa-i kelām bir mü’minüñ [Ü15b] cesedini āzürde ḳılan ehl-i ṣūret bi’l-vāsıṭa cān incitmiş olur. Ve bu sebeble kurre-i nāḳa yirinde olan ḫāṭır-ı Mü’mini elden çıḳarup bir daḫı avlayamaz. Nitekim Rāġıb:

Bir kerre ṭoḳınsañ teline sāz-ı derūnuñ
Biñ gūne nevāzişle düzelmez bozılınca

dimişlerdür. Pes cān incideni cānān incidür. İmdi *beyt:*

Bu ᶜālem būstānında budur maḳbūl-i ins ü cinn
Ne kimse senden incinsin ne sen bir kimseden incin

mażmūnın düstūru’l-ᶜamel eylemek ḫoşdur. *Fā’ide:* Muḳātil rivāyetiyle ḫaberde gelmişdür ki: Cināna duḫūl idecek ḥayvān ondur; icl-i İbrāhīm ᶜaleyhi’s-selām ve kebş-i İsmāᶜīl ᶜaleyhi’s-selām ve nāḳa-i Ṣāliḥ ᶜaleyhi’s-selām ve baḳara-i Mūsā ᶜaleyhi’s-selām ve ḥūt-ı Yūnus ᶜaleyhi’s-selām ve ḥımār-ı ᶜUzeyr ᶜaleyhi’s-selām ve nemle-i Süleymān ᶜaleyhi’s-selām ve hüdhüd-i Belḳīs ve Ḳıṭmīr-i Eṣḥāb-ı Kehf rıżvānu’llāhi ᶜaleyhim ecmaᶜīn ve nāḳa-i Muḥammed ᶜaleyhi’ṣ-ṣalātü ve’s-selām.

﴿ چون عنایت قادر و قیوم کرد ﴾ Çünki Ḳādir ü Ḳayyūm ᶜināyet eyledi. **Çun**, vāv-ı mechūl ile iki maᶜnāya gelür. Biri taᶜlīldür ki bunda murād budur. Ve biri daḫı edāt-ı teşbīh olmışdur. **ᶜİnāyet**, «yardım» maᶜnāsına ᶜArabī ve Fārisīde müstaᶜmeldür. **Ḳādir ü Ḳayyūm**, esmā-i ṣıfāt-ı İlāhiyyedendür. Ḳādir, «her bir irāde vü meşiyyeti taᶜalluḳ eyledigini işleyici» dimekdür. Ḳayyūm, feᶜᶜūl veznindedür; «ḫalḳını tedbīr ü ḥıfẓda ḳā'im-i dā'im» maᶜnāsınadur. Ḳādir üzerine maᶜṭūfdur. *Fā'ide:* Fārisīde maᶜṭūfun-ᶜaleyhüñ āḫiri ḥarekeye ḳābil ise ol āḫir mażmūm oḳınur ve delāletü li-ẕālike'ż-żamme maᶜṭūfuñ başına bir vāv getürürler. Pes ᶜaṭf-ı żamme ile vāv, tilāvet-i żammeye ᶜalāmetdür dirler, mā-naḥnü fīhi de böyledür. Ammā maᶜṭūfun-ᶜaleyhüñ āḫiri vāv, yā', elif olmaġıla veyā hā'-i ġayr-ı [S34b]melfūẓa bulınmaġıla żammeye ḳābil olmasa ᶜalāmet-i żamme didikleri vāv feḳaṭ mażmūmen telaffuẓ olınur. Mes̱elā; dānā vü ḫabīr, ġabī vü aḥmaḳ, ebrū vü çeşm gibi, ve daḫı bende vü dermānde gibi. **Kerd**, «eyledi». *Nükte:* Nāẓımuñ bu ismeyn-i şerīfeyni īrādı, bunlaruñ teysīr-i umūr-ı müşkilede olan ḫavāṣṣ(ın)a nevᶜan-mā işāret içündür. [Ü16a] Zīrā ism-i Ḳayyūm ism-i aᶜẓamdandur. (...)

﴿ در کف داؤد آهن موم کرد ﴾ Dāvūd ᶜaleyhi's-selāmuñ mübārek keffinde demüri mūm eyledi, yaᶜnī mūm gibi yumşaḳ eyledi. **Der-kef-i Dāvūd**, iżāfetle «keff-i Dāvūdda» dimekdür. Der, żarfiyyet içündür. Keff, fetḥ-i kāf-ı ᶜArabī ve fā'-i müşeddede ile el ayası maᶜnāsınadur. Bunda żarūret-i vezn içün fā taḫfīf olınmışdur. Dāvūd ᶜaleyhi's-selām bin Yessā [S35a] bin ᶜUveyd bin Selmevān bin Bāᶜir bin Yaḥşūn bin ᶜİmyād bin Rām bin Ḥażrūm bin Ḳāriṣ bin Yehūẕā bin Yaᶜḳūb ᶜaleyhi's-selāmdur. **Āhen**, «demürüñ eyüsi» maᶜnāsınadur. **Mūm**, Fārisī ve Türkīde maᶜrūf u maᶜlūmdur. ᶜArabīde fetḥ-i şīn ve kesr-i mīm ile «şemiᶜ»dür, ammā mīmüñ sükūniyle «şemᶜ» daḫı Fārisīde müstaᶜmeldür, keẕā fī-Sūdī Çelebi ᶜale'l-Ḥāfıẓ. **Kerd**, «eyledi». Pes bunda اتينا داود منا فضلا يا جبال اوبى معه والطيروالناله‌الحديد āyet-i mecīdine telmīḥ vardur. Pes maᶜlūm ola ki [Ü16b] ᶜināyet-i Ḳādir ü Ḳayyūm ile yed-i şerīf-i Dāvūd ᶜaleyhi's-selāmda āhen-i kes̱īf, mis̱āl-i mūm leyyin ü laṭīf olur idi ve ol ḥadīd-i nerm ile zirih nesc ider idi. Ve muᶜcize-i bāhire olmaḳ üzere ḥalaḳāt-ı pīç-ā-pīç-i zirihde ās̱ār-ı nesc ẓāhir olmaz idi. Pes ᶜāzim-i Dārü'l-ḳarār oldıḳdan ṣoñra ḫazīne-i ᶜālīlerinde on iki biñ zirih bulındıġı ve bir rivāyetde cemᶜan yekūn yedi zirih inşā buyurdıġı Ḳaṣaṣ-ı Kisā'īde mesṭūrdur. *Su'āl:* "ᶜArā'is-i Vānīde mesṭūr oldıġı üzre واذكر عبدنا داود ilā-āḫiri'l-āyeh āyet-i şerīfi mıṣdāḳınca cenāb-ı Bārī celle ve ᶜalā ḥażret-i Dāvūd ᶜaleyhi's-selāma on dürlü kerāmāt-ı niᶜam kerem idüp, her biri aġreb ü aᶜceb-i ḥükm olmaḳda müsellem iken nāẓımuñ kerāmāt-ı ᶜaşera içinden nermiyyet-i āheni intiḫābında nükte nedür?" dinürse *cevāb:* وشددنا ملكه āyet-i şerīfinüñ meᶜānīlerinden biri taḳviyyet-i mülk-i Dāvūd ᶜaleyhi's-selām ṣıfat-ı dirᶜ ile tamām oldı, diyü tefsīr ve bu ṣıfat-ı taḳviyyet-peẕīrde ḥikmetler kāmile vü niᶜmetler şāmile oldıġı ᶜilāvesiyle bu kerāmeti nāẓım bunda taḫṣīṣ bi'ẕ-ẕikr itmişdür. Ve bu niᶜmetüñ şumūli و علمناه صنعة لبوس لكم لتحصنكم من بأسكم فهل انتم شاكرون āyet-i şerīfinde olan «küm» ḫiṭābından ve «entüm» ḫıṭābından nümāyāndur. Zīrā bu ḫiṭāblar ümmet-i Muḥammededür.

﴿ با سليمان داد ملک و سرورى ﴾ Ḥażret-i Süleymān ᶜaleyhi's-selāma mülk ve serverlik [S35b] virdi. **Bā-Süleymān**, «ḥażret-i Süleymāna» dimekdür. Ve bā, elif-i zā'ide ile ilṣāḳ içündür. Süleymān bin

Dāvūd ᶜaleyhi’s-selāmdur. **Dād**, «virdi» maᶜnāsına māżī-i müfred ġā’ibdür. Fāᶜili müstetir żamīrdür, Ḫudāya rāciᶜdür. **Mülk**, żamm-ı mīm ve sükūn-ı lām ile bunda «bir kimsenüñ taḥt-ı taṣarrufında olan nesne» maᶜnāsına ᶜArabīdür. Zīrā Fārisīde «teḥıyyet ü selām» maᶜnāsına mervīdür. Ve «bir nevᶜa ḳara dāne» ve «mercümek» olmaḳ üzre menḳūldür. **Vāv**, ᶜalāmet-i ᶜaṭfdur. **Serverī**de yā, maṣdariyyedür. Maᶜnā, «riyāset» ve «siyādet» ve «salṭanat»dur. Zīrā server lafẓı «serdār [Ü17a] ve re’īsü’l-ḳavm ve bahādır» maᶜnāsına şāyiᶜdür. Yegāne-i ehl-i hüner İbnü Kemāl eyidür: Server kelimesinde «ser» lafzı mecāzen «riyāset ve metbūᶜiyyet» maᶜnāsınadur. Ġalebe-i istiᶜmāl ile maᶜnā-yı meẕkūr ḥaḳīḳat menzilesine cārī olmışdur. Ve daḫı «ver» kelimesi «ṣāḥib» maᶜnāsınadur ki ᶜArabīde «ẕū» ve Türkīde «lü» ile muᶜabberdür, kemā-merre intihā. Ve Ferheng-i Şuᶜūrīde eyidür: «Ver» lafẓı «ẕū» maᶜnāsına, meẟelā hünerver ve behrever gibi ki «hünerlü» ve «naṣīblü» dimekdür. Ve gāh «āverden» lafẓından ism-i fāᶜil olan «āver» kelimesinüñ elifin ḥaẕf idüp ve meẟelā süḫan lafẓıyle terkīb idüp «süḫanver» dirler. Ve dāl ile terkīb idüp «dilāver» dirler, dilden murād ḳuvvet-i ḳalbdür ve āverden murād iẓhārdur. Bahādıra, dilāver dinmek bu iᶜtibārladur. Ammā serverde, mecāzen muḳaddem ve metbūᶜ maᶜnāsına iken ḥaḳīḳat menzilesine varması ġalebe-i istiᶜmāldendür. Pes server, «ṣāḥib-i riyāset» dimekdür. *Beyān-ı riyāset-i Süleymān ᶜaleyhi’s-selām:* Kilk-i meşşāṭa-i beyān, vücūh-ı ṣaḥā’if-i ᶜArā’isde bu vechle zīb-efgen-i gül-gūne-i raḳam-nişān olmışdur. Ḥażret-i Dāvūd ᶜaleyhi’s-selāmuñ on ṭoḳuz evlād-ı kirāmı var idi. Vaḳtā ki ol hażretüñ ᶜömr-i şerīfleri tamām ve civār-ı raḥmete iᶜtizāmı ḳarīb oldıḳda kendüye peyk-i Raḥmān olan ḥażret-i Cebrā’īl ᶜaleyhi’s-selām nāzil olup eyitdi: [S36a] “Yā Dāvūd ! Emr-i ḥażret-i Melik-i maᶜbūd böyledür ki; veled-i ekremüñ olan ḥażret-i Süleymāndan ber-vech-i ātī işbu on beş mesāyili beyne’l-enām istifsār u istiᶜlām buyurasın. Eger ḥażret-i Süleymān ol su’āllere ᶜalā-vechi’ṣ-ṣavāb cevābların keşf ü beyān ile iᶜlām ider ise kendüyi maḳarr-ı ḥükūmet niẓāmuña ḳā’im-i maḳām idüp ṣad hezār vedd-i iᶜṭāf ile istiḫlāf buyurasın.” Pes ol ān-ı meyāmin-nişānda ḥażret-i Süleymān on üç yaşına vāṣıl ve derūn-ı ḥikmet-meşḥūnı enmūẕec-i ᶜulūm u maᶜārif ü feżā’il (ve) ᶜāḳıl u kāmil ve ᶜālim ü ᶜāmil idi. İmdi emr-i Rabbü’l-enām üzre Dāvūd ᶜaleyhi’s-selām maḥżar-ı ᶜulemā’-i aᶜlāmda [Ü17b] ḥażret-i Süleymān ᶜaleyhi’s-selāma: “İy ser-efrāz-ı evlād-ı kirām ve iy mümtāz-ı ᶜulemā’-i ᶜiẓām ! Akreb-i eşyā nedür?” Eyitdi: “Āḫiretdür.” Baᶜdehū ḥażret-i Dāvūd eyitdi: “Ebᶜad-ı eşyā nedür?” Eyitdi: “Dīnde fevt olan nesnelerdür.” Baᶜdehū eyitdi: “Üns-i eşyā nedür?” Süleymān eyitdi: “Rūḥ maᶜāl-ceseddür.” Baᶜdehū eyitdi: “Evḥaş-ı eşyā nedür?” Süleymān eyitdi: “Cesed-i bī-rūḥdur.” Baᶜdehū eyitdi: “Aḥsen-i eşyā nedür?” Süleymān eyitdi: “Īmān baᶜde’l-küfr” Baᶜdehū eyitdi: “Aḳbaḥ-ı eşyā nedür?” Süleymān eyitdi: “Küfrü baᶜde’l-īmāndur.” Baᶜdehū eyitdi: “Eḳall-i eşyā nedür?” Süleymān eyitdi: “Yaḳīndür.” Baᶜdehū eyitdi: “Ekẟer-i eşyā nedür?” Süleymān eyitdi: “Şekkdür.” Baᶜdehū eyitdi: “Ḳā’imān nedür?” Süleymān eyitdi: “Zemīn ü āsmāndur.” Baᶜdehū eyitdi: “Sāᶜiyān nedür?” Süleymān eyitdi: “Şems ile ḳamerdür.” Baᶜdehū eyitdi: “Müşterekān nedür?” Süleymān eyitdi: “Leyl ile nehārdur.” Baᶜdehū eyitdi: “Mütebāġıżān nedür?” Süleymān eyitdi: “Mevt ile ḥayātdur.” Baᶜdehū eyitdi: “Müteḥābbān nedür?” Süleymān eyitdi: “Rūḥ ile ceseddür.” Baᶜdehū eyitdi: “Encāmı maḥmūd olan nedür?” Süleymānn eyitdi: “Ġażab vaḳtinde ḥilm ile ᶜafvdur.” Baᶜdehū eyitdi: “Encāmı meẕmūm olan nedür?” Süleymān eyitdi: “İbtidā’-i icrā-yı ġażabdur.”

İntihā. Vaḳtā ki ḥażret-i Süleymān ᶜaleyhi's-selāmı maḳām-ı ᶜālīlerine istiḫlāf buyurdıḳda işbu āti'l-beyān [S36b] veṣāyāyı semᶜ-i saᶜādet-sīmā-yı ḥażret-i Süleymāna ilḳāya isᶜāf buyurup eyitdi: "İy nūr-ı ᶜayn-ı saᶜādet ve iy mühr-i mīnā-yı ḫilāfet! Hezlden ḥaẕer eyle ki nefᶜi eḳall ve beyne'l-iḫvān muḥarrik-i ᶜadāvet-i bī-maḥalldür. Ve ġażabdan ictināb eyle ki ġażab ṣāḥibini ḫafīf ider. Ve daḫı taḳvāya müdāvemet eyle, ṭāᶜāte mülāzemet ḳıl ki taḳvā her şey'e ġālib ve rıżā'-i Ḥaḳḳı cālibdür. Ve ehl ü ᶜıyāl üzerine bilā-sebeb kes̱r-i ġayretden ḥaẕer gerekdür. Zīrā bu sū'-i ẓannı mūris̱dür. Ve daḫı nāsdan ṭamaᶜı ḳaṭᶜ gerekdür. Zīrā ġınā ḳaṭᶜ-ı ṭamaᶜdan ᶜibāretdür ve ṭamaᶜ faḳr-ı ḥāṭırdur. Ve daḫı ḳavlen ve fiᶜlen iᶜtiẕār olınacaḳ nesnelerden ḥaẕer gerekdür.[Ü18a] Ve daḫı iy benüm s̱emere-i fu'ād ve ekrem-i evlād-ı ᶜālī-nijādum ! Her bār lisānuñı ṣıdḳa muᶜāvede eyle. Ve namāzuñı āḫir namāzuñ gibi edā eyle. Ve süfehā ile mücāleset eyleme. Ve ᶜālimüñ üzerine bir şey'i redd eyleme ve ᶜālime dīnde mümārāt itme. Ve farażā ġażabnāk olsañ, oldıġın maḥallden taḥavvül eyle tā ki ġażab teskīn ola. Ve daḫı iḥsāna mülāzım ol. Ve daḫı ḥasbe'l-istiṭāᶜa imrūzuñ ferdādan ḫayr olmaġa saᶜy eyle. Ve daḫı ümīdvār-ı raḥmet-i Ġaffār ol. Zīrā raḥmet-i Mevlā herşeyden evsaᶜdur."

﴿ شد مطیع خاتمش دیو پری ﴾ Dīv ü perī ḫāteminüñ muṭīᶜi oldı. **Şüd**, Fārisīde olan efᶜāl-i nāḳıṣadandur. ᶜArabīdeki صار(ṣāra) fiᶜli gibi «oldı» maᶜnāsınadur, bunda murād budur. Ve gāhī «gitdi» maᶜnāsına māżī-i müfred ġā'ib olur. **Muṭīᶜ**, ifᶜāl bābından ism-i fāᶜildür, «iṭāᶜat ü inḳıyād idici» maᶜnāsınadur ve mā-baᶜdine mużāfdur. **Ḫātemeş**, ḫātem ᶜArabīdür ve Fārisīde maᶜrūfdur, āḫirinde olan şīn ḥarfine mużāfdur. Şīn, żamīr-i ġā'ib-i müfreddür; merciᶜi ḥażret-i Süleymān ᶜaleyhi's-selāmdur. Maᶜlūm ola ki bu ḫātem-i şerīfe, Ḫātem-i Süleymān ve Mühr-i Süleymān didikleri gibi Fārisīde «Ḫātem-i Cem» daḫı dirler.Zīrā elfāẓ-ı Cem egerçi maᶜnāda «pādşāh» dimekdür. Lākin ḳaçan Cem lafzı «ḫātem» ile yāḫod «bād» lafẓı ile yāḫod «āṣaf» lafzı ile ẕikr olınsa, andan ḥażret-i Süleymānı murād iderler. [S37a] Nitekim «āyine» lafẓı ḳaçan «ḥikmet» ile veyā «hukemā» ile ve ems̱āli nesneler ile istiᶜmāl olınsa murād İskenderdür dirler. Ve ḳaçan «cām» ile veyā «bāde» ile veyā «sāġar» ile istiᶜmāl olınsa murād Cemşīddür dirler. **Dīv**, kesr-i dāl-i mühmele ile ve sükūn-ı yā vü vāv ile «şeyṭān» maᶜnāsınadur dirler. Dīvüñ eyyidi vü ġalīẓına «ᶜifrīt» dirler. Ve perī dīv üzerine maᶜṭūfdur. **Perī**, fetḥ-i bā'-i ᶜAcemī ile bir maᶜrūf maḫlūḳdur, mü'min ü muvaḥḥidlerdür. Uçduḳları içün «perī» tesmiye olınmışlardur. Zīrā perī «ḳanadlu» dimekdür, bunda murād budur. Ve gāh istiᶜāre ṭarīḳıyle «āftāb» maᶜnāsına gelür. Maḥbūba, «perī-peyker ve perī-rūy ve perī-çihre» didikleri bu maᶜnācadur. *Vaṣf-ı Ḫātem-i şerīf-i Süleymān ᶜaleyhi's-selām:* Vaḳtā ki ḥażret-i Süleymān ᶜaleyhi's-selām tāc-ı nübüvvet [Ü18b] ile ser-efrāz ve maḳām-ı ḫilāfetde hemīşe namāz ü niyāz ile ᶜibādet-sāz iken ذلک فضلالله یؤتیه من یشاء mıṣdāḳınca mevhibe-i ḥażret-i Ḥayy u Laṭīf olan ḫātem-i şerīfi emr-i Rabbü'l-enām ile ḥażret-i Cibrīl ᶜaleyhi's-selām bu vaṣf üzre cennet-i aᶜlādan alup Muḥarremü'l-ḥarāmuñ on ṭoḳuzıncı güni yevm-i cumᶜa olmaḳ üzre ḥażret-i Süleymān ᶜaleyhi's-selāma inzāl buyurdı. Ol ānda ḥażret-i Süleymān namāzda bulınmışdı. Pes ᶜale't-tamām namāzın itmām ve ferāġ u selāmdan ṣoñra ḥażret-i Cibrīl ᶜaleyhi's-selām ḫātem-i ḫilāfet-penāhı ber-mūcib-i emr-i İlāhī teslīm ve ol daḫı لااله الاالله محمد رسولالله ḳırā'etiyle ḳarīn-i naẓar-ı ḳabūl ve Ḫudāya şükr-i ṣad

hezār ü ḥamd-i bisyār ile maḳbūl buyurdıġında ʿālem-i dünyā sürūr u ḥubūr ile memlū olup cümle ẕī-rūḥ bu sürūr ile secde-i şükre ser-fürūluḳda و يذل من يشاء و هوالفعال لمن يشاء سبحان من تغير من يشاء ile tesbīḥ-ḫᵛān ve ḥamd ü s̱enā-yı firāvān ḳıldılar. Lākin ḫātem-i şerīf kevkeb-i dürrī gibi laṭīf ve berḳ-ı lāmiʿāsā nūr-pāş-ı dīde-i dünyā olmaġın لااله الاالله محمد رسول‌الله kelimāt-ı şerīfesin tilāvet ile çeşm-i iltifātına ḳuvvet virmeyen seyr ü naẓarına ḳudret bulamaz idi. Ḫulāṣa-i kelām ḫātem-i şerīf envāʿ-ı nūr ile münevver ve rāyiḥası misk-i eẕfer-i ʿūd u ʿanberden ber-ter idi. Ve şekl ü hey'ātı [S37b] çār-gūşe üzre olmaġın her cānibinde ḳalem-i ḳudret ile muḥarrer bir faṣṣ-ı envār var idi. Faṣṣ-ı evvelde لااله الاالله محمد رسول‌الله menḳūş olmaġın buña dīvler müsaḫḫar idi. Ve faṣṣ-ı s̱ānīde لااله الاالله كل شئ هالک الا وجهه له الحكم و اليه ترجعون merḳūm olmaġın buña, berārī vü felevāt ü ṣaḥārī vü mīşe vü būstānuñ sibāʿ ve sā'ir ḥayvānāt u ḥaşerātı müsaḫḫar idi. Faṣṣ-ı s̱ālis̱de له‌الملک وله‌الكبرياء والسلطان والعزة nigāşte olmaġın buña şarḳan ve ġarben mülūk-i eṭrāf müsaḫḫar idi. Faṣṣ-ı rābiʿde فتبارک الله احسن‌الخالقين muḥarrer olmaġın sükkān-ı enhār u biḥār ve nebātāt u eşcār müsaḫḫar idi, keẕā fī-Ḳaṣaṣ-ı Kisā'ī. Ve daḫı ʿArā'is-i Vānīde [Ü19a] eyidür: Ḫātem-i ḫilāfetüñ nüzūl ve dest-i mübārek-i ḥażret-i Süleymāna vuṣūlinden ṣoñra ḥażret-i Süleymān dergāh-ı Ḳadīmü'l-iḥsāna leb-cünbān-ı duʿā olup رباغفرلی وهبلی ملكا لاينبغی لاحد من بعدی انک انت‌الوهاب müfādınca Vāhibü'l-ʿaṭāyādan ġufrān ile mülkinüñ ʿaẓamet ü şānın recā buyurmaġın ḥażret-i Rabbü'l-erbāb: فسخرنا له‌الريح تجری بامره رخاء حيث اصاب والشياطين كل بناء و غواص و اخرين مقرنين فی‌الاصفاد naẓm-ı kerīmi üzre duʿā-yı şerīf ve recā'-i laṭīfin müstecāb itmegin emr-i Süleymān ʿaleyhi's-selāma hevā vü ʿamele vü ırġad olan bennā vü ġavvāṣ-ı deryā maḳūlesi şeyāṭīn ve bu ṭā'ifeden ḳābil-i ḳayd-kerān olan eşḳıyā-yı ʿinād-āgīni müsaḫḫar eyledi, intihā. Ḳaldı ki وهب لی‌ملكا لاينبغی لاحد من بعدی ile duʿā-yı şerīfine ʿulemā'-i muḥaḳḳıḳīn nükte beyān idüp buyurmışlardur ki: Süleymān ʿaleyhi's-selāmuñ dünyāya maḥabbet naẓarı olmadıġı şān-ı nübüvvet-nişān-ı ʿālīlerinden nümāyāndur. Lākin naẓar-ı ḥaḳīḳat-bīn ü nūr-ı ʿayn-ı yaḳīn ile mülk-i dünyānuñ ḫaṭarnāk idigin idrāk ü iẕʿān-ı pāk buyurmaġın ol maʿden-i luṭf ü seḫā ve menbaʿ-ı kerem ü ʿaṭānuñ biḥār-ı merāḥimleri ʿālemüñ salṭanat-ı ṣūrīsinden maḥṣūr olan ve olacaḳ pādşāhān üzerine mevc-endāz olmaġın anlaruñ ḥāllerine merḥamet birle ḥaḳḳlarında Ḫudādan [S38a] şefāʿat dileyüp me'āl-i maʿnā-yı recāda: "Yā Rabb ! Bu mülk ü devlet ve rifʿat-i pāye-i salṭanatuñ kerāmātı vü kemālātını şol ḳuluña iʿṭā vü iḥsān eyle ki aña ʿiffet ü istiḳāmet ve ʿiṣmet ü ʿadālete tevfīḳ ḳılmış olasuñ, nitekim bu salṭanat ve mecd ü devleti baña öyle virdüñ. Tā ki ol şāh-ı cihān-bānī tevfīḳuñ ile zamānesinüñ sulṭānı ola. Pes böyle olan şāh-ı ʿādil zamāne ḥasebiyle neḳadar benden ṣoñra gelürse maʿnāda «maʿī» olur, «min baʿdī» olmaz." Yaʿnī ʿadālet ṣāḥibleri benimle ḥaşr olur dimek olur, intihā. İmdi cihāna şāh olan ṣāḥib-i devlet ü cāh, dünyāya meyl ü maḥabbet maġrūriyyet-i salṭanatdan ḥaẕer ve ṣad hezār reng ü būydan [Ü19b] güẕer idüp hem de Süleymān-ı zamān olmaḳ gerekdür diyü taḥḳīḳ-i ḥaḳīḳate ḥażret-i Mevlānā *mes̱nevī:*

رب هبلی از سليمان امدست

كه مده غير مرا اين ملک و دست

بیم سر با بیم سر با بیم دین

امتحانی نیست مارا مثل این

ile işāret buyurmışdur. Sulṭān-ı cihānuñ mū-be-mū ḫaṭarnāk ve kendüde baş u dīn ḫavfleri oldıġı meşhūr-ı ʿayn-ı erbāb-ı idrākdur. Ḥattā Meṣābīḥ-i Şerīfüñ bāb-ı emāretinde İmām Beġavīden işbu ḥadīs̱-i şerīf mervīdür ki: قال‌النبی علیه‌الصلاة والسلام انکم سنحرصون علی‌الامارة وانها ستکون علیکم ندامة فنعم‌المرضعة و نسبت‌الفاطمة. «Mürżiʿa» ẕāt-ı leben olandur, «fāṭıme» lebeni munḳaṭıʿ olandur. İmdi bu ḥadīs̱-i şerīf üzre emāretüñ nedāmet olması kendüde cereyān-ı ʿadālet nādir oldıġındandur. Ve Faḫr-i ʿālemüñ emāreti mürżiʿa ile ḍarb-ı mes̱eli ṣāḥibine mevṣūl olan menāfiʿ-i ʿācile ḥasebiyledür. Fāṭıme ile ḍarb-ı mes̱eli kendüde inʿizāl veyā mevt ile inḳıṭāʿ-ı menāfiʿ oldıġına göredür. Bunda maḫṣūṣun bi'l-medḥ ve'ẕ-ẕemm maḥẕūfdur ki; emāretdür. Ve daḫı «niʿme» fiʿl-i ġayr-ı munṣarıfdur; fāʿili mü'ennes̱ oldıḳda kendüye tā'-i te'nīs̱üñ ilḥāḳı ve terki cā'izdür. Pes enbiyā'-i kirām [S38b] ʿaleyhimü's-selām ḥażerātından ġayrı āḥād-i nāsdan olan pādşāhān-ı cihānuñ heybet ü şevket ve ḫuṭbe-i nām-ı devletleri hevādandur; perīşān u fānī ve bī-nişān olur. Ammā enbiyā'-i ʿiẓām ʿaleyhimü's-selāmuñ icāzet-nāme-i devlet ve ʿalāmetleri Cenāb-ı Kibriyādandur. Ḫudānuñ kibriyā vü ʿaẓametine zevāl ü fenā ṭārī olmadıġı gibi cānib-i şerīfinden mebʿūs̱ olan enbiyā'-i ẕī-şānuñ daḫı mevhibe-i İlāhī didigimiz şevket ü ʿaẓametlerine zevāl-i ṭırpan ilmez. İmdi bu beyānuñ īżāḥı şöyledür ki; āḥād-i nāsdan olan selāṭīn-i sālifenüñ ḍarb-ḫāne-i salṭanatlarında nāmlarına ḍarb u naḳş olınan ṣaḥā'if-i sīm ü zerleri nāsuñ eks̱eri ḥıfẓı ol şāhānuñ esāmīleri bulındıġı içün ve beyne'n-nās meymenetlü oldıġı içün degüldür. Belki cemʿ-i māle dil-dāde olan nā-kesānuñ naẓarında muʿteber olmaġın gāh ṣandūḳa-i ḳufl-i āhenīnde [Ü20a] muḳaffel ü mestūr ve gāh zīr-i ḫāk-i ibtiẕālde mübteẕel ü maḥṣūr olup nā-gāh ol ḳufl-i muṭalsem maẓhar-ı kilīd-i fütuḥāt oldıḳda ḫalāṣ-yāfte-i ḥabs ü zindān-ı nā-kesān oldıġı içün ecnās-ı nās ellerinde devr-i bāzār-ı ṣarf u tebdīl belki pūte-i zergerānda maḥv-ı esāmī ile taġyīr ü taḥvīl olur. Ammā dārü'n-naḳş-ı taʿẓīm ü tebcīlde nuḳūş-yāfte-i sikke-i teyemmün ü teberrük olan nām-ı celīl-i Aḥmed ü Muḥammed ʿaleyhi'ṣalātü ve's-selām hemīşe tebdīl ü taġyīrden maḥfūẓ ve ʿayn-ı iḥtirām ile melḥūẓ olup, gāh ruḫsāre-i ḫūbānda teyemmünen ḳarār ve gāh ru'ūs-ı eṭfāl-i şeref-nişānda teberrüken cāy-gīr-i veḳār olmaḳdadur. Ve nigāşte-i ṣaḥā'if-i evrāḳ-ı kütüb-i letā'if olan esāmī-i şerīfe-i enbiyā' ve ḫuṣūṣā tevḳīʿ-i ḳıbāle-i nübüvvet olan ism-i Ḫātemü'l-enbiyā' ilā-yevmi'l-ḳıyām tilāvet-kerde-i elsine-i enām ve nām-ı vācibü'l-iḥtirāmları zīb-baḫş-ı menābir-i ḫuṭabā-yı cumʿa vü bayramdur. Ḳaldı ki; "Ādemden Ḫāteme ve Ādemden[9] ilā-yevmi'l-ḳıyāmeh güẕerān iden enbiyā'-i ẕī-şānuñ cümlesine īmān getürdüm." dimek kāfīdür. Zīrā enbiyā'-i kirāmuñ cümlesinüñ esāmī-i şerīfeleri bu zamānda maʿlūmumuz degüldür dimişler iken ve daḫı eks̱er-i şerāyıʿ-ı selefi [S39a] şerāyıʿ-ı ḫalef nesḫ eylemişken taḥḳīḳ-ı ṣābıḳ niçe olur? dinür ise cevāb oldur ki *mes̱nevī:*

نام احمد نام جمله انبیاست

چونکه صدر آمد نود هم پیش‌ماست

[9] Her iki nüshada da "Ḫātemden" şeklinde yazılmıştır. Ancak anlam gereği "Ādemden" olmalıdır.

müfādınca Faḫr-i ᶜālem ṣallalāhu ᶜaleyhi ve sellem ḥażretlerinüñ nāmı cümlenüñ nāmıdur. Yaᶜnī nām-ı Sulṭān-ı enbiyā’ mecmaᶜ-ı esāmī-i cümle-i enbiyādur. Ve şerīᶜati ḫulāṣa-i cümle-i şerāyıᶜdur. Zīrā ḥaḳīḳī cāmiᶜ, cemīᶜ-i ḥaḳāyıḳ ve rūḥ-ı pür-behceti cümle-i ervāḥ u ᶜulūma ḥadā’iḳdur. İmdi nām-ı Aḥmed ẕikr olındıḳda esāmī-i şerīfe-i cümle-i enbiyā vü aṣfiyā ẕikr olınmış gibidür. Nitekim aᶜdāddan yüz ᶜadedin disek, ṭoḳsan ve seksen ve yetmiş ve altmış tā aḥadātdan āḥade varınca bu yüzüñ derūnında mevcūddur. Ve ᶜaded-i ṣad bu cümleyi cāmiᶜdür. *Fā’ide:* Tefsīr-i Şeyḫ Ebā Ḳāsım bin Cebībde Vehb ḥażretlerinden rivāyet böyledür ki; Vehb ḥażretleri eyitmiş: Baᶜżı kütübde gördüm [Ü20b] ki ḥażret-i Süleymān ᶜaleyhi’s-selām bir ān-ı saᶜd-iḳtirānda semend-i hevāya süvār olup bā-devlet ü iḳbāl Vādī-i Nemle sāye-endāz-ı şeref-i şevket ü iclāl buyurdıḳda hasbe’l-muᶜcize üç mīl mesāfeden aḳvāl-i nemli istimāᶜ vü idrāk ᶜādāt-i pāk ü sīret-i tābnākleri olmağın nā-gāh قالت نملة ياايهاالنمل ادخلوا مساكنكم لايحطمنكم سليمان وجنوده و هم لايشعرون āyet-i şerīfinüñ mażmūn-ı ᶜibret-nümūnı üzre nemlenüñ ol vādīde olan mūrāna mesākinlerine duḫūl ile emre mübāderet ve ḥaṭm-i cünūddan anları ḥimāyet ü ṣıyānete dā’ir maḳālesin istimāᶜ buyurdıḳda ᶜinān-gīr-i eşheb-i hevā olup eyitdi: “İy nemle-i şīrīn-edā ! Kendümüz rākib-i semend-i hevā iken senüñ mūrāna duḫūl-i künāmlarına delāletde لايحطمنكم yaᶜnī; «pā-zede-i cünūd-ı Süleymān olmayasuz» dimekdür; murāduñ nedür?” diyü su’āl-i şerīf buyurdıḳda cevābda nemle eyitdi: “Yā nebiyya’llāh! Ḥaṭmden murādum pā-zede-i s̱iḳlet olmaları degüldür. Belki mūrānuñ ḳulūbların ḥaṭmden ḥimāyetdür. Yaᶜnī Cenāb-ı vālā-şānuñ mülk-i ᶜaẓamet-ᶜünvānına naẓār u seyrān żımnında şāyed temennā-yı mülk idüp, ol temennā sebebiyle ḳulūbları maẓhar-ı ḥaṭm olmaya” [S39b] dimişdür. Ve rivāyet-i uḫrā üzre cevāb-ı nemle-i ḫoş-ḫaber bu olmış ki: “Mūrāna duḫūl-i künām ile emr ü nefḫ eyledigüm kevkebe-i devlet-i iclāl ve mevkibe-i mülk-i ᶜaẓamet-iştimālüñize naẓar u seyrān idinceye dek ẕikr ü tesbīḥlerinden dūr olmaları ḫavfumdan nāşīdür. Ve ẕikr ü tesbīḥden dūr olanlaruñ ḥaṭm-i ḳulūbı maᶜlūm u meşhūrdur” dimişdür. Baᶜdehū nemle-i meẕkūre eyitdi: “Yā nebiyya’llāh ! Ḥażret-i Müteᶜālden ne şey’üñ ḥuṣūlin recā vü su’āl buyurduñ?” Ḥażret-i Süleymān eyitdi: “ملكا لاينبغى لاحد من بعدى” Pes nemle eyitdi: “Yā nebiyya’llāh Ḫudā-yı vāhibü’l-ᶜaṭāyā cenābuña ne iᶜṭā ḳıldı?” Ḥażret-i Süleymān ᶜaleyhi’s-selām eyitdi: “Menāṭ-ı mülk ü taṣarruf olan ḫātem-i ḫilāfeti kerem ü iḥsān ḳıldı.” Nemle eyitdi: “Yā nebiyya’llāh ! Ḫātem-i şerīf ḥacer oldığı ḥays̱iyyet ile kendü ile iftiḫār olınmaz.” Baᶜdehū eyitdi: “Yā nebiyya’llāh ! Ḫudā saña daḫı ne iᶜṭā ḳıldı.” [Ü21a] Süleymān ᶜaleyhi’s-selām eyitdi: “Merkeb-i hevāyı iᶜṭā ḳıldı.” Nemle eyitdi: “Yā nebiyya’llāh ! Bir merkebe süvār olmışsuz ki ber-mantūḳ-ı naẓm-ı Kerīm غدوها شهر و رواحها شهر dur. Süvār olacaḳ semend-i bād-pā oldur ki rākibi ṭarfetü’l-ᶜaynda mūṣıl-ı menzil-i vālā ve resānende-i ᶜArş-ı aᶜlā ola.” Baᶜdehū eyitdi: “Yā nebiyya’llāh ! Cündümüñ baña iṭāᶜati cünūdınuñ cenāb-ı vālā-şānuña iṭāᶜatinden ziyāde gibidür. Zīrā senüñ cünūduñ senden rızḳ u maᶜīşet ṭaleb idüp baᶜdehū cür’et-āmīz-i maᶜṣıyyet-i Rabb olurlar. Ammā benüm cündüm Ḫudāya iṭāᶜat iderler ve benden rızḳ ṭalebinde olmayup kedd-i yemīnlerine ḳanāᶜat ḳılarlar.” Baᶜdehū eyitdi: “Yā nebiyya’llāh ! Peder-i vālā-maḳāmuñ nām-ı bülend-iḥtişāmı Dāvūd ve cenāb-ı vālā-şānuñ nām-ı devlet-nişānı Süleymān olmaḳda nükte-i ḫafiyye nedür ve maᶜnā-yı behiyye nedür? dinürse, cevāb budur ki: ” ان اباک داوى جرحه فود وانت

“سليم آن لک ان تلحق ابيک Pes ol zamān ḥażret-i Süleymān ᶜaleyhi’s-selām bu kelām-ı ḥikmet-niẓāmı nemleden istimāᶜ buyurdıḳda [S40a] nemleden ḥaẓẓ-ı tām idüp şākir-i niᶜam-ı celīle-i Rabbü’l-enām oldıġını فتبسم ضاحكا من قولها ilā-āḫiri’l-āyeh naẓm-ı kerīminüñ beyānında Vānī ᶜaleyhi raḥmetü’ṣ-Ṣamedānī bu vechle zīb-efzā-yı ruḫsāre-i ᶜArā’is-i Maᶜnā olmışdur.

﴿ از تن صابر بکرمان قوت داد ﴾ Ṣābirüñ gövdesinden ḳurdlara ḳūt u ġıdā virdi. **Ez-ten-i ṣābir**, iżāfetle «ḥażret-i Eyyūb ᶜaleyhi’s-selāmuñ cesed-i mübārekinden» dimekdür. Zīrā «ez» lafẓı min-i cārre maᶜnāsınadur. Ten; Fārisīdür «gövde» maᶜnāsınadur.Baş ve el ve ayaḳ lafẓınuñ müsemmāsından ḫāricdür. Nitekim ᶜArabīde olan «beden»den eṭrāf ḫāricdür. Ḥattā tende baş dāḫil olmamaġın başı olmayan nesnede «ten» müstaᶜmeldür. Ve daḫı gāhī ten lafẓı ẕikr idüp şaḫṣuñ ẕātını murād iderler. Ve daḫı «ṣābir»den murād ḥażret-i Eyyūb bin ᶜĪṣ bin İsḥāḳ ᶜaleyhi’s-selāmdur ki ḥażret-i Rabbü’l-erbāb Ḳur’ān-ı kerīminde انا وجدنا صابرا نعم‌العبد انه اواب ile medḥ idüp kendüye ṣābir dimişdür. Pes lafẓ-ı ṣābir bunda [Ü21b] ᶜalem mecrāsına cārī olmaġın Eyyūb dimek yirindedür. Bu taᶜbīrde nükte ṣabrı memdūḥ-ı Perverdgār ve ṣabruñ encāmı selāmet idigin işᶜār içündür. Pes nāẓımuñ daḫı ṣābir ile taᶜbīri bu āyet-i şerīfe telmīḥ ü īmā içündür. **Be-kirmān**, «ḳurdlara» dimekdür, zīrā evvel-i kelimede olan bā’-i meftūḥa bunda ilṣāḳ içündür. Kirmān, kesr-i kāf-ı ᶜArabī ile cemᶜ-i Fārisīdür, müfredi kesr ile «kirm»dür. Pes luġat-i Fārisīde cemᶜi murād olınan ism-i müfred eger ẕevi’l-ᶜuḳūl ve ẕī-rūḥ olur ise ve āḫirinde hā’-i resmī bulınmaz ise mā-naḥnü fīhi gibi cemᶜi elif ve nūn ile olur. Ve eger hā’-i resmī bulınur ise cemᶜi «gān» lafẓını āḫire ilḥāḳ ile olur, meẟelā ḫᵛācegān gibi. Ve eger ẕevi’l-ᶜuḳūl olmazsa anda ḥāl ikidür; zīrā cism-i nāmī olur veyā ism-i cāmid olur. Cism-i nāmī ṣūretinde nümāsı iᶜtibāriyle müşābih-i ẕevi’l-ᶜuḳūldür diyü elif nūn ile cemᶜlenmek ve bī-ᶜaḳl u bī-rūḥ olması iᶜtibāriyle «hā» lafẓıyle cemᶜlenmek cā’izdür. [S40b] Meẟelā «diraḫt» lafẓınuñ cemᶜinde «diraḫtān ve diraḫthā» dimek cā’izdür. Ve cism-i nāmī olmayup cevāmidden olursa cemᶜi her bār «hā» iledür. Nitekim āsmānuñ cemᶜinde feḳaṭ «āsmānhā» dirler. **Ḳūt**, ᶜArabīdür; Fārisīde daḫı müstaᶜmeldür. Maᶜnāsı «bedeni ḳā’im ḳılan ṭaᶜāma» dirler, Fārisīsi «āşām»dur. Ve ᶜinde’l-baᶜż «sedd-i ramaḳ» olınan nesnedür. **Dād**, «virdi» maᶜnāsına māżīdür. *Ḳaṣaṣ-ı Eyyūb ᶜaleyhi’s-selām:* Bunda icmālen beyān-ı ᶜulemā böyledür ki; ḥażret-i Eyyūb ᶜaleyhi’s-selām bilād-ı Şām-ı bihişt-ihtişāmdan Beyşiyye nām bir maḥallde temekkün ü ārām buyurmışidi. Ve ḫatunı Leyyā binti Yaᶜḳūb ᶜaleyhi’s-selām ve bir rivāyetde Raḥīme binti Efrāyim bin Yūsuf ᶜaleyhi’s-selām idi dirler. Ol maḥall-i mübārekede ᶜale’d-devām hem-ser-i ᶜiffet-iḥtişām ve evlād-ı kirāmıyle şākir-i niᶜam-ı Rabbü’l-enām olmışidi. Zīrā ol ḫānedān-ı ᶜālī-şāna ḥażret-i Müsteᶜān niçe evlād-ı kirām ve niçe emvāl-i berekāt-niẓām iḥsānıyle seksen sene beden-i şerīfine ᶜāfiyet niᶜmetin ḳılmışdı. Pes اشدالناس بلاء الانبيا ثم‌الصالحون ḥadīẟ-i ḥikmet-nümūnı üzre ol ḥażretüñ ṣābir-i kāmil oldıġın iẓhār u imtiḥān bedīdār eylemek [Ü22a] żımnında bi-emri’llāhi’l-Meliki’l-ᶜAzīzi’l-ᶜAllām evvelā evlād-ı kirāmınuñ üzerlerine sākin oldıḳları ḳaṣr-ı müstaḥkemüñ inhidāmıyle cümlesi ᶜāzim-i Dārü’s-selām oldılar. Baᶜdehū ᶜilm-i Bārīde maᶜlūm olan esbāb-ı ḫafiyye üzre emvāli cümle telef oldı. Baᶜdehū on sekiz sene ve bir rivāyetde on üç sene ve bir rivāyetde yedi sene ve yedi māh ve yedi gün ve yedi sāᶜat ḳalb-i şerīf ve lisān-ı laṭīfinden mā-ᶜadā beden-i leṭāfet-iḥtivāsı żurra

mübtelā oldı. Ve eyyām-ı ibtilānuñ ḫitāmına degin ṣabra mülāzım ve şükre müdāvim idi. Nā-gāh nihāyet żurr u belvā ve ġāyet-i sāᶜat-i ibtilādan bi-emri'llāh vaḥyen āgāh oldıḳda و ایوب اذ نادی ربه انی مسنیالضر و انت ارحمالراحمین mıṣdāḳınca ᶜarż-ı niyāz ile çāre-sāz-ı dergāh-ı [S41a] Rabbü'l-ᶜālemīn oldıḳda cenāb-ı Rabbü'l-erbāb duᶜā-yı şerīfini müstecāb idüp ارکض برجلک هذا مغتسل بارد و شراب emr-i müsteṭābına bir āb-ı nāb-āsā ol ẕāt-ı ᶜālī-cānuñ semᶜ-i saᶜādetine vaḥy ile işrāb eyledikde emr-i ẕü'l-celāle şedd-i niṭāḳ-ı imtis̱āl eyleyüp mübārek ḳademin Cābiye nām maḥallde zemīne ḍarb idince bir nāzük pıñar-ı ḥayāt-ās̱ār ve bir rivāyetde ber-manṭūḳ-ı āyet-i şeref-şiᶜār biri bārid ve biri ḥārr olmaḳ üzre iki pākīze pıñar ẓāhir ü bedīdār olup mā'-i bāridden nūş-ı cām-ı ṣafā ve mā'-i ḥārr ile emr-i ġusle iḳtidār buyurdıḳda āftāb-ı vücūdından defᶜ-i seḥāb-ı żurr u belvā ile maẓhar-ı envār-ı şifā oldı. Ve dest-āvīz-i peyk-i İlāh olan hediyye-i behiyye vü ḥulle-i seniyyeyi iktisā ile şākir-i niᶜam-ı celīle-i Vāhibü'l-ᶜaṭāyā oldı. Ve ber-manṭūḳ-ı āyet-i kerīme hem-ḫᵛābe-i ᶜiffeti olan ḥażret-i Raḥīme ile mesned-ārā-yı ṣıḥḥat u iḳbāl ve maẓhar-ı berekāt-ı evlād u emvāl oldılar. *Fā'ide:* ḥażret-i Eyyūb ᶜaleyhi's-selāmuñ menbaᶜ-ı āb-ı şifāsı olan Cābiye nām arżuñ beyānında arż-ı mezkūr ḥayyāt u ᶜaḳārib ile meşḥūndur. Nitekim arż-ı Nuṣaybīn ᶜaḳārible maḫzūndur dimişlerdür. İmdi cenāb-ı Bārīden gelen beliyyāta ṣabr idenlerüñ āb-ı şifāsı her ne ḳadar āmīḫte-i zehr-āb olsa hengām-ı şifāda zehr-i rūzgārdan żarar-ālūd olmaz ve ḳudret-i İlāhī dā'ire-i ᶜaḳla ṣıġmaz [Ü22b] idigine bunda işāret āşkārdur. *Nükte:* Bu mıṣrāᶜ-ı bāb-ı ḥikmetden ṭāliᶜ olan nükte-i ᶜāşıḳāne bu vechle nūr-pāş-ı maşrıḳ-ı beyān olur ki; bülbülān-ı gülşen-i ᶜışḳ-ı İlāhī olan ᶜāşıḳ u ṣādıḳlar ḫār-ı ibtilādan ḫālī olmazlar ve ol imtiḥān-ı Sübḥānīnüñ encāmı selāmet-i cāvidānī olmaġın ol ḫār-ı ibtilāyı gūyā ġıdā ve tezāḥüm-i belā vü cefāyı ẕātında ṣafā ᶜadd idüp کل شیئ منالحبیب حبیب müfādınca cānib-i maḥbūbdan gelen luṭf u ḳahr u ᶜadāvet ve mihr ü tiryāḳ u zehre ḳabūl ü rıżā gösterüp her ḥālde şākir olaraḳ miḥneti maḥabbet ve belāyı velā bilürler. (...[S41b]...)

﴿ هم ز یونس لقمهٔ باحوت داد ﴾ Daḫı Yūnus ᶜaleyhi's-selāmı balıġa bir luḳme virdi. **Hem zi-Yūnus**, «daḫı Yūnus ᶜaleyhi's-selām» dimekdür. Zīrā «hem» kelimesi bunda şol maᶜnāyadur ki Türkīde anı da «hem» ile taᶜbīr iderler. Mes̱elā Türkīde «hem öyledür» didiklerini ᶜAcem «hem-çünānest) dimekle taᶜbīr iderler. Yāḫod bunda «hem» lafẓı şol maᶜnāyadur ki Türkīde andan «de» ile taᶜbīr iderler. Mes̱elā Türkīde «o da böyle oldı» [Ü23a] didikleri yirde ᶜAcem «o hem-çūn būd» dirler. Ve gāhī baᶜżı maḥallde «hem» lafẓı ifāde-i şirket içün olur mes̱elā yolda şerīke «hem-rāh» ve ḫānede şerīke «hem-ḫāne» ve gölgede şerīke «hem-sāye» dirler. Ve bir yirde cemᶜ olmış nesneye «ferāhem» dirler. Ve «yüzin dürdi» diyecek yirde «rūy der-hem keşīd» dirler. [S42a] Ve aḫlāḳ u ṭabīᶜatleri evżāᶜ ve ḥurmetleri birbirine muvāfıḳ olana «hem-meşreb» dirler. Nitekim *beyt:*

مشو هم مشرب و هم بزم زنهار

با نکس که نمی باشد وفادار

beytinde böyledür. Ve Yūnus ᶜaleyhi's-selām bin Mettādur. Lāvī bin Yaᶜḳūb ᶜaleyhi's-selāmuñ esbāṭındandur. **Luḳme'i**, «bir luḳme» dimekdür. Luḳme, ᶜArabīdür; «yudılan nesne»ye dirler ve Fārisīde müstaᶜmeldür. Nitekim bir nevᶜ ḥalvāya «luḳme-i ḫalīfe» diyü tesmiyeleri ḥakīm-i Ḫāḳānīnüñ *beyt:*

کان لقمهٔ خلیفه که از دست وی خوری

لوزینه(ای) است خوردهٔ الماس در میان

beytinde nümāyāndur. «Luḳmei»deki hemze vaḥdeti müşᶜirdür. **Bā-ḥūt**, «balıġa» dimekdür. Bā ilṣāḳ içündür, elifi zā'idedür. Ḥūt, żāmmla ᶜArabīdür; «büyük balıġa» dirler ve ᶜinde'l-baᶜż muṭlaḳā balıġa dirler. Müfreddür, cemᶜi «ḥītān» gelür. Farisīde «māhī» dirler, bunda murād budur. Ve gāhī kevākib burcınuñ on ikincisine ḥūt dirler. **Dād**, «virdi» dimekdür. *Ḳaṣaṣ-ı Yūnus ᶜaleyhi's-selām:* Pes bunda icmālen beyān-ı ᶜulemā böyledür ki; İlyās ve Elyesaᶜ ᶜaleyhimü's-selāmdan ṣoñra Yūnus ᶜaleyhi's-selām Mevṣūl cānibinde Nīnuvī ḳavmine nebī gönderilmegin teblīġ-i aḥkām ile güẕāriş-yāfte-i ṣubḥ u şām oldı. Vaḳtā ki ḳavm-i meẕkūr ḳabūl-i ḳavl-i Yūnus ᶜaleyhi's-selāmdan rū-gerdān oldıḳlarında ol ḥażret anlara ityān-ı ᶜaẕābu'llāh ile helāk ḫaberin iᶜlān buyurup kendüsi ḫırām-āver-i cānib-i Şām oldı. Pes eṡnā'-i rāhda sevḳ-i taḳdīr-i İlāhī ile Rūm diyārında sefīne-süvār olup ehl-i sefīne ile bādbān-küşā-yı keştī-i himmet ve bād-ı şurṭa-i tevfīḳ ile seyr-i deryā-yı pür-ḥikmet ider iken nā-gāh terāküm-i emvāc-ı baḥr emr-i İlāh ile sefīneyi ıżṭırāb iḥāṭa eyledi. Ol ān-ı ıżṭırāb-nişānda sükkān-ı sefīne selāmet-i ḥāl-i me'älleri [Ü23b] içün içlerinden birini baḥre ilḳā eylemege ḳurᶜa-sāz olup, üç defᶜa ḳurᶜa-endāz-ı dā'ire-i meclis-i cemᶜiyyet-nevāz oldılar. Ḳurᶜanuñ her birinde ilḳā-kerde-i baḥr olınmaġa nām-ı Yūnus ᶜaleyhi's-selām ẓuhūr eyledi. Nitekim فساهم فكان منالمدحضين naẓm-ı mübīni [S42b] bu beyāna dālldür. Pes Yūnus ᶜaleyhi's-selām müsteġīṡen bi'llāhi teᶜalā ol baḥre raḥmet-i İlāhī gibi nüzūl-rām oldı. Baᶜde'n-nüzūl فالتقمهالحوت medlūlince ol ẕāt-ı şerīf bi-emr-i İlāhī fütāde-i dehān-ı māhī olmaġın ḥūt anı bi-taḳdīr-i Melik-i ᶜallām iltiḳām eyledi. Nāẓımuñ «luḳmei bā-ḥūt dād» kelāmı bu āyet-i ḥikmet-niẓāma telmīḥdür. Pes bir rivāyetde üç gün ve bir rivāyetde yigirmi gün ve bir rivāyetde ḳırḳ gün baṭn-ı ḥūt ve derūn-ı deryā-yı ẓulmātda çerāġ-efrūz-ı nidā-yı tevḥīd ü duᶜā' ve pertev-i pervez-i nūr-ı temcīd-i pür-żiyā olmaḳ berekātında ᶜumūm-ı melā'ike-i kirām necāt-ı Yūnus ᶜalehi's-selām içün duᶜā-sāz-ı dergāh-ı Melik-i ᶜazīz ü ᶜallām olurlar idi. Çün ḥażret-i Rabbü'l-erbāb ol ẕikr ü tesbīḥ ü duᶜāları müstecāb itmekle ol ẕāt-ı ᶜālī-şāna baṭn-ı ḥūtdan necāt ve tārīk-i deryādan selāmet iḥsān idüp ve kendüden ṣoñra şeref-i īmān ile müşerref olan ḳavmini ru'yet-i nūr-ı dīdār-ı Yūnus ile ḳarīrü'l-ᶜayn u şādān ḳıldı. (...)

﴿ بندهٔ را اره برسر می نهد ﴾ Bir ḳuluñ başı üzre bıçḳı ḳor. **Bende'i-rā** maᶜnāda **ber-ser** kelāmınuñ mużāfun-ileyhidür. Me'āl-i maᶜnā-yı mecmūᶜ «bir ḳulınuñ başı üzre» dimekdür. **Bende**, fetḥle muṭlaḳā ḳula dirler. Ẕükūr u ināṡa şāmildür ve maᶜnāsında «sebī» muᶜteber degüldür. Ammā yene Fārisīde [Ü24a] «ḳul u ḳaravaş» maᶜnāsına olan «berde» lafẓında «sebī» muᶜteberdür. Pes bunda bende, «ᶜabd» dimekdür. Cümle-i nās ᶜabdu'llāh idigi bī-iştibāhdur. Āḫirindeki hemze vaḥdet içündür. Rā, edāt-ı mefᶜūldür. **Ber** lafẓı bunda, istiᶜlā'ī olan «ᶜalā» maᶜnāsınadur. Ve **ser** bunda «baş» maᶜnāsınadur. [S43a] Ve bundan mā-ᶜadā «evc» ve «ulu» ve mecāzen «meyl ü heves» maᶜnālarına gelür. **Erre**, fetḥ-i hemze ve fetḥ-i rā'-i müşeddede ile ālāt-ı neccārāndan «bıçġu»nuñ adıdur. Siᶜat-i kelāmda rānuñ taḫfīfi daḫı cā'izdür. Lafẓ-ı meẕkūr «mī-nehed» fiᶜlinüñ muḳaddem-i mefᶜūlidür. **Mī-nehed**; mī, edāt-ı ḥāldür. Nehed, müżāriᶜ-i müfred ġā'ibdür; «ḳor» dimekdür. Maṣdarı «ḳoymaḳ» maᶜnāsına «nihāden»dür. Pes bu mıṣrāᶜ-ı

pāküñ mā-ṣadaḳına dā’ir eḥādīs̱-i şerīfe işāreti üzre selefde bunuñ vuḳūʿı niçeler ḥaḳḳında olmaḳ gerekdür. Lākin kütüblerde eks̱er-i mesṭūr ve elsine-i ʿulemāda meşhūr oldıġı üzre bunda murād ḥażret-i Zekeriyyā ʿaleyhi’s-selāma işāret olmaḳ hüveydādur. Ve bu ḳıṣṣanuñ icmālen beyānı böyledür ki; Yehūd-ı ḫız̲lān-ālūd ḥākimlerinden bir ẓālim ü bed-kār ḥażret-i Yaḥyā ʿaleyhi’s-selāmı şehīd eyledikden ṣoñra ol ẓālim ü sitem-kāruñ hemser-i murdār u ehl-i beyt-i idbārı bir ʿillete düçār olmaġın, bu ʿilletüñ ẓuhūrını ḥażret-i Yaḥyā ʿaleyhi’s-selāma olan ictisārından ve peder-i büzürgvār-ı Yaḥyā ʿālī-tebār olan ḥażret-i Zekeriyyā ʿaleyhi’s-selāmuñ inkisārından nāşī oldı diyü fikr ile ʿināda düşüp ḥażret-i Zekeriyyā ʿaleyhi’s-selāmı daḫı şehīd eylemek ḳaṣdına ibtidār itmişidi. Ol es̱nāda ḥażret-i Zekeriyyā ʿaleyhi’s-selām ol ḳavm-i ẓālimīnüñ içlerinden firḳat ile Şām-ı şerīfe hicrete niyyet ve bādiye-peymā-yı rāh-ı ġurbet olmışidi. Pes ol ẓālim-i bed-kār ʿazīmet-i ḥażret-i Zekeriyyādan ḫaberdār oldıḳda bir miḳdār gürūh-ı küffār u fırḳa-i füccār ile pā-nihāde-i rāh-ı diyār olup, ol nebiyy-i nāmdāra luḥūḳ içün müsāraʿat eylediler. Pes ẓuhūr-ı ḥikmet-i İlāhī ile es̱nā’-i rāhda nā-gāh pā-ber-cāy-ı ḫiz̲met olmış bir diraḫt bulınmaġın, ol şecer-i şevḳ-āver dīdār-ı Zekeriyyāsına ʿāşıḳānāsā tābe-dāmān çāk-i girībān olup ol nebiyy-i ʿālī-şānı derūn-ı şevḳ-meşḥūnına [Ü24b] daʿvet ve cevher-i cān gibi ṣadef-i sīnesinde pinhāna himmet gösterdikde ol ḥażret ber-muḳteżā-yı ḥikmet daʿvet-i şecere icābet buyumışidi. Meger dāmen-i devlet-pīrāmeninüñ bir gūşesi Ḥaṭīm-i Beyt-i Ḫudāāsā dā’ire-i āġūş-ı şecerden be-der ḳalmaġın [S43b] ol nişāne-i pāki aʿdāya irā’et içün şeyṭān-ı laʿīn rehber-i gürūh-ı melāʿīn olup, ol şecere yaḳın gelüp, nişāne-i dāmānı bir gūşeden irā’et ü iʿlān birle, ol şecer-i devlet-es̱eri ḳalemvārī şaḳḳa delālet idüp, bu ḫuṣūṣuñ temşiyetinde teşmīr-i bāzū-yı melʿanet ve tedārük-i minşār-ı mefsedet ḳıldı. Pes ol ḳavm-i sitemkār ʿalā-mā-işārin ileyhimü’l-laʿīni’l-idbār iḥżār-ı minşār idüp ol diraḫt ile ser-i saʿādet-medār-ı Zekeriyyāyı tābe-dāmān şaḳḳ ile şehīd eylediler.

﴿ دیکریرا تاج برسر می نهد ﴾ Bir āḫarınuñ başı üzre tāc ḳor. **Dīgerī-rā**, kemā-merre aḫz̲-i maʿnāda ber-ser kelāmınuñ mużāfun-ileyhidür. Maʿnā-yı mecmūʿ «bir āḫarınuñ başı üzerine» dimekdür. Zīrā «dīger» ve bilā-yā’ «diger» ġayr u āḫar maʿnāsına olur, bunda murād budur. Ve gāhī «daḫı» maʿnāsına ve «ikindi vaḳti» maʿnāsına olur. Āḫirindeki yā vaḥdet içündür. Rā, edāt-ı mefʿūldür. **Ber-ser**, «baş üzre» dimekdür. **Tāc**, Fārisīde maʿrūfdur. Pādşāhān-ı ḳadīme maḫṣūs olan nesnedür ki muraṣṣaʿ u mücevher ü müzeyyen idüp taḫtgāh-ı ḥükūmete cülūslarında geyerler idi. Anuñçün şāhlara nisbet ile tāc-ı Keyānī vü tāc-ı Ḫusrevānī dirler, bunda murād budur. Ve daḫı ḫorūsuñ ve hüdhüdüñ ve ems̱āli ḳuşlaruñ depelerinde olan tüye dirler. **Nehed**, kemā-merre «ḳor» dimekdür. Tāc muḳaddem-i mefʿūlidür, fāʿili żamīr-i müstetirdür; Ḫudāya rāciʿdür. Pes bu niʿmete maẓhar çoḳdur, beyān-ı maḫṣūṣa ḥācet yoḳdur. *İşāret-i ṣūfiyāne:* Maʿlūm ola ki faʿʿālün limā-yürīd olan Rabb-i mecīd celle ve ʿalā ḥażretleri ber-muḳteżā-yı ḥikmet-i bāliġa bu maḫlūḳāt bīşezārında bir şāḫ-ı vücūd-ı ṭarāvet-ālūdı vażʿ-ı minşār-ı meşiyyet ü erre-i irādetiyle şaḳḳ u bī-ber ider ve ser-i şāḫ-ı dīgere vażʿ-ı efser-i şikūfe-i behcet-es̱er ile bār-āvīz yeler. Nitekim یفعل الله مایشاء و یحکم ما یرید mażmūnı bu beyānda ẓāhirdür. Ve erre-i irādetinüñ ḳaṭʿına taʿalluḳ eyledigi şāḫuñ bāġbānı anı redd ü defʿde bī-mecāl ve zebān-ı su’āli [Ü25a] çūn u çirādan dem-beste vü lāldür. Nitekim وان یمسسک الله بضر فلا کاشف له الا هو وان یردک بخیر فلا راد

يصيب به من يشاء من عباده[S44a]لفضله bu ḥaḳīḳatde bāhirdür. Pes herkesüñ diraḫt-i vücūdı bāġbān-ı ḥaḳīḳatüñ ḳabża-i ḳudret ve taḫt-ı irādet ü meşiyyetinde olmaġın, erre-i ḳażā vü ḳader ve minşār-ı meşiyyet-i pür-es̱erinden ḫalāṣa çāre yoḳdur. Binā'en ʿaleyh bu esrāruñ vāḳıfları vü kaʿbe-i teslīmüñ ʿākifleri ولاراد لماقضيت ولامبدل لماحكمت ولاينفع ذالجد منكالجد اللهم لامانع لمااعطيت evrādıyle ḫursend olmışlardur. Nitekim ʿārifān-ı İlāhīden nāẓım-ı merḥūm irādet ü meşiyyet-i pür-ḥikmeti bu kitābında beyān itdigi gibi Müferriḥ-nāme kitābında daḫı beyān-ı tāmm ile bu vech üzre ʿıyān idüp buyurmışdur, *naẓm:*

یکی را در جهان داده همه کام

یکی را رنج و محنت صبح تاشام

Yaʿnī; cihānda bir ḳulına dükelü kām virmişdür ve bir ḳulına renc ü miḥnet-i ṣubḥ u şāmı virmişdür.

یکی را افسر شاهی نهاده

یکی را قسمتی ماهی نهاده

Yaʿnī; bir ḳulınuñ başına tac-ı şāhī ḳomışdur ve bir ḳulını daḫı ḳısmet-i māhī ḳılmışdur.

یکی را داده مال و ملک بسیار

یکی را کرده با صد غم کرفتار

Yaʿnī; bir ḳulına māl ü mülk-i kes̱īre virmişdür ve bir ḳulını niçe ġamm ḳaydında esīr ḳılmışdur.

یکی را شادمانی یار همدم

یکی را صدهزاران غصه و غم

Yaʿnī; bir ḳulını şādmānlıġa yār u hem-dem ve birini mübtelā-yı ṣad hezārān ġuṣṣa vü ġamm ḳılmışdur.

یکی را از شرف برسر نهد تاج

یکی را کرده خوار و زار و محتاج

Yaʿnī; birinüñ başına şeref ü devletden vażʿ-ı tāc ve birini ḥaḳīr ü zār u muḥtāc eylemişdür.

یکی را کرده از خاصان درکاه

یکی را کرده در بتخانه کمراه

Yaʿnī; birini şeref-i īmān u ʿirfān ile ez-ḫavāṣṣ-ı dergāh ve birini büt-ḫānede güm-rāh eylemişdür.

یکی را شهریار کامران کرد

یکی را دهد نانی بصد درد

Yaʿnī; bir ḳulını şāh-ı kām-rān ider ve birine ṣad derd ile bir nān virür.

یکی را کرده ازاد دو عالم

یکی را بنده فرزند ادم

Yaʿnī; bir ḳulını āzāde-i ḳuyūdāt-ı dü-ʿālem ve bir ḳulını bende-i ḳayd-ı rıḳḳıyyet-i ferzend-i ādem eylemişdür.

یکی را عقل و دانش کرده رهبر

یکی از جمله حیوانات کمتر

[Ü25b] Yaᶜnī; bir ḳulına ᶜaḳl u ᶜirfānı rehber ve birini [S44b] cehl ile cümle-i ḥayvānātdan kemter eylemişdür.

یکی بر تخت شاهی چون سلیمان

یکی چون یوسف مسکین بزندان

Yaᶜnī bir ḳulını taḫtgāh-ı salṭanatda Süleymān-ı zamān ve birini Yūsuf-ı miskīn gibi der-zindān eylemişdür. Pes Yūsuf ẕikriyle nāẓım kendi ismine işāret ve الدنیا سجن‌المؤمن mażmūnınca meclis-i ᶜālemde maḥbūs-ı zindān oldıġına īmā buyurmışdur dimek ḫoşdur. Ve bu beyānuñ eks̱erine bu kitābda işāret buyurdıġı siyāḳ u sibāḳda gelmiş ve gelecek ebyātından nümāyāndur. Her birinde tevzīᶜa ḥācet yoḳdur, maᶜlūmdur. Nitekim bu beyt iki cümlesini cāmiᶜdür ki buyurur:

❨ اوست سلطان هرچه خواهد ان کند ❩ Sulṭān-ı ḥaḳīḳī odur, her ne dilerse anı ider. **Ost**, «o» dimekdür; او است (o est) lafẓından muḫaffefdür. «O» żamīr-i ġā’ibdür, «est» edāt-ı ḫaberdür. **Sulṭān** maᶜrūfdur, ᶜArabīde «salṭanat»dan iştiḳāḳa göre «ġālib ve ḳāhir» maᶜnāsınadur. «Selīṭ»den iştiḳāḳına göre «ẓulmi dāfiᶜ ve nūr-ı ᶜadl ile ḫalḳı żiyālandırıcı» maᶜnāsınadur. Ve daḫı «ḥuccet ve bürhān» maᶜnāsına da menḳūldür. Cemᶜi «selāṭīn»dür. Fārisīsi «şāh ve pādşāh»dur. Bu lafẓlaruñ tafṣīli inşā’a’llāh maḥallinde beyān olınur. **Her çi**, «her ne» dimekdür. Zīrā «her» fetḥ-i hā ve sükūn-ı rā ile bir kelimedür ki maᶜnī-i ᶜumūm ifāde ider, «her cā» ve «her kes» gibi. Bunda murād budur. Ve daḫı bir dānedür ki buġday arasında biter, ekli mużırr oldıġından buġdaydan ayururlar. Çi «ne» maᶜnāsına idigi maᶜlūmdur. **Ḫᵛāhed**, müżāriᶜ-i müfred-i ġā’ibdür; «diler» dimekdür. Maṣdarı vāv-ı resmī ile «ḫᵛāsten»dür, «dilemek» maᶜnāsınadur. **Ān**, «ol nesneyi» dimek murāddur. **Koned**, «ider» maᶜnāsına müżāriᶜ-i müfred-i ġā’ibdür, maṣdarı «eylemek» maᶜnāsına «kerden»dür. Pes maᶜnā-yı mıṣrāᶜı beyānda «odur sulṭān» dimek «o sulṭāndur» dimekden eblaġdur. Zīrā taᶜbīr-i evvelde ḥaṣr fā’idesi vardur, taᶜbīr-i s̱ānīde ḥaṣr bulınmaz. Bunda یفعل‌الله ماشاء و یحکم مایرید āyet-i şerīfine telmīḥ vardur.

❨ عالمی را در دمی ویران کند ❩ ᶜĀlemi bir ānda vīrān ve [S45a] ḫāk ile yeksān ider. **ᶜĀlemī-rā**, «bu ᶜaẓīm ᶜālemi» yāḫod «nice ᶜālemi» dimekdür. Zīrā āḫir-i kelimedeki «yā’»; taᶜẓīm içün yā teks̱īr içündür. [Ü26a] ᶜĀlem, fetḥ-i lām ile Fārisīde müstaᶜmeldür; maḫlūḳātuñ her birine ıṭlāḳ olınur. Cemᶜi «ᶜavālim» gelür. Ve eṣnāf-ı ḫalḳa «ᶜālemūn» dirler, bunda mā-siva’llāh murād olınmaḳ eblaġdur. Ve daḫı bāde meclisine «ᶜālem-i āb» dirler, baᶜżı vāḳiᶜ olur. **Der-demī**, «bir nefesde» veyā «bir zamānda» dimekdür. Zīrā «der» lafẓı ẓarfiyyet içündür. «Demī» kelimesinde yā vaḥdet içündür. Dem bunda «nefes ve zamān» maᶜnāsınadur. Ve bundan mā-ᶜadā on ṭoḳuz maᶜnāya daḫı gelür, tafṣīli Ferheng-i Şuᶜūrīde mesṭūrdur. **Vīrān**, maᶜmūruñ żıddıdur, nitekim şāᶜirüñ *beyt:*

هر لحظه دلم را پسری کرد تصرف

ویران شده چون وقف اولاد ذکورست

beytinde maᶜnā-yı meẕkur ẓāhirdür ve bu beytde vāfir leṭāfet vardur, ehline maᶜlūmdur. **Koned**, kemā-merre «ider» dimekdür. Maᶜlūm ola ki *beyān-ı ᶜālemde* ᶜulemā-yı muḥaḳḳıḳīnden kelām çoḳdur ve bu maḥallde tafṣīle maḥall yoḳdur. Ancaḳ ḫulāṣa budur ki; ᶜālem vücūd-ı Ṣāniᶜa ᶜalāmet oldıġı içün, kendü

ile vücūd-ı Ḫālıḳa istidlāl olınan nesneye ʿālem dimişlerdür. Mes̱elā, ʿālem-i ins ve ʿālem-i cinn ve ʿālem-i melek ve ʿālem-i nebātāt ve sā'irlere ʿālem taʿbīrleri gibi. Pes mā-siva'llāha ʿālem dimek bu maʿnācadur. Ve ʿadedinde ʿālem on sekiz biñ dimek, mā-siva'llāhuñ aʿdādı cümle budur dimek degüldür. Zīrā Vehb ḥażretleri eyidür: "Ḫudā-yı müteʿāl on sekiz biñ ʿālemi ḫalḳ eyledi, dünyā ol ʿālemden baʿżıdur", intihā. İmdi nāẓımuñ bu kelāmındaki ʿālemdan, ʿālem-i dünyā murād olınur ise irāde-i Bārī vīrānına taʿalluḳ eyledigi ānda ḫarāb u yebāb olacağı bī-irtiyābdur. Nitekim Ṭūfanda ḥasbe'l-irāde ʿālem-i dünyā bir ānda ġarḳ ile vīrān oldı. Ve eger mā-sivā murād olınursa ke-ẕālik vīrān olacağı meṭūr-ı cümle-i kitābdur ki her bir ẕī-rūḥuñ ecel-i mevʿūdları resīde-i ḫitām oldıḳda nefḫ-i ṣūr ile bī-cān ve hengām-ı ḥaşrde يوم تبدل الارض غيرالارض müfādınca ʿālem ḫāk ile [S45b] yeksān u vīrān olur. *Naẓm:*

بیک ساعت بیک لحظه بیک دم

دکر کون میشود احوال عالم

Bu beyānda kāfīdür. Ve nāẓımuñ «der-demī» ḳavlinüñ medlūlince bir nefesde veyā bir zamānda didigi Ḫudānuñ sürʿat-i ḳudretin ʿuḳūle tefhīm içündür. [Ü26b] Yoḳsa Mevlānuñ luṭf u ḳahrınuñ sürʿati güncāyiş-pezīrān-ı zamān ve cāy-gīr-i ʿuḳūl-i insān degüldür. Pes efʿālu'llāhda olan ḥikmet-i gūn-ā-gūn bāʿis̱-i ḥayret-i dil-i erbāb-ı fünūn olmışdur. Ve bu seyrānuñ ḥayrānı iki ḳısmdur. Ḳısm-ı evvel, ḥayrān-ı ḥaḳḳ şeklinde ḥayrān-ı ḫalḳ olandur ki libās-ı ehl-i dīn ü ziyy-i eṣḥāb-ı yaḳīn ile vü kelām-ı meşāyıḫ ile cemʿ-i ḥıṭām-ı dünyā ve celb-i ḳulūb-i aġniyā idenlerdür. Bu ḳısmuñ ṣūretā ḥayrānlığı kendüye bāʿis̱-i ḥıẕlān olur. Ammā ḳısm-ı s̱ānī şol müstaġraḳ-ı baḥr-i maḥabbet-i ḥaḳḳ olandur ki dā'imā şarāb-ı ʿışḳ ile sekrān ve syr-i sunʿ-ı İlāhīde ḥayrān olmaġın لايسئل عمايفعل وهم يسئلون mażmūnın nigāşte-i ṣaḥīfe-i cān ḳılmışdur.

❪ هست سلطانی مسلم مرو را ❫ Anuñ içün sulṭānlıḳ vardur yāḫod maʿnā; sulṭānlıḳ ancaḳ ana müsellemdür. **Hest**, «vardur» dimekdür. Zīrā bu kelime «vücūd» maʿnāsın müfīd olan «hā» lafẓı ile edāt-ı ḫaber olan «est» lafẓından mürekkebdür. Pes aṣlı هااست (hā est) idi, baʿdehū defʿ-i ictimāʿ-ı sākineyn içün ḳāʿide-i muḳarrere-i ehl-i Fürs üzre «est» lafẓınuñ hemzesi lafẓan ve ḫaṭṭan ḥaẕf olındı. Ve taḫfīfen fi'l-kelām «hā» lafẓından daḫı elif ḥaẕf olınup «hest» oldı. İmdi maʿnā-yı evvele göre bunda maʿnā «vardur» dimek olur. Ve gāhī «hest» kelimesi edāt-ı ḫaber olan «est» maʿnāsına olur; «est», «hest» maʿnāsına oldıġı gibi. Pes buña göre «hest», «est» maʿnāsına olmaġın maʿnāda müsellemet dimek olur. **Sulṭānī**, āḫirindeki yā'-i maṣdariyye ile «sulṭānlıḳ» maʿnāsınadur. Pes salṭanat maʿnāda «ġalebe ve ʿaẓamet» dimek idigi beyān-ı sābıḳadan nümāyāndur. **Müsellem** tefʿīl bābından ism-i mefʿūldür,maʿnāsı maʿrūfdur. **Mero-rā**, maʿlūm ola ki lafẓ-ı «mer» Fārisīde iki maʿnāya [S46a] gelür. Maʿnā-yı evvel ʿaded-i ḫamsīn içün mevżūʿdur. Zīrā muḥāsebān-ı ʿAcem ʿindinde ḳāʿide-i muḳarreredür ki ḥisāb elli ʿaded mertebesine varsa; «yek-mer» dirler ve yüz ʿadedine varsa «du-mer» dirler. Maʿnā-yı s̱ānī; kelime-i zā'idedendür, taḥsīn-i lafẓ içün gelür. Nitekim mā-naḥnü fīhide böyledür. Pes mero-rā, «anuñ [Ü31b][10] içün» dimek maʿnāsına oldıġı «mer» zā'id oldıġı iʿtibāriyledur. Taʿbīrde «mer-o-rā» yirindedür. Ve daḫı mer lafẓı gāhī ḥaṣr içün

[10] Ü26b-Ü31b arası varaklar boştur. Ancak metinde eksiklik yoktur.

gelür. Pes buña göre mero-rā, «ancaḳ aña» dimek olur; nitekim iḥtimāl-i maʿnāda işāret olındı. Lākin ʿArabīde mer lafẓı «iʿdād» maʿnāsınadur, mā-naḥnü fīhide īrādesine iḥtimāl yoḳdur.

﴿ نیست کس را زهرهٔ چون و چرا ﴾ Bir kimse içün nite ve neyçün mecāli yoḳdur. **Nīst**,«yoḳdur» dimekdür. Zīrā bu kelime hestüñ muḳābilidür, edāt-ı nefy olan «nī» ile edāt-ı ḫaber olan «est»den mürekkebdür. Ḥīn-i terkībde hemze-i est ḥaẕf olınup «nīst» ḳalmışdur. *Fā'ide:* Maʿlūm ola ki sābıḳda «bī-ḥadd» lafẓınuñ beyānında ʿıyān oldıġı üzre ḥurūf-ı nefyüñ biri daḫı «nā» lafẓıdur ki Türkīde maʿnāsı «degül» ve ʿArabīde ليس (leyse) ile taʿbīr olınur. Pes gāhī nā lafẓınuñ elifini ḥaẕf idüp, elif-i maḥẕūfdan bedel āḫirine bir hā'-i ġayr-ı melfūẓa getürüler. Nitekim şāʿirüñ *naẓm:*

نه عمر خضر بماند نه ملک اسکندر

نزاع برسر دنیای دون مکن درویش

beytinde vāḳiʿdür ki maʿnā; «ʿömr-i Ḫıżr ḳalur degüldür ve mülk-i İskender ḳalur degüldür, iy dervīş! Dünyā-yı dūn üzre nizāʿ eyleme» dimekdür. Ve bu istiʿmāl isme muḳārenetindedür, ammā fiʿle ittiṣālinde yalñuz nūn müstaʿmeldür. Mes̱elā «ne-dānem» gibi ki maʿnāda «bilmezem» dimekdür. Ve ḳaçan bir ḥarf āḫire muttaṣıl olsa, elif-i maḥẕūfdan bedel āḫirine bir yā getürmek ile meftūḥan istiʿmāl iderler. Mes̱elā «neyem» dirler, maʿnāsı «ben degilem» dimekdür. Ammā ḳaçan nūn-ı nefy-i mezkūrı müstaḳbelen istiʿmāl murād itseler āḫirine bir yā' getürüp ve li-ecli'l-yā nūnuñ fetḥasın kesreye tebdīl idüp «nī» dirler ki «yoḳ» maʿnāsınadur. ʿArabīde [S46b] ol maʿnādan [Ü32a] «lā» ile taʿbīr iderler. Ve gāh āḫirine edāt-ı ḫaber olan rābıṭa ilḥāḳ idüp mā-naḥnü fihi gibi «nīst» dirler ki maʿnāsı «yoḳdur» dimek olur. Pes «nā» ile «nī» kelimelerinüñ maʿnā farḳları ẓāhirdür ve istiʿmālde birbirinüñ yirine ityānları ṣaḥīḥ degüldür. Mes̱elā «nā-merd» dirler, «ne-merd» dimezler. Ve daḫı «merd nīst» dirler, «merd nāst» dimezler. **Kes**, fetḥ-i kāf-ı ʿArabī işāret-i mechūldür dimekdür. Pes ʿArabīde siyāḳ-ı nefyde vāḳiʿ olan nekre ʿumūm ifāde itdigi gibi bunda daḫı ke-ẕālik ol ḳā'ide cārīdür. **Rā**, lām-ı taʿlīl-i ʿArabī maʿnāsına olmaḳ edāt-ı mefʿūl olmasından rūşendür. **Zehre-i çūn u çirā**, «nite vü neyçün mecāli» dimekdür. Zīrā «zehre», fetḥle acılıḳda aġuya nisbet olınan «öd» maʿnāsınadur. Āḫirindeki hā' iḫtiṣāṣ içündür, maʿnā-yı ḥaḳīḳī böyledür ammā mecāzen «mecāl ü ṭāḳat» maʿnāsınadur. Nitekim şāʿirüñ *naẓm:*

زهره ندارم که ببوسم لبت

تیر کمان دارد ابروی تو

beytinde «zehre», mecāl maʿnāsına mecāzen müstaʿmeldür, mā-naḥnü fīhi de ke-ẕālik böyledür. Ve mā-baʿdine mużāf olmaġın āḫirine hemze getürmişlerdür. Mużāfun-ileyh olan «çūn» bunda vāv-ı maʿrūf ile «nice vü nite» maʿnāsınadur, ʿArabīde كيف (keyfe) ile taʿbīr iderler. Nitekim sü'āl-i ḥālde bir kimseye Türk; "Nicesüñ ?" dir, ʿAcem; "Çūnī ?" dir, ʿArab; "Keyfe ḥālüke ?" dir. Ḥattā Ḫudā-yı müteʿālüñ künh-i ḥaḳīḳatinden su'āl cā'iz olmadıġından Ḫudāya «Īzid-i nī-çūn» dirler. Zīrā künh-i ḥaḳīḳatine ıṭṭılāʿ ġayr-ı mümkindür. Ve daḫı «çirā» lafẓı kesr-i cīm ile «neyçün» dimekdür. Aṣlı «ne» maʿnāsın ifāde iden چه (çi) lafẓıyle, «içün» maʿnāsın ifāde iden «rā» kelimesinden mürekkebdür ki li-ecli't-terkīb «çi» lafẓınuñ āḫirindeki hā'-i resmī taḥḳīḳan ḥaẕf olınup «çirā» olmışdur. Mā-ḳablindeki «çūn» kelimesinüñ [Ü32b]

üzerine maʿṭūfdur. Pes bu beyt-i laṭīf mā-ḳablindeki beyt-i sābıḳuñ maʿnāsı yirindedür, me’ālde yene لايسئل عمايفعل dimekdür. Nitekim nāẓım bu icmāli ebyāt-ı ātiyye ile tafṣīle īmā żımnında buyurur:

﴿ آن يكى را كنج و نعمت ميدهد ﴾ Ol birine [S47a] ḫazīne vü niʿmet virür. **Ān yekī-rā**, «ol birine» yaʿnī bir ḳulına dimekdür. Zīrā «ān» ism-i işāretdür, Ḫudā murādetdür. Ve daḫı «yekī» kelimesinde «yek» mübtedā’-i ʿadeddür ki ʿArabīsi «vāḥid» lafẓıdur, Türkīde «bir» dirler. Ammā «yekī» şol maʿdūddur ki maʿnā-yı yek ile mevṣūfdur, Türkide buña daḫı «bir» dirler. Pes āḫirindeki yā ḥarf-i mevṣūli vaṣfa nisbet içündür. Nitekim mescide «cāmiʿ» dirler, ve gāhī yek lafẓı «yekī» maʿnāsına istiʿmāl olınur. Ve gāhī müttehid olan nesneye Türkīde «bir» didikleri gibi. Fārisīde daḫı gāhī «yekī» ile maʿnā-yı meẕkūrı murād iderler. Bu maḳāmda murād maʿnā-yı evveldür. Rā kelimesi edāt-ı mefʿūldür. **Genc**, fetḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile «ḫazīne» maʿnāsınadur. Murād envāʿ-ı «emvāl ü emtiʿa ile memlū ḫazīne» dimekdür. Vāv ʿāṭıfedür. **Niʿmet**, ʿArabīde fetḥ-i nūn ile «ten nāzükligi ve dirlik ḫoşlıġı» maʿnāsınadur. Ve kesr-i[11] nūn ile «māl ve yed ve ṣanīʿa» maʿnāsınadur. Cemʿi «niʿam» gelür. Maʿneynüñ bu maḳāmda ṣalāḥiyyeti vardur. Ve Fürs ü Türkde daḫı istiʿmāline āḫirindeki tānuñ ṭavīle yazıldıġı ḳarīnedür. Ḳaldı ki Ḳur’ān-ı kerīmüñ müteʿaddid maḥallerinde tā’-i ṭavīle نعمت (niʿmet) yazıldıġı ḫaṭṭ-ı ʿOs̱mānīdür diyü cevāb virilür. **Mī-dehed**; edāt-ı ḥāl ile mużāriʿ-i müfred-i ġā’ibdür, «virür» dimekdür. Maṣdarı iʿṭā maʿnāsına olan «dāden»dür.

﴿ و آن دكر را رنج و زحمت ميدهد ﴾ Ve ol āḫarına emek ü zaḥmet ve teʿab ü meşaḳḳat virür. **V’ ān diger-rā**, «ve ol āḫar ḳulına» dimekdür. Baʿżı nüsḫada bu kelāmuñ yirine «dīgerī-rā» [Ü33a] vāḳiʿdür, buña göre maʿnā «bir āḫarına» dimek olur. «Dīgerī» āḫirindeki yā vaḥdet içün olmaḳ fā’idesi nüsḫa-i evvelde yoḳdur, yoḳsa maʿnāları birdür. **Renc**, fetḥle «emek» maʿnāsınadur. Ve **zaḥmet**, rencüñ ʿaṭf-ı tefsīridür. Baʿżı nüsḫada zaḥmet yirine «miḥnet» vaḳiʿdür, maʿnāsı maʿlūmdur. Ḫulāṣa-i kelām ol faʿʿālün limā-yürīd olan Rabb-i mecīd ḥażretleri ber-muḳteżā-yı ḥikmet bir ḳulına bilā-teʿab ḫazīne-i emvāl vü niʿmet-i māl-ā-māl iʿṭā ider. Ve bir ḳulına renc ü zaḥmet ve teʿab [S47b] ü meşaḳḳat ve derd ü ʿillet ve faḳr u şiddet virür. Pes bunda niçe ḥikmetler vardur ki ʿuḳūl-i beşer derkinde ḳāṣırdur. Nitekim ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sırruhu’l-ʿazīz bu beyānda buyurmışdur *mes̱nevi:*

حق تعالى عادلست و عادلان
كى كند استمكرى بر بيدلان
ان يكى را نعمت و كالا دهد
ان يكى را برسر اتش لا دهد
اتش سوزان كه دارد اين كمان
بر خدا و خالق هر دو جهان

Yaʿnī Ḫudā ʿādildür. ʿĀdil olan bī-dil ü şikestegāna ḳaçan ẓulm ider, ḥāşā ẓulm eylemez. وما ربك بظلام للعبيد bunda kāfī ve daḫı لايسئل عمايفعل maʿnā-yı maḳṣūda vāfīdür ki ol ʿĀdil-i ẕü’l-celāl bir ḳulına

niᶜmet ü kālā iᶜṭā ider ve bir ḳulınuñ başı üzre faḳr u fāḳadan nāşī āteş-i nīstī vażᶜıyle mübtelā ider, intihā. Ve bunda beyān-ı ᶜadl şöyledür ki; Ḫudā-yı müteᶜāl ol niᶜmet virdigi ḳulına anuñ şükrin edā zaḥmetin muᶜādil ḳıldı. Pes ol ᶜabd-i münᶜam şükr zaḥmetin çekmez ise, dünyāda zevāl-i niᶜmet ve āḫiretde mes'ūliyyet zaḥmetlerin çeker. Ve daḫı faḳr u şiddet ve renc ü zaḥmet virdigi ḳulına bir rāḥat leẕẕetin muᶜādil ḳılmışdur ki, ol rāḥatı dünyāda bulamaz ise hālet-i nezᶜde selāmet-i īmān ile ve āḫiretde duḫūl-i Cinān ile bulur dimişlerdür. Ve nāẓımuñ bu beytinde umūr-ı dünyevīde saᶜy bī-fā'ide oldıġına [Ü33b] işāret vardur ki نحن قسمنا da muḳadder ne ise andan ziyāde olmaz. Nitekim ḥadīs̱-i ḳudsīde ارید و ترید ولایکن الا ما ارید vāriddür ve bu baḥs̱üñ tafṣīli inşā'a'llāhu teᶜālā aşaġıda müstevfā beyān olınur.

❪ آن یکی را زر دو صد همیان دهد ❫ Ol birine iki yüz himyān altun u aḳca virür. **Ān yekī-rā**, «ol Ḫudā bir ḳulına» dimekdür. **Zer**, fetḥ-i zā'-i ᶜArabī ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile «altun ve aḳca» maᶜnāsınadur, bunda murād budur. Ve daḫı «pīr» maᶜnāsına olur. Ve Rüstem-i cihāngīrüñ pederinüñ adıdur. **Dü ṣad**, «iki yüz» dimekdür. Zīrā Fārisīde «dü», esmā'-i aᶜdāddan «iki» maᶜnāsına dāldür. «Ṣad» yüz ᶜadedine dirler, faṣīḥ olan sīn-i mühmele ile «sed»dür. Lākin ṣād ile istiᶜmāli şāyiᶜdür. Ḳaldı ki ᶜArabīde [S48a] «ṣad»; «menᶜ ü iᶜrāż» maᶜnāsınadur, mā-naḥnü fīhide murād oldur. **Himyān**, kesr-i hā ile «kise ve derāhim ve meşīn ṭaġarcıġa» dirler. Bunda murād kīsedür. Lākin «Ān yekī-rā kīse-i himyān dehed» nüsḫasına göre himyān «derāhim» maᶜnāsınadur. **Dehed**, «virür» maᶜnāsına mużāriᶜ-i müfred-i ġāyibdür. Kemā-merre beyānuhu fāᶜili taḥtında müstetir żamīrdür, Ḫudāya rāciᶜdür. Pes bunda nāzımuñ murādı «mes̱elā» dimekdür, yoḳsa Ḫudānuñ ᶜaṭāyāsı ḳıyās u endāzeye gelmez.

❪ دیگری از حسرت نان جان دهد ❫ Bir āḫarı nān ḥasretinden cān virür. **Dīgerī**, āḫirindeki yā'-i vaḥdet ile «biri daḫı» yaᶜnī «bir āḫar» dimekdür. **Ez-ḥasret-i nān**, iżāfetle «etmek ḥasretinden» dimekdür. «Ez» ḥarf-i cerr olan «min» maᶜnāsınadur. «Ḥasret» aṣl-ı ᶜArabīdür, Fārisīde taᶜcīmen müstaᶜmeldür. Maᶜnāsı «nedāmet ve bir nesnenüñ ḳuvvetinden veyā ᶜadem-i vuṣūlinden nāşī ġuṣṣalanmaḳ»dur. «Nān» Fārisīdür, Türkīde «etmek», ᶜArabīsi «ḫubz ve raġīf ve ebū cābir ve bū ḥabbe»dür. **Cān dehed**, «cān virür» dimekdür. Fā'ili, muḥtāc-ı [Ü34a] nān olan insāndur. Pes ḥasret-i nāndan cān virmek, mübālaġa-i iştiyāḳdan kināyedür yāḫod ḥaḳīḳaten «nāna dest-res olmadıġından aç teslīm-i rūḥ ider» dimekdür. Nitekim neᶜūẕü bi'llāh ḳaḥṭ senelerinde bunuñ vuḳūᶜı kes̱īr olmışdur. Ve buña göre "Ḫudā ol kimsenüñ rızḳını ḳaṭᶜ eyledi" dinmez. Zīrā ḥadīs̱-i şerīfde اناللہ لایعذب احدا یقطعالرزق vārid olmışdur. "Belki ol aç olanuñ ecel-i muḳadderi ve vaᶜde-i ᶜömri ḥulūl eylemişdür" dinür. Yoḳsa basṭ-ı rızḳ ġanīnüñ kerāmeti ve ḳabż-ı rızḳ faḳīrüñ hevān u ḥaḳāreti içün degüldür. Belki و یکاناللہ یبسطالرزق لمن یشاء من عباده و یقدر naẓm-ı kerīmi delāleti üzre ḥaḳḳ teᶜālānuñ meşiyyet-i pür-ḥikmetidür. Ve bu gūne meşiyyetde olan ḥikmete īmāda ولو بسطاللہالرزق لعباده لبغوا āyeti kāfīdür. Nāẓımuñ bu beyt ile mecmūᶜa işāreti vāfīdür.

❪ آن یکی پوشیده سنجاب و سمور ❫ Ol biri sincāb u semmūr geymişdür. **Ān yekī**, «ol biri» yaᶜnī «ol bir ḳulı» dimekdür. **Pūşīde**; «geymiş» maᶜnāsına ism-i mefᶜūldür, maṣdarı «geymek» maᶜnāsına

---

[11] Orijinal metinde, verilen anlamlardan fetḥ yerine kesr, kesr yerine fetḥ yazıldığı anlaşılmaktadır. Çeviride yerleri uygun olarak düzeltilmiştir.

«pūşīden»dür. **Sincāb**, luġat-i ᶜArabīde sīn-i [S48b] mühmele ve nūnuñ kesreleriyledür. Buña göre bunda nūnuñ sükūnı żarūret-i vezn içün olur. Ve Fürs ü Türkde daḫı müstaᶜmel bir maᶜrūf ḥayvāndur ki derisin kürk iderler. Faṣl-ı bahārda geyilmesi ᶜādet-i kibārdur. Vāv ᶜāṭıfedür. **Semūr**, sīn-i mühmele ve żamm-ı mīm-i müşeddede vü muḫaffefe ile bir maᶜrūf cānverüñ derisidür ki andan olan kürk maḳbūl u muᶜteber ve ẕī-ḫavāṣṣ u ḳıymetverdür. Semmūr kürki ibtidā īcād iden mülūk-i ḳadīmeden Hūşeng şāhdur. Aᶜlāsı, siyāh ve tüyi uzun ve hemvār olandur. Mosḳov diyārında nāḥiyye-i şimālīde olur. Ḫāṣṣası, ṭabīᶜatde cümle kürklerden eḥarr [Ü34b] u esḫandur. Ve eyyām-ı şitāda geyildigi gibi eyyām-ı ṣayfda daḫı geyilür. Zīrā süḫūneti bedene eẕiyyet virmez, ancaḳ muᶜtādı olmayan şābbuñ bedenine ilbāsı mużırrdur. Zīrā ᶜurūḳda olan dem-i fāsid u muḥteriḳı ve ṣafrāyı müştemil ü mültefiḳ ider. Ammā müsinn ü pīr ve iḫtiyār u sāl-ḫorde-i rūzgār olanlara ve mebrūdü'd-ṭabᶜ olana nāfiᶜ ve balġamdan ḥādiẟ olan niḳrīs zaḥmetin dāfiᶜ ve emrāż-ı balġamiyye vü esḳām-ı sevdāviyye ḥudūẟınā māniᶜ ve her bir ᶜilel-i bārideye nefᶜi vāḳiᶜdür. Ve bunı evvel mülūk geyerler idi. Pes nāẓımuñ ẕikri buña bināʼendür. Lākin zamān tenezzülde olmaġın şimdiki ᶜaṣrda aḥvāl maᶜlumdur, beyāna ḥācet yoḳdur.

﴾ دیکری خفته برهنه در تنور ﴿ Bir āḫar tennūr içinde ᶜuryān yatmış veyā uyumışdur. **Dīgerī**, «biri daḫı». **Ḫufte**, żammla «yatmış yāḫod uyumış» dimekdür. Zīrā maṣdarı olan «ḫuften» maᶜnāsın şāmildür. Ve bunda edāt-ı ḫaber muḳadderdür, taḳdīr «ḫuftest» dimekdür. **Birehne**; kesr-i bā'-i muvaḥḥide ve fetḥ-i rā'-i mühmele ile «çıplaḳ» maᶜnāsınadur, ᶜArabīsi «ᶜuryān»dur. Bu kelime «ḫufte» lafẓından ḥāldür. **Der**, bunda ẓarfiyyet içündür. Bundaki ẓarfiyyet ḥaḳīḳī ve mecāzīden eᶜammdur, nitekim beyān olınacaḳdur. **Tenūr**, fetḥ-i tā ve taḫfif-i nūn-ı mażmūme ile Fārisidür. Türkīde «tandur» didikleri meşhūr nesnedür ki içinde nān ṭabḫ iderler. Ammā ᶜArabīde żamm-ı nūn-ı müşeddede iledür. Aṣlı fetḥ-i nūn ile نوور (nevūr) idi; ᶜaynü'l-fiᶜlinde olan vāv evvel-i kelimeye naḳl baᶜdehū tāya ḳalb olınup «tennūr» dimişlerdür. Pes bunda Ebu'd-Derdā' raḍıya'llāhu ᶜanh ḥaḳḳında [S49a] menḳūldür ve ātīye işāret vardur ki eyidürler: "Ebu'd-Derdā ḥażretleri merd-i kāmil ve faḳr u fāḳaya ṣābir bir ẕāt-ı ᶜābid ü ᶜāmil olmaġın hemser-i ᶜiffet-perveri olan ḫātūnıyle ikisinüñ bir ẟevbi [Ü35a] var idi. Ḳaçan vaḳt ṣalāt olsa eḥadühümā edā-yı ṣalāt içün ol ẟevbi zīver-i dūş-ı ḳıyām-ı ṭāᶜat idüp ḫitām-ı ṣalāte degin āḫarı li-ecli't-tesettür tennūr içinde mülāzım-ı ḳuᶜūd olur idi" dirler, intihā. Ve daḫı buña münāsebet ile ẟiḳātdan mesmūᶜımuz olmışdur, eyidürler ki: "Nāḥiyye-i Mıṣrda vāḳiᶜ ḳurālaruñ cümle meskenlerinüñ altı zīr-i zemīnvārī maḥfūr tennūrdur. Aġniyāsı nānı anda ṭabḫ idüp, furūn ṭamında ḫufteler gibi nīm-firāş ile nā'im olup, berd-i şitādan maṣūn olurlar. Ammā muḥtāc-ı nān u bī-dermān olan fuḳarāsı ḫas u ḫāşāk ile ber-vech-i muḥarrer bir tennūra germiyyet virüp ᶜuryān u büryān ol tennūruñ üzerinde yaturlar" dimişlerdür.

﴾ آن یکی بر پستر کمخا و نخ ﴿ Ol biri kemḫā vü zili döşeme üzerindedür. **Ān yekī**, «ol biri». **Ber-pister-i kemḫā**, iżāfetle ḳalı üzre dimekdür. Zīrā «ber» bunda «ᶜalā» maᶜnāsınadur. Pister, kesr-i bā'-i ᶜAcemī ve sükūn-ı sīn ve fetḥ-i tā ile «ḳalı» maᶜnāsınadur ki ekẟerī aġniyā döşeme yirine ḳullanurlar. Ve ḳaçan lafẓ-ı «pister», lafẓ-ı «āheng» ile mürekkeb istiᶜmāl olınup «pister-āheng» dinse ehl-i Fürs ᶜindinde «yorġan ve çarşaf» murād olınur. Kemḫā, fetḥ-i kāf-ı ᶜArabī ile bir maᶜrūf u meşhūr ḳumāşdur. Ve naḫ,

kemḫā üzre maᶜṭūfdur. **Naḫ**, fetḥ-i nūn ve sükūn-ı ḫā’-i muᶜceme ile Fārisīde beş maᶜnāya gelür: Evvelkisi, tār-ı ibrīşim ve rīsmān-ı ibrīşimdür. S̱ānī, ṣaff-ı leşker ve ġayrıdur. S̱ālis̱, Māzenderān dīvlerinden bir dīvüñ adıdur. Rābiᶜ, ṣaban demüridür. Ḫāmis, bu nevᶜa ḥarīr-mis̱āl laṭīf ü münaḳḳaş döşemedür ki anı kibārlar, ḫuṣūṣiyle şāhlar mesnedlerinde basṭ iderler. Aña Türkīde «zilü-yi rūmī» dirler ve «zili» taᶜbīr iderler. Pes bunda murād maᶜnā-yı ḫāmisdür.

{ و آن دکر بر خاک خواری بسته یخ } Ve anuñ āḫarı ḥaḳāret türābı üzre [Ü35b] buz baġlamışdur. Yaᶜnī; naẓar-ı iᶜtibār u iḥtirāmdan sāḳıṭ olmışdur. **V’ān diger**, «ve anuñ ġayrı» yaᶜnī «ol biri» dimekdür. [S49b] **Ber-ḫāk-i ḫ^{v}ārī**, iżāfetle «ḫorluḳ üzre» dimekdür. Zīrā ber lafẓı, «ᶜalā» maᶜnāsınadur. Ḫāk, maᶜrūfdur. Ḫ^{v}ārī, yā’-i maṣdariyye ile «ẕillet ü ḥaḳāret» maᶜnāsınadur. Zīrā ḫ^{v}ār, ḫānuñ żammı ve vāv-ı maᶜdūle ile bunda ᶜazīzüñ żıddı olan «ẕelīl ü ḥaḳīr» maᶜnāsınadur, Fārisīdür. Ve bundan ġayrı gāhī «āsān ve şūḫ ve ḫ^{v}ārende» maᶜnālarına gelür. Ve şehr-i Rey ḥavālīsinde bir ülkenüñ nāmıdur ki Şehnāmede çok gelür. Ammā żamm-ı ḫā ve fetḥ-i vāv ile ᶜArabīde «āvāz-ı gāv»dur ve Fārisīde bir memleketüñ adıdur ki ferzend-i İdrīs ᶜaleyhi’s-selām anda medfūndur. **Beste-yeḫ**, «buz baġlamış» dimekdür. Zīrā beste, «baġlamış» maᶜnāsına ism-i mefᶜūldür; maṣdarı «besten»dür. Ve baᶜżı nüsḫada «beste» yirine «kerde» vāḳiᶜdür. Kerde, fetḥle «eylemiş» dimekdür. Yeḫ, fetḥ-i yā’-i müs̱ennāt ve sükūn-ı ḫā’-i muᶜceme ile ᶜArabī ve Fārisīde müstaᶜmeldür. «Buz» maᶜnāsınadur ki şiddet-i hevā ile eyyām-ı şitāda olan mā’-i müncemiddür. Maḫṣūṣ-ı ᶜArabīsi «cemed»dür. Pes bunda bu mıṣrāᶜdan murād egerçi «ḫāk-i meẕelletde ḥaḳīḳaten buz baġlamaḳ» maᶜnāsı ẓāhirdür, lākin ıṣṭılāḥ-ı Fārisīye göre maᶜnā «ḫak-i meẕelletde mehcūr u bī-nām ve mensī vü bī-iḥtirām olmışdur» dimekdür. Zīrā bir kimsenüñ adını añma diyecek maḥallde ᶜAcem «nāmeş ber-yeḫ zen» dimegi ıṣṭılāḥ itmişdür. Ḳaldı ki mıṣrāᶜ-ı evvelüñ muḳābelesi ḳarīnesiyle li-ecli’l-mübālaġa maᶜnā-yı ẓāhir üzre «ḫāk-i meẕelletde ḥaḳīḳaten yeḫ-beste olmışdur» dimek daḫı muḥtemeldür.

{ آن یکی بر تخت با صد عز و ناز } Ol biri taḫt üzre yüz ᶜizz ü nāz ile. **Ān yekī**, «ol biri». **Ber-taḫt**, «taḫt üzre» dimekdür. Ber lafẓı, «ᶜalā» maᶜnāsınadur. Taḫt, Fārisīde muṭlaḳā «serīr»dür ki [Ü36a] aġaçdan ola. Pes maᶜnā-yı aṣliyyesi üzre taḫtın «serīr-i sulṭān»a iḫtiṣāsı yoḳdur. Ammā muṭlaḳ ẕikr olındıḳda ġalebe-i istiᶜmāl ḥasebiyle «serīr-i sulṭān» murād olınur, mā-naḥnü fīhide ke-ẕālik böyledür. **Bā-ṣad ᶜizz ü nāz**, «nice ᶜizz ü nāz iledür» dimekdür. Zīrā bā ḥarfi muṣāḥabet ü maᶜiyyet içündür. Ṣad; yüz ᶜadedine dālldür, lākin bunda kes̱retden kināyedür. Nitekim çiyana «ṣad-pāye» didikleri ayaġı çoḳ oldıġı içündür, yoḳsa yüz ayaġı [S50a] dimek murād degüldür. ᶜİzz, ᶜArabīde ve Fārisīde daḫı şāyiᶜdür ve ẕülllüñ żıddıdur. Ve «şeref ve ḥürmet ve ġalebe ve nedret» maᶜnāsınadur. Ve nāz ᶜizz üzerine maᶜṭūfdur. Nāz, Fārisīdür. İki maᶜnāyadur; biri «şīve vü istiġnā» ve biri «rāḥat u ḥużūr». Bunda maᶜneyn murād olınmaḳ cā’izdür. Ve Edāt-ı Fużalā nām kitāb-ı luġat-i Fārisīde eyidür: Nāz, bir aġaçdur ki aña ᶜArabīde «ṣanevber» dirler. Ammā luġat-i ᶜArabīde nāzuñ ᶜArabīsi «ġunc u delāl»dür ki şīveye yaḳın bir evżāᶜdur.

{ دیکری کرده دهان از فاقه باز } Bir āḫarı faḳr u iḥtiyācdan aġzı açıḳ eylemişdür. **Dīgerī**, «bir āḫarı». **Kerde**, «eylemiş» maᶜnāsına ism-i mefᶜūldür. Āḫirinde edāt-ı ḫaber muḳadderdür, taḳdīr; «kerdest» dimekdür. **Dehān**, kesr-i dāl ile meşhūr ve fetḥile faṣīḥdür; «aġız» maᶜnāsınadur ki ᶜArabīsi

«femm»dür. Ve gāhī elifin ḥaẕfle «dehen» daḫı dirler. Ḳaçan āḫirine hā’-i iḫtiṣāṣ getürüp «dehāne» diseler cüllāhlaruñ «ağızlıḳ» didikleri ālet murād olınur. **Ez-fāḳa**, «iḥtiyācdan» dimekdür. **Bāz**, bunda açıḳ maʿnāsınadur ki «pūşīde»nüñ muḳābilidür. Pes bu mıṣrāʿuñ maʿnāsı [Ü36b] birḳaç taʿbīre ḳābildür. Budur ki: Bir ḳulı faḳr u fāḳadan ağız açmışdur. Yāḫod ḥasbe’l-faḳr kemāl-i żaʿfdan leblerin birbirine żamma iḳtidārı ḳalmadığından ağzı açıḳ olmışdur. Yāḫod ḥasbe’l-cūʿ ve’l-faḳr nān u ṭaʿāma tehyī’-i tāmmından nāşī ağzını açıḳ eylemişdür yaʿnī ağzını aç dimege ḥācet ḳoymamışdur. Bu maʿnālaruñ eblağı ḳangısı idigi ġayr-ı ḫafidür.

﴾ طرفةالعینی جهان بر هم زند ﴿ Göz açup yumana caḳ cihānı birbirine urur yaʿnī ḳuvvet-i ḳāhiresi serīʿdür. **Ṭarfetü’l-ʿaynī**, «göz ḳapağın bir kerre depredinceye dek» dimekdür. Zīrā ṭarfetü’l-ʿayn, «naẓar vaḳtinde bir kerre göz ḳapağın depretmek» maʿnāsınadur. Ṭarfe, ṭarfuñ binā’-i merresidür. Buña göre kelāmuñ āḫirinde olan yā ḥarfi te’kīd içün olmış olmağıla «bir kerre göz ḳapağı depredince» dimek olur. Ve bunuñla sürʿatden kināye idüp ʿinde’l-ʿArab فلان اسرع من طرفةالعين dirler. Ve «ṭarf»dan maʿnā-yı meẕkūr murād olındığı gibi gāhī nefs-i ʿayn [S50b] daḫı murād olınur. Nitekim لا يرتد اليهم طرفهم āyet-i şerīfinde ṭarfdan murād «ʿayn»dur. ʿAyn, on beş maʿnāya gelür, bunda murād «göz» maʿnāsıdur. **Cihān**, kesr-i cīm-i ʿArabī ile dünyā vü ʿuḳbāya şāmildür. Bunda murād «dünyā» idigi ẓāhirdür. **Berhem**, «birbiri üzerine» dimekdür. Hem kelimesinüñ maʿnāları ḳarīben beyān olınmışdur. **Zened**, mużāriʿ-i müfred-i ġāyibdür; «urur» dimekdür. Ve maṣdarı «ḍarb» maʿnāsına «zeden»dür; birbirine urmaḳ, herc ü merc ve ḫarāb u yebāb itmekden kināyedür. Ṭarfetü’l-ʿayn taʿbīri ḳuvvet-i ḳāhire-i Perverdgārı fehm-i ʿibāda tefhīm içündür. Nitekim sürʿat-i ḳudret beyānında āyāt-ı [Ü37a] kerīmede وما امرالساعة الا كلمحالبصر nāzil olmışdur. Yoḳsa hezārān bu cihān gibi cihānları bir laḥẓada yoḳdan var, ve var oldıḳdan ṣoñra yene yoḳ ve yene var itmege Mevlā ḳādirdür. Ve nāzımuñ bunda ṭarfetü’l-ʿayn didigi yuḳarudan «Ālemī-rā der-demī vīrān koned» kelāmındaki «der-demī» ḳavlinden eblağdur. Ve eblağıyyeti ẓāhir ve bu mıṣrāʿuñ maʿnāsı, mıṣrāʿ-ı meẕkūruñ maʿnāsınuñ ġayrıdur ve ġayriyyeti bāhirdür. Ve bunda bir *nükte-i ṣūfiyāne*ye işāret vardur ki; ḥażret-i Mevlānā buyurmışdur *mes̱nevī:*

هر نفس میشود دنیا و ما

بی خبر از نوشدن اندر بقا

Yaʿnī, her demde bu dünyā köhne vü nev olur ve her eşyā mürde vü ḥayy olur. Ḥālbuki bu cihānuñ bu nevʿ üzre olan beḳāsından ve fānī iken vetīre-i vāḥide üzre olan ḳıyāmından bī-ḫaberleriz. Pes bu işāretüñ tavżīḥi böyledür ki: Esmā’-i İlāhiyye iki ḳısmdur; biri luṭfiyye ve biri ḳahriyyedür. Ve cümlesi her ānda der-kār u ber-ʿameldür. Ḥāşā hīç birine taʿṭīl mümkin degüldür. İmdi ḥaḳāyıḳ-ı imkāniyyede bir şey ḳaçan bi-irādeti’llāh vücūda gelse der-ḥāl rahmet-i Raḥmāniyye anı aḫẕ u ifāża-i vücūd eyler. Pes aḥadiyyet ḥaḳīḳati, istidʿā’-i iżmiḥlāl-i kes̱erāt ve iḳtiżā-yı inḳıhār-ı teʿayyünāt itmegin der-ḥāl ol mevcūdı nefsinden ḫalʿ eyler. Hemān-dem yene raḥmet-i Raḥmāniyye ṣıfatı, üslūb-ı sābıḳ üzre aña iżāfe-i vücūd eyler. Pes yene vaḥdet-i ḥaḳīḳıyye, anı andan aḫẕ u selb eyler ve raḥmet-i Raḥmāniyye ṣıfatı aña ifāża-i vücūd eyler. Tā ol mevcūd [S51a] ecel-i müsemmāsına varınca feʿalā-hāẕā, Ḫudā-yı lā-yezāl ve Vāḥid-i müteʿālüñ

taḳdīr ü irādetiyle bu ʿālem her demde köhne vü cedīd ve her laḥẓada nīst ü hest olmaġın [Ü37b] cemīʿ-i eşyā dā'imā iʿdām u īcād ve ifnā vü ibḳādan ḫālī degüldür. Pes ecel-i müsemmāsına vardıḳda bir laḥẓada bi-emri'llāh iʿdāmda ḳalur. Ve ol demde bir kimse nefes urmaġa ḳādir olamaz. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ کس نمی آرد که آنجا دم زند ﴾ Bir kimse ḳādir olamaz ki anda dem ura. **Kes**, «bir kimse». **Ne-mī-āred ki**, nefy-i ḥāldür. نمی تواند (ne-mī tüvāned) maʿnāsını taẓmīn ile «ḳādir olamaz» dimekdür. «Ki», rābıṭadur. **Ān-cā**, «ol maḥallde» dimekdür. Zīrā ān, ism-i işāretdür. Cā, aṣlında «cāy» idi, ḳāʿide-i muḳarrere üzre yāsı ḥaẕf olınup cā ḳalmışdur. «Maḥall ve mevżiʿ ve mekān» maʿnāsınadur. Bunda murād maḥalldür, gāhī muʿcem ü zā'id olur. **Dem zened**, «nefes ura» dimekdür. Nefes urmaġa ʿadem-i ḳudret, sürʿat ü sirāyet-i ḳahrdandur yāḫod nüfūẕ-ı ḥükmu'llāha mümāneʿat ü müzāḥamet ve su'āl-i ḥikmet bir ferdüñ ʿuhde-i ḥaddi olmadıġındandur.

﴿ آنکه با مرغ هوا ماهی دهد ﴾ Ol Ḫudā ki hevā ḳuşına yaʿnī hevāda ṭā'ir olan ḳuşa balıḳ virür. Yaʿnī nehr ü baḥrdeki balıġı aña ḳısmet ü rızḳ virür. **Ān ki**, «ol Ḫudā ki» dimekdür. **Bā-mürġ-i hevā**, «hevā ḳuşına» yaʿnī «hevāda ṭayerān iden mürġa» dimekdür. Zīrā bā ḥarfi, ilṣāḳ içündür. Mürġ; żammla «ḳuş» maʿnāsınadur, her bir ḳuşa şāmildür. Lākin bunda maḳām ḳarīnesiyle «balıkcıl» didikleri ṭayr-ı maʿrūf murād olınmaḳ ẓāhirdür, mā-baʿdine mużāfdur. Mużāfun-ileyh olan «hevā» bunda ʿanāṣır-ı erbaʿanuñ birisidür ve kürevīdür. Ḫāki, āb nice iḥāṭa ḳılmış ise ābı daḫı hevā öyle iḥāṭa ḳılmışdur. Ve hevāyı daḫı kürre-i nār öyle iḥāta ḳılmışdur. Pes cevv-i semā hevā ile memlūdur. Zīrā rūḥ-ı ḥayvānīyi beden-i insānda Ḫudā-yı müteʿāl ġāyet ḥārr ḫalḳ itmişdür. Ḥāli üzre ḳalsa cevf-i bedende muḥteriḳ olup ṣāḥib-i bedeni helāke virür. Pes aña bir müberrid lāzım olmaġın hevānuñ ṭabīʿati bārid-i raṭb olup rūḥın ḥarāretin teskīn idüp iʿtidāl ḥāsıl [S51b] eyler. Rūḥ daḫı bedene ifāża-i ḥayāt birle hevāyı cevf-i bedene bi-vāṣıṭati'n-nefes īṣāl eyler. **Māhī**, «balıḳ» maʿnāsına ism-i cinsdür; bunda oldıġı gibi. Ammā ḳaçan bir lafẓ-ı āḫar ile muḳayyed istiʿmāl olınsa andan nevʿ-i maḫṣūṣ murād olınur mes̱elā, māhī-i zerrīn gibi. Pes [Ü38a] māhī-i zerrīn bir nevʿa balıḳdur kim ḳumda ḥāṣıl olur. Ve ḳuvvetde şöyledür ki on ẕirāʿ zemīni delüp aşaġı girer. Eṭıbbā bunı saḳanḳūra bedel ṣaymışlardur. Vilāyet-i Sindde çoḳ olur. Nitekim şāʿir *naẓm:*

ای تنم ماهئ زرین و ره عشق تو ریک

در دلم تیهوی خونین و غمت پای زنی

beytinde vāḳiʿdür. **Dehed**, «virür» dimekdür.

﴿ بندکانرا دولت شاهی دهد ﴾ Ḳullara şāhlıḳ devletin virür. **Bendegān-rā**, «ḳullara» dimekdür. Bendegān, cemʿdür; müfredi «bende»dür. Maʿnāsı maʿrūfdur. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. **Devlet**, ʿArabīdür; «ġalebe ve ʿulüvv-i yed ve inḳılāb-ı zamān ve mütedāvil olan nesne» maʿnāsınadur. Cemʿi żamm-ı dāl ile «düvel ve develāt» gelür. Ve yene luġat-i ʿArabīde baʿżılar: "Żamm-ı dāl ile māldadur ve fetḥle ḥarb ü ḳıtāl ve cāh u iclālde ġalebe maʿnāsınadur" dimişlerdür. Pes māla, devlet taʿbīrleri mütedāvil oldıġı cihetledür. Zīrā المال میال ḍarb-ı mes̱eli üzre şāhid-i māl bir kimsenüñ maḫṣūṣ-ı āġūş-nişīn-i taṣarrufı

olmaḳ muḥāldür, belki pīr-zen-i hezār-dāmād-ı zamāne gibi herkesüñ ḫuṣūṣā edānī-i rūzgārın ʿaḳd-i muvāṣalatına meyyāldür. Nitekim nefs-i mālın devre meyyāl oldıġını beyānda:

Ḥāṣılı altunı tesḫīr itdiler tedbīr ile

Gördiler ṭurmaz gider bend itdiler zencīr ile

dimişlerdür. Ve kendi ile münāsebet peydā ideni daḫı yeldürdigi *beyt:*

Gezdirür kendü gibi māl seni

ʿĀḳıbet eyler ol abdāl seni

mażmūnından maʿlūmdur. İnşā'a'llāhu teʿālā bunuñ tafṣīli aşaġıda beyān olınur. Ve baʿżılar dāluñ żammıyle fetḥin berāber ṣaymışlardur. Ḳaldı ki lafẓ-ı devlet, Fārisīde daḫı şāyiʿu'l-istiʿmāldür. Nitekim kendi kelāmlarından cüz' idüp «devletmend» dirler. Bunda daḫı Fārisī iʿtibārına tānuñ ṭavīle yazıldıġı ḳarīnedür ve mā-baʿdine mużāfdur. [S52a] Mużāfun-ileyh olan «**şāhī**» āḫirindeki, yā'-i maṣdariyyedür. Ve «şāh» lafẓı Fārisīde yedi maʿnāya gelür: Evvelen, aṣl ve ṣāḥib maʿnāsınadur. s̱āniyen, dāmād; s̱ālis̱en, şāh-ı şaṭranc; rābiʿan, dil-berlikde ems̱ālinden mümtāz maʿnāsınadur. Ḫāmisen, giñiş yol ki andan niçe yollar [Ü38b] ayrılur. Aña «şāh-rāh» dirler. Sādisen, Hind cānverlerinden bir ḥayvānuñ adıdur. Sābiʿan, bir nevʿa cāmedür ki Hindde meşhūrdur, keẕā fī-Ferheng. Ammā ʿörfde muṭlaḳ ẕikr olınsa «sulṭān» murād iderler, keẕā fi't-Tuḥfe. İmdi mā-naḥnü fīhide muṭlaḳ ẕikr olındıġına binā'en maʿnā-yı ʿörfī üzre «şāhī»den salṭanat maʿnāsı murād olınmaḳ ẓāhirdür. Ve maʿānī-i luġaviyyenüñ maḳāma mülāyimi üzre «ululuḳ ve aṣālet ve ṣāḥiblik ve ḥüsnde ems̱ālinden mümtāzlıḳ» maʿnāları murād olınmaḳ daḫı muḥtemeldür. **Dehed**, «virür» dimekdür. Maʿlūm ola ki nāẓımuñ evvel-i mıṣrāʿda «bendegān» ḳavlinden «mevālī vü ʿabīd» murād olınmaḳ mülāyim-i sibāḳ ve münāsib-i siyāḳdur. Buña göre maʿnā «mevālī maḳūlelerin maḳām-ı aḥrāra nā'il ve şāhlıḳ devletine vāṣıl ider» dimek olur. Nitekim şāʿirüñ *naẓm:*

و كم عبد يقوم مقام حر

و كم حر يقوم مقام عبد

kelāmı maʿnā-yı meẕkūrı mü'eyyiddür.

﴾ بى پدر فرزند پيدا او كند ﴿ Babasız oġlı o Allāh vücūda getürüp ḫalḳ ider. **Bī-peder**, «babasız» dimekdür. Zīrā «bī» edāt-ı nefydür. Peder, fetḥ-i bā'-i ʿAcemī ile «ata» maʿnāsınadur; ʿArabīsi «eb ve vālid»dür. **Ferzend**, «oġul» maʿnāsınadur; ʿArabīsi «ibn»dür. Bunda murād budur. Ve gāhī «ferzend» lafẓı ʿArabīdeki «veled» lafẓı gibi ẕükūr u inās̱da eʿamm olur. Lākin bu maḳāmda ʿumūmiyyet maḳṣūd degüldür. Zīrā bundan ẓāhiren murād ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selāmuñ mevlūdiyyetine işāretdür. **Peydā**, «iẓhār olınmış» maʿnāsınadur; muḳābili pinhāndur ki «maḫfī» maʿnāsınadur. Ḳaldı ki gāhī peydānuñ muḳābilinde «ḫafī» maʿnāsına olan «pinhān» getürdikleri żarūret-i vezn içündür. Nitekim maṣlaḥat-ı ḳāfiye içün «ẓāhir» maʿnāsına olan «āşkārā»nuñ muḳābilinde «pinhān» lafẓın ẕikr iderler. Maʿa- [S52b] hāẕā aşkārānuñ muḳābili «nihān»dur, pinhān degüldür. **O koned**, «o ider» dimekdür. «O» żamīrdür, merciʿi Ḫudādur. Koned, «ider» maʿnāsına mużāriʿ-i müfred-i ġāyibdür. [Ü39a] İmdi nāẓımuñ bu mıṣrāʿınuñ murādı ḥażret-i Īsā ʿaleyhi's-ṣelāmuñ bilā-eb ẓuhūr-yāfte-i ʿālem-i vücūd oldıġı işāreti bize ẓāhir ü nümāyāndur. Nitekim ان مثل عيسى عندالله كمثل ادم خلقه من تراب ثم قال له كن فيكون naẓm-ı

celīli işbāt-ı murādda bāhir ü ʿıyāndur. Ve ʿalā vechi'l-icmāl *beyān-ı ḫilḳat-i Īsā ʿaleyhi's-selām* böyledür ki; tāc-i ser-i dūşīzegān-ı ḫāne-i aḳdes olan ḥażret-i Meryem rażıya'llāhu ʿanhā ḥarem-nişīn-i Beyt-i Muḳaddes olup, ḥażret-i Zekeriyyā ʿaleyhi's-selāmuñ ḫātūnı ol ġonce-i bāġ-ı ʿiṣmetüñ ḫalası olmağın, ḫalasınuñ ʿindinde terbiyesinde istiḳrār ile civār-ı pür-envār-ı Zekeriyyā ʿaleyhi's-selāmda leyl ü nehār ṭāʿāt u ʿibādāt üzre der-kār olur idi. Vaḳtā ki ol dūşīze-i pāk-perde-i ʿiṣmetüñ sinn-i saʿādetleri resīde-i ḥadd-i s̱ālis̱ ʿaşer oldıḳda ʿādet-i benāt-ı beşer üzre ḥayż görüp baʿde'ṭ-ṭuhr-ı tāmm ḫālasınuñ ḥücre-i ḫāliyyesinde ġusl idüp, teṭahhura ihtimām ve ṣubḥ u şām, namāz u niyāza ḳıyām gösterürdi. Baʿdehū ḳamer-i s̱āniyede yene ru'yet-i ḥayż ile ṭuhr-ı tāmmdan ṣoñra ke'l-evvel ġusl ü teṭahhur itmām eyledi. Pes ilhām-ı ḥażret-i Rabbü'l-enām ile Beyt-i Muḳaddesüñ mekān-ı şerīfesine ḫırām-āver-i teşrīf oldıḳda nā-gāh bi-emr-i İlāh فتمثل لها بشرا سويا mıṣdāḳınca ḥażret-i Cebrā'īl ʿaleyhi's-selām ḥużūr-ı Meryemde ʿarż-ı kelām-ı işāret ve nefḫ-i şerīf ile bilā-eb kendüye ʿaṭıyye-i Bārī olan Īsā ʿaleyhi's-selāma ḥamlini beşāret eyledi. Pes ol peyk-i İlāhīnüñ işāret-i pür-beşāreti üzre ol dūşīze-i ḥarem-serāy-ı ʿiffetüñ ḥamli ẓāhir olup, ol gevher-i yek-tā-yı nübüvvetüñ ʿālem-i dünyāya teşrīf-i meyāmin-redīfine nigerān oldı. Vaḳtā ki bir rivāyetde ṭoḳuz māh ve bir rivāyetde sekiz māhda mevlūduñ muʿammerligi ancaḳ ḫāṣṣa-i Rūḥu'llāh olmaḳ üzre sekiz māh ve bir rivāyetde bir sene ve bir rivāyetde bir sāʿat müddeti ḥaml tamām oldıḳda ol mekān-ı şerīf-i rūḥ-efzāda bir naḫl-i ḫurmā var idi. Lākin hengām-ı şitā ḥasebiyle naḫl-i mez̠kūr evrāḳdan ʿārī ve temr-i ḫoş-mez̠āḳdan ḫālī idi. Ve şecer-i mez̠kūruñ ḳurbinde bir ʿayn-ı bī-mā' [S53a] var idi. Nā-gāh ḥażret-i Meryeme bi-emri'llāh meḫāż gelmekligin ilhām-ı Ḫālıḳ-ı enām ile ol ḥāmil-i Rūḥu'llāh, mübārek şikem-i saʿādet-penāhın ol şecer-i bī-s̱emer ü bī-evrāḳa iltiṣāḳ buyurdıḳda, ol diraḫt-ı bī-berg ü ber bi-emri'llāhi teʿālā der-ḥāl [Ü39b] kālā-yı evrāḳ ile pür-zīnet ü fer ve tāze ḫurmā-yı ḫoş-mez̠āḳ ile ṭarāvet-perver-i letāfet-güster oldı. Pes ol ān-ı saʿādet-nişānda ḥażret-i Īsā ʿaleyhi's-selām bi-ʿināyeti'llāh ʿālem-i ẓuhūra teşrīf buyurdıḳda ol tāze ḫurmālar tekmīl-i lez̠z̠et ile laṭīf olup ve ol ʿayn-ı bī-mā'nuñ dīde-i meserret-nümāsından āb-ı ḥayāt-efzā cūş u ḫurūş eyledi. Ol dem ḥażret-i Meryem ber-mūcib-i emr-i şeref-sāz ciz̠ʿ-i naḫlüñ ihtizāzına āġāz idüp suḳāṭa-i yemīn ü nihāde-i ṭabaḳ-ı zemīn olan raṭb-ı leṭāfet-ḫitām ile şīrīn-kām ve ol ʿayn-ı ḥayāt-efzādan āb-āşām olup Īsā ʿaleyhi's-selāmuñ ḫāriḳ-ı ʿāde bī-peder ʿālem-i ẓuhūra ḫırām-āver oldığını beyān içün silk-i ʿıyāna naẓm idecek kelimāt-ı cevāhir-simāt tedārüki fikrinde iken, ol ṭūṭī-i şeker-ḫā-yı ḥikmet ve ol hümā-yı semā-yı nübüvvet ḥażretleri inṭāḳ-ı Ḥaḳḳ ile nuṭḳa gelüp eyitdi: "İy tāc-i ser-i muḫadderāt olan vālide! Maḥzūn olma ki işbu emr-i ḫāriḳu'l-ʿāde içün cānib-i ḳavmden olan su'ālüñ cevāb-ı ṣavābı ʿināyet-i Rabbü'l-erbāb ile benimdür." diyü māder-i ʿiffet-perverine iʿṭā'-i beşāret idüp, lede's-su'āl benān-ı saʿādet ile kendüsini müşār iderek, sükūtı iḫtiyārı māder-i ʿālī-tebārına taʿlīm ü işāret buyurdı. Pes ḥażret-i Meryem bu sürūr-ı etemm ile ol nev-bāre-i bāġ-ı nübüvveti ṣadr-ı saʿādetinde ibrāz ve cānib-i ḳavme teşrīfe āġāz eyledi. Nā-gāh ol āftāb-ı nübüvvet ile miyāne-i ḳavmde żiyā-pāş-ı nūr-ı ẓuhūr oldıḳda ḳavmi يا مريم لقد جئت شيئا فريا ile su'āle mübāderet eylediler. Pes ḥażret-i Meryem فاشارت اليه mıṣdāḳınca bu su'ālüñ cevāb-ı müsteṭābı işbu nūr-ı İlāhīdedür diyü, ol şems-i saʿādete tevcīh-i benān-ı işāret eyledi. Ol zamān ḳavmi fetḥ-i dehān-ı istiġrāb

ve idāre-i zebān-ı isti'cāb ile كيف نكلم من كان فىالمهد صبيا kelām-ı müsteṭābına āġāz eylediler. Pes ol ān-ı sa'ādet [S53b] nişānda *naẓm:*

ز دعوى بسته كردد چون زبان معنى شود كويا

بكفتار اورد خاموشئ مريم مسيحا را

mıṣdāḳınca bestegī-i lisān-ı da'vā bā'iṡ-i ṭalāḳat-i zebān-ı ma'nā olmaġın [Ü40a] sükūt-ı Meryem sebeb-i tekellüm-i ḥażret-i Mesīḥā oldıḳda, inṭāḳ-ı ḥażret-i Bārī ile ol bülbül-i bāġ-ı ma'nā, dehān-ı mu'cize-beyānın ġonce-i bustān-ı Meryemden gül gibi açup cānib-i yesāra devr ile 'alā-fevr ref'-i engüşt-i şehādet ve kendi işāret idüp انى عبدالله اتانىالكتاب و جعلنى نبيا müfādınca "Taḥḳīḳan ben Ḫudānuñ ḳulıyam ḥükm-i ezelī ḥasebiyle baña İncīli virdi." veyāḫod "Baña 'ilm-i kitābeti iḥsān eyledi ve beni nebī ḳıldı." diyü iẓhār-ı mu'cize-i bāhire ile tekellüm-sāz-ı kelimāt-ı zühre oldıḳda ol iklīl-i ser-i muḫadderātuñ da'vā-yı 'iṣmeti ḥuccet-i ḳaṭ'ī ile müṡbet olup farḳ-ı ibtihācı mütemevvic-i tāc-ı kerāmet oldı. Ve tefsīr-i Beġavīnīn işāreti üzre āyet-i meẕkūruñ beyānında eyitmişler ki: Ḥażret-i Īsā 'aleyhi's-selām ber-manṭūḳ-ı āyet-i şerīf nuṭḳ-ı kelām 'aḳabinde bi-emri'llāh dehān-ı mu'ciz-beyānına vaż'-ı mühr-i sükūt idüp, ṭā'ife-i ṣıbyānuñ ḥasbe'l-'āde tekellümleri hengāmına degin müddetce ref'-i mühr-i dehen ile nevā-sāz-ı suḫan olmadı.

﴿ طفل را در مهد كويا او كند ﴾ Ṭıflı beşikde veyā ṣadr-ı māderde ol Ḫudā söyleyici ider. **Ṭıfl-rā**, «ṭıflı» dimekdür. Ṭıfl, kesr-i ṭā'-i mühmele ve sükūn-ı fā ve lām ile 'Arabīdür, Fārisīde isti'māli ta'cīmendür; «yeñi ṭoġmış veled» ma'nāsınadur. Cem'i «eṭfāl ve ṭufūl» gelür ve 'inde'l-ba'ż vāḥid cem' olur. İsm-i muṣaġġarı «ṭufeyl»dür, lākin keṡret-i isti'māl ile «tābi' ve uyundı ve bilā-da'vet żiyāfete varanlara ism olmışdur, keẕā fī-Ferheng. İmdi nāzımuñ bunda ṭıfldan murādı «tekellüm şānından olmayan ma'ṣūm-ı pāk»dur. Rā, edāt-ı mef'ūldür. *Laṭīfe:* İnsān mā-dām raḥm-i māderde oldıḳca nāmına 'Arabīde «cenīn» dirler. Ve ḳaçan merkez-i 'āleme teşrīf eyleye «veled» dirler. Ve bunuñ üzerine zamān-ı ḳalīl güẕer eyledikde «ṭıfl» dirler. Ba'dehū «ṣabī» dirler, ba'dehū ṭoḳuz yaşına vardıḳda «mürāhiḳ», ba'dehū on ṭoḳuz yaşına vardıḳda «ġulām» dirler. Ba'dehū otuz dört yaşına vardıḳda «şāb» dirler, ba'dehū elli yaşına varınca [S54a] «kehl» dirler. Ba'dehū āḫir-i 'ömre dek «şeyḫ» dirler. **Der**, żarfiyyet içündür. **Mehd**, «beşik» ma'nāsına ve gāhī «taḫt ve serīr» ma'nāsına ve gāhī «ṣadr» ma'nāsına Fārisīde müsta'meldür. Ve 'Arabīde ke-ẕālik bu ma'nālara müsta'meldür. Pes bu maḳāmda [Ü40b] «beşik ve ṣadr» ma'nāları rūşendür. **Gūyā**, «söyleyici» ma'nāsına ṣıfat-ı müşebbehedür, kemā fī-Mefātīḥı'd-Dürriyye. Lākin İbnü Kemāl eyidür: Lafẓ-ı «gūyā» mürekkebdür. Bir cüz'i «gūy», bu ki «söyleye» dimekdür ve bir cüz'i elif-i mübālaġadur. Ma'nā-yı mecmū'ı «söylegen» dimekdür. Nitekim bīnā, «göregen»; şinevā, «işitgen» dimekdür. **O koned**, kemā-merre «o ider» dimekdür. Pes mıṣrā'uñ «o koned» lafẓlarında ḥaṣr ma'nāsı daḫı münfehimdür ve vechi ḫafī degüldür. Ma'lūm ola ki hengām-ı tufūliyyetde tekellüm iden eṭfāl-i şīrīn-maḳālüñ عن جماد بن سلمة عن عطاء عن سعيد عن ابن عباس رضى الله عنهم عن النبى صلى الله عليه و سلم انه تكلم اربعة و هم صغار ابن ماشطة بنت فرعون و شاهد يوسف عليهالسلام صاحب جريج وعيسى بن مريم ḥadīṡ-i şerīfi delāletince dört oldıġı ẓāhirdür, lākin ḥadīṡ-i şerīfde ḥaṣr yoḳdur. Tefsīr-i Şihābda;

"Mehdde nevā-sāz-ı kelām olan eṭfāl on birdür" diyü buyurmaġın ammā Suyūṭī anları bu vech üzre naẓmen beyān eylemişdür, *naẓm:*

تكلم فى‌المهدالنبى محمد

و يحيى و عيسى والخليل و مريم

مبرى جريج و شاهد يوسف

و طفل‌لذى الاخد و ديرويه معلم

و طفل يمر عليه بالامةالتى

يقال لها تزنى ولا تكلم

و ماشطة فى عهد فرعون طفلها

و فى زمن‌الهادى‌المبارک بختم

﴿ مرده‌ٔ صد ساله را حى ميكند ﴾ Yüz yıllıḳ ölmişi diri ider. **Mürde-i ṣad sāle-rā**, iżāfetle «yüz yıllıḳ ölmişi» dimekdür. Zīrā mürde, «ölmiş» maᶜnāsına ism-i mefᶜūl-i Fārisīdür. ᶜArabīsi zeyt vezninde «meyt»dür, yoḳsa teşdīd-i yā ile «meyyit» degüldür. Meyt ile meyyitüñ farḳları luġat-i ᶜArabiyye kütüblerinde ẓāhirdür. Pes mürde lafẓı mā-baᶜdine mużāf oldıġı içün āḫirine bir hemze getürilmişdür. Ṣad sāle, «yüz» maᶜnāsına olan ṣad ile, «yıl» maᶜnāsına olan sāle lafẓlarından mürekkebdür. Āḫirindeki hā miḳdāriyye olmaġın maᶜnā-yı mecmūᶜı «yüz yıllıḳ» dimekdür. *Fā'ide:* Kelimāt-ı Fārisī āḫirinde olan hā gāhī miḳdārı [S54b] beyān içün olur, meselā «sāle» gibi. Ve nisbet ü liyāḳat içün olur, meselā «şāhāne» gibi. Ve gāhī ᶜalāmet-i fetḥa olmaġın ne ḥurūf-ı maᶜānī ve ne ḥurūf-ı mebānīden olur. Meselā ism-i fāᶜil olan «dānende» ism-i mefᶜūl olan «mürde» ve esmā'-i cevāmidden meselā «bende» evāḫirlerindeki ᶜalāmet-i fetḥa olan «hā»lar gibi, [Ü41a] intihā. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Ḥayy**, bunda «diri» maᶜnāsına ᶜArabīdür; Fārisīsi «zinde»dür. **Mī-koned**, «ider» dimekdür. Pes ᶜArā'isde beyān olındıġı üzre bundan murād ḥażret-i ᶜUzeyr ᶜaleyhi's-selāmdur. İcmālen beyānı böyledür ki: Ber-mūcib-i ḫaber-i ṣıḥḥat-eser, vaḳtā ki Buḥtu'n-naṣr bilād-ı Şāmı pençe-i istiᶜlā ile tamāmen taḫrīb ve niçe nüfūsı ḳatl-i ᶜām ile taᶜẕīb idüp Benī-İsrā'īli, Bābil-i ᶜIrāḳa sevḳ ü iclā eyledikden ṣoñra bi-ᶜināyeti'llāh ᶜAcem şāhlarından Behmen nām bir pādşāhuñ ḳalbine merḥamet-i tāmm gelüp Benī-İsrā'īli ḥażret-i ᶜUzeyr ᶜaleyhi's-selāma terfīḳa himmet ve cānib-i Şām-ı behişt-iḥtişāma iᶜāde vü ircāᶜa ṣarf-ı miknet eyledi. Pes rāh-ı ᶜazīmet iderek Benī-İsrā'īl ile vāṣıl-ı menzil-i maḳṣūd oldıḳdan ṣoñra yevmen mine'l-eyyām ḥażret-i ᶜUzeyr ᶜaleyhi's-selām ḥımārına rākiben ḳāṣıd-ı seyr-i diyār u nevāḥī-i Şām olup Beyt-i Muḳaddese iki fersaḫ aḳreb «Ḳaryetü'l-ᶜİneb» ile be-nām bir cāy-ı ḫarābezāra vuṣūl ve bir gūşeye saᶜādet ile nüzūl idüp gördi kim ol ḳarye-i şīrīn-ṭarḥuñ menāzil ü büyūtı ḫarāb u yebāb ve ᶜarāyiş-i bāġ-ı pākīze-nuᶜūtı sāḳıṭ-ı vech-i türāb olup ليس فى‌الدار غيرنا ديار mażmūnı üzre cümle ahālīsi zīr-i ḫākde lāl ü mebhūt ve devlet-ḫānelerinüñ pāsbānı būm ve perdedārı ᶜankebūt olmış. Çünki zümre-i ebrār ve fırḳa-i aḫyār-ı ulü'l-ebṣār her bār fikr-i dārü'l-ḳarār ile der-kār ola geldiginden ḥażret-i ᶜUzeyr ᶜaleyhi's-selām aḥvāl-i pür-iᶜtibāra ṣarf-ı naẓar-ı diḳḳat ve çeşm-küşā-yı ᶜibret olup, bir miḳdār anda ārām içün ḥımārın bir diraḫta rabṭ-ı tāmm eyledi. Baᶜdehū bir selle-i çūbīne bir miḳdār engūr ü tīn cemᶜle bir diraḫtuñ sāyesinde ḫoş-nişīn olup engūr-ı

mez̲kūruñ bir miḳdārın bir kūzeye ṣıḳup, ol ᶜuṣāre-i şīrīnüñ bir miḳdārın nūş ile ṣafā ve baḳıyyesin kāsede ibḳā eyledi. Ve mīvenīñ daḫı bir miḳdārın ḳarīn-i [S55a] dehān-ı devlet ve baḳıyyesin rehīn-i selle-i pür-niᶜmet ḳıldı. Pes naẓar-ı ᶜibret ile ẕikr-i ḳudret-i Lā-yezāl ve fikr-i ṣunᶜ u ḥikmet-i Müteᶜāli ziyāde yāda getürüp eyitdi kim: "İy Ḥayy u Ḳadīr ve iy Semīᶜ ü Baṣīr olan ḥażret-i Ḥaḳḳ, bu cümle berāyāyı ibdāᶜ u iḥyā eyledigin gibi baᶜde'l-imāte iḥyāya ḳādir-i muṭlaḳsın. Ne olaydı beyān-ı ḥāli ᶜıyān-ı ḳarīn ve rehīn-i ᶜayn-ı yaḳīn olaydı." diyü ber-mūcib-i fikret-i niyāzmend-i ıṭṭılāᶜ-ı ḥaḳīḳat oldıḳda der-ḥāl cenāb-ı ḥażret-i Ḥayy u Müteᶜāl rūḥ-ı şerīf-i ᶜUzeyr ᶜaleyhi's-selāmı ḳabż idüp ḥımārın daḫı meyyit ḳıldı. Pes bu ḥāl-i ḥikmet-iştimālüñ üzerine [Ü41b] ṣad sāl mürūrından ṣoñra Ḳādir ü Ḳayyūm celle ve ᶜalā ḥażretleri ᶜUzeyr ᶜaleyhi's-selāmuñ yene rūḥ-ı şerīfin cesed-i laṭīfine ifāża idüp ruḥ-ı pāki evvel mübārek ebnān ve lisān-ı muᶜciz-beyān ve ṣadr-ı tābnākine baḫş u iḥsān ḳıldıḳda ḥımārınuñ ᶜaẓmlarınuñ ḥayāt-pez̲īr oldığın kendüye re'yü'l-ᶜayn irā'et-i seyrān ve bu vechle beyānı resīde-i mertebe-i ᶜıyān itdürdikde ḥażret-i Perverdgār ḥikmet-i bāhiresin iẓhār içün ᶜUzeyr ᶜaleyhi's-selāma: "Ne ḳadar yatduñ ?" diyü su'āl buyurdıḳda çünki ıżṭıcāᶜı vaḳt-i ḍuḥāda ve ḳıyāmı baᶜde'l-ᶜaṣr olmağın cevābda evvelā "Bir gün" diyüp baᶜdehū maṭmaḥ-ı enẓār-ı müstedillān, miḳdār-ı mürūr-ı zamān olan şems-i āsmāna nigerān olup او بضع يوم diyü beyān buyurdıḳda قال بل لبثت مائة عام فانظر الىطعامك و شرابك لم يتسنه وانظر الى حمارك و لنجعلك اية للناس ilā-āḫiri'l-āyeh mıṣdāḳınca Ḫudā-yı müteᶜāl ᶜUzeyr ᶜaleyhi's-selāma yüz sāl mek̲s ü ārām eyledigin iᶜlām idüp kemāl-i ḳudretine dāll olan dālle-i ḳāṭıᶜaya naẓarile emr buyurmağın emr-i şerīfe fetḥ-i ᶜayn-ı imtis̲āl ile naẓar-ı tāmm idüp sellede baḳıyye olan ṭaᶜāmı ve kūzede pes-mānde olan āb-ı engūr-ı ḥalāvet-niẓāmı teġayyürden maṣūn ve tebeddülden me'mūn görüp ve ḥımārınuñ güsiste-niẓām olan eczā vü ᶜiẓāmınuñ cemᶜ ile iḥyā-kerde-i Ḫālıḳu'l-enām oldığın seyr eyledi. Pes bu gūne imtiḥān ᶜaḳabinde [S55b] ḥażret-i Sübḥān kendüyi Benī-İsrā'īle baᶜs̲ ü irsāl eyledi. Vaḳtā ki ẕāt-ı şerīfi saᶜādet-ḫānesine teşrīf idüp gördi kim, hengām-ı müfāraḳat-i beytde on sekiz yaşında olan oġlı, yüz on sekiz yaşına resīde pīr-i rūşen-żamīr olmış ve yigirmi yaşında olan kerīme-i muḥteremesi, yüz yigirmi yaşına resīde pīr-zen olmış ve ve kendü ise ḫāne-i saᶜādetinde ne hey'āt-ı şerīf üzre mufāraḳat itmiş ise yene ol heykel-i bī-ḫalel ve ol şekl ü ḥüsn-i bī-bedel üzre teşrīf-i saᶜādet-redīf buyurmışdı. Binā'en ᶜaleyh ḫānedān-ı ᶜiffet-ᶜünvānı ṭarafında bir kimse kendüyi bilemedi, ol zamān ᶜUzeyr nāmın lisāna getürdi. Meger ol arada sāye-nişīn-i dīvār-ı ḥayret ve mübtelā-yı ᶜillet-i ᶜamā-yı pür-zaḥmet bir ᶜacūz-ı dānā-yı rumūz bulunup, ḥażret-i ᶜUzeyr ᶜaleyhi's-selāmdan nām-ı ᶜUzeyri istimāᶜda dīde-i ḳalbine bu nām-ı mübārekden nūr-ı sürūr iltimāᶜ itmegin is̲bāt-ı müddeᶜāda ṭalebkār-ı burhān olup eyitdi kim: "Evā'il-i zamānda ᶜUzeyrüñ duᶜāsı müstecāb idi. [Ü42a] Eger fi'l-ḥaḳīḳa ᶜUzeyr sen isen dīdelerümden perde-i ᶜamānuñ refᶜi ve bu ᶜillet-i pür-zaḥmetüñ defᶜi içün dü-dest-i duᶜā ile fetḥ-i ḥoḳḳa-i dārū-yı şifā idüp, gözlerümi maẓhar-ı feyż-i nūr-ı himmet ve nā'il-i kuḥl-i cilā-yı ᶜināyet eyle." didikde ol ḥażret, dergāh-ı Rabbü'l-ᶜizzete dest-küşā-yı duᶜā olup dīde-i ᶜacūz içün nūr-ı şifā recā eyledikde duᶜā-yı şerīf berekātından ol ᶜacūz maẓhar-ı nūr-ı baṣīret ve çeşm-küşā-yı devlet oldı. Pes bu burhān-ı müsellemü'l-ḳıyās şuhūd-ı dīde-i ek̲s̲er-i nās oldıḳda her birleri şükr ü sipās iderek, olẕāt-ı ḥaḳāyıḳ-şinās ile istīnās murād eylediler. Ve evlād-ı ᶜālī-nijādı daḫı ṣaḥā'if-i ḳulūblarına vaᶜż-ı şekle te'kīd-i iᶜtimād içün şekl-i pāk-i ᶜUzeyr

ᶜaleyhi'②s-selāmı beyānda: "Ol ḥażretüñ kitf-i mübārekinde zīb-i kitāb-ı cemāl olan bir noḳṭa-i ḫāl-i ᶜanber-mis̱āl var idi." diyü istikşāf-ı ḥaḳīḳat-i ḥāl ḳılup, ol ᶜalāmet-i ṣādıḳı daḫı beyāna [S56a] muṭābıḳ buldılar. Ve Buḫtu'n-naṣr Benī-İsrā'īle istīlā eyledikde cümle Tevrāt-ı şerīfi iḥrāḳ itmegin ol ānda Tevrāt-ı şerīf ve Tevrāt ḥıfẓında bir merd-i laṭīf bulınmadıġı miyāne-i ḳavmda resīde-i ḥadd-i şöhret iken ḥażret-i ᶜUzeyr ᶜaleyhi's-selām Tevrāt-ı şerīfi ḥıfẓan ḳırā'et u tilāvet eyledi. Ve baᶜdehū ḳavmine eyitdi kim: "Aḥbār-ı Benī-İsrā'īlden fülān nām bir kimesne fülān tārīḫde fülān bāġçenüñ fülān maḥalline bir Tevrāt-ı şerīf defn eylemişdür, varup iḫrāc idivirüñ." diyü iḫbār eyledikde varup ḫaber-i ṣıḥḥat-es̱er-i ᶜUzeyr ᶜaleyhi's-selām üzre ol tevrāt-ı medfūnı bulup ḫarice iḫrāc eylediler. Ḥıfẓ-ı ᶜUzeyr ᶜaleyhi's-selām ile Tevrāt-ı mez̠kūrı muḳābele idüp birbirlerine muṭābıḳ buldılar. Pes bu gūne ᶜalāmet-i ẓāhire vü muᶜcize-i bāhiresi nümāyān olmaḳ ᶜilāvesiyle ḥasbe'l-mebᶜūs̱iyyet ol ḳavme teblīġ-i aḥkām ve iḥyā'-i sünen-i enbiyā'-i kirām ile bir zamān miyāne-i ḳavmde muᶜammer ü müstedām baᶜdehū mevt-i inḳıżā ile ᶜāzim-i Dārü's-selām oldı. Ḳaldı ki Ḳaryetü'l-ᶜİnebde ber-manṭūḳ-ı āyet-i şerīf yüz sene vefāt-ı laṭīfi mevt-i imtiḥāndur, yoḳsa mevt-i inḳıżā degüldür dimişlerdür, kez̠ā fī-Ḥavāşi't-tefsīr. *Su'āl:* Ḥażret-i Īsā ᶜaleyhi's-selāmuñ duᶜāsı berekātında bi-iẕni'llāh dört ᶜaded emvāt maẓhar-ı ḥayāt olmışidi ki [Ü42b] anlaruñ birine ᶜĀzār dirler idi; vefātından üç gün ṣoñra ḥasbe'd-duᶜā' zinde olup bir zamān ᶜālem-i dünyāda muᶜmmer oldı. Ve biri daḫı bir ᶜacūzuñ oġlı idi kim mevtinden bir niçe müddet ṣonra ḥasbe'd-duᶜā' dirilüp ᶜālemde taᶜayyüş ü te'ehhül ile evlād ṣāḥibi oldı. Ve biri daḫı bir mekkāsuñ kerīmesi idi kim baᶜde'l-vefāt maẓhar-ı ḥayāt olup ḥaclegāh-ı ᶜālemde ᶜarūsāne iḳāmet ü imtizāc ve me'nūs-ı ḥālet-i izdivāc oldı. Ve biri daḫı Sām bin Nūḥ ᶜaleyhi's-selāmdur ki vefātından iki biñ sene ṣoñra berekāt-ı duᶜā'-i ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāmda dirilüp: "Amān yā nebiyya'llāh ! Bir daḫı ālām-ı ceyş-i [S56b] sekerāt-ı mevt olmayam." diyü recā eyledi. Pes ḥasbe'l-ḳabūl yene ser-nihāde-i bāliş-i ḳabr-i ḥasret oldı. Pes buña göre iki biñ yıllıḳ mürdenüñ iḥyāsı, yüz yıllıḳ mürdenüñ iḥyāsından istidlāl-i ḳudretde eblaġ iken nāẓımuñ «mürde-i ṣad sāle» z̠ikrine teṣaddīsinde nükte nedür? *Cevāb* birḳaç vechledür: Evvelen, ḳudretu'llāhda emvātuñ cümlesini iḥyā müsāvīdür; gerek bir yıllıḳ ve gerek bin yıllıḳ. S̱āniyen, egerçi iḥyā'-i emvāt efᶜāl-i Ḫālıḳu'l-arżı ve's-semāvātdandur. Lākin Sāmuñ iḥyāsı muᶜcize-i ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām żımnında olmaġın eger Sāmuñ iḥyāsı beyān olınsa ḥażret-i ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāmuñ iḥyā'-i emvātda duᶜāsı müstecāb idi dimek olur. Ammā ᶜUzeyr ᶜaleyhi's-selāmı iḥyā bi-vāsıṭati'd-duᶜā olmayup belki hemān iẓhār-ı ḥikmet-i Mevlā ve beyān-ı ḳudret-i Ḫālıḳu'l-arżı ve's-semā' oldıġından mā-ᶜadā bunda yüz seneye dek ᶜadem-i teġayyür-i ṭaᶜām ve şarāb-ı ḫoş-güvār ve ḥayāt-ı ḥımār ve sā'ire dā'ir niçe fevā'id ẓāhir oldıġı bāhirdür, والله اعلم بالصواب.

❴ این بجز حق دیگری کی میکند ❴ Bunı Ḥaḳḳ teᶜālādan ġayrı bir āḫarı ḳaçan ider, yaᶜni idemez. **Īn**, ḳarībe işārete mevżūᶜdur; müşārun ileyhi meṣāriᶜ-i evvelüñ mefhūmıdur. **Be-cüz'-i Ḥaḳḳ**, iżāfetle «Ḥaḳḳuñ ġayrı» dimekdür. Be-cüz kelimesindeki «be» zā'iddür. Cüz, żammla «ġayr» maᶜnāsınadur; terkībi özgedür. Ḥaḳḳ, bunda ism-i Celāldür ve gāhī [Ü43a] bāṭıluñ muḳābili olmaḳ üzre «ṣıdḳ u sedād» maᶜnāsına ve «naṣīb ve vāḳiᶜ ve vācib» maᶜnālarına gelür. Ol zamān cemᶜi «ḥuḳūḳ» olur. **Dīgerī**, «bir āḫar». **Key**, fetḥle bunda «ḳaçan» dimekdür; ᶜArabīsi zamāndan su'āl olan متى (metā)dur. Ve gāhī key kelimesi «ulu pādşāh» maᶜnāsına gelür. Nitekim cemᶜinde «keyān» dirler; «ulu pādşāhlar» dimekdür.

Keyānlaruñ āḫiri Keyḫusrevdür. Ve Keyḫusrev, Keykāvusuñ oğlınuñ oğlıdur. Ve gāhī keyān, «ṭabāyıᶜ ve ḳara ev» maᶜnāsına olur. **Mī-koned**, «ider» dimekdür. Maᶜlūm ola ki bu beyt-i laṭīfde kemāl-i ḳudretu'llāha delālet ve ḥaşr-i cismānīyi münkirlerüñ redd-i meẕheb-i fāsidlerine işāret vardur.

﴿ صانعى كز طين سلاطين ميكند ﴾ [S57a] Bir ṣāniᶜdür ki balçıḳdan pādşāhlar ider. **Ṣāniᶜī**; ṣāniᶜ ᶜarabīdür, «fāᶜil ve ḫālıḳ» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki yā vaḥdet içündür. **K'ez-ṭīn**, ki ez-ṭīn yaᶜnī «balçıḳdan» dimekdür. Zīrā lafẓ-ı ki, rābıṭadur; ez, «min» maᶜnāsınadur. Baᶜde't-taḫfīf «k'ez» olmışdur. Ṭīn, «balçıḳ» maᶜnāsına ᶜArabīdür. **Selāṭīn**, cemᶜdür. Müfredi sulṭāndur, māᶜnāsı mā-sebaḳdan maᶜlūmdur. **Mī-koned**, «ider» dimekdür. Maᶜlūm ola ki bundan murād, ḫilḳati ṭīnden mübtedā' olan Ādemüñ neslinden selāṭīn getürür dimege ẓāhirdür. Nitekim ذلک عالمالغيب والشهادة الذى احسن كل شىء خلقه و بدا خلق الانسان من طين ثم جعل نسله من ماء مهين bu taḥḳīḳa dālldür. Buña göre selāṭīn gelmiş ve gelecek pādşāhlaruñ cümlesine şāmil olur yāḫod tefennün ḳā'idesince bundan yene ḥażret-i Ādem murād olınup ibtidā'-i dībācede faḳaṭ ḫilḳat-i şerīfin beyān baᶜdehū bunda ḫilāfetin iᶜlān birle ᶜulüvv-i şānın ᶜıyān var dimek daḫı muḥtemeldür. Buña göre selāṭīnüñ cemᶜ geldigi Ādeme taᶜẓīm içündür yāḫod ṣulb-i pākinden gelecek seṭīn iᶜtibāriyle واحد كالف ḳā'idesin tefhīm içündür dimek mümkindür. Nitekim Ādemüñ ṭīnden ḫilḳati اذ قال ربک للملائكة انى خالق بشراً من طين āyet-i celālet-rehīninden maᶜlūmdur. Vech-i arżda ḫilāfeti و اذ قال ربک للملائكة انى جاعل فىالارض خليفة āyet-i devlet-ḳarīninden mefhūmdur. Ve bu āyet ile ṣābıḳda beyān olınan [Ü43b] بندكانرا دولت شاهى دهد[12] mażmūnınuñ beynlerinde muġāyeret ẓāhirdür, tekrār veyā te'kīd ḳabīlinden olmadıġı bāhirdür. *İşāret:* Maᶜlūm ola ki Ḫalıḳ-ı ᶜālem ṭıynet-i pāk-i benī-Ādemi esmā vü ṣıfātına mazhar ḳılmaġıla insānı selāṭīnde olan ḳuvvet ü ḳudret ve mehābet ü şevket ve ems̱āli ṣıfat-ı pür-ḥālet ile mevṣūf bir sulṭān-ı ẕī-şān ḳıldı kim min-ḥays̱i'l-maᶜnā selāṭīn maḳāmında kām-rān ve perde-i ġaybetden çāk olan ḫāk-i vücūdını eflākdan tābān eyleye. Pes nāẓımuñ bu mıṣrāᶜı maᶜnā-yı evvelde oldıḳda ẓāhir ve maᶜnā-yı s̱āniyeyi taḥammüle ḳādirdür.

﴿ نجم را رجم شياطين ميكند ﴾ Yıldızı şeyṭānlara recm ider. **Necm**, ᶜArabīdür; bunda «yıldız» maᶜnāsınadur. ᶜİnde'l-ᶜArab kevākib içün ism-i ᶜalemdür. [S57b] Lākin maᶜrūf ẕikr olındıḳda «s̱üreyyā» murād iderler, münker ẕikr olındıḳda s̱üreyyānuñ ġayrını ẕikr iderler. Ve baᶜżılar küçügine «necm», büyügine «kevkeb» dimişlerdür. Ve gāhī necm, «vaḳt» maᶜnāsına ve «aṣl» maᶜnāsına ve «her şey'üñ vaẓīfesi» maᶜnāsına ve «nebātātdan, bilā-sāḳ yire yayılan ot» maᶜnāsına gelür. **Rā**,edāt-ı mefᶜūldür. **Recm**, fetḥle «ṭaş atmaḳ» maᶜnāsına baᶜdehū «ṭaş atup öldürmek» maᶜnāsına ve daḫı «redd itmek» maᶜnāsınadur. Bunda murād maᶜnā-yı āḫirdür. Ve gāhī «ẓann ile söz söylemek» maᶜnāsına gelür ki; «ẓann ile söz söyledi» diyecek maḥallde رجما بالغيب söyledi dirler. Mā-baᶜdine mużāfdur, mużāfun-ileyh olan **şeyāṭīn** cemᶜdür; müfredi şeyṭāndur. Şeyṭān, شطن يشطن (şeṭane, yeşṭanu)dan feyᶜāl vezninde munṣarıfdur ve nūnı aṣliyyedür. Maᶜnāsı «raḥmetden dūr olıcı» dimekdür. Ve ᶜinde'l-baᶜż شاط يشيط (şāṭa, yeşīṭu)dan müştaḳḳdur. Faᶜlān vezninde ġayr-ı munṣarıfdur ve nūnı zā'idedür. Maᶜnāsı «helāk olıcı» dimekdür. ᶜAlā-

[12] Ü38a ve S51b'ye isābet eden mısra.

kile’l-iştiḳāḳayn şeyāṭīnden murād, menṣūṣu’l-ᶜadāvet olan ᶜazāzīl ve melᶜūnuñ evlād-ı fāsid-nihādlarıdur. Yoḳsa ᶜArabuñ: “Her ins ü cinn ve devābbdan ᶜutüvv ü temerrüd ṣāḥibine «şeyṭān» ᶜıṭlāḳ olınur.” didikleri gibi degüldür. *Fā’ide:* Ehl-i sünnet ve’l-cemāᶜat ᶜindinde şeyāṭīn [Ü44a] ve melā’ike-i kirām ḫāricde mevcūdlardur, lākin ebṣārdan muḫtefīlerdür. Ammā eks̱er-i felāsife ve cemāhīr-i ḳaderiyye ve kāffe-i zenādıḳa bunları bi’l-külliyye inkār idüp: “Şeyṭāndan murād nefs-i emmāre ve vesvās-ı ḫannāsdan murād ḳuvve-i vāhimedür. Ve melā’ike-i semāviyyeden murād ᶜaḳl u fikr ve ḳuvvā-yı rūḥāniyye ve ḳuvve-i ᶜaḳliyye ve ᶜilmiyye ve ᶜameliyyedür.” dimişlerdür, kez̠ā ḥaḳḳaḳa İmāmü’l-Ḥarameyn fī-kitābihi’l-müsemmā bi’ş-Şāmil. **Mī-koned**, «ider». *Tafṣīl:* Maᶜlūm ola ki bu mıṣrāᶜ-ı pākde و لقد زيناالسماءالدنيا بمصابيح وجعلناها رجوماً للشياطين naẓm-ı mübīne işāret vardur. Beyānında Şeyḫ-zāde ḥażretleri Ḳatādeden böyle rivāyet ider ki: “Kevākib ü nücūmuñ ḫalḳında üç ḥikmet ẓāhirdür. ḥikmet-i ūlā, semāya zīnet; ḥikmet-i s̱āniye, şeyāṭīne recmiyyet; ḥikmet-i s̱ālis̱e, berr ü baḥrde ᶜilm-i evḳāta ihtidā içün ᶜalāmet oldıġıdur.” Pes āsmāna zīnet oldıġı beyānı budur ki; çünki benī-Ādem mesācid ü maᶜbedlerin [S58a] envāᶜ-ı sirāc-ı vehhāc ile zeyn idecekleri ᶜilm-i ezelīde maᶜlūm olmaġın cenāb-ı Mennān insāna menn idüp, sākin olacaḳları dār-ı dünyānuñ saḳfı yirinde olan semā’-i dünyāyı sirācdan müsteᶜār olan nücūm-ı pür-envār ile żiyādār-ı zīnet ve bu iᶜtibār ile ḥikmetin iẓhār u minnet eylemişdür. Ve kevākib-i zīnet-me’āvibüñ cümlesi semā’-i dünyāda olmaḳ iḳtiżā eylemez. Zīrā semāvāt şeffāfe olmaḳ ḥasebiyle, semāvātda olan kevākib cümleten semā’-i dünyādan bedīdār ve semā’-i dünyāya zīnet-şiᶜārdur dimişlerdür. Ve necmüñ recm-i şeyāṭīn oldıġınuñ beyānı böyledür ki; gürūh-ı şeyāṭīn pīş-ez-īn semāya ᶜurūc u vülūcdan memnūᶜ degüller idi. Gāh u bī-gāh semāya varup sükkān-ı āsmān miyānelerinde yā vaḥy-i İlāh müz̠ākere olınan aḫbārı istimāᶜ ve üzerine vāfir dürūġ-ı bī-fürūġ żamm idüp yir yüzindeki kāhinlere ḫaber virürler idi. Vaḳtā ki ḥażret-i Īsā ᶜaleyhi’s-selām bi-emrillāhi’l-Meliki’l-ᶜAllām semā’-i rābiᶜa refᶜ olındıḳda şeyāṭīn-i mefsedet-āgīn remy-i şühüb ile [Ü44b] semā’-i rābiᶜa ᶜurūcdan menᶜ olınup, semā’-i s̱ālis̱i güz̠er idemezler idi. Baᶜdehū Faḫr-i ᶜālem ṣalla’llāhu ᶜaleyhi ve sellem ḥażretlerinüñ ᶜālem-i dünyāya teşrīf-i devlet-redīfi yaᶜnī mevlūd-i şerīfi gicesinde şeyāṭīn-i melāᶜīn bi’l-külliyye semāvāta ᶜurūcdan remy-i şühüb ile memnūᶜ u merdūd ve ebedü’l-ābād maṭrūd oldılar. Ḳaldı ki recm, ᶜayn-ı necm degüldür. Belki semāda ḳārr olan nücūmuñ nārından muḳtebes olan āteş-i pür-sūzdur. Ve bu nār-ı ḳaviyye ᶜindinde aġleb-i ᶜunṣur-ı ḫilḳat-i şeyāṭīn olan nār-ı żaᶜīfedür. Nār-ı ḳaviyye ise nār-ı żaᶜīfeyi ihlāk u mużmaḥıll eylemek ẓāhirdür. Nitekim yevm-i ḳıyāmetde nār-ı şedīde-i dūzaḫ ile cümle-i şeyāṭīn ᶜaz̠āb olınacaḳdur. Pes bu taḥḳīḳ-i ḥaḳīḳ üzre nāẓımuñ kelāmındaki necm ve recm beyānumuzda olan āsmān lafẓları maᶜānī-i ḥaḳīḳīlerinde müstaᶜmeldür. Lākin bu elfāẓlarda istiᶜāre ve mecāza dem-sāz olan meşāyıḫ-ı ṣūfiyyeye göre nāzımuñ bu kelāmını şeyḫāne te’vīl ile taᶜbīr mümkindür. Budur ki: ᶜUşşāḳ-ı sūḫte-dilān olan ᶜābid ü z̠ākirlerin ḫāne-i ḳulūblarında şerāre-i āteş-zene gibi envār-ı ṭāᶜāt ẓuhūr ve berḳ-i lāmiᶜvārī żiyā- [S58b] pāş-ı nūr olur. Pes dil-i muḥteriḳ, ᶜāşıḳ-ı sūḫte-mis̱āl olmaġın ol envār-ı lāmiᶜadan derūnına iḳtibās-ı nūr ider. Ol zamān iblīs olacaḳ düzd-i pür-telbīs, derūn-ı ᶜāşıḳdaki nūruñ inṭıfāsı içün ḫıfyeten ol menfez̠-i envār olan maḥallere vażᶜ-ı enmele-i ḥiyel sevdāsına düşer. Ol zamān و لن يطفئوا نورالله ولو كرهالمشركون müfādınca bi-tevfīḳı’llāhi teᶜālā āsmān-ı maᶜnevī olan ḫāne-i ḳalb-i ᶜāşıḳda

çerāġ-ı rūḥānī ẓāhir olur ki, aña necm-i maᶜnevī dirler. Pes ol necm-i maᶜnevīnüñ ṭulūᶜından şeyṭān-ı lāᶜīnüñ ḥīle vü ḫudᶜası ẓuhūra çıḳup ve ol nūr-ı İlāhīnüñ semtinde ṭurmaġa iḳtidār ḳalmayup, şühüb-i s̱āḳıb ile mercūm olan melāᶜīn gibi merdūd u maṭrūd olup bir daḫı ol ḳalb-i pür-envār [Ü45a] ve ol ḫāne-i īmān-ı zīnet-ās̱āra duḫūl idemeyüp vażᶜ-ı engüşt-i melᶜanet eylemekden maḥrūm olur.

﴿ از زمین خشک رویاند کیاه ﴾ Ḳurı yirden ot bitürür. **Ez-zemīn-i ḫuşk**, iżāfetle «ḳurı yirden» dimekdür. Zīrā «ez» lafẓı min-i cārre maᶜnāsınadur. Zemīn lafẓında «zem», fetḥle «ṣovuḳ» maᶜnāsınadur; yā ḥarfi nisbet içündür; nūn nisbet-i mez̠kūrı te’kīd içün. Pes ṭopraġuñ ṭabīᶜatı bārid olmaḳ iᶜtibāriyle zemīn, «yir» maᶜnāsına olmışdur. ᶜArabīsi «arż»dur. Bilā-nūn yā’-i nisbī ile aṣlı üzre «zemī» daḫı luġatdür. Ḫuşk, żamm-ı ḫā ve sükūn-ı şīn ile ve kāf ile bunda «ḳurı» dimekdür. ᶜArabīsi «yābis»dür. Ve gāhī ıṣṭılāḥda «pür ve nā-kes ve dürüşt-ṭabᶜ» maᶜnālarına istiᶜmāl olınur. **Rūyāned**, mużāriᶜ-i müfred-i ġāyibdür; «bitürür» dimekdür. Maṣdarı «rūyānīden»dür. **Giyāh**, kesr-i kāf-ı ᶜAcemī ile aṣl-ı luġat-i Fārisīde «ḳurı ot» maᶜnāsınadur. Lākin ṣoñra yirde s̱ābit olan muṭlaḳ ot maᶜnāsına istiᶜmāl eylemişlerdür. Āḫirindeki hānuñ ḥaẕfiyle «giyā» daḫı luġatdür. Nitekim *naẓm:*

سر مردم نه دیکر بار خیزد

کیا باشد که ان هر بار خیزد

beytinde vaḳiᶜdür. Ve daḫı «mihr-giyā» didikleri gibi. Mihr-giyā, «maḥabbet otı» dimekdür. Aṣlı «giyāh-ı mihr» idi, li-ecli’l-ᶜalemiyyet taḳdīm ü te’ḫīr ve baᶜdehū hā ḥarfi terḫīm olınup «mihr-giyā» olmışdur. [S59a] Mihr-giyā bir otdur ki, anı toṣbaġa didikleri ḥayvān bilür. Ḳaçan dişisi kendüye rām olmasa mez̠kūr otı bulup, aġzıyle getürüp üzerine ḳor. Ol sāᶜat kendüye anı rām ider. Nitekim *naẓm:*

بر مهر تو سبزهٔ خط سر نه براورد

نشناخت دلم خاصیت مهر کیا را

bu maᶜnāya dālldür. Pes ḫulāṣa-i kelām, ḥażret-i Ḥaḳḳ şol Ḳādir-i muṭlaḳdur ki zemīn-i yābisi inbāt-ı nebātāt ile lābis ider. Nitekim insān ve ḥayvānuñ intifāᶜına ṣāliḥ olan nebātātın inbātını ᶜibāda menn itmek ḥikmeti żımnında Ḳur’ān-ı kerīmde فانبتنا فیها حبا و عنبا و قضبا و زیتونا و نخلا و حدائق غلبا و فاكهة و ابا متاعا لكم و لانعامكم buyurmışdur. *Fā’ide:* Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ bu mıṣrāᶜı īrād ve inbāt-ı nebātātı Ḫudāya isnādında ḥaşr-i ecsādı münkir olan Dehrī-i ᶜinād-iᶜtiyādı redde işāret vardur. Zīrā ol ṭā’ife-i ġayr-ı ḫā’ife [Ü45b] zuᶜmlarında: “Bu nebātāt u eşcāruñ ḥayāt u fenāsı bahār u şitānuñ ās̱ārıdur ve bahār u şitā devr-i felek iḳtiżāsıdur. Ḳadīm zamāndan böyle gelüp, böyle gider.” dirler, neᶜūẕü bi’llāhi teᶜālā. Ḳaldı ki beyne’l-ᶜulemā meşhūr olan انبت‌الربیع البقلا daki isnād-ı mecāzī ile bunuñ farḳı ẓāhirdür, ġaflet olınmaya. Ve meşāyıḫ-ı ṣūfiyye raḥimehümu’llāh ḥażarātı mesbūḳu’z̠-z̠ikr Dehrīlerüñ būstān-ı ẓāhirī ḥaḳḳında bu gūne tekellüm-i nā-hemvār ile ḳudretu’llāhı inkārların görüp, *mes̱nevī:*

کورئ ایشان درون دوستان

حق برویانید باغ و بوستان

هر کلی کاندر درون بویا بود

آن کل از اسرار کل کویا بود

müfādınca; anlaruñ körlükleri içün Ḥaḳḳ teʿālā, ʿulemā vü evliyālaruñ ḳulūbında bāġ-ı īmān (u) būstān-ı ʿirfān bitürdi kim ol ḳavmüñ dimāġı bu bāġ-ı maʿnevīden rāyiḥa-i ḥikmet-i İlāhī ve şemme-i maʿrifet-i nā-mütenāhī aḫẕiyle Ḳādir-i muṭlaḳuñ ḳudretin itḳān ve ḥikmetin iẕʿān eyleyeler, dimişlerdür. والسلام على من اتبعالهدى .

❪ اسمانها را هم او دارد نكاه ❫ Gökleri hem ol ḥıfẓ ṭutar. **Āsmānhā-rā**, «gökleri» dimekdür. Zīrā āsmān, «gök» maʿnāsınadur; ʿArabīsi [S59b] «semā»dur. Aṣlı «beñzeyici» maʿnāsına ism-i fāʿil-i muraḫḫam olan «mān» lafẓı ile «degirmen» maʿnāsına olan «ās» lafẓından mürekkeb olmaḳ üzre «mān-ı ās» idi. Baʿdehū ʿalemiyyet içün ḳāʿide-i terkīb taġyīr olınup «āsmān» olmışdur. Pes göge, āsmān didikleri tedvīrde degirmene müşābeheti münāsebetiyledür. Āḫirindeki hā, edāt-ı cemʿdür. Rā, edāt-ı mefʿūldür. **Hem**, maʿrūfdur. **O**, żamīrdür; Ḫudāya rāciʿdür. **Dāred**, «ṭutar» maʿnāsına mużāriʿ-i müfred-i ġāyibdür. Maṣdarı «dāşten»dür, «ṭutmaḳ» maʿnāsına. **Nigāh**, kesr-i nūn ve fetḥ-i kāf-ı ʿAcemī vü elif ü hā ile «ḥıfẓ u naẓar» maʿnāsınadur. Ve ḥaẕf-i elif ile «nigeh» daḫı luġatdür. Pes bunda اناللہ يمسكالسموات ilā-āḫiri'l-āyeh mażmūnına telmīḥ vardur. Fi'l-ḥaḳīḳa semāvātı bilā-ʿamed ḳıyām, aʿẓam-ı ḳudret-i Rabbü'l-enām ve aġreb-i ṣunʿ u ḥikmet-i ḥażret-i Melik-i ʿallāmdur. *Fā'ide:* [Ü46a] Maʿlūm ola ki cümle eşyāda mü'eṡṡir-i ḥaḳīḳī ancaḳ ḥażret-i Ḥaḳḳdur. Pes devr-i eflāk ḥasebiyle kevākib-i ṣūriyyeye te'ṡīrāt isnād idüp: "Bi-emri'llāh yāḫod bi-taḳdīri'llāh şöyle oldı." dimemek küfrdür, dimişlerdür. (...) İmdi devr-i eflāk ile aḫterāna ḥaḳīḳaten te'ṡīr isnādı küfrdür. Ammā erbāb-ı taḳvīmüñ düstūr-ı ḳavā'id üzre istiḫrāc-ı aḥkāmda, meṡelā «ḫamse-i müteḥayyire» taʿbīr itdikleri kevākib-i ḫamseden birinüñ şems ile bir burcda cemʿine «ihtirāḳ» ıṣṭılāḥ idüp naḥs ʿadd eyledikleri ve bunuñ [S60a] ḫilāfına saʿd taʿbīr eyledikleri bi-iʿtibāri'l-ḳā'idedür, والله اعلم بالصواب. "Böyle bir ʿilm pür-fā'idedür." didikce anlara żararı yoḳdur, dimişlerdür. Ḳaldı ki nāẓımuñ kelāmındaki «āsmān» lafẓı, maʿnā-yı ḥaḳīḳīsinde istiʿmāle göre maʿnā henūz mürūr eyledigi üzredür. Lākin erbāb-ı ṣūfiyye işāreti üzre āsmānda maʿnā-yı mecāzī iʿtibār itmek daḫı mümkindür. Nitekim buyurmışlardur, *naẓm:*

اسمانهاست در ولايت جان
كار فرماى اسمان جهان
در ره روح پست و بالا هست
كوههاى بلند و دريا هست

Yaʿnī vilāyet-i cānda āsmānlar vardur ki cihān āsmānınuñ kār-fermāsıdur. Ve rūḥ yolında pest ü bālā, yaʿnī merātib-i ʿulvī vü süflī vardur. Ve kūh-ı bülend ü deryā vardur. Kūh-ı bülendden murād, himmet ü ʿazā'im ve temkīn ü sekīne ve veḳārdur. Deryādan murād, esrār-ı ʿulūm u maʿārifdür. Pes buña göre maʿnā-yı mıṣrāʿ-ı nāẓım; hem ol Ḫudā cān vilāyetinüñ āsmānları olan ḳulūb-ı ehl-i īmānı [Ü46b] zeyġ ü ḫıẕlāndan ḥıfẓ ṭutar dimekdür. Ḳalbüñ ʿulüvv-i ḳadri ve zīnet-i envār-ı maʿārif ile bedri ḫuṣūṣan devr-i āsmānāsā teḳallübātı ḥasebiyle āsmān ve vilāyet-i cān oldıġı nümāyāndur.

❪ هيچ كس در ملك او انباز نى ❫ Hīç bir kimse anuñ mülkinde şerīk degüldür. **Hīç kes**, «hīç bir kimse» dimekdür. Zīrā «hīç» lafẓı, Fāriside muṭlaḳ maʿdūm maʿnāsınadur kim bunda murād daḫı budur.

Ve gāhī «azacıḳ» maᶜnāsına olur. Kes, «kimse» maᶜnāsına maᶜrūfdur; sibāḳ-ı nefyde vāḳiᶜ nekre-i müfīdetü'l-ᶜumūmdur. **Der-mülk-i o**, iżāfetle «anuñ mülkinde» dimekdür. Zīrā «der» lafẓı, żarfiyyet içündür. Mülk, żammla «taḥt-ı taṣarrufında olan nesne»ye dirler. «O» lafẓı, żamīrdür; Ḫudāya rāciᶜdür. **Enbāz**, fetḥ-i hemze ile «ortaḳ» maᶜnāsınadur. ᶜArabīsi «şerīk»dür.Nitekim *naẓm:*

اوست در قدرت بصنعش بی نظیر

نیست انباز و وکیل هم وزیر

beytinde vāḳiᶜdür. Yaᶜnī ol Allāh, ṣunᶜ-ı bāhiriyle ḳudretde bī-naẓīrdür ve şerīk ü vekīl ü vezīri yoḳdur. **Nī**, kemā-merre edāt-ı nefydür. Bunda «nīst» yirindedür, maᶜnāda «yoḳdur» dimekdür. Pes bunda ولم يكن له شريک [S60b] فیالملک āyet-i şerīfine telmīḥ vardur.

❴ قول او را لحن نی و ساز نی ❴ Anuñ kelāmına ṣavt ve tertīb-i ḥurūf yoḳdur, yaᶜnī bu ḳabīlden degüldür. **Ḳavl-i o-rā**, «anuñ kelāmına» dimekdür. Zīrā ḳavl bunda «kelām» maᶜnāsınadur, lafẓī vü nefsīden eᶜammdur. Türkīde «söz» ve Fāriside «süḫan»dur. Bunlar daḫı ᶜArabīdeki «kelām» gibi ᶜāmmdur ve her biri söylenmişe ve söylenmemişe ıṭlāḳ olınur. Pes söze baᶜde't-tekellüm «süḫan-ı güfte» dirler. Ve ḳable't-tekellüm «süḫan-ı nā-güfte» dirler. **Laḥn nī**, «ṣavt degüldür» dimekdür. Zīrā laḥn bunda «ṣavt» maᶜnāsınadur. Nitekim اقرؤالقران بلحونالعرب ḥadiṡ-i şerīfde «luḥūn-ı ᶜArab»dan murād «eṣvāt-ı ᶜArab»dur, dimişlerdür. Nī, kemā-merre nefy içündür; «nīst» yirindedür. **Vü sāz nī**, «ve tertīb degüldür» dimekdür. Zīrā vāv ᶜāṭıfedür. Sāz lafẓı Fārisīde on maᶜnāya gelür. Evvelā, maᶜrūf «çeng»dür. Ṡānī, «intiẓām-ı ḥāl»; ṡāliṡ, «mühimmāt-ı seferiyye»; rābiᶜ, «ḥarekāt u sekenāt»; ḫāmis, «silāḥ-ı ceng» ki; sāz u selb dirler. Sāz, Fārisī; selb, ᶜArabīdür. [Ü47a] Sādis, «tedārük-i żiyāfet» maᶜnāsınadur. Sābiᶜ, «mekr ü ḥīle»; ṡāmin, «nefᶜ ü fā'ide»; tāsiᶜ, «miṡl ü mānend» maᶜnāsınadur. ᶜĀşir, «sāḫten»den müştaḳḳ «düzme» maᶜnāsına olmağın emr ve vaṣf-ı terkībīde daḫı olur. Pes mā-naḥnü fīhide «düzme» maᶜnāsınadur. Ḥattā çalğı çalıcıya «sāzende» didikleri, çaldığı nesnenüñ devrin düzdigi içündür. İmdi tertīb daḫı düzmenüñ levāzımı oldığı ẓāhirdür. **Nī**, ke-ẕālik edāt-ı nefydür. Baᶜżı nüsḫada sāz yirine «āvāz» vaḳiᶜdür. Āvāz «ṣadā» maᶜnāsınadur. Buña göre laḥnüñ ᶜaṭf-ı tefsīridür, lākin sāz nüsḫasında fā'ide-i zā'ide vardur. (...[S61a]...)

Naᶜt-ı Pāk-i Faḫr-i Cümle-i Kā'ināt

Ola ki beyān-ı sābıḳ üzre nāẓım-ı merḥūm bu kitābını besmele ve ḥamdele ile ibtidārdan ṣoñra Faḫr-i kā'ināt ᶜaleyhi efḍalü't-teḥıyyātuñ medḥ-i şerīfine āğāz ve ṣalāt ü selāma dem-sāz olmışdur. Zīrā İmām Fākehānīnüñ Şerḥu'r-Risāle nām ᶜicālesinde: Her bir emr-i ẕī-bāle mübāşeretde cenāb-ı Ḥaḳḳa ḥamd u ṡenā ve Faḫr-i ekrem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem ḥażretine ṣalāt ü selām ile ibtidār eylemek müsteḥabbdur, buyurmışdur. Binā'en ᶜaleyh nāẓım eyidür:

❴ سيدالكونين و ختمالمرسلين ❴ [Ü47b] Kevneynüñ ulusı ve mürselīnüñ ḫātemidür. **Seyyidü'l-kevneyn**, «dünyā vü ᶜuḳbānuñ ulusı» dimekdür. Zīrā seyyid, «ulu ve ᶜaẓīmü'l-ḳadr ve mevlā» maᶜnāsınadur. Aṣlı «sevyid» idi, vāv yāya ḳalb ve baᶜdehū idğām olınmağıla seyyid olmışdur. Cemᶜi

«sādāt» gelür. Pes bunda انا سيد ولد آدم ḥadīs̱-i şerīfine telmīḥ vardur ve mā-baᶜdine mużāfdur. Mużāfun-ileyh olan «el-kevneyn»de elif-lām ḥarf-i taᶜrīfdür. Kevneyn «vücūdeyn» dimekdür ki «mevcūdeyn» maᶜnāsınadur. Murād, dünyā vü ᶜuḳbādur. Bunlardan murād, ehlleridür yāḫod murād, ᶜālem-i ġayb ve ᶜālem-i şehādetdür. Ve ᶜinde'l-baᶜż seyyidü'l-kevneynde iżāfet «fī» maᶜnāsınadur. Bu kelām mübtedā'-i maḥẕūfuñ ḫaberidür, taḳdīr; «Muḥammed-i seyyidü'l-kevneyn» dimekdür. *Fā'ide:* İmām Münāvī rivāyeti üzre olan eḥādīs̱-i şerīfeler üzre seyyid ᶜünvānıyle muᶜanven olanlaruñ [S61b] eks̱eri bunlardur ki naḳl bi'l-maᶜnā ṭarīḳıyle ber-vech-i ātī beyān olınur: Seyyid-i şühedā: Ḥamze, seyyid-i ᶜArab: ᶜAlī, seyyid-i şübbān-ı ehl-i cennet: Ḥasen ve Ḥüseyn, seyyid-i Rūm: Ṣuheyb, seyyid-i Fārs: Selmān, seyyid-i Ḥabeşe: Bilāl, ḥażret-i Meryemden mā-ᶜadā seyyide-i nisā': Fāṭımetü'z-zehrā rıżvānu'llāhi ᶜaleyhim ve ᶜaleyhimā. Seyyid-i ḳavm: ḫādim-i ḳavm, seyyid-i ᶜamel: veraᶜ, seyyid-i riyāḥ: ṣabā, seyyid-i ṭaᶜām: laḥm baᶜdehū birinc, seyyid-i idām: milḥ, seyyid-i eşhür-i ḥarām: Muḥarrem, seyyid-i şühūr: Ramażān, seyyid-i eyyām: Cumᶜa, seyyid-i kelām: Ḳur'ān-ı ᶜaẓīmü'ş-şān, seyyid-i Ḳur'ān: sūre-i Baḳara, seyyid-i Baḳara: Āyetü'l-Kürsī, seyyid-i nās: Ādem ᶜaleyhi's-selām, seyyid-i veled-i Ādem: Seyyidü'l-kevneyn ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem. **Ve Ḫatmü'l-mürselīn**, vāv ile olan nüsḫaya göre Seyyidü'l-kevneyn üzerine maᶜṭūfdur. Bilā-vāv olan nüsḫaya göre ḫaber-i baᶜdehū ḫaberdür. Maᶜnā «mürsellerüñ ḫātemidür» dimekdür. Zīrā ḫatm, «mühr urmaḳ ve tamām itmek» maᶜnāsına olmaġıla bunda «ḫātem» maᶜnāsınadur, mā-baᶜdine mużāfdur. Mużāfun-ileyhi «el-mürselīn»de elif-lām, kemā-merre ḥarf-i taᶜrīfdür. Mürselīn, cemᶜdür; müfredi «mürsel»dür. Mürsel, ifᶜāl bābından ism-i mefᶜūl; luġat maᶜnāsı «gönderilmiş»dür, rasūl gibi. Ammā ᶜörf-i şerᶜde ᶜinde eks̱erü'l-ᶜulemā' rasūl, «şerīᶜat-ı cedīde ile gönderilen peyġamber»dür. Nebī ᶜāmmdur ve ᶜinde'l-baᶜż ḳader-i müşterek murād [Ü48a] olınmaġın rasūl ile nebī birbirinüñ maᶜnāsına gelür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde الايمان ان تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الاخر vārid olmışdur. Maᶜa-hāẕā cemīᶜ-i enbiyā'-i kirāma īmān getürmek lāzımdur. Enbiyā' ve mürselīnüñ evveli Ādem, āḫiri Faḫr-i ᶜālemdür. Bilā-taᶜyīn-i ᶜaded cümlesine īmān getürmek farżdur. Egerçi Müsned-i Aḥmedde vārid olan ḥaber üzre enbiyā'-i kirām yüz yigirmi dört biñdür, içlerinde rusül üç yüz on üçdür diyü ᶜaded taᶜyīn buyurmışlardur. Pes bunda ماكان محمد ابا احد من رجالكم ولكن رسوالله و خاتمالنبيين āyet-i mübīnine ve daḫı من بعدى لانبى ḥadis̱-i şerīfine telmīḥ vardur. Ḳaldı ki ḫātemiyyet-i Faḫr-i kā'ināt ᶜaleyhi [S62a] efḍalü'ṣ-ṣalātda niçe nikāt virmişlerdür. Ez-cümle şerīᶜat-ı ġarrāsınuñ ilā-yevmi'l-ḳıyām beḳāsı ve ümmetinüñ kes̱ret-i irtiḳāsı ve daḫı ber-manṭūḳ-ı ḥadīs̱-i şerif gürūh-ı enbiyā'-i ẕī-şān, Sulṭān-ı her-dü-s̱erānuñ vüzerāsı olmaġın sulṭānuñ bezme teşrīfi ḳudūm-ı vüzerādan ṣoñra olmaḳ de'b u ᶜādetinüñ īmāsı içündür. Maᶜlūm ola ki cemīᶜ-i enbiyā vü mürselīndeki aḫlāḳ-ı seniyye vü evṣāf-ı behiyye ve ᶜulūm u maᶜārif ü ādāb-ı leṭā'if ser-ḳāfile-i enbiyā olan Ḫātemü'l-mürselīnde mevcūddur. Zīrā aḫlāḳ-ı marżıyye bā-sırruhā kendü ile ḫitām bulmışdur. Nitekim انما بعثت لاتمم مكارمالاخلاق ḥadis̱-i şerīfi bu beyānda tamāmdur. Ve kemālāt-ı şerīfe ile iştiġālde cümle enbiyā Faḫr-i ᶜālemüñ nā'ibleridür. Nitekim والانبياء نواب ḥadīs̱-i şerīfi bu maᶜnāda kāfīdür. (...[Ü48b, Ü49a, S62b]...) Ve bu kemālātuñ baᶜżısına nāẓım Müferriḥ-nāmesinde bu vechle işāret buyurmışdur ki budur, *naẓm:*

محمد افتاب عالم افروز

ثنا کویش منم ازجان شب و روز

محمد [S63a] سرور اولاد ادم

محمد مهترین هر دو عالم

محمد اختیار انس و جانست

محمد مهتر پیغمبرانست

محمد را کسی سایه ندیده

براقش جبرئیل از جان کشیده

محمد شاهباز قاب قوسین

زده بر پشت پای از فقر کونین

محمد ان حبیب خاص رحمان

محمد کان لطف و بحر احسان

محمد در دو عالم کامرانست

از ان رو خاتم پیغمبرانست

محمد بود کادم اب و کل بود

محمد را همه تن جان و دل بود

محمد شد فراز ماه پروین

فلکها بهر سرور بسته ایین

محمد دین و ایمان داد مارا

ز حق تشریف و قران داد مرا

محمد داد مارا کام و مقصود

نموده راه مارا سوی معبود

Terceme li-şāriḥihi'l-faḳīr:

Muḥammeddür çü mihr-i ʿālem-efrūz

S̱enāsın eylerem cāndan şeb ü rūz

Muḥammed server-i evlād-ı Ādem

Muḥammed mefḫar-i ehl-i dü-ʿālem

Muḥammed iḫtiyār-ı ins ü cāndur

Muḥammed server-i peyġamberāndur

O ẕātuñ görmedi ẓıllın çü dīde

Burāḳın Cebre'īl cāndan keşīde

Muḥammed şāh-bāz-ı قاب قوسین

Urupdur püşt-i pāy ez faḳr-ı kevneyn

Muḥammeddür ḥabīb-i ḫāṣṣ-ı Raḥmān

Muḥammed kān-ı luṭf u baḥr-i iḥsān

Dü-ʿālemde Muḥammed kām-rāndur

Anuñçün Ḫātem-i peyġamberāndur

Nebī olmış idi ol Faḫr-i ʿālem

Henūz āb u gil içre iken Ādem

O bālā-devrdür ez-māh u pervīn

Felekler baġladı anuñçün āyīn

Muḥammed bize virdi dīn ü īmān

Getürdi çünki Ḥaḳḳdan bize Ḳur'ān

Muḥammed bize virdi kām u maḳṣūd

Bize gösterdi rāh-ı sūy-ı Maʿbūd

Bulayum dirseñ iy Rūḥī necātı

O Faḫr-i ʿāleme eyle ṣalātı

﴾ آخر آمد بود فخر اولين ﴿ Āḫir geldi, evvelīnüñ faḫri idi. [Ü49b] **Āḫir**, medd-i hemze ve kesr-i ḫā'-i muʿceme ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile ʿArabīdür; «ṣoñ» maʿnāsınadur. Fārisīsi «pāyān»dur. Evveline ḥarf-i ẓarf taḳdīriyle «der-āḫir» dimekdür. **Āmed**, «geldi» maʿnāsına māżī-i müfred-i ġā'ibdür. **Būd**, cūd ḳāfiye ve veznindedür; bunda «idi» maʿnāsınadur. Ve gāhī «būden» maʿnāsına gelür, «var olmaḳ» dimekdür. Ve gāhī māżī-i muḥakkī murād olınaraḳ istiʿmālinde ʿArabīdeki كان(kāne) kelimesi gibi efʿāl-i tāmmeden iʿtibārile «būd» ve efʿāl-i nāḳıṣadan iʿtibārile «şod» maʿnāsına olur. [S63b] **Faḫrü'l-evvelīn**, «selefde güẕer idenlerüñ mā-bihi'l-iftiḫārı» dimekdür. Zīrā faḫr, «şeref ve fażl ve ʿadd-i me'ās̱ir ve iftiḫār itmek» maʿnālarınadur. Bunda mā-bihi'l-iftiḫār maʿnāsı rūşendür. Mā-baʿdine mużāfdur. El-evvelīnde «el», ḥarf-i taʿrīfdür. Evvelīn cemʿdür, müfredi «evvel»dür. Evvel, ism-i tafḍīldür; mü'ennes̱i «ūlā»dur. Cemʿi «evvelūn ve evā'il»dür. Pes ḫulāṣa-i maʿnāda; Faḫr-i kā'ināt zamān iʿtibāriyle egerçi āḫirde geldi, ammā ʿulüvv-i şānı ḥasebiyle evvelīn-i kirām kendü ile iftiḫār idinürler idi yāḫod şeref ü şānda evvelīn üzerine fā'iḳ idi dimekdür. Buña göre faḫr, şeref ü fażl maʿnāsında müstaʿmel olmış olur. Niteki *ḳaṣīde:*

فاقالنبيين فى خلق و فى خلق

ولم يدانوه فى علم و فى كرم

maʿnā-yı mez̠kūrı mü'eyyiddür. Maʿlūm ola ki nāẓımuñ bu mıṣrāʿ-ı pākinde اولالمرسلين ادم و اخرهم محمد ḥadis̱-i şerīfi üzre evvelīnden murād, mürselīn ve āḫirīnden murād, ḫātemü'n-nebiyyīn idigi ẓāhirdür. Lākin ḫilḳat cihetinden evvel-i sulṭān-ı enbiyā idigi كنت اول نبيين فىالخلق و اخرهم فىالبعث ḥadīs̱-i şerīfinden ve daḫı اول ماخلقالله نورى او روحى ve daḫı كنت نبيا و ادم بين الماء والطين ḫaber-i münīfinden hüveydādur. Ḳaldı ki her şeyde ol ʿünvān ile muʿanven olanlaruñ beyānında Evveliyyāt-ı ʿArab ve Evveliyyāt-ı ʿAcem nāmında başḳa başḳa kitāblar taṣnīf itmişlerdür ki meşhūr ve her birinde evvel kimler idigi mesṭūrdur. Ve bunlardan mā-ʿadā baʿżı evveliyyāt eḥādīs̱-i şerīfe ile mübeyyendür. Ez-cümle İmām Münāvī raḥimehu'llāhuñ Deḳā'iḳu'l-Ḥaḳā'iḳında [Ü50a] eḥādīs̱ manṭūḳınca büzhiş-i

evveliyyātuñ baᶜżıları bunlardur ki naḳl bi'l-maᶜnā ṭarīḳıyle ber-vech-i ātī beyān olınur: Ḫilḳatde evvel-i nebiyyīn, Faḫr-i ᶜālemdür. Evvel-i ᶜilm, maᶜrifetdür. Evvel-i ḫuṣamā'-i rūz-ı cezā, hem-sāyedür. Evvel-i me'kūlāt-ı cinān, ḥāmil-i arżayn olan ḥūtuñ yüregidür. Evvel-i nāẓır-ı cemāl-i İlāh, Rasūlu'llāhdur. Evvel-i vārid-i ḥavż-ı Kevs̱er, ibtidā şeref-i İslām ile müşerref olanlardur. Evvel-i dīnde mefḳūd olan, emānetdür. Evvel-i ḫarāb-ı arż, her yerüñ cānib-i yemīnidür baᶜdehū yesārıdur. Evvel-i mütekellim-i aᶜżā der-rūz-ı cezā, ādemüñ faḫẕ ü keffidür. Evvel-i eşrāṭ-ı [S64a] sāᶜāt, şemsüñ maġribden ṭulūᶜıdur. Evvel-i tuḥfe-i mü'min, baᶜde'l-mevt üzerine namāz ḳılanuñ maġfiretidür. Evvel-i menzil-i āḫiret, ḳabrdür. Evvel-i fitne-i Benī-İsrā'īl, nisādur. Evvel-i sūre-i mā-ünzilet, sūre-i Müddes̱s̱irdür. Evvel-i merfūᶜ ez-nās ḫużūᶜdur. Evvel-i mūḥā, besmeledür. Evvel Mīzāna vażᶜ olınan, ḥüsn-i ḫulḳdur. Evvel-i kātib, baᶜde-Ādem İdrīs ᶜaleyhi's-selāmdur. Evvel-i mü'eẕẕin-i semā, Cebrā'īl ᶜaleyhi's-selām; evvel-i men ṣallā, maᶜa'n-nebiyy ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem ḥażret-i ᶜAlī rażıya'llāhu ᶜanhdur. Evvel سبحان ربی‌الاعلی diyen ḥażret-i İsrāfīl ᶜaleyhi's-selāmdur. Evvel ḳıyāmetde ḥükm olan, ḳan daᶜvālarıdur. Evvel-i men yuḥāseb ḥażret-i ᶜÖmer rażıya'llāhdur. Evvel-i men yünşiḳu'l-ḳabr ve evvel-i müşfiᶜ ve evvel-i dāḫilü'l-cennet, Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemdür. Evvel-i ḳā'il-i ammā baᶜd, ḥażret-i Dāvūd ᶜaleyhi's-selāmdur.

﴿ آنکه آمد نه فلک معراج او ﴾ Ol Seyyid-i sādāt ki ṭoḳuz felek anuñ miᶜrācı geldi. **Ān ki**, «o Seyyid-i ᶜālem ki»;**āmed**, «geldi»; **nüh felek**, «ṭoḳuz felek» dimekdür. Zīrā nüh, żamm-ı nūn ve sükūn-ı hā ile esmā'-i aᶜdāddan «ṭoḳuz» ᶜadedine dālldür. Felek, fānuñ ve lāmuñ fetḥaları ve kāfuñ sükūniyle «gök» dimekdür, her birine şāmildür. Cemᶜi «eflāk»dur. ᶜArabī ve Fārisīde müstaᶜmeldür. Nitekim «āsmān ve sipihr ve çerḫ-i gerdūn ve çerḫ-i mīnā ve çerḫ-i nīlūferī» dirler ve niçe taᶜbīrleri daḫı vardur. Eks̱er-i mütekellimīn ᶜindinde felek cism-i ḫıyemīdür ve ᶜinde baᶜżuhüm kürevīdür. [Ü50b] Lākin cümlesi ḫarḳ u iltiyāma ḳābiliyyetine ḳā'illerdür. Ve ber-manṭūḳı naẓm-ı Celīl yedidür dimişlerdür. Ammā ḳāṭıbet-i ḥukemā küreviyyetine ẕāhiblerdür. İçlerinden ḥukemā'-i İslāmiyye olanlar ḫarḳ u iltiyāma ḳābiliyyetin muḳırrlardur. Sā'irleri iḳrār itmeyüp ḳābiliyyet-i ḫarḳ u iltiyāmı ve bu ᶜilāve ile melā'ike-i kirāmı ve miᶜrāc-ı Seyyidü'l-enāmı inkār itmişlerdür, نعوذ بالله من ذلك . Ve ᶜadedi de ṭoḳuzdur. Yedisinde kevākib bulınur, lākin s̱āmin ve tāsiᶜde yokdur diyüp «felek-i aṭlas» didikleri kevākibden ḫulüvvine binā'endür, dimişlerdür. Ve ᶜinde'l-müneccimīn taḳsīm-i burūc üzre eflāk yigirmi dörtdür ve nüfūs-ı felekiyye otuz ikidür dirler. Bunuñ mebnā ᶜaleyhi ᶜilm-i hey'etdür. [S64b] Maᶜlūm ola ki ibtidā şāriḥ-i Hey'āt-ı Felekiyye ve muṣannıf-ı Kitābü'l-Luḥūnu's̱-S̱emāniyye olan ḥakīm Baṭlamyus, kürre-i meṭbūᶜa-i ḥayāt üzre uṣṭurlābı taṣnīf eylemişdür. Beyānı şöyledür ki: Eflāk ṭoḳuz olup evveli felek-i Ḳamerdür ki kürre-i arża ḳarīb ve ᶜanāṣır-ı erbaᶜayı muḥīṭ ü mümāssdur, eflākuñ aṣġarıdur. Anuñ üzerinde felek-i ᶜUṭārid ve anuñ üzerinde felek-i Zühre ve anuñ üzerinde felek-i Şems ve anuñ üzerinde felek-i Müşterī ve anuñ üzerinde felek-i Zuḥal ki felek-i sābiᶜdür ve anuñ üzerinde felek-i s̱āmin ki felekü'l-burūcdur, felekü's̱-s̱evābit daḫı dirler. Zīrā cemīᶜ-i kevākib-i s̱ābite andadur. Eflāk-ı sebᶜa-i meẕkūrede ẕikr olınan birer kevkebdür, birden ġayrı yoḳdur ki anlara «sebᶜa-i seyyāre» dirler. Her birinüñ bir ḥareket-i maḫṣūṣası vardur. Ve meẕkūr felek-i s̱āmini on iki ḳısma taḳsīm ḳılup her birine birer burc ve

birer ism virmişlerdür ki anlar; Ḥamel ve S̱evr ve Cevzā ve Sereṭān ve Esed ve Sünbüle ve Mīzān ve ᶜAḳreb ve Ḳavs ve Cedy ve Delv ve Ḥūtdur. Bunlaruñ altısı şarḳī ve altısı ġarbīdür. Ve bu altınuñ üçi ṣuᶜūd ve üçi hübūṭladur. Ve her bir üçe otuz derece taᶜyīn olınup ṭoḳsan derece ṣuᶜūd ve ṭoḳsan derece hübūṭdur ki Şems her gün bir dereceden ṭulūᶜ ider. Ve derecāt-ı mezḳūrede ṭulūᶜ itdikce ṣuᶜūd ḥasebiyle gün uzanur ve hübūṭ ḥasebiyle gün ḳıṣalur. [Ü141a][13] Yüz seksen günde bir, rūz ile şeb müsāvī olur. Yaᶜnī bir defᶜa burc-ı Ḥamele ve bir defᶜa burc-ı Mīzāna taḥvīl itdikce ki biri bahār ve biri güz faslıdur; müsāvāt vāḳiᶜ olur. Ve altı kevkebüñ daḫı mezḳūr burclara taḥvīli felekinüñ ḥareketine göredür. Şems her bir burcda otuz gün meks̱ itmegin üç yüz altmış günde devrin tamām ider. Ḳamer her bir burcda iki buçuḳ gün meks̱ itmekle otuz günde devresin tamām ider. Ve kevākib-i ḫamse-i bāḳıye daḫı her biri ḥareket-i maḫṣūṣasıyle on iki burcı devr ider. Felek-i s̱evābit üzerinde felek-i tāsiᶜ ki felekü'l-eflāk [S65a] ve felekü'l-aᶜẓam ve felekü'l-aṭlas daḫı dirler. Zīrā anda s̱evābit ü seyyāreden bir kevkeb yoḳdur. Bi-emri'llāh cemīᶜ-i eflāke ḥākim ve cümlesin muḥīṭdür. Buña felekü'l-es̱īr daḫı dirler, münserī deverāniyyetdedür ve sürᶜat-ı ḥareketi şol mertebedür ki yigirmi dört sāᶜatda yaᶜnī bir gün ve bir gicede devrin tamām ider. Ve seyri şarḳdan ġarbadur. Ve sā'irī olan eflāk-ı sebᶜanuñ ḥareketi ve seyri kimi reḥāvīdür ve ġarbdan şarḳadur, ve kimi ḥamāyilīdür. Ve mezḳūr felek-i aᶜẓamuñ devri serīᶜ ve sā'irinüñ devri baṭī olmaġıla, devr ü ḥareketleri şāhid degüldür, keẕā fī-Ferheng. Ve eks̱er-i şuᶜarā daḫı erbāb-ı hey'ātuñ ıṣṭılāḥ u elḳābları üzre eflākı «tisᶜa» ile taᶜbir eylemişdür. Pes nāẓımuñ bunda «nüh felek» dimesi buña mebnīdür. **Miᶜrāc-ı o**, iżāfetle «anuñ ālet-i ᶜurūcı» dimekdür. Zīrā miᶜrāc, kesr ile ism-i āletdür ve «miᶜrec» daḫı luġatdür. Cemᶜi «meᶜāric ve meᶜārīc» gelür. Fārisīde daḫı müstaᶜmeldür, aña «nerdubān» daḫı dirler. «O» lafẓı, żamīr-i ġāyibdür, Seyyidü'l-kevneyne rāciᶜdür. Miᶜrāc-ı şerīf , rūḥānī veyā cismānī olmasında ve ᶜadedinde ve vaḳtinde beyne'l-ᶜulemā eḳāvīl vardur. (...[Ü141b]...) Ve daḫı ᶜadedinde baᶜżıları yedi dimişlerdür. Lākin eṣḥaḥ-ı aḳvāl üzre miᶜrāc-ı şerīf-i Faḫr-i ᶜĀlem ikidür. Biri rūḥāñidür ki sāl-i baᶜs̱inde, taḳrīben altı māh teḳaddüm ḥucre-i [S65b] pāk-i Ümmühānīde vaḳiᶜ olmışdur. Ve biri daḫı cismānidür ki baᶜs̱inin on ikinci sālinde hicretden bir sene muḳaddem māh-ı Rebīᶜu'l-evvelüñ yigirmi yedinci gicesi Ḥaṭīm ile Ḥacer-i Esved miyānesinde iken vaḳiᶜ olmışdur. Nitekim ṣadr-ı şerīfinüñ şaḳḳı daḫı ikidür. Biri nev-bāve-i ḥadīḳa-i ṭufūliyyetde ikendür ve biri leyle-i İsrādadur. Ve semāvāt u mā-fevḳahāya ᶜurūc-ı devlet ve baᶜdehū ᶜavdet-i ᶜālīleri Burāḳ ile oldıġı meşhūr-ı āfāḳdur. Burāḳ, Cinān devābbından bir baġlden küçük ve ḥımārdan büyük ḥayvāndur. Levni aḳ ve meşyinde berḳden esraᶜ idigi ᶜaleyhi'l-ittifāḳdur. Bedeni misk-i eẕferden ve ayaḳları yāḳūtdan ve elleri lü'lü'den ve ṣadrı zebercedden ve ḳulaḳları zaᶜferāndan ve serci nūrdandur. Vaḳtā ki ol ṣadr-ı bedr-i kā'ināt ᶜaleyhi efḍalü't-teḥıyyāt ḥażretleri ṣad hezār ᶜizz ü veḳār ile şeb-i miᶜrācda üzerine süvār oldıḳda, cānib-i yemīninde ḥażret-i Cebrā'īl ᶜaleyhi's-selām rikābdār-ı Faḫrü'-l-ebrār ve pīşgāhında ḥażret-i İsrāfīl ᶜaleyhi's-selām niçe biñ melā'ike-i kirām ile cünbiş-nümā-yı reftār ve ḫiẕmet-i ᶜaliyyede oldıḳlarına kesb-i sürūr-ı bī-şümār iderek

[13] Metin Ü51a yerine Ü141a'dan devām etmektedir.

سبحان‌الذی اسری بعبده لیلا من‌المسجد الحرام الی‌المسجد الاقصی āyet-i şerīfi manṭūḳınca der-ḥāl Beytu’llāhi’l-ḥarāmdan Mescid-i Aḳṣāya şeref-endāz-ı mevkibe-i iclāl buyurdıḳda, *beyt:*

بحق چون پیشوای انبیا اوست

یقین سر دفتر اهل فنا اوست

müfādınca ol İmām-ı hüdā ḥażretleri ervāḥ-ı pāk-i enbiyāya imāmet ile iki rekᶜat namāz edāsından ṣoñra [Ü142a] bu ālāy-ı şevket-nümā ile cānib-i semāvāta ḫırām ve seyr-i ᶜacāyibāt-ı melekūt ile seyr-i ᶜarş ve teferrüc-i Dārü’s-selām eyledi. Baᶜdehū ثم دنی فتدلی فکان قاب قوسین او ادنی āyet-i şeref-nümāsı manṭūḳınca iḥrāz-ı ḳurb-ı şerāfet ve maḥrem-i ḥarīm-i ḫāṣṣ-ı Cenāb-ı ᶜizzet oldı. Nitekim *naẓm:*

رسول مشرق و مغرب امام انس و ملک

که بساط شرف شهسوار کونین است

زهی بلند کمانی که در صف دعوی

همه نشانهٔ او قلب قاب قوسین است

buyurmışlardur. Bunda ḳalb, «miyāne» maᶜnāsınadur. «Ḳābe ḳavseyn», şerefden kināyedür. Pes فاوحی الی عبده ما اوحی mıṣdāḳınca bilā-vāsıṭa maẓhar-ı vaḥy-i ḥażret-i Mevlā oldı. Ve vaḥy-i bī-vāsıṭanuñ [S66a] beyānında müfessirīn-i ᶜiẓām niçe maᶜāni-i şerīfe ᶜıyān buyurmışlardur. Şerḥ-i Muḳaddemede eyidür: Ol daḫı şerīfden murād, sūre-i Baḳaranuñ āḫiri olan امن‌الرسول ilā-āḫiri’l-āyeh āyet-i şerīfesidür ki bilā-vāsıṭa-i Cibrīl Faḫr-i ᶜāleme anda vaḥy olmışdur. Ve Vānī ᶜaleyhi raḥmetü’ṣ-Ṣamedānī ᶜArā’isinde eyidür: Ḥażret-i ᶜĀyişe rażıya’llāhu ᶜanhādan rivāyet olındığı üzre Ḫudā-yı müteᶜāl ol Rasūlinüñ ḫıṣāl-i ḥażretine eyitdi kim: “Yā Muḥammed ! Eger ᶜitāb olmasayidi ümmetüñe ḥisāb olmaz idi.” Bir rivāyetde: “Yā Muḥammed ! Ümmetüñe ḫaber vir ki, eger bir kimse kendülere iḥsānı içün severlerse ben ᶜaẓametimle aña ehlem, ve ᶜibādumı severem. Ve eger kendülere cefāsı içün bir kimseden istiḥyā iderler ise ben ᶜaẓametimle aña evlāyem.” Rivāyet-i dīgerde انک القاسم بین‌الجنة والنار diyü vaḥy olınmışdur. Ve rivāyet-i dīgerde: “Yā Muḥammed! Sen cennete girmedin sā’ir enbiyā’-i kirām girmez ve senüñ ümmetüñ cennete girmedin ümem-i sā’ir girmez.” diyü vaḥy olınmışdur. Ve rivāyet-i dīgerde: “Yā Muḥammed! Seni meyāmīn-i Kevs̱er ile taḫṣīṣ eyledüm. Ehl-i Cinān mā’ ve leben ve ḫamr ve ᶜasel ile senüñ mihmānuñdur.” diyü vaḥy olınmışdur. Ve rivāyet-i dīgerde ḥażret-i Fāṭımetü’z-zehrādan mervīdür ki Ḫudā eyitdi: “Yā Muḥammed! Ben ᶜibādumuñ rızḳına żāmin oldum. Ḥāl bu ki ümmetüñ aña iᶜtimād itmezler. Ve āteşi iᶜdām içün ḫalḳ itdüm, anlar nāra duḫūle cehd iderler. Ben kendülerden ᶜamel-i ġudüvvi ṭaleb iderim, kendüler benden rızḳ-ı ġudüvvi ṭaleb iderler. Ḥāl bu ki rızḳların ġayra virmem. Ve anlar ġayruñ ru’yeti [Ü142b] içün baña ṭāᶜat iderler. Ḥāl bu ki muᶜizz ü müẕill benüm. Ve anlar recāyı benden idüp ḫavfi ġayrdan iderler. Ve kendülere münᶜim-i ḥaḳīḳī ben iken şükri ġayrlara iderler.” diyü vaḥy olınmışdur. Ve rivāyet-i dīgerde: “Yā Muḥammed ! Saña ümmetüñüñ s̱ülüs̱in baḫş eyledüm ve s̱ülüs̱ānın daḫı ḳıyāmetde baḫş iderim.” diyü vaḥy olınmışdur. Ve rivāyet-i dīgerde: “Yā Muḥammed ! Ümmetüñüñ ḳıyāmetde ḥisābları dirāz olmamaḳ içün mālların dünyāda az eyledüm. Ve ḳulūbları ḳasvet bulmamaḳ içün ᶜömrlerin ġāyet ṭūl eyledüm. Ve dünyādan bilā-tevbe ḫurūc eylememeleri içün mevtlerin füc’eten

ḳılmadum. Ve ḳabrde meks̱ ü ḥabsleri çoḳ [S66b] olmamaḳ içün kendüleri āḫir zamānda getürdüm.” diyü vaḥy olınmışdur. Ve rivāyet-i dīgerde: “Yā Muḥammed ! Ümmetüñ iṭāᶜat ve ᶜiṣyān iderler. Ṭāᶜatları rıżām iledür ve maᶜṣıyyetleri ḳażām iledür. Pes rıżām içün olanı anlardan ḳabūl iderem ki ben Kerīmem. Ve ḳāżām ile olanı anlardan maġfiret iderem ki ben Raḥīmem.” diyü vaḥy olmışdur. Ve rivāyet-i dīgerde: “یامحمد عش ما شئت فانک میت واحبب من شئت فانک مفارق وعمل ماشئت فانک مجزیبه” diyü vaḥy olınmışdur. Ve rivāyet-i dīgerde: “Yā Muḥammed ! Ḫalḳdan ḳaṭᶜ-ı ümīd eyle ki ellerinde bir nesne yoḳdur. Ve hemīşe ṣoḥbetüñi baña ḥaṣr eyle ki merciᶜüñ bañadur. Ve ḳalbüñi dünyāya müteᶜalliḳ ḳılma ki seni dünyā içün ḫalḳ itmedüm.” diyü vaḥy olınmışdur, intihā. *Fā’ide:* Maᶜlūm ola ki Faḫr-i ᶜālemüñ Mescid-i Ḥarāmdan Mescid-i ᶜĀḳsāya şeb-i İsrāda teşrīf-i şerīfin inkār iden neᶜūẕü bi’llāh kāfir olur. Zīrā naṣṣ ile s̱ābitdür, naṣṣuñ münkiri ise kāfirdür. Ammā Mescid-i Aḳṣādan semāvāta ᶜurūcın inkār iden kāfir olmaz, mübtediᶜ ü fāsıḳ olur. Zīrā bu eḥādīs̱-i ġayr-ı mütevātire ile s̱ābitdür. Ġayr-ı mütevātirüñ münkiri ise mübtediᶜdür, kāfir degüldür.

❴ انبیا و اولیا محتاج او ❵ Enbiyā vü evliyā anuñ muḥtācıdur. **Enbiyā**, cemᶜdür; müfredi «nebī», aṣlı iᶜtibāriyle mehmūzdur ve Nāfiᶜ böyle ḳırā’et buyurmışdur. Lākin cumhūr bu mis̱illüde hemzeyi yāya tebdīl ve idġām buyurmışdur. Faᶜīl vezninde, «muḫbir» veyāḫod «muḫber» maᶜnāsınadur. Zīrā ikide daḫı nebī ḥaḳḳında ṣādıḳdur. Ve ᶜinde’l-baᶜż teşdīdile faᶜᶜīl veznindedür, «rifᶜat» maᶜnāsına olan «nübüvvet»den me’ḫūẕdur. Fārisīde «peyġamber»dür. [Ü143a] **Vü evliyā**, mā-ḳabline maᶜṭūfdur. Cemᶜdür, müfredi «velī»dür. Velī, «dost» maᶜnāsınadur. Pes evliyā, Ḫudānuñ dostları dimekdür, murād maᶜlūmdur. **Muḥtāc-ı o**, iżāfetle «anuñ muḥtācı» dimekdür. Muḥtāc, iftiᶜāl bābından ism-i fāᶜildür, maᶜnāsı maᶜrūfdur. «O» lafẓı żamīrdür, kemā-merre Seyyid-i ᶜāleme rāciᶜdür. Ve āḫirinde edā’-i ḫaber taḳdīriyle «ost» dimek ẓāhirdür. Pes enbiyā’-i ᶜiẓām ve evliyā’-i kirāmuñ Ḫᵛāce-i kevneyn ve Rasūlu’ [S67a] s̱-s̱aḳaleyn ḥażretine iḥtiyācı لولاک لما خلقت الافلاک mażmūn-ı pāki delāletince cümle-i mevcudātuñ mevcūdiyyeti Faḫr-i ᶜālemüñ ᶜāleme teşrīfi ḥurmetine oldıġından ve daḫı ol müşeefaᶜ ü ṣāḥib-i şefāᶜat-i kübrā olup ve nūş-ı ḥavż-ı kevs̱erinde cümle-i ḫavāṣṣ kendünüñ mihmān-ı ḫāṣṣı oldıġından ve eẕhān-ı pāk-i ḫavāṣṣda maᶜlūm olan kemālāt-ı Seyyidü’s-sādāt ḥasebiyle niçe enbiyā kendünüñ ümmeti olmaġı recāsında oldıḳlarındandur.

❴ شد وجودش رحمة للعالمین ❵ Anuñ vücūdı ᶜālemīne raḥmet oldı. **Şüd**, bunda «oldı» maᶜnāsına efᶜāl-i ᶜāmmeden māżīdür. Ve gāh «gitdi» maᶜnāsına da olur. **Vücūdeş**, «anuñ vücūdı» dimekdür. Vücūd maᶜrūfdur ve āḫirinde «şīn» żamīrdür, Faḫr-i ᶜāleme rāciᶜdür. **Raḥmeten lil-ᶜālemīn**, «ᶜālemīn içün raḥmet» dimekdür. Raḥmet, ᶜArabīdür ve Fārisīde daḫı taᶜcīmen müstaᶜmeldür. Luġatde «hunüvv-i ḳalb ve re’fet ve taᶜaṭṭuf ve meyl» maᶜnāsınadur. Pes bu maᶜnālaruñ Ḫudāda ᶜadem-i cereyānından bunda ẕikr-i melzūm ve irāde-i lāzım ṭarīḳıyle mecāzen «inᶜām u iḥsān» murād olınur. Ve daḫı Ḫudāya nisbet olınan keyfiyyāt-ı nefsāniyyelerüñ her birinde böyle mecāz iᶜtibārı lāzımdur. Mes̱elā, ġażab ve ḥilm ve ḥayā gibi ki, cümle maᶜānī-i lāzımeleri murāddur. İmdi bunda وما ارسلناک الا رحمة للعالمین āyet-i mübīnine telmīḥ vardur. Ve bu āyet-i şerīfüñ beyānında Ḳāḍī ᶜİyāż ᶜaleyhi raḥmetü’l-Feyyāż eyidür: Ḥażret-i Muḥammed

ṣalla’llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ ḥayātı ve vefātı raḥmetdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfinde حياتى خير لكم ومماتى خير لكم vārid olmışdur. Vefāt-ı şerīfinde olan ḫayruñ beyānı اذا اراد الله رحمه بامة فيض نبيها قبلها فجعل لها سلفا و فرطا ḥadīs̱-i şerīfinden, [Ü143b] ve ümmet-i maʿṣūm ḥaḳḳında وما كانالله معذبهم وهم يستغفرون āyet-i şerīfinüñ nüzūlinden nümāyāndur. ʿĀlemīnden murād «cemīʿ-i ḫalḳ»dur. Pes mü’mine raḥmet oldıġı, anlara sebīl-i ḥaḳḳı irā’et ile hidāyetdür. Nitekim انما انا مهداة ḥadīs̱-i şerīfi buña dālldur. Ve münāfıḳīne raḥmet oldıġı, anlara ḳatlden emān virdigidür. Kāfirlere raḥmetüñ maʿnāsı, az̠āblarınuñ [S67b] ḳıyāmete te’ḫīridür. Ve daḫı rivāyet olınur ki Faḫr-i ʿālem ṣallla’llāhu ʿaleyhi ve sellem, ḥażret-i Cebrā’īl ʿaleyhi’s-selāma su’āl buyurup: “هل اصابک من هذهالرحمة نبى” didikde ḥażret-i Cebrā’īl eyitdi: “Yā Rasula’llāh! Ben ʿāḳıbet fikriyle ġāyet bīmnāk idüm. Vaḳtā ki cenāb-ı vālā-nişānına nāzil olan Ḳur’ān-ı ʿaẓīmü’ş-şānuñ beyān-ı midḥat-nişānında انه لقول رسول كريم ذى قوة عند ذىالعرش مكين مطاع ثم امين āyet-i mübīni ile Ḥaḳḳ teʿālānuñ üzerüme s̱enā ʿināyeti bāʿis̱-i zevāl-i fikr-i ʿāḳıbet olmaġın bi-berekāti’l-Ḳur’ān maẓhar-ı raḥmet ve nā’il-i emān olmışdum.” diyü buyurmışdur, intihā. Ve bu mıṣrāʿa işāretde dimişlerdür:

صدر عالم افتاب صدر دين

قدر او را عرش اعظم چون زمين

يک پياده در رکابش عقل کل

يک سوار اندر صفش روحالامين

در ازل منشور او فخرالبشر

تا ابد طغراش ختم المرسلين

من چه کويم وصف او جبار کفت

وصف پاکش رحمة للعالمين

Yaʿnī ol şems-i şerʿ u dīn-i mübīn olan Ṣadr-ı ʿālem ṣalla’llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ ḳadr-i vālāsı şol mertebe aʿlādur ki ṭārem-i aʿlā-yı ḳadrine nisbet ʿArş-ı aʿẓam, mānend-i zemīndür. Ve o ṣadr-ı kā’inātuñ rikāb-ı müsteṭābında ʿaḳl-ı küll ile taʿbīr olınan ʿArş-ı mecīd bir pāyededür. Ve ḥayāt-süvār olan Rūḥu’l-emīn, ṣaff-ı ġazevāt-ı nuṣret-āyātında yek-süvār ve ḫiẕmetine dil-dādedür. Ve ol Sulṭān-ı taḫt-ı nübüvvetüñ ezelde menşūrı «Faḫrü’l-beşer» ile meşhūr olmaġın ṭuġrā-yı ġarrā-yı ḳıbāle-i risāleti, tā-ebed «Ḫatmü’l-mürselīn»dür. Pes ben ʿāciz, o memdūḥ-ı Ḫudānuñ vaṣf-ı ʿulyāsın lisān-ı beyān ve zebān-ı serīʿu’l-cereyān ile niçe taḳdīr ü taḥrīr ideyüm ki, anuñ vaṣf-ı şerīfinde ḥażret-i Melik-i Muʿīn: وما ارسلناک الا رحمة للعالمين buyurmışdur.

﴿ مسجد او شد [Ü144a] همه روى زمين ﴾ Dükeli yir yüzi anuñ mescidi oldı. **Mescid-i o**, iżāfetle «anuñ secdegāhı» dimekdür. Mescid, fetḥ-i mīm ve kesr-i cīm ile mefʿil vezninde, ism-i mekān-ı ʿArabīdür; maʿnāsı maʿrūfdur. «O» lafẓı żamīrdür, Faḫr-i ʿāleme rāciʿdür. **Şüd**, «oldı»; **Heme rūy-ı zemīn**, iżāfet ile «cemīʿ yir yüzi» dimekdür. Zīrā [S68a] heme lafẓı bunda «cümle» maʿnāsınadur ki aṣlı «hem»dür. Āḫirindeki hā, maʿnā-yı aṣlī-i ʿāmmden maʿnā-yı ḫāṣṣ-ı ʿalemiyyete naḳl içündür. ʿArabīde

maᶜnā-yı mezkūrı «küll» ile taᶜbīr ider ve Türkīde «dükeli» ile taᶜbīr iderler. Rūy, żamm-ı rā ve işbāᶜ-ı vāv ile «yüz» maᶜnāsınadur ki ᶜArabīsi «vech»dür. Ve daḫı «arḳa muḳābili olan yüz» maᶜnāsına istiᶜmāl olınur. Ve mecāzen cānib-i ẓāhire «yüz» dirler. Mes̱elā arż-ı musaṭṭaḥuñ cānib-i ẓāhirine «rūy-ı zemīn» dirler, mā-naḥnü fīhi gibi. Zemīn, maᶜrūfdur. Pes bu mısrāᶜuñ ḫulāsa-i maᶜnāsında murād; vech-i arż cemīᶜan ümmetine secdegāh oldı ki ümem-i sālife gibi mes̱elā ṣaḥrāya gitdiginde [Ü52a][14] miḥrāb u mescid naḳle muḥtāc olınmadı yāḫod ümmeti ümem-i sā'irden kes̱īr oldı yāḫod kāffe-i nāsa belki cümle-i maḫlūḳāta rasūl baᶜs̱ olındı dimekdür. (...)

﴿ آنكه يارش بود ابو بكر و عمر ﴾ Ol Faḫr-i ᶜālem ki anuñ yāri idi Ebū Bekr ü ᶜÖmer. **Ān ki**, «Ol Seyyidü'l-ᶜālem ki»; **yāreş būd**, «anuñ yāri idi» dimekdür. Yār lafẓınuñ maᶜnā-yı aṣlīsi «muᶜīn ü muṣāḥib»dür, eṣḥāb-ı bā-ṣafāya «yārān» didikleri bundandur. Ḳaçan āḫirine yā ḥarfi dāḫil olup «yārī» dinse, «muᶜāvenet» maᶜnāsına olur. Elifi yāya tebdīl idüp «yārā» dirler, ol zamān maᶜnāsı yardım içün mecāz olan «ḳudret» olur. Āḫirindeki şīn ḥarfine mużāfdur. Şīn żāmīr-i ġāyibdür, Faḫr-i ᶜāleme rāciᶜdür. Būd kelimesi, «idi» maᶜnāsınadur. Ve daḫı mużāriᶜuñ āḫirine merbūṭ olmaḳ üzre edāt-ı ḫaber olan «est» maᶜnāsına [S68b] olmaḳ daḫı muḥtemeldür. **Ebū Bekr** ism-i şerīfi ᶜAbdu'llāh bin ᶜOs̱mān Ebā Ḳuḥāfe bin ᶜAmr bin Saᶜd bin Teym bin Mürre. Yedinci atada Faḫr-i ᶜālem ṣala'llāhu ᶜaleyhi ve selleme ulaşur ve kendüye «ṣıddīḳ» tesmiyesi Ḫudādandur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde يا ابا بكر تسماكالله الصديق vārid olmışdur. Ve daḫı «ᶜatīḳ» tesmiye olınmışdur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde من اراد ان ينظر الى عتيق فلينظرالى ابى بكر vārid olmışdur. Ve müşāhedüñ [Ü52b] cümlesinde Faḫr-i kā'ināt ile bulınmışdur. Ḥattā Cāhiliyyet ve İslāmda Faḫr-i ᶜālemden mufāreḳat eylemedi dirler. Ricālden, evvel şeref-i İslām ile müşerref olan ve leyle-i Miᶜrācda Faḫr-i ᶜālemüñ Mekke-i mükerremeden Mescid-i Aḳṣāya teşrīfin ibtidā taṣdīḳ iden kendüdür. (...) Pes kendüye sıddīḳ tesmiyesinüñ bir vechi daḫı budur dimişlerdür. Şekl ü sīmāda beyāż u naḥīf ve ᶜārıżaynı ḫafīf bir ẕāt-ı şerīf idi. Ve ḥilye-i cemāl olan liḥye-i mübārekin ḥınnā vü kütüm ile zeyn ider idi. Faḫr-i ᶜālemden soñra yir yüzinde efḍal-i nās kendüdür. Kendünüñ ve ebeveyninüñ ve veledinüñ ve veled-i veledinüñ Faḫr-i ᶜālem ile ṣoḥbeti olmışdur. Beyne'l-Eṣḥāb bu devlet ile kām-yāb olmaḳ ancaḳ kendüye maḫṣūṣdur. Ve Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem āḫir-i ᶜömr-i şerīfinde kendüye imāmet tefvīż itmegin vefāt-ı Faḫr-i kā'ināta degin miḥrāb-ı saᶜādet-penāh-ı Rasūlu'llāhda ḳā'im-i maḳām olup on altı vaḳt namāzda imāmet ile pīşvā-yı Eṣḥāb-ı kirām olmışdur. Bu vechle imāmete muḫtār-ı Faḫrü'l-ebrār oldıġı baᶜde vefātü'n-Nebī ḫilāfetine işāret-i ᶜaliyyedür, diyü buyurmışlardur. Ḥażret-i Sıddīḳuñ mevlidi Mekke-i mükerremedür. Eṣḥāb-ı Fīl tārīḫinden iki sāl dört māhdan birḳaç gün muḳaddem ᶜālem-i dünyāya teşrīf ile vażᶜ-ı ḳadem buyurmışdur. Baᶜde vefātü'n-Nebī müddet-i ḫilāfeti iki sāl dört māhdur. Sāl-i Hicretüñ on üçinci senesi Cemāẕi'l-āḫirinüñ yigirmi altıncı gicesi leyle-i is̱nāda [S69a] baᶜde'l-maġrib ḳable'l-ᶜişā ᶜāzim-i dārü'l-beḳā ve vāṣıl-ı cennetü'l-me'vā olmışdur. Fe-ᶜalā-hāẕā ᶜömr-i şerīfi altmış üç olmışdur. Ve baᶜde vefātühu vaṣıyyeti üzre kendüyi hemser-i ᶜiffet-perveri olan Esmā binti

[14] Metin Ü144a'dan sonra Ü52a'dan devām etmektedir.

ᶜUmeys rażıya'llāhu ᶜanhā ġasl idüp ḥażret-i ᶜÖmer-i Fārūḳ rażıyallāhu ᶜanh namāzın [Ü51a][15] ḳıldurdı. Eṣḥāb-ı kirāmdan ḫalḳ-ı kes̱īr kendüden vāfir rivāyet buyurmışlardur. **Ve ᶜÖmer**, Ebū Bekr üzerine maᶜṭūfdur. ᶜÖmer, emīrü'l-mü'minīn ᶜÖmer bin el-Ḫaṭṭābdur. Ḥażret-i Fārūḳ dinmekle maᶜrūf ve Ebū Ḥafṣati'l-ᶜAdevi'l-Ḳureyşī ile meşhūrdur. Baᶜs̱-i Nebevīnüñ altıncı sālinde ve bir rivāyetde beşinci sālinde şeref-i İslām ile müşerref ü be-nām oldı. Ol vaḳtde ricālden ḳırḳ kimesne ve nisādan on bir kimesne İslām ile müşerref olmışlar idi. Gürūh-ı pür-şükūh-ı İslāmiyānuñ ḳırḳıncısı ḥażret-i Fārūḳ idi dirler. Pes fırḳa-i İslāmiyān ve dā'ire-i ehl-i īmān ḥażret-i Fārūḳ ile tekemmül-i ᶜaded-i erbaᶜīn itmegile zümre-i İslāmiyān ceyb-i iḫtifādan serīr-āverde-i devlet ve iẓhār-ı şecāᶜat ve ibrāz-ı menşūr-ı ᶜadālet ḳıldılar. Zīrā ḳażā'-i İlāhīde maşrıḳdan maġribe dek fetḥ-i dünyā ve iẓhār-ı dīn-i Muṣṭafā, Çehār-yār-ı güzīn ile temkīn bulacaġın ḥażret-i Rabbü'l-ᶜālemīn ol Ḫātemü'n-nebiyyīn ḥażretine bildürmegin, kifāyet-i nuṣret-i dīn-i İslām ḥażret-i Fārūḳuñ merkez-i dā'ire-i Eṣḥāb-ı kirām olmasına mevḳūf oldıḳda Sulṭān-ı enbiyā ṣalla'lāhu ᶜaleyhi ve sellem اللهم ايدالاسلام بعمر ve fī-rivāyetihi اللهم اعزالدين بعمر بن الخطاب ve fī-rivāyetihi اللهم اعزالاسلام بعمر خاصة daᶜavāt-ı icābet-ġāyāt ile İslām-ı ᶜÖmer içün dergāh-ı Ḫudāya münācāt buyurmışdı. Pes duᶜā-yı Rasūlu'llāh maḳbūl-i İlāh olmaġın ḥażret-i Fārūḳ şeref-i İslām ile müşerref olmışdur. Ve İslām-ı ᶜÖmer ile Fārūḳ tesmiyesi beyānında birḳaç vech naḳl eylemişlerdür. Evceh olan İmām Tirmiẕīnüñ Esāmī-i Ricāl nām kitābında beyān buyurdıġıdur. İmām-ı müşārun ileyh eyidür: İbnü ᶜAbbās rażıya'llāhu ᶜanh eyitmiş ki; ḥażret-i ᶜÖmer rażıya'llāhu ᶜanhdan Fārūḳ ismiyle tesmiye [S69b] oldıġınuñ vechini su'āl eyledüm. Cevāb-ı müsteṭābında buyurdı kim: Vaḳtā ki hidāyet-i Bārīyle ḥażret-i Hamze rażıya'llāhu ᶜanh benden se rūz muḳaddem şeref-i İslām ile müşerref ve Faḫr-i ᶜāleme hem-dem olmışidi. Ol eyyām-ı saᶜd-encāmda Ḫālıḳu'l-berāyā ve fāliḳu'l-ḥabbi ve'n-nevā olan ḥażret-i Mevlā celle ve ᶜalā İslām içün ṣadrumı münşeriḥ ḳılmaġın الله لااله الا هو لهالاسماءالحسنى ẕikr-i şerīfin [Ü51b] dilde yād ve bunuñ berekātından maẓhar-ı inşirāḥ-ı fu'ād oldıġımda hübūb-ı nesā'im-i tevfīḳ-i İlāhi ile baña rūy-ı zemīnde simāt-ı fāyiḥa-i Faḫr-i kā'inātdan ḫoşter bir nesīm-i feyż-es̱er ve meşāmm-ı cānuma andan ziyāde ᶜıṭr-sāy olur bir misk-i eẕfer bulınmadıġından ol bāġbān-ı gülşen-i İlāhīnüñ gül-i ḫoş-būy-ı ṣoḥbetine telāḳī ve ḫaber-i ġāliye-es̱eriyle taᶜṭīr-i meşāmm itmegüñ iştiyāḳı rubūde-i ārām-ı dil-i müştāḳānem olmaġın ḫᵛāher-i ᶜiffet-perverüme eyitdüm: "ᶜAcebā Seyyidü'l-beşer ve Şefīᶜ-i rūz-ı maḥşer ne ṭarafda mesned-ārā-yı devlet ü minaṣṣa-pīrā-yı ṣoḥbetdür?" Pes hemşīrem eyitdi: "Şimdi ol sulṭān-ı taḫt-ı ıṣṭıfā ḥażret-i Muḥammedü'l-Muṣṭafā Ṣafā ḳurbinde olan Dār-ı Erḳam bin Ebi'l-Erḳamda encümen-ārā-yı yārān-ı ṣafā vü şemᶜ-i cemᶜ-i iḫvān-ı ehl-i vefādur." Pes *naẓm:*

Yā Rab der-i mesdūd-ı temennāmı küşād it

Dest-i emelüm ḥalḳa-zen-i bāb-ı murād it

diyerek cünbiş-i pāy-ı şitāb ile der-i Dārü'l-Erḳama vuṣūl bulup dest-i ıżṭırāb ile daḳḳ-ı gülmīḫ-i bāb-ı ḳabūl eyledüm. Nā-gāh ṭarrāḳa-i ḫalḳa-i der, derūn-ı dārda olan Eṣḥāb-ı kirāmı āgāh-ı ḫaber itmegin, ol meclis-i semā-sīmāda kevākib-i s̱üreyyāāsā bir yire cemᶜ olan Eṣḥāba ḥażret-i Ḥamze eyitdi: "Ne ḫaber?"

---

[15] Metin Ü52b'den sonra Ü51a'dan devām etemektedir.

Eyitdiler ki: "جاء عمر" Pes benüm şitāb ile bāba geldigümi ol Şems-i felek-i risālet olan cenāb-ı Cāmiᶜu'l-aḥbāba ḫaber virdiler. Ol ān-ı celālet-iḳtirānda ol Serdār-ı meydān-ı mürüvvet ü vefā ve Sulṭān-ı merdān-ı fütüvvet-fezā ḥażretleri ol beyt-i saᶜādetden devlet ü şevket ve ṣalābet ü mehābet ile ḫāric-i derde baña yaḳın gelüp mübārek dest-i rāst-ı ᶜināyetiyle mecāmiᶜ-i s̱iyābumdan beni ẓabṭ u zebūn idüp bir defᶜa cünbiş gösterdikde [S70a] kendi kendümi ẓabṭ ile pā-ber-cā olmaġa iḳtidārum ḳalmayup nāḳa-i maẓbūṭu'lᶜalāḳavārī pīşgāh-ı muᶜcize-penāh-ı Rasūlu'llāhda dizüm üzre ināḫa-pez̠īr oldum. Ol zamān ḥażret-i Ḥabīb-i Raḥmān lisān-ı muᶜciz-beyānıyle وما انت بمنة يا عمر yaᶜnī "İy ᶜÖmer ḫalāṣa çāreñ yoḳdur." diyü buyurmaġın hidāyet-i Bārī yārī olup ṭūṭī-i zebānuma اشهد ان لااله الاالله وحده لاشريک له و اشهد ان محمدا عبده و رسوله kelime-i şehd-āmīz-i tevḥīd-i ḥalāvet-baḫş-ı İslām olup ḳabūl-i īmān ile taḫlīṣ-i girībān u cān eyledigimde [Ü53a][16] meclis-i saᶜādetde cünbiş-nümā-yı ᶜayn-ı seyrān olan fırḳa-i İslāmiyān şādān olaraḳ benimle tekbīre āġāz ve tehlīle bir güne dem-sāz oldılar ki başḳa mülāḥaẓa ile raṣad-nişīn-i mirṣad-ı Mescid-i Ḥarām olan bī-gāneler tekbīr ü tevḥīdümüzüñ ṣadā-yı mehābet-iḥtivāsın istimāᶜ idüp müteġayyirü'l-bāl oldılar. Pes eyitdüm: "Yā Rasūla'llāh ! Bizler ḥaḳḳ üzre degülmiyüz?" Eyitdi: "Belā yā ᶜÖmer ! Nefsüm ḳabża-i ḳudretinde olan Ḫudā ḥaḳḳıyçün ölürseñüz ḥaḳḳ üzre ölürsüz ve ḳalursañuz ḥaḳḳ üzre ḳalursuz." Ol zamān eyitdüm: "İy Server-i sādāt ve iy Eşref-i mevcūdāt ! Tā-be-key ᶜuzlet-nişīn-i zāviye-i inzivā olup iḫtifā idelüm? İmdi Cenāb-ı vālā-şānuñı risālet ile baᶜs̱ iden Ḫudā-yı müteᶜāl ḥaḳḳıyçün ser-ber-āverde-i ceyb-i iḫtifā olup iẓhār-ı kevkebe-i İslām ile ibrāz-ı mevkibe-i şeref ü nām idevüz." diyüp ḥāẓır olan fırḳa-i İslāmiyānı iki ṣaff ḳılup ṣaffuñ birinde Ḥamze-i ṣāḥib-ḳırān-ı zamān ve birinde bu bende-i Sübḥān ḳıyām idüp, ol rehber-i dīn-i mübīn olan Faḫrü'l-mürselīn ḥażretinüñ yemīn ü yesārında bu vechle tertīb-i ālāy-ı devlet ve tanẓīm-i niẓām-ı şevket ile dāmen-der-miyān-ı cümle-i yārān ve ḫāṣṣaten ol Mefḫar-ı ᶜālemiyān ile ḫırām-āver-i sūy-ı Mescid-i Ḥarām olup, ġırīv-i şīrāne-i Eṣḥāb-ı kirām ve ṣadā-yı mehābet-iḥtivā-yı eṣ-ṣalātü ve's-selāmü ᶜalā-Seyyidi'l-enām ile iẓhār-ı şevket-i İslām ve iᶜlān-ı ṣalābet-i īmān u iḥtişām eyledigimizde, ṣanādīd-i Ḳureyş nā-kām ve mebhūt u süst-endām oldılar. Ol ān-ı ġalebe-iḳtirānda «Fārūḳ» [S70b] tesmiyesiyle nāmdār ve muṣāḥib-i ḥażret-i Faḫrü'l-ebrār oldum didi, intihā. Ve daḫı Dāvūd bin el-Ḥaṣīn ve Zührī rażıya'llāhu anhümā eyidürler ki: لما اسلم عمر نزل جبرائل فقال يا محمد استبشروا اهل سماء باسلام عمر. Yaᶜnī ḥażret-i ᶜÖmer-i Fāruḳ rażıya'llāhu ᶜanh şeref-i İslām ile müşerref oldıḳda ḥażret-i Cebrā'īl ᶜaleyhi's-selām nāzil olup eyitdi: "Yā Muḥammed ! İslām-ı ᶜÖmer ile birbirlerine istibşār eylediler." Ve ᶜinde'l-baᶜż nām-ı Fārūḳ ile tesmiyenüñ vechi فلا و ربک لايؤمنون [Ü53b] حتى يحكموک فيما شجر بينهم ilā-āḫiri'l-āyeh āyet-i şerīfinüñ sebeb-i nüzūlinde baᶜżı ᶜulemānuñ beyānı üzre ḥükm-i Rasūlu'llāha rāżī olmayan bir münāfıḳı ḳatl eyledigi içündür dimişlerdür. Ve ᶜilm ü fežāyil-i ᶜÖmer ḫāric-i ḥīṭa-i beyāndur. Nitekim ᶜAbdu'llāh bin Mesᶜūd rażıya'llāhu ᶜanh eyidür: "Ẓannum odur ki ᶜÖmer-i Fārūḳuñ ᶜilmini bir mīzānuñ kefesine vażᶜ ve sā'ir aḥyā'-i arżuñ ᶜulūmını dīger kefesine vażᶜ ile vezn eyleseler, ᶜilm-i ᶜÖmer sā'irlerüñ ᶜulūmı üzerine rāciḥter ola" intihā. Ve müşāhedüñ cümlesinde ḥażret-i Risālet-penāh ile hem-dem ü hem-rāh olmışdur. Ve beynel-ḫulefā

[16] Metin Ü51b'den sonra Ü53a'dan devām etmektedir.

ibtidā «emīru'l-mü'minīn» ile mülaḳḳab olan kendüdür. Ve Ebū Bekrden ṣoñra mesned-ārā-yı ḫilāfet olmaġın ʿadl ü ʿadālet ve iẓhār-ı şevket ü şecāʿat, Mıṣr ve Şām ve ʿavāṣım-ı ʿAnṭākiyye ve ḥavālīhā ve bilād-ı Rūmdan baʿżı arāżīleri ve Diyārbekr ve ʿAyntāb ve Ermine-i ṣuġrā ve kübrā ve medā'in-i ʿIrāḳ ve ḥavālīhā ve Āẕerbeycān ve Āvān ve Maʿrekān ve Şīrvān ve Cīlān ve Ḫorāsān ve nehr-i Ceyḥūna dek bilād-ı Fārsı ve ḥavālīlerin fetḥ idüp nām-ı nusret-niẓāmıyle zīnet-baḫş-ı menābir-i ḫuṭabā-yı kirām olmışdur. Ve bu fütūḥāt-ı nuṣret-āyātdan muḳaddem hengām-ı ḫilāfet-i Ebū Bekri'ṣ-Ṣıddīḳda bi-emri'llāh vaḳtüñ ʿadem-i müsāʿadesinden bu ḳadar fütūḥāt olmamışdı. Zīrā vaḳt-i ḫilāfet-i Ṣıddīḳda ḥaremeyn-i şerīfeynden mā-ʿadā ḳabā'il-i ʿArabuñ niçeleri mürtedd olmaġın انا سندالاسلام و ابو بكر سيف الردة ḥadīs̱-i şerīfi mıṣdāḳınca ḥażret-i Ṣıddīḳ anları ḳatl ile bilād-ı İslāmı taṭhīr ve ʿIrāḳ u Şāmı giriftār-ı ḳabża-i fetḥ ü tesḫīr buyurmışdı [S71a] dir, intihā. Ve ʿömr-i ʿÖmer ber-mūcib-i eṣaḥḥ-ı ḫaber altmış üçe bāliġ oldıḳda Medīne-i münevverede Hicretüñ yigirmi üçinci sālinde ẕi'l-ḥıccenüñ yigirmi altıncı güni yevm-i erbiʿāda, Muġīre bin Şuʿbenüñ ġulāmı Lü'lü' nām bir bed-endāmuñ yedinde şehīden maẓhar-ı raḥmet ü cennet-i Rabb-i mecīd olmışdur. Müddet-i ḫilāfeti on sāl, altı māhdur. Ḥażret-i Fārūḳdan soñra ḫalīfe-i Faḫr-i cihān ḥażret-i ʿOs̱mān bin ʿAffāndur. *Nükte:* [Ü54a] Nāẓımuñ şeyḫayn ḥażretlerin mıṣrāʿ-ı vāḥidde bu tertīb üzre ityānında bu siyāḳ üzre müretteben vārid olan baʿżı eḥādīs̱-i şerīfeye işāret vardur. Nitekim Faḫr-i ʿālem ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem bir ḥadīs̱-i şerīfinde şeyḫayn ḥażretlerine müretteben işāret idüp: "Bunlar enbiyā ve'l-mürselīnden mā-ʿadā olan ehl-i Cennātuñ iḫtiyārınuñ seyyidleridür" dimişdür. Ve ḥadīs̱-i dīgerinde: "Her nebīnüñ yir ehlinden ve gök ehlinden ikişer vezīri vardur. Ehl-i semādan benüm vezīrlerüm Cebrā'īl ve Mīkā'īldür. Ve ehl-i arżdan vezīrlerüm Ebū Bekr ile ʿÖmerdür" diyü buyurmışdur. Ve ḥadīs̱-i dīgerinde: ابو بكر و عمر منى بمنزلةالسمع والبصر buyurmışdur. Ve ḥadīs̱-i dīgerinde: ابو بكر و عمر سراجا اهلالجنة buyurmışdur. Pes bunlardan ve ems̱āli eḥādīs̱-i şerīfeden, Ebū Bekrüñ ʿÖmer ile müretteben meẕkūriyyeti ve ḥasbe't-taḳdīm Ebū Bekrüñ ʿÖmer ve sā'ir Eṣḥāb-ı ṣoḥbet-perverden efḍaliyyeti ẓāhir ü nümāyāndur.

﴾ از سر انكشت او شق شد قمر ﴿ O Seyyidü'l-kevneynüñ mübārek barmaġı işāretinden ay dü-pāre oldı. **Ez-ser-i engoşt**, bu kelāmuñ mecmūʿı ıṣṭılāḥ-ı Fārisīde aṣl «teġāfülāne ve göñülsüz» maʿnāsına müstaʿmeldür. Nitekim Ebu'l-Maʿānīnüñ *beyt:*

انتظار ان هلال ابرو كشيدم روز عيد

مرحبا كرده وليكن از سر انكشت كرد

beytinde bu maʿnāca: Yevm-i ʿīdde ol hilāl-ebrūnuñ intiẓārın çekdüm. Baña merḥabā eyledi, lākin nīm-nigāh u teġāfülāne ile eyledi dimekdür. Pes bunda nāẓımuñ murādı «nīm-işāret-i ʿaleyhden» dimekdür. Bu kelām mā-baʿdine mużāfdur. Mużāfun-ileyh olan «o» żamīr-i ġāyibdür, müfreddür. Faḫr-i ʿālem ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve selleme rāciʿdür. **Şaḳḳ şod ḳamer**, «ay iki pāre oldı» dimekdür. Zīrā şaḳḳ fetḥle luġat-i ʿArabīde «yarmaḳ ve ayırmaḳ ve yırtmaḳ» maʿnāsınadur. Lākin bunda «münşaḳḳ» maʿnāsınadur. [S71b] S̱ülās̱īnüñ mezīd maʿnāsına geldigi meşhūrdur. Ve şod «oldı» maʿnāsınadur. Ḳamer, «ay» didikleri kevkebüñ adıdur. Sebʿa-i seyyārenüñ birisidür. Ṭulūʿından üç güne dek «hilāl» dirler, [Ü54b] baʿdehū

beyāż oldıġı içün āḫir-i şehre dek «ḳamer» dirler. Aydınlıġı dünyāda olan giceye ᶜArabuñ «leyle-i ḳamer» didigi bundandur. Cemᶜi «eḳmār» gelür, Fārisīsi «māh»dur. Pes inşiḳāḳ-ı ḳamer-i muᶜcize-es̱erde ḫaber-i muᶜteber böyledür ki: Biᶜs̱et-i Ḫayru'l-beşer ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemüñ beşinci sālinde Mekke-i mükerremede ehl-i Mekke Faḫr-i Kā'ināt ᶜaleyhi efḍalü't-teslīmātdan iẓhār-ı muᶜcize ile ḳamerüñ inşiḳāḳın ṭaleb eylediler. Ol ān-ı saᶜādet-iḳtirānda ol Şems-i felek-i risālet mübārek barmaġıyle māha nīm-işāret buyurmaġın māh-ı felek ḥasbe'l-işāre dü-pāre oldı. Ve ḥażret-i Enes rażıya'llāhu ᶜanh rivāyeti üzre māhuñ her pāresi Cebel-i Ḥırānuñ bir ṭarafına inüp, cebel-i mez̠kūr māhuñ iki pāresinüñ miyānesinde vāḳiᶜ oldı dimişlerdür. Ve İbnü Mesᶜūd rażıya'llāhu ᶜanh eyidür: Māhuñ bir pāresi cebel-i mez̠kūruñ başında ḳıyām ile nūr-pāş olup dīger pāresi cebelüñ damına nüzūl u ārām ile iẓhār-ı burhān eyledikde ol Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem bu muᶜcize-i bāhireyi görenlere: اشهدوا kelām-ı ḫarf-niṣābıyle ḫiṭāb buyurdı. Yaᶜnī "Bu muᶜcize-i bāhireye şāhid oluñuz" diyü daᶜvā-yı nübüvveti bu ḥuccet ile is̱bātına işhād ve beyān-ı maḳṣūd-ı murād eyledi. Yāḫod "Bu muᶜcize-i bāhireye nazar idüñüz" diyü buyurdı, dimek daḫı maᶜnādur. İmdi ᶜāmme-i eṣḥāb-ı kirām ve kāffe-i ᶜulemā-i ᶜiẓām ᶜindinde inşiḳāḳ-ı ḳamerüñ keyfiyyeti böyledür. Ḥattā Ḳatāde ḥażretleri eyidür: "İnşiḳāḳ-ı ḳamer muᶜcizesi Mekke-i mükerremede iki defᶜa ṣādır olmışdur. اقتربت‌الساعة و انشق‌القمر ilā-āḫiri'l-āyeh anda nāzil oldı." diyü buyurmışdur. Lākin Tābiᶜīnden Ḥasen-i Baṣrī raḥimehu'llāh: "İnşiḳāḳ-ı ḳamer ḳıyāmetde olacaḳdır." diyü buyurmışdur. Ammā eṣaḥḥ-ı aḳvāl cumhūruñ beyānıdur ki z̠ikr olındı, intihā. *Fā'ide:* Kitābü'l-ᶜİberde ḥażret-i Ḥayderden naḳl-i muᶜteber böyledür ki: "Miyān-ı dā'ire-i ḳamerde olan sevād nedür?" diyü kendüden su'āl olındıḳda eyitmiş ki: "Ḥażret-i Cebrā'īl ᶜaleyhi's-selāmuñ māhı mesḥinden bir es̱erdür. Zīrā Ḫudā-yı müteᶜāl şems ile ḳamerüñ [S72a] nūrların yitmiş cüz' ḫalḳ idüp baᶜdehū nūr-ı ḳamerden altmış ṭoḳuz cüz'ini bi-vāsıta-i Cibrīl mesḥ itdirüp şemsüñ [Ü55a] üzerine żamm itdirmişdür. Ve ṣafḥa-i ḳamerde olan sevād ḥurūf-ı muḳaṭṭaᶜa ile جميلا ḥarfleridür." diyü cevāb eylemişdür, intihā. Ve İbnü ᶜİmād: "Ṣafḥa-i ḳamerde olan sevāda naẓar idüp bu vech ile görüp oḳudum" diyü iᶜtimād virmişdür dirler. Lākin ẓurefā-yı şuᶜarādan baᶜżı fāżıllar sevād-ı mez̠kūrı ber-vech-i ātī beyān idüp birḳaç taᶜbīr ile taḥrīr eylemişlerdür. *Naẓm:*

Rāst geldüm gice aġyār ile şaḳḳu'l-ḳamere
Didüm iy māh ! Nedür ᶜārıżuñ üstinde bere
Nāz ile ḫande idüp didi o ḫurşid-cemāl
Şehper-i Rūḥ-ı emīndür ki ṭoḳındı ḳamere

Naẓīre:

Didüm iy Zühre-cebīn ! Dün gice şaḳḳu'l-ḳamere
Yā nedür mihr-i cemālüñde görinen bu bere
Didi kim: Ḳıldı es̱er ḥażret-i maḥbūb-ı İlāh
Başdı ayaġını miᶜrāca çıḳarken ḳamere

Naẓīretü'l-faḳīr:

Seyr idüp bu gice ḫāl-i ruḫ-ı şaḳḳu'l-ḳameri

Didüm iy şemᶜ-i şeb-ārā ! Ne bu vechüñde bere

Didi miᶜrāca ᶜurūcında ḥabīb-i Ḥaḳḳuñ

Es̱er-i naᶜl-i Burāḳı ki ṭoḳundı ḳamere

Naẓīre:

Seyr-i bāġ içre irişdüm gice şaḳḳu’l-ḳamere

Didüm iy māh-ı şeb-efrūz nedendür bu bere

Giderüp perde-i vech-i ḥaseni Yūsufveş

Didi engüşt-i Nebīdür ki ṭoḳundı ḳamere

intihā. Pes bu ebyāt-ı laṭīfe içinden ḳıṭᶜa-i āḫirenüñ maḳāma münāsebeti neẓā’irden ziyāde idigi ḫafī degüldür. İmdi nāẓım şeyḫayn ḥażretlerinüñ yār-ı faḫr-i ᶜālem idiklerin icmālen beyān ve müretteben ismlerin ᶜıyāndan ṣoñra evṣāf-ı şerīflerinüñ zübdesini beyān ve tafṣīlen ᶜıyān murād itmegin yene icmāldeki tertīb üzre ḥażret-i Ebū Bekrüñ vaṣfını, vaṣf-ı ᶜÖmer üzre taḳdīmen buyurur:

﴿آن یکی اورا رفیق غار بود﴾ Ol biri Faḫr-i ᶜāleme maġara yoldaşı idi. **Ān yekī**, «ol biri» dimekdür. Bi-ḳarīneti’s-sibāḳ murād ḥażret-i Ebū Bekr idigi ᶜaleyhi’l-ittifāḳdur. **O-rā**, «oña» dimekdür yaᶜnī Faḫr-i ᶜāleme. **Refīḳ-i ġār**, iżāfetle «maġara yoldaşı» dimekdür. Zīrā refīḳ «yoldaş» maᶜnāsınaᶜArabīdür, Fārisīde daḫı müstaᶜmeldür. Maḫṣūṣ-ı Fārisīsi «hem-rāh»dur. Ġār, ᶜArabīdür; [Ü55b] Fārisīde daḫı müstaᶜmeldür. Bunda «maġara» maᶜnāsınadur. [S72b] Fārisīde aña kesr-i hemze ve sükūn-ı şīn ve fetḥ-i kāf ve sükūn-ı fā ve tā ile «işkeft» daḫı dirler. Ve fetḥ-i hemze ile «eknān» daḫı dirler. Lākin ᶜArabīde ġār «maġara» maᶜnāsına geldigi gibi gāhīce bir aġacuñ adıdur ki yimişine «ḥabbü’l-ġār» dirler. Ve daḫı «ġayret ve fesād ve büyük leşker» maᶜnālarına gelür. Ve baṭn ile ferce «ġārān» dirler. **Būd**, «idi» dimekdür. *Keyfiyyet-i refāḳat-ı gār:* Maᶜlūm ola ki biᶜs̱etüñ on dördinci sālinde Faḫru’l-ebrār ṣalla’llāhu ᶜaleyhi ve sellem رایت فیالمنام انی هاجر من مکة الی ارض بها نخل الحدیث ḥadīs̱-i şerīfi beyānıyle ru’yet-i ru’yā-yı muᶜcize-redīfin ᶜıyān eyledikde, küffār-ı ḫāksār bu ru’yā-yı ḫayr-ās̱ārdan ḫaberdār olmaġın ol arż-ı naḫlistānuñ Medīne-i münevvere olacaġın iẕᶜān ve Ensār-ı ᶜālī-şānuñ fırḳa-i İslāmiyāna iᶜānet ideceklerin ẓann-ı ġālibleriyle īḳān idüp be-her-ḥāl cümleten mużṭaribü’l-bāl oldılar. Pes tedārük-i hicret-i İslām ḥaḳḳında bāᶜis̱-i kes̱ret ve kendülerüñ ḥaḳḳlarında zaḥmet olur diyü defᶜinüñ ṭarīḳın beynlerinde meşveret içün Mekke-i mükerremede Ḳuṣayy bin Kilābuñ li-ecli’l-müşāvere binā-kerdesi olan Dāru’n-Nedve nām maḥalle cemᶜ olup ᶜaḳd-i meclis-i meşveret ḳıldılar. Ṣanādīd-i Ḳureyş bu ḫuṣūṣa dā’ir mefsedete dem-sāz ve melᶜanete āġāz üzre iken ol ān-ı nekbet-iḳtirānda nā-gāh şeyṭān ᶜaleyhi’l-laᶜne ol gürūh-ı mekrūhuñ dā’ire-i pür-nā’irelerine vāṣıl ve bir pīr-i ṭaᶜne-tedbīr ḳıyāfesinde meclislerine dāḫil olup su’āl-i muḳaddere cevāb ilḳābıyle eyitdi: “Necdden gelürem. Sizlerüñ bunda encümen-ārā-yı melᶜanet oldıḳlaruñızı istimāᶜ idüp geldüm. Bu cemᶜiyyetden bir murāduñuz olmaḳ gerekdür. Ḳavl-i żaᶜīf ve re’y-i saḫīfüñizi benden ketm itmeñüz. Bir pīr-i müşkil-küşā-yı melᶜanet ve tedbīr-ārā-yı umūr-ı mefsedetim.” diyü melᶜūn kendü kendüyi ol dār-ı idbāruñ bāzār-ı mefsedet-şiᶜārında ol ḳadar ṣatdı kim, meşāmm-ı küffār (u) müşrikīn ol kelimāt-ı sergīn-āgīnden būy-ı āşnāyı bulup sebeb-i cemᶜiyyet olan meşveretlerin ol laᶜīne iᶜlām ve keyfiyyet-i [Ü56a] ḥāli yegān yegān taḳrīr-i tāmm ve herkes fikr-i

fāsidince intiḫāb eyledigi re’y-i saḫīfin aña bu vechle iḫbār u ifhām idüp, [S73a] içlerinden Ebu’l-Buḥterī nām bir bed-kelām eyitdi: “Benüm re’yüm oldur ki ol ṭālib-nevā-yı hicret ve ṣāḥib-daʿvā-yı nübüvveti bir beyte ḳoyup hemān bir āb u nān virecek kereden mā-ʿadā bāb u revzenlerin sedd ü bend eylemekdür.” Ol zamān şeyṭān-ı laʿīn eyitdi: “Bu re’y-i fenādur. Zīrā yārān u muʿāvinleri gelüp kendüyi ḫalāṣ iderler.” Baʿdehū Hişām bin ʿAmr eyitdi: “Benüm re’yüm ol ṭālib-i hicreti Mekkeden iḫrācdur.” Pes yene şeyṭān-ı laʿīn eyitdi: “Bu daḫı re’y-i ḥasen degüldür. Zīrā ṭaşrada daḫı ziyāde ḳuvvet bulup bizlere ziyāde zaḥmet virür.” Baʿdehū Ebū Cehl-i laʿīn ki muḳaddemā ismi ʿÖmer ve ʿulūm-ı ʿaḳliyyede mahāretinden nāşī künyesi «Ebu’l-ḥikem» iken ʿadem-i īmān ile ʿinād u ṭuġyānı ʿilāvesiyle «Ebū Cehl» tesmiyesiyle şöhret bulmışidi. Bu daḫı eyitdi: “Re’y oldur ki ḳabā’il-i ʿArabuñ her büṭūnından birer ʿallām-ı bī-raḥm getürelim. Her biri bir seyf ile ḥamle vü hücūm eylesünler. Murād ḥuṣūl-pezīr oldıḳda mādde-i ḳabā’ilüñ cümlesi şerīk olur. Böyle oldıġı ṣūretde Benū-Hāşim cümle-i ḳabā’il ile daʿvāya ve pā-dāş içün muḥārebe vü heycāya ḳudret bulamaz.” didikde şeyṭān-ı laʿīn eyitdi: “Ebū Cehlüñ bu re’yin istiḥsān idüp böyle eylemeñiz gerekdür.” diyü her birlerine gūn-ā-gūn iġvā vü iġrā ḳıldı. Pes fitne-i nā’imenüñ īḳāẓına tedārük-i tāmm ile munṭaẓır-ı vürūd-ı tārīk-i şām oldılar. Ol zamān ʿālem-i esrāru’l-ḫafiyyāt cānibinden peyk-i Raḥmān nāzil olup Faḫr-i kā’ināt ʿaleyhi efḍalü’t-teḥıyyātı bi-emr-i İlāh bu keyfiyyetden āgāh idüp: “Yā Muḥammed ! Bu leyle-i mübārekede Mekke-i mükerremeden Medīne-i münevvere ṭarafına hicret buyurmañız içün emr-i Rabb-i ʿizzet olmışdur.” didi. Ol zamān rehber-i Muhācirīn ü Enṣār olan Server-i aḫyār ṣalla’llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri emr-i hicreti ḥażret-i Ṣıddīḳ ile Ḥayder-i Kerrāra ḫaber idüp: “Ḳanḳı ṭālib-i cennetdür ki bu leyle-i hicretde dā’ire-i mekān-ı iḳāmet-[Ü56b] nişānumda merkez-nişīn-i ḳarār ve maẓhar-ı rıżā-yı ḥażret-i Perverdgār ola?” diyü buyurdıḳda, işbu işāret-i pür-beşāret üzre bī-muḥābā *naẓm:*

شیر یزدان کز نهیب خنجرش

خصم را بفسرد خون در خنجره

[S73b]بود از آسیب او پیش اجل

جان دشمن از غزا در غرغره

اوست قلب لشکر اسلام ازان

مهر دین بی مهر او نامد سره

بر فراز قدر عالی منظرش

من نکویم آسمان را کنکره

چون کم از یکنقطۀ موهوم شد

در محیط مرکزش نه دائره

ile meşrūḥ ve medāyiḥ-i sā’ire ile memdūḥ olan ṣāḥib-i ḫancer ve seyf-i ẕü’l-feḳār aʿnī bihi ḥażret-i Ḥayder-i Kerrār kendi cān-ı şīrīnini rāh-ı selāmet-i Faḫru’l-mürselīnde īs̱ār ve kaʿbe-i maḥabbet-i ḫātemü’n-nebiyyīnde ḳurbān olmaġı iḫtiyār idüp, maḳarr-ı ḥażret-i Peyġamberde iḳāmete āmāde vü ḳażā-dāde oldı. Feʿalā-hāẕā ḥażret-i ʿAliyyü’l-Murtażānuñ bu mertebe bālā-nişīn-i evc-i īs̱ār oldıġınuñ

beyānında ṣāḥib-i İḥyā rivāyet-i ṣaḥīḥa ile bir mufaṣṣal ḥadīs̱-i şerīf naḳl eylemişdür. Bu faḳīr daḫı naḳl bi'l-maᶜnā olmaḳ üzre yüz on beş beyt ile naẓm idüp, naẓm-ı maᶜhūda Ḳaṣīde-i ᶜAliyye ile nām virüp ol yādgārı zīver-i mecmūᶜa-i eşᶜār eylemişdüm. Ḫulāṣası ḥażret-i Ḥayder-i Kerrārı ol şeb-i hicret-i Faḫru'l-ebrārda aᶜdādan ḥıfẓ ḫis̱meti içün ḥażret-i Bārī Cibrīl-i emīn ile İsrāfīl ᶜaleyhi's-selāmı tābe-ṣubḥ pāsbān eylemişdür, intihā. Vaḳtā ki ḥażret-i ᶜAliyyü'l-Murtażā dā'ire-nişīn-i ḥażret-i İlāh oldıḳda ol Bedr-i münīr-i kevneyn ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem emr-i ẕü'l-celāle şedd-i niṭāḳ-ı imtis̱āl idüp refīḳ-i şefīki olan ḥażret-i Ebū Bekri'ṣ-Ṣıddīḳ rażıya'llāhu ᶜanh ile cünbiş-nümā-yı hicret ve ṣavb-ı me'mūra ḫırām-āver-i ᶜazīmet olup ibtidā'-i sefer-i ḫayr-es̱erde eṭrāf-ı ᶜālī-şānın dā'ire-mis̱āl iḥāṭa iden küffār-ı ḫāksār pāsbānlarınuñ körlükleri içün mübārek dest-i muᶜcize-peyvestiyle arż-ı beyżā'-i Mekke-i [Ü57a] mükerreme zādeha'llāhu şerefādan bir miḳdār ḫāk-i pāk alup, ol ḫāk-i tābnāküñ üzerine يس والقرانالحكيم naẓm-ı kerīmin فهم لايبصرون āyet-i şeref-nümūnına degin tilāvet idüp baᶜdehū ol ġubār-ı muᶜciz-ās̱ārı vücūh-ı aᶜdā'-i müşrikīn ve mefārıḳ-ı düşmenān-ı dīne nis̱ār buyurdı. Pes dest-yārī-i tevfīḳ-i Bārī ile nis̱ār-kerde-i Faḫru'l-ebrār olan ġubārdan her ḳanḳı bedkāruñ ser-i şe'āmet-şiᶜārına ẕerre miḳdār iṣābet eyledi ise der-sāᶜat cümlesi mūş-ı kūrvārī ḳuvvet-i bāṣıradan [S74a] dūr olup, ol Şems-i felek-i risālet ve bedr-i mīnā-yı nübüvveti ve refīḳ-i ṣıddīḳını ru'yetden mehcūr ve fehm ü idrāk keyfiyyetinden bī-şuᶜūr oldı. Ḥattā bu ġubār-ı muᶜciz-ās̱ārdan ḥıṣṣamend olan eşrāruñ cümlesi ṣoñra meydān-ı maᶜreke-i Bedrde ṭuᶜme-i şemşīr-i ābdār-ı ġuzāt ve maẓhar-ı ḳahr-ı Ḫāliḳu'l-arżı ve's-semāvāt olmışlardur. Çün ol ḥażret-i ḥabīb-i İlāh ile ḥażret-i Ṣıddīḳ hem-rāh olup Mekke-i mükerremeden ḫurūc ve rāh-ı maḳṣūda vülūc buyurdıḳda der-ᶜaḳab pāsbānlaruñ sā'iri olan baᶜżı eşrāruñ iḫbārıyle ṣanādīd-i Ḳureyş hicret-i Aḥmed-i muḫtārdan ḫaberdār olup der-ḥāl is̱r-i Faḫru'l-ebrāra düşdiler. İçlerinden ḥażret-i Sürāḳa rażıya'llāhu ᶜanh gibi baᶜżı, müsābaḳat iden muᶜcize-i Rasūlu'llāh ile maẓhar-ı hidāyet olup sā'irleri şeyṭān ile refāḳat ve fütāde-i hāmūn-ı ḍalālet olmaġın teftīş-i ḥāl-i cihet-i ᶜazīmet-i ṣāḥib-i hicrete iḳdām eylediler. Maᶜa-hāẕā Faḫru'l-ebrār ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem ḥażret-i Ṣıddīḳ rażıya'llāhu ᶜanh ile cānib-i yemīn-i Mekkede vāḳiᶜ, şehre bir sāᶜat buᶜdiyyeti şāyiᶜ Cebel-i S̱evr dimekle meşhūr bir kūh-ı lāmiᶜüñ bir ġār-ı saᶜādet-ās̱ārında ārām u ḳarārı iḫtiyār buyurmışidi. Ve ᶜaḳībü'l-ḳarār ol ġār-ı pür-envāruñ bāb-ı devlet-medārı üzre be-ilhām-ı Bārī ᶜankebūt pūd u tār iḥżārı ile perde-sāzlık ḫiẕmetin ibrāz idüp ve ol perde-i ḥıfẓ-ı İlāhī sāyesinde bir kebūter-i Ḥarem lāne-sāz-ı iḳāmet ve zīr-i şeh-bālinde beyża-nevāz-ı ṣaᶜādet olup şevḳ-i ḫiẕmet-i ṣulṭān-ı her dü-serāyile nevā-sāz-ı ẕevḳ ü ṣafā olmışidi. Ḥattā ḥālā Beytu'llāhi'l-ḥarāmda āşyān-nişīn olan ḥamām-ı lāzımü'l-iḥtirāmlar bāb-ı ġārda ḫiẕmet-güẕār olan kebūter-i ḫoş-bāl ü perüñ [Ü57b]neslindendür dimişlerdür, keẕā fī-Şerḥi'l-Ḳaṣīde li-ᶜAliyyi'l-Ḳārī. Pes ol ol Ḫayru'l-enāmuñ cihet-i ᶜazīmetini teftīşe iḳdām iden aᶜdā'-i dīn, delālet-i şeyṭān-ı laᶜīn ile ol ġār-ı pür-envāruñ üzerine gelüp her ne ḳadar naẓar-ı diḳḳat-es̱er ile istibṣār eylediler ise ne Faḫru'l-ebrār ve ne ḥużūr-ı şerīfinde ḫiẕmet-güẕār olan yār-ı ġārını göremeyüp ve şeyḫ-i Necdīnüñ her bār küffāra [S74b] ġārı işāretinüñ bir fā'idesi olmadı. Zīrā bāb-ı ġārda olan perde-i ᶜiṣmet-i Perverdgār ve āşyān-ı ḥamāme-i ḥikmet-şiᶜār-ı muᶜcize-ās̱ārı berekātından şeyṭān-ı laᶜīnüñ saᶜyı inkār-kerde-i eşrār olmışidi. Pes ol merkez-nişīn-i dā'ire-i ḥıfẓ-ı Bārī, yār-ı ġārı ile ol ġārda bi-emri'llāh üç gün üç gice ḳarār buyurdı. Ve müddet-i meẕkūrda ḥażret-i ᶜAbdu'r-

Raḥmān bin Ebī Bekri'ṣ-ṣıddīḳ rażıya'llāhu ᶜanhu ve ᶜan-ebeveyhi her şeb Faḫru'l-ebrār ve peder-i büzürgvārınuñ seyr-i dīdār-ı żiyā-medārlarıyle iktisāb-ı envār içün ġāra gelüp Ḳureyş miyānelerinde vuḳūᶜ-yāfte olan ḳīl ü ḳāli ḥikāyet ü iḫbār ve hengām-ı seḥerde yene Mekkeye ᶜavdete ibtidār ider idi. Ve ḥażret-i ᶜAbdu'r-Raḥmānı vaḳᶜa-i ġārdan ḫaberdār iden ḥażret-i Ṣıddīḳuñ menīḥa olan ağnāmı terbiyesine me'mūr, Führe nām ᶜatīḳı idi. Zīrā Faḫru'l-ebrāruñ ġāra duḫūlinden Führe ḥażretleri āgāh idi. Pes Ser-ḳāfile-i enbiyā, ġārdan ḫurūc murād-ı ᶜālīleri oldıḳda ḥażret-i Führe varup Cebel-i S̱evr eṭrāfında ḫayme-nişīn-i ihtidā olan Benī-Deylemden bir merd-i fütüvvet-şiyemüñ iki re's develerin istīcār idüp ḫāk-i pāk-i server-i aḫyāra getürüp cānib-i Medīneye şedd-i raḥle isᶜāf-ı himmet gösterdi. Ol ān-ı saᶜādet-nişānda şütrānuñ birine Faḫr-i ebrār ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem süvār olup ve birine ḥażret-i yār-ı ġār ile Führe ḥażretleri ber-vech-i irdāf süvār olup, rehberī-i Rehnü-mā-yı dīn ü İslām ile semt-i hicrete sevḳ-i inaḳ-ı iᶜtizām buyurdılar. Vaḳtā ki Medīnetü'r-Rasūle vuṣūllerinde dāru'l-hicreti ḳudūm-ı şeref-lüzūmlarıyle pür-nūr ve ᶜumūmen ahālī-i Medīneyi sürūr u ḥubūr buyurdıḳdan ṣoñra eṭrāfda ve ḫāṣṣaten Beytu'llāhi'l-[Ü58a] ḥarāmda bulınan fırḳa-i İslāmiyān emr-i hicrete şedd-i riḥāl-i imtis̱āl idüp pey-der-pey mesāfe-i seferi pāy-ı şevḳ ile ṭayy iderek Medīne-i münevvereye hicret birle nā'il-i ᶜizz ü devlet ve maẓhar-ı envāᶜ-ı fevz ü nuṣret oldılar, intihā. İmdi ḥażret-i Ṣıddīḳuñ yār-ı ġār-ı Rasūlu'llāh oldığı bu icmālden mübeyyendür. Nitekim āyet-i kerīmede اذهما فى الغار ثانى اثنين vārid olmışdur. Ve ḥadīs̱-i şerīfde يا ابابكر [S75a] ماظنك باثنين الله ثالثهما gelmişdür. Ve binā'en ᶜaleyh medḥ-i şerīfinde Ḥasen-i Kāşifī bu meżāmīne īmā diyüp böyle buyurmışdur, *medḥ:*

ان محرم راز اسمانى

ان محرم كعبۀ معانى

ان همدم خاص ثانى اثنين

ان خواجۀ چار سوى كونين

در مسند حكم امير اعدل

در اخر جهد امام اول

صديق طريق استقامت

سالوك معارج كرامت

صاحب قدم مقام تجريد

سر دفتر جمله اهل توحيد

او را قدم از دم يقين بود

زان پيشرو مقام دين بود

در جمع مقربان صادق

حقا كه جز او نبود سابق

intihā. «Kaᶜbe-i meᶜānī»den murād ẕāt-ı Muḥammed ᶜaleyhi's-selāmdur. Maᶜlūm ola ki Faḫru'l-ebrār ile Ṣıddīḳ ḥażretlerinüñ şeb-i hicretde olan refāḳati ve ġārda olan ṣoḥbetinüñ s̱evāb-ı fażīleti ḫāric-i ḥadd-i

beyāndur. ḥattā ḥażret-i ᶜÖmer-i Fārūḳ rażıya'llāhu ᶜanhdan: "Yā ᶜÖmer ! Senüñ ṭāᶜāt u ᶜibādātuñ ile ḥażret-i Ṣıddīḳ rażıya'llāhu ᶜanhuñ ᶜibādetinüñ nisbeti ne gūnedür?" diyü su'āl olındıḳda cevābda: "Ḥażret-i Ebū Bekri'ṣ-Ṣıddīḳuñ Faḫru'l-enbiyā ile hemān ġārda yār-ı vefādārlıġınuñ s̱evābı, benüm ᶜibādātuma muᶜādil belki daḫı ziyādeye ḳābildür." diyü buyurmışdur dirler.

﴿ وان دكر لشكركش ابرار بود ﴾ Ve ol biri serdār-ı leşker-i ebrār idi. **V'ān diger**, «ve ol āḫarı» dimekdür. Murād ḥażret-i ᶜÖmer rażıya'llāhu ᶜanhdur. **Leşker-keş**, aṣlı «ᶜasker çekici» maᶜnāsına tertīb-i tavṣīfīdür. Bir cüz'i «ᶜasker» maᶜnāsına olan leşkerdür. ᶜAskere Fārisīde «sipāh» daḫı dirler. Lākin sipāh, müfrede ve cemᶜa ıṭlāḳ olınur. Ammā leşker, mecmūᶜ-ı sipāha ıṭlāḳ olınur. Ve bir cüz'i daḫı çekici maᶜnāsına olan «keşende» kelimesinden muraḫḫam olan ism-i fāᶜildür. Pes bunda murād «ser-ᶜasker» maᶜnāsına ᶜalem mecrāsına cārī olmaḳdur ve mā-baᶜdine mużāfdur. **Ebrār**, [Ü58b] cemᶜdür. Müfredi fetḥ-i bā ve sükūn-ı rā'-i müşeddede ile «berr»dür, maᶜnāsı «ṣāliḥ ve eyü, ṣāḥib-i ṣalāḥ kimesne» dimekdür. İmdi ebrārdan murād «Eṣḥāb-ı kirām» ᶜaleyhim rıżvānu'llāhi'l-ᶜAzīzi'l-ᶜAllāmdur. **Būd**, «idi» maᶜnāsına olmaḳ daḫı muḥtemeldür. İmdi bundan murād ḥażret-i Fārūḳuñ ḳable'l-ḫilāfe [S75b] ve baᶜdehā olan şecāᶜat u kerāmet ve ġazā vü fütūḥātda ser-ᶜasker-i esḥāb-ı kirām ve fātiḥ-i bilād-ı İslām idigine işāretdür. Nitekim Kāşifī buyurmışdur, *medḥ:*

چو بر تخت خلافت يافت فاروق
شد اعلام هدا را سر بعيوق
سپهسالار دين كز راى عالى
جهانرا داشت از بيداد خالى
چنان بنياد ظلم از بيخ بر كند
كه كرک ار ميش دامن سر در افكند
زهى روشن دلى صاحب سكينه
كه نمودش نهاوند از مدينه

Yaᶜni çünki ḥażret-i Fārūḳ mesned-ārā-yı taḫt-ı ḫilāfet oldı, iᶜlām-ı hüdā ser ber-āverde-i ᶜayyūḳ oldı. Ol sipeh-sālār-ı dīn-i mübīndür ki, re'y-i ᶜālīsiden nāşī cihān ẓulm ü sitemden ḫālī oldı. Ve ẓulmüñ bünyādını kökinden bir gūne ḳalᶜ itdi kim gurgān, dāmān-ı mīşāna baş egdi. Ne güzel bir rūşen-dil ṣāḥib-i sekīne vü veḳārdur ki, berekāt-ı kerāmetiyle kendüye Medīneden Nihāvend görinmişdür, intihā. Bundan murād, ḥażret-i Fārūḳ minber-i Medīnede ḫuṭbe-ḫᵛān-ı Eṣḥāb iken Nihāvend semtine ġazāya me'mūr ᶜaskerine: "يا سارية الجبل" diyü nidā idüp ᶜasker-i İslām daḫı niçe yüz biñ fersaḫ mesāfe-i baᶜīdeden ṣadā-yı Fārūḳı istimāᶜ ile cānib-i cebele ilticā ile ġazā ve maẓhar-ı fevz ü ẓafer oldıḳlarıdur. Pes leşker-keş-i ebrār olmaḳ mecmaᶜ-ı evṣāf-ı ḥamīde olmaġın nāẓım bu vaṣfı, evṣāf-ı ḥamīde-i sā'iresi üzre tercīḥ ve bunuñla iktifā buyurmışdur.

﴿ صاحبش بودند عثمان و على ﴾ Anuñ ṣāḥibi idiler ᶜOs̱mān ve ᶜAlī. **Ṣāḥibeş**, iżāfetle anuñ ṣāḥibi dimekdür. Şīn, żamīr-i Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve selleme rāciᶜdür. Ṣāḥib, Farisīde «vezīr ve muᶜtemedü'd-devle ve dost ve yārāna» dirler. ᶜArabīde daḫı bu maᶜnālarda müstaᶜmeldür. Bu maḳāmda

maᶜānī-i meẕkūrenüñ her birin murād itmek cā’izdür. *Fā’ide:* Maᶜlūm ola ki «ṣāḥib» lafẓı müfreden istiᶜmāl [Ü59a] olındıḳda maᶜānīsi ānifen ẕikr olınandur. Ammā mürekkeben istiᶜmālinde erbāb-ı Fürs ᶜindinde başḳa başḳa maᶜnāları vardur. Mes̱elā «ṣāḥib-raṣad», bir ḥakīmüñ nāmıdur ki, bir kūh-ı bülendüñ ḳullesine ṭūlen irtifāᶜı [S76a] yedi yüz zirāᶜ bir ᶜimāretde oturup, seyyārāt-ı s̱evābitüñ ṭulūᶜ u ġurūbına naẓar ider idi. Ve «ṣāḥib-ᶜıyār», ġāyetde zīrek ve saḫī bir vezīrüñ nāmıdur. Ve «ṣāḥib-ḳırān», şol mevlūda dirler ki masḳaṭ-ı re’si vaḳt-i ḳırān-ı ᶜaẓīmde ola ve burc-ı ḳırān, anuñ ṭāliᶜi ola, keẕā fī’l-Edevāt. Ve «ṣāḥibī», bir nevᶜa muḫaṭṭaṭ cāmedür. Ve «ṣāḥib-ḥayāt», ḥażret-i ᶜĪsā ᶜaleyhi’s-selāmdur. Ve «ṣāḥib-kāfī», İsmāᶜīl nāmında bir ṣāḥib-i fażīlet vezīr-i ᶜālī-cāhuñ nāmı idi. Ve bunuñ ems̱āli mürekkebātuñ tafṣīli Ferheng-i Şuᶜūrīdedür. **Būdend**, «idiler» maᶜnāsına māżīnüñ tes̱niyesidür, cemᶜi daḫı bu ṣīġa üzredür. Fürsde tes̱niye ile cemᶜüñ farḳları maᶜnādur, lafẓ degüldür. **ᶜOs̱mān**, emīru’l-mü’minīn bin ᶜAffānuñ ᶜalemidür. Künyesi Ebū ᶜAbdi’llāh el-Emeviyyü’l-Ḳureyşīdür. Faḫr-i ekrem ṣalla’llāhu ᶜaleyhi ve sellemüñ Dār-ı Erḳama teşrīfinden muḳaddem şeref-i İslām ile müşerref ü mükerrem olmışdur. ẕü’l-ḳarābe-i Nebiyy-i ekremdür. Zīrā Faḫr-i ᶜālem ṣalla’llāhu ᶜaleyhi ve sellem Muḥammed ibni ᶜAbdi’llāh bin ᶜAbdi’l-Muṭṭalib bin Hāşim bin ᶜAbdi Menāfuñ dört evlād-ı ᶜālī-nijādı var idi. Biri Hāşim ve biri Muṭṭalib ve biri ᶜAbdü-şems ve biri Nevfel idi. Peyġamber-i ᶜālī-şān Hāşim evlādlarındandur. Ve ᶜOs̱mān bin ᶜAffān ᶜAbdü-şems evlādlarındandur. Ve daḫı ḥażret-i ᶜOs̱mān, Faḫr-i ᶜālem ḥażretleriyle arż-ı ḥabeşiyyeye hicret-i şerīfinde berāber idi. Ve Faḫr-i ᶜālemüñ kerīme-i muḥteremeleri ḥażret-i Ruḳıyyeyi evvel nikāḥ idüp baᶜde-vefātihā ḥażret-i Ümmü Küls̱ümi nikāḥ buyurmışdur. Ol sebebden kendüye ᶜOs̱mānu Ẕü’n-nūreyn tesmiye olınmışdur. Ve hengām-ı ġazā’-i Bedrde iẕn-i Rasūlu’llāh ile Medīne-i münevverede ḳalup ḫātūnı ḥażret-i Ruḳıyyenüñ bī-mizāclıġı ḥasebiyle ḫiẕmetinde olmaġın ᶜöẕri maḳbūl ve yene Bedrīlerden maᶜdūddur. Binā’en ᶜaleyh ġazā’-i Bedrüñ māl-i ġanā’iminden kendü içün Faḫr-i ᶜālem ṣalla’llāhu ᶜaleyhi ve sellem sehm ifrāz buyurmışidi. Ve daḫı ḥudeybiyede olan Beyᶜatü’r-Rıżvān vaḳtinde niẓām-ı muṣālaḥa içün [Ü59b] Mekke-i mükerremeye irsāl buyurılup beyᶜat-ı Faḫru’l-enāmda ḥāżır bulınmadıġından, Faḫr-i ᶜālem mübārek yed-i şerīfini dīger yed-i mübārekinüñ üzerine vażᶜ idüp: [S76b] “Bu dest-i peyvestüm ᶜOs̱mān bin ᶜAffān içündür.” diyü buyurmışidi. Ve icmāᶜ-ı Eṣḥāb-ı kirām ile Ḳur’ān-ı kerīmüñ süre-i şerīfelerin ᶜalā-hāza’n-nizām tertīb buyurmaġın kendüye «cāmiᶜu’l-Ḳur’ān» dinmişdür. Ve şemā’il-i şerīfi beyānında İmām-ı Tebrīzī eyidür: Beyāżu’l-levn ve orta boylu idi. Ve rivāyet-i dīgerde esmeru’l-levn ve raḳīḳu’l-beşere ve ḥasenü’l-vech ve yaṣṣı yaġrınlu, kes̱īrü şaᶜrü’r-re’s ve ᶜaẓīmü’l-liḥye idi. Hicret-i Rasūlu’llāhuñ yigirmi dördinci sālinde ġurre-i Muḥarremü’l-ḥarāmda mesned-ārā-yı ḫilāfet olup bilād-ı Maġribi ve Maᶜmūriyyeden diyār-ı Rūma dek Afrīḳıyye ve Ṭarābülüsü’l-ġarb ve ḥavālīlerindeki bilādı ve Māverā’ü’n-nehr ve Türkistān ve ems̱āli bilādları fetḥ idüp giriftār-ı ḳabża-i taṣarruf-ı İslām eylemişdür. Baᶜdehū fırḳa-i İslāmiyānuñ ilā-yevmi’l-ḳıyām rāḥatına dāll olur himmetler buyurmışdur ve kendüden ḫalḳ-ı kes̱īr rivāyet eylemişdür. Vaḳtā ki taḳdīr-i İlāhī yirini bulacaḳ oldıḳda mıṣr-ı Ḳāhire ḳavminden Esvedü’n-Necībī nām bir nā-kāmuñ yedinde ve bir rivāyetde bir ġayr-ı Mıṣrīnüñ yedinde nūş-ı cām-ı şehādet ḳılmışdur. Müddet-i ᶜömr-i şerīfi seksen ikidür ve fī-rivāyetihi seksen sekizdür. Leyle-i sebtde ᶜāzim-i Dāru’s-selām olup Baḳīᶜu’l-muḥtereme defn olınmışdur.

Müddet-i ḫilāfeti on iki seneden bir ḳaç gün noḳṣāndur. Baᶜdehū ḥażret-i ᶜAliyyü’l-Murtażā mesned-nişīn-i ḫilāfet oldı. **U(ve) ᶜAlī**, ᶜOs̱mān üzerine maᶜṭūfdur. ᶜAlī emīru’l-mü’minīn bin Ebī Ṭālibdür. Her vechle maẓhar-ı rıżā-yı Faḫr-i ᶜālem oldıġı hasebiyle ᶜAliyyü’l-Murtażā dinmişdür. Künyesi Ebu’l-Ḥasen ve Ebu’t-Türāb el-Ḳureyşīdür. Eks̱er-i aḳvālda ṭā’ife-i ẕükūrdan, evvel şeref-i İslām ile müşerref olan kendüdür. Hengām-ı İslāmında sinn-i saᶜādetleri on beş ve fī-rivāyetihi on altı ve fī-rivāyetihi on ve fī-rivāyetihi sekize varmışidi. Müşāhedüñ cümlesinde Faḫr-i ᶜālem ile bulındı, illā hengām-ı ġazā’-i Tebūkde [Ü60a] ḥāżır degül idi. Ol demde iẕn-i Rasūlu’llāh ile hem-ḫᵛābe-i ᶜālī-şānı ḥażret-i Fāṭımetü’z-zehrānuñ yanında ḳalmaḳ üzre ḳarār virildikde eyitdi: “Yā Rasūla’llāh ! Beni nisā vü ṣıbyān miyānelerinde teḫallüf mi buyurursuz?” Pes ol demde Faḫr-i ᶜālem ṣalla’llāhu ᶜaleyhi [S77a] ve sellem kendüye: الا ترضى ان تكون منى بمنزلة هارون من موسى انه لانبى بعدى ḥadīs̱-i şerīfiyle ḫiṭāb-ı müsteṭāb ḳılmışidi. Şemā’ilde mübārek levni buġday teñlü idi. Ve ᶜaẓīmü’l-ᶜayneyn ve orta boylu ve ḳarınlu bir ẕāt-ı mehābet-simāt idi. Ve kes̱īru’ş-şaᶜr ve ᶜaẓīmü’l-liḥye idi. Mübārek re’si ve rīş-i saᶜādeti sefīd idi. Hengām-ı ḫilāfetinde cümle-i ḫavāric ve niçe eşrārı ṭuᶜme-i şemşīr-i ẕü’l-feḳār idüp maġrib ü maşrıḳda nice ġazā ile maẓhar-ı fütūḥāt u fevz-i ẓafer olmışdur. Binā’en ᶜalā-ẕālik «esedu’llāh» ile mülaḳḳab olmışdur, «Ḥayder» didikleri daḫı bu maᶜnācadur. İbnü ᶜammi’r-Rasūldür. Faḫr-i ᶜālem ṣalla’llāhu ᶜaleyhi ve sellem niçe eḥādīs̱-i şerīfe ile kendüyi medḥ buyurmışdur. Ez-cümle على اخى فىالدنيا والاخرة ḥadīs̱-i şerīfi ve daḫı على امامالبررة و قاتلالفجرة ḥadīs̱-i münīfi ve daḫı حب على براة منالنار ḥadīs̱-i laṭīfi gibi, keẕā fī’l-Münāvī. Ve saḳī-i ḥavż-ı Nebīdür. Nitekim على صاحب حوضى فىالقيمة ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānda kāfīdür. Ve ᶜAlī feżā’il-i ḥadden bīrūn ve ḳıyāsdan efzūndur. Nitekim nāẓım, beyt-i ātīde taṣrīḥ buyuracaḳdur. Ve ibtidā’-i ḫilāfeti hicret-i Nebevīnüñ otuz beşinci sāli şehr-i Ẕi’l-ḥıccenüñ on sekizinci güni yevm-i cumᶜada idi. Müddet-i ḫilāfeti dört sene ṭoḳuz māhdan bir ḳaç gün noḳṣān olmışdur. Bi-taḳdīri’llāhi teᶜālā şehr-i Kūfede yevm-i cumᶜanuñ vaḳt-i ṣabāḥında ᶜAbdu’r-Raḥmān bin Mülcemi’l-Murādī ol ḫudāvendgārı zaḫmdār itmegin, ol zaḫmdan müte’es̱s̱ir üç gün soñra ᶜāzim-i Dāru’s-selām olmışdur. Sāl-i vefātı hicretüñ ḳırḳıncı sālinde Ramażān-ı şerīfüñ on yedinci güninde idi. Müddet-i ᶜömr-i şerīfi altmış üç ve fī-rivāyetihi altmış [Ü60b] beş ve fī-rivāyetihi altmış yedi ve fī-rivāyetihi elli sekize bāliġ idi. Kendüyi şübbān-ı ehl-i cennetüñ seyyidleri olan veledeyn-i muḥtermeyni ḥażret-i Ḥasen ve ḥażret-i Ḥüseyn ve daḫı ᶜAbdu’llāh bin Caᶜfer rıżvānu’llāhi ᶜaleyhim ecmaᶜīn ġasl idüp namāzın ḥażret-i Ḥasen rażıya’llāhu ᶜanh ḳıldırdı. Ve hengām-ı seḥerde defn olındı dirler. Ve kendüden ḫalḳ-ı kes̱īr, ḫāṣṣaten ḥażret-i [S77b] Ḥasen ve Ḥüseyn ve Muḥammed ve niçe Eṣḥāb u Tābiᶜīn rivāyet-i eḥadīs̱-i şerīf eylemişdür. *Fā’ide:* Esāmī-i Ricāl nām kitābda eyidür: ᶜAhd-i evvelde ᶜÖmer bin Ḫaṭṭāb ile müsemmā altı kimesne idi. İçlerinden biri ḥażret-i Fārūḳdur, ġayrısı sā’ir kimesnelerdür. Ve daḫı ᶜOs̱mān bin ᶜAffān ile müsemmā iki kimesne idi. Biri ḥażret-i Ẕü’n-nūreyndür, āḫarı āḫar kimesnedür. Ve daḫı ᶜAlī bin Ebī Ṭālib ile müsemmā altı kimesne idi. İçlerinden biri ibnü ᶜammi’r-Rasūl ve sā’iri āḫar kimesnelerdür, intihā. Binā’en ᶜaleyh nāzım Çehār-yār-ı güzīnüñ her birini evṣāf-ı važıḥa ile beyān buyurmışdur. Nitekim eyidür:

﴿ بهر آن كشتند در عالم ولى ﴾ O Faḫr-i ʿālem içün velī oldılar. **Behr-i ān**, «anuñ içün dimekdür. Zīrā behr, fetḥ-i bā'-i muvaḥḥide ve sükūn-ı hā' ve rā'-i mühmele ile beş maʿnāyadur. Bunda maʿnā-yı ūlā murāddur ki taḫṣīṣ içün olan lām-ı cārre maʿnāsıdur ki «be-cihet-i ān» ve daḫı «berāy-ı ān» dimekdür. s̱ānī «rā» maʿnāsınadur. s̱āli̱s̱ «ḥıṣṣa» maʿnāsınadur. Rābiʿ şehr adıdur. Ḫāmis şuʿāʿ-ı ḳamer ü nücūmdur, intihā. Mā-baʿdine mużāfdur, mużāfun-ileyhi olan «ān» ism-i işāretdür. Müşārun ileyhi Seyyidü'l-kevneyn ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmdur. **Geştend**, fetḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile māżīnüñ tes̱niyesidür, cemʿi daḫı birdür. Maʿnāsı «oldılar» dimekdür. Fāʿili taḥtında müstetirdür, merciʿi ʿOs̱mān ile ʿAlīdür rażıya'llāhu ʿanhümā. **Der-ʿālem**, «ʿālemde» dimekdür. **Velī**, «dost» maʿnāsınadur. Pes bunda لكل نبى خليل وخليلى عثمان ve daḫı عثمان ولى فىالدنيا والاخرة ḥadīs̱lerine ve daḫı ان عليا منى و انا منه و هو ولى كل مومن [Ü61a] ḥadīs̱-i şerīfine telmīḥ vardur. Ve daḫı velī lafẓı, «ḳarīb ve ibnü ʿamm» maʿnālarına daḫı gelür. Bunda bu maʿnāyı irāde daḫı rūşendür. Zīrā ʿOs̱mān ile ʿAlī rażıya'llāhu ʿanhümānuñ Faḫr-i kā'ināt ʿaleyhi efḍalü't-teḥıyyāya ḳarābetleri maʿlūmdur. Belki bu maʿnā evvelkinden eẓherdür, vechi ġayr-ı ḫafīdür. Pes nāẓım yene tertīb üzre her birinüñ ṣıfat-ı lāzımelerin beyān ile īżāḥ içün eyidür:

﴿ آن يكى كان حيا و حلم بود ﴾ Ol biri ḥayā vü ḥilm maʿdeni dimekdür. **Ān yekī**, «ol biri» dimekdür. [S78a] Murād ʿOs̱mān bin ʿAffān rażıya'llāhu ʿanhdur. **Kān-ı ḥayā**, iżāfetle «ḥayā maʿdeni» dimekdür. Zirā kān, kāf-ı ʿArabī ile «maʿden ve merkez» maʿnāsınadur. ḥayā', fetḥ-i ḥā'-i mühmele ile bunda «utanmaḳ» maʿnāsınadur. Fārisīde «şerm» ile taʿbīr olınur, ḥayā daḫı müstaʿmeldür. **Ḥilm**, ḥayā üzre maʿṭūfdur. Ḥilm, kesr-i ḥā'-i mühmele ve sükūn-ı lām ve mīm ile aṣl-ı ʿArabīdür. «Sükūnet ve veḳār ve yavaşlıḳ ve ʿuḳūbet itmek istedikde ʿaceleyi terk itmek» maʿnāsınadur. Fārisīde daḫı «nermī ve luṭf-i ṭabʿ» maʿnāsına müstaʿmeldür. **Būd**, «idi» maʿnāsınadur. «Est» maʿnāsına olmaḳ daḫı muḥtemeldür. Pes bunda Faḫr-i ʿālemin ḥażret-i ʿOs̱māna ḫiṭāb idüp: ان فيک لخصلتين يحبهماالله الحلم والحيا diyü buyurdıġı ḥadīs̱-i şerīfe telmīḥ vardur. Ve evṣāf-ı ḥamīde-i ʿOs̱mān bī-ḥadd ü bī-pāyāndur. Lākin içlerinden eşheri ḥayādur ki عثمان حيى تستحى منهالملائكة ḥadīs̱-i şerīfi aña dālldür. Ve binā'en ʿaleyh medḥ-i ʿOs̱mānda Kāşifī bu maʿnāya īmā idüp buyurmışdur, *naẓm:*

زهى بر سپهر شرف كوكبى
كه بودش همى با دو اختر قران
همه قول او همچو فعلش صواب
همه جود او چون حياء بيكران
نه دركاه دين بود رايش سبک
نه از بار كس كشت طبعش كران
جهان صفا صوفئ پاک رو
امام زمين و امام زمان
چو از صبغةالله شد او سرخ او
بمعنى سيه كشت روى جهان

[Ü61b] intihā. Pes «dü aḫter»den murād ḥażret-i Ümmü Külṡüm ile ḥażret-i Ruḳıyye radıya'llāhu ᶜanhümādur. «Çūn ḥayā'-i bī-kerān» ḳavlinde ḥayā, «yaġmur» maᶜnāsınadur. «Ne ez-bār-ı kes geşt» ḥilmine işāretdür. «Ṣūfī-i pāk-rū», ḥayāya işāretdür. «Be-maᶜnā siyeh geşt rūy-ı cihān», maᶜnāda niçelerin rūyı siyāh oldı dimek ṭāᶜinānuñ ḥālini beyāndur. Pes ol maᶜden-i ḥilm ü ḥayā ve maḫzen-i cūd u ᶜaṭā olan ẕi'n-nūreyn rażıyallāhu ᶜanhuñ evṣāf-ı cemīle vü menāḳıb-ı celīlesi meşhūr-ı ᶜālemiyān olmaġın bunda bu miḳdār ile iktifā ḳılındı.

﴿ آن یکی باب مدینه علم بود ﴾ Ol biri ᶜilm şehrinüñ bābı idi. **Ān yekī**, «o biri» dimekdür; işāret [S78b] ḥażret-i ᶜAlī rażıya'llāhu ᶜanhuyadur. **Bāb-ı medīne[-i] ᶜilm**, tetābuᶜ-ı iżāfet ile «ᶜilm şehrinüñ ḳapusı» dimekdür. Zīrā bāb, bunda ᶜArabīdür; «ḳapu» maᶜnāsınadur. Aṣlı «bevb» idi, vāv elife ḳalb olınup «bāb» olmışdur. Fārisīsi «der» lafẓı ile muᶜabberdür. Medīne, ᶜArabīdür; «maḳarr ve büyük şehr» maᶜnāsınadur. Cemᶜi «medā'in» gelür. Pes fetḥle medenī, «şehrlü» dimekdür. Lākin erbāb-ı luġat medīne-i Rasūle nisbetde «Medenī» dirler. Medīne-i mutaṣavvere nisbetde «medīnī» dirler. Medā'in-i Kisrāya nisbetde «medā'inī» dirler. Ḳaldı ki lafẓ-ı medīne mā-baᶜdine mużāf olmaḳda āḫirinde hemze gerek iken bilā-hemze oḳundıġı żarūret-i vezn içündür. ᶜİlm, elsine-i s̱elās̱ede müstaᶜmeldür. Luġatda «bilmek» maᶜnāsınadur. Iṣṭılāḥda «inkişāf-ı tāmm» maᶜnāsınadur. Tafṣīli inşā'a'llāh ḳarīben beyān olınur. **Būd**, kemā-merre «idi» maᶜnāsınadur; «est» maᶜnāsına olmaḳ daḫı muḥtemeldür. Pes bunda انا مدينة العلم و على بابها فمن ارادالعلم فليأتالباب ḥadīs̱-i şerīfine telmiḥ ve daḫı انا دارالحكمة و على بابها ḥadīs̱-i laṭīfine işāret vardur. Maᶜlūm ola ki ḥażret-i Ḥayder-i Kerrāruñ evṣāf-ı cemīlesi ḥadden bisyār iken nāẓımuñ ᶜilm ü fażlını beyāna taṣaddīsi, ᶜilmüñ cemīᶜ-i evṣāf-ı cemīle üzerine rüchāniyyetini işᶜār içündür. Ve keyfe lā ki ᶜilm-i şerīfüñ [Ü62a] fażīleti ḥaḳḳında Faḫru'l-ebrār ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemden beş biñ sekiz yüz eḥādīs̱-i şerīfe vürūdını kütüb-i eḥādīs̱den rivāyet eyledikleriṅ ᶜAliyyü'l-Ḳārī ve sā'irden naḳlen işāret buyurmışlardur. Ve ḥażret-i ᶜAlīnüñ ᶜilm ü fażl u kemāli ẕikr olınan ḥadīs̱-i şerīfeynden nümāyāndur. Ḫulāṣa şān-ı ᶜAlī ᶜālīdür. Lākin medḥ-i şerīfinde ḥadd-i şerᶜi tecāvüz eylememek ve bundan ġayrı ḥażret-i Ebū Bekr ve ᶜÖmer ve ᶜOs̱mān rıżvānu'llāhi ᶜaleyhim ḥaḳḳlarında ḥāşā nā-hemvār kelimāt söylemek Revāfiżlik ḥālidür. Nitekim bundan aḳdem Sulṭān Maḥmūd caᶜala'llāhu mes̱vāhu dāru'l-ḫulūduñ hengām-ı salṭanatında diyār-ı ᶜAceme elçi paşa maᶜiyyetiyle baᶜs̱ buyurılan faḫru'l-ᶜulemā'i'l-ᶜiẓām ḳażī-ᶜasker-i İslām ᶜAbdu'llāh Efendi ve Ḫalīl Efendi ḥażretlerinden [S79a] istinsāḫ eyledigimiz mümżā vü maḫtūm fetvā-yı şerīf-i Şeyḫu'l-İslām ṣūreti böyledür ki ẕikr olınur: Bu mes'ele beyānında e'imme-i Ḥanefiyyeden cevāb nicedür ki, Şāh İsmāᶜīl taḥt-ı hükminde olan diyār-ı ᶜAcemde mütemekkin Revāfiż ḫaẕelehümu'llāhi teᶜālā, Ebū Bekri'ṣ-ṣıddīḳ ve ᶜÖmeru'l-Fārūḳ ve ᶜOs̱mān Ẕü'n-nūreyn rıżvānu'llāhi ᶜaleyhim ecmaᶜīn ḥażerātınuñ ḫulefā'-i ᶜale'l-ḥaḳḳ oldıḳların inkār idüp ve ḥażret-i ᶜAliyyü'l-Murtażā rażıya'llāhu ᶜanhdan mā-ᶜadā Eṣḥāb-ı kirām rıżvānu'llāhi teᶜālā ᶜaleyhim ecmaᶜīn ḥażerātına ve ᶜĀyişe-i Ṣıddīḳa rażıya'llāhu teᶜālā ᶜanhā ve ᶜan-ebeveyhā ḥażretine ḥāşā s̱ümme ḥāşā kelimāt-ı nā-hemvār ile ṭaᶜn ve ᶜalenen sebbi kendülerine ᶜibādet bilüp ve Ḳur'ān-ı ᶜaẓīmü'ş-şāndan niçe āyāt-ı kerīmeye ḳavāᶜid-i ᶜArabiyyeden ḫāric de'b-i zenādıḳa üzre re'y-i fāsidleriyle maᶜnālar virüp ve kefere vü münāfıḳīn ḥaḳḳlarında olan āyāt-ı Ḳur'āniyyeyi neᶜūẕü bi'llāh Eṣḥāb-ı kirām-ı mezkūruñ ḥaḳḳlarındadur

diyüp ve Ehl-i Sünnetden olan müslimīnüñ ḳatllerin mübāḥ ve nisālarından esīr itdiklerinüñ bilā-nikāḥ vaṭ'ların ḥalāl bilüp, cennetde bilā-keyf ru'yetu'llāhı inkār idüp, muḥāldür diyü ᶜulemā'-i ḍāllesi bu vech üzre fetvālar virüp re'īsleri olan şāh ve sā'ir ḥukkām-ı güm-rāhları ve sā'ir sāmiᶜleri bu aḳvāl-i kāside vü efᶜāl-i fāsideyi ḥaḳḳ iᶜtiḳād [Ü62b] eyleseler, bu maḳūle iᶜtiḳād iden melāᶜīnüñ temekkün itdikleri diyārlar dāru'l-ḥarb olup, kendülerüñ üzerlerine aḥkām-ı mürteddīn icrā olınur mı? Beyān buyurup müs̱āb olına. El-cevāb: Va'llāhu aᶜlem bi'ṣ-ṣavāb; diyārları dār-ı ḥarbdur ve üzerlerine aḥkām-ı mürteddīn icrā olınur, ketebehü'l-faḳīr ᶜAbdu'llāh. Ve bu ṣūretde müslimīnden bir ṭā'ife, melāᶜīn-i mezbūrūnuñ ol diyārları üzre hücūm eyleseler, ẕikr olınan mefāsidleri mürtekib ü muᶜteḳid olanlaruñ ricāl ü nisā vü ṣıbyān u emvāllerinüñ ve ol diyārda mütemekkin olup küfr-i aṣlī ile kāfir olan keferenüñ nüfūs u emvāllerinüñ ḥükm-i şerᶜīsi [S79b] ne vechledür? Beyān buyurıla. El-cevāb: Va'llāhu aᶜlem bi'ṣ-savāb melāᶜīn-i mezbūrūnuñ İslāma gelmeyen ricālleri ᶜalā-ṭarīḳi'l-istīṣāl ḳatl ve nisā vü ṣıbyānları istirḳāḳ olınup, mālleri māl-i ġanīmetdür. Ve nisā vü ṣıbyānı ḳatlden ġayrı ṭarīḳ ile İslāma cebr olınur. Ve nisālarınuñ İslāma gelmedikce vaṭ'ları ḥalāl olmaz. Ve ol diyārda ḥükm-i aṣlī ile kāfir olanlar ḥarbī ḥükminde olmaları ile ricāl ü nisā vü ṣıbyānı istirḳāḳ olınur. Ve mālleri māl-i ġanīmetdür. Lākin ricāl ü nisā vü ṣıbyānı İslāma cebr olınmaz ve İslāma gelmeyen Kitābiyye nisālarınuñ vaṭ'ları ḥalāldür. Ancaḳ ol diyārda Sünnīye taᶜarrużdan iḥtirāz gerekdür, ketebehü'l-faḳīr ᶜAbdu'llāh. Ḫulāṣa-i kelām çehār-yār-ı güzīn rıżvānu'llāhi ᶜaleyhim ecmaᶜīn ḥażerātınuñ birbirleri üzre rütbe-i fażīletlerin nāẓımuñ tertībi üzre iẕᶜān u īḳān idüp her birlerinüñ ḫilāfetlerin iḳrār ve kendülere cān u dilden muḥabbet ile esāmīleri ẕikr olındıḳda duᶜā-sāz-ı rıżvān olmaḳ nişāne-i ehl-i īmāndur. Yoḳsa Ḳızılbaş-ı bed-maᶜāşuñ ḥālleri yamandur. *Rivāyet-i şiᶜrī*: Sürḫ-serān kendi ḥāl-i tebāhına nigāh etmeyüp her ḳanḳısını söyletsen ensābda ḥażret-i ᶜAlī rażıya'llāhu ᶜanha intisāb iddiᶜā ider, neᶜūẕü bi'llāh. Ḥattā ᶜAbdu'r-Raḥmān-ı Cāmī raḥimehu'llāh ḥażretinüñ ᶜaṣrında olan bir şāh-ı güm-rāh-ı Sürḫ-ser bu vechle ᶜAlevī iddiᶜāsıyle faḫr-āver olmaġın [Ü63a] Cāmī ḥażretleri bir şeb-i mübārekde ḥażret-i Ḥayderi ru'yāda görüp, bu keyfiyyeti ber-vech-i su'āl ḫaber virüp, aḫẕ-i cevābile ḫᵛābdan bīdār oldıḳda ru'yā-yı şerīfin keşīde-i silk-i naẓm-ı muᶜteber ḳılup böyle buyurmışdur, *Cāmī:*

یک شبی در خواب دیدم من علی‌المرتضی
کفتم ای شاه ولایت و ابن عم مصطفی
شاه سرخ سر همی کوید کز اولاد توام
کفت لا والله لا بالله لا تالله لا

intihā.

﴿ آن رسول حق که خیرالناس بود ﴾ Ol Rasūl-i ḥaḳḳ ki nāsın ḫayırlusı idi. **Ān Rasūl-i ḥaḳḳ ki**, «ol ḥaḳḳ olan Rasūl ki» dimekdür. Yāḫod «ol Ḥaḳḳuñ Rasūli ki» dimek daḫı maᶜnādur. Lākin [S80a] maᶜnā-yı evvelüñ leṭāfeti ve maḳāma münāsebeti s̱ānīden ziyāde idigi ġayr-ı ḫafīdür. **Ḫayru'n-nās**, «benī-Ādemüñ ḫayrlusı» yaᶜnī «ziyāde eyüsi ve kerīmi» dimekdür. Zīrā bunda ḫayr lafẓı, «eyülük ve kerem» maᶜnāsına olmaḳ ẓāhirdür ve bi-muᶜāveneti'l-maḳām āḫir maᶜnāsı murād olınmaḳ eẓherdür. Ve

gāhī lafż-ı ḫayr, «māl» maᶜnāsına olur. Lākin bunda münāsebeti yoḳdur. Nās, aṣlında «enās» idi, taḫfīfen hemzesi ḥaẕf olınmışdur. «Benī-Ādem» maᶜnāsına ism-i cinsdür, kemā fi'l-Keşşāf. Lākin erbāb-ı luġat ᶜindinde cemᶜdür. Nāsa, nās tesmiyesi نسی ادم فنسی ذریته ḥadīs̱-i şerīfinden maᶜlūmdur. Nitekim şāᶜir bu maᶜnāya işāretde, *naẓm:*

لاتسنین ملکالعهود فانما

ممیت انسانا لانک ناسنی

diyü buyurmışdur. Ve nās lāfẓında olan elif lām-ı istiġrāḳa ḥaml olınmaḳ laṭīfdür. Her bir nāsdan aḫyar olmaḳ; efḍalü'l-enbiyā ve'l-mürselīndür dimege daḫı işāret olmış olur. Ḳaldı ki nāẓımuñ ḫayru'n-nās kelāmında «enfeᶜu'n-nās» vaṣfıyle Faḫr-i ᶜālemi medḥa işāret bulındıġı ẓāhirdür. **Būd**, «idi» dimekdür. [Ü63b] Mecāzen «est» maᶜnāsına olmaḳ daḫı rūşendür.

❬ عم پاکش حمزة و عباس بود ❭ Anuñ pāk ᶜammīsi Ḥamze ve ᶜAbbās idi. **ᶜAmm-i pākeş**, tetābuᶜ-ı iżāfet ile «anuñ pāk ᶜammīsi» dimekdür. ᶜAmm, ᶜArabīdür; Fārisīde daḫı müstaᶜmeldür. Maᶜnāsı «birāder-i peder»dür ve maḫṣūṣ-ı Fārisīsi fetḥ-i hemze ve sükūn-ı vāv ve fetḥ-i dāl-i mühmele ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile «evder» lafẓıdur. Pāk, «ṭāhir» maᶜnāsınadur. Bundan murād ᶜırḳınuñ ve ẕātlarınuñ her vechle pāk u ṭāhirligidür. Āḫirindeki żamīr Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve selleme rāciᶜdür. **Ḥamze** bin ᶜAbdi'l-Muṭṭalibdür, rażıya'llāhu ᶜanh. Künyesi żamm-ı ᶜayn ile Ebū ᶜUmāredür ve ᶜammü'r-Rasūldür ki Faḫr-i ᶜālem kendüyi medḥ idüp ḥadīs̱-i şerīfinde خیر اخوتی علی و خیر عمامی حمزة buyurmışdur. Ve Faḫr-i ᶜālemüñ raḍāᶜa ḳarındaşıdur. Nitekim حمزة اخی منالرضاعة ḥadīs̱-i şerīfi bu maᶜnāya dālldür. Biᶜs̱etüñ ikinci sālinde şeref-i İslām ile müşerref olmışdur dirler. Lākin Esāmī-i Ricāl nām kitābda beyān oldıġı üzre Faḫr-i ᶜālem [S80b] Dār-ı Erḳamda iken ḥażret-i Fārūḳdan üç gün muḳaddem şeref-yāb-ı İslām olmışdur ve Bedrīdür. Uḥud ġazāsında Vaḥşī bin Ḥarb yedinde şehīd-i ᶜāzim-i Dāru's-selām olmışdur ve «seyyidü'ş-şühedā»dur. Nitekim حمزة سیدالشهداء یومالقیمة ḥadīs̱-i şerīfi bunı nāṭıḳdur. Ve kendüyi melā'ike-i ᶜiẓām ġasl itmişdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde انی رأیتالملائکة تغسل حمزة و حنظلة vārid olmışdur. Ve müddet-i ᶜömr-i şerīfinde iḫtilāf vardur. Bir rivāyetde Seyyidü'l-enbiyādan dört yaş esenn idi. Ve bir rivāyetde iki yaş idi. Ve meṭāf-ı ḳudsiyān olan mezār-ı şerīfi maḥall-i icābet-i duᶜādur. Ve kendüden ḥażret-i ᶜAlī ve ᶜAbbās ve Zeyd bin Ḥāris̱e rivāyet-i eḥādīs̱ eylemişdür. **Vü**, ᶜāṭıfedür. **ᶜAbbās** bin ᶜAbdi'l-Muṭṭalibdür. ᶜAmm-i pāk-i ḥabīb-i ekremdür. Ve sinn-i şerīfi Faḫr-i ᶜālemden iki sene esenndür. Beyne'l-ᶜArab ibtidā Kaᶜbe-i ᶜulyāyı envāᶜ-ı kālā ile iksā ḳılan vālide-i muḫtereme-i ᶜAbbāsdur. Sebebini beyānda eyidürler: ḥażret-i ᶜAbbās ṭıfl iken bir gün yitdi. [Ü64a] Bulınmasına vālidesi iksā'-i Beytu'llāh neẕrin itdi. Pes ṭıflını bulup neẕrini yirine getürdi dirler. Ve ḥażret-i ᶜAbbās eyyām-ı cāhiliyyede re'īsü'l-ḳavm idi. Mescid-i Ḥarāmuñ ᶜimāret ü siḳāyeti kendünüñ ᶜuhdesinde olmaġın Beytu'llāhi'l-ḥarāma iḥtirām ve Ḳureyşi ᶜimāretine sevḳ-i tāmm ider idi. Ve İslāmı sā'irlere nisbeten ḳadīm idi. Lākin ḳavminden ketm ider idi. ḥattā maᶜreke-i Bedrde bulınan ġuzāta Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem tenbīh idüp: "Maᶜrekede her kim ᶜAbbāsa müṣādif olur ise ḳatline iḳdām eylemesün. Zīrā mükrehen gelmişdür" diyü buyurmışidi dirler. Pes nefes-i ḳudsiyye-i Faḫr-i ᶜālem berekātında nā-gāh

meydān-ı maʿrekede kendüye Ebu'l-Yeser Kaʿb bin ʿAmr ḥażretleri muṣādif olup kendüyi ḥayyen giriftār-ı kemend ve esīr ü bend eyledi. Pes seyr-i bāġa gelüp ḥüsn-i cemāl-i bāġbāna ʿāşıḳ olan merd-i ṣādıḳ gibi ve daḫı Mālik bin Duʿruñ çāh-ı Kenʿāndan ṭalebkār-ı mā iken, taʿalluḳ-kerde-i delv-i saʿādeti olan māh-ı Kenʿānī ile nā'il-i āb-ı ḥayāt-ı ebedī oldığı gibi ve şāh-bāz-ı evc-pervāzuñ cūyende-i [S81a] şikārī iken giriftār-ı dām ve sāʿid-nişīn-i dest-i iḥtirām oldığı gibi ḥażret-i ʿAbbās cenge gelmişken bi-hidāyeti'llāh sulḥ-ı ebediyyeye nā'il ve şeref-i dāreyne vāṣıl olup nefsini fidādan ṣoñra ʿāzim-i Kaʿbe-i mükerreme ve baʿdehū muhāciren teşrīf-sāz-ı Medīne-i münevvere oldı. Ve ṭarīḳ-i dīn-i mübīnde çoḳ ḫiẕmeti bulındı. ḥattā ḳıyāmete degin dīn-i mübīne ẓahīr ü muʿīndür dirler. Ve bu maʿnānuñ beyānında eyidürler ki: Ḥażret-i ʿAbbāsuñ evlād-ı ʿālī-nijādınuñ ṭaraf-ı ʿālīlerinden her ne ḳadar ḫilāfet-i ṣūrī munḳaṭıʿ oldı ise, nesl-i pākinden olanlaruñ ḫilāfet-i maʿneviyye ile ẓahīr-i dīn olmaları baʿīd degüldür. Zīrā egerçi İmām Münāvī rivāyetiyle ḥadīs̱-i şerīfde المهدی من ولد فاطمة vārid olmışdur. Lākin yene İmām-ı müşārun ileyhüñ rivāyeti ile ḥadīs̱-i şerīf-i dīgerde المهدی من ولد عباس من عمی vārid olmışdur. Buña göre Muḥammed-i Mehdī ḥażretlerinüñ evlād-ı ʿAbbāsdan ẓuhūrı nümāyāndur. Mehdī ḥażretlerinüñ ise [Ü64b] vaḳtile dīn-i mübīne iʿānet birle āvāze-i devlet ü ṣadā-yı şevketi ʿālemi ṭutacağı bī-reybdür. Ḫulāṣa-i kelām evlād-ı ʿAbbās muʿīn-i dīn-i İslāmdur. Nitekim ʿAbādile-i erbaʿanuñ ser-efrāzı olan ʿAbdu'llāh bin ʿAbbās rażıya'llāh ḥażretleri cümle-i evlādınuñ mümtāzıdur ki vālidesi Lübābe binti'l-Ḥāris̱dür. Ḫālası ümmehāt-ı mü'minīnden Meymūne rażıya'llāhu ʿanhādur. Ve Faḫr-i ʿālemüñ kendüye ḥikmet-i vefḳa duʿā itmesi berekātında ümmet-i Muḥammedüñ ḥibr-ı müdaḳḳıḳ vü ʿālim-i muḥaḳḳıḳıdur. Ve ḥaḳḳında Faḫr-i ʿālemüñ نعم ترجمان القران ابنه یعنی ابن عباس ḥadis̱-i şerīfi etemmü'l-medāyıḥdur. Ve şemā'ilde fesāḥat-ı kelām ve ṣabāḥat-ı vechi beyānında miskiyyetü'r-revāyıḥdur. ḥattā kemāl-i rüşdi ʿilāvesiyle ḥażret-i ʿÖmer rażıya'llāhu ʿanh eks̱er-i umūr-ı muʿaẓẓamātı kendü ile istişāre buyururlar idi dir, intihā. Ve ḥażret-i ʿAbbāsuñ ʿömr-i şerīfleri seksen sekize vardıḳda hicret-i Nebevīnüñ otuz ikinci sālinde, Receb-i şerīfüñ on ikinci güni, yevm-i cumʿa ʿāzim-i Dāru's-selām olup Baḳīʿ-i muḥtereme defn olındı. Veled-i ʿālī-şānı olan ḥażret-i ʿAbdu'llāh yetmiş bir yaşına vardıḳda hicret-i Nebevīnüñ altmış [S81b] sekizinci sālinde eyyām-ı ḥükūmet-i İbnü Zübeyrde ʿāzim-i dār-ı Cinān oldı. Mezār-ı şerīfi Ṭā'ifde vāḳiʿ olmışdur.

﴿ هر دم از ما صد درود و صد سلام ﴾ Her zamān bizden yüz ṣalāt u yüz selām. **Her dem**, «her zamān» dimekdür. Zīrā her, fetḥ-i hā ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile bunda ifāde-i ʿumūm içündür, «her cā» ve «her kes» didikleri gibi. Ve daḫı «buğday arasında biter, ekli mużırr nesne» maʿnāsına olur. Dem, fetḥle Fārisīde yigirmi maʿnāya gelür. Bunda «zamān ve vaḳt» maʿnāları mülāyimdür. Nitekim «her bāruñ» maʿnāsı «her vaḳt»dur. **Ez-mā**, «bizden» dimekdür. Ez, ʿArabīdeki «min-i cārre» maʿnāsınadur. Mā, nefs-i mütekellim-i maʿa'l-ġayr edātıdur. Pes nāẓımuñ mütekellim-i vaḥde maḳāmında maʿal-ġayr edātını getürmesi teks̱īr-i ṣalāt u selām nüktesi içün olmaḳ ẓāhirdür. **Ṣad durūd**, «yüz teḥıyyāt» dimekdür. [Ü65a] Murād kes̱retden kināyedür. Ṣad, esmā'-i aʿdāddan yüz ʿadedi içün mevżūʿdur. Durūd, «teḥıyyāt u ṣalavāt» maʿnāsınadur. Nitekim *naẓm:*

یا سیدالانام بعز جناب تو

ورد زبان ماست درود تو صبح و شام

نزدیک تو چه تحفه فرستیم ما زدور

در دست ما همین صلواتست والسلام

ḳıṭᶜa-i cevāhir-niẓāmında «durūd», maᶜnā-yı meẕkūrda vürūd bulmışdur. **U(ve) ṣad selām**, «ve yüz selām» dimekdür. Selām, «küdūrātdan necāt» ve daḫı «maḳām-ı ekmele naḳş viren nesnelerden selāmet» yāḫod «baᶜde duḫūli'l-Cenneh ḫavāṣṣ-ı ᶜibādīne Ḫudānuñ virecegi selām» maᶜnālarınadur. Ḳavlü'l-Bedīᶜ Fī-Faṣli'ṣ-Ṣalāt ᶜAle'l-ḥabībi'ş-Şefīᶜ nām kitābda mesṭūr olan من صلى على فى كتاب لم تزل الملائكة يستغفر له مادام اسمى فى ذلكالكتاب ḥadīs̱-i müsteṭābına binā'en nāẓım bu kitābda ibtidā yād-ı nām-ı Seyyidü'l-enāmile naᶜt-ı şerīfe ihtimām ve ṣalāt selām ile maẓhar-ı istiġfār-ı melā'ike-i kirām olmaġa iḳdām buyurmışdur. Ve her kitābda bu vechle naᶜt-ı Ḫᵛāce-i kevneyn idüp, encāmını ṣalāt u selām ile itmām buyurmaḳ de'b-i şerīfdür. (...[S82a, S82b, Ü65b]...)

﴿ بر رسول و ال و اصحابش تمام ﴾ Rasūl üzerine ve Āl ü Eṣḥābınuñ üzerlerine tamām olsun. **Ber-Rasūl**, «Rasūl üzerine» dimekdür. Ber, «ᶜalā» maᶜnāsınadur. Rasūl maᶜrūfdur. Bunda murād Seyyidü'l-kevneyn ve Rasūlü'ṯ-ṯaḳaleyndür. **U(ve) Āl u Eṣḥābeş**, «daḫı Āl ü Eṣḥāblarınuñ üzerlerine» dimekdür. Vāv-ı ᶜaṭf ile āl lafẓı, Rasūl üzerine maᶜṭūfdur. Āl, bunda ᶜArabīdür. Aṣlı «ehl»dür, hā kelimesi hemzeye ḳalb olınup «āl» olmışdur. Pes bu taḳrīrce ālden murād, «ehl ü ᶜıyāl» olmaḳ ẓāhirdür. Ve maᶜnāsında ḳarābet melḥūẓ oldıġı ḥasebiyle Eṣḥāb lafẓınuñ üzerine taḳdīme nükte virilmek mümkindür. Lākin erbāb-ı luġat ᶜindinde āl, ehl ü ᶜıyāl ü etbāᶜdan eᶜamm olmaḳ cā'izdür. Ve daḫı baᶜżılar Ālden murād, ümmet-i merḥūmedür yāḫod fuḳahā-yı māżiyyedür dimişlerdür. Bu maᶜnāca muḳallidīne Āl dinilmez. Ve baᶜżılar eyidür: Āl-i Rasūlu'llāh [Ü66a] iki ḳısm üzredür. Ḳısm-ı evvel min-ciheti'n-neseb olanlardur ki anlar; evlād-ı ᶜAlī ve evlād-ı Caᶜfer ve evlād-ı ᶜAḳīl ve evlād-ı ᶜAbbās ve evlād-ı Ḥāris̱ bin ᶜAbdi'l-Muṭṭalibdür, rıżvānu'llāhi ᶜaleyhim ecmaᶜīn. Ḳısm-ı s̱ānī min-ciheti'd-dīn olanlardur ki, anlar cümle mü'min-i taḳīlerdür. Ancaḳ Ehl-i Beyt-i Rasūlu'llāhı ḥażret-i Fāṭıme ve ḥażret-i ᶜAlī ve ḥażret-i Ḥasen ile Ḥüseyne taḫṣīṣ iden Şiyaᶜdur. Bunuñ tafṣīli انما يريدالله ليذهب عنكمالرجس اهلالبيت و يطهركم تطهيرا āyet-i şerīfinüñ tefsīrinde Ḳāḍī Beyżāvī beyān idüp: Ehl-i Beyt-i Rasūlu'llāh bu ẕikr olınan ẕevāt-ı ḥamīde-ṣıfāt ve ezvāc-ı ṭāhirātdan eᶜammdur dimişlerdür, intihā. Ve Āl-i Beyte bi'ṭ-ṭabᶜ ṣalāt u selām ile maḥabbet lāzime-i ẕimmet-i ehl-i dīn-i İslām u milletdür. Nitekim *naẓm:*

يا آل بيت رسولالله حيكم

فرض منالله فىالقران انزله

يكفى لكم من عظيمالفخر انكم

من لم يصل عليكم لا صلوة له

buyurmışlardur. U(ve) Eṣḥāb, āḫirindeki şīn-ı żamīre mużāfdur. Żamīr-i meẕkūr Faḫr-i ᶜāleme rāciᶜdür. Vāv āl üzre maᶜṭūfdur. Esḥāb lafẓı «ṣaḥb»uñ ism-i cemᶜidür, yoḳsa «ṣāḥib»üñ [S83a] cemᶜi degüldür. Pes ṣāḥib müfreddür, cemᶜi «ṣaḥb»dur. Ve saḥbuñ cemᶜi «eṣḥāb»dur. Eṣḥābuñ cemᶜi «eṣāḥib»dür, «ṣaḥābeler» dimekdür. Ṣaḥābe aṣlında maṣdardur, ṣoñra Ṣaḥābī içün ism ḳılınmışdur. Ṣaḥābī şol müslime dirler ki,

Faḫr-i kā’ināt ᶜaleyhi efḍalü’t-teslīmātı ḥaḳīḳaten veyā ḥükmen göre. Ve baᶜżılar eyidür: Ol ḥażret ile ṭūl-i ṣoḥbeti daḫı ola. Ve baᶜżılar eyidür: Ol ḥażretden ḥadīs̱ daḫı rivāyet eyleye. Ammā İmām-ı Aᶜẓam ᶜindinde Ṣaḥābī şol kimesnedür ki Faḫr-i ᶜālem ṣalla’llāhu ᶜaleyhi ve selleme mülāḳī ola ve müslim ola ve ṣoḥbet ile mevtinüñ miyānesine riddet taḫallül itmeyüp İslām üzre fevt ola, intihā. Maᶜlūm ola ki Eṣḥāb-ı kirāmı görenlere «Tābiᶜīn» dirler. Tābiᶜīni görenlere «Tebeᶜ-i Tābiᶜīn» dirler. Ḳaldı ki طوبى لمن رأنى و امن بى و طوبى لمن راى من رأنى و امن بى ولمن راى من رأنى و امن بى لهم و حسن ماب ḥadīs̱-i müsteṭābınuñ ẓāhiri, ṭubā vü cennetüñ bu ṭā’ife-i s̱elās̱eye inḥiṣārın gösterür. [Ü66b] Lākin ru’yetden murād, ru’yet-i ᶜilmiyye olursa ilā-ġayri’n-nihāye bu saᶜādet ü ṭayyibet, her bir vāris̱-i ᶜilm-i Nebevī ve her bir ᶜālim-i sırr-ı Muṣṭafevī olanlara ve anları görenlere ḥāṣıl olur. Pes bu taḥḳīḳ-i ḥaḳīḳ üzre Faḫr-i ᶜālem ṣalla’llāhu ᶜaleyhi ve sellemden ᶜilm iḳtibās idenlerden s̱ümme ve s̱ümme ᶜilm aḫẕ idenlerüñ ᶜilmi mā-dāme ᶜilm-i evvel oldıḳca eñ āḫirdeki ᶜālim-i ᶜāmilden aḫẕ-i ᶜilm itmek, gūyā evvelki ᶜālimden aḫẕ itmek gibidür. Ve anuñ meslekine sülūk itmek sünnet-i şerīf üzre gitmekdür dimişlerdür. **Tamām**, ᶜArabīdür; maᶜnāsı maᶜrūfdur. Maᶜlūm ola ki tamām olan nesnede ziyādeye ḳābiliyyet bulınur. Lākin «kemāl» bunuñ ḫilāfına mülābisdür. Ḥattā اليوم اكملت لكم دينكم و اتممت عليكم نعمتى āyet-i şerīfi ᶜArafātda nāzil oldıḳda Eṣḥāb-ı kirām Faḫru’l-enāmuñ āḫirete ᶜazīmetinüñ ḳurbiyyetin fehm itmeleriyle ġāyet maḥzūn oldılar. Baᶜdehū nüzūl-i āyet-i meẕkūrdan seksen bir gün ṣoñra Faḫru’l-enām ᶜale’ṣ-ṣalāti ve’s-selām devlet ile ᶜāzim-i Dāru’s-selām oldı dirler, keẕā fī-ḥāşiyeti’l-Ḳāḍī. İmdi nāẓımuñ bunda «tamām» lafẓı īrādı, ṣalāt [S83b] u selāmuñ dā’imā izdiyādını īmā içündür. *Li-şāriḥihi’l-faḳīr:*

İy Rasūl-i ekrem ü ẕāt-ı mükerrem ! Es-selām
İy ḥabīb-i ḥażret-i Ḫallāḳ-ı ᶜālem ! Es-selām
İy vücūd-ı bāᶜis̱-i ḫalḳ-ı cemīᶜ-i kā’ināt !
Es-selām iy aṣl-ı Ādemden mufaḫḫam ! Es-selām
Es-selām iy Seyyidü’s-sādāt-ı faḫru’l-evvelīn !
İy risālet taḫtına sulṭān-ı aᶜẓam ! Es-selām
Ḫātemiyyet ḫātemi naḳş oldı nām-ı pāküñe
İy gürūh-ı enbiyā vü rusle Ḫātem ! Es-selām
Es-selām iy vāḳıf-ı esrār-ı ḳurb-ı pür-şeref !
Es-selām iy rāz-ı او ادنى ya maḥrem ! Es-selām
Es-selām iy maẓhar-ı āyāt-ı pāk-i muᶜcizāt !
Es-selām iy Ḫᵛāce-i kevneyn ü aᶜlem ! Es-selām
Ümmetüñden Rūḥī-i bī-çāre eyler yā Rasūl !
Rūḥ-ı pāk ü Āl ü Eṣḥābuña her dem es-selām

Der-Beyān-ı Menāḳıb-ı E’imme-i Dīn raḥimehümu’llāhi teᶜālā

Maᶜlūm ola ki ذكرالصالحين كفارةالذنوب ḥadīs̱-i şerīfi mıṣdāḳınca nāẓım setr-i ᶜuyūb ve keffāret-i ẕünūbi içün dergāh-ı Ḳāḍi’l-ḥācāta münācātdan muḳaddem ẕikr-i ṣuleḥā ile temhīd buyurur:

﴿ آن امامانی که کردند اجتهاد ﴾[Ü67a] Ol ᶜaẓīmü’l-ḳadr imāmlar ki ictihād itdiler. **Ān**, ism-i işāretdür. **İmāmānī ki**, cemᶜdür. Müfredi «imām»dur ki «muḳtedā» maᶜnāsınadur, «metbūᶜ» gibi. Bunda murād budur. Ve gāhī «ṭarīḳ» maᶜnāsına gelür. Nitekim انهما لبامام مبين āyet-i şerīfinde «ṭarīḳ» maᶜnāsınadur. Ve gāhī «kitāb» maᶜnāsına olur. Nitekim يوم ندعوا كل اناس بامامهم āyet-i şerīfinde kitāb maᶜnāsınadur. Āḫirindeki yā ḥarfi taᶜẓīm içündür. Ki lafẓı rābıṭadur. **Kerdend**, «itdiler» maᶜnāsına māżīnüñ cemᶜ-i ġā’ibidür. **İctihād**, iftiᶜāl bābından masdardur. Luġaten «dürüşmek» maᶜnāsınadur. Ammā ıṣṭılāḥda «edille-i erbaᶜadan istinbāṭ-ı aḥkāma ᶜālim-i muḳtedir olmaḳ»dur. Yaᶜnī kitāb u sünnetde olan delāletüñ cemᶜisini ve şerā’iṭ ü aḳsāmla vücūh-ı ḳıyāsı ve muvāfaḳat u muḫālefet-i icmāᶜı bilmekdür. Pes bunda müctehidüñ taᶜrīfi maᶜlūm olur lākin Ḳuhistānīde ve Kitābü’n-Naẓmda eyidür: Bu taᶜrīf cemīᶜ-i aḥkāmda müctehidüñdür. Ammā ḳużāt u müftīler müctehid gerekdür didiklerinüñ maᶜnāsı üzre müctehid aña dirler ki, [S84a] ḳavlinüñ ṣıḥḥatını beyānda kitāba veyā sünnete veyā ḳıyāsa mensūb olan ḥuccet-i ḳaviyyenüñ ityānına ḳādir ola. Ve baᶜżılar eyidür: Bu iḳtidārdan mā-ᶜadā aᶜdāt-ı nāsa daḫı ᶜārif ola. Zīrā ekṣer-i aḥkām ᶜādet-i nāsa mebnīdür dimişlerdür. Ve İbnü Kemāl ᶜaleyhi raḥmetü’l-Müteᶜāl eyidür: Fuḳahā-yı müctehidīn tabaḳāṭ-ı sebᶜa üzredür. Ṭabaḳa-i ūlā, şerᶜde ictihād idenlerüñ ṭabaḳasıdur. Bunlar İmām-ı Aᶜẓam ve İmām Şāfiᶜī ve İmām Mālik ve İmām Aḥmed-i Ḥanbel ve silklerine sālik olanlardur ki uṣūl ü fürūᶜda bilā-taḳlīdi’l-ġayr, ḳavāᶜid ḥasebiyle edille-i erbaᶜadan istinbāṭ-ı aḥkām eylemişlerdür. Ṭabaḳa-i ṡāniye, meẕāhibde müctehidlerüñ ṭabaḳasıdur. Bunlar İmām-ı Aᶜẓamuñ eṣḥāblarından Ebū Yūsuf ve Muḥammed ve Süfyān-ı Ṡevrī ve Ebu’l-Ḥaseni’ṭ-Ṭaḥāvī ve emṡālleridür ki İmām-ı hümāmuñ taḳrīr eyledigi ḳavāᶜid muḳteżāsınca edille-i erbaᶜadan istiḫrāc-ı aḥkāma ḳādirlerdür. Bunlaruñ İmāma muḫālefetleri fürūᶜdadur yoḳsa ḳavāᶜid-i uṣūlde İmāma muḳallidlerdür. Ve taḳlīdleri ḥasebiyle Şāfiᶜī ve emṡālinden mümtāzlardur. Zīrā Şāfiᶜī ve emṡāli ḳavāᶜid-i uṣūlde bizüm İmāma muḳallid degüldür. [Ü67b] Ṭabaḳa-i ṡāliṡe, kendü içün ṣāḥib-i meẕhebden rivāyet olmayan mesā’ildeki müctehidlerüñ ṭabaḳasıdur. Bunlar Ḫaṣṣāf ve Ebū Caᶜferi’ṭ-Ṭaḥāvī ve Ebū Ḥaseni’l-Kerḫī ve Şems-i e’imme el-Ḥalvānī ve Şems-i e’imme Seraḫsī ve Faḫr-i İslām Pezdevī ve Faḫru’d-dīn Ḳādīḫān ve emṡālleridür ki bunlaruñ şeyḫa uṣūl ü fürūᶜda muḫālefetleri olmayup, lākin kendüde ᶜalā-ḥasbi’l-uṣūl naṣṣ bulınmayan mesā’ilde ḳavāᶜid-i mebsūṭa muḳteżāsınca aḥkām istiḫrācına ḳādirlerdür. Ṭabaḳa-i rābiᶜa, muḳallidīnden eṣḥāb-ı taḫrīcüñ ṭabaḳasıdur. Bunlar Rāzī ve Bezzāzī ve āḫirīler gibilerdür ki aṣlā ictihāda ḳudretleri yoḳdur. Lākin iḥāṭa-i uṣūl ve żabṭ-ı me’ḫazları ḥasebiyle ṣāḥib-i meẕhebden veyā eṣḥābınuñ birinden menḳūlen muḥtemelü’l-emreyn olan mübhemi taᶜyīne ve ẕü’l-vecheyn olan mücmeli tafṣīle ḳādirlerdür. Zīrā bunlar uṣūlde olan re’ye tanẓirleriyle emṡāl ü nezāyirin fürūᶜda [S84b] muḳāyese idenlerdür. Baᶜżı mevāżıᶜda ṣāḥib-i Hidāyenüñ «keẕā fī-taḫrīci’l-Kerḫī» didigi ve daḫı «keẕā fī-taḫrīci’l-Bezzāzī» buyurdıġı bu ḳabīldendür. Ṭabaḳa-i ḫāmise, muḳallidīnden temyīze ḳādir olan eṣḥāb-ı tercīḥüñ ṭabaḳasıdur. Anlar Ebū Ḥasen-i Ḳudūrī ve ṣāḥib-i Hidāye ve emṡālleri gibidür ki şānları baᶜżı rivāyātı baᶜżısınuñ üzerine; bu ūlā yāḫod bu eṣaḥḥ yāḫod bu evżaḥ yāḫod bu ḳıyāsa evfaḳ yāḫod bu nāsa erfaḳ diyerek tafḍīl eylemekdür. Ṭabaḳa-i sādise, ūlā vü ḳavī ve żaᶜīf ü eżᶜaf ve ẓāhir-i rivāyet ve ẓāhir-i meẕhebüñ beynlerin temyīze ḳādir olan muḳallidīnüñ ṭabaḳasıdur. Bunlar ṣāḥib-i Kenz ve ṣāḥib-i Muḫtār ve ṣāḥib-i Viḳāye ve ṣāḥib-i

Mecmaᶜ gibi müte’aḫḫirīnden mütūn-ı muᶜtebere esḥāblarıdur ki bunlaruñ kütüblerinde aḳvāl-i merdūde vü rivāyāt-ı żaᶜife bulınmaz. Ṭabaḳa-i sābiᶜa, ṭabāḳāt-ı sābıḳadaki meẕkūrātdan birisine ḳādir olamayup yemīni şimālden ve şimāli yemīnden ve ġaṯṯı ṯemīnden temyīz idemeyen muḳallidīnüñ ṭabaḳasıdur ki şānları حاطب فىالليل ولهمالويل oldıġı [Ü68a] muḳadderleri ne güne olacaġı bī-iştibāhdur, intihā. Pes nāẓımuñ ṣāḥib-i ictihād olan imāmāndan murādı ṭabāḳāt-ı maḳbūleden idigi beyān-ı ātīden maᶜlūmdur. Ve daḫı ẕikr-i e’immede terḥīm beyne’l-ᶜulemā müsteḥabb ve de’b-i ḳadīm olmaġın «raḥimehumu’llāh» yirinde nāẓım cümle-i muᶜteriża-i duᶜā’iyye īrād idüp buyurur:

﴿ رحمت حق برروان جمله باد ﴾ Ḥaḳḳ teᶜālānuñ raḥmeti cümlesinüñ cānına olsun. **Raḥmet-i Ḥaḳḳ**, «Ḥaḳḳ teᶜālānuñ luṭf u iḥsānı» dimekdür. Lafẓ-ı raḥmet, Ḥaḳḳa mużāfdur. **Ber-revān-ı cümle**, iżāfetle «cümlesinüñ cānı üzre» dimekdür. Zīrā ber kelimesi «ᶜalā» maᶜnāsınadur. Revān, bunda «cān» maᶜnāsınadur. Ve gāhī «reften»den müştak olmaḳ üzre «gidici» maᶜnāsına olur. Ve gāh «gidicilikde salınmaḳ» maᶜnāsın daḫı murād iderler, meṯelā «āb-ı revān» ve «serv-i revān» gibi. Ve gāhī «cā’iz» maᶜnāsına ve gāhī «rāyic» maᶜnāsına ve gāhī «hemān» maᶜnāsına olur. Cümle, ᶜArabīdür; [S85a] «cemīᶜ» maᶜnāsınadur. **Bād**, bunda emr-i ġā’ibdür; «olsun» dimekdür. «Būden»den müştaḳdur.

﴿ بو حنيفه بود امام با صفا ﴾ İmām-ı bā-ṣafādur Bū Ḥanīfe. Yaᶜnī İmāmān-ı müctehidīnüñ biri budur. **Bū Ḥanīfe**, İmām-ı Aᶜẓam-ı hümām-ı efḫamuñ künyesidür. Künye, «eb» ile veyā «ibn» ile muṣaddar olan isme dirler. Beyne’l-ᶜArab evvel-i evlāduñ ismiyle künye iderler ve bu künye ḳıyāsīdür. Lākin luġat-i ᶜArabiyyede «eb» ile muṣaddar olan semāᶜī kelimātlaruñ başḳa başḳa maᶜnāları vardur. Meṯelā «ebu’l-meymūn» ᶜasel, «ebu’s-sāyıġ» pālūze, «ebu’l-ᶜavn» ḫurmā, «ebu’l-mereh» şeyṭān, «ebu’l-lehv» ṭanbūr, «ebu’n-naciᶜ» ḥalvā, «ebu’l-emīn» ṭoḳluḳ, «ebu’l-fażīl» altun, «ebu’l-kibr» gümüş, «ebu’l-ḥaḍīb» laḥm, «ebu’l-ḥazīn» balıḳcıl ḳuşı, «ebu’l-melīḥ» ṭurgay ḳuşı, «ebu’l-ġıyāṯ» ṣu, «ebu’l-ḥayāt» miṯlühū, «ebu’l-müsāfir» peynir, «ebū‘l-münḳıẕ» feres, «ebu’l-ḥarṯ ve ebu’l-ḥāriṯ ve ebu’l-eşbāl» arslan, «ebu’l-ḳaᶜḳāᶜ» ḳuzġun, «ebū cāmiᶜ» ṣofra, «ebū nāfiᶜ» sirke, «ebū ṣābir» milḥ, «ebu’l-ḥaṣīn» tilkü, «ebu’n-necm» miṯlühū, «ebū eyyūb» deve, «ebū ḳays» çaḳal, «ebu’l-muḥtāl» ḳatır, «ebu’l-veṯāb» berāġīṯ, «ebū (be)rāḳış» bir nevᶜa ḳuşdur ki bir günde elvān-ı muḫtelife [Ü68b] ile muḫtelife olur. «ebū ḳalemūn» bir nevᶜa ḳumāşdur ki göze dürlü dürlü görinür. Baᶜżılar «gülistānī kemḫā»dur dirler. «Ebū cābir» etmek, «ebū cemīl» tere otı, «ebū caᶜde» ḳurd, «ebū ḥumeyd» ayu, «ebū ḫālid» kelb, «ebū caᶜfer» ẕübāb, «ebū ẕaġfel» fīl, «ebū ẕürᶜa» ḫınzīr, «ebū ziyād» ḥımār, «ebū süleymān» ḫorūs, «ebū ᶜamr» açlıḳ, «ebū ᶜāṣım» sikbāc aşı, «ebū ᶜikrime» gügercin, «ebū ẕübāb» fāre, «ebū zeneh» maymundur, intihā. Ve daḫı Fārisīde daḫı «eb» ile maṣdar-ı semāᶜī kelimāt-ı muḫtelifetü’l-meᶜānī vardur. Meṯelā «Ebū İsḥāḳ» bir ṭā’ife-i meşhūredür. Pes Nīşābūrda bir ḳaç yirde fīrūze maᶜdeni olmaġın ol maᶜdene «Bū İsḥāḳī» dirler . Meşhūr olan pīrūze ol maᶜdenden çıḳar. Ve daḫı «bü’l-ᶜacebī» ḥoḳḳa-bāz dimekdür. Ve daḫı «Bū Yaḥyā» melekü’l-mevt maᶜnāsınadur, ᶜArabīde daḫı müstaᶜmeldür, intihā. Ḳaldı ki İmām-ı hümāmuñ ism-i şerīfi Nuᶜmān bin Ṯābit [S85b] bin Zūṭā el-Kūfīdür. Ceddi olan Zūṭā Ḥamzetü’z-Zeyyātuñ rahṭındandur ve Kābilīdür. Ve daḫı Zūṭānuñ ḥaḳḳında Benī-Temīm bin Ṯaᶜlebenüñ muᶜteḳıbidür didiklerin redd itmişlerdür. Eṣaḥḥ olan ḳavl üzre İmām-ı hümāmuñ ecdād-ı ᶜiẓāmı cümle aḥrārdur, üzerlerine rıḳḳıyyet

cārī olmamışdur, keẕā ḳāle'l-İmāmi't-Tebrīzī. Ve Manẓūme şerḥi Ḥaḳā'iḳda eyidür: İmām Ebū Ḥanīfe Nuᶜmān bin S̱ābit bin Ṭāvus bin Hürmüz bin Nūşirvāni'l-ᶜādildür. **Būd**, bunda «est» maᶜnāsına olmaḳ rūşendür. **İmām-ı bā-ṣafā**, «ṣāf-derūn u ḫāliṣu'l-ᶜamel olan İmām-ı ḥamīde-ḫıṣāldür» dimekdür. İmām, maᶜrūfdur. Bā ḥarfi «maᶜa» maᶜnāsınadur. Ṣafā, Fārisīde müstaᶜmeldür; «żıdd-ı keder ve ṣāfī olmaḳ» maᶜnāsınadur. Bunda murād budur. Ve gāhī «Mekke-i mükerremede bir mevżiᶜüñ ismi ve ṭaş» maᶜnāsına gelür. Ve ᶜArabīde bunlardan mā-ᶜadā «esmā-i enhārdan bir ismdür» dimişlerdür.

❬ آن سراج امتان مصطفى ❭ Ol İmām-ı hümām ḥażret-i Muṣṭafānuñ ümmetlerinüñ sirācıdur. **Ān**, İmāma işāretdür; mübtedādur. Mā-baᶜdi ḫaberdür. **Sirāc**, kesr-i sīn-i mühmele ile ᶜArabīdür. Türkīsi «çıra», Fārisīsi «çirāġ»dur. Ve «şuᶜlelü olan fetīle» daḫı sirāc dirler. [Ü69a] Ve ᶜinde'l-baᶜż «żiyā» maᶜnāsınadur. **Ümmetān**, cemᶜdür; müfredi «ümmet»dür. Ümmet, «cemāᶜat ve ṭarīḳat ve dīn» maᶜnālarına gelür. Bunda cemāᶜat maᶜnāsı murāddur. Pes ᶜinde'l-ᶜArab ümmet, lafẓan ve maᶜnen vāḥiddür diyen luġate binā'en ümmet-i Muḥammedüñ kes̱retini işᶜār içün nāẓım «ümmet» lafẓını müfred getürmeyüp, cemᶜ-i Fārisī üzre īrād buyurmışdur. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Muṣṭafā**, Faḫru'l-enbiyā ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemüñ eşher-i esmā'-i şerīfesindendür. ᶜAlemiyyetden ḳaṭᶜ-ı naẓar luġatde maᶜnāsı «muḫtār ve münteḫab»dur. Pes Faḫru'l-enbiyā ᶜaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmuñ, beyne'l-enām ḳurb-ı ḫāṣṣa vuṣūl ve maḳām-ı maḥbūbiyyete mevṣūliyyetde mümtāz ve cemīᶜ-i mevcūdāt üzre ser-firāz oldıġı ḥasebiyle «Muṣṭafā» dinmişdür. (...[S86a]...)Ve İmām-ı hümāma sirāc-ı ümmet taᶜbīrinde bir nükte-i daḳīḳa daḫı vardur. Budur ki: Sirāc, ẓulmetde ḳalmış baṣīr u dīdevār içündür. Tā ki gözile sirācuñ nūrın görüp nūr-ı sirācı rehber idine. Yoḳsa aᶜmālar içün sirācuñ bir fā'idesi yoḳdur. İmdi İmām-ı hümāmuñ sirāc-ı vehhāc oldıġı, ẓulmet-i cehli izāle [Ü69b] ve dīde-i ᶜamel ile ḥaḳḳı görmek murād iden ümmet-i müstefīd içündür. Yoḳsa aᶜmā gibi bī-baṣar olan güm-rāhlara göre degüldür dimege işāretdür. *Menāḳıbu'l-İmām:* Esāmī-i Ricāl nām kitābda mesṭūrdur ki İmām-ı hümām hicret-i Nebevīnüñ seksen sālinde dünyāya gelmişdür. Ve İmām ṣaġīr iken pederi s̱ābit, ḥażret-i ᶜAlī kerrama'llāhu vechehüñ maḥallesine varup görüşmegin s̱ābite ve ẕürriyyetine berekāt ile duᶜā olınmışdur. Ve İmām-ı hümāmuñ vaḳtinde Eṣḥāb-ı kirāmdan dört kimse var idi. Biri Enes bin Mālikdür ki Baṣrada [S86b] idi. Ve biri ᶜAbdu'llāh bin Ebī Evfādur ki Kūfede idi. Ve biri Saᶜdü's-Sāᶜidīdür ki Medīne-i münevverede idi. Ve biri Ebu'ṭ-Ṭufeyl ᶜĀmir bin Vās̱iledür ki Mekke-i mükerremede idi. Lākin bunlardan birine mülāḳī olmadı ve kendülerden ᶜilm aḫẕ eylemedi. Zīrā İmāmuñ üstādı Ḥammād bin Süleymān idi. Ve daḫı ᶜAṭā bin Ebī Revāḥ ve Ebū İsḥāḳı'l-Beyᶜī ve Muḥammed bin el-Münkedir ve Nāfiᶜ ve Hişām bin ᶜAmr ve Semmāk bin Ḥarb ve bunların ems̱ālini diñledi. İmāmuñ ᶜilm ü fażlı vü kemāli ḥadden bīrūn idi. Ḥattā Şāfiᶜī ḥażretleri eyidür: İmām Mālike eyitdiler: "Ebū Ḥanīfeyi gördüñ mi?" Eyitdi: "Belī. Öyle gördüm ki eger bir kimseye "bu ᶜamūd altundur" dise idi, ityān-ı ḥuccet ile is̱bāta ḳādir idi." Ve daḫı Şüreyk-i Neḫaᶜī eyitdi: İmām-ı hümām ṭavīlü'ṣ-ṣamt ve dā'imü'l-fikr ü mülāzimü'ẕ-ẕikr idi. Ve nās ile mücādele itmez idi. Bundan murād ᶜilm-i bāṭın ve ᶜilm-i ẓāhir ve mühimmāt-ı dīne iştiġālde idi dimekdür . Böyle olmaḳ ise evżaḥ-ı emāret-i zühddür. Ve Ebū Ḥāmidi'l-Ġazālī Eyidür: İmām-ı hümām aṣlında nıṣf-ı leyli iḥyā ider idi. Bir gün bir kimse İmāmı gider iken görüp bir āḫara eyitmişki: "Bu İmām dā'imā gicenüñ küllīsini

iḥyā ider.” Pes İmām bu kelāmı ol kimseden istimāᶜ eyledikden ṣoñra: “Ben ᶜibāduñ ḥüsn-i ẓannınuñ ḫilāfınca olmaġa Ḫudādan ḥayā iderem” diyü ilā-āḫiri’l-ᶜömr leyālīnüñ küllīsini tamām iḥyā ider oldı, intihā. Ve Dürru’l-Muḫtārda eyidür: Menāḳıb-ı İmām ḫāric-i ḥīṭa-i taḥrīr-i aḳlāmdur. Ḥattā menākıbı beyānında Sıbṭ İbni Cevzī iki mücelled kebīr kitāb taṣnīf idüp ol muṣannefāta, Kitābü’l-İntiṣār li-İmāmi [Ü70a]E’immeti’l-Enṣār diyü nām virmişdür. Ve daḫı manāḳıbātı beyānında ᶜulemādan medāyıḥ-ı vāfire vardur. Ḫulāṣa-i kelām İmām-ı hümām Ḳur’ān-ı ᶜaẓīmden ṣoñra aᶜẓam-ı muᶜcize-i Faḫru’l-enāmdur. Ve iştihār-ı meẕhebi menāḳıbına dāll ve kāfīdür ki her kelāmın e’imme-i aᶜlāmdan biri aḫẕ eylemişdür. Ve bi-ᶜavni’llāhi teᶜālā zamānından bu āna gelince ve bundan böyle bi-emri’llāh semādan ḥażret-i ᶜĪsā ᶜaleyhi’s-selām vech-i arża nüzūl ve meẕheb-i İmām üzre ḥükm idinceye dek aḥkām-ı İlāhīde olan ḥükmi eṣḥāb u etbāᶜına münḥaṣırdur. Beyne’l-ᶜulemā bu gūne iḫtiṣāṣ [S87a] kendüye ᶜināyetu’llāhdur. Ve keyfe lā ki merdān-ı meydān-ı mücāhede olan İbrāhīm-i Edhem ve Şaḳīḳ-i Belḫī Ve Maᶜrūf-ı Kerḫī ve Ebā Yezīd-i Besṭāmī Ve Fuḍayl ibni ᶜİyāż ve Dāvūdu’ṭ-Ṭā’ī ve Ebū Ḥāmidi’l-Leffāf ve Ebū Bekri’l-Verrāḳ ve Ḫalef ibni Eyyūb ve ᶜAbdu’llāh bin Mübārek ve Vekīᶜ bin Cerrāḥ ve ems̱ālleri evliyā’-i ᶜiẓām, meẕheb-i İmāma ittibāᶜ-ı tāmm eylemişlerdür. (...[Ü70b]...) Maᶜlūm ola ki ḳavl-i İmāmı reddden [S87b] murād, ᶜadem-i ḳabūl ile bilā-ictihād mükābere ve ḫilāf-ı şerᶜ te’vīlāt ile aḥkām-ı İlāhīde mücādeledür. İmdi eṣḥābınuñ baᶜżı fürūᶜda ictihād muḫālefetleriyle su’āl vārid olmadıġı ke’ş-şems nümāyān müstaġnin ᶜani’l-beyāndur. Ve sebeb-i iḫtilāfda beyān böyledür ki: Bir gün İmām-ı hümām yevmen mine’l-eyyām ṣıbyāndan birini buz üzerinde bāzīçe-künān görüp kemāl-i şefḳatinden nāşī ol ṭıfl-ı yaḫçe-bāza dil-nevāzlıḳ ile: “Oġlum ! Buz üzerinde oynama, tā ki düşüp bir yirüñ incinmeye” diyü buyurmaġın inṭāḳ-ı ġayb yollu ol ṣabī eyitdi: “Yā İmām ! Mezālıḳ-ı aḳdāmdan sen ḥaẕere ihtimām eyle ki ᶜālimüñ suḳūṭı, ᶜālemüñ suḳūtıdur.” Ol demde İmām-ı hümām telāmīẕlerine ᶜaṭf-ı zimām-ı kelām idüp: “İy benüm aḥbāb-ı ẕevi’l-iḥtirāmum ! ḥaçan benden bir zelel nümāyān olsa baña anı iᶜlām idivirüñ.” diyü sipāriş-i tāmm buyurmışidi. Pes anlar daḫı fürūᶜda ictihād ile her biri bir rivāyeti aḫẕ u tercīḥ iderler idi. Bu daḫı kemāl-i ittiḳā ve medāric-i ᶜulyā-yı ᶜilme irtiḳāsınuñ ās̱ārıdur. Vaḳtā ki Ḫalīfe Manṣūr, İmām-ı hümāmı Kūfeden Baġdād-ı bihişt-ābāda naḳl eyledi. Baᶜde’l-iḳāme eyyām-ı Hārūnda Ebū Hübeyre, İmāmı Baġdād ḳāżīlıġına teklīf ü teşdīd eyledi. Pes İmām-ı Aᶜẓam, ḳażāyı ḳılāde-gerden-i ḳabūl ḳılmadıġından on gün ẓarfında İmāma yüz ṣavt urdurdı. Baᶜdehū yene ḳabūlinden rū-gerdān oldıḳda ḫᵛāḫ u nā-ḫᵛāḫ sebīlin taḫliye eyledi. Baᶜdehū Ḫalīfe Manṣūr İmāmı ᶜIrāḳa ḳāżī eylemek murādında oldı. Anı daḫı ḳabūl eylemediginden, ol ser-levḥa-i kütüb-i zühd ü taḳvāyı ḥabse emr eyledi. Bir nice zamān ḥabsde ᶜibādete der-kār olup [Ü71a] hicret-i Nebevīnüñ yüz ellinci sālinde bi-emri’llāhi teᶜālā maḥbūsen ᶜāzim-i cennetü’l-me’vā oldı. Müddet-i ᶜömr-i şerīfi yetmiş seneye bāliġ idi. (...[S88a]...) Mezār-ı şerīf-i İmām, Baġdād-ı behişt-ābādda Ḥazrān nām maḥalldedür. Ve merḳadı isticābet-i duᶜā ile meşhūr u maᶜrūfdur, raḥimehu’llāhi teᶜālā raḥmeten vāsiᶜa. Pes nāẓım beyt-i evvelüñ mıṣrāᶜ-ı s̱ānīsinde İmāmānuñ cümlesine icmālen birden raḥmet ile duᶜā eylemişken, maḳām-ı tafṣīlde İmām-ı hümāmuñ şānına taᶜẓīmen ẕikrini sā’irler üzerine taḳdīm ve duᶜā-yı maḫṣūṣ ile taḫṣīṣ baᶜde’t-taᶜmīm idüp buyurur:

﴿ باد فضل حق قرين جان او ﴾ Ḥaḳḳuñ fażl u inᶜāmı anuñ cānına ḳarīn olsun. **Bād**, bunda emr-i ġāyibdür; «olsun» dimekdür. **Fażl-ı Ḥaḳḳ**, iżāfetle «Ḥaḳḳ teᶜālānuñ efżāl u inᶜāmı» dimekdür. Zīrā fażl, bunda «inᶜām u iḥsān» maᶜnāsın müşᶜir olan «efżāl» maᶜnāsınadur. Ḥaḳḳ, ism-i Bārīdür. **Ḳarīn-i cān-ı o**, iżāfetle «anuñ cānına ḳarīn» dimekdür. Ḳarīn, «muḳārin» maᶜnāsınadur. Cān, maᶜrūfdur. O, żamīrdür; İmām-ı hümāma rāciᶜdür.

﴿ شاد باد ارواح شاكردان او ﴾ Anuñ şāgirdlerinüñ rūḥları şād olsun. **Şād**, «mesrūr»; **bād**, «olsun» dimekdür. Maᶜlūm ola ki ḳaçan «şād» lafżı «bād» lafẓı ile mürekkeben istiᶜmāl olınsa, «mūsiḳīde bir perdenüñ veyāḫod bir nevānuñ ismi» murād olınur. [Ü71b] Nitekim ḥakīm Sūzenīnüñ *naẓm:*

دو خانه توايى چكاوك زنم

يكى شاد باد و يكى نوس باد

beytinde murād böyledür. **Ervāḥ-ı şāgirdān-ı o**, tetābuᶜ-ı iżāfet ile «anuñ şāgirdlerinüñ rūḥları» dimekdür. [S88b] Ervāḥ, rūḥuñ cemīᶜidür. Rūḥ, maᶜlūmdur. Şāgirdān, cemᶜ-i Fārisīdür; müfredi «şāgird»dür. Şāgird Fārisīdür, maᶜrūfdur. Türkīde daḫı müstaᶜmeldür. ᶜArabīsi «tilmīẕ»dür. Şāgirde virilen nesneye ᶜAcem «şāgirdāne» dirler. O, żamīrdür; kemā-merre İmāma rāciᶜdür. Pes şāgirdāndan murād, İmāmuñ eṣḥābı olup ve beyne'l-eṣḥāb ictihād u fażl-ı ziyād ile mümtāz u ser-firāz Ebū Yūsuf ile İmām Muḥammed olup ve Ebū Yūsufuñ ḥasbe'l-fażl ve'l-ḳażā İmām Muḥammed üzerine rütbesi oldıġın işᶜār içün nāẓım eyidür:

﴿ صاحبش بو يوسف قاضى شده ﴾ Anuñ muṣāḥibi Ebū Yūsuf-ı ḳāżī olmışdur. **Ṣāḥibeş**, iżāfetle «anuñ dost u yārānı ve muᶜtemedi» dimekdür. Zīrā ṣāḥib, maᶜnā-yı meẕkūrda oldıġı beyān olınmışidi. Āḫirindeki şīn, żamīr-i ġā'ibdür; İmāma rāciᶜdür. **Bū Yūsuf-ı ḳāżī şode**, «Ebū Yūsuf-ı ḳāżī olmış» dimekdür. Bū Yūsuf, evvelinde olan hemze taḫfīfen ḥaẕf olınmışdur. Lafẓ-ı meẕkūr İmām-ı müşārun ileyhüñ künyesidür. Aṣl-ı ism-i şerīfi Yaᶜḳūb bin İbrāhīm bin Ḥüseyni'l-Enṣārīdür. Ḳāżī, ᶜArabīdür; «ḥākim» maᶜnāsınadur. Ḳażādan müştaḳdur. Ḳażā, luġatde «ḥükm» maᶜnāsınadur. Ve daḫı «edā ve ifrāġ ve ilzām ve inhā ve vażᶜ ve taḳdīr ve imżā» maᶜnālarına gelür. Ammā ıṣṭılāḥda «ḳaṭᶜ-ı ḫuṣūmet» maᶜnāsınadur ve Fārisīde ḳāżī müstaᶜmeldür. Maḫṣūs-ı Fārisīsi «ṣadr»dur. Şode, «olmış» maᶜnāsına ism-i mefᶜūldür. Āḫir-i mıṣrāᶜda «būd» veyāḫod edāt-ı ḫaber gözetmek muḫtemeldür. Me'āl-i maᶜnā maᶜlūmdur. *Fā'ide:* Kitābü'l-Cevāhirde olan naḳl-i ḫaber-i mervārīd-eẟer üzre İmām Ebū Yūsuf , efḫam-ı eṣḥāb-ı İmām-ı Aᶜẓamdur. Ve ᶜale'd-devām mülāzım-ı meclis-i İmām idi. ḥattā bir gün bir maḥbūbı olan oġlı bi-emri'llāh fevt olmaġın, techīz ü tekfīnini aḥbābından birinüñ ru'yetine iḥāle idüp, kendüsi meclis-i İmāmı fevt eylemedi dirler. Ve daḫı Ādābu'l-Müteᶜallimīnde İbrāhīm bin Cerrāḥdan naḳl olınur ki eyidür: ḥālet-i nezᶜ-i Ebū Yūsufda ḥāżır-ı bi'l-meclis idüm. Nā-gāh İmām Ebū Yūsuf gözlerin açup eyitdi: "Yā İbrāhīm ! Efᶜāl-i ḥaccda, remy-i ḥicār rākiben mi efḍaldür yoḳsa māşiyen mi efḍaldür?" Eyitdüm: [S89a] "Māşiyen efḍaldür." İmām eyitdi: "Ḫaṭā itdüñ. Zīrā baᶜdinde vaḳfe olan remyde māşiyen efḍaldür. Baᶜdinde [Ü72a] vaḳfe olmayanda rākiben efḍaldür." Pes bu cevāb aḳabinde kendüm ḳıyām idüp ẕehāb ecli içün bāba vuṣūlimde İmām ᶜāzim-i Dāru's-selām oldı dimişdür. İmdi İmām Yaᶜḳūbuñ ᶜilm-işerīfe

tevaġġuli bundan maᶜlūmdur. Ve Ḥaḳāyıḳda eyidür: Ḥāfıẓu'd-dīnüñ kendi ḫaṭṭıyle gördüm, yazmış ki; ᶜilm-i şerīfi ᶜAbdu'llāh bin Mesᶜūd zerᶜ eyledi, ᶜAlḳame saḳy eyledi, İbrāhīm-i Neḫaᶜī ḥaṣād itdi, Ḥammād bin Süleymān dögdi, Ebū Ḥanīfe daḳīḳ eyledi, Ebū Yūsuf ḫamīr eyledi. Muḥammedü'ş-Şeybānī ḫubz eyledi. Pes nās daḫı ilā-yevmi'l-ḳıyāme tenāvül üzre oldı, intihā. Ve daḫı maᶜlūm ola ki ḥaḳḳ ile ḳażā farż-ı kifāyedür. Ve ḳażāya ṣāliḥ faḳden bir kimesne bulınsa ol kimse ḳażā içün şerᶜan müteᶜayyindür. Ammā kendüden ġayrı bir eṣlaḥ kimse bulınsa yāḫod üftāde-i vādī-i ḥayf olmaḳdan ḫavf eylese aña ḳażāda bulınmaḳ mekrūhdur. Ve ᶜāciz ü nā-ehl olsa, ana ḳażā ḳaṭᶜan ḥarāmdur. İmdi ehl oldıḳdan ṣoñra ḥaḳḳ üzre ḳażā, eḳvā-yı ferā'iż ve aᶜlā-yı ᶜibādātdandur. (...) [S89b] Ve İmām-ı Aᶜẓamuñ ḳażāyı ᶜadem-i ḳabūli bir ḳaç esbāba mebnīdür. Esbābdan eẓheri القضاة يحشرون معالسلاطين والعلماء يحشرون معالانبياء والمرسلين ḥadīs̱-i şerīfiyle ᶜamelen, enbiyā' ve mürselīn ile ḥaşr olmaġa mübāderetdür. Ḳaldı ki baᶜżılaruñ beyānı üzre İmām-ı Aᶜẓamuñ vefātından ṣoñra İmāmeyn-i hümāmeyn raḥimehümu'llāhi teᶜālā, Dāvūd-ı Ṭā'ī ḥażretlerinüñ meclisinde mesā'il-i şerᶜiyye müẕākere buyururlar idi. Dāvūd-ı Ṭā'ī İmām Muḥammedüñ kelāmını istiḥsānda: "Söz, İmām [Ü72b] Muḥammedüñ sözidür" dir idi. Ammā İmām Yaᶜḳūbuñ kelāmın istiḥsānda: "Söz budur ki söylemedük" diyüp nām-ı Ebī Yūsufı añmaz idi. Ve aṣlını Dāvūddan su'āl eylediklerinde cevābda: "İmām Ebū Yūsuf ᶜilmüñ netīcesini ḥubb-ı cāha çıḳarup, taḳlīd-i ḳażāda üstādına iki cihet ile muḫālefet eyledi" dir idi dirler, intihā. Lākin ḥaḳīḳata naẓar olınsa, *naẓm:*

İmām Yūsuf gibi olursa ḳāżī
Ḳażāsından olur Mevlāsı rāżī

mażmūnı üzre İmām Ebū Yūsuf dā'imā raḥmet ile yād olınacaḳ ḳāżī idigi menāḳıbından maᶜlūmdur. ḥattā ḳażāyı taḳlīd buyurdıġı, nefs-i pāk-i üstād-ı ᶜālī-nijādıdur ki; bir gün İmām Ebū Yūsuf İmām-ı hümāmdan ḳażāyı ᶜadem-i taḳlīdüñ sebebin su'āl buyurmaġın cevābında İmām-ı hümām kemāl-i ittiḳāsından nāşī ḳażādan teḥāşīsin īmā birle: "Deryā ᶜamīḳ ve sefīne ḫarīḳ ve mellāḥ bī-ḫayr oldıḳda, sefīne-süvārānuñ ġarīḳ olacaġında iştibāh yoḳdur" diyü buyurmış. Ol zamān İmām Yaᶜḳūb ādāb ile istifsār żımnında: "Deryā bī-pāyān ve keştī cedīdü'l-bünyān ve nā-ḫudā, üstād kār-dān olursa nicedür?" didikde İmām-ı hümām leb-cünbān-ı tebessüm olup: "Yā Ebā Yūsuf ! Ẓannum budur ki encām-ı kār ḳāżī olursun" diyü buyurmaġın, nefes-i ṭayyibe-i üstād-ı kerāmet-muᶜtād berekātından böyle oldı dirler. İmdi nāẓımuñ İmām Ebū Yūsufı «ḳāżī şode» kelāmıyle tavṣīf eyledigi, İmāmı efḫam-ı şān ile taᶜrīf ve kerāmet-i üstāda işāretdür dimek, sā'irlerüñ serd eyledigi ḥikāyeden ḫoşdur. Ḫulāṣa, ehlinde olan ḳażā çoḳ muᶜteber nesnedür. Nitekim Nābī-i merḥūmuñ *beyt:*

[S90a] Bundan ḳażānuñ añla ᶜulüvv-i cenābını
İmżāları taṣaddur ider ḥuccet üstine

didigi midḥat-ı ḳażāda kāfī ve rifᶜat-ı ḥāl-i ḳużātı beyānda vāfīdür.

﴿ و ز محمد ذوالمنن راضی شده ﴾ Ve daḫı İmām Muḥammedden Ẕü'l-minen olan Allāh rāżī olmış ola. **Ve'z-Muḥammed**, «İmām Muḥammedden» dimekdür. Pes İmām Muḥammed bin Ḥasen bin ᶜAbdi'llāh bin Ṭāvus bin Hürmüz melik-i Benī-Şeybānīdür. Niçe seneler meclis-i İmām-ı Aᶜẓama mülāzemet ve iktisāb-ı ᶜilm ü kemāl ü fażīlet ḳılmışdur. Ve ḫiẕmet-i ᶜilmde beẕl-i vücūd ve ṣarf-ı emvāl-i

nā-maᶜdūd eylemişdür. ḥattā muḳaddeminde tedbīr-i ḥıfẓ-ı emvāli içün üç yüz vükelāsı var idi. Bu miḳdār emvāl-i bisyārı ᶜilm-i şerīfe ṣarfa mübāderet idüp bir köhne libāsa ḳanāᶜat ḳılmışdı dirler. [Ü73a] Fażl u fażīleti daḫı aña göre idi. Nitekim İmām Şāfiᶜī raḥimehu'llāhi teᶜālā: اخذت وفتر بعير من‌العلم من محمد بن الحسن diyüp duᶜā-yı şerīfinde daḫı: الحمد لله‌الذى اعاننى فى‌الفقه محمدالحسن dir idi dirler, keẕā fī-Ādābu'l-Müteᶜallimīn. Ve Şerḥ-i Manẓūmede eyidür: İmām Muḥammed raḥmetu'llāh, İmām Ebū Yūsufuñ yedi üzre tefaḳḳuh buyurmışdur, intihā. İmdi İmām Muḥammedüñ İmām-ı Aᶜẓama ḳarābeti ve meclis-i ᶜālīlerinde niçe sāl mālen ve bedenen ḫiẕmeti var iken İmām Ebū Yūsufuñ Muḥammed üzerine taḳdīmine sebebüñ biri daḫı, Ebū Yūsufuñ bu vechle mertebe-i fażīletidür. Ancaḳ İmām Muḥammede nāẓımuñ tarżıye ile duᶜāsı, ḳużātı ᶜadem-i taḳlīdi içün oldığına siyāḳ delālet ider. Ve terḥīm maḳāmında tarżıye īrādında olan mübālaġanuñ vechi ġayr-ı ḫafīdür. **ẕü'l-minen rāżī şode**, «minnetler ṣāḥibi olan Mennān rāżī olmış» dimekdür. Zīrā ẕū, ᶜArabīde «ṣāḥib» maᶜnāsınadur. Aslı iki vāv ile lefīf-i maḳrūndur. Mā-baᶜdine mużāf oldığı içün vāv-ı s̱ānī ḥaẕf olınmışdur. Ve iżāfeti esmā'-i sitte-i muᶜtelle-i mużāfa içinden ẓāhiredür. Aḫavātı gibi żamīre mużāf olmaz, tafṣīli kütüb-i naḥvdedür. El-minen, cemᶜ-i muᶜarrefün bi'l-lāmdur; müfredi «minnet»dür. Minnet, kesr-i mīm ve fetḥ-i nūn-ı müşeddede ve sükūn-ı tā ile [S90b] «taᶜdād-ı niᶜam» maᶜnāsınadur. Ve bu daḫı iki ḳısm üzredür. Ḳısm-ı evvel menn-i tenbīhīdür ki, Mevlā-yı müteᶜāl ḳullarına virdigi niᶜmetleri li-ḥikmetin taᶜdād ider; bu maḳbūldür. Ḳısm-ı s̱ānī menn-i tevbīḫīdür ki, ᶜibād birbirine eyledigi inᶜām u iḥsānı taᶜdād idüp minnet eyler; bu meẕmūmdur. Nitekim naẓm-ı kerīmde لا تبطلوا صدقاتكم بالمن والاذى gelmişdür. Rāżī, «ḫoşnūd» maᶜnāsınadur. Şode, kemā-merre «olmış» maᶜnāsına ism-i mefᶜūldür. Āḫirinde «bād» lafẓı gözetmek ile «olmış olsun» dimek ḫoşdur.

﴿ شافعى ادريس مالك با زفر ﴾ Şāfiᶜī İdrīs ve Mālik [Ü73b] Züfer ile. **Şāfiᶜī İdrīs**, yaᶜnī imāmānuñ biri daḫı İdrīs-i Şāfiᶜīdür. Maᶜlūm ola ki İmām Şāfiᶜī raḥimehu'llāhuñ künyesi ile ism-i şerīfi; Ebū ᶜAbdi'llāh bin İdrīs bin el-ᶜAbbās bin ᶜOs̱mān bin Şāfiᶜ bin es-Ṣā'ib bin ᶜUbeyd bin ᶜAbdi Yezīd bin Hişām bin el-Muṭṭalib bin ᶜAbdi Menāfi'l-Ḳureyşiyyi'l-Muṭṭalibīdür. Pes ecdād-ı ᶜālī-nijādında Şāfiᶜ rażıya'llāhu ᶜanh ṭıfl iken Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve selleme ulaşmışdur. Pederi Ṣā'ib Benī-Hāşimüñ ᶜalemdārı idi. Yevm-i Bedr-i kübrāda giriftār-ı pençe-i ġuzāt olmaġın nefsini fidā eyledikden ṣoñra şeref-i İslām ile müşerref oldı. Ḳaldı ki İmām Şāfiᶜīnüñ ṭoġdığı maḥallüñ beyānında eḳāvīl vardur. Hicret-i Nebevīnüñ yüz elli birinci sālinde ᶜinde'l-baᶜż Ġazze şehrinde ṭoġup iki yaşına vardıḳda Mekke-i mükerremeye naḳl olındı. Ve ᶜinde'l-baᶜż ᶜAsḳalānda ṭoġdı. Ve ᶜinde'l-baᶜż Yemen şehrinde ṭoġdı. Ve ᶜinde'l-baᶜż dīger maḥallde ṭoġdı. Ve dünyāya teşrīfi İmām-ı Aᶜẓamuñ sāl-i vefātında oldığı ehl-i tevārīḫ ᶜindinde meşhūrdur, kemā kāle'l-Beyhaḳī. Lākin İmām-ı Aᶜẓamuñ yevm-i vefātında ṭoġdığı baᶜżuñ ḳavlidür. Fe-ᶜalā-hāẕā Şāfiᶜyyü'l-meẕheb olana Ḥanefiyyü'l-meẕheb ṭarafından laṭīfe yolıyle: "Bizüm İmām dünyādan gitmedikce sizüñ İmām dünyāya gelemedi." dimek münāsib degüldür. Eger taᶜn u taḥḳīr ile dir ise neᶜuẕü bi'llāh ol kimseye küfr ḳorḳılur. *Menāḳıb-ı İmām Şāfiᶜī:* Muḥammed bin Ḥakīm eyidür: İmām [S91a] Şāfiᶜī raḥm-i māderde iken vālidesi bir gice ru'yāsında Müşterī yıldızını kendüden ṭoġmış

görüp baᶜde'l-intibāh bu ru'yāyı bir muᶜabbir-i āgāha taᶜbīr itdürdikde muᶜabbir eyitmiş: "Senden bir ᶜālim-i celīlü'l-iᶜtibār ṭoġar." dimişidi, intihā. Ve İmām Şāfiᶜī eyidür: Bir gice ᶜālem-i ru'yāda Faḫru'l-enām ᶜaleyhi'ṣ-salātü ve's-selāmı gördüm. Eyitdi: "Sen kimsin?" Eyitdüm: "Yā Rasūla'llāh ! Rahṭ-ı saᶜādetüñdenem." Eyitdi: "Berü gel !" Pes emr-i şerīfe imtis̱āl eyledigimde mübārek dehān-ı [Ü74a] ḥikmet-nişānından bir miḳdār āb-ı ḥayāt alup ve aġzumı açup, ol zülāl-i pür-feyż ü iḥsānı dehānuma ve lebān u lisānuma sürdi. Ve daḫı امش بارکالله فیک diyü buyurdı, didi. Bu ru'yānuñ taᶜbīri المؤمن واقعة واقعة mıṣdāḳınca ẓāhir ü nümāyāndur. Ve daḫı yene İmām eyidür: Mekke-i mükerremede eyyām-ı ṣabāvetimde bir gice ᶜālem-i ru'yāda bir mehābet ṣāḥibi ẕāt-ı şerīfi nāsa imāmet ider gördüm. Pes namāzı itmām ve yemīn ü yesāra selāmdan ṣoñra nāsa tevcīh-i veche-i iḳbāl ile taᶜlīm-i ᶜilme āġāz eyledi. Pes ben daḫı yaḳın varup eyitdüm: "Baña daḫı taᶜlīm eyle." Ol zamān āstīn-i saᶜādet-nişānından bir mīzān iḫrāc idüp, ol mīzānı baña iḥsān idüp eyitdi: "Bu daḫı sañadur." Vaḳtā ki ḫᵛābdan bīdār olup bu ru'yānuñ taᶜbīri fikrine üftāde idüm. Ol zamān Mekke-i mükerremede bir ehl muᶜabbir bulup bu ru'yāyı kendüye ᶜarż itdigimde taᶜbīrinde eyitdi: "ᶜİlmde imām ve ṣāḥib-i taᶜdīl-i sünen-i ᶜaleyhi's-selām olursın. Zīrā imām-ı Mescid-i Ḥarām, efḍal-i e'imme-i enāmdur. Ve mīzān şey'üñ ḥaḳīḳatine ᶜālimi müşᶜirdür" intihā. Ve daḫı naḳl-i ṣaḥīḥ böyledür ki İmām Şāfiᶜī evā'il-i aḥvālinde ġāyet faḳīrü'l-ḥāl idi. ḥattā kendüyi taᶜallüme teslīmlerinde muᶜallime virecek ücrete ḳudretleri olmadıġından, muᶜallim-i mekteb İmāmuñ taᶜlīminde tehāvün ider idi. Lākin ṣıbyān-ı sā'irīne cidd ü saᶜy ile sebaḳ-āmūz oldıḳça, Şāfiᶜī ḥażretleri ol sebaḳ-ı ders ü Ḳur'ānı ezberden telaḳḳun idüp, muᶜallim-i ṣıbyān gāhī ṭaşraya gitdikde, Şāfiᶜī ezberinde olan ile ṣıbyāna sebaḳ-āmūz-ı ders ü Ḳur'ān olur idi. Pes muᶜallim bu keyfiyyetden āgāh oldıḳda [S91b] bu muᶜāveneti ücrete muᶜādil bilüp, ṣıbyāna ḫalīfe eyledi. Vaḳtā ki mektebde az zamānda ḫatm-i Ḳur'ān ile ser-levḥa-i mekteb-i ṣıbyān oldı. Bu ḥāli beyānda İmām eyidür: Ol ānda yedi yaşında idüm. Baᶜde'l-ḫatm Mescid-i Ḥarāma ḫırām idüp ᶜulemā ile mücālese ve istimāᶜ-ı eḥādīs̱ [Ü74b] ve müẕākere-i mesā'il-i ᶜilm ider idüm. Ve dersümi taḥrīr içün ḳırṭāsa iḳtidārum olmadıġından dersümi üstüḫᵛān-pārelere ḳayd ider idüm. Ve Müslim bin Ḫālid raḥimehu'llāhdan tefaḳḳuh idüp ḥıfẓ-ı eḥādīs̱e tevaġġul-i tāmm ider idüm. Binā'en ᶜaleyh bir kimseden emāneten İmām Mālikü̃ñ Muvaṭṭā nām kitābın alup bir ḳaç günde ezber idüp yene kitābı ṣāḥibine virdüm. Ol zamānda İmām Mālik Medīne-i münevverede taᶜlīm-i ᶜulūm ider idi. ḥasbe'l-iştiyāḳ meclis-i ᶜālīlerine varmaġa heves-kār oldıġumdan vālī-i Mekkeden Medīne ḥākimine bir mektūb alup, ḫulāṣasında: "Muḥammed-i Şāfiᶜīyi İmāmü'l-müslimīn Mālik bin Enes ḥażretlerine bulışdırasın" diyü taḥrīr ve İmām Mālik ḥażretine daḫı bir başḳa tavṣiye-nāme aḫẕ idüp Medīneye geldüm. Pes Medīne ḥākimine olan mektūbı virüp ol daḫı mefhūmına muṭṭaliᶜ oldıḳda eyitdi: "Cüvān-ı pākīze-süḫan! Baña ḥāfiyen Mekkeye gitmek bāb-ı Mālike varmaḳdan ehvendür." Ben eyitdüm: "Gitmege ne ḥācet ? Emīrüñ emri İmāmı bu meclise getürmekdür." Ḥākim eyitdi: "Heyhāt ki İmām buraya gele. Bāb-ı saᶜādet-me'ābına tereddüdümüzde ḫāric-i bāba gelse cāna minnetdür." diyerek ḥākim-i Medīne ile bāb-ı Mālike varup ḥalḳa-zen-i gülmīḫ-i der-i saᶜādeti olduḳ. Baᶜde'l-baᶜd içerüden bir kenīzek-i Hindū-ḳıyāfe bāba gelüp: "Nedür ?" diyince ḥākim eyitdi: "Mevlāña söyle bir defᶜa ṭaşra teşrīf buyursunlar." Pes cāriye-i mezbūr varup meks̱-i vāfirden ṣoñra gelüp eyitdi: "Mevlām eyidür; eger

mes’eleleri var ise taḥrīr eylesünler, nazar idelüm. Ve illā sā’ir maṣlaḥat-ı şerᶜiyyeleri var ise inşā’a’llāhu teᶜālā yevm-i ḫamīsde ṭaşra çıḳaram ol zamān gelüp görişsünler. Şimdiki ḥālde vaḳtimiz yoḳdur, gitsünler.” intihā. Pes ḥākim eyitdi: “Mevlāña söyle; vālī-i Mekke-i mükerremeden kendüye mektūb u sipāriş vardur. Bir defᶜa ḳapuya teşrīf buyurmaların [S92a] niyāz iderüz.” Cāriye bu ḫaberi İmāma [Ü75a] teblīġinden soñra evvelen taşraya bir kürsī getürdiler. Baᶜdehū mehābet-i tāmm ile İmām ḥażretleri gelüp kürsī üzre ḳarār ve ḥāl-i ḥākimi istifsār buyurdılar. Ol zamān vālī-i Mekkenüñ tavṣiye-nāmesin yed-i İmāma teslīm ve dest-i şerīfin tels̱īm eyledik. Baᶜde’l-fetḥ ḳırā’ete āġāz idüp, vaḳtā ki faḳīri taᶜrīfde ان محمد بن ادریس کان رجالا شریفا maḥalline geldikde mektūbı elinden bıraġup eyitdi: “Sübḥāna’llāh! Hem-nām-ı Rasūl-i İlāh olan merd-i āgāh hīç vesīle-ḫᵛāh olur mı?” Ol zamān ilerü varup eyitdüm: “اصلحکالله. Benüm ḥasb-i ḥālüm keẕā ve keẕādur.” Pes Mālik ṣāḥib-i firāset olmaġın baña bir sāᶜat ḳadar naẓar idüp eyitdi: “İsmüñ nedür?” Eyitdüm: “Muḥammeddür.” Eyitdi: “واجتنبالمعاصی فانه سیکون لک شان منالشان” Eyitdüm: “نعم” Baᶜdehū kerāmeten eyitdi: “Yā Muḥammed! Ḳalbüñe ilḳā-kerde-i Ḫudā olan nūrı, maᶜṣıyyet ile iṭfādan ḫaẕer eyle ve yarınki gün gelüp Muvaṭṭā oḳuyanlar ile derse ḥāẓır ol.” diyüp baña Muvaṭṭā tedārükine işāret buyurdı. Ben eyitdüm: “Muvaṭṭā bi-ḥamdi lillāh ḥıfẓımdadur, ben ḥıfẓan oḳurum.” “Ne güzel !” diyüp yevm-i meẕkūruñ ferdāsı meclis-i Mālike ḥāżır olup ādāb ile bed’-i ders ve ḥıfẓum dersüme müderris oldı. Ammā es̱nā’-i dersde üstāẕa melālet virmemek içün aralıḳda tevaḳḳuf murād ider idüm. Ol zamān bi-ᶜināyeti’llāh ṭalāḳat-i lisān ile ḳırā’etümden İmām ḥaẓẓ idüp: “Oḳu” diyü taᶜlīmde iẓhār-ı şevḳ buyurur idi. Pes ilā-vefāti’l-İmām Medīne-i münevverede iḳāmet ile taḥṣīl-i ᶜilme ihtimām eyledüm didi, intihā. Ve dahı ᶜAbdu’llāh bin Aḥmed-i Ḥanbel eyidür: Pederüm Aḥmed dā’imā İmām Şāfiᶜīye duᶜā ider idi. Aṣlını su’ālimde: “Yā Abda’llāh! Şāfiᶜī nehār içün şems ve nās içün ᶜāfiyet gibidür. Naẓar eyle ki bu ikiden bir ḫalef ü bir ᶜıvaż var mıdur? Yaᶜnī Şāfiᶜī, mis̱li nā-yāb olan bir ẕāt-ı ᶜālī-cenābdur.” didi. Ve daḫı Ṣāliḥ bin Aḥmed bin Ḥanbel eyidür: Şāfiᶜī bir gün pederüm Aḥmed-i Ḥanbelüñ yanına geldi. Pes pederüm pīr-i nā-tüvānlıġı ile icrā-yı merāsim-i [Ü75b] taᶜẓīmde cünbiş-nümā-yı ḳıyām olup ve bī-muḥābā Şāfiᶜīnüñ dīdelerin būs ve kendi [S92b] mesnedine iclās birle pīşgāhında ādāb ile cülūs idüp bir sāᶜat miḳdārı su’āl-i mesāyil ü aḫẕ-i cevāb ile me’nūs oldı. Baᶜdehū Şāfiᶜī meclisden ḳıyām ile cānib-i bāba ḫırām ve merkebine süvār olınca pederüm maḳām-ı ḫiẕmetde olup pīşrev-i riḳāb-ı müsteṭābı oldı. Ve bu keyfiyyet resīde-i semᶜ-i aḥbāb olmaġın Yaḥyā bin Muᶜīn raḥimehu’llāh pederimüñ yanına gelüp: “Yā Aḥmed! Pīrlik hengāmında niçün böyle eyledüñ?” didikde pederüm eyitdi: “Yā Yaḥyā! Sen daḫı Şāfiᶜīnüñ cānib-i āḫir-i rikābında revān ola idüñ müntefiᶜ olur idüñ.” didi. Ve eyitdi kim: “Zamān-ı Şāfiᶜīde İslām üzerine taḥmīl-i minnete sezā Şāfiᶜī ḳadar bir ẕāt-ı vālā görmedigümden ᶜaḳībü’ṣ-ṣalāt duᶜālarımda اللهماغفرلی ولوالدی ولمحمد بن ادریسالشافعی dirim.” didi, intihā. Ve yene Ahmed-i Ḥanbel eyidür: Şāfiᶜī eyidür idi kim: “ᶜİlm-i şerīf ancaḳ ḍīḳ-ı yed ve mezīd-i zaḥmet ile ḥāṣıl olur.” Nitekim Şāfiᶜīnüñ yegeni Ebū Muḥammed eyidür: Şāfiᶜī ḳadar taḥṣīl-i ᶜilminde zaḥmet-keş kimse görmedüm. Zīrā her gice otuz ve gāh ḳırḳ defᶜa çerāġ īḳād idüp taḥrīr-i mesā’il ider idi. Ve her taḥrīrüñ ᶜaḳabinde çerāġı söyindirüp mütelaḳḳıyen tefekkür-i mesā’il-i ᶜilmiyye ider idi. Ve iṭfā’-i

çerāġuñ aṣlını su’āl eyledigimizde: “Ẓulmet-i mesken bāʿis̱-i cilā-yı ḳalbdür.” diyü cevāb idüp tems̱īlinde: “Mü’min ḳarındaşuña sırran naṣīḥat ke-ẕālik irā’et-i sebīl-i ḫayr u şeref ü zīnetdür. Ammā ʿalāniyyeten vaʿẓ, taḳrīʿ ü ḫıyānetdür.” dir idi. Ve daḫı ḥamīdī raḥimehu’llāh eyidür: Şāfiʿīnüñ zühd ü seḫāsı ḥadden ziyāde ve dā’imā beẕl ü īs̱āra dil-dāde idi. ḥattā Ṣanʿādan Mekkeye ʿavdetinde mendīlinde on biñ altun var idi. Mekkenüñ ṭaşrasına geldikde bir miḳdār meks̱ ü ārām ile altunuñ cümlesin ol fuḳarāya inʿām idüp baʿdehū dāḫil-i Beytu’llāhi’l-ḥarām oldı. Ve daḫı Müzenī raḥimehu’llāh eyidür: Şāfiʿī ḥażretleri ḳadar ol zamānda bir ekrem-i nās görmedüm. Ḥattā bir leyle-i ʿīdde [Ü76a] kendü ile bāb-ı mescide kendüye bir mes’ele ʿarż idüp mükāleme iderek gider iken bir kimse kendüye bir kīse-i pür-nuḳūd getürüp teslīm eyledi. Baʿdehū yene müẕākere-i ʿilm iderek gider idik. Nā-gāh es̱nā’-i rāhda [S93a] bir faḳīr ilerü gelüp eyitdi: “Yā İmām! Hemser-i ʿiffet-perverüm ṭoġurdı. Yedümde bir nesne yoḳdur ki levāzımın görem.” Ol zamān İmām elinde olan kīse-i pür-nuḳūdı cümleetn ol faḳīre iʿṭā vü iḥsān eyledi, intihā. Maʿlūm ola ki Şāfiʿī raḥimehu’llāh ʿilm-i şerīfi İmām Mālikden ve Süfyān bin ʿUyeyneden ve Müslim bin Ḫālidden aḫẕ idüp ve ḫalḳ-ı kes̱īrden rivāyet-i eḥādīs̱ eyledi. Ve kendüden daḫı Aḥmed bin Ḥanbel ve Ebū Nevvār İbrāhīm bin Ḫālid ve ḫalḳ-ı kes̱īr aḫẕ-i ʿilm ve rivāyet-i eḥādīs̱ eylediler. Hicretüñ yüz ṭoḳsan beş sālinde Baġdāda varup iki sene Baġdādda iḳāmetden soñra Mekke-i mükerremeye ʿavdet eyledi. Baʿdehū Hicretüñ yüz ṭoḳsan sekizinci sālinde yene Baġdāda varup bir māh meks̱den ṣoñra mıṣr-ı Ḳāhireye sefer idüp, Mıṣrda bir zamān ārām idüp, Hicretüñ iki yüz dördinci sālinde selḫ-i Receb-i şerīfde leyle-i cumʿanuñ ʿişā’-i aḫīrinde ʿāzim-i Dāru’s-selām oldı. Ḳabr-i şerīfi Mıṣrda Ḳarāfe-i ṣuġrā nām mahalldedür. Maḥall-i meẕkūrda olan duʿālaruñ müstecāb idigi meşhūr-ı beyne’l-enāmdur. (...) **U(ve) Mālik**, mā-ḳabline maʿṭūfdur. Bundan murād Mālik ibni Enes bin Ebī ʿĀmiri’l-Eṣbahīdür. Künyesi Ebū ʿAbdi’llāhdur. [Ü76b] Zamān ve ḳadr u ʿirfān u ʿilmde muḳaddemü ʿulemā’-i’l-ümme ve şeyḫü üstādü’l-e’immedür. Hicretüñ ṭoḳsan beşinci sālinde ṭoġmışdur. Ve Hicretüñ yüz yetmiş ṭoḳuzıncı sālinde Medīne-i münevverede vefāt itmişdür. Bu beyāna göre sinn-i saʿādetleri seksene vārid olmış olur. Lākin İmām Vāḳıdī ḳavlince sinn-i İmām ṭoḳsana bāliġ olmışdur. Ḫulāsa-i kelām Mālik imām-ı [S93b] Ḥicāz ve fıḳh u ḥadīs̱de imāmu’n-nās dinmekle meşhūr u mümtāzdur. ḥattā İmām Şāfiʿī kendinüñ eṣḥābından olmaḳ beyān-ı fażīletinde kāfīdür. Ve İmām-ı müşārun ileyh ʿilm-i şerīfi, Zührī ve Yaḥyā bin Saʿīd ve Nāfiʿ ve Muḥammed el-Münkedir ve Hişām bin ʿUrve ve Zeyd bin S̱ābit ve Rebīʿa bin ʿAbdi’r-Raḥmān ve bunlaruñ aḳrānlarından aḫẕ eylemişlerdür. Ve kendüden daḫı ḫalḳ-ı kes̱īr aḫẕ-i ʿilm-i vefīr eylemişdür. Kendüye «e’imme-i bilād» dinmek müstefāddur. Ḥattā ʿAbdu’r-Raḥmān bin Mehdī eyidür: Süfyān-ı S̱evrī ḥadīs̱de imāmdur, lākin sünnetde degül. Ve daḫı Evzāʿī raḥimehu’llāh sünnetde imāmdur, lākin ḥadīs̱de degül. İmām Mālik bin Enes ḥażretleri cāmiʿu’l-emreyn ve imāmu fī-hāẕeyni’l-is̱neyndür. Ve daḫı İmām Mālik ʿilm-i şerīfe ġāyet taʿẓīm ider idi. ḥattā rivāyet-i ḥadīs̱-i şerīf murād itdiginde vużū’ ile mesned-ārā-yı firāş olup baʿde-tesrīḥu’l-liḥye revāyıḥ-ı ṭayyibe ile teṭayyüb ve cülūsında heybet ü veḳār ile merāʿī-i ādāb u te’eddüb ider idi dirler. Ve ehl-i ehvādan bir kimse kendüye gelse, ol ṣāḥib-i cedel-i pür-ḫalele ḫitābında: انی علی‌بینه من دینی واما انت فشاک اذهب الی شاک مثلک فخاصمه” diyüp ẕeyl-i beyānda: “Kendi nefsine bī-ḫayr olandan nās ḥaḳḳında ḫayrı olmaz.” diyü ḫatm-i kelām ider idi. Pes İmāmuñ

maᶜden-i ḫayr u menāfiᶜ idigi beyne’l-enām şāyiᶜdür. Nitekim Ebū ᶜAbdi’llāh ᶜaleyhi raḥmetü’l-İlāh eyidür: Bir gice ru’yāmda Faḫr-i ᶜālem ṣalla’llāhu ᶜaleyhi ve sellemi gördüm ki şeref ü devlet ile oturur ve İmām Mālik pīşgāh-ı saᶜādet ü maḳām-ı ḫiẕmetinde ṭurur. Faḫr-i kā’ināt ᶜaleyhi ekmelü’t-teḥıyyātuñ ḥużūr-ı ᶜālī-şānında vāfir misk olmaġın mübārek dest-i iḥsān-peyvestiyle ol misk-i laṭīfden ḳabża[Ü77a] layup İmām Mālike iᶜṭā buyurur, Mālik daḫı nāsa virür. Pes ḫᵛābdan bīdār olup, bu ru’yāyı İmām Muṭarrif ṭarafına naḳl ü beyānımda eyitdi: “Bu ru’yānuñ taᶜbīri İmām Mālik ḥażretlerinüñ ᶜilm ü maᶜrifet ve ittibāᶜ-ı sünnet ile nāsa bāᶜis̱-i menfeᶜat oldıġıdur.” didi. Ve daḫı İmām Şāfiᶜī eyidür: Bir gice ᶜammüm ru’yāsında görmiş ki bir münādī; yüz biñ ehl-i ᶜilmī fevt oldı diyü nidā ider. Pes ol giceyi [S94a] żabṭ u ḥisāb eyledik. Ol gice İmām Mālik raḥimehu’llāhuñ vefātı gicesine geldi. İmāmuñ ḳanāᶜat u ᶜiffeti beyānında eyidürler: Hārūnü’r-Reşīd Medīne-i münevvereye gelüp İmām Māliki gördikde, İmāma üç biñ altun ᶜaṭıyye ᶜarż eyledi. İmām redd idüp ḳabūl eylemedi. Ve Hārūn miyāne-i ṣoḥbetde İmāmuñ Medīneden ḫurūc ile emṣār-ı sā’ireye naḳline terġīb itmegin, İmām ber-manṭūḳ-ı ḥadīs̱-i şerīf; Medīnenüñ ehl-i fehme göre ḫayrlu oldıġın naḳl ü rivāyet ile Medīnede iḳāmet buyurup: “Dünyā içün Faḫr-i enbiyā ᶜaleyhi efḍalü’t-taḥāyāyı fidā eylemem.” didi. Ve daḫı Şāfiᶜīden menḳūldür, eyidür: İmām Mālike Ḫorāsāndan bir esb-i bād-pā ile vāfir hedāyā geldi; ḳabūl eylemedi. Ol vaḳtde eyitdüm: “Yā İmām! Şāyed bu esbe rākib olursuz?” Eyitdi kim: “Türbe-i Rasūl-i kibriyā olan arż-ı muḳaddesde rākiben gezmege ḥayā iderim.” İntihā. **Bā-Züfer**, «Züfer ile» dimekdür. Bā, «maᶜa» maᶜnāsınadur. Züfer bin el-Hüzeyl bin el-Kerḫīdür. Telāmīẕ-i İmām-ı Aᶜẓamdandur. Ġayet şerīf bir ẕāt-ı laṭīfdür. Nitekim züfer, luġatde «seyyid ve ulu kimse» dimekdür. Ḳaldı ki İmām-ı hümāma muḫālefeti ictihāda mebnīdür. Ve mesā’il-i sebᶜada ḳavli müftā bihdür. Tafṣīli kütüb-i fuḳahāda mesṭūr ve maḥalleri muṣarraḥ u meşhūrdur.

﴿ يافت زيشان دين احمد زيب و فر ﴾ Dīn-i Aḥmed bu imāmlardan zīnet ü revnaḳ buldı. **Yāft**, mażī-i müfred-i ġāyibdür; maᶜnāsı «buldı» dimekdür. Maṣdarı «bulmak» maᶜnāsına «yāften»dür. **Zīşān**, «ez-īşān» kelimelerinden muḫaffefdür. Ez, ḥarf-i cerrden «min» maᶜnāsınadur. Īşān, bunda żamīr-i ġā’ib-i munfaṣıluñ cemᶜidür, merciᶜi imāmlardur. [Ü77b] **Dīn**, kesr-i dāl-i mühmele ile luġatde «ᶜādet ve ṭāᶜat ve ṭarīḳ ve ᶜalāmet ve cezā’» maᶜnālarınadur. Iṣṭılāḥ-ı şerᶜde «ẕü’l-ᶜuḳūli iḫtiyārlarıyle bi’ẕ-ẕāt ḫayr olan nesneye delālet ve sevḳ idici vażᶜ-ı İlāhī»dür. Pes be-vażᶜ-ı İlāhī meṭāᶜ oldıġı ḥasebiyle «dīn» dirler ve kitābet ü imlā oldıġı ḥasebiyle «millet» dirler. Ve Şāriᶜ anı iẓhār itdigi içün «şerīᶜat» dirler. Pes bunlar ẕāten birdür, iᶜtibāren [S94b] muġāyirlerdür. Ve maᶜlūm ola ki maᶜnā-yı luġavī üzre dīn lafẓı ḥaḳḳda ve bāṭılda müstaᶜmeldür. Nitekim, dīn-i İslām ve dīn-i Naṣārā ve dīn-i Yehūd dinür. Zīrā كل حزب بما لديهم فرحون mısdāḳınca her ṭā’ife kendi dīnine iṭāᶜat üzredür. Ve daḫı lafẓ-ı dīn ḥaḳḳa ve āḥād-ı ümmete iżāfetle müstaᶜmel olup, mes̱elā dīnu’llāh ve daḫı dīn-i zeyd dinür; mā-naḥnü fīhide «dīn-i Aḥmed» dindigi gibi. Lākin millet lafẓı bu vechle mużāfen istiᶜmāl olınmaz. **Aḥmed**, ẓāhiren nām-ı Faḫru’l-enām ᶜaleyhi efḍalü’ṣalātü ve’s-selāmdur. Buña göre ḥāṣıl-ı maᶜnā; «dīn-i Faḫru’l-enām bu imāmlardan revnaḳ buldı» dimek olur diyü nāẓımuñ kelāmın bu vechle baᶜżılar beyān idüp, bu taḳdīrce nāẓım İmām Aḥmed-i Ḥanbel ẕikrine taṣaddī eylemiş olur dinürse; İmām-ı mūmā-ileyhüñ meẕhebinüñ ᶜadem-i şuyūᶜı ᶜilāvesiyle Aḥmed-i Ḥanbel ẕikr olınmaḳda māniᶜ yoḳdur diyü cevāb ḳaydında olmışlardur. Lākin çeşm-i ḥaḳīḳat-bīn

ile naẓar olınsa nāẓımuñ kelāmını bu vechle beyān idüp, beyt-i şerāyiᶜ ü aḥkāmuñ erkān-ı erbaᶜası e’imme-i erbaᶜadan ᶜibāret iken zamānında efḍal-ı nās olan Aḥmed-i Ḥanbelüñ metīnü’l-esās ve maṣūnu’l-indirās olan meẕhebine «ġayr-ı şāyiᶜ» dimek inṣāf degüldür. Velev müsellem baᶜżı bilādda ᶜadem-i şuyūᶜ-ı meẕhebinden nāẓımuñ nām-ı Aḥmed bin Ḥanbeli ᶜadem-i ẕikri lāẕım gelmez idigi eẓherdür. İmdi nāẓımuñ kelāmındaki Aḥmedden murād «Aḥmed bin Ḥanbel»dür. Pes nāẓımuñ bu taᶜbīrden murādı Aḥmed bin Ḥanbelüñ dīni yaᶜnī ᶜilm-i feżā’il ü müstenbaṭı olan kütüb ü mesā’il ol imāmlaruñ enfās-ı pāklerinden şöhret ü zīb ü zīnet buldıġına işāret içündür. Zīrā İmām Mālik, İmām Şāfiᶜīnüñ üstādı ve İmām Şāfiᶜī, İmām Aḥmed Ḥanbelüñ üstādıdur. **Zīb**, «zīnet» maᶜnāsınadur. **U(v)**, ᶜaṭf içündür. **Fer**, feth-i fā ve sükūn-ı rā’-i mühmele ile Fārisīde beş maᶜnāya gelür. Maᶜnā-yı evvel «şükūh ve revnaḳ ve şuᶜle ve ṭarāvet ve [Ü78a] intiẓām-ı ḥāl»dür. Maᶜnā-yı s̱ānī «nūr»dur. Nitekim nūrānī olan ādeme «fermend» dirler. Maᶜnā-yı s̱ālis̱ «ṣadā ve āvāz»dur. Maᶜnā-yı rābiᶜ [S95a] istiᶜlā içün olan bir lafẓuñ maᶜnāsıdur ki Türkīde «üst» dimekdür. Maᶜnā-yı ḫāmis «seylāb»dur. Pes bu māḳāmda maᶜnā-yı meẕkūrenüñ eks̱eri murād olınmaḳ cā’iz ve medḥa mülāyimdür. *Menāḳıb-ı Aḥmed ibni Ḥanbel:* Esāmī-i Ricāl nām kitābdaki eṣḥaḥ-ı aḳvāl üzre imām-ı mūmā-ileyh; Ebū ᶜAbdi’llāh Aḥmed bin Muḥammed bin Ḥanbel eş-Şeybāniyyü’l-Mervezīdür. Hicret-i nebeviyyenüñ yüz altmış dördinci sālinde Baġdād-ı behişt-ābādda ṭoġup, hicretüñ yüz ḳırḳ birinci sālinde Baġdādda ᶜāzim-i Dārü’l-cinān u vāṣıl-ı liḳā’-i Raḥmān olmışdur. Müddet-i ᶜömr-i şerīfi yetmiş yedi senedür. Fıḳh u eḥādīs̱ ve zühd ü veraᶜ u ᶜibādetde İmām idi. Ve ṣaḥīḥ ü saḳīm ve mecrūḥ u muᶜaddel kendü ile bilinmiş bir güzīde-i enām idi. Baġdādda peydā olup şuyūḫ-ı kāmilīnden ᶜulūm u eḥādīs̱ aḫẕ eyledi. Baᶜdehū Kūfe ve Baṣra ve Mekke ve Medīne ve Yemen ve Şām-ı cennet-meşāmm ve Cezīreye seyr ü sefer eyledi. Ve ol ᶜaṣruñ fużalālariyle ṣoḥbet ve iktisāb-ı ᶜilm ü fażīlet idüp Yezīd bin Hārūn ve Yaḥyā bin Ṣaᶜīdi’l-Ḳaṭṭān ve Süfyān bin ᶜUyeyne ve Muḥammed bin İdrīsi’ş-Şāfiᶜī ve ᶜAbdu’r-Razzāḳ bin Hümām ve sā’ir fużalādan istimāᶜ eyledi. Ve kendüden daḫı oġulları ᶜAbdu’llāh ve Ṣāliḥ ᶜamm-zādesi Ḥanbel bin İsḥāḳ ve sā’irlerden Muḥammed bin İsmāᶜīli’l-Buḫārī ve Müslim bin Ḥaccāci’n-Nīşābūrī Ve Ebū Zürᶜa ve Ebū Dāvūdi’s-Sicistānī ve ems̱ālleri rivāyet ü istimāᶜ eylemişdür. Feżā’ili kes̱īre ve ḫaṣā’ili vefīredür. Muᶜtemedü’l-ḳavl olan müctehidīn-i ᶜiẓāmdandur. Ve re’y-i meẕhebi bilād-ı İslāmiyyede şāyiᶜ u münteşirdür. Ve kemālātı müsellemü’l-külldür. Nitekim İsḥāḳ bin Rāheveyh eyidür: احمد بن حنبل حجة بين الله و بين عبده فى ارضه Ve daḫı İmām Şāfiᶜī feżā’il-i Aḥmedi beyānda: “Baġdāddan çıḳdum çıḳalı İmām Aḥmedden etḳā vü evraᶜ ve ezhed ü aᶜlem bir kimse ẓann itmem” buyurmışdur. Ve daḫı Ebū Zürᶜa eyidür: “Aḥmed bin Ḥanbel biñ kerre biñ eḥādīs̱-i şerīfe ḥıfẓ eylemişidi.” Ve daḫı Ebū Dāvūdi’s-Sicistānī eyidür: “İmām Aḥmedüñ meclis-i saᶜādetinde aṣlā umūr-ı dünyā müẕākere olınmaz idi. Cümle müẕākere umūr-ı [S95b] ᶜuḳbā idi.” Ve daḫı Muḥammed bin Mūsā eyidür: Bir vaḳtde Ebe’l-Ḥasen bin ᶜAbdi’l-ᶜAzīze Mısrda müteveffā aḳri[Ü78b]bāsından yüz biñ altun mīrās̱ düşdi. Meblaġ-ı meẕkūrdan üç biñ altunı ifrāz idüp; “Bunı ᶜiyālüñe ṣarf eyle” diyü İmām Aḥmede ᶜarż eyledikde Aḥmed raḥimehu’llāhu teᶜālā: “Benüm kifāyetüm vardur” diyüp ḳabūl eylemedi. (…[S96a, Ü79a]…)

﴿ روح شان در صدر جنت شاد باد ﴾ Anlaruñ cānları cennet ṣadrında şād olsun. **Rūḥ**, cān maʿnāsına maʿrūfdur, mā-baʿdine mużāfdur. Mużāfun-ileyh olan **şān** lafzı Fürsde yedi maʿnāya gelür. Evvelā; żamīr-i cemīʿ-i ġā'ibdür ki bu maḳāmda murād budur, merciʿi mesbūḳu'ẕ-ẕikr olan imāmlardur. Maʿnā-yı s̱ānī; «zenbūruñ ʿasel itmesi»dür. s̱ālis̱; «ḫāne-i zenbūr»dur. Rābiʿ; «bilegü ṭaşı»dur. ḫāmis; «şānīden»den emr ve vaṣf-ı terkībdür. Sādis; «bir nevʿ beyāż cāme»dür ki Hindūstānda işlenür. Sābiʿ; «köşgerler ḳālıbı»dur. **Der**, żarfiyyet içündür. **Ṣadr**, Fārisīde istiʿmālinde üç maʿnāya gelür. Evvelā, «ḫānelerde mesned-i kibār ve maḳarr-ı ehl-i iʿtibār olan maḥalle» dirler. Nitekim bu maḳāmda bu maʿnā ẓāhirdür. s̱āniyen, «vezīr» dimekdür. s̱ālis̱en, «ḳāżī» maʿnāsınadur. Ammā ʿArabī istiʿmālinde dā'imā müẕekkerdür; maʿnāsı «her nesnenüñ evveline» dirler. Mes̱elā, ṣadr-ı nehār gibi. Ve daḫı «rucūʿ ve sīne-i insān ve bālā-yı ḫāne» maʿnāsınadur. **Cennet**, ṣadruñ mużāfun-ileyhidür ve ʿArabīdür. Muṭlaḳā «baġ u bustān» maʿnāsınadur. Cemʿi cennāt gelür. Lākin baʿżı erbāb-ı luġat engūrdan mā-ʿadā eşcār-ı müs̱mireyi ḥāvī olan bustāna «cennet» ile tesmiye idüp, eşcār-ı engūra münḥaṣır olan bustāna «firdevs» tesmiye idüp bu vechle cenneti, firdevsden farḳ eylemişlerdür. Ammā ehl-i ʿörf ʿindinde bu farḳ yoḳdur, cennāt cümleye şāmildür. **Şād bād**, «sürūr olsun» dimekdür; sebaḳa tafṣīlehū.

﴿ قصر دين از علم شان اباد باد ﴾ Dīnüñ köşki anlaruñ ʿilminden maʿmūr olsun. **Ḳaṣr-ı dīn**, ḳaṣr bunda «köşk» maʿnāsınadur ve dīn lafẓına mużāfdur. Ve iżāfeti [S96b] lecīnü'l-mā' ḳabīlindendür. Pes maʿnāsı «müzeyyen köşk gibi olan dīn-i Muḥammedī ve şerīʿat-i Aḥmedī». **Ez-ʿilm-i şān**, «anlaruñ [Ü79b] ʿilminden» dimekdür. Ez lafẓı «min» maʿnāsınadur. ʿİlm, maʿrūfdur; mā-baʿdine mużāfdur. Mużāfun-ileyh olan şān, bunda żamīr-i cemīʿ-i ġāyibdür. Merciʿi kemā-merre imāmlardur. **Ābād bād**, «maʿmūr olsun» dimekdür. Ābād, luġat-i Fārisīde sekiz maʿnāya gelür. Evveli, «maʿmūr» maʿnāsıdur; bu maḳāmda ẓāhir olan budur. s̱ānī, «hemīşe» maʿnāsıdur. s̱ālis̱, «āferīn»; rābiʿ, «nām-ı kaʿbe»; ḫāmis, «güzel ve eyü»; sādis, «ḫoş-āmed»; sābiʿ, ṣaḥrā-yı ḫurrem-ābād gibi ki bunlarda binā şarṭ degüldür. s̱āmin, istiʿāre ṭarīkıyle mecāzen «ġam-ābād» ve «miḥnet-ābād» dirler. Bunlardan binā murād olmaḳ cā'izdür. Zīrā ḳaçan bir nesnenüñ ʿimāretde vużūhın murād eyleseler ābād dirler. Ve ḳaçan ḫarābelikde nihāyet bulmış dimegi murād eyleseler ābād lafẓını ḫarāb lafẓı ile mürekkeben «ḫarāb-ābād» dirler. Pes bu maḳāmda maʿnā-yı evvel ẓāhirdür. Ve maʿnā-yı bāḳıyeden mülāyim olanlar bāhirdür. Bād, «olsun» dimekdür, merre tafṣīlehū.

Münācāt

﴿پادشاها جرم مارا در گذار ﴾ İy pādşāh! Bizüm ṣuçlarımuz yarlıġa. **Pādşāhā**, āḫirindeki elif nidā içündür. Maʿlūm ola ki kelimāt-ı Fārisīde, ḥurūf-ı maʿānīden olmaḳ üzre vāḳıʿ olan elif-i sākine gāh mā-naḥnü fīhi gibi nidā içün olup münādānuñ āḫirine lāḥıḳ olur. Ve baʿżı kerre edāta lāḥıḳ olup münādāsı ḥaẕf olınup ve gāh istiġās̱e içün olur. Mes̱elā, «derdā» ve «ḥasretā» gibi. Ve gāh istifhām içün olur. Mes̱elā, medd ile «āyā çi?» ve ḳaṣr ile «eyā çi?» gibi. Ve gāh temennā içün olur «eyā būd» gibi. Ve gāh istimrār içün olur. Lākin elif-i istimrār āḫir-i kelimeye maḫṣūṣ olmayup kelime-i duʿā miyānında vāḳıʿ olur. Mes̱elā, «bimīrād» «ölsün» dimekdür; «rīzād» «dökülsün» dimekdür. Ve gāh taʿaccüb içün olur. Maʿnāda «bu ne?» dimek olur. Ve gāh nisbet içün olur. Zīrā nisbet ḥarf-i yāya maḥṣūr olmayub elif ile

daḫı olmaḳ ᶜinde'l-müte'aḫḫirīn cā'izdür. ḥattā bu daḳīḳadan bī-ḫaber olanlar بسا زورمندا كه افتاده سخت mıṣrāᶜındaki «zūr-mendā» kelimesin cemᶜ ẓann idüp, zūr-mendāndan muḫaffefdür diyüp elifüñ [S97a] nisbet maᶜnāsın fehm itmemişdür. Ve gāh mülāzemet ve gāh [Ü80a] muḳābele ve gāh vāv-ı ᶜaṭf maᶜnāsına olur. Ve gāh mürekkebāt beynine teveṣṣül içün olur. Mes̱elā, «ser-ā-pā» gibi. Ve gāh zā'id olur. Nitekim ḳavāfī-i eşᶜārda elifler böyledür. Ve gāh tenbīh içün olup memdūden efᶜāl ü meṣādır evā'illerine dāḫil olur, intihā. Pādşāh lafẓı mürekkebdür. Maᶜnā-yı terkībīsi «ṣāhib-i cihān» dimekdür. Bir cüz'i pād lafẓıdur ki fetḥ-i bā'-i ᶜAcemī ve elif ve sükūn-ı dāl ile «nigehbān» ve «dāfīᶜ-i żarar» ve «ulu» dimekdür. Ve bir cüz'i «ṣāḥib» maᶜnāsına olan şāhdur. Pes lafẓ-ı mez̠kūr şāh-ı cihān içün ᶜalem olmışdur. Ammā bunda murād ḥāfıẓ ve ḥākim ve ḳādir olan pādşāh-ı bī-zevāl celle celālühūdur. İmdi bunda esmā'ullāhuñ ġayrı tevḳīfī oldığı mez̠hebe īmā vardur. Tafṣīli sābıḳda z̠ikr olınmışdur. ḥulāṣa-i maᶜnā: İy ḥākim-i lā-yezāl! ve iy Ḳādir-i bī-zevāl. **Cürm-i mā-rā**, iżāfetle «bizüm ṣuçumızı» dimekdür. Cürm, żamm-ı cīm-i ᶜArabī ve sükūn-ı rā'-i mühmele ve mīm ile «ṣuç» maᶜnāsına ᶜArabīdür. Fārisī de daḫı müstaᶜmeldür ki «günāh» ile taᶜbīr iderler. Mā-rā, nefs-i mütekellim-i maᶜal-ġayr żamīri olan mā kelimesiyle, edāt-ı mefᶜūl olan rā ḥarfinden mürekkebdür. Pes nāẓımuñ nefs-i mütekellim-i vaḥde maḳāmında maᶜal-ġayrı iḫtiyārında من عم بدعاء المؤمنين والمؤمنات استجب له ḥadīs̱-i şerīfine imtis̱āl nüktesine işāret vardur. **Der-güz̠ār**, emr-i ḥāżırdur, «güz̠āşten»den müştaḳdur. «Geç» yaᶜnī «yarlıġa» dimekdür.

﴿ ما كنهكاريم و تو آمرزكار ﴾ Biz günāhkārlarız ve sen mübālaġa yarlıġayıcısın. **Mā günehkārīm**, «ṣuç işleyicileriz» dimekdür. Zīrā günehkār terkīb-i tavṣīfī olmaġıla «ṣuç işleyici» dimekdür. Āḫirinde olan يم(īm) nefs-i mütekellim-i maᶜal-ġayr ᶜalāmetidür ki lāḥiḳ oldığı kelimenüñ āḫiri mā-naḥnü fīhi gibi meksūr oldıḳda hemzesiz يم(īm) gelür. Ve illā يم lafẓınuñ evveline bir hemze getürüp ايم dirler. Nitekim «kerde'īm»de böyledür, kemā-seyecā'. **Vāv**, ᶜaṭf edātıdur. **Tu**, żamīr-i ḫiṭāb-ı müfreddür; ḫiṭāb Ḫudāyadur. **Āmurzgār**, mübālaġa-i ism-i fāᶜildür. ᶜArabīsi ġaffārdur. *Fā'ide:* Maᶜlūm ola ki gār kelimesi kāf-ı ᶜAcemī ile edāt-ı mübālaġa olmaġın gāh mā-nahnü fīhi gibi emr-i ḥāżıruñ āḫirine lāhıḳ olur ve gāh [S97b] fiᶜl-i māżīnüñ [Ü81a][17] āḫirine lāḥıḳ olur. Mes̱elā, perverdgār gibi. Pes nāẓım raḥmetu'llāhi teᶜālā bu beyt-i laṭīfinde evvelā cürmini iḳrār ile iᶜtiẕār ve şarṭ-ı tevbe-i işᶜār buyurmışdur. Nitekim Müferriḥ-nāme kitābında bu nikāta īmā ile terār-be-tekrār cürmini iᶜtirāf ile münācāt ve maᶜẕeret-ḫᵛāh-ı dergāh-ı Ḳāḍi'l-ḥācāt olmışdur ki bu günāhkār anı bu vechile terceme eylemişdür. *Terceme li-şāriḥihi'l-faḳīr:*

Günehkār u bed-efᶜāliz İlāhī
Senüñ luṭfuña ancaḳ yoḳ tenāhī
Günehkārız Ḫudāyā eyle maġfūr
ᶜAzīzā ḳıl ḥaḳāretden bizi dūr
Günehkārız bize ḳıl dest-gīrī
Baġışla bizd'olan cürm-i kes̱īri

[17] Ü80b boştur; ancak metinde eksiklik yoktur.

Günehkārız ḳamu bī-hūş u zārız

Ḳabāyıḥ bizde senden setr umarız

Günehkārız velī oldıḳ peşīmān

Nigehdār ol bize ber-mülk-i īmān

Günehkārız işimiz oldı düşvār

Peşīmānuz ḳabīḥ-ı efᶜāle her bār

Günehkārız İlāhī! Eyle raḥmet

Bize rāh-ı rıżāñı ḳıl irā'et

Günehkārız niçe miḥnetle pür-ġamm

Günehkārız bulınmaz bize dermān

Meger sen idesisin ᶜavfuñ iḥsān

Günehkārum eyā Settār u Ġaffār

Günehkārum günehkārum günehkār

﴾ تو نكوكارى و ما بدكرده ايم ﴿ Sen eyü işleyicisin ve biz kötü eylemişüz. Yaᶜnī, yā Rabb! ᶜAfv u iḥsān ve raḥmet ü ġufrān ṣāḥibisin. Ve bizler müẕnib ü günehkārlarız. **Tu**, Ḫudāya ḫiṭāb içündür. **Nikūkārī**, āḫirde olan yā' ḫiṭāb içündür. Nīkūkār, terkīb-i tavṣīfīdür. Aṣlı kār-ı nīkūy idi. Ḳāᶜide-i terkīb taġyīr olınup taḳdīm ü te'ḫīr ve iżāfetden ḳaṭᶜ ve nīkūy āḫirindeki yā' ḥaẕf olınmaġın nīkūkār ḳalmışdur. Aṣlı «eyü işleyici ᶜālim ü ṣāliḥ» olana dirler. Ammā bunda «ᶜafüv» yaᶜnī «ᶜafv idici» dimekdür. Pes nāẓımuñ bundan murādı baᶜżı esmā'-i ḥüsnā ile Ḫudāyı medḥ ü s̱enā ve iᶜtirāf-ı ẕünūb ile kendü ve sā'ir günehkārānın ᶜafvını recādur. **Vü(v)**, ᶜaṭf içündür. **Mā**, żamir-i munfaṣıl-ı nefs-i mütekellim-i maᶜal-ġayrdur. Maᶜnā daḫı bizler dimekdür. **Bed-kerde'īm**, «kötü eylemişiz» dimekdür. Bed, fetḥle «kötü» maᶜnāsınadur. Kerde, ism-i mefᶜūldür. Īm, ᶜalāmet-i nefs-i mütekellim-i maᶜal-ġayrdur. [Ü81b] Maᶜlūm ola ki nāẓım bunda cürmini ikrār ile recā-sāz-ı ᶜavf-ı Sübḥān [S98a] ve devā-ḫ^{v}āh-ı derdmendān olmışdur. (…) Pes nāẓımuñ mıṣraᶜ-ı evvelde olan bed-kerde'īm kelāmıyle efᶜāl-i ḳabāyıḥını icmāl idüp baᶜdehū li-ecli'l-istirḥām mübālaġa ṭarīḳıyle tafṣīl-i ḥāl-i ẕünūb-iştimālde cürminüñ bī-ḥadd ü bī-pāyān oldıġın īrād eyleyüp buyurmışdur:

﴾ جرم بى اندازه بى حد كرده ايم ﴿ Bī-ḳıyās u bī-ḥadd ṣuç eylemişüz. **Cürm**, «günāh» maᶜnāsınadur, mā-baᶜdine mużāfdur. **Bī-endāze**, «bī-ḳıyās» ve «bī-miḳdār» dimekdür. Bī, edāt-ı nefydür. Endāze Fārisīdür; altı maᶜnāya gelür. Evvelkisi, «ḳıyās» ve «miḳdār»dur ki bu maḳāmda murād budur. İkincisi, «arşun»; üçüncisi, «lāyıḳ, sezā»dur; dördincisi, «peymāne»; beşincisi, «naḳş»; altıncısı, «ḳuvvet ü ḳudret» maᶜnālarıdur, keẕā fī-Ferheng. Baᶜżı nüsḫada bī-endāze maḳāmına «bī-pāyān» vaḳıᶜdur. Maᶜnāsı «bī-nihāyet» dimek olur. **Bī-ḥadd**, «ḥaddsiz» dimekdür. **Kerdeīm**, «eylemişüz» dimekdür. Ḫulāṣa-i maᶜnā «iy ᶜafv ü iḥsān issi Ḫudā! Cürm ü iṣyānumız ḳıyāsdan efzūn ve ḥadden bīrūndur. İşimiz ancaḳ ᶜafv u keremüñe ḳalmışdur» dimekdür. Maᶜlūm ola ki beyān-ı cerā'imde kişi [Ü82a] ẕünūbını ġāyet büyük görmek, eslāfuñ eşrāfınuñ kelāmlarında vāḳıᶜdur. Ġaraż iḳrār-ı günāh ile recā-yı raḥmet-i İlāhdur. Nitekin Ḫāce Ṣā'ib-i Tebrīzī eyidür:

زند پهلو بکردون کوه عصیانی که من دارم

[S98b]بصدر ریا نکردد پاک دامانی که من دارم

intihā. Pes nāẓımuñ nedemden ᶜibāret olan tevbe ile maᶜāṣīye tā'ib ü nādim oldıġını beyāna şurūᶜ ile buyurur:

﴿ سالها در فسق و عصیان کشته ایم ﴾ Niçe yıllar fısḳ u ᶜiṣyānda olmışuz. **Sālhā**, «yıllar» dimekdür. Lafẓ-ı meẕkūr cemᶜdür. **Der**, żarfiyyet içündür. **Fısḳ**, kesr-i fā' ve sükūn-ı sīn-i mühmele ve ḳāf ile ᶜArabīdür, «emre muḫālefet» maᶜnāsınadur. Ve **ᶜiṣyān**, fısḳ üzerine maᶜṭūfdur. ᶜİṣyān, iṭāᶜatin żıddıdur. Ve luġatde müteġāyir ve ᶜörfde mütelāzimlerdür. Ve ᶜiṣyān Fārisīde «bī-fermān ile taᶜbīr olınur. **Geşte'īm**, fetḥ-i kāf-ı ᶜAcemī ile «olmışuz» dimekdür. Baᶜżı nüsḫada geşte'īm yirine būde'īm vāḳıᶜdur. Maᶜnāları birdür.

﴿ آخر از کرده پشیمان کشته ایم ﴾ Encām-ı kār nādim olmışdan olmışuz. **Āḫir**, medd-i hemze ve kesr-i ḫā'-i muᶜceme ile «ṣoñra» dimekdür. **Ez-kerde peşīmān**, «nādim olmışdan» dimekdür. Maᶜnā-yı mecmūᶜ budur. Peşīmān, Fārisīdür; Türkīde daḫı müstaᶜmeldür. Maᶜnāsı, «nedāmet çekmek» ve «te'essüf eylemek»dür. Bu lafẓda şarṭ-ı tevbeye işāret vardur. Zīrā tevbe-i maḳbūl nedemden ibāretdür, ve seyecā' tafṣīlehū. Geşte'īm, «olmışuz» dimekdür, kemā merre.

﴿ روز و شب اندر معاصی بوده ایم ﴾ Gündüz ve gicede maᶜāṣī içinde olmışuz. **Rūz**, bunda «gün» maᶜnāsınadur. ᶜArabīsi «yevm ve nehār»dur. Ve daḫı baᶜżı maḥallde «ṭāliᶜ ve ḳuvvet» maᶜnāsına daḫı gelür. Nitekim gün görmiş pīr ve iḫtiyār ve sāl-ḫorde-i rūzgār olana «rūz-dīde» dirler. **U şeb**, vāv-ı ᶜaṭf ile rūz üzerine maᶜṭūfdur. Bunda murād «gice»dür. Ve daḫı bir nevᶜ ṭaşdur ki deryāda biter. Ṣuda ezüp ve ḳaynadup ᶜakd iderler. Maᶜlūm ola ki bu gūne taᶜbīr ile ekẟeriyā devām murād olınur. [Ü82b] Nitekim bir nüsḫanuñ devāmından ḫaber virmek maḥallinde Türkīde «gice ve gündüz» ve ᶜArabīde «leyl ü nehār şöyle oldı» dirler. **Ender**, bunda «derūn» maᶜnāsınadur. Ẓarfiyyet içündür; «iç» dimekdür. Maẓrūfı maᶜāṣīdür. **Maᶜāṣī**, maᶜṣıyyetüñ cemᶜidür. Ve maᶜṣıyyet «günāh» maᶜnāsınadur. **Būde'īm**, «olmışuz» dimekdür. Pes nāẓım-ı merḥūmuñ beyt-i sābıḳda [S99a] sālhā ile taᶜbīr ve bu beyt-i laṭīfde rūz u şeb ile taᶜbīr ve beyt-i ātīde dā'imā ile taᶜbīri teraḳḳī ḳā'idesine işāretdür. Ḫulāṣası, «dā'im ᶜiṣyāna mülāzım olmışuz» dimekdür.

﴿ غافل از يؤخذ نواصی بوده ایم ﴾ Mücrimler ḥaḳḳında nāzil فيؤخذ النواصی والاقدام mażmūn-ı ᶜibret-niẓāmından ġāfil bulınmışuz. **Ġāfil**, «ġaflet idici» dimekdür. Ġaflet, «idrāksuzluḳ» maᶜnāsınadur ve iki ḳısma münḳasımdur. Biri maḳbūle ve biri meẕmūmedür. Ḳısmeynüñ tafṣīli ḳarīben ẕikr olınur inşā'a'llāhu teᶜālā. Bunda murād meẕmūmesidür. **Ez**, «ᶜan» maᶜnāsınadur. **Yü'ḫaẕ nevāṣī**, āyet-i meẕkūreye işāretdür. Murād, ġāyeti olan ᶜaẕāb-ı dūzaḫdur. Yaᶜnī her bār maᶜāṣīde der-kār olmaḳ bize mücrimler sīmāsın baġlatdı. Mücrimlerüñ ise aḥvāli ḫod Ḳur'ān-ı kerīmden nümāyān iken biz andan ġāfil bulınmışuz. Pes bizi bu varṭa-i helāke ilḳāya bāᶜiẟ hemīşe ġafletdür. Yā Rabb! Ġafleti bizlerden zā'il idüp ṭāᶜatüñde سيماهم فی وجوههم من اثر السجود gürūhına dāḫil eyle dimekdür.

﴿ دائما دربند عصیان بوده ایم ﴾ Dā'imā günāh ḳaydında bulınmışuz. **Dā'imā**, «ᶜale'd-devām» dimekdür. Lafẓ-ı meẕkūr elsine-i s̱elās̱ede şāyiᶜdür. Maḫṣūsan Fārisīde hemze ile «īder» daḫı dā'im maᶜnāsınadur. **Der**, ẓarfiyyet içündür. **Bend**, fetḥ-i bā'-i muvaḥḥide ile Fārisīdür. Türkīsi «baġ», ᶜArabīsi «ḳayd»dur. Ve lafẓ-ı meẕkūr gāhī mekr ü ḥīle ve resīmān ve güreşci oyunı ve ḳufl ve zerḳ ve ḳarīb ve ġamm u ġuṣṣa ve rehn ve tīmūr-i çeprāz maᶜnālarına gelür. Bu maᶜānīnüñ bu maḳāma mülāyemeti ẓāhirdür. Ve gāh lafẓ-ı meẕkūr «besten» lafẓından emr-i ḥāżır olur. Ve terkīb-i tavṣīfīde vāḳıᶜ olur. Mes̱elā, naᶜl-bend gibi. Ve daḫı dügüm maᶜnāsına olur. Nitekim Türkīde dügme didikleri nesneye ᶜAcem «bendīne» dir. Ve bundan mā-ᶜadā daḫı maᶜnāları vardur, cümlesi yigirmi dörtdür. **ᶜİṣyān**, bendüñ mużāfun-ileyhidür. Maᶜnāsı maᶜrūfdur. **Būde'īm**, «bulınmışuz».

[Ü83a] ﴿ هم قرین نفس و شیطان بوده ایم ﴾ Hem bi'se'l-ḳarīn olan nefs-i emmāre ve şeyṭān-ı laᶜīnüñ ḳarīni bulınmışuz. **Hem**, bunda «daḫı» maᶜnāsına tafṣīli [S99b] ḳarīben ẕikr olınur inşā'a'llāhu teᶜālā. **Ḳarīn**, ᶜArabīdür; muṣāḥib maᶜnāsınadur. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Nefs**, fetḥ-i nūn ve sükūn-ı fā' ve sīn-i mühmele ile ᶜArabīdür. Luġātde, «cān ve ḳan ve cesed ve her nesnenüñ ᶜayn-ı ẕātı» maᶜnāsınadur. Ammā ıstılāḥda, «ḳuvā-yı müdrike üzerine müştemil olan ḳuvve-i ḥayvāniyye»dür. Pes kendüye ḳuvve-i ᶜāḳılenüñ iṭāᶜati meleke olmazsa ḳuvve-i ᶜāḳıleyi istiḫdām birle ḳuvve-i şehvāniyye ve ġażabiyyesinüñ istedigi nesnelere kendüyi ḳandırıcı behīme-i ġayr-ı murtāża menzilesinde olur. Ol zamān nefs emmāre olup mużṭarr oldıġı ḥālde girih ile ḳuvve-i ᶜāḳıle mü'temire olur. Lākin ḳaçan ki ᶜāḳıle kendüyi rāżī ḳılup devāᶜī-i muḫtelifeden kendüyi menᶜ eyledigi vaḳtde ᶜāḳılenüñ ḫiẕmetin edā ve emr ü nehyde dā'imā rām olup mütemerrinen miyān-beste-i kemer-i iṭāᶜat olur ise ol zamān ᶜāḳıle muṭma'in olup nefs mü'temire olur. Ḳaldı ki iṭāᶜatde temerrün ü devām göstermeyüp gāh muṭīᶜa ve gāh ᶜāṣıye olur ise iṭāᶜati ṭursun ammā ᶜāṣıye olduḳda hevāsına tābiᶜ olup ṣoñra nādime olur ise ol zamān nefs levvāme olur. İmdi bu muḳaddeme üzre nefs üç ḳısmdur. Emmāre, ᶜāsıyedür; muṭma'inne muṭīᶜadur; levvāme, muḳtaṣıda ve muḫteliṭadur. Tafṣīli inşā'a'llāhu teᶜālā maḥallerinde beyān olınur. Bu maḳāmda nefsden murād emmāredür. Ḳarīne-i maḳāliyyesi maᶜṭūfı olan **şeyṭān**dur ki maᶜrūfdur. Pes nefs ile şeyṭānuñ sū'-i ḳarīn oldıḳları āyāt u eḥādīs̱ ile s̱ābitdür. ḥattā nefs dūzaḫ-meşrebdür ki ṭoymaḳ bilmeyüp her bār هل من مزید dir. Ve şeyṭān nār-ı semūmdan maḫlūḳdur. Böyle āteşīn-meşreb ve āteş-ḫilḳat olanuñ sū'-i ḳarīn idikleri bedīhīdür, dimişlerdür. İmdi nāẓımuñ bu beytinüñ netīcesi: Yā Rabb! Bizler ḳuyūdāt-ı leẕẕāt-ı cismānī ile giriftār-ı ḳayd-ı ᶜiṣyān ve maḥbūs-ı zindān-ı ṭuġyān oldıġumuzdan saᶜy-ı esbāb-ı yevm-i ḥisāb ve ḥasbe'l-ᶜamel iktisāb-ı s̱evābdan [Ü83b] pes-mānde ve bend-i girān-ı ẕünūbdan dermāndelerüz. Ol bend-i ᶜiṣyāndan ḫalāṣ [S100a] ve ṭāᶜatüñe iḫtiṣāṣımuz tevfīḳuña mevḳūfdur. Ve illā sū'-i ḳarīnlerimüz olan nefs-i emmāre ile şeyṭān gibi düşmenānuñ elinde helākimüz muḳarrerdür. Bizi bu ḳuyūdāta giriftāra sebeb anlardur. İlāhī! Ṭāᶜatüñe tevfīḳuñı refīḳ ve rıżāña muvāfıḳ aᶜmāle muḳāreneti teysīr eyle. Zīrā iṭāᶜatüñe muvaffaḳ oldıġımuzdan. **Būde'īm**, «olmışuz» dimekdür.

﴿ بی کنه نکذشته برما ساعتی ﴾ Günāhsız geçmemişdür üzerimüze bir sāᶜat. **Bī-güneh**, «günāhsız» dimekdür. Bī, edāt-ı nefydür. Güneh, günāhdan muḫaffefdür. **Negẕeşte**, «ṣavuşmışdur»

dimekdür. Evvelinde olan nūn nāfiyedür. Güẕeşte żamm-ı kāf-ı ᶜAcemī ile ism-i mefᶜūldür. Meẕkūr kāf ḥarf-i nefy duḫūlinde mażmūm ve sākin oḳınmaḳ cā'izdür. Lākin mā-naḥnü fīhi gibi żarūret-i vezn iḳtiżāsında elbette sākin olmalıdur. **Ber-mā**, «üzerimüze» dimekdür. **Sāᶜatī**, lafẓında yā' vaḥdet içündür. Maᶜnā «bir sāᶜat» dimekdür. Pes bunda sāᶜatden murād maᶜrūf olan sāᶜat-i ᶜörfīdür. Zīrā maḳām-ı iᶜtiẕār ü istirḥāmda mübālaġa maḳbūldür. Sāᶜat-i ᶜörfīnüñ sāᶜat-i şerᶜīden ebleġıyyeti eẓherdür. Ve daḫı bu mıṣrāᶜın mefhūmı üzre sāᶜāt-i ᶜömrüñ cümlesini günāhkārlıġa maḳrūndur dimek iddiᶜā ve mübālaġadan kināyedür. Ve bunda kiẕb lāzım gelmez. Zīrā kiẕb ile iddiᶜā beynlerinde farḳ vardur ki kiẕbüñ ḳā'ili ḳavlinüñ ṣıdḳını daᶜvā ider. Lākin iddiᶜā bunuñ ġayrıdur. Mübālaġadan kināye didikleri budur. Nitekim Saᶜdü'd-dīn ᶜaleyhi raḥmetü'l-Meliki'l-Muᶜīn Muṭavvelinde اعذب الشعرا كذبه maḳālesin ḥallde bu minvāl üzre taḥḳīḳ buyurmışlardur. Yāḫod nāẓımuñ bu vechile taᶜbīri mıṣrāᶜ-ı s̱ānī mefhūmını mülāḥaẓasına binā'endür ki ḥużūr-ı ḳalb ile olmayan ᶜibādāt ve ferāġ-ı bāl ile ḳılınmayan ṣalāt gūyā günāh menzilesindedür, dimekdür. Nitekim حسنات الابراب سيئات المقربين bu taḥḳīḳa yaḳındur ki buyurur:

﴿ با حضور دل نكرده طاعتى ﴾ Ḳalb ile bir ṭāᶜat eylememişüz. **Bā**, maᶜiyyet maᶜnāsınadur. **ḥużūr-ı dil**, ḳalbüñ şevāġılından ferāġ ve iḥżārından ᶜibāretdür ki, ẕevḳ-ı bāṭın kendü ile [Ü84a] ḥāṣıl olur. İnşā'a'llāhu teᶜālā tafṣīli aşaġıda beyān olınur. İcmālen beyānı böyledür ki, ẕevḳ-ı bāṭın didikleri ḳalbüñ ḥayātından ᶜibāretdür. Ḳaçan rūḥ-ı insānī bu ẕevḳ ile ġıdā-yāb olsa ṭāᶜātde vāṣıl-ı leẕẕet-i bī-ḥisāb [S100b] olup ᶜibādet kendüye s̱ıḳlet ü kerāhet virmez. Ammā bunuñ ᶜaksi üzre olanuñ şūre-zemīn ḳalbi menāfīᶜ-i ḥużūr ve leẕẕet-i nā-maḥṣūrdan ḫālī olup ḥāṣılı ḫasr u ḫusrān olur. **Ne-kerde**, kelimesinüñ āḫirinde nefs-i mütekellim-i maᶜal-ġayr içün ᶜalāmet olan «īm» lafẓı taḳdīriyle ne-kerde'īm yaᶜnī «eylememişüz» dimekdür. **Ṭāᶜatī**, āḫirinde olan yā' vaḥdet içündür. Ṭāᶜat maᶜrūfdur. Maᶜlūm ola ki ferāġ-ı bāl ile olan aᶜmāli lā-şey ᶜadd eyledikleri meşhūr-ı miyāne-i ḫavāṣṣdur. ḥattā ḥużūr-ı ḳalb ile ṭāᶜāt rükn-i ḳavī-i ḳabūl-i ᶜibādetdür dimişlerdür. (…) Pes bāᶜis̱-i ḥayāt-ı dil-i bī-ġıll ve bādī-i ẕevḳ-ı bāṭın olan ḥużūr-ı dil bu miḳdār fevā'idi cāmiᶜ olup bilā-ḥużūr-ı ḳalb olan ṭāᶜāte iᶜtibār yoḳdur dimek içün nāẓım mefhūm-ı muḫālif ṭarīḳıyle ḥużūr-ı ḳalbe muḳārenet üzre ṭāᶜate müdāvemeti Ḫudādan temennā eyledigi hüveydādur.

﴿ بر در آمد بندهٔ بكريخته ﴾ Ḳapuya geldi ḳaçmış ḳul. **Ber-der-āmed**, «ḳapuya geldi» [Ü84b] dimekdür. Ḳapudan murād bābu'llāh ve dergāh-ı raḥmet-i İlāhdur. Pes bu kelimede ber lafẓı bā'-i ilṣāḳ maᶜnāsınadur. Maᶜnāda «be-der-āmed» dimekdür. Lafẓ-ı meẕkūr her ḳaçan bilā-kelime-i bā' istiᶜmāl olınsa maᶜnā «içerü geldi» dimek olur. Hedāyāya «der-āmed» didikleri bundandur. [S101a] **Bende**, ḳul dimekdür, mā-baᶜdine mużāfdur. Li-ecli'l-iżāfe āḫirine hemze getürilmişdür. **Bigrīḫte**, evvelinde olan bā' kelimesi zā'iddür. Giriḫte, «ḳaçmış» maᶜnāsına ism-i mefᶜūldür. Ḫulāṣa-i maᶜnā, emre iṭāᶜatden firār ve günāh ile müsteḥaḳḳ-ı ᶜiḳāb olan ᶜabd-i ābıḳ, encām-ı kār tevbe vü istiġfār ile dergāh-ı raḥmet-medāra geldi. Yā Rabb! Ġufrānuñ ile raḥmet ve ṭāᶜatüñe tevfīḳ ile maḳbūl-i ḫiẕmet eyle dimekdür. Maᶜlūm ola ki ايما عبد مات فى اباقة دخلالنار و ان مات فى سبيلالله ḥadīs̱-i şerīfi üzre ibāḳ üzre vefāt iden ᶜabd-i ābıḳ müsteḥaḳḳ-ı ᶜiḳāb idigi bī-irtiyāb oldıysa nāẓımuñ dergāh-ı raḥmete rücūᶜ eylemesi muḳteżā-yı ḫavf u ḫuşūᶜ ẓāhirdür.

{ آب روى خود بعصيان ريخته } Kendi yüzi ṣuyını ᶜiṣyān sebebiyle dökmiş yaᶜnī günāh sebebiyle kendi ḥurmet ü iᶜtibār ve nāmus u vaḳārını telef ü tārmār eylemiş dimekdür. **Āb-ı rūy-ı ḫod**, tetābuᶜ-ı iżāfāt ile «kendi ḥurmet ü vaḳārını» dimekdür. **Be-ᶜiṣyān**, bā'-i sebebiyyenüñ fetḥiyle «günāh sebebiyle» dimekdür. Bunda ᶜiṣyāndan murād sibāḳ ḳarīnesiyle ṭāᶜatden firār idigi ẓāhirdür ve eᶜamm murād olınmaḳ daḫı maḳāma mülāyim belki eblaġdur. **Rīḫte**, «dökmiş» maᶜnāsına ism-i mefᶜūldür. Ḫulāṣa bī-edeblik itmiş dimekdür. Bu mıṣrāᶜın mefhūmı mıṣrāᶜ-ı evvelde olan ᶜabd-i ābıḳı bu ṣanᶜat-i ẕemīme ile tevḳīfdür. Murād istirḥāmdur. (…) *Laṭīfe:* Maᶜlūm ola ki iktisāb-ı leẕẕāt-ı dünyeviyye içün yüzi ṣuyını pāy-māl idenüñ diraḫt-ı ümīdi bī-s̱emer olur. Nitekim bu nükte şecere-i ṣafṣāfda nümāyāndur dirler. İmdi nāẓımuñ netīce-i münācātı, Ḫudādan raḥmet ve Mevlādan celb-i maġfiret olmaġın ġarażın [Ü85a] beyāna şurūᶜ idüp buyurur:

{ مغفرت داد امید از لطف تو } Maġfiret ümīdin ṭutar senüñ luṭfından. **Maġfiret**, «yarlıġanmaḳ» maᶜnāsınadur. **Dād**, fiᶜlinüñ muḳaddem-i mefᶜūlidür. Dād, fiᶜl-i mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür. Taḥtında [S101b] müstetir fāᶜil-i żamīr, beyt-i sābıḳda meẕkūr olan bende kelimesine rāciᶜdür. Maᶜnāsı «ṭutar» dimekdür. Maṣdarı ṭutmaḳ maᶜnāsına «dāşten»dür. **Ümīd**, dālüñ taḫfīf ve teşdīdi ile cā'izdür. Lākin bunda żarūret-i vezn içün taḫfīf olınmaludur. Maᶜnāsı tevaḳḳuᶜ-i ḫayrdur ki Fārisīde ümīd, ᶜArabīde recā, Türkīde umud dirler. Nitekim nevmīd olana «umudı yoḳ» didikleri ẓāhirdür. Ümīdüñ muḳābili Fārisīde «bīm»dür ki tevaḳḳuᶜ-i şerdür. Buña ᶜAcem bīm, ᶜArab ḫavf, Türk ḳuyūd dimişlerdür. İmdi mā-naḥnu fīhide ümīd bi-ḥasbi'l-maᶜnā maġfiret kelimesine mużāfdur. Me'ālde ümīd-i maġfiret dimekdür. **Ez-luṭf-i tu**, «senüñ luṭfinden» dimekdür. Ḫiṭāb Ḫudā-yı müteᶜāledür. Yaᶜnī, yā Rabb! ᶜİṣyān-ı bī-pāyān ile müsteḥaḳḳ-ı ᶜaẕāb-ı nīrān olmışuz isek de senüñ luṭfüñden ümīd-i ġufrān u recā'-i ᶜafv-ı ᶜiṣyān ṭutaruz.

{ زانكه خود فرموده لاتقنطوا } Zīrā ki Ḳur'ān-ı Kerīmde ᶜaẓametüñle يا عبادى الذين اسرفوا على انفسهم لاتقنطوا من رحمةالله انالله يغفرالذنوب جميعا انه هوالغفورالرحيم buyurmışsın. **Z'ān ki**, ez-ān ki kelimesinden muḫaffefdür. Maᶜnā «andan ötüri ki» dimekdür. **Ḫod**, «kendüñ»; **fermūde-i**, «buyurmışsın» dimekdür. Āḫirindeki hemze ḫiṭāb içündür. Ḫiṭāb cenāb-ı Rabbü'l-erbābadur. **Lā-taḳneṭū**, bu kelām-ı şerīf henūz ẕikr olınan āyet-i laṭīfe īmādur. Türkīde «fermūde-i» ḳavlinüñ meḳūlidür. Maᶜnāsı «ḳaṭᶜ-ı ümīd eylemeñüz» dimekdür. İmdi ḫulāsa-i beytde maᶜnā-yı murād, ᶜiṣyānımuz her neḳadar firāvān ise luṭfüñle iġtirār eyle ġufrāna ümīd-vāruz dimekdür.

{ بحر الطاف تو بى پايان بود } Senüñ elṭāfuñ deryāsı bī-nihāyetdür. **Baḥr-i elṭāf-ı tu**, tetābuᶜ-ı iżāfet ile «senüñ luṭflaruñ deñizi» dimekdür. Baḥr, ᶜArabīdür. Luġatde «yarmaḳ» maᶜnāsınadur. Pes deñiz ve çoḳ ṣu, yirleri şaḳḳ itdigi içün yāḫod ᶜamīḳi ve aşaġısı olduġı içün baḥr dimişlerdür. Eşcāra baḥr didikleri miyāneleri meşḳūḳ oldıġındandur. Ve Fārisīde deryā, türkīde deñiz ile muᶜteberdür. **Elṭāf**, cemᶜdür. Müfredi luṭfdür. Luṭfüñ [Ü85b] maᶜnāsı dībācede sebḳ eylemişdür. Baḥrüñ elṭāfa iżāfeti lecīnü'l-mā' ḳabīlindendür. **Tu** kelimesi, Ḫudāya ḫiṭābdur. [S102a] **Bī-pāyān**, «nihāyetsiz» dimekdür. Zirā bī, edāt-ı nefydür. Pāyān, nihāyet maᶜnāsınadur. **Būd**, edāt-ı ḫaber olan «est» maᶜnāsına olmaḳ rūşendür. Bundan murād, Ḫudānuñ erḥamü'r-rāḥimīn idigin ᶜibāda iᶜlān ve vüsᶜat-i ġufrān-ı

Rabbü'lᶜālemīni beyāndur. (…) İmdi cenāb-ı Müteᶜālüñ deryā-yı raḥmetinüñ vüsᶜati, derk-i ḫāric-i ḥīṭa-i ᶜuḳūl-i beşerdür. ḥattā bu muḥīṭ-i ᶜālem-i dünyā olan biḥār-ı sebᶜa, deryā-yı bī-pāyān-ı raḥmete nisbet bir ḳaṭre degüldür dimişlerdür. *Naẓm:*

Şu deñlü çoḳdurur yā Rabb günāhım

Yazarsam niçe yüz biñ saṭra olmaz

Eger deryā-yı bī-pāyān olursa

Biḥār-ı raḥmetüñden ḳaṭre olmaz

(…) Vüsᶜat-i raḥmet ḥaḳḳında olan āyāt u eḥādīs̱üñ baᶜżıları maḥalliyle ẕikr olınur inşā'a'llāhu teᶜālā.

﴿ نا امید از رحمتت شیطان بود ﴾ [Ü86a] Senüñ raḥmetüñden ümīdsiz olan şeyṭāndur. **Nā-ümīd**, «umudsuz» dimekdür. Yaᶜnī ḳaṭᶜ-ı ümīd eyleyen. **Ez-raḥmetet**, «senüñ raḥmetüñden» dimekdür. Ez, ᶜan maᶜnāsınadur. Raḥmet, maᶜrūfdur. Āḫirindeki tā'-i s̱āniyye, ḫiṭāb içündür. Muḫāṭab Mevlādur. **Şeyṭān būd**, «şeyṭāndur» dimekdür. Buña göre būd [S102b] kelimesi «est» maᶜnāsına olur, kemā-merre. Fıḳrateynde būd, «ola» maᶜnāsına olmaḳ daḫı mülāyimdür. İmdi raḥmet-i Bārīden ḳunūṭ, fiᶜl-i şeyṭāndur. Bunuñ ṭafṣīli inşā'a'llāh maḥalliyle beyān olınur. Ḫulāṣa-i kelām raḥmet-i Rabbü'l-ᶜālemīn, ḳahr u ġażabına sābıḳ ve hemīşe müẕnibīne lāḥıḳdur. (…) Pes nāẓım raḥimehu'llāh sābıḳda nefs ü şeyṭāna ḳarīn oldıġın iḳrār ḥasebiyle maḳām-ı istirḥāmda: "Ol sū'-i ḳarīnler meslek-i rıżā-yı Rabbü'l-enām olan rāh-ı ṭāᶜatimüzi ḳaṭᶜ eyledik diyü iᶜtiẕāra ibtidār idüp buyurmışdur:

﴿ نفس و شیطان زد کریما راه من ﴾ Nefs ile şeyṭān yolumı ḳaṭᶜ eyledi iy kerīm Allāh. **Nefs ü şeyṭān**, «nefs-i emmāre ve şeyṭān-ı ᶜaleyhi'l-laᶜne» dimekdür. Pes nefs-i emmārenüñ mezīd-i ᶜadāveti ان النفس لامارة بالسوء āyet-i şerīfi ve daḫı اعدى عدوك نفسكاللتى بين جنبيك ḥadīs̱-i münīfi ile s̱ābitdür. Ve şeyṭān-ı melᶜūnuñ ᶜadāveti āyet-i mübīn ve ḥadīs̱-i Faḫru'l-mürselīn ile müs̱betdür. Ve her birinüñ mekr ü ḥīlesinden ᶜadem-i ḫalāṣ ẓāhir ve şiddet-i ᶜadāvetleri ḥasebiyle ġalebeleri işbu beyt-i dil-ārādan bāhirdür. *Ḥāfıẓ:*

دام سختت مكر يار شود خدا

ور نه ادم نبرد صرفه ز شيطان رجيم

Yaᶜnī dām-ı şeyṭān saᶜb u müşkildür meger luṭf-i Ḫudā yār ola. Yoḳsa ādem şeyṭān-ı racīmden ziyāde iletmez. Yaᶜnī anuñ [Ü86b] mekrinden ḫalāṣ bulmaz. (…) Ḳaldı ki egerçi nefse ilḳā'-i vesvese şeyṭān-ı laᶜīndendür. Lākin icrā'-yı melᶜanete nefs ālet olup ṣāḥibine hücūm ile ᶜayn-ı mażarrat oldıġından ve hucūmını defᶜ ile yedinden ḫalāṣ olmaḳ, vesāvis-i şeyṭānı menᶜden ziyāde tedārüklere muḥtāc oldıġından ve istiᶜāẕe ile tard olınmayup her bār ṣāḥibine yār-ı ġaddār oldıġından [S103a] nāẓım nefsi şeyṭān üzerine taḳdīm eylemişdür. **Zed**, mażī-i müfred-i ġā'ibdür. «Urdı» yaᶜni «ḳaṭᶜ eyledi» dimekdür. Fāᶜili taḥtında müstetir żamīr ᶜalā-sebīli'l-bedel nefs ve şeyṭāna rāciᶜdür. Maṣdarı «zeden»dür, urmaḳ maᶜnāsınadur. **Kerīmā**, āḫirindeki elif nidā içündür. Me'ālde «iy Kerīm» dimekdür. Kerīm esmā'u'llāhdan ṣıfat-ı müşebbehedür. Maᶜnāsı «iḥsān idici ve günāhdan geçici» dimekdür. Pes esmā'-i Celāl içinden ism-i Kerīmi iḫtiyāruñ bu maḳāma mülāyemeti āşkārdur. **Rāh-ı men**, iżāfetle «benüm yolumı» dimekdür.

Ḳaldı ki nāzım iḳrār-ı cerā'imde yuḳarudan beru nefs-i mütekellim-i maᶜal-ġayr ṣīġasın iḫtiyār idegelmişken recā-yı ᶜafva ibtidārında nefs-i mütekellim-i vaḥde ṣīġasın ityānı bir ḳaç veche mebnīdür. (… [Ü87a]…)

﴿رحمتت باشد شفاعتخواه من﴾ Raḥmetüñ [S103b] beni senden şefāᶜat idici ola. **Raḥmetet**, tā'-i s̱āniyye Ḫudāya ḫiṭābdur. **Bāşed**, mużāriᶜ-i müfreddür. Iṣṭılāḥ-ı Fārisīde «temennī ve tereccī» maᶜnāsınadur, «ola» dimekdür. **Şefāᶜat-ḫᵛāh-ı**, terkīb-i tavṣīfīdür. Maᶜnāsı «dilek dileyici»dür. ᶜArabīsi şefīᶜdür. Şefāᶜat, dilek itmek ve esirgemek ve günehkārı ṣāliḥe żamm itmekdür. Ḫᵛāh, ṭaleb maᶜnāsına emrdür. Baᶜde't-terkīb maᶜnāsı «şefāᶜat idici» dimek olur. Mā-baᶜdine mużāfdur. Mużāfun-ileyh **men** lafẓıdur. Maᶜnāsı maᶜrūfdur. Maᶜlūm ola ki Raḥīmüñ raḥmını şefāᶜate vesīle ittiḫāẕ eylemek öteden beru de'b-i şuᶜarā ve deyden-i ẓurefādur. (…) İmdi ḫulāṣa-i maᶜnā-yı beyt de, yā Rabb! Cenāb-ı rıżā ve raḥmetüñe mūvṣıl olan ṭarīḳı nefs ü şeyṭān ḳaṭᶜ itmegin ḥālüm düşvār olmışdur.[Ü87b] Pes metāᶜ-ı īmānumı ol aᶜdālaruñ şerrinden emīn ü maḥfūẓ ve be-her-ḥāl ᶜayn-ı ᶜināyetüñle melḥūẓ olmaġa raḥmetüñi şefīᶜ ittiḫāẕ eyledüm. Recām budur ki raḥmetüñ bu yolda hem-rāh ve bāᶜis̱-i ᶜafv-ı günāhum ola, dimekdür. Nitekim buyurur:

﴿چشم دارم كز كنه پاكم كنى﴾ Ümīd ṭutaram ki beni günāhdan ᶜārī idesin. **Çeşm**, aṣl-ı maᶜnāsı «göz»dür ki, ᶜArabīsi «ᶜayn»dur. Lākin bunda «ümīd» maᶜnāsınadur. Nitekim Düstūru'l-ᶜAmel nām kitābda eyidür: Çeşm, ümīd maᶜnāsınadur. Ẓāhir aṣlı «çeşm-i ümīd»dür. Kes̱ret-i istiᶜmālden mużāfun ileyhi ḥaẕf olınmışdur, intihā. Pes **çeşmdārem**, «ümīd ṭutarım» dimek olur. Çeşmdār, terkīb-i tavṣīfīdür. Āḫirindeki mīm, żamīr-i nefs-i mütekellim-i vaḥdedür. **K'ez-güneh**, ki ez-günāhdan muḫaffefdür. Ki lafẓı rābıṭadur. Ez lafẓı ᶜan maᶜnāsınadur. Güneh, ṣuç maᶜnāsınadur. **Pākem**, «beni pāk» dimekdür. **Konī**, mużāriᶜ-i muḫāṭabdur, «idesin» dimekdür. İmdi günāhdan pāklik, egerçi seyyi'āt-ı māżıyyenüñ ġufrānından ᶜibāretdür. Lākin bi-muᶜaveneti'l-maḳām ẕünūb-ı māżıyyeden [S104a] taṭhīr ve fiᶜl-i ḳabāyıḥ-ı müstaḳbeleden ḥimāyet recā olınmaḳ āşkārdur.

﴿پيش ازان كاندر جهان خاكم كنى﴾ Andan öñdin ki cihān içinde beni ḫāk idesin. Yaᶜnī lede'l-vefāt ḳabrde beni ḫāk itmezden muḳaddem ḥayātda iken āb-ı ġufrān ile günāhdan pāk eyleyesin ki baᶜde'l-memāt ḫaṭāyādan nār ile taṣfiyeye ve günāh sebebiyle olacaḳ ᶜaẕāb ve fitne-i mezāra dūçār olmam dimekdür. (…[Ü88a]…) İmdi nāẓımuñ murādı, beni baᶜde'l-memāt olacaḳ ᶜuḳubātdan ḥıfẓ idüp baḥr-i ġufrānuñ ile günāhdan beni pāk eyleyesin dimekdür. Nitekim baᶜżı nüsḫada cihān yirine «laḥd» vāḳıᶜdur. Laḥd mezār maᶜnāsınadur. **Pīş ez-ān k(i)**, «andan öñdin ki»; **ender-cihān**, «cihān içinde»; **ḫākem konī**, «beni türāb eyleyesin». Maᶜlūm ola ki lafẓ-ı ḫāk, türāb maᶜnāsına oldıġı gibi gāhī mezār ve iḳlīm maᶜnālarına gelür. Nitekim Şeyḫ Saᶜdīnüñ *naẓm:*

ازين خاكدان بندهٔ پاک شد

كه درياى كمتر كسى خاک شد

الا اى كه [S104b] بر خاک ما بكذرى

بخاک عزيزان ياد ادرى

beytlerinde «ḫākdān» lafẓından murād, iḳlīm-i dünyādur. «Ḫāk şod» kelāmından murād türābdur. «Ber-ḫāk-i mā» ve daḫı «be-ḫāk-i ᶜazīzān» kelāmlarından murād, ḳabr ü mezārdur. Pes nāẓımuñ ḫāk ḳavlinden türāb murād olınmaḳ eẓherdür ki cümlenüñ vücūdı ᶜāḳıbet ḫāk olacaḳdur. Ammā enbiyā'-i kirām ve evliyā'-i ᶜiẓām ve şühedā ve ᶜulemā'-i aᶜlāmuñ vücūd-ı şerīfleri ḳabrde çürimez didikleri üzre nāẓımuñ gürūh-ı evliyādan maᶜdūdiyyeti ḥasebiyle «ḫākem koni» kelāmında ḫākden, mezār-ı züvvār murād olınmaḳ daḫı mülāyimdür. Ḳaldı ki evliyā olandan bu maḳūle münācāt ṣudūrı cā'iz ve meşhūrdur. Nitekim erbāb-ı ḥāl olanlardan bu güne iᶜtiẕārlar vāḳıᶜdur. (…) Pes nāẓım raḥimehu'llāh ان الله يحب المصلحين بالدعاء ḥadīs̱-i [Ü88b] şerīfine binā'en münācātı bu miḳdār dirāz idüp ve bu miḳdār sūz u güdāzdan maḳṣūd ḥüsn-i ḫitām-ı nūr-ı īmān ile ᶜazm-i dārü's-selām idigin ibrāz içün ḫātime-i münācātında buyurur:

﴿ اندر آندم كز بدن جانم برى ﴾ Ol demde ki bedenümden cānumı iltürsin. **Ender-ān dem ki(k'ez)**, «ol nefesde ki» dimekdür. Murād ṣoñ nefesdür. İmdi ender, żarfiyyet içündür. Ān, ism-i işāretdür. Dem, «nefes» maᶜnāsınadur. Ki, rābıṭadur. **Ez-beden**, «tenden» dimekdür. Ez, ᶜan maᶜnāsınadur. Beden, ᶜArabīdür. Fārisīsi «ten»dür. Türkīde «gögde» dirler, merre beyānuhū. **Cānem**, fetḥ-i nūn iledür. Zīrā āḫirindeki mīm-i mütekellim āḫirüñ fetḥin muḳteżīdür. Maᶜnā «cānumı» dimekdür. **Berī**, fetḥ-i bā'-i muvaḥḥide-i aṣliyye ile mużāriᶜ-i müfred-i muḫāṭabdur; «iltürsin» dimekdür. Maṣdarı żamm-ı bā' ile «bürden»dür. İletmek maᶜnāsınadur. Bu maṣdardan müştaḳḳ olan ef'āllerin de bā' ḥarfinüñ meftūḥ ḳılındıġı żamm-ı bā' ile kesmek maᶜnāsına olan [S105a] «bürīden» maṣdarından müştaḳḳ olan efᶜāllerüñ beynlerüñ farḳ içündür, fe'l-yaḥfaẓ. Pes bunda كل نفس ذائقة الموت āyet-i mübīni mıṣdāḳınca mevti iḳrār vardur. Ve bu emr-i ġayr-ı ḫafīyi īrād mıṣrāᶜ-ı s̱ānīye temhīd içündür. Yaᶜnī, yā Rabb! Herkesüñ mevti ḥulūl-i ecel-i mevᶜūd ile muḳarrerdür. Benüm daḫı ecelüm hulūl itdikde:

﴿ از جهان با نور ايمانم برى ﴾ Cihāndan beni nūr-ı īmān ile iltesin. **Ez-cihān**, cihāndan yaᶜnī «dünyādan» dimekdür. **Bā-nūr-ı īmānem**, «beni īmān nūrı ile» dimekdür. Bā, ḥarf-i maᶜa maᶜnāsınadur. Nūr, ᶜArabīdür, «aydınlıḳ» maᶜnāsınadur; żiyā gibi. Egerçi baᶜżı erbāb-ı luġat هوالذى جعل الشمس ضياء āyet-i şerīfi والقمر نورا naẓm-ı münīfiyle istidlālen lafẓ-ı żiyā kelime-i nūrdan aḳvādur dimişlerdür. Lākin baᶜżılar nūr ile żiyāyı bir ṣaymışlardur. Nāẓımuñ kelāmında daḫı böyle murād virmek maḳāma münāsibdür. (…[Ü89a, Ü89b, S105b]…)

Der-Nekūhiş-i Nefs-i Emmāre

Yaᶜnī bu beyān nefs-i [S106a] emmāreyi terzīl ü taḥḳīr ve giriftār-ı pençe-i tesḫīr ü esīr itmek ḥālini ᶜıyān içündür. Malūm ola ki ḳarīben işāret olındıġı üzre nefs-i emmārenüñ mażarrātı kes̱īre ve beliyyātı vefīre olup istiṣlāḥı ehemm-i umūrdan olmaġın evvelā nefsin ıṣlāḥına mübāderet kār-ı ᶜuḳalā idigin beyāna mübāşeret olınmışdur.

﴿ عاقل آن باشد كه او شاكر بود ﴾ ᶜĀḳıl ol kimsedür ki şākir ola. **ᶜĀḳıl**, «sāḥib-i ᶜaḳl» dimekdür. ᶜAḳl, ᶜArabīdür. (…) İmdi ᶜaḳl didigimüz bir nūr-ı İlāhīdür ki maᶜdeni ḳalbdür. Şuᶜāᶜı dimāġdadur. Dimāġ aña fetīl ü zeyt gibidür. Ḳaçan ol şuᶜāᶜ münḳaṭıᶜ olsa ṣāḥibine cünūn el virür. Ḥattā ᶜaḳl ile işāret-i

İlāhiyyeye iltifāt eylemeyenüñ ʿaḳlı ẕevāl-pezīr olur dimişlerdür. Mes̱elā ʿaḳl, lafẓ-ı ādem gibidür. Ādemüñ başından ʿaḳl gitdikde elifi giden ādem gibi «düm» ḳalur. Düm, luġatde ḳuyruḳdur. Ẕenebde ẕillet der-kār olmaġıla ḥaḳīr ḳalur dimekdür. Zīrā insān sā'ir ḥayvāndan ʿaḳl ile eşref ü efḍaldür. ʿAḳlı olmayan kimse ḥayvāndan ednā vü eḍalldür. Ve daḫı ʿinde'l-ḥukemā ʿaḳl dörtdür: ʿAḳl-ı heyūlānī, ʿaḳl bi'l-fiʿl, ʿaḳl bi'l-meleke, ʿaḳl-ı müstefād. Bu aḳsāmuñ herbirinüñ taʿrīf ü cihāt-ı temyīzleri Şerḥ-i Mevāḳıfuñ dībācesinde mübeyyendür. Ammā meşāyıḫ-ı ṣūfiyye ʿindinde ʿaḳl ikidür. Biri, ʿaḳl-ı maʿāşdur ki ṣāḥibi, dünyāsına nāfiʿ ṭalebde mevāniʿin defʿ ider. Ve biri daḫı ʿaḳl-ı maʿāddur ki ṣāḥibi, ʿuḳbāsına nāfiʿ ṭalebde mevāniʿin refʿ idüp ʿinda'llāh maḳbūl olur. Pes nāẓımuñ kelāmındaki ʿaḳldan murād ʿuḳbāsına nāfiʿ ṭaleb ile mevāniʿi rāfiʿ olandur dimek ẓāhirdür. (…) Pes bu maḳāmda ʿāḳıl ʿArabīdür. Ammā Fārisīde ʿākıl [S106b] lafẓı «ṭaġ keçisi» maʿnāsınadur, keẕā fī-Ferheng. Bunda maʿnā-yı Fārisīsi murād olınmaġa iḥtimāl yoḳdur. **Ān bāşed ki**, «ol kimse ola». Ān, ism-i işāretdür. Bāşed, maʿnāsı maʿrūfdur. Ki lafẓı bunda ismdür. Maʿnāsı «kimse» dimekdür. **O**, żamīr-i ġā'ibdür; ki lafẓına rāciʿdür. **Şākir**, ism-i fāʿildür; «şükr idici» dimekdür. Şükr, żamm-ı şīn-i muʿceme ve sükūn-ı kāf ve rā'-i mühmele ile ʿArabīdür. Luġatde, bir kimesneyi taʿẓīmen medḥ ü s̱enādur. Ve ıṣṭılāḥda, münʿim oldıġı ḥasebiyle kendüye taʿẓīmi müşʿir olan fiʿle dirler. Ḳaçan şükr Ḫudāya nisbet olınsa ḳabūl maʿnāsına olur. Şükrüñ esbāb u envāʿı inşā'a'llāhu teʿālā maḥallinde beyān olınur. **Buved**, [Ü90a] «ola» dimekdür. Pes nāẓımuñ ibtidā'-i beyānda şükre terġībi, şükrüñ bāʿis̱-i tezyīd-i niʿmet ve bādī-i celb-i rıżā-yı Rabbü'l-ʿizzet oldıġına binā'endür. Ve şākirler içün tezā'üd-i niʿam maḳṭūʿdur. لئن شكرتم لازيدنكم vārid olmışdur. (…) Ve daḫı şükr-i kāmil ḳalb ve lisān ve cevāriḥ ile olur. Pes ḳalb ile şükr kāffe-i nās içün ḫayr ḳaṣd itmekdür. Lisān ile şükr Ḫudāya ḥamd itmek ve Ḫudādan iẓhār-ı rıżādur ve lisān bunuñla me'mūrdur. (…[S107a]…) *Fā'ide:* Maʿlūm ola ki ʿaḳl didigimüz muʿallim yirindedür. Ḳaçan insān ʿaḳl-ı maʿāda ittibāʿ ile taḥṣīl-i ḥikmet eylese tedrīcen menbaʿ-ı ḥikmet olup levḥ-i ḥāfıẓ iken ber-levḥ-i maḥfūẓ olur. Zīrā ḥıfẓ itdigi ʿulūm u maʿārifüñ kemāle bulūġında cehl ü ġaflet ve ḫaṭar ẕelelden pāk bir levḥ-i maḥfūz olur. Yaʿnī bu mertebede āyine-i ḳalbi mücellā olmaġın levḥ-i maḥfūẓa muḳābeleden nāşī [Ü90b] nigāşte-i levḥ olan esrār-ı İlāhīnüñ bir niçesi bi-fażli'llāhi teʿālā bunda münteḳış olmaġıla ol ṭālib-i ḥikmetin ʿaḳlı kendi rūḥından maḥfūẓ olup biʿavni'llāh feyż-yāb olur. Ol vaḳtde ʿaḳl kendüye bir şākird maḳāmında olup ol kimsenüñ rūḥı ve ʿilmi, mertebe-i ʿaḳldan ʿālīter ve ḥaḳḳa vüṣūli muḳarrer olur. Zīrā bu cevārıḥları Ḫudā aʿmāle işāret ḫalḳ eyledigini ve netīce-i aʿmāl neyl-i niʿam-ı āḫiret oldıġını lisān-ı maʿnevī ile taḳrīr ü taʿlīm içün ʿaḳl, bir ʿibāret-i İlāhīdür. Pes ol müşār olan aʿmāl içün Ḫudā saña ḳuvvet ü ḳudret ve nefse muḫālefet niʿmetlerin kerem eyledigi esrārı tefekkür ile teşekkür ʿaḳluñ kārıdur. Pes mevhibe-i İlāhī olan ḳuvvet-i bedeniyye niʿmetinüñ şükri, bedeni ṭāʿate ṣarfdur ve nefs ile mücāhedeye sāʿī olmaḳdur. Ḳaldı ki nefs içün ʿibādet zamānında ṭāʿate ḳuvvet ve muḫālefet-i hevā-yı nefse ḳudret der-kār iken, nefs-i emmāre cebre gidüp: "Benim ṭāʿate ḳudret ü ḳuvvet ve istiṭāʿatim yoḳdur" diyü küfrān-ı niʿmet ider ise kendüyü maġlūb u zebūn itmek içün mücāhede gerekdür. Nitekim nāẓım buyurur:

﴿ وانكهى بر نفس خود قادر بود ﴾ Ve ol vaḳt kendi nefsinüñ üzerine ḳādir ü ġālib ola. **V'ān gehī**, vāv ʿāṭıfedür. Ān, ism-i işāretdür. Geh lafẓı, kāf-ı ʿAcemīnüñ fetḥi ve hā'-i resmī ile gāh lafẓından

muḫaffefdür ki bunda maᶜnāsı «vaḳt»dur. Āḫirindeki yā ḥarfi taḥsīn-i lafẓ içün zā'iddür. Maᶜnā «ve ol vaḳt-i şākiriyyetde» dimekdür. **Ber-nefs-i ḫod**, «kendi nefsinüñ üzerine ḳādir ü ġālib»; [S107b] **buved**, «ola». Pes nefsüñ maġlūbiyyeti, aḫlāḳ-ı ḥamīde ile ittiṣāf ve aḫlāḳ-ı ẕemīmeden iḥtirāza vābeste olup ve aḫlāḳ-ı ẕemīme içinden ġaḍab, ṣāḥibini maẓhar-ı suḫṭ-ı Rabb eylediginden ḫuṣūṣiyle bundan ictināb ehemmdür dimege mefhūm-ı muḫālif ṭarīḳıyle işāret żımnında, ifrāṭ-ı ġaḍabdan ᶜibāret olan tehevvürüñ żıddı didikleri cümleden nāşī kaẓm-ı ġayẓ iden kimesne maẓhar-ı selāmet-i dünyā vü ᶜuḳbā ve dāḫil-i defter-i ᶜuḳalā idigin īmā [Ü91a] içün nāẓım raḥimehu'llāhu teᶜālā buyurur:

﴿ هر كه خشم خود فرو خرد اى جوان ﴾ Her kim ki kendi ġaḍabını yutdı iy cüvān! **Her ki**, «her kim ki»; **ḫışm-ı ḫod**, iżāfetle «kendi ġaḍabını» dimekdür. Ḫışm, keṡr-i ḫā'-i muᶜceme ile meşhūrdur. Ammā çeşm ü peşm vezninde fetḥ ile faṣīḥdür; «ḳaḳımaḳ» maᶜnāsınadur. ᶜArabīde ġaḍabdur. Ġaḍablu diyecek yirde ᶜAcem, ḫışmgīn; ᶜArab, ġadūb dirler. **Fürū**, fā'nuñ ve rā'nuñ żammeleri ve vāvuñ sükūniyle «aşaġı» maᶜnāsınadur. Nitekim fürū-māye lafẓında böyledür. Aṣlı fürūd idi. Āḫirindeki dāl taḫfīfen ḥaẕf olınmışdur. Lafẓ-ı meẕkūr baᶜżı maḥallde taḥsīn ü te'kīd içün ẕikr olınur. Mā-naḥnü fīhide maᶜnā-yı meẕkūr murāddur. **Ḫord**, māżī-i müfred-i ġā'ibdür; «yutdı» dimekdür. Maṣdarı «ḫorden»dür. ᶜArabīsi «kaẓm»dur. **İy cüvān**, «iy yigit» dimekdür. İy, ḥarf-i nidādur. Cüvān, żāmm-ı cīm-i ᶜArabī ile Fārisīdür. Tāze yigit ve sā'ir genç olan ḥayvānāta ᶜıṭlāḳ olınur. Ve sāde-rū maḥbūblaruñ ᶜalemidür. Nitekim şāᶜir *beyt:*

جوان اسب و جوان سال و جوان بخت
كه خدمت كردن ايشانرا بود سخت

buyurmışdur. Pes nāzımuñ ḫiṭābı cüvāna nisbet eylemesi; aṣl yigitlik kaẓm-ı ġayẓ eylemekdür dimek nüktesin īmā içündür. Yāḫod ᶜunfuvān-ı şebābet ḥükmiyle cüvān-sāl olanda ġaḍūbiyyet der-kār oldıġını işāret içündür.

﴿ باشد او از رستكاران جهان ﴾ O cihānuñ ḳurtılmışlarından ola. **Bāşed**, «ola». **O**, żamīrdür; kāẓım-ı ġayẓ olan kimesneye rāciᶜdür. **Ez-restgārān-ı cihān**, «cihānuñ ḳurtılmışlarından ve nīkūkārlarından» dimekdür. Ez, min maᶜnāsınadur. Restgārān, elif ü nūn ile cemᶜdür. Müfredi restgārdur ki maᶜnāsı «ḫalāṣ olmış ve nīkūkār»dur. [S108a] Pes restgār içün aşaġıda baḥṡ-i maḫṣūṣ gelecekdür; in-şā'a'llāhu teᶜālā maḥalliyle beyān olınur. Cihān bunda dünyā ve ᶜuḳbādan eᶜamm olmaḳ rūşendür. Zīrā kaẓm-ı ġayẓ idenler والكاظمين الغيظ والعافين عنالناس āyet-i şerīfi manṭūḳınca mevᶜūd bi'l-cināndur. (...) Pes nāẓımuñ kelāmında من كف غضبه ستراالله عورته ḥadīṡ-i şerīfine īmā vardur. Ve nefsüñ şehevātı medfūᶜ ve kendü maġlūb olmadıkca kaẓm-ı ġayẓa iḳtidār bulınmadıġına beyt-i sābıḳuñ bu beyt üzerine taḳdīminde nükte vardur. Maᶜlūm ola ki [Ü91b] şehevāta ittibāᶜ ile ġażab ᶜayn-ı insānı aḥvāl ü naẓar-ı istiḳāmetde muḥavvel ider. Yaᶜnī bunlar ādemüñ baṣar u baṣīretine ᶜilel-i ḫalel virüp ᶜadl ü istiḳāmetden muġayyer ü mübeddel eyler. Ol zamān ādem meyl-i Ḥaḳḳdan dūr ve ḥaḳīḳat-bīn olmaḳdan mehcūr olur. Nitekim ḥażret-i Mevlānānuñ *meṡnevī*:

خشم و شهوت مرد را احول كند

ز استقامت روح را مبدل کند

diyü buyurdığı bu maᶜnācadur. Ve yene sultānü'l-ᶜārifīn Meṡnevīsinde eyidür: Kaẓm-ı ġayẓa ḳādir olmayan kimesnenüñ miṡāli, nā-hemvāre ṭaᶜām tenāvül idüp ᶜadem-i hażmından nāşī anı ḳay' ḳılup dehānından ḫārice iḫrāc iden gibidür. Yaᶜnī kaẓm-ı ġayẓ ile kendü kendüyi żabṭa ḳādir olmayanuñ dehānından çıḳan kelimāt-ı nā-hemvār, ḳay' gibi fenā nesneler olmaġın lede'l-ḫurūc dehānı telḫ-ābe ve mencelāb ve maġḍūbun ᶜaleyhden daḫı zehr-āb-ı cevāb olur. Ḫulāṣa-i kelām kaẓm-ı ġayẓ, bāᶜiṡ-i selāmet-i dāreyndür. Ve hengām-ı ġaḍabda nefsi zebūn itmek ḳadar yigitlik yoḳdur. Nitekim ber-manṭūḳ-ı ḥadīṡ-i şerīf buyurmışlardur, *ḳıṭᶜa*:

Pehlevānlıḳ degül muṣāraᶜada
Eylemek şiddet ile ḫaṣmı zebūn
Merd-i zūr-āzmāy odur ki ide
Nefs-i şūmı dem-i ġaḍabda zebūn

Pes nefs-i emmāre ile hevā vü hevese ittibāᶜ idenüñ ḥāli nedür? [S108b] diyü beyt-i sābıḳdan su'āl-i muḳadder peydā olmaġın vaṣl ḳā'idesi üzre nāẓım beyāna şurūᶜ idüp buyurur:

﴿ آن بود ابله‌ترین مردمان ﴾ Ādemlerüñ dünyāda ziyāde aḥmaḳı ol kimsedür ki. **Ān buved**, «ol ola» yaᶜnī «ol kimse ola» dimek murāddur. **Eblehterīn-i merdümān**, iżāfetle «ādemlerüñ ziyāde aḥmaḳı» dimekdür. Zīrā ebleh ᶜArabī ile Fürsde müşterekdür; ḫafīfü'l-ᶜaḳl ve ahmaḳ maᶜnāsına. Nitekim şāᶜirüñ *beyt*:

نداند خیشتن‌را ابله و کول
که کارش ناسزا با بود معقول

intihā. Ter lafẓı bunda edāt-ı tafṣīldür. Ve gāhī yaş maᶜnāsına ve istiᶜāre ṭarīḳı ile laṭīf maᶜnāsına olur. Āḫirindeki yā' nisbet içündür. Baᶜde'l-yā' olan nūn mübālaġa-i maᶜnā-yı nisbete dālldür. Merdümān, «ādemler» dimekdür. Müfredi merdümdür.

﴿ کز پی نفس و هوا باشد دوان ﴾ Ki nefs ü hevānuñ ardınca yelici ol. [Ü92a] **K'ez pey-i nefs**, «ki nefsüñ ardınca» dimekdür. K'ez lafẓı ki ez lafẓından muḫaffefdür. Ki, lafẓ-ı mefhūm-ı mıṣrāᶜ-ı evveli ṣānīye rabṭ içündür. Ez, min maᶜnāsınadur. Pey, fetḥ-i bā'-i ᶜAcemī ve yā' ile bunda «eñse ve iz» maᶜnāsınadur. Ve gāhī siñir ve pāy ve dünbāl ve mertebe ve şān ve tāb ü ṭāḳat maᶜnālarına gelür. Ve gāhī maḳām-ı taᶜlīlde vaḳīᶜ olur ki Türkīde «andan ötüri» ile taᶜbīr iderler. ᶜAcem «ez-pey-i ān» dirler. Nefsde murād emmāre idigi ẓāhirdür. **Ü(ve) hevā**, nefs üzerine maᶜṭūfdur. Hevā bunda ᶜArabīdür; «müteleẕẕiẕāt-ı nefse meyl»dür. Ve ᶜaşḳ ve maḥabbet maᶜnāsınadur. Bunda murād maᶜlūmdur. **Bāşed**, «ola»; **devān**, fetḥ ile evzān-ı mübālaġa-i Fārisīdendür; «yilici» maᶜnāsınadur. Maṣdarı «devīden»dür. Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ bu taᶜbīrinde nefsine ittibaᶜ idenüñ ḫıffet-i ᶜaḳlına işāret nüktesi vardur. Zīrā ḥukemā nefs ile hevāyı āb-ı revāna teşbīh ve fussāḳ u süfehāyı ṣamana temṡīl eylemişlerdür ki āb-ı revān, ṣamanı her ne ṭarafa olsa aḳıdur. Ke-ẕālik nefs ü hevā süfehā-yı ḫafīfü'l-ᶜuḳūli murādı üzre pūyān u sefīl-i ser-gerdān ider. Ammā tāmmü'l-ᶜaḳl olan suleḥā cibāl-miṡāldür. Āb her ne ḳadar revān olsa cibāle kārger olmadığı gibi nefs [S109a] ü hevā daḫı ṣulehāyı bi-ḥıfẓı'llāhi teᶜālā her sūya pūyān içün yirinden ḥarekete ḳādir

degüldür. Ve daḫı nāẓımuñ nefs ẕeylinde cemᶜan hevāyı ẕikri ber-vech-i ātī bu işārete mebnīdür ki ᶜinde'l-muḥaḳḳıḳīn nefs didigimiz āhen yirinde ve hevā didigimiz ṭaş yirindedür. Pes bu iki nesne merd ile zen gibidür. Bunlaruñ ictimāᶜından veled ẓuhūr itdigi gibi nefs ile hevānuñ cemᶜinden fısḳ u maᶜāṣī tevellüd ider. Ve nice şerāre-i fesādāt ẓuhūr idüp ol fāsıḳuñ aᶜmāl-i ḳabīḥası mūcib-i nīrān iken fikr-i tārīkinden nāşī yene bilā-tevbe ṭālib-i ġufrān olmaḳ ḥumḳına delālet eyledigi beyān ve belki fısḳ üzre devāmından nāşī المجنون المقيم على معصية ḥadīs̱-i şerīfi manṭūḳınca cünūnına ᶜalāmet idigin ᶜıyān içün nāẓım beyt-i evvelüñ me'ālini beyt-i s̱ānī inżimāmıyle tamām-ı iᶜlān idüp buyurur:

❴ وانكهى پندارد آن تاريک راى ❴ Ve ol zamān ol ẓulmānī fikrlü kimesne ẓann ider ki. **V'āngehī**, «ve ol zamān». **Pindāred**, kesr-i bā'-i ᶜAcemī ile mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; maᶜnāsı «ẓann ider» dimekdür. Maṣdarı «pindāşten»dür. **Ān tārīk-rā'y**, «ol ḳarañu fikrlü kimse» dimekdür. Ān, ism-i işāretdür. Tārīk-rā'y, terkīb-i tavṣīfīdür; ḳarañu re'ylü yaᶜnī kötü fikrlü dimekdür. (...) Pes mıṣrāᶜ-ı evvelüñ mażmūnından ol ḫafīfü'l-ᶜaḳl u saḫīfü'l-fikrüñ ẓannı nedür diyü su'āl-i muḳadder peydā olmaġın mıṣrāᶜ-ı s̱ānī cevāb yirinde vāḳıᶜdur [Ü92b]:

❴ خواهد آمرزيدنش آخر خداى ❴ Āḫir Ḫudā anı yarlıġayıserdür, yaᶜnī ẓannı ᶜafvu'llāhdur. Maᶜa-hāẕā ittibāᶜ-ı nefs ü hevā ile gümrāhdur. **Ḫᵛāhed āmurzīdeneş**, «anı yarlıġayıserdür» dimekdür. Āḫirindeki şīn, tārīḳ-rā'y olan kimesneye rāciᶜdür. Bu mis̱llü taᶜbīrde [S109b] maᶜnā min ḥays̱i'l-mecmūᶜ virilmek ḳāᶜide-i semāᶜiyye-i Fārisīdür. **Āḫir**, maᶜnāsı maᶜrūfdur. **Ḫudāy**, maᶜlūmdur. Maᶜlūm ola ki *beyt*:

نون الهوان منالهوا مسروقة

فكل اسير هوىً اسير هوان

mıṣdāḳınca nefs ü hevāya ittibāᶜından nāşī esīr-i ḳayd u ẕillet olan erbāb-ı ᶜıṣyān, nuḳūd-ı ᶜömri bī-hūde telef itmişken ᶜafvu'llāha intiẓārda olan aḥmaḳ u nā-dān, mis̱ālde cümle emvālini bī-hūde itlāf ile nefsini ve ehl ü ᶜiyālini mużṭarru'l-ḥāl ḳoyup: "Elbette bir ḫarābede yüzime bir kenz açılur" diyü intiẓār-ı fetḥ-i defīnede olan ebleh gibidür dimişlerdür. Belī, ᶜadetā böyle kenze rāst gelinmek mümkindür lākin böyle olan kimesneye aḥmaḳ tesmiye eylemişlerdür. İmdi[Ü93a] ᶜābid ü şākir ve ḳahr-ı nefse ḳādir olan ᶜāḳıl-ı kāmilüñ muḳābili bulınan müttebiᶜ-i nefs ü hevānuñ ġufrānını ẓann ile taᶜbīr bu beyāna mebnīdür. Murād bu maḳūle ẓannı ḥumḳdan nāşīdür dimekdür. Yoḳsa mürtekib-i maᶜāṣī olan mü'minüñ ġufrānı muḥāldür dimek degüldür. Zīrā انالله لايغفر ان يشرک به و يغفر ما دون ذلک āyet-i şerīfi bu beyāna kāfīdür. Pes "nefs ü hevānuñ żararından emniyyetüñ ṭarīḳı nedür?" diyü gūyā bir sā'il su'āl itmegin anuñ cevābı içün: "Dervīşlikdür" diyü nāẓım eyidür:

❴ كرچه درويشى بود سخت اى پسر ❴ İy oġul! Gerçi dervīşlik müşkildür. **Ger çi**, bu lafẓ Fürs ü Türkīde şāyiᶜdür. Fi'l-ᶜaṣl ger lafẓı, edāt-ı şarṭ olan eger lafẓından muḫaffefdür. Pes çi lafẓı ile terkībinde maᶜnā-yı şarṭ taġyīr olınup su'āl-i muḳaddere cevāb teslīmi maḳāmında istiᶜmāl içün müfreden mümehhid-i kelām olmışdur. **Dervīşī**, «dervīşlik» dimekdür; āḫirindeki yā' maṣdariyyedür. Dervīş Fārisīdür. Maᶜnāda cihet-i dünyeviyyeden bir fitneye mālik olmayana dirler. ᶜArabīsi «faḳīr»dür. **Buved**, «ola» dimekdür. Ve daḫı bunda edāt-ı ḫaber olan «est» maᶜnāsına olmaḳ cā'izdür. **Saḫt**, «berk ve

muḥkem» maᶜnāsınadur ki muḳābili Fārisīde «süst»dür ki maᶜnāsı geñşekdür. Pes berk yüzli dimegi ᶜAcem «saḫt-rū» ile taᶜbīr iderler. Ve berklige ḳatılıḳ lāzım oldığından ḳatı olana mecāzen saḫt dirler. Nitekim mā-naḥnü fīhide murād ḳatı dimekdür. Ve gāhī saḫt lafẓı [S110a] baḫīl ve le'īm ve reẕīl bisyār maᶜnālarına gelür. Ve gāhī sāḫt fiᶜlinüñ muḫafffefi olup «düzdi» dimek maᶜnāsına māẓī olur. **İy püser!**, «iy oğul!» dimekdür. Bundan murād ṭıfl-ı ṭarīḳatdür. Zīrā nāẓım bu taᶜbīri çoḳ maḥallerde idecekdür. Gūyā bu metāᶜ-ı dehr ü leẕẕāt-ı pür-zehr ṭıfl-firīb oldığından; iy ṭıfl-ı ṭarīḳat! Nefs ü hevāya dil-dāde olmayup āzāde ol ki nefsi maġlūb idüp Ḥaḳḳa mensūb olasın. Ḳaldı ki egerçi dervīş ü āzādelik ḳatı müşkildür. Lākin:

﴿ هم ز درويشى نباشد خوبتر ﴾ [Ü93b] Hem dervīşlikden ḫūbraḳ olmaya; yaᶜnī dervīşlikden eyüsi yoḳdur dimekdür. Bu taᶜbīr elsine-i nāsda pek çoḳdur. **Hem**, maᶜrūfdur. **Zi-dervīşī**, «dervişlikden»; **ne-bāşed**, nefy-i istiḳbāldür, «olmaya» dimekdür. **Ḫūbter**, «gökcekrek» dimekdür. Pes dervīşligüñ ḥaseniyyātı meşhūr-ı enām ve mesṭūr-ı cerā'id-i evliyā'-i kirāmdur. (...) Pes dervīşānuñ me'mūn-ı ġā'ile-i zaḥmet oldığı bundan nümāyāndur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde الغنى عقوبة وافقر راحة gelmişdür. Ve faḳīr her neḳadar beyne'n-nās ṣūretā ḥaḳīr ise ᶜinda'llāh ṣāḥib-i ḳadr-i kes̱īrdür. Ve faḳīr ᶜāḳıl u ᶜibret-gīr [S110b] olur dimişlerdür. Nitekim دولة الجاهل عبرة العاقل mes̱eli bu beyānda kāfīdür. Ve daḫı faḳr, maẓhar-ı kemāl-i kāmilīn ve meşᶜar-ı iḳbāl-i vāṣılīndür. Nitekim muḥaḳḳıḳīnüñ ᶜārifleri ve faḳr(-ü) fenānuñ vāṣıfları eyidürler ki: Dünyāda māl ü zer, külāh-ı ser yirindedür. Başında kel ᶜilleti olanuñ ᶜaybını külāh sātirdür. Ammā serinde raᶜnā kākül bulınana külāhsızlıḳ ḫūb-ter oldığı ẓāhirdür, intihā. Ve medḥ-i ḥāl-i [Ü94a] dervīşde nāẓım baḥs̱-i maḫṣūṣ idecekdür, in-şā'a'llāhu teᶜālā maḥallinde her vechle tafṣīli keşf ü ᶜıyān olınur. Ḥulāṣa-i kelām dervīş-i fenā-fi'llāh olmaḳ, eḳālīm-i maᶜnevīde şāh ve maẓhar-ı kerāmāt-ı İlāh olmaġı cālibdür. (...) İmdi vuṣūl ila'llāh turuḳınuñ dānendegānı āzādegān olan dervīşāndur ki anlara merdān-ı İlāhī dirler. Pes bu merātibe vāṣıl olan dervīş-i kāmil, nefsüñ ḳahrına ḳādir ve ḳahr sebebiyle zimām-ı nefsi żabṭ u rabṭda māhir olur dimegi īmā ḳaṣdıyle nāẓım eyidür:

﴿ هركه اورا نفس سركش رام شد ﴾ Her kim ki nefs-i ser-keş aña muṭīᶜ oldı. **Her ki**, «her kim ki»; **o-rā**, «aña» dimekdür. **Nefs-i ser-keş**, «baş çekici, yavuz nefs» dimekdür. Ser-keş terkīb-i tavṣīfīdür. Ser ile keş lafẓlarından mürekkebdür. Maᶜnā-yı terkībisi, baş çekici dimekdür. Ṣoñra yavuz ve daḫı urup yüritmek isteseñ ṭurur yürimez çamuş ḥayvāna ıṭlāḳ idilir. Ve ᶜinād ādeme ve münḥarif kesilmiş ḳaleme daḫı ser-keş dirler. Pes bunda nefs-i emmāreyi esb-i nā-fercāma teşbīh itmişlerdür. Mā-naḥnü fīhide ke-ẕālik böyledür. Zīrā lisān-ı şerᶜde nefse, maṭıyye taᶜbīri vāriddür. Ve nefsi ḥayvān-ı cemāḥa teşbīh beyne'l-ᶜulemā meşhūr ve Ḳaṣīde-i Bürdede bu tanẓīr mesṭūrdur. Ve ḳaldı ki baᶜżı nüsḫada lafẓ-ı ser-keş yirine [S111a] «şūmeş» vaḳıᶜdur. Şūm, «yaramaz yıldızlu, ḫayırsız» maᶜnāsına ᶜArabīdür. Fārisīde «bed-ṭāliᶜ» ile muᶜabberdür. Bu nüsḫaya göre şūmuñ āḫirindeki şīn żamīrdür. Her ki kelimesinüñ dāll oldığı kimseye rāciᶜdür. **Rām şod**, «muṭīᶜ oldı» dimekdür. Rām, Fārisīde on maᶜnāya gelür. Evveli, muṭīᶜdür ki bunda bu maᶜnā murāddur. S̱ānī, şuhūr-ı Fārisīnüñ dördinci günidür. S̱āliṡ, Veyse nām maḥbūbenüñ ᶜāşıḳınuñ ismidür ki aña Rāmīn dirler. Rābiᶜ, ᶜayyāş u ḫoş-vaḳtdur. Ḫāmis, nām-ı şāh-ı Sinddür. [Ü94b] Sādis, ārām maᶜnāsınadur. Sābiᶜ, revān. S̱āmin, ālāt-ı ṭarabdan çengi īcād idenüñ nāmıdur. Tāsiᶜ, şādlıḳ ve

ḫoşluḳdur. ʿĀşir, Hindūstānda bir vādīnüñ ismidür, ke-ẕā fī-Ferheng. Pes nefsüñ cibilliyyeti hevāya mutābeʿat ile ekl ü şürbe ḥırṣ ve ḳalīle ʿadem-i ḳanāʿāt olmaḳ ḥasebiyle ḥaḳḳında tamām-ı irḫā-yı ʿinān olınsa ekl ü şürbi ʿādet idüp, daʿvet-i ʿibādet ser-keş ü çamuş olur. Ve bi'l-külliyye kendüyi ġıdādan menʿ eyleseñ bī-tāb olur ve ṭāʿat-i meyyit gibi ḫāmūş olup ṭāʿatden dūr olur. İmdi ifrāṭ u tefrīṭden ḥaẕer birle kendüyi çerāgāh-ı iḳtiṣādda rıfḳ ile raʿy idüp rāh-ı ṭāʿate sevḳ eylemek gerekdür. Tā ki seyr-i ʿibādete rām olmaġıla ṣāḥibi ḫıredmend ü nīkū-nām ola. Nitekim nāẓım buyurur:

﴿ از خردمندان و نیکونام شد ﴾ Eyü adlu ʿaḳllulardan oldı. **Ez-ḫıredmendān**, «ʿaḳllulardan» dimekdür. Ez, «min» maʿnāsınadur. Ḫıredmend, «ʿaḳllulardan» dimekdür. Zīrā ḫıred, ʿaḳldur. Mend, edāt-ı nisbetdür ki idmān ile olan kisbī ḥāleti bunuñla tavṣīf idüp mes̱ela zūrmend dirler. Ammā ḫulḳī olan ḥāleti tavṣīfde elif-i mübālaġa ile iẓhār murād iderler; mes̱elā tüvānā gibi, intihā. İmdi ḫıredmendān elif ü nūn ile cemʿdür. **U(ve) nīkū-nām şod**, mā-baʿdine maʿṭūfdur. Bu lafẓ terkīb-i tavṣīfīdür. Maʿnāsı «eyü adlu oldı» dimekdür. Me'āli ʿinda'llāh maḳbūl olmaḳdur; yoḳsa beyne'l-enām iştihār degüldür. Zīrā nāẓım iştihārı aşaġıda bed-nāmlıḳ ve anuñla teleẕẕüẕ ʿavāmlıḳdur dise gerekdür. Ve maʿlūm ola ki bu mıṣrāʿuñ mefhūmında bu vechle nefsini zebūn iden kimesne [S111b] ṣalāḥ-ı ḥāline maġrūr olmamaġa işāret vardur. Zīrā maġrūrdān-ı ṣalāḥa ḫıredmend dimezler. Belki bed-nām ve şöhrete dil-bend dirler. Pes "nefsi zebūn itmenüñ ṭarīḳı nedür?" diyü su'āl-i muḳadder peydā olmaġın nāẓım cevāb ṭarīḳıyle eyidür:

﴿ در رياضت نفس بدرا گوش مال ﴾ Riyāżatda kötü nefsi te'dīb idüp ḳulaġını bur. Yaʿnī kendüyi zebūn eyle dimekdür. **Der-riyāżat**, «riyāżatda» dimekdür. Der, żarfiyyet içündür. Riyāżat, luġatde «ṭor ṭayı ögretmek ve taḳlīl-i ekl ü şürb ile mücāhede itmek»dür. Bu maʿnālaruñ sibāḳa mülāyemeti ẓāhirdür. Ammā ʿörf-i meşāyıḫda riyāżat, sebeb-i rāḥat-ı cism [Ü95a] olan ḳıllet-i ṭaʿām ve bāʿis̱-i selāmet-i lisān olan ḳıllet-i kelām ve bādī-i ārām-ı rūḥ olan ḳıllet-i ās̱ām ve sebeb-i rāḥat-ı ḳalb olan ḳıllet-i intiḳām ve bāʿis̱-i emniyyet-i cemīʿ-i indām olan ḳıllet-i iḫtilāṭ-ı enām ü ḳıllet-i menāmdan ʿibāretdür. **Nefs-i bed-rā**, iżāfetle «yaramaz nefsi» dimekdür. **Gūş māl**, «te'dīb ü tevbīḫ ve ḳulaḳ burmaḳ» maʿnāsınadur. Bu maḳāmda bu maʿnālar cümle mülāyimdür. Pes nefsi esb-i nā-fercāma teşbīhlerine göre anı te'dīb ü terbiye maʿnāsına olur. Baʿżı nüsḫada nefs-i bed-rā yirine «nefs-rā dih» vāḳıʿdür. Maʿnāları me'ālde birdür. Lākin nüsḫa-i evvele göre nefsüñ bed idigi beyānı bulınmaġın nüsḫa-i s̱āniyeden aḫyerdür. Nefsüñ bedligi ise naṣṣ ile s̱ābitdür. Ḥattā sulṭānü'l-ʿārifīn buyurmışdur ki: Riyāżat, āyīne-i bī-jeng olmaḳdan ʿibāretdür. Yaʿnī ḳalbi jengār-ı taʿalluḳ-ı cemīʿ-i māsivādan āyīne-i tābnāk-āsā mücellā ve vücūdı reng-i kes̱ret ve herbir ḳasvet-i küdūretden pāk ü muṣaffā ḳılınmışdur, intihā. Bu miḳdār taḳayyüdāt cümle nefsüñ bedligi bī-ġāyāt oldıġından nāşīdür. İmdi nefsi bu vechle terbiye gerekdür; tā ki merdān-ı İlāhī olan eṣḥāb-ı şān-ı nā-mütenāhīnüñ riyāżatları gibi riyāżat ḥuṣūle gele. Ve bu beyānı te'yīde Ḫᵛāce Ḥāfıẓ buyurmışdur, *beyt*:

خواب و خورت ز مرتبهٔ عشق دور کرد

[S112a] Yaʿnī nevm ü ekl ü şürb, seni ʿışḳ mertebesinden dūr eyledi.

آنکه رسی بعشق که بی خواب خور شوی

Yaᶜnī ᶜışḳa ol vaḳt irişürsin, nevm ü ekl ü şürbsiz olasın. Murād aḥvāl-i ṭabīᶜat maḥv olmayınca ḥālāt-ı ᶜışḳ ẓuhūr bulmaz dimekdür. Pes riyāżatuñ fā'idesi böyledür. Ve nāẓım aşağıda ḳarīben bu beyāna taṣaddī buyuracaḳdur, in-şā'a'llāhu teᶜālā maḥallinde tafṣīl olınur. (...[Ü95b]...) İmdi nefsi riyāżat ile ıṣlāḥ, bāᶜiṡ-i maẓhariyyet-i fevz ü felāḥ idigin īżāḥ içün nāẓım eyidür:

﴿ تا نيندازد ترا اندر وبال ﴾ Tā ki seni vebāl içine atmaya. **Tā neyendāzed**, nefy- istiḳbāl-i müfred-i mü'enneṡ-i ġā'ibedür. Taḥtında müstetir żamīr-i mü'enneṡ-i semāᶜī olan nefse rāciᶜdür. Maᶜnāsı «ol nefs atmaya» dimekdür. Maṣdarı «endāḫten»dür. **Tu-rā**, «seni» dimekdür. **Ender vebāl**, «żarar u ziyān içine» dimekdür. Pes nefsüñ riyāżata me'lūfiyyetine bāᶜiṡ ve ṣāḥibinüñ selāmete me'nūsiyyetine bādī ne idigin beyān żımnında nāẓım eyidür:

﴿ هركه خواهد تا سلامت ماند او ﴾ Her kim ister ki o dā'im selāmet ḳala. **Her ki**, «her kim»; **ḫāhed**, «ister» dimekdür. Bu fiᶜl-i mużāriᶜ-i müfreddür. **Tā**, bunda devām u istimrār içündür; «dā'imā» dimekdür. **Selāmet**, elsine-i ṡelāṡede [S112b] müstaᶜmeldür. Maᶜnāsı «āfātdan emniyyet ve naḳāyıṣ u ᶜuyūbdan berā'et»dür. **Māned**, mużāriᶜ-i müfred-i ġāyibdür; «ḳala» dimekdür. Ḳalmaḳ maᶜnāsına olan «mānden»den müştaḳdür. Yoḳsa beñzemek maᶜnāsına olan «mānisten»den müştaḳ degüldür. Baᶜde'l-iştiḳāḳ meẕkūr maṣdarlaruñ mużāriᶜleri ne ḳadar veznde vāḥid ise maᶜnāları maṣdarlarından siyāḳ u sibāḳdan farḳ olınur. **O**, żamīr-i ġā'ibdür; her ki lafẓına rāciᶜdür. Māned fiᶜlinüñ fāᶜilidür.

﴿ از جميع خلق رو كرداند او ﴾ Cemīᶜ-i ḫalḳdan yüz döndire o. **Ez**, «min» maᶜnāsınadur. [Ü96a] **Cemīᶜ**, «ḳamu» maᶜnāsınadur; mā-baᶜdine mużāfdur. **Ḫalḳ**, fetḥ ile ᶜArabīde «yaratmaḳ» maᶜnāsınadur. Lākin maḫlūḳ maᶜnāsına şāyiᶜ ü müstāᶜmeldür ki ṭürkīde «il» dirler. **Rū**, żamm ile bunda «vech» maᶜnāsınadur; «rūy»dan muḫaffefdür. **Gerdāned**, fetḥ-i kāf-ı ᶜAcemī ile mużāriᶜ-i müfred-i ġāyibdür; «döndürür» dimekdür. Maṣdarı «gerdānīden»dür. **O**, kemā-merre «her ki» lafẓına rāciᶜ żamīrdür. İmdi nāẓımuñ bundan murādı fī-zamānihi ḫalḳın aḥvāli bir fehm olınmaz maᶜnā ve iḫtilāṭ-ı nāṣda żarar hüveydā oldığını īmā birle gūşe-nişīn-i ᶜuzlet ve nāsdan inḳıṭāᶜ ile maẓhar-ı selāmet olınmağa işāret buyurmışdur. (...[S113a]...) Pes aḥvāl-i zamān böyle olınca ḫalḳdan ᶜuzlet belki sulṭānü'l-ᶜārifīnüñ sābıḳan riyāżatı beyānı üzre jengār-ı māsivādan āyīne-i ḳalbi pür-ṣafvet [Ü96b] ḳılmaḳ ile ḳuyūdāt-ı ᶜalāyıḳdan bi'l-külliye inḳıṭāᶜa mübāderet iki ᶜālemde selāmet ve bāᶜiṡ-i rāḥatdur. Nitekim ḥadīṡ-i ᶜuzlet ḥaḳḳında vārid olan الزم بيتك ḥadīṡ-i şerīfi ve daḫı السلامة فى العزلة ḥadīṡ-i laṭīfi bu beyāna şāhidlerdür. Ve ᶜuzlet-nişīn olmaġuñ bāᶜiṡ-i selāmet-i dāreyn oldığı keṡret-i fevāi'idinden nāşīdür. Ez-cümle evvelā lisānuñ ḥıfẓına bāᶜiṡdür; ekṡer-i ḫaṭāyā ise lisāndandur. Nitekim اكثر خطايا ابن آدم من لسانه ḥadīṡ-i şerīfi buña dālldür. Ḥadīṡ-i şerīf-i dīgerde الحكمةعشرة تسعة فىالعزلة و واحد فىالصمت vārid olmışdur. Ḥattā bir kimesneye; "Nāsdan ᶜuzletüñe sebeb nedür?" didiklerinde eyitdi: "Fī-zamāninā ḫalḳ sürrāḳ-ı ᶜuḳūl ve ḳuṭṭāᶜ-ı rāh-ı hüdā vü ḳabūldür. Pes selāmet içün ḫalḳdan ᶜuzlet maḳbūldür" intihā. Ḥattā ᶜuḳde-i zānūyı metīn ḳılmağa, gūşe-i vaḥdetde nişīn olanuñ sırr-ı ḳadr ü şānı şükūhı miṡāl-i kūh-ı bülend resīde-i ṭāḳ-ı āsmān olmaḳ nümāyāndur, dimişlerdür. (...[S113b,Ü97a]...) Ḫulāṣa-i kelām zamānede ḫalḳdan rū-gerdān

olmaḳ bāʿiṣ-i selāmet-i her dü-cihāndur. Zīrā ḫalḳ-ı zamānuñ ḥāl ü şānı müstaġnin ʿani'l-beyāndur. Nitekim nāẓım bu beyānuñ ẕeylinde buyurur:

﴿ مردمان را سر بسر در خواب دان ﴾ Benī-Ādemi başdan başa uyḳuda bil. **Merdümān-rā**, «ādemleri» dimekdür; murād cümle-i nāsdur. Bu kelime muḳaddem-i mefʿūldür. Fiʿli emr-i ḥāżır olan **dān** kelimesidür ki maʿnāsı «bil» dimekdür. **Ser-be-ser**, «başdan başa» dimekdür. Ser-ā-ser ve ser-te-ser ve ser-tā-ser miṣlidür. İnşā'a'llahu teʿālā ḳarīben ser-ā-ser kelimesinüñ tafṣīlinde bunlar tamām beyān olınur. **Der**, ẓarfiyyet içündür. **Ḫᵛāb**, fetḥ-i ḫā'-i muʿceme ve vāv-ı resmī ile bunda «nevm» maʿnāsınadur. Gāhī ru'yā maʿnāsına daḫı gelür.

﴿ كشت بيدار آنكه او رفت از جهان ﴾ Uyanmaḳ oldı yaʿnī uyandı ol kimse ki cihāndan gitdi; yaʿnī ʿuḳbāya rıḥlet itdi. **Geşt**, fetḥ-i kāf-ı ʿacemī ile māżīdür. ʿArabīdeki صار (ṣāra) fiʿli gibi maʿnāda «oldı» dimekdür. Maṣdarı ṣayrūret ve inḳılāb maʿnāsına olan «geşten»dür. **Bīdār**, kesr-i bā'-i muvaḥḥide ile «uyanmaḳ» maʿnāsınadur. **Ān ki**, «ol kimse ki» dimekdür. **Reft**, «gitdi» dimekdür; māżī-i müfreddür. Maṣdarı «reften»dür. **Ez-cihān**, «dünyādan» dimekdür; yaʿnī «ʿazm-i beḳā eyledikde» dimekdür. Pes bu beyt-i laṭīfde ḥażret-i ʿAlī kerrama'llāhu vechehūnuñ الناس نيام فاذا ماتوا انتبهوا kelām-ı ḥikmet-niẓāmına telmīḥ vardur. Pes bundan murād nevm-i ġafletdür. (...[S114a]...) Ve maʿlūm ola ki nāsuñ nevm-i ġaflete mensūbı min-vech ḫavāṣṣuñ ḥālidür. Yoḳsa ʿavām-ı cehālet-pīşe emvāt ḥükmindedür dimişlerdür. Nitekim ḥażret-i Kerrāruñ:

الجهل قبل الموت موت لاهله

و اجسادهم [Ü97b] قبل القبور قبور

beyt-i ābdārı bu beyāna işāretdür. Ḥattā Münhel nām şerḥ-i Şifāda eyidür: Bir ʿālim kimseye su'āl olınup; "ʿUlemā'-i selefüñ mevāʿiẓ ü naṣāyıḥı zamānlarında bulınan nāsa mü'eṣṣir olup ʿulemā'-i ḫalefüñ naṣāyıḥı şimdi ḫalḳa mü'eṣṣir olmadıġında sebeb nedür?" didiklerinde ol ʿālim kimesne cevābda eyitdi kim; "ʿUlemā'-i selef bīdār idi ve ol zamānuñ ḫalḳı nā'im idi. Pes bīdār bulınan kimesne nā'im olanı īḳāẓ idebilür idi. Lākin ʿulemā'-i ḫalef nā'imlerdür ve zamānlarında bulınan ḫalḳ ġalebe-i cehlden nāşī emvāt ḥükmindedür. Pes nā'im olan kimesne iḥyā'-i emvāta ḳādir degüldür" intihā. Baʿde'l-vefāt nevmden bīdār olmaḳ; ṣoñradan ḥasret ü nedem çekerler lākin fā'ide virmez dimekdür. (...) Pes ʿāḳıla lāzım olan ḫᵛāb-ı ġafleti çeşm-i dilden zā'il idüp موتوا قبل ان تموتوا emriyle ʿāmil olmaḳdur. Tā ki encāmında nedem-i bī-fā'ideden ḫalāṣ olup bīdārlar devletine iḫtiṣāṣ bula. (...) *Fā'ide*: Maʿlūm ola ki ḥaḳīḳatde nevm ʿibād içün niʿmet-i rāḥatdur. Pes فالق الاصباح و جعل الليل سكنا olan Ḳādir ü Fettāḥ ḥālet-i nevmde herkesüñ ervāḥın dām-ı tenden ḳurtarur ve elvāḥ-ı eẕhāndan [S114b] nuḳūş-ı ḫavāṭırı ḳoparur. Pes ol ervāḥ, ʿālem-i ervāḥda fāriġ ü āzāde olup bir kimsenüñ ne ḥākimi ve ne maḥkūmı olur. Buña «rūḥ-ı revānī» dirler ki ʿinde'l-muḥaḳḳıḳīn rūḥ-ı temyīz didikleri budur. Ve bundan ḳalana rūḥ-ı ḥayvānī dirler. Ve ḥālet-i nevmde bī-ḳayd u āzāde olan rūḥ-ı revānī degüldür; belki rūḥ-ı ḥayvānīdür ki ḥiss-i müşterek vāsıṭasıyle kendüyi ol ṣūret-i ḫayāliyyede görür. Nitekim eṣḥāb-ı devlet olanlar nevme vardıḳlarında devletlerinden bī-ḫaber [Ü98a] olurlar. Ke-ẕālik zindānda olanlar daḫı böyle ki nevm ḥālinde zindāndan bī-āgāhlardur. Zīrā ru'yā

ᶜālem-i ervāḥ ile ᶜālem-i ecsād beyninde olan ᶜālem-i mis̱ālde görilür. Pes insānuñ ervāḥı, eks̱er-i zamānda ᶜālem-i ervāḥa vāṣıl olup ru'yā vü ḫayālāt dāmından daḫı āzāde olurlar. Ve baᶜżı zamān li-ḥikmetin ol ervāḥı, cenāb-ı Bārī ᶜālem-i ḫayālde bir ḥāl ile muḳayyed ḳılar. Pes bu ᶜālem, ḳuyūddan ḫālī olmadığına binā'en ᶜālem-i ecsāddan ᶜadd olınur. (...) İmdi ᶜāriflerüñ cānı menāmsız bu gūne āzāde vü bī-ḳayd olmağın egerçi bunlar bīdār ve bu ᶜāleme dīde-küşā ẓann olınur. Lākin bu ᶜālemden uyumış ve ḳuyūd-ı bedenden āzād olmışlardur. Pes bir kimsenüñ bīdār şeklinde müteḥarrik olması ve hem uyuyup ᶜālemden münḳaṭıᶜ olması bundan ẓāhirdür. İmdi ᶜārifler dünyānuñ ḥāl ve ḳīl ü ḳālinden ᶜale'd-devām ḫᵛābīde ve fāriġ bulınmışlardur. Anların cünbiş ü ḥareketleri [S115a] Ḫudādandur; kendi vücūdlarından degüldür. Feᶜalā-hāẕā nevm ile bī-ḳayd-ı dünyā olmaḳ ᶜārifüñ ḥālinden bir şemmedür ki Ḥaḳ teᶜālā bunı ᶜibādına gösterdi. Tā ki bu rāḥat-ı cüz'iyyeden anlaruñ rāḥat u ferāġat-i külliyelerine istidlāl idüp anlar gibi bu ᶜālem-i dünyānuñ ᶜālāyıḳ u ᶜavāᶜıḳından göz yumup çeşm-küşā-yı baṣīret-i cān ve vāṣıl-ı liḳā'-i Raḥmān olalar. Ve daḫı fāliḳu'l-eṣbāḥ olan ḥażret-i Ḥayy u Ḳayyūm, hengām-ı ṣabāḥda menāma varanlaruñ ervāḥını ᶜālem-i ṣūrete īṣāl ve herkesi kendi kārına ṣāḥib-i iştiġāl eyler; tā ki bu rāḥatı ḫayāl ile aᶜmāl [Ü98b] ü aḥvālde ᶜadl ḳılalar. Pes ᶜıbāddan ḥālet-i ḫᵛābda rūḥları efkār-ı şeyṭāniyye vü mekā'id-i nefsāniyyeden maṣūn olanlar hengām-ı seḥerde bīdār oldıḳda kendülerin ġıll ü ġışşdan pāk bulurlar. Ammā bunuñ ᶜaksi olanlar nevmden ḳālḳdıḳda kendülerin müstaġraḳ-ı ṭūfān-ı ḥavādis̱-i zamān bulup ālūde-i çirkāb-ı ġaflet ü ās̱ām ve dil-dāde-i ḫayālāt-ı dünyā vü evhām olup vesāvis-i şeyṭāndan nāşī diline gelen kelāmı tekellüm ile ᶜömr-i nāzenīnini bī-hūde telef ve rūzını şām ider. Pes bu maḳūle ḫᵛāb-ı ġaflete ġarīḳlaruñ intibāhları vābeste-i ḥulūl-i mevt idigi bī-iştibāhdur.

﴿ آنکه رنجاند ترا عذرش پذير ﴾ Ol kimse ki seni incidür; anuñ ᶜöẕrini ḳabūl eyle. **Ān ki**, «ol kimse ki»; **rencāned**, «incidür» dimekdür. «Rencānīden»den müştaḳ mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür. **Tu-rā**, «seni»; **ᶜöẕreş**, «anuñ ᶜöẕr dilemesini» dimekdür. ᶜÖẕr, żammile «ṣuçın ve güstāḫlıġın dilemek» maᶜnasınadur. Āḫirindeki şīn żamīrdür; ān ki lafẓına rāciᶜdür. **Peẕīr**, emr-i ḥāżır «ḳabūl eyle» dimekdür. Maᶜlūm ola ki ᶜöẕr dilemek ve muṭlaḳā ᶜöẕr maᶜnāsını Fārisīde «pūziş» lafẓıyla daḫı edā iderler. Muᶜteẕirin ᶜöẕrin ḳabūl idiciye pūziş-peẕīr didikleri bundandur.

﴿ تا بيايى مغفرت بروى مكير ﴾ Tā maġfiret bulasın anuñ üzerine ṭutma; yaᶜnī ᶜöẕrini ᶜadem-i ḳabūl ile anı perīşān-ḫāṭır eyleme. **Tā**, «tā ki»; **bi-yāyī**, «bulasın maᶜnāsına mużāriᶜ-i müfred-i muḫāṭabdur. Evvelindeki ḥarf-i bā', istiḳbāl içündür. **Maġfiret**, «yarlıġanmaḳ» maᶜnāsınadur. **Ber-vey**, «anuñ [S115b] üzerine» dimekdür. Ber kelimesi «ᶜalā» maᶜnāsınadur. Vey lafẓı żamīr-i ġā'ibdür; muᶜteriẕe rāciᶜdür. **Me-gīr**, nehy-i ḥāżırdur; «ṭutma» dimekdür. Maṣdarı «giriften»dür. Maᶜlūm ola ki sābıḳan beyān olıdığı üzre bāᶜis̱-i restgārī olan kaẓm-ı ġayẓ ve iṭfā'-i nā'ire-i ġaḍaba eks̱er sebeb-i tāmm, muᶜteẕirüñ ᶜöẕrini ḳabūl ve ṣıfat-ı ᶜafv ile mevṣūf olmaġın nāẓım raḥimehu'llāhi teᶜālā bu vechle bu beyti beyān-ı sābıḳa ilḥāḳ buyurmışdur. Pes kaẓm-ı ġayẓ, vābeste-i ḳabūl-i iᶜtiẕār-ı muᶜteẕirīn oldıġı ان المعذرة تذهب الحفيظة mes̱el-i meşhūrıyle [Ü99a] meşhūrdur. Ḥafīẓa, fetḥ ile ġaḍab itmek maᶜnāsınadur. İmdi bu evānī-i elfāẓdan mütereşşiḥ olan reşeḥāt-ı zülāl-i maᶜnā üzre lehb-i nār-ı ġaḍab, āb-ı iᶜtiẕār ile munṭafī

olur. (...[S116a, Ü99b]...) Pes bu beyt-i laṭīfüñ mefhūmına naẓar idüp nāsa ẓulm eylemek iᶜtiẕār ile defᶜ ve vebāli refᶜ olur imiş diyü ẓulme ictisār eylememek içün ẓulmüñ żararların beyāna şurūᶜ idüp nāẓım buyurur:

﴿ حق ندارد دوست خلق آزار را ﴾ Ḥaḳ teᶜālā ḥażretleri, ḫalḳ incidici dost ṭutmaẓ. **Ḥaḳ**, ism-i celāldür. **Ne-dāred**, nefy-i istiḳbāl-i müfred-i ġā’ibdür; «ṭutmaz» dimekdür. **Dost**, maᶜrūfdur; Türkīde ve Fārisīde müstaᶜmeldür. ᶜArabīsi «ḫalīl» ve «ṣadīḳ»dur. **Ḫalḳ-āzār**, terkīb-i tavṣīfīdür; «ḫalḳ incidici» dimekdür. Āḫirindeki **rā**, edāt-ı mefᶜūldür. Pes bunda انالله لايحبالظالمين naṣṣına telmīḥ vardur. Maᶜlūm ola ki ẓālim aṣlā sevilmez. Nitekim Muḥāżarāt nām kitābda فلان اظلم منالحية meẟel-i sā’irinüñ beyānında eyidür ki: Yılan, kendü nefsi içün zemīni teskīb ile künām-sāz olmayup bilā-zaḥmet güci yetdigi ḥaşerāt-ı arżuñ künāmını ġaḍab idüp anda muḳīm olur, intihā. Feᶜalā-hāẕā herbir ḫalḳ-āzār olan ẓālim-i bed-girdār, ḥayye-i kec-reftār gibi ḫalḳuñ emvāl ü emlākini cebren aḫẕi iᶜtiyādından nāşī, mārāsā derūnı pür-zehr-i ẓulm-i feṣād olmaġın "yılan sevilmez" meẟel-i meşhūrı üzre ẓālim-i mār-meşreb ü bī-meẕhebi Ḫudā sevmez. Pes sābıḳan beyān oldıġı üzre ẓālim muᶜteẕir oldıḳda ᶜöẕrinüñ ḳabūline sebeb bāᶜiẟ-i ġufrān-ı Rabb idigindendür; yoḳsa ẓālimüñ ᶜinda’llāh ve ᶜinde’n-nās maḳbūl ü maḥbūbiyyetinden degüldür. Anuñçün nāẓım eyidür:

﴿ نيست اين خصلت يكى ديندار را ﴾ [S116b] Bu ḫaṣlet bir dīndār içün yoḳdur. **Nīst**, «yoḳdur»; **īn ḫaṣlet**, «bu ḫūy u ḫulḳ» dimekdür. Zīrā īn, ism-i işāretdür. Ḫaṣlet, fetḥ-i ḫā’-i muᶜceme ile ᶜArabīdür. Aṣl ḫulḳ-ı ḥasen maᶜnāsınadur. Lākin bunda ḳāᶜide-i tecrīd üzre yalñız ḫulḳ u ḫūy maᶜnāsı murāddur. **Yekī dīndār-rā**, «bir dīndār içün» dimekdür. Dīndār, vaṣf-ı terkībīdür; «dīn ṭutıcı» dimekdür. Āḫirindeki rā kelimesi taᶜlīl içün olmaḳ ẓāhirdür ve edāt-ı mefᶜūl olmaḳ daḫı mülāyimdür. Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ bu mıṣrāᶜınuñ me’āli kemāle maṣrūfdur. Yaᶜnī bu ẓālim ḫaṣleti, bir mü’min-i kāmil ṣıfatı degüldür. Nitekim ḥadīẟ-i şerīfde المسلم من سلم المسلمون من يده [Ü100a] و لسانه vārid olmışdur ki murād «müslim-i kāmil» dimekdür. İmdi ḫalḳa ẓulmden teḥāşī elzemdür. Zīrā ẓulmüñ mażarrātı keẟīre ve ġavā’ili vefīredür. (...) Pes ẓālimüñ ḳalbi ḫarābezār ve kendüsi melᶜūn u eşirrādan şümār olınması ẓulmüñ aḳbaḥ-ı efᶜālden olmaġına dālldür. Binā’en ᶜaleyh bu ḫūydan ḥaẕer elzemdür. Nitekim nāẓım buyurur:

﴿ از ستم هركو دليرا ريش كرد ﴾ Ẓulmden her kimse ki öbür göñli mecrūḥ eyledi. **Ez-sitem**, «ẓulmden» dimekdür. Ez, «min» maᶜnāsınadur. Sitem, bunda «cevr ü ẓulm» maᶜnāsınadur ve baᶜżı maḥallde «görüp bilmek» maᶜnāsına ve daḫı ᶜArabīdeki «ᶜamden» maᶜnāsına olur. **Her k’o**, «her ki o» kelimelerinden muḫaffefdür. Maᶜnāsı «her o kimse ki» dimekdür. O kelimesi żamīrdür; her ki lafẓına rāciᶜdür. **Dilī-rā**, «bir göñli» dimekdür. Dil, «göñül» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki yā’, vaḥdet içündür. Rā, edāt-ı mefᶜūldür. **Rīş kerd**, rā’-i mühmelenüñ kesresin fetḥaya imāle ile «yara ve çıban» maᶜnāsınadur. Lākin bunda «cerāḥat» maᶜnāsına olmaḳ mıṣrāᶜ-ı ẟānīdeki ān cerāḥat kelāmından nümāyandur. Kerd, «eyledi» dimekdür. Yene buyurur:

﴿ آن جراحت بر وجود خويش كرد ﴾ Ol yarayı kendü vücūdı üzre eyledi. **Ān cerāḥat**, [S117a] «ol yarayı» dimekdür. Cerāḥat, «yara» maᶜnāsınadur. Pes yaradan murād, ẓulmen olmaḳ üzre ḥaḳīḳī ve

ḥükmīden eᶜamm idigi ẓāhirdür. **Ber-vücūd-ı ḫᵛīş**, «ẓālim kendi vücūdı üzerine»; **kerd**, «eyledi» dimekdür. Ḫulāṣa-i kelām ẓālimüñ maẓlūma eyledigi ẓulmüñ żararı dāreynde ẓālime rāciᶜ olup ḥuḳūḳ-ı ᶜibāddan geçildigi ḥasebiyle ol ẓulmden ẓālim mes’ūl ve muᶜāteb ü muᶜāḳab ve iḥḳāḳ-ı ḥaḳḳ ile meṭālib olur dimekdür. Ḥattā ẓālimüñ bu maḳūle ẓulme mübādereti ḥaḳīḳat-bīn olmadığından nāşīdür dimişlerdür. Zīrā المؤمن مراة المؤمن mıṣdāḳınca mü’min mü’minüñ [Ü100b] mir’ātıdur. Nitekim “il ilüñ āyīnesidür” dirler. Pes ẓālim olan aḥmaḳ, eyledigi ẓulmi kendi vücūdınuñ āyīnesi olan maẓlūmuñ vücūdında ḥaḳīḳat göziyle göremeyüp ve żararı kendüye olacağın fehm idemediginden, mü’min ḳarındaşını zaḫmdār u dil-rīş idüp, kendi eliyle dimāġ-ı ḥüżūrını mecrūḥ u taḫdīş ider. Pes maẓlūmān-ı ṣāf-dilān āyīne gibidür. Āyīneye ḫançer-keşīdelik, kişinüñ kendi vücūd-ı ṣūret-nümūdına ḳaṣd eylemekden ᶜibāret idigi nümāyāndur. Nitekim şāᶜrüñ *beyt*:

با صاف دل مجادله باخويش دشمنيست

هركه كشد بر آيينه خنچر بخود كشد

beyti bu maᶜnāyı mü’eyyeddür. Ḥattā meşāyıḫ-ı ᶜiẓāmuñ ḥukemā vü ẓurafāsı, kişinüñ her aᶜmālini dīvāruñ zemīne düşen sāyesine teşbīh idüp: “Ol sāye ānen fe-ānen yene ol dīvāre rücūᶜ ider” dimişlerdür, kemā-seyecā’. Pes nāẓımuñ bu beytinde من عمل صالحا فلنفسه āyetinüñ zeylinde vāḳıᶜ olan ومن اساء فعليها naẓm-ı muᶜciz-nümāya īmā vardur.

﴿ هركه دربند دل آزارى بود ﴾ Her kim ki göñül incidicilik ḳaydında ola, yaᶜnī mükessir-i ḫāṭır u ẓālim ola. **Her ki**, «her kim ki»; **der-bend-i dil-āzārī**, iżāfetle «göñül incidicilik» ḳaydında dimekdür. Dil-āzār, terkīb-i tavṣīfīdür. Āḫirindeki yā’ maṣdariyyedür. **Buved**, «ola» dimekdür; bāşed gibi. Pes nāẓımuñ bunda murādı ne ṭarīḳ ile olursa olsun ẓālimliḳ ve ḫāṭır-şikenlik ḳaydında olanuñ encām-ı aḥvālini beyāndur. Nitekim buyurur:

﴿ در عقوبت كار او زارى بود ﴾ ᶜUḳūbetde anuñ işi zārlıḳ ola. **Der-ᶜuḳūbet**, «ᶜuḳūbetde» dimekdür. ᶜUḳūbet, żamm-ı ᶜayn ile «miḥnet ü ᶜaẕāb» maᶜnāsınadur. Eger kesr-i ᶜayn ile olan ᶜıḳāb [S117b] gibi olmaḳ murād olınur ise. Ammā żamm-ı ᶜayn ile olan ᶜuḳāb gibi olur ise «dār ağacları» maᶜnāsına olur dimekdür ki; siyāset olınacaḳ kimesneyi ārāste(?) çeküp işkence veyā ṣalb iderler. Bu maḳāmda bu maᶜnālaruñ herbiri mülāyimdür. **Kār-ı o**, iżāfetle «anuñ işi» dimekdür. Kār, maᶜrūfdur. O, żamīr-i ġā’ibdür; dil-āzār olan kimseye rāciᶜdür. **Zārī**, «zārlıḳ» dimekdür; zār eylemek ve iñleyici ve riḳḳat-i ḥāl maᶜnālarınadur, kemā-seyecā’ tafṣīlehū. Āḫirindeki yā’ maṣdariyyedür. **Buved**, «ola» dimekdür. [Ü101a] Pes dil-āzār olan ᶜuḳūbete giriftār u zār olacağı gibi maẓhar-ı intiḳām-ı ḥażret-i Melik-i ᶜAllām olur dimege īmādur. Zīrā “maẓlūmuñ inkisārı yirde ḳalmaz” dimişlerdür. Nitekim şāᶜirin *beyt*:

İnkisār-ı fuḳarā ṣanma ki ḫāk üzre ḳalur

Anı biñ ᶜizzet ile zīver-i ᶜarş eylerler

kelāmı bu işāretde kāfīdür. Ber-dāşte-i ᶜarş-ı Raḥmān olan inkisāruñ ise ne gūne kārger oldığı Nābī-i merḥūmuñ *beyt*:

Bir nefesde ḳaldurur biñ bārgāh-ı devleti

Ehl-i derdüñ ṭop-ı āh-ı inkisārın görmişüz

diyü şehādeti bu daᶜvānuñ is̱bātına vāfīdür. İmdi inkisār almaḳdan ḥaẕer gerekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde اتقوا دعوةالمظلوم فانها ليس دونها حجاب vārid olmışdur. Ḥattā dil-āzār olanlaruñ ṭāᶜatleri merdūddur dimişlerdür. Nitekim şāᶜirüñ *ḳıṭᶜa*:

هزار روز بروزه هزار شب بنماز

هزار طاعت شبها هزار بيدارى

هزار سال پياده طواف كعبه كنى

قبول نيست اكر خاطرى بيازارى

ḳıṭᶜası bu beyāna dālldür. Pes ḥāl ü şānı böyle olanuñ ᶜaẕāb u ᶜıḳābda işinüñ zārlıġı nümāyān u müstaġnin ᶜani'l-beyāndur. İmdi nāẓımuñ bu beyāndan ṣoñra; "pes niçe itmek gerekdür?" diyü ṭıfl-ı ṭarīḳat ṭarafından su'āl-i muḳadder peydā olmaġın vaṣl ḳāᶜidesince cevāba taṣaddī idüp buyurmışdur ki:

﴿ اى پسر قصد دل آزارى مكن ﴾ İy oġul! Dil-āzārlıḳ niyyetin eyleme, yaᶜnī ẓulmi ḳaṣd eyleme. **İy püser**, «iy oğul!» dimekdür. Murād, ṭıfl-ı ṭarīḳatdür. **Ḳaṣd-ı dil-āzārī**, iżāfetle «dil-āzārlıḳ ḳaṣdını»; **me-kon**, «eyleme» maᶜnāsına nehy-i ḥāżırdur. Pes nāẓımuñ ḳaṣd-ı ḳavlinde ẓulmden taḥẕīre ġāyet-i mübālaġaya [S118a] işāret vardur. Murādı, ẓulme niyyet eyleme; ḳanda ḳaldı ki bi'l-fiᶜl ẓālim olasın dimekdür. *Fā'ide*: Maᶜlūm ola ki ḳaṣd, niyyet maᶜnāsınadur. Pes maᶜṣıyyeti ḳaṣd eylemekde nefsde vāḳıᶜ olan ḥālāt beş mertebe üzredür. Zīrā evvelā nefse ilḳā olınana hācis dirler. Baᶜdehū nefsde cereyānına ḫavāṭır dirler. Baᶜdehū fiᶜl ile ᶜadem-i fiᶜl beyninde tereddüd vuḳūᶜına ḥadīs̱-i nefs dirler. Baᶜdehū işlemek ḳaṣdını tercīḥa hemm dirler. Baᶜdehū bu ḳaṣduñ ḳuvvet ü cezmine [Ü101b] ᶜazm dirler. İmdi bu ḥālāt-ı ḫāmiseden hācis ile ᶜabd, mu'āḫaẕe olmaz, icmāᶜan. Zīrā bu mertebede fiᶜl yoḳdur. ᶜAbdüñ anda ḳudreti mutaṣavver degüldür. Baᶜdehū olan ḫavāṭır, bunuñ baᶜdinde olan ḥadīs̱-i nefs ile daḫı mā-dām tekellüm ü ᶜamel olınmadıḳca yene ᶜabd mu'āḫaẕe olınmaz. Ve bu merātib-i s̱elās̱e ile ḥasenātı ḳaṣdda ke-ẕālik ecr yoḳdur. Ammā hemm didigimüz mertebede, ḥasenātda ḥasene yazılur. Ammā seyyi'e yazılmayup naẓar olınur; eger ol nesne lillāhi terk olınur ise ḥasene yazılur. Ve illā işlenür ise seyyi'e-i vāḥide yazılur. Ammā ᶜazm didigimüz ḥālet ile ᶜinde'l-muḥaḳḳıḳīn ᶜabd mu'āḫaẕ olur. Ve ᶜinde'l-baᶜż hem merfūᶜdan ḳılınmışdur. Ve daḫı Bezzāziyyenüñ Kitābü'l-Kerāhe ve'l-İstiḥsānında mesṭūrdur ki; hemm ile ᶜazm-i muṣammem ḳılmadıḳca ṣāḥibi ās̱im olmaz. Ḳaçan ᶜabd bir seyyi'eye ᶜazm eylese ᶜazm-i günāh ile ās̱im olur; yoḳsa cevāriḥ ile fiᶜl-i günāhınca ās̱im olmaz. Meger ki neᶜūẕü bi'llāh küfr gibi nesne ola. Zīrā küfre mücerred ᶜazm ile ḳaṣd iden fi'l-ḥāl kāfir olur, intihā. Bu baḥs̱üñ bu vechle beyānı Eşbāh şerḥi Ḥamevīde daḫı mesṭūrdur. İmdi nāẓımuñ kelāmındaki ḳaṣd lafẓı ᶜazm-i muṣammem mertebesine ḥaml olınmaḳ mıṣrāᶜ-ı s̱ānīnüñ mefhūmından rūşendür. Nitekim nāẓım buyurur:

﴿ وز خداى خويش بيزارى مكن ﴾ Kendi Ḫudāñdan bīzārlıḳ eyleme. Pes ẓāhir-i ᶜibāreye göre maᶜnā-yı mıṣrāᶜ budur; lākin murād Ḫudā-yı müteᶜāle kendiñden bīzārlıḳ eyleme yaᶜnī dil-āzārlıġa ḳaṣd ile müsteḥaḳḳ-ı ḥırmān-ı raḥmet-i Raḥmān olma dimekdür. **V'ez Ḫudāy-ı ḫᵛīş**, «ve Ḫudā-yı müteᶜāle

kendiñden» dimekdür. Zīrā vāv ʿāṭıfedür ki mıṣrāʿ-ı s̱ānīyi mıṣrāʿ-ı [S118b] evvel üzre ʿaṭf itmişdür; ʿilleti maʿlūl üzre ʿaṭf ḳabīlindendür. Ez kelimesi ʿan-ı cārre maʿnāsınadur. Maʿnāda ḫᵛīş kelimesine dāḫildür. Maʿnā-yı mecmūʿ «kendiñden» dimekdür. Ḫudāy lafẓı mekon fiʿlinüñ mefʿūl-i muḳaddemidür. **Bīzārī**; bīzār, ism-i müfred-i Fārisīdür. Maʿnāsı «melālet ve nefret ve terk»dür. Āḫirindeki yā’ maṣdariyyedür. Ḳaldı ki melālet ü nefret ṣıfat-ı nefsāniyyedendür; Ḫudā-yı müteʿāle ıṭlāḳı ġayr-ı ṣāḥīḥdür diyü su’āl olınmaya. Zīrā bu mis̱üllü ṣıfat ġāyetine meḥmūldür, kemā-merre fi’d-dībāce. İmdi melālet ü nefretüñ ġāyeti, teberrā vü raḥmetden tebʿīddür. Mā’il-i ẓulm ü sitemüñ [Ü102a] raḥmet-i Bārīden dūr ve ʿināyet-i Perverdgārīden mehcūr olacaġı kütüblerde mesṭūr u meşhūrdur. İmdi ḳasd-ı sitem idenüñ belāsı bu oldıysa nāẓımuñ ṭıfl-ı ṭarīḳate ḫiṭāb ile nuṣḥ-ı müsteṭāb idüp buyurur:

﴿ خاطر کسرا مرنجان ای پسر ﴾ İy oġul! Bir kimesnenüñ ḫāṭırını incitme. **Ḫāṭır**, ʿArabīdür; ḳalbe ḫalecān iden nükteye dirler. Cemʿi ḫavāṭır gelür. Ve gāh ẕikr-i ḥāl irāde-i maḥall ḳā’idesi üzre ḫāṭırdan ḳalb murād olınur. Nitekim mā-naḥnü fīhide murād böyledür. Mā-baʿdine mużāfdur. **Kes**, «kimse» dimekdür. Lafẓ-ı meẕkūr siyāḳ-ı nefyde vāḳıʿ nekre olmaġın ʿumūm ifāde ider. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. Fiʿli **me-rencān**dur ki «incitme» dimek maʿnāsına nehy-i ḥāẓırdur. **İy püser**, «iy oġul» dimekdür. Maʿlūm ola ki ḫāṭır-şikenlik ḳadar bir ḫaṣlet-i bedter olmaya; her kimüñ ḫāṭırı olur ise olsun. ʿAle’l-ḫuṣūṣ āẕürde eyledigiñ mü’min ḳarındaşuñ ola. Bunuñ tafṣīli aşaġıda in-şā’a’llāh beyān olınacaḳdur. Ḳaldı ki bir kimsenüñ naẓargāh-ı Rabbü’l-erbāb olan ḫāne-i ḫāṭırını ḫarāb ü yebāb itdikden ṣoñra anı bir daḫı nevāziş-i bī-ḥisāb ile taʿmīre şitāb eyleseñ evvelki gibi ʿumrān bulmayacaġı meşhūr-ı miyāne-i ehl-i ʿirfāndur. Nitekim Nābī raḥimehu’llāhuñ *beyt*:

Kenād itseñ yene ʿayb-ı şikāf-ı kāse bāḳīdür
Olur ṭarz-ı nevāziş bī-nemek āzārdan ṣoñra

kelāmı is̱bāt-ı müddeʿāda kāfīdür. Ḫulāṣa-i kelām hiçbir kimsenüñ ḳalbini incidüp ḫāne-i ḫāṭırın ḫarāb itme.

﴿ ورنه خوردی زخم بر جان ای پسر ﴾ Ve illā cān üzre yara yirsün. **V’er ne**, kelime-i Fārisiyyedür. [S119a] ʿArabīdeki «ve illā», Türkīdeki «yoḳsa» kelimelerinüñ mevḳıʿınde müstaʿmeldür. Pes maʿnā «ve illā» dimekdür. Yaʿnī renciş-i ḫāṭır-ı dīgerāndan ḥaẕer itmeyüp dil-āzār olursañ. **Ḫordī**, mużāriʿ-i müfred-i muḫāṭabdur; maʿnā-yı şarṭı mutażammın olan v’er ne kelimesinüñ cezāsıdur. Māʿnāsı «yirsün» dimekdür. **Zaḫm**, ism-i müfred-i Fārisīdür; «yara» maʿnāsınadur ki ʿArabīsi «cerāḥat»dür. Bu maḳāmda murād budur. Baʿżı maḥallde āhū-yı sefīd maʿnāsına da olur. **Ber-cān**, «cān üzre» dimekdür. Ber, kelime-i istiʿlā’iyyedür; cān maʿrūfdur. Pes nāẓımuñ zaḫmi cāna taʿalluḳ itdürdigi; āḫaruñ cānını ne gūne incidür iseñ ke-ẕālik sehm-i intiḳāma cānuñ nişāne vü hedef ve cerāḥat ile telef olur yāḫod sen daḫı andan [Ü102b] ziyāde müte’ellim olursın dimege işāret içündür. Zīrā cānuñ incinmesi eṣʿab ve bunuñla ziyāde elemden kināye eyledikleri meşhūrdur. **İy püser**, maʿrūfdur. Maʿlūm ola ki ḫāṭır-āzār olan sitemkāruñ cān üzre zaḫmdārlıġı cerāḥāt-ı dāreynden eʿammdur ve eks̱erinüñ cānı hedef-i sihām-ı intiḳām olageldigi meşhūd u meşhūr-ı enāmdur. Nitekim beyne’ẓ-ẓurafā’, maṭāriḥu’l-ezkiyā’ olan ebyāt-ı ġāmıża-

i şuʿarādan işbu beyt-i dil-ārānuñ ḥalli bu beyānda müşkil-küşā ve fuḳarā vü żuʿafādan inkisār alan seng-dilānuñ ḥāl-i tebāhına tamām īmādur ki budur, *beyt*:

Ḥāżır ol bezm-i mükāfāta eyā mest-i ġurūr

Raḫne-i seng-i siyeh penbe-i mīnādandur

Penbe-i mīnā, penbe-i ḫurde-i mīnā maʿnāsına ıṣṭılāḥdur. Seng-i siyeh ḥaḳīḳatine maḥmūldür ki «ḳara ṭaş» dimekdür. Pes eġırre-i aḥbāb-ı maʿārif-niṣābdan bir yār-ı ṣādıḳ-ı ḫurde-bīnüñ şehr-i Şīrāzda, kār-ḫāne-i şīşegerānda meşhūd-ı ʿayn-i yaḳīni oldıġı üzre ḫurde-i mīnānuñ saḥḳını seng-i siyāh ile iderler imiş. Lākin ol ḫurdelerüñ ʿamele gelmek mertebe saḥḳı ol seng-i siyāhuñ elde vücūdı ḳalmayacak ḳadar ḍarba muḥtāc imiş. Ve ḫurde her ḍarb olındıḳca ol sengi yimek ḫāṣṣası imiş. İmdi seng-dil ẓālimüñ kesr eyledigi żarar-ı ṣūrī maʿnāda kendü vücūdına ʿā'id olmaḳ bundan hüveydādur. Ḥaḳīḳatine naẓar olınsa sebeb-i idbārları, inkisār aldıḳları ve maẓlūmuñ nāle-i istirḥāmın gūş-ı cāndan dūr ve seng-dil olmaḳdan nāşī yanlarında merḥamet menfūr olup, [S119b] bu vechle ḫalḳı dergāh-ı Ḳāḍi'l-ḥācāta ṣaldıḳlarıdur ki ol dergāhuñ ise sā'ili ġayr-ı maḥrūm idigi beyān-ı sābıḳdan maʿlūmdur. Nitekim Ḥadīḳatü's-Süʿadāda bu ḳıṭʿa-i dil-ārāyı iġtirās ile Fużūlī-i merḥūmuñ ravża-i naṣīḥatine servāsā sāye-baḫş olmışdur, *beyt*:

Ḥaẕer ḳıl nāle-i maẓlūmdan iy seng-dil ẓālim

Ki tīr-i āhuñuñ peykānı gerdūndan güẕār eyler

Sinān-ı berḳdur āh-ı taẓallüm iḥtirāz it kim

Egerçi seng-dilsin zaḫmı anuñ ṭaşa kār eyler

müfādınca ẓulmüñ nefse te's̱īrinde olan aḳvāviyyet, maẓlūmuñ tażarruʿda eşeddiyyet ve icābet-i duʿāsına aʿveniyyetden nāşī taḥẕīr-i tāmm ile ḥażret-i Faḫru'l-enām ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām ḥadīs̱-i cevher-niẓāmında اياكم و دعوة المظلوم [Ü103a] و ان كان كافرا diyü buyurmışdur. Eger kāfirüñ duʿāsı muʿteber olmaḳ lāzım gelür. Maʿa-hāẕā Ḳur'ān-ı ʿaẓīmde وما دعاء الكافرين الا فى ضلال gelmişdür diyü su'āl olınur ise: Kāfirüñ duʿāsınuñ ʿadem-i iʿtibāriyyeti, nārdan necātı ḥaḳḳındadur; yoḳsa dünyāda duʿāsı muʿteberdür diyü cevāb buyurıldıġı Şerḥ-i Meşārıḳda mesṭūrdur. Pes ḫāṭır incitmek egerçi esbābı çoḳdur, lākin:

جراحات السنان لها التيام

ولا يلتام ما جرح اللسان

mıṣdāḳınca bir kimsenüñ ʿalem-i nām-ı nāmūsını ṭaʿn u teşnīʿ ser-nigūn ve şemşīr-i zebān ile cesed-i ʿırż u vaḳārını mecrūḥ u ālūde-i ḫūn eylemek cümleden eşedd oldıġı içün nāẓım eyidür:

❨ نام مردم جز بنيكويى مبر ❩ Kişinüñ nāmını eylikden ġayrıya iletme. **Nām**, Fārisīdür.Türkīsi addur; mā-baʿdine mużāfdur. **Merdüm**, Fārisīdür; «ādemoġlanı» maʿnāsınadur ki «kişi» dimekdür. Nitekim kişi-zādeye ʿAcem, merdüm-zāde dir, *beyt*:

Gözüm yaşına raḥm it sürme derden

Ki merdüm-zādedür düşmiş naẓardan

Ve daḫı merdüm lafẓı «merdümek» maʿnāsına istiʿmāl olınur. Lafẓ-ı merdümek mürekkebdür. Bir cüz'i merdüm ve bir cüz'i kāf-ı taṣġīrdür. Maʿnāsı «merdümcük»dür. Türkī dilinde «bebek» didiklerinüñ adıdur

ki gözde görinür merdümüñ baᶜde't-terkīb ismi olmışdur. Maᶜnā-yı aṣlī ile bu maᶜnāya münāsebet ẓāhirdür, keẕā fi'd-Deḳā'iḳ. **Cüz**, «ġayrı» maᶜnāsınadur; kemā-merre baᶜdine [S120a] mużāfdur. **Be-nīkūyī**, evvelindeki ḥarf-i bā' ṣıladur. Maᶜnāda cüz lafẓınuñ evvelinde melḥūẓdur. Āḫirindeki yā' maṣdariyyedür. Nīkū, «eyü» dimekdür; nīkūyī, «eyülük»dür. Bu lafẓuñ tafṣīli in-şā'a'llāhu teālā ḳarīben beyān olınur. **Me-ber**, nehy-i ḥāżırdur; «iletme» dimekdür. Ḫulāṣa-i kelām bir kimsenüñ nāmını kötülük ile yād itme. Ḥużūrda ne gūne medḥ ü iḥsān yüzin göstürürseñ ġıyābda keẕā öyle ol. Tā ki her ḥālde maḳbūl-i enām olasın. Nitekim mıṣrāᶜ-ı s̱ānī ile nāẓım buyurmışdur:

﴿ كر همى خواهى كه كردى معتبر ﴾ Eger isterseñ ki hemīşe ṣāḥib-i iᶜtibār u maḳbūl olasın. **Ger**, edāt-ı şarṭdur. **Hemī**, «dükeli»; **ḫᵛāhī**, mużāriᶜ-i müfred-i muḫāṭabdur; «isterseñ» dimekdür. **Ki**, rābıṭadur. **Gerdī**, fetḥ-i kāf-ı ᶜAcemīyle mużāriᶜ-i müfred-i muḫāṭabdur; «olasın» [Ü103b] dimekdür. Maṣdarı ṣayrūret ü intiḳāl maᶜnāsına olan «kerdīden»dür. **Muᶜteber**, iftiᶜāl bābından ism-i mefᶜūl-i ᶜArabīdür; «maḳbūl» maᶜnāsına şamildür. Fārisīde bu maᶜnāyı sīn ve rā'nuñ fetḥaları ve hā'-i resmī ile «sereh» lafẓıyle taᶜbīr iderler ki maḳbūl dimekdür. Maᶜlūm ola ki ḫalḳı eyülük ile yād iden hemīşe ṣāḥib-i şān u kes̱īrü'l-ıḫvān u muᶜteber-i ehl-i zamān olur. Nitekim ḥażret-i ᶜAlī rażıya'llāhu ᶜanhüñ من عذب لسانه كثر اخوانه kelām-ı şerīfinden nümāyāndur. Ve daḫı kes̱īrü'l-ıḫvān olan merd-i pākīze-lisānuñ iᶜtibārı dünyāda ẓāhir ve ᶜuḳbāda maẓhar-ı fevāyid olacağı ḥażret-i Faḫru'l-ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyh-i ve sellemüñ يا انس اكثر من الاصدقاء فانهم شفعاء ḥadīs̱-i beşāret-iḥtivāsından bāhirdür. İmdi ḫalḳ ile dost olmaġuñ şarṭı ḫalḳı eyülük ile yād idüp dostluġa ḫalel virmemekdür. Tā ki saña yār-ı ṣādıḳ ve dāreynde dost-ı muvāfıḳ olalar. Ve illā ḫalḳı kötülük ile yād idersen ᶜinda'llāh raḥmetden dūr ve ᶜinde'n-nās bī-ḳadr ü ḥaḳīr ü ḫᵛār olursuñ dimege işāret vardur. Maᶜlūm ola ki beyt-i sābıḳdan faṣl ḳāᶜidesi üzre su'āl-i muḳadder peydā olup ke-ennehu: "Merdümānı eyülük ile yād itmek elinden gelmeyen ne itmelüdür?" diyü su'āl olmaġın cevābında: "Eyülük elüñden gelmez ise bārī kötülük eyleme" dimek [S120b] ile nāzım-ı merḥūm cevāb maḳāmında buyurmışdur ki:

﴿ قوت نيكى ندارى بد مكن ﴾ Eyülük ḳuvvetin ṭutamazsañ kimseye kötülük eyleme. **Ḳuvvet**, ᶜArabīdür; «berklik ve muḥkemlik» maᶜnāsınadur. Żaᶜfuñ muḳābilidür. Fārisīsi «zūr»dur. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Nīkī**, āḫirindeki yā' māṣdariyyedür; «eyülük» maᶜnāsınadur. **Ne-dārī**, mużāriᶜ-i menfī-i müfred-i muḫāṭabdur. Maᶜnāda fiᶜl-i şarṭdur. Taḳdīr-i kelām «eger ne-dārī» dimekdür. Maᶜnāsı «eger ṭutamaz iseñ». **Bed me-kon**, bedī me-kon yirinde olmaġıla; «kötülük eyleme» dimekdür. Cezā'-i şarṭdur. Maᶜlūm ola ki beyteyn-i meẕkūreynüñ mefāhīmleri üzre bu naṣīḥat ile mütefettiḥ olmaḳ kibār u ṣıġāra lāzımdur. Ḳaldı ki ṣıġār olan nām-ı merdümānı eyülük ile yād ve iḥsānı iᶜtiyād itmegüñ ṭarīḳı beyān-ı sābıḳdan maᶜlūmdur. Lākin kibāra göre nām-ı merdümānı eyülük ve iḥsān ile yād ve idemedigi ṣūretde ḥalḳa isā'etden iḥtirāzı iᶜtiyād itmegin ḥāli böyledür ki: Mes̱elā ḥākim bulınan kimesneye [Ü104a] göre merdümāndan murād; kendüden muḳaddem mesned-ārā-yı ḥükūmet olan ḥükkāmdur. Pes anlaruñ nāmların ḫayr ile yād itmek, ḫalḳı ᶜadl ü dād ile dil-şād ve herkesi bir gūne nevāziş ü iḥsān ile ber-murād itmek ile olur. Ve eger bu devlete nā'il olamaz ise bāri ẓulm ü siteme mā'il olmamaludur. Zīrā ḫalḳa

iḥsānı yoḳ iken būm-ı şūm gibi her ḳondıġı cāyı taḫrīb ve mār-ı zehr-ālūdāsā her furṣat buldıġı kimesneyi ledġ ile taᶜẕīb ü ihlāki taṣvīb iden kimesne kendi vücūdına sitem-i bī-kerān itmiş olur. Anuñçün nāẓım eyidür:

﴿ بر وجود خود ستم بيحد مكن ﴾ Kendi vücūdınuñ üzerine ḥaddsiz sitem eyleme. **Ber-vücūd-ı ḫod**, «kendi vücūdıñuñ üzerine» yaᶜnī kendi kendiñe. **Sitem(-i) bī-ḥadd**, iżāfetledür. Mużāf olan lafẓ-ı sitemüñ āḫirinüñ bunda sākinen oḳundıġı żarūret-i vezn içündür. Maᶜnā «nihāyetsiz eẕā vü cefā»; **me-kon**, «eyleme» dimekdür. Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ bī-ḥadd kelāmında mübālaġa nüktesine işāret vardur. Murādı, azacıḳ kötülügüñ cezāsı kes̱īr ü ᶜasīr olur dimekdür. Nitekim dünyāda bi-ġayri ḥaḳḳ nāsa cefākāruñ muᶜaẕẕeb bi'n-nār olacaġın beyānda ان الله يعذب الذين يعذبون الناس فى الدنيا ḥadīs̱-i [S121a] dürer-bārı Hişām bin Ḥakīm bin Ḥizām rażıya'llāhu ᶜanh rivāyetiyle s̱ābitdür. Pes dünyāda olan ᶜaẕāba naẓaran āḫiret ᶜaẕābınuñ şedīd ü bī-ḥadd idigi vāreste-i ḳayd u beyāndur. Pes eyülük itmek ve idemedigi ḥālde kötülükden ḥaẕer yolına gitmek ḥużūr u ġıyābdan eᶜamm oldıġın işᶜār ve ber-muḳteżā-yı zamān ḫalḳı ẓahru'l-ġayb, faṣl u ġıybet ve ḳadḥ u meẕemmetüñ kes̱reti ve cezāsınuñ şiddetine binā'en isā'et envāᶜından ġaybeti taḫṣīṣa ibtidār ve ġıybetden iḥtirāz naṣīḥatine āġāz idüp nāẓım buyurur:

﴿ رو زبان از غيبت مردم ببند ﴾ Git ḫalḳuñ ġıybetinden dili baġla. **Rev**, fetḥ-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı vāv ile emr-i ḥāżırdur; «git» dimekdür. Maṣdarı gitmek maᶜnāsına «reften»dür. **Zebān**, zā'-i muᶜcemenüñ fetḥiyle meşhūrdur. Żamm ile faṣīḥdür. Maᶜnā-yı ḥaḳīḳīsi ālet-i tekellüm olan ᶜużv-ı maḫṣūṣdur ki Türkīde «dil», ᶜArabīde «lisān» dirler. Bunda murād budur. Ve gāh istiᶜāre ṭarīḳıyle laᶜnet maᶜnāsına istiᶜmāl iderler. Nitekim ᶜinde'l-ᶜArab lisān lafẓında bu istiᶜāre şāyiᶜdür. Ez-cümle dībācede ẕikr olınan لسان اهل الجنة ilā-āḫirihi [Ü104b] ḥadīs̱-i şerīfindeki lisāndan murād luġatdür. Ḥattā Türküñ dil lafẓında bu istiᶜāre cārīdür. Nitekim ᶜacemī olan kimesneye «dil bilmez» dirler. **Ez-ġıybet-i merdüm**, iżāfetle «ḫalḳuñ ġıybetinden» yaᶜnī nāsı ġıybet itmekden dimekdür. Ez, ᶜan-ı cārre maᶜnāsınadur. Ġıybet, kesr-i ġayn-ı muᶜceme ile ᶜArabīdür. Maᶜnāsı bir mesṭūru'l-ḥāl kimesnenüñ ardınca müsāvīsin söylemege dirler ki eger ol kimse anı işidür olsa incine. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde الغيبة ذكرك اخاك بما يكره gelmişdür. Ḳaldı ki buña ġıybet dindigi ol söylenen söz ṣıdḳ oldıġına göredür. Ve illā kiẕb olur ise aña bühtān dinür. Ve daḫı lafẓ-ı ġıybet Fārisīde müstaᶜmeldür. Gāhī mecāzen «pūstīn» lafẓıyla ġıybet murād iderler. Merdüm, maᶜlūmdur; cins-i nās murāddur. **Bü-bend**, evvelinde olan bā'-i zā'idenüñ żammı ve baᶜdehū olan bā'-i aṣliyyenüñ fetḥiyle emr-i ḥāżırdur; «baġla» dimekdür. Maṣdarı fetḥile «besten»dür. Ḫulāṣa-i kelām, lisānuñı ġıybetden ḥıfẓ eyle yaᶜnī āḫarda gördigin ᶜayb u noḳṣānı kendi nefsüñde bilüp anuñ ıṣlāḥıyla muḳayyed ol.

﴿ تا نبينى دست و پاى خود ببند ﴾ Tā ki kendi elüñi ve ayaġını ḳaydda görmeyesin. **Tā**, «tā ki»; **ne-bīnī**, mużāriᶜ-i [S121b] menfī-i müfred-i muḫāṭabdur; maᶜnāsı «görmeyesin» dimekdür. **Dest ü pāy-ı ḫod**, «kendi elüñi ve ayaġını» dimekdür. Dest, el; vāv, ᶜāṭıfe; pāy, dest üzerine maᶜṭūfdur ve mā-baᶜdine mużāfdur. Ayaḳ maᶜnāsınadur. Ḫod, «kendiñ» dimekdür. **Be-bend**, evvelindeki bā'-i meftūḥādur ve ẓarfiyyet içündür. Bend, fetḥ-i bā'-i muvaḥḥide ile bunda ismdür. Maᶜnāsı Türkīde «baġ», ᶜArabīde

«ḳayd»dur. Bundan murād, bend-i ʿuṣāt içün dūzaḫda olan ḳayd-ı nikāl ve selāsil ü aġlāldür ki keyfiyyeti maḥallerinde mübeyyendür. Ehl-i ʿaẕābı āteşde ol ḳayd ile muḳayyed ḳılarlar. İmdi nāẓımuñ, tā ki kendi eṭrāfını ḳayda giriftār görmeyesin didigi; ġıybet iden müsteḥaḳḳ-ı ʿaẕāb ve giriftār-ı ḳayd-ı ʿıḳāb olur dimege işāret içündür. Maʿlūm ola ki ġıybet şerʿan ḥarāmdur. (...[Ü105a]...) Ḥattā meşāyıḫ-ı sūfiyye eyidürler: Ġıybet idenüñ ʿayn-ı ḳalbinde nūr-ı baṣīret olmaz ve ẕātında firāset bulınmaz ki nūr-ı İlāhī ile naẓar idüp ol kimsenüñ hüner-i kemālātın göre. Belki nār-ı ḳaṭīʿa ile naẓar itmegin ancaḳ ol kimsenüñ ʿuyūb u noḳṣānın tekellüm ider. Pes bu varṭadan ḫalāṣ olmaḳ, ḫalḳdan inḳıṭāʿ idüp tedrīc ile nār-ı nefsi ve lehb-i ṭabīʿati söyündürüp, ḳalbi nūr-ı şerīʿat ve żiyā'-i ṭarīḳat ile rūşen ḳılmaġa vābestedür. Tā ki nār-ı meẕkūr munṭafī oldıḳdan ṣoñra nūr-ı İlāhī vücūduñda tecellī idüp, ol nūr-ı İlāhī ile naẓarda eşyāları maẓāhir-i İlāhī görüp ʿayb-bīnlikden ḫalāṣ bulasın ve ḥaḳīḳat-bīnlikde ṣāḥib-i iḫlāṣ olasın, intihā. (...[S122a, Ü105b]...) Pes beyt-i sābıḳ mażmūnıyle ʿāmil olmayup tekellüm-i ġıybete mā'il olanuñ cezāsı ʿaẕāb u ʿıḳāb idigin te'kīd ve ġıybete muṭlaḳu'l-lisān olan envāʿ-ı ʿuḳūbet ile muʿāḳab olmaḳdan ḫalāṣ olamaz dimegi te'sīs żımnında nāẓım eyidür:

﴿ هر كه از غيبت زبانش بسته نيست ﴾ Her kim ki dili ġıybetden baġlu degül. **Her ki**, «her kim ki»; **ez-ġıybet**, «ġıybetden»; **zebāneş**, «anuñ dili» dimekdür. Zebānuñ mużāfun ileyhi olan şīn, żamīr-i ġā'ibdür; her ki lafẓına rāciʿdür. **Beste**, fetḥ-i bā'-i muvaḥḥide ile ism-i mefʿūldür; «baġlanmış» dimekdür. **Nīst**, maʿnā-yı ʿaṣlīsi «yoḳdur» dimekdür. Bunda «degüldür» dimek murāddur.

﴿ آنچنان كس از عقوبت رسته نيست ﴾ Ancılayın kimse ʿuḳūbetden ḳurtulmış degüldür. **Ānçünān**, «ancılayın» dimekdür. Aṣlında «ānçūnān» idi. Edāt-ı teşbīh olan çūn lafẓı ḳaçan bir ism ile terekküb idüp andan cüz' vāḳıʿ olsa, lafẓ-ı «çūn»dan vāvuñ ḥaẕfī cā'iz olmak ḳā'idesince bundan ḥaẕf olınup ānçünān olmışdur. Ve baʿżı maḥallde bilā-ḥaẕfü'l-vāv «çūnān» şāyiʿu'l-istiʿmāldür. Bu cevāz «çünīn» lafẓında daḫı cārīdür. Pes vāvuñ is̱bātiyle çūnān istiʿmāl eyledikleri *beyt*:

مكن بد كه چون ان نبينى جزا
نيكوكار باشد بنيكى سزا

beytinde vāḳıʿdur. Ve daḫı «çūnīn» istiʿmāl eyledikleri *beyt*:

چنين بود [S122b] كيتى و چون اين بود
كهى مهربانى كهى كين بود

beytinde şāyiʿdür. **Kes**, fetḥile «kimse» dimekdür. **Ez-ʿuḳūbet**, «ʿuḳūbetden»; **reste**, fetḥile ism-i mefʿūldür; «ḳurtılmış» dimekdür. **Nīst**, kemā-merre «degüldür» dimekdür. *Nükte*: Nāẓımuñ ẓulmden menʿ ẕeylinde ġıybetden menʿ beyān eyledigi, ẓulmüñ el ile oldıġı gibi dil ile olmasını īmā ve ġıybet iden maʿnāda ẓālimdür dimegi muġtābuñ, maẓlūm-ı lāzımü'l-intişār oldıġın işāret nükteleri içündür. (...[Ü106a]...) Ve daḫı kiẕb ve nemīme ve ġıybet gibi aḫlāḳ-ı ẕemīmeden ḫalāṣ sükūt ile iḫtiṣāṣa vābeste idigin īmā żımnında baḥs̱-i sābıḳı beyān-ı fevā'id-i sükūt ile irdāf idüp nāẓım buyurur:

Der-Fevā'id-i Ḫāmūşī

﴿ ای برادر کر تو هستی حق طلب ﴾ İy ḳarındaş! Eger sen ḥaḳḳı ṭaleb idici iseñ. **İy birāder**, «iy ḳarındaş» dimekdür. Bu taʿbīr rüsūm-ı nāṣıḥīn üzredür. Yāḫod المؤمن اخ المؤمن ḥadīs̱-i şerīfine telmīḥandur. Yāḫod ıṣṭılāḥ-ı erbāb-ı ṭarīḳat üzredür ki anlar ibtidā'-i sülūkde olana püser ve evsaṭ-ı sülūkde olana birāder ve intihāda olana pīr ve mürşid ve ʿazīz taʿbīr iderler. Nāẓımuñ eks̱er-i maḥallde bu resme riʿāyeti olacaḳdur. **Ger**, edāt-ı şarṭdur. **Tu**, żamīr-i ḫiṭābdur. **Hestī Ḥaḳḳ-ṭaleb**, maʿnāda «ṭālib-i Ḥaḳḳ iseñ» dimekdür. Hestī kelimesinüñ āḫirindeki yā' bu maḳāmda ḫiṭāb içündür. Haḳḳ ṭaleb kelāmınuñ [S123a] āḫirine merbūṭdur. Ḥaḳḳ-ṭaleb, terkīb-i tavṣīfīdür; me'ālde ṭālib-i Ḥaḳḳ dimek olur. Ḥaḳḳdan murād bāṭıluñ muḳābilidür yāḫod ism-i celāldür. Pes murād-ı evvele göre: «Eger sen bāṭıldan gürīzān ve ḥaḳḳı cūyān iseñ» dimek olur. Murād-ı s̱ānīye göre: «Eger sen Ḥaḳḳ teʿālā celle şānuhū ve ʿamme nevāluhū ḥażretin ṭaleb idici iseñ dimek olur. Fe-ʿalā-kile't-taḳdīreyn ṭalebkār-ı Ḥaḳḳ her vechile ʿināyete eḥaḳḳ ve neyl-i saʿādete elyaḳdur. Pes her mü'min bu ṭalebde olmaḳ ḫoşdur. Ḥaḳḳdan ġayrıya ṭāliblerüñ her ḥālde eli boşdur. (...[Ü106b]...) Ḫulāṣa-i kelām eger sen ṭālib-i Ḥaḳḳ iseñ:

﴿ جز بفرمان خدا مکشای لب ﴾ Ḥaḳḳuñ buyruġından ġayrıya leb-küşā olma. **Cüz**, «ġayrı» maʿnāsınadur. **Be-fermān**da olan bā'-i ilṣāḳ me'ālde cüz lafẓınuñ evvelinde melḥūẓdur. Fermān, bunda «buyruḳ» maʿnāsınadur. Aḥkām-ı pādşāhī yazılan menşūra daḫı dirler. Mā-baʿdinde olan **Ḫudā** lafẓına mużāfdur. Pes fermān-ı Ḫudā, evāmir-i İlāhīden ʿibāretdür. Evāmire imtis̱āl lāzım oldıġı gibi nevāhīden ictināb ke-ẕālik lāzımdur. Ve evāmirüñ cümlesi ḥükmde birdür. Lākin bi-ḥasbi'l-ʿamel birbirinden eḥabb ü eşedd ü efḍali vardur. Ez-cümle ḥıfẓ-ı lisān eḥabb-i aʿmāldür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde احب الاعمال الى الله حفظ‌اللسان vārid olmışdur. Ve eşedd-i aʿmāl her ḥālde ẕikr-i ḥażret-i müteʿāldür. Nitekim اشد الاعمال ذكرالله على كل حال ḥadīs̱-i şerīfi bu maʿnāya dālldür. **Me-k(ü)şāy**, nehy-i ḥāżırdur; [S123b] «açma» dimekdür. **Leb**, ṭudaḳ maʿnāsınadur; bunda murād budur. Ve gāh kenār maʿnāsına da gelür. Mes̱elā, leb-i cū ve leb-i deryā ve leb-i sāġar gibi. Pes nāẓımuñ bundan murādı, şerʿan tekellüme iẕn olmayandan sākit ol dimekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde من كان يؤمن بالله واليوم الاخر فليقل خيرا او ليصمت vārid olmışdur. Tekellüm-i ḫayr aʿmāl-i ḳavliyyenüñ cümlesine şāmildür. Fermān-ı Ḫudādan ġayrıya leb-küşā olmayan mü'min-i kāmildür. Pes bu işāret üzre ḫāmūş olmaḳ ḫoşdur. Nitekim *beyt*:

اکرچه نطق در هر نکته صد تنک شکر دارد
ولی شهد خموشی در نظر شأن دکر دارد

mażmūnı bu beyānda mis̱āl-i şekker-i pür-nūşdur. Ḥattā her ṭālib-i meṭālibe üstād lāzımdur didikleri baḥs̱de ḥasbe'l-istiʿdād mālik-i semʿ-i bāṭın olan sālik-i mübtedīye evvelā sükūt idüp kelām-ı mürşidi istimāʿ [Ü107a] gerekdür. Tā ki istiʿdādı zā'il ve neyl-i maḳṣūd içün olan saʿyi bāṭıl olmaya. Pes sālikün evvel mertebesi lisān maḳāmında bir ḥüsn-i taʿbīre ḳādir üstād-ı kāmil bulmaḳdur. Ve cān u dilden anuñ kelāmına ḳulaḳ urmaḳdur. Tā ki ḥüsn-i taʿbīr ü esrār-ı ṭarīḳati maʿlūm idine. Ve illā ol sālikün encām-ı kelāmı elfāẓ-ı mühmele gibi bī-me'āl olur. Mes̱elā ṣabī māderinden süd emer iken bir niçe müddet ḫamūş olup tekellüm vaḳtine dek sākiten cümle vücūdı gūş olur. Ve eger aralıḳda söze gūşdār olmaz ise "tey

tey" diyü bī-hūde söz söyler ve kendü kendüyi cihānuñ dilsizi eyler. İmdi sālik bundan āgāh ve sükūt üzre sālik-i rāh-ı rıżā-yı İlāh olmaḳ gerekdür. Nitekim nāẓım buyurur:

﴿ كر خبردارى ز حى لايموت ﴾ Eger ḥayy ü lā-yemūt olan Ḫudādan ḫaberdār iseñ. **Ger**, edāt-ı şarṭdur. **Ḫaberdārī**, «ḫaber ṭutıcı iseñ» dimekdür. Ḫaberdār, «āgāh» maᶜnāsına terkīb-i tavṣīfīdür. Āḫirindeki yā' ḫiṭāb içündür. **Zi-ḥayy-i lā-yemūt**, mevt ü fenādan ve cereyān-ı zamān ile teġayyürden münezzeh ḥayy-i ebedīden dimekdür. Murād, eger maḳām-ı müşāhedeye vāṣıl iseñ dimekdür. Nitekim Bāyezīd-i Besṭāmī ravvaḥa'llāhu rūḥahu's-sāmī ḥażretleri ᶜulemā'-i ẓāhire ḫiṭāb ile: "Sizler ᶜilmi, meyten ᶜan meyyit aḫẕ idersiz. Ammā biz ḥayy-i lā-yemūtdan oḳuruz" diyü buyurmışdur. Murādı, maḳām-ı müşāhedeye vāṣıllardanız dimekdür dimişlerdür.

﴿ بر دهان خود بنه مهر سكوت ﴾ Kendi aġzıñuñ üzerine sükūt mührin [S124a] ḳoy. **Ber-dehān-ı ḫod**, «kendi aġzıñuñ üzerine»; **bi-nih**, bā'-i meksūre-i zā'ide ile emr-i ḥāżırdur; «vażᶜ eyle» dimekdür. Nihāden maṣdarıdur. **Mühr-i sükūt**, iżafetle «sükūt mührini» dimekdür. Mühr, żamm-ı mīm ile Fürs ü Türkde müstaᶜmeldür. Sükūt, ṣamt gibi epsem olmaḳ maᶜnāsınadur. Lākin baᶜżılar ikisin birbirinden farḳ idüp: Sükūt, söyler iken epsem olmaḳdur; ṣamt, ibtidā'-i emrden epsemlikdür dimişlerdür. Pes nāẓım bu beyt ile; eger vāṣılīnden iseñ من وصل الحق كل لسانه müfādınca esrār-ı İlāhiyyeyi keşf itmeyüp, aġzuña vażᶜ-ı mühr-i sükūt [Ü107b] eyle dimege īmā buyurmışdur. Ve buña terk-i güft-gū dirler. Bu mertebenüñ mālikleri egerçi lisān-ı maḳāli ḫatm eylemişlerdür. Lākin zebān-ı bālleri maᶜnā-āşnā olmaġıla mühr-i sükūt anlara cām-ı cihān-nümā olmışdur. Nitekim Ṣā'ib:

از ترک کفتکو دل بامعنى آشنا شد

مهر خموشئ من جام جهاننما شد

bu maᶜnāya şāhiddür. Ve daḫı beyt-i nāẓımda ḳīl ü ḳālden geçüp aᶜmāle mülāzemet eyle dimege işāret vardur. Nitekim Ḫ^{v}āce Ṣā'ibüñ *beyt*:

دل سيهكارى سرآمد روزكارت چون قلم

از سر كفتار بكذر بر سر كردار شو

خار بى كل چند خواهى بود از تيغ زبان

بى زبان بى پيشۀ خود كن كل بى خار شو

ebyāt-ı leṭāfet-āyātından bu maᶜnā hüveydādur. Ve daḫı ẕikr-i ḫafīden ḫālī ve ṣunᶜ-ı ḳudreti tefekkürden lā'übālī olma dimege işāret vardur. Ẕikr-i ḫafī ise خيرالذكرالخفى و خيرالرزق مايكفى ḥadīẕ-i şerīfine göre eẕkāruñ ḫayırlusıdur. Pes ḫamūş olan lebüñ ḳısmeti, ġıdā-yı rūḥ ve ḫāmūşuñ maẓhar-ı āẕār-ı fütūḥ oldıġı *beyt*:

غداى روح بود قسمت لب خاموش

قدح ز باده كلفام ميشود فربه

mażmūnından nümāyāndur. Ḥattā meşāyıḫ-ı ṣūfiyyeden naḳl ü rivāyet ber-işāret böyledür ki: Derūnı hevā ile memlū ve aġzı muḥkem baġlu olan sebū her neḳadar ᶜamīḳ ṣuya ilḳā olınsa ġarīḳ olmayup sū-be-sū vech-i mā'da seyrān ider. Pes deryā-miẕal olan dünyā-yı mehāliki tārik olan dervīş-i fenā-fī'llāhuñ küze-i

vücūdı hevā-yı maḥabbet ile memlū ve maḳālāt-ı mā-lā-yaᶜnīden mühr-i sükūt ile dehānı maḫtūm u baġlu oldıḳda herbir mehālikden me'mūn olup beyān-ı esrār-ı İlāhiyyeden ḫamūş ve ser-ā-pā çeşm ü gūş olaraḳ setr-i ᶜālem-i bālā eyler dimişlerdür. İmdi [S124b] ḫamūşluġuñ fevā'idi kes̱īre vü ᶜavā'idi vefīredür. (...[Ü108a]...) Pes ḫamūşluġuñ fevā'id-i mez̠kūresi üzre dehānına vażᶜ-ı mühr-i sükūt iden dünyā vü ᶜuḳbānuñ her bir belālarından necāt buldıġını īmādan ṣoñra nāẓım, taṣrīḥ-i aᶜẓam-ı fā'idede buyurur:

﴿ ای پسر پند نصیحت کوش کن ﴾ İy oġul pend ü naṣīḥati işit yaᶜnī ḳabūl eyle dimekdür. **İy püser**, «ey oġul»; **pend ü naṣīḥat**, maᶜlūmdur. Pend, Fārisīdür. Naṣīḥat, ᶜaṭf-ı tefsīrdür; ᶜArabīdür. Türkīde «ögüt» dirler. **Gūş kon**, emr-i ḥāżırdur; «istimāᶜ eyle» yaᶜnī «ḥıfẓ eyle» dimekdür. Pes bunda naṣīḥatden murād, mıṣrāᶜ-ı s̱ānīnüñ mefhūmıdur ki nāẓım buyurur:

﴿ کر نجاتی بایدت خاموش کن ﴾ Eger saña necāt gerek ise sākit ol. **Ger**, egerden muḫaffef edāt-ı şarṭdur. **Necātī**, āḫirindeki yā'-i maṣdariyyedür. «Ḳurtılmaḳlıḳ» yaᶜnī āfāt ve ᶜāhāt ve her beliyyātdan ḫalāṣlıḳ dimek murāddur. **Bāyedet**, «saña gerek ise» dimekdür. Maṣdarı «bāyesten»dür. Āḫirindeki tā' ḫiṭāb içündür. **Ḫāmūş kon**, «epsem ol» dimekdür. Maᶜlūm ola ki bu beytden murād; mā-lā-yaᶜnī tekellümden sākit ü ṣāmit olup āfāt-ı lisāndan ḫalāṣ ve selāmet-i dāreyn ile iḫtiṣāṣ bul dimekdür. Pes sākit ü ṣāmitüñ sākin-i dārü'l-emān oldıġı *beyt*:

از خموشی مشت خاکی بردهان قال زن

[S125a] تا قیامت خیمه در دارالامان حال زن

mażmūnından nümāyāndur. Nitekim من صمت نجی ve daḫı من سکت meżāmīni üzre ṣāmit ü sākitüñ necātını beyānda niçe eḥādīs̱-i şerīfe beyān buyurmışlardur. Ez-cümle الصمت رفع العبادة ve daḫı الصمت زین للعالم و ستر للجاهل [Ü108b] ḥadīs̱-i şerīfleridür ki meᶜānī-i münīfeleri āşkārdur. Pes sükūt her maḥallde nāzükdür. Ḫuṣūṣan kāmiller ḥużūrında ḫamūşluḳ ḫoşdur.

Sikender-seyr iseñ de sedd-i nuṭḳ it pīş-i kāmilde
Felāṭūn-ı ḥaḳīḳat-bīne naḳl-i mā-cerā olmaz

dimişlerdür. Zīrā kāmiller firāsetle mürīdüñ āyīne-i ḫāṭırında ṣūret-nümā olan keyfiyyātı bi-iz̠ni'llāh istibṣār iderler. Ḥattā meşāyıḫ-ı sūfiyye ᶜindinde ᶜārifler, muᶜarrif-i ḫavāṭır ve cevāsīs-i żamāyirdür dimişlerdür. (...) Ve daḫı nāẓımuñ bu beyti üzre şerᶜan ve ᶜörfen sükūt idecek maḥallerde sükūt bāᶜis̱-i necātdur. Şerᶜan sükūtuñ lüzūmı olan emākin ü evḳāt maḥallerinde mübeyyendür. Ez-cümle Ṭarīḳat-i Muḥammediyyede olan beyān-ı āfāt-ı lisāndur ki anları tekellümden iḥtirāz, sükūt ile ser-firāz olmaḳ gerekdür.

Bī-maḥall güftāra āġāz eyleme mecnūn gibi
Bī-hüde sözdür kişinüñ ḳadrini bī-vezn iden
Sākit ol kim ḳaṭᶜ-ı güftār oldı nevᶜ-i ādemüñ
Künc-i ḳalbin gevher-i ḥikmetle meşḥūn eyleyen

Pes “bu naṣāyıḥ ile mütenaṣṣıḥ olmayup, kes̱ret-i kelāma mübtelā belki mā-lā-yaᶜnī tekellümin dilde sermāye eyleyen süfehānuñ ḥālleri niçedür?” diyü su’āl peydā olmaġın faṣl ḳā’idesiyle nāẓım cevāba āġāz idüp buyurur:

﴿ هرکرا کفتار بسیارش بود ﴾ Her kim ki anuñ sözi kes̱īr ola. **Her ki-rā**, āḫirde olan rā zā’idedür; maᶜnā «her kim ki» dimekdür. **Güftār**, żamm-ı kāf-ı ᶜAcemī ile «söz»dür, süḫan gibi. ᶜArabīsi «kelām»dur. Ve ᶜinde’l-baᶜż ḳāᶜide-i Fārisī üzre, nūn-ı maṣdar mevḳıᶜıne elif ve rā’-i mühmele ziyādesiyle maᶜnā-yı maṣdarī aḫẕ olınmaġın [S125b] lafẓ-ı güftār maṣdardur. «Tekellüm» maᶜnāsınadur. Nitekim «fitār» lafẓı, ẕehāb-ı laṭīf maᶜnāsına maṣdardur didikleri gibi. Pes bu maḳāmda maᶜnā-yı münāsib ẓāhirdür. **Bisyāreş**, kesr-i bā’i ᶜArabī ile «çoḳ» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki şīn, żamīr-i ġā’ibdür. Güftār kelimesinüñ āḫirine merbūṭdur. «Her ki-rā»da olan her ki lafẓına rāciᶜdür. **Buved**, «ola» dimekdür. Ḫulāṣa, her kim ki kes̱ret-i kelāma mübtelā ola:

﴿ دل درون سینه بیمارش بود ﴾ [Ü109a] Ānuñ ḳalbi, derūn-ı sīnede ḫaste ola yaᶜnī ḳalbi fesāda vara. **Dil**, «göñül» maᶜnāsınadur ki ḳalb dimekdür. **Derūn-ı sīne**, iżafetle sīne içinde dimekdür. Zīrā derūn lafẓında, «der» kelimesi iç maᶜnāsınadur. Vāv ile nūn nisbet içündür. Sīne, «gögüs» dimekdür ki ᶜArabīde ṣadr dirler. **Bīmār**, «ṣayru» dimekdür; ḫaste gibi. Bunda murād, marīż dimekdür. Ve gāh istiᶜāre ṭarīḳıyle çeşm-i dil-berāna daḫı bīmār dirler lākin ḫaste dimezler. Āḫirinde olan şīn żamīrdür; kes̱īrü’l-kelām olan nesneye rāciᶜdür. Maᶜnāda dil kelimesinüñ āḫirine merbūṭdur. Taṣvīr-i ᶜibāre «dileş» dimek olur. **Buved**, kemā-merre «ola» dimekdür. Maᶜlūm ola ki ḳalbüñ ᶜillet ü fesādı, bā’is̱-i fesād-ı ceseddür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde ان فی‌الجسد لمضغه اذا صلحت صلح‌الجسد کله و اذا فسدت فسدالجسد کله الاوهی القلب vārid olmışdur. İmdi marīż olan kimesne ġıdā-yı laṭīfi ḳabūl itmedigi gibi bīmār olan ḳalb daḫı ġıdā yirinde olan füyūżāt-ı İlāhiyyeyi ḳabūlden ḳalup ve kendüye olan naṣāyıḥ u mevāᶜıẓı hevāya ṣalup, ālūde-i ḳasvet ve maḥrūm-ı raḥmet olup bu keyfiyyet-i fesād, cesede sirāyet ile cesedi daḫı pür-ᶜillet ve maḥrūm-ı füyūż-ı ḥażret-i Rabbü’l-ᶜizzet ḳılar. Fe-ᶜalā-hāẕā mübtelā-yı kes̱ret-i kelāmuñ ḳalbi ᶜalīl olur dimek; ᶜillet-i ḳalbden nāşī cümle-i cesedi pür-ᶜillet ve tābiᶜ-i ḳasvet olur dimekden ᶜibāret olmış olur. İmdi muḫarrefü’l-mizāc olan muḥtāc-ı ᶜilāc olmaġın ḳalb-i ᶜalīle şifā-baḫş olur devā ile müdāvā gerekdür. Pes devā’-i şifā-sāz, mā-lā-yaᶜnīden sükūt üzre ẕikru’llāha āġāz eylemekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde لکل شئ شفاء و شفاء القلوب ذکرالله [S126a] vārid olmışdur. İmdi bī-hūde kelāmı tekellümden iḥtirāz iderek اشرف‌الحدیث ذکرالله ḥadīs̱-i şerīfiyle ᶜamelen ẕikru’llāha müdāvim olanuñ ḳalbi ṣıḥḥatde dā’im ve cesedi her bir ᶜilel-i maᶜnevīden ṣaḥīḥ ü sālim olup maẓhar-ı füyūżāt-ı İlāhī ve nā’il-i saᶜādāt-ı nā-mütenāhī olur. Ḳaldı ki nāẓımuñ taḳlīl-i kelāmından murādı, mā-lā-yaᶜnīyi bi’l-külliye terk ile ḫamūş olmaḳ idigin iᶜlān ve ṣınfeynüñ ḥāl ü şānların beyān içün buyurur:

﴿ عاقلانرا پیشه خاموشی بود ﴾ ᶜĀḳıllara ṣıfat u ᶜādet ḫāmūşluḳdur. [Ü109b] **ᶜĀḳılān-rā**,«ᶜāḳıllara» dimekdür. ᶜĀḳılān cemᶜdür; müfredi ᶜāḳıldur ki beyānı sebḳ eylemişdür. Rā kelimesi edāt-ı mefᶜūldür. **Pīşe**, bā’-i ᶜAcemī ile «ṣanᶜat u hüner» maᶜnāsınadur. Pīş, cihāt-ı sittenüñ birisi olan öñ maᶜnāsınadur. Āḫirinde olan hā’ iḫtiṣāṣ içündür. Pes ṣanᶜat ehli işi öñine alup işlediginden ötüri lisān-ı

Fārisīde aña «pīşeger» dirler. **Ḫāmūşī**, āḫirindeki yā’ maṣdariyye olmaġıla maᶜnāsı «epsem olmaḳ» dimekdür. Ḫāmūşī, epsem maᶜnāsınadur. Bilā-vāv ḫāmuş mis̱lühūdür. **Buved**, «ola» dimekdür; est maᶜnāsına olmaḳ daḫı rūşendür. Maᶜlūm ola ki ᶜaḳl dīnüñ ḳıvāmıdur. Bī-ᶜaḳl olanuñ dīni kāmil olmaz. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde العقل قوامالدين ولادين لمن لاعقل له vārid olmışdur. Pes nāzımıñ; ḫāmūşluḳ ᶜuḳalā ṣanᶜatıdur didigi, ehl-i dīn ḫaṣletidür dimekden kināye olur. Ve ᶜaḳl didigimiz mevhibe-i Ḥaḳḳ ve dāreynde güzīde-i aᶜmāle mülḥaḳdur. (...)

❨ پيشهٔ جاهل فراموشى بود ❩ Cāhilüñ ṣanᶜat u hüneri unutmaḳlıḳdur yaᶜnī ġafletdür. **Pīşe-i cāhil**, iżāfetle «cāhilüñ hüneri» dimekdür. Muḳābele ḳarīnesiyle cāhilden [S126b] murād, bī-ᶜaḳl mecnūn dimekdür. Nitekim Büzürc-mihr buyurmışdur: اذا رايت الرجل يكثر الكلام فاستيقن بجنونه Yaᶜnī bir kimesneyi müks̱irü’l-kelām görseñ anuñ cünūnını yaḳīn eyle. Murād; ᶜāḳıl olan enfās-ı nāzenīnini bī-hūde yire żāyiᶜ eylemez dimekdür. [Ü110a] Ve daḫı ḥażret-i Ḥayder-i Kerrār rażıya’llāhu ᶜanhuñ الكلام اذا تم نقص العقل kelāmı bu maᶜnāyı is̱bātda tāmmdur. (...) Netīce-i kelām, bī-hūde kelimāt ile mübtelā-yı kes̱ret-i kelāmuñ ᶜaḳlına kelāl ṭārī olmaġın bu maḳūle kimesneler mecānīn-i cehālet-āgīn ve ḥumeḳādan maᶜdūd idigi imżā-kerde-i ehl-i yaḳīndür. **Ferāmūşī**de, yā’ maṣdariyyedür; «ġaflet ü nisyān» maᶜnāsınadur. Ve iḳtiżāsına göre bila-vāv ferāmuş, mis̱lühū cā’izdür. **Buved**, «ola» dimekdür. Ḥāṣıl-ı kelām menāfiᶜ-i sükūtı cāhil olan ġāfilüñ ᶜādeti ḫamūşluġı ferāmūş itmek ola dimekdür. Maᶜlūm ola ki cāhilüñ ᶜadem-i kemāli kelāmından nümāyān ve seḫāfet-i maḳālinden nāşī rüsvā-yı cihān olur dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

بى كماليهاى مردم ازسخن پيدا شود

پستهٔ بيمغز چون لب را كند رسوا شود

müfādınca lübbi olmayan fustuḳuñ leb-küşālıḳda rüsvālıġı ẓāhirdür. Ve daḫı meşāyıḫ-ı ṣūfiyye ᶜindinde cāhil, dünyāya ziyāde maḥabbeti olana dirler. Pes maḥabbet-i dünyāya mübtelā olanuñ ḳīl ü ḳāli kes̱īr ve dām-ı belāda es̱īr oldıġı hüveydādur. Bu maᶜnāca cāhilüñ başı belālu olur. Nitekim البلاء موكل بالمنطق ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānda kāfīdür. Ḥattā bu mis̱llü cāhil ü ġayr-ı ᶜāḳıl ile mükālemeyi terk ve kec edāsını istimāᶜdan teġāfül ḫoş oldıġın şuᶜarā-yı selefden ᶜĀmī raḥimehu’llāhuñ *beyt*:

با صد جواب بسته زبانم كه چارهٔ

كج بخث را بغير تغافل نميشود

beyt-i laṭīfi ile istişhād buyurmışlardur. Ve kec-baḥs̱den murād cāhildür. Bu maḳūle cāhilüñ dendānın şikest itmekden ġayrı çāresi yoḳdur. Zīrā kec-baḥs̱ligi, kej-düm mis̱āldür. Düm-i ᶜaḳrebde olan girihüñ küşāyişi ancaḳ seng ile olur dimişlerdür. Nitekim Mirzā Vaḥīd ᶜaleyhi’r-raḥmeti’l-Meliki’l-Mecīd buyurmışdur:

نيست جز دندان شكستن چارهٔ كج بحث را

از دم عقرب كره نتوان كشود الا بسنك

intihā. Pes nāẓım raḥimehu’llah muṭlaḳ sükūtuñ [S127a] lüzūmını beyān zeylinde şānına ihtimām içün şerᶜan sükūtı [Ü110b] vācib olanı beyāna taṣaddī idüp buyurur:

﴿ خامشى از كذب غيبت واجبست ﴾ Yalan ve ġıybetden sükūt itmek vācibdür. **Ḫāmuşī**, āḫirindeki yā'-i maṣdariyye ile «sükūt itmek» dimekdür. **Ez-kiẕb**, «yalandan» dimekdür. Ez, ʿan maʿnāsınadur ki kiẕb, keṡr-i kāf ile ʿArabīdür. Türkīde «yalan», Fārisīde «dürūġ»dur. Binā'en ʿaleyh yalancıya ʿArabīde kāẕib dirler. Ve mübālaġa keẕẕāb ve keẕūb ve hümeze vezninde küẕebe seddācdur. Ve Fārisīde dürūġ-zen ve dürūġ-gūy dirler. Ve **ġıybet**, kiẕb üzerine maʿṭūfdur. Maʿnāsı maʿrūfdur. **Vācibest**, «vācibdür» dimekdür. Vācib elsine-i ṡelāṡede müstaʿmeldür. Aṣl ʿArabīdür; ikinci bābdandur. Luġatde; vücūb-ı ṡābit ve ḥaḳḳ ve lāzım maʿnāsınadur. Ammā ıṣṭılāḥ-ı şerʿde vācib, şübhelü delīl ile ṡābit olandur. Ḥükmi, farż ʿameli ḥükmindedür ki münkiri kāfir olmaz; farż iʿtiḳādı ḥükminde degüldür. Ve aḳsāmı üçdür; şerʿī, farżī, ʿādī. Bunda murād vücūb-ı şerʿī ile vācib olandur. Zīrā kiẕb ü ġıybetüñ ḥurmeti edille-i şerʿiyye ile ṡābitdür. Ve her birinüñ tekellüminden nehy-i şerʿī vārid olmışdur. Pes bunlardan sükūt elzemdür. Ez-cümle kiẕbden ḥaẕer ḥaḳḳında Seyyidü'l-beşer Şefīʿ-i rūz-ı maḥşer ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ اعظم‌الخطايا اللسان الكذوب ve daḫı اياک والكذب فان‌الكذب مجانب الايمان ve daḫı رحم الله امرء كف لسانه عن اعراض‌المسلمين eḥādīṡ-i şerīfe ve emṡāli aḫbār-ı münīfeleri vārid olmışdur. Ġıybetüñ ḥāl ü şānı ise ānifen beyān olınmışdur. *Nükte*: Nāẓım-ı merḥūmuñ vācibest kelāmından kiẕb ü ġıybetden sākit olan muṡābdur dimege işāret vardur. Zīrā vücūb ile ʿamelüñ cālib-i ṡevāb idigi ẓāhirdür. Ḥattā "ġıybetden bir kelimeyi terk, biñ rekʿat namāzdan güzeldür" diyü ḥadīṡ-i şerīf ṣādır ve nevāhīden bir ẕerreyi terk, ṡaḳaleynüñ ʿameline muvāzī oldıġı ḫaber-i münīf ile ṡābit ü bāhirdür. Ḳaldı ki kiẕbi tekellüm idenüñ dāreynde kārı düşvārdur. Ez-cümle dünyāda [Ü111a] rızḳında berekāt olmaz ve refāh-ı ḥāli bulmaz. Nitekim ḥadīṡ-i şerīfde الكذب ينقص الرزق vārid olmışdur. Bu telvīṡāt ile mülevveṡüñ ṭahāreti tevbe vü istiġfārdur. Nitekim الكذب حيض والاستغفار طهارة ḥadīṡ-i şerīfi bu beyānda kāfīdür. Ve [S127b] bunlardan sükūt vācibdür dimekdür. Vücūbda medār-ı teklīf ʿaḳl olmaġıla sākit ez-kiẕb ü ġıybet ʿāḳıldur dimege işāret vardur. Nitekim sākit olmayanuñ ḥumḳını mıṣrāʿ-ı ṡānī ile beyān idüp nāẓım buyurur:

﴿ ابلهست آنكو بگفتن راغبست ﴾ Aḥmaḳdur o kimse ki o kiẕb ü ġıybeti tekellüme rāġıbdur. **Eblehest**, «aḥmaḳdur» dimekdür. Eblehden bunda muḳābele ḥasebiyle mecnūn murād olınmaḳ rūşendür. Zīrā kiẕb ü ġıybete raġbet, ālūde-i devām-ı maʿṣıyyet olmaḳdan ʿibāretdür. Muḳīm-i maʿṣıyyete ise mecnūn ıṭlāḳı şerʿde vardur, kemā-merre beyānuhū. **Ānk'o**, ān ki o kelimelerinden muḫaffefdür. Maʿnāları; «o kimse ki o». **Be-güften**, «söylemege» dimekdür. Bā' ḥarfi ṣıla içündür. Güften, söylemek maʿnāsına maṣdardur. Mefʿūli muḳadderdür. Taḳdīr-i kelām; be-güften-i kiẕb ü ġıybet dimekdür. **Rāġıbest**, Āḫirinde edāt-ı ḫaber ile maʿnā «rāġıbdur» dimekdür. Rāġıb, ʿArabīdür. Bunda teveccüh ve meyl ve ṭamaʿ ve irāde maʿnālarınadur. Lākin ʿArabīde bu maʿānī «fī» ile ṣılalandıḳda murād olınur. Nitekim ʿan ile ṣılalandıḳda iʿrāż maʿnāsına olur. İmdi tekellüm-i kiẕb ü ġıybetüñ bende-i nişīnin oldıġın bilmeyen aḥmaḳ u cāhil ve ḫaṭāyāya mā'ildür. Ḥattā bunuñ beyānında Sulṭānü'l-ʿārifīn buyurmışdur ki: Lisān-ı insān seng ile āhen yirindedür. Pes zebānından ẓuhūr iden maḳāle āteş-miṡāldür. Ve ʿālem-i ṭabīʿat tārīkdür. Ve her ṭarafı fi'l-meṡel penbezārdur. İmdi ʿāḳıl olan, bī-hūde lāf u güẓāf ile ḳaddāḥ olmaz. Zīrā zebāndan ṣıçrayan zebāne vü şerār, fütāde-i penbezār oldıḳda kār düşvār olacaġın iẕʿān ider. Ammā

dürūġ-ı āteşbāra ictisār iden cāhil-i bī-izᶜān dā'ire-i ᶜālemi nā'ire-i fesād ile büryān ve āteş-i sūzān ile çoḳ yirleri vīrān ider, intihā. Pes "tekellüm-sāz̤-ı kelimāt olmaġuñ ṭarīḳı nedür?"diyü su'āl-i muḳadder peydā olmaġın [Ü111b] faṣl ḳā'idesince nāẓım birāderāna ḫiṭāb idüp buyurmışdur ki:

﴾ ای برادر جز ثنای حق مکو ﴿ İy ḳarındaş Ḥaḳḳuñ s̱enāsından ġayrı söyleme. **İy birāder**, «iy ḳarındaş!» dimekdür. Ḫiṭāb evāsıṭa sülūkda olan iḫvān ṭarīḳına oldıġı beyān olınmışidi. **Cüz s̱enā-yı Ḥaḳḳ**, tetābuᶜ-ı īżāfet ile maᶜnā «Ḥaḳḳ teᶜālānuñ s̱enāsından ġayrı» dimekdür. S̱enā, ᶜArabīdür; ögmek maᶜnāsınadur. [S128a] Medḥ mis̱lühūdur. **Me-gū**, nehy-i ḥāżırdur; «söyleme» dimekdür. Maᶜlūm ola ki lisān kişinüñ cemālidür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde جمال الرجل اللسان vārid olmışdur. Ve cemāl ise Ḥaḳḳ ile olan ṣavāb-maḳālden ᶜibāretdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde الجمال صواب المقال بالحق gelmişdür. Pes Ḥaḳḳ ile olan ṣavāb-maḳāl medḥ ü s̱enā-yı ḥażret-i Melik-i müteᶜāldür. Çünki ḥüsn-i kelām, s̱enā-yı Rabbü'l-enāmdan ᶜibāret oldıysa; ḳuluñ ḳavli Ḥaḳḳ ile me'lūf ve dā'imā Ḥaḳḳa maṣrūf olmaḳ gerekdür. Binā'en ᶜaleyh nāẓım eyidür:

﴾ قول حق را از برای دق مکو ﴿ Kelām-ı ḥaḳḳı daḳḳ-ı eclçün dime. **Ḳavl-i ḥaḳḳ-rā**, «gerçek ve ṭoġrı sözi» dimekdür. Yāḫod ḫuṣūṣiyle Ḳur'ān-ı şerīf ve ḥadīs̱-i münīfi üzre murād daḫı muḥtemeldür. **Ez-berāy**, Fārisīdür; ᶜArabīdeki lām-ı cārre ve min-i ecliyye maᶜnāsınadur ki Türkīde «içün ve ötüri» dirler. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Daḳḳ**, fetḥ-i dāl-i mühmele ve sükūn-ı ḳāf ile dervīşānuñ geydikleri ḫırḳa-i peşmīne ki tüyleri ṣalınur ve daḫı söze iᶜtirāż ve dilencilik maᶜnāsınadur, kez̠ā fī-Şeref-nāme. Ve daḫı fā'idesiz söz söylemek ve kināye ile söylemek maᶜnāsınadur. Pes bu maḳāmda bī-hūde söz ve kināye murāddur. **Me-gū**, kemā-merre «dime» dimekdür. Ḫulāṣa Ḥaḳḳuñ kelāmını yāḫod Kelām-ı Ḥaḳḳı kināyeye ṣarf eyleme. Mes̱elen, aġniyā ve ems̱āli ḥükkāma kināye ṭarīḳı ile ġamz żımnında خذ من اموالهم صدقة تطهرهم āyet-i şerīfin īrād ile kendi ḫāne-i dīnüñi ber-bād-ābād eyleme dimekdür. Ḥattā Ḥalebü'ş-şehbāda bu vechile ḫalḳı ḥükkāmuñ dāmına düşiren bir kimesnenüñ, encāmında diline [Ü112a] bir ᶜillet gelüp neᶜūz̠ü bi'llāh dili kökinden düşdigini görenler ḫaber virmişdür. Yāḫod emr-i maᶜrūf ve nehy-i münker eylemek ṣūretiyle bir müslimānı giriftār-ı pençe-i sitem-i şiḥne-i şehr eylemeyesin dimekdür. Bu daḫı ᶜAyntābda meşhūdumuz olmışdur. Yāḫod Kelām-ı Ḥaḳḳı cerre ālet veyā iẓhār-ı fażl u fażīlet ile riyāya mübāderet ve ġayra iᶜtirāż eyleme dimek muḥtemeldür. Nitekim ñāẓım buyurur:

﴾ هرکه دربند عبادت میشود ﴿ Her kim ki iẓhār-ı kemāl içün ᶜibādet ḳaydında olur. **Her ki**, «her kim ki»; **der-bend-i ᶜibādet**, «ᶜibādet ḳaydında»; **mīşeved**, «olur».

﴾ هرچه دارد جمله غارت میشود ﴿ Her ne ṭutarsa cümle yaġmā olur. **Her çi**, «her ne»; **dāred**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «ṭutarsa» dimekdür. **Cümle**, [S128b] «cemīᶜ» maᶜnāsına elsine-i s̱elās̱ede müstaᶜmeldür. **Ġāret**, ᶜArabīdür; «yaġmā» maᶜnāsınadur. Cemᶜi ġārāt gelür. Fārisīde daḫı bu maᶜnāda müstaᶜmeldür. Tā'nuñ ṭavīl yazıldıġı bu istiᶜmāle dālldür. Tārāc u yaġmā mis̱lühūdur. **Mīşeved**, kemā-merre «olur» dimekdür. Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ bu beytinde murādı birḳaç veche muḥtemeldür. Evvelā beyt-i sābıḳ muḳābelesiyle s̱enā-yı Ḥaḳḳda olmayup medḥ-i maḫlūḳ żımnında tertīb-i ᶜibārāt-ı belīġa ḳaydında olanuñ mā-ḥaṣalı tārāc u yaġmā olur dimekdür. Ḫuṣūṣā ki memdūḥı, ẓaleme vü füseḳa maḳūlesi

ola. Pes bu maḳūle kimesneleri medḥ ü s̱enā bāʿis̱-i maẓhariyyet-i ġaḍab-ı Mevlādur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde ان‌الله ليغضب اذا مدح الفاسق vārid olmışdur. Zīrā medḥuñ cevāzı ḥarāma taʿarruż ve fesāda mü’eddī olmamaḳ ile meşrūṭdur, *ḳıṭʿa*:

Medḥ-i maḫlūḳ ile ṭabʿuñ niçe bir
Süḫan-ārālıḳ u ḫod-rālıḳ ide
Demidür ṭūṭī-i gūyā-yı ḳalem
Şükr-i Ḫālıḳda şeker-ḫālıḳ ide

S̱āniyen, tenḳīḥ-i elfāẓ u ʿibārāta iştiġāl ile faḫret ü tehẕīb-i maḳālāt ile şöhret ve ḳıyāsāt-ı ʿaḳliyyede leẕẕet bulan ʿavām ṭā’ifesi, ḫavāṣṣuñ ẕevḳ aldıḳları ʿulūm-ı dīniyye ve esrār-ı ledünniyye(ye) behre-yāb olamaz ve ʿömr-i girān-māyesin aña ṣarfdan intifāʿ bulamaz dimekdür. Ḥattā ʿibārāt-ı bī-fā’ideye ṣārıf-ı evḳāt olan aʿẓam-ı meṣā’ibe mübtelādur. Nitekim Eflāṭūn: اعظم المصائب فوات الوقت بلا فائدة buyurmışdur dimişlerdür. Zīrā mā-lā-yaʿnīye ṣarf-ı evḳāt sebebiyle [Ü112b] ḳalbde olan ḥālāt-ı ḥasene zā’il ve mā-lā-yaʿnīye dā’ir maḳāṣıdlar żāyiʿ u bī-ḥāṣıl olur. S̱ālis̱en, s̱enā-yı Ḥaḳḳ ile ẕikr ü fikr erbābına göre ḳayd-ı ʿibārātda olanuñ mā-ḥaṣalı hebādur dimekdür. Zīrā ʿinde’l-meşāyıḫ ḥażret-i İlāhīyi fikrde şiʿr ü ḳāfiye ādāba muḫālifdür. ما زاغ البصر و ما طغى naẓmı müfādınca edeb, maḥbūb-ı ḥaḳīḳīnüñ ġayrına baṣar-ı baṣīret meyl ü tecāvüz eylemeyüp dā’imā fikr-i maḥbūbda olmaḳdur. Ḥattā erbāb-ı fikrüñ ʿindinde ʿibārāt-ı belīġa ile ḳavāfī-i eşʿār, ḥadā’iḳ-ı maʿānī ve riyāż-ı maʿārif-i cāvidānīnüñ dīvārı üzre ḫār mes̱ābesindedür dimişlerdür. Ve illā tefekkür-i ḥażret-i İlāhīde ḳaṭʿ-ı naẓar birle merātib-i sā’ireden mes̱elā naʿt-ı Faḫr-i ʿālem ve ilāhiyyāt ve münācāt ems̱ālinde naẓm-ı ṣāfī ve eşʿār-ı ḳavāfī maḳbūldür. Ve bunlaruñ [S129a] ġayrı ʿibārāt-ı menşūre-i nāfiʿalarda muḥassenāt-ı bedīʿıyyeye dā’ir īcāz u iḫtiṣār u feṣāḥat u belāġati ḥāvī kelām-ı dürer-bāruñ tertībi maʿḳūldür. Lākin ḳadr-i ḥācetden ziyādeye tevaġġul ile tażyīʿ-i evḳāt memnūʿdur dimişlerdür. Nāẓımuñ ḳayd-ı ʿibāretde olanuñ mā-ḥaṣalı hebā olur didigi bu maʿnāca olmaḳ daḫı rūşendür. Ḫulāṣa-i kelām şerʿa muṭābıḳ olan naẓm u nes̱rde tertīb-i ʿibārāt meẕmūm degüldür. Nitekim ḫaberde احسن الشعر كحسن‌الكلام و قبحه كقبح‌الكلام vārid olmışdur. Ve daḫı şuʿarā-yı İslāmiyye ve gerek şuʿarā-yı cāhiliyyenüñ şiʿrinde fuḥş bulınmadıḳda ol eşʿār-ı ābdārı istimāʿuñ cevāzına ḥadīs̱-i şerīfde işāret ü īmā ve iḳrār-ı Vaḥdāniyyet ve baʿs̱i ḥāvī eşʿār-ı cevāhir-ās̱ārı Faḫr-i ʿālem ṣalla’llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ istiḥṣān ile istimāʿı Ṣaḥīḥ-i Müslimde olan işbu ḥadīs̱-i şerīf ile s̱ābit ve bu vechile keşīde-i silk-i imlā ḳılınmışdur. Beyānı şöyledür ki rāvī-i hāẕa’l-ḥadīs̱ olan Süreyd bin Süreydi’n-Nefʿī rażıya’llāhu ʿanh eyidür: Birgün Faḫrü’l-ebrār bir ḥayvāna süvār olup beni irdāf buyurup eyitdi: هل معك من شعر امية بن الصلت Eyitdim: نعم يا رسول الله Ol vaḳtda Faḫr-i ʿālem eyitdi: هيه Pes bir beyt inşād itdim; yene eyitdi: هيه Pes bir beyt daḫı [Ü113a] inşād itdim. Yene eyitdi: هيه Pes yene ol şāʿir-i ḥaḳāyıḳ-güftāruñ eşʿārından yüz ebyāt inşād itdim, diyü buyurmışdur. هيه (hibeh) kesr-i hā’ ve fetḥ-i bā’ ve baʿde bir hā’-i sākine ile «sözi istizāde» maḥallinde müstaʿmel olan kelimedür. Pes bī-hūde kelimāt ile tertīb-i ʿibārāt, kes̱ret-i kelāmı mūris̱ oldıġından; żarar-ı kes̱ret-i kelāmı iʿlam içün nāẓım raḥimehu’llāhu teʿālā buyurur:

❴ دل ز پر كفتن بميرد در بدن ❴ Göñül çoḳ söylemekden bedende ölür. **Dil**, «göñül» dimekdür; ᶜArabīde «ḳalb»dür. **Zi-pür güften**, «çoḳ söylemekden» dimekdür. **Zi** kelimesi min-i cārre maᶜnāsına olan ez kelimesinden muḫaffefdür. Pür, żamm-ı bā'i ᶜAcemī ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile «aṣıl memlū» maᶜnāsınadur. Pes memlū olmaġa kes̱ret lāzım gelmegin maᶜnā-yı lāzımıyle «çoḳ» maᶜnāsı murāddur. Güften, «söylemek» maᶜnāsınadur. **Bümīred**, bā'-i mażmūme-i istiḳbāl ile fiᶜl-i mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «ölür» dimekdür. Fiᶜl-i mez̠kūruñ maṣdarı [S129b] ölmek maᶜnāsına «mürden»dür. Bundan mużāriᶜ aḫẕi murād olındıḳda maṣdar nūnını ḥaẕfden ṣoñra mīm ile rā'nuñ beynine bir yā getürürler. Ve li-ecli'l-yā' mīmüñ żammesin kesreye tebdīl idüp mīred dirler. Bu vechile iştiḳāḳ nādir ve ḳıyāsa muḫālifdür, kez̠ā-fi'l-Mefātiḥ. **Der-beden**, «gövdede» dimekdür. Der, ẓarfiyyet içündür. Beden, ᶜArabīdür; Fārisīde «ten»dür.

❴ كرچه كفتارش بود در عدن ❴ Egerçi anuñ sözi ᶜAden incüsi ola. **Ger çi**, egerçi dimekdür. **Güftāreş**, «anuñ sözi» dimekdür. Güftār, żamm-ı kāf-ı ᶜAcemī ile «tekellüm» maᶜnāsına maṣdardur, kemā-merre beyānuhū. Āḫirindeki şīn, żamīr-i ġā'ibdür; kes̱īrü'l-kelām olan mütekellime rāciᶜdür. (...) **Buved**, «ola». **Dürr-i ᶜAden**, iżāfetle ᶜAden incüsi dimekdür. Dürr, ᶜArabīdür; «incü» maᶜnāsınadur. Cemᶜi dürer gelür. Taḫfīf-i rā' ile Fārisīde müstaᶜmeldür. Lākin bunda rā'-i müşeddede iledür. ᶜAden, ᶜayn ve dāl-i mühmelelerüñ fetḥaları ve nūnuñ sükūnıyle Yemen diyārında bir şehrüñ ismidür. İncünüñ laṭīfi andan olur. Nitekim vilāyet-i Bedaḫşānda, Bedaḫş nāmında sürḫ[Ü113b]-reng bir cebelden ḥāṣıl olan cevher-i nefīs ü laᶜl-i laṭīfe laᶜl-i Bedaḫşī dirler. Ve daḫı Tātār ile maᶜrūf bir ṭā'ifenüñ vilāyetlerinden misküñ aᶜlāsı ḥāṣıl oldıġından nāfe-i miski anlara nisbet idüp misk-i Tātārī dirler. Ve misküñ aᶜlāsı ḥudūd-ı Çīnde Tibet nam şehrden daḫı olur. Ve daḫı billūr cinsinüñ aᶜlāsı olan billūr-ı ābī kendüden olan Tengest nām maḥalle billūrı vaṣf u nisbet idüp; billūr-ı Tengestī dirler. Ve bu mis̱llü mensūbātı laṭīfe Fürsde meşhūrdur. İmdi maᶜlūm ola ki kes̱ret-i kelāmdan ḳalbe fütūr belki mevt ü ḳubūr ḥāṣıl oldıġı ᶜinde'l-meşāyıḫ meşhūrdur. Ve mevt-i ḳalb ḳadar bir belā-yı ekber yoḳdur. Zīrā ḳalbi meyyit olan kimesne fikret ü ḳudret-i İlāhiyyeden dūr ve ḥayāt-ı ḳalb ṣāḥiblerinüñ maẓhar oldıġı füyūżāt-ı nā-mütenāhīden mehcūr dimişlerdür. İmdi beyt-i esbaḳuñ mü'eddāsı üzre sükūt ᶜuḳalā kārı, kes̱ret-i kelām cühelā eṭvārıdur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ib-i Tebrīzī eyidür, *ḳıṭᶜa*:

عقل ميدان سخن بر عاقلان كرد(ه)ست تنک

ور نه مجنون با در ديوار ميكويد سخن

[S130a] ميشود كوته باندک روزكارى عمر او

هركه صائب چون قلم بسيار ميكويد سخن

Pes ḥayāt-ı ḳalb ile ḳābil-i feyż-i İlāhī olan ᶜāḳıl u kāmillerüñ ḥāli ḳıllet-i kelām ile iᶜtiyād itmekdür. Ve ḳalb-i meyyit ile nā-puḫte ve ḫāmlaruñ aḥvāli, kes̱ret-i kelām ile kendi ẕātını ifsād itmekdür. Nitekim:

مهر بر لب زن كه برخامى دليل ناطقست

باده چندانى كه در ميخانه ميكويند سخن

diyü buyurmışlardur. Ḳaldı ki bī-hūde kelāma āġāz idenüñ sözi ḥaḳīḳat veyā mecāz üzre dürr-i ᶜAden gibi ṣūretā ser-firāz olsa yene ᶜinde'l-ᶜuḳalā maḳbūl ü maᶜḳūl degüldür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴾ هركه سعى اندر فصاحت ميكند ﴿ Her kim ki feṣāḥate saᶜy ider. **Her ki**, «her kim ki». **Saᶜy**, ᶜArabīdür; «cehd ü iḳdām» maᶜnāsınadur. **Ender**, ẓarfiyyet içündür. **Feṣāḥat**, «luġatde rūşen ü ḫāliṣ olmaḳ» maᶜnāsınadur. (... [Ü114a]...) Pes kelām-ı feṣīḥ ve mütekellim-i feṣīḥüñ taᶜrīfleri bundan maᶜlūmdur. Ammā belāġat mütekellimde oldıḳda ملكة يقتدر بها على تأليف كلام بليغ ile taᶜrīf olınmışdur. Buña göre her bir belīġa feṣīḥ dinür. Zīrā feṣāḥat taᶜrīf-i belāġatde me'ḫūẕdur. Lākin her feṣīḥa belīġ dinmez. Ve daḫı kelāmda olan belāġat, kelāmuñ muḳteżā-yı muṭābaḳatiyle muᶜarrefdür. Ḥālden murād feṣāḥat-i kelām ile bilece vech-i maḫṣūṣ üzre tekellüme dāᶜī olan emrdür. **Mīkoned**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «ider» dimekdür.

﴾ چهرهٔ دل را جراحت ميكند ﴿ Ḳalbüñ çehresini cerāḥat ider. **Çehre**, bālā-yı cebheden esfel-i ẕeḳana dek yüzüñ cümlesine dirler. Ḥattā ḳızıl beñiẕlüyi «āteş-çehre» ile taᶜbīr ü teşbīhleri gibi. Aḳ beñizlü olanuñ çehresin aya teşbīh ile «māh-çehre» dirler. Ṣūrete daḫı çehre dinür. Ve naḳş u ṣūret dīvārda istiᶜmāl ile naḳḳāşa «çehre-küşā» ve «çehre-pervāz» didikleri bundandur. Āḫirindeki hemze mā-baᶜdine iżāfet içündür. **Dil**, «göñül»; **rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Cerāḥat**, «yara» maᶜnāsınadur. [S130b] **Mīkoned**, «ider». Maᶜlūm ola ki kelām-ı müseccaᶜ u mevzūn ve maḳāl-i feṣāḥat-meşḥūn, tekellüf ü taṣannuᶜ u taṣallufdan ḫālī olursa maḳbūldür; ḫuṣūṣā ki ḫiṭābāt u teẕākīrde ola. Zīrā bunlarda ḳulūb-ı ehl-i dili teşvīḳ ve aḥvāl-i ḳabż u basṭı taḥḳīḳ vardur. (...[Ü114b]…) İmdi künc-i dilde maḫzūn olan süḫan-ı fevā'id-ās̱ār her neḳadar feṣīḥ olsa ol ḳadar iᶜtibāra seẕāvār olur. Ammā süḫan-ı bī-fā'idenüñ feṣāḥatine sāᶜī olan muṣṭaliḥān-ı zamān, ḳalb-i ṣaḥīḥin mecrūḥ ve kendü kendüyi naẓar-ı iᶜtibārdan maṭrūḥ ider. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde ما اعطى عبد سيئا من طلاقة لسان vārid olmışdur. Ve ḥadīs̱-i dīgerde انالله يبغض البليغ من الرجال الذى يتخلل بلسانه el-ḥadīs̱ ṣādır olmışdur. Pes celb-i şöhret ve iḥrāz-ı zīnet ve riyā ve ḥubb-i s̱enā ve cemīᶜ-i dünyā içün her kelāmına zīb ü zīnet virerek feṣāḥate saᶜy u iḳdām ve kendü maḳālātına niẓām u intiẓām ḳaydında menkūb u mecrūḥu'l-ḳulūb olan maᶜyūbları nāẓım bu vechile beyāndan aḳdem kes̱ret-i kelāma mübtelā olan ᶜavāmuñ ḳalbleri mürde olur. Ve feṣāḥate sāᶜī olan ḫavāṣṣ, cerāḥat-i ḳalb ile ālūde olur dimegi bu beyt ile ᶜıyān eylemişdür. Bundan murādı ḫavāṣṣ-ı feṣāḥat-iḫtiṣāṣ, kes̱ret-i kelām sebebiyle mürde-dil olan ᶜavām ile berāber olur dimekdür. Zīrā cerāḥat-i ḳalbüñ te's̱īriyle imāte-i ḳalb āşkār ve ṣāḥibinüñ işi düşvārdur. Pes selāmet-i ḳalb isteyen, saᶜy-i feṣāḥat-i kelām-ı mā-lā-yaᶜnīyi selb idüp maẓhar-ı ḥüsn-i İslām olmaḳdur. [S131a] Nitekim ḥadīs̱i şerīfde من حسن الاسلام المرء تركه مالايعنيه vārid olmışdur. İmdi sükūtdan nāzük nesne yoḳdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴾ رو زبانرا در دهان محبوس دار ﴿ Yüri dili aġızda maḥbūs ṭut. **Rev**, fetḥile emr-i ḥāżırdur; «git» dimekdür. Maṣdarı gitmek maᶜnāsına «reften»dür. **Zebān-rā**, «dili» dimekdür. Bu kelime āḫir-i mıṣrāᶜdaki «dār» fiᶜlinüñ muḳaddem-i mefᶜūlidür. **Der-dehān**, «ağızda» yaᶜnī ağız içinde dimekdür. **Maḥbūs**, maᶜrūfdur. **Dār**, emr-i ḥāżırdur; «ṭut» maᶜnāsınadur. Maᶜlūm ola ki lisānı femmde ḥabs içün Ḫudā-yı müteᶜāl dehānı [Ü115a] ḳalᶜa-mis̱āli ḫalḳ idüp isnān nāmında otuz iki ḳufl ile muḳaffel ve

ṭaşrasın lebler ḥiṣārıyle mükemmel ḳılmışdur. Pes ᶜāḳıl u kāmil olan ol zindān-ı İlāhīden lisānın irḫā ile maẓhar-ı belā-yı her dü-serā olmamaḳ gerekdür. Zīrā erbāb-ı tems̱īl, lisān-ı insāna; hem āteş ve hem ḫırmen taᶜbīr itmişlerdür. Āteş taᶜbīri, ağız tüfenginden peydā olıcı ve fesādāt ile ḥasenātı maḥv u iḥrāḳ idici oldığındandur. Ve ḫaṭāyāyı tekellüminden kināyedür. Ammā ḫırmen taᶜbīri mezraᶜa-i ᶜālemde, ḫırmen-i aᶜmāl-i ḥaseneye sebeb oldığı ḥasebiyledür. Pes ᶜāḳıl olan ḫırmen semtinden āteş ṣavuşdurmamaludur. Ve āteş-meşreb olandan ḥaẕer itmek gerekdür. İmdi lisānı ḥabs bu vechile kelimāt-ı fāside tekellüminden menᶜden kināyedür. Yāḫod lisān bir ḥayvān-ı muġteris-mis̱āl nesnedür; her gördigine ḥücūmdan ḫālī degüldür. Ve żararı bi'l-āḫare ṣāḥibine rāciᶜdür. İmdi bu mis̱llü ḥayvān-ı vaḥşet-nişānı ḥabs lāzımter oldığı gibi lisān-ı żarar-resānı ke-ẕālik zindān-ı dehānda ḥabs eylemek ḫoşterdür dimişlerdür. Yāḫod ẓulm-i fesād iᶜtiyād iden mücrimīni ıṣlāḥ-ı nefs içün ḥabs eylemek, şāh-ı ᶜadālet-penāh işidür. Pes lisānuñ fesādı vāreste-i ḳayd u beyāndur. İmdi sulṭān-ı ᶜaḳla s̱evāblu olan bu mis̱llü fāsidi ḥabs ile ıṣlāḥ eylemekdür dimişlerdür. Yāḫod lisān mis̱āl-i bülbül-i gülistāndur. Her bār küşāyiş-i bāġ-ı ᶜālemi gördikce fiġān-ı şekvādan ve feryād-ı bī-cādan ḫālī olmadığından mā-ᶜadā her dem bir nihāl-i gülde lāne-sāz ve her sāᶜat kendi hevāsına münāsib maḳāle ile ser-āġāz ve heves vādīlerinden pervāz itmekdedür. İmdi bu maḳūle mürġ-ı hevādārı giriftār-ı ḳafes ve eṭrāfını ālūde-i ḫār u [S131b] ḫas eyledikleri gibi bülbül-i lisānı daḫı ḳafes-i dehānda maḥbūs eylemek gerekdür dimişlerdür. Ḳaldı ki lisānı yalñız zindān-ı dehānda maḥbūs u ḥabs-i medīd eylemek müfīd degüldür. Belki تبديل‌الشكل لاجل الا كل ṣūretinden vücūdı tecrīd ile ḫalḳdan ye's-i ümīd veyā ᶜuzlet eylemek gerekdür. Anuñçün nāẓım buyurur:

﴿ وز خلايق خويش را مأيوس دار ﴾ Ve maḫlūḳlardan kendiñi me'yūs u nā-ümīd ṭut. **V'ez-ḫalāyıḳ**, «cümle maḫlūḳdan» dimekdür. Vāv, ᶜaṭf içündür. Zi, kelimesi ez lafẓından muḫaffefdür. Ḫalāyıḳ, ḫalḳuñ cemᶜidür. Ḫalḳ, il maᶜnāsınadur. **Ḫᵛīş-rā**, «kendiñi» dimekdür. Me'yūs, «nā-ümīd»; **dār**, «ṭut» dimekdür. Maᶜlūm ola ki eks̱er lisānın [Ü115b] muṭlaḳu'l-ᶜinān idenler ḫalāyıḳdan celb-i menāfiᶜ ve refᶜ-i mażārr ümniyyesinde olurlar. Pes lisānı maḥbūs ve kişi kendi ẕātını muṭlaḳā ḫalāyıḳdan me'yūs itmek gerekdür. Zīrā nāfiᶜ u żārr, ancaḳ ḥażret-i Perverdgārdur. Her şey'i kendüden istemek gerekdür. Ḥattā ḥadīs̱-i şerīfde سلوا الله حوايجكم حتى الملح vārid olmışdur. Ve ḥadīs̱-i dīgerde استعفف من السؤال ما استطعت gelmişdür. Pes tamām mużṭarr olmadıḳca su'āl meẕmūmdur; ol daḫı miḳdār-ı kifāyet ile meşrūṭdur. Ḫulāṣa-i kelām ḫalāyıḳa ᶜarż-ı iḥtiyāc ile bir nesne ümīdinde olmaḳ ḫaṭā-ender-ḫaṭādur. Nitekim ekābirān-ı ᶜaṣruñ ḥāl ü şānları beyānında İbnü Yemīn buyurmışdur, *ḳıṭᶜa*:

كسى كه چشم كرم دارد از اكابر عصر

نظر بحالت او ميكنم ز روى قياس

بعينه مثل آن حريص محرومست

كه باز مى نشناسد ز فربهى اماس

Yaᶜnī, ekābirān-ı zamāndan ümīdvār-ı iḥsān olanuñ ḥāline vech-i ḳıyāsdan naẓar iderüm ki anuñ mes̱eli şol ḥarīṣ-i maḥrūmdur ki; semizlik ile ᶜillet-i veremi birbirinden farḳ eylemez dimekdür. Nezāketle, bu mis̱llü kimesne muḥaḳḳaḳ aḥmaḳdur dimege işāret vardur. (...[S132a]...) Pes ḥāl ü şānları böyle perīşān

olanlardan ümniyye-i kerem ü iḥsān, leb-i mār-ı pür-zehrden āb-ı ḥayāt ṭalebiyle yeksāndur. İmdi ḫalāyıḳı kendiñden dūr ve kendiñi ḫalāyıḳdan mehcūr idüp, küşe-gīr-i ᶜuzlet ve ḫalḳdan ḳaṭᶜ-ı ümīd-i raġbet itmek gerekdür. Nitekim nāẓımuñ [Ü116a] mıṣrāᶜ-ı s̱ānīdeki ᶜibāresinüñ ẓāhiri ᶜuzlet-nişīn ol dimege daḫı muḥtemeldür. (...) Pes aḥvāl-i ḫalāyıḳ bu vechile muḫtell olup kendülerden kerem ü iḥsān meslūb ve her biri bu ᶜayb ile maᶜyūb oldıġın istibṣār iden merdān-ı İlāhī anlardan iᶜtibār alup, il āyīnesinde kendi ᶜaybını görüp ıṣlāḥına saᶜy itmek lāzım oldıġın īmā żımnında ṣarāḥaten eyidür:

❬ هرکه او بر عیب خود بینا شود ❭ Her kim ki kendi ᶜaybını görici olur. **Her ki**, «her kim ki». **O**, żāmīrdür; her ki kelimesine rāciᶜdür. Maᶜnā «o kimesne» dimekdür. **Ber-ᶜayb-ı ḫod**, iżāfetle «kendi ᶜaybı üzerine» yaᶜnī «kendi ᶜaybını» dimekdür. ᶜAyb, her nesnenüñ ḳıymetine ve ẕātına noḳṣān viren nesnedür. **Bīnā**, ṣıfat-ı müşebbehedür; «görici» dimekdür. **Şeved**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «olur» dimekdür.

❬ روح اورا قوتی پیدا شود ❭ Anuñ rūḥına ḳuvvet-i ᶜaẓīm peydā olur. **Rūḥ-ı o-rā**, «anuñ rūḥına» yaᶜnī «ḳalbine» dimekdür. Zīrā ḳalb didigimiz ṣadruñ yesārında bir pāre laḥm-i mücevvefdür [S132b] ki maᶜden-i rūḥdur. Ve anda bir siyāh ḳan vardur ki aña ḳalb-i cismānī diler. Ve anuñ vāsıṭasıyle bedene müteᶜalliḳ olan ḳalb-i rūḥānīdür ki eger fażl-ı İlāh ile maẓhar-ı nūr-ı ḳuvvet olur ise saᶜādet ṣāḥibinüñdür. Ve illā ḫiẕlān ile ālūde olur ise neᶜūẕü bi'llāh ġışāve-gīr-i ẓulmet-i ḳasvet olup ṣāḥibine bāᶜis̱-i nekbet olur. Bu keyfiyyet eks̱erī kendi ᶜaybını hüner ḳıyāsıyle cessās-ı ᶜuyūb-ı nās olanda olur dimişlerdür. **Ḳuvvetī**, ḳuvvet-i ᶜazīme dimekdür. Ḳuvvet, berklik ve muḥkemlik maᶜnāsınadur. Āḫirindeki yā' [Ü116b] taᶜẓīm içündür. Pes rūḥuñ metāneti, ḳalbüñ kelime-i nāciyye üzre s̱ebātı ve ḥayāt-ı ebedī ile ḥayātından kināyedür. Böyle olan rūḥ ḥıfẓ-ı İlāhīde maḥfūẓ ve ᶜayn-ı ᶜināyetu'llāh ile hemīşe melḥūẓ olur. **Peydā**, Fārisīdür; aṣl maᶜnāsı maẓhardür ki muḳābili, maḫfī maᶜnāsına olan pinhāndur. Lākin bunda bi-maᶜūneti'l-maḳām «ẓāhir» maᶜnāsınadur ki āşkār dimekdür. **Şeved**, kemā-merre «olur» dimekdür. Maᶜlūm ola ki kendi ᶜaybını görici olmaḳ, kibr ü ġurūr u ᶜucb ile pür-ḳuṣūr olmaḳdan ümniyyete bādī ve her ḥālde selāmete bāᶜis̱dür. Pes böyle olan merd-i ġayūruñ nişānı, sātir ü ḥalīm olup āḫaruñ ᶜuyūbını setr idüp ḳabāyıḥ-ı ġayr-ı tesāmüḥ ile iġmāż ve kendi ᶜaybını ıṣlāḥa saᶜy ile āḫardan menᶜ-i lisān-ı iᶜtirāż ḳılmaḳdur. Nitekim bu ṭā'ifenüñ saᶜādeti beyānında طوبى لمن شغل عيبه عن عيوب الناس ḥadīs̱-i şerīfi ve daḫı ستر ستر من ḥādīs̱-i münīfi kāfīdür dimişlerdür. Ve fi'l-ḥaḳīḳa bu maḳūle ricāle, ṣāḥib-i ḫayr-ı ḫiṣāl ve merd-i ḥamīde-fiᶜāl ıṭlāḳ olınmışdur. (...) Ḳaldı ki bunlaruñ ḫilāfına sālik olan merd-i hālik, āḫara eyledigi ṭaᶜn u ᶜuyūb u ẕünūbe mübtelā olmadıḳca ḳarīn-i mevt-i mehālik olmadıġı لم‌يمت حتى يبتلىبه من عير اخاه بذنب ḥadīs̱-i şerīfiyle s̱ābitdür. Ḥattā bir merd-i nā-hemvār saña taᶜdād-ı ᶜuyūb ile dil-āzār oldıḳda aña muḳābele itmeyüp:

من خجلم از عمل خام خویش

تو بملامت مکنم سینه ریش

mażmūnıyle aña cevāb ve bu vechile iẓhār-ı hicāb eylemek kāmiller kārıdur dimişlerdür. İnşā'a'llāhu teᶜālā [S133a] bu baḥs̱ maḥallinde tafṣīl olınur.

Der-Beyān-ı İḫlāṣ Der-Aᶜmāl

Pes nāẓım aḳvālüñ ḥālin beyān ᶜaḳabinde aᶜmāli beyāna şurūᶜ eylemişdür.

﴿ هر كه باشد اهل ايمان اى عزيز ﴾ Her kim ki ehl-i īmān ola iy ᶜazīz. **Her ki**, «her kim ki»; **bāşed**, «ola»; **ehl-i īmān**, «kāmil īman ṣāḥibi» dimekdür. **İy ᶜazīz**, «iy ᶜazīz olan kimesne!» dimekdür. ᶜAzīz, aṣl ḳavī ve ġālib ve şerīf ve ᶜaẓīm maᶜnāsınadur. Lākin [Ü117a] ıṣṭılāḥ-ı sūfiyyede; ᶜilm ü fażl u kemālde mümtāz-ı aḳrān ve ḫıṣāl-i ḥamīdede müşārun bi'l-benān olan meşāyıḫ-ı kibāra ıṭlāḳ olınur. Ve bu taᶜbīri nāẓım ekṡer-i maḥallde īrād buyuracaḳdur.

﴿ پاک دارد چار چيز از چار چيز ﴾ Dört nesneyi dört nesneden pāk ṭutar. **Pāk**, «ṭāhir»; **dāred**, «ṭutar»; **çār çīz**, «dört nesne»; **ez-çār çīz**, «dört nesneden» dimekdür. Āti'l-beyān olan eşyā'-i erbaᶜa; ḳalb ve lisān ve baṭn ve aᶜmāldür ki, ḥased ve kiẕb ve ġıybet ve ḥarām ve riyādan pāk olmaludur. Nitekim buyurur:

﴿ از حسد اول تو دل را پاک دار ﴾ Evvel sen ḳalbüñi ḥasedden pāk ṭut. **Ez-ḥased**, «ḥasedden» dimekdür; ᶜArabīdür. Maᶜnāsı; kendüde ṣalāḥ-ı dünyevī olan niᶜmet-i Mevlānuñ bir kimseden zevālin istemekdür. Yāḫod ḳable'l-vuṣūl ol niᶜmetüñ ᶜadem-i vuṣūline olan maḥabbeti ᶜadem-i inkārdur. Ve bu vechile inkār bi'l-ittifāḳ lā-be'sdür. Lākin ᶜadem-i vuṣūl-i niᶜmete olan maḥabbetüñ eṡeri ḳavlen veyā fiᶜlen cevāriḥden ẓāhir olur ise ḥaseddür ve ḥarāmdur. Ammā bu vechile cevāriḥden eṡeri ẓāhir olmaz ise ḥurmetinde ve ṣāḥibinüñ āṡim olmasında iḫtilāf vardur. Ammā zevālin murād itmeyüp ol niᶜmetüñ miṡlini murād veyā temennī eylemek ġıbṭadur. Ġıbṭa umūr-ı dīnde mendūbdur lākin umūr-ı dünyevīde meẕmūmdur. Ḥattā muḥaḳḳıḳīn ᶜindinde muṭlaḳā ġıbṭa cā'iz degüldür. (...) **Evvel**, maᶜlūmdur. **Tu**, żamīr-i ḫiṭābdur; «sen» dimekdür. **Dil-rā**, «ḳalbi» dimekdür. **Pāk**, «ṭāhir»; **dār**, [S133b] «ṭut» dimekdür. Maᶜlūm ola ki ḥased aḥvāl-i ḳalbiyyedendür. Ḳalbi andan pāk itmek evvelā emrāż-ı ḳalbi bilmege mevḳūfdur. [Ü117b] Ve nāsı mir'āt eylemek ol maraża ᶜilāc-ı ṡānī idigi maᶜrūfdur. Ve maraż-ı meẕkūr sū'-i ḫulḳdan peydā olınur. Zīrā ṣāḥibi bir ẕenbden çıḳmaz illā ẕenb-i āḫara düşer. Böyle bir ẕenb-i aᶜẓamdur. (...) Ve ᶜinde'l-meşayıḫ rāh-ı Ḥaḳḳda ḥased ḳadar bir düşvār ᶜaḳabe yoḳdur. Zīrā şeyṭān-ı laᶜīnüñ maṭrūdiyyeti ḥased belāsındandur. Ve ḥased ḫāne-i vücūd-ı pāk-i insānı mülevveṡ ider. Ol zamān cesed, menzil-i ḥased olur. Anuñ ṭathīri, āb-ı ᶜilm ü ᶜirfāna menūṭdur ve mü'min bu ḫānenüñ taṭhīrine saᶜy ile me'mūrdur. Zīrā mü'min kaᶜbeden eşref ve ḳalbi maḫzen-i nūr-ı İlāhīdür. Ol maḫzenüñ ṭılısmı cesed-i ḫākīdür ki, derūnında olan ḫazīneyi göstermez ve şeyṭān-sīret olanlara anuñ fetḥ ü müşāhedesine [Ü118a] yol virmez. İmdi ḥażret-i Ḫalīlu'llāh, taṭhīr-i Beyt-i İlāh ile me'mūr oldıġı gibi Beytden eşref olan ḫāne-i ḳalbi, mü'min olan [S134a] kimesne ḳāẓūrāt-ı eḥādīṡ-i nefsānī ve ercās-ı vesāvis-i şeyṭānī ve devāᶜī-i hevā vü heves ve ednās-ı ḥased ve ṣıfāt-ı redī'e-i pür-ḫār u ḫasdan pāk idüp ḥavl-i beyt-i ḳalbde ṭā'if olan erbāb-ı sülūk-i iştibāḳ-güzīn ve maḳām-ı ḳalbe vuṣūl ile televvünāt-ı nefsi ḳatlde muḳīm olan ᶜākifīn ve mertebe-i rıżā ve maḳām-ı tecellā-yı ṣafāya bāliġ ü ḫāżıᶜ ve vaḥdetde ḳānit olan rākiᶜīn zümresine dāḫil olmaḳ gerekdür. İmdi mehālik-i meẕkūreyi celb iden ḥasedi ḳalbüñden selb eyle.

﴾ خویشتن را بعد از ان مؤمن شمار ﴿ Andan ṣoñra kendü kendiñi mü’min-i kāmil ṣay. **Ḫᵛīşten-rā**, āḫirindeki rā’, edāt-ı mefᶜūldür; maᶜnā «kendiñi» dimekdür. **Baᶜd-ez-ān**, «andan ṣoñra» dimekdür. Yaᶜnī ḳalbüñi ḥasedden pāk itdikden ṣoñra dimekdür. Ān ile işāret buñadur. **Mü’min**, ism-i fāᶜildür, «muᶜteḳıd» dimekdür. Bundan murād mü’min-i kāmildür. Ve daḫı lafẓ-ı mü’min, vāhibü’l-emn maᶜnāsınadur; esmā’-i ḥüsnādandur. Pes mü’min-i muvaḥḥidüñ ismi, esmā’-i ḥüsnā ile bir ṣīġada vāḳıᶜ olmaḳ; mü’minüñ maẓhariyyet-i ġufrānına dālldür diyü Şerḥ-i ᶜAynü’l-ᶜAmelde, ᶜAliyyü’l-Ḳārī niçe aḳvāl ü aḫbār rivāyet eylemişdür. **Şumār**, emr-i ḥāżırdur; «ṣay» dimekdür. Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ bu beyti; īmān, buḫl ü şuḥḥ ve ḥased ile bir ḳalbde cemᶜ olmaz diyü mervī olan ḥadīs̱-i şerīfe mebnīdür. Bu mis̱llü terhībāt şerᶜde kes̱īrdür. Belki ḥāsid, şirk-i ḫafīden ḫālī olmaz diyü tefāsīrde olan taḥḳīḳa mebnīdür. Beyānı böyledür ki ḥāsid نحن قسمنا maḳsūm olan ḥıṣṣa-i niᶜmete rāżī vü şākir olmayup neᶜūẕü bi’llāh maḥsūduñ niᶜmetine nāẓır oldıḳca: “Bu niᶜmete müsteḥaḳḳ benüm gibi ehl iken, Ḫudā anı ol kimseye virdi” dimek maᶜnāsınca ḥāşā Ḫudāya cehl is̱bāt itmiş ve şirk-i ḫafī yolına gitmiş olur dimişlerdür, intihā. Ve İmām-ı Rāzī raḥimehu’llāh eyidür: Ḥased ondur; ṭoḳuzı ᶜulemāda ve biri sā’irlerdedür. Ve ᶜilm ondur; ṭoḳuzı ᶜIrāḳda ve biri eṭrāfdadur. Ve īmān ondur; ṭoḳuzı Yemende ve biri eṭrāfdadur. [Ü118b][18] Ve ᶜaḳl ondur; ṭoḳuzı ricālde ve biri nisvāndadur. Ve berakāt ondur; ṭoḳuzı Şāmda ve biri sā’ir buldāndadur. Ve meṣā’ib ondur; ṭoḳuzı ṣuleḥāda ve biri ehl-i dünyādadur. Ve ẕillet ondur; ṭoḳuzı Yehūd ṭā’ifesinde ve biri sā’ir nāsdadur. Ve tevāżuᶜ ondur; ṭoḳuzı [S134b] ṭā’ife-i Naṣārāda ve biri sā’irlerdedür, intihā. İmdi bundan fehm olındıġı üzre ḥased, kes̱īrü’l-vuḳūᶜdur. Ve ḫāne-i ḳalbi muḫarrib olıcı bir maraż-ı şūm u ciger-sūz olan bir nār-ı semūmdur ki meskeni, ḳulūb-i küffār ve ḥāsid hemīşe ol ᶜillet-i bī-dermān ile bīmārdur. (...) İnşā’a’llāhu teᶜālā aşaġıda ḥasedüñ daḫı mufaṣṣal beyānı ẕikr olınacaḳdur, ve mina’llāhi’t-tevfīḳ.

﴾ پاک دار از کذب و از غیبت زبان ﴿ Dili kiẕb ü ġıybetden pak ṭut. **Pāk dār**, «arı ṭut»; **ez-kiẕb**, «yalandan»; **ez-ġıybet**, kiẕb üzre maᶜṭūfdur; maᶜnā «ve daḫı ġıybetden» dimekdür. **Zebān**, edāt-ı mefᶜūl taḳdīriyle «zebān-rā» yirindedür. Maᶜnā «dili» dimekdür. Maᶜlūm ola ki münkerāt ve envāᶜ-ı mühlikāta menşe’ olan aᶜżā sekizdür ki anlar: yed ve ricl ve ᶜayn ve üẕn ve lisān ve baṭn ve ferc ve ḳalbdür. Ve daḫı lisānuñ altmış āfātı vardur; āfāt-ı meẕkūrenüñ içinden kiẕb ü ġıybet baᶜżdur. Cümlesinden ḫuṣūṣıyle kiẕb ü ġıybetden lisānı pāk ṭutmaḳ ehemm ü elzemdür. Zīrā lisān cirmi ṣaġīr lākin cürmi kebīr olan bir düşmāndur ki bundan ḥaẕer vācibterdür. مايلفظ من قول الا لديه رقيب عتيد āyet-i mecīdi bu beyānda kāfīdür. (...[S135a]...) Ve kiẕbüñ envāᶜ ve mülḥaḳātı vardur. Ḥattā yapma ru’yā söylemek ve niyyetinde ḫulf var iken bir kimesneye bir nesneyi vaᶜd eylemek ve her istimāᶜ eyledigin söylemek kiẕbden maᶜdūddur dimişlerdür. Ancaḳ ıṣlāḥ-ı ẕātü’l-beyn ve irżā’-i zevceyn ve ẓālim elinden maẓlūmı taḫlīṣ içün kiẕb söylemek cā’izdür. Ve ḥarbde ke-ẕālik böyledür dimişlerdür. Pes kiẕbüñ muḳābili olan ṣıdḳ-ı lisān evvelā sükūta mülāzemet ile dāreynde belā ve envāᶜ-ı ᶜaẕāb ü ᶜıḳābdan selāmet bulmaḳdur. Pes lisān-ı şerᶜde ṣıdḳ, lisānı kiẕbden taṭhīrden ᶜibāretdür. Ve taṭhīrüñ müsellem ṭarīḳı sükūtdur. Ve daḫı bir şey’üñ ṣıdḳı maᶜlūmuñ olmadıḳca anı tekellüm itmemekdür. Zīrā ṣıdḳı maᶜlūm olmayan şey’i taḥaddüs̱ ḥaḳḳında

[18] Ü nüshasında Ü118b-145a arasında metin eksiktir.

ḥadīs̱-i şerīf ile zecr vāḳıᶜ olmışdur ki budur روى مسلم عن ابى هريرة كفى بالمرء كذبا ان يحدث بكل ماسمع Yaᶜnī bir kimse içün kiẕb söylemek olsa ancaḳ her işitdigi sözi, ṣādıḳ mı veyā kāẕib mi diyü mübālāt itmeyerek naḳl ü iḫbār ider olsa ol kimseye bu keyfiyyet kiẕb yöninden kifāyet ider. Zīrā bir kişinüñ her bir istimāᶜ eyledigi ṣādıḳ olmaz dimekdür. (...[S135b]...) *Su'āl*: Şuᶜarā vü ẓurafādan mübālaġa-gūy olan ᶜurafā ḥaḳḳında mes̱elā:

Ger dirse Fużūlī ki güzellerde vefā var

İnanma ki şāᶜir sözi elbette yalandur

beyt-i rengīninüñ müfādı üzre ve daḫı

ᶜAceb mi ḫāne-ḫarāb olsa S̱ābitā şāᶜir

Kimüñ ya beytini maᶜmūr ider felekde dürūġ

beyt-i nezāket-āgīninüñ mıṣdāḳı üzre daḫı

Pādşāh-ı mülk-i naẓmem dirse ᶜĀlī ġamm degül

Serverā maᶜẕūr ṭut şāᶜīr bulınmaz lāfsız

mażmūn-ı belāġat-maḳrūnı üzre ve niçe bunlaruñ ems̱āli ebyāt-ı ṣādıḳāt üzre ve ḳaṣā'id ü ġazeliyyātda olan mübālaġat-ı şāᶜirāne üzre felekde şuᶜarādan yalancı kimse yoḳdur. Ḥattā Saᶜdü'd-dīn ᶜaleyhi raḥmetü'l-Meliki'l-Muᶜīn Muṭavvelinde اعذب الشعر اكذبه buyurmışdur. Böyle oldıġı ḥālde şuᶜarānuñ aḥvāli neye müncer olur? Maᶜa-hāẕā bunlaruñ her biri ḫazā'in-i maᶜārifüñ miftāḥı ve her biri zamānınuñ sulṭān-ı ṣāḥib-i ṣalāḥıdur. Bu su'āl olınur ise cevāb böyledür ki: Şuᶜarānuñ güftār-ı dürer-bārı mübālaġadan kināye ve iddiᶜāya maḥmūldür. Pes kiẕb ile kināyenüñ beynlerinde farḳ ẓāhirdür ki kiẕbüñ ḳā'ili sözinüñ ṣıdḳını daᶜvā idüp is̱bātına ityān-ı yemīn-i ġamūs ile me'nūs olur. Ammā şuᶜarāyı söyletseñ maḳālesinüñ nefsü'l-emre muṭābaḳatin daᶜvā itmeyüp mübālaġadan kināyedür dir. Pes mübālaġa-gūy olan bedīᶜu'l-beyān, yalan ᶜıṭlāḳ olınmadıġı maḥallinde mesṭūrdur. Ḳaldı ki sābıḳda beyān olıdıġı üzre ġıybet, ḥarām-ı ḳaṭᶜī ile ḥarāmdur. İmdi ol kelām-ı ġıybet-niṣāb, resīde-i semᶜ-i muġtāb olur ise; istiġfār ve ol kimse ile istiḥlāl lāzımdur. Ve illā yalñız tevbe-i ḫāliṣ kafīdür dimişlerdür. İmdi lisānı ġıybetden taṭhīr; hīç ġıybet kelāmı söylememek ve maḥallinde ṭurmamaḳ ve ol maḳūle kelāma ḳulaḳ urmamaḳ ve eger kendüden ṣudūr itmiş olur ise der-ᶜaḳab tevbe eylemekden ᶜibāretdür. (...[S136a]...) Ve keyfe lā ki kiẕb ile ġıybet ṣāḥibinde kemāl-i īmān bulınmaz. Nitekim eḥādīs̱-i şerīfe ve aḫbār-ı münīfe ile müfādlarınca kiẕb, mücānib-i īmāndur. Ve ġıybet ü nemīme īmānı budanmış şecer gibi bī-aġṣān ider, ṣadaḳa Rasūlu'llah. Binā'en ᶜaleyh nāẓım mıṣrāᶜ-ı s̱ānīde eyidür:

﴿ تا كه ايمانت نيفتد در زيان ﴾ Tā ki īmānuñ żarar u ḫüsrāna düşmeye. Murād, kiẕb ü ġıybete ıṣrār sebeb-i sū'-i ḫitāmdur dimekdür. **Tā ki**, maᶜrūfdur. **Īmānet**, āḫirindeki tā', ḫiṭāb içündür. Maᶜnā «īmānuñ» dimekdür. **Ne-yüfted**, nefy-i istiḳbāldür; «düşmeye» dimekdür. **Der-ziyān**, «żarara» dimekdür. Żarar, ḥāl ü istiḳbālden eᶜammdur. Cümlesi, żaᶜf u īmān ve ḥasbe'l-ıṣrār sū'-i ḫitāma sebebiyyet-i ḫusrānīdür, neᶜūẕü bi'llāhi min-ẕālik.

﴿ پاک اكر دارى عمل را از ريا ﴾ Eger ᶜameli riyādan pāk ṭutar iseñ. **Pāk eger dārī**, eger pāk dārī taᶜbīriyle kelāmda taḳdīm ü te'ḫīr vardur. Eger, edāt-ı şarṭdur. Dārī, mużāriᶜ-i müfred-i muḫāṭabdur; fiᶜl-i

şarṭdur; «ṭutarsañ» dimekdür. Pāk, «ṭāhir» maʿnāsınadur. **ʿAmel-rā**, «ʿameli» dimekdür. ʿAmel, ʿayn ve mīmüñ fetḥalarıyle ʿArabīdür; «iş ve güç» maʿnāsınadur. Murād, ʿamel-i āḫiretdür. Cemʿi aʿmāldür. Ve ʿamelde ḳavī olana «ibnü ʿamel» dirler. ʿAmelüñ Fārisīsi «kār»dur ve kesr ile «kiyā» daḫı dirler. Rā, edāt-ı mefʿūldür. **Ez-riyā**, «riyādan» dimekdür. Riyā, elsine-i s̱elās̱ede müstaʿmeldür. Luġatde maʿnāsı maʿrūfdur. Ammā ıṣṭılāḥ-ı şerʿde ʿamel-i āḫiret ile nefʿ-i dünyā murād itmek yāḫod nefsine ikrāh ile [S136b] melce'i yoġıken ʿamel-i āḫiretüñ delīlini veyā kendini nāsa iʿlāmdur. Bunlar riyā'-i ehl-i dīndür. Nāẓımuñ daḫı murādı budur. Ammā ehl-i dünyanuñ riyāsı, aʿmāl-i dünyā ile ḳulūb-i nāsda menzilet bulmaġa muḥabbetdür, intihā. Maʿlūm ola ki riyā, āfet-i ḳalbdendür. Ve daḫı mā-bihi'r-riyā beşdür. Evvelkisi; bedendür ki ehl-i dīne nisbeten mes̱elā iẓhār-ı żaʿf ve hüzāl ile gūyā riyāżat u kes̱ret-i ʿibādetden bī-mecāliyyet göstermekdür. Ve ehl-i dünyāya nisbeten neżāfet ve iẓhār-ı levn-i ṣāf ile iʿtidāl-i ḳāmet ve ems̱ālin irā'etdür. İkincisi; mes̱elā ehl-i dīne göre hey'āt-i ṣūfiyāne ve ehl-i dünyāya göre ḳıyāfet-i kibārāne ile teşekküldür. Üçüncisi; aḳvāldür ki ehl-i dīne göre mes̱elā vaʿẓ u naṣīḥat ve gūyā evrād u eẕkāra müdāvemet ṣūretiyle leblerin ḥareket itdürmekdür. Ve ehl-i dünyāya göre ebyāt u eşʿār-ı ḥikmet-ās̱ār ve feṣāḥat u belāġate ibtidārdur. Dördincisi; ehl-i dīne göre dirāzī-i namāz u niyāz ve ehl-i dünyāya göre ḥālet-i meşiyyetde dāmen-keş olaraḳ meraḥ u tecennünle ılġardur. Beşincisi; ehl-i dīne göre kendüye mürşid disünler içün bir yire ʿazīmetinde eṣḥāb u telāmiẕleriyle gitmekden maḥẓūẓiyyetdür. Ve ehl-i dünyāya göre kendüye her vechile ḳuvvete mālikdür disünler içün bir yire etbāʿ ile ʿazīmet ve dīde-i dünyāda melḥūẓ-ı ʿayn-ı iʿtibār olmaġa maḥabbetdür. Pes ʿamel-i dünyā ile riyā eylemek tezvīrden ḫālī oldıḳda ḥarām degüldür; lākin şerʿān meẕmūmdur. Ammā ʿamel-i āḫiretüñ cümlesinde riyā ḥarāmdur. ان اخوف ماخاف عليكم الشرک الا صغرالرياء ḥadīs̱-i şeref-efzā mażmūnı üzre riyā şirk-i ḫafīdür. Nitekim ولا يشرک بعبادة ربه احدا āyet-i şerīfi maʿnā-yı münīfinden bu murād-ı müstefāddur dimişlerdür. (...[S137a]...) İmdi riyādan ictināb u iḥtirāzda diḳḳat-i tāmm gerekdür. Zīrā riyā, debīb-i nemlden aḫfādur. Binā'en ʿaleyh ḫāṭıra ḫuṭūrında kendü ile ḥibā beyninde olan tereddüd-i ātī ve baġıyye-i şeyṭāna dā'ir olan ḥālātı fehmde mücāhede vü muḥārabeye iḥtimām ve lisān-ı cünbān ile ẕikr-i Sübḥāna iştiġāl-i tāmm ehemm ü elzemdür dimişlerdür. Ve keyfe lā ki ṣūret-i ṣalāḥa mütelebbis olan nefs-i levvāmenüñ ʿibārātı olan kelimāt-ı ḫavāṭırda riyā-pīşelik, ḳand-i cüllābī içine zehr taʿbiyesine beñzer. Ve meşhūrdur ki nuḳre-i sīmüñ ẓāhiri egerçi beyāżdur, lākin anı taʿdād veyā bir zamān anı merhūn-ı ceyb ü cüzdān eyleyenüñ elbette dest-i tābnāki ve ceyb-i cāme-i pāki siyāh olur. Ke-ẕālik aʿmāl ile riyānuñ ḥālleri böyledür; iḥtirāzında diḳḳat gerekdür. Eger bu vechile ʿameli riyādan pāk ṭutarsañ:

﴿ شمع ايمان ترا باشد ضيا ﴾ Senüñ īmānuñuñ şemʿine żiyā vü nūr olur. **Şemʿ-i īmān-ı tu-rā**, tetābuʿ-ı iżāfet ile maʿnāsı «īmānuñuñ şemʿi» yaʿnī şemʿ gibi olan īmānuñ dimekdür. Bundaki iżāfet bi-lüceyni'l-mā' ḳabīlindendür. Şemʿ, fetḥ-i şīn-i muʿceme ve sükūn-ı mīm ile Fārisīdür. Ammā fetḥ-i şīn ve kesr-i mīm ile ʿArabīdür ki «mūm» dimekdür, keẕā fī's-Sūdī ʿale'l-Ḥāfıẓ. Ve luġat-i Aḫterīde eyidür: Şemʿ, fetḥateyn ile ve ʿinde'l-baʿż teskīn-i mīm ile mūm maʿnāsınadur, intihā. **Īmān**, maʿrūfdur. Tu-rā, aṣlı vāv ile tū-rā idi; vāvı ḥaẕf olınmışdur. Ve bu ḳāʿide-i Fārisiyye Tuḥfetü'l-Mülūkden naḳlen beyān olınmışdur. **Bāşed**, «ola». **Żiyā**, ʿArabīdür; merre tafṣīlehū rūşen maʿnāsına Fārisīde daḫı şāyiʿdür. İmdi

şemᶜ-i īmānuñ pür-żiyā olması ṣāḥibinüñ ṣāḥib-i iḫlāṣ olan meṣābīḥ-i hüdā olmaġından ᶜibāretdür. Pes bunda طوبى للمخلصين اولئک مصابيحالهدا ḥadīs̱-i şerīfine īmā vardur dimek mümkindür. Fe-ᶜalā-hāẕā mefhūm-ı muḫālif-i maᶜnā-yı beyt üzre; riyā çirk-ābıyle ālūde olan ᶜamelüñ ᶜāmilinüñ sirāc-ı īmānında nūr-ı hüdā bulınmayup; ḫāne-i īmān olan ḳalbi, ẓulmet-i riyā ile siyāh ve kendüsi maẓhar-ı ġażāb-ı İlah olur dimege işāret vardur. Pes mürā'ī bu vechile meẕmūm ve sīreti [S137b] ṣūretinden şūmdur. Ḥattā riyā vü sālūs̱ī ile ṣūretā delḳ-pūş olan zāhid-i ḫuşk ḥaḳḳında:

کند چو شيخ ز حيوانى اينقدر پرهيز

بحيرتم که چرا در لباس حيوانند

buyurmışlardur. Ve daḫı

زاهد چه بلايى توکه اين رشتهٔ تسبيح

از دست تو سوراخ بسوراخ کريزد

Yaᶜnī, iy zāhid-i ḫuşk! Sen ne belāsın ki bu rişte-i sübḥa-i ṣalāḥ-nişān senüñ elüñden delükden delüge gürīzan olur dimişlerdür. Ve keyfe lā ki riyā-pīşe olan cemāᶜat-i cāmiᶜ ve kāse-i çeşm-i sālūs̱ī ile s̱eḳābet-kün-i sāḥa-i ṣavāmiᶜ olan zühhādı, zinādan mütevellid ṭıfl-ı ḥarāmuñ endāḫte-i gūşe-i mescid ḳılan rūsbī vü ḳaḥbeye teşbīh idüp Mīrzā Vaḥīd dimişlerdür ki:

اشک رياى زاهدان ريخت بخانهٔ خدا

قحبه بمسجد افکند طفل حرام زاده را

Belki mürāyīnüñ mes̱ūb-ı riyā olan aᶜmāl-i müzaḫrafātı, maṣrūḥ-ı zāviye-i mescid olan veledü'z-zinādan eşedd ve naẓar-ı raḥmetden ebᶜad idigi ẓāhir ü bāhirdür.

﴿ چون شکم را پاک دارى از حرام ﴾ Çūn ḳarnını ḥarāmdan pāk ṭutasın. **Çūn**, «çünki»; **şikem**, kesr-i şīn-i muᶜceme ve fetḥ-i kāf-ı ᶜArabī ve sükūn-ı mīm ile Fārisīdür. Türkīsi «ḳarın» ve ᶜArabīsi «baṭn»dur. Nitekim yemegi ziyāde çoḳ yiyen kimesneye Fārisīde «şikem-bende»; ᶜArabīde «ᶜabdü'l-baṭn»; Türkīde «ḳarın ḳulı» dirler. Āḫirindeki **rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Pāk**, «ṭāhir»; **dārī**, «ṭutasın»; **ez-ḥarām**, «ḥarāmdan» yaᶜnī maṭᶜūmāt u meşrūbāt-ı muḥarrameden dimekdür. Pes herkes içün ḥāle muvāẓabet ve ḥarāmdan mücānebet itmek lāzımdur. Zīrā ġıdā-yı ḥarām ile perverde olan cesed cennetden maḥrūm oldıġı ان الله حرمالجنة على غذى الحرام ḥadīs̱-i şerīfinden maᶜlūm u meczūmdur. Ḥattā ekl-i ḥarām ile ṭāᶜat ġayr-ı maḳbūledür diyü ᶜAynü'l-ᶜİlmde mesṭūrdur. İmdi her mü'mine ṭaleb-i ḥalāl, ġaraż-ı lāzımü'l-imtis̱āldür. Ḥattā ṭaleb-i ḥalālde kedd-i yemīn ü ᶜaraḳ-ı cebīn ile zaḥmet-ḳarīn olmaḳ bāᶜis̱-i maẓhariyyet-i ġufrān idigi من بات كالا فى طلب الحلال بات مغفورا ḥadīs̱-i şerīfinden nümāyāndur. (...[S138a]...) Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ kelāmındaki ḥarām li-ᶜaynihi ve ḥarām li-ġayrihiden eᶜamm ve her birlerinden ictināb ehemmdür. Ve fevḳa'ş-şibaᶜ idḫālü'ṭ-ṭaᶜām daḫı bu ḥarāmuñ mülḥaḳātından idigi inşā'a'llāh ḳarīben maḥallinde beyān olınur.

﴿ مرد ايمان دار باشى والسلام ﴾ Merd-i īmāndār olursun ve's-selām. **Merd**, fetḥ-i mīm ve sükūn-ı rā' ve dāl ile «er» maᶜnāsınadur ki ᶜArabīsi «racül»dür. **Īmāndār**, terkīb-i tavṣīfīdür; «īmān ṭutıcı» dimekdür. **Bāşī**, mużāriᶜ-i müfred-i muḫāṭabdur; «olursun» dimekdür. **Ve's-selām**, bu kelāmda birḳaç

te’vīle iḥtimāl vardur. Evvelā; vāv «maᶜa» maᶜnāsına olmaġıla selām, meşāḳḳ-ı dāreynden necāt bulmaḳ maᶜnāsına olur. Nitekim ḥadīs̱-i ġarībde و فی شر لقلقة و قبقبة و دبدبة فقد و فی‌النار vārid olmışdur. Laḳlaḳ, «lisān»; ḳabḳab «baṭn»; debdeb «ẕeker»dür. Pes bunlaruñ şerrinden viḳāyet ve muḥāfaẓalarına müdāvemet, nīrāndan selāmet ve sebeb-i duḫūl-i cennetdür. (...) S̱āniyen; vāv, ḳasem içün olup selāmdan ism-i Allāh murād olınmaḳdur. S̱ālis̱en; ᶜādet-i erbāb-ı kelām üzre ḫitām-ı maḳāl-i şeref-iḫtitāmda ve’s-selām didikleri gibi olmaḳdur. Murād; ictināb-ı ḥarām, emr-i lāzımü’l-ihtimāmdur ve müctenib-i ḥarām, Rüstem ü Sāmāndan ziyāde merd-i ḳaviyyü’l-İslāmdur dimekdür. Nitekim ḥażret-i Mevlānā kitāb-ı Mes̱nevī ve ḫiṭāb-ı maᶜnevīsinde, ictināb-ı ḥarām iden merdānı medḥ ve kitāb-ı dīgerde

عنان بازیچان نفس از حرام

بمردی ز رستم کذشتند سام

diyü buyurmışdur.

﴿ هرکه دارد این صفت باشد شریف ﴾ Her kim ki bu ṣıfatı ṭutar şerīf [S138b] ola. **Her ki**, «her kim ki»; **dāred**, «ṭutar»; **īn ṣıfat**, «bu ṣıfatı» dimekdür. Īn ile işāret ḳarībe mevżūᶜ olmaġın müşārun ileyhi baṭnı ḥarāmdan taṭhīrdür. Ḳaldı ki meẕkūr iᶜtibāriyle eşyā’-i erbaᶜa-i meẕkūreye işāretdür dimekdür daḫı mümkindür. Ṣıfat, nişān ve ᶜalāmet maᶜnāsınadur. **Bāşed**, «ola»; **şerīf**, ṣāḥib-i rütbe-i ᶜālī ve ᶜazīz dimekdür. Murād şeref-i dāreyn ile müşerref ola dimekdür.

﴿ ور ندارد دارد ایمان ضعیف ﴾ Ve eger ṭutmaz ise īmān-ı żaᶜīf ṭutar. **Ver**, ve eger kelimesi gibi edāt-ı şarṭdur. **Ne-dāred**, nefy-i istiḳbāldür ve ficl-i şarṭdur; «ṭutmazsa» dimekdür. Mefᶜūli maḥẕūfdur; ṭaḳdīr-i kelām «īn-rā» dimekdür. **Dāred**, cüz’-i şarṭdur; «ṭutar» dimekdür. **Īmān-ı żaᶜīf**, «ḳuvvetsiz īman» dimekdür. Bu kelām, meẕheb-i Ḥanefī üzre īmān ziyāde ve noḳṣān olmaz; lākin ḳuvvet ü żaᶜfa ḳābildür didiklerine mebnīdür. Pes nāẓımuñ beyān-ı icmālī ᶜaḳabinde tafṣīle şurūᶜ idüp aḫẕ bi’l-ḳurb ḳāᶜidesi üzre rābiᶜuñ ḥālin beyān buyurmışdur ki:

﴿ هرکه باطن از حرامش پاک نیست ﴾ Her kim ki anuñ derūnı ḥarāmdan ᶜārī degüldür. **Her ki**, «her kim ki»; **bāṭın**, ẓāhirüñ muḳābilidür; «iç» maᶜnāsınadur ki Farisīde derūn ile taᶜbīr olınur. **Ez-ḥarāmeş**de olan şīn, żamīr-i bāṭın kelimesinüñ āḫirine maᶜṭūfdur. Taᶜbīr; bāṭıneş, «anuñ derūnı»; ez-ḥarām, «ḥarāmdan»; **pāk nīst**, «ᶜārī degüldür» dimekdür.

﴿ روح او را ره سوی افلاک نیست ﴾ Anuñ rūḥı içün eflāk cānibine yol yoḳdur. **Rūḥ-ı o-rā**, «anuñ rūḥı içün». **Reh**, «yol» maᶜnāsınadur; «rāh»dan muḫaffefdür. **Sūy-i eflāk**, iżāfetle «eflāk cānibine» dimekdür. **Nīst**, «yoḳdur». İmdi derūnı ālūde-i çirk-āb-ı ḥarām olanuñ cānı cānib-i ᶜulüvve ᶜurūcdan maḥrūmdur dimek birḳaç veche mebnīdür. Evvelā bu mis̱llü ḥarām-ḫoruñ ḥayevātında aᶜmāli ve ṭāᶜāt içün mekān-ı baᶜīdeye seyr ü sefer ile ālūde-i evsāḫ u ġubār ve bu vechile zaḥmeti meẓānn-ı icābet-i daᶜvet ᶜadd idüp tekrār tekrār “yā Rabb!” maḳālesiyle teferruḥ-ı bī-ḥisāb eylese, anuñ rūḥı müşābehesinde olan ṭāᶜāt u daᶜvātı ḳande müstecāb olur dimek istibᶜādına īmādur. (...[S139a]...) Pes bāṭını ḥarāmdan nā-pāk olanuñ rūḥı müşābehesinde olan ṭāᶜāt u ᶜibādātı ve niyāz u daᶜvātı rehyāb-ı cānib-i eflāk-i icābet olmaz. Ve memātında cānı semāvāta ᶜurūc ve aᶜlā-i ᶜıllīyīne vüṣūl ile miyāne-i ervāḥ-ı ehl-i ṣalāḥa vülūcdan dūr

oldıġını beyāndur. Nitekim bunuñ beyānında aḫbār-ı kes̱īre vārid olmışdur. S̱āniyen; bu kelām meşāyıḫ-ı ṣūfiyye ᶜindinde olan taḥḳīḳ-ı maḳām üzredür. Budur ki; ᶜinde'l-meşāyıḫ ḥiss ikidür. Biri ḥiss-i dünyevīdür ki, bu cihān ṣūretinüñ ᶜimāretinüñ esbābıdur. Bundan murād ẓāhiren ve bāṭınen dünyāya müteᶜalliḳ olan idrākātdur. Ve biri ḥiss-i dīnīdür ki andan murād, nerdbān-ı āsmān-ı maᶜnevī ve mirḳāt-ı derecāt-ı uḫrevī didikleri idrākāt-ı ᶜirfāniyye vü īḳāniyyedür. Pes mürşidān-ı ṭarīḳat, bu idrākāt eṣḥābınuñ vuḳūᶜ bulan ḫalelin ᶜilāc ile ıṣlāḥ idici eṭıbbā-yı şifā-baḫşlardur. Anlara ṭabībān-ı İlāhī dinildigi bu maᶜnācadur. Pes ḥiss-i ṣūrīnüñ ṣıḥḥati tenüñ maᶜmūrlıġındandur. Ammā ḳısm-ı s̱ānī olan ḥiss-i dīnīnüñ ṣıḥḥati bedenüñ vīrānlıġındandur. Fe-ᶜalā-hāẕā rūḥuñ ṭarīḳı, cismi evvel vīrān [S139b] idüp baᶜde yene maᶜmūr itmekdür. Yaᶜnī sālik-i rāh-ı cāna göre, ol rāhuñ ḥükmi mes̱elā ekl ü şürb-i ḥarām gibi evvelā şehevāt-ı nefsāniyyeyi cismden dūr ve leẕā'iẕ-i rūḥāniyye-i ᶜirfāniyye ile cismi pür-nūr ve ḳalbi maᶜmūr itmekdür. Tā ki ᶜurūc-ı āsmān-ı maᶜnevīye şāyān ola. Zīrā ervāḥ, ᶜālem-i bālādan teşrīfi ᶜilāvesiyle ṣāḥibini āsmān-ı rūḥānī cānibine ceẕb üzre iken rūḥuñ ṭarīḳına muġāyir ḥarekāt ile ittibāᶜ-ı şehevāt iden ten-perest, mertebe-i esfelde āb u nān-ı ḥarām ile ḳadrini pest idüp ṣıfat-ı ḥayvānī üzre her eline gireni tenāvül ile mertebe-i esfelde ḳalur. Binā'en ᶜaleyh rūh-ı pür-fütūḥı içün āsmān-ı maᶜnevī cānibine yol olmaz. Ve ḥarāma müvelliᶜ oldıḳca felāḥ ᶜālemini bulmaz dimekdür. Nitekim Ḫᵛāce Ḥāfıẓ-ı Şīrāzī

ترسم که صرفه نبرد دور باز خواست

نان حلال شیخ و آب حرام ما

buyurmışdur. Buña göre ekl ü şürb-i ḥarām māniᶜ-i seyr-i semā'-i kerāmet ve mezāḥim-i ᶜurūc-ı ᶜarş-ı velāyetdür. Ḥattā pāk-derūn olmayanuñ çeşm-i ḫayāli, semā ve ᶜarş-ı ᶜulüvv-i iştimāli ru'yāda daḫı göremez dimişlerdür. Zīrā ḥālet-i nevmde seyr-i ᶜarş-ı Raḥmān ve rūḥı hengām-ı bīdāra dek secde-i Sübḥān iden ancaḳ pāk-derūn olan ṣuleḥādur dimişlerdür.

﴿ چون نباشد پاک اعمال از ریا ﴾ Çünki aᶜmāl-i riyādan pāk olmaya. **Çūn**, «çünki»; **ne-bāşed**, fetḥ-i nūn-ı nāfiye ile maᶜnā «olmaya» dimekdür. **Pāk**, mefᶜūl-i ne-bāşeddür. **Aᶜmāl**, cemᶜ-i ᶜameldür; ne-bāşedüñ fāᶜilidür. **Ez-riyā**, «riyā vü sümᶜadan» dimekdür. Maᶜlūm ola ki luġat-i Fārisīde eṣḥāb-ı riyāya «dīn-fürūşān» dirler. Ve fi'l-ḥaḳīḳa erbāb-ı riyā, dīn-fürūşlardur ki ānifen beyān u taᶜrīf ve aḳsāmı ᶜıyān olınmışdı. Ve ᶜinde'l-meşāyıḫ ḥużūr-ı ḳalb ve niyyet-i ḫāliṣa ile olmayan ᶜibādāt riyādan maᶜdūddur. Nitekim ahd-i evvelde bir kimesne namāza āġāz ve ferāġdan ṣoñra Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem ol kimseye: قم صل فانک لم تصل buyurmaġın ol kimesne erkān-ı ṣalātda ḳuṣūr itmek ẓanniyle istīnāf ve ityān-ı erkāna isᶜāf eyledi. Baᶜde yene Faḫr-i kā'ināt ᶜaleyhi ekmelü't-teḥıyyāt ḥażretleri ol kimseye لا صلوة الا بحضور القلب buyurmışdur dimişlerdür. Murād; ṣalāt-ı kāmile ancaḳ ḥużūr-ı ḳalb ve niyyet-i ḫāliṣa ile olur dimekdür. Ḥattā İbnü Cevzī Muḫtaṣarında [S140a] eyidür: Her ṣalātda fātiḥa-i şerīfe ḳırā'etiyle اهدنا الصراط المستقيم āyetinüñ maᶜnā-yı şerīfi: Yā Rabb! Namāzumuzı ehl-i riyānuñ niyyet-i ḫāliṣasız olan namāzına ḳarışdurma dimekdür diyü tefsīr buyurdıḳların taṣrīḥ eylemişdür. Pes riyā ile meşūb olan ᶜamel maᶜyūb oldıysa:

﴾ هست بيحاصل چو نقش بوريا ﴿ Būriyā naḳşı gibi bī-fā'idedür. **Hest**, bunda edāt-ı ḫaber olan «est» maᶜnāsınadur. Est ile hest birbirinüñ maᶜnālarına geldigi keṡīrdür; «**bī-ḥāṣıl** est» dimekdür; yaᶜnī «bī-fā'ide»dür. **Çū naḳş-ı būriyā**, iżāfetle «būriyā naḳşı gibi» dimekdür. Çū edāt-ı teşbīhdür. Naḳş bunda maᶜnā-yı meşhūrı üzredür. Ve gāh Fārisīde ḳuş çağırdıḳları beftere maᶜnāsına istiᶜmāl olınur. Lākin bunda murād degüldür. Būriyā, Fārisī vü Türkīde müstaᶜmeldür. ᶜArabīde żamm ile «būrī» dirler ki cemᶜi «bevārī»dür. Murād būriyā ḥaṣīrıdur ki anı fuḳarā-yı dervīşān döşenürler. Fārisīde aña fetḥ-i bā'-i muvaḥḥide ile «belāc» dirler. Pes būriyāda menḳūş olan ṣuver-i şecer, bī-ṡemer oldıġı ḥasebiyle ol naḳşdan fā'ide yoḳdur. Nitekim bī-nefᶜ olan nesneye ᶜArab «daḳḳu'l-ḥaṣīr» taᶜbīr eylemişlerdür. Ve ᶜAcem «naḳş-ı būriyā» ile edā iderler. Ve bu gūne teşbīhde taḫṣīṣuñ vechi budur ki baᶜżı nuḳūşuñ maḥallinden ḳalᶜ u izālesi yesīrdür. Lākin naḳş-ı būriyānuñ ḳalᶜı ġayet ᶜasīr olmaġın izālesi ancaḳ maḥallinüñ iḥrāḳıyle olur. Ve iḥrāḳa ḳābiliyyeti sā'irlerden ziyādedür. Anuñçün Türkīce; "fülānuñ başına būriyā yaḳılur" diyü ḍarb-ı meṡel eylemişlerdür. Nitekim şāha şikāyeti olan Rūm diyārında gerdenine ḥaṣīr ṭaḳup yaḳar. Diyār-ı ᶜAcemde şekvācı kāġıddan cāme geyüp, ḥużūr-ı şāhda ol kāġıddan cāmeyi iḥrāḳ eyledigi gibi. Pes riyā ile ālūde olan aᶜmālüñ ᶜadīmü'n-nefᶜ olması, maḳbūl-i dergāh-ı İlāh olmayup şāyeste-i iḥrāḳ bi'n-nār oldıġını iẓhār içündür. (...)

﴾ هركرا اندر عمل اخلاص نيست ﴿ Her kim ki ᶜamelinde iḫlāṣ yoḳdur, yaᶜnī riyā-pīşedür. **Her ki-rā**, [S140b] «her kime ki»; **ender ᶜamel**, «ᶜamel içinde»; **iḫlāṣ**, kesr ile riyānuñ muḳābilidür. Ḥattā Ḥamevī raḥimehu'llāh eyidür: İḫlāṣ ᶜabd ile Rabbüñ beyninde bir sırr-ı İlāhīdür ki aña melek muṭṭaliᶜ olamaz ki taḥrīr eyleye ve hevā-yı nefsāniyye anı fehm idemez ki ṣāḥibin rāh-ı ḫilāfa meyl itdüre ve şeyṭān anı iẕᶜān idemez ki ilḳā'-i vesvese eyleye, intihā. Pes iḫlāṣ didigimiz, īmān u aᶜmālde itḳān emrine çespān olan nesnedür. (...) Ḥattā ḳırḳ ṣabāḥ iḫlāṣkār olanuñ ḳalbinde, lisānı üzre yenābīᶜ-i ḥikmet ẓuhūr ider diyü ḥadīṡ-i şerīfde vārid olmışdur. Pes aᶜmālde bī-iḫlāṣ olan:

﴾ در جهان از بندكان خاص نيست ﴿ Cihānda ḫāṣṣ ḳullardan degüldür. **Der-cihān**, «cihānda» dimekdür. Cihān, dünyā vü ᶜuḳbāya şāmildür. **Ez-bendegān-ı ḫāṣṣ**, iżāfetle «ḫāṣṣ ḳullardan» dimekdür. Ez, min maᶜnāsınadur. Bendegān, cemᶜdür; müfredi ḳul maᶜnāsına bendedür. Ḫāṣṣ, ᶜArabīdür; muḳābili «ᶜāmm»dur. Luġatde maᶜnāsı maᶜrūfdur. Iṣṭılāḥ-ı şerᶜde, niyyetinüñ ṣıḥḥat ü fesādına ᶜālim olandur. ᶜİnde'l-meşāyıḫ, maḳbūl-i dergāh-ı Ḫudā olan merd-i ḫulūṣ-intimādur. **Nīst**, «degüldür» dimekdür. Pes riyā-pīşe olan ᶜavāmu ke'l-hevāmmdur ki ḥaḳḳlarında اولئك كالانعام بل هم اضل dinmek revādur. (...[S141a]...) Pes ṣāḥib-i iḫlāṣ olan muḫliṣuñ żımnen taᶜrīfini beyān ve ṣarāḥaten muḫliṣānuñ ḥāl ü şānın ᶜıyān içün feẕleke maḳāmında nāẓım eyidür:

﴾ هركه كارش از براى حق بود ﴿ Her kim ki ᶜameli Allāh içün ola. **Her ki**, «her kim ki»; **kāreş**, «anuñ ᶜameli» dimekdür. Kār, iş maᶜnāsınadur. Āḫirindeki şīn żamīr-i ġāyibdür; her ki kelimesinüñ mā-ṣadaḳı olan kimesneye rāciᶜdür. **Ez-berāy-ı Ḥaḳḳ**, «Ḥaḳḳ içün» yaᶜnī ḫāliṣan li-vechi'llāh; **buved**, «ola».

﴾ كار او پيوسته با رونق بود ﴿ Anuñ işi muttaṣıl ḥüsn-i leṭāfet ile ola. **Kār-ı o**, «anuñ işi» dimekdür. Kār kelimesi, żamīr-i ġā'ib olan o kelimesine mużāfdur. Żamīr-i meẕkūr, ᶜameli ḫāliṣan li-

vechi'llāh olan kimesneye rāciᶜdür. **Peyveste**, «muttaṣıl» maᶜnāsınadur. Bundan murād, maᶜnā-yı lāzımı olan devāmdur; me'ālde «dā'imā» dimek olur. **Bā**, bunda muṣāḥabet içündür. **Revnaḳ**, «ḥüsn ü behcet ve zīb ü leṭāfet» maᶜnāsınadur. İmdi muḫliṣuñ ᶜamelinüñ maḳrūn-ı ḥüsn olması aᶜmāl-i ḥasene vü efᶜāl-i müstaḥsene olmaḳ ve her ḥālde māye-i tevfīḳ-ı İlahī bulmaḳdan ᶜibāretdür. Ḳaldı ki eşyā'-i erbaᶜadan baᶜżısınuñ icmāliyle iktifānuñ vechi ẓāhirdür.

Der-Beyān-ı Sīret-i Mulūk ve ᶜAdl-i Şāhān-ı Pākīze-Sülūk

Pes nāẓımuñ bu kitābı te'līfinden murādı herkesüñ intifāᶜı içün olup ve daḫı عادتا الناس على سلوک ملوکهم müfādınca ṣalāḥ-ı selāṭīn bāᶜis̱-i ṣalāḥ-ı reᶜāyā olup ve ᶜadl-i şāhān, bāᶜis̱-i ᶜimāret-i büldān ve sebeb-i emn ü emān-ı hem-künān olmaġın nāẓım anlaruñ daḫı ṣalāḥ-ı kārları ve beyān-ı sūd ü ziyān u ḫusrānlarıyle tezāyüd-i iᶜtibārların murād idüp buyurur:

﴾ چار خصلت ای برادر در جهان ﴿ İy ḳarındaş! Cihānda dört ḫūy. **Çār**, esmā'-i aᶜdāddan dört ᶜadedine mevżūᶜdur. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Ḫaṣlet**, fetḥ-i ḫā'-i muᶜceme iledür; ᶜArabīdür; «ḫulḳ ve ḫūy» maᶜnāsınadur. **İy**, ḥarf-i nidādur. **Birāder**, münādādur; «ḳarındaş» dimekdür. Murād, aḫḫ-i āḫiretdür. **Der-cihān**, «dünyāda» dimekdür.

﴾ پادشاهانرا [S141b] همی دارد زیان ﴿ Sulṭānlara dükeli żarar ṭutar, yaᶜnī żararludur dimekdür. **Pādşāhān**, elif ü nūn ile cemᶜdür; müfredi pādşāhdur. Maᶜnāsı beyān-ı sābıḳdan maᶜlūmdur. Bunda murād, pādşāh-ı ᶜālem-penāhdur. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Hemī**, «dükeli» dimekdür. **Dāred**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «ṭutar» dimekdür. **Ziyān**, Fürs ü Türkīde şāyiᶜdür; ᶜArabīsi żarar ve ḫüsrāndur. Pes eşyā'-i erbaᶜadan biri budur ki:

﴾ پادشاه چون در ملا خندان بود ﴿ Pādşāh çünki āşkāre meclisde gülici ola. **Pādşāh** ve belki vükelāsı olan ḥukkām vālā-maḳām. **Çūn**, «çünki»; **der**, żarfiyyet-i mecāzī içündür. **Melā**, fetḥ-i mīm ile ᶜArabīdür; «müşāvere içün müctemiᶜ olan cemāᶜat ü meclis» maᶜnāsınadur. Müfredi yoḳdur. **Ḫandān**, ṣıfat-i müşābehetdür; «gülici» dimekdür. Maṣdarı «ḫandīden»dür. ᶜArabīsi «ḍaḥk»den müştaḳ olan «ḍaḥḥāk»dür. **Buved**, «ola». Maᶜlūm ola ki ᶜinde'l-ᶜArab gülmek üç ḳısmdur. Her biri içün bir lafẓ vażᶜ olınmışdur. Biri dişleri görinmezsiz ve gülmegi sen işitmezsiz, bilā-ṣavt gülmekdür; buña tebessüm dimişlerdür. Ve biri ṣavt ile olup ve ṣavtıñı hemān sen işitmek üzre gülmekdür; buña ḍıḥk dimişlerdür. Ve biri ṣavtıñı sen ve yanında olan işitmek üzre gülmekdür; buña ḳahḳaha dimişlerdür. Ve sebeb-i ḍıḥk u tebessüm, umūr-ı ġarībeye derk ü taᶜaccübden nāşīdür. İmdi tebessüm şerᶜan cā'izdür ve memdūḥdur. Nitekim ḥażret-i Ādem ṣafiyyu'llāh ḳabūl-i tevbesinden āgāh oldıḳda tebessüm buyurmışdı. Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi vesellem ḥażretlerinüñ dehān-ı ḥıkmet-beyān ve beşere-i beşāret-nişān-ı nūr-efşānı mütebessim oldıġından mā-ᶜadā aḥyānen tebessüm buyururlar idi. Ancaḳ ḥīn-i tebessümde dehān-ı devlet-beyānına vażᶜ-ı benān-ı saᶜādet eyledigi ḥadīs̱-i şerīf ile ᶜıyān ve şöhret bulmışdur. Ḳaldı ki ḍıḥk ve mā-fevḳı olan ḳahḳaha şerᶜan mez̠mūmdur. Ve mez̠mūmiyyetine mefsedet-i ṣalāt u vużū' oldıḳları kifāyet ider dimişlerdür. Ve daḫı ḍıḥk ḳalbi öldürür. Nitekim لاتكثر والضحک فان کثرته يميت القلب ḥadīs̱-i

şerīfiyle kes̱ret-i ḍıḥkden nehy vārid olmışdur. Ḫuṣūṣā ki ḍıḥk-i meẕkūr fiᶜl veyā ḳavl-i ẕenb żımnında ola. Pes ḍāḥikān ẕenb işleyen bākiyān nāra dāḫil olacaġı من اذنب [S142a] وهو يضحک دخل‌النار وهو يبکی ḥadīs̱-i şerīfi ile s̱ābitdür. İmdi mü'minüñ ḫandesi tebessümden yuḳaru olmamaḳ gerekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde ضحک المؤمن التبسم el-ḥadīs̱ vārid olmışdur. Ve illā ḫandān olan ṣāḥib-i ḫıffet, āḥād-i nāsdan ise ḳadr ü behāsına ḳıllet ü ẕillet ṭārī ve eger şāhlardan ise lā-cerem noḳṣān-ı heybet ile cāme-i revnāḳ-ı salṭānatdan ᶜārī olacaġı bī-reybdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴾ بی‌کمان در هيبتش نقصان بود ﴿ Şeksiz heybeti noḳṣān olur. **Bī-gümān**, «şeksiz» dimekdür. Bī, edāt-ı nefy; gümān, żamm-ı kāf-ı ᶜAcemī ile «şekk» maᶜnāsınadur. **Der**, bunda zā'iddür. **Heybet**, «ᶜaẓamet ve celāl ve ḥaşmet» maᶜnāsına ᶜArabīdür. Fārisīde «şükūh», Türkīde «yaraşıḳlıḳ» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki şīn, żamīr-i ġā'ibdür; pādşāha rāciᶜdür. **Noḳṣān**, ᶜArabīdür; «eksik» maᶜnāsınadur. Fārisīde «kem»dür. **Buved**, «olur» dimekdür. Baᶜżı nüsḫada buved maḳāmına şeved vāḳᶜdur. Şeved, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; maᶜnāsı «olur» dimekdür. Maᶜlūm ola ki bāᶜis̱-i noḳṣān-ı mahābet-i sulṭān olan ḍıḥküñ, ḳahḳaha-i bī-kerāndan selāṭīni menᶜ ü taḥẕīrüñ fā'ideleri kendülerine rāciᶜdür. Öyle olınca kendülere ḫayr-ḫᵛāh olanuñ naṣīḥatinden incinmemek gerekdür. İmdi şāh-ı ᶜālem-penāh olan ḍıḥküñ ve ḳahḳahanuñ esbābından ḥaẕer itmek gerekdür. Esbābından biri mes̱elā, iḫtilāṭ-ı nās ile müzāḥa istīnāsdur. Kes̱ret-i müzāḥ ise musḳıṭ-ı heybet ve mūris̱-i ḥıḳd u ᶜadāvetdür. Ve biri daḫı devlet ve salṭanata iġtirā(r) ile şād u ḫandān olmaḳdur. Bu daḫı her vechile meẕmūmdur. Ve çoḳ gülen çoḳ aġlar didikleri meşhūr u maᶜlūmdur. Nitekim şuᶜarādan bir merd-i ṣāḥib-i ẕekā buyurmışdur, *ḳıṭᶜa*:

İy dil-i münbasiṭ! Ḳatı gülme
Ḫande żımnında girye munżamdur
Münḳalibdür cihan-ı būḳalemūn
İnbisāṭı ġamm ile müdġamdur

Ve Ḫᵛāce Ṣā'ib-i Tebrīzīnüñ *beyt*:

خندهٔ صبح بخوناب شفق پيوسته‌است
هيچکس شاد کرديد که غمناک نشود

beyt-i laṭīfinden hüveydādur. Ve ḫᵛāce-i müşārun ileyh bir maḥall-i dīgerde *beyt*:

مهر زن بر دهن خنده که در بزم جهان
سر خود ميخورد آن پسته که خندان باشد

[S142b] diyü buyurmışdur. (...) Ḥāṣıl-ı kelām beyne'l-enām ḫandan olan şāh-ı cihān bī-heybet ü şān ve encāmında giryān olmaḳ muḳarrerdür. Ḥattā selāṭīn-i māżıyyeden Aḥmed Ḫān zevāl-i salṭanatiyle Ḳahḳaha nām ḳalᶜada ḥabs der-zindān oldıḳda lisān-ı şāh-ı müşārun ileyhden su'āl ṭarīḳıyle *ḳıṭᶜa*:

از کردش چرخ واژکون ميکريم
از جور زمانه بين که چون ميکريم
با قد خميده چون صراحی شب روز
در قهقهه‌ام وليک خون ميکريم

ḳıṭᶜa-i dil-ārāsın taḥrīr buyurdıḳlarında:

دی روز که کارت همکی قهقهه بود

یارای تو رای سلطنت صد دمه بود

امروز درین قهقهه با کریه بساز

کان قهقهه را نتیجه بی قهقهه بود

Yaᶜnī iġtirār-ı devlet ile muḳaddemā ḳahḳaha-künān-ı ḫandānlıġınuñ netīcesi Ḳalᶜa-i Ḳahḳahada ḥabs-i zindān olmışdur; bugün Ḳalᶜa-i Ḳahḳahada girye-sāz ol diyü cevāb tezbīr eylemişdür, keẕā-fī't-tevārīḫ. Pes çār ḫaṣletüñ s̱ānīsi budur ki ẕikr olınur:

﴾ باز صحبت داشتن با هر فقیر ﴿ Girü her faḳīr ile ṣoḥbet ṭutmaḳ yaᶜnī herbir kes ile hem-meclis olup oturmaḳdur. **Bāz**, bunda «girü» maᶜnāsınadur. Niçe maᶜnāları vardur; tafṣīli mürūr eylemişdür. **Ṣoḥbet**, luġat-i Fārisīde üç maᶜnāya gelür. Maᶜnā-yı evvel, bir meclisde oturmaḳdur ve bunda murād budur. İkincisi, ṭarafeynden āşnālıḳ ve dostluḳdur. Üçüncisi, cimāᶜ itmek maᶜnāsıdur, intihā. Lafẓ-ı meẕkūr dāşten içün muḳaddem-i mefᶜūldür. **Dāşten**, «ṭutmaḳ» maᶜnāsına maṣdardur. **Bā**, maᶜa maᶜnāsınadur; **her faḳīr**, «herkes ile» dimekdür. Zīrā herkese faḳīr ıṭlāḳı انتم الفقراء الىالله والله هوالغنى الحميد āyet-i şerīfiyle cā'izdür. Pes şāh olan ḫıffetden nāşī herkes ile ṣoḥbetden maẓhar-ı ẕillet olur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴾ پادشاهانرا همی دارد حقیر ﴿ Pādşāhları dükeli ẕelīl ü ḥaḳīr ṭutar. **Pādşāhān-rā**, «sulṭānları» dimekdür. Bu kelime gelecek dāred fiᶜlinüñ muḳaddem-i mefᶜūlidür. **Hemī**, «dükeli»; **dāred**, «ṭutar»; **ḥaḳīr**, dāred fiᶜlinüñ mefᶜūl-i s̱ānīsidür. Ḥaḳīr, «ẕelīl» dimekdür. İmdi ḫulāṣa-i kelām, herkes ile ṣoḥbet şāhlara göre mūcib-i ẕilletdür. [S143a] Ẕillet ile dirilmekden ise ᶜizzet ile ölmek evlādur dimişlerdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

بعزت مردان از بیاعتباری زیستن خوشتر

چراغ روز را پروایی از کشتن نمی باشد

beyt-i raᶜnāsı bu beyānda kāfīdür. İmdi erbāb-ı iᶜtibāra sükūnet ü veḳār lāzımdur. Ḳaçan bunuñ żıddı olan ṭīş ü sefeh ü ḫıffete ᶜittibāᶜ ile istīnās-ı nās üzre mūlaᶜ-ı ṣoḥbet-i her-faḳīr olmaḳ ṣāḥibini ẕelīl ü ḥaḳīr ve ḫuṣūṣā pādşāhları, çeşm-i reᶜāyāda ṣaġīr idecegi vāreste-i ḳayd-ı ḳalem-i taḥrīrdür. Ve baᶜżı nüsḫada mıṣrāᶜ-ı s̱ānī bedeline ﴾پادشان را عیب دارد کوش کیر﴿ vāḳıᶜ olmışdur. Maᶜnāsı; pādşāhlara ᶜayb ṭutar ḳulaḳ ur, yaᶜnī bunı ḥıfẓ eyle dimekdür. Ḫaṣlet-i s̱ālis̱:

﴾ با زنان بسیار اکر خلوت کند ﴿ Pādşāhān-ı cihān eger zenān ile ziyāde ḫalvet ider ise. **Bā**, «maᶜa» maᶜnāsınadur. **Zenān**, cemᶜdür; «ᶜavratlar» dimekdür. Müfredi «zen»dür. Kesr-i bā'-i muvaḥḥide-i aṣliyye Fārisīdür ki ᶜArabīsi «kes̱īr»dür. **Eger**, edāt-ı şarṭdur. **Ḫalvet**, maᶜrūfdur; elsine-i s̱elās̱ede müstaᶜmeldür. **Koned**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür ve fiᶜl-i şarṭdur. Maᶜnā «ider ise» dimekdür. Maᶜlūm ola ki şāhān-ı cihāna lāzım u lāzib olan, tedbīr-i ḥükm ve umūr-ı memleket ile ᶜāleme sāye-efgen-i ᶜadl ü ᶜadālet itmekdür. Ve her bār luṭf ü iḥsān ve merḥamet yolına gitmekdür. Böyle olan merd-i pür-şevketüñ ḫalveti, ancaḳ ᶜuḳalādan erbāb-ı meşveret ve ᶜulemādan ehl-i naṣīḥat ile olmaḳ gerekdür. Pes bunlaruñ

ḫilāfınca, āḳl-ı dīnde nāḳışāt ve luṭf ü merḥametden berī ve ṣāliḥāt olan müfsidāt-ı memālik ve mülḳıyāt-ı mehālik maḳūlesi zenān ṭā'ifesiyle ḫalvet-i kes̱īr ve ülfet-i vefīr meslekine sālik olan mālik:

❴ خویشتن را شاه بی حرمت کند ❵ Kendüsini ḥurmetsiz şāh ider. **Ḫᵛīşten-rā**, «kendüsini» dimekdür; koned fiᶜlinüñ muḳaddem-i mefᶜūlidür. Rā, edāt-ı mefᶜūldür. **Şāh-ı bī-ḥurmet**, iżāfet ile «ḥurmetsiz pādşāh» dimekdür. Şāh, maᶜrūfdur. Bī, edāt-ı nefydür. Ḥurmet, bunda veḳār u sükūnet ᶜizz ü rifᶜat maᶜnālarınadur. **Koned**, şarṭ-ı mez̠kūruñ cezāsıdur; «ider» dimekdür. Ḫulāṣa-i kelām ṭā'ife-i nisā ile kes̱ret-i ḫalvet, bāᶜis̱-i izāle-i ḥurmetdür. Zīrā anlar ile ülfet ittibāᶜ-i şehvetden nāşīdür. İttibāᶜ-i şehvet ise ṣāḥibin fi'l-mes̱el şāh ise de [S143b] ᶜabd-i ziḳḳdan ez̠ell ider. Nitekim ḥażret-i Kerrāruñ عبد الشهوة اذل عبدالزق güftār-ı dürer-bārı bu beyānda kāfīdür. Ve daḫı nisā ile kes̱ret-i ḫalvet anlara mütābaᶜat ve emrlerine iṭāᶜati müstelzimdür. Anlara iṭāᶜat ise sebeb-i z̠illet ve mūcib-i ᶜuḳūbetdür. Nitekim من اطاع مراته کبه الله فیالنار علی وجهه ḥadīs̱-i şerīfi bu maᶜnāda vāfīdür. Ve daḫı anlar ile mücāleset bāᶜis̱-i tezāyüd-i cehl ü ġafletdür. Cehl ü ġaflet ise ᶜayn-ı z̠illet ve bī-ḥurmetlikden ᶜibaretdür diyü Tenbīhü'l-Ġāfilīnde mesṭūrdur. Ḥattā tez̠kire-i Ḳurṭubīde ḥażret-i ᶜAlī kerrama'llāhu vechehūdan rivāyet ile menḳūldür, buyurmışdur ki: Ṭā'ife-i nisvānı bir emre muṭṭaliᶜ ve bir ḥāl ü māle emīn ve bir kār-ı ᶜasīrüñ tedbīrine tevkīl eylemeñüz kim; anları bu vechile ihmāl ü imhālde her biri mülki fesāda virüp mālike ᶜāṣıye olurlar. Ḫalvetde bī-dīn ve şehevātda bī-veraᶜ olmaġın z̠ātlarında mürüvvet-i yesīre ve cibilliyyetlerinde ḥīle vü ḫudᶜa kes̱īredür. Ve içlerinde ṣūretā ṣāliḥātı fācirāt ve ṭāliḥātı ᶜāhirāt ve maᶜṣūmātı maᶜdūmāt ve kendülerinde ḫıṣāl-i s̱elās̱e-i Yehūdiyye mevcūdātdur ki; ẓālimāt olup ṭururlar iken taẓallum iderler. Ve kāz̠ibāt iken yemīn-i ġamūs ile tekellüm iderler. Ve bir şey'e kemāl üzre rāġıbāt iken imtināᶜ u istiġnā yüzin gösterürüler. Şerlerinden Ḫudāya istiᶜāz̠e idiñüz diyü naḳl olınmışdur, intihā. Ve ḥadīs̱-i şerīfde اللهم انی اعوذبک من شرالنساء vürūdiyle ümmete taᶜlīm-i istiᶜāz̠e vārid olmışdur. Ve daḫı şāh-ı cihān olana kes̱ret-i ḫalvet ile rūy-ı dil bulan zenān elbette umūr-ı memlekete dā'ir recā vü ilticā ve belki tevellī-i emre ibtidār u ictirā'dan ḫāliye olmazlar. Maᶜa-hāz̠ā ḥadd ile ḳavedüñ mā-ᶜadāsında nisānuñ ḥukūmeti şerᶜan cā'iz iken anlara tevellī-i umūr-ı ḥukūmet idenüñ ās̱im oldıġı Dürerde mesṭūrdur. Ve daḫı لم یفلح قوم ولوا امرهم امرءة ḥadīs̱-i şerīfi üzre anlara ḥukūmet tevliyetinde olanuñ ᶜadem-i felāḥı meşhūrdur. Ve mülūk-i māżıyyeden niçeler ᶜavrat belāsına dūçār olup devlet ü salṭanatuñ tārmār oldıġı maḥallerinde mübeyyen ve kes̱ret-i ḫalvetlerinüñ żarar u ḫusrānı niçe delā'il ile müberhendür. Ḳaldı ki anları bi'l-külliye [S144a] terk daḫı şerᶜan mez̠mūm oldıġını īmā içün «bisyār» kelāmın ityān buyurmışdur. Ḫaṣlet-i rābiᶜ ᶜadl ü iḥsāndur. Nitekim nāẓım buyurur:

❴ هرکرا فر جهانداری بود ❵ Her kime ki cihāndārlıḳ şevketi ola; yaᶜnī pādşāhlıḳ şevketin isteye. **Her ki-rā**, «her kime ki»; **ferr-i cihāndārī**, iżāfet ile «cihāndārlıḳ revnaḳı» dimekdür. Ferr, fetḥ-i fā' ve li-ecli'l-iżāfe teşdīd-i rā ile; leṭāfet ve şevket ve revnaḳ ve zīnet maᶜnāsınadur. Cihāndār, pādşāha ıṭlāḳ olınur; āḫirindeki yā' maṣdariyyedür. Maᶜnā pādşāhlıḳ dimekdür. *Fā'ide*: Maᶜlūm ola ki Fārisīde maᶜnā-yı nisbet ḥarf-i yā'ya maḫṣūṣ degüldür. Ġayrisi ile de olur. Ez-cümle dār kelimesidür ki cihāndār ve ḥıṣṣadār ve ᶜarżadār ve silaḥdār ve ems̱āli kelimelerde vāḳıᶜdur. Ve lafẓ-ı dār egerçi «dāşten»den müştaḳ ṭutıcı

maʿnāsına ism-i fāʿil-i muraḫḫamdur. Lākin mez̲kūr ismler ile terkīb olındıḳda ḥıfẓ maʿnāsı murād olınur. Pes cihāndār, cihān ṣaḳlayıcı yaʿnī cihān ḫalḳını ḥıfẓ u ḥimāyet idici dimekdür. Bu iʿtibār ile şāhlara ʿalem olmışdur. Ḥattā Ḫudā-yı müteʿāl ḥāfıẓ-ı ḥaḳīḳī oldıġı içün Ḫudāya cihandār taʿbīri *beyt*:

جهانرا جهاندار دارد خراب

بهانه سياوش و افراسياب

beyti ile istişhād olınmışdur. **Buved**, «ola» dimekdür.

﴿ ميل او سوى كم ازارى بود ﴾ Anuñ meyli ẓulm itmemek ṭarafına ola. **Meyl-i o**, iżāfet ile «anuñ meyli» dimekdür. Meyl fetḥiledür; maʿrūfdur. O, żamīr-i ġā’ibdür; cihāndāra rāciʿdür. **Sūy-i kem-āzārī**, iżāfetle «ʿadem-i ẓālimiyyet ṭarafına» dimekdür. Sūy, cānib maʿnāsınadur. Kem-āzārī, yā’-i maṣdariyye ile terkīb-i tavṣīfīde vāḳıʿdur. Aṣl maʿnāsı bi-ḥasbi’l-lafẓ «az incitmeklik»dür. Lākin bu maḳūle terākībden bi’l-külliye ʿadem murād olınmaġın bunda hīç incitmemeklik murāddur. **Buved**, «ola» dimekdür. Maʿlūm ola ki reʿāyāya riʿāyet ü berāyāya ḥimāyet revnaḳ-ı salṭanat ve sebeb-i beḳā-yı ʿizz ü devlet ve bāʿis̲-i devām-ı mecd ü şān (ü) şevket oldıġından, cāndārlıġuñ şarṭı kem-āzārlıḳdur. (...[S144b]...) İmdi mücerred lāf-ı sulṭānī ile cihānbānīlik olmayup şerā’iṭına riʿāyetüñ lüzūmı

نكته بر جاى بزركى نتوان رد بكذاف

مكر اسباب بزركى همه اماده كنى

mefhūmından maʿlūm olmaġın aḳvā-yı erkān-ı salṭanat, ʿadl ü dād u merḥametdür. Nitekim nāẓım buyurur:

﴿ عدل بايد پادشاهانرا و داد ﴾ Pādşāhlara ʿadl ü iḥsān gerekdür. **ʿAdl**, «her nesneyi yirlü yirince itmek» maʿnāsına ʿArabīdür. Fārisīde daḫı müstaʿmeldür. **Bāyed**, «gerek» dimekdür. **Pādşāhān**, maʿrūfdur. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. **Vü dād**, vāv ʿāṭıfedür; ʿadl üzre maʿṭūfdur; «iʿṭā vü iḥsān» maʿnāsınadur. Pes bunda ان الله يأمر بالعدل والاحسان āyetine telmīḥıyyet nümāyāndur. Pes nā’il-i devlet-i emāret olan z̲āt vālā-şānuñ ṣāḥib-i ʿadl ü iḥsān ve tenfiz̲-i aḥkāmda pür-tāb u tevān ve üzerine lāzım olan ḥuḳūḳ-ı emāreti edāya sāʿī ve şerʿ ü ḳānūna merʿī olmaḳ lāzımdur. Tā ki ʿinda’llāh me’cūr olup ان المقسطين على منابر من نور ḥadīs̲-i şerīfine mā-ṣadaḳ ola. İllā tenfīz̲-i umūr u aḥkāmda żāʿīf ü bī-ḳudret olana emāret ḫaṭarlarından ḥaz̲er içün ol daʿiyyeden güz̲er ḫoşterdür. (...[S145a]...) Maʿlūm ola ki şāhān-ı ʿālem-penāhān fi’l-mes̲el şübān maḳāmındadur; reʿāyā vü berāyā aġnām yirindedür. Elbette şübān ḳoyunları ḳurd mekrinden ḥıfẓ u ḥimāye itmelüdür. Tā ki veẓā’if-i muḳaddere-i sulṭānī kendüye ḥalāl ola. Nitekim şāʿir buyurmışdur, *ḳıṭʿa*:

شهى كه حفظ رعيت نكاه ميدارت

حلال باد خراجش كه مزد چوبانيست

و كرنه راعئ ملكست زهر مارش

كه هركه ميخورد او جزيهٔ مسلمانست

intihā. Böyle oldığı ḥālde ḥimāyet ü ʿadl ü ʿadālet üzre olmayan cihāndāruñ yidigi kendüye zehr-i mār olsun ki o cizye-i müselmāndur dimek olur. Bu mis̱llü sulṭānuñ işi pāymāl ve devleti serīʿu'z-zevāl olur dimişlerdür. Nitekim Ḫᵛāce Saʿdīnüñ:

نكند جورپيشه سلطانى

چون نيايد ز كرك چوبانى

beyti bu beyānda kāfīdür. Pes ʿadl ü iḥsān, sebeb-i beḳā-yı ʿizz ü devlet-i sulṭān ve mūcib-i sürūr-ı dil-i ʿālemiyāndur. Nitekim buyurur:

﴿ تا ز عدلش عالمى كردند شاد ﴾ Tā ki anuñ ʿadlinden ḫalḳ-ı ʿālem ḫurrem olalar. **Tā**, «tā ki»; **zi-ʿadleş**, «şāhānuñ ʿadlinden» dimekdür. Zi, ez lafẓından muḫaffefdür; min-i cārre maʿnāsınadur. ʿAdl maʿrūfdur. Āḫirindeki şīn, żamīr-i müfred-i ġā'ibdür; ʿalā-sebīli'l-bedel şāhānuñ her birine rāciʿdür. **ʿĀlemī**, āḫirindeki yā'-i nisbet ile «ḫalḳ-ı ʿālem» dimekdür; cemʿi ʿāvālimdür. Eṣnāf-ı ḫalḳa ʿArabīde ʿālemūn dirler. Bunda murād budur. Fārisīde bāde meclisine daḫı ʿālem dirler, kemā-merre beyānuhū. **Gerdend**, fetḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile cemʿ-i ġā'ib-i mużāriʿdür; ṣayrūret maʿnāsınca «olalar» dimekdür. **Şād**, «mesrūr» dimekdür. Nitekim mesrūru'-bāl diyecek maḥallde ʿAcem dil-şād dirler. Pes nāẓımuñ murādı şāhlaruñ ʿadli kāmil ve dādı herkese şāmil gerekdür ki eṣnāf-ı ḫalḳ-ı ʿālem, ol ʿadl ü iḥsān sebebiyle şād u ḫurrem olalar dimekdür. Zīrā şāh-ı ʿālem-penāh olan ḫalīfetu'llāh ve niʿmet-i İlāhuñ sāyesi dil-āsāy-ı maẓlūm olmaġuñ lüzūmı السلطان ظلالله يأوى اليه كل مظلوم [S145b] ḥadīs̱-i şerīfinden maʿlūmdur. (...) İmdi reʿāyāya ʿadl ü iḥsān, kār-ı cüvān-merdāndur. Nitekim Ṣā'ib:

اكر افتادهٔ را همچو مور از خاك بر دارى

بكيش من بهست از طاعت روى زمين كردن

buyurmışdur. Yaʿnī; mūr gibi bir üftādeyi yuḳaru ṭutar iseñ benüm meẕhebümde rūy-ı zemīnüñ ṭāʿatinden ḫoşdur dimekdür. Merḥametüñ ḥāli böyledür. Şāh kerīm ü raḥīm oldıḳda etbāʿ daḫı ittibāʿ yüsretiyle ḥalīm ü selīm olurlar. Nitekim meşayıḫ-ı muḥaḳḳıḳīn eyidürler ki: Bu ʿālem-i ṣūret bir cesed-i müsevvā gibidür. Ve selāṭīn mānend-i ḳalb-i ṣafvet-āgīndür. Ve ḫadimān-ı salṭanat mānend-i cevāriḥdür. Ḳalb mes̱ābesinde olan sulṭān ḳaçan ṣalāḥ üzre olsa aʿżā yirinde olan erkān-ı devlet belki cemīʿ-i raʿiyyet daḫı ṣāliḥ olurlar. (...[S146a]...)

﴿ كر كند آهنك ظلمى پادشاه ﴾ Eger pādşāh bir ẓulm ḳaṣdın ider ise. **Ger**, edāt-ı şarṭ olan egerden muḫaffefdür. **Koned**, mużāriʿ-i müfred-i ġā'ib ve fiʿl-i şarṭdur; «ider ise» dimekdür. **Āheng**, on maʿnāya gelür. Maʿnā-yı evvel «ḳaṣd»dur; bu maḳāmda murāddur. Maʿānī-i bāḳıyyesi Ferheng-i Şuʿūrīde mesṭūrdur. Mā-baʿdine mużāfdur. **Ẓulmī**de yā vaḥdet içün(dür). Yā'-i meẕkūrı ẓulme ṣarf ile «ber-ẓulm» dimek, şāha ṣarf ile «ber-pādşāh» dimekdür; eblaġdur. Vech-i eblaġıyyet ẓāhirdür. Ẓulm, bir nesneyi vażʿınuñ ḫilāfınca ḳılmaġa dirler. **Pādşāh**, maʿrūfdur. Maʿlūm ola ki şāh-ı ẓālimi, bāde-ḫᵛārlıḳ sebebiyle levāzım-ı meclis-i şarāb olan kebābı, kendü uyluġı laḥminden tedārük iden ser-ḫoşa teşbīh idüp:

شاهى كه بر رعيت خود ميكند ستم

مستى بود كه ميكند از ران خود كباب

buyurmışlardur. Rān, rā'-i mühmele ile «ḳaba uyluḳ» maᶜnāsınadur. Ve bu beytüñ leṭā'if-i maᶜānīsi ẓāhirdür. İmdi ẓulm ü sitemden mücānebet itmek lāzıme-i ḥāl-i ehl-i ḥükūmetdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ:

بزرک اوست که بر خاک همچو سایه ابر

[S146b] چنان رود که دل مور را نیاز دارد

beyti bu maᶜnāya işāretdür. Yaᶜnī celīlü'l-ḳadr odur ki; ḫāk üzre sāye-i seḥāb gibi ancılayın rāhī ola ki ḳarınca ḫāṭırın incitmeye dimekdür. Ve daḫı merḥameten bir faḳīrüñ pāyinden ber-dāşte olan ḫār, rūz-ı siyeh-i mevtde şemᶜ-i mezār oldığın ḫᵛāce-i mūmā-ileyh *beyt*:

روز سیه مرک بود شمع مزارت

هر خارکه از پای فقیری بدر آیی

beytiyle beyān buyurmışdur. İmdi ẓıllı ḳāṣıd olan şāh-ı fāside:

﴿ سود نکند مرو را خیل و سپاه ﴾ Aña ḫayl ü ᶜasker fā'ide eylemez. **Sūd**, «fā'ide» maᶜnāsınadur. **Ne-k'ned**, nefy-i istiḳbāl ve cezā'-i şarṭdur; kāfuñ bunda sākinen oḳındıġı żārūret-i vezn içündür. Maᶜnāsı «eylemez» dimekdür. **Mer'verā**da mer, taḥsīn-i lafẓ içün zā'iddür. Mā-baᶜdi «o(او)-rā»dan muḫaffefdür. Maᶜnāsı «aña» dimekdür, merre tafṣīlehū. **Ḫayl**, Fārisīde «leşker ve ḫadem ü ḥaşem» maᶜnāsınadur. Lākin ᶜArabīde muṭlaḳā «at» maᶜnāsınadur. Bu maḳāmda murād ẓāhirdür. **U(ve) sipāh**, ḫayl üzerine ᶜatfdur; maᶜnāsı «leşker»dür. Pes ẓulmi ḳāṣıduñ ḥāli tebāh olınca, sitemi fiᶜle çıḳaran şāhuñ aḥvālini ḳıyās eyle dimekdür. Bunda işārāt vardur ve sitemkāra ḫadem ü ḥaşemüñ ᶜadem-i fā'idesi bir nice beyāna mevḳūfdur. Evvelen, sitemkār elbette bir ḳażāya dūçār olur dimekdür. Nitekim:

ز اشک و آه ضعیفان خاکسار بترس

که بود مشرق طوفان تنور پیرزنی

beytinüñ müfādı bu beyānda ẓāhir ve tafṣīl-i maᶜnā dībācede sebḳ iden vaḳᶜa-i Ṭūfān beyānında bāhirdür. S̱āniyen, ẓālimüñ derdi bī-ᶜilācdur dimekdür. Nitekim Meşārıḳ-ı şerīf ḥadīs̱-i münīfi üzre ẓālim çam aġacına beñzer; bir kerre ṣadme-i bād ile devrildikden ṣoñra bir daḫı ṭoġrılmaz ve yirinde tāze şıġvası olmaz. Lākin fuḳarā sünbüleye beñzer; teṣādüm-i hevā ile egilüp yene żararsız ṭoġrılur, intihā. S̱ālis̱en, ẓālimüñ aḫẕi baġteten olup ḳabża-i intiḳāmdan taḫlīṣ-i girībāna mecāli olmaz dimekdür. Nitekim, ان الله ليمتلى للظالم و اذا اخذه يغلته ḥadīs̱-i şerīfiyle müberhendür. Rābiᶜan, ẓulm sebebiyle başına gelecek belā-yı dünyeviyyeyi ḫadem ü ḥaşemi, ġayr-ı dāfiᶜ oldığı gibi ᶜuḳbāda olacaḳ rüsvālıġa māl ü etbāᶜı ġayr-ı nāfiᶜdür dimekdür. (...[S147a]...) Ḫāmisen,

از تیر آه مظلوم ظالم امان نیابد

بیش از نشانه خیزد از دلفغان کما را

mıṣdāḳınca ẓālim bu ḳadar mevkibe-i ᶜizz ü şān ṣāḥibi iken tīr-i āh-ı maẓlūmdan bi-emān ve daḫı Ṣā'ib:

باهی میتوان از خود براوردن جهانیرا

که یک رهبر بمنزل می رساند کاروانیرا

müfādınca ve daḫı

غافل مشود آه ضعیفان که این نسیم

افسرد فرق دولت و اقبال می پرد

mażmūnı üzre żālimüñ żulminden cemᶜi ve esbāb u ālāt u ᶜaskeri inkisārdan nāşī tārmār olup birinde bir fā’ide vü ᶜā’ide ḳalmaz dimekdür. Nitekim te’s̱īr-i inkisār bābında Nābī:

Bir nefesde ḳaldurur biñ bārgāh-ı devleti

Ehl-i derdüñ ṭop-ı āh-ı inkisārın görmişüz

diyü buyurmışdur. Ve daḫı efsūs u nedem bī-fā’ide olup mezraᶜa-i ᶜālemde bir alan biñini birden virmek ᶜādetin ᶜıyānda Rāġıb el virür:

Bire hezār virür celb iden bu mezraᶜada

Hep aldıġın kef-i efsūs-ı āsiyāb döger

buyurmışdur. (...[S147b]...) nāẓım eyidür:

﴿ چونکه باشد عادل و میمون لقا ﴾ Çünki ᶜādil ü meymūn-liḳā ola. **Çūnki**, ᶜillet edātıdur. **Bāşed**, aṣl temennī vü tereccīde müstaᶜmeldür; bunda «ola» dimekdür. Fāᶜili şāhdur. ᶜ**Ādil**, ism-i fāᶜil-i ᶜArabīdür. Fārisīde «dādār» dirler. «ᶜAdl idici» dimekdür. (...[S148a]...) **U(ve) meymūn-liḳā**, ᶜādil üzre maᶜṭūfdur; «mübārek ṣūretlü ve meymenetlü» dimekdür. Zīrā bu kelām mübārek maᶜnāsına olan meymūn ile, «görmek ve görişmek» maᶜnāsına veyā müteᶜalliḳ-ı ru’yet olan ṣūret maᶜnāsını mebnī liḳādan mürekkebdür. Bu vechile mürekkeben müstaᶜmeldür. Maᶜlūm ola ki meymūn-liḳā olmaġuñ ᶜalāmeti ve s̱emerātı vardur. ᶜAlāmeti, sīmāda ās̱ār-ı ḫayr müşāhede olmaḳdur. Zīrā سیماهم فی وجوههم من اثرالسجود naẓm-ı şerīfi üzre sīmādan sīrete istidlāl olınur. Nitekim یعرف المجرمون بسیماهم ke-ẕālik böyledür. Pes ṣālāḥ u fesād kişinüñ sīmāsından hüveydādur. ᶜĀrifler anı sīmādan fehm iderler. Ḥattā meşāyıḫ-ı muḥaḳḳıḳīn eyidürler: Reng ü būy, ceres gibi ġammāzdur. Yaᶜnī bir kimsenüñ efᶜāl ü aḳvālinden derūnında mużmer olan murādātı الظاهر عنوان الباطن mıṣdāḳınca muẓher olur. (...) Pes derūnında ᶜadālet ve merḥamete meyl keyfiyyeti olan ᶜādilüñ sīmāsından ās̱ār-ı ḫayr u ṣalāḥ ẓāhir ve bunuñ ḫilāfınca mā’il-i ẓulm olanuñ sīmāsı çīn-i cebīn ve liḳāsı ġaḍab-āgīn oldıġı bāhirdür. İmdi sürūr u ġamı her kişinüñ cebhesinde nümāyān olan ḫaṭṭ-ı maᶜnevīden oḳudıḳları gibi ᶜārifler, sīmāya naẓar ile ᶜādilleri meymūn-liḳā ve sitemkārları bed-liḳā oḳumışlardur. Ve deryānuñ mehālik-i bāṭını, cūş u ḫurūş-ı rūy-ı ẓāhirinden nümāyān ve daḫı ẓāhir-i būstānuñ zīnet-i bahār ile ḥulle-pūş ve berg-i ṭarāvet-ās̱ār ile cāme-ber-dūş olması ġālibā derūnınuñ mīve-i gūn-ā-gūn ile meşḥūniyyetine dāll ve evrāḳdan teᶜarrīsi ḫulüvv-i mīvesine işāret ü mis̱āl oldıġı gibi insānuñ ẓāhir ü bāṭını buña ḳıyāsdur dimişlerdür. İmdi meymūn-liḳānuñ ᶜalāmeti, sīmāda ās̱ār-ı ᶜadl ü iḥsān hüveydā ve meclis-i pākinde envār-ı ādāb u ilm ü ᶜirfān peydā ve dest-i kerem-peyvesti envāᶜ-ı ᶜaṭāyāya maṣdar bir maᶜnā bulınmaḳdur. Ve s̱emerātı, ᶜadālet ü merḥameti sebebiyle devām-ı ᶜömr ü devleti ve beḳā’-i şān u şevket ve salṭanatı ḥaḳḳında reᶜāyā vü [S148b] berāyānuñ daᶜvāt-ı icābet-āyātına maẓhariyyetdür. Ve duᶜā-yı żuᶜafā ise ne vechile kārger oldıġı Ḫᵛāce Ṣā’ibüñ *beyt*:

دعای خاکساران میکند امداد شاهانرا

که باد شهپر موری کشدتخت سلیمانرا

beytiyle s̱ābit ve muᶜteberdür. (...)

﴾ باشد اندر مملکت شه را بقا ﴿ Memleketde ol şāha devām u beḳā ola. **Bāşed**, «ola»; **ender memleket**, «memleket içinde» yaᶜnī serīr-i salṭanatda; **şeh-rā**, «pādşāh-ı ᶜādil içün» dimekdür. Şeh lafẓı şāhdan muḫaffefdür. Rā ḥarfi edāt-ı mefᶜūldür. **Beḳā**, «devām» maᶜnāsınadur. Pes şāh-ı ᶜādilüñ memleketde beḳāsınuñ maᶜnāsı; mülki ᶜadl ile maᶜmūr ve reᶜāyāyı iḥsān ile mesrūr eyledikce belā-yı nā-gehānīden maṣūn ve aᶜdā-yı bed-ḫᵛāhānuñ şürūrından me’mūn olup ilā-māşā’a’llāh mekīn-i minaṣṣa-i salṭanat ve nişīn-i taḫtgāh-ı ḥükūmet olur dimekdür. (...) Veyāḫod maᶜnā-yı beḳā; ol şāh-ı ᶜādilüñ baᶜde’l-memāt nām-ı ḫayr-ās̱ārınuñ dillerde dāstān-ı zindegī şān (ü) şevket-nişānından ᶜibāretdür. Pes şāhāna herkes ḥaḳḳında kerem ü iḥsān ve ḫuṣūṣıyle leşkere inᶜām u ikrām ehemm-i mehāmmdan oldıġın iᶜlān içün nāẓım eyidür:

﴾ چون کند سلطان کرم با لشکری ﴿ Çūn pādşāh bir ᶜaskere kerem eyleye. **Çūn**, ᶜillet içündür. **Koned**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā’ibdür; «ider» dimekdür. **Sulṭān**, maᶜrūfdur. **Kerem**, «eyülük ve iḥsān»dur. Pes kerīm, «iḥsān idici» dimek olur. (... [S149a]...) **Bā**, bunda ilṣāḳ içündür. Āḫirindeki elif, żarūret-i veznden nāşīdür. **Leşkerī**de yā’ vaḥdet içündür. Leşker, mecmūᶜ-ı sipāhdur. Bā-leşkerī, «bir ᶜaskere» dimekdür.

﴾ بهر او بازند صد جان بر سری ﴿ O sulṭān içün bir baş üzre farżā yüz cānları olsa fidā iderler dimekdür. Baᶜżı nüsḫada bu maḳāmda vāv vāḳıᶜ olmaġıla جان و سری **(cān u serī)** bulımışdur. Buña göre; o şāh içün yüz cān u baş oynarlar dimek olur. Nüsḫa-i evvelde «serī»deki yā’ vaḥdet içündür. Nüsḫa-i s̱āniyyeye göre zā’iddür. Maᶜneynüñ birbirinden eblaġı ẓāhirdür. **Behr**, beş maᶜnāya gelür. Bunda lām-ı taḫṣīṣ-i ᶜArabīnüñ ifāde itdigi ᶜillet maᶜnāsını müfīddür; «içün» dimekdür ve mā-baᶜdine mużāfdur. **O**, żamīr-i ġā’ibdür; sulṭāna rāciᶜdür. **Bāzend**, mużāriᶜuñ cemᶜ-i ġā’ibidür; «oynarlar» dimekdür. [S149b] Yaᶜnī bez̲l iderler dimekdür. Zīrā Ferheng-i Şuᶜūrīde eyidür: Bāzīden, «bez̲l itmek» maᶜnāsınadur. Ve daḫı bāzī, «oynamaḳ» maᶜnāsına maṣdar degüldür; ber-ıṣṭılāḥ «gelme(?)»dür, kemā-ḳāle Kātibī, intihā. «Bāzend»üñ taḥtında müsteḳırr fāᶜili olan żamīr-i cemᶜ leşkere rāciᶜdür. **Ṣad**, «yüz» ᶜadedine dālldür. **Cān**, maᶜrūfdur. **Ser**, bunda «baş» maᶜnāsınadur. Ve gāh evc ve heves ve serdār-ı ᶜasker ve ser-i gürūh ve ser-i ḳavm ve ser-i şāᶜirān ve ems̱älleri maᶜnālarına olur. Pes sulṭān-ı cihāna şeref ü şān u şevket ü ᶜunvān evvelā ᶜadl ve s̱āniyen herkese ve ḫuṣūṣıyle leşkere kerem ü iḥsān eylemekdür. Tā ki ḥīn-i iḳtiżāda leşkeriyān anuñ yolında bez̲l-i cān eyleyeler. Zīrā الانسان عبدالاحسان müfādınca kerem iḥrāzı ḳul ve ḫiz̲metkār ider. Ve kerem bir ḳayd-ı ᶜazīmdür ki ol ḳayd ile muḳayyed olan kimesne, kerīmüñ bāb-ı ḫiz̲metinde ᶜabd-i mü’ebbed olup ibāḳ fikri ḫāṭırına gelmez. Nitekim buyurmışlardur:

Ḳovsañ gider mi rişte-i iḥsāna bend olan
Mürġ-ı dile kerem gibi bir maḥbes olmaya

intihā. Nāẓımuñ zeyl-i ᶜadlde beyān-ı iḥsāna mübādereti ve iḥsānuñ leşkere taḫṣīṣinüñ işāreti budur ki; Ḫudā-yı müteᶜāl evvelā ᶜadl, s̱āniyen iḥsān ile emr itmişdür. Ve daḫı selāṭīn ü kibāra ḫiz̲met öteden berü iki nesne içündür; biri celb-i niᶜmet ve biri kesb-i ḥurmetdür. Bu fā’ide-i ᶜā’ideden ḫālī olan, ḫādim itdigi

ḫiẕmete nādimdür dimişlerdür. (...[S150a]...) Lākin ḥaḳīḳat-i ḥāle naẓar olınsa erbāb-ı keremüñ inʿāmı herkese ʿāmm gerekdür ki sāyesinde herkes şād-kam ola. Nitekim:

چو افتاب اكر ميل تاج زردارى

ز هيچ ذره فروغ نظر دريغ مدار

beyt-i dürer-bārınuñ beyān-ı maʿnā-yı ābdārı siyāḳında beyt:

İḥsān aña dirler ki ola cümleye vāṣıl

Ne deftere mevḳūf ne muḥtāc-ı raḳamdur

diyü buyurmışlardur. Ḳaldı ki "Şāh olanlar elbette kerem ile me'lūf ve ḫalḳa iḥsān ṣıfatıyle mevṣūf olur. Anlar içün naṣīḥate ibtidār ve keremi ḫāṭırlarına iḫṭāra ne ḥācet?" dinür ise cevāb budur ki: Meredd-i hūr ve kerr-i aʿvām u şuhūr ile nüsḫa-i pākīze-i keremüñ maḥvı meşhūr oldıġına binā'en tenbīh maḳāmında ẕikrine mübāderet buyurmışdur. Ve keyfe lā ki *beyt*:

Mürūr-ı dehr ile resmi bozılmış ḫaṭṭı maḥv olmış

Bir eski nüsḫa var ḳalmış kerem Ḥātem zamānından

diyü buyurmışlardur. Ḥattā inʿām u ikrām miyāne-i ḫāṣṣ u ʿāmmda bi'l-külliye mensī olup mesned-i vālā-yı kereme bir ḳurı selām ḳā'im-i maḳām oldıġını mevlānā Nābī Efendi *beyt*:

Rüsūm-ı luṭf u kerem ḫalḳ içinde mensīdür

Hemān alup virilür bir selāmı ḳalmışdur

diyü buyurmışdur. (...[S150b, S151a]...) Pes nāẓımuñ mıṣrāʿ-ı s̱ānīde mükrem olan "leşker ṣad cān u baş fidā iderler" didigi, "mükrim olanlara daḫı lāzım olan budur" dimege naṣīḥat vardur.

Der-Beyān-ı Aḫlāḳ-ı Ḥamīde

Bu beyān aḫlāḳ-ı ḥamīdededür. Aḫlāḳ cemʿdür; müfredi ḥulḳdur. Ḫulḳ, żamm-ı ḫā ile «ḫūy» maʿnāsınadur ve aḳsāmı üçdür. Zīrā ol ḫaṣlet eger sebeb-i fażl u kemāl olur ise aña «ḥüsn-i ḫulḳ» dirler. Fażīletdür; ḥilm ü seḫā vü şecāʿat gibi. Ve eger bāʿis̱-i naḳṣ ve bādī-i ḫalel olur ise ḫulḳ-ı ḳabīḥdür ve rezāletdür; cübn ü buḫl ü ḫıffet gibi. Ve hīç birine sebeb olmaz ise ḫulḳ-ı muṭlaḳdur; ḥubāṭat ü ẕerāʿat gibi. Ve aḫlāḳ-ı ḥamīde altmış sekize bāliġdür. Tafṣīli Tarīḳat-i Muḥammediyyede mesṭūrdur.

﴿ چار چيز آمد بزركيرا دليل ﴾ Dört nesne ululıġa delīl geldi. **Çār çīz**, «dört nesne»; **āmed**, māżī-i müfred-i ġā'ibdür; «geldi» dimekdür. **Büzürg**, «ulu ve büyük» maʿnāsınadur. Gerek cüs̱s̱ede ve gerek rütbede ve gerek yaşda olsun; cümlesinden eʿammdur. Lākin siyāḳ ḳarīnesiyle bunda murād rütbe cihetinden ʿaẓīmdür. Āḫirindeki **yā'** maṣdariyyedür. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. **Delīl**, «delālet idici» maʿnāsına ʿArabīdür. Bunda murād ʿalāmet ve rehber maʿnāsınadur.

﴿ هركه آن دارد بود مرد اصيل ﴾ Her kim ki anı ṭuta merd-i aṣīl ola. **Her ki**, «her kim ki». **Ān**, ism-i işāretdür; müşārun ileyhi «çār çīz»dür ki anlaruñ biri ʿilme iʿzāz eylemek ve biri cevāb-ı bā-ṣavāb virmek ve biri aʿdādan mücānebet ve biri miyāne-i eṣdiḳāda ḫoş-nişīn ü iḳāmet eylemekdür. **Dāred**, «ṭutar»; **buved**, «ola»; **merd**, fetḥile «er» maʿnāsınadur ki ʿArabīsi [S151b] «racül»dür ki bāliġ olmaḳ

şarṭındandur. Nā-bāliġa merd dinilmez. Ve gāh bahādır maʿnāsına da olur. Mā-baʿdına mużāfdur. **Aṣīl**, «ḥasīb» yaʿnī «şerīf» dimekdür. Pes ol dördüñ evveli:

﴿ علم را اعزاز كردن بيحساب ﴾ ʿİlme ḥisābsız ʿizzet ü ḥurmet eylemekdür. **ʿİlm-rā**, «ʿilm-i şerīfe» dimekdür. Murād ʿilm-i nāfiʿ olmaḳ rūşendür. ʿİlm, maʿrūfdur. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. **İʿzāz kerden**, maṣdar-ı mürekkebdür; «ʿizzet ü ḥurmet eylemek» dimekdür. **Bī-ḥisāb**, «ṣayısız» dimekdür. Bī, edāt-ı nefydür. Ḥisāb, kesr-i ḥā'-i mühmele ile ʿArabīdür; «ṣaymaḳ» maʿnāsınadur. Luġat-i Fārisīde taʿcīmen maʿnā-yı mezkūrda müstaʿmeldür. Ve gāh elifini yā'ya ḳalb ile «ḥısīb» daḫı dirler. Nitekim yevm-i ḳıyāmete «rūz-ı ḥısīb» dimişlerdür. Maʿlūm ola ki ḥalāl ü ḥarām ve cümle aḥkām kendü ile maʿlūm oldıġı içün ʿilm-i şerīf ẕātında memdūḥ ve ḥurmeti lāzımdur. Ve keyfe lā ki Faḫr-i ʿālem ṣalla'llāhu ʿaleyhi vesellem و قل رب زدنى علما emriyle me'mūrdur. Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selām şeref-i ʿilm ile ḳıble-i sücūd-ı melā'ik olmışdur. (...) Ḥażret-i ʿAlī rażıya'llāhu ʿanhuñ ʿilm-i şerīf ḥaḳḳında Faḫr-i kā'ināt ʿaleyhi efḍalü't-teḥıyyātdan beş biñ sekiz yüz eḥādīs̱-i şerīfe mervīdür diyü buyurdıġı Şerḥ-i ʿAynü'l-ʿİlmde mesṭūrdur. (...[S152a]...) ʿİlm-i şerīfe iʿzāz u iḥtirām, ʿilmüñ ẕātına raġbet ile taḥṣīline teşmīr-i sāḳ-ı ihtimām ve tekmīline saʿy-ı mā-lā-kelām idüp muḳteżāsınca ʿamele şitāb ve sā'il-i mes̱ā'ile iʿṭā'-i cevāb-ı bā-ṣavābdan ʿibāretdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ خلق را دادن جواب با صواب ﴾ Ḫalḳa ṣavāba muḳārin cevāb virmekdür. **Ḫalḳ**, «maḫlūḳ» maʿnāsınadur. Türkīsi «il» dimekdür; Fārisīde bu maʿnāda müstaʿmeldür. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. **Dāden**, «virmek» maʿnāsına maṣdar-ı dālīdür. **Cevāb**, ism-i müfred-i Fārisīdür; «su'āl muḳābilinde söylenen kelām» maʿnāsınadur ve bunda murād budur. Ve ʿArabīde daḫı bu maʿnāda müstaʿmeldür ki cemʿi ecvibe gelür. Ammā mürekkeb-i [S152b] Fārisī oldıḳda cevāb, arpa ṣuyı dimek olur. ʿArabīde daḫı ḫavż-ı mā' maʿnāsına olan «cābiyye»nüñ cemʿi oldıġı vāriddür, intihā. Mā-baʿdine mużāfdur. **Bā**, muṣāḥabet içündür. **Ṣavāb**, ʿArabī vü Fārisīde müstaʿmeldür; «ṭoġrı ve dürüst» maʿnāsınadur; ḫaṭānuñ muḳābilidür. Pes nāẓımuñ bu beytde ʿilmüñ taʿlīm (ü) taʿallümine saʿy idenüñ şerāfetine işāret vardur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde ان من اخياركم من تعلم العلم و علمه vārid olmışdur. Ve sā'il-i mesā'il elbette taʿallüm-i cevāb berekātından ʿālim ü fāżıl ve s̱evāba nā'il ve murādına vāṣıl olur. Nitekim العلم خزائن و مفاتيحهاالسؤال ḥadīs̱-i şerīfi bu maʿnāya dālldür. Pes bilā-ʿöẕr terk-i taʿlīm-i ʿulūm ve sā'ilin cevāb-ı bā-ṣavābdan maḥrūm iden ʿālim-i bī-nefʿuñ ḥāl ü şānı ان علماء لا ينتفع به ككنز لاينفق منه ḥadīs̱-i şerīfinden maʿlūmdur. İmdi ʿālim olan, bildigini taʿlīm ve sā'ilüñ su'āline muṭābıḳ cevābı tefhīminden evvelā bir ġaraż-ı dünyevī niyyetinden ḫālī olmaḳ gerekdür. (...) S̱āniyen sā'ilüñ maḳṣūdını luṭfile īżāḥ itmek gerekdür. Tā ki defter-i büzürgvārīde mesṭūr u pāk-nijādlıḳ ile meşhūr ola. Ve illā Nesīb-i merḥūmuñ ḳıṭʿa-i dil-ārāsını anuñ ḥaḳḳında oḳumaḳ revā ola ol *ḳıṭʿa* budur:

ʿİlm ile olsa fürū-māye ferīd-i rūzgār
Kimsenüñ maḳṣūdını luṭf ile īżāḥ eylemez
Bed-siriştüñ sūdmend olmaz fażīlet ṭabʿına
Āb-ı şīrīn baḥri sükker-i zehri ıṣlāḥ eylemez

﴿ هرکه دارد دانش و عقل و تميز ﴾ Her kim ki ʿilm ü ʿirfān u ʿaḳl u temīz ṭutar. **Her ki**, «her kim ki»; **dāred**, «ṭutar»; **dāniş**, «ʿilm ü maʿrifet» maʿnāsınadur. **U(ve) ʿaḳl**, dāniş üzerine maʿṭūfdur. [S153a] ʿAḳluñ maʿnāsı sābıḳan ẕikr olınmışdur. **U(ve) temyīz**, ʿArabīdür; Fārisīsi «hūş», Türkīsi «ök» ve kişi nefʿ u żararını farḳ ider oldıḳda aña ṣāḥib-i tem(y)īz dirler.

﴿ اهل علم و علم را دارد عزيز ﴾ Ehl-i ʿilmi ve ʿilmi muḥterem ṭutar. **Ehl-i ilm**, ʿālimdür ki aña Fārisīde, ʿilm-dān dirler. **U(ve) ʿilm**, ehl-i ʿilm üzerine maʿṭūfdur. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. **Dāred**, «ṭutar» dimekdür; maʿṭūf ve maʿṭūf[ün] ʿaleyhüñ üzerlerinde melḥūẓ-ı fiʿldür. Anlar muḳaddem-i mefʿūlleridür. **ʿAzīz**, «şerīf ve muḥterem» dimekdür. Pes beyt-i sābıḳuñ maʿnāsını te'kīd birle bu beytde fā'ide-i cedīde vardur. Murād; ʿālime taʿẓīm ve beyān eyledigi ʿilme tefhīm eylemek ʿālim ü ʿāḳıl ü mümeyyiz ü kāmil kārıdur dimekdür. Ve bunuñ beyānı şöyledür ki: Erbāb-ı işāret ʿindinde aʿżānuñ cümlesine sārī olan cānuñ leṭāfet ü ṣıfātı, bedenüñ neẓāfetinden istidlāl olındıġı gibi ʿaḳluñ nūrāniyyeti cesedüñ cümlesin ādāba getürmesinden müstedelldür. Pes cesed-i benī-Ādemde olan edeb ü ḥayā īmān ve ems̱ālleri olan dāniş ü temyīz ü ʿiẕʿān ve her bir ḫıṣāl-i ḥusān cümle ʿaḳluñ ās̱ār-ı nūrānī nişānıdur. İmdi kendüde bu ās̱ār bulınan ehl-i ʿilmi ve ʿilmi muʿazzez ṭutar. Ammā bu ās̱ārdan behresi olmayan ḫilāfın işleyüp ehl-i ʿilme ʿadāvet ü ʿilme ḥaḳāret üzre olur neʿūẕü bi'llāh. İmdi ʿulemāyı tevḳīr elzemdür. Zīrā انما يخشىالله من عبادهالعلماء naẓm-ı muʿciz-nümāsı üzre ʿulüvv-i şānları ẓāhir olmaġın ḥadīs̱-i şerīfde: وقروا علماء امتى فانهم نجم الارض vārid olmışdur. Ve her birlerine ikrām u iḥtirām olınmaḳ ehemmdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde اكرموا العلماء فانهم عندالله كراما gelmişdür. Ve mücālesetlerine tereddüd ile mülāzemet lāzımdur. Zīrā kendülere şecere-i cennet iṭlāḳı lisān-ı şerʿde vardur. Ve sāyelerinde rāḥat ile s̱emere-i ʿilmlerinden behremend olınmaġa ḫaberde emr ṣādır olmışdur. Ve kendülere maḥabbet eylemek, enbiyā'-i kirām ʿaleyhimü's-selām ile ḥaşr olınmaḳ devletine sebebdür. Zīrā المرء مع من احبه ḥadīs̱-i şerīfi mıṣdāḳınca ʿulemāya muḥibb olan, ḳıyāmetde ʿulemā' ile ḥaşr olur. ʿUlemā ise ber-manṭūḳ-ı ḥadīs̱-i şerīf enbiyā'-i kirām ʿaleyhimü's-selām ile ḥaşr olur diyü şāriḥ-i Mülteḳā, Dürr-i Münteḳānuñ Bābü'l-Ḳażā taṣrīḥ ile naḳl-i ḥadīs̱-i ṣaḥīḥ [S153b] buyurmışdur. Ve bu gürūh-ı pāk ile ḥaşr olan merciʿ ü maṣīri cennetdür. (...)Ve daḫı erbāb-ı işāret eyidürler ki: Naḳş-ı ḫātem-i Süleymān ʿaleyhi'selām ʿilm ile pür-zīb ü fer ve ecnās-ı ʿālem-i muḫtelife aña müsaḫḫar olmaġın, ʿālimlerüñ ʿilmi ol ḫātem gibidür ki nigīni ḳalb-i pākdür. Pes nigīn-i ḳalbinde ʿilm-i te'ḫīr ü taṣarruf menḳūş olan Süleymānvār taṣarrufāta ṣāḥib-i iḳtidār olur. (...[S154a]...) Ḫulāṣa, erbāb-ı hünere ʿizzet ü ḥurmet anlara pāy-bend-i iḳāmetdür. Ve illā elden ḳaçarlar. Encāmında ḳaçırana mūcib, nedāmetdür. Nitekim ʿĀṭıf *beyt*:

Elden ḳaçurma mürġ-ı nev-āmūz-ı dest iken
Bir gün o şāh-bāz-ı melāḥat tüleklenür

buyurmışdur, intihā.

﴿ اى برادر كر خرد دارى تمام ﴾ İy ḳarındaş! Eger tamām ʿaḳl ṭutıcı isen. **İy birāder**, «iy ḳarındaş» dimekdür; murād maʿlūmdur. **Ger**, edāt-ı şarṭdur. **Ḫıreddār**, terkīb-i tavṣīfīdür; «ʿaḳl ṭutıcı» dimekdür. Āḫirindeki **yā'**, ḫiṭāb içündür. Baʿżı nüsḫada ḫıreddārī yirine ḫaberdārī vāḳıʿdur. Buña göre

maᶜnā «āgāh iseñ» dimek olur. **Tamām**, maᶜnāsı maᶜrūf-ı enāmdur. Maᶜlūm ola ki ᶜaḳl, her vechile memdūḥ-ı enām oldıġından ᶜādet-i kirām üzre nāẓım bu beytde ve emsāli maḥallerde “eger ᶜaḳl ṭutar iseñ şöyle eyle” diyü idecegi naṣāyıḥuñ ḳābūline ihtimām buyurmışdur. (...) İmdi eger ᶜālim ü ᶜāḳıl u merd-i kāmil iseñ:

﴿ نرم و شیرین کوی بامردم کلام ﴾ Ḫalḳa sözi yumşaḳ ve ṭatlu söyle. **Nerm**, «yumşaḳ» dimekdür; gerek maḥsūsen ve gerek maᶜnen olsun. Bunda murād s̱ānīdür ki «laṭīf ü ḫoş» maᶜnāsına olur. **Ü(ve) şīrīn**, nerm üzerine maᶜṭūfdur; «ṭatlu ve lez̠īz̠» dimekdür. Nitekim acı ve ṭatlu diyecek yirde ᶜAcem «telḫ u şīrīn» dir. Pes şīr, kesre-i ṣarīḥa ile «arslan»dur. Lākin fetḥa-i imāle ile «süd»dür. Ve yā’-i s̱āniyye nibet içündür. Nūn-ı mez̠kūr yā’ı te’kīd içündür. [S154b] Ṭatlu da insānuñ ibtidā ṭatdıġı lez̠īz̠ süd oldıġı içün aña nisbet itmişlerdür. **Gūy**, emr-i ḥāżırdur; «söyle» dimekdür. **Bā**, muṣāḥabet içündür. **Merdüm**, üç maᶜnāya gelür. Biri ādemdür ki maᶜrūfdur. Ve biri göz bebegidür. Ve biri maḫlūḳ maᶜnāsınadur ki bunda murād budur. Nitekim insānuñ müfred ve cemᶜine ᶜAcem merdüm ve merdümān dir. Ve ᶜArab ḫalḳ ve ḫalāyıḳ dirler. **Kelām**, «söz» maᶜnāsınadur; süḫan gibi. Lafẓī ve maᶜnevīden eᶜammdur. Lākin bunda murād maᶜnā-yı luġavīdür ki insānuñ ḳalīl ü kes̱īr telaffuẓ eyledigi sözdür. Pes bu beyt, eşyā’-i erbaᶜanuñ ikincisi olan “Ḫalḳ-rā dāden cevāb-ı bā-ṣavāb” mıṣrāᶜını tafṣīl maḳāmındadur. Ve bunda علیک بحسن‌الکلام ḥadīs̱-i şerīfine telmīḥ vardur. Maᶜlūm ola ki nermiyyet üzre ᶜuz̠ūbet-i lisān, bāᶜis̱-i kes̱ret-i iḫvāndur. Nitekim ḥażret-i Ḥayder من عذب لسانه کثر اخوانه buyurmışdur. (...) Ve sözi şīrīn söylemek kişinüñ düşmānın dost ider diyü *ḳıṭᶜa*:

Ḫoş-kelām ol bed sözüñ dilden çıḳar tedbīrini
Acı söz ile kişi çeşm-i cihān-bīnden çıḳar
Ṭatlu söz ḳoymaz muḫāṭabda yılanlıḳdan es̱er
Ḫoş dimişler ṭatlu söz ile yılan inden çıḳar

buyurmışlardur. Ve daḫı sözüñ şīrīni münāsebetiyle maḥallinde söylenendür ki ol süḫan-ı rengīn, naḳl-i mecālis-i yārān ve ḥalāvetden nāşī dillerde dāstān ola. (...) Pes ḫūnāsā rengīn ü şīrīn olan söz elbette ḫāricde şöhret birle devrān [S155a] ve reng-baḫş-ı mecālis-i yārān olur. Ammā bī-münāsebet olan kelām, bāᶜis̱-i żarar-ı tāmm olur. Bu mis̱llü kelāmdan ḥaz̠er ve ḫaṭarından ḫā’if olmaḳ lāzımdur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā’ib *beyt*:

دلم چون برک بید از حرف بی هنکام میلرزد
چو عاقل طفل بیند بر کنار بام میلرزد

diyü buyurmışdur. Yaᶜnī bī-maḥall sözden sögüt yapraġı gibi ditrerem. Zīrā ᶜāḳıl olan ṭam kenārı üzre bir ṭıflı görse ḫavfından anuñ üzerine ditrer dimekdür. (...)

﴿ هرکه باشد ترش روی و تلخ کوی ﴾ Her kim ki yüz eşkidici ve acı söyleyici ola. **Her ki bāşed**, «her kim ki ola». **Turş-rūy**, terkīb-i tavsīfīdür; yüz ekşidici yaᶜnī «utanmaz yüzlülük ve ᶜabūs çehrelülük gösterici» dimekdür. **U(ve) telḫ-gūy**, turş-rūy üzerine maᶜṭūfdur; bu daḫı terkīb-i tavṣīfīdür. Maᶜnāsı «acı

söyleyici» dimekdür. Yaᶜnī beyt-i ṣābıḳuñ ḫilāfınca [Ü145a] ḥareket iden kimesne menfūru'l-ḳulūb olmaġın

﴾ دوستان از وی بکردانند روی ﴿ Dostlar andan yüz çevirürler yaᶜnī nefret iderler. **Dostān**, cemᶜdür; müfredi «dost»dur; maᶜnāsı maᶜrūfdur. **Ez-vey**, «andan» dimekdür. Ez, min-i cārre maᶜnāsınadur. Vey, żamīr-i müfred-i ġā'ibdür; merciᶜi «her ki o» dur. **Bi-gerdānend**, evvelindeki bā' ḥarf-i istiḳbāl ile cemᶜ-i ġā'ib-i mużāriᶜdür; «döndürürler» dimekdür. **Rūy**, «yüz»dür. Maᶜlūm ola ki لين الكلام قيد القلوب ḍarb-ı meṡeli üzre nermiyyet-i güftār, āhū-yı remīde-miṡāl olan ḫāṭırı giriftār-ı ḳayd-ı maḥabbet ider. Yaᶜnī mıṣḳale-i kelām-ı mülāyemet-niẓām, mir'āt-ı jeng-ālūd-ı dilde jengār-ı küdūrātı izāle ider. Nitekim:

بشيرين زبانى و لطف خوشى

توانى كه پيلى بموى كشى

bu me'āle dālldür. Ammā bunuñ ḫilāfınca turş-rūy u telḫ-gūy olanuñ dostları kendüden nefret ve belki aña ᶜadāvet iderler. Zīrā

Turş-rūluḳ sebeb-i nefretdür

Ḫande-rūluḳ eṡer-i raḥmetdür

dimişlerdür. Ḥatttā ḫalḳa beşāşet yirine çīn-i cebīn irā'et iden, būriyā gibi pāmāl oldıġın Ṣā'ib-i ṣāḥib-kemāl *beyt*:

شكفته باش كه پامال ميشود صائب

[S155b] كسى‌كه چين بجبين همچو بوريا دارد

beytiyle iṡbāt buyurmışdur. (...[Ü145b]...)

﴾ هركه از دشمن نباشد بر حذر ﴿ Her kim ki düşmenden ḥaẕer üzre olmaya. **Her ki**, «her kim ki»; **ez-düşmen**, «ᶜadūdan» dimekdür. Düşmen lafẓı, düşmāndan muḫaffefdür ve Fürs ü Türkde müstaᶜmeldür. **Ne-bāşed**, «olmaya»; **ber-ḥaẕer**, «ṣaḳınmaḳ üzre» dimekdür.

﴾ عاقبت بيند ازو رنج و ضرر ﴿ Encāmında andan zaḥmet ü ziyān görür. **ᶜĀḳıbet**, ᶜArabīdür; «ṣoñ» maᶜnāsınadur. Fārisīde encām ile muᶜabberdür. Pes bunda encām-ı kār dimek murāddur. **Bīned**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «görür» dimekdür. Ve bu fiᶜl-i mużāriᶜ şevāẕẕdandur. Zīrā görmek maᶜnāsına olan «dīden» kelimesinden müştaḳ degüldür. Belki «bīden» lafẓından müştaḳdur. Ve bundan iştiḳāḳuñ ṭarīḳı bīden lafẓınuñ āḫirindeki nūnı, maṣdar dālinüñ üzerine taḳdīm ile bīned ḳılmaḳdur. **Ez'o**, muḫaffef-i ez-o(از او)dur. Maᶜnāsı «andan» dimekdür. Zīrā ez, min maᶜnāsınadur. O, żamīrdür; düşmāna rāciᶜdür. **Renc**, «zaḥmet ü taᶜab u meşaḳḳat» maᶜnāsınadur. **U(ve) żarar**, renc üzerine maᶜṭūfdur; «ziyān» maᶜnāsınadur. Pes maᶜlūm ola ki düşmānuñ [S156a] ġāyet-i eşerri şeyṭān-ı laᶜīndür ki ᶜadāveti انه لكم عدو مبين naṣṣıyle ṡābitdür. Ve daḫı nefs-i emmāre-i mefsedet-güzīndür ki düşmānlıġı اعدى عدوک نفسک‌اللتى بين جنبيک ḥadīṡ-i şerīfiyle ṡābitdür. Ve nefsüñ aᶜdi'l-eᶜādī oldıġından kendü ile cihāda, cihād-ı ekber dinmişdür. Ve daḫı tā'ife-i nisādur. Ḥattā Medārik ṣāḥibi kitāb-ı meẕkūrında eyidür: Şeyṭān-ı laᶜīnden ziyāde ḥaẕeri elzem olan nisā ṭā'ifesidür ki ḥaḳḳlarında Ḫudā-yı müteᶜāl: ان كيدكن عظيم buyurup, şeyṭān

ḥaḳḳında: ان كيدالشيطان كان ضعيفا buyurmışdur. Ve daḫı aᶜdā-yı dīn olan küffār-ı ḫāksārdur. Ve daḫı bilā-sebeb-i şerᶜī insāna ᶜadāvet üzre olan eşrār-ı bed-girdārdur. Ve daḫı kişinüñ māl ü evlādıdur. [Ü146a] Ḥattā māl, ṣāḥibine düşmān u vebāl oldığın beyānda Behcet nām bir merd-i maᶜrifet buyurmışdur ki *beyt*:

Māl kişinüñ dostı hem düşmenidür dirler

Çekdigi felāketler ḳurduñ ipegindendür

Ve daḫı düşmān her bir mūẕī olan ḥayvāndur. Ḳaldı ki bu ẕikr olınan aᶜdālaruñ ṣaġīr ü kebīr ve żaᶜīf ü ḳavīsi ᶜadāvetde seyyān olmaġın her birlerinden ḥaẕerüñ lüzūmını işᶜār içün düşmen lafẓını nāẓım muṭlaḳ ẕikr itmişdür. Ve muṭlaḳı kemāle ṣarf ḳā'idesi bir ḳarīne-i ṣārife bulınmaġa meşrūṭdur. Ḳarīne bulınmadıḳda muṭlaḳ, ıṭlāḳı üzre bāḳī ḳalur. Nitekim bu maḳāmda böyledür. Ancaḳ ḥaẕerüñ ehemm ü elzemi vardur. Nitekim meşāyıḫ-ı ṣūfiyye eyidürler ki: Ḥaẕeri lāzım olan derūn-ı ḫānede bulınan düşmāndur. Yaᶜnī cesed-i insānda münzevī olan nefs ile şeyṭāndur. Pes derūn-ı ḫānedeki ᶜadūlardan bī-ḫaber olup ṭaşra ḳapuları sedd idenüñ renc ü żararı bī-ḥadd olur. İmdi āb içinde pinhān olan ḫārdan, dāḫil-i cevf-i mā' ḫaberdār oldığı gibi ġavṭager-i baḥr-i derūn olan hemezāt-ı şeyāṭīn ve ilhāmāt-ı melā'ikenüñ ḳalbüñe ilḳā eyledikleri iġvā vü ilhāmdan ḫaberdār olup aña göre nefs ile şeyṭānuñ fesād u iġvāsından iḥtirāz ve ilhām-ı melek üzre ḥamd ü s̱enāya dem-sāz olmaḳ gerekdür. (...[S156b]...) Pes düşmāndan ᶜadem-i iḥtirāza sebeb birkaç veche vardur ve muḥtemeldür. Evvelen, düşmānını bilmemekdür. Bu ise cühelā vü ḥumaḳā ṣıfatındandur. Bu maḳūle cāhil ü ġāfilüñ żarar-keşīde olması vāreste-i ḳayd u beyāndur. Ve ġaflet ile ᶜömrüñ güẕerānı encāmında peşīmānlıġuñ ᶜadem-i fā'idesi ke'ş-şems nümāyāndur. (...) S̱āniyen, düşmānuñ mülāyemetine iᶜtimād itmekdür. Bu daḫı ᶜāḳıl kārı degüldür. Nitekim *beyt*:

ز چشم نرمی دشمن فریب عجز مخور

دلیر بر سر این آب زیرکاه مرو

beyt-i laṭīfinüñ mażmūnı [Ü146b] üzre düşmānuñ nermiyyet-i çeşmine aldanmaḳdan fütāde-i çāh-ı ᶜacz olma. Yaᶜnī ṣaman altında olan ṣuyuñ üzerine dilīrāne yürime ki helāk olursın dimekdür. Ḥattā düşmanuñ tevāżuᶜına iᶜtimād eylemek ḥamāḳatdür diyü buyurmışlardur. Nitekim Ġanī-i Keşmirī *beyt*:

بر تواضعهای دشمن تکیه کردن ابلهست

پای بوس سیل از پا افکند دیوار را

beyt-i rengīni ile düşmānuñ tevāżuᶜını, seylüñ dīvār ayaġına būse-dādlıḳ ile dīvārı ḥarāb-ābād eylemesine teşbīh ve buña muᶜtemed olanı ḥamāḳate mensūb ḳılmışdur. ᶜAle'l-ḫuṣūṣ ki mülāyemet ᶜarż iden düşmānuñ ᶜadāveti ḳadīm olmış ola. Ol mis̱llü ḫaṣm-ı dīrīn-i mekr-āyīn içün nīşter-i pinhān-kerde-i miyāne-i mūm ola dimişlerdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

حذر کن زینهار از خصم دیرین چون ملایم شد

که آن مکاررا در موم باشد نیشتر پنهان

beyti bu beyāna şāhiddür. Ve Nesīb Efendinüñ:

Nesīb rūy-ı dil-i düşmene ġurūr itme

Mülāyemet daḫı gösterse ḫāra aldanma

diyü buyurdığı bu maᶜnāya mebnīdür. Nitekim ᶜuḳalā ᶜindinde dört nesneye maġrūriyyetden ḥaẕer lāzımterdür. Anlar; ḥarr-ı şitā ve sükūn-ı feres ve ḍıḥk-i ᶜadū ve zühd-i nisādur diyü Muḥāżarātda mesṭūr u müberhendür. S̱ālis̱en düşmānı ḥaḳīr görmekden nāşī iḥtirāzında ihtimām [S157a] itmemekdür. Bu daḫı ḳıllet-i fikr ve seḫāfet-i re'y ü tedbīrden nāşīdür. (...) Ḥattā ḫaṣmuñ ḳarınca ise de merdāne ol didikleri, mes̱el-i sā'ir üzre arslan bu ḳadar ḳuvvet ü ṣavlet ṣāḥibi iken ṭoġurdığı yavrısını ḳarınca elinden bir yirden bir yire aġzı ile götürüp ḳaçurur. Ḥattā yavrısın aġzında ṭutup gider iken baᶜżı bıldırcın didikleri ḳuş nā-gāh uġrında pervāz itmek ile yavrısına żarar gelmemek içün şefḳat dāᶜiyyesiyle aġzında ziyāde ṣıḳup bilmezlik ile helāk ider. Anuñçün sebebine isnād ṭarīḳı üzre meẕkūr bıldırcın ḳuşına luġat-i Fārisīde «şīrküş» diyü ad virmişlerdür. Ḫulāṣa düşmeni ḥaḳīr görmelü degüldür. (...) Pes ᶜumūmen aᶜdādan ve aᶜdāñ ile iḫtilāṭ iden eṣdiḳādan ḥaẕer lāzımterdür. Zīrā semme ḳarışan ᶜasel, semm [Ü147a] ve ẕi'be murāfıḳ olan kelb elbette ẕi'b-i pür-sitem olur dimişlerdür. (...) Nitekim Nābī-i merḥūmuñ *beyt*:

Bu zaḫm-i ᶜışḳuma bādī nigāhum olmışdur

Baña bu tīr yene kendi terkeşümdendür

didigi bu bāba münāsibdür. (...) Ḳaldı ki düşmāndan ḥaẕerüñ ṭarīḳleri çoḳdur. Evvelā herkes ile ḥüsn-i zindegānī üzre olup düşmān peydā itmemekdür. (...) Ve baᶜżı ẓurafānuñ *beyt*:

Dünyā ile sen ṣulḥ ol bī-ḥuccet ü bī-daᶜvā

İsterse cihān ḫalḳı hep şāhid-i düzd olsun

didigi bu maᶜnāya mülāyimdür. S̱āniyen saña ᶜadāvet idene nān u nemek ü nevāle iᶜṭāsından [S157b] münfekk olmamaḳdur. Zīrā nemek, ciger-güẕārlıḳda zehr-i ḫuṣūmetden ziyādedür. Nitekim Ḫ^vāce Ṣā'ibün bu beyānda *beyt*:

نمک ز زهر خصومت جکر کذارترست

بهر که زهر بکارت کند نواله بده

buyurdığı kāfīdür. S̱ālis̱en düşmāna müdārā itmekdür. Müdārānuñ sünnet-i şerīf oldığı vāreste-i ḳayd-ı taᶜrīfdür. Binā'en ᶜalā-ẕālik Ḫ^vāce Ḥāfıẓ-ı Şīrāzī:

آسایش دو کیتی معنئ این دو حرفست

با دوستان تلطف و با دشمنان مدارا

buyurmışdur. Yaᶜnī iki cihānuñ rāḥatı bu azacıḳ şey'üñ maᶜnāsıdur ki ol, dostlar ile eyü geçinüp düşmānlar ile müdārā ḳılmaḳdur dimekdür. Nabī-i merḥūmuñ:

Temāşā-yı cemāl-i nev-ᶜarūs-ı rāḥat isterseñ

Var evvel dīde-i ᶜirfānuña kuḥl-i müdārā çek

diyü buyurdığı bu maᶜnāya mebnīdür. Ve fi'l-ḥaḳīḳa şeḳāvet-i ᶜadāvet müdārā ile vifāḳ u maḥabbete mübeddel olur. (...[Ü147b]...)

﴿ در میان دوستان مسرور باش ﴾ Dostlar arasında mesrūr ol. **Der-miyān-ı dostān**, «dostlar arsında»; **mesrūr**, maᶜrūfdur. **Bāş**, emr-i ḥāżırdur; «ol» dimekdür. Bu mıṣrāᶜ-ı pāk, aḫlāḳ-ı ḥamīde-i erbaᶜanuñ dördincisine işāretdür. Mıṣrāᶜ-ı s̱ānī ve ittiṣālinde olan beyt-i ātī, düşmāndan ḥaẕerüñ luzūmını te'kīdden ᶜibāretdür. Maᶜlūm ola ki egerçi dünyānuñ sürūrı şurūr ile hem-imlā ve kendüde mesrūriyyet

maᶜdūm yollu bir maᶜnādur. Lākin sürūr oldıġı ṣūretde ancaḳ miyāne-i dostānda bulınur. "Her ḥālde belki dāreynde mesrūr olayum" dir iseñ, dostlar peydā idüp miyānelerinde mesrūr ol dimek bu maḳāmda murāddur. (...[S158a]...) Ke-ẕālik miyāne-i dostānda olan sürūr daḫı ebedīdür. Zīrā Allāh içün olan maḥabbet ü uḫuvvet, cennetde daḫı ber-ḳarār olacaġı ḥaḳḳında nice aḫbār vārid olmışdur. Ve miyāne-i dostānda sürūruñ ẓuhūrı şöyledür ki; ḳable-ḫalḳu'l-ebdān ᶜālem-i ervāḥda her bir rūḥ āḫarı ile kesb-i āşnāī ve ittiḥād u ītilāf-ı rūḥānī peydā eylemişdür. (...) [Ü148a] Pes dostān birbiriyle encümen-ārā-yı ṣoḥbet oldıḳda ol ülfet-i ezelī ve ṣoḥbet-i bī-ḫalelīnüñ būy-ı rūḥānīsi muᶜaṭṭar-ı meşāmm-ı cān olaraḳ ḥarekete gelüp ol ᶜālem-i ervāḥdaki güẕerān iden ḥālāt-ı ünsiyye müvālāt-ı fıṭrıyyeden münbaᶜis̱ sürūr-ı ḥużūruñ ās̱ār-ı berekātından, miyāne-i dostānda her dost mesrūr olur. Lākin dost didikleri yār-ı ṣadīḳun fī-zamāninā hāẕā vücūdı kibrīt-i aḥmerdür. Nitekim İmām Şāfiᶜī raḥimehu'llāhuñ:

صاد الصديق و كاف الكيمياء معا

لايوجدان فدع عن نفسك الطمعا

buyurdıġı ve daḫı:

Amān ṣaḳın yañılup dime S̱ābit ölmişdür

Fülān ile aramızda hezār ḥaḳḳ (u) ḥuḳūḳ

İki müşābihi var kīmyā vü sīmurġuñ

Biri refīḳ-ı muvāfıḳ biri ṣadīḳ-ı ṣadūḳ

buyurdıḳları bu beyānda muḳarrerdür. İmdi her ᶜāḳıla lāzım olan, yār-ı ṣadīḳ peydā eylemekdür. Tā ki miyānede üstüvār olan bünyān-ı maḥabbet ḫalel-peẕīr olmaya. (...[S158b]...) Pes ḳaçan dostān arasına vardıḳda füsḥat-i meydān-ı ülfet ve vüsᶜat-i sāḥa-i ṣadr-ı ṣoḥbetden ḳalbe küşāyiş ḥāṣıl olup bi'l-bedāhe mesrūriyyete vāṣıl olınmaḳ bī-iştibāhdur.

❴ كر خرد دارى ز دشمن دور باش ❴ Eger ᶜaḳl ṭutar iseñ düşmāndan ıraḳ ol. **Ger**, edāt-ı şarṭdur. Ḫıred **dārī**, fiᶜl-i şarṭdur; «ṭutar iseñ» dimekdür. **Ḫıred**, muḳaddem-i mefᶜūlīdür. **Zi-düşmen**, ez-düşmān kelimelerinden muḫaffefdür; maᶜnā «düşmāndan» dimekdür. Ez lafẓı, mā-baᶜdinde olan dūr kelimesine müteᶜalliḳdur. [Ü148b] **Dūr**, «ıraḳ»; **bāş**, «ol» dimekdür. Bu maḳāmda dūr lafẓı ile bāş kelimesine ber-vech-i muḥarrer başḳa başḳa infirād üzre maᶜnā virilmelüdür. Yoḳsa mürekkeben maᶜnāsı murād degüldür. Zīrā mürekkeb olmaḳ üzre «dūr-bāş» çāvuşlaruñ elinde olan ālet-i menᶜuñ ismidür ki añunla ḫalḳı, dīvān-ı ekābirden girü sürerler, intihā. İmdi ᶜāḳıl u kāmil olan kimesneye düşmāndan baᶜīd olmaḳ nāzükdür; tā ki andan bir żarar çekmeye. Mezbūr düşmān gerek cāhil ü gerek ᶜāḳıl olsun. Ḥattā ᶜāḳıl olan düşmāndan ᶜaḳl ile kenāre ḳılmaḳ mümkindür. Lākin tīr-i kec-mis̱āl olan cāhil düşmān bunuñ ḫilāfıdur; kendüden ḥaẕer ziyādesiyle lāzımdur dimişlerdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

توان ز دشمن دانا كناره كرد بعقل

ز تيركج حذر از راست بيشتر دارم

kelāmı bu beyānı mü'eyyeddür. ᶜAḳılsız dost ke-ẕālik böyledür; kendüden ḥaẕer elzemterdür. Lākin düşmāndan kendiñ baᶜīd oldıġuñ gibi düşmānı daḫı kendiñden baᶜīd eylemek gerekdür dimek içün nāẓım:

﴿ در جوار خود عدو را ره مده ﴾ Kendi civārında ʿadūya yol virme. **Der**, żarfiyyet içündür. **Civār**, kesr-i mīm-i ʿArabī ile «ḳoñşılıḳ» maʿnāsınadur. Ve ḥimāyet ü ʿināyet maʿnālarına da gelür. Mā-baʿdine mużāfdur. Mużāfun ileyhi **ḫod**, «kendi» maʿnāsınadur. **ʿAdū**, [S159a] maʿrūfdur. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. **Reh**, rāhdan muḫaffefdür; «yol» maʿnāsınadur. **Me-dih**, nehy-i ḥāżırdur; «virme» dimekdür.

﴿ از برای آنکه دشمن دور به ﴾ Anuñçün ki düşmān ıraḳ olmaḳ yegdür. **Ez berāy-ı ān ki**, «anuñçün ki» dimekdür. **Düşmen**, maʿrūfdur. **Dūr**, āḫirinde şoden taḳdīriyle «ıraḳ» olmaḳ dimekdür. **Bih**, kesr-i bā’ ve sükūn-ı hā’ ile «yeg» maʿnāsınadur. Āḫirinde edāt-ı ḫaber muḳadderdür; bihest taʿbīriyle «yegdür» dimekdür. İmdi düşmānı civāruñda yol virme yaʿnī düşmānı kendiñe yaḳın eyleme dimekdür. Zīrā düşman dā’imā kişinüñ furṣatına müteraṣṣıd olur. Yaḳınlıkda ise furṣat ve her aḥvāle ıṭṭılāʿ ġāyet āsāndur. Ḥattā bir kimseye “zeyreklik nedür?” diyü su’āl olınmaġın cevābında: تجرع الفصة توقع الفرصة dimişlerdür. Düşmān daḫı vaḳtile meẕāḳın icrā eylemek ẓāhirdür. Ez-cümle selāṭīn-i Āl-i ʿOs̱māndan Sulṭāñ Murād nām bir ḫudāvendgārı, elinde esīr olan bir kral-ı pür-ḍalāl şāhuñ elin öpmek ṣūretiyle yaḳın geldikde bir zehr-nāk ḫancer [Ü149a] ile şāhı ʿale’l-ġafle urup helāk eyledigi tevārīḫde mesṭūrdur. Ve şuʿarā-yı ʿAcemden Hā’ifīnüñ *beyt*:

چو همسایه با تو شود در خروش

سرایش ستان یا سرایت فروش

buyurdıġı bu maʿnāya mebnīdür. Yaʿnī bir ḳoñşı ki hücūm u ʿadāvet üzre ola; selāmet iki nesneye mevḳūfdur: Biri, yā anuñ evin bir taḳrīb ile alup kendüyi civārından baʿīd itmekdür. Ve biri, yā sen evüñi ṣatup civārından baʿīd olmaḳdur dimekdür. Zīrā ḳoñşı düşmānlıġı ġāyet belādur. Ḥattā Muḥāżarātda eyidür: Ẕātında ʿadāvet-i cevheriyye olan düşmānuñ civāruñda maẓhar-ı germiyyet-i iltifāt olması mādde-i ʿadāvet-i dīrīneyi sālib ve ṣulḥ u ṣalāḥı cālib olmaz. Zīrā mā’-i bāridi ḳızdırmaḳ ancaḳ bürūdeti izāle ider; yoḳsa mā’-i ḥārr muḳteżā-yı ṭabīʿīsi üzre lede’ṣabb āteşi iṭfādan girü ḳalmaz dimişlerdür. Ḥattā mey-i bī-cūşuñ żararından ḥaẕer lāzım oldıġı gibi düşmen-i ḫāmūşuñ żararından ḥaẕer lāzımterdür diyü *beyt*:

ای دل از دشمن خاموش حذر باید کرد

از کزند می بیجوش حذر باید کرد

buyurmışlardur. (...) İmdi: [S159b]

﴿ با محبان باش دائم همنشین ﴾ Muḥibbler ile dā’imā hem-nişīn ol. **Bā**, muṣāḥabet içündür. **Muḥibbān**, elif ü nūn ile cemʿ-i Fārisīdür; müfredi «muḥibb»dür. Muḥibb, «sevici, dostluḳ idici» dimekdür. Murād, şāyān-ı ülfet olan yārān-ı rūşen-dilāndur; yoḳsa maḳūle-i nādān degüldür. Zīrā nādān her ḥālde muṣāḥibine düşmāndur. Nitekim ḳarīben nāẓım ülfet-i nādānı helāk-i cān ile beyān buyuracaḳdur. **Bāş**, «ol»; **dā’im**, «her bār»; **hem-nişīn**, «berāber oturucu» dimekdür. Maʿlūm ola ki ṣoḥbete lāyıḳ olan muḥibb-i ṣādıḳdan aʿlā bir kīmyā olmaya. Zīrā lāleye muḳārin olan şebnem, yāḳūt-ı aḥmerden rengīnter olur diyü *beyt*:

به از همصحبت شایسته اکسیری نمی باشد

ز قرب لاله از یاقوت رنکین‌تر شود شبنم

buyurmışlardur. Ve daḫı yārān-ı rūşen-żamīrān ile ṣoḥbet, dilde jeng ü keṡāfeti pāk ve hemīşe ṭabᶜı tāb-nāk ider. Nitekim gevherde olan āb-ı zülāl, mürūr-ı eyyām ile müteġayyirü'l-ḥāl olmaz [Ü149b] diyü *beyt*:

صحبت روشن ضميران ژنک از دل مى‌برد

آب در کوهر نکردد سبز از ايستادکى

buyurmışlardur. (...) Ḥattā iki yār-ı ṣādıḳ u muvāfıḳuñ bir yirde muvāṣalat ve ṣoḥbetleri, rişte ile mūmuñ birbirlerine peyvestlerinde şemᶜ peydā olmasına muᶜādildür. Yaᶜnī ol meclisde nūrāniyyet ḥāṣıl ve żiyāları sā'ire şāmil olur diyü *beyt*:

مکذر از صحبت ياران موافق زينهار

رشته و موم شود شمع چو پيوست بهم

buyurmışlardur. (...[S160a]...) İmdi ḥubb-ı fi'llāh ile muḥibb olan yārāndan münfekk ve ṣoḥbet ü ülfetlerinden dil-teng olmamaḳ gerekdür. Lākin sābıḳan beyān olındıġı üzre bu miṡllü yār-ı ṣādıḳuñ şimdiki zamānda ġāyet nedreti vardur. (...[Ü150a]...) Ve daḫı nāẓımuñ muḥibbāndan murādı, ehlu'llāh ve mıṣrāᶜ-ı ṡānīdeki aᶜdādan murādı, ᶜadüvvu'llāh olmaḳ daḫı muḥtemeldür. Yaᶜnī Ḫudā erenleriyle dā'imā hem-nişīn olup aᶜdā'-i dīnüñ yüzlerin görme dimek olur. Nitekim buyurur:

﴿ تا توانى روى اعدا را مبين ﴾ Mā-dāmā ḳādirsen düşmānlar yüzin görme. Belki görmegi temennī itme dimekdür. Pes aᶜdā yüzin görmemek, hīç düşmānuñ olmamaḳ ile yāḫod düşmānuñdan baᶜīd olmaḳ ile olur. Ḥattā sā'ir żararlardan mā-ᶜadā düşmān yüzine baḳmaḳ gözüñ nūrını żaᶜīf ider diyü buyurmışlardur. **Tā**, bunda «mā-dām» dimekdür. **Tevānī**, mużāriᶜ-i müfred-i muḫāṭabdur; «ḳādirsen» dimekdür. **Rūy-ı aᶜdā-rā**, iżāfetle «düşmānlar yüzini» dimekdür. Bu mecmūᶜ-ı muḳaddem-i mefᶜūldür; fiᶜli **me-bīn**dür ki nehy-i ḥāżırdur. Maᶜnāsı «görme» dimekdür. İmdi miyāne-i dostānda ve mecālis-i muḥibbānda hem-vāre hem-nişīn ve rūy-ı aᶜdāyı görmekden emīn oldıḳca āvāre olmayup ḳīl ü ḳāli tārik ve zād-ı āḫireti mütedārik olmaḳ gerekdür dimek ḳaṣdıyle nāẓım işbu beyt-i āti'l-beyānı mā-sebaḳa feẕleke idüp buyurmışdur ki:

﴿ اى پسر تدبير راه توشه کن ﴾ İy oġul! Yol zādınuñ tedbīrin eyle. **İy püser**, «iy [S160b] oġul» dimekdür. Murād ṭıfl-ı ṭarīḳatdür ki aña sālik-i mübtedī dirler. **Tedbīr**, «fikr ve ᶜāḳıbet-i kāra naẓar ve düzüp ḳoşmaḳ» maᶜnāsına ᶜArabīdür. Fārisīde müstaᶜmeldür. Bunda murād budur. Ve gāhī ᶜArabīde ḳul ve cāriyeyi müdebber ḳılmaḳ maᶜnāsına da gelür. Bu kelime maᶜnāda tūşe lafẓına mużāfdur. Taᶜbīr, tedbīr-i tūşe-i rāh yaᶜnī «yol azıġı tedbīrin» dimekdür. **Rāh**, bunda «yol» maᶜnāsınadur ki murād; ṭarīḳ-ı sefer-i āḫiretdür. Va gāhī mertebe ve resm ve ḳāᶜide ve naġme ve nevā maᶜnālarına da gelür. **Tūşe**, «azıḳ» maᶜnāsına oldıġı āḫirindeki hā'-i iḫtiṣāṣ sebebiyledür. Zīrā żamm-ı tā' ve sükūn-ı vāv ve şīn-ı muᶜceme ile tūş, aṣl-ı ḳūt maᶜnāsınadur. Baᶜżan vāvuñ ḥaẕf ile tuş daḫı dirler. Ḥattā semender ḳuşınuñ teᶜayyüşi od ile oldıġı içün Fārisīde adına «āẕertuş» dimişlerdür. Pes azıġa tūşe didikleri, ḳūt maᶜnāsına olan tūş içün iḫtiṣāṣı oldıġındandur. Ḥattā ḳūt, sebeb-i ḳuvvet oldıġı içündür. Ḳuvvete daḫı tūş dimişlerdür. **Kon**, emr-i ḥāżırdur; «ile» dimekdür. Pes nāẓımuñ bu kelāmında birḳaç nesneye işāret vardur. Evvelen, bu fenādan beḳāya sefer itmek muḳarrerdür. [Ü150b] Nitekim rāh ẕikri, buña şāhid-i pür-ᶜiberdür ki Ṣā'ib:

دمادمست که طبل رحیل ساز شده است

بهر طبیدن دل فکر کار رحلت کن

müfādınca dem-be-dem er-raḥīl ṭablı saña sāz olmışdur; her bār ḳalbüñ raᶜşedār oldıḳca kār-ı irtiḥāli fikr eyle dimişlerdür. Pes sefer muḳarrrer oldıysa, sefere zād gerekdür; ᶜale'l-ḫuṣūṣ sefer-i baᶜīd ola. Sefer-i baᶜīde ise zāduñ ḫayrlusı gerekdür. Zāduñ ḫayrlusı ber-manṭūḳ-ı تزودوا فان خیر الزاد التقوی ᶜamel-i pākdur. (...) S̱āniyen, mezraᶜa-i vücūduñda olan zemīn-i çehre ve eşk-i pür-behrenüñ saña iᶜṭā olındıġı, tūşe-i ferdā içün zirāᶜat [S161a] eylemeñ içündür. Pes furṣat elde iken zemīn-i çehreye tuḫm-efşān-ı ṭāᶜat ve eşk-i nedāmet ile ol zirāᶜati siḳāyet idüp, tedārük-i zād-ı āḫiret peydā eyle dimekdür. Nitekim tūşe lafẓı bu beyāna dālldür ki Ṣā'ib:

ز اشک چهره ترا داده‌اند اب زمین

برای توشهٔ فردای خود زراعت کن

mażmūnı ve daḫı ḥażret-i Mevlānānuñ *mes̱nevī*:

راه تو دور آمد و منزل دراز

برک راه و توشهٔ منزل بساز

beyt-i leṭāfet-sāzınuñ mefhūmı üzre emre imtis̱āl lāzime-i ḥāldendür. (...)

﴿ پس حدیث این و آن یک کوشه کن ﴾ Pes bu ve o sözini bir gūşeye eyle yaᶜnī bī-hūde ḳīl ü ḳāli terk idüp ᶜamel-i ᶜuḳbāya saᶜy eyle dimekdür. **Pes**, bunda «çünki ḥāl [Ü151a] bu minvāl üzre oldıyise» dimekdür. **Ḥadīs̱**, luġatde muṭlaḳā «ḫaber» maᶜnāsınadur ki bunda murād budur. Cemᶜi eḥādīs̱ gelür. Ṣoñra, rivāyet-i ṣaḥīḥ ile mervī olan kelām-ı Faḫru'l-enām ᶜaleyhi's-selāma maḫṣūṣ olmışdur. Mā-baᶜdine mużāfdur; mużāfun ileyhi **īn**, ism-i işāretdür. Ḳarīb içün mevżūᶜdur. **U(ve) ān**, īn üzerine maᶜṭūfdur. Ān, Farisīde beş maᶜnāya gelür. Bunda baᶜīde işāret içün mevżūᶜ-ı ism-i işāret maᶜnāsı murāddur. Ve daḫı naḳd-i ḥüsn maᶜnāsına gelür ki ᶜArabīde aña cāẕibe dirler; müşāhede ile bilinür. Ve daḫı edāt-ı cemᶜ olur. Ve daḫı edāt-ı tavṣīf olur; üftān u ḫīzān gibi. Ve daḫı baᶜżı terākībde vaṣfiyyet içün mezc olınur. Pes īn ü ān maᶜnāda, bu ve o dimekdür. ᶜAcemde güft-gū, Türkīde dediḳodu ve sözsav dirler. **Yek**, mebde'-i aᶜdāddur ki Türkīde bir, ᶜArabīde vāḥid dirler. **Gūşe**, ẓāhiren kāf-ı ᶜArabī ile «bucaḳ» maᶜnāsınadur. Buña göre; ḳīl ü ḳāl ile dünyāyı ber-ṭaraf eyle dimekden kināye olur. Ve daḫı żamm-ı kāf-ı ᶜAcemī ile oḳınmaḳ daḫı muḥtemeldür. Buña göre āḫirindeki hā' iḫtiṣāṣ olup ḳīl ü ḳāl-i dünyāyı bir işitmege ḥaṣr ile yaᶜnī ḳulaḳdan [S161b] geçür; "bu nedür?" diyü üzerine düşme dimek olur. ᶜAlā-kelāmi't-taḳdīreyn ḳīl ü ḳāle muḳayyed olma dimek murāddur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde انها کم عن قیل و قال و کثرة السؤال vārid olmışdur. Ve ḥażret-i Ḥayder-i Kerrār rażıya'llāhu ᶜanh من طلب مالایعنیه فات مایعنیه buyurmışdur. Ḥattā ḥakīm Eflāṭūndan: "Dünyāda aᶜẓam-ı meṣā'ib nedür?" diyü su'āl olınmaġın cevābında: "Bilā-fā'ide bir vaḳtüñ güẕārıdur" diyü ḫaber virmişdür. (...)

Der-Beyān-ı Çār Çīz Ki Der-Ḫaṭarest

Yaᶜnī bu maṭlab ḫaṭar-nāk olan eşyā'-i erbaᶜanuñ beyānındadur.

﴿ چار چیزاست ای برادر با خطر ﴾ İy ḳarındaş! Dört nesne ḫavf u ḫaṭar iledür yaʿnī ḫaṭar-nākdür. **Çār çīz**, «dört nesne» dimekdür. Bu ʿibāre mübtedādur. Āḫirindeki edāt-ı ḫaber olan est mıṣrāʿeynüñ āḫirine merbūtdur; bā-ḫaṭarest dimekdür ki ḫaber-i mübtedādur. **İy birāder**, maʿrūfdur. [Ü151b] Bā, muṣāḥabet içündür. **Ḫaṭar**, żarar veznindedür; bunda «ḫavf ve düşvārlıḳ» maʿnāsınadur. Ve gāhī ḳadr ü ʿaẓamet ve baḥs̱ ile olan rehn maʿnāsına gelür.

﴿ تا توانی باش از اینها بر حذر ﴾ Mā-dām ki ḳādirsin bunlardan ḥaẕer üzre ol. **Tā tevānī**, «mā-dām ki ḳādirsin». **Bāş**, «ol» maʿnāsına emr-i ḥāżırdur. **Ez'īnhā**, «bunlardan» dimekdür. Hā', edāt-ı cemʿdür; işāret eşyā'-i erbaʿayadur. **Ber-ḥaẕer**, «ṣaḳınmaḳ üzre» dimekdür. Pes ol dört nesne bunlardur ki ẕikr olınur.

﴿ قرب سلطان و الفت بابدان ﴾ Biri sulṭāna ḳurb ve biri cühelā ile ülfetdür. **Ḳurb**, «yaḳınlıḳ» maʿnāsınadur; mā-baʿdine mużāfdur. **Sulṭān**, maʿrūfdur. Vüzerā vü vükelāsı bu ḥükmde birdür. **U(ve) ülfet**, «ḳonışmaḳ» maʿnāsınadur; ḳurb üzerine maʿṭūfdur. **Bā-bedān**, «kötüler ve cāhiller ile» dimekdür. Bā, muṣāḥabet içündür. Bedān, cemʿdür; müfredi «bed»dür ki «nīk»ün muḳābilidür. Bed, kötü; nīk, eyü dimekdür.

﴿ رغبت دنیا و صحبت بازنان ﴾ Ve biri dünyāya [S162a] meyl ü maḥabbet ve biri ʿavratlar ile ṣoḥbetdür. **Raġbet-i dünyā**, «meyl ü maḥabbet-i dünyā» dimekdür. Dünyā, maʿrūfdur ve elsine-i s̱elās̱ede bu lafẓ ile meşhūr ve ġadr ile mevṣūfdur. Ve ḫuṣūṣıyle luġat-i Fārisīde dünyāya; īn dih-i vīrān ve īn seylgāh ve īn dāmgāh ve ḫākdān-ı ġurūr ve bāġ-ı seḫā ve serāy-ı sipenc taʿbīr itmişlerdür. **Vü(vāv)**, ʿaṭfdur. **Ṣoḥbet**, bunda «dostluḳ» maʿnāsınadur. **Bā**, muṣāḥabet içündür. **Zenān**, cemʿdür. Müfredi «zen»dür ki bunda ism olmaġıla ʿavrat maʿnāsınadur. Zīrā lafẓ-ı zen fiʿl oldıḳda «ḍarb eyle» maʿnāsına emr olur. Zenān, «ʿavratlar» dimekdür ki Fārisīde anlara ḥabā'il-i şeyṭān dinür. Pes eşyā'-i erbaʿayı nāẓım icmālen beyān ʿaḳabinde tafṣīle şurūʿ idüp leff ü neşr-i müretteb ḳāʿidesiyle buyurur:

﴿ قرب سلطان آتش سوزان بود ﴾ Sulṭānuñ ḳurbi yaḳıcı āteşdür; yaʿnī aña ḳurbet ḫaṭarludur. **Ḳurb-i sulṭān**, maʿrūfdur. Bu ʿibare mübtedādur; ḫaberi **āteş-i sūzān**dur ki maʿnāsı «yaḳıcı od» dimekdür. **Buved**, «ola» yāḫod est maʿnāsına «olmaḳ» daḫı mülāyimdür. Ḳurb-i sulṭānı, āteş-i sūzāna teşbīh-i belīġ ile teşbīh; ḳurbiyyet-i sulṭānuñ mehlike oldıġın beyān u tenbīh içündür. (...[Ü152a]..) Ve şuʿarā-yı ʿAcemden Faḫr-i Cürcānī, nāẓım gibi ḳurb-i sulṭānı āteşe teşbīh buyurmışdur:

مثال پادشاه چون آتش آمد
بطبع آتش همیشه سرکش آمد
اکر بازور پیل و طبع شیری
مکن باآتش سوزان دلیری

Yaʿnī farżan pīl ḳuvvetiyle ve arslan ṭabʿı ile iseñ de yaḳıcı āteşe dilīrlik ve iḳdām eyleme. Zīrā seni yaḳup helāk eyler dimekdür. Maʿlūm ola ki şāhān-ı cihān vü vüzerā vü vükelālarına yaḳın olmaḳ evvelen bi-ḥasebi'd-dīn ziyānı ve iftitānı mūris̱dür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: من اتی ابواب السلاطین افتتن و ما ازداد عبد منالسلطان قربا الازداد من الله بعدا vārid olmışdur. Ve bunuñ beyānında İbnü Cevzī raḥimehu'llāh

böyle buyurmışdur ki: Selāṭīn-i zamān ve vükelāları eks̱er ẓulme mā'illerdür. [S162b] Pes bunlara ḳarīb olan fiᶜlen veyā ḳavlen veyā sükūten maᶜraż-ı ᶜıṣyānda olur. Fiᶜlen olan ᶜıṣyān budur ki; yanlarına duḫūl iden kendülerde aġleb olan ḥāl üzre mekān-ı maġṣūbda ḳuᶜūd ve ḥarāmdan mükteseb mefrūşāt üzre cülūs ve inḥinā'-i ẓahr ile tevāżuᶜ ve taḳbīl-i dest ve tels̱īm-i dāmen mis̱llü maᶜāṣīye mürtekib olur. Ammā ḳavlen ᶜıṣyān; kiẕblerin taṣdīḳ ve kendülerde olmayan nesne ile medḥ ü müdāhene ve kendülere iẓhār-ı ḥubb u velā ve beḳālarile duᶜā vü s̱enā mis̱llü ḫilāf-ı şerᶜde bulınmaḳ olur. Ḥattā es̱erde: من دعى لظالم بطول البقا فقد احب ان يعصى الله vārid olmışdur. Ve bu maḳūle menāhīyi mürtekib olmayan anlara ḳarīb olamaz. Nitekim şāᶜir eyidür:

Menāṣıb ehlinüñ ḳurbine āyā yol bulam dirseñ

Ḫoş āmed söyle kiẕb it muḍḥik-i bī-ᶜār u ġammāz ol

Uṣūlüñ ᶜārif-i muṭribveş uydur maḳāmāta

Ne tilden kim çalarlarsa aña ney gibi dem-sāz ol

Ammā sükūten ᶜıṣyānda bulınmaḳ; kendülerde ve meclislerinde görinen isrāfāt u muḥarremāt u menāhīleri görüp ve bilip ve işidüp ṭurur iken menᶜden sükūt ve ḥaḳḳı ketmen ᶜıṣyāndan maẓhar-ı ġaḍab-ı Rabb müsteḥaḳḳ-ı licām-ı nār-ı pür-leheb olmaḳlıḳdur, intihā. (...[S163a, S163b/Ü152b, Ü153a]...) İmdi muḳārenet-i sulṭān ile maẓhar-ı derd-i āteş-i sūzān olmaḳdan, ḳalīle ḳanāᶜat ile mesned-ārā-yı serīr-i selāmet belki İskender-i mülk-i himmet olmaḳ ḫoşdur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

پادشاهى نه بسيم و زر و كوهر باشد

هركرا شد رمق هست سكندر باشد

didigi bu maᶜnāya dālldür. Ve illā selāṭīn ü vükelādan sengīn-dilān-ı sitemgerānuñ civārına istinād ile dest-i sitem-i peyvestlerine būse-dād olanuñ dehān-ı cānı tīrāsā pür-ḫūn ve dil-i perīşanı mezīd-i maḥzūn olmaḳ muḳarrerdür. Nitekim *beyt*:

ازين سنكين دلان صائب چرا چون تير نكريزم

كه پرخون شد دهانم از همان دستى كه بوسيدم

beyt-i laṭīfi bu beyānda kāfīdür. Ḥattā zamānede nīk ü bedden taḳbīl-i yed ile kendüden behremend olınacaġını bi'l-külliye inkārda Ḫᵛāce Kelīm *beyt*:

دست هركس را بسان سبحه بوسيدم ولى

هيچ كس نكشود آخر عقدهٔ كار مرا

Yaᶜnī, herkesüñ elini sübḥavār taḳbīl eyledüm. Ve lākin encām-ı kār hīçbir kimse ᶜuḳde-i umūruma ṣarf-ı nāḫun-ı himmet ile küşāyiş virmedi diyü buyurmışdur.

❪ با بدان الفت هلاك جان بود ❫ Kötüler ile ülfet, helāk-i cāndur. **Bā-bedān**, «kötüler ile»; **ülfet**, «ḳonuşmaḳ»; **helak-i cān**, iżāfetle «cānuñ helāki» yaᶜnī sebeb-i helāk-i cān; **buved**, bunda «est» maᶜnāsına olmaḳ rūşendür. [Ü153b] Maᶜlūm ola ki nīk ü bed ile ülfet mü'es̱s̱irdür. Zīrā derūn-ı sīnede ṭabᶜ-ı nefsānī, melā'ime mā'il ü muḥibbdür. Ḥattā zümre-i küffāruñ, ᶜinād u cedelde ābā vü ecdādlarına taḳlīdlerinden nāşī ṭabāyiᶜ-i küffārı Mes̱nevīde maymuna teşbīh buyurmışlardur. Zīrā ḥayvānat içinde

maymun muḳalliddür dimişlerdür. Pes bedler ile ülfet kesb-i sū'-i ṭabīᶜate sebebdür. Sū'-i ṭabᶜ ṣāḥibinüñ cānı, mürdevār ḳābiliyyet-i ṣalāḥdan maḥrūm olmaḳ āşkārdur. Zīrā ḫasīs ile ṣoḥbetden, nefs ḫasīs olur dimişlerdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

همصحبت خسيس كند نفس را خسيس

پهلو تهى ز كاه كند كهرباى من

beyti bu maᶜnāda tāmmdur. Ancaḳ nīkānuñ bedān ile ṣoḥbetinden [S164a] bedānuñ rusvālıġı ziyāde olur. Zīrā maḳrūn-ı şeker olan bādām-ı telḫuñ acılıġını, şeker ziyāde gösterür, *beyt*:

صحبت نيكان بدانرا خوب رسوا ميكند

مينمايد تلخىٔ بادام افزون از شكر

bu beyānda eẓherdur. Murād maᶜlūmdur. (...) Ḫulāṣa-i kelām eyüler kötüler ile ülfet itmekden żarar u ḫusrān görürler. Ve sū'-i ṭabīᶜat iktisābından nāşī, helāk-i cān rütbesin bulurlar. Zīrā bed-sīre olan ehl-i mefsedeti ḥukemā, mürdegāndan eylemişlerdür. Böyle oldıġı ḥālde kendüler ile ülfete ṭālib olanı, kendi ṭabīᶜatlerine cālib olurlar. Ḳaldı ki kötüleri naṣīḥat ile ıṣlāḥ tīz elden olmaz. Zīrā nīşter-i tīz, ḫūn-ı mürdeyi sebük-ᶜinān idemeyüp efsürde ḥaḳḳında silsile-cünbānlıġuñ fā'idesi olmadıġı gibi ve kec-ṭıynet olan māruñ pīç ü tāblıġı efsūn ile zevāl bulmadıġı gibi bedāna naṣīḥat kārgerlik bulmaz diyü evveli is̱bātda *beyt*:

نيشتر سبک عنان نكند خون مرده را

افسرده را سلسله جنبان چه فائده

buyurmışlardur. Ve daḫı beyān-ı s̱anī is̱bātında *beyt*:

كجى از طينت نادان بنصيحت نرود

كه نيايد بفسون پيچ و خم از مار برون

buyurmışlardur. (...[Ü154a]...) Pes bedān ile ülfetüñ bir mezāyā vü nefᶜi yoḳdur. İmdi *beyt*:

Bede yār olma ṣaḳın sen de gidersin araya

[S164b] Sözimi belle hele mūm yapışdur buraya

﴿ زهر دارد در درون دنيا چو مار ﴾ Dünyā yılan gibi içerüsinde zehr ṭutar. **Zehr**, «aġu»dur ki ᶜArabīde aña semm dirler. Lafẓ-ı mezkūr aᶜlām-ı ġālibeden olmaġıla ḳaçan mā-naḥnü fīhi gibi muṭlaḳ ẕikr olınsa veyā mār lafẓı gibi bir ḳarīne bulınsa andan semm murād olınur. Ve gāhī zehrden ġamm u ġuṣṣa vü ġaḍab murād iderler. **Dāred**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «ṭutar» dimekdür. **Der-derūn**, «içerüsinde» dimekdür. **Dünyā**, maᶜrūfdur; dāred fiᶜlinüñ fāᶜilidür. **Çü**, bunda «mis̱l ü mānend» maᶜnāsına edāt-ı teşbīhdür. Ve gāhī vaḳt maᶜnāsına ve edāt-ı taᶜlīl olur. **Mār**, bunda «yılan»dur ki ᶜArabīde tā'-i efrād ile «ḥayye» dirler; erkegine ve dişisine şāmildür. Ġāyet büyügine Fārisīde ejderhā ve ejdehā dirler. Aṣlı «ejder»dür; āḫirindeki hā' ve elif mülḥaḳdur. Egerçi cemᶜ ṣūretinde yazılur lākin cemᶜ degüldür. Ve yılana kimse degmeyince ᶜömr-i ṭabīᶜīsi üzre biñ yaşar ve yaşadıḳda ejder olup ayaḳları çıḳar. Ve daḫı merd-i şecīᶜa ve şāh-ı ẓālime ve sancaġuñ ᶜalemine ve Ḍaḥḥāk nām bir şāha ejder dirler. Ve daḫı lafẓ-ı mār bundan mā-ᶜadā niçe maᶜnālara gelür. Ez-cümle gāhī māder lafẓından muḫaffef olur. Ve gāhī bīmār maᶜnāsına gelür. Bīmāristāna, māristān didikleri bundandur. Ve gāhī nehy-i ḥāżır olan «meyāred»

lafẓından muḫaffef olup maᶜnāsı «getürme» dimek olur. Ve gāhī Ġarcistāna dirler ki şāh-ı Ġarcistāna, şāh-ı mār dinmişdür. Ve gahī «zeden» lafẓınuñ maᶜnāsı gibi, urmaḳ maᶜnāsına olur. Ve gāhī ḥisāb u erḳām maᶜnāsına gelür, keẕā fī-Ferheng-i Şuᶜūrī. Maᶜlūm ola ki dünyādan murād: كل ما الهک عن مولاک فهو دنياک ḥadīs̱-i şerīfi manṭūḳınca; seni Mevlādan alıḳoyan nesnelerdür. [Ü154b] Yoḳsa muṭlaḳā bu ᶜālem-i şehādetde bulınan nesneler degüldür. (...[S165a]...) Murād dünyāya maḥabbet itmemek gerekdür dimekdür. Zīrā dünyā-yı deniyyeye maḥabbet ḫaṭī'enüñ başı oldıġı: حبالدنيا راس كل خطيئة ḥadīs̱-i şerīfiyle s̱ābitdür. Pes mis̱ālde kendüye dil-beste olan münᶜam, elbette ṣadefüñ mā-dām gevherdār oldıḳca telḫī-i deryāyı çekdigi gibi āzār-ı dünyāyı çeker. Nitekim Ṣā'ib:

منعم از دلبستكى آزار دنيا ميكشد

تا كهر دارد صدف تلخى ز دريا ميكشد

mażmūnı bu beyāna şāhiddür. İmdi ekmel-ẕāt olana dünyāya dilbeste ve dāreynde derd ile ḫaste olmaḳ mutaṣavver degüldür. Nitekim ḥażret-i Süleymān ᶜaleyhi's-selām, maẓhar-ı devlet ü şevket-i salṭanat u ṣāḥib-i dārāt [Ü155a] u melik-i ᶜaẓamet iken bir ān Ḫudāyı ẕikr ü fikr ü şükrden ḫālī olmayup eks̱er-i mesākīn ile ṣoḥbet idüp, dünyāya iltifāt buyurmaz idi. Ḳaldı ki ḫalḳ olaldan berü kendüye Ḫudānuñ naẓar eylemedigi dünyā-yı meẕmūme ve cīfe-i melᶜūneyi ᶜulemā'i- ᶜiẓām raḥimehümu'llāhi'l-Meliki'l-ᶜallām ḥażarātı çoḳ nesnelere teşbīh buyurmışlardur. Ez-cümle Yaḥyā bin Muᶜāẕ raḥimehu'llāh, dirhem-i dünyāyı ᶜaḳrebe teşbīh idüp: "Efsūnını bilmeyen messiyle helāk [S165b] olur" didikde "Yā imām! Efsūnı nedür?" diyü su'āl itmişler. Buyurmış ki: "Efsūnı ḥalāldan aḫẕ idüp ḥaḳḳını yirine getürmekdür", intihā. Ve baᶜżılar semme teşbīh itmişlerdür. Pes nāẓım-ı merḥūm daḫı dünyāyı semme teşbīh idenlerden ziyāde nikāte işāret içün bunda mār-ı zehr-ālūda teşbīh buyurmışlardur. Nikāt budur ki; evvelen yılan sevilecek nesne degüldür ve zehr ile memlūdur. Ve zehri her-bār tevellüd üzredür ve teḳallübātı yılan gibi çoḳdur. Ve yılan gibi teḳallüb ḳılmadıḳca zehr-pāş olmayıcıdur. Ve ṣūretā ālūde-i naḳş-ı dil-firībdür. Ve iḳbāli ile idbārı müsāvīdür, *beyt*:

هيچ فرقى در ميان پشت و روى مار نيست

نسبت از ادبار كردون فرق تا اقبال او

buyurmışlardur. Yaᶜnī māruñ ẓāhir ü bāṭını beyninde farḳ olmadıġı gibi dünyānuñ iḳbāl ile idbārınuñ beyninde farḳ yoḳdur. Ve daḫı dünyā yılan gibi ẓālim ü ġaddārdur. Zīrā فلان اظلم من حية ḍarb-ı mes̱elinüñ beyānında Muḥāżarāt ṣāḥibinüñ yazdıġı üzre; yılan güci yitdigi ḥayvānı ininden ḳaçurup veyā öldürüp inini żabṭ ider imiş dirler. Ve daḫı köhneliginden nāşī ejder-meşrebdür ki dā'imā insāna düşmān ve yutmaḳ ḳaṣdıyle furṣata nigerāndur. Nitekim *beyt*:

Dü-tā olmış yatursın altuñ üstüñ zehre müstaġraḳ

Yedi başlu bir ejdersin sen iy merdüm-rübā dünyā

didikleri bu beyānda kāfīdür.

﴿ كرچه بينى ظاهرش نقش و نكار ﴾ Egerçi anuñ ẓāhirini menḳūş görürsin. **Gerçi**, egerçi gibi Fürs ü Türkde müstaᶜmel ü maᶜrūfdur. **Bīnī**, mużāriᶜ-i müfred-i muḫāṭabdur; «görürsin» dimekdür. Ḫiṭāb

naẓar şānından olan kimesneleredür. **Ẓāhireş**, ẓāhir maʿrūfdur. Āḫirindeki şīn, żamīr-i ġā'ibdür; māra rāciʿdür. **Naḳş**, bunda maʿnā-yı meşhūrı murāddur ki maʿrūfdur. Fārisīde ṭoġan çaġırdıḳları beftereye daḫı naḳş dirler. **Nigār**, kesr-i nūn ve fetḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile bunda naḳş maʿnāsına ʿaṭf-ı tefsīrdür ve naḳş ile müterādifdür. Ve bundan mā-ʿadā daḫı maʿnāları vardur. [Ü155b] Ez-cümle büt ve muġ maʿnālarına müterādifān olan ḫūb-rū vü maḥbūbāna nigār dirler. Nitekim büthāneye, muġistān didikleri gibi nigāristān daḫı dirler. Ve daḫı zenān ṭā'ifesinüñ ḥınnā ve çivid ile ellerine vü ayaḳlarına naḳş itdikleri siyāh renge daḫı nigār dinür. Ve bu maʿnā [S166a] naḳşa ḳarībdür. (...) Pes mārāsā pür-naḳş u nigār olan dünyā:

﴿ می نماید خوب و زیبا در نظر ﴾ Naẓarda güzel ve yaraşıḳ görinür. **Mīnümāyed**, mużāriʿ-i müfred-i ġā'ibdür; «görinür» dimekdür. **Ḫūb**, «güzel»dür. **U(ve) zībā**, ḫūb üzerine maʿṭūfdur. Zā'-i muʿceme ile bunda «müzeyyen» dimekdür. Ve gāhī dāl-i mühmele ile dībā didikleri altun ve gümüş ile ṭoḳınmış ḥarīr ḳumāşa daḫı ıṭlāḳ olınur. Dībā daḫı Fārisīdür ve her bir yirde bu ism ile maʿrūfdur. **Der-naẓar**, «naẓarda» dimekdür. Nāẓımuñ der-naẓar kelāmında bir nükte-i daḳīḳa vardur. Budur ki; yılan envāʿından iki nevʿa yılan var ki ḫaṣṣaten naẓarı her kimüñ naẓarına ṭoḳınur ise naẓarından zehr-i ḳātil, nāẓıra sirāyet idüp fi'l-ḥāl nāẓırı helāk ider. Ve daḫı ḥamli olan ḫavātīnüñ ḥamlini isḳāṭ iderler. Ol nevʿānuñ biri ẓahrında iki beyāż ḫaṭṭları olandur ki aña żamm-ı ṭā'-i mühmele ve sükūn-ı fā' ile «ẕi'ṭ-ṭufyeteyn» dirler. Ve nevʿ-i dīgeri ḳaṣru'ẕ-ẕeneb olandur ki aña «ebter» dirler. Sā'ir ḥayyātdan bunlar żarar u ihlāki eks̱er oldıġından Faḫru'l-enām ʿaleyhi's-selām ḥażretleri ḥadīs̱-i şerīfinde ḳatl-i ḥayyāt ile emri ẕeylinde bunlaruñ ḳatlini taḫṣīṣ bi'ẕ-ẕikr buyurmışdur (...). Pes dünyā daḫı, bu maḳūle bir naẓarı zehr-ālūd olan maʿrdur dimege īmā vardur. Bu nükte-i daḳīḳaya göre der-naẓar kelimesi ẓāhiren her neḳadar mīnümāyed fiʿlinüñ mefʿūlün fīhi ise de tenāzüʿ ḳā'idesiyle maʿnāda mıṣrāʿ-ı s̱ānīnüñ āḫirinde gözetmek ḫoşdur.

﴿ لیک از زهرش بود جانرا خطر ﴾ Lākin anuñ zehrinden cāna ḫavf u ḫaṭar vardur. Yaʿnī helāke dā'ir żarar ḳorḳusı vardur dimekdür. **Līk**, «lākin» maʿnasına kelime-i istidrākdür. [Ü156a] **Ez-zehreş**, «ol mār-ı müzeyyenüñ zehrinden» dimekdür. Zehrüñ āḫirindeki şīn, żamīrdür; māra rāciʿdür. **Buved**, «ola» dimekdür. Lākin est maʿnāsıan edāt-ı ḫaber olmaḳ bunda rūşendür. **Cān**, maʿrūfdur. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. [S166b] **Ḫaṭar**, «ḫavf» dimekdür. Yaʿnī ḥüsn-i ẓāhiri sebebiyle kendüye meyl ü maḥabbet olınmaġa şāyān degüldür. Zīrā naḳş-ı dil-firībine meyl idüp kendü ile mülāʿabe ve belki kendüye maḥabbet naẓarıyle naẓar idenüñ cānına zehrinden ḫaṭar vardur. Böyle olan mehlikeden ḥaẕer ve meyl ü maḥabbetden güẕer ḳılmaḳ ḫoşterdür. Ve illā mār-āmūz mis̱āli mār ile oynayan, oyunından elbette helāk żararın görür dimişlerdür. Maʿlūm ola ki mār-āmūz didikleri şol kimsedür ki; yılanı ṭutup ve bir ḳutuya ḳoyup ḫalḳa seyr itdürür. Pes şu destīsi ṣu yolında gider didikleri mes̱el üzre mār-āmūz olanuñ eks̱eri yılan ledġıyle helāk olur. Ke-ẕālik mār-ı zehr-ālūd-mis̱āl olan māl-i dünyāyı cemʿ ile ṣandūḳa vü ḫazīnede iddiḫār ile ḫalḳa ʿarż-ı kālā vü iftiḫār iden ehl-i dünyā daḫı dünyānuñ mesmūm u maḳhūrı olmaḳ muḳarrerdür. (...) Pes bu beytüñ mefhūmı üzre mār-mis̱āl olan münaḳḳaş dünyānuñ zehrinden cāna ḫaṭar oldıġı beyānından gūyā bir sā'il لکل داء دواء mıṣdāḳınca yılanuñ ṣoḳdıġına pād-zehr ü tiyāḳ veyā efsūn ile

müdāvādan şifā bulmış çoḳdur. İmdi her māruñ zehri ḳātil olmaz ve her bir meldūġ-ı mār ölmez. Bu daḫı o ḳabīlden olmaḳ muḥtemeldür diyü su'āl itmegin, nāẓım cevāb ṭarīḳıyle eyidür:

﴿ زهر این مار منقش قاتلست ﴾ Bu münaḳḳaş yılanuñ zehr ü aġusı ḳātildür. **Zehr-i īn mār-ı münaḳḳaş**, tetābuᶜ-ı iżāfet ile; lafẓ-ı zehr mübtedādur. Maᶜnā; «bu münaḳḳaş yılanuñ zehri» dimekdür. **Ḳātilest**, ḫaber-i mübtedādur. Maᶜnā; «ḳatl idicidür» dimekdür. Pes bu mār-ı münaḳḳaşuñ ḳātil idigi ecli'l-bedīhiyyātdandur. (...[S167a/Ü156b]...) Pes keyfiyyet böyle oldıysa:

﴿ باشد از وی دور هر کو عاقبت ﴾ Andan ıraḳ ola her kim ki ᶜāḳıldur. **Bāşed**, temennī vü tereccī içündür; bunda «ola» dimekdür. **Ez-vey**, «andan» dimekdür. Ez, min maᶜnāsınadur. Vey, żamīr-i ġā'ibdür; mār-ı münaḳḳaşa rāciᶜdür; murād dünyādur. **Dūr**, «ıraḳ»; **her k'o**, her ki o kelimelerinden muḫaffefdür; maᶜnā «her kim ki, o kimse» dimekdür. **ᶜĀḳılest**, «ᶜāḳıldur» dimekdür. Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ ᶜāḳıldan murādı; ehl-i iḥtiyāṭ olan kāmil ve terk-i dünyā ile Ḥaḳḳa vāṣıl olandur ki anlar *beyt*:

خار بی کلرا کل بی خار سازد احتیاط

جمع کن دامان خود فارغ ز زخم خار باش

mażmūnıyle ᶜamelen bu ḫāristān-ı dünyādan dāmenkeş olup zaḫm-i ḫār-ı belādan emīn olmışlardur. Ve bu vechile dünyādan dāmen-keş olur iseñ yarın maḥşerde serv-i çemān-āsā ḫırāmān ve iftiḫār ile dāmen-keş olaraḳ revān olursın diyü yārāna *beyt*:

روی دامن‌کشان فردا بمحشر

اکر دامن ز دنیا چیده باشی

beyt-i müsteṭābı ile ḫiṭāb-ı naṣīḥat-niṣāb buyrulmışdur. İmdi bu ḳuyūdāt-ı dünyānuñ zehrinden vü çāh-ı pür-ḳahrından ḫalāṣ ve ᶜālem-i ᶜulüvve ṣuᶜūd ile iḫtiṣāṣ bulmaḳ isteyen, ḥabl-i metīn-i şerīᶜate temessük iden ᶜāḳıllar gibi mār-ı zehr-ālūd dünyāya teşebbüs̱den dūr olmaḳ gerekdür. (...) Ḳaldı ki tārik-i dünyā olanlaruñ, kifāyet miḳdārı dünyā levāzımın tedārükleri perhīzkārlıḳlarına żarar virmez ve anlar ḥaḳḳında mā'il-i dünyā dinmez. Nitekim *beyt*:

نمیسازد پریشان شغل دنیا وقت عارفرا

صدف را شور دریا نیست منع [S167b] از کهر بستن

dinmişdür. Yaᶜnī ṣadefüñ ḥāmil-i gevher olmasına, deryānuñ acılıġı māniᶜ olmadıġı gibi baḥr-i şūrābe-mis̱āl olan dünyādan kifāyet miḳdārı levāzımuñ tedārükine meşġūliyyet ᶜārif-i bi'llāhuñ vaḳt-i ᶜazīzini perīşān eylemez dimekdür. (...[Ü157a]...) Pes böyle olan kāmillere, miḳdār-ı kifāyet niᶜmet-i dünyādan żarar gelmez. Zīrā zehr-i māra mis̱āl olan dünyānuñ niᶜmetinüñ semūmiyyeti, telez̠z̠üẕāt-ı nefsāniyyeye ṭālib olan ᶜavām ḥaḳḳındadur. Yoḳsa dünyādan gürīzān olan ḫavāṣṣ ḥaḳḳında degüldür. Ve şey'-i vāḥid, maḥallerüñ teġāyüriyle müteġāyir olmaḳ ẓāhirdür. Nitekim ḳaṭre-i āb-ı nīsān, dehān-ı ṣadefde dürr-i şehvār ve fem-i mārda zehr-i pür-ḫasār olur. Ve ḥalvā, ṭayyibe ziyān itmeyüp ḫasteye mużırr olur. İmdi nefsāniyyeti helāk iden tārik-i dünyā, ḥubb-ı dünyādan me'mūn olmaġın mār-ı münaḳḳaşuñ zehrinden maṣūnlardur. Ḥattā Ḫālid ibni Velīd rażıya'llāhu ᶜanh ḥażretinüñ iẓhār-ı kerāmet içün Ḳayṣardan ilçi ile kendüye hediyye gelen bir ḳumḳuma zehri بسم اللهالشافیاه ile nūş idüp: "Var şāhuña söyle! Ārif-i bi'llāh

olan mü'min-i kāmile zehr kār eylemez. Selāmet-i dāreyn isterse İslāma gelsün" diyü ilçiye ḫiṭābı ve ol zehr-i ḳātilüñ kendüye ʿadem-i żararı meşhūrdur, intihā. Ḳaldı ki mār-ı münaḳḳaş-mis̱āl olan dünyāya meyl ü maḥabbet nefsüñ ḥālidür ve andan dūr olmaḳ ʿaḳluñ ḥālidür dimegi işāret içün nāẓım bu maḳāmda ʿāḳıl lafẓını ẕikr itmişdür. Ve bunuñ beyānı şöyledür ki; ḫāne-i bedende nefs ile ʿaḳl her-bār beyān-ı mā-cerā ve maḳāle-i çūn ü çirā ile nizāʿ u inṣıdāʿdan ḫālī degüldür. Zīrā nefs-i zen-i ḫāne gibi ḥavāyic-i beyt ve levāzım-ı mihmān [S168a] ṭalebiyle envāʿ-ı teklīfāt ʿarż idüp, gāh tevāżuʿ vü gāh kibr ile murādınuñ ḥuṣūlin ister. Ol zamān dünyāya meylde ʿaḳl kendüye mutābaʿat ider ise; حبك الشيئ يعميك و يصم ḥadīs̱-i şerīfi mıṣdāḳınca dīde-i ʿaḳl-ı nūrānī, görmeden ḳalup, mār-ı münaḳḳaş-ı dil-firībe maḥabbet idüp helāke varur. Ve illā nefsüñ bu mekā'idin, nūr-ı İlāhī berekātından istibṣār ve fikr-i ʿuḳbā ile der-kār oldıḳda, mār-ı zehr-ālūda [Ü157b] mā'il olan nefsi, zār u giryān ḳoyup, dünyāya meylden gürīzān olur dimişlerdür. Ve bu muṭālebātda nefsine mutābiʿ olana mecnūn dinmege işāret vardur. Zīrā mār-ı münaḳḳaşuñ naḳşına dil-dāde ve mülāʿabesiyle çāh-ı helāke üftāde olmaḳ mecnūnuñ ve daḫı الشباب شعبة من الجنون ḥadīs̱-i şerīfi mıṣdāḳınca tāmmü'l-ʿaḳl olmayan şebābuñ ve eṭfāl-i mecānīn-intisābuñ ḥālidür. Anuñçün nāẓım eyidür:

﴿ همچو طفلان منكر اندر سرخ و زرد ﴾ Eṭfāl gibi ḳızılına vü ṣarısına iltifāt ve meyl ü maḥabbet naẓarıyle baḳma. **Hemçü**, «mis̱l» maʿnāsına kelime-i teşbīhdür; mā-baʿdine mużāfdur. **Ṭıflān**, cemʿ-i Fārisīdür; müfredi «ṭıfl»dur. Ṭıfl, «yaḳında ṭoġmış küçük ṣābī ve veled» maʿnāsınadur. İsm-i taṣġīri «ṭufeyl»dür. Lākin ṭufeyl, ġalebe-i istiʿmāl ile uyundı ve bilā-daʿvet bir maḥalle varan kimesneye ism olmışdur. **Me-nger**, fetḥ-i mīm-i nāhiye ile nehy-i ḥāżırdur; «baḳma» dimekdür. Nūn ḥarfinüñ sükūnı żarūret-i vezn içündür. **Ender**, aṣl maʿnāsı «iç»dür; ẓarfiyyet içündür. Lākin bunda taḥsīn-i lafẓ içün zā'iddür. Yāḫod tesāmüḥan edāt-ı mefʿūl olan rā yirindedür. **Sürḫ**, żamm-ı sīn-i mühmele ve sükūn-ı rā' ve ḫā' ile «ḳızıl» dimekdür. ʿĀrıż ve maʿrūża ıṭlāḳ olınur. **U(ve)**, ʿāṭıfedür. **Zerd**, «ṣarı reng» maʿnāsınadur. Nitekim bir ṣarı kimesnenüñ hecvinde şāʿir eyidür:

روى زرد و جامه زرد و ريش زرد

قلبتان در زعفران غلطيده

Maʿlūm ola ki sürḫ u zerd ve zer ü sīm ve metāʿ-ı dil-firīb, dünyādan kināyedür. Nitekim "dünyānuñ alına vü ḳızılına aldanma" dirler. Ve ḫuṣūṣıyle altuna «ḳızıl» taʿbīri kes̱īrdür. Pes "delü alacayı sever" didikleri mes̱el-i sā'ir üzre böyle bir mār-ı zehr-ālūduñ dil-firībine naẓar-ı maḥabbet ile mā'il olan ehl-i dünyā, tāmmü'l-ʿaḳl olmayan eṭfāl yirindedür. Zīrā eṭfāl, mecānīn-[S168b]mis̱āl sūd u ziyānın fehmden dūr ve ḫaṭar u helāki idrākden mehcūrlardur. (...) Ve keyfe lā ki nā-bāliġ ve tekālīfden fāriġler iken, hevā vü heves ve lehv ü laʿb-i nefse mūlaʿ olmaḳdan nāşī gāhī ricāle taḳlīden biri er ve biri ʿavrat olup gelin ve güyegi oyunın oynarlar. Maʿa-hāẕā ḫāṣṣaten cimāʿdan bir es̱erleri yoḳdur. Ve gāhī birbirleriyle bī-hūde ceng ṣūretin düzüp, taḫtadan ḳılıc u ḫancer ve ḫilāf-ı ʿādet atların [Ü158a] kendüler götürmek şarṭıyle ḳamışdan at ve çūbdan rimāḥ-ı bī-me'āl istiʿmal iderler ve sözde ṣāḥib-i seyf ü sinān-ı cevherdār ve rākib-i esb-i ṣābā-reftār geçinürler. Ve gāhī dīvāne-mis̱āl cemʿ-i aḥcār ve ceyb ü dāmānların tārmār ve seng-

endāz-ı mecānīn-i perīşān-rūzgār olurlar. Bunlar cümle noḳṣān-ı ʿaḳl u rüşdüñ iḳtiżālarıdur. Ve gāhī bāzīçe-i gūn-ā-gūn ile imrār-ı evḳāt ve metāʿ-ı reng-ā-rengle taḳlīb-i ḥadeḳa-i ʿayn-ı iltifāt iderler. İmdi وما هذه الحيوة الدنيا الا لهو و لعب āyet-i ʿazīmü'ş-şānı manṭūḳınca metāʿ-ı bī-behā'-i dünyā, bāzīçe-i dil-firīb-i ṭıflān oldıġın ve buña mübtelā olan merdümānuñ ʿaḳlı noḳṣān oldıġın ʿuḳalā *beyt*:

بازيچه ايست طفل فريب اين متاع دهر

بى عقل مردم آنكه بدان مبتلا شود

beyti ile beyān buyurmışlardur. Pes bu mis̱llü bāzīçe vü ṭıfl-firīb (ü) mütelevvin dünyāya dil-dāde olan, her ne ḳadar ṣūretde pīr ü iḫtiyār ve sāl-ḫorde-i rūzgār ise de maʿnāda eṭfāl-i bī-ʿaḳl ḥükmindedür. Zīrā mā'il-i metāʿ-ı dünyā her efʿālde eṭfāl-meşreb ve belki baʿżı aḥvālde anlardan dūn u aġrebdür ki ṭalebkār-ı dünyānuñ cimāʿları ancaḳ teḳāżā-yı şehevāt olup, niyyetlerinde zinādan nefslerin ḥıfẓ u taḥaṣṣun ve teks̱īr-i ʿibād ve iḥyā'-i sünnet-i nā-yab olma(ma)ġın, izdivācları eṭfālüñ taḳlīden gelin-güyegi oyunından dūn idigi bī-iştibāhdur. Ve daḫı ehl-i dünyanuñ dünya içün birbirleriyle bī-hūde cengi içün müzaḫref-i tezvīrāt ile tertīb-i ālāt idüp ol ālātuñ evzārın, eṭfālüñ ḳamışdan [S169a] atların götürdiklerinden ziyāde taḥammül idicilerdür. Zīrā eṭfāl, başı ṣıḳıldıḳda ol götürüp bindigi ḳamışı ḳoyup ḳaçarlar. Lākin ehl-i dünyānuñ ḥamūlesi olan evzār-ı tezvīrāt, hem-vār bār-ı girān u hem-rāhī olup ṣırāṭ-ı müstaḳīmde daḫı elinden ḳaçup ḳurtulamaz idigi bī-reybdür. Ve daḫı eṭfālüñ meydān-ı bāzīçede itʿāb-ı vücūd ile cemʿ ve aḫşam vaḳti meydānda terk eyledigi aḥcāra mis̱āl olan māl-i dünyāyı cāmiʿuñ, meydānda niçe zaḥmeti irtikāb baʿdehū ḥulūl-i şām-ı ecelde kendi ḫāne-i tārīk-i mezāra duḫūl ile māl-i müctemiʿayı yirinde terk eyledigi mütevārī-i verā'-i perde-i ḫafā degüldür. (...[Ü158b]...) İmdi ʿāḳıl-ı kāmile lāzım olan evvelen bu nişīmen-i ḫākī olan dünyāda çeşm-beste ile evḳāt-sāz olmaḳdur. Zīrā çeşm-i şāh-bāzānı ancaḳ vaḳt-i ṣaydda küşāyişe dem-sāz olurlar. Nitekim *beyt*:

درين نشيمن خاكى بچشم بسته بساز

كه وقت صيد كشايند چشم شهبازان

buyurdıḳları bu maʿnāda nümāyāndur. Ve çeşmi bu dünyānuñ sürḫ u zerdinden pūşīde ṭutmaḳ meyl ü maḥabbetinden ḥıfẓ içündür. Pes nāẓımuñ; "hemçū ṭıflān me'nger ender sürḫ u zerd" kelāmından murād bu oldıġına İmām Münāvīnüñ Deḳā'iḳu'l-Ḥaḳā'iḳda rivāyet buyurdıġı ḥadīs̱-i ḳudsī şāhid-i pür-telmīḥdür ki budur: قال الله تعالى يا احمد لاتكن كالصبى فانه اذا نظر الى الابيض والاحمر احبه Ancaḳ manṭūḳ-ı ḥadīs̱, kelām-ı nāẓımuñ ebyaż maḳāmında aṣfer ẕikrinden ġayrı teġāyüri yoḳdur. S̱āniyen, sürḫ u zerde, dā'ir-i metāʿ-ı dil-firīb-i dünyāya dil-dāde olmamaḳ gerekdür. Zīrā ez-cümle her ḥālde yek-reng olmayup hedef gibi libās-ı sürḫ u zerden ẕevḳ-yāb olan, tīr-bārān-ı nigāh-ı ḫalḳa āmāde gerekdür dimişlerdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ib eyidür *ḳıṭʿa*:

كاه در پاى خم و كه سر سجاده باش

با سفال و جام زر يكرنك همچون باده باش

اى كه دارى چون هدف ذوق لباس سرخ و زرد

تير باران نكاه خلق را آماده باش

İmdi iy dīdever-i pür-ʿaḳl! Temāşāgāh-ı maʿreke-i ṭıfl-firībde naẓaruñı pūşīde ḳılup bu mār-ı münaḳḳaşa nāẓır olma; tā ki erbāb-ı baṣīret seni dīdever ʿadd ideler. Nitekim:

در تماشاکه [S169b] این معرکه طفل فریب

هرکه پوشد نظر از دیده‌وران میدانیم

diyü buyurmışlardur. Yaʿnī, erler gibi merd-i ʿāḳıl ol.

﴿ چون زنان مغرور رنک بو مکرد ﴾ ʿAvratlar gibi levn ü ḳoḳunuñ maġrūrı olma. Yaʿnī, nāḳıṣu'l-ʿaḳl ṣıfatıyle muttaṣıf olma. **Çūn zenān**, «ʿavratlar gibi» dimekdür. **Maġrūr**, Fārisīde istiʿmāli şāyiʿdür; bunda «aldanmış» dimekdür. Ve daḫı «mütekebbir ü muʿaccib» maʿnālarına gelür. **Reng**, otuz üç maʿnāya gelür. Bunda levn maʿnāsınadur. (...[Ü159a]...) **Bū**, reng üzerine maʿṭūfdur. Bū, «būy»dan muḫaffefdür; «ḳoḳu» maʿnāsınadur. ʿAṭṭāra «būy-furūş» didikleri bundandur. **Me-gerd**, nehy-i ḥāżırdur. Ṣayrūret ve taḥvīl maʿnāsına olan «gerdīden»den me'ḫūẕdur; «olma» dimekdür. İmdi nāẓım, mār-ı zehr-ālūduñ ẓāhirinde olan reng-i dil-firīb ve derūnından fāyiḥ rāyiḥa-i misk iʿtibāriyle, metāʿ-ı dünyā-yı dūnı ol reng ü rāyiḥaya mā'il oldıḳları ḥasebiyle, zenān gibi ol reng-i bī-miṡl ü rāyiḥa-i maġşūşa-i zehr-iştimāle aldanmayup, merdān gibi ol dimegi murād buyurmışdur.

﴿ زال دنیا چون عروس اراسته‌ست ﴾ Dünyā ḳarısı kālūm gibi bezenmişdür. **Zāl**, Fārisīde «ḳoca ve ḳocaḳarı» maʿnālarına müstaʿmeldür. Pes mużāfun ileyhi olan **dünyā** ḳarīnesiyle bunda murād «dünyā ḳarısı»dur. Nitekim Zāl-i Medā'in bir ḳoca ʿavratuñ adıdur ki Nūşirvānuñ binā eyledigi ṭāḳ-ı kisrānuñ içinde bir meskeni olmaġın, Nūşirvān iştirā murād eyledikde virmeyüp ve Nūşirvān daḫı inkisārından ḥaẕeren cebr eylemeyüp ʿalā-ḥālihi ḳoymışidi. Ve daḫı Zāl-i Kūfe bir ḳoca ḳarınuñ adıdur ki Mīrzā İbrāhīmüñ yazdıġı rivāyet üzre ṭūfān-ı Nūḥ ʿaleyhi's-selām ol ḳarınuñ tennūrından feverān [S170a] ḳılmışidi. Ve Zāl-i Dāstān, Rüstem-i Zālüñ pederinüñ ismidür. Vech-i tesmiyye anasından beyāż ṣaçlı ṭoġdıġıdur. Ve vilāyetinüñ nāmı Zāvüldür. Ḫulāṣa zāl-i dünyā, keṡret-i istiʿmāl ile pīre-zen-i dehrüñ ʿalemi mecrāsına cārī olmışdur ki aña zāl-i dehr ve ʿarūs-ı hezār-dāmād daḫı dirler. **Çūn**, kelime-i teşbīhdür. **ʿArūs**, Fārisīde iki maʿnāya gelür. Evvelkisi, «kālūm»dür ki baʿżı Türk «gelin» ile taʿbīr ider. ʿArabīde ʿarūs, «gelin ve güyegi»ye ıṭlāḳ itmişlerdür. Maʿnā-yı ṡānī Ḫusrev-i Pervīzüñ ḫazā'in-i ṡemāniyesinden birinüñ ismidür. Tafṣīli Ferheng-i Şuʿūrīde mesṭūrdur. **Ārāste**, «bezenmiş» maʿnāsına «der-ārāsten»den ism-i mefʿūldür. **(E)st**, edāt-ı ḫaber olan «est» lafẓından muḫaffefdür. (...[Ü159b]...) Ḳaldı ki pīre-zen-i dehr-i dūn, ḥadd-i ẕātında delle-i ḥıyel-nümūnāsā dekkāke ve ḥakkāke ve ʿayyāre ve ṭarrāre ve mekkāre ve seḥḥāre ve ḫaddāʿa ve ġaddāre olmaġın ṭāliblerin ḳatl ü helāk ve rāġıbların her vechile ḳahr ve çāk-çāk itmek dāmına ilḳā içün māşıṭa-i tezvīr ile çehre-i idbārına reng ü zīnet iʿṭā ve mūy-ı jūlīdesine misk-i bī-būy-ı mefsedet ṭılāsıyle kendü kendüyi ʿarūsāsā ārāste vü envāʿ-ı şīve-i melʿanet ile pīrāste oldıġın taṣrīḥ içün nāẓım eyidür.

﴿ هر دو روزی شوی دیکر خواستست ﴾ Her iki günde bir āḫar kişi istemişdür ve ister. Ve helümme cerran varur ve helāk ider dimek murāddur. [S170b] **Her dü rūzī**, «her iki günde bir» Zīrā her lafẓı ifade-i ʿumūmiyyet içündür. Dü, esmā'-i aʿdāddan «iki» ʿadedine dālldür. Rūz, «gün»dür; āḫirindeki yā' vaḥdet içündür. Ve baʿżı nüsḫada her dü rūzī mevḳıʿınde «her zamānī» vāḳıʿdur. Zamān, ānāndan

mürekkeb olmaġın maʿnā «her ānda bir ḳoca istemişdür» dimek olur. Bu nüsḫada olan eblāġıyyet ẓāhirdür. **Şūy**, żamm ile bunda «ʿavratuñ eri» maʿnāsına ismdür. Ammā fiʿl oldıḳda «ġasl eyle» yaʿnī «yayḳa» dimek maʿnāsına emr olur; mā-baʿdine mużāfdur. Mużāfun ileyh **dīger**, «ġayr» maʿnāsınadur. **Ḫᵛāste**, fetḥ-i ḫā’ ve vāv-ı resmī ile «istemiş» maʿnāsına ism-i mefʿūldür. Maṣdarı «ḫāsten»dür; ṭaleb maʿnāsınadur. Āḫirindeki **(e)st**, kemā-merre edāt-ı ḫaberdür. Pes böyle her laḥẓada niçe biñ dost u ḫalīli ve her lemḥada ṣad hezār hālik ü ḳatīli olan ʿacūz-ı mekr-āmūzuñ ḥāl ü şānın beyānda şuʿarādan:

Niçe dāmāda kendin rām ḳılmış pīr-zendür bu

Dilā meyl eylemezseñ zāl-i dehre gerçek ersin sen

dimişlerdür. Ve daḫı:

Zāl-i dünyā virse ṣūret kendüye erzen gibi

Aña aṣlā meyl ḳılmaz olmayan er zen gibi

diyü buyurmışlardur. Zīrā bu zāl-i dehrüñ zīneti ġurūr ve luʿbeti pür-mekr ü fütūr olmaġın maḥabbeti maḫẕūl ve ṣadīḳı maḳtūldür. Nitekim *beyt*:

فریب مهربانی خوردم از کردون ندانستم

که دردل بشکند خاری که بیرون آرد از پایم

Yaʿnī; bu gerdūn u dünyā-yı dūndan firīb-i mihr-bānī [Ü160a] yiyüp bilmedüm ki ayaġumdan be-der ḳıldıġı ḫārı göñülde şikest ider dinmişdür. Murād; dünyā bir faṣl-ı bī-aṣldur ki ḥarrı berd ve berdi serddür; ḫayrı şerr ve nefʿi żarardur dimekdür. Nitekim *beyt*:

مباش ایمن ز زخم خار صائب

اکر در پای کل خوابیده باشی

Bu maʿnāya īmādur. Murād; bu dünyānuñ nehārı leyl ve leyli veyl ve sāʿati mis̱āl-i seyldür dimekdür. (...) Ve le’īme mā’ile ve kerīmden firāre vü ḥā’ile olmaġın ve mekkāreligi nihāyet bulma(ma)ġın:

N’ola ḳızlansa el virmez[S171a]lenüp dā’im saña dünyā

Çoḳ erden arta ḳalmış ḳoca zendür bī-vefā dünyā

Güm eylersin gelen mihmānuñı bir bī-mürüvvetsin

Yüri iy mihri zā’il ḳahrı kāmil pür-cefā dünyā

meżāmīni üzre mez̲mūme ve her aḥvāl-i ġaddār-iştimāli ḳutelāsından maʿlūmedür. (...[Ü160b]...) Pes zāl-i dünyā-yı bī-mis̱āl, māl-i meyyāl gibi herkesüñ ʿaḳd-i muvaṣalātına ṭālibe olup, ferd-i maḫṣūṣuñ āġūş-nişīn-i taṣarrufı olmaḳ muḥāl-ender-muḥāl oldıyise:

﴾ مقبل آن مردی که شد زین جفت طاق ﴿ Maḳbūl ol kimsedür ki bu zevcden ferd oldı. **Muḳbil**, mü’min veznindedür; Fārisīde müstaʿmeldür. Maʿnāsı «işi [S171b] ilerü gelici, ẕī-iḳbāl» dimekdür ki muḳābili «müdbir»dür. Müdbir, menkūb u maġlūb ve işi girü gidüp ilerü gelmeyendür. **Ān merdī**, «ol bir er» dimekdür. Ān, ism-i işāret; merd, «er»; yāsı vaḥdet içündür; **ki**, rābıṭadur. **Şod**, «oldı»; **z’īn**, «ez-īn» kelimelerinden muḫaffefdür. **Cüft**, kesr-i cīm-i ʿArabī ile şol ʿadeddür ki kesrsiz tanṣīf olına. Pes bunda murād zevcdür ki muḳābili ferd maʿnāsını müşʿir olan «ṭāḳ»dur. **Ṭāḳ**, «tek» dimekdür; bunda murād budur. Ve gāhī luġat-i Fārisīde bir aġacdur. Ve ʿArabīde ḳuyu kemeri ve eyvān kemeri gibi egri ola. Ve

maḥbūbuñ ḳaşı egri oldıġıçün ᶜAcem; «ṭāḳ-ı ebrū» dirler. Ve çār-ṭāḳ, dört kemer üzre binā oldıġından ṭāḳ tesmiye olınmışdur. Ve ḳubbeye daḫı ṭāḳ dirler. Ve ḳat maᶜnāsına olur. Nitekim iki ḳat olana; «ẕü'ṭ-ṭāḳayn» dirler. Pes bu mıṣrāᶜuñ mażmūnı; bu ᶜarūs-ı hezār-dāmāda meyl ü maḥabbetden tezehhüd ile āḫirete raġbetüñ ḫayrlu oldıġın işaretdür. Ḥadīs̱-i şerīfde: خيركم ازهدكم فىالدنياء و ارغبكم فىالاخرة gelmişdür. Binā'en ᶜaleyh bir şāᶜir-i laṭīf bu beyānda:

Cihānı bir zen-i bī-mihre beñzedür ḥukemā

Ki herkese ola vaᶜd-i dürūġı āmāde

Tecerrüd eyle Mesīhā gibi sebük-rūh ol

Maḥabbet itme ᶜarūs-ı hezār-dāmāda

diyü buyurmışdur. Ve fi'l-ḥaḳīḳa ẕāl-i dünyāya dil-dāde olmayan āzādelerüñ ᶜinda'llāh ve ᶜinde'n-nās maḳbūliyyeti bī-iştibāhdur. Belki kendi ḥāline göre pādşāhlardur ki zen-i dünyanuñ maḥkūm u maġlūbı olmışlardur. Nitekim zen ne ola ki merd olan andan ötüri dād (ü) feryāda gele? Pes dünyādan teşekkī eylemek ᶜacze şāhid bir maᶜnādur diyü:

زن چه باشد که ازو مرد بفرياد آيد

شاهد عجز بود شكوه ز دنيا كردن

buyurılmışdur. İmdi kişinüñ selāmeti ol ġuṣṣa vü ġammdan ᶜibāret olan zen-i bī-mihr ü şefḳatden nefret ve cānib-i āḫirete ṭāᶜat ile raġbetdür. Yoḳsa ol cüft-i bed-kāra mā'il olanuñ ġammı ᶜilāc ḳabūl eylemez. Ve ol kimesne maḳbūl olamaz. İmdi maḳbūl olan merd andan gürīzān olup:

﴿ پشت بروى كرد و دادش سه طلاق ﴾ Anuñ üzerine arḳa döndi; aña ṭalāḳ-ı s̱elās̱e virdi. Yaᶜnī andan bi'l-külliyye iᶜrāż idüp tamāmen ᶜalāḳayı andan kesdi dimekdür. **Püşt**, żamm-ı bā'-i ᶜAcemī ile arḳa dimekdür ki [Ü161a] ᶜArabīsi «ẓahr»dur. Bunda murād budur. Ve Mecmaᶜu'l-Fürsde eyidür: Püşt, Nişābūrda bir şehrüñ adıdur. Ve ol şehr [S172a] iki yüz yigirmi altı ḳurāyı müştemildür. Vech-i tesmiye; Nişābūr aña arḳa oldıġındandur. Ve daḫı nevāḥī-i Herātdan Bādġīs nām nāḥıyyede bir ḳaryenüñ ismidür. **Ber-vey**, «anuñ üzerine» dimekdür. Zīrā ber kelimesi istᶜlā içündür. Vey, żamīr-i ġā'ibdür; ẕāl-i dünyā didikleri cüfte rāciᶜdür. **Kerd**, bunda fetḥ-i kāf-ı ᶜArabī ile «eyledi» maᶜnāsına māżī-i müfred olmaḳ ẓāhirdür. Lākin fetḥ-i kāf-ı ᶜAcemī ile ṣayrūret maᶜnāsına olan gerdīdenüñ mażīsi olup «döndi» dimek eẓherdür. **Ve dādeş**, «ve aña virdi» dimekdür. Vāv ᶜāṭıfedür. Dād, «virdi» maᶜnāsına māżīdür; mā-ḳablindeki kerd fiᶜlinüñ üzerine maᶜṭūfdur. Āḫirindeki şīn, żamīr-i ġā'ibdür. Cüft-i meẕkūra rāciᶜdür. **Se**, fetḥ-i sīn-i mühmele ve hā'-i resmī ile esmā'-i aᶜdāddan s̱elās̱e içün mevżūᶜdur. **Ṭalāḳ**, luġat-i ᶜArabīde «muṭlaḳā defᶜ-i ḳayd» maᶜnāsınadur. Ammā ıṣṭılāḥ-ı şerᶜde nikāḥ ile s̱ābit olan ḳaydı, lafẓ-ı maḫṣūṣ ile refᶜdür. Ḳaldı ki zen-i dünyāya ṭalāḳ virmek, ibtidā ᶜaḳd-i muvāṣalatına meyli müstelzimdür. Merdānelik ise aña aṣlā meyl itmemekdür dinmeye. Zīrā nāẓımuñ iᶜrāż-ı vech ile taḥvīl-i ẓahr maᶜnāsını müşᶜir olan «püşt ber-vey kerd» kelāmını taḳdīm ḳarīnesiyle murād; ibtidā' vü intihāda zen-i dünyādan rū-gerdān ve bir daḫı aña rücūᶜ eylememege ḳaṣd içün s̱elās̱e ile muṭallaḳa zenān ḥükminde ḳıldı dimekdür. Velev süllim bidāyet-i ḥālde meyl itmek merdüñ merdāneligine żarar virmez. Zīrā iᶜtibār nihāyet ü ᶜāḳıbetedür didikleri meşhūrdur. Nihāyet-i ḥālde zen-i dünyāya ṭalāḳ-ı s̱elās̱e virmek. Yene kem degüldür. Zīrā bu

vechile zen-i dünyāya ṭalāḳ virmek, maḥabbet-i dünyāyı cesedden ve rūḥdan ve ḳalbden bi'l-külliyye iḫrāc u ibᶜāddan ibāretdür. Nitekim ṭalāḳuñ üç oldıġınuñ ḥikmetin beyānda Ḳāḍīḫāndan naḳl şöyledür ki: ᶜİbādāt-ı benī-Ādem üç derecedür; biri cesedde ve biri rūḥda ve biri ḳalbdedür. Pes bir kimesne ehline bir ṭalāḳ virdikde maḥabbeti cesedinden dūr olur; iki ṭalāḳ virdikde rūḥundan daḫı dūr olur; üç ṭalāḳ virdikde ḳalbinden daḫı dūr olup zevc-i āḫara muḥtāc olur dinmişdür. Pes bu vechile ṭalāḳ virmek maḥabbeti bi'l-külliyye cesed u rūh u ḳalbden selb ve kendüye bir daḫı rucūᶜ itmemeli dimekden ᶜibāretdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ib eyidür:

در طلاق اهل غیرت نیست رجعت زینهار[S172b]

از خدا جویان تمنا دولت دنیا مکن

Yaᶜnī; ehl-i ġayret olanuñ ṭalāḳında āṣlā ricᶜat yoḳdur. Yaᶜnī birine zevc-i āḫar itdürmek ile ricᶜat, ḫilāf-ı ṭabᶜ-ı pür-ġayretdür. Fe-ᶜalā-hāẕā her umūrında Ḫudā-cūy olan merd-i [Ü161b] pür-ġayret ḥaḳḳında devlet ü dünyā temennāsın eyleme. Yaᶜnī anlar mütemennī-i devlet ü dünyā degüllerdür dimekdür. Murād maᶜlūmdur. Pes dünyā ile ᶜuḳbā żarratān olmaġın keffetān-ı mīzānāsā ikisin bir maḥallde cemᶜ bī-imkāndur. Ve bir sünbülede iki ser olmaḳ nā-dīde-i ᶜālemiyāndur. Elbette bir ḫūşede ser, bir olur. Yaᶜnī āḫiret ile dünyāyı cemᶜ mümkin degüldür. Nitekim:

آخرت را جمع نتوان کرد با دنیای دون

خوشه را نشنیده صائب که سر باشد یکی

bu maᶜnāya güvāhdur. Yaᶜnī; ṭālib-i dünyānuñ dünyāya meyl ü maḥabbeti āḫiretine mużırrdur. Nitekim من احب دنیاه اضر بآخرته و من احب آخرته اضر بدنیاه فآثرو اما یبقی علی مایفنی ḥadīs̱-i şerīfi bu maᶜnāda hüveydādur. İmdi bāḳīyi fānī üzerine tercīḥ ile emr-i Rāsūlu'llāha şedd-i niṭāḳ-ı imtis̱āl gerekdür. (...) Ḥattā ehlu'llāh ve ᶜāşıḳ-ı cemāl-i İlāh olan evliyā'-i kirām, Faḫr-i cihān ᶜaleyhi's-ṣalātü ve's-selāmuñ: الدنیا حرام علی اهلالآخرة والآخرة حرام علی اهلالدنیا و هماحرامان علی اهلالله تعالی ḥadīs̱-i şerīfiyle ᶜāmil ve bu vechile seyr-i cemāl-i Melik-i müteᶜāle vāṣıllardur. Ve şāᶜirüñ:

Dilā! ᶜUḳbā dilerseñ devlet-i dünyāyı neylersin

Ġaraż dīdār ise dünyā degül ᶜuḳbāyı neylersin

didigi bu maᶜnāya mebnīdür. İmdi zāl-i dünyādan bi'l-külliyye iᶜrāż ḫoşdur. Ve nāẓımuñ bu beytinden tecerrüdüñ memdūḥıyyetine ve mücerred olanuñ ḳadrinüñ merfūᶜiyyetine işāret vardur. (...) Pes zen-i dünyādan tecerrüd lāzımdur. Zīrā ol mekkāre vü ġaddāre:

﴾ لب بپیش شوی خندان میکند ﴿ Erinüñ öñinde ṭudaġın ḫandān ider. **Leb**, «ṭudaḳ» maᶜnāsınadur. Şuᶜarā leb-i dil-berānı, sürḫ-reng ü zī-ḳıymet olan laᶜl-i [S173a] Bedaḫşāna teşbīhan istiᶜmāli ziyāde ḳıldıḳlarından, istiᶜāre ṭarīḳı ile müşebbeh ẕikr olınmadın laᶜl ẕikriyle leb murād iderler. Laᶜl didikleri Fāriṣīdeki «lāl» kelimesinden muᶜarreb bir cevher-i maᶜdenīdür ki Bedaḫşān ṭaġlarında olur. Meẕkūr laᶜl ᶜucb u kibr getürür diyü baᶜżı meşāyıḫuñ ẕemmi sebebiyle, mülūk-i tebāyıᶜa istiᶜmālinden imtināᶜ iderler imiş. **Pīş-i şūy**, iżāfetle «erinüñ öñinde» dimekdür. Zīrā pīş kelimesinüñ evvelinde olan bā'-i ᶜArabī, żarfiyyet içündür. Pīş, cihāt-ı sitteden ḳudām maᶜnāsınadur. Şūy, żamm ile ismdür; «er»

dimekdür. Murād; ᶜaḳd-i muvāṣalatına ḫarīdār olanuñ ḫużurında ṭudaġın; **ḫandān**, [Ü162a] «gülici»; **mīkoned**, «ider» dimekdür.

﴿ پس هلاک از زخم دندان میکند ﴾ Ṣoñra diş zaḫminden erini helāk ider. **pes**, «eñse» maᶜnāsınadur. Bunda murād «ḫandenüñ ṣoñında» dimekdür. **Helāk**, maᶜrūfdur. **Ez-zaḫm-i dendān**, iżafetle «diş yarasından» dimekdür. **Mīkoned**, «ider» dimekdür. Maᶜlūm ola ki leb ḫandeliginüñ helāk-sāzlıġı, zaḫm-i dendāna çespāndur. Zīrā resm-i ᶜarūsī üzre tebaṣbuṣ-ı kelbīye dā'ir mülāᶜabe vü ḫande-künān lābe ider. Lākin ᶜale'l-ġafle ᶜāşıḳı zaḫm-nāk-i helāk ider. Yaḫod ᶜādet-i muᶜāmele-i vuṣlat üzre ᶜāşıḳını ḫande ile taḳbīl ider; lākin ısırup ledġ-ı mār-ı zehr-pāş-āsā helāk ü ḳatl ider bir bī-emāndur dimek nümāyāndur. Ve nāẓımuñ pes didigi kelām, ḫandesiyle helāk-sāzlıġınuñ miyānesine bir şey ḳarışdurmayup, ᶜale'l-fevr ᶜāşıḳınuñ ḳaydın görür dimege işāretdür. Ve ḫandān kelāmı; bir yüze gülici düşmāndur dimege işāretdür. (...) Ve zaḫmi dendāna nisbeti, muḳaddemā dünyāyı mār-ı zehr-ālūde teşbīhine mülāyimdür. Yaᶜnī ne ḳadar ṣūreti insān gibi olsa sīreti yılan ve kārı helāk-i cāndur dimege īmādur. Pes böyle bir mekkārenüñ ḫandesine ġurūr ile kendüden emīn olaraḳ ṭaleb-kār-ı ḫᵛāb-ı ḥużūr olmaġı ᶜuḳalā istiġrāb eylemişlerdür. Nitekim *beyt*:

تنکنای چرخ صائب نیست مأوای حضور

در دهان شیر و کام مار چون خوابد کسی

beyt-i laṭīfi maḳāma münāsibdür. (...[S173b]...) *Su'āl*: Nāẓım icmālde ẕikr itdigi ṣoḥbet-i zenānuñ żararın sā'irleri gibi tafṣīl itmedigine sebeb nedür? dinürse cevāb oldur ki: Ḳurb-i sulṭān ve ülfet-i bedān ve raġbet-i zen, dünyāda olan ḫaṭarlaruñ cümlesi zenānda mevcūddur iddiᶜāsıyle bunlaruñ ḫaṭarların ẕikr-i tafṣīlī ile ẕikrde, gūyā ṣoḥbet-i zenānuñ ḫaṭarların tafṣīlen ẕikr itmiş gibi oldıġın īmā içündür. [Ü162b] Ve fī'l-ḥaḳīḳa ṭā'ife-i zenān, bī-vefā vü pür-cefā vü envāᶜ-ı ḥīle vü mekre ibtidār ile her mefsedeti icrāda, zāl-i dünyā ile hem-meşreb ü bī-meẕheblerdür. Ve ülfetlerinden insāna sū'-i ṭabīᶜat īrās̱ olınmaḳda bedān ile siyyānlardur. Ve sulṭān gibi āteş-i sūzān u pür-ziyān oldıḳların ḥażret-i Mevlānā, ricāli āba vü nisāyı āteşe teşbīh ile çend ebyāt īrād buyurmışdur ki budur, *mes̱nevī*:

آب غالب شد بر آتش از نهیب

آتشش جوشد چو باشد در حجیب

چونکه دیکی حائل آمد هر دو را

نیست کرد آن آبرا کردش هوا

ظاهرا بر زن چو آب ار غالبی

باطنا مغلوبی زنرا طالبی

Yaᶜnī; iy ṣoḥbetdār-ı zenān ve iy ṭalebkār-ı ülfet-i nisvān olan kimesne! Āb yirinde olan ricāl egerçi الرجال قوامون على النساء manṭūḳınca bi-ḥasbi'ẓ-ẓāhir nisāya ġālibdür. Lākin bi-ḥasbi'l-bāṭın āteş yirinde olan zenānuñ maġlūbıdur. Zīrā āb, nehīb olmaḳ cihetiyle egerçi āteş üzre ġālib oldı. Lākin āb çömlekde maḥcūb olmaġın āteş kendüyi ḳaynadur ve oynadur. Ve her birinüñ miyānelerinde çömlek çünki ḥā'il oldıġından āteş ol ābı yoḳ ve hevā eyledi. Pes [S174a] sen daḫı ẓāhiren āb gibi āteşīn olan zen üzerine

ġālibsin ammā bāṭında anuñ maġlūbısın. Zīrā aña ṭālibsin; ol senüñ maṭlūbañ oldıġı cihet ile saña ġālibdür, intihā. Ve fi'l-ḥaḳīḳa zevc ẓāhirde Rüstem-i Zāl olsa, öteden berü ᶜavratuñ zīr-i ḥükminde esīr gibi bī-mecāldür. Ḥattā İskendere: "Niçün te'ehhül eylemezsiz?" diyü su'āl eylediklerinde: "Ben ᶜāleme ḥākim iken murāduñuz beni bir ᶜavrata maḥkūm itmekdür" diyü cevāb buyurdıġı Netāyicü'l-Fünūnda mesṭūrdur. Ve meşāyıḫ-ı muḥaḳḳıḳīnüñ taḥḳīḳı üzre, insānuñ aᶜḳal ü ekmeli nisānuñ ḥaḳīḳatine ᶜālim ve aḫlāḳ-ı ḥamīdeye mülāzım olmaġın zevcesinüñ maġlūbıdur. Ammā cāhil olan zevc aḫlāḳ-ı ḥayvāniyye vü evṣāf-ı şehvāniyyesinüñ iḳtiżāsı üzre nisāsına iẓhār-ı ġaflet ve her bār ḫuşūnetden ḫālī olmaz dimişlerdür.

Der-ᶜAlāmet-i Nīk-Baḫtī

Yaᶜnī; bu bāb eyü baḫtlülügüñ ve saᶜādet ᶜalāmetin beyānındadur.

﴿ شد دلیل نیکبختی چار چیز ﴾ Dört nesne saᶜādetmendlige delīl oldı. **Şod**, «oldı»; **delīl**, maᶜrūfdur. Bunda «ᶜalāmet» maᶜnāsınadur. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Nīk-baḫt**, aṣl terkīb-i tavṣīfīdür. Bir cüz'i nīkdür ki «eyü» maᶜnāsınadur. Muḳābili kötü maᶜnāsına olan beddür. Ve bir cüz'i baḫtdur. Baḫt, fetḥ-i bā'-i muvaḥḥide ile dört maᶜnāya gelür. Evvelkisi, ṭāliᶜ-i saᶜddur. Nitekim şāᶜirüñ:

طالع بخت [Ü163a] مرا هیچ منجم نشناخت

یا رب از مادر کیتی بچه طالع زادم

İkincisi, ᶜizz ü devlet maᶜnālarınadur. Mā-naḥnü fīhide murād bu iki maᶜnālar üzredür. Ve maᶜnā-yı s̱ālis̱e daḫı muḥtemeldür ki «dede» yaᶜnī «cedd»dür. Rābiᶜ, gürz ü ᶜamūd maᶜnāsınadur. Pes nīk-baḫt, «ḫoş-ṭāliᶜ ve pākīze-aṣl ve saᶜādetmend» dimekdür. Āḫirindeki yā', maṣdariyyedür. **Çār çīz**, «dört nesne» dimekdür.

﴿ هرکه این چارش بود باشد عزیز ﴾ Her kim ki aña bu dört nişān ola ᶜazīz ü muḥterem ola. **Her ki**, «her kim ki»; **īn çāreş**, «aña bu dört»; **buved**, «ola»; **bāşed ᶜazīz**, «şerīf ü muḥterem ola» dimekdür. Bāşed, tereccī vü temennīde müstaᶜmeldür, kemā-merre beyānuhū. Ve çār çīz didigi nesnelerüñ evveli pāk-aṣl; s̱ānīsi re'y-i ṣavāb; s̱ālis̱ ᶜaẕābu'llāhdan ᶜadem-i [S174b] emniyyet; rābiᶜ dünyādan ḥaẕer olmaġın leff ü neşr-i müretteb üzre nāẓım evvelüñ beyānına taṣaddī idüp buyurur:

﴿ اصل پاک آمد دلیل نیکبخت ﴾ Aṣl-ı pāk saᶜādetmend nişānı geldi. **Aṣl-ı pāk**, ẓahiren «pāk-nijād» maᶜnāsınadur. Ve daḫı edīb ve şermnāk maᶜnāsına istiᶜmāl olınmışdur. Buña göre aṣluñ pākligi, edeb ü ḥayādan kināye olmış olur ki aña cevher-i ẕātī taᶜbīr eylemişlerdür. **Āmed**, māżī-i müfred-i ġā'ibdür; «geldi» dimekdür. **Delīl-i nīk-baḫt**, «saᶜādetmendlige nişān» dimekdür. Pes kendüde ḥüsn-i ẕātī bulınan şāhid-i dil-firīb gibi şerm-āver ü edīb olan pāk-nijād ve s̱emere-i naḫle-i pāk-ābā vü ecdād her vechile nīk-ṭāliᶜ ü saᶜādetmend ve lā'iḳ-ı mesned-i vālā-yı ᶜiẓẓ ü emcād idigi aṣlınuñ pākligi ile nişānlu ve ᶜālī şānludur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ib:

نخل از زمین پاک فلک سیر میشود

بال مسیح پاکئ دامان مریمست

beyt-i laṭīfi bu maᶜnāda hüveydādur. Yaᶜnī naḫl, zemīnüñ pāk olmasından ḳadd-keşīde-i ᶜālem-i bālā vü felek-seyr olur. Pes çerāġ-ı çarḫ-ı çārüm ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāmuñ bi-ᶜināyeti'llāhi teᶜālā bāl-küşā-yı semā'-i rābiᶜ oldıġı, māder-i ᶜismet-penāhı ḥażret-i Meryem rażıya'llāhu ᶜanhānuñ dāmen-i ᶜiffet-pīrāmen ve ẕāt-ı tābnākinüñ pākligidür. Ḫulāṣa-i kelām pākīze-aṣl olan her maḳāmda [Ü163b] ve her ḳıyāfede memdūḥu'l-fiᶜāl ü maḥmūdu'l-ḫıṣāldür. Nitekim:

جوهر ذاتی بزیب عارضی محتاج نیست

پنچهٔ خرشیدرا نقش و نکاری کو مباش

mażmūn-ı pāki bu beyāna dālldür. Yaᶜnī حاجت مشاطه نیست روی دلارام را müfādı üzre; cevher-i ẕātī zīb ü zīver-i ᶜārıżīye muḥtāc degüldür. İmdi niçe āftāb içün söyle naḳş u nigār olsun? dimekdür. Ve bu maᶜnāda Nābī-i merḥūm buyurmışdur ki *beyt*:

Ẕātī gerek insānda edeb yoḳsa hebādur

Taḥṣīle ya taᶜzīre yaḫod pende ḳalursa

(...[S175a]...)

﴿ نیست بی اصلی سزای تاج و تخت ﴾ Bir bī-asl lā'iḳ-ı tac ü taḫt degüldür. **Nīst**, «degüldür» dimekdür. [Ü164a] **Bī-aṣl**, «bed-gevher ü nā-pāk-zāde vü bī-şerm ü edeb dimekdür. Āḫirinde olan yā', vaḥdet içündür. **Sezā-yı tāc**, iżāfetle «tāc u devlete lā'iḳ» dimekdür. Tācuñ maᶜnāsı dībācede sebḳ eylemişdür. **U(ve) taḫt**, tāc üzerine maᶜṭūfdur. Taḫt maᶜrūfdur. Ḥāṣılı; bed-gevher olan idbār-ı lā'iḳ-ı tāc-ı vaḳār ve şāyeste-i taḫt-ı iᶜtibār degüldür. İmdi çehre-i efᶜāl ü ḥāli, envār-ı ādāb u hünerden ḫālī olan nā-pāk-zādegān her ne ḳadar tāc-ı ḫāḳānī ile mütevvec ü ārāste ve kemer-i keyānī ile peyveste vü pīrāste olsa, efseri efsār ve ẕātı ḫarāsā bī-miḳdārdur. Nitekim seg-i bī-hüner ne deñlü zer ü zīver ve ḥabl-i aṭlas ve ṭavḳ-ı mücevher ile müzeyyen olsa yene segdür; belki seg andan yegdür dimişlerdür. Pes böyle olan kimesneleri terbiye fikriyle zaḥmet-keş olmaḳ devā vü kār-ı ᶜuḳalā degüldür. (...[S175b]...) Ve şuᶜarā-yı selefüñ ser-firāzı ve ᶜurefā-yı ḫalḳuñ mümtāzı Fużūlī-i merḥūm daḫı, pākīze-aṣl olan pür-şerm ü edeb [Ü164b] ü ᶜālī-neseb ḥaḳḳında; "tevḳīr ü iḥtirām her ḥālde anlardan dūr ve her ne ṣūretde olurlar ise taᶜẓīm ü ikrām kendülerden mehcūr olmaz" idigin beyān ve bunlaruñ ḫilāfınca olan nā-pāk-zādelerüñ hāl ü şānların ᶜıyān idüp pāk-aṣl olanuñ beyānında *naẓm*:

اکر سالها کوهر تابناک

فتد خوار و بیقدر بروی خاک

بر آنم که کمتر نشیند غبار

ز خاک بر آیینهٔ اعتبار

چو از خاک خیزد همان کوهر است

شهانرا بر آرندهٔ افسرست

buyurmışdur. Yaᶜnī; gevher-i tābnāk her ne deñlü fütāde-i ḫāk olsa türābda ḳalmaḳla āyīne-i iᶜtibārına jeng [Ü165a] ü ġubār-ı kemterden żarar gelmeyüp hemān ḫākdan refᶜ olındıḳda yene gevher ve efser-i şāhān üzre merfūᶜ olmaġa şāyān cevher-i muᶜteberdür. Ammā aṣlı bed ü nā-pāk olanuñ şānında Fużūlī:

اكر سالها مردم بد سرشت

شود همدم حوريان [S176a] بهشت

وران محصل پر صفا روز شب

ز جبريل خواند فنون ادب

بدان اعتقادم كه انجام كار

نكردد ازو جز بدى آشكار

intihā. Ve bu maḳūle kimesnelerüñ mesned-i devlet ü manaṣṣa-i ḥükūmete ḳuᶜūd u cülūslarından zīr-i ḥükmlerinde olan ḫalḳuñ ḥāli ḫarāb u yebāb olmaḳ bī-irtiyābdur. Zīrā bed-ṭıynet ü būm-sīret olanuñ ṭabīᶜati terbiye ile taᶜmīr olınmamaḳla, re'yi saḫīf ve her tedbīri ẕātı gibi kes̱īf olup, ḥāli idbār ve yiri dāru'l-bevār olur dimişlerdür. Ammā nīk-baḫt u şāyān-ı tāc u taḫt olan pāk-nijāduñ eyyāmında, ᶜālem şād ve re'y ü tedbīri ṣavāb olmaġın baḫtı küşād ve taḫtı ḫurrem-ābād olur. Pes bu ᶜalā'imleri īrād içün nāẓım eyidür:

﴿ نيكبختانرا بود رأى صواب ﴾ Nīk-baḫt olanlaruñ re'yi ṣavāb ola. **Nīk-baḫtān**, elif ü nūn ile cemᶜdür. Maᶜnāsı «saᶜādetmendān» dimekdür. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Buved**, «ola»; **re'y**, fetḥ-i rā'-i mühmele ve hemze ve yā' ile ᶜArabīdür. Bunda «fikr» maᶜnāsınadur. Ve Fārisīde daḫı böyle ve bilā-hemze bu maᶜnāya müstaᶜmeldür. Ve bilā-hemze gāhī «emān» maᶜnāsına gelür. Ve pādşāh-ı Hinde daḫı rāy dirler. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Ṣavāb**, «ṭoġrı ve ḫaṭādan ḫālī» dimekdür.

﴿ آنكه بد رأيست باشد در عذاب ﴾ Ol kimse ki kötü fikrlüdür, ᶜaẕābda ola. **Ān ki**, «ol kimse ki» dimekdür. **Bed-re'yest**, «kötü fikrlüdür»; **bāşed**, «ola» dimekdür. Bu lafẓuñ maḳām-ı temennī vü tereccīde istiᶜmāline göre nāẓımuñ bu mıṣrāᶜdan murādı; bed-re'y olanuñ ᶜaleyhine duᶜā olmaḳ muḥtemeldür. Lākin ẓāhirī; bed-re'yüñ ḥāl-i tebāh-iştimālini iḫbārdur. **Der-ᶜaẕāb**, «ᶜıḳāb u ᶜitābda» dimekdür. [Ü165b] ᶜAẕāb-ı meẕkūr, dünyevī vü uḫrevīden eᶜammdur. Ḳaldı ki ᶜaẕāb-ı dünyevī, re'y ü tedbīr-i seḫāfet-peẕīrinüñ nā'iresiyle sūzişger ve āteş-i nedem-i bī-fā'ide ile ḥarīḳ u der-beder oldıġıdur. ᶜAẕāb-ı uḫrevī ise ḫod maᶜlūmdur. Ḥattā istişāre ve ġayride re'y-i rūşen isteyen, pīrān u büzürgān-ı kühen-sālden istesün kim ṣular vaḳt-i ḫarīf ü eyyām-ı ḫazānda ṣāf u naẓīf olur diyü *beyt*:

راى روشن ز بزركان كهن سال طلب

آبها صاف در ايام خزان ميكردد

didikleri mażmūn üzre büzürgān-ı kühen-sālden murād elbette pāk-nijād olmaḳ rūşendür dimişlerdür. Ve illā nā-pāk-zāde [S176b] ve bī-aṣl olan her ne ḳadar sāl-ḫūrde-i rūzgār olsa nīkān pertevin ḳabūl eylemez ve her umūrda sū'-i tedbīrden ġayrısın söylemez. Böyle bir semm-i ḳātil ü zehr-i helāheldür dinmişdür. Nitekim Ḫᵛāce Kelīmüñ:

هر بد از پرتو نيكان نبرد بهره كه زهر

ميكشد كر همه از دست مسيحا باشد

beyt-i laṭīfi bu beyānda şāhiddür. Ve fi'l-ḥaḳīḳa bed-aṣl olan semm-i helāhil gibi ḳātildür. Semmüñ terbiyesi ġāyet müşkildür. Kendüyi ne ḳadar dest-i ṭabīb-i kār-dānda terbiye ḳılsañ elbette semmiyyetini icrā ider.

﴾ هرکه ایمن از عذاب حق بود ﴿ Her kim ki ᶜaẕābu'llāhdan emīn ola. **Her ki**, «her kim ki»; **īmen**, kesr-i hemze ve fetḥ-i mīm ile «ġamm u endīşeden ferāġ ve ḫavfdan āsūde vü emīn olmaḳ» maᶜnāsına Fārisīdür. Pes bu kelimeyi ᶜArabī ẓann idüp aṣlı «emīn» idi; yā' ḥarfini ḳalb-i mekān ile īmen oldı ve maᶜnāsı «emīn»dür diyenler ḫaṭāsın bilmemişlerdür. **Ez-ᶜaẕāb-ı Ḥaḳḳ**, «Ḥaḳḳuñ ᶜaẕāb u ᶜıḳābından» dimekdür. **Buved**, bunda «est» maᶜnāsına olmaḳ rūşendür. Maᶜlūm ola ki küfre mevṣūl olan efᶜāl ü aḳvālden ḥaẕer lāzımterdür. Zīrā neᶜūẕü bi'llāh küfrden aḳbaḥ bir günāh yoḳdur ve ᶜaẕābı mü'ebbed olmaḳ üzre ġāyet çoḳdur. Efᶜāl-i mūṣıla-i küfrüñ birisi ᶜaẕāb-ı Ḫudādan emniyyetdür. Ve buña dā'ir olan sū'-i niyyetdür ki: افامنوا مكرالله فلا يأمن من مكرالله الاالقوم الخاسرون [Ü166a] bu maᶜnāya güvāh olan āyet-i ḥażret-i İlāhdur. Ve emn-i meẕkūr, āfāt-ı ḳalbdendür. Bunuñ żıddı ḫavfu'llāhdur. Ḫavf-ı meẕkūruñ daḫı esbābları vardur. Ez-cümle istiᶜẓām u mehābetden nāşī oldıḳda aña lisān-ı şerᶜde «ḫaşyet» dinmişdür. Pes her mü'mine lāzım olan ḫavf ü ḫaşyet ile ṭāᶜat-güzīn olmaḳdur. Tā ki ᶜuḳbā ḳorḳularından emīn ola. Zīrā bir ᶜabdde iki ḫavf ve iki emn cemᶜ olmaz. Yaᶜnī dünyāda ḫavf üzre olan, ᶜuḳbāda emīn olur. Ammā dünyāda emniyyet-i ᶜaẕāb üzre olan, ᶜuḳbāda maẓhar-ı ḫavf u ᶜıḳāb olur. (...[S177a]...) Pes seḫaṭ-ı İlāhdan emīn olan:

﴾ نیست مؤمن کافر مطلق بود ﴿ Mü'min degüldür; kāfir-i muṭlaḳdur. **Nīst mü'min**, «mü'min degüldür» dimekdür. Bu ᶜibāre ḫaberdür. Mübtedāsı mıṣrāᶜ-ı evvelde olan «ān ki» kelimesidür. **Kāfir-i muṭlaḳ buved**, ḫaber baᶜde ḫaberdür; maᶜnā «muṭlaḳ kāfirdür» dimekdür. Kāfir lafẓı, ᶜinde'l-ᶜAcem fā'nuñ fetḥiyledür. [Ü166b] Ve ᶜinde'l-ᶜArab fā'nuñ kesriyledür. Maᶜnāsı «sātir»dür. Nitekim dāneyi yirde zirāᶜat ile setr iden zürrāᶜa ve nehāruñ nūrını ẓulmetiyle setr iden leyle kāfir dimişlerdür. Pes nā-müselmāna kāfir dindigi, ḥaḳḳı setr itdigi içündür. ᶜArabīde cemᶜi küttāb vezninde küffār ve ciyāᶜ vezninde kifār ve fecere vezninde keferedür. Fārisīde cemᶜi kāfirān gelür. Nitekim şāᶜirüñ:

آنچه در جان منست کر بر شتر بودی ز غم

می زنندی کافران در جنة المأوى علم

beytinde vāḳıᶜdur. Yaᶜnī; benüm cānumda olan ġamm eger bir devenüñ üzerinde ola idi, deve ol ġammdan rişte gibi incelüp semm-i ḫıyāṭdan duḫūle ḳābil olur idi. Pes ehl-i küfrüñ cennete duḫūlleri: و(هم)لايدخلون الجنة حتى يلج الجمل فى سم الخياط āyet-i şerīfi üzre devenüñ igne yurdısından geçmege muvaffaḳ olup ve devenüñ semm-i ḫıyāṭdan ᶜadem-i duḫūli egerçi maᶜrūfdur ammā benüm derūnumda olan derd (ü) ġammumı götüren deve böyle oldıġı taḳdīrce kāfirān cennetü'l-me'vāya duḫūl ile naṣb-ı ᶜalem-i me'mūl iderler idi dimekdür. Şāᶜirüñ bundan murādı mübālaġa ile keṡret-i ġamm-ı cānın beyāndur. Ve bu mażmūn-ı belīġuñ ᶜArab u Türk şuᶜarālarınuñ şiᶜriyyelerinde vuḳūᶜı vardur. ᶜArabīsi:

ولو ان مابى من [S177b] جوى و صبابة

على جمل لم يبق فىالنار كافر

ve Türkīsi:

Derūnumda olan derdi baᶜīrüñ üstine ḳoysam

Cehennemde olan kāfir güler ehl-i ᶜaẕāb oynar

intihā. Maᶜlūm ola ki ānifen beyān olındığı üzre aẕāb-ı Ḥaḳḳdan emīn olan muṭlaḳā küfre ḳarīn olur. Küfr ise aḳbaḥ-ı ẕünūb u eşedd-i ᶜuyūbdur. (...[Ü167a]...) İmdi çār çīzüñ dördincisi dünyādan ḥaẕer olmağın nāẓım tafṣīlen beyāna ibtidār idüp buyurur:

﴿ عمر دنیا پنج روزی بیش نیست ﴾ Dünyānuñ ᶜömri bir beş gündür; artuḳ degüldür. **ᶜÖmr**, «müddet-i ḥayāt» maᶜnāsınadur. Ve «beḳā» maᶜnāsınadur. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Dünyā**, maᶜrūfdur. **Penc rūzī** kelāmı, «bir beş gündür» dimekdür. Penc, esmā'-i aᶜdāddan beş ᶜadedine mevżūᶜdur. Rūz, gündür; āḫirindeki yā', vaḥdet maᶜnāsı içündür. **Bīş**, bā'-i muvaḥḥide ile «artuḳ» dimekdür. **Nīst**, «degüldür» dimekdür. Maᶜlūm ola ki her ne ḳadar dünyāda muᶜammer ü bāḳī olsañ encāmı mevt-i fenādur. Pes böyle oldığı ḥasebiyle ᶜömr-i dünyāyı ḳıllet ile taᶜbīrde fużalānuñ kelāmları ġayet kes̱īrdür. Nitekim baᶜżılar āteş lehbinüñ cilve-i evveli ile encāmı bir oldığı gibi berḳuñ şuᶜāᶜı ile ḥayāt muḫtaṣar birdür diyü *beyt*:

تابش برق و حیات مختصر باشد یکی

جلوهٔ آغاز و انجام شرر باشد یکی

buyurmışlardur. Ve baᶜżılar sürᶜat-i ᶜömri seylāb-ı sebük-[Ü167b]reftāra beñzedüp *beyt*:

نشوید کرد [S178a] خواب غفلت از چشم کران خوابم

ز بس سیلاب عمر من سبک رفتار افتاده

dimişlerdür. Yaᶜnī; benüm seylāb-ı ᶜömrüm ol ḳadar serīᶜu's-seyr düşmişdür ki girān-ḫᵛāb olan çeşmümden ġaflet ġubārın yayḳayamaz dimekdür. Bunda olan mübālaġa ẓāhirdür. Ve baᶜżılar sürᶜat-i seyr-i ᶜömri, sebük-seyr olan berḳa teşbīh idüp *beyt*:

نتوان عنان برق سبکسیر را کرفت

دنبال عمر رفته دویدن چه فائده

dimişlerdür. Ve baᶜżılar yüz yıllıḳ ᶜömri, yüz dāneyi ḥāvī tesbīḥi bir defᶜa devr itmek ile berāber ᶜadd idüp; ṣaḳın yüz yıllıḳ ᶜömre dil virme ki encāmı bir tesbīḥ döndürmek ḳadar olur diyü *beyt*:

منه زینهار دل بر مهلت صد ساله دنیا

که آخر میشود چندانکه یک تسبیح کردانی

buyurmışdur. Ve bu minvāl üzre yüz sene senüñle ülfet iden ᶜömr, bī-vefālıḳ idüp gidecegin iᶜlānda ve binā'en ᶜaleyh cihānda daḫı kimden vefā ümīdin ṭutarsın dimegi beyānda *beyt*:

عمر باصد ساله الفت بیوفایی کرد رفت

ازکه دیکر در جهان چشم وفا دارد کسی

dimişlerdür. Ve baᶜżılar; ḥayāt, leyl ü nehārdan ᶜibāret iki esb-i sürᶜat-es̱er ile sefer iden eyyām-ı ᶜömre niçe iᶜtimād itmelü diyü *beyt*:

از روز و شب دو اسبه سفر میکند حیات

ای دل چه اعتماد بایام کردهٔ

buyurmışdur. Ḥattā zīr-i felekde bir kimse mānend-i Ḫıżr ʿaleyhi's-selām nice ʿömrler bulsa anuñ besāṭında leyl ü nehār-ı mükerrerden ġayrı hīç nesne yoḳdur diyü müddet-i ʿömr-i Ḫıżrı iki leyl ü nehār ḳadar ʿadd eylediklerini *beyt*:

جز شب و روز مکرر در بساطش هیچ نیست

عمرها زیر فلک چون خضر اکر باید کسی

beytiyle beyān eylemişlerdür. (...[S178b, Ü168a]...) Pes nāẓım raḥimeḥu'llāh daḫı bu baʿżılar ṭarīḳına sālik olup ʿömr-i dünyāyı «penc rūz» ile taʿbīr eylemişlerdür. Murād, ʿömr-i dünyā-yı sürʿat-iḥtivānın ḳılletin beyāndur. (...) Ḥattā Nūḥ ʿaleyhi's-selām biñ yüz sene ve bir rivāyetde biñ beş yüz sene ʿālemde muʿammer olmış iken: " Yā nebiyya'llāh! Dünyāyı niçe buldıñuz?" diyü kendüden su'āl eylediklerinde cevāb-ı bā-ṣavābında: "İki ḳapulı bir dār gibi gördüm; birinden girüp birinden ḫurūc eyledüm" [Ü168b] diyü buyurmışdur dirler. Ḫulāṣa-i kelām; fenā-yı dünyādan nāşī binā'-yı beden ġāyet süst ü żaʿīf olacaḳdur. Pes hengām-ı hedm-i beden olan pīrlikde ittikā'-i ʿaṣā ile ol süst bināya pāy peydā ḳılan ne ḳadar fā'ide bulacaḳdur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

تکیه چند از ضعف بر دوش عصا دارد کسی

این بنای سست را تا کی بپا دارد کسی

beyti bu maʿnāya dālldür. Ve hengām-ı pāyan-ı ʿömrde *beyt*:

نیست در پایان عمر از رعشه پیرانرا کریز

بر فروغ خویش می لرزد چراغ صبحکاه

[S179a] mıṣdāḳınca; çerāġ-ı ṣubḥgāh fürūġınuñ üzerine ditredigi gibi pīrān daḫı raʿşeden ḳurtılmazlar dimişlerdür. Murād; encām-ı kār ʿömr ṣabāḥa ḳalmış şemʿa dönecekdür. Ol şemʿuñ ḫod ḥāli maʿlūmdur. Pes bu vechile fenāsı meczūm beḳāsı maʿdūm olan ḥayāt-ı dünyā ve ʿömr-i sürʿat-peymāya dil-beste olmaḳ ve bundan leẕẕet bulmaḳ revā degüldür. (...[S179b, Ü169a]...) İmdi ḥayāt-ı ʿömr ve beḳā-yı bedenüñ ḥāl ü şānı böyle oldıyse, ʿömre iʿtimād ve esbāb-ı cihāna istinād itmek ġāfiller kārıdur. Zīrā esbāb-ı cihānı rīg-i revānı teşbīh idüp *beyt*:

ای دل غافل از اسباب جهان دست بشو

از ثبات قدم ریک روان دست بشو

dimişlerdür. Pes rīg-i revān-ı esbābı s̱ebāt olan ʿömr ve esbāb-ı cihāna dil-bend olan derd-mend-i ġāfildür ve encāmını fikr itmez ise cāhildür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ غافلست آنکه پس اندیش نیست ﴾ Ġāfildür o kimse ki [Ü169b] ʿāḳıbetin fikr ardınca degüldür yāḫod ʿāḳıbetin fikr idici degüldür. **Ġāfilest**, muḳaddem-i ḫaberdür. Mu'aḫḫar-ı mübtedāsı «ān ki» kelimesidür. Maʿnā «ġāfildür o kimse ki». **Pes-i endīş**, iżāfetle «fikr eñsesinde» dimekdür. Ve daḫı pes kelimesi endīş kelimesine iżāfet ṣūretiyle oḳumaḳ żarūret-i vezn içündür. Zīrā pes-endīş terkīb-i tavṣīfidür. Maʿnāsı «ʿāḳıbetin fikr idici» dimekdür dimek daḫı rūşendür. Maʿnāsı beyān olınmışdur. **Nīst**, «degüldür». Maʿlūm ola ki herkes içün fikr idecek ḥālāt üçdür. Ḥālet-i ūlā; herkesüñ ʿālem-i dünyāda ḳable'l-vücūd maʿdūm u lā-şey oldıġı aḥvālidür ki fikr itdükce ḳudret-i Ḫāliḳa itḳān ḥāṣıl ve bundan

murāda vāṣıl olınur. Ḥālet-i s̱āniyye; baᶜde'l-mevt ᶜālem-i ᶜuḳbāda olan bī-nihāye beḳā'-i sermedīnüñ aḥvālidür ki mü'min cennetde, neᶜūẕü bi'llāh kāfir cehennemde bāḳī vü muḫalled ḳaldıġıdur. Aṣl fikr ü endīşe ile tedārük-i tūşe idecek ḥālet-i lāzıme budur. Ḥālet-i s̱ālis̱e; bu iki ḥāletlerüñ miyānesinde olan eyyām-ı ᶜömr ü ḥayāt ḥāletidür ki aña ḥālet-i mutavaṣṣıṭa dimişlerdür. İmdi vücūduñdan muḳaddem olan ᶜadem ile vücūduñuñ baᶜde'l-mevt ḫulūdınuñ miyānesinde olan eyyām-ı ᶜömr farżan niçe biñ sene olsa muḳaddem ü mu'aḫḫar olan ḥālete nisbet ṭurfetü'l-ᶜayn ḳadar müddet-peẕīr olmaz. Pes böyle olan ᶜömrüñ daḫı ḥālini fikr lāzımdur. Ve fużalānuñ ᶜömr-i dünyāyı ber-vech-i muḥarrer ḳıllet ile taᶜbīr ü teşbīhleri bu maᶜnācadur. İmdi nāzım raḥimehu'llāh bu beyti ile evvelen ḥālet-i [S180a] mutavaṣṣıṭaya, s̱āniyen ḥālet-i s̱ālis̱eye işāret ve ḥālet-i s̱ālis̱e üzre encām-ı kārını fikr itmeyeni ġaflete nisbet itmişdür. Ve ġaflete sebeb, eks̱er-i ᶜömr-i dünyāya iġtirār ve ṭūl-i emel ile tesvīf-i ṭāᶜat üzre iżāᶜa-i evḳāt mis̱llü ṭavr-ı nā-hemvār oldıġından nāẓım mıṣrāᶜ-ı evvel ile ᶜömrüñ beş günlük maᶜnā oldıġın taḥrīr ile ṭūl-i emelden taḥẕīr buyurmışdur. [Ü170a] Ḫulāṣa ᶜömr-i dünyā, serīᶜu'z-zevāl ve dünyāda beḳā muḥāl-ender-muḥāldür. Fenāsın fikr itmek herkese elzem ü ehemmdür. Ḫuṣūṣā ki pīrlik devri resīd olmaġıla ḳāmet dü-tā ve rīş sefīd ola. Nitekim *beyt*:

موی سفید از کفن آرد پیام

پشت خم از مرگ رساند سلام

dimişlerdür. Yaᶜnī; ṣaḳal aġlıġı kefenden ḫaber-i tāmm getürür ve ḳāmet dü-tālıġı mevtden selām ulaşdurur dimekdür. Pes bu ᶜalā'imler ẓāhir iken tedārük-i zād-ı ᶜuḳbāda olmayana ġāfil dinilmişdür, *ḳıṭᶜa*:

ترا در خواب غفلت رفت عمر خوش عنان آخر

نکردی دست و رویی تازه زین آب روان آخر

تو کز اندیشهٔ نان بر نمی آیی بمردن هم

لحد خواهد ترا کشتن تنور از فکر نان آخر

dinmişdür. Yaᶜnī; iy ġāfil! Ḫoş-ᶜinān olan ᶜömr gitdi, sen ḫᵛāb-ı ġafletdesin ve āḫir-i kār ol āb-ı revāndan elüñi yüzüñi tāze eylemedüñ yaᶜnī ḫᵛāb-ı ġafletden bīdār olmaduñ. Ve daḫı sen nān fikrinden mevti ḫāṭıra getürmezsin. Maᶜa-hāẕā nān fikrinden āḫir-i kār laḥd seni tennūr idiserdür, yaᶜnī mevtüñ muḳarrer ve bu ġafletden nāşī ḳabrde nā'ire-i ḥasret ü nedem ile sūzişger olursun dimekdür. Ve daḫı ᶜalāmet-i inḳıżā'-i ᶜömr olan rīş-i sefīdden müstefīd-i ḳurbiyyet-i mevt olmayan ġāfiller ḥaḳḳında *beyt*:

ازین چه سود که مویت سفید کردیست

ترا چو نیست غم عاقبت سر مویی

dimişlerdür. Yaᶜnī iy ġāfil mūyuñuñ beyāżlıġından ne fā'ide senüñ içün ser-i mū ḳadar ᶜāḳıbet ġammı yoḳdur; yaᶜnī hīç encāmuñı düşünmezsin dimekdür. Ḥattā mū-yı sefīd, baᶜżı ġāfilüñ tezā'üd-i ġafletine sebeb olur dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

چنانکه شیر کند خواب طفل را شیرین

فزون غفلت من از سفید موییها

beyti bu maᶜnāya dālldür. Yaᶜnī; beyāż-levn olan şīr-i dāye ṭıfluñ [Ü170b] ḫᵛābını şīrīn eyledigi [S180b] gibi mūy-ı sefīd, hem-reng-i şīr olmaġın ṭıfl-ı dilüñ ḫᵛāb-ı ġafletin efzūn itmekdedür dimekdür. Ve ġaflet, ḳıllet ü kes̱rete ḳābildür. Nitekim kes̱retin beyānda *beyt*:

اکر تو پنبهٔ غفلت بر آوری از کوش

هزار پستر آرام میشود فربه

beyt-i laṭīfi güvāhdur. Yaᶜnī; iy ġāfil! Eger sen ḳulaġuñdan çıḳarasın, ol penbeden hezār pister-i rāḥat semiz ve yırıġı memlū olur dimekdür. Bunda tārik-i ġaflete, ārām-ı āḫiret ile beşārete īma daḫı vardur. Ḥāṣılı ᶜömr-i dünyāya iᶜtimād ile ṭūl-i emelden ḥaẕer lāzımterdür. Zīrā baᶜżı kühen-sāle: “Ḳaç yaşındasın?” diyü su’āl olındıḳda kendi sinninüñ miḳdārı maᶜlūm iken ḫilāfı irtikāb ile beş on yaş noḳṣānıyle ḫaber virmek¸ ṭūl-i emelden nāşī ve ᶜömre iᶜtimāddan ᶜadem-i teḥāşī ḥasebiyledür. Ve bu maḳūle kimesnelere ẓurefā ᶜindinde; «kendi mālını yaġmā idici eski ḫırsız» dinmişdür. Nitekim:

این کهن سالان که می دزدند سال خویشتن

کهنه دزدانند در تاراج مال خویشتن

beyt-i laṭīfi bu maᶜnāya şāhid-i ḥāl ve düzd-i sāl olanlara kelām-ı ᶜibret-me’āldür. Ḥattā ġaflet ile ḫandeye āġāz iden bu mis̱llü ġāfilleri ṣadāsıyla şāh-bāz-ı ṣayd-sāza rehnümālıḳ ḳılan keklige teşbīh idüp:

هر غافلی که خنده باواز میکند

چون کبک رهنمائی شهباز میکند

dimişlerdür. Ke-ẕālik ġāfile daḫı nāgāh şāh-bāz-ı ecel ulaşup giriftār-ı pençe-i mevt-i fenā ḳılar dinmişdür. Ḳaldı ki nāẓımuñ bu meẕkūr u meşrūḥ olan beyt-i laṭīfinüñ mażmūn-ı münīfi üzre ᶜömr-i dünyā-yı ḳıllet-iḥtivā zā’il ve ᶜāḳıbet-endīş olmayana ġāfil dindi ise pes ne itmek gerekdür diyü gūyā bir sā’il su’āl itmegin aña cevāb ṭarīḳı ile nāẓım eyidür:

﴿ ترک لذات جهان باید کرفت ﴾ [Ü171a] Cihānuñ leẕẕetlerin terk itmek gerek. **Terk**, fetḥ-i tā’ ve sükūn-ı rā’ vü kāf ile «bir nesneden vāz gelmek»dür. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Leẕẕāt**, cemᶜ-i ᶜArabīdür; müfredi leẕẕetdür. Maᶜnāsı «bir nesnenüñ ṭaᶜmı eyü olmaḳ»dur. Ve daḫı idrāk-i mülāyim ve żıdd-ı elem ve şarāb maᶜnālarına gelür. Bunda maᶜānī-i meẕkūre cümle mülāyimdür. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Cihān**, bunda murād dünyādur. **Bāyed**, «gerek»; **girift**, ṣūretā māżī maᶜnāda maṣdardur ki bu mis̱llülere Fārisīde ism-i maṣdar dirler. Maᶜnāsı «ṭutmaḳ»dur. Maᶜlūm ola ki dünyāyı sābıḳda mār-ı zehr-ālūda teşbīhden ṣoñra meṭāᶜim ü meşārib [S181a] ü melābisine leẕẕāt taᶜbīri ehl-i dünyāya göredür. Nitekim:

Ḥalvā-yı fenā zehr ile ālūdedür ammā

Baḳsañ yene bir gizlüce leẕẕet var içinde

didikleri bu maᶜnāya īmādur. Pes leẕẕet-i dünyā, ḳādir-i ḥācetden ziyādeye dinmek ḫoşdur; yoḳsa “her vechile leẕẕātından kām alayum” diyenüñ eli ve etegi boşdur. (...) Pes ḥużūr-ı ḳalb ile leẕẕāt-ı cihānı terke ibtidār bunda Behīşt-i bāḳīden ber-ḫordār olmaġa bādī olmaġın; leẕẕet-i fānīden tā-be-key mütelleẕẕiẕ olursın? Pāyān-ı ᶜömrde leẕẕet-i bāḳıyyeyi ele getür diyü Ḫᵛāce Ṣā’ibüñ nāẓımuñ murādı üzre *ḳıṭᶜa*:

با حضور دل ز لذتهای دنیا صلح کن

تا هم اینجا از بهشت جاودانی بر خوری [Ü171b]

لذت باقی بدست آور درین پایان عمر

تابکی صائب ز لذتهای فانی بر خوری

diyü buyurmışdur. Ve keyfe lā ki terk-i lez̠z̠āt-ı cihān ḫaṣlet-i pāk-i ᶜārifāndur. Nitekim ḥażret-i ᶜOs̠mān bin ᶜAffān rażıya'llāh buyurmışdur: ᶜAlāmet-i ᶜārifān sekizdür. Budur ki; ḳalbi ḫavf u recā iledür. Ve lisānı ḥamd ü s̠enā iledür. Ve ᶜaynānı bükā' vü ḥayā iledür. Ve irādesi terk-i lez̠z̠āt-ı dünyā vü ṭaleb-i rıżā'-i Mevlādur, intihā. (...[S181b]...) Terk-i lez̠z̠āt-ı cihān ile bu maḳāmāt-ı ᶜulyāya vāṣıl olmaḳ; sīret-i ᶜārifāna sülūk ve ṭarīḳ-ı dervīşīde nā'il-i merātib-i mülūk olan mürīdān gibi dāmān-ı erbāb-ı dilāna teşebbüs̠e vābeste oldıġından nāẓım eyidür:

﴿ دامن صاحب دلان باید گرفت ﴾ Maḳām-ı irşāda vāṣıl olan ṣāḥib-i dillerüñ dāmānın ṭutmaḳ gerek. **Dāmen**, dāmāndan [Ü172a] muḫaffefdür; «etek» maᶜnāsınadur. ᶜArabīsi «zeyl»dür. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Ṣāḥib-dilān**, maḳām-ı irşāda vāṣıl olan mürşid-i kāmillerdür ki ṣoḥbetleri nāḳıṣān ḥaḳḳında kīmyā-yı kāmil-ᶜayār idigi

ناقصانرا صحبت کامل عیاران کیمیاست

خاک را زرساز دار رنک طلای آفتاب

mażmūnından hüveydā vü āşkārdur. (...) **Bāyed girift**, kemā-merre «ṭutmaḳ gerek» dimekdür. Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ bu mıṣrāᶜında nikāt-i laṭīfeye işāret vardur. Evvelen; sīret-i ṣalāḥda olana mürşid gerekdür. S̠āniyen; mürşid ittiḫāz̠ olan aṣḥāb-ı dilāndan ola ki mürīdi maḳṣūdına īṣāl eyleye. S̠ālis̠en; mürīd evvelā şeyḫinüñ dāmānın elden ḳoymayup himmet istemek gerekdür. Rābiᶜan; şeyḫinüñ ḥaḳīḳaten dāmānı ele girmez ise dāmānları yirinde eṭrāfların dā'ir olan mürīdleriyle ṣoḥbetden dāmān-ı üstāda vuṣūl istiᶜdādın kesb itmek gerekdür. Zīrā mürşid-i kāmillere vüṣūl kişinüñ istiᶜdādına göredür dimişlerdür. Pes:

Ṭutan bir dāmeni elbette maḳṣūda irer dirler

Görenler Yūsufuñ dāmānını dest-i Züleyḫāda

mażmūnınca erbāb-ı ḳulūbuñ dāmen-gīri olan biᶜavni'llāh nā'il-i maḳṣūd olmaḳ muḳarrerdür. İmdi lez̠z̠āt-ı cihāna meyl ile noḳṣān olan rāh-ı ṣāḥib-dilāna sülūkden kemāl bulmaġa şitābān olmaḳ gerekdür. Nitekim:

ای دل ار ننک داری از نقصان

جز سلوک ره کمال مکن

dimişlerdür. Ḳaldı ki taṣfiye-i cān ile nefsüñ seḳāmet-i maᶜnevīsinden ḫalāṣa dermān iden veliyy-i ṣādıḳ u ṭabīb-i ḥāẕıḳuñ dāmānına vuṣūl ile terbiyesin ḳabūl eylemek me'mūlinde olan aṣḥāb-ı ᶜuḳūle lāzım olan lez̠z̠āt-ı nefsāniyyenüñ terki [Ü172b] oldıġın beyān [S182a] içün nāẓım eyidür:

﴿ در پی لذات نفسانی مباش ﴾ Lez̠z̠āt-ı nefsāniyye eñsesinde olma. **Der**, ẓārfiyyet içündür. **Pey**, bunda «iz» yaᶜnī «eñse» maᶜnāsınadur. Ve daḫı «pāy»dan muḫaffef olur. Ve siñir ve dünbāl ve mertebe ve nişān ve ṭāḳat maᶜnālarına gelür. Ve maḳām-ı taᶜlīlde vāḳıᶜ olur. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Lez̠z̠āt-ı nefsānī**, nefsüñ maṭlūb u merżīsi olan nesnelerden ᶜibāretdür. **Me-bāş**, nehy-i ḥāżırdur; «olma» dimekdür. Maᶜlūm

ola ki nāẓımuñ, beyt-i sābıḳda evvel leẕẕāt-ı cihānuñ terki ile emr ve bunda leẕẕāt-ı nefsāniyyeye iʿtibārdan nehyinde iki nükteye işāret vardur. Evvelkisi; taḫṣīṣ baʿde't-taʿmīm ḳā'idesine riʿāyet ü īmādur. İkincisi; dāman-ı ṣāḥib-dilāna teşebbüs̱den keff-i yed ile nefs-i emmāreñüñ teleẕẕüẕātına ittibāʿ eyleme ki aṣḥāb-ı dilānı elden çıḳarmaḳ ile ġaflete ve düşmān-ı cān olan maḥabbet-i dünyā-yı ʿadīmü'l-vefāya düşersin dimekdür. Pes ʿāḳıl olan teleẕẕüẕāt-ı nefsānīden ḥaẕer itmek gerekdür. Zīrā dünyā-yı dūnuñ leẕẕeti, ṭālibine ẕilletdür. Nitekim:

Olmaḳ gerek meges gibi ẕillet-peẕīr-i redd

Nefs-i denī leẕīẕden ararsa nevāle tek

diyü buyurmışlardur ki simāṭ-ı dünyā vü ḫvānçe-i fenā ḫvān-ı leẕẕet-nümādan tehīdür. Ṣā'ib :

چرخ خجلت زمین را پرده پوشی میکند

ورنه این خوان تهی‌را حاجت سرپوش نیست

buyurmışlardur. Yaʿnī; çarḫ-ı gerdān u dolāb-ı āsmān bu devriyle ḫacletinden nāşī zemīnüñ perde-pūşluġı ḫiẕmetin eyler ve illā bu ḫvān-ı tehī üzerin örtmege ḥācet yoḳdur dimekdür. Murād ḫvānçe-i zemīn ḫvān-ı leẕẕet-nişāndan ḫālī bir fānīdür dimekdür. İmdi böyle bu fānīye dil-bend olmaḳ gerekmez. Nitekim nāẓım:

﴾ دوستدار عالم فانی مباش ﴿ ʿĀlem-i fānīyi dost ṭutıcı olma. **Dostdār**, terkīb-i tavṣīfīdür; [Ü173a] maʿnāsı «dost ṭutıcı» dimekdür. Mā-baʿdine mużāfdur. **ʿĀlem-i fānī**den murād dünyādur ki ʿālem-i zā'il dimekdür. **Me-bāş**, kemā-merre «olma» dimekdür. Pes ʿālem-i fānīnüñ fenāsı vü ʿadem-i vefāsı vāreste-i ḳayd-ı beyāndur. Binā'en ʿaleyh tenbīh ṭarīḳıyle serīʿu'z-zevāl ve kendüde iḳāmet muḥāl oldıġın beyānda:

انماالدنیا کظل زائل

او کضیف بات لیلا فارتحل

dimişlerdür. Ve yene bu mażmūn-ı bedāhet-maḳrūnuñ ʿıyānında:

ترجوا البقاء بدارالاثبات لها

سمعت بظل غیر منتقل

buyurmışlardur. (...[S182b]...) Ve yene bu maʿnāda *beyt*:

کر بدانی فریب دار فنا

دل بجان ایدت ز صحبت او

دشمنی در لباس دوست بود

که کند تکیه بر محبت او

dimişlerdür. Yaʿnī; eger ḫudʿa(-i) dār-ı fenāyı fehm ide idüñ, anuñ ṣoḥbetinden ḳalbüñe tamām nefret gelür idi. "Ḫudʿası nedür?" dir iseñ: "Dost ṣūretinde bir düşmendür." Böyle olınca anuñ maḥabbetine kim iʿtimād eyler? dimekdür. Pes fenā-yı cihān, bundan aḳdem güẕerān iden selāṭīn-i ẕī-şān u ʿulemā vü fużalā [Ü173b] ve sā'ir aḥbāb u aʿdā ve bay u gedānuñ aḥvāl-i ʿibret-me'āllerinden nümāyāndur. (...[S183a,

Ü174a]...) Pes bu ᶜālem-i pür-şūr mis̱ālde ḫāne-i zenbūr gibidür; be-her-ḥāl nīşi āmādedür. ᶜĀḳıl olan ᶜāḳıbet-endīşe göre eli kendüden çekmek gerekdür:

تاکی اندیشهٔ این عالم پرشور کنی

دست تا چند درین خانهٔ زنبور کنی

beyti bu maᶜnāda kāfīdür. İmdi:

این خانه‌را که طعمه سیلاب میشود

این خانمان خراب چه تعمیر میکنی

mażmūnıyle ᶜāmil olan ᶜāḳıla bu ṭuᶜme-i seylāb-ı fenā olan binā-yı bedeni telez̠z̠üz̠āt-ı nefsāniyye ile taᶜmīrden ḥaẕer ve ᶜālem-i fānīyi dost ṭutmaḳdan güẕer eylemek elzemterdür. Zīrā:

﴿ نیست حاصل رنج دنیا بردنت ﴾ Bu mıṣrāᶜuñ ẓāhiren terkīb-i maᶜnāsı; egerçi zaḥmet-i dünyāyı iletmekden saña fā'ide yoḳdur dimekdür. Lākin ᶜinde'l-ᶜAcem bu şey'-i ḥaḳīr bu ḳadar zaḥmetini degmez dimekdür. Nitekim Fārisīde این مرده بشیون نبرزد dirler. Yaᶜnī «bu ölü aġıdını degmez» [Ü174b] dimekdür. Pes mıṣrāᶜ-ı s̱ānī, mıṣrāᶜ-ı evveli is̱bāt içün ᶜillet yirindedür.

﴿ عاقبت چونکه بباید مردنت ﴾ Çünki ᶜāḳıbet ölmekligüñ muḳarrerdür. **ᶜĀḳıbet**, «encām-ı kār»; **çūnki**, illetdür; **bü-bāyed**, «gerek»; **mürdenet**, «mevtüñ» dimekdür. [S183b] Mürden, żamm ile mevt maᶜnāsına maṣdardur. Āḫirindeki tā' ḫiṭāb içündür. Pes bunda کل نفس ذائقة الموت manṭūḳına telmīḥ vardur. Ve daḫı کفی بالموت واعظا ḥadīs̱-i şerīfi üzre mevt ḳadar insāna vāᶜıẓ olmaya. Ve bunda ᶜāḳıbet mevtüñ muḳarrerdür dimekdür. Ne ḳadar ᶜömr-i ṭavīl ile muḳarrer olur iseñ mevtden ḫalāṣ yoḳdur dimege işāret vardur. (...) Ve daḫı buyurmışlardur ki:

Cümle ḫalḳ ehl-i sefer ᶜālem müsāfir-ḫānedür

Hīç muḳīm ādem bulınmaz bir ᶜaceb kāşānedür

Bir kefendür ᶜāḳıbet sermāye-i şāh u gedā

Pes buña maġrūr olan mecnūn degüldür yā nedür?

Ve encam-ı kār dünyādan naṣīb-i her-bay ü gedā bir kefen idigi لاتنس نصيبک من‌الدنيا الا وهولکفن ḥadīs̱-i şerīfinden āşkārdur. Ve kefenüñ encāmı mezārdur ki buyurmışlardur:

در سرانجام‌سفر باش که از سنک مزار

خیمه بیرون زده خوش قافله سنکینی

Yaᶜnī; encāmında sefer üzre ol ki bir ḳāfile-i sengīnī ṭaşra ḫoş ḫayme ḳurmışdur dimekdür. Ḥattā levḥ-i mezāristāndan aḫẕ-i işārete ᶜuḳalādan beyān şöyledür ki; ferāmūş-kerde-i zīr-i ḫāk olan emvātuñ elvāḥ-ı mezārları ḥayy olanlaruñ ṭalebi içün dest-i maᶜnevīlerdür ki ṭaşra gelmişdür dimişlerdür. Nitekim:

[Ü175a]هر لوح مزاری ز فرامش کرده خاک

دستیست برون آمده بهر طلب تو

bu maᶜnāya güvāh ve herkesüñ mevti bī-iştibāhdur. Pes ḥāl bu minvāl üzre oldı ise:

بدنیا دل نبندد هرکه مردست

که دنیا سربسر اندوه و دردست

برو باری بکورستان نظر کن

که این دنیا حریفانرا چه کردست

müfādınca ser-te-ser endūh u derd olan dünyāya, merd olan kimesne dil-bend olmaz ve dünyānuñ fenāsın taḥḳīḳ ideyin dir iseñ bir defʿa mezāristāna naẓar-ı ʿibret ile nāẓır ol ki dünyā kendi ḥarīflerine ne yapmışdur? Ve daḫı ḥulūl-i ecel-i mevʿūd ile cān-ı şīrīnüñ, ḳālıb-ı tenden ḫurūcı beyānında taḥḳīḳ-ı ehl-i işāret şöyledür ki; çarḫ-ı gerdān besā'iṭden iken gāh ḥażīż ve gāh miyāne ve gāh evc olmaġıla ve kevākibleri bu vechile seyr bulmaġıla [S184a] taġyīrāt u ḥudūs̱ u tebdīlātdan ḫālī degüldür. Pes ʿanāṣır-ı erbaʿadan mürekkeb ü memzūcuñ ḥāli ke-ẕālik böyledür. Ve ʿunṣur-ı vücūd-ı insānīde bulınan āb ve ḫāk ve āteş ve bād birbirleriyle eżdādlardur. İmdi eżdād-ı erbaʿadan mürekkeb ve ṭabāyıʿ-ı muḫtelifeden müctemiʿuñ taġayyür ü fenā ile mevte ḳābiliyyeti ʿaceb degüldür. Belki ẓāhiren imtizāc ile ṣıḥḥati, aʿceb ü aġrebdür. Pes ḥayāt-ı insān ol eżdād-ı erbaʿanuñ bi-irādeti'llāhi teʿālā ṣulḥ u iʿtidālleri ḥasebiyledür. Ḳaçan bi-taḳdīri'llāh ol eżdād miyānelerinde ṣulḥ yirine ceng düşse, iʿtidāl zevāle varup iẕhāḳ-ı rūḥ ile mevt taḳarrur ider. Yaʿnī, ʿanāṣır-ı erbaʿadan bi-ʿināyeti'llāh ḥāṣıl olan bürūdet ve ḥarāret ve ruṭūbet ve yübūsetüñ ülfet-i muʿtedileleri bi-ḳażā'i'llāh zā'il olmaġıla müferriḥ-i ẕāt olan bād-ı laṭīf, müteʿaffin olur. Ve müfīż-i ḥayāt olan āb-ı şīrīn, ġadīr-i bedende bir zamān meks̱den tīre vü telḫ olur. Ve cevher-i nūrānī olan āteş, ser-keş oldıġından bir püf dimek ile munṭafī olur. Ḫāküñ ḫod aḥvāli maʿlūm ve bu taḥḳīḳ üzre mevt-i fenā meczūmdur. Nitekim:

چار طبع مخالف سرکش

پنج روزی بودند با هم خوش

کر یکی چون چهار شد غالب

جان شیرین بر آید از قالب

bu maʿnāya şāhiddür.

﴿ از تنت چون جان روان [Ü175b] خواهد شدن ﴾ Bedenüñden çünki cān revān olıserdür. **Ez-tenet**, «cesedüñden» dimekdür. **Cān**, maʿrūfdur. **Revān ḫᵛāhed şoden**, «revān olıserdür» dimekdür. Bu mis̱llü terākībde maʿnā-yı mecmūʿ böyle birden virilür. Pes:

حکم المنية فی البرية جار

ما هذه الدنيا بدار قرار

müfādınca sulṭān-ı mevtüñ ḥükmi ḫalāyıḳda cārī ve daḫı:

Ḳaʿr-ı deryāda yirüñ ṣırça serāy olsa dilā

Seni ġavvāṣ-ı ecel anda daḫı bulsa gerek

mıṣdāḳınca ḳaʿr-ı biḥārda cāy-gīr-i ḳarār olanlara daḫı emri lāḥıḳ u sārīdür. Zīrā maʿmūre-i dünyāda olan her ḫāne, naẓar-ı diḳḳat-es̱erde ḫāne-i zīn olmaġın cāy-ı iḳāmet degüldür. Nitekim:

معمورهٔ دنیا نبود جای اقامت

هر خانه که آید بنظر خانهٔ زین است

didikleri bu maᶜnāya dālldür. İmdi her bir insān cānınuñ ḳaṣr-ı bedenden revān olacaġın her bār yād eylemek gerekdür. (...[S184b]...) Ḫulāṣa mevtden bir kimseye emān yoḳdur. Eger īmān ile ölür iseñ mevtden saña ziyān yoḳdur. İmdi mevtüñi ve ser-encāmuñı fikr eyle ki:

﴿ خاکت اندر استخوان خواهد شدن ﴾ Kemigüñ içinde türāb olıserdür. Yaᶜnī cesedüñ çüriyüp bāᶜis̱-i bīniş-i çeşm-i nāẓırān olan ḫāküñ, kuḥl-i Ṣıfāhān gibi āgīn-i sūrāḫ-ı mekḥale-i üstüḫᵛān olsa gerekdür dimekdür. Nitekim:

Keff-i mīzānuñı ṭoldurmaz iken kevn ü mekān

Bir avıç ṭopraḳ ile iki gözüñ ṭolsa gerek

[Ü176a] dimişlerdür. **Ḫāket**, kelimesinde ḫāk «türāb» maᶜnāsınadur. āḫirindeki tā’, ḫiṭāb içündür. Kemik maᶜnāsına dāll olan **üstüḫᵛān** lafẓınuñ āḫirine merbūṭdur. Taᶜbīr; «ḫāk ender-i üstüḫᵛānet» dimekdür. **Ender**, ẓarfiyyet içündür. Ve bu maḳāmda ẓarf-ı ḥaḳīḳīdür. **Ḫāhed şoden**, kemā-merre «olıserdür» dimekdür. Nāẓımuñ bundan murādı; refᶜ-i ġaflet ile küşāyiş-i çeşm-i ᶜibret ve tedārük-i zād-ı āḫiretde ola ki encāmuñ mevt ü ḳubūr ve dār-ı ḥasrete ᶜubūrdur dimekdür. Ḥattā:

استخوان سر که پر دندان بکورستان درست

خنده دارد با کسی کورا غروری در سرست

mıṣdāḳınca mezāristānda meşhūd oldıġı üzre baᶜżı ḳafā-yı meyyitüñ dendānınuñ ẓuhūr u inkişāfı, başda ġurūrı olan kimesne içün ḫandeden ᶜibāretdür dimişlerdür. Ve herkesüñ ḳafāsı encāmında böyle olacaḳdur. Ḫulāṣa-i kelām *beyt*:

Efᶜi-i dār-ı fenā yir yirüñ altında seni

Başdan ayaġa eger ṭopṭolu tiryāk olsan

beyt-i ᶜibret-niẓāmı üzre, eczā’-i beden-i insānī ḳabrde ḫāk ile yek-sān olacaḳdur. (...[S185a, Ü176b]...) Ḫulāṣa mezāristān, ḥayy olan her bir insānı ṭaleb üzre dehān-küşādur. İnsān ise ol laḥd-i ḫāk-i şikem-perverüñ aġzını ejder-mis̱āl açdıġından ġāfil olaraḳ leẕẕāt-ı nefsāniyyeden kendi kendüyi ṭoldurmaḳ fikriyle āvāre bir şikem-ḫᵛāredür dimişlerdür. Nitekim:

از لحد خاک شکم پرور دهانرا کرده است

تو ز غفلت همچنان دربند پر دار خودی

beyt-i laṭīfi bu maᶜnāya dālldür. Pes bu serāy-ı muṣībet olan cihān ḫākdānınuñ ḥāli herkesüñ başına ṭopraḳ ḳoymaḳdur. Sen ise başuña ve yanuñ başına ṭopraḳ ḳoymamaḳ ḳaydındasın; imdi niçe ᶜāḳıl olursın? Nitekim:

جهان سرای مصیبت بود تو میخواهی

که مشت خاکی ازین خاکدان بسر نکنی

dimişlerdür. İmdi furṣatı ġanīmet bilüp ceyb-i ġafletden baş çıḳarup ᶜāleme ᶜibret naẓarıyle naẓar ve tedārük-i zād-ı sefer eylemek gerekdür. Yoḳsa bir kerre rişte-i enfās-ı ᶜömr elden çıḳar ise derīçe-i gevher-i dilden bir daḫı baş çıḳarmaḳ mümkin degüldür. Nitekim:

نرفته است سر رشته ناز دست برون

سر از دریچه کوهر چرا بدر نکنی

dimişlerdür. Yaʿnī ip ucı elde iken s̱aḳb-ı cevherden niçün ṭaşraya baş çıḳarmazsın? dimekdür. Murād; ḥayātuñı ġanīmet [Ü177a] bil, yoḳsa mevtden ḫalāṣa çāreñ yoḳdur dimekdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴾ مر ترا از دادن جان چاره نيست ﴿ Saña cān virmekden çāre yoḳdur. **Mer**, bunda taḥsīn-i lafẓ içün zā'iddür. Yāḫod taḥḳīḳ maʿnāsını müşʿirdür. **Tu-rā**, [S185b] «tū-rā»dan muḫaffefdür; maʿnāsı «senüñ içün» dimekdür. **Ez-dāden-i cān**, iżāfetle «cān virmeden» dimekdür. **Çāre**, üç maʿnāya gelür. Biri meded ve biri ḥīle ve biri yek-bār dimekdür. Bunda maʿniyeyn-i evveleyn murāddur. Yaʿnī; cān virmekden bir kimseden istimdād veyā bir ḥīle ile āzād olmaḳ **nīst**; yoḳdur dimekdür. Pes dest-i ecelden bir kimse taḫlīṣ-i girīban-ı cān idemez ve vaḳt-i ḥulūl-i ecelde bir sāʿat ilerü vü girü olmayup ḳażā'ullāh ve ḥükm-i İlāh elbette yirin bulur. (...) Ḥattā mevt der-kār iken [Ü177b] ḥayāt-ı dünyānuñ nā-güvārlıġuñ beyānda:

با وجود مرک چون هستی کوارا میشود

تلخئ ماتم کجا شیرین بحلوا میشود

Yaʿnī; mevt-i zehr-fāmuñ vücūdiyle ḥayāt-ı dünyā nice hażm olınur. İmdi telḫī-i mātem, ḥalvā ile ḳande şīrīn olur? Yaʿnī; olmaz dimişlerdür. Nitekim hengām-ı mātemde ḥalvā tedārüki ʿArabistānda ʿādetdür. Pes ʿāḳıla lāzım olan موتوا قبل ان تموتوا mażmūnıyle ʿamelen nefs-i emmāresin ihlāk ile pāk olup, salik-i rāh-ı rıżā-yı Raḥmān olmaḳdur. Pes bu rāhuñ sālikleri ve mertebe-i rıżānuñ mālikleri, ihlāk-i nefs ile maẓhar-ı selāmet ü nā'il-i kerāmet olmışlardur. Zīrā ihmāl-i ṭāʿāt ve tekāsül-i ʿibādāt nefse mütābeʿatdan ḥāṣıl olur. Nefs ḳadar ise bir mā'il-i lez̠z̠āt yoḳdur ve ṣāḥibine ḫusrānı ġāyet çoḳdur. [S186a] Anuñçün nāẓım eyidür:

﴾ رهزنت جز نفسک اماره نيست ﴿ Senüñ yolını urıcı ve rez̠ā'il ile emr idici nefscegizden ġayrı degüldür. **Reh-zenet**, «yoluñı ḳaṭʿ idici» dimekdür. Reh-zen, terkīb-i tavṣīfīdür; ḳāṭıʿ-ı ṭarīḳ maʿnāsınadur. Ve gāhī muṭrib maʿnāsına gelür. Āḫirindeki tā' ḫiṭāb içündür. **Cüz nefsek-i emmāre**, «küçük nefs-i emmārenüñ ġayrı» dimekdür. **Nīst**, «degüldür». Nefsek kelimesinde olan kāf, taṣġīr içündür. Ve taṣġīr ile ityānı bir ḳaç nikāte işāretdür ki nefs-i emmāre ḥadd-i ẕātında bir şey'-i ḥaḳīrdür. Anı istiʿẓām, hevāsına mütābaʿatüñ iḳtiżāsıdur. Daḫı:

النفس كالطفل ان تهمله شب على

حب الرضاع و ان تفطمه ينفطم

mażmūnına īmādur. Yaʿnī; nefs küçük ṣabī gibidür. Eger kendüye irḫā-yı ʿinān gösterür iseñ ḥubb-ı rażāʿ üzre mūlaʿ olup kes̠ret-i leben ise kendüye żarardan ḫālī olmaz. Nitekim ṣıbyān içün; "süd degmiş" taʿbīri meşhūrdur. Ve eger kendüyi bir ḥīle südden keserseñ [Ü178a] kesilür dimekdür. Nitekim:

النفس راغبة اذا رغبتها

و اذاترد الى قليل تقنع

bu beyana mülāyimdür. Ve daḫı nefs-i emmāre kişinüñ ẓāhiren maḥbūbı gibidür ki ṣāḥibi aña maṭlūbın ulaşdurmaḳ ḳaydında olur. Ve daḫı taṣġīr tehekküm içündür. Yoḳsa انالنفس لامارة بالسوء āyet-i kerīmesi manṭūḳınca nefs-i emmāre büyük düşmāndur ve ḳarīni şeyṭāndur dimege bunda işāret vardur. Ve daḫı

çocuḳ gibi sū'-i edeb ve lehv ü laᶜbe heves ile reẕā'ile meylden ḫālī olmayup te'dībe muḥtāc oldıġını īmā içündür. Ve nefsüñ te'dībi meṭālibin redd ile kendüyi ihlāk ve şeyṭāna muḳārenetden dūr u pāk itmekdür. Anuñçün nāẓım bu maḳāmda nefs-i emmāre ẕikri ile şeyṭāndan iktifā eylemişdür. Zīrā nefs ıṣlāḥ oldıḳda, şeyṭān kendüye ilḳā'-i vesveseden dūr u merdūd olur. Ol zamān rāh-ı Ḥaḳḳa mūṣıl olan, ṭāᶜat ile hem-rāh ve selāmetle vāṣıl-i rıżā'-i İlāh olınmaḳ āsān olur. Pes nāẓımuñ bu mıṣrāᶜı nefs ile cihāduñ lüzūmına işāretdür. Ve nefs ile cihād ġażā'-i ekberdür. Zīrā nefs-i emmārenüñ ne gūne mekkār oldıġı maᶜlūmdur. Kendüyi yola getürmek çoḳ tedārüke muḥtācdur. Mühimmātsız cihād ise bī-fā'idedür. Maᶜa-hāẕā düşmān اعدى عدوک نفسک اللتى بين جنبيک ḥadīs̱-i şerīfi manṭūḳınca ḫāne-i derūnda mütemekkin ev ḫırsızıdur. Ev ḫırsızını ṭutmaḳ ise ᶜasīrdür. Ve ᶜadüvv-i maḥbūbdur. ᶜAyb-ı [S186b] maḥbūb ise mestūr u maḥcūb olmaġın her ḳuṣūrın fehm müşkildür. Ve rıfḳı lāzım olan maṭıyyedür. Bi'l-külliyye muḫālefeti ve her vechile muvāfaḳati mümkin degüldür. Yoḳsa ṣāḥibin iẕlāl veyā ıṣlāḥ ider. Yaᶜnī kendüyi semirdürseñ seni pāreler ve aç ḳorsañ seni bī-çāre ider. Ve müşteheyāt-ı muḥarremātuñ encāmında çekilecek ᶜuḳūbāt-ı dāreyni düşinmeyüp, günāha bī-muḥābā hücūmından nāşī, [Ü178b] kendüyi pistān-ı siyāhdan bī-pervā olan ṭıfl-ı zengīye teşbīh ile kendüye «nefs-i ẓulmānī» daḫı dimişlerdür. Nitekim:

نفس ظلمانى نميدارد محابا از كناه

نيست پروا طفل زنكى را زپستان سياه

bu maᶜnāya güvāhdur. Ve bunuñ beyānı şöyledür ki; eṭfāl-i Rūmīnüñ südden inḳıṭāᶜın murād iden māder-i Rūmī, ser-i pistānını siyāh-reng eyledigi meşhūrdur. Ammā zengī beççenüñ beşere-i māderi siyāh olmaġın, ṭıflına maṣṣ-ı nedādan nefret ü ikrāh gelmediginden, anlara ser-i pistān-ı māderi ṭılā-yı reng-i sefīd ile ḥīle-sāz-ı infiṭām ez-leben olurlar imiş. İmdi ṭıfl-ı zengī yirinde olan nefs-i ẓulmānīyi, müştehāt-ı bāᶜis̱etü'l-ᶜuḳūbātdan ḳaṭᶜda, aᶜmāl-i nūrānī ile reng-sāz ve bu vechile mücāhedesine āġāz eylemek gerekdür. Ve illā rāh-ı rıżāda reh-zen olan nefs-i emmārenüñ ḫār-ı ᶜālāyıḳı dāmen-gīr oldıḳca, sālik kendüsinden bir yire sefer idemeyüp her vechile der-beder ve maẓhar-ı ḫusrān u żarar oldıġın Ḫᵛāce Ṣā'ib-i Tebrīzī:

چنين كه خار علائق تراست دامنكير

سفر ز خود نتوانى بهيچ جا كردن

beyt-i letāfet-beyānıyle ᶜıyān buyurmışdur. Ḫulāṣa rāh-ı maḳṣūduñ reh-zeni olan nefsi ihlāk ile meslekin pāk itmeyen sālik selāmet bulmaz ve nefse mütābiᶜ oldıḳca felāḥı bulmaz. Ekmel-i ẕāt olan mücāhede ile maḳām-ı müşāhedeye nā'il ve her vechile maḳṣūdına vāṣıl olur dimekdür.

Der-Beyān-ı Esbāb-ı ᶜĀfiyet

﴿ عافيت را كر بجويى اى عزيز ﴾ İy ᶜazīz eger ᶜāfiyeti ister iseñ. **ᶜĀfiyet**, bunda «ḥużūr ve ḥubūr ve selāmet ve sürūr» maᶜnālarına īmādur. Nitekim siyāḳ bu maᶜnālara dālldür. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Ger**, edāt-ı şarṭdur; eger gibi. **Bü-cūyī**, bā'-i zā'idenüñ żammıyle mużāriᶜ-i müfred-i muḫāṭabdur; «ṭaleb [Ü179a] ider iseñ» dimekdür. **İy ᶜazīz**, maᶜrūfdur. Maᶜlūm ola ki Ḫudādan ᶜāfiyet istemek ile her mü'min

me'mūrdur. Lākin meşāyıḫ-ı kirām, ᶜāfiyeti bir nice taᶜrīf ile tavṣīf itmişlerdür. Ez-cümle Şeyḫ Şiblī [S187a] raḥmetu'llāhi teᶜālā eyitmiş: ᶜĀfiyet didigimiz aġzuñ āfātdan ve nefsüñ şehevātdan ve ḳalbüñ ārzūlardan ve dīnüñ bidᶜatlerden selāmetleridür. Ve baᶜżılar eyitmiş: ᶜĀfiyet; belāsız nefs ve cefāsız muṣāḥib ve zaḥmetsiz rızḳ ve riyāsız aᶜmāldür. Ve baᶜżılar eyitmiş: ᶜĀfiyet ondur. Beşi dünyādadur ki; ᶜilm ve ᶜamel ve iḫlāṣ ve şükr-i neᶜamā ve ḳażāya rıżādur. Ve beşi ᶜuḳbādadur ki; nārdan necāt ve ḳıyāmetde yüz aġlıġı ve receḥān-ı mīzān ve cevāz-ı ṣırāṭ ve duḫūl-i Cināndur.

﴾ مى توانش يافتن در چار چيز ﴿ Anı dört nesnede bulmaḳ mümkindür. **Mī-tevān**, «mümkindür» dimekdür. Āḫirinde olan **şīn**, żamīr-i ġā'ibdür; çār çīzden ᶜibāret olan ᶜāfiyete rāciᶜdür ve **yāften** kelimesinüñ āḫirine merbūṭdur. Taᶜbīr; yāfteneş dimekdür. Maᶜnā «anı bulmaḳ» dimek olur. **Der-çār çīz**, «dört nesnede» dimekdür. Ol dört nesne bunlardur ki ẕikr olınur:

﴾ ايمنى و نعمت اندر خاندان ﴿ Biri emniyyet ve bir ḫānedān içre niᶜmetdür. **Īmenī**, āḫirindeki yā' maṣdariyyedür. Maᶜnā «ġamm u endīşeden ferāġ ve ḫavfdan āsūdelik»dür. **Vü niᶜmet**, īmenī üzre maᶜṭūfdur. Fārisī vü Türkīde maᶜrūfdur. Lākin ᶜArabīde kesr-i nūn ile «māl ve yed-i važīᶜa»dur. Ve fetḥ-i nūn ile «ḫoş dirlikler olmaḳ ve ten nāzüklügi» ve żamm ile «sürūr» maᶜnalarınadur. **Ender**, ẓarfiyyet içündür. **Ḫānedān**, «aṣl evüñ dā'iresinde olan ḥavlī»ya dirler ki lisān-ı ᶜArabda aña ḥarem dinmişdür. Pes ᶜArablar ḫātūnlarından «ḥarem» ile taᶜbīr eyledikleri gibi ᶜAcem «ḫānedān» ile ehl-i beyt murād iderler. Ammā ḫānmān bunuñ ġayrıdur ki maᶜnāsı «menzile beñzeyici» dimekdür. Aṣl mevżūᶜun lehi; yörük ve ᶜurbān ve ekrāduñ [Ü179b] evleri idi. Ṣoñra keṣret-i istiᶜmāl ile ḫānmān «ev ü barḳ» dimek olmışdur.

﴾ تندرستى و فراغت بعد ازان ﴿ Ve biri beden ṣaġlıġıdur ve baᶜde ferāġatdur. **Ten-dürüstī**, āḫirindeki yā'-i maṣdariyye ile «beden ṣaġlıġı» dimekdür. ᶜArabīsi ṣıḥḥatdür. **Ve baᶜd-ez-ān**, taᶜbīriyle maᶜnā; «ve andan ṣoñra» dimekdür. Ān ile işāret, ferāġatden muḳaddem meẕkūr olan eşyā'-i ṣelāṣeyedür. **Ferāġat**, «umūr-ı dünyevī ve żarūrāt-ı beşerī ḳaydından āzād u fāriġu'l-bāl olmaḳ» maᶜnāsınadur. Pes emniyyetüñ bāᶜiṣ-i ᶜāfiyet idigi bī-reybdür. Nitekim ḥażret-i Ḥayder-i Kerrāruñ: رفاهة العيش فى الامن kelām-ı dürer-bārı bu beyānda āşkārdur. Yaᶜnī dürr-i şehvār-ı ᶜayş, dürc-i emn içre olur. Ve kālā-yı girān-bahā-yı ᶜayşa ḫarīdār olan, anı şehr-i dāru'l-mülk-i emnde bulur dimekdür. Ve her ḥālde [S187b] emniyyet ḳadar nāzük nesne yoḳdur. Ḥattā zamānede emniyyetüñ meslūbiyyetine ẕehāb ile baᶜżılar:

درين وحشت سرايم كوشهٔ امنى نشد روزى
كه همچون شمع هر جا ميروم سر در خطردارم

buyurmışdur. Pes her ān u her mekānda ᶜale'l-ḫuṣūṣ ki ḫānedānda olan emniyyet-i māl ü cān ve emniyyet-i ᶜırż u īmān ḳadar bir devlet olmaya dimişlerdür. Ḥattā bir mekānda kişinüñ māl ü cān u ᶜırżına emniyyet olmasa, ol mekānda iḳāmet ve mūcib-i nedāmet ve ḫaṭā-ender-ḫaṭādur dimişlerdür. Ve niᶜmet ke-ẕālik her ānda ᶜāfiyetden ᶜibāretdür. Ḫuṣūṣā ki ḫānedān içre müteneᶜᶜim olasın, ol ḳadar daḫı ḫoş devlet olmaya. Zīrā maᶜāş-ı ᶜıyāl umūrında bī-ḳayd olmayanda ḥużūr-ı ḳalb ile namāz u niyāz bulınmaz dimişlerdür. Nitekim Şeyḫ Saᶜdīnüñ:

اى كرفتار پاى بند عيال

هرکز آزاد کی مبند خیال

beyt-i leṭāfet-iştimāli bu maᶜnāya dālldür. Ve zübde-i esbāb-ı ᶜāfiyet, mesned-ārā-yı dāru'l-mülk-i ṣıḥḥat idigi:

Salṭanat didikleri ancaḳ cihān ġavġāsıdur

Olmaya ᶜālemde devlet bir nefes ṣıḥḥat gibi

beytinüñ mażmūnından hüveydādur. Ve daḫı bunlardan ṣoñra zübde-i nişān-ı [Ü180a] ᶜāfiyet (ü) küşe-gīr-i ferāġat olmaḳdur ki العزلة سلامة ḥadīs̱-i şerīfi bundan kināyedür. Yāḫod eşyā'-i s̱elās̱e-i mez̠kūreye neylden ṣoñra nīk ü bed-i cihāndan ve mihr ü kīn-i ᶜālemiyāndan ḳaṭᶜ-ı ᶜalāḳa ile fāriġu'l-bāl u āzāde-ḥāl olmaḳdur. Nitekim:

آب صاف و تیره صائب دشمن آیینه است

به که فارغ از خیال مهر و کین باشد کسی

bu maᶜnāya güvāhdur. Ve ferāġatden murād āzādelik olmaḳ daḫı rūşendür, inşā'a'llāh ḳarīben maḥallinde beyān olınur. Lākin siyāḳ-ı āti'l-beyānda ferāġdan murād, fāriġu'l-bāl oldıġı eẓherdür. Ve ferāġu'l-bāle mālikiyyet ise ekmel-i esbāb-ı ᶜāfiyet ü ecmel-i envāᶜ-ı devletdür. Pes nāẓım eşyā'-i erbaᶜa-i mez̠kūrı tafṣīl żımnında eyidür:

﴿ چونکه بانعمت امانی باشدت ﴾ Çünki saña niᶜmet ile emniyyet ola. Murād; ḥāṣıl ola dimekdür.

﴿ عافیت را زان نشانی باشدت ﴾ ᶜĀfiyet saña andan bir nişān ola. Yaᶜnī; behredār-ı ᶜāfiyet olasın dimekdür. Zīrā:

﴿ با دل فارغ چو باشی تندرست ﴾ Ferāġ-ı ḳalb ile çünki ṣaġ u sālim olasın.

﴿ دیکر از دنیا نباید هیچ جست ﴾ [S188a] Girü dünyādan hīç istemek gerekmez. **Dīger**, «daḫı»; **ez-dünyā**, «dünyādan»; **ne-bāyed**, «gerekmez»; **hīç**, kesr-i hā' ile «aṣlā» dimekdür. **Cüst**, żamm-ı cīm-i ᶜArabī ile ism-i maṣdardur; «ṭaleb» maᶜnāsınadur. Pes bu mez̠kūrāta neylden ṣoñra ḳaṭᶜ-ı ṭaleb-i lez̠z̠āt-ı dünyevī ile tedārük-i zād-ı uḫrevīde olmaḳ gerekdür. Nitekim nāẓım bundan ṣoñra muḫālefet-i nefs ile dünyādan mübāᶜade ve nefs-i emmāre ile mücāhede aḥvāline şurūᶜ idüp buyurur:

Der-terk-i hevā-yı nefs

﴿ بر میاور تا توانی کام نفس ﴾ Mā-dām ki ḳādirsin nefsüñ murādın ḥāṣıl eyleme. **Ber-me-yāver**, «ḥāṣıl eyleme» dimekdür. **Tā**, bunda «mā-dām» maᶜnāsınadur. **Tevānī**, «ḳādirsin» dimekdür. **Kām**, kāf-ı ᶜArabī ile «murād» maᶜnāsınadur. Nitekim murād süriciye «kām-rān» dirler. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Nefs**, emmāredür. Maᶜlūm ola ki النفس مولعة تحب العاجل mes̱el-i sā'iri üzre nefs-i emmāre telez̠z̠üz̠āt-ı dünyeviyye [Ü180b] ṭalebine ḥarīṣa vü mecbūledür. Ve her bir müştehāt bābında maḳbūledür. Ve her sāᶜat biñ dürlü lez̠z̠āta ṭālibe vü şehevātına ḳuvvet virdikde ṣāḥibinüñ üzerine ġālibedür. Anunçün *beyt*:

مبر طاعت نفس شهوت پرست

که هر ساعتش قبلهٔ دیکرست

dimişlerdür. İmdi kendüye muḫālefet, bāᶜis̱-i selāmet-i dāreyndür. Ve muvāfaḳat, sebeb-i vuḳūᶜ-ı dām-ı bilā-şeyndür. Ḥattā nefsüñ ẕātı mü’minüñ sicnidür. Ol sicnden ḫalāṣ olmayan, ḳażā-yı rıżāya yol bulamaz diyü evliyā’-i kirāmdan Süleymān-ı Dārānī: النفس سجن المؤمن kelāmıyle bu maᶜnāya īmā buyurmışdur. Nitekim nāẓım daḫı eyidür:

﴿ تا نيفتى اى پسر در دام نفس ﴾ İy oğul! Tā ki nefsüñ ṭuzağına düşmeyesin. **Tā**, «tā ki»; **ne-yüftī**, mużāriᶜ-i muḫāṭab-ı menfīdür; «düşmeyesiñ» dimekdür. **İy püser**, «iy oğul»; **der-dām-ı nefs**, «nefs ṭuzağına» dimekdür. Dām bunda «ṭuzaḳ» maᶜnāsınadur. Ve gāhī çār-pā cinsinden yırtıcı olmayan cān-vere daḫı dirler. Zīrā yırtıcı olana «ded» dirler. Pes nefsüñ ẕātı sicnden ᶜibāret oldığına göre gūn-ā-gūn ṭuzağı olmaḳ bī-iştibāhdur. Ve ol ṭuzağuñ netīcesi neᶜūẕü bi’llāh ᶜaẕāb-ı İlāhdur. Ḥattā *beyt*:

دل بى ارزو اسوده از تشويش مى باشد

بقدر ارزو دلهاى مردم ريش مى باشد

mażmūnınca ārzū-yı dil her ne ḳadar olur ise ṣāḥibinüñ ḳalbi ol ḳadar mecrūḥ olur. Pes dil-i bī-ārzū teşvīşden āsūde olur dimişlerdür. [S188b] Lākin nefsüñ ekl ü şürb ü kisveden levāzım-ı muḳaddere-i şerᶜiyyenüñ ḥaddini bilmek lāzımdur. Tā ki ol ḥadden ziyādeyi ṭalebden kendüni menᶜ ü refᶜ ile şerrinden emīn ola. (...[S189a, Ü181a]...) Pes nefs-i emmāre her bār ḥarām mertebesi ekl ü şürbe ṭamaᶜkār ve her bir muḥarremātuñ ḥuṣūline ṭālibe ve her bir müşteheyāta rāğıbedür. İmdi ᶜāḳıl olan kerāhiyye vü istiḥsān kitābından sebaḳ-ḫᵛān-ı ḥill ü ḥurmet olup nefsüñ meṭālibāt-ı nā-şerᶜiyyesinden mücānebet ve tenẓīf-i derūna mübāderet ile tekmīl-i mādde ve rāh-ı rıżā-yı İlāhda sālik-i cādde ola. Ol zamān leked-kūb ile nefs mağlūb ve pākīze ez-ᶜuyūb olup, ālāt-ı defᶜ-i tedārüki zaḥmetden [Ü181b] ḫalāṣ bulur. Nitekim buyurmışlardur:

آنقدر با تن مدارا كن كه جان صافى شود

خرمنت چون پاک كردد پاى بر غربال زن

Yaᶜnī; nefs ü beden ile ol ḳadar müdārā ḳıl ki cān ṣāf u pāk ola. Çünki ḫırmenüñ pāk ola; ol zamān ġırbāl üzre ayaḳ çal dimekdür. Murād maᶜlūmdur. Pes mekā’id-i nefsden ḫalāṣ içün:

﴿ زير پاى آور هواى نفس را ﴾ Nefsüñ hevāsını ayaḳ altına getür. Yaᶜnī; maṭlūbını virme dimekdür. **Zīr-i pāy**, «ayaḳ altına»; **āver**, emr-i ḥāżırdur; «getür» dimekdür. **Hevā-yı nefs**, «nefsüñ meyl itdigi metālib-i nā-şerᶜiyye»dür. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. (...) Hevā, ḥadd-i şerᶜi tecāvüzden ᶜibāretdür. İmdi hevā-yı nefsi ayaḳ altına getürmek, iddiᶜāsını ibṭālden kināyedür. ᶜĀḳıl-ı kāmile lāzım olan budur. Zīrā bir serīᶜu’z-zevāl olan hevānuñ nevāli, müddet-i medīd-i vebāline degmez. Ve serīᶜu’z-zevāl-i hengāme-i hevā vü hevesi ᶜıyānda:

يک ساعتيست كرمئ هنكامۀ هوس

زود از سر حباب هوا ميرود برون

dimişlerdür ve me’āli maᶜlūmdur. Pes “nefsi bi’l-külliyye helāke mi virmelü?” diyü su’āl-i muḳadder peydā olmağın ānifen beyān olındığı üzre ḥalālden mendūb miḳdārın virmegi işāret ile nāẓım eyidür:

﴿ کم بدو ده بهره‌های نفس را ﴾ Aña nefs behrelerin eksik vir. Yaᶜnī; kendüyi şibᶜ mertebesi ekl ü şürb ile besleme ki ṭoymaz ve ṭoydıḳda seni rāḥat ḳoymaz dimekdür. **Kem**, «eksik» maᶜnāsınadur. **Bedo**, «be-o» yirindedür; maᶜnā «aña» dimekdür. O żamīrdür; nefse rāciᶜdür. **Dih**, kesr-i dāl-i mühmele ve sükūn-ı hā ile emr-i ḥāżırdur; maᶜnā «vir» dimekdür. **Behrehā**, cemᶜdür; «naṣībler» [S189b] dimekdür. Müfredi «behre»dür. Hā, edāt-ı cemᶜdür. Hādan ṣoñra olan yā', mā-baᶜdine iżāfet ecli içündür. **Nefs**, maᶜrūfdur. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. Pes nefsüñ ṭabᶜı ḫabīs olmaġın dā'imā kār-ı ḫısset-āsāra mā'ildür. Nitekim [Ü182a] āteş ḫas ü ḫāşāk ile muttaṣıl zinde olur. Nitekim:

نفس خسیس دائم کار خسیس دارد

پیوسته زنده باشد آتش ژاژخایی

bu maᶜnāya güvāhdur. Ke-ẕālik nefs, dūzaḫ-meşrebdür. Her ne ḳadar kendüye ġıdā virseñ: هل من مزید dimekden ḫālī olmaz. İmdi kendüyi rıfḳ ile gözetmek gerekdür. Ḥattā kendüyi ṭāᶜate sevḳ içün baᶜżan ḥadd-i şerᶜī üzre ekl ü şürb ü nevm ü kelām-ı mübāḥ ile tefrīḥ ü neşāṭa dā'ir ebyāt u eşᶜār-ı İlāhiyyāt āsārıyle tervīḥ u tesliyyetüñ cevāzını Ḥuccetü'l-İslām taṣrīḥ idüp: روحوا القلوب فانها اذا كرهت عيت ḥadīs-i şerīfin īrād buyurmışdur. Nāẓımuñ «kem bedo dih behrehā» ile behre-i nefsi noḳṣāna ve kendüye iᶜṭā'-i levāzımı «kem» ile getürdigi bu nikāte işāretdür. Ve illā her meṭālibin iᶜṭā eyleseñ nefs ile şeyṭān murāfaḳat idüp, ṣāḥib-i nefsi rāh-ı Ḥaḳḳdan iḍlāl ve üftāde-i çāh-ı vebāl iderler. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ نفس و شیطان می برانند از ره ترا ﴾ Nefs ile şeyṭān seni yoldan iltürler. **Nefs**-i emmāre **vü şeyṭān**-ı lāᶜīn, **mī-berend**, fetḥ-i bā' ile mużāriᶜuñ cemᶜ-i ġā'ibidür. «İltürler» dimekdür. Maṣdarı żamm-ı bā' ile «bürden»dür. **Ez-reh**, «yoldan» dimekdür. Buña göre rāhdan murād ṭarīḳ-ı müstaḳīm olur. Ve sābıḳan beyān olındıġı rāhuñ, mertebe ve hūş ve resm maᶜnālarına göre mertbeden murād; rütbe-i ṣalāḥ u felāḥ ve hūşdan murād; idrāk u temyīz-i haḳḳ ve resmden murād; ḳavā'id-i İslāmiyye olur. **Tu-rā**, «seni» dimekdür. Pes nefs ile şeyṭānuñ reh-zen oldıḳları egerçi sābıḳdan maᶜlūmdur. Lākin ᶜillet-i ġā'ibe-i ḳaṭᶜ-ı ṭarīḳ ne oldıġın bunda taḥḳīḳ murād olınmışdur ki budur:

﴿ تا بیندازند اندر چه ترا ﴾ Tā ki seni çāh içine atalar. **Tā**, bunda ġaraż «içün»dür. **Bi-yendāzend**, mużāriᶜ-i cemᶜ-i müẕekker-i ġā'ibdür; «ilḳā ideler» dimekdür. Pes Fārisīnüñ tesniye vü cemᶜleri, ṣīġa-i vāḥid üzre geldiginden, maḳām-ı tesniyede cemᶜ ṣīġalarıyle mıṣrāᶜ-ı evvelde mī-berend ve bunda bi-yendāzend dinmişdür. [Ü182b] Bu kelime ḳable-duḫūl-i bā'-i istiḳbāl «endāzend» idi. Evveline bā'-i meẕkūr geldiginden ḳāᶜide-i Fürs üzre elif yāya dönmişdür. **Ender**, ẓarfiyyet içündür. **Çeh**, çāhdan muḫaffefdür. Muṭlaḳā «ḳuyu» [S190a] maᶜnāsınadur. Lākin bunda murād çāh-ı zindān-ı ḍalāletdür ki encāmı ġayyā ḳuyusıdur. Zīrā ber-manṭūḳ-ı āyet-i kerīm(e) iżāᶜat-i ṣalāt ve ittibāᶜ-ı şehevāt ṣāḥibleri ol ḳuyuya ilḳā ile muᶜaẕẕeb olacaḳdur. Ve meẕkūr ġayyānuñ ḥarāreti şöyledür ki cehennem anuñ şerrinden günde yetmiş kerre Ḫudāya ṣıġınur dimişlerdür. İmdi remyi nefs ile şeyṭāna nisbetde mecāz vardur; sebebine isnād ḳabīlindendür. **Tu-rā**, «seni» dimekdür. Maᶜlūm ola ki nefs ile şeyṭānı ẓāhirde vaᶜẓ-ı dil-peẕīr ve bāṭında dām-ı ṣafīr ile pür-tezvīr olan «ṣūret uġrıları»na teşbīh itmişlerdür. Ṣafīr, aġız ile olan ıslıḳ maᶜnāsınadur. Murādları insānı mürġ-ı bī-çāre gibi giriftār-ı dām-ı belā ve fütāde-i çāh-ı ḳażā

eylemekdür. Pes ṣayduñ mülāyimi dām u çāh olamaġın nāẓım bu nikāte işāret içün sābıḳda «dām»ve bu maḳāmda «çāh» ẕikr eylemişdür. Bunda kelām-ı meşāyıḫ şöyledür ki; vücūd-ı insānī, enbār gibidür ve şeyṭān-ı laᶜīn mūş gibidür ki ol enbārı sūrāḫ sūrāḫ itmededür. Ḳaçan istirāḳa içün nefs muᶜāvenetiyle derūn-ı enbār-ı derūna duḫūl eylese nūr-ı ṭāᶜāt ile münevver olan dāne-i ẕevḳı perīşān idüp, şekeri zehr ve luṭfi ḳahrdan ᶜibāret olan dāne-i müşteheyāt-i nefsi mürġ-ı dile ibrāz ve nefsi üzerine ibrām-sāz ḳılup birbirlerinüñ iᶜānet ü mefsedetleriyle mürġ-ı bī-çāre gibi olan insānı, giriftār-ı dām-ı vebāl ve endāḫte-i çāh-ı ḍalāl iderler dimişlerdür. Pes bu varṭaya vuḳūᶜ, nefs-i emmārenüñ vesvese-i şeyṭānı ḳabūl ve her müştehātı ṭalebde mecbūliyyetinden nāşī oldıġından aṣl ihlāk ile ıṣlāḥ ve ḍarb ile te’dīb idecek nefsdür dimegi īżāḥ içün nāẓım eyidür:

﴾ نفس را سر کوب و دائم خوردار ﴿ Nefsüñ başını dög ve dā’imā ḫor ḥaḳīr ṭut. **Nefs-rā**, «nefsi»; **ser-kūb**, bu kelime üç maᶜnāya gelür. Evvelkisi, ḳalᶜalaruñ ġāyet yüksek yiri ki eṭrāfa müşrif ola ki maḥallinde üzerine çıḳup eṭrāfa naẓar ideler. İkincisi, terkīb-i tavṣīfī olmaġıla baş ḳalḳıcı dimekdür. Üçincisi, Mü’eyyedü’l-Fużalā nām kitābuñ [Ü183a] beyānı üzre ceng ü ḫuṣūmetde ḳavī olan ḥarīfe dirler. Ammā ıṣṭılāḥ-ı şuᶜarāda, her ḳande māhir ve her ṣıfata ḳādir ādeme dirler. Yalñız kūb lafẓı beş maᶜnāya gelür. Evvelen, ḍarb; s̱āniyen, ṭoḳınmaḳ; s̱ālis̱en, [S190b] pīl-bānlarun istiᶜmāl eyledigi ālet; rābiᶜan, bir nevᶜa būriyādur ki ṣazı ġāyet nerm olur. Ḫāmisen, emr ve vaṣf-ı terkībīde vuḳūᶜıdur. Pes bu maḳāmda ser-kūb kelimesini nefse ṣıfat düşürüp; nefs-i ser-kūb-rā yaᶜnī bām-ı ḳalᶜa-i bedende eṭrāfa nāẓır olan ve ser-zeniş idici ve cengde ḳavī ve fenn-i fesādda māhir olan nefsi dā’imā ḥaḳīr ṭut ki bu daġdaġalarından emīn olasın dimek maᶜānī-i muḥtemeldür. Lākin bi-muᶜāveneti’l-maḳām ẓāhir olan ser lafẓını, nefs lafẓınuñ üzerine teslīṭ ile; ser-i nefs-rā, yaᶜnī nefsüñ başını kūb; ḍarb eyle. **Ü dā’im**, «dā’imā»; **ḫ^{v}ār**, «ḥaḳīr»; **dār**, «ṭut» dimekdür. Bu taᶜbīr ziyāde zecre müsteḥaḳḳuñ başına urmaḳ ᶜādetine mebnīdür. Ve başa bir urmaḳ vaḳt olur ki naẓar ve semᶜ ve ẕevḳ ve şemm ḥavāsslarına tamām ḫalel virür. Nitekim ḥażret-i ᶜÖmer rażıya’llāhu ᶜanhuñ vaḳt-i devlet ü hengām-ı ḥükūmetinde bir kimesne bir kimesnenüñ başına bir müşt ḍarb itmegin, ḍarbından ḫalel-i meẕkūr vāḳıᶜ olup, emīru’l-mü’minīn diyāt-ı erbaᶜa ile ḥükm eylemişdür. Pes sen daḫı bu gūne ḍarba saᶜy eyle ki nefs-i emmāre metāᶜ-ı müzaḫrafāt-ı dünyāya naẓardan ve ḫılāfiyyātı istimāᶜdan ve mütelezẕiẕāt-ı muḥarremeyi ẕevḳden ve meşmūmāt-ı fenāyı istişmāmdan maḥrūm ve bu cihet ile emriñe mūm ola. Yāḫod nefs-i emmāre pīç ü tāb ile insāna ıżṭırāb virmekde mār-meşrebdür. Pes māruñ helākinde ᶜādet, başını dögmek olmaġın bu vechile nefsi ihlāke saᶜy eyle dimege bunda nükte virmek mümkindür. Nefsi ihlāk ḳadar bir ḫaṣlet-i pāk olmaya. Nitekim Bāyezīd raḥimehu’llāh eyitmiş: Nefsini öldüren kefen-i raḥmete ṣarup arż-ı kerāmete defn ider. Ammā ḳalbini öldüren kefen-i laᶜnete ṣarup arż-ı nedāmete defn ider, intihā. Ve nefsi ḥaḳīr ṭutmaġı devām ile rabṭ-ı irā’et, ṭarīḳ-ı żabṭdur. Zīrā leyl ü nehār cīfe-i dünyāya mūlaᶜa vü ṭaleb-kārdur. Ve nefs dünyādan dūr oldıḳca nefīs olur. Anuñçün nāẓım eyidür:

﴾ تا توانی دورش از مردار دار ﴿ Mā-dām ki ḳādirsin anı murdārdan ıraḳ ṭut. **Tā**, bunda «mā-dām» maᶜnāsınadur. **Tevānī**, «ḳādirsin» dimekdür. **Dūr**, «ıraḳ» dimekdür. Āḫirindeki şīn, żamīr-i ġā’ibdür; maᶜnāda mefᶜūldür ve nefse rāciᶜdür. **Ez-murdār**, «cīfeden» dimekdür. [Ü183b] Murdār,

«ölmişüñ ḳoḳmış gögdesi»dür ki aña Türkīde leş dirler. Bundan murād dünyādur veyā muḥarremātdur. [S191a] Ez-cümle ḥarām mertebesi ekl ü şürbden nefsini uzaḳ; **dār**, «ṭut» dimekdür. Zīrā;

❴ نفس بدرا هركه سيرش ميكند ❵ Yaramaz nefsi her kim ki ṭoḳ ider. Murād; şibᶜ üzre ṭutar dimekdür. **Nefs-i bed-rā**, «kötü nefsi» dimekdür. Bedligi emmāretün bi'ṣ-sū' oldıġındandur. **Her ki**, «her kim ki»; **sīr**, sīn-i mühmelenüñ fetḥaya imālesiyle «ṭoḳ» maᶜnāsınadur ki ᶜArabīde «şibᶜ»dür. Āḫirindeki şīn żamīrdür; nefse rāciᶜdür. **Mīkoned**, «ider» dimekdür. Maᶜlūm ola ki kes̱ret-i ekl ü şürb ile nefsi teşbīᶜ şerᶜan meẕmūmdur. (...)

❴ در كنه كردن دليرش ميكند ❵ Ol nefsi günāh eylemekde bahādır ider. **Der-güneh kerden**, «günāh eylemekde»; **dilīreş**, «anı bahādır u şecīᶜ» dimekdür. Dilīr, şecīᶜ maᶜnāsınadur. Āḫirindeki şīn, żamīr-i nefse rāciᶜdür. **Mīkoned**, «ider» dimekdür. Maᶜlūm ola ki nefs ḳaçan sīr olsa fiᶜl-i ẕenbe dilīr olur. Zīrā şebᶜāniyyet, baṭn ṣāḥibinüñ bedenin semīn ve ḳalbin żaᶜīf ve şehevātın sāmiḥ ḳılar. (...) Ve semīniyyet, ḳalbüñ mevtine sebebdür. Zīrā ḳalbe meşġūl olan ḥayāt-ı dīnī, cesedi ẕevb idüp semīniyyete ḳoymaz dimişlerdür. Ḳalbüñ imātesi ise ḫusrān-ı ᶜazīmdür. Ve şibᶜden, semāḥat-i şehevatuñ ḥuṣūli vāreste-i ḳayd-ı beyāndur. Ẓīrā baṭnuñ şibᶜi vaḳtinde cümle aᶜżālara cūᶜ ṭārī olup muḳteżā-yı şehevāt üzre fiᶜl-i ẕenbe cesāret ü cerā'et cārī olur dimişlerdür. Ve muṭlaḳā nefsi müteleẕẕiẕ nesnelerden mücānebet, belālardan [S191b] berā'et ve günāhlardan [Ü184a] selāmete bāᶜis̱ olmaġın, mecrā-yı leẕā'iẕ olan boġazı mezāyā-yı nefsāniyyeden dūr itmek lüzūmını naṣīḥat içün nāẓım eyidür:

❴ حلق خودرا دور دار از هرمزه ❵ Kendi boġazıñı her leẕẕet-i dünyevīden ıraḳ ṭut. **Ḥulḳ-ı ḫod-rā**, dār fiᶜlinüñ muḳaddem-i mefᶜūlidür; maᶜnā «kendi boġazını» dimekdür. **Dūr**, «ıraḳ»; **dār**, «ṭut»; **ez-her-meze**, «her bir leẕẕetden» dimekdür. Zīrā mezze, leẕẕet maᶜnāsınadur ki Türkīde aña ṭatlu dirler.

❴ تا نيفتى در بلا و در بزه ❵ Tā ki belāya vü günāha düşmeyesin. **Tā ne-yüftī**, «tā ki düşmeyesin» dimekdür. **Der**, bunda müsāmaḥaten «ilā» maᶜnāsınadur. **Belā**, fetḥile ᶜArabīde «naḳmet ve imtiḥān ve yaramaz nesne» maᶜnālarınadur. Pes belā-yı meẕkūr dünyevī vü uḫrevīden eᶜammdur. Zīrā boġazı derdinden boġazı ele virmişler ḥadden bīrūndur. Ve āḫiret belāsı ise ḳıyāsdan efzūndur. Hemān selāmet, nefsini leẕā'iẕe alışdurmamaḳdur. Yoḳsa ṭatlu, eñsesinde ṣāḥibine çoḳ belā acılıḳları gösterür. **Vü der-beze**, der belā üzerine maᶜṭūfdur; maᶜnā «ve günāha düşmeyesin» dimekdür. Beze, günāh maᶜnāsınadur. Nitekim günehkāra, «bezekār» dirler. Maᶜlūm ola ki teleẕẕüẕāt-i nefsāniyyeden boġazın pāk itmeyenler dāreynde belā vü günāha giriftār ve ẕevḳ-ı rūḥānīden ḥırmān ile idbār olur. Ammā ḳaṭᶜ-ı ḥükmī ile leẕā'iẕ-i dünyeviyyeden boġazın kesenler, nā'il-i leẕā'iẕ-i ᶜuḳbā ve vāṣıl-ı s̱evāb-ı şühedā olurlar. Nitekim şerᶜ u ᶜadl üzre ḥaḳīḳaten boġazı kesilen ḥayvānuñ laḥmi, insān-ı şeref-nişāna ġıdā ve baᶜde'l-hażm insānuñ bir cüz'i ḥükminde olmaġıla kesb-i şeref ider. Pes fī-sebīli'llāh ḥaḳīḳaten ḥulḳı bürīde olan şühedānuñ şān-ı ᶜālīlerin bundan ḳıyās eyle ki; boġazları lillāhi teᶜālā leẕā'iẕ-i dünyādan bürīde olmaḳ berekātında ber-mūcib-i āyet-i ولا تحسبن‌الذين قتلوا فى سبيل‌الله ilā-āḫiri'l-āyeh merzūḳ min ᶜindi'llāh oldıḳları ve nūş-ı şarāb-ı şehādet ile eẕvāḳ-ı cāvidanī buldıḳları bī-iştibāhdur. Pes ḥukemā

boġazın mezāyā-yı nefsānīden kesenler bu ḥükmde olur dimişlerdür. Ve böyle olanlar nā'il-i ezvāḳ-ı rūḥānī ve vāṣıl-ı rıżā'-i Raḥānī olmaḳ bī-reybdür. Nitekim *beyt*:

غدای روح شد در دل شکستم هر تمنایی

لباس عافیت کر دید چشم از هرچه پوشیدم

beyt-i laṭīfi bu beyāna güvāhdur. Pes bilā-idāmin yalñız āb u nān-ı ḫuşke ḳanāᶜat, bāᶜiṡ-i ḥayāt-ı ḳalbdür. Ve ḳalb-i pāk ise zād-ı rāh-ı merdān-ı [Ü184b] İlāhdur ki aña zād-ı ᶜāşıḳīn [S192a] ü nevāle-i ᶜārifīn dimişlerdür. Ammā ten-perverān olanlar, tennūr āteşinde fikr-i nāna düşmişlerdür. Nitekim *beyt*:

دل بود زاد ره مردان و ما تن‌پروران

در تنور آتشین از فکر نان افتاده‌ایم

bu maᶜnāya dālldür. Ḳaldı ki mezāyā-yı nefsāniyyeden ḫulḳı dūr ve āb u nān-ı ḫuşke ġıdāsın maḥṣūr idenler daḫı ḥayvān gibi ḥaddi tecāvüz itmemek gerekdür dimek beyānında nāẓım eyidür:

﴿ زآب و نان تا لب شکم را پر مساز ﴾ Āb u nāndan ḳarnı ṭudaġa dek ṭoldurma. Yaᶜnī çoḳ yimek yime dimekdür. **Z'āb u nān**, «ṣudan vü etmekden»; **tā-leb**, «ṭudaġa dek»; **şikem-rā**, «ḳarnı»; **pür**, «memlū»; **me-sāz**, «düzme» dimekdür. Zīrā ber-manṭūḳ-ı ḥādīṡ-i şerīf, Ḫudā derūn-ı ādemīde üç maḥall ḫalḳ itmişdür. Biri āb ve biri nān ve biri nefes içündür. İmdi nefese yir ḳoymayup cümlesin pür-āb u nān itmek ṣıfat-ı ḥayvāndur. Pes riyāżat-i şerᶜiyyeye riᶜāyet ile cūᶜ, nūr-ı ḥikmeti cālibdür ve şibᶜ, tebāᶜud-i İlāhī ile ḳurb-i raḥmeti sālibdür. Nitekim: نورالحکمة الجوع و التباعد منالله الشبع ḥadīṡ-i şerīfi bu maᶜnaya güvāhdur. Ve şibᶜuñ tebāᶜud-i İlāhīye sebeb oldıġı, dūzaḫ-meşreb olan nefs-i emmārenüñ ṭaᶜām-ı ḥuṭām-miṡālden ḥāṣıl duḫānından derūnuñ siyāh ve mesāmm-ı maᶜārifüñ mesdūd u tebāh olmasındandur. Daḫı ḥażret-i Mevlānānuñ, birgün انا عرضنا الامانة āyetin tefsīr iderken bir maᶜnā-yı laṭīf-i dīger beyānı var idi. Lākin bugün ekl ü şürb, beyān-ı lisānını lāl eyledi diyü buyurdıġı Mesnevīsinde mesṭūrdur. Ol ḥażretüñ ise ekl ü şürbe riyāżatı meşhūrdur. İmdi ekl ü şürbde vech-i şerᶜī üzre ḥareket ve riyāżata riᶜāyet ile ḳarnı arḳasına yapışanlaruñ çeng-i sīr-āheng gibi ṣadāsı peyveste-i ṭarab-sāz-ı ᶜālem-i ẓāhir oldıġı *beyt*:

از ریاضت هرکه را بر پشت می چسپد شکم

ناله‌اش چون چنک سیراهنک می آید برون

beyt-i leṭāfet-meşḥūnından hüveydādur. Ammā āb u nān ve leẕā'iẕ-i bī-kerān ile ten-perverlik, ādemi ṣūret-i dīvār düzer. Pes ġafletden nāşī dīvār-ı (ten)-āsānlıġa iᶜtimād itmemek gerek dimişlerdür. Nitekim:

صورت دیوار میسازد ترا تن پروری

تکیه از غفلت بدیوار تن آسانی مکن

bu maᶜnāya güvāhdur. Ḥattā libās-ı ten üzre āb u nāndan baḫye-zen olmaġı, zindāniyān-ı bī-baṣīretüñ raḫne-i zindānı balçıḳ ile seddine temṡīl idüp:

[Ü185a]بخیه تا کی برلباس تن زآب و نان زدن

[S192b]از بصیرت نیست کل بر رخنه زندان زدن

beytiyle beyān buyurmışlardur. Ve fi'l-ḥaḳīḳa zindān-ı bedenden maḥbūs olan rūḥ-ı pür-fütūḥuñ, manẓara-i ᶜālem-i envār olan revzenlerin bu vechile sedd eylemek ehl-i baṣīret kārı degüldür. İmdi derūnı pür-āb u nān eylemek ṣıfat-ı ḥayvānī oldıġından nāẓım eyidür:

❴ همچو حيوان بهر خود آخر مساز ❵ Ḥayvān gibi kendiñ içün āḫur düzme. **Hemçū**, kelime-i teşbīhdür; mā-baᶜdine mużāfdur. **Ḥayvān**, ᶜArabīdür; her bir müteḥarrik bi'l-irāde olan cism-i nāmī vü ḥassāsa şāmildür. Lākin bunda āḫur ḳarīnesi ile ḳavā'im-i erbaᶜa ṣāḥibi olan ḥayvān-ı ᶜalef-ḫᵛār murāddur. **Behr-i ḫod**, «kendiñ içün» dimekdür. **Āḫur**, fetḥ-i hemze ve żamm-ı ḫā'-i muᶜceme ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile «ṭavaruñ yem yidigi çuḳur ve ḳurne»dür ki Türkīde ᶜavām taḥrīf idüp aḫur dirler. ᶜArabīsi «ıṣṭabl»dur. **Me-sāz**, kemā-merre nehy-i ḥāżırdur; «düzme» dimekdür. Bundan murād ḥayvān ṭoydıġın bilmez ve kes̱ret-i ekl̤den peydā olacaḳ żararı añlamaz. Nitekim baᶜżı ḥayvāna arpalama ᶜilletinüñ vuḳūᶜı meşhūrdur. Pes insān eşref-i maḫlūḳāt iken ḫaslet-i çār-pā ile ṭabīᶜat peydā idüp dīnen ve ᶜirfānen ve ṭıbben żararlara mübtelā ve başından baġlu ḥayvān gibi ıṣṭabl-ı sefīlde merbūṭ-ı āḫūr-ı iştihā olmaḳ revā degüldür dimekdür. Pes ᶜāḳıle dāreynde nāfiᶜ olan ekl ü şürbi taḳlīldür. Taḳlīl-i maṭlūb ise ṣavm ile mümkindür. İmdi ᶜadl-i şerᶜī üzre riyāżat-ı ṣavma mübāderet ile ḳıllet-i ekl ü şürbe müdāvemetdedür. İmdi ṣā'im olamaz iseñ bārī ḳıllet ü ekl ü şürbe müdāvim ve ḥayvān ṣıfatından mücānebete mülāzım ol dimek birle nāẓım eyidür:

❴ روز كم خور كرچه صائم نيستى ❵ Gündüz ṭaᶜām az yi, egerçi ṣā'im degilsen. **Rūz**, «gündüz»; **kem ḫor**, «az yi» dimekdür. Pes kem lafẓınuñ aṣl maᶜnāsı olan noḳṣānlıġa ḳıllet lāzım gelmegin bunda maᶜnā-yı lāzımı murād olınmaḳ ẓāhirdür. Ḫor kelimesi bunda emr-i ḥāżırdur; «yi» dimekdür. Maṣdarı ekl maᶜnāsına «ḫorden» gelür. İsm-i fāᶜili «ḫorende»dür ki ᶜıyāl maᶜnāsınadur. Bu lafẓ ḳaçan terkīb-i tavṣīfīde vāḳıᶜ olsa ᶜalāmet-i ism-i fāᶜil olan «ende» lafẓı olınup baᶜdehū vāv-ı resmīnüñ mā-ḳabline bir elif getürilür. Mes̱elā, bisyār-ḫᵛār gibi ki «çoḳ yiyici» dimekdür. Kem-ḫᵛār, [Ü185b] «az yiyici» dimekdür. Pes nāẓımuñ ḫor kelimesinde elif getürmedigi, kem lafẓı ile ᶜadem-i terkībine ḳarīnedür. **Gerçi**, «egerçi» dimekdür. Baᶜżı nüsḫada bu kelimenüñ mevḳıᶜıne [S193a] çūnki kelimesi vāḳıᶜdur. Maᶜnā maᶜlūmdur. **Ṣā'im**, ᶜArabīdür; «oruc ṭutucı» dimekdür. Fārisīsi «rūzedār»dur. **Nīstī**, «degülsen» dimekdür. Āḫirindeki yā', ḫiṭāb içündür. Pes bunda ḳıllet-i ekl ü şürb, ḳahr-ı nefsde ṣavma muᶜādildür dimege işāret vardur. Bu maᶜnāca ḳıllet-i ekl ile nefsini ḳahr iden ṣā'im s̱evābı bulmaḳ ẓāhirdür. Nitekim kem-ḫᵛārlıġı nāẓım Müferriḥātında bu resme medḥ idüp eyidür:

ز كم خوارى بود عاقل بصد كام
نباشد به ز كم خوارى در ايام
ز كم خوارى بيابى نعمت و ناز
در نعمت بكم خوارى بود باز
ز كم خوارى نكردى در جهان خوار
ز بر خوارى كشى خوارئ بسيار

Yaᶜnī; kem-ḫᵛārlıḳdan ᶜāḳıl her kāma nā’il olmaġın eyyāmda bundan nāzük nesne olmaya ve bundan der-i niᶜmet bāz olmaġın, kem-ḫᵛārlıḳdan vāṣıl-ı niᶜmet ü nāz olursın. Ve kem-ḫᵛārlıḳdan cihānda ḫᵛār olmazsın. Lākin bisyār-ḫᵛārlıḳdan çoḳ ḥaḳāret ü reẕālet çekersin dimekdür. Pes imdi:

﴿ پر مخور آخر بهائم نیستی ﴾ Çoḳ yime āḫir behā’im degülsin. **Pür me-ḫor**, «çoḳ yime» dimekdür. **Āḫir**, «nihāyet-i kārda» dimek murāddur. **Behā’im**, cemᶜ-i ᶜArabīdür; müfredi «behīme»dür. Behīme, berr ü baḥrde olan dört ayaḳlı ḥayvāna dirler. **Nīstī**, kemā-merre degülsin dimekdür. Pes kes̱ret-i eklüñ ṣıfat-ı behā’im idigi bī-reybdür. Ve bu ṣıfat insāna, meṣā’ib-i dünyā vü maᶜārif-i ᶜuḳbāyı īrās̱ ider. Zīrā kes̱ret-i ekl ü şürbden rūḥ-ı sālikūñ maṭıyyesi olan cesede s̱ıḳlet ve nefsüñ mehāliklerine īḳāᶜ-ı ḫaserātın celb idicidür. Ez-cümle, kes̱ret-i eklden keseli muḳteżī olan; vefret-i nevm ve tażyīᶜ-i ᶜömr ve ḳasvet-i ḳalb ve ṭūl-i emel ile mevtden ġaflet ḥālleri peydā olur. Ḳaldı ki ḥadd-i şerᶜīden ziyāde ḳıllet-i ekl ü şürbden daḫı ḥıddet-i mizāc ve sū’-i ḫulḳ-ı bī-ᶜilāc ve taḥṣīl-i kemālden nefse kelāl ü melāl peydā olur. İmdi cūᶜ ile şibᶜuñ mekā’id-i ḫabiyye vü reẕā’il-i ḫafiyyesinden ḥaẕer gerekdür. Zīrā bunlaruñ maᶜnālarında seher ü nevm; sükūt u kelām; ᶜuzlet [Ü186a] ü ḫalṭat; faḳr u ġınā; ᶜuzūbet ü tezevvüc ve ems̱ālleri nesneler vardur. Ve bunlaruñ her birinde menāfiᶜ ü mażarrat ve fevā’id ü beliyyāt bulınur. İmdi bādi’n-naẓarda baḳup: “Cūᶜda şerr yoḳdur” dimemelidür. Şibᶜ ü cūᶜda ifrāṭ u tefrīṭ meẕmūm ve iḳtiṣād mertebesi ḳılletler memdūḥdur. Zīrā şibᶜde ḳanāᶜat ve nefse mālikiyyet ve ḳamᶜ-ı şehvet ve devām-ı ṣıḥḥat ve ṣafā-yı bāl ile ḥıddet-i ẕihne delālet vardur. Ve şiddet-i [S193b] şibᶜde ġalebe-i şehvet ile ṣıfat-ı ḥayvāniyyet ve kes̱ret-i nevme dā’ir kesel ü ġaflet mażarratı vardur. İmdi ḥayvān gibi hemān ekl ü şürb ile nevme ḳaṣr-ı maṭlab itmeyüp iḳtiṣādı elden ḳoymamaḳ gerekdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ ای که در خوابی همه شب تا بروز ﴾ İy kimse ki dükeli gice ṣabāḥa dek uyḳudasın. **İy ki**, «iy kimse ki»; **der-ḫᵛābī**, āḫirindeki yā’, ḫiṭāb içündür; maᶜnā «uyḳudasın» dimekdür. **Heme şeb**, «dükeli gice» dimekdür. Murād her gicenüñ cemīᶜ eczā’larında dimekdür. **Tā-be-rūz**, tā intihā’-i ġāyet içündür. Bā, ẓarfiyyet içündür. Rūz, gündüz; ᶜArabīsi nehārdur ki ṭulūᶜ-ı şafaḳdan ġurūb-ı şemse dekdür. Pes ġāyet-i maᶜnāyāda(?) dāḫil iᶜtibārına göre maḳāmdan mübālaġalik bulındıġı ẓāhirdür. Tā-be-rūz, «ṣabāḥa dek» yaᶜnī «ṭulūᶜ-ı şemse dek» dimek olur. Nitekim zamānede eks̱er-i ᶜavāmuñ ḥāli böyledür. Ve eger dāḫil iᶜtibār olınmaz ise ṭulūᶜ-ı şafaḳa dek dimek olur. Nitekim baᶜżı seḥeri nevm ile geçürüp şafaḳda bīdār olanuñ ḥāli böyledür. Maᶜneyn-i meẕkūreyne göre; iy giceyi tamāmen nevm ile güẕer idüp seḥer-ḫīzlikden bī-ḫaber olan kimse dimek olur. Maᶜlūm ola ki giceleri nevm güẕerān iden ḫᵛāb-ālūdlar, ḳıyām-ı leyl ve seḥer-ḫīzlik ile me’lūf olan ehl-i saᶜādetüñ nā’il oldıġı devletden maḥrūm olur. Ez-cümle, ḫᵛāb-ı ṣubḥ māniᶜ-i rızḳ olur. Nitekim الصبحة تمنع الرزق ḥadīs̱-i şerīfi tercemesinde:

Ḳısmet-i merdüm-i seḥer-ḫīzüñ
Genc-i ġaybden irür imidādı
Menᶜ-i rūzī vü telḫī-i ᶜīşe
Ḫᵛāb-ı nūşīn-i ṣubḥdur bādī

dimişlerdür. İmdi mü’minüñ eks̱er-i evḳāt-ı leyālīsi seher ve bīdārī-i seḥer ile güẕer itmek ḫoşterdür. Nitekim bīdārī-i seḥer içün Ḫᵛāce Ṣā’ib bir maḥallde:

شیوهٔ زنده دلانست درین باغ چو کل

همه شب غنچه شدن وقت سحرخیزیدن

buyurmışdur. Yaᶜnī; bu bāġda gicenüñ dükelisinde ġonce olup hengām-ı seḥer, gülveş küşāyiş-i çeşm ile seḥer-ḫīz olmaḳ zinde-diller şīvesidür dimekdür. [Ü186b] Zinde-dilāndan murād merdān-ı İlāhīdür ki ḥayāt-ı ḳalbe nā'il olmışlardur. (...[S194a]...) Pes maᶜlūm ola ki her leyl ü nehāruñ yekūn-i sāᶜāti yigirmi dörtdür. Nevm-i iᶜtidāl bunuñ s̱ülüs̱idür ki sekiz sāᶜatdür. İmdi nevmi bu miḳdārdan eḳall idenüñ bedeni mużṭarib olur. Ve bundan eks̱er idenüñ keseli ziyāde olur. Pes kendüye nevm ġalebe iden kimse daḫı bu miḳdārı tecāvüz itmeyüp ḳıyām-ı leyli elden ḳoymamaḳ gerekdür. (...) İmdi bu vechile gicelerde bīdār olamayan, ḳaylūleden ziyāde nehārı nevm ile güẕār idenlerüñ ḥāli tebāh ve mezārı siyāh olur dimişlerdür. Nitekim bundan menᶜde:

کر شب خود را نسازی ای دل بیدار روز

روز را چون شب ز خواب روز ظلمانی مکن

dimişlerdür. Yaᶜnī; iy dil-i bīdār eger şebüñi rūz idemez iseñ ḫᵛāb-ı rūz ile rūzuñı şeb gibi ẓulmānī eyleme [Ü187a] dimekdür. İmdi seḥer-ḫīz olmaḳ beyānında, teheccüde ḳıyām iden ḳıyāmında sūre-i Ālü ᶜİmrānuñ āḫirinden on āyet oḳuyup duᶜā eylemek ḥadīs̱-i ṣaḥīḥayn ile s̱ābitdür. Baᶜdehū iki rekᶜat namāz ile istiftāḥ-ı ṣalāt gerekdür. Tā ki ol nāfile bāᶜis̱-i żiyā'-i ḳabr ola. Nitekim nāẓım bu beyān üzre eyidür:

﴿ بهر کور خود چراغی بر فروز ﴾ Kendi ḳabrüñ içün bir çerāġ şuᶜlelendür. **Behr-i gūr-ı ḫod**, iżāfet ile [S194b] «kendi mezāruñ içün» dimekdür. **Çerāġī**, yā'-i vaḥdet ile «bir sirāc» dimekdür. Çerāġ Türkīde çeraḳ ile maᶜrūfdur. Pes nāẓımuñ meşᶜale veyā şemᶜ ile taᶜbīr itmeyüp çerāġ lafẓını iḫtiyārında nükte vardur. Budur ki; çerāġ ancaḳ fuḳarāda bulınur. Ve meşᶜale şāha ve şemᶜ aġniyāya maḫṣūṣdur. Bu naṣīḥat egerçi ġanī vü faḳīre şāmildür, lākin şāh u ġanī vü faḳīruñ cihet-i imtiyāz u rütbede mümtāzlıḳları dünyādadur. Ammā baᶜde'l-mevt her birleri ḳabre duḫūlde berāber ve ḳabrüñ ẓulmeti ḫāne-i fuḳarā gibi ancaḳ sirāc-ı maḫṣūṣ ile münevver olur dimege işāretdür. **Ber**, zā'iddür. **Fürūz**, żamm ile emr-i ḥāżırdur; «şuᶜlelendür» dimekdür. Maᶜlūm ola ki bu mıṣrāᶜuñ mefhūmından murād ṣalāt-ı leyl ile ḳabriñi pür-nūr eyle dimekdür. Ve ṣālāt-ı leylüñ münevvir-i mezār idigi ḥaḳḳında aḫbār-ı kes̱īre vardur. Pes şāᶜirüñ *beyt*:

شب کور خواهی منور چو روز

ازینجا چراغ عمل بر فروز

Yaᶜnī; dilerseñ ki leyle-i muẓlime gibi olan ḳabrüñ nehār gibi münevver ola; bundan ᶜamel çerāġın şuᶜlelendür didigi bu maᶜnāya mebnīdür. Ve ḥażret-i ᶜAlī rażıya'llāhu ᶜanhuñ نور المؤمن من قيام الليل kelām-ı żiyā-niẓāmındaki nūruñ beyānında egerçi baᶜżılar nūr-ı cebīn şāhid-i ᶜibādet-i çeşm-i nihān-bīn-i dile bu gūne hüveydādur ki, pertev-i şemᶜ-i cemāl-i mü'min her şeb ᶜibādetde ḳā'im olmaḳdur dimişlerdür. Ve lākin nūr-ı meẕkūr, dāfiᶜ-i ẓulmet-i ḳabr olan nūr-ı nevāfil-i leyliyye olmaḳ āşkārdur. Ve keyfe lā ki ṣalāt-ı leyl de'b-i ṣuleḥādur. (...) Pes hemān ekl ü şürb ile nevme ḳaṣr-ı maṭlab itmek ṣıfat-ı ḥayvānīdür dimegi te'kīd ve bu ṣıfatla mevṣūf olan inᶜām u iḥsān-ı müsteᶜāndan bī-naṣībdr dimege temhīd içün nāẓım eyidür:

﴿ خواب و خور جز [Ü187b] پیشهٔ انعام نیست ﴾ Yiyüp yatmaḳ ḥayvan ʿādetinden ġayrı degüldür. **Ḫᵛāb u ḫor**, ıṣtılāḥ-ı Fürsde ḫored ü ḫᵛāb gibi yiyüp yatmaḳdan kināyedür ki kāhil ü bī-ġayret kimesneler vaṣfında īrād iderler. Nitekim Ebu'l-Maʿānī buyurmışdur:

نداند غیر خورد و خواب هرگز اندرین عالم

شده آن بی‌خرد همچون خر و گاو علف خواری

[S195a] Yaʿnī; ol kimse bu ʿālem-i fānīde yiyüp yatmaḳdan ġayrıyı aṣlā bilmez. Ol bī-ʿaḳl kimse ḫar ve ʿalef-ḫᵛār olan baḳar gibi olmışdur dimekdür. **Cüz pīşe-i enʿām**, iżāfet ile ḥayvānāt ʿādetinden ġayrı dimekdür. Enʿām, fetḥ-i hemze ile cemʿ-i ʿArabīdür; müfredi fetḥ-i nūn ile neʿamdur ki dört ayaḳlı ḥayvāna dirler. Fārisīde «çār-pā»dur. **Nīst**, «degüldür» dimekdür. Pes eşref-i maḫlūḳāt olan insāna ṣıfat-ı ḥayvānī ile muttaṣıf olmaḳ ḥayfdur diyü *beyt*:

دریغ آدمی زادهٔ بی‌عمل

که باشد چو انعام بل هم اضل

dimişlerdür. Ve bu maḳūle kimesneler ḳıyām-ı leyl ile mükerrem olanlaruñ devletinden maḥrūmlardur. Zīrā kes̱ret-i ekl ü şürbden nāşī olan nevm-i dā'imīden ġayr-ı müteḥāşīlerdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ خفتکانرا بهره زین انعام نیست ﴾ Uyumışlara bu inʿāmdan bir naṣīb yoḳdur. Yaʿnī; ḳabrüñ nūrāniyyeti ve bīdārānuñ devletinden bī-behrelerdür dimekdür. **Ḫuftegān**, cemʿdür; «uyumışlar» dimekdür. Müfredi «ḫufte»dür. Āḫirine ʿālāmet-i cemʿ içün -gān lafẓı gelmegile āḫirindeki hā'-i resmī, ḫaṭṭdan ḥaẕf olınup ḫuftegān yazılmışdur. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. **Behr**, bunda «naṣīb ve ḥıṣṣa» maʿnāsınadur. **Z'īn inʿām**, «bu inʿāmdan» dimekdür. İnʿām, kesr-i hemze ile «iḥsān» maʿnāsınadur. Īn ile işāret, beyt-i sābıḳuñ mıṣrāʿ-ı s̱ānīsinüñ mażmūnı üzre nūrāniyyet-i mezār ve ʿinda'llāh maḳbūl ve ẕī-iʿtibār olmaġadur. **Nīst**, «degüldür» dimekdür. Pes bu beytüñ mıṣrāʿeyni āḫirlerinde olan fetḥile enʿām ve kesrile inʿām lafẓlarınuñ beynlerinde olan cinās-ı tāmm ḫafī degüldür. İmdi nā'imīni ilzāmda nāẓım eyidür:

﴿ ای پسر بسیار خواهی خفت خیز ﴾ İy oġul ! Çoḳ yatsañ gerekdür; ḳalḳ. **İy püser**, «iy oġul»; **bisyār ḫᵛāhī ḫuft**, mecmūʿuñ maʿnāsı «çoḳ yatsan gerek» dimekdür. Yaʿnī ḳabrde [Ü188a] dimek murāddur. **Ḫīz**, emr-i ḥāżırdur; «ḳalḳ» dimekdür. Murād; furṣat elde iken dünyāda bīdār ve ʿibādete der-kār ol dimek murāddur. Maʿnā-yı maṭlūb-ı ʿibāre budur. Ḳaldı ki ḳaçan ḫuft ile ḫīz lafẓları miyānelerinde vāv-ı ʿaṭf vaḳıʿ olup ḫuft u ḫīz dinse maʿnā-yı mecmūʿ «āheste ve tedrīc» dimek olur. Nitekim:

دولت انست که خفت و خیز بود

دولت رتسخیز تیز بود

beytinde böyledür. Maʿnā; devlet āheste olandur, yoḳsa devlet-i tīz ṣāḥibine ḳıyāmet ola. Yaʿnī başa belā ve tīz zā'il ola [S195b] dimekdür. Maʿlūm ola ki nāẓımuñ bundan murādı: İy püser! Sen hemān yatmadan uṣanma ki ḳabrde çoḳ yatsañ gerek. İmdi furṣatı ġanīmet bilüp uyḳudan bīdār ve ḳıyām-ı leyle ibtidār eyle dimekdür. Ve ḳıyām-ı leyl, efḍal-i ṭāʿāt oldıġı kütüblerde mesṭūrdur. (...) Ve seḥer-ḫīz ol dimege nāẓımuñ

ḫīz kelimesin ityānda işāret vardur dimek mümkindür. Pes seḥer-ḫīz olmaġuñ berekātı ve tezāyüd-i ḥasenāt ile maẓhariyyet-i feyża dā'ir ḥālātı bundan ẓāhirdür ki buyurmışlardur:

جهد کن پیش از طلوع صبح چشمی باز کن

تا ز فیض سر بمهر اسمانی بر خوری

(...[Ü188b, Ü189a]...) Ḳaldı ki ḳıyām-ı leyl içün bīdār olmaġuñ merātibi vardur. Mertebe-i aᶜlāsı bir münebbihüñ ḳavl ü fiᶜline muḥtāc olmaḳsızın uyanmaḳdur. Buña bīdārī-i ᶜuḳalā dimişlerdür. Nitekim nāẓım bu mertebeye īmā içün buyurur:

﴿ کر خبرداری ز خود بی کفت خیز ﴾ Eger kendiñden ḫaberdār iseñ söylemeksiz ḳalḳ. **Ger ḫaberdārī zi-ḫod**, «eger kendiñden āgāh ve ᶜārif-i İlāh iseñ» dimekdür. Ve bunda [S196a] من عرف نفسه ḳabīlinden iseñ dimege işāret vardur. Bu mecmūᶜ-ı şarṭdur; cezāsı **bī-güft ḫīz**dür. Maᶜnā; «söylemeksiz ḳalḳ» dimekdür. Bunda güft lafẓı «güften» maᶜnāsınadur. Ḫīz, emr-i ḥāżırdur. Pes bu beytüñ mıṣrāᶜ-ı evveli fāżıla ve mıṣrāᶜ-ı s̱ānīsi efḍala işāret olmaġın; dā'imā ḫᵛābda müstaġraḳ olup hīç uyanmayan ve uyarana ġażab ḳılan ġāfiller ḥayf u ġadre nā'illerdür dimek olur. Nitekim baᶜżı nüsḫada bulınan işbu iki beyt-i raᶜnādan maᶜnā-yı mez̠kūr hüveydādur. Beytler bunlardur:

﴿ هرکه در خوابست حیفست ای پسر ﴾ İy oġul! Her kim ki dā'imā ḫᵛāb-ı ġafletde ola; nefse ḥayf u ġadrdedür.

﴿ غافلانرا این وظیفست ای پسر ﴾ Ġāfiller içün vaẓīfe budur; yaᶜnī ḥayf u ġadrdur.

﴿ خفته را ناکاه بیدارش کنند ﴾ Ol ḫufteyi nā-gāh uyarurlar.

﴿ اندران ساعت که بردارش کنند ﴾ Ol sāᶜatde ki kendüyi yuḳaru iderler; yaᶜnī cināzeye ḳaldururlar dimekdür. Ḫulāṣa ālūde-i ḫᵛāb-ı ġaflet olan ġāfillere baġteten ecel irüp cināzeye ḳaldurdıḳlarında uyḳudan uyanur. Ammā ol uyanmaḳ fā'ide eylemez dimekdür. Pes ekl ü şürb ü nevme mübtelālıġuñ sebebi ittibāᶜ-ı şehevāt-ı nefsāniyye ve ṭaleb-i lez̠z̠āt-ı dünyāviyye olmaġın dünyādan ḳaṭᶜ-ı maḥabbet itmedikce bu varṭalardan ḫalāṣlıḳ mümkin degüldür. İmdi bu dünyā-yı dūna dil-dāde olma ki bu belālara [Ü189b] giriftār olursun dimegi murād itmegin nāẓım eyidür:

﴿ دل درین دنیای دون بستی خطاست ﴾ Bu alçaḳ dünyāya göñül baġlamaḳ ḫaṭādur. **Dil**, «göñül»; **derīn dünyā-yı dūn**, «bu alçaḳ dünyāya» dimekdür. Pes dünyānuñ ne vechile dūn idigi beyān-ı ṣābıḳ ve ᶜıyān-ı lāḥıḳdan nümāyāndur. **Bestī**, āḫirindeki yā' maṣdariyyedür, «baġlamaḳ» maᶜnāsınadur; besten gibi. **Ḫaṭāst**, «ḫaṭādur» dimekdür. Maᶜlūm ola ki dünyā ve niᶜmetlerini, ḥukemā'-i pīşīn ü ᶜuḳalā'-i dīrīn ṣaḥrāda olan serāb-ı bī-me'āle ve ru'yāda görilen ṣuver-i ḫayāle teşbīh idüp: "ᶜĀḳıl olan ṣu yaldızına dil-beste olmaz ve bīdār olan ru'yāda görilen ṣuvere rabṭ-ı ḳalb ḳılmaz" dimişlerdür. Ve fi'n-nefsi'l-emr dünyā, ġam-gede-i beliyyāt ve mecrā-yı seyl-i ḥādis̱āt olmaġın, zīr-i gerdūnda bir kimse ḫāṭırı maᶜmūr bir kimseyi görmemişdür. Nitekim:

نیست این غمکده بی‌سیل حوادث صائب

زیر کردون دل معمور ندیده‌ست کسی

[S196b] beyti bu maᶜnāya güvāhdur. Ḥattā ebnā'-i dünyā, dünyā-meşreb olmaġın bir kimseden bir kimseye luṭf u kerem ḳalmadı diyü *ḳıṭᶜa*:

Meyl eyleme nişīmen-i dünyāya iy göñül!

Olmaz ḳarārgāh-ı hümā āşiyān-ı būm

Luṭf ü kerem ḳapusı ḳapandı bu fānide

Şimden girü mürüvveti ġayrı ḳapudan um

dimişlerdür. Ḫulāṣa-i kelām *naẓm*:

لنکر درین خراب برای چه میکنی

در راه سیل خواب برای چه میکنی

تعمیر خانهٔ که بود در کذار سیل

ای خانمان خراب برای چه میکنی

müfādınca bu reh-güẕer-i seyl olan ḫarābe taᶜmīre nā-sezā ve rāh-ı bī-medār-ı seylābda ḫᵛāb nā-revā olmaġıla buña dil-dādelik ḫaṭā-ender-ḫaṭādur. Ve nāẓımuñ ḫᵛābdan bīdārlıġuñ lüzūmı ẕeylinde dünyā-yı denīye dil-bend olmaḳ ḫaṭādur dimesi bu nikāta mebnīdür. İmdi bu maḳūle dünyā-yı dūndan gürīzān olmaḳ ḫoşdur. Nitekim nāẓım dimişdür:

﴿ دامن از وی کر تو در چینی رواست ﴾ Eger sen andan dāmānı divşüresin maᶜḳūldur. Bundan murād; dünyādan iᶜrāż-ı tāmmı istiḥsāndur. **Dāmen**, «dāmān»dan muḫaffefdür; «etek» maᶜnāsınadur. ᶜArabīsi «ẕeyl»dür. **Ez-vey**, «andan» dimekdür. Ez, min maᶜnāsınadur. Vey, żamīrdür; dünyāya rāciᶜdür. **Ger**, edāt-ı şarṭdur. **Tu**, «sen» dimekdür. [Ü190a] **Der**, zā'iddür. **Çīnī**, mużāriᶜuñ müfred-i muḫāṭabıdur ve fiᶜl-i şarṭdur; «divşürür iseñ» dimekdür. Ve lafẓ-ı çīnī gāhī ism-i mensūb olur; maᶜnāsı «vilāyet-i Çīne menṣūb» dimek olur. Nitekim āyīne-i Çīnīde böyledür. Meẕkūr āyīne, bir cevherdār fūlāddan düzilmiş ḫāṣṣalu nesnedür. Ḫāṣṣası Ṭabīb Yūsufuñ *ḳıṭᶜa*:

آنرا که رسد از مرض لقوه کزند

باید که بیاد دارد از من این پند

آیینهٔ چینی بنظر آورده

در خانهٔ تاریک نشنید یک چند

ḳıṭᶜasınuñ mażmūn-ı cilā-meşḥūnından ṣūret-nümādur. **Revā**, altı maᶜnāya gelür. Evvel, cā'iz ü maᶜḳūl; s̱ānī, rāyic; s̱ālis̱, lāyıḳ; rābiᶜ, ḥuṣūle gelmek; nitekim kām-revā dirler; ḫāmis, revān ki gidici dimekdür; sādis, ḳabūl maᶜnālarıdur. Bunda cā'iz ü maᶜḳūl ve lāyıḳ maᶜnāları murād olınmaḳ rūşendür. Āḫirindeki **est**, edāt-ı ḫaberdür. Maᶜlūm ola ki fenā olan nesneden dāmen-keş olmaḳ sīret-i ṣıddīḳān ve ṭarīḳ-ı merdāndur ki anlar *beyt*:

کل شئ ما خلق الله باطل

و کل نعیم لامحالة زائل

mażmūnını iḳrār ile bu nefs-i zā'ilden el yuyup etek divşürmişlerdür. Ve dünyā-yı denīden rū-gerdān olmalarıyle beliyyāt-ı dü-cihāndan ḫalāṣ ve ᶜinda'llāh maḳbūliyyetle [S197a] iḫtiṣāṣ bulmışlardur. (...)

Ḫulāṣa-i kelām dervīş-i fenā-fi'llāh ve ᶜāşıḳ-ı cemālu'llāh olan, mā-sivā olmaḳ ḥasebiyle dünyā vü ᶜuḳbāyı terk idüp ancaḳ cemāl-i Cenāb-ı Kibriyāya ḳaṣr-ı maṭlab iderler. Böyle olınca dāmen-keş olmaġuñ cevāzı evleviyyetde ḳalur. Pes ᶜāḳıl-ı kāmil olan bundan maḥabbeti ḳaṭᶜ ile ḫᵛāb-ı ġafletden bīdār olmaḳ gerekdür. Zīrā fevtiyle pür-ġamm ve gelmesi ile ḫurrem olacaḳ nesne [Ü190b] degüldür; terki lāzım olan şeydür. (...) Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ از چه بندی دل بدنیای دنی ﴾ Alçaḳ dünyāya neden göñül baġlarsın. **Ez-çi**, «neden» dimekdür. **Bendī**, mużāriᶜ-i müfred-i muḫāṭabdur; «baġlarsın» dimekdür. **Dil**, «göñül»; **be-dünyā-yı denī**, «alçaḳ dünyāya» dimekdür. Bā' ḥarfi ṣıladur. Maᶜlūm ola ki dünyānuñ her vechile dūn ve ehlinüñ ciger-ḫūn oldıġın görüp bilen ᶜārifler dünyānuñ kendülerden dūr oldıġını luṭf-ı Ḥaḳḳ ile añlayup:

لطف حق مارا ز دنیای دنی دارد دریغ

ورنه دنیارا دریغ از ما نمیدارد کسی

diyü buyurmışlardur. Yaᶜnī; Ḫudānuñ luṭfi bizi dünyā-yı denīden menᶜ ider; yoḳsa dünyāyı bizden bir kimse menᶜ eylemez dimekdür. İmdi maẓhar-ı luṭf-ı İlāhī olan dünyā-yı dūna rabṭ-ı ḳalb eylemez. Zīrā kendüde beḳā vü ḫulūd nā-būddur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ چون نه جاوید در وی بودنی ﴾ Çünki o dünyā-yı dūnda olmaḳda bāḳī degülsin. **Çūn**, ᶜillet içündür; «çünki» dimekdür. **Ne('i)**, fetḥ-i nūn-ı nāfiye ve resm-i hā' ve hā'dan ṣoñra ġayr-ı mektūb olan yā'-i ḫıṭāba dāll olan hemze ile «degülsin» dimekdür. **Cāvīd**, «bāḳī» dimekdür. **Der-vey**, «anda» dimekdür. Der, ẓarfiyyet [S197b] içündür. Vey, żamīrdür; dünyāya rāciᶜdür. **Būdenī**, āḫirindeki yā' ḫiṭāb içündür; maᶜnāsı «olmaḳlıġıñda» dimekdür. Pes dünyānuñ ᶜadem-i beḳāsını inkāra mecāl yoḳdur. Ve fenāya dā'ir mekr ü āli çoḳdur. Şöyle ki; iḥsānı lā-şey'dür ve kendüde olan ᶜaẓamet ü ḥükm ü salṭanat serīᶜu'z-zevāldür. Ve kim ki mekr ü ḥīlesine firīfte olup kendüye meyl ü maḥabbet eylediyse vāy aña dinmişdür. Nitekim bu nikātı taṣrīḥde Ḫᵛāce Ḥāfıẓ:

زمانه هیچ نبخشد که باز نستاند

مجور سفله مروت که شیشهٔ لاشی

شکوه سلطنت حکم کی ثباتی داشت

ز تخت جم سخنی مانده است و افسر کی

نوشته‌اند بر ایوان جنت الماوا

که هرکه عشوهٔ دنیا خرید وای بوی

buyurmışdur. Nitekim:

مده زنهار دل دنیای پر رنک

نه طهمورث بماند نه سیامک

dimişlerdür. Yaᶜnī; iy dil! Bu reng ile memlū dünyāya dil virme ki; [Ü191a] ne Ṭahmūres̱ ḳalur ne Siyāmek dimekdür. Ṭahmūres̱, ḥażret-i Ādem ᶜaleyhi's-selāmuñ ikinci baṭnda olan evlādındandur. Dünyāda ibtidā şāhlıḳ iden budur. Zūr-ı bāzū ile dīvleri żabṭ u rabṭ itdigi içün Ṭahmūres̱-i dīv-bend

dinmekle meşhūrdur. Ve Siyāmek daḫı nām-ı pādşāhdur ki dünyā herbirlerin tebāh itmişdür. Ve bundan böyle gelenler cümle gidecek ve bu fenā kendüleri mevt ile terk idecekdür. Nitekim:

Bu miḥnet-ḫāne-i dehri düzen evvel bozar āḫir

Bu bī-bünyād olan ḳaṣrı yapan evvel yıḳar āḫir

Ḫulūde çāre yoḳdur hīç iḳāmet niyyetin itme

Bu mihmān-ḫāneye iy dil ḳonan evvel göçer āḫir

dimişlerdür. İmdi dünyā-yı dūndan ḥulūl-i ecel-i mevᶜūd ile irtiḥāli yād idüp āḫiret içün tedārük-i zād itmek gerekdür. Nitekim:

Virildi çünki saña ᶜāriyet libās-ı vücūd

Dilā! Bu köhne ribāṭ içre itme fikr-i ḫulūd

Metāᶜ-ı dehrden iġmāż-ı ᶜayn ide gör

Yumulmadın bu cihānda henūz çeşm-i ḫumūd

Getürmedin yire arḳañ bu küşti-gīr-i felek

Ḫamīde-ḳāmet olup dā'im it rukūᶜ u sücūd

dimişlerdür. Pes ᶜālem-i dünyānuñ fenāsını fehm ve ᶜömr-i girān-māyenüñ bu fenā bāzārında ṣarfından ḥaẕer ü vehm itmek gerekdür. Zīrā ᶜömr didikleri ḳāfile-i serīᶜu's-seyrüñ ġubārı nümāyān degüldür. ᶜÖmrüñ leyl ü nehār cüfte ulaġıyla gitmesin, egle diyü *beyt*:

غبار قافله عمر چون نمايان نيست

دو اسبه رفتن ليل نهار را در ياب

buyurmışlardur. Nitekim *beyt*:

[S198a]عندليبى كه ز تعجيل بهار اكاهست

از شكر خند كل آوازه رحلت شنود

mıṣdāḳınca; taᶜcīl-i bahārdan āgāh olan bülbül, şeker-ḫand-i gülden rıḥlet āvāzesin gūş ider dimişlerdür. İmdi dehrüñ fenāsın ve ᶜömr-i ᶜazīzüñ seyr-i sürᶜat iḥtivāsın iẕᶜān idüp ve *beyt*:

باد دستانه مكن عمر كرامى را اسراف

انچه ارزان بتو دادند تو ارزان مفروش

müfādınca müsrifāne ᶜömr-i ᶜazīzi ṣarfdan ḥaẕer birle saña erzān virdikleri nesneyi erzān ṣatmayup, ḳıymet-i ᶜömri fehm ü idrāk ve aña göre libās-ı taḳvā-yı pāk ile ẓāhir ü bāṭını tanẓīf ü zeyn-i tābnāk ḳılmaḳ gerekdür. Zīrā libās-ı ḥayāt-ı müsteᶜāruñ encāmında ḫalᶜi āşkār ve ẓāhiri ne ḳadar pür-zīver ḳılsañ taṣfiye-i derūne dā'ir fevā'id-i envārdan ᶜārī idigi meşhūd-ı [Ü191b] ᶜayn-ı ehl-i iᶜtibārdur. Pes ẓāhir-ārāyānāsā ṣūret-perest olmaḳdan mücānebetüñ lüzūmını işᶜār içün nāẓım eyidür:

﴿ ظاهر خودرا ميارا اى فقير ﴾ İy faḳīr ü muḥtāc! Kendi ẓāhirüñi zeyn itme. **Ẓāhir-i ḫod-rā**, «kendi ẓāhirüñi» dimekdür. Ẓāhir, muḳābil-i bāṭındur. Murād; ṭaşrañı dimekdür. Bu mecmūᶜ-ı muḳaddem-i mefᶜūldür; fiᶜli «**me-yārā**»dur ki «ārāsten»den müştaḳḳ nehy-i ḥāẓırdur. Maᶜnāsı «bezeme» dimekdür. **İy**, ḥarf-i nidādur. **Faḳīr**, maᶜrūfdur. Pes bunda ẓāhirin zeyn itmege iḳtidārı olmayanı «me-

yārā» diyü nehyüñ bir maᶜnāsı olmadığından faḳīrden murād muḥtāc-ı Ḫudādur. Nitekim و اللهالغنی و انتمالفقراء naẓm-ı şerīfi bu maᶜnāda hüveydādur. Yāḫod taṣfiye-i derūndan lā'übāli olaraḳ libās-ı ṣūfiyye ile zīnet-i ẓāhire dil-beste ve kisvet-i şeyḫāne ile peyveste ṣūret-ārā murāddur ki bunlaruñ libās-ı ṣūrīleri perde-i ᶜaybdur ve kendülerüñ bī-kemāl oldıḳları bī-reybdür. Nitekim māhuñ ᶜayār-ı tāmmı zīr-i ebrde nümayāndur diyü *beyt*:

لباس پردهٔ عیبست بی کمالانرا

که زیر ابر نماید عیار ماه تمام

buyurmışlardur. Ḳaldı ki muḳteżā-yı rūzgār üzre ehl-i maᶜārifüñ libās-ı faḳrda bī-iᶜtibār ve zīnet-i ẓāhiri olmayan zamānede bī-revāc-ı bāzār oldıġı ḥasebiyle, zīnet-i ẓāhirüñ lüzūmını işᶜārda *beyt*:

غلط کردم نیفتادم بفکر ظاهر آرایی

بجای عقل در سر طرهٔ دستار یابستی

Yaᶜnī, ẓāhir-ārālıḳ fikrine düşmemekde ġalaṭ itdüm; başda ᶜaḳl yirine ṭurre-i destār gerek idi didikleri, meẕemmet-i ehl-i zamān içündür. Yoḳsa ẓāhir-ārālıġı fī-nefsi'l-emr midḥat içün degüldür. [S198b] İmdi zīnet-i ẓāhirden ḥaẕer gerekdür.

﴿ تا که بدر باطنت کردد منیر ﴾ Tā ki bedr-i bāṭınuñ münīr ola. **Tā ki**, maᶜrūfdur. Bu nüsḫaya göre bāṭını semāya teşbīh ile bedrden murād ḳalb olur. Ammā baᶜżı nüsḫada ki lafẓı yirine çü kelimesi vāḳıᶜ olmaġın **tā çü bedr**, «on dört gicelik ay gibi»; **bāṭınet**, «derūnuñ»; **gerded**, kāf-ı ᶜAcemī ile ṣayrūret maᶜnāsı içün olan «gerdīden»den müştaḳḳ mużāriᶜ-i müfred-i gā'ibdür. Maᶜnāsı «ola» dimekdür. **Münīr**, «żıyā virici» dimekdür; gerded fiᶜlinüñ mefᶜūlidür. Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ bundan murādı, dünyā-yı dūnda beḳā olmadıġı gibi libās-ı fāḫiresinde daḫı ṣafā yoḳdur. Zīrā libās-ı [Ü192a] dünyā ile ẓāhire zīnet virmek bāᶜis̱-i ḳasvet-i bāṭın u ẓulmetdür. Pes ẓāhirde olan zīneti terk itmedikce, bāṭın bedr-i münīr (ü) żıyādār olmaz dimekdür. Belki bāṭınuñ bedr-i münīr gibi olması, ẓāhirde olan libās-ı fāḫiruñ perīşānlıġına sebebdür. Nitekim Ṣā'ib:

از دل روشن علایقرا شود پیوند سست

ماه میسازد کتانرا پود و تار از هم جدا

Yaᶜnī; ẓāhirde olan peyvend ü ᶜalāyıḳ, dil-i rūşende süst ü perīşan olur. Zīrā māh-ı mīnānuñ żıyāsı, ḥasbe'l-ḫāṣṣa kettānuñ luḥmesini arışından cüdā ider didikleri maᶜnāya güvāhdur. Ḥattā kettān ḳısmı eger māhuñ żıyāsına dūçār olmasa ḳıyāmete dek çürimez idi dimişlerdür. Pes nāẓımuñ bu beytinde, ẓāhir ü bāṭın ve bedr ü münīr kelimeleri bu nikāte işāretdür. Ve bu beytde ṣūfiyāne bir işāret-i dīger daḫı vardur. Ḫulāṣası; seyr-i ẓāhirden ḥaẕer eyle ki seyr-i bāṭına güẕer eyleyesin dimekdür. Seyr-i ẓāhirden murād bu ᶜālem-i şehādete mensūb olan seyrdür ki ṭaşra gitmez. Ammā seyr-i bāṭın, āsmān-ı maᶜnevīdedür ki anuñ nihāyeti yoḳdur. Ve āsmān-ı maᶜnevī ḳalb ve ᶜaḳl ve rūḥuñ naẓargāhıdur. Ve bunuñ seyri, semāvāt-i sebᶜadan ᶜālīterdür. Zīrā ḳalb ve rūḥuñ seyrleri maᶜa'llāh ve fi'llāhdur. Ve bu seyrüñ herbir seyrden aᶜlā idigi bī-iştibāhdur. Pes bu seyr ile semā'-i bātın, bedr-i kāmil gibi münīr olmaḳ sīretine rāġıb olan, sā'ir

mā-sivānuñ ṣūret-i zībāsına ṭālib olmamaḳ gerekdür. Yaʿnī zīnet-i ẓāhirden dūr oldıġuñ gibi, ẓāhiri müzeyyen olan ṣuverden daḫı mehcūr ol dimekdür. Nitekim nāẓım raḥimehu'llāh eyidür:

﴿ طالب هر صورت زيبا مباش ﴾ Her zībā-ṣūretüñ ṭālibi olma. **Ṭālib**, maʿrūfdur. **Her**, ʿumūmiyyeti müfīddür. [S199a] **Ṣūret**, «her şey'üñ temās̱īli»ne dirler. **Zībā**, «güzel ve yaraşıḳ» maʿnālarınadur. **Me-bāş**, «olma» dimekdür. Pes bundan murād, ṣūret-perest olma dimekdür. Zīrā mes̱elā ādem, ṣūret-i maḥż ile insān-ı kāmil olamaz. Belki sīret ile olur. Ve naẓar ise sīret-i pāk ü niyyet-i tābnākedür ki nitekim: ان الله لاينظر الى صوركم ولا الى اعمالكم بل ينظر الى قلوبكم و نياتكم ḥadīs̱-i şerīfi bu maʿnāya güvāhdur. Ve bu maʿnāyı beyānda *mıṣrāʿ*:

Naḳş-ı gülden es̱er-i būy-ı ḥaḳīḳat gelmez

dimişlerdür. Yaʿnī mes̱elā dīvārda menḳūş olan ṣūret-i bī-cān-ı insāndan me'āl [Ü192b] añlanmadıġı bu mıṣrāʿuñ mażmūnından hüveydādur dimekdür. Pes her ṣūretde bihter olan, maʿnāda ʿālī-ḳadr olmadıġını ḥażret-i Mevlānā *mes̱nevī*:

وصف صورت نيست اندر خامه‌ها

عالم و عابد بود در نامه‌ها

mażmūnıyle is̱bāt itmişdür. Yaʿnī; es̱er-i ḫāme olan nāmede ṣūreti tavṣīf yoḳdur. Belki sīreti taʿrīf vardur. Zīrā bir kimesneyi vaṣf murād olındıḳda, evṣāf-ı ḥamīdesi yazılur. Yoḳsa ṣūret-i cemīlesi naḳş olınup gönderilmez. Meger ki mürsil ile mürselün ileyh, ehl-i ṣūretden naḳḳāş olalar, intihā. Ve ḥukemā bu maʿnāyı tems̱īlde eyitmişlerdür ki mü'min bir altun ṣanem bulsa anı büt-perest içün alıḳoymayup, der-ḥāl anı āteşe ilḳā birle ṣūret-i ʿāriyetin ḫalʿ ider. Zīrā ṣūretlik andan ḥāṣıl olacaḳ menfaʿate māniʿdür. Pes mü'min-i ʿārif ḳaçan bir nā-maʿḳūl ṣūreti görse der-ḥāl ānuñ żımnında menāfiʿ var mı yoḳ mı diyü aña naẓar ider. Eger menāfiʿi mutażammın ise ḳābiliyyeti ḥasebiyle ṣūretā olan ḳubḥını izāle idüp zer-i ḫāliṣ gibi anuñ maʿnāsını aḫẕ ider. Ve illā ṣūreti, dünyā gibi bī-maʿnā ise zīnet-i ẓāhirine aldanmayup anı derece-i iʿtibārdan ısḳāṭ ider dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

Lafẓ ger rāst buved yā kecrek

Hīç ḳayırmaz bize maʿnāsı gerek

didiklerinüñ maʿnāsı bu beyān üzredür. Ve daḫı mes̱elā ḥacca ʿazm iden Hindī vü Rūmī vü Ḥabeşīnüñ rengine baḳılmayup, cihet-i ʿazmine naẓar olınur. Ve ol ʿāzim-i Beyt-i ḥarām her ne ḳadar ṣūretde siyāh-endām ise de anı ṣaḥīfe-i iʿtibārda beyāż oḳurlar. Ḫulāṣa her ṣūret-i zībā, naẓar u ṭalebe sezā degüldür dimişlerdür. Ve nāẓımuñ bu mıṣrāʿında, ḥubb-i mecāz ile her ḥüsn-i mecāzīye ṭālib olma dimege īmā vardur. Bu daḫı icmālen beyāna muḥtācdur. Budur ki; ḥubb didikleri, ḥüsn ü iḥsāndan mutaṣavver olan muvāfıḳ nesneye nefsüñ meylinden ʿibāretdür. Ve ʿışḳ didikleri; [S199b] ḥüsn ü iḥsān üzerine müfriṭ ü ġālib olan meylden ve daḫı ḥüsn ü iḥsāndan her birleri gāh baṣar ile ve gāh ḳalb ile idrāk olınur. Ve ḥubb-i meẕkūr ḥüsn ü iḥsāna tābiʿ olur. Pes Ḥaḳḳ ḥaḳḳında bunlaruñ kemālleri ḥaḳīḳatdür. Zīrā Ḥaḳḳdan nefy ü intifāsı ṣaḥīḥ degüldür. Ammā ṣıfāt-ı ḫalḳ, s̱enb-i müsteʿār menzilesindedür. Ṣıfāt-ı ḫalḳuñ mecāziyyeti bu cihetdendür. Ve mecāz daḫı iki ḳısm üzredür. Bir ḳısmı nefsānīdür. ʿAlāmeti; muḥibbüñ çoḳ çoḳ şemā'il-i

maḥbūbı taᶜaccüb eylemesi ve riḳḳat ṣāḥibi olması ve maḥbūbınuñ [Ü193a] mā-ᶜadāsından münḳaṭıᶜ olması gibi nesnelerdür. Anuñçün المجاز قنطرة الحقيقة dimişlerdür. Ve bir ḳısmı ḥayvānīdür ki lez̠z̠et-i ᶜācileyi taḥṣīlde ᶜāḳıleyi istiḫdām üzre nefs-i emmāreye muᶜāvenet ve ekẟer-i aḥvālde ḥaḳīḳaten ve ḥükmen fısḳ u fücūra muḳārenet eyler. Naẓm:

İsm-i dil-ber ᶜaceb ṭılısm oldı

Anda ᶜışḳ ehli iki ḳısm oldı

Kimi dāl ile lāmını gözler

Kimi bā ile rāsını özler

Kim ki ḳaldurdı aradan lāmı

Oldı ᶜışḳ ehlinüñ o bed-nāmı

İmdi dünyā gibi her bir bī-ḥüsn ẕātı olan ṣūret, neḳadar ẓāhirde pür-zīnet ise de aña ṭalebkār olma ki fānī-i bī-maᶜnā ve ṭālibi hemīşe ḫalḳa rüsvādur. Pes varṭadan ḫalāṣ murād idüp ḥarfinüñ üzerine bir kimse vażᶜ-ı engüşt eylemesin diyen kimse burada nigīn gibi sādelikden nāşī her naḳşa vücūd virmemek gerekdür diyü *beyt*:

اکر خواهی که نکذارد کسی انکشت بر حرفت

بهر نقشی مده از سادکی تن چون نکین اینجا

diyü buyurmışlardur. Pes:

﴿ در هوای اطلس و دیبا مباش ﴾ Aṭlas dībā hevāsında olma. **Der**, ẓarfiyyet içündür. **Hevā-yı aṭlas**, iẓāfetle «aṭlas maḥabbetinde» dimekdür. Hevā, bunda meyl ü maḥabbet maᶜnāsına ᶜArabīdür. Aṭlas, maᶜrūf sāde ṭoḳınmış ḳumāşuñ adıdur. Bunda murād budur. Ve felek-i tāsiᶜuñ ismidür. Felek-i meẕkūruñ kevākibden ḫulüvvi sebebiyle aṭlas dinmişdür. Nitekim:

Elüme girse idi aṭlas-ı çarḫ-ı gerdūn

Pārelerdüm anı erbābına ṭonluḳ ṭonluḳ

beyti bu maᶜnācadur. Ve daḫı bir kātibüñ ismidür. Ve daḫı bī-lıḥye olan racül-i sāde-rūya aṭlas dirler. (...) [S200a] **U(ve) dībā**, aṭlas üzerine maᶜṭūf, altun ve gümüş ile ṭoḳınmış ḥarīr, ḳumāş-ı maᶜrūfdur. **Me-bāş**, «olma» dimekdür. Maᶜlūm ola ki kāla-yı fānī hevāsında olmaḳ, insānı der-beder ġarīḳ-ı baḥr-i keder itdiginden mā-ᶜadā ḳalb-i ṭālibi maḳhūr u giriftār-ı dām-ı kibr ü ġurūr ider. Anuñçün rūşen-dil olan [Ü193b] kāmiller bu tekellüfden āzāde ve bu hevādan sāde-dillerdür. Nitekim Ḫᵛace Kelīm eyidür:

نیست جز ترک تکلف زینت روشن دلان

کر لباس اطلساست آیینه عریان بهترست

Yaᶜnī; rūşen-diller içün terk-i tekellüfden ġayrı zīnet yoḳdur. Görmez misin ki libās-ı aṭlas daḫı olsa āyīne-i bī-cāme bihterdür dimekdür. Pes rūşen-dil olanlar, āyīnenüñ hiçbir cemāle dil-bend olmadığı gibi firīfte-i reng u būy degüllerdür. Nitekim Ḫᵛāce-i mūmā-ileyhüñ *beyt*:

روشندلان فرفتهٔ رنک و بو نیستند

آیینه دل بهیچ جمالی نبسته است

beyti bu beyāna şāhiddür. Ḫulāṣa-i kelām, nīk-bāṭın olan ārāyiş-i ẓāhir ḳaydında olmaz. Mes̱elā gülistānuñ derūnı gül ü ġonce ve ezhār-ı gūn-ā-gūn ile meşḥūn oldıġından, dīvārı naḳş-ı naḳḳāşa muḥtāc degüldür. Nitekim Kelīm:

نباشد نیک باطن در پی ارایش ظاهر

نقاش احتیاجی نیست دیوار کلستانرا

dimişlerdür. Pes ẓāhirin zeyn iden eks̱er müstaġraḳ-ı baḥr-i deyn ve mürtekib-i ḥarām ve ġurūr ile ḫırām mis̱llü ās̱āmdan ḫālī olmayup, her bār ittibāᶜ-ı hevā' ü heves ve iḫtiṣāṣ-ı ārzū-yı nefs olmaġın nāẓım sebeb-i fikr-i ārāyiş olan hevā-yı nefsānīden ḥaẕer ve Ḫudānun ḳulluġın iḫtiyār ile ᶜömrüñi güẕer ḳıl dimek beyānında eyidür:

﴾ از هوا بکذر خدا را بنده باش ﴿ Ārzū-yı nefsden geç ve Ḫudāya bende ol; yaᶜnī ḳullıġı yirine getür. **Ez-hevā**, «teleẕẕüẕāta meylden» dimekdür. **Bügẕer**, bā'-i zā'ide ile emr-i ḥāżırdur; «geç» dimekdür. Maṣdarı «güẕāşten»dür. **Ḫudā-rā**, «Allāhu ẕü'l-celāle» dimekdür. Bu kelime muḳaddem-i mefᶜūldür. **Bende**, «ḳul»; **bāş**, «ol» dimekdür. Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ hevāyı terk eyle didigi muṭlaḳdur. Pes mıṣrāᶜ-ı s̱ānī ḳarīnesiyle bunda esbāb-ı tecemmül ḳaydında olma dimegi murād, muṭlaḳ żımnında muḳayyedüñ ẕikri ḥasebiyledür. Yoḳsa Ḥudāya ᶜalā-vechi'l-kemāl ḳulluḳ herbir hevā vü hevesi terke mevkūfdur. Belki terk-i hevā ᶜayn-i ḳulluḳdur. İmdi āzādelikde ᶜubūdiyyet-i Ḥudā bāᶜis̱-i [S200b] emān-ı her dü-serādur. Nitekim:

بندکی کردن پندیدست باازادکی

سرورا خط امان شد از خزان استادکی

dinmişdür. Yaᶜnī; āzādelik ile pā-ber-cāy-ı maḳām-ı ᶜubūdiyyetde ḳıyām, pesendīde-i ehl-i ḥikmetdür. Zīrā serv-i āzādenüñ bu vechile ḳıyāmı kendüye ḫazān-ı rūzgārdan [Ü194a] ḫaṭṭ-ı emān olmışdur dimekdür. Ḳaldı ki terk-i hevā üzre bende-i Ḫudā olan merdān-ı İlāhī her ne ḳadar maẓhar-ı mevhibe ve nā'il-i tecemmülāt-ı nā-mütenāhī olsalar ve rişte gibi ser-ā-pā pençe-gevher(?) ḫarīṭalügin bulsalar yene kendi nefsleri üzerine nāza dem-sāz ve faḫrete āġāz ḳılmazlar. Nitekim bu erbābdan bir merd-i kāmil dimişdür:

بر خویش نمی نازم از اسباب تجمل

چون رشته سراپای اکر در کهر افتم

Ve nāẓımuñ terk-i hevāyı ᶜubūdiyyet-i Ḫudāya maḳrūn ḳıldıġı, terk-i hevā ile bende-i Ḫudā olan ṣūretā her neḳadar gedā olur ise maᶜnāda şāh-ı vālā-ḳadrdur dimege īmā vardur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

توانی کوس شاهی زد در آفاق

اکر صائب خدارا بنده باشی

didigi bu maᶜnāya güvāhdur. Ve terk-i hevā ile ᶜalā'iḳdan göñül ḳoparanlaruñ kendi yüklerin menzil-i maḳṣūda ulaşdurdıḳları beyānı Ṣā'ib:

اکر دل از علائق کنده باشی

بمنزل بار خود افکنده باشی

mażmūn-ı laṭīfinden bī-iştibāhdur. Ve terk-i hevā nefsi ḳahr itmedikce ve ṭūl-i emeli terk ile ᶜubūdiyyet yolına gitmedikce mümkin degüldür. İttibāᶜ-ı hevā, ġāyet-i fenādur. (...[S201a, Ü194b]...) Hevā-yı nefs ü hevesüñ mülāyim ü muḳteżāları olan cāme-i fāḫiri terk ile dāfiᶜ-i ḥarr u berd olan gūşe-i ḥucrede inzivā vü setr-i ᶜavret idecek ḫırḳa vü sedd-i cūᶜ ḳadar luḳmeya ḳanāᶜat ile bende-i Ḫudā olanuñ levāzımıñ beyān żımnında nāẓım eyidür:

﴿ زندکی می بایدت در ژنده باش ﴾ Saña dirlik gerek ise yamalu ṭonda ol. **Zindegī**, kesr-i zā'-i ᶜArabī ile «dirilik» dimekdür ve ᶜArabīsi «ḥayāt»dur. Zinde, beş maᶜnāya gelür: Evvelā, «diri» ki ᶜArabīsi «ḥayy»dur. Bunda murād budur. Ve āḫirinde hā'-i resmī bulınmaġın āḫirine dāḫil olan yā'-i vaṣfīnüñ mā-ḳabline bir kāf-ı ᶜAcemī gelmişdür. Kāf gelmegile hā'-i resmī ḫaṭṭdan ḥaẕf olınmışdur. S̱āniyen, «faḳīr»; s̱ālis̱en, Ṣıfāhānda bir nehrüñ adıdur ki aña «zinde-rūd» dirler. Rābiᶜan, «büzürg»; ḫāmisen, Tūrān pehlevānlarından bir mübārizüñ ismidür. Muḥkem ceng itmekde meşhūr olmaġın aña «zinde-rezm» dimişlerdür. Böyle iken Rüstem kendüyi bir müşt ile helāk eylemişdür. **Mī-bāyedet**, «saña gerek ise» dimekdür. Bunda şarṭ edātı muḳadder olmaḳ ḥasebiyle rūşendür; tā ki mā-baᶜdi cezā ola ki budur. **Der-jende bāş**, «yamalu ṭonda ol» dimekdür. Der, ẓarfiyyet içündür. Jende, fetḥ-i zā'-i ᶜAcemī ile birḳaç maᶜnāya gelür: Evvelā, «yamalu ṭon»; s̱āniyen, «köhnelenmiş cāme ve mefrūşāt-ı köhne»; s̱ālis̱en, «yırtılmış libās u firāş» ve sā'irdür. Bu maḳāmda bu maᶜānīnüñ eks̱eri mülāyimdür. Ḫulāṣa; «libās-ı fuḳarāda ol» dimekdür. Maᶜlūm ola ki ṣıdḳ u iḫlāṣ ile cāme-i muraḳḳaᶜ u libās-ı köhnede olanuñ ḳalbi ḥayāt-ı ebedī vü ṣafā-yı sermedīde olup, vuṣūl ila'llāh ḥāṣıl ider. Zīrā bu ṣıfat ᶜāşıḳ-ı ḥaḳīḳīler kārıdur ki ẓāhirleri cāme-i zībādan ᶜārīdür. Pes bunlaruñ maᶜşūḳı Ḥayy u Bāḳī olmaġıla ᶜışḳ-ı ḥaḳīḳīde kendüler daḫı her bār zindelerdür. Nitekim [S201b] ḥażret-i Mevlānānuñ *mes̱nevī*:

عشق زنده در روان و در بصر

هر دمی باشد ز غنچه تازه تر

diyü buyurdıġı bu beyāna şāhiddür. Yaᶜnī; ᶜışḳ-ı ḥaḳīḳī ile ḥayy olan ᶜāşıḳuñ ᶜışḳı cānda vü baṣardadur ki ās̱ār-ı maḥbūbı müşāhededen [Ü195a] baṣar-ı ᶜāşıḳ leẕẕet vü cān-ı pür-şevḳ viṣāli ile ẕevḳ u ḥalāvet bulmaġın her nefes ġonceden tāze vü ter olur. Ammā ᶜışḳ-ı mecāzī tende oldıġından ᶜāşıḳ-ı mecāzī ten-perver ve cāme-i zībā fikriyle der-be-der oldıġından mā-ᶜadā maḥbūb-ı mecāzīnüñ ḥüsni fānī vü pejmürde ve baᶜde'z-zevāl efsürde olmaḳ iᶜtibāriyle ḥayātda iken mürde ḥükmindedür. Pes neyl-i ḥayāt-ı ebedī, meyl-i maḥbūb-ı ḥaḳīḳī ile ışḳ-ı sermedīdedür. Böyle olan merdān-ı İlāh, cāme-i muraḳḳaᶜdan nefret ü ikrāh ḳılmazlar. Nitekim ᶜAliyyü'l-Ḳārī Şerḥ-i ᶜAynü'l-ᶜİlmde eyidür: Ḥażret-i ᶜÖmer-i Fārūḳ rażıya'llāhu ᶜanh mesned-ārā-yı ḫilāfet iken ḳamīṣında üç yama ve ḥażret-i ᶜAlī kerrama'llāhu vechehū revnaḳ-efzā-yı serīr-i emāret iken pīrāheni bī-āstīn ve ṭoḳuz yirinde ruḳᶜa ile muraḳḳaᶜ idigi meşhūr-ı miyāne-i evliyādur, intihā. Ve bu vechile cāme-i evliyāda olanlarun rütbe-i vālālarını ancaḳ Ḫudā bilür. Ve bu ḳıyāfeden kendülere hezār iᶜtibār ḥāṣıl olur. Nitekim:

درویش‌را از خرقهٔ صد پاره نیست عار

محضر بقدر مهر بود صاحب اعتبار

mażmūnından anlaruñ şān-ı ᶜālīleri āşkārdur. Ve nitekim:

لباس کهنه قدر دردمندان کم نمیسازد

اکر جوهرشناسی تیغ را عریان تماشا کن

müfādı üzre cāme-i köhne ḳadr-i merdānı pest eylemez. Eger cevher-şinās iseñ tīġa ᶜuryān temāşā eyle didikleri bu maᶜnayı is̱bātda bedīdārdur. Pes imdi sīret-i merdāna sālik iseñ:

❬ خرقۀ پشمینه را بردوش کن ❭ Yüñe mensūb ḫırḳayı be-dūş eyle; yaᶜnī ḫırḳa-pūş ol. **Ḫırḳa**, ḫā'-i muᶜceme ile cāme-i dervīşāndur ki eks̱er yamalu olmaġın aña Fārisīde cāme-i delḳ ve cāme-i muraḳḳaᶜ ve bādāme dirler. Āḫirindeki hemze mā-baᶜdine iżāfet ecliyçündür. **Peşmīne**, «yüñden örülmiş ve yüñe mensūb» dimekdür. Zīrā peşm, fetḥ-i bā'-i ᶜAcemī ile ḳoyundan ve ḳuzudan ḳırḳılan yüñdür ki ᶜArabīsi «ṣūf»dur. Āḫirindeki yā' nisbet içündür. Yüñden ṭoḳınmış ve işlenmiş her ne olur ise peşmīn dirler. Nūn nisbet-i mez̠kūruñ mübālaġası içündür. Hā ḥarfi, te'kīd-i maᶜnā-yı nisbet içündür. Pes ḫırḳa-i peşmīne ile taḳyīd ᶜādet-i libās-ı fuḳarāya binā'endür. [S202a] Yoḳsa köhne kirbās ile ḳāniᶜ olana yene ḫırḳa-pūş dinür. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Ber-dūş kon**, «omuz üzre eyle» dimekdür. Murād; libās-ı fuḳarā ile istīnās eyle dimekdür. Nitekim nesi var ise egninde olan dervīş-i bī-nevāya [Ü195b] Fārisīde «ḫāne ber-dūş» dirler. Pes ṣūret-i fuḳarāda olan ḫırḳa-pūş içün sīret-i ᶜāşıḳīn, dünyāda nā-murādlıḳ şarābın nūş itmekdür. Nitekim nāẓım eyidür:

❬ شربتی از نامرادی نوش کن ❭ Murādsızlıḳdan bir şerbet nūş eyle. **Şerbetī**de yā' vaḥdet içündür. Şerbet maᶜrūfdur. **Ez-nā-murādī**, «murādsızlıḳdan» dimekdür. Āḫirindeki yā' maṣdariyyedür. Nā-murād ile nā-kām maᶜnāda birdür; nā'il-i maḳṣūd olamayana ıṭlāḳ olınur. Nūş, bunda «içmek» maᶜnāsına ism-i maṣdar olmaḳ rūşendür. Zīrā nūş lafẓı sekiz maᶜnāya gelür: Evvelā, «bāde içmek» maᶜnāsınadur ki ᶜīş ü nūş dirler. S̱āniyen, «bal ve şeker ve eşribe-i şīrīn»dür. S̱ālis̱en, «tiryāk u pādzehr»; rābiᶜan, gūşīden gibi «işitmek» maᶜnāsınadur. Ḫāmisen, emr-i ḥāżır ve vaṣf-ı terkībīde vāḳıᶜ olur; bāde-nūş gibi. Sādisen, «bāde içmek» maᶜnāsına ism-i maṣdar olur. Sābiᶜan, «çam aġacı»; s̱āminen, «laṭīf ü ḫoş-meze olan nesne»dür. Pes **nūş kon**, «iç» dimek olur. Maᶜlūm ola ki nāẓım bunda zühd-i ekmele īmā buyurmışdur. Zīrā zühd üç ḥurūfdan mürekkebdür. Zā ile zīnet-i dünyā vü cāme-i zībāyı terk ve hā ile hevā vü heves ve ārzū-yı nefsi terk ve dāl ile dünyā vü mā-fīhāyı terk itmeyen zāhid-i ḥaḳīḳī olamaz dimişlerdür. İmdi nāẓımuñ bu beyte degin bu nikāte dā'ir ebyātınuñ işāreti āşkārdur. Pes nā-murādlıḳ şerbetin nūş itmek, cümle ārzū-yı nefs ü lez̠z̠āt-ı dünyāyı ṣıdḳıle terkden ᶜibāretdür. İmdi ḫırḳa-pūş olan böyle olmaludur. Ve illā bu zamānede şekl ü cilāya giren ehl-i dünyāya; düzd-i ṣūret ve ḥoḳḳa-bāz-ı bī-ḥayā dirler. Nitekim:

شرمم از خرقۀ آلوده' خود می اید

که برو یاره بصد شعبده پیراسته‌ام

Yaᶜnī; levs̱-i riyā ve çirk-āb-ı ḥubb-i dünyā ile mülevves̱ olan ḫırḳamdan baña ḥayā ḥāṣıl olur. Zīrā anuñ üzerini yüz ḥoḳḳa-bāzlıḳ yāreleriyle zīnet itmişim dimekdür. Pes merdlik daᶜvāsında olan bu ṣūretden pāk-sīret gerekdür dimege daḫı işāretdür. Ve böyle oldıḳca murādāt-ı ᶜuḳbā ḥuṣūl-pez̠īr olmaz

dimişlerdür. Ve sīret-i ʿārifān daḫı budur ki beyān olındı. (...[S202b, Ü196a]...) Ve daḫı nāẓımuñ bu mıṣrāʿında bir maʿnā-yı laṭīf-i dīgere müsāʿade vardur. Budur ki: İy ḫırḳa-pūş olan kimesne! Bir nā-murāddan bir şerbet nūş eyle. Yaʿnī bir merdān-ı İlāhīden dāmen ṭutup, anuñ cām-ı terbiyesin nūş eyle ki sen daḫı merdān-ı Ḫudādan olasın dimekdür. Maʿlūm ola ki meşāyıḫ-ı ṣūfiyye, merdān-ı Ḫudāya şarāb-ı Ḥaḳḳ tesmiye itmişlerdür. Nitekim ḥażret-i Mevlānānuñ *mes̱nevī*:

آن شراب حق ختامش مشكناب

باده را ختمش بود كند عذاب

buyurmışdur. Murādı merdān-ı Ḫudāyı medḥdür. Yaʿnī; merdān-ı İlāhī ol şarāb-ı Ḥaḳḳdur ki anuñ ḫitāmı misk-i nābdur. Pes bu şarābdan nūş iden şarāb-ḫᵛārlaruñ ḫātimeleri ḫayr u saʿādet ü aʿmāl ve neş’e-i dā’imī ile ʿanber-nis̱ār olmağın bu şarābuñ ḥaḳḳında فليتنافس المتنافسون dinmek elyaḳ ve şarāb-ḫᵛārān içün مثل هذا فليعمل العاملون ẕikr olınmaḳ eḥaḳḳdur. Ammā ṣūret uğrıları olan murdār-ḫᵛārlar, bāde-i şeyṭān ve mādde-i ʿıṣyāndurlar. Anlaruñ ḫātimeleri feżāḥat ü ʿaẕāb u ʿuḳūbetdür. Ve meşreblerinden şāriblerüñ ʿāḳıbeti nedāmet ü ḥasretdür. İmdi ḥüsn-i ḫitām ister iseñ şarāb-ı Ḥaḳḳ didikleri merdān-ı [S203a] İlāhī meşreblerinden şārib ve aʿmāl-i ḫāliṣayı kāsib ol. Ve illā tebdīlü’ş-şekli li-ecli’l-ekmel meşreblerinden şārib olur iseñ sū’-i ḫitāma ḳarīn ve hem-rāh-ı şeyṭān-ı laʿīn olursın dimekdür. Anuñçün nāẓım, ḫırḳā-i peşmīne ile ẓāhiri zeyn itmegüñ şarṭ-ı muḳaddemin beyān żımnında eyidür:

﴿ اى كه در بر ميكشى پشمينه را ﴾ İy şol kimse ki sīneye ḫırḳa-i peşmīneyi çekersin! Yaʿnī; iy ḫırḳa-pūş olan kimesne! dimekdür. **İy ki**, «iy kimse» dimekdür. **Der**, żarfiyyet-i mecāzī içündür. **Ber**, aṣl-ı maʿnā-yı mevżūʿun lehi «sīnenüñ iki yanları»dur. Ve sīne maʿnāsına müstaʿmeldür. Bunda murād maʿlūmdur. **Mī-keşī**, mużāriʿ-i müfred-i muḫāṭabdur; «çekersin» dimekdür. **Peşmīne-rā**, mefʿūldür. Maʿnā «ḫırḳa-i peşmīneyi» dimekdür. Kes̱ret-i istiʿmāl ile peşmīneden murād; cāme-i dervīşān olan maʿrūf libāsdur. Nitekim *ḳıṭʿa*:

كسى كو خموشست و پشمينه پوش

ميان شياطين سروشى كند

نه بينى كه از جمله ميوه ها

[Ü196b]به انست كه پشم پوشى كند

beytinde vāḳıʿdur. Yaʿnī; şol kimse ki ḫamūş u peşmīne-pūşdur, yaʿnī ḫırḳa-pūşdur; şeyāṭīn-mis̱āl olan nā-dān miyānelerinde gūyā meleklik ider. Görmez misin ki cümle mīvelerden aʿlāsı peşm-pūş olandur dimekdür. İmdi iy ḫırḳa-pūş olmaḳ murād iden kimesne:

﴿ پاك ساز از كبر اول سينه‌را ﴾ Evvelā sīneyi kibrden pāk düz. **Pāk sāz**, «pāk düz» dimekdür. **Ez-kibr**, «kibrden» dimekdür. Kibr, nefsi āḫaruñ üzerine ziyāde görmege dirler. Ve kibri iẓhāra tekebbür dirler. Tekebbür gahī Ḥaḳḳda müstaʿmel olmağın, kendü ile Ḫudā tavṣīf olınur. Nitekim esmā’-i celālüñ birisi «Mütekebbir»dür. Ammā istikbār bāṭıla maḫṣūṣdur; aṣlā Ḥaḳḳda müstaʿmel olmaz. Nitekim şeyṭāna «mütekebbir» dinmişdür. **Evvel**, maʿrūfdur. **Sīne-rā**, «sīneyi» dimekdür. Bu lafẓ sāz kelimesinüñ

mefᶜūlidür. Bunda sīneden murād; derūn-ı sīnede olan ḳalb ve bāṭındur. Maᶜlūm ola ki kibr ü tekebbür şerᶜan ḥarāmdur. Ve ḥurmeti edille-i şerᶜiyye ile s̱ābitdür. Nitekim ḥurmetine binā'en dinmişdür:

کریبان تو طوق لعنت تست

اکر از کبر و عجب کنده باشی

Yaᶜnī; girībanuñ saña laᶜnet ṭavḳıdur, eger ᶜucbden memlū olasın dimekdür. Ve bu beytüñ tafṣīli; şeyṭān-ı laᶜīnüñ kibr ü ġurūrı sebebiyle maẓhar-ı laᶜnet-i ebedī oldıġından nümāyāndur. Ve mütekebbirüñ menzili nīrāndur. Nitekim ḥadīs̱-i ḳudsīde: [S203b] لكبرياء ردائى والعظمة ازارى فمن نازعنى فى واحد منهمافقذفته فى النار vārid olmışdur. Ve kibrüñ esbābları kes̱īredür. Mes̱elā, ᶜilm ve ᶜamel ve veraᶜ ve ḥaseb ve neseb ve cemāl ve māl ve ḳuvvet ve evlād ve etbāᶜ ve aḥbāb u kibāra istinād ve ḥıḳd ve ḥased ve riyā ve ems̱ālleridür. Ve ḫāṣṣaten ḫırḳa-pūşānı kibre düşüren eks̱er ᶜilm ü ᶜirfānı ve veraᶜ u ᶜamel ü riyādur. Ḥattā ḫırḳa-i fuḳarāda iken bu mis̱llü nesnelere ittikā ile ālūde-i kibr ü ġurūr olan müzevvirlere «düzd-i ṣūret ve mār-sīret» dimişlerdür. Ṣūret uġrısı oldıḳları arḳada olan ḫırḳa-i mütevāżıᶜlar libāsı iken, ḫırḳa altında kibr ü istikbār cübbesin iḫtifā ḳıldıḳlarıdur. Bu mis̱llü kimesnenüñ şeyḫ u dervīşligi, serīᶜan başını bir belāya dūçār ve beyne'n-nās kendüyi ḫaḳīr ü ḫᵛār ider. Nitekim:

از رعونت زود بر دیوار می آید سرش

میکند هرکس که خورشید دامن بر زمین

dinmişdür. Yaᶜnī; her kimse ki ḫurşīd gibi zemīn üzre dāmen-keş-i kibr ü ġurūr olur, ruᶜūnetden nāşī anuñ başı serīᶜan dīvāra gelür. Murād maᶜlūmdur. Ve bu bābda ولا تمش فى الارض مرحا el-āyeh naẓm-ı ᶜaẓīmü'ş-şānınuñ mażmūn-ı şerīfi tamām burhāndur. Ve mār-sīret oldıḳları, ẓāhir-i cāmeleri post-ı mār gibi yamalar ile münaḳḳaş ve şekl-i şeyḫānede tezvīrāte ᶜarż eyledikleri pīç ü tāb-ı şehādetile kec-reviş ve derūnları zehr-i ḥıyel ile müşevveş oldıklarıdur. Ve kendiler ẕātında mār gibi kec-reftār iken daᶜvā-yı kerāmet ve iddiᶜā-yı meşīḫat ile ṣāḥib-i beyᶜat geçinüp, mār gibi mülāyemet göstererek baᶜżı efsūn ile mār-gīrlige iᶜṭā'-i iẕn ile işrāb-ı şerbet eylerler. Bu ḥīlelerin inkār idene, ᶜulüvv ü istikbārından nāşī mār gibi çöküp üzerine atılurlar. Ve zehr-i ḥīle ile anı ledġ u ihlāke ḳaṣd iderler dimişlerdür. Pes kibrüñ herkes ḥaḳḳında ḫuṣūṣıyle ḫırḳa-pūşān ḥaḳḳında dünyevī vü dīnī żarar-ı kes̱īri [Ü197a] oldıġından nāẓım, sīneyi evvel kibrden pāk eyle diyü taṣfiye-i bāṭınuñ taṣfiye-i ẓāhir üzerine taḳdīmiyle emr itmişdür. Zīrā cümle-i aḫlāḳ-ı ẕemīmenüñ kibr eşeddidür. Ve żarar-ı dīnī cihetiyle belāsı kes̱īr ve izālesi ᶜasīrdür. (...[S204a]...) Ḫulāṣa enāniyyet ile kibr ü ġurūr kāfirde efzūn ve mütekebbirüñ ḥāli dīger-gūn olmaġın, dīndār olan dervīşde kibr olmasun diyü buyurmışdur. Ḳaldı ki sā'ir nāsı kibr belāsına düşüren eks̱er bāᶜis̱-i ḥırmān-ı devlet-i ᶜuḳbā olan zīnet-i dünyā olmaġın nāẓım beyānına taṣaddī idüp buyuracaḳdur. Ḫulāṣa-i kelām, kişinüñ her neḳadar saᶜd u devleti efzūn olur ise kibr ü naḫvetden pāk olmaḳ lāzımdur. Ḥattā sāyesi bāᶜis̱-i saᶜādet olan hümā ḳuşınuñ rızḳı üstüḫᵛān olmasınuñ ḥikmetini beyānda erbāb-ı işāret ve eṣḥāb-ı fıṭnatuñ kelāmı üzre; maġz-ı hümādan naḫvet-i saᶜādet be-der ola diyü üstüḫᵛān-ḫᵛār olmaḳda seg ile hümāyı şerīk ḳılmışlardur. Nitekim:

تا نخوت سعادت بیرون رود ز مغزش

با سک شریک روزی کردند ازان همارا

beyti bu maᶜnāyı mübeyyendür.

﴾ کر همی خواهی نصیب از آخرت ﴿ Eger āḫiretden dükeli naṣīb dilerseñ. **Ger hemī ḫᵛāhī**, «eger dükeli dilerseñ»; **naṣīb**, «ḥıṣṣa ve ḥaẓẓ» maᶜnāsınadur; ᶜArabīdür. **Ez-āḫiret**, «ḳıyāmetden» dimekdür. Baᶜżı nüsḫada «ez» lafẓı bulınmamaġın naṣīb lafẓı āḫirete mużāf ḳılınmışdur. Ḫulāṣa-i kelām, eger niᶜam-ı ġayr-ı müşābihe ḳıyāmetden behredār olmaḳ maḳṣūduñ ise:

﴾ رو بدر کن جامهای فاخرت ﴿ Yüri fāḫir libāslaruñı ṭaşra eyle. **Rev**, fetḥıle üç maᶜnāya gelür: Biri emr-i ḥāżırdur ki bunda murād budur; maᶜnā «git yüri» dimekdür. Ve biri terkīb-i tavṣīfīde vuḳūᶜıdur. Ve biri āvāz-ı ḥazīndür. **Be-der**, bā'-i ᶜArabiyye-i aṣliyyenüñ fetḥıyle «ṭaşra» dimekdür. **Kon**, lafẓıyle mecmūᶜı, emr maᶜnāsınadur; «ṭaşra eyle» dimekdür. Ṭaşra eylemek, hīç geymemek ile veyā üzerinden ḫalᶜ eylemek ile olur. **Cāmehā**, cemᶜdür; müfredi «cāme»dür. Cāme, melbūs u mefrūşa ᶜāmmdur. Lākin bunda siyāḳ u sibāḳ ḳarīnesiyle melbūsāt murāddur. Āḫirindeki yā' ḥarfi, mā-baᶜdine iżāfet ecli içünüdr. **Fāḫir**, ᶜArabīdür ve Fārisīde müstaᶜmeldür; «eyü ve ceyyid» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki te[S204b] ḫiṭāb içündür. Pes bunda mıṣrāᶜ-ı evvel şarṭ ve mıṣrāᶜ-ı s̱ānī cezā olmaġın mefhūm-ı muḫālifi üzre; [Ü197b] libās-ı fāḫir ile mā'il-i zīnet olana naṣīb-i āḫiret yoḳdur dimege işāret vardur. Nitekim: من كان يريد حرث الدنيا نزد له فى حرثه و ماله فىالاخرة من نصيب āyet-i şerīfi bu maᶜnāya kāfīdür. Ve daḫı من لبس الحرير فى الدنيا لم يلبسه فىالاخرة ḥadīs̱-i münīfi, fāḫir cāmeden ḥarīr murād olındıġına göre tehdīde vāfīdür. Ve cāme-i fāḫīri ḫalᶜ ile bir libās-ı köhneye ḳanāᶜat, merdān-ı İlāhī kārıdur. Ḥattā anlaruñ:

ز عریانی خطر افزون بود رنکین لباسی را

من آن شمعم که در فانوس بر جان بیش می لرزم

müfādı üzre libās-ı rengīnden ne vechile vehm-nāk oldıḳları beyānında dimişlerdür. Maᶜnā-yı beyt: Ṣāḥib-i libās-ı rengīn iççün ḫaṭar, ᶜuryānlıḳdan ziyādedür. Zīrā ᶜuryān olan şemᶜde bi'l-ḳuvve olan ḫaṭar-ı efrūḫtegī, libās-ı rengīn-i fānūs ile me'nūs oldıḳda fiᶜle ḳarīn ve bilā-māniᶜ iḥrāḳ-ı vücūd-ı nāzenīn eylemesi meşhūd-ı ᶜayn-ı yaḳīndür dimekdür. Pes ben ol şemᶜam ki fānūsda cān üzre ziyāde ditrerem, yaᶜnī fānūs-ı beden, rengīn libās içre şemᶜ-mis̱āl olan cān üzre ziyāde ditrerem dimekdür. İmdi:

﴾ بی تکلف باش آرایش مجوی ﴿ Zaḥmetsiz ol, zīnet isteme. **Bī-tekellüf bāş**, «zaḥmetsiz ol» dimekdür. Tekellüf, zaḥmetlü işe düşmege dirler. **Ārāyiş**, ism-i maṣdardur; «tezyīn» maᶜnāsınadur. Lākin zīnet maᶜnāsına şāyiᶜ olmışdur. **Me-cūy**, nehy-i ḥāżırdur; «isteme» dimekdür. Yaᶜnī her ḥālde taḥṣīl-i zīnet, zaḥmetsiz olmaz. Zīnet-i dünyā ise zaḥmetin degmez dimekdür. Nitekim Nābī:

Kālā-yı cihān germ-nigāh itmege degmez
El irmedi ḥayfā diyü āh itmege degmez

dimişlerdür. Ve zaḥmet-i dünyāyı ber-ṭaraf itmek mümkin degüldür. Zīrā dünyā dār-ı ᶜanādur. Pes dār-ı meşaḳḳatde rāḥat aramaḳ ᶜuḳalā kārı degüldür. Nitekim ṭarḥ-ı tekellüf ḥaḳḳında:

تکلف مکن درسلوکی که داری

نخواهی که ازخود کنی مهمانرا

dimişlerdür. Yaᶜnī; iy sālik olan kimesne! Ṭutdıġuñ sülūkda tekellüf eyleme ki kendüñden mihmānuñı ḳaṭᶜ idesiñ gerekdür. Zīrā maᶜnāda kişinüñ ẕātı dünyāda mihmāndur. Mihmāna mürāᶜāt içün tekellüfe düşmek meẕmūmdur. İmdi her umūrda, ḫuṣūṣıyle libās ḫuṣūṣında tekellüfden mücānebet ile senevī bir libāsa ḳanāᶜat itmek gerekdür. Zīrā:

عزیزتر نهٔ از کعبه ای لباس پرست

بجامهٔ که بسالی رسد قناعت کن

Yaᶜnī; Kaᶜbe-i mükerreme bu deñlü muḥtereme iken senede bir libāsa ḳāniᶜadur. İmdi iy libās-perest ve iy ṭalebkār-ı [S205a] zīb ü zīnet! Sen Kaᶜbeden ᶜazīzter degülsin; senede ulaşan bir came ile ḳanāᶜat ve iḥrāz-ı rāḥat-ı āḫiret eyle dimekdür. Zīrā dünyāda rāḥat maᶜdūmdur. Rāḥat, rāḥat-ı āḫiret idigi meczūmdur. Anuñçün nāẓım eyidür:

❪ ترک راحت کیر و آسایش مجوی ❫ Rāḥat terkini ṭut ve ḥużūr isteme. **Terk**, fetḥiledür; maᶜrūfdur; [Ü198a] mā-baᶜdine mużāfdur. **Rāḥat**, «diñlenmek» maᶜnāsına; **gīr**, kesr-i kāf-ı ᶜAcemī ile emr-i ḥāżırdur; «ṭut» dimekdür. Maṣdarı «giriften»dür. **U(ve) āsāyiş**, rāḥatuñ ᶜaṭf-ı tefsīridür; «ve ḥużūr» maᶜnāsınadur. **Me-cūy**, kemā-merre «isteme» idmekdür. Pes dünyāda her bir müżāyaḳaya ḫuṣūṣan meşāḳḳ-ı ṭāᶜāte taḥammül ile āḫirete dā’ir tedārük-i esbābı tecemmül her mü’mine lāzımdur. Ve illā dünyāda rāḥat yoḳdur. Nitekim لا راحة فی‌الدنیا mażmūnı bu beyānda kāfīdür. Ve daḫı لا راحة للمؤمن دون لقاء ربه ḥadīs̱-i leṭāfet-meşḥūnı bu maṭlabda vāfīdür. Ve daḫı İmām Müslim raḥimehu’llāhuñ İbnü ᶜÖmer rivāyetiyle taḫrīc eyledigi الدنیا سجن‌المؤمن و جنة‌الکافر ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānda ẓāhirdür. Pes dünyā mü’mine zindān idigi, kendü içün āmāde olan naᶜīme naẓarandur. Ve kāfire cinān idigi, kendü içün āmāde olan ᶜaẕāb-ı caḥīme naẓarandur. Yāḫod mü’min, şehevāt-ı muḥarremeden memnūᶜiyyetde ke-ennehū zindāndadur; kāfir bunuñ ᶜaksidür. İmdi sücūnda rāḥat nā-yāb idigi bī-irtiyābdur. (...[S205b, Ü198b]...) İmdi dünyāda āsāyiş ü ḥużūrı terk itmek, esbāb-ı ḥużūr-ı dünyevīyi aramamaḳdan ᶜibāret oldıġın īmā içün nāẓım eyidür:

❪ در برت کو کسوت زیبا مباش ❫ Söyle senüñ üzerüñde güzel cāme olmasun. **Der-beret**, āḫirdeki ṭā’-i ḫiṭāb ile maᶜnā; «üzerüñde» dimekdür. **Gū**, żamm-ı kāf-ı ᶜAcemī ve sükūn-ı vāv ile emr-i ḥāżırdur; «söyle» dimekdür. **Kisvet-i zībā**, «güzel libās» dimekdür. **Me-bāş**, bunda «olmasun» dimekdür. Zīrā emr-i ḥāżırdan ṣoñra nehy-i ḥāżıra nehy-i ġā’ib maᶜnāsı virilmek ḳāᶜide-i Fürsdendür. Bundan murād; merdān-ı Ḫudā sīretini beyāndur ki anlar kisve-i fuḳarāda şād-kām u cāme-i zībāyı üzerlerinden selb ü iᶜdām itmişlerdür. Ve ᶜārifān-ı Mevlā resmini ᶜıyāndur ki anlar kisve-i faḳruñ daḫı zībāsını tārik olup hem-vāre zād-ı āḫirete mütedāriklerdür. Ve kisve-i ᶜārif böyle gerekdür. Ve illā ḥāl, düşvār olur dimekdür. Nitekim:

سکهٔ مردان نداری معرفت کم خرج کن

فتنها دارد بنام پادشاهان زر زدن

Bu beyānda hüveydādur. Yaᶜnī sikke-i merdān ṭutmayan, maᶜrifetin az ḫarc itmelüdür. Zīrā bilā-münāsebet nām-ı pādşāhān ile ḍarb-ı zer ḳılmaḳda niçe fitneler peydā olur dimekdür. İmdi sikke-i merdān

geymege bī-liyāḳat olan dervīşānuñ ḥāli ḳalb-zen ḥāli gibidür. Ḳalb-zenüñ fitneden ᶜadem-i selāmeti nümāyāndur dimişlerdür. Ve bu maḳūlelere «ṣūret-fürūş u eli boş» dimişlerdür. Nitekim:

Çeşm-i ᶜināyet umma o ṣūret-fürūşdan

Kim kendi çeşmine çekecek tūtyāsı yoḳ

Ümmīd-i himmet eyler iseñ andan eyle kim

Ḫāk-i siyāha basṭ idecek būriyāsı yoḳ

Pes ṣāḥib-i himmetler didikleri kisve-i zībā vü cāme-i ḫᵛāb-ı [S206a] rāḥat-efzādan bī-ḳayd olanlardur ve devlet-i ᶜuḳbāyı bu hey'āt ile bulanlardur. İmdi beden-i [Ü199a] insān encāmında ḫāk ile yek-sān olmaḳ ᶜilāvesiyle cāme-i ḫᵛābı ḫākden düzmek ve firāş-ı nāᶜimden ᶜalāḳayı üzmek ḫoşdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ زير پهلو جامه خوابت کو مباش ﴾ Söyle eyegü altında ferş olmasun. **Zīr**, «alt» maᶜnāsınadur; mā-baᶜdine mużāfdur. **Pehlū**, bunda «eyegü» maᶜnāsınadur. Ve daḫı şehr-i Īrāna daḫı pehlū dirler. **Cāme-ḫᵛābet**, āḫirinde olan tā'-i ḫiṭāb, pehlū kelimesinüñ āḫirine merbūṭdur. Taḳdīr; zīr-i pehlūyet, «eyegüñ altında»; cāme-ḫᵛāb, «döşek»; **gū me-bāş**, kemā-merre «söyle olmasun» yāḫod «di ki olmasun» dimek bunda cā'izdür. Pes nāẓım bunda ḫāne-ber-dūş olan mücerred ü āzādegānuñ ve her ḥālde ḫırḳa-pūş olan dervīşānuñ ṭavr-ı pāklerine işāret buyurmışdur. Yoḳsa firāş ittiḫāẕında şerᶜan cā'iz olan miḳdār-ı ḥāceti inkār ḳabīlinden degüldür. Nitekim Ṣaḥīḥ-i Müslim ve Meṣābīḥ ve Cāmiᶜu'l-Uṣūlüñ beyānı üzre Cābir bin ᶜAbdi'llāhdan mervī olan ḥadīs̱-i şerīfde: فراش للرجل و فراش للمرأة والثالث للضيف والرابع للشيطان vārid olmışdur. Maᶜnā-yı şerīfüñ ḫulāṣası racül ve mer'e ve żayfuñ her birlerine birer firāş kāfīdür. Rābiᶜ, zā'id ᶜale'l-ḥācetdür ve ġāliben mübāhāt içündür. Ve mübāhāt mez̠mūmdur; her mez̠mūm olan şeyṭāna mużāfdur dimekdür. (...) Ve bu ḥadīs̱-i şerīfde, ālāt-ı beyt ve umūr-ı mübāḥada ḳadr-i ḥācet üzerine iḳtiṣār ve terk-i iks̱ār-ı levāzıma īmā vardur. Nāẓımuñ daḫı murādı bu olmaḳ muḥtemeldür. Yāḫod rüsūm-ı ehl-i ᶜışḳa ve ḳāᶜide-i erbāb-ı zühde īmā buyurmışdur. Zīrā bu hey'āt-ı maṭbūᶜa rāh-ı ᶜāşıḳ-ı İlāh ve ṭarīḳ-ı dervīş-i fenā-fi'llāhdur. Nitekim:

جامۀ خاکستری آب حيات آتش است

عشق ميخواهد که خاکستر نشين باشد کسی

dinmişdür. Yaᶜnī; remāda mensūb olan libās, beşere-i ᶜāşıḳ derūnında olan āteş-i ᶜışḳa bāᶜis̱-i beḳā olan āb-ı ḥayātdur. Pes ᶜışḳ, ᶜāşıḳuñ ḫākister-nişīn olmasını [Ü199b] ister dimekdür. Murād [S206b] maᶜlūmdur. Ḫulāṣa-i kelām:

Gerek seng-i siyāh olsun gerekse aṭlas u dībā

Ġarażı bir bāliş-i rāḥat bulınmaḳdur ser altında

müfādınca seng-i siyāh ile aṭlas u dībā, ṭārik-i dünyā ḳatında birdür. Pes "ḫalᶜ-i kisve-i zībādan ṣoñra libās-ı selāmet-iḥtivā nedür?" diyü su'āl olınmaġın nāẓım cevāb ṭarīḳıyle eyidür:

﴿ همچو صوفی در لباس صوف باش ﴾ Ṣūfī gibi ṣūf libāsda ol. **Hem-çü**, kelime-i teşbīhdür; mā-baᶜdine mużāfdur. **Ṣūfī**, āḫirinde olan yā'-i nisbet ile ṣūfa mensūb dimekdür. Ṣūf Fārisīde; keçinüñ uzun ḳılları dibinden ḫurde ḳılları egirüp ṭoḳudıḳları ḳumāş gibi mevcdār nesnedür. Pes libās-ı mez̠kūrı eks̱erī zühhād geymegin, kendülerin aña nisbet ile ṣūfī dimişlerdür. Bu münāsebet-i luġaviyyeleridür. ᶜÖrf-i

meşāyıḫda ṣūfī kime didikleri inşā'allāh hemān beyān olınur. **Der-libās-ı ṣūf**, «ṣūf libāsda» dimekdür. Libās, geyecek ve örtünecege şāmildür. Baᶜżı nüsḫada bu ᶜibārenüñ yirine «der-pelās u ṣūf» vāḳıᶜdur. Maᶜnā «eski ḫaftān ve şāl ve ṣūfda»; **bāş**, «ol» dimekdür. Maᶜlūm ola ki ṣūfīnüñ taᶜrīfinde İmām-ı Aᶜẓam raḥimehu'llāh buyurmışdur ki: الصوفی من صفا قلبه عن‌الکبر والکدر و انقطع عن‌البشر و استوی عنده الذهب والمدر والاکلب کوفی او من الف صوفی Yaᶜnī; ṣūfi ḳalbi kibr ü kīnden ṣāf ve beşerden inḳıṭāᶜ ile ṭāᶜāte isᶜāf ve ᶜindinde ẕeheb ile kesek müsāvī olandur. Ve illā kelb-i Kūfī bihter ez-hezār ṣūfīdür dimekdür. Ve daḫı ᶜAvārifü'l-Maᶜārif nām kitābda eyidür: الصوفی یری دمه هدرا و ملکه مباحا Yaᶜnī; rāh-ı Ḥaḳḳda cān u mālı ḳaydında olmayandur. Ve daḫı ḥażret-i Mevlānā *mıṣrāᶜ*:

صوفی ابن‌الوقت باشد ای رفیق

Yaᶜnī; ṣūfī, māżī vü müstaḳbele nāẓır olmaz. Ṭıfl-ı ṣaġīr pederinüñ ḥükminde maḥkūm oldıġı gibi bu daḫı vaḳtinüñ ḥükminde maḥkūm u muḳayyed olmaġın ḥarekātı hemīşe muḳteżā-yı vaḳte göredür. Zīrā الوقت سیف قاطع müfādınca; vaḳt, dā'imā aᶜmār-ı insānı bürrān idici seyf-i ṣārimdür dinmişdür. (...[S207a, Ü200a]...) Ve erbāb-ı işāret: Ṣūfī, erbāb-ı ḥāle dirler; yoḳsa ehl-i ḳāle dimezler dimişlerdür. Nitekim buyururlar:

Dilümüz añlayamaz ṣūfī bizüm ḳāl ehli
Bī-zebān söyleşelüm var ise bir ḥāl ehli
Salṭanat faḳr ile faḫr itmek imiş ᶜālemde
Ne bilür ḳadrin anuñ memleket ü māl ehli

intihā. Nāẓım libās-ı ṣūfda olan ṣūfī-i ekmelüñ ṣūretini beyānı ẕeylinde sīret-i ṣūfī ne idigin iᶜlān içün buyurur:

﴿ با صفتهای خدا موصوف باش ﴾ Ḫudānuñ ṣıfatlarıyle mevṣūf ol. Murād; rāżī oldıġı ṣıfāt-ı cemīle ile dimekdür. **Bā-sıfathā-yı Ḫudā**, «merżī-i Ḫudā olan ṣıfatlar ile» dimekdür. Nitekim تخلقوا باخلاق الله da te'vīl böyledür. **Mevṣūf bāş**, «muttaṣıf ol» dimekdür. Nitekim ḥażret-i Ebū Bekri'ṣ-Ṣıddīḳ rażıya'llāhu ᶜanhuñ *beyt*:

لیس زهد المرء فی لیس‌العبا
زهده فی‌الترک مما یشتهی

kelām-ı laṭīfi bu beyana güvāhdur. Murād; yalñız ṣūretüñ ṣūfīliġi kifāyet itmez; sīretde daḫı ṣūfīliḳ gerekdür. Pes sīret-i pāk, merżī-i Ḥaḳḳ ile olan ṣıfāt-ı cemīle ile ittiṣāfdur. Pes bu ṣıfat-ı pāk bi'l-külliye dünyādan tezehhüd ve hem-vāre encāmını fikr ile rāh-ı vuṣūl-i İlāhda olan murāduñ ṣıfatıdur dimegi ebyāt-ı sābıḳaya feẕleke düşürüp nāẓım eyidür:

﴿ مرد ره را بوریا قالین بود ﴾ Merd-i rāh içün būriyā ḳalıdur. **Merd-i reh**, «yol eri» dimekdür. Nitekim ᶜArabīde ehl-i sefere «ibnü sebīl» dirler. Pes merdān-ı İlāh olan kimesneler her bār mevti ẕikr ile āgāh u mütedārik oldıḳlarından kendülere merd-i rāh dinilmişdür. Zīrā bunlar mihmān-ḫāne-i dünyāda müsāfirāne dem-güẕer ve daḫı کن فی‌الدنیا کانک غریب او عابر سبیل ḥadīs̱-i gevher-bārın ḳılāde-i gerden-i ᶜamel ü istiḥżār eylemişlerdür. Pes böyle olan merdān-ı rāha; **būriyā**, «ḥasīr-i maᶜrūf»; **ḳālīn**, «ḫalı

didikleri döşeme»dür. Ṣaġīrine cīm-i taṣġīr ile «ḳālīçe» dirler. **Buved**, bunda «est» maᶜnāsına olmaḳ rūşendür. Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ bunda merd-i rāhuñ [Ü200b] ḳāniᶜ oldıġına ve ᶜalāḳa-i dünyāya taᶜalluḳ, merdānelige māniᶜ oldıġına ve levāzım-ı dünyā içün kimseye ser-fürū eylemediklerine ve istiġnālarından [S207b] nāşī faḳr (u) fenāda ḫāk-nişīn olmaġı bisāṭ-ı fāḫire virmediklerine işāret vardur. Nitekim beyān-ı ḳanāᶜatlerinde:

خوشست مشق قناعت ببوريا كردن

بخواب مخمل بى دردرا رها كردن

dinmişdür. Yaᶜnī; bī-derd ḳaṭīfe üzre olan ḫᵛābı rehā eylemek ile būriyāda meşḳ-ı ḳanāᶜat eylemek ḫoşdur dimekdür. Nitekim Ḫᵛāce Ḥāfıẓ:

خوش وقت بوريا و كدايى و خواب امن

كين عيش نيست در خور اورنك خسروى

beyti bu beyāna güvāhdur. Maᶜnā-yı beyt: Būriyānuñ ve gedālıġuñ ve emn ü ḥużūr olan ḫᵛābuñ vaḳti laṭīfdür ki, ᶜīş u ḥużūr pādşahlıḳ taḫtına lāyıḳ degüldür; zīrā pādşāhlarda bu ẕevḳ u ḥużūr yoḳdur dimekdür. *Beyt*:

بخسبند خوش روستايى و جفت

بذوقى كه سلطان در ديوان نخفت

beyān-ı sābıḳı mü'ekkiddür. Ve beḳā'-i taᶜalluḳ-ı dünyā, merdānelige māniᶜ idigi, būriyāya ḳāniᶜ iken beyān-ı māniᶜden hüveydādur. Nitekim:

هنوز نقش تعلق بلوح دل باقيست

ز فقر نيست كه قانع ببوريا شده‌ام

buyrılmışdur. Yaᶜnī; būriyāya ḳanāᶜatüm faḳrdan degüldür. Belki henūz levḥ-i dilde naḳş-ı taᶜalluḳuñ beḳāsı ḥasebiyledür ki būriyānuñ naḳşı maᶜrūfdur. Buña göre būriyāya daḫı taᶜalluḳ-ı ḫāṭır eyleyen merd-i kāmil degüldür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ:

چنان خوشست بازادكى مرا صائب

كه وحشت قفس از نقش بوريا دارم

beytinde nümāyāndur. Pes ḫāk-i siyāha basṭ idecek būriyāsı olmayan āzāde, kemāl-i ḫoşluḳdadur. Zīrā naḳş-ı būriyāda olan naḳş-ı ḳafesden vaḥşet-gīr olan āzādenüñ bī-ḳaydlıġı vāreste-i ḳayd-ı beyāndur. Ḥattā ḫāk-i siyāha bī-būriyā pehlū-zen olan ehl-i istiġnānuñ lisānından:

كر ازاده‌ئى بر زمين جنب رس

مكن بهر قالى زمين بوس كس

dimişlerdür. Yaᶜnī; eger kemā-yenbaġī āzāde iseñ ḫāk üzre yan gelüp ḳālī içün bir kimesnenüñ ḥużūrında zemīn-būs-ı ḫiẕmet olma dimekdür. İmdi nāẓımuñ būriyā, merd-i rāha ḳālīdür didigi ᶜādet-i fuḳarāyı beyāna göredür; yoḳsa mevt-i fenāsını yaḳīn iden merd-i rāh, bu taᶜalluḳda [Ü201a] daḫı olmamaḳ bī-iştibāhdur.

﴿ زانك خشتش عاقبت بالين بود ﴾ Zīrā ki ʿāḳıbet anuñ yaṣdıġı kerpiç ola. **Z'ān ki**, ʿilletdür; maʿnā «andan ötüri» dimekdür. **Ḫışt**, kesr-i ḫā'-i muʿceme ile «kerpiç» maʿnāsınadur. Āḫirinde olan şīn, żamīr-i ġā'ibdür; merd-i rāha rāciʿdür; **bālīn** lafẓınuñ āḫirine merbūṭdur. Me'ālde [S208a] **ʿāḳıbet**, «encām-ı kār»; bālīneş «anuñ yaṣdıġı» dimekdür. Bāl, ḳuş ḳanadına dirler. Pes yā' ve nūn ilḥāḳıyle yaṣdıġa bālīn didikleri bāle münāsebeti oldıġındandur ve vech-i münāsebet ẓāhirdür. **Buved**, «ola». Pes herkes encāmında ḫışt-ı mezārı yaṣdıḳ itmek muḳarrerdür. Ḥāfıẓ:

بسا كسا كه مه مهر باشدش بالين

بعاقبت ز كل و خشت كردد ش پستر

Yaʿnī; şems ü ḳamere beñzer ṣırmalu yaṣdıġa yaṣdanan niçe kimseler; ʿāḳıbet anuñ pisteri gil ü kerpiçden olur dimekdür. Bundan murād; ḫāk olıserdür dimekdür. (...) İmdi bu ḥālet-i dehşet-fezāyı der-ḫāṭır eyleyen merd-i rāh, būriyāyı ḳālī ʿadd itmeden ḫālī olmayup dervīş-i fenā-fi'llāh olmaḳ bī-iştibāhdur. Nitekim nāẓım bu beyānuñ ẕeylinde ḥāl ü şān-ı dervīşānı beyāna taṣaddī buyurmışdur:

Der-Ṣıfat-ı Dervīş ü Ḥubb-ı Dervīşān

﴿ كر ترا عقلست بادانش قرين ﴾ Eger senüñ içün ʿirfāna maḳrūn ʿaḳl var ise. **Ger tu-rā**, «eger senüñ içün» dimekdür. ʿ**Aḳlest**de olan est kelimesi mıṣrāʿuñ āḫirine merbūṭdur. ʿAḳl, maʿrūfdur. **Bā**, muṣāḥabet içündür. **Dāniş**, «ʿilm ü ʿirfān» maʿnāsınadur. **Ḳarīn**, «muḳārin» maʿnāsınadur.

﴿ باش درويش و بدرويشان نشين ﴾ Dervīş ol, dervīşān ile otur. **Bāş**, «ol»; **dervīş**, maʿrūfdur. **U(ve) be-dervīşān**, «ve dervīşler ile»; **nişīn**, emr-i ḥāżırdur; «otur» dimekdür. Maṣdarı «nişesten»dür. Pes nāẓımuñ evvelā dervīş ol didiginde nikāt vardur. Evvelā faḳruñ memdūḥiyyetine īmā vardur ki faḳīr, müteʿaffif-i maḥbūb-ı Ḫudādur. [Ü201b] Nitekim: ان الله يحب مؤمن الفقير اذا كان متعففا ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānda hüveydādur. Ḥattā vaḳtine mālik olan dervīş-i dil-rīş vaḳtinüñ şāhıdur dimişlerdür. Nitekim şāʿir eyidür:

Vaḳtine mālik olan dervīşdür sulṭān-ı vaḳt
ʿİzz ü cāh u salṭanat degmez cihān ġāvġāsına
Geç otur sedd-i Sikender gibi künc-i ʿuzlete
Baş egme dehr-i dūnuñ efser-i Dārāsına

Lākin bu kişver-i vüsʿat-es̱erüñ ḳadrini ancaḳ żarrā vü ṣerrā-dīde olan āgāhlar bilür. Nitekim:

ز ابراهيم ادهم پرس قدر ملك درويشى

كه طوفان ديده از آسايش ساحل خبر دارد

dimişlerdür. Yaʿnī; dervīşlik mülkinüñ ḳadrini İbrāhīm-i Edhemden ṣor ki ṭūfān-[S208b] dīde olan kimse āsāyiş-i sāḥilden ḫaberdārdur dimekdür. Ve bu ṭā'ifenüñ ḥāl ü şān-ı devlet-nişānu himmet-i bülend-mekānların seyrān iden ibtidā dervīş olmaludur ki mecālis-i dervīşāna duḫūl ve anlar ile hem-ṣoḥbet olmaġa istiʿdād kesbiyle maḳbūl olına dimege işāretdür. Ve dervīşān ile ṣoḥbet çoḳ fevā'idi cāmiʿdür.(...) İmdi dervīşān ile hem-nişīn olmaġuñ menāfiʿi bundan ẓāhirdür. Ḥattā Tenbīhü'l-Ġāfilīnde tenbīh-i Ebu'l-

Leys̱ böyle olmışdur ki: Aġniyā ile mücāleseden ḥubb-ı dünyā artar; sulṭān ve vükelāsı ile mücāleseden kibr ü ḳasvet artar; nisā ile mücāleseden cehl ü şehvet artar; ṣıbyān ile mücāleseden laᶜb ü lehv artar; füssāḳ ile mücāleseden ẓünūba cür'et artar; fuḳarā ile mücāleseden mā-ḳasema'llāha rıżā vü şükr artar; ṣulehā ile mücāleseden ṭāᶜāte raġbet artar; ᶜulemā ile mücāleseden ᶜilm ü veraᶜ artar, intihā. Pes kāmil olan dervīşān, faḳr u ṣuleḥā vü ᶜulemādan olmaġın bu fevā'id-i cāmiᶜa mihr-i ṣoḥbetlerinden lāmiᶜadur. [Ü202a] Ve maᶜlūm ola ki dervīşān ḥalḳasına duḫūlden murād, ḫiẕmet-i şerīflerinde bulınmaḳ ile ḳalb-i pāk-i himmet-es̱erlerine ḳurbet iktisābıdur. Nitekim ḥażret-i Mevlānā buyurmışdur, *mes̱nevī*:

كفت ادخل فى عبادى تلتقى

جنة من رؤيتى يا متقى

Pes nūr-ı yaḳīn ile münevvere ve ıżṭırābdan muṭma'inne olan nefs, ᶜinda'llāh merżıyye olan nefslere rāżıyye oldıġı ḥālde Ḥaḳḳa rucūᶜ idüp, ehl-i tevḥīd olan ᶜibādu'llāh zümresine duḫūl ve anlar ile cennete vuṣūl bulmaḳ gerekdür. İmdi zümre-i ᶜibādu'llaha dāḫil olmaḳ anlaruñ ḫidemātında der-kār ve ḳalblerin celbe ibtidārdan kināyedür dimişlerdür; yoḳsa yalñız duḫūl degüldür. (...[S209a]...) Anuñçün nāẓım terġīb-i mecālis-i dervīşānda eyidür:

❴ همنشين جز بدرويشان مكن ❴ Dervīşānuñ ġayrı ile muṣāḥib olma. **Hem-nişīn**, vaṣf-ı terkībdür; «maᶜiyyet» maᶜnāsın muḳayyed olan hem lafẓı ile «otur» dimek maᶜnāsına emr-i ḥāżır olan nişīn kelimesinden mürekkebdür; «bile oturıcı» dimekdür; mā-baᶜdine mużāfdur. **Cüz be-dervīşān**, «dervīşlerden ġayrı ile» dimekdür. **Me-kon**, nehy-i ḥāżrdur; «eyleme» dimekdür. Pes nāẓım bunda ṭarīḳat-i Muḥammediyyeye işāret buyurmışdur. Nitekim Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem duᶜā-yı şerīfinde: اللهم احينى مسكينا و امتنى مسكينا و احشرنى فى زمرة المساكين buyurmışdur. Ve Münebbihātda eyidür: Dört nesneyi dört nesnesiz daᶜvā iden daᶜvāsında kāẕibdür; Ḫudāyı severem diyüp meḥārimden ictināb itmemek; ve cenneti severem diyüp fuḳarāya taṣadduḳ itmemek; ve āteşden ḳorḳaram diyüp ẕünūbdan iḥtirāz itmemek; ve Peyġamber-i ᶜālīşānı severem diyüp mesākīn ü dervīşān ile mücāleset ü muṣāḥabet itmemek, intihā. Pes ehl-i şerᶜ ᶜindinde mücālese vü muṣāḥabet ancaḳ ehlu'llāh olan dervīşān ile gerekdür; ġayrlarından inḳıṭāᶜ ile defᶜ-i ṣudāᶜ ḳılmaḳ lāzımdur. (...[Ü202b]...) Pes bu ṣıfāt-ı memdūḥa ile maḥmūdü'l-ḫıṣāl olan dervīşān-ı ḥamīde-fiᶜālden ġayrı ile hem-nişīn olmamaḳ lāzıme-i ḥāldendür. Anuñçün nāẓım eyidür:

❴ تا توانى غيبت ايشان مكن ❴ Mā-dāmā ḳādirsin anlaruñ ġaybetin eyleme yāḫod anlardan ġaybet eyleme dimek daḫı maᶜnādur. **Tā tevānī**, «mā-dāmā ḳādirsin» [S209b] dimekdür. **Ġaybet-i īşān**, «anlaruñ ġaybetin» yaᶜnī «anları ġaybet»; **mekon**, «eyleme» dimekdür. Maᶜlūm ola ki ġaybetin nuṣūṣ ile ḥurmeti maᶜlūmdur ve herkesi ġaybet eylemek meẕmūmdur. Nitekim dimişlerdür:

بود غيبت خلق مردار خوارى

ازين لقمه كن پاک كام وزبانرا

ز كوهر دهد لقمهات ابر نيسان

اكرچه صدف پاک سازى دهانرا

Yaᶜnī; ḫalḳı ġaybet itmek maᶜnāda cīfe-ḫᵛārlıḳdur. Bu luḳme-i murdārdan kām u zebānuñı pāk eyle. Eger ṣadef gibi dehanuñı pāk düzer iseñ ebr-i nīsān luḳmeñi gevherden virür dimekdür. Murād maᶜlūmdur. İmdi ḫuṣūṣıyle ehlu'llāh olan kimesneleri medḥ yirine ḳadḥ u ṭaᶜn idene ḥadd-i ḳaẕf-i maᶜnevī lāzım gelmegile ol ḥaddüñ ᶜaṣāsı maᶜnevī olur. Ol ᶜaṣā-yı maᶜnevī zebān-ı dervīşāndur ki te'ṡīri seyf ü sināndan eşedd ve ḳadḥ idenlere ḫusrānı mümtedd olur. Nitekim:

زبان درازی تیغ و سنان بود چندان

کر از نیام براید عصای درویشی

bu maᶜnāya güvāhdur. İmdi dervīşānuñ ḥayāt u memātında olanların ẕemm ve meẕheb ü meşreblerin ṭaᶜn ile müdġam eylemek revā degüldür. Zīrā soñra ol ṭaᶜnuñ من عاب عیب mā-ṣadaḳınca ḫusrānı ẓuhūr ider. Ḳaldı ki ᶜibārede müsāmaḥa-i iḳrār ile «anlardan ġaybet eyleme» maᶜnāsınca [Ü203a] murād; anlaruñ hem-vāre dā'ire-i ṣoḥbetlerinde merkez-nişīn-i ṣoḥbet ve celb-i ḳulūblerine dā'ir ḫiẕmetden ġaybet eyleme dimekdür. Zīrā anlara maḥabbet sebeb-i duḫūl-i cennetdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ حب درویشان کلید جنتست ﴾ Dervīşlere maḥabbet miftāḥ-ı cennetdür. **Ḥubb-ı dervīşān**, «dervīşlere maḥabbet» dimekdür. Dervīşāndan murād; ṣuleḥā'-i ümmetdür ki anlara maḥabbet sebeb-i neyl-i cennetdür. Zīrā bir ḳavme iḫlāṣ ile muḥibb-i ḫāṣṣ olan ol ḳavmüñ ᶜamellerin işlemiş olmasa da zümrelerinde olur. Zīrā ḳulūb beyninde teḳārüb ṡābitdür. Ve çoḳ kerre ol maḥabbet, ṣuleḥāya muvāfaḳate mü'eddī olup anlara lāḥıḳ ve nārdan ḫalāṣ ile duḫūl-i cināna lāyıḳ olur. Nitekim Müslim ve Buḫārī taḫrīcleri ile İbnü Mesᶜūd rażıya'llāhu ᶜanhdan mervīdür ki bir kimse Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve selleme gelüp eyitdi: "Yā Rasūlu'llāh! Bir ḳavme lāḥıḳ olmayan kimesnenüñ; "ol ḳavmi severem" dimek niçe olur?" Pes Faḫru'l-enbiyā ᶜaleyhi's-selām المرء مع من احب ḥadīṡ-i dürer-bārıyle taḥḳīḳ-ı meẕkūrı işᶜār buyurmışdur. Ḥattā ḥażret-i Enes rażıya'llāhu ᶜanh eyidür: "Bu ḥadīṡ-i şerīf ile müslimīn bir güne feraḥnāk oldılar ki bir vechile beyāna gelmez" dimişdür. [S210a] **Gilīd**, kesr-i kāf-ı ᶜAcemī ile «anaḫtar» didikleri āletdür ki anuñla baġlu olan nesneyi açarlar. ᶜArabīsi «miftāḥ»dur. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Cennet**, maᶜrūfdur. **Est**, edāt-ı ḫaberdür. Pes bunda لکل شیئ مفتاح و مفتاح الجنة حبالمساکین ḥadīṡ-i şerīfine telmīḥ vardur. İmdi buña göre bunda dervīşāndan mesākīn murāddur. Ve bunlara maḥabbetu'llāh ve fī'llāh anlar ile uḫuvvetdür. Ve bu vechile uḫuvvet, sebeb-i sükenā-yı büyūt-ı cennetdür. Nitekim من اتخذ اخافیالله نبیالله بیتا فیالجنة ḥadīṡ-i şerīfi bu beşārete işāretdür. İmdi bu ṭā'ifeye ᶜadāvet mūcib-i nedāmetdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ دشمن ایشان سزای لعنتست ﴾ Anlaruñ düşmeni yaᶜnī anlara düşmān olan lacnete lā'iḳdur. **Düşmen-i īşān**, «anlara düşmān olan»; **sezā**, «lā'iḳ» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki yā ḥarfi, cā'izü'l-ḥaẕf olan yādur ki bunda mā-baᶜdine iżāfet içün ẓuhūra gelmişdür. **Laᶜnet**, «ṭard ve ḫayrdan ıraḳ itmek» maᶜnāsına ᶜArabī ve Farisīde müstaᶜmeldür. **Est**, edāt-ı ḫaberdür. [Ü203b] Maᶜlūm ola ki dervīşānuñ her biri, ẕerre-i vücūd-ı beşerde pinhān olan ḫurşīd-i enver ve ḳuzı postında şīr-i ner ve sā'irlere nisbeten gerçek erdür. Pes ebr-i ᶜadāvet ile ol ḫurşīd-i hidāyete keşāfet ve ol şīr-i ner ile muḫāṣamet iden müstevcib-i ᶜuḳūbetdür dimişlerdür. Ve daḫı beşeriyyet ṣamanınuñ zīrinde nihān olmış baḥr-i bī-pāyānlardur. Pes ol ṣūret-i kāhī

üzerine ihānet veyā ḥaḳāret ile pā-nihāde-i ʿadāvet olan ġarīḳ-ı baḥr-i maʿṣıyyet ve ḥarīḳ-ı nār-ı laʿnetdür dimişlerdür. İmdi her bir şekl-i fuḳarāda olanı ḥüsn-i ẓann ile merd-i Ḫudā bilmek gerekdür. Zīrā ḥüsn-i ẓanndan żarar görmiş yoḳdur; ammā sū'-i ẓannuñ is̱m ü ḫusrānını çekmiş çoḳdur. Lākin mürşid ittiḫāẕında tedḳīḳa cevāz vardur. Zīrā her bir hevā-peresti Ḫudā-perest ve her bir maḫmūr u pesti mest-i şarāb-ı elest ve her bir ṣūret-sāzı, pāk-bāz iʿtiḳādıyle mürşid ittiḫāẕ itmek gerekmez. Belki her kelimātı şerʿa muṭābıḳ ve her ṭāʿāti rıżā'u'llāha muvāfıḳ olan ehl-i ṣalāḥı üstād idinmek gerekdür. (...[S210b, Ü204a]...) Ḫulāṣa evliyā vü etḳıyāya ʿadāvet iden laʿīn ve helāke ḳarīn olur. Ḥāfıẓ:

بس تجربه كرديم درين دير مكافات

با دردكشان هر كه در افتاد بدر افتاد

Deyr-i mükāfāt, «dünyā»dur. Derd-keşān/Dürd-keşān, nūş-ı cām-ı ʿışḳ-ı İlāhī iden «evliyā'ullāh»dur. Der üftād, «muḫāṣame eyledi» maʿnāsınadur. Be-der üftād, «helāk oldı» dimekdür. Ve şāriḥ-i ṭarīḳat, İbnü ʿAllān raḥimehu'llāh, zevāl-i īmānuñ sebeblerin beyānda: "Biri daḫı ʿadāvet-i evliyā'ullāhdur" dimişlerdür. Yāḫod ṭard-ı raḥmete müstaḥaḳḳdur dimekden bi'l-fiʿl laʿnet olınmaları lāzım gelmez dinmek daḫı cevāba ṣāliḥdür, intihā. Pes ṣuretā [S211a] dervīşüñ sīretini beyān içün nāẓım eyidür:

﴿ پوشش درويش غير از دلق نيست ﴾ Dervīşüñ geyecek ve örtünecegi delḳden ġayrı degüldür. **Pūşiş**, āḫirinde olan şīn-ı maṣdariyye ile «geyecek ve örtünecek» maʿnāsınadur. Mā-baʿdine mużāfdur. **Dervīş**, maʿrūfdur. **Ġayr ez-delḳ**, «delḳden ġayrı» dimekdür. Delḳ, fetḥ ile «cāme-i muraḳḳaʿ»dur ki dervīşāna maḫṣūṣdur. **Nīst**, «degüldür» dimekdür. Lākin yalñuz ṣūret kifāyet itmez; belki sīret ṣūrete muvāfıḳ gerekdür. Pes sīret-i pāk-i dervīş budur ki beyān olınur:

﴿ در پى كام و هواى خلق نيست ﴾ Murādı eñsesinde ve ḫalḳuñ hevāsında degüldür. **Der-pey-i kām**, «murād [Ü204b] eñsesinde» dimekdür. Yaʿnī; murād-ı dünyeviyyeyi istiḥṣāl ve ārzū-yı nefsāniyyeyi ikmāl ḳaydında degüldür. **U(ve) hevā-yı ḫalḳ**, «ve maḫlūḳa meyl ü iḫtılātda»; **nīst**, «degüldür» dimekdür. Baʿżı nüsḫada ḫā'-i muʿceme ile ḫalḳ yirine ḥā'-i mühmele ile «ḥalḳ» vāḳıʿdur. Buña göre maʿnā; «boġazınuñ murād u hevāsında degüldür» dimek olur. Pes maʿnā-yı evvele göre; murādınuñ ardınca pūyān ve maḫlūḳa teveccüh ü meyl ile müşārun bi'l-benān olan her ne ḳadar delḳ-pūş olur ise de aña ḥaḳīḳatde dervīş dinmez. Nitekim *beyt*:

ظاهر حال عارفان دلقست

اينقدر بس كه روى در خلقست

Yaʿnī; ṣūret-i ḥāl-i ʿārifān cāme-i dervīşāndur. Lākin ʿalāmet-i sū'da bu miḳdār kāfīdür ki yüzi ʿālemiyāndadur. Yaʿnī teveccühi ḫalḳadur; Ḥaḳḳa degüldür dimekdür. Maʿlūm ola ki dervīş iki ḳısm üzredür. Ḳısm-ı evvel; āyīne-i cūd-ı Ḥaḳḳ olandur. Pes bu taʿbīrüñ beyānı budur ki; Ḫudā-yı müteʿāl bir ālāy muḥtāc vücūda getürüp, anları mertebe-i iftiḳāra getürür. Pes ol muḥtāc-ı ṣābir, ancaḳ kendüyi ḫalḳ iden Ḳādir-i muṭlaḳa ʿarż-ı iḥtiyāc eyledikden ṣoñra Ḥaḳḳuñ cūd-ı muḳaddesi muḳteżā-yı ḥukūmeti üzre maẓhar-ı inʿām u iḥsān ider. Feʿalā-hāẕā ol dervīş, āyīne-i cūd-ı Ḥaḳḳ olmış olur. Ve ḳaçan kendülerden fānī olmaḳ mertebesine varsalar, anlaruñ vücūdları maḥż-ı niʿmetden ʿibāret olup, Ḫudā-yı müteʿāl

anlaruñ berakātiyle ḫalḳa ifāża-i raḥmet ider. Bunlar defter-i ᶜālemüñ Ḫudāya dervīş dinmek ile iḥrāz-ı merātib-i yaḳīn iderler. Ḳısm-ı s̱ānī; ḫilḳatleri āyīne-i cūd-ı Ḥaḳḳ iken, iḥtiyācı maḥalline ᶜarż itmeyüp Ḥaḳḳ ḳapusını ḫalḳ ḳapusına tebdīl ile āyīne-i cūd-ı ḫalḳ olanlardur ki bunlara Ḫudādan dervīş dimişlerdür. Yaᶜnī ṣūretleri dervīş ve cānları pür-teşvīş [S211b] olmaġın maᶜnāda mürde vü efsürde ve inᶜām-ı Ḥaḳḳa ġayr-ı müsteḥaḳḳ olan pejmürdelerdür ki ḳadr-i niᶜmet-i Ḥaḳḳı bilmeyüp ve şükrin edā ḳılmayup maᶜārif-i İlāhīden bī-behre ḳalmışlardur. Zīrā mürde uġrına nevāle ṭabaḳı ṭutılmadıġı ẓāhirdür. Ḥattā bu ṭā’ife mis̱ālde «māhī-i ḫākī» didikleri balıḳ şeklinde bir ḥayvāndur ki yirde olup deryādan nefret ider. Ve daḫı mis̱āl-i dīgerde bu mis̱llü dervīş, mürġ-ı ḫānedür; sīmurġ-ı hevā degüldür dimişlerdür. Yaᶜnī mürġ-ı ḫāne-i dünyādur; ḳāf-ı ḳurbet-nişīn olan ᶜanḳā degüldür [Ü205a] dimekdür. İmdi ḥaḳīḳaten dervīş, ᶜanḳā-meşreb ve meyl-i mā-sivādan mühez̠z̠eb gerekdür. Yoḳsa taḥṣīl-i murād-ı nefsāniyye içün maḫlūḳa ᶜarż-ı iftiḳār iden, ṣāḥib-i edeb degüldür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴾ مرد تا ننهد بفرق نفس پای ﴿ Kişi mā-dām ki nefsüñ depesine ayaḳ ḳoymaya; yaᶜnī nefsi ḳahr u zebūn itmeye dimekdür. **Merd**, fetḥile «er» dimekdür; ᶜArabīsi «racül»dür. **Tā**, «mā-dām» maᶜnāsınadur. **Ne’nhed**, nūn-ı evveli meftūḥa vü nāfiyedür; nūn-ı s̱āniye nefs-i kelimedendür. Meksūr iken żarūret-i vezn içün sākin ḳılınmışdur. Bu fiᶜl-i mużāriᶜ-i menfī-i müfred-i ġā’ibdür. Tā ne’nhed, «mādām ki ḳoymaya» dimekdür. **Be-farḳ-ı nefs**, «nefsüñ depesine» dimekdür. «Be-farḳ»da bā, ilṣāḳ içündür. Farḳ, «baş depesi»dür. Nefs, maᶜrūf ve emmāre ṣıfatıyle mevṣūfdur. **Pāy**, «ayaḳ»dur; ᶜArabīsi «ḳadem»dür. Maᶜlūm ola ki kişinüñ ṣūreti her ne ḳadar merd-i rāh ve ṭālib-i dergāh-ı İlāh olsa, ḥuẓūẓ-ı nefsānīden güz̠er, belki ol yolda terk-i ser ḳılup nefsini muṭma’inne mertebesine ulaşdurmadıḳca vuṣūl ila’llāh ḥāṣıl idemez ve ᶜuḳde-i umūrına küşāyiş viremez. Nitekim rişte-i girihdār, çeşm-i sūzenden güz̠er idemez diyü:

رشته تا دارد کره از چشم سوزن نکذرد

نکذری تا از سر خود عقدهٔ کار خودی

buyurmışlardur. İmdi rāh-ı vuṣūl-i dergāh-ı İlāhda terk-i serüñ maᶜnāsı, ᶜāşıḳ-ı fenā-fi’llāh olmaḳdur. Bu ise evvelā nefs-i emmāreyi pā-māl ve başına vażᶜ-ı ḳadem ile her bir ārzūsını ihmāl itmege mevḳūfdur. Ve bu vechile ᶜalā’iḳdan taḫlīṣ-i girībān ve ṭathīr-i dāmān idemeyen:

چنین که خار علائق تراست دامنکیر

سفر ز خود نتوانی بهیچ جا کردن

müfādınca, kendüsinden hīç bir yire sefer itmege ḳādir olamaz; belki medār bārgīri gibi devr-i dā’im-i seyre mülāzım olsa, ol dā’ireden ġayrı bir yir ḳaṭᶜ idemez dimişlerdür. Ve bu taḳṣīrāta sebeb ittibāᶜ-ı hevā-yı nefsdür. İmdi [S212a] nefsüñ farḳına vażᶜ-ı ḳadem idemeyen:

﴾ ره کجا یابد بدرکاه خدای ﴿ Dergāh-ı Ḥaḳḳa ḳande yol bulur. **Reh**, rāhdan muḫaffefdür; «yol» maᶜnāsınadur. **Kucā**, «ḳanda» dimekdür. **Yābed**, «bulur»; **be-dergāh-ı Ḫudāy**, «Ḥaḳḳın dergāhına» dimekdür. Dergāh, «icāzet ḳapusı» dimekdür. [Ü205b] Pes dergāh-ı ḥaḳīḳī ancaḳ cenāb-ı Ḥaḳḳuñ ḳapusıdur. Ḥāfıẓ:

کر که خواهد کو بیا و هر چه خواهد کو بکو

کبر و ناز و حاجب و دربان این درکاه نیست

mıṣdāḳınca ol bābuñ ṭālibine māniᶜ ü mezāḥim yoḳdur. Lākin neyl-i meṭālibe de şurūṭ u ḳuyūdāt vardur. Cümlesinüñ başı, nefsüñ başına bir kül elemek baᶜdehū maḳṣūdını dilemekdür. Böyle olmadıḳca ᶜāşıḳ dergāh-ı İlāha yol bulamaz didikleri bī-iştibāhdur. (...) İmdi تصریح بما علم ضمنا ḳāᶜidesi üzre dergāh-ı İlāha sālikiñ ḥāl-i sülūkini beyān içün nāẓım eyidür:

﴿ مرد ره در بند قصر و باغ نیست ﴾ Sālik-i rāh-ı Ḥaḳḳ kūşk ü bāġ ḳaydında degüldür. **Merd-i reh**, «yol eri»; **der-bend-i ḳaṣr u bāġ**, [Ü206a] «kūşk ü bāġ ḳaydında»; **nīst**, «degüldür» dimekdür. Bāġ, Fārisīde maᶜrūfdur ve eşcārı ḥāvī olan her teferrücgāha [S212b] ve mesīre mekāna ıṭlāḳ olınur. Ve ekṡer-i bāġ ḳaṣr-ı zībādan ḫālī olmadığından nāẓım bunda bāġ münāsebetiyle ḳaṣrı ẕikr itmişdür. Ve ekṡer-i ḳaṣr-ı zībā dil-ber-i raᶜnāsız olmadığından ḳaṣr ẕikri ile; merd-i rāh, ḳaṣr ve ḳaṣrda olan dil-rubā ḳaydında degüldür dimege daḫı işāret vardur. Zīrā ḳaṣr ḳaydında olmamaḳ hem kendi ṣafāsı ve ṣafā-yı enīs-i dil-rubā ḳaydında olmamaḳdan kināye idigi bī-reybdür. Ve bunlardan bī-ḳayd olmaġuñ maᶜnāsı, siyāḳ u sibāḳ ḳarīnesiyle bunlaruñ tedārükine düşmediklerinden bu maḳūle cāy-ı zībā ve mülāyimi olan dil-ber-i raᶜnā-yı dünyā ile ẕevḳ u ṣafāya mālik ve bu yollu rāh-ı nā-hem-vāra sālik olmamışlardur dimege işāret ve merd-i rāhuñ ṣāḥib-i te'emmül oldığına īmā'-i laṭīf ü beşāret vardur. Bu gürūhuñ te'emmüli, rāh-ı maḳṣūd-ı ārālarında nefs ile şeyṭānuñ iḍlāl ṭ arīḳlerinüñ fikrini çeküp, rāh-ı rāstdan dūr olmamaḳdur ve selāmet yolı bulmaḳdur. Yoḳsa rāh-ı rāst içre hevādārlıḳ ile güm-rāhlıḳ ḫaṭarı bisyārdur. (...) Ḫulāṣa-i kelām merd-i rāh-ı İlāhī olan dervīş-i fenā-fi'llāh, ḳaṣr u bāġ-ı dünyādan bi'l-külliye güẕer itmedikce rāh-ı maḳṣūda sülūk ile seyr ü sefer idemez. Ve çirk-i dünyāy-yı dūn ve zeḫārif-i hevā-yı nefs-i nā-mevzūndan el yumadıḳca iḥrāz-ı merātib-i ᶜulyā ve miṡāl-i ᶜĪsā, dest-i pāk-i saᶜādet-ārāyı bir kāse-i ḫurşīd-i enver-miṡālde eylemek müyesser degüldür dimişlerdür. Nitekim:

تا چو عیسی دست خود از چرک دنیا شسته‌ام

دست در یک کاسه چون خرشید انور میکنم

beyt-i laṭīfi bu maᶜnāya güvāhdur. Zīrā ḳaṣr u bāġ ḳaydında olmaḳ merd-i rāh olmaġa māniᶜ ve ol ḳayd kişinüñ ayaġına baġ olacaġı şāyiᶜdür. Bu baġları ḳaṭᶜ eylemeyüp ᶜalā'iḳ-ı dünyā ile merbūṭ olan kimesneye taḳrīᶜde:

همراه تست رزق بهر جا که میروی

در کوشهٔ قفس [Ü206b] چه پی دانه ماندن

در سنک لاله در جکر کل نماند

ای خانمان خراب چه در خانه ماندن

Yaᶜnī; muḳīm-i ḫāne-i ḫodī olan maḥbūs-ı ḳafes-i nefs, her ḳanda varur iseñ rızḳuñ saña hem-rāh iken gūşe-i dām-ı nefsde dāne ardınca ne ḳalduñ ve merd-i rāh-ı ṭarīḳın ṭutmayup kendüñi araya ṣalduñ. Maᶜa-hāẕā sengde olan lāle ve ciger-i ḫākde gül ḳalmayup, lāle dāġdār ve gül ḫūnīn-i destār olaraḳ seferi iḫtiyār

eylemişken iy ḫānmān-ḫarāb [S213a] ḫāne-i ḫodīde sen ne ḳalduñ? dimişlerdür. Ammā ʿalā'iḳdan bī-ḳayd olan merd-i rāhuñ vaṣfında nāẓım dimişdür:

﴾ بر دل او غير درد و داغ نيست ﴿ Anuñ gōñli üzre derd (ü) dāġuñ ġayrı degüldür. **Ber-dil-i o**, «anuñ ḳalbi üzre» dimekdür. O, żamīrdür; merd-i rāhā rāciʿdür. **Ġayr-ı derd**, «aġrı vü zaḥmetden ġayrı» dimekdür. Murād; derd-i dil-i ʿışḳ-ı İlāhīdür. **U(ve) dāġ**, derd üzerine maʿṭūfdur; ġayr lafẓı bunuñ daḫı başındadur. Maʿnā; «ve dāġdan ġayrı» dimekdür. Dāġ, insānuñ veyā ḥayvānuñ cesedine āteş veyā āteşde ḳızdırılmış timür ile yaḳdıḳları nişāndur ki ʿArabīde yā'-i müşeddede ile «keyy» dirler. Ve daḫı baʿżı meşḳ-ı ʿışḳ idenlerüñ ḳollarına yaḳdıkları dāġ-ı meşhūra dinilmişdür. Ve daḫı bir kimseden dil-gīr olmaġı bunuñla taʿbīr idüp: "Fülāndan dāġ oldum" dirler. Pes bunda dāġdan murād-ı nāẓım, nār-ı ʿışḳ-ı İlāhī ve āteş-i maḥabbet-i nā-mütenāhī ile ḥarīḳu'l-fu'ād olmaḳdur. **Nīst**, «degüldür» ve «yoḳdur» maʿnālarınadur. Maʿlūm ola ki ʿālem tamāmen Süleymān-ı ʿışḳ-ı ḥaḳīḳīnün zīr-i nigīninde müsaḫḫar olmaġıla, cihānda dāġ-ı ʿālem-sūz-ı ʿışḳdan ḫālī bir dil yoḳdur diyü *beyt*:

نيست يكدل در جهان بى داغ عالمسوز عشق

هست در زير نكين عالم سليمانرا تمام

buyurmışlardur. Ve fi'l-ḥaḳīḳa ʿalā-vechi'l-ʿumūm ʿışḳdan ḫālī bir dil yoḳdur. Lākin ol ʿışḳı Ḥaḳḳa ṣarfda üç vesā'iṭ vardur. Biri pāk naẓar ile bir şey'-i cemīle ʿāşıḳlıḳdur. Bu vechile ʿāşıḳ bi-ʿavni'llāh cezbe-i Ḥaḳḳa ulaşur dimişlerdür. Ve muḳanṭara-i ḥaḳīḳat didikleri mecāz bu resme olandur. Ve biri recā'-i cennet ve ḫavf-ı ʿaẕāb-ı āḫiret ile [Ü207a] Ḫudā-yı müteʿāle geregi gibi ʿibādāt u ṭāʿāt itmegile bi-fażli'llāhi teʿālā vāṣıl-ı mertebe-i yaḳīn olup ve ol mertebeyi güẕer ḳıldıḳda, nūş-ı şarāb-ı ḥaḳīḳat ile mā-sivānuñ cümlesinden geçüp الهى ماعبدتك خوفا من نارك ولا رغبة فى جنتك بل لوجهكالكريم duʿāsını kelīm olur. Ve biri daḫı Ḥaḳḳa ʿāşıḳlıḳ tevehhümi ile ḫalḳa kendü kendüyi ʿāşıḳ gösterendür. Pes böyle olan kimesne bu vehminden kāẕib bir mürāyī vü düzd-i ṣūret ise niçe biñ seneler bu ṭarz ile ʿibādet üzre muʿammer olsa bu miẟllü mecāz kendüyi ḥaḳīḳate mūṣıl olmaz. Ve encāmında böyle mürāyī felāḥ bulmaz. Ve eger bu vehminde ṣādıḳ ise anuñ bu taḳlīdi bi-ʿavni'llāh taḥḳīḳ olmaġın kendüyi bir mürşid-i ḥaḳīḳat-şināsa çeker. Ve ol vāsıṭa ile mecẕūb-ı ḥaḳīḳat olur dimişlerdür. [S213b] İmdi derūnında derd ü dāġdan ġayrı nesne bulınmayan merd-i rāh, merātib-i maḥabbetu'llāhda nā'il-i rütbe-i yaḳīn ve vāṣıl-ı nūş-ı şarāb-ı ḥaḳīḳat-i ʿāşıḳīndür ki derd ü dāġ-ı dilleri herkesüñ muḳteżā-yı ḥikmet üzre maẓhar oldıġı feyża göredür. Ve dil-i ʿāşıḳ bu sūzişden bir sāʿat ḫālī olmaz. Nitekim:

ز درد و داغ نيست يک ساعت دل عاشق

هميشه دست لب كرمست مهمان تجلى را

buyurmışlardur; murād maʿlūmdur. Ve derd ü dāġ-ı dil-i ʿaşıḳuñ fā'idesi maḥabbet-i tāmm ile neyl-i merāmdur. Yaʿnī ḫāmlıḳ ṭamarların ḳaṭʿ ile puḫtelik bulmaḳdur. Ve puḫtelikden ise meẟelā ẟemer-i ḫāmuñ leṭāfet bulması ẓāhirdür. Nitekim bu maʿnāya Ḫ͏ᵛāce Ṣā'ib:

ز درد و داغ محبت تمام كردد دل

ز پختكى ثمر خام ميشود فربه

beytiyle īmā eylemişdür. Ve dāġ-ı dilüñ kes̱retini beyānda *beyt*:

داغ پنهان مرا کیست شمارد صائب

در دل سنک شرر را نشمر دست کسی

diyü buyurmışdur. Yaʿnī; pinhān-kerde-i derūn-ı sūznāk u dil-i pāküm olan dāġ-ı āteşnākümi, iy Ṣā'ib kimse ṣayamaz. Nitekim dil-i sengde ḫulḳī olmaḳ üzre mużmer olan şererleri kimse ṣayamamışdur dimekdür. Ve derd ü dāġuñ ḳadrini ʿāşıḳlaruñ cānı bilür. Nitekim Ḫāce-i mūmā-ileyhüñ *beyt*:

جان عاشق قدر درد داغ میداند که چیست

سکه کامل عیاران مرد میداند که چیست

beyti ile istişhād olınmışdur. Ve fi'l-ḥaḳīḳa sikke-i kāmil-ʿayārānuñ ne oldıġın ancaḳ merd olan bilür. Ve kes̱ret-i dāġ-ı pinhānī-i ʿāşıḳān, ḫāric-i ḥīṭa-i beyān-ı lisān oldıġı gibi, dāġ-ı āşkār ve beşere-i bedenleri birbirlerine ḥalḳa-i zencīrvār peyvest olmaġın gūyā zīr-i ḳabāda zirihdār ẓann olınurlar. [Ü207b] Nitekim:

ز بس که در تن من داغها بهم پیوست

کمان برند زره در ته قبا دارم

beyt-i laṭīfī bu maʿnāya dālldür. Ve daḫı şeh-per-i ṭāvūs ārāyişe muḥtāc olmadıġı gibi dāġ-ı ʿışḳ didigimüz zaḫm-i pür-sūz elmās u nemeke muḥtāc degüldür diyü:

نیست داغ عشقرا حاجت بالماس و نمک

شهپر طاووس را بهر چه آراید کسی

beyt-i laṭīfini işāret itmişdür. Pes dāġ-ı ʿışḳ ile zaḫmnāk olanuñ zaḫmine rīze-i elmās ekmege ve nemek-pāş olmaġa ḥācet olmadıġından, ol dāġ-ı pür-nūr sīne-i ʿāşıḳānda şuʿle-pāş-ı ḳubūr ve bāʿis̱-i sürūr-ı vücūdları olmaḳ *beyt*:

میشود آیا ز [S214a] نور سینه‌ام عالم فروز

کر چراغ کشته‌ئی آرد کسی بر خاک من

mażmūnından hüveydādur. Yaʿnī iy muḫāṭab! Ben ʿālem-i ʿuḳbāya bu dāġ-ı ʿışḳ ile güẕer ü seferümden ṣoñra bir kimesne benüm mezārum üzre bir sönmiş çerāġ getürse, benüm dāġ-ı sīnemüñ nūrından ol çerāġ-ı mürde pür-sūz u ʿālem-efrūz olur dimekdür. Bundan murād, merd-i rāh olan ʿāşıḳ-ı cemālu'llāh, evvelā bu fenānuñ ḳaṣr-ı pür-ḳuṣūr ve bāġ-ı pür-ḫār u bī-ḥużūrı ḳaydından āzāde olup baʿdehū āteş-i ʿışḳ-ı İlāhī ile puḫte vü nār-ı maḥabbet ile sūḫte olmaḳ gerekdür ki dervīş-i fenā-fi'llāh u merd-i rāh olmaġuñ şarṭını yirine getür. Yoḳsa ebnā'-i dünyā gibi ʿimāret-ḫāne-i ʿālemde bünyān-ı ḳaṣr-ı dil-ārā vü seyr-i bāġ-ı ṭarāvet-pīrā ḳaydında olup, gūyā dünyāda iḳāmet sevdāsın idenlerüñ ḥālī dīger ve merdān-ı rāhlardan bī-ḫaber ve bünyādları encāmında ḫarāb u kendüsi türāb olmaḳ bī-irtiyabdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ کر عمارترا بری بر آسمان ﴾ Eger ʿimāreti āsmān üzre iletesin. Yaʿnī; ġāyet refīʿ u ʿālī binālar bünyād idesin. **Ger**, edāt-ı şarṭdur. **ʿİmāret**, bunda «taʿmīri murād olınan binā» maʿnāsına olmaḳ hüveydādur. Ve maʿmūr maʿnāsına ve taʿmīr maʿnāsına mecāzen müstaʿmeldür. Nitekim «ʿimāret-i ḫāṭır»da böyledür. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. **Berī**, fetḥ-i bā ile mużāriʿ-i müfred-i muḫāṭabdur; «iletesin»

dimekdür. **Ber-āsmān**, «gök üzerine» dimekdür. Bunda olan mübālaġa farża mebnīdür ve mıṣrāᶜ-ı s̱ānīde āti'l-beyān «zīr-i zemīn» lafẓı ile teḳābül-i ḥüsnī içündür. Maᶜlūm ola ki ᶜālem-i fānīde miḳdār-ı [Ü208a] kifāyet-i şerᶜīden ziyāde binā bünyād eylemek ṣāḥibine vebāldür. Ve ḳıyāmetde taḥmīli ile teklīf olınur. Nitekim من بنى فوق مايكفيه كلف ان يحمله يوم‌القيامة ḥadīs̱-i şerīfi bu beyāna dālldür. Ve böyle binā-yı ᶜulyāya ṣarf-ı māl idenler:

ᶜAḳlı yoḳdur şunuñ ki ᶜālemde
Ṭaşa ṭopraġa ḫarcider mālı
İşbu dār-ı ġurūra neñ ṣıġmaz
Neñe yetmez bu günbed-i ᶜālī

mażmūnıyle naṣāyıḥ yollu eşᶜar çoḳdur. Bu ḳıṭᶜa-i dil-ārā gibi ve daḫı bünyān-ı refīᶜ asḥābına reşk eylememek ḥaḳḳında söylenen:

Aġniyāyı görüp ḥased ḳılma
Ḳısmet-i Ḥaḳḳ hemīşe ᶜādiledür
Bunda Şeddādi ḳaṣr iden bünyād
Āḫirinde S̱emūd u ᶜĀd iledür

ebyāt-ı leṭāfet-nümā gibi ve daḫı encām-ı kārı beyān ḥaḳḳında olan niçe eşᶜār-ı şuᶜarā gibi ki ez-cümle İbnü Yemīn buyurmışdur:

ای كه حصن حصين [S214b] همى سازى
بس بكيوانش ميكشى ايوان
تا بدانى كه چيست حاصل آن
آيت اينما تكونوا خوان

Yaᶜnī; iy metīn ḳalᶜa binā eyleyen kimse! Yeter anuñ eyvānını keyvān-ı āsmāna çekesin. İmdi اينما تكونوا يدرككم الموت ولو كنتم فى بروج مشيدة āyet-i ᶜaẓīmü'ş-şānuñ oḳu ki, ol binā-yı refīᶜden fā'ideyi bilesin dimekdür. Murād; bünyān-ı serāyı vü eyvān-ı bülend-mekānı farżā keyvān-ı āsmāna ulaşdursañ yene encāmında mevtüñ saña vuṣūli ile medfūn-ı zīr-i türāb olmañ bī-irtiyabdur. Nitekim dimişlerdür, *naẓm*:

Ādeme āḫir ḥarām olur ḥarīmi ᶜālemüñ
Ṭāḳ-ı eyvān ile görme kendüñi ᶜālī-cenāb
Ḳaṣr-ı vālā ile iy ᶜālī-maḳām oldum ṣanan
Kendüñi yüksekde görme menzilüñ taḥt-ı türāb
Üstüḫᵛānuñile sen çetr-i hümāyūn itseñ
Gūr içinde mūr ḫayli ḫayme ḳıldı bī-ṭınāb

intihā. Ve nāẓım raḥimehu'llāh bu maᶜnāya binā üzre buyurur:

﴾ عاقبت زير زمين كردى نهان ﴿ ᶜĀḳıbet yir altında nihān olursın. ᶜ**Āḳıbet**, maᶜrūfdur. **Zīr-i zemīn**, «yir altında»; murād taḥte't-türāb dimekdür. **Gerdī**, fetḥ-i kāf-ı ᶜAcemī ile mużāriᶜ-i müfred-i muḫāṭabdur; «olursın» dimekdür. Maṣdarı ṣayrūret maᶜnāsına olan «gerdīden»dür. **Nihān**, «gizlü»

dimekdür; muḳābili «āşkār»dur. Maʿlūm ola ki [Ü208b] bu zemīn-i şūrezār-ı ʿālem ḳābil-i ʿimāret degül iken taʿmīr-i cihān ḳaydına düşmek ʿabes̱dür diyü:

بر نمی دارد عمارت این زمین شره زار

ما عبث در فکر تعمیر جهان افتادهایم

buyurmışlardur. Zemīn-i şūrezār-ı beden daḫı böyledür. İmdi nāẓımuñ bu beyt-i laṭīfinde bir ḳaç nükteye işāret vardur. Evvelen; esbāb-ı ġurūr ile āsmān ḳadar olan her bir ʿālī-ʿunvān encāmında zīr-i zemīnde nihān u bī-nişān olur dimekdür. S̱āniyen; bünyān-ı ʿimāret-ʿunvānı ne ḳadar ʿālī ḳılsañ ve içinde kendi kendüñi ʿāleme ʿālī göstерseñ, ber-muḳteżā-yı rūzgār ol ʿimāreti terk idüp inzivā-güzīn-i gūşe-i zemīn-i mezār olursın dimekdür. Ḳaldı ki ol ʿimāret-i ʿulyānuñ ḥālini beyāndan nāẓımuñ sükūtı ke-ẕālik iki nükteye işāretdür. Evvelen bir ʿimāretüñ ṣāḥibi her ne ḳadar muʿammer olsa kendi ʿimāretinden muḳaddem ḫarāb olur dimekdür. S̱āniyen; ṣāḥibsiz ḳalan ʿimāret āheste āheste ḫarāb olur didikleri mażmūna işāretdür. Nitekim dil-i bī-ʿışḳuñ ḫarāb oldıġın [S215a] tems̱īlde *beyt*:

سرایی‌را که صاحب نیست ویرانست معمارش

دل بی‌عشق میکردد خراب آهسته آهسته

dimişlerdür. Ve daḫı bu ʿimāretüñ ḥukmen ḫarābı, ṣāḥibinüñ fevt ü mevtinden ʿibāretdür. "Fülān öldi" dimek maʿnāda ḫānesi ḫarāb oldı dimekdür. Belki niçelerüñ fevti ʿaḳabinde ḫānesi maʿmūr iken bir taḳrīb ile taḫrīb eyledikleri, maʿnā-yı murādı is̱bātda kāfīdür. İmdi ʿimāreti ḥukmen ḫarāb ve taʿmīri ḳaydında olanuñ ʿāḳıbeti mevt ve menzili taḥte't-türāb olan vīrāneyi taʿmīr itmek, ġaflet ile ṭūl-i emele mütābaʿatden nāşīdür. Nitekim ġāfillerüñ başında olan ṭūl-i emeli, kebūter-ḫānede āşyān ṭutan māra teşbīh idüp, *beyt*:

درسر این غافلان طول امل دانی که چیست

آشیان کردست ماری در کبوترخانهٔ

dimişlerdür. Pes ʿāḳıla lāzım olan selef-i ṣāliḥīnüñ sīretine sülūk ile iẕn-i şerʿī üzre miḳdār-ı kifāyet süknāya ḳanāʿat idüp ʿömrinüñ ve vaḳt-i ḥālinüñ ḥaddinden ṭaşra binā bünyādından keff-i yed ü ferāġat ḳılmaḳdur. Yaʿnī zehādet ṭarīḳına riʿāyet ḳılmaḳ gerekdür ki ol üçdür: Evvelkisi; aʿlādur ki Ehl-i Ṣuffe gibi mesācidden birinüñ [Ü209a] zāviyyesinde hem-vāre inzivā ile ṭāʿatdür. S̱ānīsi; evsaṭdur ki bir ḥucre-i muʿayyenede ʿibādet ile iḳāmetdür. S̱āli̱s; ednāsıdur ki miḳdār-ı kifāyet bir muḫtaṣarca ḫāne ittiḫāẕ itmekdür. Ḥattā bal arısı gibi muḫtaṣar menzili olanuñ nev-bahār-ı ḥayātı ḥalāvet ile başa varur diyü *beyt*:

بشیرینی سر آرد نوبهار زندکانی را

چو زنبور عسل آنرا که منزل مختصر باشد

dimişlerdür. Pes dā'ireyi büyük cızmaḳ dīnde vü dünyāda ḫusrānı mūris̱dür dimişlerdür. Nitekim Hārūn-ı Reşīdüñ ḳaṣr-ı vālā-bünyānına Behlūl girüp: "یا هارون رفعت طین و وضعت الدین" diyüp baʿdehū eline bir feḥm alup, ol ḳaṣruñ dīvārına; "Eger ḥalāldan ise Ḫudā müsrifleri sevmez. Ve eger ḥarāmdan ise Ḫudā ḫā'inleri sevmez" diyü taḥrīr buyurdı dirler. Ve yene ol ḳaṣr-ı dil-ārānuñ içine kibār-ı zühhāddan Seleme bin Aḥmed girüp, Hārūnu'r-Reşīde ḫiṭāben, *beyt*:

اما مكانك فى‌الدنيا فمتع

فليت قبرك بعدالموت المتع

buyurdıḳda Hārūn ḫayli zamān giryān oldı dirler. Ve ʿimāret-i dünyā her ne ḳadar ẓāhirde maʿmūr olsa maʿnāda nāmı vīrāne ve taʿmīri ḳaydında olan dīvānedür. (...[S215b]...) Pes ʿimāretinde şāh u gedā içün beḳā mutaṣavver degüldür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ كر چو رستم شوكت و زورت بود ﴾ Eger Rüstem-i Zāl gibi şevket ü heybet ü ḳuvvetüñ ola. [Ü209b] **Ger çü Rüstem**, «eger Rüstem gibi» dimekdür. Rüstem-i meşhūr ve beyānı yuḳaruda mesṭūrdur. **Şevket**, bunda «heybet ü ʿaẓamet» maʿnāsınadur; Fürsde vü ʿArabda müstaʿmeldür. Ve ʿArabīde «ʿaḳrebüñ ṣancacaḳ ignesine ve dikene ve diken batmaġa» daḫı dirler, fe'fhem. **U(ve) zūret**, vāv ʿāṭıfe; zūr, «ḳuvvet» maʿnāsınadur. Āḫirindeki tā, ḫiṭāb içündür. Ḫiṭāb her bir zinde olan insāna ṣāliḥdür. **Buved**, «ola» dimekdür.

﴿ جاى چون بهرام در كورت بود ﴾ Senüñ mekānuñ Behrām-ı gūr gibi gūrda yaʿnī ḳabrde ola. **Cāy**, mekan maʿnāsınadur. Me'ālde **der-gūret**, lafẓında olan tā'-i ḫiṭāba mużāfdur. Taʿbīri «cāyet»dür. Maʿnā; «senüñ mekānuñ» dimekdür. **Çūn Behrām**, «Behrām gibi» dimekdür. Behrām, bunda Behrām-ı gūr dimegile meşhūr şāha işāretdür. Müşārun ileyh ġāyet ʿaẓametlü şāh idi. Dā'imā gūr didikleri ḥayvānuñ ṣaydında oldıġı ḥasebiyle kesret-i istiʿmālden Behrām-ı gūr dinmek kendüye ʿalem olmışdur. Ḥattā bir gün meẕkūr ḥayvānuñ birin şikār içün ardına düşüp, ḥayvān uġrında bir maġāraya girüp, kendü daḫı ardınca girüp, esb ü ālātile ol ġārda ġā'ib oldı dirler. Pes Behrām-ı gūruñ mekānı yaʿnī mezārı gūrda oldı. Nitekim der-gūr, «ḳabrde» dimekdür. Gūr, żamm-ı kāf-ı ʿAcemī ile iki maʿnāya gelür: Biri; ṭaġ eşegi didikleri ḥayvāndur ki, Behrām-ı pādşāh ṣaydıyle iḫtiṣāṣ bulmışidi. Ve bir daḫı ḳabrdür ki bunda murāddur. Nitekim Ḫvāce Ḥāfıẓuñ:

كمند صيد [S216a] بهرامى بيفكن جام جم بر دار

كه من پيمودم اين صحرا نه بهرامست و نه كورش

beyti bu beyānda kāfīdür. Maʿnā-yı beyt: Behrāma mensūb olan ṣayduñ kemendini bıraḳ; Cām-ı Cemi ṭut. Yaʿnī ʿışḳ u ṭāʿate saʿy eyle; ġayrıdan ferāġat eyle. Zīrā ben bu ṣaḥrāyı ṭayy itdüm; ne Behrām ve anuñ gūrı vardur dimekdür. Gūr, bunda ḳabr maʿnāsınadur; «ḥımār-ı vaḥşī» maʿnāsı īhāmıdur. İmdi ʿışḳ u ṭāʿat ü riyāżata saʿy selāmetdür. Ve devr-i felege ve devlet-i dünyāya maġrūriyyet belā vü ḥamāḳatdür. Nitekim *beyt*:

بياور مى كه نتوان شد زمكر آسمان ايمن

بلعب زهرهٔ چنكى و مريخ سلحشورش

Şarāb-ı ʿışḳ getür; zīrā āsmānuñ mekrinden emīn olmaḳ olmaz; çengī Zührenüñ ve sileḥ-şor Mirrīḫüñ laʿbiyle dimekdür. Zühre, sāzende-i felek ve Mirrīḫ kesr-i mīm ile cellād-ı felekdür ki ziyāde naḥsdur dindigi ḥaḳīḳat-i ḥāldür. (...[Ü210a]...) **Buved**, «ola». Pes nāẓımuñ bu beytinde evvelen şevket ü ḳuvvete ve s̱āniyen salṭanat ü devlete iʿtimād ve mevti menʿ ü defʿa çāre yoḳdur dimege işāreti āşkārdur.

(...[S216b, Ü211a[19]]...) Pes dünyānuñ fenāsı vü ʿuḳbānuñ beḳāsı güẕerān idenlerden ve pey-der-pey gidenlerden maʿlūm oldı ise:

﴿ ای پسر از آخرت غافل مباش ﴾ İy oğul! Āḫiretden ġāfil olma. Terkīb-i tertīb ve maʿnā-yı ʿibāre ẓāhirdür. Maʿlūm ola ki āḫiretden ʿadem-i ġaflet, dünyāya ʿadem-i maḥabbet ve ṭūl-i emeli terke mübāderetden kināyedür. Ve ṭūl-i emelüñ esbābı; ḥubb-i dünyā ve mevtden ġaflet ve ṣıḥḥat ü şābiyyet ḥasebiyle metāʿ-ı dünyāya maġrūriyyet idigi Ṭarīḳatde mestūrdur. Ve ṭūl-i emelüñ ġavā'ili; ṭāʿate kesel ve tesvīf-i tevbe ve mevti ve mā-baʿdini ʿadem-i ẕikrinden nāşī ḳasvet-i ḳalb ve ḥırṣ-ı cemʿ-i māldür. Pes bunlaruñ ʿilācı hādim-i leẕẕāt olan mevti çok yād eylemekdür. Ve mevtüñ vāʿıẓıyyetde kifāyeti ḥadīs̱-i şerīf ile s̱ābitdür ki: كفى بالموت واعظا و كفى باليقين غنا dur. Ve tercemesi budur ki ẕikr olınur:

Saña her dem bu cevher-i kelimāt
Olmaġa zīb-i gūş-ı cān besdür
Ādeme ittiʿāẓ-ı ʿibret içün
Yalañuz fevt-i dīgerān besdür

Ve maʿlūm ola ki ġaflet iki ḳısmdur. Biri; muʿtedile vü maḳbūledür. İnsānı Ḥaḳḳdan ġāfil eylemez. Belki meṣā'ibüñ ālāmından ve mūcib-i ḥayret ü dehşet olan mevāniʿ-i ṭāʿatden ġāfil eyler. Pes bu niʿmet-i İlāhīdür. Zīrā bu olmasa insān kes̱ret-i dehşetden ve ġalebe-i firḳatden muʿaṭṭal olur idi ve ḫumūd mertebesin bulur idi. [S217a] Bu mertebe ise meẕmūmdur. Anuñçün [Ü211b] ġaflet-i muʿtedileyi ʿālem-i ġaybden ḥikmet-i İlāhiyyenüñ irsāli meṣā'ib-zedegānuñ ḳulūblerin tesliyet ve ḥayret rütbesine varanlaruñ rūḥı revḥ ü rāḥat bulmaḳ içündür dimişlerdür. Ḳısm-ı s̱ānī; ġaflet-i mütecāviẓe vü meẕmūmedür ki, bi-ġaḍabi'llāh baʿżı ḳulūba istīlā itmegile ṣāḥibini Ḫudādan vü tedārük-i ʿuḳbādan ġāfil ve zīnet-i dünyāya mā'il ve ekl ü şürb ü nevme şāġıl eyler. Ve bu ġaflete meşāyıḫ-ı ʿiẓām «sütūn-ı ʿālem» tesmiye itmişlerdür ki cihānuñ ṣūretā maʿmūr u müzeyyen olmasına ve ehline göre revnaḳ bulmasına sebeb-i ʿilletdür. Nitekim لولا الحمقاء لخربت الدنيا ḫaber-i münīfi mażmūnınca ḥamāḳat ü ġaflet, bu fenānuñ zīb ü ʿimāretine bādīdür. Ammā huş-yārlıḳ, bu ʿāleme nisbeten āfetdür ki bu fenānuñ taʿmīr ü tezyīnine māniʿ olur. Nitekim ḥażret-i Mevlānā *mes̱nevī*:

استن این عالم ای جان غفلتست
هوشیاری این جهانرا آفتست

diyü buyurmışdur. Pes huş-yārlıḳ, ʿālem-i maʿnevīdendür. Ḳaçan ġaflete ġālib olsa, ġaflet mużmaḥill ü bī-es̱er olur. Zīrā ems̱ālde ġaflet, müncemid olan āb ve huş-yārlıḳ āftāb yirindedür. Pes ġafletüñ iżmiḥlālinde bu ʿālem-i fānī ve metāʿ-ı dil-firībini naẓar-ı iʿtibārdan sāḳıṭ u nā-çīz olur. Ve daḫı huş-yārlıḳ, baḥr-i hidāyet-i İlāhīden bir ḳaṭre-i muʿtedile-i raḥmetdür ki, dāfiʿ-i ḫᵛāb-ı ġaflet ve bāʿis̱-i ʿayn-ı baṣīretdür. Ve ḳaçan meẕkūr huş-yārlıḳ ʿālem-i İlāhīden ziyāde gelür ise ol zamān mā-sivāya müteʿalliḳ ʿayb u hüner, naẓar-ı ʿāşıḳda cümleten maḥv u bī-es̱er ḳalur dimişlerdür. İmdi āḫireden bu maʿnāca ġāfil olma; huş-yār ol ki naẓarında metāʿ-ı dil-firīb-i dünyā nā-çīz ü bī-es̱er görine. Nitekim nāẓım eyidür:

[19] Ü210b boştur.

﴿ بامتاع این جهان خوشدل مباش ﴾ Bu cihānuñ metāʿıyle mesrūru'l-bāl olma. **Bā-metāʿ-ı īn cihān**, «metāʿ-ı dünyā ile» dimekdür. **Ḫoş-dil**, terkīb-i tavṣīfdür; me'ālde «sürūru'l-bāl» dimekdür. **Me-bāş**, «olma». Pes metāʿ didikleri es̱vāb u ālāt-ı dünyā, metāʿu'l-ġurūrdur; kālā-yı sürūr degüldür. Nitekim وماالحیوة الدنیا الامتاع الغرور āyet-i celīlü'ş-şānı bu beyāna delīl ü burhāndur. Ve daḫı bir serīʿu'z-zevāl olan şey' ḳālīldür. Nitekim Ḳur'ān-ı celīlde siʿat ü ḥaẓẓ-ı ʿīş-i küffārı beyānda متاع قلیل vārid olmışdur. Bu kelām-ı şerīfüñ mübtedāsı maḥẕūfdur. Maʿnā; ticārāt içün [Ü212a] bilādda küffāruñ teḳallübi metāʿ-ı ḳalīldür. Yaʿnī ḳaṣīru'z-zamān ve serīʿu'z-zevāldür. Mā-ʿinda'llāha naẓaran dimekdür. Ve bu beyānda ḥażret-i Faḫru'l-enām ʿaleyhi's-selām ما الدنیا فیالاخرة [S217b] الامثل ما یجعل احدکم اصبعه فی الیتم فلینظر بما یرجع الیه ḥadīs̱-i şerīfiyle ḫaber virmişdür. Ve nāẓımuñ bu kelāmında mālik-i māl-i dünyā olan ġurūr-ı ġınā ile maġrūr u mesrūr olmaḳ gerekmez dimege işāret vardur. Zīrā metāʿ-ı dil-firīb-i fenā ile maġrūriyyet, muḳteżā-yı ġafletdür. Ve nisyān-ı āḫirete bādī bir ḥālet-i ḳasvetdür. Ḥattā bu mis̱llü tevāngerān-ı cihānuñ aḥvāl-i dil-i ber-zede-sāmānın beyānda:

توانکر در دل از سامان خود آزارها دارد

بقدر فلس زیر پوست ماهی خارها دارد

dimişlerdür. Yaʿnī; tevānger intiẓām-ı ḥāl ü ḥāletden nāşī dilde zaḥmet ü renc ü miḥnetler ṭutar. Nitekim balıġuñ pulları neḳadar ise balıḳ, postınuñ altında ol ḳadar ḳılçıḳlar ṭutar dimekdür. İmdi bu, cümle metāʿ-ı ġurūruñ iḳtiżāsıdur. Bu mis̱llü dünyevī vü uḫrevī ez̠āyı cālib olan metāʿ-ı pür-meʿā'ib ile ḫoş-dil olmaḳ ʿāḳıl işi degüldür; belki ġāfil kārıdur. İmdi şükr üzre huş-yārlıḳda der-kār ve şedā'id-i rūzgāra ṣabbār olmaḳ gerekdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ در بلیات جهان صبار باش ﴾ Cihānuñ belālarına mübālaġa ile ṣabr idici ol. **Der**, żarfiyyet içündür ve bu maḳmda żarfiyyetde olan nükte-i daḳīḳa ġayr-ı ḫafīdür. Zīrā ṣabr, belāya vuḳūʿda ẓāhir olur; yoḳsa ḳable'l-vuḳūʿ ṣabruñ maʿnāsı yoḳdur. **Beliyyāt**, cemʿ-i ʿArabīdür; müfredi «beliyye»dür ki «zaḥmet ve tecrübe ve imtiḥān» maʿnāsınadur. Ve bunda murād budur. Zīrā elfāẓ-ı beliyye içün ʿinde'l-ʿArab maʿnā-yı dīger-i ġarābet-es̱er vardur. Budur ki; Zamān-ı cāhiliyyetde ʿArabdan bir ḫāṭırluca kimse ölüp defn olındıḳda, bu meyyit ḳıyāmetde piyāde ḳalmasun diyü bir deveyi getürüp ol meyyitüñ ḳabrinüñ yanına baġlayup, ölünceye dek ol deveye āb u ʿalef virmezler idi. Ve gāh ḳabrüñ yanında bir çuḳur ḳazup, deveyi ol çuḳurdan çıḳarmayup aç ve ṣusuz helāk iderler idi. «Beliyye» mez̠kūr devenüñ daḫı adıdur. **Cihān**, bunda murād «dünyā»dur. **Ṣabbār**, mübālaġa-i ism-i fāʿildür; «mübālaġa ṣabr idici» dimekdür. Ṣabr, muṣībet vuḳūʿında nefsi cezaʿdan menʿ ile ārām maʿnāsınadur. Mā-naḥnü fīhide böyledür. Ve daḫı bir nevʿa aġacuñ żamġıdur ki ġāyet acı olur; aʿlāsı Soḳoṭrī nām cezīrede olur. Müshil-i ṣafrā ve nāfīʿ-i balġam bir devādur. **Bāş**, «ol» dimekdür. Maʿlūm ola ki dünya belālarınuñ kes̱retine ve s̱evāb-ı ṣābirīnüñ vefretine īmā içün nāẓım belāyı ṣīġa-i cemʿ ile ve ṣabrı vezn-i mübālaġa ile [S218a] getürmişdür. [Ü212b] Pes kes̱ret-i ecr-i ṣābirīnde انما یوفی الصابرون اجرهم بغیر حساب āyet-i şerīfi kāfīdür. Ḥattā bu āyet-i şerīfüñ tefsīri z̠eylinde ʿulemā'-i müfessirīnden naḳl-i ṣaḥīḥ böyledür ki; yevm-i ḳıyāmetde aʿmāl-i ṣalāt u ḥacc u zekūtuñ s̱evabı, ʿāmiller ʿamelleri miḳdārınca virilür. Ammā beliyyāta ṣābirlerüñ ṣabr ʿamelleri

içün iʿṭā'-i ecr bī-ḥisāb olmaġın, ṣābirler içün neşr-i dīvān ve naṣb-ı mīzān olmayup, bilā-ḥisābi ve lā-ʿaẕāb duḫūl-i cennet-i kām-yāb olurlar dimişlerdür. Bu ṣābirīnüñ ʿuḳbāda olan devletleridür. Ḳaldı ki dünyāda daḫı ṣabruñ selāmet idigi meşhūrdur ve kilīd-i gencīne-i feraḥ u sürūr idigi الصبر مفتاح الفرج bābında mesṭūrdur. Ve bu maʿnāda dimişlerdür ki:

اذا ضاق درع المرء و اشتد حاله

و خفت به الآلام انقطع الجا

تداركه رب البريا بلطفه

و اعطاه من كل الشداید مخرجا

Yaʿnī; kişinüñ dirʿi teng ve ḥāli müştedd ve kendüyi ālām iḥāṭa idüp her ṭarafdan recāsı münḳaṭıʿ oldıḳda, Ḫudā-yı müteʿāl ol kimseye luṭfiyle feraḥ ve her şedā'idden maḫrec iʿṭā ider dimekdür. Pes şedā'ide ṣabr gerekdür. Nitekim ḥażret-i Ḥayder-i Kerrār rażıya'llahu ʿanhuñ daḫı bu naẓm-ı cevāhir-ās̱ārı ṣabra mülāzemet ve ṣābirīne beşāret işāretinde tamāmdur ki buyurmışdur:

اذا ضاق الزمان علیک فاصبر

ولا تيأس عن الفرج القريب

و طب نفسا فان اليل حبلى

عسى يأتيک بالولد النجيب

Yaʿnī; zamān üzerüñe teng oldıġı zamānda ṣabr eyle; ferec-i ḳarībden ümīdüñi kesme ve ḫāṭıruñı ḫoş ṭut ki gice yüklüdür; ümīddür ki saña bir veled-i necīb ile gele dimekdür. Ḳaldı ki ḥadīs̱-i şerīfde: الايمان نصفان نصف صبر و نصف شكر vārid olmaġın nāẓım bu beytüñ mıṣrāʿ-ı evveliyle ṣabra ve mıṣrāʿ-ı s̱anīsi ile şükre īmā ve mecmūʿıyle ḥadīs̱-i şerīf-i meẕkūra telmīḥ idüp buyurmışdur:

﴿ گاه نعمت شاكر جبار باش ﴾ Niʿmet vaḳtinde Cebbār olan Ḫudāya şākir ol. **Gāh**, bunda «vaḳt» maʿnāsınadur. Mā-baʿdine mużāfdur. **Niʿmet**, maʿrūfdur. **Şākir**, «şükr idici» maʿnāsına ism-i fāʿildür; mā-baʿdine mużāfdur. **Cebbār**, esmā'-i ḥusnā-yı Mevlādandur; ebniye-i mübālaġadandur. Maʿnāsı, erbāb-ı luġat ʿindinde; «ḳāhir ve ġālib ve musallaṭ ve mütekebbir ve ḳattāl»dur. Lākin Muḫtaṣaru'l-İḥyāda olan beyān üzre Cebbāruñ maʿnāsı; ʿibādını emr ü nehyden diledigi şey'üñ üzerine ḳahr idici dimekdür. Ve [S218b] Zeynü'l-ʿArab eyitmiş: Ol Perverdgārdur; ʿibādından ṣudūrın [Ü213a] murād eyledigi nesnelerüñ üzerine ḫalḳı ḥaml eyler, intihā. **Bāş**, «ol» dimekdür. Ve meşāyıḫ-ı ṣūfiyye eyidürler ki: Cebbārlıḳ ḳaydınuñ kirişi ḳatıdur. Pes Ḫudānuñ Cebbāriyyet ü Ḳahhāriyyetin kemā-yenbaġī görüp ve bilüp ve ḳabża-i ḳudretinde mecbūr u meksūr olan erbāb-ı ḥāl, nefs ü hevāları cihetinden şādlıḳ ve āzādegān gibi āsūde ve ferāġ-ı bāle dā'ir āzādlıḳ itmeyüp, her ḥālde Ḥaḳḳuñ belāsına ṣābir ve ʿaṭāsına şākir olup, fikr-i Ḥaḳḳdan bir ān dūr olmazlar dimişlerdür. (...) Maʿlūm ola ki insān her bār niʿmetden ḫālī olmadıġı [S219a] nüktesini īmā içün nāẓım şükri, vaḳt-i niʿmete rabṭ eyledi. Ve illā bizlerüñ hemīşe şükr ile me'mūriyyeti maʿlūmdur. Ve daḫı esmā'-i ḥusnādan [Ü213b] Cebbār ismini şükr-i nicmet bābında ityān u taḫṣīṣde olan nükte ẓāhirdür. Ḫulāṣa-i kelām; Ḫudāya bende olan ḫavāṣṣ u ʿavām, Ḥaḳḳuñ

belālarına ṣabr ve nicmetlerine şükr gerekdür. (...) Ḳaldı ki bu zamānede: "Şimdi bir bende-i şākir göremez" didigi vaḳt-i zamānede belāya ṣābir ve iḥsāna şākirüñ nedretini beyān içündür.

Der-Ṣıfat-ı Bed-baḫtī

﴾ چار چیز اثار بدبختی بود ﴿ Dört nesne sacādetsizlik ve şūmluḳ nişānlarıdur. **Çār çīz**, «dört nesne» dimekdür; mübtedādur. **Ās̱ār-ı bed-baḫtī**, «sacādetsizlik nişānları» dimekdür; ḫaber-i mübtedādur. Ās̱ār, cemcdür; müfredi «es̱er»dür; bunda «nişān» dimekdür. **Buved**, edāt-ı ḫaber olan est macnāsınadur.

﴾ جاهلی و کاهلی سختی بود ﴿ Biri cāhillük ve biri kāhillük ki müşkildür. **Cāhilī**, yā'-i maṣdariyye ile «cehālet» dimekdür; eşyā'-i erbacanuñ biri budur. **Vü kāhilī**, [Ü214a] yā'-i maṣdariyye ile «beṭālet ve keselānlıḳ» macnāsınadur; eşyā'-i erbacanuñ ikincisi budur. **Saḫtī**de olan yā' zā'idedür. Saḫt, fetḥile [S219b] Fārisīdür; Türkīsi «berk»dür. Muḳābili «süst»dür ki; Türkīsi «gevşek»dür. Pes berklige ḳatılıḳ lāzım gelmegin mecāzen «saḫt»e ḳatı macnāsı virilür. Bunda ke-ẕālik böyledür. **Buved**, est macnāsınadur. Pes cehāletüñ bedligi ẓāhirdür. Zīrā necūẕü bi'llāh gāhī ṣāḥibini küfre mūṣıldur. Nitekim envāc-ı küfrüñ birisi küfr-i cehlīdür. Ḥattā cāhil, ḥayvanātdan azġun ve şaşġundur. Zīrā ḥayvān cihet-i kemāli olan ekl ü şürb ü cimāca teveccüh ider. Ammā cāhil cehli sebebiyle kemālāt-ı insāniyye olan cilm ve ems̱āli fażl u macārife teveccühden ḫālīdür dimişlerdür. Böyle olan kimesnenüñ sacādetsizligi ẓāhirdür. *Fā'ide*: Cehl iki ḳısmdur. Biri cehl-i basīṭdür ki ṣāḥibi cehlini mucterifdür. Pes cehlüñ żararın ve cilmüñ nefcin fehmden ṣoñra oḳumaḳ ile zā'il olur. Ve biri daḫı cehl-i mürekkebdür ki ṣāḥibi, cehlini cilm ü kemāl ictiḳād ider. Pes bu ḳısm evvelkinden ziyāde şerrlüdür. Zīrā bu ḳābil-i cilāc degüldür. Ve keyfe lā ki cehline, cehl ü maraż dimez ki izālesine teveccüh eyleye. Meger ki bi-cināyeti'llāhi tecālā bu gūne ictiḳādınuñ fesādına muṭṭalic ola, intihā. Ve daḫı keselānlıġuñ şūmluġı ẓāhirdür ki aña lisān-ı şercde beṭālet dirler; āfāt-ı ḳalbdendür ve meẕmūmdur. Zīrā ṣāḥibi, dünyāda sacyi lāzım olan nefc-i āḫiret tedārükinden keselānlıḳ ider. Bunuñ cilācı erbāb-ı cidd ü sacy ile ṣoḥbet ve cāhil ü kāhil ü bāṭıldan mücānebetdür. *Naẓm*:

Kişinüñ ḥusn-i sacy ü himmetidür
Ẕātına dā'imā viren iclāl
Mühmil ü pāy-mal ü tenbel olur
Sacy ü himmetde kim ide ihmāl

(...[S220a, Ü214b]...) Ḫulāṣa-i kelām cehālet ü beṭāletden ḥaẕer iden sacādetmend olur; cāhil ü kāhil olan bed-baḫt olur. Ḳaldı ki nāẓımuñ cehāleti beṭāletden muḳaddem ẕikr itmesi, cehāletüñ ḫasāreti beṭāletden ziyādedür dimege işāret içündür. (...)

﴾ بیکسی و ناکسی هر چار شد ﴿ Bī-keslik ve nā-keslik ki dördin her biri oldı. **Bī-kes**, luġatde «kimsesiz» dimekdür; bī-çāre gibi ḥāmī ve maciyyeti olmayana ıṭlāḳ olınur. Āḫirindeki yā' maṣdariyyedür. Nitekim:

Baḳ şu cālem ḫalḳına her kimsenüñ var kimsesi
Kimsesiz ḳaldum meded iy kimsesizler kimsesi

didikleri, bī-kes ḳaldum dimegi Türkīce beyāndur. Nitekim:

Göñül nāmında bir ġamm-ḫᵛārumuz ḳalmışdı ᶜālemde

O da varup ser-i kūy-ı dil-ārāda vaṭan ṭutdı

bu maᶜnācadur. Ve Ḫᵛāce Kelīmüñ *beyt*:

دید چون بیکسئ عادل آهن شد نرم

ماند پیکان تو در سینه بغمخوارئ دل

beyti yene böyledür. Yaᶜnī; iy maḥbūb-ı cefākārum ve sengīn-dil olan nigārum! Bizüm bī-kesligümüzi āhen gördikde dili nerm oldı. Pes senüñ peykān-ı cefānuñ sīnede ḳaldıġı dilüme ġamm-ḫᵛārlıġındandur; yaᶜnī bī-keslige merḥametindendür dimekdür. Ve şuᶜarā-yı ᶜAcemden Ṣafī-ḳulinüñ *beyt*:

ز فیض بیکسیها الفتی دارم بتنهایی

که کر بایار نشینم دمی دلکیر میکردم

beyti ke-ẕālikdür. [Ü215a] Yaᶜnī; bī-keslügüñ feyżlerinden tenhālıḳda tenhālıḳ ile öyle ülfet ṭutaram ki, eger bir dem yār ile otursam dil-gīr oluram dimekdür. Ammā ıṣṭılāh-ı meşāyıḫda bī-kes; bir mürşid-i kāmile yanaşmayup, [S220b] her umūrında nefsini reh-ber idene dirler, intihā. Çār çīzüñ bu s̱ālis̱idür. Ammā erbāᶜı **vü nā-kesī**, «daḫı nā-keslik» dimekdür. Nā-kes, luġatde «alçaḳ ve sifle ve ḫasīs» dimekdür. Ve bu maḳūle kimesnenüñ bed-baḫtlıġı, bed-güherliginüñ iḳtiżāsıdur dimişlerdür. Ve böyle denī vü ḫasīs olan nā-kes neḳadar ruṭūbet ṣāḥibi olsa, rūzgāruñ neḳadar teḳallübātın görse yene ādem olamaz dimişlerdür. Cāmī:

هرکه ناکس شود در اصل سرشت

بتقالیب دهر کس نشود

سک مکس را کر کنی مقلوب

قلب ان جز سک مکس نشود

Yaᶜnī; aṣl-ı ṭıynetinde nā-kes olan teḳālīb-i dehr ile ādem olamaz. Nitekim «seg-meges» kelimesini ṭard-ı ᶜaḳs ḳāᶜidesince ḳalb idüp ḳuyrıġından oḳusañ yene ḳalbi «seg-meges»dür dimekdür. Zīrā nā-kes bir diraḫt-i bī-s̱emerdür ki kendüye neḳadar söz ṭaşların atsañ kendüden bir fā'ide ḥāṣıl olmaz. Nitekim *beyt*:

کفتکوی سخت باممسک ندارد حاصلی

سنک تا چند بر درخت بی‌ثمر انداختن

beyt-i laṭīfi bu maᶜnāyı cāmiᶜdür. Ve nā-kesüñ kemāl-i denā'etinden nāşī Ḫᵛāce Kelīm *beyt*:

مرا از شکستن چنان درد ناید

که از ناکسان خواستن مومیایی

buyurmışdur. Yaᶜnī; merhem-i bür'ü's-sāᶜa gibi cābir-i meksūrlıġı meşhūr olan mūmyāyī maᶜdeni bir nā-kesüñ yanında bulınsa, baña andan bir miḳdār mūmyā istemegüñ derdi şikesteligüñ derdinden ziyāde gelür dimekdür. **Her çār şod**, «dördüñ her biri oldı».

❬ بخت بدرا این همه اثار شد ❭ Bed-baḫt içün bu dükeli ᶜalā'im oldı. **Baḫt-ı bed-rā**, «kötü ṭāliᶜa»; **īn heme**, «bu dükeli» dimekdür; işāret eşyā'-i erbaᶜa-i meẕkūreyedür. **Ās̱ār şod**, «nişānlar oldı» dimekdür. Pes bed-ṭāliᶜ olmaġuñ ḫusrānı vāreste-i ḳayd u beyāndur. Nitekim Nābī-i merḥūmuñ *beyt*:

Yaġsa gökden yire her dem ḳaṭarāt-ı āmāl

Yene bed-ṭāliᶜ olan ḫā'ib ü ḫāsir bulınur

beyt-i laṭīfi cümleyi cāmiᶜdür. Ve bed-baḫtlügüñ sebebiyle bunda meẕkūr olan [Ü215b] cāhil ü kāhil ve bī-kes ü nā-kes her yirde bī-iᶜtibārdur. Ve nāẓımuñ nā-kesi cümlesinden aşaġıda beyānı, nā-kesüñ dūnluġu cümlesinden ziyāde oldıġını īmā içündür. Ve fi'l-haḳīḳa nā-kesden alçaḳ kes yoḳdur; mertebesi daḫı ẕātı gibidür. Nitekim *beyt*:

خاکست جای سفله اکر بر فلک رود

معراج خار تا سر دیوار بیش نیست

dinmişdür. Yaᶜnī; nā-kes olan siflenüñ yiri [S221a] ḫākdür; eger feleke daḫı gitmek murād iderse. Nitekim ḫār u ḫasuñ miᶜrācı dīvār başına degindür; ziyāde degüldür dimekdür. Ve bī-kes ü nā-kesüñ tafṣīl-i ḥāllerini inşā'a'llāh ḳarīben beyān iderüz. Pes nāẓım, eşyā'-i erbaᶜa-i meẕkūreyi tamāmen beyān ᶜaḳabinde, mefhūm-ı muḫālif ṭarīḳıyle muḳābillerini beyān murād itmegin, ẓāhirde evvelen kāhillik muḳābili olan ᶜāmillik ḥāl-i saᶜd-iştimālin beyān ve ᶜamel elbette ᶜilmsiz olmaz ve ᶜamelüñ ᶜilm, mebnā ᶜaleyhi olmaġıla, maᶜnāda ᶜālim-i ᶜābidüñ ᶜibādete saᶜy-i aḥvālin ᶜıyān içün nāẓım eyidür:

❬ هرکه دربند عبادت میشود ❭ Her kim ki Ḫudāya ḳulluḳ ḳaydında olur; yāᶜnī ᶜibādete kāhilliḳ eylemez.

❬ بی‌شک از اهل سعادت میشود ❭ Şeksiz ehl-i saᶜādetden olur. **ᶜİbādet**, «ḳulluḳ»dur; muḳabili «beṭālet»dür. **Saᶜādet**, «eyülük ve mübāreklük»dür ki muḳābili «şeḳāvet»dür. Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ ᶜibādeti muṭlaḳ ẕikrinde, ᶜibādetüñ ᶜilm ü ᶜamele şuyūᶜını ve ḳavliyye vü bedeniyye vü māliyye aḳsāmlarına şumūlini īmā nüktesi vardur. Ve saᶜādet daḫı ḳurb-i İlāhīye vuṣūl ile selām u raḥmet ü berekāta maẓhariyyetden ᶜibāret olmaġın ke-ẕālik muṭlaḳ ẕikr olınmışdur. Duᶜā'-i teşehhüd bu maᶜnāları cāmiᶜa ve ṣālevāt-ı Faḫru'l-enām her ṭāᶜāte envār-ı lāmiᶜadur. (...[S221b, Ü216a]...) Pes bī-kes ile nā-kese virilen maᶜnā-yı şeyḫāne üzre bīkes; mürşidsiz nefse tābiᶜ olandur. Nā-kes, vücūdını meşāḳḳ-ı ṭāᶜāt ve ezvāḳ-ı ᶜibādātdan menᶜ ile hevāsına yār ve ṣafā-yı cismāniyyeye ṭalebkār olandur. İmdi bu maᶜnālarca bunlaruñ muḳābilleri kemā-hüve'l-me'mūr ᶜābid ü zāhid ve nefs ile mücāhidlerdür ki hevāların pāy-māl eylemişlerdür. Nitekim nāẓım bu nikāte binā'en:

❬ بر هوای خود قدم هر کو نهاد ❭ Her kim ki kendi hevāsınuñ üzerine ḳadem ḳoydı. Yaᶜnī; ārzū-yı nefsi iżmiḥlāl u ibṭāl eyledi. **Ber-hevā-yı ḫod**, «kendi ārzū-yı nefsānīsi üzerine» dimekdür. **Ḳadem**, maᶜrūfdur ki Fārisīde «pāy»dur. **Her k'o**, «her ki o» kelimelerinden muḫaffefdür; maᶜnā «her kim ki, o kimse» dimekdür. **Nihād**, māżī-i müfred-i ġā'ibdür; «ḳoydı» dimekdür. Maᶜlūm ola ki nefs-i emmāreyi māra teşbīh eylemişlerdür. Pes mār bed-girdār oldıġından, seyr ü reftārında kec-revlik kendüye bāl ü per olmışdur. Rāst-revlik māruñ seng-i reh-i reftārıdur; ṭoġrı yürimek cibilliyetinüñ ḫılāfıdur. İmdi

her bir bed-girdār, ḫuṣūṣıyle nefs-i hevādār dā'imā kec-revlige mecbūldür. Ṭoġrı yürimek yanında nā-maḳbūl ü nā-maᶜḳūldür. Zīrā ṭoġrı yürimek ṭıynetinüñ ḫilāfıdur. [Ü216b] Nitekim:

کجروی بال و پر سیرست بد کردار را

راستی سنک ره رفتار باشد مارا

mażmūnı bu teşbīhe dālldür. Pes mār gibi bir düşmen-i bed-girdār u kec-reftāruñ hevāsı daḫı kendi gibi bed ve żararı ġāyet eşedd oldıġın bilüp kendü ile mücāhede murādında olan, kendi hevā vü hevesi üzerine pāy-nihād olmaḳ gerekdür ki ol kec-reftār olan nefsüñ hevā yolları mesdūd olmaġıla seng-i reh-i reftārı olan ṭoġrıluḳ senglāḫında maḥṣūr u maḳhūr ola. İmdi hevā vü heves üzerine muḳaddem vażᶜ-ı ḳadem eylemeyen nefs ile mücāhedeye ḳādir olamaz. Binā'en ᶜaleyh nāẓım ol hevā vü hevesüñ taḥte'l-ḳademde maḳhūriyyetin, rükn-i ḳavī-i mühimmāt-ı cihād-ı nefs ᶜadd idüp baᶜdehū böyle iden:

﴿ میتواند کرد بانفسک جهاد ﴾ Nefscegiz ile ġazā eylemege ḳādir olur dimişdür. [S222a] **Mī-tevāned**, «ḳādir olur»; **kerd**, bunda kerden maᶜnāsına ism-i maṣdardur; «eylemeklige» dimekdür. **Bā-nefsek**, kāf-ı taṣġīr ile «nefscegiz ile» dimekdür. Nikāt-i taṣġīr-i nefs yuḳaruda beyān olınmışidi. **Cihād**, «ġazā» maᶜnāsınadur. Ġazānuñ ekberi nefs ü şeyṭān ile olandur; aṣġarı küffār-ı ḫāksār ile olandur. Pes nefs-i emmārenüñ hevāların terk-i tāmm ve mücāhedesinde iḳdām ile ārzūların taḥt-ı aḳdām iden ġazā s̱evābına nā'il olmaḳ bundan ẓāhirdür. Ammā hevāsına ṭābiᶜ olanuñ ḥāli nedür? dinür ise nāẓımuñ bu beyt-i āti'l-beyānından maᶜlūm olur ki buyurur:

﴿ هرکه سازد در جهان با خواب خور ﴾ Her kim ki dünyāda yiyür yatmaḳ ile me'lūf olur. **Her ki**, «her kim ki»; **sāzed**, «düzer ve ḳoşar» maᶜnāsına mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür. Buña göre sāzedüñ mefᶜūli maḥẕūf olur, mes̱elā; sāzed nefs-rā dīrīn. Yāḫod müsāmaḥaten sāzed, düzilür ve ḳoşılur maᶜnāsına olur. **Der-cihān**, «dünyāda» dimekdür. **Bā**, muṣāḥabet içündür. **Ḫᵛāb-ḫor**, kelimeteyn beyninde olan ḥarf-i ᶜaṭfuñ ḥaẕfiyle terkīb-i tavṣīfī iᶜtibār olınup «yiyüp yatmaḳ» maᶜnāsı virilür. Nitekim ḫūn-āb kelimesinüñ aṣlı ḫūn u āb idi. Maᶜṭūf ile maᶜṭūfun ᶜaleyh beyninde olan vāv-ı ᶜaṭfuñ ḥaẕfiyle terkīb-i tavṣīfī iᶜtibār olınup «ḳanlu ṣu» maᶜnāsı virilmişdür. Mā-naḥnü fīhide ke-ẕālik aṣlı ḫāb u ḫor iken ḥaẕf-i vāv ile ḫāb-ḫor dinmişdür. Ḫor [Ü217a] kelimesinde «ḫā»nuñ żammesi bunda li'ecli'l-ḳāfiye fetḥaya imāl ile oḳınmaḳ gerekdür. Ḫulāṣa-i kelām her kim ki ḥayvān gibi yiyüp yatmaġı ᶜādet idüp evāmire imtis̱āl ve nevāhīden ictināb üzre ᶜibādet ve Ḥaḳḳa iṭāᶜat ḳılmasa:

﴿ در قیامت نبودش ز آتش کذر ﴾ Ḳıyāmetde aña āteşden ṣavuşmaḳ olmaya. **Der-ḳıyāmet**, «ḳıyāmetde» dimekdür. Ḳıyāmet, ᶜArab u ᶜAcem ü Türkde müstaᶜmeldür. ᶜArṣagāh-ı ḥaşrde elli biñ sene ḳıyām ve herkesüñ ḥisāb u kitābı iḫtitām buldıġı içün yevmü'l-ḳıyāma ḳıyamet dinilmişdür. **Nebvedeş**, «aña olmaya» dimekdür. Ne-būd, mużāriᶜ-i menfīdür; āḫirindeki şīn żamīrdür. Mıṣrāᶜ-ı evvelde olan «her ki» medlūline rāciᶜdür. **Z'āteş**; zi ḥarfi «ez»den muḫaffefdür; min maᶜnāsınadur. Āteş, maᶜrūfdur; bunda cehennem āteşi murāddur. Z'āteş, «nār-ı dūzaḫdan» dimekdür. **Güẕer**, żamm-ı kāf-ı ᶜAcemī ile «ṣavuşmaḳ» maᶜnāsına ism-i maṣdardur. Pes ittibāᶜ-ı hevā-yı nefs ile edā'-i ferā'iż ü vācibātda [S222b] kāhil olana ᶜafv-ı İlāhī ulaşmaz ise metn-i ṣırāṭı mürūra ḳādir olamayup ḳuṣūrı miḳdārı ᶜaẕāb içün nār-ı

Caḥīme üftāde ve muʿaẕẕeb olmaḳ ẓāhirdür. Nāẓımuñ āteşden güẕer idemez didiginüñ maʿnāsı budur. Ḥāṣıl-ı kelām yiyüp yatmaġı ʿādet iden ʿibādetden ḳalur. ʿİbādetden ḳalanuñ ḥāli maʿlūmdur. Pes bu cümle hevā-yı nefsine ittibāʿun belālarıdur. Anuñçün şuʿarādan bir fāżıl buyurmışdur, *naẓm*:

Niçe bir nefs temennāsı ile
Yimek ü yatmaḳ ola dil-ḫᵛāhuñ
Eyleyüp zühd ü veraʿdan nefret
Ṭāʿat-i Ḥaḳḳdan ola ikrāhuñ
Maʿbedüñ maṭbaḫ ola şām u seḥer
Müsterāḥ ola ziyāretgāhuñ
Bunuñ içün mi olupsın maḫlūḳ
Bu mıdur emri saña Allāhuñ

Pes āteş-i dūzaḫdan selāmet ile mürūr ne ile olur? diyü su'āl-i muḳaddere cevāb ve feẕleke-i mā-sebaḳ yolıyle nāẓım eyidür:

﴿ رو بگردان از مراد و آرزو ﴾ Murād u ārzūdan yüz çevir; yaʿnī iʿrāż eyle. **Rū bi-gerdān**, «yüz döndür». **Ez-murād u ārzū**, maʿnā-yı muḥaṣṣal «murād-ı nefsānīden» dimekdür. Ārzū, murāduñ ʿaṭf-ı tefsīridür.

﴿ پس بدرگاه خدا آور تو رو ﴾ Ṣoñra dergāh-ı İlāha yüziñi getür; yaʿnī teveccüh eyle. **Pes**, «ārzūlardan iʿrāżdan ṣoñra»; **be-dergāh-ı Ḫudā**, «Ḥaḳḳ dergāhına»; **āver**, emr-i ḥāżırdur; «getür» [Ü217b] maʿnāsınadur. **Tu**, «sen»; **rū**, «yüz» dimekdür. Maʿlūm ola ki nāẓımuñ bu beytinde, taḫliye olmadıḳca taḥliye olmaz didiklerine işāret ẓāhirdür ki evvel ārzū-yı nefsānīden taḫliye-i derūn ile emre baʿdehū dergāh-ı Ḫudāya teveccüh eyle diyü taḥliyeye īmā buyurmışdur. Dergāh-ı Ḥaḳḳa teveccüh, rıżā'ullāha muvāvıḳ ṭāʿāte saʿy eylemekden kināyedür. Ve bu vechile ḳalb ārzūlardan ḫālī olmadıḳca vuṣūl-i niʿam-ı cinān ü seyr-i cemāl-i Sübḥān içün berzaḫ-ı nārdan mürūr ile sürūr olmaz dimişlerdür. Nitekim:

خانۀ خالی پر و بالست بهر سالکان
تیر را آسان بود دل از کمان بر داشتن

beyt-i laṭīfinde min-vech bu nükteye īmā vardur. Maʿnā; ḫāne-i ḫālī sālik-i rāh içün per ü bāldür. Nitekim kemāndan göñül ḳaldırmaḳ tīr içün āsāndur. Ḥattā baʿżı meşāyıḫ nefsi cehenneme teşbīh idüp: "Ṭoyduñ mı?" diseñ هل من مزيد manṭūḳınca ṭalebden ḫālī olmaz. İmdi ʿālem-i dünyāda nefs Dūzaḫdan geçmedikce ʿuḳbāda müşebbehün bih olan Dūzaḫdan mürūr düşvārdur dimişdür. [S223a] Pes evvel-i cümle ārzū-yı nefsāniyye vü murādāt-ı dünyāviyyeden ḳalbi taṣfiye baʿdehū dergāh-ı müteʿāle teveccüh eyle dimek, ibādātuñı ḥużūr-ı ḳalb ile eyle dimege işāretdür. Zīrā ḥużūr-ı ḳalb ile olmayan ṭāʿatde ḥalāvet bulınmaz. Ve bī-ḥalāvet olan ʿibādet dergāh-ı Ḥaḳḳa lāyıḳ olmaz dimişlerdür. Ve daḫı bu beytden, dünyāda kāmrānlıġı terk eyle ki āḫiretde kām-yab olasın. Zīrā dünyā ile ʿuḳbā żıddetāndur; ikisi maʿan cemʿ olmaz. İmdi dünyāda ārzūdan geçmeyen āḫiret ārzūların bulmaz dimek, żımnen müstefād olmaġın nāẓım تصريح بما علم ضمنا ḳāʿidesince eyidür:

﴿ كامرانى سر بناكامى كشد ﴾ Kāmrānlıḳ nā-kamlıġa baş çeker dimekdür. Yaʿnī; dünyāda murād sürmeklik, āḫiretde murādsızlıġa baş çeker dimekdür. Pes ʿibārede iki mefʿūlün fīh taḳdīriyle murād; «kāmrānī der-dünyā ser keşed be-nā-kamī der-āḫiret» dimek olur. **Kām-rānī**, «murād süricilik» dimekdür. Kām-rān, terkīb-i tavṣīfīdür, maʿnā-yı terkībi «murād sürici» dimekdür; devletmend ve ṣāḥib-i ʿizz ü cāha ıṭlāḳ olınur. Āḫirindeki yā’ maṣdariyyedür. **Ser**, «baş»; **be-nā-kāmī**de bā ilṣāḳ içündür. Nā-kām, «nā-murād» dimekdür; [Ü218a] āḫirindeki yā’ maṣdariyyedür. Maʿnā, «murādsızlıġa baş»; **keşed**, «çeker» dimekdür. Pes bu mıṣrāʿ-ı laṭīfüñ mażmūn-ı münīfi āyāt ve eḥādīs̱-i şerīfe ile s̱ābit ü müsellem olmaġın:

﴿ مرد ره خط در نكو نامى كشد ﴾ Merd-i rāh, nīkū-nāmlıḳda ḫaṭṭ çeker; yaʿnī ʿulüvv-i nām ile iştihār istemez. **Merd-i reh**, maʿrūfdur; lākin bunda murād ehlu’llāh ve sālik-i şāh-rāh-ı rıżā’-i İlāh olmaḳ rūşendür. **Ḫaṭṭ**, Fārisīde niçe maʿnāya gelür. Ez-cümle ḫaṭṭ-ı nev-ḫīz-i ḫūbāndur ki şuʿarānuñ baʿżısı henūz görinmiş ṣaḳala dir. Ve baʿżısı tāze bitmiş bıyıġa dirler. Baʿżısı ḳaşa müşābih olan bıyıġa dir ki çār-ebrū taʿbīri ṣāḥīḥ ola. Ve daḫı ḫaṭṭ-ı sāġar ve ḫaṭṭ-ı Baġdādīdür ki kenār-ı cāmda olan ḫaṭṭdur ki ṭolu olmaḳdan kināyedür. Ve daḫı ḫaṭṭ-ı gerdendür ki diyār-ı ʿAcemde ḳāʿide-i ḳadīmleri üzre ḳatl olacaḳ ādemüñ gerdānına cellād bir ḫaṭṭ çeküp ve gözlerin baġlayup ve naṭʿ-ı rīg üzre oṭurdup ve iki-üç defʿa istīẕān baʿdehū ḳatl ider idi. Ve daḫı ḫaṭṭ-keşdür ki mısṭar maʿnāsınadur. Ve daḫı kenār-ı cūya ve bī-naẓīr nīzesi olan bir maḥalle ḫaṭṭ dirler. Ve daḫı ḫaṭṭ-ı buṭlān ve ḫaṭṭ-ı ḫaṭā ve ḫaṭṭ-ı nesḫdür ki ḫaṭṭ-ı saḳīm üzre çekdikleri [S223b] yazudur. Pes mā-naḥnü fīhide ḫaṭṭdan murād budur. **Der-nikū nāmī**, «eyü nāmlılıḳda» dimekdür. Murād ʿālem-i dünyāda olan şöhret ve ārzūlaradan bu vechile kesb-i lez̠z̠etdür. **Keşed**, «çeker» dimekdür. Pes merd-i rāh didigimiz ehlu’llāh لا يريدون علوا فى الارض āyet-i şerīfi müfādınca dünyāda ʿulüvv-i şān ile şöhreti murād eylemeyüp, ḫaṭṭ-ı şöhret-i dünyevī saḳīmdür diyü üzerine ḫaṭṭ-ı nesḫ çekmişdür. Yaʿnī dünyā kāmrānlıġına ʿadem-i iʿtibār ile terk-i heves-i iştihār eylemişdür. Tā ki āḫiretde kām-yāb u vāṣıl-ı liḳā’-i Rabbü’l-erbāb ola. Maʿlūm ola ki dünyāda şöhret, bāʿis̱-i āfetdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā’ibüñ:

پیشوایی را بلاها در قفاست
وای بر فردی که سر دفتر شود

beytinden ẓāhirdür. Yaʿnī; riyāset ü şöhret ile pīşvālıġuñ eñsesinde belālar vardur. Vay bir ferd üzre ki ser-defter ola! Pīşvālıḳda şöhretüñ vücūdı Nābī-i merḥūmuñ:

Her gürūhuñ pīş-i ṣaffı cümleden şöhretlüdür
Saṭr-ı evvel nāmede ʿizzetlüdür rifʿatlüdür

beytinden meşhūrdur. Ve şöhretin mez̠mūmiyyetin beyānda kelām kes̱īrdür.[Ü218b] Ḥattā bedr-i kāmilüñ günden güne hüzāl u lāġar ve hengām-ı selḫde bī-revnaḳ u ferligi, beyne’l-enām müşārun bi’l-benān oldıġındandur dimişlerdür. (...) Ve kebūter-i Ḥarem [S224a] gibi ḥıllden ṭaşra ḳadem-nih olmadıḳları içün bu yolda anlara taʿarruż her vechile ḥarāmdur dimişlerdür. Ḳaldı ki merdān-ı İlāhīnüñ rāh-ı rıżāda vāṣıl-ı maḳām oldıḳları, evāmir-i İlāhiyyeye imtis̱āl ve nevāhīden ictināb üzre der-kār oldıḳları ʿilāvesiyle

ḫuṭuvāt-ı nefsāniyyeden inḳıṭāᶜ u ārzūların ihmālleridür. İmdi sen daḫı bu mesleke çünki sülūk murādındasın; böyle eyle dimek maḳāmında nāẓım eyidür:

﴿ امر و نهی حق چو داری ای وحید ﴾ İy vaḥīd! Çūnki emr ü nehy-i Ḥaḳḳı ṭutarsın. Yaᶜnī; emrini ṭutup, nehyinden ḳaçarsın dimek murāddur. Yāḫod; emr, ṭaleb-i fiᶜl; nehy, ṭaleb-i terk-i fiᶜldür diyü bu taᶜrīflerinüñ başlarında ṭaleb lafẓın getüren baᶜżuñ taᶜrīfine göre: **Emr ü nehy-i Ḥaḳḳ** teᶜālāyı; **çü dārī**, «çünki ṭutarsın yāḫod ṭutmaḳ murād idersin» dimekdür. Bunuñ vechi ẓāhirdür. **İy vaḥīd**, «iy bir kimse» dimekdür. Ve bu ṣīġayı ityānda nükte vardur ki; fünūn-ı ᶜilmiyyede bī-naẓīr olanı medḥde; vaḥīdü'l-ᶜaṣr ve ferīdü'd-dehr ve yegāne-i rūzgār ve emsāli gibi evṣāf-ı mādiḥa īrād iderler. Pes bu beytüñ mażmūnıyle ᶜāmil olan vaḥīd-i devrān dinmege şāyāndur dimege īmādur.

﴿ پس مرو [Ü219a] بروایهٔ نفس پلید ﴾ Pes nefs-i pelīdüñ ārzū vü ḥaẓẓı üzre yürime. **Pes**, «emr böyle oldıysa»; **me-rev**, nehy-i ḥāżırdur; «gitme» dimekdür. **Ber-vāye-i nefs-i pelīd**, tetābuᶜ-ı iżāfet ile maᶜnā; «murdār u fāḥiş ü bed-ᶜamel olan nefsüñ ārzū vü ḥaẓẓı üzre» dimekdür. Vāye, «naṣīb»dür; pelīd, «murdār u fāḥiş ü bed-ᶜamel»dür. Ve nefs-i emmārede bu evṣāf-ı ḳabīḥanuñ vücūdı ẓāhirdür. Pes böyle murdāruñ ārzūsına ittibāᶜ idenüñ idbārı:

اذا كان الغراب دليل قوم

سيهديهم الى دار البوارى

mażmūnından āşkār u bāhirdür. İmdi emre imtis̱āl ve nehyden ictināb üzre olan nefs-i pelīde ittibāᶜ itmemek gerekdür. Zīrā nefse mütābaᶜat emrüñ ḫılāfıdur; muḫālefeti Ḥaḳḳa müṭābaᶜatden ᶜibāretdür. Yaᶜnī; nefs-i emmāreye ittibāᶜ iden evāmire imtis̱ālden dūr ve ictināb-ı nevāhīden mehcūr olur. Pes şeyṭāndan telaḳḳun ile nefsüñ saña evāmir ü nevāhīyi beyān ṣadedinde olur ise emr ü nehy-i Ḥaḳḳı nefsden teᶜallüm ü istimāᶜdan ḥaẕer eyle ki ṣūret uġrıları gibi saña ṣūret-i Ḥaḳḳdan görindigi elbette bir ġarażа mebnīdür. İmdi emr ü nehy-i Ḥaḳḳı ancaḳ Ḳur'ān-ı şerīfden istimāᶜ gerekdür dimek içün nāẓım eyidür:

﴿ امر و نهی حق ز قرآن کوش دار [S224b] ﴾ Emr ü nehy-i Ḥaḳḳı Ḳur'āndan işit. Yaᶜnī; ḥıfẓ u ḳabūl eyle. **Emr ü nehy-i Ḥaḳḳ**, maᶜrūfdur. **Zi-Ḳur'ān**, «Ḳur'ān-ı ᶜaẓīmü'ş-şāndan»; **gūş dār**, «ḳulaḳ ṭut» yaᶜnī «istimāᶜ u ḳabūl eyle» dimekdür. Maᶜlūm ola ki Ḳur'ān-ı kerīm yüz on dört sūredür. Ve āyāt-ı şerīfesi altı biñ altı yüz altmış altıdur. Ve bu āyāt-ı şerīfüñ biñi vaᶜd ve biñi vaᶜīd ve biñi evāmir ve biñi nevāhī vü tehdīd ve biñi efᶜāl-i ᶜiber ve biñi aḫbār-ı ḳaṣaṣ ve beş yüzi ḥalāl u ḥarāma muḫtaṣṣ ve yüzi tesbīḥ ü duᶜā ve altmış altısı nāsiḫ ü mensūḫ beyānlarındadur. Ve aᶜdād-ı kelimāt u ḥurūf ve iᶜtibārāt ile nıṣf u ᶜaşer u cizbi, İtḳān-ı İmām-ı Suyūṭīnüñ ṭoḳuzıncı nevᶜinde tamāmen mübeyyendür. Ve daḫı nāẓımuñ; "emr ü nehy-i Ḥaḳḳı Ḳur'āndan istimāᶜ eyle" dimesinde ḳırā'et-i Ḳur'ān eyle dimege īmā vardur. Zīrā Ḳur'ān-ı kerīmde olan biñ āyet-i emri ve biñ āyet-i nehyi Ḳur'āndan aḫẕ, iki biñ āyet oḳumaġa belki bunları miyāne-i Ḳur'ānda bulayum diyene, cümle Ḳur'ānı ḫatm itmege mevḳūfdur. [Ü219b] Ve nāẓımuñ bu nükteden murādı, tilāvet-i Ḳur'āndan iḥrāz-ı s̱evābdan mā-ᶜadā Ḳur'ān-ı şerīf ile ittiᶜāẓ idüp, ez-cümle dünyā-yı dūnuñ dār-ı ġurūr olup dār-ı sürūr olmadıġını teᶜaḳḳul birle, nefsüñ ḫilāf-ı

meẕāḳı olan zaḥmet-i ṭāᶜāte taḥammül ve riyāżat-i şerᶜiyye ile tecemmül fevā'idi ṭarīḳın irā'etdür. Nitekim mıṣrāᶜ-ı s̱ānīnüñ mażmūnı bu irādeye ḳarīndür ki buyurur:

﴿ جای شادی نیست دنیا هوش دار ﴾ Dünyā sürūr yiri degüldür; teᶜaḳḳul eyle. **Cāy-ı şādī**, «ḫande vü sürūr mevżiᶜi»; **nīst**, «degüldür»; **dünyā**, maᶜrūfdur. **Hūş**, «idrāk ü temyīz ü iẕᶜān»dur. Türkīde andan «ög» ile taᶜbīr iderler. **Dār**, emrdür; «ṭut» dimekdür. Pes dünyanuñ ne gūne dār-ı ᶜanā ve külbe-i ḥuzn ü bükā oldıġı egerçi sābıḳda nāẓımuñ işāreti üzre şerḥ u beyān olındı idi. Lākin bu maḳāmda, dünyāda kām-rān olan āḫiretde nā-kām olur diyü ānifen beyān olındıġı üzre, dünyāda ḫandān olan ᶜuḳbāda giryān olur dimek nüktesine īmā ve ittibāᶜ-ı nefs ile ḫande vü sürūrdan ḥaẕer eyle dimege işāret murād eylemişdür. Ve fi'l-ḥaḳīḳa iki başdan ḫandānlıḳ olmaz didikleri meşhūrdur. Nitekim tems̱īlinde buyurmışlardur, *ḳıṭᶜa*:

بسته لب باش که چون غنچهٔ کل می افتد

رخنه در قصر حیات تو زهر خندیدن

زان سر تیر یکی غنچه یکی خندانست

تا بدانی که نباشد ز دو سر خندیدن

[S225a] Yaᶜnī; leb-beste olup iẓhār-ı şādmānī ile dehen-küşā-yı sürūr olma ki vāḳıᶜ olur ki ġonce-i ḫandān gibi her gülmekden ḳaṣr-ı ḥayātuñ raḫnedār olur. Ve tā ki iki başdan gülmek olmadı. Yaᶜnī; saña iᶜlām içün tīrüñ bir başı ġonce-i dem-beste gibi ḫūn-āşām ve bir başı gül gibi ḫandāndur dimekdür. Ḫulāṣa-i kelām ᶜāḳıbet-endīş olan kimse, şeker-ḫandelikden ġavṭager-i ḫūn-ı ciger oldıġından iᶜtibār alup, dünyāda şādlıḳdan ḥaẕer bula. ᶜİzz ü cāh dil-firībini tārik ve zād-ı āḫireti mütedārik gerekdür dimek nāẓımuñ murādıdur. Ḳaldı ki ᶜizz ü cāh ve devlet-i dünyāyı terk daᶜvāsında ḳavl-i mücerred kāfī olmadıġından, daᶜvā-yı meẕkūruñ ṣıdḳına dāll olan ᶜalāmeti beyān içün nāẓım eyidür:

﴿ هر که ترک کامرانی میکند ﴾ Her kim ki kām-rānlıḳ terkini ider. **Her ki**, «her kim ki»; **terk-i kām-rānī**, «devletmend ve ṣāḥib-i ᶜizz ü cāh olmaġı ferāġat»; **mī-koned**, «ider» dimekdür. Kām-rānuñ maᶜnā-yı Türkīsi «murād sürici» dimekdür. Nitekim kām-bīn; «murād görici» dimekdür. Ammā kāmkār; pādşāh ve devlet ü ᶜizzet ü zīnet ṣāḥibi dimekdür. Ve nüsḫa-i Mīrzāda kāmkār, bir şikārī ḳuşdur; ġāyet avcı olur dimişdür. Pes nāẓımuñ [Ü220a] kām-rān lafẓını iḫtiyārında olan nüke bundan ẓāhirdür. İmdi dünyāda İbrāhīm-i Edhem gibi kām-rānlıġı terk ve devlet ü ᶜizz ü cāhı ferāġatüñ melāmeti, mıṣrāᶜ-ı s̱ānīnüñ mefhūmı üzre ᶜameldür. Anuçün nāẓım eyidür:

﴿ بر خلافش زندکانی میکند ﴾ Anuñ ḫilāfı üzre teᶜayyüş ider. **Ber-ḫilāfeş**de olan şīn-ı żamīr, kām-rānī lafẓına rucūᶜ üzre maᶜnā; «kām-rānlıġuñ ḫilāfı üzre» dimek ẓāhirdür. Lākin merciᶜ-i żamīr, ṣarāḥaten veyā şöhreten veyā kināyeten sebḳat itmek ḳāᶜidesince, nefs-i emmāreye rāciᶜ olmaḳ daḫı muḥtemeldür ve belki nükteden ḫālī degüldür. Ve nükte-i ḫafiyye ḫilāf lafẓından müstefāddur ki ḫilāf, iki kimesnenüñ ṭarīḳ u maḳṣūdlarınuñ muġāyeretinden ᶜibāretdür. İḫtilāf; maḳṣūdlarda ittiḥād, ṭarīḳlerde teġāyürdür. Pes maᶜnā; kām-rānlıġı terk iden nefsüñ gitdigi yoluñ muḫālifi üzre; **zindegānī**, «dirilik» yaᶜnī «teᶜayyüş»; **mī-koned**, «ider» dimekdür. Ve nefse muḫālefet mücāhededen ᶜibāretdür. Ve

muḫālefet-i meẕkūdan mā-ʿadā nefs ile şeyṭānuñ emrlerine ʿadem-i ʿiṭāʿat lāzıme-i ḥāldendür. Böyle olmadıḳca kām-rānlıġuñ [S225b] terki mümkin degüldür. Nitekim Bürde *mıṣrāʿ*:

خالف النفس و الشيطان و اعصهما

bu beyāna dālldür. Yāḫod maʿnā; tārik-i kām-rānī olan, murād süricilik ḫilāfı üzre teʿayyüş eyleye. Yaʿnī devlet ü ʿizz ü cāh muḳābilinde faḳr u meskenet ve mā-ḳasema'llāha rıżā vü ḳanāʿat ile Ḥaḳḳa iṭāʿat u ʿibādetde ola dimekdür. Nitekim nāẓım bunuñ ẕeylinde ṣıfat-ı riyāżati beyāna şurūʿ buyurmışdur.

Der-Ṣıfat-ı Riyāżat

﴿ كر همى خواهى كه كردى سر بلند ﴾ Eger dükeli dilerseñ ki ʿālī-ḳadr olasuñ. Yaʿnī; ʿinda'llāh maḳbūl olasuñ dimekdür. Bu mıṣrāʿ şarṭdur; cezāsı:

﴿ اى پسر بر خود در راحت ببند ﴾ İy oġul! Kendi üzerüñe rāḥat ḳapusın baġla. **İy püser**, «iy oġul» dimekdür; murād, ferzend-i ṭarīḳatdür. **Ber-ḫod**, «kendi üzerüñe» dimekdür. Ve bu ḳayd-ı iḥtirāzī idigi ẓāhirdür. **Der-i rāḥat**, «rāḥat ḳapusını» dimekdür; murād, rāḥat-ı dünyevīdür. **Bü-bend**, evvelindeki bā'-i zā'idenüñ żammıyle emr-i ḥāżırdur; «baġla» dimekdür. Yaʿnī; riyāżat üzre olup, ḳalīle ḳanāʿat ile tecemmül ve her bir şedā'ide ʿale'l-ḫuṣūṣ ṭāʿatde olan meşāḳḳa ṣabr u taḥammül eyle dimekdür. Ḥattā Minhāc nām kitābda eyidür: ʿAbdüñ efḍal-i aʿmāle vuṣūli ve duʿālarınuñ ḳabūli ve murādāt-ı ḫayriyyesinüñ ḥuṣūli, aʿmāl-i meşaḳḳat ile sedd-i bāb-ı rāḥate mevḳūfdur. Zīrā dünyāda ʿabd-i ḫāṣṣ-ı Ḫudāya ekẟer-i şedā'id teveccüh ider. Pes şedā'ide ṣabr u taḥammül ile sedd-i bāb-ı rāḥat gerekdür ki fetḥ-i bāb-ı cennete [Ü220b] vesīle ola. Nitekim buyurmışlardur, *naẓm*:

Cismüñi sūrāḫ sūrāḫ itseler cevşen gibi
Dil uzatma kimseye dervīş iseñ temren gibi
Cevr-i gerdūne taḥammülle olur taḥṣīl-i faḳr
Çignesün ḳoy cismüñi gāv ʿalef-i ḫırmen gibi
Üstün olsun ṣūretā sünde ḳayırmaz her ḳabā
Tek yaḳīn ol yāre sen bir pāre pīrāhen gibi
Yārelerse ḫārveş düşmen seni sen yol gözet
Çekme ḫāk-i meskenetden rūyuñı dāmen gibi

intihā. Nāẓımuñ sedd-i bāb-ı rāḥat eyle didigi, nefsüñ rāḥat ʿadd eyledigi nesneyi tārik ol dimege işāretdür. Yoḳsa sābıḳda beyān olındıġı üzre dünyāda rāḥatuñ ismi var lākin cismi yoḳdur dimişlerdür. Nitekim Ṣā'ib, *beyt*:

این نه صدف ز کوهر آسودکى تهیست
آهم خبر ز عالم بالا کرفت

[S226a] buyurmışlardur. Yaʿnī; bu eṣdāf-ı tisʿanuñ rāḥatlik gevherinden tehī oldıġı ḫaberini, benüm āhum, ʿālem-i bālādan aḫẕ itmişdür dimekdür. Bunda olan leṭāfet ḫafī degüldür. Ve bu beyāna binā'en Nābī-i merḥūm daḫı *beyt*:

Ser-ā-pā çeşm-i ʿibretden geçürdüm nüsḫa-i dehri

İçinde maʿni-i ārāma dā'ir bir ʿibāret yoḳ

diyü buyurmışdur. Pes maʿnā-yı murād üzre sedd-i bāb-ı rāḥat idenüñ ser-bülendligini şerḥ u beyān ve fā'ide-i cedīde ḥuṣūlini ʿıyān içün nāẓım eyidür:

﴾ هر كه بر بست او در راحت تمام ﴿ Her kim ki o bāb-ı rāḥatı tamām baġladı. **Ber best**, «baġladı» maʿnāsına māżī-i müfreddür. Ber lafẓı ẓā'iddür. **O**, fāʿildür; **her ki** lafẓına rāciʿ żamīrdür. **Der-i rāḥat**, maʿrūfdur. **Tamām**, baġlamaġuñ ḳaydıdur. Pes bāb-ı rāḥatı sedd-i tāmm idene:

﴾ باز شد بر وى در دارالسلام ﴿ Anuñ üzerine Bābü's-selām açıldı. Murād; açılur dimekdür. Bāb-ı Dāru's-selāmuñ muḥaḳḳaḳu'l-vuḳūʿ oldıġın işʿār içün mużāriʿ maḳāmında nāẓım, māżī ṣīġasıyle **bāz şod**, «açıldı»; **ber-vey**, «anuñ üzerine» dimişdür. Vey, żamīr-i ġā'ibdür; sedd-i bāb-ı rāḥat iden kimseye rāciʿdür. **Der**, bunda ḳapu maʿnāsınadur; mā-baʿdine mużāfdur. **Dāru's-selām**, muṭlaḳā cinān ve beyne'l-cinān bir cennet-i maḫṣūṣa ıṭlāḳ olınur. Zīrā cinān sekizdür ki biri Dāru'l-celāldur; beyāż incūdenddür. Ve biri Dāru's-selāmdur ki yāḳūt-i aḥmerdendür. Ve biri cennetü'l-Me'vādur ki ṣarı mercāndadur. Ve biri Dāru'n-naʿīmdür ki beyāż gümüşdendür. Ve biri cennet-i Firdevsdür ki sekiz sūr arasındadur. Her iki sūruñ beyninde bir cennet olmaġıla ber-manṭūḳ-ı ḥadīs̱-i şerīf, [Ü221a] cennet-i Firdevs dört cenneti ḥāvīdür. İkisi evānīleriyle gümüşdendür ve ikisi evānīleriyle ẕehebdendür. Ve biri Dāru'l-ḳarārdur ki misk-i eẕferdendür. Ve biri cennet-i ʿAdndür ki cinān üzre lemeʿān idici cevāhirdendür, intihā. Bunuñ tafṣīli işbu kitābuñ āḫirinde gelse gerekdür inşā'a'llāhu teʿālā. Pes şedā'id ü meşāḳḳ-ı ṭāʿāte ṣabr ile bāb-ı rāḥatı sedd-i tāmm, miftāḥ-ı Dāru's-selām idigi aḫbār u ās̱ār ile s̱ābitdür. Ḳaldı ki cinān-ı s̱emāniyeden Dāru's-selāmı taḫṣīṣ-i nāẓımda nükteler vardur. Evvelen, dünyāda sedd-i bāb-ı rāḥat idene, ʿuḳbāda āfātdan emniyyet ü ʿāhātdan selāmet ve ḥużūr (u) rāḥātdan ʿibāret olan Dāru's-selāmuñ bābı meftūḥ olur dimege [S226b] işāretdür. S̱āniyen, Dāru's-selām ile müsemmā olan cennet-i maḫṣūṣ, şühedālara maḫṣūṣ olmaġın, sedd-i bāb-ı rāḥat içün nefs ile mücāhede üzre fevt olan şehīd s̱evābına nā'il ve şühedā meskeni olan Dāru's-selāma vāṣıl olur dimege īmādur. Ve bunda انما يستريح اهل الجنة ḥadīs̱-i şerīfine remz vardur. Ve Ḫudānuñ rıżāsına ṭālib olan rāḥatı ancaḳ liḳā'u'llāhda bulmaġa işāret vardur. Ve ʿādetu'llāh üzre bir ḳapu ṭutuldıḳda Ḫudā önüni fetḥ ider didikleri bu beytde olan best ile bāz kelimelerinden nümāyāndur. Nitekim:

ده در شود كشاده شور بسته چون درى

انكشت ترجمان زبانست لالرا

beytinde nümāyandur. Ḳaldı ki der-i rāḥatı tamām sedd eylemek ʿazā'im ḳabīlinden olup ve rāḥat üzre ʿibādet ruḫṣat ḳabīlinden olup ve şerʿan ruḫṣat var iken ʿazā'ime gidilmez iken nāẓımuñ bunda ʿazā'imi iḫtiyārı, taṣfiye-i bāṭına mālikiyyet içündür. Ve baʿde taṣfiyeti'l-bāṭın ruḫṣat üzre ʿamel māniʿ degüldür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde ان الله يحب ان يؤتى رخصه كما يحب ان يؤتى عزائمه bu vechi beyān itmişdür. Ḥattā tezkiye-i ḳalb ve taṣfiye-i bāṭından muḳaddem dā'imā ruḫṣata meyli meẕheb ittiḫāẕ idenler niçe fevā'idden maḥrūm ḳaldı dimişlerdür. Zīrā ʿazā'imden peydā olacaḳ taṣfiyeye neylden muḳaddem ruḫṣatı ʿādet itmek ṭabʿuñ iḳtiżāsıdur. Muḳteża-yı ṭabʿ olan nesnenüñ ḳubḥı ẓāhirdür. Nitekim fıraḳ-ı ḍālleden

niçe kimesneler taṣfiye-i derūn ile ṭarīḳ-ı müstaḳīmüñ ḥaḳḳıyyetin fehm idemeyüp ve ṭarīḳat-i Muḥammediyyeye gidemeyüp, ṭabᶜlarınca āsān görinen ḫaṭā yolların kendi kendülere meẕheb idinüp, Ḥaḳḳuñ ġayrını oḳudıḳlarından güm-rāh olmışlardur. Nitekim nāẓım eyidür.

❴ غير حق را هر كه خواند اى پسر ❴ İy oġul! Her kim ki Ḥaḳḳuñ ġayrını oḳur. Yaᶜnī; ᶜamelde Ḫudānuñ ġayrını oḳur. Meselā, ᶜamelde riyā ider yāḫod bāb-ı Ḫudāda ḫiẕmet-i ᶜubūdiyyet iddiᶜāsında iken, umūrını ᶜibādete taᶜliḳ idüp Ḥaḳḳa iᶜtimād u tevekkülden dūr olup ᶜabede-i teẕellülde ḳalur. Pes böyle olan kimesnelerüñ [Ü221b] Ḥaḳḳında:

❴ كيست در عالم ازو كمراهتر ❴ ᶜĀlemde andan ziyāde güm-rāh kimdür? Yaᶜnī; andan ziyāde azġun olmaz dimekdür. **Kīst**, «kimdür»; [S227a] dimek maᶜnāsına istifhāmdur. Ẕi'l-ᶜuḳūlden su'ālde «kīst» dirler; ġayrında «çīst» dirler. Evvelüñ maᶜnāsı «kimdür?»; s̱ānīnüñ maᶜnāsı «nedür?» dimekdür. **Der-ᶜālem**, «ᶜālemde»; **ez'o**, «andan»; **güm-rāhter**, «ziyāde azġun ve yolın yitürmiş» dimekdür. ᶜArabīsi «eḍall»dür. Pes Ḫudādan ġayrıya iᶜtimād u istināda sebeb, ekser riyāset-i dünyā olmaġın ve erbāb-ı ᶜizz ü cāh-ı fenā güm-rāhlıġı bu yolda bulmaġın nāẓım terkile nuṣḥ idüp eyidür:

❴ اى برادر ترک عز و جاه كن ❴ İy ḳarındaş! ᶜİzz ü cāhı terk eyle. **İy birāder**, «iy ḳarındaş»; **terk-i ᶜizz**, «şeref-i dünyāyı terk»; **u(ve) cāh**, «ve daḫı manṣıb u ḳadr ve mertebe-i dünyāyı terk eyle» dimekdür. Pes ᶜizz ü cāh-ı dünyānuñ mehāliklerinüñ baᶜżıların nāẓım ebyāt-ı ātiyelerde beyān üzredür. Ḫulāṣa böyle kesīretü'l-mehālik nesneyi İbrāhīm-i Edhem gibi tārik olmayan lā'iḳ-ı dergāh-ı İlāh olamadıġı ḥasebiyle nāẓım liyāḳat-i dergāh-ı İlāhı bulmaġa, terki mevḳūfun ᶜaleyh ḳılup:

❴ خويش را شايسته دركاه كن ❴ buyurmışdur. Maᶜnā; ᶜizz ü cāhı terk żımnında kendüñi lā'iḳ-ı dergāh-ı İlāh eyle dimekdür. Pes heves-i cāh ile ḳarīn-i pādşāh olup güm-rāh u tebāh olmaḳdan terkile lā'iḳ-ı dergāh-ı İlāh olmaġuñ nāzükligi bī-iştibāhdur. Nitekim nāẓım eyidür:

❴ خوار كردد هر كه باشد جاه جوى ❴ Her kim ki cāh-cūy ola; ḥaḳīr olur. **Ḫᵛār**, «ḥaḳīr»; **gerded**, «olur»; **her ki**, «her kim ki»; **bāşed**, «ola»; **cāh-cūy**, terkīb-i tavṣīfīdür; «manṣıb isteyüci» dimekdür. Pes cāh-ı dünyānuñ ḥaḳīr oldıġı nāẓmuñ bu beytüñ ẕeylinde idecegi beyāndan ẓāhir ve ḥaḳīr olan nesneye ᶜāḳıl olanuñ ᶜadem-i meyl ü maḥabbeti bāhir oldı ise:

❴ اى برادر قرب اين دركاه جوى ❴ İy ḳarındaş! Bu dergāhuñ ḳurbini ṭaleb eyle. Yaᶜnī; ṭaleb-i ᶜizz ü cāhdan fāriġ olup, dergāh-ı İlāhuñ ḳurbine ṭālib ol dimekdür. Dergāh-ı İlāha «īn» lafẓı ile işāret ان رحمة الله قريب من المحسنين manṭūḳınca ġayr-ı maḥsūsı mubṣar menzilesine tenzīl ve dergāh-ı İlāhı, bābu'llāh ile te'vīle mebnīdür. Ve menāzil-i ḳurbi ṭaleb, elbette bi-ᶜavni'llāh ol rāha sülūki muḳteżīdür. (...[S227b, Ü222a]...) İmdi dergāh-ı İlāhuñ ḳurbine ṭāliblerüñ ᶜinda'llāh ve ᶜinde'n-nās ḳadrleri aᶜlādur. Ḥattā bir kimesne ẕātında her ne ḳadar ẕelīl ise de bāb-ı İlāhīye vardıḳda ᶜazīz olur. Nitekim:

Ẕillet erbābı olur bāb-ı İlāhīde ᶜazīz
Ḫalḳ cāmiᶜde el üstinde ṭaşır pābūcın

dimişlerdür. Ammā ẕātında ᶜazīz olmaġa istiᶜdād ṣāḥibi olan kimesne, ᶜizzeti cāh-ı dünyādan ṭaleb eyledikde ḥaḳīr olur dimişlerdür. Nitekim nāẓım eyidür:

❴ عز و جاهت سوی پستی میکشد ❵ ᶜİzz ü cāh-ı dünyā seni alçaḳ ṭarafına çeker. **ᶜİzz ü cāhet**, «seni ᶜizz ü cāh» dimek murāddur. Tā ḫiṭāb içündür. **Sūy-ı pestī**, «alçaḳ ṭarafına»; **mī-keşed**, «çeker» dimekdür. Pes alçaḳlıġa çekmeden murād; ḥaḳāret cānibine çeker dimekdür. Pes ḥaḳāretüñ yā nefsi murāddur yāḫod bāᶜis̱-i ḥaḳāret olan maḥabbet-i dünyā-yı dūn murād olınur. Yāḫod ᶜizz ü cāh seni ᶜālem-i esfele çeker dimekdür. Yaᶜnī muvāfıḳ-ı ṭabᶜ-ı ḥayvānī olan ekl ü şürb ü nevm ve sā'ir muḳteżayāt-i nefsānī vü telez̠z̠üz̠āt-i cismānīye mübtelā idüp ḥayvān gibi ᶜālem-i esfelde ten-perverlige meftūn ider dimekdür. Anuñçün nāẓım murādını bu beyān üzre beyān idüp buyurur:

❴ مر ترا برتن پرستی میکشد ❵ Taḥḳīḳ seni ten-perestlige çeker. **Mer tu-rā**, «taḥḳīḳ seni»; **ber-ten-perestī**, «cism ü bedene ḫiẕmet idiciliġe» dimekdür. Ten-perest, terkīb-i tavṣīfīdür; «cisme ṭapucı» yaᶜnī «her ḫiẕmetin görici» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki yā maṣdariyyedür. **Mī-keşed**, «çeker» dimekdür. Ḫulāṣa-i kelām ᶜizz ü cāh seni ḥayvān ṭabᶜına tevāfuḳ ile ten ḳulluġına cāẕib ve cenāb-ı Ḳudse mūṣıl-ı ᶜizzetden ḥācib olur dimekdür. Ḳaldı ki nāẓımuñ [S228a] ten-perestī taᶜbīri النفس هى ام الاصنام ve daḫı النفس هى الصنم الكبير didikleri nikāte işāret içündür. Beyānı şöyledür ki nefs-i emmāre ṣanem-i ṣūrī mes̱ābesindedür. Pes ᶜizz ü cāh iᶜānetiyle ten-perver olan kimse, ümmü'l-eṣnām ile bed-nām olan [Ü222b] nefse ḫiẕmetkār ve ṣanem-i kebīr ile şehīr olan murdāra perestār olur. Pes ᶜizz ü cāhı tārik olan nefsüñ meṭāliblerini tedārükden ve bu gūne mehālikden āzāde ve iḥrāz-ı rütbe-i vālā-yı ḳurb ile ber-murād olmaḳ bī-iştibāhdur. Ammā ḥubb-ı riyāsetüñ ḫāṭırdan ḳalᶜı ġāyet ᶜasīrdür. Ḥattā evliyā'-i kirāmuñ mebādī-i sülūklerinde, ḫāṭırlarından eñ ṣoñra çıḳan ḥubb-ı riyāsetdür dimişlerdür. Maᶜlūm ola ki riyāset ḳulūb-i nāsa mālik olmaḳdan ᶜibāretdür ki aña ᶜizz ü cāh ve daḫı ṣīt dirler. Buña maḥabbet, ḥubb-ı medḥ u s̱enā gibi emrāż-ı ḳalbdendür. Ve ᶜizz ü cāha maḥabbetüñ esbābı üçdür: Biri; cāh ile müşteheyāt-ı nefsāniyeden ḥarāma tevessüldür. Pes ḥarāma vesīle oldıġı içün ḥarāmdur. İkincisi; aḫẕ-i ḥaḳḳ ve iᶜzāz-ı dīn ve ıṣlāḥ-ı ḫalḳ içün tevessüldür. Pes bunda riyā vü sümᶜa vü terk-i vācibāta dā'ir maḫẓūrāt bulınmaz ise ᶜizz ü cāh cā'izdür, belki müsteḥabbdur. Zīrā muḥarremātda niyyet mü'es̱s̱ir degüldür dimişlerdür. Üçüncisi; ᶜizz ü cāhı kemāl ẓannıyle nefsüñ telez̠z̠üz̠idür. Bu daḫı telez̠z̠üz̠ içün olan ḥubb-ı māl gibidür. Eger maḫẓūrātdan ḫālī olur ise ḥarām degüldür; velākin mez̠mūmdur. Ammā lez̠z̠et-i ᶜācileye ḥırṣdan ve dünyāya maḥabbetden ḫālī olur ise mez̠mūm degüldür. Zīrā enbiyā'-i kirām ᶜaleyhimü's-selām ve ḫulefā'-i rāşidīnüñ ᶜizz ü cāh-ı ᶜālīlerinden aᶜẓam ü efḫam bir cāh yoḳdur, kez̠ā fi'ṭ-Ṭarīḳa. Pes nāẓımuñ ᶜizz ü cāh seni ḥaḳīr ve ten-perestlige esīr ider didigi bu mis̱llü maḫẓūrāta muḳārin ve nefs-i emmārenüñ ḥuṣūl-i meṭālibine muᶜāvin olan ᶜizz ü cāhdur. Ḥaḳīḳate naẓar olınsa cümle ḫaṭarlar nefs-i emmārenüñ hevā vü hevesindendür. İmdi merdlik nefsi ihlāk ve yāḫod ẕillet ü meskenetde şey'-i ḳalīl ile ḳāniᶜ ü pāk ü te'dīb eylemekdür. Nitekim ṭarīḳ-i iskāt-i nefsde nāẓım eyidür:

❴ نفس در ترک هوا مسکین بود ❵ Nefs terk-i hevā-yı nefsāniyede miskīn olur. **Nefs**, maᶜrūfdur. **Der-terk-i hevā**, «telez̠z̠üz̠āta meyl ve ārzūyı terkde» dimekdür. **Miskīn**, «hīç bir nesneye mālik olmayan»dur. Bunda murād; ḳuvvetsizlikden nāşī meskenet ü ẕilletde olmaḳ maᶜnāsıdur. [S228b] **Buved**, bunda mecāzen «olur» maᶜnāsınadur. Ḫulāṣa hevā-yı nefsāniyeyi terkden nefsüñ maṭlūbı eline

girmemegile fısḳ u fücūra isti⁽dādı var iken faḳr u fāḳa sebebiyle ḫırḳasın başına çeken faḳīr gibi miskīn ve riyāżata yaḳīn olup ġayrı ṭarīḳ ile te'dīb ve gūş-māle ḥācet-i mess eylemez dimekdür. Nitekim nāẓım raḥimehu'llāh eyidür:

﴿ كوشمال نفس نادان اين بود ﴾ Cāhil nefsüñ te'dībi bu ola. **Gūş-māl-i nefs-i nā-dān**, tetābu⁽-ı iżāfet ile «cāhil nefsi te'dīb dimekdür. Nefsi cehle nisbet, nef⁽ ü żarrını bilmeyüp dā'imā muḳteżā-yı cibilliyyeti üzre emmāre[tün] bi's-sū' oldıġını iş⁽ārdur. Ve tevbīḫ ü taḳrī⁽ ile te'dībe [Ü223a] sezāvār idigi gūş-māl ẕikrinden bedīdārdur. **Īn buved**, «bu ola» dimekdür. Īn ile işāret terk-i hevāyadur. Ma⁽lūm ola ki nefsüñ sükūneti, mekr ü ḥīlesini icrādan girü ḳalmasından kināyedür. Zīrā nefs, her nefesde bir mekr üzredür. Ve her mekrinde niçe ferā⁽ineligi vardur. Ya⁽nī ḥīle vü mekrde gūyā bir niçe fi⁽avnlar tevābi⁽iyle muḫāṣama ider gibidür. İmdi ol nefs-i bedkārı hevāsınuñ terkiyle ve aña iẓhār-ı ⁽aṣā-yı edeb ile şiddetin teskīn eyledigüñ ḥīnde şeyṭāñ-ı la⁽īn yene nefsi ḥāline ḳoymamaḳ sevdāsına düşer. Ol zamān nefsüñ siḥrini bi'l-külliyye ibṭāl ve şeyṭānuñ sa⁽yini tamāmen ihmāl ister iseñ ḥażret-i Kelīm ⁽aleyhi's-selāmuñ Ḫudāsını ẕikr eyle didikleri nükte-i Mevlānāya īmā ve sükūnet-i nefsüñ ṭarīḳı istiḥkamını ẕikru'llāh idigin işāret birle nāẓım eyidür:

﴿ چون دلت بر ياد حق ايمن بود ﴾ Çūnki ḳalbüñ ẕikru'llāh üzre emīn ola. Ya⁽nī; ẕikru'llāh üzre ḳalbüñ āsūde vü emīn ola dimekdür. **Çūn**, «çūnki»; **dilet**, «göñlüñ»; **ber-yād-ı Ḥaḳḳ**, «ẕikr-i Ḫudā üzre»; **īmen**, «āsūde-ḥāl ü bī-endīşe vü emīn»; **buved**, «ola».

﴿ نفسک اماره هم ساکن بود ﴾ Ḳabāyıḥa emr idici nefscegiz daḫı sākin ola. Ḫulāṣa-i kelām ذكرالله شفاء القلوب ḥadīs̱-i şerīf üzre ẕākirüñ ḳalbi emrāż-ı endīşe-i fāsideden emīn ve hem nefsi sākin olup, mekr-sāz u siḥr-bāzlıġa yürimez. Ya⁽nī ẕākir olan ṣāḥibine żararsız olur dimekdür. Nitekim "fülān kimesne żararsız" diyecek yirde "kendi ḥālinde bir sākin ādem" dirler, intihā. Ve ẕikru'llāhda ḳavā'id-i kes̱īre vardur. [S229a] Nitekim Tenbīhü'l-Ġāfilīnde bir ḳaçı mesṭūrdur ki evvelen rıżā'ullāhı celb, s̱aniyen riḳḳat-i ḳalb, s̱ālis̱en ḥırṣ-ı ṭā⁽at, rābi⁽an men⁽-i ma⁽ṣıyyet, ḫāmisen nefs ile şeyṭān şerrlerinden emniyyetdür, intihā. Pes nefs sākin oldıḳda ṣāḥibi riyāżata ri⁽āyet ve tevekkül ile ḳālīle ḳanā⁽āt itmek gerekdür dimege işāret içün nāẓım eyidür:

﴿ هرکه اورا تکيه بر صانع بود ﴾ Her kim ki anuñ içün ṣāni⁽-i ⁽ālem üzerine i⁽timād u tevekkül ola. **Her ki**, «her kim ki»; **o-rā**, «anuñ içün»; **tekye**, bunda «i⁽timād» ya⁽nī «ṭayanmaḳ» ma⁽nāsınadur. Ve daḫı cāy-ı dervīşāna tekye dirler; bunda murād degüldür. **Ber-ṣāni⁽**, «ḫālıḳ-ı ⁽ālem üzerine»; **buved**, «ola». Pes Ḫudāya mütevekkel ü mu⁽temedüñ ⁽alāmeti, ḳalīle ḳanā⁽at olmaġın nāẓım eyidür:

﴿ در جهان با لقمهٔ قانع بود ﴾ Dünyāda bir luḳme ile ḳanā⁽at idici ola. **Der-cihān**, «dünyāda»; **bā-luḳme'i**, hemze-i vaḥdet ile bir luḳme ile dimekdür. **Ḳāni⁽**, «ḳanā⁽at idici»; **buved**, «ola». Ḫulāṣa tevekkülüñ nişānı, ḳalīle ḳanā⁽atdür. Zīrā luḳme-i vāḥide ḳılletden kināyedür. Ḥattā sā'ile ḳāni⁽ tesmiyesinüñ vechi, [Ü223b] ḳalīl ü kes̱īr dimeyüp bir luḳmeye rāżī oldıġıdur dimişlerdür. Ve luḳme-i vāḥide ẕikrinde cū⁽ı medḥ ve şib⁽i ẕemme işāret vardur. Ve fi'l-ḥaḳīḳa ḳıllet-i ekl ü şürbde menāfi⁽ kes̱īre vardur. Ḥattā ḥażret-i Luḳmān ⁽aleyhi's-selām oġlına naṣīḥatinde eyitmiş: Ḳaçan mi⁽de ṭa⁽ām u şarāb ile

memlū olsa fikret az olup, lisān-ı ḥikmet aḫras olur ve aʿżā-yı ʿibādet fütūr bulur diyü kes̱ret-i eklden menʿ buyurmışdur. (...) Pes ḳalīle ḳanāʿat, kār-ı merdān-ı İlāhīdür. Nitekim mülk-i ḳanāʿat şāhlıġın, ṣūrī olan salṭanata berāber ṭutmışlardur. Ḥāfıẓ:

کنج زر کر [S229b] نبود کنج قناعت باقیست

آنکه آن داد بشاهان بکدایان این داد

Ve daḫı bu maʿnāda ḥażret-i Mevlānānuñ:

قناعت کن ای نفس بر اندکی

که سلطان و درویش بینی یکی

Yaʿnī; iy nefs! Ḳalīle ḳāniʿ ol ki sulṭān u dervīşi bir göresin; yaʿnī beynlerinde farḳ olmadıġın bilesin dimekdür. (...[Ü224a]...) Pes luḳme-i fuḳarā dimek, luḳme-i ḥalāl ile müterādif ve ol luḳmeden bire yaʿnī ḳalīle ḳāniʿ olan merd-i ʿārif idigi nāẓımuñ her bir güftār-ı dürer-bārından āşkārdur. Ve mā-naḥnü fīhi olan beytüñ mıṣrāʿ-ı evveli tevekkül ve mıṣrāʿ-ı s̱ānīsi ḳanāʿate dā'ir olmaġın tekye lafẓını ityānda tekye-gāh didikleri cāy-ı tevekkülde gūşe-gīr olan faḳīr, ḳāniʿ gerekdür dimege daḫı işāret vardur. Ve tekye-nişīn olan ṭā'ifenüñ ḫayrlu veyā şerrlüsi خير المومن القانع و شرهم الطامع ḥadīs̱-i şerīfi mıṣdāḳınca sīretinden farḳ itmişlerdür. Ḥattā tevekkül-ḫānede sākin-i ḫayru'l-emākin iken, tekyeye gelecek vāridāta muntaẓır u müstaḳbil olan zamāne şeyḫinüñ birine ẓurafā-yı ʿaṣrdan biri ḫiṭāb idüp:

لما رأيتک قاعدا مستقبلی

فعلمت انک للهوان قرين

هون عليک و کن بربک و انفا

ان توکل شانه التکوين

مالا يکن لايکون بحيلة

ابدا و ماهو کائن سيکون

diyü buyurmışdur. Pes luḳme-i vāḥideden murādı ve keyfiyyet-i ṭaleb-i zādı beyān żımnında [S230a] nāẓım eyidür:

﴿ اکتفا بر روزئ هر روزه کن ﴾ Her günlük rızḳ-ı muḳadder üzre iktifā eyle. **İktifā**, iftiʿāl bābından «kifāyetlenmek» maʿnāsına maṣdar-ı ʿArabīdür. **Ber**, «ʿalā» maʿnāsınadur. **Rūzī**, yā'-i nisbet ile «gün-be-gün taʿyīn olınan vaẓīfe-i yevmiyye» maʿnāsına idi. Ṣoñra taʿmīm olınup «muṭlaḳ rızḳ-ı muḳadder»e iṭlāḳ olındı. Anuñçün kimse kimsenüñ rızḳını yiyemez diyecek yirde ʿAcem روزئ کس کس نميخورد dirler. Mā-baʿdine mużāf olmaġın āḫirine li-ecli'l-iżāfet bir hemze getürilmişdür. **Her**, ʿumūmiyyeti müfīddür. **Rūze**, bunda «günlük» maʿnāsınadur ki ʿArabīsi «vaẓīfe»dür. Hā', iḫtiṣāṣ içündür. Ve gāhī «ṣavm» maʿnāsına da gelür. Lākin bunda murād degüldür. **Kon**, «eyle» dimekdür. Pes nāẓımuñ bu kelāmında çend işāret-i laṭīfe vardur. Evvlen, yevmiyyeye ḳāniʿ ol; iddiḫār-ı ḳūt sevdāsında olma ki tevekkülde bulunasın dimekdür. Pes bunda olan ḥadīs̱-i şerīf-i tevekkül ḳarīben nāẓımuñ بر توکل کر بود

فیروزیت beytinde īżāḥ olınacaḳdur inşā'a'llāhu teᶜālā. S̱āniyen, yevmiyye rızḳuñı Ḫudā kesmez; sen hemān tevekkülde ol dimege işāretdür. Ve ḥaḳīḳat-i ḥāl daḫı budur. Nitekim ḥażret-i Mevlānā *mes̱nevī*:

رو توکل کن ملرزان یار دوست
رزق تو بر تو زتو عاشق ترست
کر تو نشتابی بیاید بر درت
ور تو بشتابی دهد درد سرت

buyurmışdur. Ve buña münāsib nesneler çoḳdur. Bi-ᶜavni'llāh aşaġıda maḥalliyle ẕikr olınur. S̱ālis̱en, faḳīr ü miskīn maᶜīşeti üzre teᶜayyüş eyle diyü; faḳīr-i ṣābir, ġaniyy-i şākirden aᶜlādur maᶜnāsınca faḳrı medḥa īmā vardur. [Ü224b] Ve faḳruñ memdūḥiyyeti Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemüñ ḥażret-i Bilāl rażıya'llāhu ᶜanhe ḫiṭāben مت فقیرا ولا تمت غنیا ḥadīs̱-i şerīfinden nümāyāndur. Ve keyfe lā ki ber-manṭūḳ-ı ḥadīs̱-i dīger, cennetüñ eks̱er-i ehli fuḳarādur. Rābiᶜan, kifāyet miḳdārı rızḳ seni buldıḳdan ṣoñra anuñla iktifā idüp, ziyādesi ṭalebiyle eñsesine düşme ki saᶜy ile rızḳ artmaz dimege iktifā lafẓı dālldür. Nitekim rızḳ-ı muḳadder ṣāḥibini aradıġı ان الرزق لیطلب العبد کما یطلب اجله ḥadīs̱-i şerīfiyle s̱ābitdür. Ve ḳısmet olmayanuñ saᶜy ile ele gelmedigi niçe ās̱ār u aḫbār ile mübeyyen ü ẓāhirdür. Nitekim bir nesnenüñ ardına düşüp ṭurur iken andan maḥrūm olanuñ ḥaḳḳında dimişlerdür, *ḳıṭᶜa*:

یا طلب الرزق فی الآفاق مجتهدا
[S230b] اقصر عناک فان الرزق مقسوم
الرزق یاتی علی من لیس یطلبه
و طالب الرزق یسعی و هو محروم

maᶜnāsı ẓāhirdür. İmdi her gün kifāf miḳdārına ḳanāᶜat, sebeb-i saᶜādet ü mūcib-i rāḥatdur. Nitekim hümā ḳuşı her gün üstüḫᵛāne ḳanāᶜat itdiginden sāyesi saᶜādete bāᶜis̱ ve devlete bādī olmışdur. Ve buña işāreten Ḫᵛāce Ṣā'ib dimişdür, *beyt*:

اکر با استخوان از سفرهٔ قسمت شوی قانع
عزیز اهل دولت میتوانی چون هما کشتن

﴿ کر نداری از خدا دریوز کن ﴾ Eger kifāf-ı nefs miḳdārı rızḳ ṭutmaz iseñ Ḫudādan ṭaleb ḳıl. Yaᶜnī ġayrıdan isteme ki الرزق علی‌الله dimekdür. **Ger ne-dārī**, «eger kifāf-ı nefs miḳdārı rızḳı ṭutamaz iseñ» dimekdür. Bu vechile faḳīr ü bī-çāre çoḳdur. Ve tamām mużṭarr olmadıḳca nāsdan su'āle şerᶜan iẕn yoḳdur. Anuñçün nāẓım eyidür: **Ez-Ḫudā**, «Rezzāḳ-ı ᶜālemden»; **deryūze kon**, «su'āl eyle» dimekdür. Deryūze, Fārisīdür, «dilenmek» maᶜnāsınadur; ᶜArabīde «su'āl»dür. Pes ẕüll-i su'āle düşmekden kedd-i yemīn ü ᶜaraḳ-ı cebīn ile rızḳ-ı kifāfı Ḫudādan ṭaleb eylemek ḫayra ḳarīn ve kār-ı ḳāniᶜīndür. (...) Maᶜlūm ola ki Ḫudādan ġayrıya ᶜarż-ı iḥtiyāc ile su'ālde ẕillet der-kārdur. Nitekim kifāf ile ḳāniᶜ ve ẕüll-i su'ālden nefsini ᶜazīz idenüñ ᶜizzetin beyānda dimişlerdür, *ḳıṭᶜa*:

اعز الناس نفسا من تراه
یعز النفس من ذل السؤال

و يقنع بالكفاف و لايبال

بفضل فات من جاه و مال

Ḥattā bir kimseye bir nesne virseñ anuñ emīri olursın; bir kimseden bir nesne isteseñ anuñ esīri olursın. Ammā ᶜarż-ı iḥtiyāc eylemedigüñ kimesne şāh-ı cihān daḫı olur ise anuñ ile berāber [Ü225a] olursın dimegi İbnü Yemīn bu naẓm-ı dürer-bār ile edā buyurmışdur, *ḳıṭᶜa*:

بر هركه عطا پاشى باشى تو امير او

وز هركه عطا جستى كشتى تو اسير او

و انكس كه نياز خود بروى نكنى عرضه

كر شاه جهان باشد باشى تو نظير او

intihā. Pes riyāżat, nefsi ihlāk ve ḳalbi jengār-ı hevādan [S231a] pāk itmekden ᶜibāret olmaġın riyāżat beyānında nefsüñ ḳahr u helākine lāzım olan mühimmātı ᶜıyāna şurūᶜ idüp buyurur:

Der-Beyān-ı Mücāhede-i Nefs

﴿ نفس نتوان كشت الا با سه چيز ﴾ Nefsi ḳahr u ihlāk eylemek mümkin degül, illā üç nesne ile. **Küşt**, żamm-ı kāf-ı ᶜArabī ile bunda küşten maᶜnāsına ism-i maṣdardur; «ḳatl ü helāk itmek» dimekdür. Maᶜnāda nefse mużāfdur; nefs, emmāredür. **Ne-tevān**, «mümkin degül»; **illā bā-se çīz**, «ancaḳ üç nesne ile» dimekdür.

﴿ چون بكويم ياد كيرش اى عزيز ﴾ Çūnki söyleyem anı ezber ṭut iy ᶜazīz! Yaᶜnī ḥıfẓ u ᶜamel eyle dimek murāddur. **Çūn bi-gūyem**, «çūnki söyleyem»; **yād gīreş**, şīn żamīrdür; «se çīz»e rāciᶜdür; maᶜnā «anı ezber eyle»; **iy ᶜazīz** dimekdür. Ol esliḥa olacaḳ nesnelerüñ ikisi bunlardur ki nāẓım eyidür:

﴿ خنچر خاموشى و شمشير جوع ﴾ Ḫançer-i sükūt olmaḳ ve ḳılıc-ı açlıḳdur. **Ḫançer**, dört maᶜnāya gelür. Evvel, ālet-i maᶜrūfdur ve büyük bıçaġa şāmildür. S̱ānī, ᶜAcemüñ bir nevᶜa sivri ḫançeridür ki aña Rūmda tīġ dirler. S̱ālis̱, şuᶜle-i āteşdür. Rābiᶜ, żıyā'-i şems ü ḳamerdür. Pes mā-naḥnü fīhide murād olan maᶜnā ẓāhirdür. Ve mā-baᶜdine mużāfdur. Ve iżāfeti beyāniyyedür. S̱ānī vü s̱ālis̱de daḫı böyledür. **Ḫāmūşī**de, yā maṣdariyyedür; «sükūt itmek» dimekdür. **Vü şemşīr**, evvel üzerine maᶜṭūfdur; «ḳılıc» dimekdür. ᶜArabīsi «seyf»dür. Bunuñ Fürs ü ᶜArabda esāmīsi ḥadden bīrūndur. Ḥattā Ferheng-i Şuᶜūrī eyidür: Şarāb u āb ve arslan ve ḳılıcuñ luġat-ı Fārisīde üç yüz altmış esāmīleri vardur ve cümle müstaᶜmeldür. Ve luġat-i ᶜArabīde bu dördüñ her birinüñ biñer esāmīleri oldıġına erbāb-ı ᶜArabiyyenüñ ittifāḳı vardur dimişdür. **Cūᶜ**, ᶜArabīdür; «açlıḳ» didikleri ḥāletdür. Aç kimseye «cūᶜān» dirler. Fārisīde aç «gurisne» ve açlıḳ «gurisnegī»dür. Pes silāḥ-ı s̱ālis̱ budur ki ẕikr olınur:

﴿ نيزهٔ تنهايى و ترک هجوع ﴾ Mızrāḳ-ı yalñızlıḳ ve terk-i nevm-i leyldür. Murād; ḳıllet-i nevmdür. **Nīze**, «süñü» dimekdür. Āḫirindeki hemze mā-baᶜdine iżāfet içün gelmişdür. **Tenhāyī**, yā'-i s̱ānīye maṣdariyye olmaġıla «yalñızlıḳ» dimekdür. Tenhā lafẓı bunda müfreddür. Ammā mürekkeb iᶜtibār olındıġı yirde tenhā, «tenler» dimek olur. **Vü**, ᶜāṭıfedür. **Terk-i hücūᶜ**, «terk-i nevm» dimekdür. Hücūᶜ, «gicenüñ uyḳusına» dirler; ᶜArabīdür. [Ü225b] Ve nevmden eḫaṣṣdur. Pes nāẓımuñ nevm yirine hücūᶜ

lafẓı īrādı min-vech nükteden ḫālī degüldür ve nüktesi ẓāhirdür. İmdi ḳatl-i nefsde işbu [S231b] esliḥa-i s̱ālis̱enüñ ziyāde mü'es̱s̱iri ḫāmūşluḳdur. Ḫançer daḫı düşmen üzeriñe ġayet yaḳın geldikde müstaᶜmeldür. Ve sā'ir silāḥa göre derūna mü'es̱s̱irdür. Ve sefer ü ḥażarda ṣāḥibinüñ miyānında eksik olmayacaḳ āletdür. Pes bu nüktelere riᶜāyet içün nāẓım ḫāmūşlıġı ḫançere teşbīh ve şemşīr ile nīzenüñ üzerine tercīḥan taḳdīm eylemişdür. Ve ḫançerden ṣoñra ālet-i mü'es̱s̱ir ḳılıcdur ki düşmān ile senüñ miyāneñi bir miḳdār aralar. Açlıḳ daḫı böyledür. Lākin ḳılıc her bār bilde baġlu olmayup, gāhī çözilmek muᶜtādına binā'en nefsi daḫı dā'imā cūᶜ ḳoymayup gāhī ḳılıcı üzerinden ḳaldurma maᶜnāsınca miḳdār-ı kifāyet ṭaᶜām ile gözetmek nüktesini işᶜār içün nāẓım cūᶜı ḳılıca teşbīh ve nīzenüñ üzerine tercīḥan, s̱ālis̱den muḳaddem ẕikr itmişdür. Ve şemşīrden ṣoñra meydānda āmed ü şüd iden düşmenüñ kārın görecek ālet nīzedür. Lākin nīzeyi ḳullanmaġuñ şarṭı boşa ṣalmamaḳ ve kendüyi gözedüp ḳırmamaḳdur. Ke-ẕālik tenhālıḳ ile ḳıllet-i nevm, nefsi ḳahrda nīze-mis̱āldür. Ammā tenhālıḳda olan, tenhālıġı boşa ṣalmayup evrād u eẕkār ve fikr-i ḳudret-i Perverdgār ve icrā-yı dumūᶜ ile der-kār ve seḥer-i leyl ile ᶜibādet idüp ve nefsi bi'l-külliyye ṭāᶜatden ḳoyacaḳ ḳadar zaḥmete ḳoymayup ve ḥaḳḳını edā idüp bi'l-külliyye ḳandili ḳırmamaḳ gerekdür dimek nüktesini īmā içün nefsi ḫalvet ü ᶜuzlet ve ḳıllet-i nevm ile mücāhede ḳılmaġı nāẓım nīzeye teşbīh buyurmışdur. Pes bu silāḥlar ile mücāhede idenüñ nefsi bi-ᶜavni'llāhi teᶜālā ṣalāh bulur. Ammā bu silāḥlardan tehī olan veyāḫod bu tertīb üzre ḳullanmasın bilmeyenüñ ḥāli budur ki nāẓım eyidür:

﴿ هر كرا نبود مرتب اين سلاح ﴾ Her kimüñ içün ki bu silāḥ olmaya. Yaᶜnī her kim ki bu silāḥ ile müsellaḥ olmaya dimekdür. Yāḫod her kim ki bu silāḥı tertīb idici olmaya dimekdür. **Her ki-rā**, «her kimüñ içün ki»; **nebved**, «olmaya». Bu iḥtimāllere göre **müretteb** kelimesi mefᶜūl yā ism-i fāᶜil ṣīġasıyle oḳınmaḳ cā'izdür. **Īn silāḥ**, işāret esliḥa-i meẕkūreyedür. Silāḥ, ālāt- cengdür; müẕekker ü mü'nnes̱ olur. Pes tertībüñ maᶜnāsı; bir şey'i, şey'-i āḫaruñ ᶜaḳabinde ve mertebesinde vażᶜ eylemekdür. İmdi hīç silāḥı olmayanuñ ḥāli maᶜlūmdur. Lākin esliḥa-i meẕkūreyi maḥallinde istiᶜmāl idemeyüp, mes̱elā ḫançer maḳāmında mızrāḳ ḳullanmaḳ murādında olsa yene silāḥsız ile [S232a] idigine nāẓımuñ müretteb kelāmı ḳarīnedür. Ve bunda olan leṭā'if ü mübālaġāt ḫafī degüldür. Anuñçün nāẓım eyidür:

﴿ نفس او هر كز نمى بايد فلاح ﴾ Anuñ nefsi hergiz felāh bulmaz. **Nefs-i o**, «anuñ nefsi»; **hergiz**, «aṣlā» dimekdür. **Felāḥ**, «fevz ü ẓafer ü necāt» [Ü226a] dimekdür. Ḫulāṣa-i kelām bu silāḥlardan ḫālī ve nefsüñ mekā'idinden lā-übālī olan ṣalāḥdan dūr ve felāḥdan mehcūr olur dimekdür ve bunda iştibāh yoḳdur. Pes ḫançere teşbīh olınan ḫāmūşluḳ, mā-lā-yaᶜnīden gerekdür. Yoḳsa bi'l-külliyye sükūt degüldür. Zīrā bi'l-külliyye sākitüñ üzerine nefs gelemez. Ammā şeyṭān gelüp iḍlāle saᶜy ider. Lākin Ḥaḳḳ teᶜālāyı ẕākir olan ḳalben veyā lisānen hem nefsüñ ve hem şeyṭānuñ şerrinden emīn olur dimege işāret ve şeyṭānuñ ṭarīḳ-ı defᶜini ve mekā'idini īmā ḳaṣdıyile nāẓım eyidür:

﴿ چونكه دل بى ياداللهت بود ﴾ Çūnki senüñ ḳalbüñ bī-ẕikru'llāh ola. Yaᶜnī sükūtuñ ḥālinde ḳalbüñ ẕākir olmaya:

﴿ ديو ملعون يار و همراهت بود ﴾ Melᶜūn şeyṭān senüñ muṣāḥib ü yoldaşuñ ola. **Dīv-i melᶜūn**, maᶜrūfdur. **Yār**, «dost u muṣāḥib» maᶜnāsınadur. **Hem-rāh**, «yoldaş»dur. Āḫirindeki tā ḫiṭāb içündür.

Buved, «ola» dimekdür. İmdi nāẓımuñ murādı mücāhede-i nefs żımnında, şeyṭān ile mücāhedeye īmā ve ālet-i cihāduñ ẕikru'llāh idigin żımnen işāret buyurdıġı āşkārdur. Ve şeyṭānuñ dostluġı düşmānlıḳ idigin beyān içün nāẓım eyidür:

﴿ اهل دنیا را چو دیو آرایدش ﴾ Şeyṭān ehl-i dünyāya çūnki dünyāyı bezeye, ḫūb göstere. **Ehl-i dünyā**, aᶜmāl ü efᶜālinden maᶜlūmdur. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Çü**, «çūnki»; **dīv**, «şeyṭān»; **ārāyed**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «bezer» yaᶜnī «müzeyyen gösterür» dimekdür. Āḫirindeki şīn żamīrdür; dünyāya rāciᶜdür. Murād; şeyṭān ehl-i dünyāyı aldamaḳ içün dünyāyı müzeyyen gösterür. Nitekim: قال رب بما اغویتنی لازینن لهم فیالارض ولاغوینهم اجمعین āyet-i şerīfi bu maᶜnāya dāll ü telmīḥdür. Pes iġvā-yı şeyṭān ile ẕīnet-i dünyāya aldanmaḳ muḳarrerdür. Ol zamān:

﴿ لقمه‌های چرب شیرین بایدش ﴾ Aña laṭīf ü nefīs ü leẕīẕ luḳmeler gerek. **Luḳmehā**, cemᶜdür; «luḳmeler» dimekdür. Mā-baᶜdine iżāfet içün hā'dan ṣoñra bir yā' getürilmişdür. **Çerb-şīrīn**, miyānelerinde vāv-ı ᶜāṭıfe olan nüsḫaya göre «yaġlu ve ṭatlu» dimek olur. Lākin bilā-vāv olan nüsḫa üzre kelimeteyn-i meẕkūreteynüñ her bār böyle istiᶜmālinde maᶜnā-yı çerb-şīrīn [S232b] «laṭīf ü nefīs ü leẕīẕ» ṭaᶜāmdur. Nitekim ḥakīm Ḫāḳānīnüñ:

چرب شیرین نعمت دنیا
بمکس راندنش نمی ارزد

beytiyle iştihād eylemişdür. Yaᶜnī; ṭaᶜām-ı laṭīf-i niᶜmet-i dünyā, siñegini sürmege degmez dimekdür. **Bāyedeş**, «aña gerek» dimekdür. Żamīr-i şīn ehl-i dünyāya rāciᶜdür. Pes ṭuᶜme-i nefsāniyye ise ekẕer ḥalāldan mümkin olmadıġından, [Ü226b] ṭaleb-i luḳmehā-yı leẕīẕeye her ne ṭarafdan olur ise pāre tedārükine düşmege muḥtācdur. Ve bu ḳaydda olanuñ ḥāli nāẓımuñ bu kelāmından hüveydādur.

﴿ هرکه او در بند سیم و زر شود ﴾ Her kim ki o kimse sīm ü zer ḳaydında olur. Yaᶜnī cemᶜ-i māl ḳaydında olur dimekdür. Yoḳsa sīm ü zer lafẓlarınuñ medlūlleri üzre cemᶜ, altun ve gümüşe maḫṣūṣ degüldür. Zīrā bir ḥadīẕ-i şerīfde لکل امة عجل و عجل امتی الدراهم و الدنانیر vārid olmışdur. Ve ḥadīẕ-i şerīf-i dīgerde لکل امة فتنة و فتنة امتی المال vārid olmışdur. Māl sīm ü zere ve māl ıṭlāḳ olan nesnelere şāmildür. Pes nāẓımuñ sīm ü zer edāsıyile taᶜbīri, naḳdeyn-i meẕkūreyn cümle emvāl-i rāyicenüñ re'si vü aᶜlāsı oldıġından ve beyne'l-enām bu taᶜbīr ile şöhret buldıġına binā'endür. Ve ekẕer kenz idenlerüñ ancaḳ bunlara iᶜtinā eyledigi ḥasebiyledür. Ve her bir maṣlaḥat bunlar ile ḥuṣūle geldigi sebebiyledür. Nitekim ẓurafā-yı şuᶜarādan Maḥmūd-ı Meylī eyidür:

معشوقه بمن کفت که اکر زر داری
سیمین تن من همیشه در بر داری
ورنه تو زمن کام نخواهی دیدن
کر جمله کتاب عالم از بر داری

Yaᶜnī; maᶜşūḳa baña eyitdi ki; eger zerüñ var ise dā'imā sīmīn tenümi sīnede ṭutarsın; ve illā ᶜālemüñ kitābın ezberlesen benden zersiz kām alamazsın. Ve yene ẓurafādan biri eyitmiş, lā-edrī:

دارند خلق بسکه بصاحب اعتبار

هرکس که دو درم شد ابا زرست

Yaᶜnī; ḫalḳ ṣāḥib-i zeri, muᶜteber oldıḳda iᶜtibār ile ṭutarlar ki gūyā iki dirheme ṣāḥib olan herkes Ebā Zerdür dimekdür. Pes maᶜlūm ola ki sīm ü zer ḳaydında olmaḳ anı cemᶜ itmekdür. Ve cemᶜ-i māle sebeb üçdür: Evvelkisi, evlāduma vü aḳribāma ḳalsun diyüdür. Bunuñ ᶜilācı anları Ḫudāya ıṣmarlamaḳdur. Böyle niyyet ile cāmiᶜ-i māl olana cāhil dimişlerdür. Cehli, āḫaruñ rāḥatı içün kendi zaḥmetin yevmen fe-yevmen artur[S233a]dığıdur. Nitekim dimişlerdür, *ḳıṭᶜa*:

İy ki endīşe-i māl ile serāsīme olup

Dün ü gün dehrde āşifte geçer aḥvālüñ

Cemᶜ-i māl eyledigüñ rāḥat içündür ammā

Renci artar yüki oldıḳca aġır ḥammāluñ

Pes bunuñ renci dünyāda baḥr-i fikrde ġarḳ-āb ve ᶜuḳbāda ḥalāldan ise yalñız ḥisābdur. Lākin ᶜaẕāb ḳorḳılmaz dimişlerdür. İkincisi, yimeyüp ve yidürmeyüp ṭurur iken sīm ü zerüñ vücūdiyle teleẕẕüẕdür. Bunuñ ᶜilācı ᶜasīrdür. Ḫuṣūṣā ki ṣāḥibi pīr ola. Pīrlikde şiddet-i ḥırṣ maᶜlūmdur. Yanında buḫalāyı ẕemm ve esḫıyāyı medḥ ve āfāt-ı māli [Ü227a] beyānuñ mehmā emken fā'idesi olur diyü yazmışlardur. Lākin bu bābda söz ẓurafānuñdur ki buyurmışlardur:

پذیرای نصیحت نیست دل اهل تنعم را

چو کاغد چرب باشد نقش را دشوار میگیرد

Yaᶜnī; çerb-i ḥāl ile niᶜmet-i māl ṣāḥibinüñ ḳalbi naṣīḥat-peẕīr degüldür; zīrā kāġad yaġlu olsa naḳşı güç ṭutar dimekdür. Murād maᶜlūmdur. Ve bu vechile cemᶜ-i māl iden, lisān-ı şerᶜde ġayr-ı ᶜāḳıl ile müsemmādur. Nitekim الدنیا دار من لادار له و مال من لامال له و لها یجمع من لاعقل له ḥadīs̱-i şerīfi bu beyāna güvāhdur. Ve bu maᶜnā üzre böyle olan kimesneye ḥukmen cāhil ve işini cehle ibtinā ḳılup böyle dimişlerdür ki; kişinüñ rızḳı āsānlıḳ ile gelür iken fikrini çeken nisādan cāhildür. Ve mevtinden ṣoñra işine yaramayan sīm ü zeri zaḫīre iden bāḳıldur. Üçüncisi, ḥuṣūl-i māle mevḳūf olan leẕẕet-i ᶜācile ve şehevāt-ı nefsāniyyeye maḥabbetdür. Bunlar cümle dünyāya maḥabbetden nāşīdür. Pes sebeb-i s̱ānī vü s̱ālis̱ üzre cāmiᶜ-i sīm ü zer olan:

﴿ در عقوبت عاقبت مضطر شود ﴾ ᶜUḳūbetde ᶜāḳıbet ᶜāciz ü bī-çāre olur. Yaᶜnī ᶜaẕāba giriftār ve ᶜıḳābda pür-ıżṭırār olur dimekdür. Ḳaldı ki sīm ü zere maḥabbet, fuḳarāya taṣadduḳ veyā ḳıvām-ı beden veyā iḳāmet-i vācib içün olur ise cā'izdür dimişlerdür. Pes muḥibb-i mālüñ ḥāli maᶜlūm olmaġın faḳr ü fāḳada muḥibb-i aᶜmālüñ ḥālini beyān içün nāẓım eyidür:

﴿ آنکه بهر آخرت کارش بود ﴾ Ol kimse ki anuñ işi āḫiret içün ola.

﴿ از خدا تشریف بسیارش بود ﴾ Ḫudādan aña çoḳ inᶜām u iḥsān ve deracāt-ı ᶜālī-şān ola. **Teşrīf**, ḫılᶜat [S233b] ve ululuḳ maᶜnāsınadur. Bunda maᶜnā-yı lāzımı olan «inᶜām u iḥsān ve derecāt-ı refīᶜu'ş-şān murād olınmışdur. Zīrā nāẓımuñ bu beyti ومن یأته مؤمنا قد عملالصالحات فاولئک لهم الدرجات العلی āyet-i şerīfine telmīḥ vardur. Pes ber-muḳteżā-yı ḥikmet Ḫudānuñ baᶜżı ḳulına māl-i kes̱īr iᶜṭā ve baᶜżı ḳulını

mübtelā-yı faķr (u) fenā ķıldıġınuñ beyān-ı ḥikmetiyle tesliyet-i ḫāṭır-ı fuķarā-yı ṣalāḥ-meẓāhir içün nāẓım eyidür:

﴿ مال دنيا خاكسارانرا دهند ﴾ Dünyā mālını alçaķlara virür dimekdür. Viren; Vāḥid-i müteᶜāldür. Pes maķām-ı müfredde cemᶜ ṣīġasıyle **dehend** geldigi taᶜẓīm içündür. **Māl-i dünyā**, «dünyā mālını» dimekdür. Bunda olan nükte-i laṭīfe maᶜlūmdur. Māl, ᶜArabīdür; şol mevcūde dirler ki ṭabᶜ kendüye meyl eyleye ve kendüde bez̲l ü menᶜ cārī ola. (...[Ü227b]...) **Ḫāksārān**, «alçaķlar» maᶜnāsına cemᶜdür; müfredi «ḫāksār»dur. Ḫāk, topraķ; sār, nisbet ü iżāfet maᶜnāsınadur. Mecmūᶜ; «ṭopraġa mensūb» dimekdür. Lākin murād alçaķ maᶜnāsıdur. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. Ḫulāṣa māl-i dünyā denī oldıġı içün denīlere lā'iķdur. Pes māl-i dünyā erbābıyle ve erbāb-ı dünyā māliyle lāyıķların bulmuşlardur. Ve maẓhar-ı mes̲el-i وافق شن طبق olmışlardur. Ve ḫāksārān, vüsᶜat-i māl ile ḫoş-ḥāl olan fāsıķ u fācir ü Yehūd u kāfir ems̲āllerinden eᶜammdur. İmdi dünyā denī olmaġın denīlere mā'ildür. Yoķsa ᶜinda'llāh bu erbābuñ ᶜizzeti veyā dünyānuñ ḥurmetinden degüldür. Zīrā dünyānuñ ᶜinda'llāh cenāḥ-ı buᶜūża ķadar iᶜtibārı ola idi, Ḫudā dünyādan kāfire bir içim ṣu içürmez idi diyü İbnü Māce rivāyetiyle ḥadīs̲-i şerīf vārid olmışdur. Ve bunda daḫı niçe ḥikmetler vardur ki ᶜuķūl-i benī-Ādem anı derk ü izᶜāndan ᶜāciz ve vālih ü ḥayrāndur.

[S234a] ﴿ آخرت پرهيزكارانرا دهند ﴾ Āḫireti perhīzkārlara virür. **Perhīzkār**, ᶜinde'l-ᶜulemā «vücūdını nā-meşrūᶜ nesnelerden ṣaķınıcı»ya dirler. Āḫirindeki elif ü nūn, edāt-ı cemᶜdür. Baᶜde olan **rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Dehend**, kemā-merre «virür» dimekdür. Pes perhīzkar olan erbāb-ı ṣalāḥa āḫireti virür dimek, niᶜam-ı bāķiyye vü devlet-i ġayr-ı zā'ile ile anları z̲evi'l-ᶜiķāl u maẓhar-ı seyr-i cemāl ider dimek siyāķ u sibāķdan hüveydādur. Pes şeyṭānuñ saña dünyāyı müzeyyen ᶜarż u irā'et eylemesi, z̲ikr olınan āfāta dūçār ve sebeb-i duḫūl-i defter-i ḫāksār oldıyise, yaķīnüñ olsuñ ki dostluġı saña düşmānlıķdur dimegi işᶜār içün nāẓım eyidür:

﴿ هست شيطان اى برادر دشمنت ﴾ İy ķarındaş senüñ düşmānuñ ancaķ şeyṭāndur. Yāḫod şeyṭān senüñ düşmānuñdur dimekdür. Pes maᶜnā-yı evvele göre **hest**, edāt-ı ḫaber olan «est» maᶜnāsınadur. Ve şeyṭān lafẓınuñ āḫirine merbūṭdur. Şeyṭānest taᶜbīriyle bu ᶜibāre muķaddem-i ḫaberdür. Taķdīm-i ḫaber ise ḥaṣrı müfīddür. Maᶜnā-yı s̲ānīye göre «şeyṭān [Ü228a] düşmenest» dimek üzre şeyṭān mübtedā, mā-baᶜdi ḫaberdür. Ḫulāṣa şeyṭān düşmān-ı insāndur. Nitekim الشيطان لكم عدو فاتخذوه عدوا انما يدعوا حزبه ليكونو امن اصحاب السعير ان şerīfine telmīḥan nāẓım eyidür:

﴿ غل آتش خواهد اندر كردنت ﴾ Āteş ġıllini senüñ boynuñda ister. **Ġıll**, kesr-i ġayn-ı muᶜceme ve lām-ı müşeddede ile bunda ayaġa urdıķları demürek maᶜnāsınadur. Ve gāhī ķarışmış nesneye dirler. Pes ṣāf olmayana ġıll u ġışş didikleri maġşūş maᶜnāsıncadur. Mā-baᶜdine mużāfdur. İmdi **ġıll-i āteş**, «cehennem ġıllini» dimek olur. **Ḫᵛāhed**, «ister» dimekdür. Fāᶜili olan żamīr-i müstetir, şeyṭāna rāciᶜdür. **Ender-gerdenet**, «senüñ gerdenüñde» dimekdür. Bunda ṭarīķ-ı taᶜz̲ībi beyāna işāret vardur ki ayaġa urılacaķ ķayd-ı āteşi gerdenüñde olmaķ üzre taᶜz̲ībüñi ister dimekdür. Bu vechile taᶜz̲īb ayaġa urılacaķ gerdene urılmaķda olur. Ve daḫı neᶜūz̲ü bi'llāh ayaķları gerdānlarına muķayyed olmaķ ile de olur. Pes

ehl-i ʿaẕābuñ ʿaẕābları içinden iġlāl-i āteşīn ile maġlūliyyeti almaḳda bir nükte-i daḳīḳaya īmā vardur, budur ki; şeyṭān kendinüñ ṭavḳ-ı gerden-i idbārı olan iġlāli, senüñ boynuñda ister. Yaʿnī kendü ile maġlūl ve maʿan endāḫte-i nīrān olmañı me’mūl ider dimekdür. Nitekim ehl-i ʿaẕābı nāra [S234b] ṭarḥ u ilḳāda birer şeyṭān ile maġlūl ve nevāṣī vü aḳdāmlarından aḫẕ ile rusvā ideceklerdür diyü kütüb-i şerʿiyyede mesṭūrdur. İmdi şeyṭānuñ murādı böyle oldıġından ġāfil ve ḥīle-i şeyṭān üzre müzeyyen görinen dünyāya mā’il olanuñ idbārı ġayr-ı zā’il olacaġın iʿlān żımnında nāẓım eyidür:

﴾ مدبری کو رو بدنیا آورد ﴿ Şol menkūb u mendebūr ki o bed-baḫt dünyāya teveccüh-i veche-i maḥabbet eyleye. **Müdbirī**, «bir müdbir ki» dimekdür. Müdbir, işi girü gidüp ilerü gelmeyen menkūb u maġlūba dirler. Nitekim mendebūr, siyāh-baḫt u bī-devletdür. Āḫirindeki yā’ vaḥdet içündür. **K’o**, «ki o» lafẓlarından muḫaffefdür; maʿnā ẓāhirdür. **Rū be-dünyā**, «dünyāya yüz»; **āvered**, «getürür». Yaʿnī teveccüh ü maḥabbet ider.

﴾ بهره کی از عالم عقبا برد ﴿ Āḫiret ʿāleminden ḳaçan naṣīb iletür. **Behre**, «naṣīb»; **key**, «ḳaçan» dimekdür; «metā» gibi zamāndan su’āldür. **Ez-ʿālem-i ʿuḳbā**, «ʿālem-i āḫiretden» naṣīb ü niʿmeti ne zamāna; **büred**, «iletür» dimekdür. Pes bunda ومن كان يريد حرث الدنيا نؤته منها وماله فىالاخرة من نصيب nažm-ı [Ü228b] şerīfine telmīḥ vardur. İmdi bu mekrlerden emīn ve rıżāya yaḳīn olmaġuñ ṭarīḳı nedür? diyü su’āl-i muḳadder peydā olmaġın nāẓım cevāb yolıyle eyidür:

﴾ ای پسر با یاد حق مشغول باش ﴿ İy oġul! Ẕikru’llāh ile meşġūl ol. Tā ki fā’ide-i ẕikru’llāh berekātından şeyṭāndan me’mūn ve ʿarż eyledigi dünyāya meylden maṣūn olasın dimekdür. Lākin ẕikrüñ şarṭlarından aʿlāsı ḫalvete maḳrūn oldıġını īmā ve bir fā’ide-i cedīdeye işāreten nāẓım eyidür:

﴾ وز خلایق دور همچون غول باش ﴿ Ve daḫı ḫalāyıḳdan ġūl gibi ıraġ ol. **Ve’z-ḫalāyıḳ**, «ve daḫı maḫlūḳlardan»; **dūr**, «baʿīd»; **hemçūn ġūl**, «ġūl gibi»; **bāş**, «ol» dimekdür. Ġūl beyānında kelām keẟīrdür. Ez-cümle Ferheng-i Şuʿūrīde erdād kelimesinün tefsīrinde eyidür: Bu lafẓ merd-firīb olan ġūl-i beyābānī maʿnāsınadur. Ġūl didikleri şeklde insān gibidür; lākin ayaḳları uzun olur. Ve ser-ā-pā ḳıllu olur. Yolcınuñ ve yoldan ḳalmışuñ öñine düşüp yoldan azdurur. Ve ol daḫı anı yoldaşı ẓann idüp ardına düşer. Beyābāna vardıḳda helāk idüp yolcınuñ ḳanın içer, intihā. Ve baʿżılar eyidür: Ġul, ṭā’ife-i cinnden bir nevʿdür. Ṣaḥrālarda olup eşkāl-i muḫtelife ile müşekkel vü elvān-ı müteġāyire ile mütelevven olup, yolcıyı yoldan azdırup helāk ider dimişlerdür. [S235a] Ve baʿżılar eyidür: Ġūl, beyābānda olur bir ṭā’ifedür ki muvāneset ü iḫtilāṭdan gürīzāndur. Bu sebebden ḳaṭʿ-ı ünsiyyetde müşebbehün bih ṭarīḳıyle “ġūl gibi münḳaṭıʿ ve ḫalḳdan dūr ol” dirler. Ve baʿżılar eyidür: Ġūl beyābānda bir nevʿa cinndür ki baʿżı kimesneye dostı gibi ṣadā idüp iḍlāl ü ihlāk iderler. Ve baʿżılar eyidür: Ġūl, tevehhüm-i nās üzre bir büyük ḥayvāndur ki başı cebel ve dişi mināre gibidür; ḥāl bu ki nefsü’l-emrde bir şey yoḳdur. Nāsa: “Seni babañ veyā ḳarındaşuñ ister” diyü ardına düşürür bir emr-i taḫayyülīdür. Ve bu baʿżın kelāmını Mecmaʿu’l-Emẟāl ṣāḥibi te’yīd idüp: Üç şey mevcūdü’l-ism ü maʿdūmü’l-cismdür. Biri ġūl ve biri ʿanḳā ve biri yār-ı ṣādıḳdur dimişlerdür. Ve ḥażret-i Mevlānā Meẟnevīnüñ baʿżı maḥallerinde ġūlden, şeyṭān ve şeyṭān-sīret olan insān murād olınmışdur. İmdi nāẓımuñ bundan murādı; ġūl ne gūne ins ve iḫtilāṭ-ı

nāsdan baᶜīd ise sen daḫı ḫalāyıḳdan dūr ol ki nefsüñ şürūrından ve şeyṭānuñ mekā'idiyle ḫalḳuñ mefāsidinden emīn olup kenārda evrād u eẕkāra müdāvemet ve mütedārik-i zād-ı āḫiret olasın dimekdür. (...[Ü229a]...) Ve nāsdan bi'l-külliyye ᶜuzlet ile ṣaḥrālarda eẕkār-ı İlāhīyyeye müdāvemet ve gāhī ḥayvānat ile muvāneset itmek erbāb-ı ḥālüñ niçelerinden vāḳıᶜ olmışdur. Ḥattā Ebā Yezīd-i Besṭāmī revvaḥa'llāhu rūḥahu's-sāmī yigirmi sene ṣaḥrālarda giryān u müdāvim-i ẕikr-i Sübḥān ḫalāyıḳdan kemā-yenbaġī muvāneset eyledi dimişlerdür. Ve inḳıṭāᶜ-ı ḫalāyıḳ ile ṣaḥrā vü cibālde olmaḳ mı efḍal, yoḳsa nāsa nāfiᶜ olaraḳ şehrlerde temekkün mi? [S235b] diyü Ḥanefī ᶜulemāsıyle Şāfiᶜī ᶜulemāsınuñ beynlerinde iḫtilāf vāḳıᶜdur. Nihāyetü'l-emr zamānede beyne'n-nās fesādāt u nā-meşrūᶜ ḥālāt keṡīr oldıḳda nāsdan firārı her birleri iḫtiyār eylemişlerdür. (...) İmdi fitneler ẓuhūrında dīni üzre ḳorḳan kimesneye ᶜuzlet mendūbdur. Ammā dīni üzerine ḳorḳmayana ḥużūr-ı cumᶜa vü cemāᶜat içün muḫālaṭa evlādur dimişlerdür. Ammā bu zamanda ḥāl müşkilüdür. Meṡelā bu ᶜasrumuz gibi fevā'id-i ᶜuzletden olan selāmet ḳadar bir fā'ide-i celīle olmaya dimişlerdür. Zīrā nās ile ḫılṭat ve herkes ile ṣoḥbetde olan, ḫusrān-ı dīnī vü dünyevī bī-ḥadd ü bī-pāyāndur. Ḫalḳdan dūr olan ol ḫusrāndan me'mūn olur. Ḥattā ḫalḳdan ṣoḥbeti ḳaṭᶜ żımnında ᶜAbdu'r-Raḥmān-ı Cāmī mażmūnını terceme yolıyle şuᶜarā-yı Rūmdan Fevrī-i merḥūm buyurmışdur ki:

Fevriyā kendi özini her kim
Ḫalḳ-ı ᶜālemde āşinā eyler
Kimolurise muṣāḥibi anuñ
Cānına ṣoḥbetin belā eyler
Eyü olup cüdā düşerse eger
[Ü229b] Derd-i hecrine mübtelā eyler
ᶜĀḳıl oldur ki ferd-i vāḥid olup
Ḫalḳdan kendüsin cüdā eyler

Ve bu keyfiyyātun ḥaḳīḳat-i ḥāl oldıġın şuᶜarā vü ẓurafādan kimse inkār eylememişdür. Ez-cümle Nābī-i merḥūm:

Ḫalḳdan göñlümüñ ol mertebedür vaḥşeti kim
ᶜAksüm ādem diyü mir'āta nigāh eyleyemem

diyü buyurmışdur. Ve Ḫāce Ṣā'ibüñ bu beyti cümleden eblaġdur:

مرا زروز قیامت غمی که هست اینست
که روی مردم عالم دو باره باید دید

intihā. Ve daḫı buyurmışdur:

همان بیگانه‌ام هر چند با خلق آشنا باشم
چو نور دیده در یک خانه از مردم جدا باشم

Ḫulāṣa; ḫalāyıḳ ile āşnā oldıḳca ḫalḳuñ raḥmetine bī-gāne oldum dimekdür. Ḥāfıẓ:

ببر ز خلق و ز عنقا قیاس کاریکن
که صیت کوشه نشینان ز قاف تا قافست

ve nāsdan kenār kesdikden ṣoñra ḫalvet-nişīn ol dimege nāẓımuñ kelāmında işāret ẓāhirdür. (...[S236a]...)

Der-Beyān-ı Sabr Ber-Faḳr u Fāḳa

﴿ فقر خود را پیش کس پیدا مکن ﴾ Kendi faḳruñı kimsenüñ öñünde iẓhār eyleme. **Faḳr-ı ḫod-rā**, «kendi faḳruñı» dimekdür. Faḳr bunda «iḥtiyāc» maᶜnāsınadur. Ve bundan mā-ᶜadā, bir nesneye mālik olmamaḳ ve daḫı bir kimsenüñ iyegülerin ṣıḳmaḳ ve daḫı ḫamīrsiz etmek ve daḫı menbaᶜ-ı āb ve daḫı bir nevᶜa ḳoyun ve delik delmek ve çuḳur ḳazmaḳ maᶜnālarına gelür. **Pīş-i kes**, «bir kimsenüñ öñünde»; **peydā**, [Ü231a][20] «maẓhar» maᶜnāsınadur. Muḳābili pinhāndur ki muḫtefī dimekdür. **Me-kon**, «eyleme» dimekdür. Yaᶜnī; muḥtāclıġuñı kimseye iẓhār ve bir ferdüñ öñünde faḳruñdan iştikā veyā ḥālüñi iclām u inhā eyleme. Zīrā saña yarın cān viren Mevlā ġamm yime ki saña nān virür diyü nāẓım is̱bāt idecekdür. Ḳaldı ki nāẓımuñ bu kelāmında baᶜżı nesneye işāret vardur. Evvelen, faḳīr-i ṣābir żımnen beyāna īmā vardur. Gūyā faḳīr-i ṣābir ḥālinden bir kimseye şikāyet eylemeyüp, rızḳ-ı muḳaddere ḳanāᶜat ile ṣabra müdāvemet iden dimekdür. S̱āniyen, kişinüñ kemāli dā'imā mestūru'l-ḥāl olmaḳda idigin iᶜlāndur. Nitekim S̱ābit:

Kimseye eşk ü ruḫ-ı zerdüñi iẓhār itme
Sīm meknūz gerek iki gözüm zer maḥfūz

beyti bu beyānda kāfīdür. S̱ālis̱en, ḥālet-i faḳrda beste-leb olmaḳ gerekdür dimege īmādur. Zīrā faḳīruñ beste-lebligi, miftāḥ-ı ḳufl-i rūzīdür diyü *beyt*:

از دهان بسته باشد قفل روزیرا کلید
پر بر اید کوزهٔ سر بسته از دریای خم

ve daḫı:

بستن لب بر در روزی کند کار کلید
کوزه از خم پر شراب ناب می آید برون

buyurmışlardur. Murād maᶜlūmdur. Rābiᶜan, ᶜarż-ı iḥtiyāc-ı ġayrdan menᶜa īmādur. Ve keyfe lā ki, ᶜarż-ı iḥtiyācdan saña fā'ide olmaḳ mevhūm, lākin ḥuṣūl-i ẕillet ü şemātet meczūmdur. [S236b] Ve farżan saña bir fā'ide olsa anuñ żımnında acılıḳ der-kārdur. Eger ᶜarż-ı iḥtiyāc eyledigüñ baḥr daḫı olur ise dimişlerdür. Nitekim bu mażmūn-ı pāk Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

با کمال احتیاج از خلقت استغنا خوشست
با دهان خشک مردن بر لب دریا خوشست

beytinden nümāyāndur. Yaᶜnī; kemāl-i iḥtiyāc ile ḫalḳdan istiġnā ḫoşdur; kenār-ı deryāda ᶜarż-ı iḥtiyāc-ı mā' eyleyüp, āb ᶜaṭāsı ile telḫ-kām olmaḳdan ḫuşk dehān ile ölmek nāzükdür. Zīrā baḥruñ saña feyż u kerem idecegi ābuñ telḫligi maᶜlūmdur. Ḫulāṣa kimseye faḳruñı açma.

﴿ محنت امروز را فردا مکن ﴾ Bugünüñ miḥnetini yarın eyleme. Yaᶜnī; dünyāda faḳr u miḥnete ṣabr u taḥammül eyle ki saᶜādet-i āḫireti iḥrāz idesin. Ve illā miḥnet-i faḳr ile dünyāda şākī olan āḫiretde

[20] Ü230a ve Ü230b boştur.

eşedd-i miḥnete mübtelā vü bākī olur. Pes bunda miḥnet-keş iken ᶜadem-i ṣabr ile şekvā-yı faḳrdan nāşī āḫiretde daḫı s̱evābdan faḳīr ve miḥnete esīr olma dimekdür. **Miḥnet**, şol belādur ki insān anuñla imtiḥān olınur; mes̱elā faḳr gibi. Mā-baᶜdine mużāfdur. **İmrūz**, «bu gün» dimekdür; murād dünyādur. Aṣlı «īn rūz» idi. Fārisī kelimātından sāl ve sāᶜat ve şeb ve rūzgār kelimelerine dāḫil olan īn lafẓında nūnuñ mīme ḳalbi semāᶜīdür ki; imsāl ve imsāᶜat ve imşeb ve imrūz diyüp taḫfīfen bu vechile mīmüñ mā-ḳablindeki [Ü231b] yā'yı ḥaẕf daḫı iderler. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Ferdā**, bunda müfreddür; «yarın» dimekdür; murād ḳıyāmetdür. Nitekim bu beytüñ ᶜaḳabinde gelecek beyt-i nāẓımdaki ferdā daḫı bu maᶜnācadur. Ve ḳıyāmet murād olınmaġa ḳarīnedür. **Me-kon**, «eyleme». Zīrā:

﴿ مر ترا آنكس كه فردا جان دهد ﴾ Ol ẕāt-ı ᶜaliyye ki saña yarın cān virür. Yaᶜnī; baᶜde'l-imāte seni ḳıyāmetde iḥyā vü cān iᶜṭā ider dimekdür. **Mer**, taḥsīn-i lafẓ içün zā'iddür. Yāḫod mecāzen taḥḳīḳan maᶜnāsınadur. **Tu-rā**, «saña»; **ān kes**, «ol kimse» dimekdür. Murād; Mümīt ü Muḥyī olan Ḫālıḳ-ı ᶜālem ve Rezzāḳ-ı benī-Ādemdür, celle celālühū ve ᶜamme nevālühū ve lā ilāhe ġayruhū. **Ki**, ᶜillet içündür. **Ferdā**, «yarın» yaᶜnī ḥaşr-ı ecsād vaḳtinde. **Cān dehed**, «cān virür». İmdi böyle seni kitmān-ı ᶜademden şeref –i vücūda getürüp baᶜdehū seni mevt ile iᶜdām ve baᶜdehū ḥaşr cismānī ile īcād u īmā vü iᶜṭā'-i cān iden mufīżu'l-vücūd ve'l-iḥsān olan ḥażret-i Sübḥān:

﴿ غم مخو آخر يكى لب نان دهد ﴾ Ġamm yime, āḫir bir dilim nān virür. Yaᶜnī; ḥāl-i ḥayātda rızḳuñ münḳaṭıᶜ [S237a] olmaz; rızḳ içün ġamm-gīn olma dimekdür. **Ġamm**, «ḳayġu ve ġuṣṣa» maᶜnāsınadur. Fārisī vü ᶜArabīde müstaᶜmeldür. Lākin baᶜżı tefāvütleri vardur. Budur ki; ġamm-ı Fārisī, ġuṣṣa-i māżiyye vü müstaḳbele ıṭlāḳ olınur. Müfredi vü cemᶜi bir olur. Lākin ġamm-ı ᶜArabī, ġuṣṣa-i māżiyyedür. Zīrā mütaḳbeline hemm dirler. Ve müfreddür; cemᶜi ġumūm gelür. **Me-ḫor**, nehy-i ḥāżırdur; «yime» dimekdür. Bundan murād ḫāṭır-ı muḫāṭabı tesliyetdür. Nitekim Türkīde daḫı tesliyet żımnında "ġamm yime, Ḫudā Kerīmdür" dirler. **Āḫir**, maᶜrūfdur. **Yekī leb**, «bir dilim» dimekdür. Leb lafẓına dilim maᶜnāsı virilmek mecāzdur. **Nān**, maᶜrūfdur. **Dehed**, kemā-merre «virür» dimekdür. Nāẓımuñ bu beytinde bir ḳaç işāret-i laṭīfe vardur. Evvelen, bir āḫara ᶜarż-ı iḥtiyāc birle, nān diyü cān virme; saña cān viren nān virür dimekdür. S̱āniyen, rızḳ içün zaḥmet-keş olma; Ḫudā rızḳuñı ulaşdurur dimege işāretdür. Nitekim şuᶜarādan Fiġānī-i merḥūm eyitmiş:

فغانى فى‌المثل در عالم خاك
اكر نانرا نمى يابى و كر آب
مبر حاجت بر ارباب دنيا
كه روزى ميرساند رب ارباب

intihā. Ve s̱ālis̱en, rızḳ fikriyle ġamm-gīn olanları bu vechile tesliyet ve ḥayātda oldıḳca vuṣūl-i rızḳa işāretdür. Nitekim ṭarīḳ-ı āḫir ile tesliyet-i ṭaleb-i rızḳda dimişlerdür ki:

آنكه از دندان دهانت پر ز كوهر ساخته
نيست ممكن تا لب كور از تو نان دارد دريغ

Yaʿnī; aġzuñı dişlerden pür-gevher düzen Ḫudā, şefīr-i ḳabre dek nānuñı dirīġ ṭutmaḳ imkānda degüldür. Zīrā dendān-ı insān, āsyāblar yirindedür. Yaʿnī her diş muḳābili ile [Ü232a] bir degirmen gibidür. Ṭaşrada ṣunʿ-ı ʿabd ile maṣnūʿ olan degirmenüñ rızḳı ayaġına gelüp, boġazı boş ḳalmayınca, maṣnūʿ-ı Bārī olan āsyābhā-yı dendān bī-nān ḳalmaz. Nitekim:

انکه از دندان ترا بخشید چندین آسیاب

بی دخش و اکر دنی حاشا که نان دارد دریغ

beytinüñ mü'eddāsı bunda ẓāhirdür. Ḥattā sābıḳan beyān olındıġı üzre kişinüñ rızḳı kendüye ʿāşıḳ oldıġı, erbāb-ı işāret buġdanuñ zemīnden ṭaşraya ẓuhūrı, çāk-i girībān oldıġından istişhād idüp, *beyt*:

رزق اکر بر آدمی عاشق نمی باشد چرا

از زمین کندم کریبان چاک می آید برون

diyü buyurmışdur. Ve rızḳ üzerine her ne ḳadar āsyāb gibi devrān eylerseñ eyle ki rızḳ ḳademde ola [S237b] diyü āsyābdan ṭaşra böyle āvāz gelür diyü saʿye terġīb içün vārid:

مشو فارغ ز کردیدن که روزی در قدم باشد

همین آواز می‌اید ز سنک اسیاب بیرون

beyti mażmūnı ile ṭālib-i kār ü kesbe ibtidār eylemek māniʿ degüldür. Be-her ḥāl rızḳı viren Perverdgārdur; yoḳsa sendeki saʿy u devr ü kār degüldür dimişlerdür. Ve iʿtimādumuz daḫı böyledür ammā ḥırṣ ile iddiḫār-ı zeḫā'ir-i vāfireye şerʿan iẕn yoḳdur. Anuñçün nāzım eyidür:

﴾ تابکی چون مور باشی دانه‌کش ﴿ Niceye dek ḳarınca gibi dāne çekici olursın. **Tā-be-key**, «niceye dek»; **çūn mūr**, «ḳarınca gibi»; **bāşī**, «olursuñ»; **dāne-keş**, terkīb-i tavṣīfīdür; «dāne çekici» dimekdür. Maʿlūm ola ki ḳarınca keẟīrü'l-ḥarekāt olmaġın ʿArabīde ismine «nemle» dinmişdür. Künyesi «ebū meşġūl»dür. Sā'ir ḥayvanātdan bu cihet ile mümtāzdur ki; kendi cüẟẟesinde demüri götürür. Ġāyet ḳuvvetlüdür. Ḥattā selefde bir ḳavmi, Ḫudā ḳarınca ile helāk itmişdür dirler. Ve kendünüñ ḫavfından arslan yavrısını yirden yire ḳaçırur. Zīrā arslanuñ yavrısını helāk ider. Ve cüẟẟe-i ʿaẓīme ṣāḥibi olan fīlüñ ayaġına buḳaġu gibi cemʿ olmaġıla fīli helāke virür. Ve ṭaleb-i rızḳda ḥīlesi ʿāẓīmdür. Dāne olan yiri birbirine ḫaber iderler. Ve birbiri ardınca naḳl-i dāneye giderler ve dāne olan anbārın işin görürler. Zīrā şitā içün yazdan zeḫā'ir cemʿine düşüp, iḥtikār üzre ḥırṣ ile her biri hezār dāne iddiḫār iderler. Maʿa-hāẕā senede küçügi yarım dāne ve büyügi bir dāneden ziyāde yimez. ʿÖmri daḫı ʿalā-rivāyetin bir seneden ziyāde sürmez. Ve kilār zemīninde müddeḫar olan dānelerde taʿaffün añlasa, ol dāneleri cümleten leyle-i ḳamerde ṭaşra çıḳarup, tamām ḳurıdup yene kilārına naḳl ider. Ve meẕkūr dāneler zīr-i zemīnde bitmemek içün vaḳtiyle iḳtiżāsına göre dāneleri taṣnīf üzre [Ü232b] ikişer böler. Ve küzbüre didikleri nesneyi dört böler. Zīrā küzbüre munṣıfen zerʿ olınur imiş. Böyle bir ḥarīṣ u ḥīle-bāz ḥāyvāndur. Ḳaldı ki ḳarıncayı beyne'ş-şuʿarā «merd-i ḳāniʿ»a teşbīh ile ez-cümle *beyt*:

سفرهٔ اهل قناعت هر دم از نعمت پر است

روزئ موران بود دائم مهیا بر زمین

didikleri senede yiyecegi rızḳ-ı ḳalīle naẓarandur. Yoḳsa anbār [S238a] u kilārde müddeḫar olan niᶜmete naẓaran degüldür. Ancaḳ ḳalīle ḳanāᶜat itdigi içün ḳısmeti zemīn üzre dā'im müheyyādur; aç ḳalmaz dimekdür. İmdi ᶜāḳıl olan kimesne ḥamūle-i ḥırṣ ile zaḥmet-gīr olmaz. Zīrā ᶜaḳla mürācāᶜat eylese ḥırṣuñ zaḥmetinden ve ᶜuḳbāda ᶜuḳūbet ü ḥasretden ġayrı nesne yoḳdur. Zīrā ḥarīṣ olan mes̱elā dünyānuñ cümle ḫırmenin cemᶜ idüp, kemāl-i ḥırṣından ve mevcūdınuñ üzerine ditremesinden nāşī ḥubūbāt-ı mevcūdesinüñ cümlesini bir günde yāḫod iḳtiżāsına ve ḥırṣına göre bir sāᶜatde kilār-ı miᶜdesinde der-anbār eylemek ḳābil degüldür. Yiyecegi peymāne-i miᶜdesine ṣıġacaḳ ḳadar rızḳ yevmī-i muḳadderidür ki نحن قسمنا da taḳsīm ü taᶜyīn ü taḳdīr olınmışdur. Ol muḳadder olan rızḳ-ı maḳsūmın āḫir yiyemez; elbette gelüp kendüyi bulur. Öyle oldıḳdan ṣoñra merdlik, tevekkül ile ḳanāᶜat ve ḥamūle-i faḳrı merdāne çekmege mübāderetdedür. Ḥattā ḥarīṣi zenden daḫı dūn ᶜadd idüp *ḳıtᶜa*:

روزئ مرد چون رسد آسان

زن ازو به اكر خورد دشوار

چه نهی زر زخيره از پی جهل

زر نيايد پس از حيواة بكار

dimişlerdür. Yaᶜnī; merdüñ rızḳı āsān ulaşur iken, eger merd düşvārlıġın fikr idüp iddiḫār zaḥmetine düşer ise, zen kendüden eyüdür ve kendü ᶜavretden dūndur ki ḥayātından ṣoñra işine yaramayan altunı cehāletinden nāşī zaḫīre ḳor dimekdür. Pes nāẓım ḥarīṣi, ḥīle-bāz olan mūra teşbīh idüp maᶜnāda daḫı zen-i bī-baṣīret yirinde ḳoymaġın, ḥamūle-i faḳrı merdāne çekmege terġīb içün eyidür:

﴿ كر تو مردی فاقه‌را مردانه كش ﴾ Eger sen merd iseñ faḳr u fāḳayı merdāne çek. Yaᶜnī; yoḳsa ḳarınca gibi dāne çekme dimekdür. **Ger tu merdī**, «eger sen er iseñ» dimekdür. Bu kelām şarṭdur. Mā-baᶜdi cümlesiyle cezādur. **Fāḳa-rā**, «faḳrı»; **merdāne**, hā'-i nisbet ü liyāḳat ile «ercesine»; **keş**, «çek» dimekdür. Bundan murād ṭarīḳ-ı merdān-ı İlāhīye sālik ol dimekdür. Zīrā anlaruñ ṭarīḳı, tevekkül-i tāmm ile faḳra ṣabr ve mā-ḳasema'llāha rıżā vü ḳanāᶜatdür. Nitekim ekmeliyyet-i faḳr-ı merdānda:

خانهٔ من چون كان پاكت از اسباب عيش

پر بر آرد ميهمان چون تير [Ü233a] در كاشانه‌ام

beyt-i laṭīfi beyān-ı tāmmdur. Ve ẓāhir-i [S238b] ḥāllerinüñ bu mertebe ḫarābezārlıġı ile bāṭınları maḫzen-i defīne-i maᶜārif ü esrār-ı İlāhī oldıġı beyt-i mez̠kūruñ z̠eylinde olan *beyt*:

با خرابيهای ظاهر باطنی دارم چو كنج

جغد باشد نيل چشم از خم در ويرانه‌ام

beyt-i rengīni ile s̱ābitdür. Ve fi'l-ḥaḳīḳa merdlik ᶜālemde faḳra ṣabr-ı tāmm ve mezāḥim-i ṭāᶜāte taḥāmmül ile ᶜibādetdür. Nitekim *beyt*:

همچو مردان غوطها در آب و در آتش زديم

تا ز پيچ و تاب تيغ خود بجوهر ساختيم

dimişlerdür. Yaᶜnī; merdān gibi āb u āteşde niçe ġavṭa urdıḳ, tā ki pīç ü tābdan kendi şemşīr-i şānumuza ve tīġ-ı cānumuza cevher-sāz oldıḳ dimekdür. Murād maᶜlūmdur. Bu ḥālātuñ mevḳūfun ᶜaleyhi tevekküldür. Anuñçün nāẓım eyidür:

﴿ بر توكل كر بود فيروزيت ﴾ Eger tevekkül üzerine senüñ ẓaferiyyetüñ olur ise. **Ber-tevekkül**, siyāḳ ḳarīnesiyle «tevekkül-i tāmm üzre» dimekdür. **Ger buved fīrūziyet**, «eger ẓaferiyyetüñ olursa» dimekdür. Fīrūz, ẓaferdür; āḫirindeki yā maṣdariyyedür. Baᶜdehū olan tā ḫiṭāb içündür. Bu cümle şarṭdur; cezāsı mıṣrāᶜ-ı s̱ānīdür. Yaᶜnī tevekkül-i tāmm üzre muẓaffer iseñ:

﴿ حق دهد مانند مرغان روزيت ﴾ Ḥaḳḳ teᶜālā ḥażreti bī-kesb ü kār olan ḳuşlar gibi rızḳuñı virür. Pes bunda Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemüñ: لو انكم تتوكلون على الله حق توكله لرزقكم كما يرزقالطير يغد و خماصا و يروح بطنا ḥadīs̱-i şerīfine telmīḥ vardur. Maᶜnā-yı şerīf; eger sizler Ḫudāya tevekkül-i tāmm ile tevekkül iderseñüz sizleri rızḳlandurur. Nitekim ḳuşları rızḳlandurur ki ol ṭayr aç oldıġı ḥālde ṣabāḥa dāḫil olur. Ve ṭoḳ oldıġı ḥālde mesāya dāḫil olur dimekdür. Pes bu vechile tevekkül-i tāmmda olan, iddiḫār-ı zeḫā'irden bī-ḳayd olmaḳ lāzımdur. Ḳaldı ki ᶜıyāl-bend olanuñ miḳdār-ı kifāyet bir senelik zaḫīre tedārüki şerᶜan cā'izdür. (...[S239a, Ü233b]...) Ve rızḳ bābında tevekkül-i ber-Ḫudāyı beyānda ve nāẓımuñ bu beytinüñ mażmūnını is̱bāt u ᶜıyānda meşāyıḫ-ı ṣūfiyyeden taḥḳīḳ böyledür ki; cümle ḫalḳuñ cānları cevāriḥ ü cesede vuṣūlinden muḳaddem ᶜālem-i ervāḥda mertebe-i vefādan mertebe-i ṣafāya inince küşā-yı rūḥāniyyet olurlar idi. Vaḳtā ki اهبطوا emrine imtis̱ālen, ᶜālem-i ervāḥdan ᶜālem-i ecsāma nüzūl ile zindān-ı cesedde maḥbūs ve ekl ü şürbe me'nūs olmalarıyle gūyā bir kimsenüñ ᶜıyāli nafaḳasın ol kimseden ṭaleb ḳıldıġı gibi ᶜibādu'llāh ḳūt u ġıdāların Ḫudādan isteyici oldılar ve bu cihetden cümle ᶜibād gūyā ᶜıyālu'llāh oldılar. Nitekim الخلق عياالله فاحب خلقه اليه احبهم لعياله ḥadīs̱-i şerīfi bu beyāna güvāhdur. Pes Ḫudā-yı müteᶜāl daḫı ber-mūcib āyet-i kerīm cümlenüñ rızḳına mütekeffil olmaġın ādeme tevekkül elzem oldı. İmdi ḳaçan ādem her umūrını Ḥaḳḳa tevfīż idüp فاتخذه وكيلا manṭūḳınca Mevlāyı her ḥālde vekīl ittiḫāẕ eylese me'ūneti, me'ūnet-i mürġān gibi bī-zaḥmet ḥāṣıl ve kendüye vāṣıl olur dimişlerdür. İmdi ᶜabd bu niᶜmetüñ şükrini ferāmūş itmemelidür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ از خدا شاكر بود مرد فقير ﴾ Faḳīr olan merd Ḫudādan şākir ola. **Ez-Ḫudā**, «Ḫudādan» dimekdür. Baᶜżı nüsḫada ber-Ḫudā vāḳıᶜdur; maᶜnā ẓāhirdür. **Şākir**, [S239b] «şükr idici»; **buved**, «ola» dimekdür. Lākin bunda bāyed maᶜnāsını tecvīz ile gerek maᶜnāsınadur dimek ḫoşdur. **Merd-i faḳīr**, herkese şāmildür.

﴿ كر دهد قوتش لبى نان فطير ﴾ Eger Ḫudā aña ḳūtı māyesiz pişmiş bir dilim etmek vire. **Ger dehed**, «eger vire» dimekdür; edāt-ı şarṭ ile [Ü234a] fiᶜl-i şarṭdur. Cezāsı mıṣrāᶜ-ı evvelüñ mefhūmı üzre şākiriyyetdür. Cezā şarṭ üzre geçmişdür. **Ḳūteş**, «aña ḳūt» dimekdür. Ḳūt, «azıḳ» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki şīn żamīrdür; merciᶜi merd-i faḳīrdür. Maᶜnā-yı ḥāṣıl «aña ḳūt» dimekdür ki «anuñ ḳūtını» dimekden laṭīfdür. **Lebī**de yā, vaḥdet içündür. Leb, aṣl ṭudaḳ maᶜnāsınadur. Mecāzen «dilim» maᶜnāsı murād olınmaġın ḥāṣılı «bir pārçe» dimekdür. **Nān**, «etmek»dür. **Faṭīr** lafẓını tefsīrde baᶜżılar «şol nāndur ki anda ḫamīrden māye olmaya»; imdi buña göre nān ẕikri beyān içündür dimişlerdür, intihā. Lākin

Ferheng-i Şuᶜūrīnüñ beyānı üzre faṭīr, fetḥ-i fā ile māyesiz ḫamīrdür. İmdi buña göre nāẓımuñ nān ẕikri beyān içündür dimege ḥācet yoḳdur. Belki nān ẕikrine ḥācet ü ityānda leṭāfet vardur ki maᶜnā-yı nān-ı faṭīr, «māyesiz ḫamīruñ etmegi» dimek olur. Pes nāẓımuñ bu mıṣrāᶜınuñ kelimātında bir ḳaç işāret vardur. Evvelen, lebī taᶜbīri mā-dūne'ş-şibᶜ daḫı olursa dimege īmādur. Ve faṭīr didigi, baṭī'ü'l-hażm ve belki baṭna s̱ıḳlet ü ᶜillet daḫı īrās̱ iderse dimege īmādur. Ve nān-ı meẕkūrı, rızḳdan ᶜibāret ile kendüye bir ḳatıḳ żamm eylemedigi ol nān-ı faṭīr ḫuşk olur ise de dimege īmādur. Murād ne ḳadar böyle olur ise merd-i faḳīr bu niᶜmeti ḥaḳīr görmeyüp, şükrin edā ve bunı niᶜmet-i ᶜuẓmā bilmelüdür dimekdür. Nitekim İbnü Yemīn eyidür, *naẓm*:

کنجی و همدمی و کتابی و خردهٔ

از بهر ذوق نفس ز تاج و سریر به

از بهر ستر عورت خامئ خرقه را

از اطلس مذهب شعر و حریر به

از بهر ذوق تشنکی از پارهٔ سفال

آب مباح سرد ز جام عبیر نه به

حلوا و نان و مرغ اکر نیست کو مباش

صحت که هست از همه نان فطیر به

Yaᶜnī; güşe-i vaḥdet ve bir hem-dem ve bir kitāb-ı leṭā'if-es̱er ẕevḳ-ı nefs içün tāc u taḫtdan eyüdür. Ve setr-i ᶜavret içün bir ḫām ḫırḳa şaᶜr u ḥarīrden mensūc olan aṭlas-ı müẕehhebden eyüdür. Ve defᶜ-i ᶜaṭaş ẕevḳı içün ḫazef-pāreden nūş-ı mā'-i mübāh-ı bārid, cām-ı ᶜabīrden eyüdür. Ve ḥalvā vü nān-ı laṭīf ü kebāb-ı mürġ eger yoḳsa söyle olmasun; ṣıḥḥat ki vardur, [S240a] bu meẕkūrātuñ cümlesinden nān-ı faṭīr eyüdür dimekdür. Eger ben nān-ı faṭīr ile idemem; nān-ı laṭīf ü eṭᶜıme-i nefīse isterem dir iseñ böyle geçinmek ḥalāldan olmaz. Elbette seni ḥarāma irtikāba ve iḳtiżāsına göre aġniyā maḳūlesinden ḥuṣūl-i meṭālib-i nefs içün seni tabaṣbuṣ ile pīç ü tāba düşürür. Bunuñ ḫusrānı ise nāẓımuñ bu beytinden hüveydādur ki buyurur:

﴿ خم مشو پیش توانکر همچو طاق ﴾ Tevānger öñünde kemer gibi iki ḳat olma. **Ḫam**, fetḥiledür; yedi maᶜnāya gelür. Evvel, egri; [Ü235b][21] s̱ānī, ṭaḳ (u) eyvān u kemer; s̱ālis̱, pīç ü tāb-ı kemend; rābiᶜ, büklüm ki ḥaḳīḳat-i maᶜnā «ḫamīden»den ism-i fāᶜil olur. Ḫāmis, ṣaff; sādis, tāb-ḫāne; sābiᶜ, ḳaçmaḳdur. İmdi bu maḳāmda maᶜnā-yı murād ẓāhirdür. **Me-şev**, nehy-i ḥāżırdur; «olma» dimekdür. **Pīş-i tevānger**, iżāfetile «ġanī öñünde» dimekdür. Tevānger, vaṣf-ı terkībīdür ki ḳuvvet ü ḳudret maᶜnāsına olan tevān lafẓı ile, kendü ile nisbet ḳaṣd olan ger lafẓından mürekkebdür. Māldār u devletmend olan kimesne ḳuvvetlü oldığı içün tevānger dirler. Murād; ġanī dimekdür. **Hem-çü ṭāḳ**, «kemer gibi» dimekdür. Yaᶜnī; aġniyā-yı rūzgāra bir me'mūl żımnında ḳāmetüñi iki ḳat eyleme dimekdür. Zīrā ḥadīs̱-i şerīfde: من تواضع غنيا لغناه ذهب ثلثا دينه vārid olmışdur. Anuñçün nāẓım eyidür:

[21] Ü234b ve Ü235a boştur.

﴿ تا نكردى يار با اهل نفاق ﴾ Tā ki nifāḳ ehline yār olmayasın. **Tā ne-kerdī**, «tā ki olmayasın»; **yār**, «muṣāḥib ve muᶜīn ve āşnā» maᶜnālarınadur. **Bā-ehl-i nifāḳ**, «ẓāhiri bāṭınına uymayanlar ile» dimekdür. İmdi tevāngerāna iẓhār-ı tevāżuᶜ idenüñ münāfıḳīnden maᶜdūdiyyeti; ḥarām olan teẕellüli irtikābındandur. Maᶜlūm ola ki bir kimse āḫardan dūn görmege lisān-ı şerᶜde kesr-i ḍād ile «żıᶜa» dirler. İmdi mertebede kendüsinden dūn olana iẓhār-ı żıᶜa az olur ise tevāżuᶜ dirler. Ve eger çoḳ olur ise aña temelluḳ dirler. Temelluḳdan ziyādeye teẕellül dirler. Pes ḳūt-ı yevmiyyesi olan kimesneden aġniyāya bu vechile inḥınā'-i ẓahr eyleyen müteẕellil münāfıḳdur dimişlerdür. Zīrā ẓāhirde Ḫudāya ḳulluḳ daᶜvāsında iken ve Ḫudānuñ Razzāḳ-ı ᶜālem olup ve kendinüñ rızḳına kefīl idigin bilür iken rızḳ içün veyā bir ġayr-ı şerᶜī olan maṭlab içün aġniyāya bu mertebe teẕellül idenüñ ẓāhiri bāṭınına uymamış olur. Nifāḳuñ ise maᶜnāsı budur. Yāḫod bu mertebe teẕellül ile riyā- [S240b] pīşelere yār olmış olur. Riyā-pīşelerüñ, ehl-i nifāḳ idigi bī-iştibāhdur. Pes faḳīr-i ṣābir olan merd-i rāh ve aḫlaṣ-ı ᶜibādu'llāhuñ ṣūret ü sīreti ne gūne olmaludur diyü su'āl-i muḳadder peydā olmaġın cevāb ṭarīḳıyle nāẓım eyidür:

﴿ مرد ره را نام و ننك ز خلق نيست ﴾ Merd-i rāh içün ilden nām u nāmūs yoḳdur. **Merd-i reh**den murād; sālik-i ṭarīḳ-ı āḫiret olan ᶜāşıḳ-ı fenā fi'llāhdur. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Nām**, murād nām-ı iştihārdur. **U(ve) neng**, «ve nāmūs u ᶜār». **Ez-ḫalḳ**, «ilden». **Nīst**, «yoḳdur» dimekdür. Yaᶜnī; merd-i rāh-ı ᶜāşıḳ-ı İlāhī bu yolda bī-nām u nişān olmaġı iḫtiyār ḳıldıḳlarından, ḥüsn-i iştihār ile nāmdārlıḳdan āzāde ve ẕātlarında mevcūd olan maᶜnā-yı tāmme şükr ile [Ü236a] dil-dādeler yaᶜnī faḳra ṣabr ve riyāżat ile olan ᶜışḳ-ı İlāhī ᶜilel-i cismāniyyeye devā oldıġı gibi aḫlāḳ-ı redī'eye dā'ir olan emrāż-ı rūḥāniyyeye daḫı maḥż-ı şifādur. Nitekim ḥażret-i Mevlānā ᶜışḳ-ı İlahīye ḫiṭāb ile *meṡnevī*:

ای دواى نخوت و ناموس ما

ای تو افلاطون و جالينوس ما

buyurmışdur. Pes merd-i rāh olan ṣāḥib-i faḳr-ı fenā fi'llāh يجاهدون فى سبيل‌الله و لايخافون لومة لائم āyet-i şerīfine mā-ṣadaḳ-ı tāmm olmaġın mücāhede-i nefsde ihtimāmdan nāşī bī-nām ve taṣfiye-i derūn ḥasebiyle kibr ü naḫvetden müteḥāşī ve zīnet-i ẓāhir ḫuṣūṣında nāsdan, nāmūs u ᶜār u hirās ḳaydından āzādelerdür. Nitekim nāẓım, iṡbāt-ı müddeᶜāda eyidür:

﴿ نفرتش از جامهاى دلق نيست ﴾ Aña delḳ-ı köhne libāslardan nefret yoḳdur. **Nefreteş**, «aña nefret yaᶜnī inḳıbāż u ᶜadem-i ḥaẓẓ» dimekdür. Şīn, żamīrdür; merd-i rāha rāciᶜdür. **Ez**, «min» maᶜnāsınadur. **Cāmehā**, cāmenüñ cemᶜidür; mā-baᶜdine iżāfet içün āḫirine bir yā getürilmişdür. **Delḳ**, «cāme-i dervīşān» ile maᶜrūf olan ḫırḳadur. **Nīst**, «yoḳ» dimekdür. İmdi merd-i rāh nām u şān ile iştihār ḳaydında olmadıġından köhne cāmeleri ilbāsdan müteneffir degüldür. Ve şöhretden dūr olmalarıyle, āfet-i şöhretden āsūde olmışlardur. Nitekim belā-yı şöhret-i müştehirīnde, maẓhariyyet-i şurūr kāfīdür. Yaᶜnī Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemüñ: بحسب امرء من‌الشران يشار اليه بالاصابع فى الدين و فى الدنيا الآمن عصمه الله ḥadīṡ-i şerīfi vāfīdür dimişlerdür. Binā'en ᶜaleyh ekmel-i ẕāt olan faḳīr-i ṣābirüñ cāme-i faḳrı kendüyi bī-nām u nişān itdikce kemāli müzeā'id ve derece-i [S241a] ḫavāṣṣa müteṣāᶜid olur. Nitekim bu beyānda nāẓım eyidür:

﴾ هر كرا ذوق نكو نامى بود ﴿ Her kim ki nīkū-nāmlıḳ ẕevḳı ola. Yaʿnī; iştihār-ı nāmdan maḥẓūẓ ola. **Ẕevḳ**, bunda «ḥaẓẓ» maʿnāsınadur. **Nikū-nāmī**, āḫirinde yā maṣdariyyedür.

﴾ خواص مشمارش كه او عامى بود ﴿ Anı ḫāṣṣ ṣayma ki o ʿāmī ola. Yaʿnī; ʿāmīdür. **Ḫavāṣṣ**, ʿālim ü ʿārifdür. **Meşmāreş**, nehy-i ḥāżırdur; «ṣayma» dimekdür. Āḫirindeki şīn, żamīrdür; merciʿi «her ki o»dur. **Ki**, ʿillet maḳāmında rābıṭadur. **O**, żamīr-i ġā'ib-i munfaṣıldur. Bu daḫı «her ki» lafẓına rāciʿdür. **ʿĀmī**, «cāhil ü nā-dān»dur. **Buved**, ẓāhir «ola» dimekdür. Lākin bu beytde «est» maʿnāsına olması eẓherdür. Maʿlūm ola ki nāmdārlıḳdan ẕevḳ-yāb olan kimesne ḳuvā-yı nefsāniyye vü hevā-yı cismāniyye ve vesvese-i şeyṭāniyyeye ittibāʿ ve ḥaḳḳında olan medḥ-i enāmı istimāʿ sebebiyle nefsi [Ü236b] teferʿun idüp kibr ü ġurūra başlar ve bu maḳūle olan kimesnenüñ cāhil ü nādān ve müttebiʿ-i hevā vü şeyṭān idigi ḥażret-i Mevlānānuñ *mes̱nevī*:

نفس از بس مدحها فرعون شد

كن ذليل النفس هونا لا تشد

beyt-i laṭīfinden hüveydādur. Yaʿnī; nefs çoḳ medāyıḥdan teferʿundan ḳalmayup: منم ديكر نيست dimege başlar. İmdi: عبادالرحمن الذين يمشون على الارض هونا āyet-i şerīfinüñ manṭūḳına maẓhar olmaḳ içün tehvīn birle ẕelīl ol, ṭutulma dimekdür. İmdi nīkū-namlıḳdan mahẓūẓan medḥ-i enāmdan ẕevḳ-yāb olanuñ ʿāmī vü cāhilliği nefse ittibāʿdandur. Ḥattā nām ile iştihāra muḥibb olanuñ ʿunvānları ancaḳ ẓāhir-i efvāh-ı nāsda şöhret-i kāẕibeleri ḥasebiyledür. Yoḳsa ẕātlarında ol nāmuñ medlūli olacaḳ bir maʿnā yoḳdur. Nitekim ʿavām miyānesinde çoḳ nām vardur ki şerīf ü dil-peẕīr ammā maʿnāda dām-ı ġūl gibidür. Mes̱elā bir kimesneye ẓāhirde emīr veyā şīr-i dilīr veyā ḥākim-i pür-tedbīr dirler. Ve bir kimseye muṣliḥu'd-dīn veyā muʿīnü'd-dīn veyā ḥāfıẓ diyü laḳab ururlar. Maʿa-hāẕā esāmīler ile müsemmā ve bu elḳāb ile mülaḳḳablar bu maʿnālardan bī-ḫaberlerdür. Pes bu mis̱llü nāmlaruñ müsemmāya ġayr-ı muṭābaḳatın añlamayup, bu esāmī müsemmālarına muṭābıḳdur diyü ḳıyās ile nām dāmında ẕevḳ-yāb olan aḥmaḳlara ʿāmī dimişlerdür. Pes meddāḥ u s̱enā-ḫᵛān egerçi ṭamaʿ-ı ḫāmdan nāşī memdūḥı şöhret mertebesi medḥ u s̱enā ile nām u şānını fāşī olur. Buña cāhil dimezler. Lākin böyle maḳāle-i nīkīden maḥẓūẓiyyet bulup ve nām-ı mesmūʿı nefsü'l-emre [S241b] muṭābıḳdur diyü añlayana cāhil ü ʿāmī dindi ise bunuñ muḳābili üzre iştihār-ı nām istemeyenlere ḫāṣṣ dinmek bundan ẓāhirdür dimişlerdür. (...[Ü237a]...) İmdi nīkū-nāmlıġa bāʿis̱ olan mühimmāt-ı fāniyyeye meyl ü maḥabbet elde iken ben zīnet-i dünyā ve bu sebebden olacaḳ medḥ ü s̱enādan fāriġu'l-bāl ve merd-i ḫāṣṣ-ı ḫuceste-i ʿālem diyenleri ilzām ve terk-i levāzım-ı nīkū-nām içün nāẓım eyidür:

﴾ كر ترا فارغ دل از زينت بود ﴿ Eger senüñ göñlüñ zīnetden fāriġ ola. Yaʿnī; mā'il-i zīnet olmaya. **Ger tu-rā**, taṣvīr-i ʿibāre «ger dil-i tu-rā» yaʿnī «eger senüñ ḳalbüñ» dimekdür. **Fāriġ ez-zīnet**, «muṭlaḳā düzgünden fāriġ»; **buved**, «ola» dimekdür. Yāḫod ger tu-rā, «senüñ içün»; fāriġ-dil, yaʿnī «fāriġu'l-bāl olmaḳ»; buved, «ola» dimekdür.

﴾ كى هواى مركب و زينت بود ﴿ Saña ḳaçan merkeb ü eger hevāsı ola. **Key**, «ḳaçan»; **hevā-yı merkeb**, «binek hevāsı» dimekdür. Merkeb, ʿArabīdür; muṭlaḳā binege ve sefīneye ıṭlāḳ olınur. Lākin

bundaki zīn ḳarīnesiyle efḫar-ı emvāl-i ʿAcem olan rükūba şāyān esbdür ki eks̱er kendüye maḥabbet ve zīnetiyle faḫret iderler. Hevā, meyl ü maḥabbet maʿnāsınadur. **U(ve) zīnet**, vāv ʿāṭıfedür; «eger» maʿnāsına olan zīn lafẓını merkeb üzerine [S242a] ʿaṭf itmişdür. Zīn lafẓınuñ āḫirindeki tā, ḫitāb içündür. **Buved**, «ola» dimekdür. Ḳaldı ki merkeb ile zīn lafẓlarından maʿnā-yı ḥaḳīḳī murād olındıġına göre; zīnetden fāriġu'l-bāl olanda esb ü eger hevāsı ḳaçan ola? diyü bunları ẕikr ü taḫṣīṣ eks̱er erbāb-ı zīnet ü eṣḥāb-ı devlet miyānelerinde bunlara ṣarf-ı zīnet ve bunlar ile ve zīnetleriyle faḫret ola geldigine binā'endür. Ve eger merkeb ü zīnden mecāzen iḥtişām maʿnāsı murād olınur ise, zīnetden fāriġu'l-bāl olanda iḥtişāma meyl bulınmaz dimek olur. Nāẓımuñ bu kelāmında tārik-i zīnet olan fāriġu'l-bāller ṣūretā egerçi piyādelerdür, lākin maʿnāda her ḳayddan āzādelerdür dimege beyt-i āti'l-beyānı ḳarīnedür ki buyurur:

﴿ روی دل چون از هوا بر تافتی ﴾ Göñül yüzini çünki hevādan çevirdüñ. **Rūy-ı dil**, «vech-i ḳalbi» dimekdür. **Çūn**, «çünki»; **ez-hevā**, «teleẕẕüẕāt-ı nefsāniyyeye meylden» dimekdür. **Ber**, taḥsīn-i lafẓ içündür. **Tāftī**, māżī-i muḫāṭabdur; «bükdüñ» dimekdür. Maʿnā-yı lāzımı; «irādesiyle çevirdüñ» dimekdür. Maʿlūm ola ki beyt-i sābıḳuñ mefhūmı üzre; zīnet-i dünyādan fāriġu'l-bāl ve hevā-yı nefsānīden taḥvīl-i vech-i iḳbāl ile āsūde-ḥāl olmaḳ faḳr u fāḳaya ṣabruñ berekātıdur. Zīrā faḳīr ṣabr-ı tāmm mertebesine vuṣūl buldıḳda, naẓarları [Ü237b] bī-niyāz ve sīm ü zer-i dünyāya meylden istiġnā-sāz olur. Ve keyfe lā ki erbāb-ı faḳruñ ġubār-ı ḫāṭır-ı şeref-me'ās̱irleri iksīrdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

ز سیم و زر نظر بی‌نیاز ما سیرست

غبار خاطر ارباب فقر اکسیرست

beyt-i laṭīfi bu beyāna dālldür. Ve erbāb-ı faḳruñ dünyāya rabṭ-ı ḳalīlleri süst oldıḳca, rābıṭa-i meyl ü ʿalāḳa-i maḥabbeti ḳaṭʿ eylemek ol ḳadar āsān olur. İmdi anlar dünyālarınuñ ʿadem-i intiẓāmın, intiẓāmdan sehl ʿadd eylemişlerdür. Nitekim Ṣā'ibüñ *beyt*:

بندهای سست را صائب توان اسان کسیخت

سهل باشد کر نباشد منتظم دنیای من

beyt-i laṭīfi bu beyānda kāfīdür. Ve zeḫārif-i dünyādan ḳaṭʿ-ı ʿalāḳa iden ittibāʿ-ı hevā ve ṭūl-i emel-i mehāliklerinden emīn ve mücāhede-i nefs ile rūy-ı ḳalbini hevādan taḥvīl ve sübülü'llāha teveccühde maẓhar-ı tevfīḳ-ı Rabbü'l-ʿālemīn ü vāṣıl-ı Haḳḳ olur dimege işāret içün mıṣrāʿ-ı evvelde mücāhede ile nefsi meyl idecegi leẕā'iẕden ve her hevādan mübāʿadeye īmā ve daḫı والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا mıṣdāḳınca bu mücāhedenüñ nihāyeti ṭarīḳ-ı [S242b] vuṣūl-i Ḥaḳḳda hidāyet idigin beşāret idüp nāẓım eyidür:

﴿ بعد ازان می دان که حق را یافتی ﴾ Andan ṣoñra bil ki Ḥaḳḳı bulduñ. Yaʿnī; vuṣūl ila'llāh ḥāṣıl eyledüñ. **Baʿd ez-ān**, «andan ṣoñra» dimekdür. Ān ile işāret mıṣrāʿ-ı evvelüñ mefhūmınadur. **Mī-dān ki**, «bil ki»; **Ḥaḳḳ-rā**, «Ḥaḳḳı»; **yāftī**, «bulduñ» dimekdür. Pes hevā-yı nefsānīden iʿrāż-ı vech-i ḳalb itmedikce Ḥaḳḳa vuṣūl bulınmaz. Zīrā zīnet ü ḥayāt-ı dünyāya meyl ü maḥabbet idenlerüñ ḥāli: الذين يستحبون الحيوة الدنيا على الاخرة و يصدون عن سبيل الله و يبغونها عوجا اولئک فی ضلال بعيد āyet-i

şerīfinden nümāyāndur. Ḳaldı ki hevā-yı nefsānī vü zeḫārif-i dünyā-yı denīden iʿrāż-ı vech ḫuṣūṣını ḳalbe isnād ile nāẓım, müttebiʿ-i ḳalbi hālik ve ṣāḥibini Ḥaḳḳuñ ġayrı olan ṭarīḳa sālik olur dimege işāret eylemişdür. Ve fi'l-ḥaḳīḳa ḳalb pāk olmadıḳca ʿuḳde-i umūr küşāyiş bulmaz ve pāk olmayan ḳalbde mevāʿiẓ ü ḥikem ṭurmaz. (...[Ü238a]...) Ve ḳalb mā-sivādan münḳaṭıʿ oldıḳda kendü ile Ḥaḳḳuñ beyninde olan ḥicāblar bi-ʿavni'llāh ʿamel berekātından mürtefiʿ olup, ḳalb göziyle Ḥaḳḳa nāẓır olınur. Ve ʿamel-i ḳalbüñ, aʿmāl-i sā'ire üzerine mufaḍḍal idigi maʿlūmdur. Nitekim erbāb-ı ḥālden bir sākit ü ṣāmit ʿazīze eyitmişler: "Niçün tekellüm eylemezsin?" Eyitmiş: "Ḳalbüm tekellümdedür" [S243a] Eyitmişler: "Kimüñ ile?" Eyitmiş: "Muḳallibü'l-ḳulūb ile". Pes Ḫudānuñ keremiyle Ḥaḳḳa vāṣıllaruñ ḳalbleri hevādan dūrdur. Ammā ġāfillerüñ ḳulūbı ḫiẕlān ile maḥcūb ve ʿirfāndan mehcūrdur, neʿūẕü bi'llāhi min ẕālik. (...[S243b, Ü238b]...) İmdi taṣfiye-i ḳalb ile hevā-yı nefsānīden iʿrāż idenüñ vuṣūl ila'llāh ḥāṣıl eyledigin beyān ʿaḳabinde الاشياء تكشف باضدادها ḳā'idesi üzre hevāya tevcīh-i vechetü'l-ḳalbden nāşī cemʿ-i dünyāya ḥarīṣ olanuñ ḥālin beyān ḳaṣdıyle nāẓım eyidür:

﴿ هركه او از حرص دنيا دار شد ﴾ Her kim ki ḥırṣ u ṭamaʿdan nāşī dünyā ṭutıcı, yaʿnī dünyāyı cemʿ idici oldı. **Ḥırṣ**, ʿArabīdür; Türkīde meşhūrdur. Fārisīde medd-i hemze vü cīm ile «āc» ve daḫı zā ile āz dirler. Maʿnāsı; «ṭamaʿ ve ārzū»dur. **Dünyādār**, terkīb-i tavṣīfīdür; maʿnāsı, «ḳudreti miḳdārı māl-i dünyāyı cemʿ idici muḥibb-i dünyā» dimekdür. Yoḳsa ḥaḳīḳaten dünyāyı ḳovaraḳ ṭutmış ve oynayaraḳ ütmiş yoḳdur. **Şod**, «oldı» dimekdür. Maʿlūm ola ki ḥırṣ, āfāt-ı ḳalbdendür; ḥubb-ı dünyādan nāşī olan ṭūl-i emelden peydā olur. Ḳaldı ki menşe'-i ḥırṣ olan ṭūl-i emel, muḥarremāt ile teleẕẕüẕ içün olur ise ḥarāmdur. Ve illā ne ḳadar teks̱īr-i ṭāʿāt içün daḫı olur ise meẕmūmdur. Ve bundan peydā olan ḥırṣ daḫı ḥarām içün olur ise ḥarām ve illā yene meẕmūmdur. (...[S244a, Ü239a]...) İmdi ḥırṣı tārik ʿinda'llāh maḳbūldür. Nitekim İbnü Yemīn eyidür, *ḳıṭʿā*:

فرزند چه از مادر خود بسته کف آيد

در حرص همانروز افتاد ميان بست

آنکه که ز دنيا برود باز کند کف

کاينک همه بکذاشتم و رفت تهی دست

Yaʿnī; küçük maʿṣūm anasından dünyāya keff-beste ṭoġar. Ve ol gün hemān ḥırṣa bil baġlar. Ammā dünyādan irtiḥālde elin açıḳ ider ki işte cümlesin bıraġub eli boş gider oldum diyü dimekdür. (...) Dünyādārlıġa ḥarīṣ olmaḳ eks̱er pīrāndadur ve pīrlikde ḥırṣuñ ziyādeligi ḥadīs̱-i şerīf ile s̱ābitdür. Ve pīrānda olan rīş ü mūy-ı sefīdüñ ḥırṣuñ izālesine nāfiʿ olmadıġı Ṣā'ibüñ *beyt*:

حرص از طينت پيران نبرد موی سفيد

اين تبی نيست که ساکن بطباشير شود

beytinden hüveydādur. Yaʿnī; ṭīnet-i pīrānda ṭabʿı olan ḥırṣı saç ve ṣaḳal aġarması izāle vü ḳaṭʿ idemez. Zīrā ḥırṣ ʿilleti bir sıtma degüldür ki ṭabāşīr ile sākin ola dimekdür. Bunda olan Bunda olan leṭāfet ẓāhirdür. Ḥattā iḫtiyārlıġuñ ḥālini bu münāsebetle beyānda *beyt*:

[Ü239b] کفتم از پيری شود بند علائق سست‌تر

قامت من حلقه‌ئی افزود بر زنجیر من

dimişlerdür. Yaᶜnī; ᶜalā'ıḳ bendi iḫtiyārlıḳ sebebiyle ziyāde süst olur dir idüm; vaḳtā ki pīrlik devrinde ḳaddümüñ ḫamīdeligi benüm zencīrümüñ üzerine bir ḥalḳa daḫı arturdı dimekdür. Yaᶜnī [S244b] ṭūl-i emel ü ḥırṣa cüvānlıgumdan ziyāde yapışdum dimek murāddur. İmdi gerek pīr ve gerek bernā ḥaḳḳında ḥırṣ mez̠mūm olmaġın nāẓım ᶜumūm vechile ḥırṣdan dünyādār olanuñ cezāsını beyānda eyidür:

﴿ بیكمان ازوی خدا بیزار شد ﴾ Şübhesiz andan Ḫudā bī-zār oldı. **Bī-gümān**, «şeksiz»; **ez-vey**, «ḥışla dünyādār olandan»; **Ḫudā**-yı müteᶜāl; **bī-zār**, Fārisīdür; bunda «terk» maᶜnāsınadur. Yaᶜnī; ḥırṣla dünyādār olan kimesneden Ḫudānuñ raḥmeti dūr olmaġın, ol kimesne Ḥaḳḳuñ mehcūrı oldı dimek ḫulāṣa-i maᶜnādur. Nitekim: لعن عبد الدنیا و عبد الدرهم ḥadīs̠-i şerīfi bu beyānı mūżıḥdur. Zīrā maᶜnā-yı şerīf:

Luṭf-i ᶜālem-şümūl-i Mevlādan
Behrever gerçi ser-te-ser ᶜālem
Dūrdur līk raḥmet-i Ḥaḳḳdan
ᶜAbd-i dünyā vü bende-i dirhem

tercemesinde hüveydādur. Ve ḥarīṣ-ı ṭamaᶜkāruñ Ḫudānuñ raḥmetinden dūr ve Ḥaḳḳdan mehcūr oldıġına sebeb; münᶜim-i ḥaḳīḳīnüñ niᶜmeti her ān vāsıl olur iken: "Belki bu niᶜmet fevt olur, ṣoñra zaḥmet çekerem" diyü Benī-İsrā'īlüñ mā'ide-i pür-fā'ideyi ḫilāf-ı emr-i İlāh üzre iddiḫārları, küfrān-ı niᶜmetden nāşī niᶜmetlerinüñ inḳıṭāᶜına ve kendülerinüñ ṣuverleri ḳırede vü ḫanāzīr ṣūretine taḥvīl olmaġa bādī oldıġı gibi, ḥırṣa ibtidār ile niᶜam-ı vāṣılanuñ ᶜadem-i inḳıṭāᶜına cāzim olmamaḳ maᶜnāsınca dīnār u dirhemi iddiḫār ider ḥarīṣuñ belāsı ise ḫod maᶜlūmdur. Pes bunlardan ḫalāṣ murāduñ ise *beyt*:

Meges gibi ḥarīṣ-ı cīfe-i dünyā-yı dūn olma
Maḳāmuñ ḳulle-i Ḳāf-ı ḳanāᶜat eyle ᶜanḳāveş

dimişlerdür. Ve ṭamaᶜ daḫı ḥırṣa maḳrūn ve ḥarīṣ u ṭāmiᶜ her ḥālde ciger-ḫūndur. Nitekim: ایاك والطمع فانه الفقر الحاضر ḥadīs̠-i şerīfi menᶜ-i ṭamaᶜda ẓāhirdür. Ḥattā ṭāmiᶜ olan ᶜulemādan olur ise ṭamaᶜ, ḳalbinde olan ḥikmetüñ zevāline sebeb oldıġı الطمع یذهب الحكمة من قلوب العلماء ḥadīs̠-i şerīfi hüveydādur dimişlerdür. Ve binā'en ᶜaleyh ᶜAbdu'r-Raḥmān-ı Cāmī:

طمع آرد بمردان روی زردی
طمع را سر ببر كر مرد مردی

buyurmışdur. Yaᶜnī; ṭamaᶜ, merdāna ṣafrat-i rūy getürür; eger merdlerüñ merdi iseñ ṭamaᶜuñ başını ḳaṭᶜ eyle dimekdür. Murād; ṭamaᶜ, merdān-ı İlāhī olanda bāᶜis̠-i ḥicābdur. Ḥarf-i ṭā'-i ṭamaᶜ ḳaṭᶜ [S245a] olmadıḳca merdān maᶜa'llāh rütbesini bulamaz dimekdür. [Ü240a] Nitekim ṣayduñ giriftār-ı dām-ı ṣayyād oldıġı ve mürġuñ ḫāk üzre rū-māl z̠illetin buldıġı muḳteżā-yı ṭamaᶜıdur diyü evvelüñ beyānında:

چشم كرسنه حلقهٔ دامست صید را
ما خویش را خلاص ازین دام كرده‌ام

Ve s̠ānīnüñ beyānında Ṣā'ib:

بدل خوردن درین بستانرا صائب قناعت کن

که روی مرغ را بر خاک مالد دانه بر چیدن

buyurmışdur. Maᶜnāları ẓāhirdür. Ve ḥaḳīḳāte naẓar olınsa bu reẕā'il cümle nefs-i emmārenüñ bāzīçelerinden idigi bāhirdür. Binā'en ᶜaleyh nefsüñ ḥālini mezīd īżāḥ içün nāẓım tems̱īl ṭarīḳıyle eyidür:

﴾ چون شتر مرغی شناس این نفسرا ﴿ Bu nefsi bir deveḳuşı gibi añla. **Çün**, iḫfā'-i vāv ile «mis̱l ü mānend» maᶜnāsınadur. **Şütürmürġī**, yā'-i vaḥdet ile «bir deveḳuşı» dimekdür. Lāfz-ı meẕkūr aṣlında mürġ-ı şütür idi. ᶜAlemiyyet içün mużāfun ileyh, mużāf üzerine taḳdīm ve iżāfetinden ḳaṭᶜ olınmışdur; deveḳuşınuñ ᶜalemidür. Ve Fārisīde şütürmürġ dindigi gibi kesr-i hemze ile «icfīl» daḫı dirler. Nitekim şāᶜir maḥbūbını aña teşbīh ile:

نه وفا کند بوعده نه درست جور ان شوخ

نه کشد او بار چون اشتر نه می پرد چو اجفیل

dimişdür. Yaᶜnī; benüm maḥbūbum ne vaᶜdine vefā ve ne ṭoğrıdan ṭoğrı cefā ider. Pes deveḳuşı gibidür; ne deve gibi bār çeker ve ne ḳuş gibi uçar dimekdür. Ve ᶜArabīde aña żamm-ı nūn ile «nuᶜāme» dirler. (...) Ve żamm-ı ᶜāyn ile «ᶜulcūm» ve fetḥ-i ẓā ile «ẓalīm» ve «ümmü'ṭ-ṭārıḳ» dirler. Ve ġāyet yaşlusına «hecef» dirler. Ṣusuz beyābānda olur bir ᶜacībü'l-heykel ḳuşdur. Ḥayātü'l-Ḥayevānuñ yazdıġı üzre ḳulaḳları ṣaġırdur ve āteş tenāvül ider, intihā. Ve zenbūrdan ġāyet ḳorḳub ḳaçar. Lākin ne yük götürür ve ne uçar. **Şinās**, emr-i ḥāżırdur; «añla» dimekdür; «şināḫten»den müştaḳḳdur. **Īn-nefs-rā**, «bu nefsi» dimekdür. Īn ile işāret, ġayr-ı maḥsūsı maḥsūs u müşāhed menzilesine tenzīl ḳāᶜidesincedür. Murād nefs-i emmāredür ki deveḳuşı gibi:

﴾ نه کشد بار و نه پرد بر هوا ﴿ Yük çeker degüldür ve hevāya uçar degül. **Ne-keşed bār**, me'ālde «ne-bār keşed» dimekdür; maᶜnā «yük çeker degül» dimekdür. Zīrā «ne» lafẓı nāfiyyedür. Nūn-ı nāfiyye [S245b] ficle duḫūlinde, fiᶜl ile muttaṣıl yazılur. Ammā isme duḫūlinde nūn-ı nāfiyyeye bir elif ilḥāḳ iderler. Ve gāh elifi ḥaẕf idüp yirine bir hā'-i ġayr-ı melfūẓa getürürler. Nitekim mā-naḥnü fīhide böyledür. Keşed, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «çeker» dimekdür. [Ü240b] Bār, bunda «yük» maᶜnāsınadur. Ve bundan mā-ᶜadā yigirmi altı maᶜnāya gelür. Tafṣīli Ferheng-i Şuᶜūrīdedür. **U(ve)**, ᶜaṭf-ı cümle-ber-cümle içündür. **Ne-perred ber-hevā**, bu daḫı me'ālde « vü ne ber-hevā perred» dimekdür; maᶜnāda «ve hevāda uçar degüldür» dimekdür. Perred, mużariᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «uçar» dimekdür. Ḥarf-i rānuñ teşdīdi żarūret-i vezn içündür ve cā'izdür. Pes deveḳuşınuñ keyfiyyeti nedür ki nefs-i emmāre aña teşbīh olındı? dir iseñ nāẓım eyidür:

﴾ کر بپر کویش بکوید اشترم ﴿ Eger aña uç diyesin deveyem dir. Yaᶜnī; "hīç deve uçar mı?" diyüp ayaḳların gösterür dimekdür. **Ger bi-per gūyeş**, «eger aña uç diyesin» maᶜnāsına. Bu mecmūᶜ-ı şarṭdur. Fiᶜl-i şarṭuñ aḫirindeki şīn, żāmīr-i ġā'ibdür; şütürmürġa rāciᶜdür. Cezāsı şarṭ-ı meẕkūr **bi-gūyed üştürem** mecmūᶜıdur. Maᶜnā; «deveyem dir» dimekdür.

﴾ ور نهی بارش بکوید طائرم ﴿ Eger kendüye yük ḳoymaḳ murād idesüñ "bir ḳuşam" dir. Yaᶜnī; "hīç ḳuş yük götürür mi?" diyü teᶜallül ider dimekdür. **V'er**, vāv-ı ᶜāṭıf ile edāt-ı şarṭ olan eger

kelimesinden muḫaffefdür. **Nihī**, kesr-i nūn ile fiᶜl-i şarṭ «ḳoyasın» yaᶜnī «ḳoymaḳ murād idesüñ» dimek murāddur ve vechi ẓāhirdür. **Bār**, «yük»; **şīn**, żamīrdür; şütürmürġa rāciᶜdür. **Bi-gūyed**, cezādur; mużāriᶜ-i müfred-i ġā’ibdür; «söyler» dimekdür. Fāᶜili müstetir żamīrdür; merciᶜi şütürmürġdur. Ammā mefᶜūli **tā’irem** kelimesidür; «ḳuşam» dimekdür. Zīrā ṭā’ir ᶜArabīdür; bunda ḳuş maᶜnāsınadur. Ve baᶜżı maḥallde ᶜamel maᶜnāsına ve şūm maᶜnāsına gelür. Āḫirindeki mīm, mütekellim-i vaḥde içündür. Ke-ẕālik nefs-i emmāre daḫı bu gūne teᶜallülden ḫālī olmaz yaᶜnī “iṭāᶜat cevvinde ṭayerān eyle” diseñ deve gibi ayaḳların gösterüp deve ṭayerāna ġayr-ı ḳādirdür diyü teᶜallül ider. Pes ᶜibādāt ü ṭāᶜāt yükini kendüye taḥammül murād eyleseñ ṭā’ir bār-keş olmaġa ġayr-ı ḳādirdür diyü ṭā’irluḳ ᶜöẕriyle teᶜallül ider. Ve şütürmürġuñ bu vechile lede’s-su’āl teᶜallülāta cevābı eger nuṭḳa ḳādir olsa böyle dir idi dimekdür. Yāḫod و ان من شيئ الا يسبح بحمده ربه āyet-i şerīfi üzre her bir cemādāt u kelb ü ḥımārdan ġayrı cümle ḥayvanāt içün Ḫudāyı müsebbiḥ lisān-ı maḳāl vardur. ولكن لاتفقهون تسبيحهم [S246a] buña ḳarīnedür. Yoḳsa lisān-ı ḥāl degüldür didikleri üzre böyle su’āl olınsa böyle cevāb ider dimekdür. Ve nefs-i emmāreyi şütürmürġa teşbīh faḳaṭ bu teᶜallülde müşārekete mebnī degüldür. Belki baᶜżı ḥālātda daḫı [Ü241a] mümāẟeletine binā’endür ki nefs-i emmāre ke-ẕālik ṣaġırdur. Ḥattā işitmez ve āteşden ᶜibāret olan ḥarāmı her bār tenāvülden ḳaçmaz. Mürġ-ı meẕkūruñ āteş tenāvüli gibi mürġ-ı ḳulūbda serserī gezmekden uṣanmadıġı gibi nefs-i emmāre her bār bī-ḳayd seyrāna mūlaᶜdur. Ve ṣūreti ṣīretine muḫālifdür. İmdi ᶜāḳıla lāzım olan nefsini ḥakīmānesiyle(?) zebūn idüp bu miẟllü teᶜallülāta kendüyi alışdurmamaḳ ve daḫı ider ise iṣfā buyurmamaḳdur. Pes nefsüñ mehāliki çoḳ oldıġından kendüyi ıṣlāḥa saᶜy içün bunda nāẓım kendüyi ṭarīḳ-ı dīger ile şey’-i dīgere teşbīh ü tavżīḥ idüp buyurur:

﴿ چون كياه زهر رنكش دلكشست ﴾ Aġu otı gibi levni dil-keşdür. **Çün giyāh-ı zehr**, iżāfetle «aġu otı gibi» dimekdür. Çün, kelime-i teşbīhdür. Giyāh-ı zehrden murād; aġu aġacı ile maᶜrūf bir nümāyişlü ṣūretā çiçekleri laṭīf bir şecerdür. Nitekim baᶜżı nüsḫada giyāh yirine diraḫt kelimesinüñ vuḳūᶜı bu murāda ḳarīne-i ḫoşterdür. Diraḫt, kesr-i dāl-i mühmele ve fetḥ-i rā ve sükūn-ı ḫā ve tā ile kesilmedik aġaca dirler. Gerek yaş olsun ve gerek ḳuru daḫı gerek mīve virür olsun ve gerekse mīve virür olmasun. **Rengeş**, «anuñ levni» dimekdür. Reng, bunda «levn» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki şīn żamīr-i ġā’ibdür; giyāh-ı zehre rāciᶜdür. Baᶜżılar żamīr-i meẕkūrı nefse ircāᶜ itmişlerdür, lākin ūlā olan bizüm beyānumuzdur. **Dil-keş**, vaṣf-ı terkībīdür; «göñül çekici» dimekdür ki ᶜArabda «cāẕibü’l-ḳalb» dirler. **Est**, edāt-ı ḫaberdür.

﴿ليك طعمش تلخ و بويش نا خوشست﴾ Lākin anuñ ṭadı acı ve ḳoḳusı fenā vü nā-maᶜḳūldür. **Līk**, kelime-i istidrākdür; «lākin» dimekdür. **Ṭaᶜmeş**, «anuñ ṭadı» dimekdür. Zīrā ṭaᶜm, gerek ṭatlu ve gerek acı her nesnenüñ ṭadına dirler. ᶜArabīdür ve Fürsde bu maᶜnāda müstaᶜmeldür. Āḫirindeki şīn żamīrdür; giyāh-ı zehre rāciᶜdür. **Telḫ**, fetḥiledür «acı» dimekdür. **U(ve) būyeş**, «ve daḫı ḳoḳusı» dimekdür. Vāv ᶜāṭıfedür. Ve būy, «ḳoḳu»dur; āḫirindeki yā iżāfetün ġayrında cā’izü’l-ḥaẕfdür. Şīn ke-ẕālik żamīrdür. **Nā-ḫoş**, «nā-maᶜḳūl ve ṭabᶜa nā-muvāfıḳ ve mizāca nā-münāsib» dimekdür. Bunda olan ḫā’-i muᶜceme [S246b] meftūḥan oḳınmaḳ gerekdür; tā ki dil-keşe muvāfıḳ ola. Zīrā ḫā’-i meẕkūra

Ferheng-i Vefā'īnüñ yazdığı üzre fi'l-aṣl mażmūmen mervīdür. Ammā Ferheng-i Şuʿūrīnüñ beyānına göre ḫā'-i mezkūra ʿan-aṣl meftūḥdur; ḫaş(ḫoş), ġaş veznindedür dinmişdür. **Est**, kemā-merre edāt-ı ḫaberdür. İmdi nefs-i [Ü241b] emmārenüñ şehevāt-ı mütelezzizesi, istiḥṣālinden muḳaddem ü mu'aḫḫar ṣūreti rengīn ve telezzüzāta meyli ḥasebiyle dil-keşdür. Lākin diraḫt-ı zehrüñ ẕātınuñ ve şükūfesinüñ ḥāli gibi lezzāt-ı nefsāniyyenüñ dünyāda istiḥṣāli żımnında çekilen merāret-i ʿanā vü būy-ı belādan mā-ʿadā sebeb oldığı ʿaẕāb-ı ʿuḳbānuñ düşvārī-i ṭaʿm u būyı vāreste-i ḳayd-ı beyāndur. Ḫulāṣa ṣūreti dil-firīb olan nefsüñ fi'l-ḥaḳīḳa ḥāli düşvār u me'āli āşkārdur. Ḥattā evliyā'-i kirāmdan ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sırruhū ḥażretleri nefsi bir çekilmez yaya teşbīh idüp: Oḳları egridür; egri oḳ ise işe yaramaz. Ve egri oḳ ile kişi hedef-i maḳṣūda ḳarīn olamaz. İmdi فاستقم كما امرت manṭūḳ-ı şerīfinden ḫaberdār olup kendini tīr-i rāst eyle ki, kemān-ı nefsüñ işine yaramayup, elinden ḫalāṣ bulasın dimişdür. Ve nefsi ıṣlāḥ ancaḳ ṣāḥibinün be-her ḥāl istiḳāmetine mevḳūfdur. Ve nefsi bu vechile pāk itmek ġāyet ʿasīrdür. Zīrā muḳteżayāt-ı nefsden olan baʿżı ṣıfat-ı redī'esi vardur ki anı ḳalʿ itmek kūh-ı Ḳāfı igne ile yirinden ḳalʿ itmek ḥālinden ṣaʿbterdür. Nitekim Ebū Hāşimüñ: قلع الجبال بالابر ايسر من قلع صفة الكبر buyurmışdur dimişlerdür. Feʿalā-hāẕā nefsüñ ḥaḳḳında olan teşbīhāt-ı sābıḳayı mezīd-i īżāḥ ve ḥāl-i nā-hem-vārını ġāyetle beyān itmek içün nāẓım eyidür:

﴿كر بطاعت خوانيش سستى كند﴾ Eger anı ṭāʿāte daʿvet idesin, kāhilliḳ ider. **Ger**, edāt-ı şartdur. **Be-ṭāʿat**, «ṭāʿatu'llāha» dimekdür. **Ḫᵛāniyeş**, fiʿl-i şarṭdur; «anı oḳursañ» dimekdür. Ḫᵛānī, mużāriʿ-i müfreddür. Āḫirindeki şīn, żamīr-i mefʿūldür; nefse rāciʿdür. **Süstī**, yā'-i maṣdariyye ile «geñşeklik» maʿnāsınadur. Murād; tehāvün ü tekāsüldür. **Koned**, «ider» dimekdür. Bu kelime muḳaddem-i mefʿūl olan süstī ile cezā'-i şarṭdur.

﴿ليک اندر معصيت چستى كند﴾ Lākin maʿṣıyyetde çāpüklük ider. **Līk**, «lākin»; **ender-maʿṣıyet**, «günāh itmekde»; **çüstī koned**, yā'-i maṣdariyye ile «çāpüklük» dimekdür. [S247a] Çüst, żamm-ı cīm-i ʿAcemī ile çālāk gibi «çāpük» maʿnāsınadur. Koned, kemā-merre ider dimekdür. Yaʿnī nefs-i nādān, ṭāʿate daʿvetde iẓhār-ı fütūr ider. Ammā fısḳ u fücūr işlemekde teklīf ü daʿvete ḥācet ḳoymayup ḫalī vü ṭabʿa(?) ḳoysañ çāpüklük ider dimekdür. Pes nāẓımuñ ṭāʿati, daʿvet ile taḳyīd ve maʿṣıyyeti muṭlaḳ ẕikr eyledigi nefsüñ bu ṭavrını beyān nüktesine īmā içündür. İmdi bu miṡllü ʿāṣī düşmānuñ şāyeste-i ḥabs ü zindān oldığın beyān içün nāẓım eyidür:

﴿نفس را ان به كه در زندان كنى﴾ Ol yeg ki [Ü242a] nefsi zindānda eyleyesin. **Nefs-rā**, «nefsi» dimekdür. Bu kelime konī lafẓınuñ muḳaddem-i mefʿūlidür. **Ān bih ki**, «ol yeg ki»; **der-zindān konī**, «ḥabsde eyleyesin» dimekdür. Zindān, ḥabs-ḫānenüñ adıdur. Maḥbūsa, «zindānī» dirler; zindāncı «zindānbān»dur. Pes nefsi ḥabsüñ ṭarīḳını iʿlān içün nāẓım eyidür:

﴿هر چه فرمايد خلاف ان كنى﴾ Her ne buyurur ise anuñ ḫilāfını eyleyesin. Yaʿnī; saña her emr eyledigi kötülükden ġayrı degüldür. Zīrā ṣıfatı emmāre^tün^ bi's-sū'dur. Pes kötülügi eyülüge tebdīl eylemek, nefsüñ me'mūlinüñ ḫılāfınca gitmekden ʿibāretdür. Nefsüñ ḥabsi ise, maṭlūbını virmemekden kināyedür. Nitekim nāẓım, nefsi ıṣlāḥuñ ilācında eyidür:

﴿ نيست درمانش بجز جوع و عطش ﴾ Açlıḳ ve ṣusuzluḳdan ġayrı anuñ dermānı yoḳdur. Yaᶜnī; bundan ġayrı aña dermān olmaz. **Nīst**, «yoḳdur»; **dermāneş**, «aña dermān» dimekdür. Dermān, Fārisīdür; bunda «ilāc u çāre» maᶜnāsınadur. Gāhī ᶜāciz ve ḳapuda ḳalmış maᶜnāsına olur. Nitekim Ebu'l-Maᶜānīnüñ *ḳıṭᶜa*:

بكير خسته‌ام درمان بجستم

بكفت آن شوخ جز من نيست درمان

اكر خواهی علاجش اندرون آی

وكر نه خايه‌وش بيرون درمان

ḳıṭᶜa-i muṭāyebe-es̱erinde olan beyt-i evveldeki dermān, «ᶜilāc» maᶜnāsınadur. S̱ānīdeki der mān, «ḳapuda ḳal» dimekdür, keẕā-fī-Ferheng. Ve āḫirindeki şīn, żamīrdür; nefse rāciᶜdür. **Be-cüz cūᶜ u ᶜaṭaş**, «açlıḳ ve ṣusuzluḳdan ġayrı» dimekdür. Be-cüzdeki bā, zā'idedür. İmdi nāẓımuñ bundan murādı; nefsi ṣavm ile ṣalāḥa getürmekdür. Zīrā ṣavmda cūᶜ u ᶜaṭaş der-kārdur. Pes ṣavm-ı Dāvūda meşġūl olanuñ nefsi ser-keşlik ve ᶜadem-i ᶜiṭāᶜat varṭalarına düşmekden me'mūn olur dimişlerdür. Ve ḳıllet-i ṭaᶜām u şarāb ile riyāżat eylemekden ġayrı nefse dermān yoḳdur dimege īmā vü işāret vardur. Ve kesr-i şehvet-i nefsde ṣavmuñ ve [S247b] riyāżatuñ baṭnı şerᶜ üzre iṭāᶜatüñ fevā'id-i kes̱īresi vardur. Ez-cümle من اجاع بطنه عظمت فكرته و افطن قلبه ḥadīs̱-i şerīfi ve daḫı سيدالاعمال الجوع و ذل‌النفس لباس الصوف ḫaber-i münīfi bu beyānda kāfīdür. Ve ḳahr-ı nefs ḥaḳḳında ḥażret-i Mevlānānuñ *mes̱nevī*:

نان جو حقا خداست و فسوس

نفس را در پيش نه نان سپوس

kelāmı vāfīdür. Yaᶜnī; nefs içün arpa etmegi nā-maᶜḳūl u ḥayfdur. İmdi nefsüñ öñine kepek etmegin ḳoy. Yaᶜnī; kendüyi leẕā'iẕe degül belki arpa etmegine daḫı alışdurma ki anı ᶜādet idinmek ile leẕẕet ᶜadd eylemeye dimekdür, intihā. Ve nāẓımuñ cūᶜ ile ᶜaṭaşı ıṣlāḥ-ı [Ü242b] nefs içün ᶜilāc u devā buyurdıġı erbāb-ı ḳulūbüñ bu bābda olan taḥḳīḳına mebnīdür ki cūᶜ, ḳalbüñ ḳanını eksildüp ḳalbi beyāż ider. Ve beyāż olan ḳalbde nūr peydā olup şaḥm-ı ḳalbi zevb ider. Ve baᶜde-zevbe'ş-şaḥm miftāḥ-ı mükāşefe ẓuhūr ider. Nitekim ḳasvet-i ḳalbden ḥicāb ṣudūr ider ve her bār ḳalbüñ ḳanı noḳṣān oldıḳca, şehevāṭ ile mümtelī olan ᶜurūḳda meslek-i şeyṭān olan mecārīler tengter olur. Ve mesālik-i şeyṭānı bu dermān ile tażayyuḳ ḳılmaḳ ehl-i nüfūsuñ cümlesine elzemdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde ان‌الشيطان يجرى من ابن آدم مجرى الدم فضيقوا مجراه بالجوع والعطش vārid olmışdur. Ḥażret-i ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāmuñ kelāmında يا معشرالحواريين جوعوا بطونكم لعل قلوبكم ترى ربكم ṣādır olmışdur. Daḫı ecsād cūᶜ ile ervāḥ olur; ammā şibᶜ-i ecsād ile ervāḥ ecsād gibi olur dimişlerdür. (...) İmdi bu dermān ile nefsi tedāvī lāzımdur. Yaᶜnī kendüyi aç [S248a] ve ṣusuz eyle.

﴿ تاكه سازى رام اندر طاعتش ﴾ Tā ki o nefsi ṭāᶜate muṭīᶜ düzesin. **Tā**, bunda maᶜnā-yı ġaraż içündür; **ki**, rābıṭadur. **Sāzī**, mużāriᶜ-i müfred-i muḫāṭabdur; «düzesin» dimekdür. **Rām**, «muṭīᶜ ü yavaş»; **ender ṭāᶜat**, «ṭāᶜat içinde» yāᶜnī «ṭāᶜate» dimekdür. Āḫirindeki **şīn**, żamīr-i nefse rāciᶜdür; sāzī fiᶜlinüñ

mefᶜūlidür. Pes nefs-i ser-keşi rām itmek cūᶜ u ᶜaṭaşa mevḳūf idigin beyān ᶜaḳabinde nefse nuṣḥuñ ṭarīḳın iᶜlān ve kendüye bu vechile ḫiṭāb olınmaġı ᶜıyān içün nāẓım eyidür:

﴾ چون شتر در ره در آیی و بار کش ﴿ İy muḫāṭab! Deve gibi yola gel ve yük çek. **Çün şütür**, «deve gibi»; **der-reh**, «yol içinde»; **der āyī**[22], bunda maᶜnā-yı mecāzī irādesiyle «beri gel» dimekdür. Ve bunuñ beyānı şöyledür ki; der āy kelāmında der lafẓı «içerü» maᶜnāsına olup ve āy lafzı «āmeden»den emr-i ḥāżır olmaġıla maᶜnā-yı ḥaḳīḳī «içerü gel» dimek idi. Ḥattā [Ü243a] hedāyāya der-āmed didikleri bundandur. Pes içerü gelmegile beri gelmek lāzım geldiginden «beri gel» maᶜnāsına mecāz dinmişdür. Nitekim «andan beri gel» diyecek yirde ᶜAcem «ez-ān der āy» dirler. Lākin lafẓ-ı meẕkūruñ bu maᶜnāya oldıġı evvelinde ḥarf-i bā oldıġı ḥāldedür. Ve illā bā ḥarfi ile «be-der āy» kelāmında maᶜnā-yı ḥaḳīḳī «ḳapuya gel» dimekdür. Ammā anuñla ṭaşra çıḳmaḳdan kināye iderler. Der kelimesi «ṭaşra» maᶜnāsına da olur didikleri bu istiᶜmāle mebnīdür. Ammā «der āyī» kelāmınuñ evvelindeki der kelimesini ziyādeye ve āḫirinde yā'-i s̱āniyeyi ḫiṭāba ḥaml ile maᶜnā-yı mıṣrāᶜda; «iy muḫāṭāb, yola gelmişsin, deve gibi yük çek!» dimek ġāyet rūşendür. Buña göre yoldan murād dünyādur ki, kendüye gelmekden maḳṣūd ṭāᶜat ve kesb-i zād-ı āḫīretdür. (...) **Vāv**, ᶜāṭıfedür. **Bār**, luġat-i Fārisīde yigirmi yedi maᶜnāya gelür; bunda «yük» maᶜnāsınadur ki ᶜArabīde ḥiml dirler. **Keş**, «keşīden»den müştaḳḳ emr-i ḥāżırdur; «çek» dimekdür. Maᶜlūm ola ki Ḫudā-yı müteᶜāl celle ve ᶜalā, eşref-i mürekkebāt u ekber-i maṣnūᶜāt olan ḥayvānātda s̱ābit eyledigi āyātını ᶜibādına ᶜıyān ve ḥüsn-i tedbīr ile dāll olan ḥikmetini beyān içün افلا ينظرون الى الابل كيف خلقت āyet-i ᶜaẓīmü'ş-şānı ile devenüñ ḫilḳatini [S248b] taḫṣīṣ bi'ẕ-ẕikr eylemişdür. Tā ki ᶜibādı naẓrat-ı ᶜibret-es̱er ile aña nāẓır olup anda olan tedbīr-i kemāl ü menāfiᶜ-i ḥikmet-iştimāli mülāḥaẓa eyleyeler ki; cimāl, bilād-ı baᶜīdelere cerr-i es̱ḳāl eylemek içün cesīme ve taḥmīl-i aḥmāl içün cis̱iyy ve baᶜde aḥmālen bi-nefsihi refᶜ içün ṭūlü'l-aᶜnāḳ ḫalḳ olınmışdur. Ve müteşebbis̱-i zimām-ı ḳıṭārı olan żaᶜīf ü żaᶜīfeye münḳād ve her nebātātuñ raᶜyini iᶜtiyād ve ḳaṭᶜ-ı mefāze-i bī-āb içün bir hafta ṣusuzluġa taḥammül idicidür. Ve laḥm ve leben ve cild ve ᶜaẓmi işe yarayıcıdur. Pes bu deḳā'iḳ-ı ḥikmeti teşbīhde mülāḥaẓa ile nāẓım; deve gibi yol içine beri gel ve yük çek diyü buyurmışdur. Ḥattā ḥażret-i Mevlānā, cism-i insānı üştüre teşbīh idüp cānı «muṣṭafā-ẕād» ile taᶜbīr eylemişdür. Ve ᶜillet-i teşbīh-i Mevlānā; üştür ḫār-ḫᵛār oldıġı gibi cism daḫı ḫār menzilesinde olan ġıdā-yı nefsānī ekline mūlaᶜ oldıġıdur. Ve cisme süvār olan rūḥa muṣṭafā-ẕād tesmiyesi انا من نورالله والمؤمنون من نوری ḥadīs̱-i şerīfine mebnīdür. Ammā nāẓımuñ murādı bunuñ ġayrıdur. Beyānı budur ki; [Ü243b] Ḫudā-yı lā-yezāl insāna medār-ı teklīf olan ᶜaḳlı kerem itmişdür. Ol ᶜaḳl, şütür-bān-mis̱āldür ki üştür-i cismüñ zimāmı yedindedür. Pes şütür-bān, mihār-ı üştürānı zimāmından ṭutup, murād eyledigi yola çeker ve mehālike ilḳādan ḥaẕer eyler. Pes ᶜaḳla lāzım olan daḫı cesedüñ zimāmın elden ḳomayup, selāmetlü olan rāh-ı ṭāᶜate çeküp mehālik-i meᶜāṣīden gürīzān olmaḳdur. Zīrā mü'min, sefer-i baᶜīd olan dār-ı āḫirete ṭāᶜat yükini çekmek içün ḫalḳ olınmışdur. Ve mü'min ḥaḳḳında bu gūne bār-keşlik, şütürānuñ bār-keşliginden ziyāde ehemm ü

---

[22] Bu kelime S ve Ü nüshalarında آیی (āyī) şeklinde iki yā hārfi ile yazılmıştır. Özellikle S nüshasında ikinci yā'nın sonradan ilāve edildigi anlaşılmaktadır. Bu imlā vezni bozmaktadır. Emre'nin manzum tercemesi ve Bursevī şerhinin matbu nüshalarında «āy» şeklinde tek yā ile yazılmıştır.

elzemdür. Zīrā mü'minüñ iktisāb eyledigi menāfiᶜ bāḳīdür ve kendü nefsi içündür. Ammā üştürānuñ kesbi olan menāfiᶜ fānīdür ve āḫar içündür. Ve nāẓımuñ teşbīhinde bir nükte-i ḫafiyye daḫı vardur. Budur ki; deve ṣavt-ı ḥasen ile oḳunan eşᶜār-ı ᶜArabīden ṭarab bulup, ol sürūr-ı şevḳ-āmīz ü terāne-i ḥālet-engīz sebebiyle, mes̱elā niçe eyyām u leyālīde ḳaṭᶜ olınacaḳ mesāfe-i baᶜīdeyi bir gün veyā bir gicede ḳaṭᶜ ider. Ke-ẕālik mü'min olan kimesne daḫı eḥādīs̱ ü āyāt ve kelām-ı meşāyıḫdan ḥalet-i şevḳ iktisābıyle ḳaṭᶜ-ı merāḥil-i mükāşefāt [S249a] ve ṭayy-i menāzil-i kerāmāt eylemek gerekdür dimege işāretdür.

﴿ بار طاعت بر در جبار کش ﴾ Ṭāᶜat yükini Ḥudānuñ ḳapusına çek. Yaᶜnī; emrine imtis̱āl ve nehyinden ictināb eyle. **Bār-ı ṭāᶜat**, iżafet ile «ṭāᶜat yükini» dimekdür. **Ber-der-i Cabbār**, «Ḫudānuñ ḳapusına»; **keş**, «çek» dimekdür. Cabbār, esmā'-i ḥüsnādandur; mübālaġa veznindedür. Luġatde maᶜnāsı; ḳahhār ve ġālib ve musallaṭ ve ḳattāldür. Ammā ᶜinde'l-müfessirīn جبار الذى جبر خلقه على ما اراد او جبر حالها بمعنى اصلحه Pes bu maᶜnā üzre ᶜibādı ṭāᶜāte iġrā vü murād irādeden ayrılmadıġı üzre hādī vü muṣliḥ kendüdür dimek nüktelerine īmā içün nāẓım esmā'-i ḥüsnādan bu ism-i şerīfi iḫtiyār ile ber-der-i Cabbār dimişdür. Keş, kemā-merre emr-i ḥāżırdur; çek dimekdür. Ve bāb-ı İlāhīde olan ᶜubūdiyyet-i iḫlāṣ u ṭaviyet üzre olmaġuñ lüzūmını beyān ve riyā vü sümᶜadan ḫālī olmaġuñ ehemmiyyetini ᶜıyān içün nāẓım eyidür:

﴿ بار این در را بجان باید کشید ﴾ Bu ḳapunuñ yükini cān u dil ile çekmek gerek. **Bār-ı īn der-rā**, tetābuᶜ-ı iżāfet ile «bu ḳapunuñ yükini» dimekdür. «Īn der»den murād bāb-ı İlāhīdür. Yükden murād ṭāᶜāt u ᶜibādetdür. **Be-cān**, «cān ile» dimekdür. Ḥarf-i bā, muṣāḥabet içünüdür. **Bāyed keşīd**, «çekmek gerek» dimekdür. Bu mis̱llü terākībde maᶜnā-yı mecmūᶜ birden virilür.

﴿ ورنه همچون سک زبان باید کشید ﴾ Ve illā kelb gibi dili çekmek gerek. Yaᶜnī; ᶜayy u ᶜaṭaşdan dilini çıḳarmış kelb gibi olmaḳ muḳarrerdür. **V'er ne**, «ve illā» dimekdür ki Türkīde «yoḳsa» ile taᶜbīr iderler. [Ü244a] **Hemçūn seg**, «kelb gibi» dimekdür. Hemçūn, kelime-i teşbīhdür. Seg, fetḥ-i sīn-i mühmele sükūn-ı kāf-ı ᶜAcemī ile «köpek»dür. Nitekim pādşāhlaruñ avcı köpegin muḥāfaẓa birle şikārgāha yedüp giden ṭā'ife-i maḫṣūṣaya seg-bān dirler. **Zebān**, «dil» maᶜnāsınadur. **Bāyed keşīd**, «çekmek gerek» dimekdür. Lākin bunda mecāzen «çıḳarmaḳ» muḳarrerdür dimek murāddur. Zīrā ḥayvānāt içinde zecr ü terkde żaᶜf-ı fu'āddan nāşī teneffüs-i şedīd ile dilini ṭaşra çıḳarup ṣolumaḳ ancaḳ kelbe maḫṣūṣdur. Nitekim Kenᶜāniyyūn-ı Benī-İsrā'īlden Belᶜam bin Bāᶜūrānuñ meselin beyānda nāzil olan āyet-i ᶜaẓīmü'ş-şānda: فمثله كمثل‌الكلب ان تحمل عليه يلهث او تتركه يلهث vārid olmışdur. Lehs̱, yorġunluḳ ve ṣusuzluḳdan kelb dilini ṭaşra çıḳarup ṣolumaḳ maᶜnāsınadur. (...[S249b, S250a, Ü244b]...)

﴿ هرکه او کردن کشد زین بارها ﴾ Her kim ki, o kimse bu yüklerden gerden çeker. Yaᶜnī; bār-ı ṭāᶜāt bārını çekmege boyun egmeyüp ᶜāṣī olur. **Her ki o**, «her kim ki o kimse»; **gerden**, «boyun»; **keşed**, «çeker»; **z'īn bārhā**, «bu yüklerden» dimekdür. Bārhā, cemᶜdür; ṣīġa-i cemᶜ ile ityānda evāmir-i İlāhīnüñ taᶜaddüd ü tekerrürine işāret vardur.

﴿ باشد از نفرین برو انبارها ﴾ Laᶜnetden anuñ üzerine enbārlar ola. Bu mıṣrāᶜ iḫbārdur ve inşā olmaġa muḥtemeldür. Yaᶜnī; evāmiru'llāhı yirine getürmeyen raḥmetu'llāhdan maṭrūd u maḥrūm u

merdūd olmaḳ muḳarrerdür. **Bāşed**, «ola»; **ez**, «min» maʿnāsınadur. **Nefrīn**, fetḥ-i nūn ve sükūn-ı fā ve kesr-i rā'-i mühmele ve yā-nūn iledür. Aṣlı nefy içün olan nā ḥarfi ile taḥsīn maʿnāsına olan āferīn kelimesidür. Pes āferīnde olan elifler taḫfīfen ḥaẕf olınup nefrīn olmışdur. Nefrīn, maʿnāda āferīn lafẓınuñ muḳābilidür. Pes maʿnā-yı nefrīn; «ʿadem-i taḥsīn ve ʿadem-i maḳbūliyyet»dür. Ve aña laʿnet ve merdūdiyyet-i raḥmet lāzım gelür. **Ber'o**, ber-o lafẓlarından muḫaffefdür. Maʿnā; «anuñ üzerine» dimekdür. **Enbārhā**, «enbārlar» dimekdür. Enbār, fetḥ-i hemze ile «içine ġalle vażʿ olınacaḳ ev»e dirler, ke-mā fī-eks̱er-i luġatü'l-Fürs. Lākin Ferheng-i Şuʿūrīde eyidür: Enbār dört maʿnāyadur. Evvelkisi, memlū; ikincisi, ḫāne vü dīvāruñ yıḳılmasıdur. Üçüncisi, ḫār u ḫāşāk ve zebīl ems̱ālidür ki mezbelede cemʿ ve baʿdehū çüridüp tarlaya çekerler. Nitekim Ḥayder-i Kelūc nām bir şāʿiri hecvde, *beyt*:

شعر رنكارنك از طبع كج حيدر كلوج

همچنين سر ميزند كز تودهٔ انبار كل

vaḳıʿ olmışdur. Dördincisi, havżdur. Nitekim āb-enbār daḫı dirler. (...) [Ü245a] Pes bu maʿānī-i erbaʿadan maḳāma mülāyim olan maʿnā ẓāhirdür. Enbār āḫirinde olan hā, edāt-ı cemʿdür. Pes nāẓım muḫāṭābı ṭarīḳ-ı ilzāma çeküp eyidür:

﴿ كردهٔ بار امانت را قبول ﴾ Emānet yükini ḳabūl eylemişsin. Yaʿnī rūz-ı ezelde emāneti müteḥammil ve edāsına müteʿahhid olmışsın. Buña göre kelāmda bir mefʿūlün fīh muḳadderdür ki «der-rūz-ı ezel» dimek olur. **Kerde'i**, āḫirinde [S250b] olan hemze-i meksūre ḫiṭāba dālldür; maʿnā «eylemişsin» dimekdür. **Bār-ı emānet-rā**, iżāfetle «emānet yükini» dimekdür. Rā, edāt-ı mefʿūldür. Bu kerde'i kelimesinüñ mefʿūl-i evvelidür. **Ḳabūl**, mefʿūl-i s̱ānīsidür. Maʿlūm ola ki bu mıṣrāʿ-ı laṭīfde انا عرضنا الامانة علىالسموات والارض والجبال فابين ان يحملنها و اشفقن منها و حملها الانسان āyet-i ʿaẓīmü'ş-şānına telmīḥ vardur. Bu āyetüñ tefsīrinde beyān çoḳdur. Baʿżı müfessirīn eyidür: Emānetden murād ferā'iżdür. Ve ʿinde'l-baʿż maʿrifetu'llāh ve ʿinde'l-baʿż ṭāʿāt u ʿibādāta dā'ir tekālīf-i şerʿiyyedür. Nāẓımuñ murādı daḫı bu beyāna mülāyimdür. (...) Pes Allāh ve Rasūline iṭāʿatüñ şānı ʿāẓīm oldığından انا عرضنا الامانة āyetinüñ manṭūḳ-ı celīli: Eger bu gūne ecrām-ı ʿiẓām ṣāḥibi olan āsmān u zemīn ü cibāle emānet-i mez̠kūr ʿarż olınsa ve anlar daḫı şuʿūr u idrāk-i bī-ḳuṣūr ṣāḥibleri olsalar, ol emānet-i celīlü'ş-şānı taḥammülden ibā iderler idi. Ve ʿaẓāmetümüz ile biz daḫı kendüleri maẓhar-ı şefḳat ider idik. Ḥāl bu ki insān żāʿīfü'l-bünye iken emānet-i mez̠kūrı taḥammül idüp ḥuḳūḳına riʿāyet iddiʿāsında oldı, intihā. İmdi:

﴿ از كشيدن پس نبايد شد ملول ﴾ [Ü245b] Pes ol yüki çekmekden bī-ḥużūr olmaḳ gerekmez. **Ez-keşīden**, «çekmekden»; **pes**, «ṣoñra» dimekdür yāḫod «öyle ise» dimekdür. Aṣlı «sipes»dür. Ḳāʿide-i Fürs üzre evvelki sīn ḥaẕf [S251a] olınup «pes» olmışdur. **Ne-bāyed**, nūn-ı nāfiye ile mużāriʿ-i menfīdür; «gerekmez» dimekdür. **Şod**, bunda «şoden» maʿnāsınadur; «olmaḳ» dimekdür. Mefʿūli **ḥulūl** kelimesidür; maʿnāsı maʿlūmdur. Maʿlūm ola ki انه كان ظلوما جهولا naẓm-ı münīfi üzre bi-iʿtibāri'l-aġleb cins-i insān emānetüñ ḥuḳūḳını edā ve ʿahdine vefā idemediginden ẓalūm ve gene ʿāḳıbetine cehūl oldıġını beyān-ı tāmm içün nāẓım eyidür:

﴿ روز اول خود فضولی کرده ﴾ Rūz-ı evvelde kendüñ fużūlluḳ eylemişsin. Yaʿnī; götüremeyecegüñ yüki taḥammülde ziyādelik idüp, ḥaḳḳına riʿāyet iddiʿāsında ḥaddüñi tecāvüz eylemişsin. **Rūz-ı evvel**den murād; ʿālem-i ervāḥda olan rūz-ı ʿahd ü mīs̱āḳdur. **Ḫod**, «kendüñ»; **feżūlī**, fetḥiledür; āḫirindeki yā’ maṣdariyyedür. Bunda maʿnā «ziyādelik» dimekdür. Nitekim ehl-i luġat ʿindinde feżūlü’l-maṭʿam; kes̱ret-i ekldür. Feżūlü’l-manẓar; żarūret ü ʿibretsiz zeḫārif-i dünyāya naẓar gibi naẓar itmekdür. Ammā fuḳahā ʿindinde bilā-vekālet bir kimesne umūrın görmekdür. Nitekim nikāḥ-ı feżūlī meşhūrdur. Ve daḫı mā-lā-yaʿnīye meşġūl ādeme daḫı fużūlī dirler. Bunda murād-ı nāẓım maʿlūmdur. **Kerde’i**, «eylemişsin» dimekdür.

﴿ وان فضولی از جهولی کرده ﴾ Ve ol ziyādeligi ʿāḳıbet-i emrüñi bilmemekden eylemişsin. **V’ān feżulī**, «ve ol ziyādeligi» yaʿnī «ḥaddüñi tecāvüz eylemegi» dimekdür. **Ez-cehūlī**, «encām-ı kārı mülāḥaẓa eylememekden» dimekdür. Āḫirindeki yā’ maṣdariyyedür. Cehūl kelimesi ʿalīmüñ żıddıdur. Murād beyān-ı esbaḳ üzredür. Ḥattā şāʿirāndan bir fāżıl bu āyet-i şerīfe īmā ḳaṣdıyle *beyt*:

آسمان بار امانت نتوانست کشید

قرعهٔ کار بنام من دیوانه زدند

diyü buyurmışdur. Lākin meşāyıḫ-ı ṣūfiyyeden baʿżı ṣāḥib-i ḥāl kimesne ẓalūm u cehūli te’vīlde İmām Ḳāşānīden naḳlen buyurmışdur ki: İnsān ẓalūm oldı dimek, nefsine ḳahr idici oldı; cehūl oldı dimek, Ḥaḳḳuñ mā-ʿadāsını nāfī vü mā-sivāyı nāsī oldı dimekdür. Yāḫod ẓalūm u cehūl mübālaġa ṣīġalarıdur. Maʿnāları; insān ḥadden ziyāde ẓālim ü cāhil oldı dimek olur. Meşhūrdur ki اذا جاوزالشئ حده انعکس ضده Pes maʿnā-yı maḳṣūd; insān emāneti ḥāmil olmaḳda ʿādil ü ʿālim oldı dimekdür dimişlerdür, intihā. Lākin nāẓımuñ kelāmı sebḳ iden tefsīr-i meşhūra [Ü246a] mebnīdür. Nitekim buyurur:

﴿ جنبشی کن ای پسر غافل مباش ﴾ İy oġul! Saʿy u ḥareket eyle, ġāfil olma. **Cünbişī**de yā’ ḥarfi [S251b] maṣdariyye olmaḳ ẓāhirdür; zā’id olmaḳ daḫı muḥtemeldür. Cünbiş, żamm-ı cīm ile Fārisīdür; «deprenmek» maʿnāsınadur. Murād; saʿydur. *Laṭīfe*: Lafẓ-ı cünbiş ḳaçan lafz-ı «evvel» ile müstaʿmel olup mes̱elā; cünbiş-i evvel dinse andan maʿnā-yı murād; ibtidā’-i ḥareket-i ḳalem-i ḳudret ve evvel-i ḥareket-i eflāk ve seyyārātuñ burc-ı ḥamelden ḥareketi dimek olur, keẕā fī-Şeref-nāme. **Kon**, emr-i ḥāżırdur; «eyle» dimekdür. **İy piser**, «iy oġul»; **ġāfil me-bāş**, «ġāfil olma»; zīrā Ḫudā ġāfilleri sevmez anlardan rāżī olmaz dimekdür. İmdi saña lāzım olan ṭāʿāt u ʿibādāta sāʿī ve ḥuḳūḳına mürāʿī olup ġafletden ḥaẕer ḳılmaḳdur.

﴿ چون بلی کفتی بتن تنبل مباش ﴾ Çūnki ʿālem-i ervāhda belā didüñ, ʿālem-i teklīfde bedenüñ ile tenbel ü kāhil olma. Yaʿnī; iḳrār-ı evveli yirine getür. **Çūn**, «çünki»; **belā**, fetḥ-i bā ve lām ve yā ile ʿArabīdür; is̱bātü li-mā-baʿdi’n-nefy ile taʿrīf olınmışdur. Neʿam bunuñ ḫilāfıncadur. Zīrā neʿam, taḳrīr li-mā-baʿdi’n-nefy ile muʿarrefdür. Ḳaldı ki belā kelimesinüñ lāmı kesr ile oḳumaḳ Türkīde şayiʿ ve maḳām-ı iḳrārda istiʿmāli vāḳıʿdur. **Güftī**, māżīnüñ müfred-i muḫāṭabıdur; «didüñ» dimekdür. **Be-ten**, «gövde ile» dimekdür. Ḥarf-i bā’ ṣıla içündür; ten, gövde maʿnāsınadur. **Tenbül**, fetḥ-i tā’ ve sükūn-ı nūn ve żamm-ı bā’-i muvaḥḥide ve sükūn-ı lām ile «kāhil ve işsiz ādem» dimekdür. **Me-bāş**, nehy-i ḥāżırdur; «olma»

dimekdür. Pes bunda nāẓım و اذ اخذ ربک من بنی ادم من ظهورهم ذریتهم و اشهدهم علی انفسهم الست بربکم قالوا بلی āyet-i şerīfine īmā ile aḫẕ-i mīs̱āḳa işāret buyurmışdur. Beyānı böyledür ki; cenāb-ı Bārī celle ve ʿalā ḥażreti benī-Ādemi ʿālem-i ervāḥda rişte-i ʿahd ü peyvend-i mīs̱āḳ ile bend eylemek murād-ı ʿaliyyesi olmaġın fī-rivāyetin ʿArafe cānibinde vāḳıʿ Baṭn-ı Nuʿmān ile müsemmā bir vādīde, ve fī-rivāyetin arż-ı Hindde mehbiṭ-ı Ṣafiyyu'llāh olan Dehnā nām bir maḥallde, ve fī-rivāyetin Mekke-i mükerreme ile Ṭā'if miyānesinde ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāmuñ ẓahr-ı mübārekini yed-i ḳuddūsiyle mesḥ idüp s̱ümme ve s̱ümme ilā-mā-şā'a'llāh eṣlāb-ı ebnā'-i Ādemden cilveger-i menaṣṣa-i ẓuhūr olacaḳ ensāl ü ẕürriyyātuñ aḫyār olanların Ādemüñ cānib-i yemīninde ve eşrārını cānib-i yesārından ṣarı ḳarınca şeklinde ḫārice iḫrāc idüp, her birleri içün delā'il-i rubūbiyyetin naṣb idüp, iḳrār-ı rubūbiyyete muḳteżī olan nesneyi [Ü246b] ʿuḳūllerinde şöyel terkīb eyledi kim [S252a] cümlesi “elestü bi-rabbiküm?” ḫiṭāb-ı müsteṭābında “belā” dimek menzilesinde oldılar, keẕā fī'l-Ḳāḍī. (...) Ve ḥażret-i Cüneyd raḥımehu'llāh “elestü bi-rabbiküm?” ḫiṭāb-ı ʿizzetinden ervāḥ-ı benī-Ādeme bir leẕẕet ḥāṣıl olmışdur ki ol leẕẕet-i ḥālet-baḫşuñ es̱eri, insān bir ḥüsn-i ṣavt istimāʿ eyledikde ẓuhūra gelür. Ḥüsn-i ṣavt, ġıdā-yı rūḥdur didikleri bu ẕevḳa mebnīdür, intihā. Ve bu ẕevḳuñ ḫāṭırdan dūr ve şevḳ-ı iḳrār-ı dilden bu vechile maḥcūb u mestūriyyetine sebeb kes̱ret-i ẕünūb ile vefret-i ġafletdür. Ve illā erbāb-ı ḥāl, ol iḳrār-ı leẕẕet-işitmālden bir ān ḫālī olmaz. Nitekim ol iḳrārdan kināye ile ḥażret-i Faḫr-i ʿālem, ḥażret-i Ebū Bekri'ṣ-Ṣıddīḳa: “کذا و کذا اتعرف” diyü buyurdıḳda [S252b] ḥażret-i Ṣıddīḳ: “بلی یا رسوالله” [Ü247a] ile cevab-ı bā-ṣavāb buyurmışdur. Ḥattā meşāyıḫ-ı ṣūfiyyenüñ muḥaḳḳıḳı ʿindinde ʿālem-i ervāḥda olan ḫiṭāb-ı elestü el-ān münḳaṭıʿ degüldür. Belki her ānda her cāna cenāb-ı Ḥaḳḳ: “elestü bi-rabbiküm”diyüp, anlar daḫı “belā” ile iḳrār-ı rubūbiyyet itmekdedür dimişlerdür, intihā. ʿİnde'l-faḳīr bunuñ maʿnāsı rūz-ı evvelde bu ḫiṭāb ile muḫāṭab olanlar ānen-fe-ānen bu ʿālem-i şehādete geldikce, lisān-ı ḥāl ile ol iḳrār üzre gūyā belā ḳavlini iẓhār iderler dimek ola. Yoḳsa lisān-ı maḳāl ile belā ẕikrini tekrār olmadıġı āşkārdur. Nitekim ʿulemānuñ: ففی کل شیئ ایة علی انه سبحانه و تعالی واحد didikleri bu te'vīli mü'eyyeddir. Pes nāẓım kāhilüñ ḥālini beyāna taṣaddī ile eyidür:

﴾ هرکه اندر طاعتش کسلان بود ﴿ Her kim ki Ḫudānuñ ṭāʿatinde kāhil ola. **Her ki**, «her kim ki»; **ender-ṭāʿateş**, «anuñ ṭāʿatinde» dimekdür. Ender, żarfiyyet içündür. Ṭāʿat, maʿrūfdur; mā-baʿdine mużāfdur; mużāfun ileyhi olan ḥarf-i şīn żamīr-i ġā'ibdür; Ḫudāya rāciʿdür. **Keslān**, faʿlān vezninde ṣıfat-ı müşebbehedür. Maʿnāsı; «kesel ü fütūr iẓhār idici» dimekdür. **Buved**, «ola» dimekdür; iştiḳāḳ-ı şāẕẕ ile «būden» lafẓından müştaḳḳ-ı mużāriʿdür.

﴾ حاصلش کمراهی و خذلان بود ﴿ Anuñ ḥāṣılı ḍalālet ü ḫıẕlān ola. **Ḥāṣıl**, ʿArabīdür; «her nesnenüñ baḳıyyesi»ne dirler. Āḫirindeki **şīn**, żamīrdür; keslāna rāciʿdür. **Güm-rāhī**, «azġunluḳ» maʿnāsınadur. Āḫirindeki yā' maṣdariyyedür. **Vāv**, ʿatıfedür. **Ḫıẕlān**, masdar-ı semāʿīdür; «terk itmek ve rüsvāy ve ḳaṭʿ eylemek maʿnālarınadur. **Buved**, kemā-merre «ola» dimekdür. Maʿlūm ola ki ṭāʿatde kesel bi'l-külliyye terk-i ʿamel degüldür. Belki edāda fütūr ve evḳātde ḳuṣūrdan eʿammdur. (...) Pes nāẓım, tehāvün-i ṭāʿāt-i İlāh olanuñ güm-rāh idigin beyān ẕeylinde rāh-ı ʿuḳbānuñ ḥālini ʿıyān idüp buyurur:

﴿ راه پر خوفست و دزدان در کمین ﴾ Yol ziyāde ḳorḳuludur ve uġrılar pusuda. **Rāh**, «yol» dimekdür. Murād; ṭarīḳ-ı āḫiretdür. **Pür-ḫavfest**, «ḳorḳu ile memlūdur». Murād kes̱ret-i ḫavfı beyāndur. **Ü(vāv)**, ʿāṭıfedür. **Düzdān**, żamm-ı dāl-i [S253a] mühmele ile «düzd»üñ cemʿidür. Düzd, «uġrı»dur; ʿArabīsi «sārıḳ»dur. Bundan murād şeyātīndür ki aḫlāḳ-ı nā-marżıyye ile müteḫallıḳ olan nefs-i emmāreye ḳarīn olmaġın insāna [Ü247b] īṣāl-i ḫasāret içün; **der-kemīn**, «pusuda»dur. Lafẓ-ı kemīn bu maḳāmda kelime-i basīṭdür; «pusu» maʿnāsınadur. Nitekim pusu yirine kemīngāh ve kemīngeh dirler. Ammā eksik maʿnāsına dāll olan kem ile yā'-i nisbet ve nūn-ı zā'ideden mürekkeb oldıḳda kemīn; «eksiklü» dimek olur. Ve maʿnā-yı terkībīden ismiyyete naḳl içün āḫirine bir hā'-i zā'ide ile kemīne didikleri bundandur. Maʿlūm ola ki; rāh-ı Ḥaḳḳı insāna ḳaṭʿ içün şeyāṭīnüñ raṣad-nişīn oldıġı قال فبما اغويتنى لاقعدن لهم صراطک المستقيم āyet-i kerīmünüñ manṭūḳından nümāyāndur. Ve ġaraż tārāc-ı dīn ü īmāndur; yoḳsa sā'ir aʿdā gibi māl ü cān degüldür. Ve baġıyyesi ġāyet daḳīḳdur ki rüsūm-ı aʿdā üzre cihāt-ı erbaʿadan insāna hücūm idicidür. (...[S253b]...) İmdi rāhuñ bu gūne ḫavf u ḫaṭar oldıġına āgāh olana her gāh tedārük gerekdür. Nitekim nāẓım ol tedārüke işāret içün buyurmışdur.

[Ü248a] ﴿ رهبرى بر تا نمانى بر زمين ﴾ Bir mürşid ilet ki yir üzerinde ḳalmayasın. Murād; yolda ḳalmayasın dimekdür. **Rehberī**de yā vaḥdet içündür. Rehber, fi'l-aṣl terkīb-i tavṣīfīdür. Maʿnāsı; «ḳulaġuz»dur ki ʿArabīde mürşid ve delīl dirler. Bunda rehberden murād; ṭāʿātdür ki ṣāḥibine ḳā'id-i cennāt u sebeb-i refʿ-i deracātdur. Baʿżı nüsḫada rehberī yirine reh-revī vaḳıʿdur. Reh-rev, sālik ve velī ve şeb-bīdār maʿnālarınadur. Nitekim evliyā vü sālikān u şeb-bīdārān olanlara rāh-revān-ı seḥar dirler. Bu meʿānīde murād; yolcılıḳ it yaʿnī Ḥaḳḳa sülūk itmege cehd eyle dimekdür. Maʿnā-yı mülāyim ẓāhirdür. Ve nitekim Ḥāfıẓ *beyt*:

کاربان رفت و تو در خواب و بيابان در پيش

Kārbān gitdi ve sen ḫᵛābda ve beyābān öñüñdedür.

کی روی ره ز که پرسی چه کنی چون باشی

Ḳaçan gidersin, yolı kimden ṣorarsın, neylersin, nice olursın? Murād; āḫiret tedārükinde ġāfil olanlara naṣīḥatdür ve bu maʿnāda *beyt*:

فرو کفت طبل شتر ساربان

بمنزل رسيد اول کاربان

beyt-i laṭīfi tedārük-i menzil-i ʿuḳbānuñ lüzūmına tamām işāretdür. **Ber**, fetḥ-i bā-i muvaḥḥide ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile emr-i ḥāżırdur. Maʿnāsı «ilet» dimekdür. Maṣdarı żamm-ı bā' ile «bürden»dür. **Tā**, «tā ki»; **ne-mānī**, «ḳalmayasın»; **ber-zemīn**, «yir üzerinde» dimekdür. Yir üzerinde ḳalmaḳ, ẕillet ve güm-rāhī ve ḥayretden kināyedür. Ḫulāṣa-i maʿnā; tā ki ẕelīl ü rezīl ü ḥayrān u ser-gerdān olmayasın dimekdür. Pes böyle olmamaġa rehberüñ lüzūmı āşkārdur. Nitekim erbāb-ı sefer içün الرفيق ثم الطريق nüktesi bedīdārdur. Ḥattā rehber, erbāb-ı seferüñ ḫaṭar-ı rāhına siperdür dimişlerdür. Nitekim Ṣā'ib:

خطر از قاطعان راه افزون راهبر دارد

که پيرو پيش رو از پيشرو دائم سپر دارد

mażmūnından nümāyāndur. Ve reh-revüñ lüzūmı daḫı *beyt*:

راهرو چون سیل می باید که بر دریا زند

پیش پای خویش دیدن راه مارا دور کرد

beyt-i laṭīfinden ʿıyāndur. Ve sefer-i baʿīde ʿāzim olana sebük-bārlıḳ lāzım idigin beyān içün [S254a] nāẓım eyidür:

﴿ منزلت دورست و بارت بس کران ﴾ Menzilüñ ıraḳdur ve yüküñ çoḳ ağırdur. **Menzilet**, «ḳonacaḳ maḥallüñ» dimekdür. Zīrā menzil, ism-i mekāndur; ḳonacaḳ yire dirler. Āḫirindeki tā, ḫiṭāb içündür. **Dūrest**, «ıraḳdur» dimekdür. **Vāv**, ʿāṭıfedür. **Bāret**, «yüküñ» dimekdür. Bār, yük maʿnāsınadur. Āḫirindeki tā, ḫiṭāb içündür. Bunda yükden murād, ẕünūb u ʿuyūbdur. [Ü248b] **Bes**, fetḥ-i bā'-i muvaḥḥide ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile bunda «niçe» yaʿnī «ziyāde» dimekdür. **Girān**, kesr-i kāf-ı ʿAcemī ile «ağır» dimekdür ki ʿArabīsi «s̱aḳīl»dür. (...) Pes menzil-i ʿuḳbānuñ dūr ve ḥamūle-i ẕünūbuñ bār-ı girān idigi meşhūrdur. Lākin ḥamūle-i ẕünūbuñ taḥmīli Şeyḫ-zādenüñ beyānı üzre ḥaḳīḳīdür. Nitekim eyidür: Ṣāliḥ olan mü'min ḳabrinde ḳıyām itdikde bir zībā ṣūretlü ḫoş-bū nesne kendüye istiḳbāl idüp eyidür: "İy mü'min! Ben senüñ ṣāliḥ ʿamelüñem, dünyāda niçe zamān ben saña bār olup rākib olmışidüm. Bu günki gün saña yārem. İmdi sen daḫı bu gün baña rākib ol" dir. Nitekim يوم نحشرالمتقين الی الرحمن وفدا āyet-i şerīfindeki «vefden» kelimesini «rākiben» ile tefsīr itmişlerdür. Ve daḫı şaḳī vü ṭāliḥ ḳabrinden ḳıyāmında bir aḳbaḥ ṣūretlü bed-būy nesne kendüye gelüp: İy şaḳī! Ben senüñ ḳabīḥ ʿamelüñem dünyāda vāfir zamān baña rākib olduñ. İmdi bu günki gün ben daḫı saña bār-ı girān olaraḳ rākib oluram diyüp üzerine biner. Nitekim وهم يحملون اوزارهم على ظهورهم āyet-i ʿaẓīmü'ş-şānında buña işāret vardur dimişlerdür, intihā. Ve daḫı nāzımuñ bu mıṣrāʿında sebük-bār olmağa terġīb ve girān-bār olanı terhībe īmā vardur. (...[S254b]...) İmdi keyfiyyet böyle olınca tedārük-i ʿuḳbāya teşmīr-i dāmān birle:

﴿ کوششی کن وا ممان از دیکران ﴾ [Ü249a] Bir saʿy eyle, ṣā'irlerden girü ḳalma. **Kūşişī**de olan şīn-ı s̱ānī maṣdariyyedür; bunda «çalışmaḳ ve saʿy itmek» maʿnāsınadur. Ve baʿżı maḥallde kūşiş lafẓı, yatıḳ didikleri ẓarf-ı şarāb ve ceng ü cidāl maʿnālarına da olur. Lākin bunda murād maʿnī-i sābıḳdur. Āḫirindeki yā ḥarfi vaḥdet içündür. **Kon**, emr-i ḥāżır «eyle» dimekdür. **Vā**, «girü» dimekdür. **Me-mān**, nehy-i ḥāżırdur; «ḳalma» dimekdür. Maṣdarı ḳalmaḳ maʿnāsına olan «mānden»dür. **Ez-dīgerān**, «sā'irlerinden» dimekdür. Sā'ir maʿnāsına olan «dīger»üñ cemʿidür. Maḳām ḳārīnesiyle dīgerāndan murād; reh-revān-ı ṭāʿat ü sebük-bārān olan ehl-i cennetdür. والسبقون السبقون اولئکهم المقربون فی جنات النعيم ile nā'il-i beşāret-i ḥażret-i Rabbü'l-ʿizzet olmışlardur. İmdi bu gürūh ile olmaḳ, saʿy-i ṭāʿāt-i İlāh itmege vābestedür. Nitekim rāh-ı pür-ḫaṭarda dāmen-i saʿye miyāndan küşāyiş virmek ḥaḳḳında terk-i ṭūl-i emele ve kūşiş-i ḫayr-ı ʿamele terġīb buyurmışlardur.(...) Pes nāẓımuñ bu beyt-i sābıḳdan faṣl ḳāʿidesi üzre girān-bār olanuñ ḥāli nice olur diyü su'āl muḳadder peydā olmağın cevābına şurūʿ żımnında buyurur:

﴿ هرکه در ره از کران باران بود ﴾ Her kim ki yolda yüki ağırlardan ola. **Her ki**, «her kim ki»; **der-reh**, «yolda»; **ez-girān-bārān**, «yüki ağırlardan»; **buved**, «ola» dimekdür.

﴿ هر دمش از دیده خون باران بود ﴾ Her dem anuñ gözinden ḳan yaġıcı ola. Veyā ḳan yaġdırıcı ola. **Her dem**, «her nefes» dimekdür. Āḫirindeki şīn, żamīrdür; «girān-bārān»dan olan kimseye rāciᶜdür. Ve maᶜnāda **ez-dīde** kelāmınuñ āḫirine [S255a] merbūṭdur; «ez-dīde'eş» taᶜbīriyle maᶜnāsı «anuñ gözinden» dimekdür. Zīrā dīde bunda «göz» maᶜnāsınadur. Ve gāhī müşāhede maᶜnāsına ve dīde-bān oturacaġı diraḫt veyā püşte veyā cāy-ı bülend [Ü249b] maᶜnālarına ve dīdbān maᶜnāsına gellür. **Ḫūn-bārān**, vaṣf-ı terkībīdür. Bir cüz'i ḫūndur ki «ḳan» maᶜnāsınadur. Ve bir cüz'i bārāndur ki «yaġıcı» maᶜnāsına mübālaġa veznindedür; maṣdarı «bārīden»dür. Yāḫod «yaġdırıcı» maᶜnāsınadur; «bārānīden»den me'ḫūẕdur. Aṣlı bārān-ı ḫūn idi. Li-ecli't-terkīb kelām, taġyīr ü taḳdīm ü te'ḫīr olınup ḫūn-bārān olmışdur. Maᶜnāsı; «ḳan yaġıcı» yāḫod «yaġdırıcı» dimekdür. Bu taᶜbīr şidett-i bükādan kināyedür. Yāḫod yevm-i ḳıyāmetde ᶜuṣāt yaş yirine ḥaḳīḳaten ḳan aġlayacaḳdur didiklerine binā'endür. **Buved**, «ola» dimekdür. Nāẓım ol bār-ı girānuñ ne idigin min-vech beyān żımnında sebük-bārlıġuñ lüzūmını ᶜıyān idüp buyurur:

﴿ لاشهٔ داری سبک کن بار خویش ﴾ Bir cīfe ṭutarsın kendi yüküñi ḫafīf eyle. **Lāşe'i**de olan hemze vaḥdet içündür. Lāşe, Fārisīdür; «ḥayvāndan olan mürde»ye dirler ki Türkīde leş dirler. İsm-i ᶜāmmdur. Ve gāhī ādem meytine daḫı dirler. Ve daḫı zebūn olan çār-pā ḥayvāna dirler. Mecmaᶜu'l-Fürsüñ beyānınca ḫurde daḫı dirler. Ammā mā-naḥnü fīhide maᶜnā-yı evveldür ki ᶜArabīsi «cīfe»dür. Murād dünyā-yı dūndur. Nitekim الدنيا جيفة و طالبها كلاب dimişlerdür. Yāḫod mā-ye'ūlün ileyh iᶜtibāriyle bundan murād; cesed-i insānuñ ḥālini beyāndur. **Dārī**, mużāriᶜ-i muḫāṭabdur; «ṭutarsın» dimekdür. **Sebük**, «yeyni» dimekdür ki ᶜArabīsi «ḫafīf»dür. Yeyni başluya sebük-ser; ve yeyni ayaḳluya sebük-pāy; ve yüki yeyni olana sebük-bār didikleri luġat-i Fārisīde mesṭūr ve leṭāfete ḫafīfligüñ lüzūmından nāşī laṭīf ü şīrīn diyecek yirde, sebük ü şīrīn ile edā ve sürᶜati sebüklük ile taᶜbīr idüp; ᶜalā-fevr virdi diyecek maḥallde ᶜAcemüñ «sebük dād» didigi meşhūrdur. **Kon**, emr-i ḥāżırdur; «eyle» dimekdür. **Bār-ı ḫᵛīş**, iżāfetle «kendi yükini» dimekdür. Yaᶜnī; getürecegüñ bār-ı girān, ᶜıṣyān-ı cīfe-i dünyādan nāşīdür. İmdi dünyāya ᶜadem-i meyl ile yüküñi yeyni idüp mā-lā-büddüñden ziyādeyi anda ṭaleb eyleme ki zaḥmetüñi degmez. Yāḫod encāmında mevt ü ḳubūr ile cesedüñ lāşe-i pür-fütūr olacaġı muḳarrerdür. İmdi kendi yüküñi ḫafīf eyle; yoḳsa yolda zaḥmet çekersin dimekdür. Ḳaldı ki yüki ḫafīf itmek ve menzil-i maḳṣūda yetmek, göñlü ᶜalā'iḳ-ı dünyādan ḳalᶜden ᶜibāretdür [S255b] diyü *beyt*:

اکر دل از علائق کنده باشی

بمنزل بار خود افکنده باشی

[Ü250a] buyurmışlardur. İmdi sebük-bār ol:

﴿ ور نه در ره سخت بینی کار خویش ﴾ Yoḳsa yolda kendi kāruñı ziyāde müşkil görürsin. **V'er ne**, «ve illā» dimekdür ki Türkīde «yoḳsa» dirler; «ve ger ne» kelimesinden muḫaffefdür. **Der-reh**, «yolda» dimekdür; murād ṭarīḳ-ı āḫiretdür. **Saḫt**, bunda ismdür; aṣl maᶜnāsı «berk ve muḥkem»dür. Pes berklige ḳatılıḳ lāzım geldiginden mecāzen «ḳatı» maᶜnāsınadur ve bunda murād budur. **Bīnī**, «görürsin»; **kār-ı ḫᵛīş**, «kendi işüñi» dimekdür. Maᶜlūm ola ki cīfe-i dünyāya meylden ᶜibāret olan bār-ı ᶜıṣyānı ḫafīf

eylemek Ḥaḳḳa iṭāᶜat ü ᶜibādetden ᶜibāretdür. Ve böyle olan iki ᶜālemde maẓhar-ı rāḥatdur. Ḥattā dünyāya ᶜadem-i meyleden nāşī faḳr u fenāda olanuñ ᶜinde'l-mevt rāḥatı aġniyādan efzūnterdür diyü *beyt*:

راحت مرک فقیر از اغنیا افزونترست

کفن تنک از پا برون کردن حضور دیکرست

buyurmışlardur. Ve iṭāᶜat üzre sebük-bār olan, ᶜibādet-i Ḥaḳḳda pāydār olmaḳ gerekdür. Tā ki anuñ ruḥına her der küşāde ola diyü *beyt*:

در حلقهٔ اطاعت حق پایدار باش

تا بر رخت کشاده شود هر دری که هست

Pes nāẓım beyt-i sābıḳı mezīd tavżīḥ içün eyidür:

﴿ چیست بارت جیفه دنیای دون ﴾ Senüñ yüküñ nedür?; cīfe-i dünyā-yı dūndur. **Çīst**, istifhāmdur. Aṣlı «çi est» idi; taḫfīfen «çīst» dinmişdür. Maᶜnāsı «nedür» dimekdür. **Bāret**, «senüñ yüküñ» dimekdür. Bār, «yük»; tā, ḫiṭāb içündür. Me'āl-i maᶜnā; gūyā yüküñ nedür, bilür misin? diyü su'āl ᶜaḳabinde cīfe-i dünyā-yı dūndur diyü cevāba īmā buyurmışdur. Cīfe, ᶜArabīdür; «ölmişüñ ḳoḳmış olan gövdesi»dür. Cemᶜi ciyef gelür. Mā-baᶜdine mużāfdur ve iżāfeti beyāniyyedür. Āḫirinde hemze iżāfet içün gelmişdür. **Dünyā-yı dūn**, «alçaḳ dünyā» dimekdür. Dünyanuñ ne vechile dūn idigi sābıḳan beyān olınmışidi. Ḥattā dünyā, ẕātında dūn u bī-miḳdār oldıġından ednālara mā'ile bir niᶜmet-i zā'iledür diyü *beyt*:

دنیا کند بدل سیهان میل بیشتر

از شش جهت بهند رود هر زری که هست

buyurmışlardur. İmdi böyle bir dünyā-yı dūndur.

﴿ کز پی آن کشتهٔ زار و زبون ﴾ Ki andan ötüri zār u zebūn olmışsin. **K'ez-pey-i ān**, «ki andan [S256a] ötüri» dimekdür. Ve «anuñ eñsesinde» dimek daḫı maᶜnā-yı mülāyimdür. K'ez, «ki ez» lafẓlarından muḫaffefdür. Pey, bunda maḳām-ı [Ü250b] taᶜlīlde vāḳıᶜ olmaḳ ẓāhirdür. Sā'ir maᶜnāları sebḳ eylemişdür. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Ān**, ism-i işāretdür; müşārun ileyhi, cīfe-i dünyā-yı dūndur. **Geşte'i**, fetḥ-i kāf-ı ᶜAcemī ile «olmışsın» dimekdür. «Geşten»den me'ḫūẕ ism-i mefᶜūldür. Āḫirindeki hemze ᶜalāmet-i ḫiṭābdur. **Zār**, bir ḳaç maᶜnāya gelür. Evvlen, nālān gibi iñleyici dimekdür. Ve daḫı zārīden gibi iñlemek maᶜnāsına olur. Ve daḫı riḳḳat-i ḥāl dirler ki aṣlı nizādur. Ḥāl-i zār didikleri bundandur. Bu maᶜnā ᶜArabīden me'ḫūẕdur. Nitekim: شکوت الی‌الزمان تحول حالی bu maᶜnāya dālldür. Bu maḳāmda murād rūşendür. Ve daḫı ism-i mekān iᶜtibārıyle; gülzār ve çemenzār dinmişdür. Baᶜżı nüsḫada zār yirine ḫor vāḳıᶜdur. Ḫor, vāv-ı maᶜdūle ile ẕelīl ü ḥaḳīr maᶜnāsınadur. Bunda murād budur. Ve daḫı [Ü251a] āsān ve şūḫ ve endek ve ḫorende maᶜnālarına gelür. Meşhūrı bir evvelkinüñ ismidür ki Şeh-nāmede çoḳ gelür. **U(vāv)**, ᶜāṭıfedür. **Zebūn**, fetḥ-i zā-yı ᶜArabī ile «ᶜāciz ü żaᶜīf»dür. Maġlūb maᶜnāsına olmaḳ meşhūrdur. Ammā Mīrzā İbrāhīmde; bir metāᶜı behāsın almadın virmege dirler. Ve Şeref-nāmede; esīr maᶜnāsına olmaḳ meşhūrdur. Ve bu maḳāmda bu maᶜnāya olmaḳ ġāyet mülāyimdür. İmdi bu maḳūle cīfe belki cīfeden daḫı dūn olan dünyānuñ ardına düşen zār u zebūn olmaḳ vāreste-i ḳayd u beyāndur. (...) Pes bu

gūne bār-ı murdārı bi'l-külliyye terk ile iḥrāz-ı ḳurb-ı Cenāb-ı Ḳuds eylemek her vechile aḥsen ve vācibdür. (...) Pes nāẓımuñ beyt-i sābıḳdan faṣl ḳāʿidesi ile, imdi ne itmek gerekdür ki bār-ı girānı taḫfīf ve dil-i pür-derdi talṭīf idevüz diyü su'āl-i muḳadder peydā olmaġın cevāb ṭarīḳı ile eyidür:

﴿ وقت طاعت تیزرو چون باد باش ﴾ Ṭāʿat vaḳtinde yil gibi tīz yüriyici ol. **Vaḳt**, ʿArabīdür; «zamān» maʿnāsınadur. Maʿnāsında ẓarfiyyet melḥūzdur [S256b] ve mā-baʿdine mużāfdur. **Ṭāʿat**, maʿrūfdur. Ve bu maḳāmda muʿayyen ve maḥdūd olmaḳ ẓāhirdür. Zīrā şey'-i maḥdūda «mevḳūt» dirler; kendi içün vaḳt taʿyīn olınmaḳ ḥasebiyle. Nitekim Ḳur'ān-ı kerīmde كتابا موقوتا āyet-i şerīfin mefrūżan fi'l-evḳāt ile beyān buyurmışlardur. **Tīz-rev**, terkīb-i tavṣīfīdür; «serīʿu's-seyr» dimekdür. Aṣlı «rev-i tīz» idi. Rev, fetḥile emrdür; «git» dimek maʿnāsına. Tīz lafẓı mefʿūli idi. Mefʿūl fiʿlinüñ üzerine taḳdīm ü terkīb olınmaġın tīz-rev olmışdur. Tīz, imāle-i ḥarf-i yā ile aṣl «nāfiẕ» maʿnāsınadur ki Türkīde «geçer» dimekdür. Nitekim lafẓ-ı meẕkūr tīre ṣıfat oldıḳda delmek ve tīġa ṣıfat oldıḳda kesmek murād olınup meẕelā *beyt*:

تیز مکن تیغ سخن در دهان

تا نبرد حلق ترا ناکهان

dirler. Bunuñ muḳābili żamm-ı kāf-ı ʿArabī ile «künd»dür; maʿnāsı ġayr-ı nāfiẕ dimekdür. Ḥattā lisānı [Ü251b] bir nāfiẕ nesneye teşbīh żımnında tīz ile tavṣīf idüp söylerler. Ve taʿcīl maʿnāsında daḫı istiʿmāl iderler. Nitekim bunda murād böyledür. **Çun bād**, «yil gibi» dimekdür. Bu kelām tīz-rev kelāmınuñ mütemmimidür. **Bāş**, emr-i ḥāżırdur; «ol» dimekdür.

﴿ وز همه کار جهان آزاد باش ﴾ Ve cihānuñ cümle işinden fāriġ ol. **V'ez heme kār-ı cihān**, tetābuʿ-ı iżāfet ile maʿnā; «cihānuñ cümle işinden» dimekdür ki maʿnāda cümle ile taʿbīr olınur. Aslı «hem»dür. Āḫirindeki hā, maʿnā-yı aṣlīden maʿnā-yı ḫāṣṣ-ı ʿalemiyyete naḳl içün gelen hā'lar ḳabīlinden dür. Kār, «ʿamel» yaʿnī işdür. Cihān bunda «dünyā» dimekdür. **Āzād**, «fāriġ» dimekdür. **Bāş**, emr-i ḥāżırdur; «ol» dimekdür. Maʿlūm ola ki nāẓımuñ, mıṣrāʿ-ı evvelde ṭāʿat lafẓını taʿmīmi ḥasebiyle maʿnā-yı mıṣrāʿ-ı evvel, her bir ṭāʿate müsāraʿat eyle dimekdür. Nitekim و سارعوا الى مغفرة من ربكم āyet-i şerīfin Muḳātil ḥażretleri bu vechile tefsīr buyurmışdur. (...[S257a]...) Pes عجلوا بالصلاة قبل الموت mıṣdāḳınca ṭāʿate müsāraʿat ve kesel ile terk ü tehāvün ve vaḳtinden iḫrāc yollu tekāsülden mücānebet ḫoşdur; ḳażāsı vardur diyü te'ḫīre ḳoyan bī-namāzlaruñ yüzi ḳara vü elleri boşdur. (...[Ü252a]...) İmdi bu vechile ṭāʿat-i muvaḳḳati vaḳtinde edāya müsāraʿat ve ḳażāya ḳoymaḳdan mücānebetüñ lüzūmı maʿlūm oldı. Ḳaldı ki ẓurefā-yı şuʿarādan bir ẓarīfüñ *şiʿr*:

نمازرا بحقیقت قضا بود ممکن

ولیک صحبت جانان قضا نمیدارد

beyt-i laṭīfi ẓāhiren ẓarāfet ve maʿnāda cānāna müteʿalliḳ olan kār-ı imrūzı ferdāya ṣalma dimege işāretdür. Yoḳsa ṣoḥbet-i cānāna, ṭāʿat-i muvaḳḳati fidā eyle dimek degüldür. Nitekim te'ḫīrden taḥẕīr iden kāmiller ve kār-ı imrūzı ferdāya ḳoymayan ʿāmillerden bir merd-i Ḫudā buyurmışdur:

کار امروز میناز بفردا زنهار

که بفردا چو رسی نوبت کار دکر است

ve daḫı *beyt*:

ساقیا عشرت امروز بفردا مفکن

باز دیوان قضا خط امانی بمن آر

Der-Beyān-ı Ḫıṣāl-i Ẕemīme

﴿ چار چیز دیکر ای نیکو سرشت ﴾ İy yaḫşı ṭabᶜlu! Dört nesne daḫı. **Çār çīz-i dīger**, «dört nesne daḫı»; **iy nīkū-sirişt**, «iy yaḫşı ṭabᶜlu» dimekdür. İy, ḥarf-i nidādur ve mā-baᶜdi münādādur. Nīkū, ḫūb ve yaḫşı dimekdür. **Sirişt**, kesr ile bunda ismdür; «müzāc ve ṭabᶜ ve ᶜunṣur ve ḫūy» maᶜnāsınadur.

﴿ هست از جمله علائق نیک زشت ﴾ Cümle ḫalḳdan ṣudūr itmek pek ḳabīḥdür. **Ez-cümle** [S257b] **ḫalā'iḳ**, «cümle maḫlūḳātdan» dimekdür. Yaᶜnī; cümle ḫalā'iḳdan evvel dört nesnenüñ ṣudūrı ve ẓuhūrı; **nīk zişt**, «ziyāde kötü» dimekdür. Nīk, aṣl maᶜnāda «ḫūb»dur ki muḳābili «bed»dür. Lākin bunda mecāzen ziyāde dimekdür ki Türkīde «pek» lafẓı ile taᶜbīr iderler. Zişt, «çirkin» dimekdür. Ve eşyā'-i erbaᶜanuñ evveli ḥased; s̱ānīsi ᶜucb; s̱ālis̱i ᶜadem-i kaẓm-ı ġayż; rābiᶜi buḫldür. Nitekim bu tertīb üzre nāẓım eyidür:

﴿ زان چهار اول حسد کینی بود ﴾ Ol dörtden evvel ḥaseddür ki ol bir kīndür. **Z'ān çehār**, «ol dörtden»; **evvel**, maᶜlūmdur; mübtedādur; [Ü252b] **ḥased**, ḫaberidür. Ḥased maᶜrūfdur ve şerᶜan ḥarāmdur. Ammā ġıbṭa, umūr-ı dīnde mendūb ve umūr-ı dünyevīde mez̠mūmdur. (...) Ve ḥasedüñ ġavā'ili sābıḳan beyān olınmışdur. Ve ol ḥased didikleri nesne; **kīnī buved**, «bir kīndür». Kīn, Fārisīdür; derūndaki buġż u ᶜadāvetden ᶜibāretdür. Nitekim Mīr Niẓāmīnüñ *beyt*:

بدر کن از دلت کین و عداوت

مکن از بهر دنیا را خصومت

beytinden mefhūmdur. Ve āḫirinde olan ḥarf-i yā vaḥdet içündür. Nisbet içün olmaḳ daḫı muḥtemeldür. Buved, bunda «est» maᶜnāsınadur. Nāẓımuñ ḥasedi beyānda; ol bir kīndür didigi, menşe'-i ḥasedi ᶜıyāna işāret içündür ki aña lisān-ı şerᶜde kesr ile «ḥıḳd» dirler; ġavā'ili on birdür, kemā-fi'ṭ-Ṭarīḳat.

﴿ زآن کذشتی عجب خود بینی بود ﴾ Andan geçdüñ; yaᶜnī andan ṣoñra çār çīzüñ s̱ānīsi ᶜucbdür ki ol kendi özin göricilikdür. **Z'ān güz̠eştī**, «andan ṣavuşduñ». Murād; «andan ṣonra» dimekdür. **ᶜUcb**, żamm-ı ᶜayn-ı mühmele ile luġat-i ᶜArabīde «kendüsin görüp ululanmaḳ»dur. Iṣṭılāḥda; ᶜamel-i ṣāilḥ ile istiḳāmetdür. **Ḫod-bīnī**, āḫirindeki bā'-i maṣdariyye ile «özin göricilik» dimekdür. Ḫod-bīn, terkīb-i tavṣīfīdür; ᶜArabīsi «muᶜcib»dür. **Buved**, bunda «est» maᶜnāsınadur. ᶜUcbüñ mez̠mūmiyyeti beyānında eḥādīs̱-i kes̱īre vardur. Ez-cümle: لولم تذنبون مخفت علیکم ماهو اکبر من ذلک العجب العجب ḥadīs̱-i şerīfidür. Ve ḥażret-i ᶜAlī هلاک المرء فی‌العجب kelām-ı laṭīfi ve şāᶜirüñ *beyt*:

در دو عالم همی شود مذموم

نکند [S258a] سود ظالم خود بین

şiʿr-i münīfi (...[Ü253a]...)

❬ خشم خود دیکر فرو نا خوردنست ❭ Daḫı kendi ġaḍabını aşağı yutmamaḳdur. **Ḫışm-ı ḫod**, iżāfet ile «kendi ġaḍabını» dimekdür. **Dīger**, «daḫı»; **fürū**, żamm-ı fā ile «aşağı» dimekdür. Aṣlı fürūd idi; āḫirdeki dāl ḳaṣr olınmışdur. Muḳābili «ferā»dur. **Nā-ḫordenest**, «yutmamaḳdur» dimekdür. Bundan murād kaẓm-ı ġayẓ ve defʿ-i ġaḍab itmek dimekdür. Sābıḳan beyān olındıġı üzre ġaḍab didikleri nesne, nefsüñ menfūrı olan s̱ıḳleti defʿde nefs içün ḥāṣıl olan bir ḥarekedür ki, ḳalbde olan ḳanuñ ġaleyānından ʿibāretdür ki fi'l-ḥāl teşeffīden ʿacz sebebiyle bāṭında setr ü iḫfādan bir ʿuḳde peydā olur ve andan ḥıḳd u ʿadāvet ḥāṣıl olur. Pes ġaḍabuñ ifrāṭına tehevvür dirler. Tehevvür didigimüz ʿunf u ḥiddet ve ziyāde şiddeti müs̱mirdür. Ve ġaḍab mez̠mūmdur. (...[S258b, Ü253b]...) Ve nāẓımuñ ʿadem-i kaẓm-ı ġayẓı herkes ḥaḳḳında ḳabīḥ ʿadd eylediginde nükte-i ḫafiyye vardur. Murādı; ġaḍab didikleri ḫūy-ı mez̠mūma mübtelā, elbette dūçār-ı ḳażā olur; eger kaẓm eylemez ise dimekdür. Kaẓm-ı ġayẓ eylemeyen ḫışmgīnānuñ, kiştzār-ı aʿmāl ve mezraʿa-i vücūd-ı bī-melāli ve ḫırmen-i her aḥvāline ebr-i belādan āteş-i sūzān rīzān olmaḳ ve telḫ-rūlıġı miḳdārınca tīġ-ı ḳażādan ẕātına zehr-i ḳahr cūyān olmaḳ āşkārdur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ:

بکشت خشمکینان آتش از ابر بلا ریزد

بقدر تلخ رویی زهر از تیغ قضا ریزد

beyt-i laṭīfinden bu maʿnā bedīdār olmışdur.

❬ خصلت چارم بخیلی کردنست ❭ Dördinci ḫaṣlet baḫīllıḳ eylemekdür. **Ḫaṣlet-i çārüm**, «dördinci ḫaṣlet»; **baḫīlī**, āḫirinde olan yā'-i maṣdariyye ile «baḫīllıḳ»; **kerdenest**, «eylemekdür» dimekdür. Maʿlūm ola ki buḫl didikleri nesne, imsāk-i mālde bir melekedür. Eşeddi, şerʿan veyā mürüvveten veyā fütüvveten bez̠l iḳtiżā ider iken nefsinden buḫl eylemekdür. Ḳaldı ki bez̠l iḳtiżā iden maḥallde iḳtiṣād [S259a] u ʿadālet memdūḥdur. Zīrā ifrāṭına şerʿan isrāf dirler; isrāf ḥarāmdur. Taʿrīfi; şerʿan ve mürüvveten imsāki vācib olan yirde bez̠l eylemekdür; tefrīṭıne buḫl dirler. Sebeb-i buḫl eks̱er taṣadduḳ veyā ḳıvām-ı beden veyā iḳāmet-i vācib içün olmayan māle maḥabbetdür ki maḥabbet-i dünyādan nāşīdür. Pes buḫl ü isrāf şerʿa muḫālif olan yirde kerāhet-i tenzīhī ile mekrūhdur, kezā-fī-Muḫtaṣari'l-İḥyā. Ve nāsuñ ġāyet ebḫali, nām-ı Faḫru'l-enām ʿaleyhi efḍalü's-selāmı istimāʿda ṣalāt u selāma ihtimām eylemeyendür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde ان ابخل‌الناس من ذکرت عنده فلم یصل علی vārid [Ü254a] olmışdur. Baḫīlān ḥaḳḳında belā ve ʿaleyhlerine dā'ir bed-duʿā çoḳdur. (...) Ve baḫīllıḳ ḫūyunuñ mez̠mūmiyyeti ve buḫl ile mükteseb olan mālüñ dūçār-ı ḥādis̱ veyā münteḳıl-i vāris̱ idigi beyān-ı sābıḳdan maʿlūmdur. Nitekim bu mażmūna īmāda Ḫᵛāce Ṣā'ib iki beyt-i laṭīf īrād buyurmışdur ki anlar budur:

توانکری که باشد بخیر اقبالش

نصیب مردم بیکانه میشود مالش

کذشت خواجه و چون عنکبوت مرده هنوز

مكس شكار كند رشتهای آمالش

intihā. Ḥattā «medḥ, müşābih-i ẕemm» ḳāʿidesi üzre Ḫᵛāce-i mūmā-ileyh bir beyt-i laṭīfinde:

بخل از كرم بهست كه بيحاصلان بخل

در هر جواب بندهٔ آزاد ميكند

diyü buyurmışdur. Ḥasbe'ẓ-ẓāhir buḫlüñ keremden eyü oldığı şöyledür ki الانسان عبد احسان mıṣdāḳınca erbāb-ı kerem, keremi ile aḥrārı bende ider. Lākin baḫīl olan erbāb-ı imsāk ve menʿ-i iḥsāndan nāşī ṭālibānına her bār "Ḫudā bi-dād" dimek ile ribḳa-i rıḳḳıyyete bend olacaḳ kimseleri ol ḳayddan āzād idüp, raḳabe-i aḥrār olamaz dimekdür. [S259b] Velākin erbāb-ı kerem daḫı keremine iġtirāren, iḥsān-dīdesi olacaḳ kimseye dürüştī iẓhārından ḥaẕer gerekdür. Zīrā bu maḳūle kerīmden, mülāyemet ile defʿ-i sā'ilān iden ḫasīs yegrekdür diyü *beyt*:

باشد از ملايمت مردم خسيس

اهل كرم درشتى اكر با كدا كند

buyurmışlardur. Ve fī-zamāninā ehl-i keremüñ ḥālleri bu gūne idigi bī-iştibāhdur. Belki ehl-i cihānuñ himmetinde resm-i ʿaṭā, resīde-i rütbe-i ḫaṭā oldıġı ẓurefānuñ:

رسم دهش ز همت اهل جهان مخواه

طفلند و دستشان بدهن آشناترست

beytinden nümayāndur. Zīrā ebnā'-i cihān, ṭıfl-meşreblerdür. [Ü254b] Anlaruñ dest-i kerem-peyvestleri, kendi dehānlarıyle ziyāde āşnādur. Ve buḫl ü imsāke eks̱eriyyā ʿillet, efzāyiş-i ruṭūbet-i ehl-i devletdür didikleri vaḳʿa-i Ḳārūndan nümāyāndur. Nitekim ebnā'-i cihāndan, resīde-i rütbe-i vālā-yı ġınā olanlaruñ devleti efzāyiş buldıḳca ṣadā-yı iḥsānları şunda ḳalsun; ruṭūbet-i māl, ẕātların pür-kelāl ve zebān-ı şöhretlerin lāl eylemişdür. Binā'en ʿaleyh Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

دل ارباب تنعم ز نوا مى افتد

جام لبريز چو كردد ز صدا مى افتد

buyurdığı beyt-i laṭīfüñ maʿnā-yı dilārāsına Rāġıbu'l-vezīr *beyt*:

Kāse-i faġfūr leb-rīz olıcaḳ virmez ṣadā

S̱ervet efzāyiş bulınca aġniyā ḫıssetlenür

beytiyle īmā buyurmışdur. Ḫıṣāl-i mezkūre, ḫāṣṣaten ḫaṣlet-i buḫlden ḥaẕerüñ lüzūmı ẓāhir olmaġın nāẓım te'kīden li-sābıḳ eyidür:

﴾ اى پسر كم كرد كرد اين خصال ﴿ İy oġul! Bu ḫaṣletlerüñ çevresine az ṭolan. Murād; hīç ṭolanma dimekdür. **İy püser**, «iy oġul»; **kem**, fetḥ-i kāf ve sükūn-ı mīm ile «eksik» dimekdür. **Gerd**, fetḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile emr-i ḥāżırdur; «ṭolan» dimekdür. Maṣdarı «gerdīden»dür. **Gird**, kesr-i kāf-ı ʿAcemī ile «degirmi» maʿnāsınadur. Mecāzen «cemʿ» maʿnāsına müstaʿmeldür. Pes degirmilige çevrilmek lāzım geldiginden gird-i āba «girdāb» dirler; kendüde ṣu çevrilüp degirmilendigi içün. Ve iki ḳat dā'ireye daḫı gird-ā-gird dirler. İmdi bu maḳāmda gird kelimesi «dā'ire» maʿnāsına olmaḳ rūşendür. Mā-baʿdine

mużāfdur. Mużāfun ileyhi olan **īn ḫıṣāl**, «bu ḫaṣletler» dimekdür; işāret ḫıṣāl-i erbaᶜa-i mezkūreyedür. İmdi, bu ḫıṣāl-i erbaᶜanuñ dā'iresine ṭolanma.

﴿ از برای آنکه زشت است این فعال ﴾ Anuñçün ki bu fiᶜāl-i ḳabīḥdür. **Ez-berāy-ı ān ki**, «anuñçün ki» maᶜnāsınadur; mıṣrāᶜ-ı evvelüñ mażmūnını iṡbāta ᶜilletdür. **Ziştest**, «çirkindür». **Īn fiᶜāl**, [S260a] «bu işler» dimekdür. Fiᶜāl, kesr-i fā ile cemᶜdür; «işler ve ᶜameller» dimekdür.

﴿ غل و غش بكذار چون زر پاک باش ﴾ Ġıll u ġışşı terk ile altun gibi pāk ol. **Ġıll**, kesr-i ġayn-ı muᶜceme ve teşdīd-i lām ile Fārisīde «ḳarışmış nesne» maᶜnāsınadur; żıddı «ṣāf» dur. Binā'en ᶜaleyh maġşūş olan nesneye ġıll u ġışş dirler. Ve ġışş, ġıll üzerine maᶜṭūfdur. **Ġışş**, kesr-i ġayn-ı muᶜceme ile Fārisīde «ḫıyānet» maᶜnāsınadur. Bunda murād ẓāhirdür. Maᶜṭūf ile maᶜṭūfun ᶜaleyh muḳaddem-i [Ü255a] mefᶜūldür. Fiᶜli **bügzār** kelimesidür ki «terk» maᶜnāsına emr-i ḥāżırdur. **Çün zer**, «altun gibi» dimekdür. Zer, altun ve aḳçaya dirler. Aḳça, Türkīde müstaᶜmel oldıġı gibi Fārisīde daḫı maᶜnā-yı mezkūrda müstaᶜmeldür. Nitekim şāᶜirüñ *beyt*:

مژدگانئ كل از غنجه برون می آيد

صد هزار اقجه بريزند در ختان بهار

beytinden āşkārdur. **Pāk bāş**, «pāk ol» dimekdür. Pāk bunda «ṭāhir» maᶜnāsına ve gāh Fārisīde «tamām» maᶜnāsına ve daḫı «heme» maᶜnāsına gelür. Nitekim Sührābuñ māteminde vālidesinüñ lisānından Firdevsī eyidür:

در خانها را سيه كرد پاک

Bunda pāk lafẓı heme dimekdür. Pes nāẓımuñ bu mıṣrāᶜı īrāddan murādı ḫıṣāl-i erbaᶜa-i ḳabīḥa ile āmīḫteligi terk ve ḫāliṣ altun gibi pāk ol yaᶜnī ḳalbüñi küdūrāt-ı ḳabīḥadan taṭhīr ü taṣfiye eyle dimekdür. Ḳaldı ki bu vechile taṭhīr, ḳalb-i maġşūşı merhūn-ı pūte-i riyāżat ve maḳrūn-ı kānūn-ı kār-ḫāne-i ḥikmet idüp, nār-ı nedāmet ile pür-sūz ve hevā-yı maḥabbet ile şuᶜle-efrūz ḳılup, ẓuhūra gelen evsāḫ-ı ġıll u ġışş ve kederden ṣāf ve zer-i ḫāliṣ gibi ḳāl eylemege isᶜāf gerekdür. Tā ki sūḳ-ı ḥaḳīḳatde miḥakk-zede-i ḳabūl ve naẓar-ı fāḳıdda maḥbūb u maḳbūl ola. Yoḳsa bāṭını ālūde-i ġıll u ġışş olan zerüñ ẓāhiri sikke-ṣūret ve her ne ḳadar pākīze-ḳıyāfet olsa bāzār-ı rūzgārda nuḳūş-ı ẓāhirīsine iᶜtibār olınmaz. Anuñçün nāẓım; "altun gibi pāk ol" didiginde, ol altunuñ maḍrūbiyyetine taᶜarruż buyurmadı. Ḳaldı ki bunda erbāb-ı ḳulūb, bī-ᶜuyūb ve altun gibi zerd-rūy u pākīze-üslūb gerekdür dimege īmā vardur. Ve altundan murād; tibr olmaḳ, mıṣrāᶜ-ı ṡānīden rūşendür. Yaᶜnī; ḫāk-i pāk ol dimekdür. Ve erbāb-ı taṣavvufuñ nefse riyāżat ile cefānuñ sebebi tā ki zer-i ḳalb, küdūrāt-ı nefsāniyye ve ġıll ü ġışş-ı cismāniyyeden pāk ola didikleri maᶜnā-yı mezkūrcadur. Nitekim ḥażret-i Mevlānā Meṡnevīde [S260b] buyurmışdur:

بهر آنست اين رياضت اين جفا

تا بر آرد پوته از نقره جفا

Cefā, evvelde fetḥiledür; maᶜlūmdur. Ṡānīde żammiledür; «zebed» maᶜnāsınadur. Pes nāẓımuñ zer taᶜbīri, ḳalb irādesiyledür; Mevlānānuñ nuḳre ile sīm taᶜbīri rūḥ irādesiyledür. Taᶜbīreynde olan leṭā'if, ehline maᶜlūmdur. Ve pāk olan merdüñ ekmeliyyeti beyānında nāẓım eyidür:

﴿ پیش از انکه خاک کردی خاک باش ﴾ Andan öñdin ki [Ü255b] ḫāk olursın; ḫāk ol. **Pīş ez-ān ki**, «andan muḳaddem ki» dimekdür. **Ḫāk kerdī**, «ṭopraḳ olursın» dimekdür. Bundan murād; perverde-i niᶜam-ı dünyā olan ten, ḳarīn-i mevt ü fenā olmaḳ muḥaḳḳaḳdur dimege īmādur. Pes bundaki ḫāk, ḫāk-i bedenden ᶜibāretdür. İmdi **Ḫāk bāş**, «ṭopraḳ ol» yaᶜnī mütevāżıᶜ ve ṭarīḳ-ı ḥubb-ı İlāhīde fānī ol dimekdür ki buña lisān-ı ṣūfiyyede maḥv dirler; nihāyeti ṣaḥvdur. Murād; evṣāf-ı beşeriyyet olan nefsāniyyet ve ġıll ü ġışşa dā'ir ḫıyāneti kendüñden dūr idüp موتوا قبل ان تموتوا emriyle ᶜāmil ve mertebe-i fenā-ender-fenāya varmaḳ ile ḳurb-i Ḥaḳḳa vāṣıl olmaġı beyāndur. *Ḥikāyet*: Rivāyetdür ki bir naḥv-ḫᵛān kimesne bir vaḳtile sefer-i deryā murād idüp, sefīne-süvār oldıḳda ḫod-perstlikden nāşī mellāḥa eyidür: “Ādem! Sen zamānuñda hīç naḥv oḳuduñ mı?” Mellāḥ eyitdi: “Lā” Pes naḥv-ḫᵛān eyitdi: “Vāh ki ᶜömrüñüñ nıṣfını żāyiᶜ itmişsin” Ol zamān mellāḥ egerçi ḳatı dil-teng oldı. Lākin ṣabr ile sükūt eyledi. Nā-gāh hubūb-ı bād-ı muḫālif ile sefīneleri bir girdāba düşdi. Mellāḥ bülend-āvāz ile eyitdi: “İy naḥv-ḫᵛān efendi! Hīç deryāda şināverlik bilür misin?” Eyitdi: “Lā” Pes mellāḥ eyitdi: “İy naḥvī! ᶜömrüñüñ cümlesi fenāya gitdi. Zīrā keştī bu girdābuñ ġarīḳı olmaḳ muḳarrerdür. İmdi bu maḥallde maḥv gerek; naḥv gerekmez” intihā. Pes bu ḳıṣṣadan ḥıṣṣa budur ki; esrār-ı İlāhī deryāsında şikeste olan keştī-i vücūda, ᶜilm-i naḥv yirinde olan ḳīl ü ḳālüñ fā'idesi olmaz. Belki fā'ide ᶜilm-i maḥvdadur. Zīrā āb-ı deryā, mürdeyi baş üzre ṭutar. Evliyā-yı kirāmuñ rūy-ı deryāda māşiyyen devr eyledigi bu maᶜnācadur ki anlar, mertebe-i maḥv u fenāda kāmil ü Haḳḳa vāṣıllardur. Ammā zindeyi ġarḳ u helāk eyler idi. Ḫāk olmazdan evvel ḫāk olan pākler, emīn-i varṭa-i helāk olmışlardur. Ve mütevāżıᶜ olan daḫı refīᶜu'ş-şān idigi من تواضع رفعه الله [S261a] ḥadīs̱-i şerīfinden nümāyāndur. Ve ḥadīs̱-i şerīf-i dīgerde انالله اوحى الیان تواضعوا حتی لایبغی بعضکم علی بعض vārid olmışdur. İmdi mütevāżıᶜa «ḫākī-meşreb» taᶜbīri, bu mıṣrāᶜda ḫāk bāş emrinden mütevāżıᶜ ol maᶜnāsını irādeye münāsebet ẓāhirdür. Baᶜżı nüsḫalarda bāş kelimesi yirine «şev» kelimesi vāḳıᶜdur. Maᶜnāları [Ü256a] birdür.

﴿ حرص بکذار و قناعت پیشه کن ﴾ Ḥırṣı terk eyle ve ḳanāᶜati ᶜādet eyle. **Ḥırṣ**, maᶜrūfdur. **Bügẕār**, emr-i ḥāżırdur; «geç» yaᶜnī «terk eyle» dimekdür. **U(vāv)**, ᶜāṭıfedür. **Ḳanāᶜat**, maᶜrūfdur. **Pīşe kon**, «ᶜādet ü ṣıfat eyle» dimekdür. Pes ḥırṣ ile ḳanāᶜat birbirlerine żıddlardur. Ḥırṣuñ mezmūmiyyeti maᶜlūm u meşhūrdur. Ḥattā ḥarīṣı ilzāmda Muḳaṭṭaᶜāt ṣāḥibi *naẓm*:

روزئ مرد چون رسد آسان
زن ازو به اکر خورد دشوار
چه نهی زر زخیره از پی جهل
زر نباید پس از حیوة بکار
آدمی چون بمرد و بادش برد
بر نخیزد ز خاک دیکر بار

ebyātı ityānına ibtidār buyurmışdur. Ve fi'l-ḥaḳīḳa teceddüd-i yevmde teceddüd-i rızḳ meczūm iken rızḳ-ı muḳadderin fikr ile iddiḫār-ı zer iden ḥarīṣuñ mezmūm idigi maᶜlūmdur. Anuñçün ẓurafādan biri *beyt*:

هرچه داری شب نوروز بمی ده ساقی

غم روزی چه خوری روز نو و روزی نو

diyü buyurmışdur. (...) Ḫulāṣa-i kelām ḥarīṣ olanuñ ʿāḳıbet māli pāymāl ve kendüsi helāk ve giriftār-ı vebāl olur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā’ibüñ:

بر نمی آید بقانع زور بازوی حریص

از لعاب عنکبوتی میشود عاجز [S261b] مکس

beytinde ḳāniʿuñ ġālib ve ḥarīṣuñ maġlūbiyyetine delālet vardur. Lākin ḳalīl ile iktifā dā’imā gerekdür ki aña ḳanāʿat dine. Anuñçün nāẓım ḳanāʿati [Ü256b] pīşe eyle diyü bu nükteye işāret buyurmışdur. Ḳaldı ki ḥırṣı terk ve ḳanāʿati ʿādet eylemek kişi encāmını ve mevt ü fenāsını yād ile āḫiret içün tedārük-i zād eylemekden peydā olur dimege işāret ve ḥarīṣānı ilzāma mübāderet içün nāẓım eyidür:

﴿ آخر از مردن یکی اندیشه کن ﴾ Āḫir ölmekden bir fikr eyle. Yaʿnī; encām-ı kāruñ mevt ü fenā oldığın fikr eyle ki ḥırṣı tārik ve iʿtiyād-ı ḳanāʿat birle tedārük-i zād-ı ʿuḳbāya sālik olasın. **Āḫir**, «ʿāḳıbet», **ez-mürden**, «ölmekden»; **yekī endīşe kon**, «bir fikr eyle» dimekdür. Zīrā mevtüñ vürūdı bedīhīdür ki كل نفس ذائقة الموت āyet-i şerīfi ve daḫı ان لكل ساع غاية و غاية كل ساعالموت ḥadīs̱-i münīfi meżāmīn-i celīlelerinden tenbīh ẓāhirdür. Ve bunda nāẓım اكثروا ذكر هادم اللذات ḥadīs̱-i şerīfine telmīḥ eylemişdür. Mevti çoḳ çoḳ ẕikr idüñüz dimekdür. Mevti çoḳ ẕikr itmek, encām-ı kārı mülāḥaẓadan ʿibāretdür. (...[S262a, Ü257a]...) İmdi sīret-i enbiyāya iḳtiżā iden, eyyām-ı ʿömr-i ʿazīzin ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi’s-selām gibi taḳsīm ve ẕikr-i mevt ile ḳanāʿati iḫtiyār ve zād-ı ʿuḳbāyı tetmīm eylemek gerekdür. Ammā sīret-i ḫᵛācegān-ı dünyāya ittibāʿ iden ḥarīṣān gibi ʿömrini ḫᵛāb u ḫᵛār ile ḥırṣ-ı cemʿ-i zere taḳsīm eyleyenüñ ḥālini mālinden fehm itmek gerekdür.

Der-Beyān-ı ʿAlāmet-i Müdbirī

﴿ چار چیز آمد نشان مدبری ﴾ Dört nesne müdbirlige nişān geldi. **Nişān**, kesr-i nūn ile bunda «ʿalāmet» maʿnāsınadur. **Müdbir**, mücrim veznindedür; Fārisīde «menkūb u maġlūb» maʿnāsına müstaʿmeldür ki «işi girüye ḳalup ilerü gelmeyene» dirler. Āḫirindeki yā maṣdariyyedür.

﴿ یاد کیرش کر تو روشن خاطری ﴾ Anı yād ṭut eger sen rūşen-dil iseñ. **Yād gīreş**, «ol dört nesneyi ẕikr ile añ» dimekdür. Şīn, żamīr-i ġā’ibdür. Lafẓı iʿtibārıyle «çār çīz»e rāciʿdür ki müfred gelmişdür. **Ger**, egerden muḫaffefdür. **Tu**, ḫiṭāb içündür. **Rūşen**, meşhūr olan żamm-i rā iledür. Lākin Şerḥ-i Cevherede cevşen veznindedür diyü fetḥile olmasın beyān buyurmışlardur. Maʿnāsı «żıyā vü aydın»dur. Pes aydınlıḳ nehāruñ lāzımı olmaġıla rūz-ı rūşen dirler. Ve sā’ire daḫı ṣıfat düşürüp; rāh-ı rūşen ve mā-naḥnü fīhinüñ aṣlı gibi ḫāṭır-ı rūşen dirler. İmdi ḫāṭır-ı rūşen terkībinde, terkīb-i tavṣīfi ḳāʿidesince taḳdīm ü te’ḫīr ve ḳaṭʿ-ı iżāfetle rūşen-ḫāṭır dimişlerdür. Vāżıḥu’l-fikr olan içün ʿalemdür. Āḫirindeki yā, ḫiṭāb içündür.

﴿ مدبری باشد بابله مشورت ﴾ Aḥmaḳ ile meşveret müdbirlik ola. Yaʿnī; menkūbiyyet ü bed-baḫtlıḳ ḥāletlerine sebeb ola. **Müdbirī**, «bed-baḫtlıḳ»; **bāşed**, «ola»; **be-ebleh**, «aḥmaḳ ile» dimekdür. Evvelde olan ḥarf-i bā muṣāḥabet içündür. **Meşveret**, maʿrūfdur. Evvelā maʿlūm ola ki nīk ü bed bir

maṣlaḥatı ru’yetinden muḳaddem ʿuḳalā ile meşveret sünnetdür. Ve senüñle müşāvere murād idene rāst-gūy olmaḳ gerekdür. Pes rāst-gūyluḳ ancaḳ ʿuḳalādan me’mūldür. Nitekim المستشار موتمن [Ü257b] ḥadīs̱-i şerīfinüñ tercemesinde *terceme*:

İtme her şaḫṣı rāza maḥrem sen

Maḥrem-i istişāre ile ḥaẕer

[S262b] Müsteşār ola mü’temen tā ki

Olmaya reh-nümā-yı ṣavb-ı ḫaṭar

dinmişdür. Buña göre, ṭā’ife-i nisvān ile olan meşveretüñ ḫilāfınca ʿamel gerekdür didikleri, ol ṭā’ifenüñ nāḳıṣatü’l-ʿuḳūl oldıġına maḥmūldür. Cüvānān maḳūleleri ke-ẕālik şāyān-ı meşveret degüllerdür. Zīrā الشباب شعبة من الجنون ḥadīs̱-i şerīfi üzre anlarda tamāmiyyet-i ʿaḳl mutaṣavver degüldür. İmdi ḥumeḳā vü eblehānuñ şāyān-ı meşveret olmadıḳları bundan nümāyāndur. Eblehānuñ pīr ü cüvānı ḥükmde yek-sān ve anlar ile meşveret bāʿis̱-i idbār u nekbetdür didigümüz bundan nümāyāndur. Ḳaldı ki bir umūrda meşveret eyledigüñ kimesnede ʿaḳl u kemāl ve iki ricāl lāzımdur. Biri, ḥaḳḳ-gūyluḳda elmāsāsā cevher-dūz ve biri ṣūret-i ṣıdḳı senüñle sırr u ʿalāniyyede mütteḥid ü dil-fürūz olmaḳdur. Tā ki ṣaḥīfe-i dil, müşāvereden izāle-i ġubār-ı keder eyleyeler. Böyle olan dost-ı kāmilüñ kelāmı ferd-i kāmil olmaġın müşāvir, ol ferd-i kelāmı cümle-i dilde müzāvece itmek gerekdür ki ol umūrda netīce nümāyān ve gül-bün-i bāġ-ı devleti ḫandān ola. (...)

﴿ هم بجاهل دادن سيم و زرت ﴾ Hem cāhile māl virmeklikdür. **Hem**, bunda «daḫı» dimekdür. **Be-cāhil**, «cāhil ile» dimekdür. Bunda cāhilden murād; sefīh ü nāḳıṣu’l-ʿaḳldur. Bā, ṣıla içündür. **Dāden**, maṣdardur; «virmek» maʿnāsınadur. Mā-baʿdine mużāfdur. **Sīm ü zer**, «gümüş ve altun»dur. Pes bu mıṣrāʿ-ı pāküñ mebnā ʿaleyhi; estaʿīẕü bi’llāh ولا تؤتوا السفهاء اموالكم التى جعل الله لكم قياما و ارزقوهم فيها و اكسوهم و قولوا لهم قولا معروفا āyet-i şerīfine īmādur. [Ü258a] Ḫiṭāb-ı şerīf, rüşdi olmayan süfehānuñ evliyāsınadur. Emvālüñ evliyāya iżāfeti, emvāl evliyānuñ taṣarrufında oldıġı [S263a] ḥasebiyledür. Pes bī-rüşd olanlara süfehā tesmiyesi ʿaḳllarını istiḫfāfen ve nefsleri üzerine ḳavvām ḳıldıġını istihcānendür. Zīrā sefeh, «noḳṣān-ı ʿaḳl» maʿnāsınadur. Rüşdi olmayana māl iʿṭāsından nehy, telefleri iḥtimālindendür. Anlara ancaḳ nafaḳa ve levāzım-ı żarūriyye-i sā’irelerin iʿṭāya me’mūr olan evliyāları anları taṭyīb içün tekellüm-i ḳavl-i maʿrūf ile me’mūrlardur. Ḳavl-i maʿrūf anlara ḫiṭābda; māluñuzı sizüñ içün ḥıfẓ u ḥimāyet ve telefden ṣıyānet iderüz dimekdür. Ḳaldı ki ḥadd-i rüşde bülūġlarında mālların kendülere teslīm lāzımdur. Ḥadd-i şerʿī yigirmi beş yaşına bülūġlarıdur ki ol sinde dede ḥükmine girerler, intihā. Ve nāẓımuñ kelāmındaki cāhilden taʿmīm ḳaṣd olınmaḳ daḫı muḥtemeldür ki; işinüñ idāresine ḳādir olmayanlara māl virmek ve ol maḳūle kimesneleri işe ḳullanmaḳ menkūbluġa sebebdür. (...)

﴿ هركه پند دوستان نكند قبول ﴾ Her kim ki dostlaruñ naṣīḥatini [Ü258b] ḳabūl eylemez. **Her ki**, «her kim ki»; **pend-i dōstān**, iżāfetle «dostlaruñ naṣīḥatini» [S263b] dimekdür. **Ne’kned**, nefy-i istiḳbāl-i müfred-i ġā’ibdür; «eylemez» dimekdür. Kāfuñ sükūnı ile oḳınması żarūret-i vezn içündür. **Ḳabūl**, maʿrūfdur. Pes bunda birḳaç nesneye īmā vardur. Evvelen, ādeme lāzım olan dostlar ṣāḥibi

olmaḳdur. S̱āniyen, ol dost ittiḫāẕ itdigüñ kimesne saña ḫayr-ḫᵛāh u nāṣıḥ olmaḳ lāzımdur. S̱ālis̱en, dostuñ naṣīḥatini ḳabūl itmek gerekdür. Ve illā:

﴿ در حقیقت مدبرست آن بوالفضول ﴾ Ol nā-maᶜḳūl kimesne ḥaḳīḳatde müdbirdür. **Der-ḥaḳīḳat**, «fī-nefsi'l-emr» dimekdür. **Müdbirest**, «idbārdur» dimekdür. Bu kelām muḳaddem-i ḫaberdür; mübtedāsı **ān bü'l-fuḍūl**dur ve maᶜnāda «ziyāde nā-maᶜḳūl» dimekdür. İmdi dostlaruñ pendini ᶜadem-i ḳabūl, ziyāde nā-maᶜḳūl idigi āşkārdur. Nitekim Mevlānānuñ Mes̱nevīsinde:

پیش عزت باشدت ای نادره

چون شدی تو حمرهٔ مستنفره

beyt-i laṭīfinden ẓāhirdür. Nitekim mevᶜıẓayı ḳabūlden firār iden küffārı Ḳur'ān-ı kerīminde Ḫudā كانهم حمر مستنفرة فرت من قسورة ile beyān eylemişdür. Maᶜnā; ke-ennehum anlar vaḥşī merkeblerdür ki arslandan yaḫod ṣayyāddan firār eylediler dimekdür. Ḥattā Mevlānānuñ beyt-i sābıḳın beyānda şāriḥler, ḥımār-ı vaḥşīnüñ ṣayd u ḳatlinüñ cevāzına firārın nükte virüp, ḥımār-ı ehlī zimāmından yedilüp ve sā'iḳuñ sözine göre yüridiginden ẕebḥ ü ḳatlden ḳurtılmışdur dimişlerdür. Ke-ẕālik küffāruñ ḳabūl-i mevᶜıẓa-i īmānīden firārları, ḳatlleriyle seby-i evlād ü ᶜıyāl ve ḥıll-i aḫẕ-i māllarına sebeb olmışdur. Ve pend-i dostanı ḳabūl itmeyenlere mütemerrid dirler. Ve bu temerrüd ü ibāya sebeb, eks̱er kibr ü ᶜucūb u riyā vü ḥıḳd u ḥased ü ḥırṣ u ṭamaᶜ u ittibāᶜ-ı hevā mis̱llü aḫlāḳ-ı nā-merżıyyedür. Ve ḥaḳḳ olan pendi inkār idene şerᶜan mekābir dirler. Mekābirenüñ meẕmūmiyyeti maᶜlūmdur. Nāẓımuñ bu beytinde, pendümi ḳabūl itmeyen müdbirdür dimege işāreti vardur dinmek mümkindür. (...[S264a, Ü259a]...) Ḳaldı ki naṣīḥat ṣadedinde olan kimesnenüñ ḥaḳīḳī dost oldığını bilmek diler iseñ evvelen kendi ḳalbüñe mürācaᶜat eyle. Nitekim buyurmışlardur:

Āgāh olayum dirseñ eger ḥāline yāruñ

Āmāc-ı sihām-ı nigeh it yoḳla derūnuñ

S̱āniyen, ol dostluḳ iddiᶜā iden kimseyi, istiḳrāż ile tecribe miḥakkine sürmek gerekdür. Nitekim buyurmışlardur Ṣā'ib:

معیار دوست دغل روز حاجتست

قرضی برای تجربه از دوستان طلب

Pes senden mālını dirīġ u menᶜ ṭutanuñ dostluġı, bünyān-ı bī-esāsāsā sāḫtedür. Ve sāḫte dostluġa ise iᶜtimād gerekmez. Nitekim:

تکیه بر دوستئ ساختهٔ خلق مکن

کین بناییست که نا ساخته زیر و زبرست

diyü buyurmışlardur. Fi'l-ḥaḳīḳa bu maḳūle dostuñ naṣīḥati kendi gibi bī-üstvār ve ᶜadem-i ḳabūl-i güftārına sezāvār olur. Ammā ḥaḳīḳī dostuñ pendini ᶜadem-i ḳabūl, bāᶜis̱-i idbār ve andan incinmek kendi ġalaṭını iḳrārdur. Nitekim:

ز دوست دوست نرنجد بهیچ تقصیری

اکر برنجد او کوید دوستم غلطست

diyü buyurmışlardur. Ve çār çīzüñ rābiʿi budur ki nāẓım eyidür:

﴿ هرکه از دنیا نکیرد عبرتی ﴾ Her kim ki dünyādan bir ʿibret ṭutmaz. Yaʿnī dünyāya ʿibret naẓarıyla baḳmaz. **Her ki**, «her kim ki»; **ez-dünyā**, «dünyādan»; **ne-gīred**, «ṭutmaz»; **ʿibretī**, yā'-i vaḥdet ile «bir ʿibret» dimekdür. Yā'-i meẕkūrı taʿẓīm içün ḳılmaḳ daḫı mülāyimdür. ʿİbret, kesr-i ʿayn-ı mühmele ile «geçmiş nesnelere iʿtibār naẓarın ṣarf itmek» maʿnāsınadur. Bunda daḫı murād budur. Ammā feth-i ʿayn-ı mühmele ile «göz yaşı» maʿnāsınadur. İmdi: فاعتبروا يا اولى الابصار emriyle cihāna ṣarf-ı naẓar-ı iʿtibār gerekdür. Zīrā dünyā bir vīrāne-i ʿibret-ḫānedür. Ḥattā كفى بالموت واعظا ḥadīs̱-i şerīfi mażmūnınca; mevt-i dīgerān ḳadar ʿibret olmaya dimişlerdür. Nitekim *terceme*:

Saña her dem bu cevher-i kelimāt
Olmaġa zīb-i gūş-ı cān besdür
[Ü259b] Ādeme ittiʿāẓ-ı ʿibret içün
Yalıñız mevt-i dīgerān besdür

naẓm-ı münīfi bu maʿnāda ẓāhirdür. Ve dīger ḥadīs̱-i şerīfde من وعظ بغيره [S264b] السعيد vāḳıʿdur. Nitekim maʿnā-yı şerīfinde *terceme*:

Bu raṣad-ḫāne-i fenāda odur
Merd-i nīk-aḫter ü saʿādetmend
Görüp ekdār-ı dīgerānı çeke
Dīde-i iʿtibāra sürme-i pend

buyurmışlardur. Ve eslāfuñ ḥāl-i şān-ı ʿibret-nişānını tefekkür ü tedebbürüñ lüzūmında nāẓım Müferriḥ-nāmesinde *beyt*:

چرا عبرت نکیری از زمانه
که خواهی شد تو نیز آخر فسانه

diyü buyurmışdur. (...) İmdi dünyādan ʿibret almayan idbār olmaġın:

﴿ هست ازان مدبر جهانرا نفرتی ﴾ Cihān ḫalḳına ol müdbirden nefret-i ʿaẓīm vardur. **Hest**, «vardur»; **ez'ān müdbir**, «ol müdbirden» dimekdür. Müdbir, muḳbilüñ muḳābilidür; maʿnāsı maʿrūfdur. **Cihān-rā**, ḥaẕf-i mużāf ile «ḫalḳ-ı cihān-rā» yaʿnī «cihān ḫalḳına» dimekdür. Murād; kendi zamānınuñ ḫalḳına dimekdür. Cihān, dünyā maʿnāsına olmaḳ daḫı mülāyimdür. Nefretīde yā, taʿẓīm içündür. Nefret, fetḥile ṭaġılup ḳaçmaḳ maʿnāsınadur. Pes naẓar-ı ʿibretden ḫālī olan idbār-ı lā'ubālīden ḫalḳuñ nefreti birḳaç veche muḥtemeldür. Evvelen, sīmāsında nişāne-i idbār oldıġından yaḫod kendüde baṣar-ı fikret ü naẓar-ı ʿibret bedeli naẓar-ı şehvet buldıġından menfūr-ı enām ve her meclisde müstes̱ḳal-i ḫavāṣṣ u ʿavāmm oldıġına binā'endür. Yāḫod ḥaẕfden selāmet ūlā olmaḳ ḳāʿidesince, cihāndan nefs-i dünyā murādınca; ol idbār, zeḫārif-i dünyāya meyl ü maḥabbet itmegin dünyā kendüden nefret idüp ʿāleme ʿibret ider dimek ola. Ḳaldı ki eşyā'-i erbaʿanuñ icmālen beyānı ḫitāmında naẓmuñ müsāʿadesince tafṣīl-i żararlarına şurūʿ ḳaṣdıyle nāẓım eyidür.

﴿ مشورت هر کس که با ابله کند ﴾ Her kim ki aḥmaḳ ile müşāvere ider:

﴾ دیو ملعونش سک کمره کند ﴿ Şeyṭān-ı laʿīn ol kimesneyi güm-rāh kelb ider. **Dīv-i melʿūn**, «şeyṭān-ı [S265a] laʿīn» dimekdür. Āḫirindeki ḥarf-i [Ü260a] **şīn**, ebleh ile meşveret iden kimesneye rāciʿdür. **Seg-i güm-reh**, «yolını yitürmiş kelbe» dirler. Güm-reh, güm-rāhdan muḫaffefdür. **Koned**, fiʿl-i mużāriʿdür; «ider» dimekdür. Maʿlūm ola ki ḥadīs̱-i sābıḳ manṭūḳınca ʿāḳıl ve esrār virilmege emīn ü kāmil gerekdür ki ol emrüñ ḫayrlusını saña irā'et ile ḫayra delālet eyleye. Ebleh ise kendi ḫayr u şerrini temyīz idemez; saña ne ḳadar rāh-ı ḫayrı irā'et idecekdür. Ḥattā maḥrem-i rāz olanuñ aʿḳal u ekmel olmasınuñ fā'ide-i ʿaẓīmesi, kendü ile olan meşveret-i ṣoḥbetüñ deḳāyıḳına vāḳıf oldıġından, aġyār olandan evvel ṣoḥbet-i lāzımü'l-istitārı setre dā'ir işāretden alup, ol rāzı zīver-i bāzār-ı iştihār vü fütāde-i yār u aġyār eylemedigidür. Nitekim Faḫr-i ʿālem ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri, eṣḥāb rıżvānu'llāhi ʿaleyhim ile meşvereti bir vechile mestūr ider idi kim, aġyār andan ḫaberdār olamaz idi. Ve de'b-i laṭīf-i eṣḥāb-ı kirām daḫı böyle idi kim meşveretlerinden aġyār ḫaberdār olmamaḳ içün re'y-i laṭīflerin bir mis̱āle binā idüp söylerler idi. Ḥattā bezm-i meşveretlerinde bir münāfıḳ bulınsa Faḫr-i ʿālem ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem bir ẕü'l-vecheyn ḥadīs̱-i belīġ tekellüm buyurur idi kim, ʿurefā-yı eṣḥāb-ı ẕevi'l-elbāb ol maḳāl-i remz-iştimālüñ setrine vāḳıf ve murād-ı Rasūlu'llāhı ʿārif olup, aña göre ḥareket buyururlar idi. Nitekim meclis-i şerīfde Faḫr-i kā'ināt ʿaleyhi efḍalü't-teḥıyyātuñ خمروا آنیتکم و اوکوا اسقیتکم و اغلقوا ابوابکم ḥadīs̱-i şerīfinüñ esrār-ı ḫafiyyesine ıṭṭılāʿda evānī-i cenānların taḫmīr ve eskıye-i dehānların rabṭ u īkā buyururlar idi. Ve buña müşābih rumūza āşnā olmaġıla sükūt iḫtiyār iderler idi. Ammā ebleh-mis̱āl olan nā-maḥremān-ı esrārdan ḫuṣamā vü aġyār bu maḳūle külāle-i maḳālenüñ būy-ı rumūzın iştimām idemeyüp ẓāhirine giderler idi, intihā. İmdi bu maḳūle eblehānuñ mürşidi şeyṭān olup ve şeyṭānuñ reh-nümālıḳda muḍıll ü mübṭıl oldıġından kendü ile hem-rāh olanuñ güm-rāh olacaġı bī-iştibāhdur. Ve güm-rāha iş ṭanışanuñ seg-i güm-rāh olmasında reyb yoḳdur. Ve bu taʿbīrde ebleh ile meşveret iden ḥaḳḳında ẕemm-i belīġ vardur.

﴾ آنکه مال خود دهد با جاهلان ﴿ Ol kimse ki [S265b] kendi mālın cühelā vü bī-rüşd olan süfehāya virür. **Ān ki**, «ol kimse ki»; **māl-i ḫod**, «kendi mālını» dimekdür. Yā ḥaḳīḳaten yāḫod iżāfeti ednā'-i mülābeseye ḥaml ile «sefīh-i bī-rüşdüñ mālını» dimek daḫı muḥtemeldür. Taṣarrufı yed-i evliyāda oldıġından māl gūyā evliyānuñ olmış olur. **Dehed**, «virür» dimekdür. İʿṭāda sebeb-i maḫṣūṣ [Ü260b] şarṭ degüldür. İnfāḳ u muʿāmelāt ve sā'irden ehemmdür. **Bā-cāhilān**, «cühelāya vü süfehāya» dimekdür.

﴾ آنچنان کس کی شود از مقبلان ﴿ Ancılayın kimse ḳaçan maḳbūllerden olur? Yaʿnī olmaz dimekdür. **Ān çünān kes**, «ancılayın kimse» dimekdür. **Key**, «ḳaçan»; **şeved**, «olur»; **ez-muḳbilān**, «muḳbillerden» dimekdür. Muḳbilān cemʿdür; müfredi muḳbildür. Müdbirüñ żıddıdur. Muḳbil olmayan müdbir olur. Zīrā beynlerinde vāṣıṭa yoḳdur. Pes bu beytüñ mefhūmını is̱bātda beyān-ı ʿillete taṣaddī ile nāẓım eyidür:

﴾ زر چو ابله را همی آید بکف ﴿ Māl çünki aḥmaḳuñ eline dükeli gele. **Zer**, «altun ve aḳça»dur. Siyāḳ u sibāḳ ḳarīnesiyle «māl» dimekdür. Maʿnā-yı māl maʿlūmdur. Nāẓımuñ beyt-i sābıḳda māl ve bunda māl taʿbīri ʿibārede tefennün yāḫod māl içinden ele vü ceybe ṣıġar naḳd-i rāyic oldıġından mā-ʿadā,

eblehānuñ raġmında māl ancaḳ altundan ʿibāret oldıġını īmā içündür. Zīrā eblehān māl-ı sā'irden bī-ḫayrāndur. **Çü**, «çünki»; **ebleh-rā**, taʿbīr-i kelām be-**kef**-i ebleh-rā olmaġın «aḥmaḳuñ avıcına» dimekdür. **Hemī**, «dükeli» dimekdür. Bundan murād cümleten dimekdür. **Āyed**, «gelür». Yaʿnī aḥmaḳuñ eline māl külliyyen gelür dimege işāretdür. İmdi bunda bī-rüşd olan süfehāya behā'-i nafaḳaların kendü yedlerine virmemek ve mes̱elā ḥisābı üzre aylıḳ ve yıllıḳ şu ḳadar eyledi diyü nafaḳaların pīşīn edā itmemek ve levāzımların tefriḳa ṭarīḳıyle görmege īmā vardur. Zīrā cühelānuñ eline her ne girer ise:

﴿ میکند اسراف و میسازد تلف ﴾ İsrāf ider ve telef düzer. Yaʿnī isrāf u iżāʿat ü itlāf ider. **Mī-koned**, «ider» maʿnāsına mużāriʿ-i müfred-i ġā'ibdür. Fāʿili żamīr-i müstetirdür; eblehe rāciʿdür. **İsrāf**, maʿrūfdur. **U(ve)**, ʿaṭf içündür. **Mī-sāzed**, mużāriʿ-i müfred-i ġā'ibdür; «düzer» dimekdür. Ke-ẕālik fāʿili eblehdür. Maʿlūm ola ki māl-i pāk ḥadd-i ẕātında Ḫudādan niʿmet ve beẕr-i mezraʿa-i [S266a] āḫiretdür. Zīrā cümle menāfīʿ-i şerʿiyye vü fevā'id-i ferʿiyyede merʿiyyedür. Ve sebeb-i niẓām-ı ʿālem ve bāʿis̱-i medār-ı maʿāş-ı enām u ümem olmaġıla ṣalāḥ-ı dāreyn olan ḥacc ve ġazevāt ve feżā'il ve ʿibādāt u ṭāʿātuñ ālātı olan ḳıvām-ı ebdāna dā'ir ġıdā vü libās u mesken ems̱āline menūṭ ve merdānuñ ẕüll-i su'ālden necāt ve fiʿl-i ḫayrāt ile iḥrāz-ı merātib ü vuṣūl-i deracāt ve ʿāmme-i ʿibāda nāfiʿ binā vü ribāṭ ve mesācid ü medāris [Ü261a] ü ʿimārāt ve mülāḳāt-ı eḳārib ü eḥibbā ve ḳażā'i ḥācāt-ı fuḳarāya māyedür. Ḥattā bu menāfiʿi mülāḥaẓa ḥasebiyle ẓurefā-yı şuʿarādan bir merd-i ẓarīf:

ای زر تو خدا نهٔ و لیکن بخدا

ستار عیوب و قاضی الحاجاتی

diyü buyurmışdur. İmdi bu menāfiʿi cāmiʿ olan māl-i ṭāhiri ʿayb yire ḫarc ve maḥallinüñ ġayrına ṣarf ile isrāf u itlāf eylemek ḥarām-ı ḳaṭʿī idigine ان المبذرين كانو اخوان الشياطين āyet-i mübīni şāhid ü ʿādildür. Ve ḳavm-i hālikīnüñ niceleri isrāf ile meẕmūm olmışlardur. Ve ribānuñ ḥurmetine ʿillet, nāsuñ emvālin telef ü żıyāʿdan ṣıyānetdür. Ve laḥs-i ḳıṭʿa-i ṭaʿām ve refʿ-i süḳāṭa-i simāṭ ile rīze-i ṭaʿāma iḥtirām ve isrāfdan iḥtirāz ve kibr ü ġurūrdan baʿīdiyyet ve iḥyā'-i sünnet ü celb-i bereket içündür. Böyle oldıġı ḥālde ḥāli isrāf u itlāf olan eblehāna māl virmekden berī vü ḫālī olmaḳ gerekdür. Ve isrāf ile itlāfı eblehāna nisbetde, anlaruñ bī-hūde meṣārif ile fā'ide vü żararlarına ġayr-ı ʿārif oldıḳlarına īmā vardur. Ve altun didigimüz nesneyi żabṭ u taṣarruf ve maḥalline ṣarfda olan teʿassüf ü tekellüfi defʿ ancaḳ ʿuḳalā işidür. Yoḳsa altun ḳadar bir elde ve avıçda ṭurmaz nesne yoḳdur. Anuñçün kendüyi zencīr-i zerrīn ile bend ve ḳabża-i tesḫīr-i erbāb-ı tedbīri aña peyvend itmişlerdür. Nitekim *beyt*:

Ḥāṣılı altunı tesḫīr itdiler tedbīr ile

Gördiler ṭurmaz gider bend itdiler zencīr ile

beyt-i dil-ārāsı bu maʿnāda kāfīdür. Bu maʿnāca itlāf-sāz u isrāf-perdāz-ı eblehān, zencīr ḳıran dīvānelerden oldıġı nümāyāndur. Muḳbil olan anlara māl virmez; viren müdbirler bir daḫı māluñ yüzin görmez.

﴿ نشنود از دوست ابله پند را ﴾ Aḥmaḳ olan kimesne dostdan naṣīḥat istimāʿ u ḳabūl eylemez. **Ne'şneved**, [S266b] nūn-ı nāfiye ile nefy-i istiḳbāldür; «işitmez» yaʿnī «semʿ-i ḳabūle ḳarīn ḳılmaz»

dimekdür. Ḥarf-i şīn, fi'l-aṣl meksūrdur; bunda żarūret-i vezn içün iskān ḳılınmışdur. **Ez-dost**, «dostdan»; **ebleh**, maʿrūfdur; ne-şineved fiʿlinüñ fāʿilidür. Mefʿūli **pend-rā** mecmūʿıdur. Maʿnā «naṣīḥati» dimekdür. Ḫulāṣa pend-i dostānı ḳabūl, kār-ı ehl-i ʿuḳūldür. Ammā ebleh olan nā-dān, istimāʿ-ı pend-i dostāndan rū-gerdān olup:

﴿ از جهالت بكسلد پيوند را ﴾ Cehāletden nāşī dostluḳ bağını üzer. **Ez-cehālet**, «cāhillıḳdan»; **bü'gseled**, «üzer» dimekdür. Bu kelime bā'-i istiḳbāl ile [Ü261b] fiʿl-i mużāriʿ-i müfred-i ġā'ibdür. Żamm-ı kāf-ı ʿAcemī ile «güsīḫten»den müştaḳḳdur. Māʿnāsı «üzmek»dür; bi'l-külliyye ḳırmaḳ degüldür. Fiʿl-i mezkūrda kāfuñ sükūnı żarūret-i vezn içündür. **Peyvend**, fetḥ-i bā'-i ʿAcemī ile «baġ ve ʿalāḳa» maʿnāsınadur. Aṣlı pey-bend idi; ḥarf-i bā vāva dönüp peyvend olmışdur. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. Maʿlūm ola ki العوام كالهوام mażmūnına mā-ṣadaḳ-ı tāmm olan ebleh-i nā-dānuñ evvelā dostlıġında devām u s̱ebāt ʿadīmü'l-imkān oldıġından, iʿtiḳād-ı taḳlīdīsi serīʿu'z-zevāl idigine اعتقاد العوام كذب الحمار تقدم ساعة و تسقط ساعة didikleri dāll ve daḫı الجاهل كذب الحمار تارة يزول ḍarb-ı mes̱eli zīver-i mecmūʿa-i Mecmaʿu'l-Ems̱āldür. Zīrā bu ṭā'ife ḳaçan müştehāt-ı ṭabīʿīlerine muvāfıḳ bir kimse bulsalar, aña maḥabbet ü iʿtiḳād ile meyl ü meveddet iderler. Ḳaçan meẕāḳlarınuñ ḫılāfınca bir naṣīḥat gūş veyā bir fiʿl-i ḥikmete duş olsalar iʿṭiḳādların ifsād ve andan rucūʿa raġbet gösterüp ḥabl-i maḥabbeti munṣarım ve ʿalāḳa-i meveddet ü ḫulleti münfeṣım ḳılarlar. Yaʿnī fā'ide vü żararların bilmezler ve naṣīḥat-i ʿuḳalāyı diñlemezler. Ve nāẓımuñ ebleh-i merḳūmı ḳaṭʿ-ı peyvend ile meẕemmeti, erbāb-ı teşbīh ʿindinde meşhūr olan nükteye işāret içündür. Zīrā idbārı iʿtiyād iden eblehānı mū-tāba beñzedüp, belki mū-tābdan bedterdür dimişlerdür. Zīrā mū-tāb, resen-bāf olmaḳda dā'imā girü giderler. Ammā resenüñ nihāyetinde ṭurup tāze ʿamele ibtidār iderler. Ammā ebleh olan idbāra: "Bu kāruñ müdbirlikdür" diseñ ışġā itmeyüp dā'imā girü gidüp bir yirde ḳarār ḳılmaz. Ve daḫı üzerine sürseñ idbār ile iḳbāli ʿadem-i ʿilminden nāşī, peyvend-i pendi ḳırup firār eyler. İmdi ʿāḳıl olan [S267a] ol maḳūle ebleh-i nā-dāndan inḳıṭāʿ-ı ʿalāḳa idüp هجران احمق قربان عندالله عز و جل ḥadīs̱-i şerīfiyle ʿamel ü intifāʿ bulmaḳ gerekdür dimişlerdür. Ḥattā işinüñ nāfiʿu'l-aḥvālini ve kārınuñ idbār u iḳbālini bilmeyen ebleh-i nā-dāndan kināye mevḳıʿınde vü mes̱el maʿrażında Mevlānā ḥażretlerinüñ *mes̱nevī*:

سخت درماند امير سست ريش

چو نه پس بيند پيش از احمقيش

diyü buyurdıġı bu beyānda kāfīdür dinmişdür. Süst-rīş, «gevşek ṣaḳallu» dimekdür. Ebleh ḥaḳḳında bu taʿbīr, ḥīn-i naṣīḥatde ṣaḳalın oynadaraḳ [Ü262a] kendü kendüye ṣomurdanaraḳ, naṣīḥat peyvendin ḳaṭʿa mübāderetden kināyedür.

﴿ عبرتی كير از زمانه ای جوان ﴾ İy cüvān! Zamāneden bir ʿibret ṭut. **ʿİbretī**, yā'-i vaḥdet ile «bir ʿibret» yāḫod yā'-i taʿẓīm ile «ʿibret-i ʿaẓīm»; **gīr**, «ṭut» dimekdür. **Ez-zamāne**, «zamāneden» dimekdür. Zamānede hā, maʿnā-yı ʿāmmdan maʿnā-yı ḫāṣṣa naḳl içündür. Zīrā zamān lafẓı, vaḳtüñ ḳalīl ü kes̱īrine ıṭlāḳ olınan ismdür. Ve daḫı nāẓımuñ ez-zamāne ḳavlinde ḥaẕf-i mużāf taḳdīri ile ez-ehl-i zamāne dimek muḥtemeldür. Buña göre murād; bu zamānemüzüñ ehli gibi ḥalāl u ḥarāmdan lā'ubālī ve

ẓulm ü fesāduñ intişārından nāşī her birlerinüñ aḫẕ ü iʿṭāsı, ʿadl ü istiḳāmetden ḫālī oldıġından ʿibret-gīr ol dimek olur. (...) Yāḫod nefs-i zamāneden ʿibret-gīr ol dimekdür. Zamāne dünyāya ıṭlāḳ olınmışdur. **İy cüvān**, «iy yigit» dimekdür. İy, ḥarf-i nidādur. Cüvān, żamm-ı cīm-i ʿArabī ile luġatde tāze yigit ve genc ḥayvān maʿnāsınadur. Bunda murād maʿnā-yı evveldür. Ve daḫı sāde-rū maḥbūblara cüvān dirler. Nitekim Ferheng-i Şuʿūrī maʿnā-yı meẕkūrda istiʿmālin *beyt*:

جوان اسب و جوان سال و جوان بخت

كه خذمت كردن ايشانرا شود سخت

beytiyle istişhād buyurmışdur. S̱ābit-i merḥūmuñ:

Cüvān-ṭabʿuma S̱ābit süḫan begendüremem

Efendi genc bege ḫiẕmet eylemek güç imiş

didigi bu mażmūndan me’ḫūẕdur. Ammā meşāyıḫ-ı ṣūfiyye ʿindinde cüvān, evāsıṭ-ı sülūkde olandur. Ve bu beyān üzre nāẓımuñ cüvāna ḫiṭābında nükte vardur. (...[S267b, Ü262b]...) Nāẓımuñ ḫiṭābı cüvāna eylediginde, ʿāşıḳāna işāret-i dīger daḫı vardur. Budur ki; zamāneden ʿibret-gīrlik eyyām-ı cüvānīde maḳbūl ve ʿinde’l-ʿuḳalā maʿḳūldür. Yoḳsa hengām-ı pīrīde eşk-rīz-i nedāmet olmaḳ, kiştzārı bī-maḥall siḳāyet itmek gibidür. Anuñ ise ʿadem-i nefʿi ẓāhir ü bāhirdür dimişlerdür. Nitekim şāʿirüñ:

باران بی‌محل ندهد نفع كشت را

در وقت پيرى اشك ندامت چه ميكند

beytinden maʿnā-yı murād müstefāddur. Ḫulāṣa-i kelām zamāneden ʿibret-gīrlikde ṣarf-ı naẓar ile ihtimām eylemek ʿuḳalā vü cüvān-ı ṣulehā kārıdur:

ʿĀḳıl iseñ iʿtibār al iy cüvān

﴾ تا نباشى از شمار ابلهان ﴿ Tā ki aḥmaḳlar zümresinden olmayasın. **Tā**, «tā ki»; **ne-bāşī**, «olmayasın»; **ez-şumār-ı eblehān**, «eblehler zümresinden» dimekdür. Şumār lafẓı bunda zümre maʿnāsınadur. Eblehān cemʿdür; müfredi «ebleh»dür; ebleh maʿrūfdur. Baʿżı nüsḫada eblehān yirine müdbirān vāḳıʿdur. Maʿnāsı maʿrūfdur. Pes zamāneye ʿibret göziyle nāẓır olmayanuñ ḥumḳ u idbārı ẓāhirdür, *li-şāriḥihī*:

İşbu dār-ı fenānuñ aḥvālin

Fikr idüp bu ḫarābe-ḫāneye baḳ

Vaḳtini bir daḳīḳa fevt itmez

Devr iden sāʿat-i zamāneye baḳ

﴾ هركرا از عقل اكاهى بود ﴿ Her kim ki ʿaḳldan āgāhlıḳ [S268a] ola. **Her k’irā**, «her kime»; **ez-ʿaḳl**, «aḳldan»; **āgāhī**, yā’-i maṣdariyye ile «ḫaberdārlıḳ» dimekdür. **Buved**, «ola» dimekdür. Ve her k’irā kelimesindeki ḥarf-i rā ve āgāhīde olan yā zā’ide olmaḳ üzre, buved kelimesinüñ est maʿnāsına olması daḫı terkīb-i mülāyimdür.

﴾ نزد او ادبار كمراهى بود ﴿ Anuñ ʿindinde idbār güm-rāhlıḳ ola. **Nezd-i o**, iżāfet ile «anuñ yanında» dimekdür. O, żamīr-i ġā’ibdür; ʿaḳldan āgāh olan kimseye rāciʿdür. [Ü263a] **İdbār**, maʿrūfdur.

Güm-rāhī, yā'-i maṣdariyye ile «azġunluḳ» dimekdür. **Buved**, «ola» dimekdür; yāḫod «est» maᶜnāsınadur. Pes ᶜinde'l-ᶜuḳalā, idbār didigümüz nesnenüñ güm-rāhlıḳ oldıġı aşkārdur. ᶜĀḳıl olana bāᶜiṡ-i idbār olacaḳ efᶜālden ḥaẕer itmek elzem ve güm-rāhlıḳdan ictināb eylemek ehemmdür.

Der-Beyān-ı Düşmān-rā Ḫor Ne-Bāyed Dāşt

﴾ چار چیز آمد بزرک و معتبر ﴿ Dört nesne ḥaḳīḳatde ulu ve muᶜteber geldi. **Çār çīz**, «dört nesne»; **āmed**, «geldi» maᶜnāsına māżī-i müfreddür. **Büzürg**, bā'-i ᶜArabī ve zā'-i muᶜcemenüñ żammeleri ve rā'-i mühmele ve kāfuñ sükūnlarıyle «ᶜaẓīm ve büyük» maᶜnāsınadur; gerek cüṡṡede ve gerek yaşda ve gerek mertebede olsun ᶜāmmdur. Ke-ẕālik ulu maᶜnāsına olan lafẓ-ı sütürk gibi cüṡṡede büyüge maḫṣūṣ degüldür. Ve lafẓ-ı büzürg Fārisīde muḳābili «kūçek»dür ki maᶜnāsı kesr-i kāf-ı ᶜAcemī ile Türkīde «gici»dür. Ve gāhī muḳābili mecāzen «ḫurd» olur ki maᶜnā-yı Türkīsi «ufaḳ»dur. Mā-naḥnü fīhide ke-ẕālik muḳābil-i mecāzīsi murād olındıġı mıṣrāᶜ-ı ṡānīden müstefāddur. **U(ve) muᶜteber**, büzürg üzerine maᶜṭūfdur ve maᶜnāsı maᶜrūfdur.

﴾ می نماید خرد لیکن در نظر ﴿ Lākin ol dört nesne bādī-i naẓarda ufaḳ ve sehl görinür. **Mī-nümāyed**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «görinür» dimekdür. Taḥtında müstetir fāᶜili żamīrdür; çār çīze rāciᶜdür. **Ḫurd**, żamm-ı ḫā'-i muᶜceme ve sükūn-ı rā'-i mühmele ve dāl ile «ufaḳ» dimekdür. Nitekim uvatdı diyecek yirde ᶜAcem ḫurde kerd dirler. Ve daḫı daḳīḳ nükteye istiᶜāre ṭarīḳıyle «ḫurde» dirler. Nükte-dāna, ḫurde-dān didikleri bu cihet iledür. Ve ḫurd lafẓınuñ Fārisīde muḳābili «kelān»dur ki «iri» maᶜnāsınadur. Nitekim Firdevsīnüñ *beyt*:

عدو را بکوچک نباید شمرد

که کوه کلان دیدم از سنک خرد

beyti ile müsteşheddür. Maᶜnā-yı beyt-i meẕkūr; ᶜadūyı ḥaḳīr ᶜadd eylememek gerekmez. Zīrā ki iri ṭaġı ufaḳ sengden müctemiᶜ görürem [S268b] dimekdür. **Līkin**, ᶜArabīdeki lākin gibi kelime-i istidrākdür. **Naẓar**, bādi'n-naẓarda dimekdür.

﴾ زان یکی خصمست و دیکر آتشست ﴿ Andan birisi düşmendür ve daḫı āteşdür. **Z'ān yekī**, [Ü263b] «andan birisi» dimekdür. Ān ile işāret çār çīzedür. **Ḫaṣmest**, «düşmendür » dimekdür. Ḫaṣm, fetḥ-i fā'-i muᶜceme ile ᶜArabīde vü Fārisīde müstaᶜmeldür; «ᶜadū» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki «st», est lafẓından muḫaffefdür; edāt-ı ḫaberdür. **U(ve) dīger**, «ve āḫarı» yaᶜnī birisi daḫı; **āteşest**, «āteşdür» dimekdür. Āteş, maᶜrūfdur. Est, edāt-ı ḫaberdür. Kemā-merre eşyā'-i erbaᶜanuñ ikisi bunlardur. Ammā üçüncisi budur ki beyān olınur:

﴾ باز بیماری کز و دل ناخشست ﴿ Girü yaᶜnī biri daḫı ḫastelikdür ki andan göñül nā-ḫoşdur. **Bāz** bunda «girü ve yene» maᶜnāsınadur. **Bīmārī**, «ḫastelik» dimekdür; āḫirindeki yā maṣdariyyedür. Bīmār, ḫastedür; bunda murād budur. Ve gāhī çeşm-i dil-berāna daḫı bīmār dirler; lākin ḫaste dimezler. **K'ez-o**, aṣlı «ki ez-o»dur; baᶜde't-taḫfīf k'ez-o olmışdur; «ki andan yaᶜnī ol ḫastelikden» dimekdür. **Dil**,

«göñül»; **nā-ḫoşest**, «nā-ḫoşdur» dimekdür. Ṭabᶜa muvāfıḳ olmayana ve mizāca dürüst olmayana nā-ḫoş dirler. Āḫirinde olan est, edāt-ı ḫaberdür.

﴾ چارمين دانش كه آرايد ترا ﴿ Dördincisi ᶜilmdür ki seni bezer yaᶜnī müzeyyen ider. **Çārumīn**, çārum «dördinci» dimekdür. Yāsı nisbet içün ve nūn, nisbet-i meẕkūrı mü'ekkiddür. *Laṭīfe*: Çārum lafzı ḳaçan çarḫ ile maḳrūn olup çarḫ-ı çārum dinse, andan «semā'-i rābiᶜa» murād olınup bunuñ üzerine çerāġ lafẓı dāḫil olup çerāġ-ı çarḫ-ı çārum dinse, andan «ḥażret-i ᶜĪsā» ᶜaleyhi's-selām murād olınur. Nitekim Naᶜt-ı Şerīf-i Nebīde şāᶜir-i bī-naẓīrün biri *beyt*:

چراغ چرخ چارم كر نكيرد شعله از نورش

نياويزد چراغ معجزه طاق رسالترا

diyü buyurmışdur. Maᶜnā-yı beyt maᶜlūmdur. **Dāniş**, «ᶜilm ü ᶜirfān» maᶜnāsınadur. Maᶜrifetlüye dānişmend didikleri bundandur. **Ki**, ᶜillet içün rābıṭadur. **Ārāyed**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «bezer» dimekdür. Zīnet eylemek maᶜnāsına olan «ārāsten»den müştaḳḳdur. **Tu-rā**, «seni» dimekdür. Aṣlı vāv ile tū-rā idi. Taḫfīfen vāv ḥaẕf olınmışdur. Ve ᶜilm ü ᶜirfānuñ, ṣāḥibine zeyn idigi müstaġnin ᶜani'l-beyāndur.

﴾ اين همه تا خرد ننمايد ترا ﴿ Bu dükeli ṣaḳın [S269a] saña küçük görinmeye. **Īn heme**, «bu dükeli» dimekdür; [Ü264a] işāret çār çīz-i meẕkūradur. **Tā**, bunda taḥẕīr içündür; Türkīsi «ṣaḳın», ᶜArabīsi «el-ḥaẕer»dür. **Ḫurd**, «ufaḳ ve sehl»; **nenmāyed**, nefy-i istiḳbāl-i müfred-i ġā'ibdür; «görinmeye» dimekdür. **Tu-rā**, kemā-merre «saña» dimekdür. Pes nāẓım eşyā'-i erbaᶜa-i meẕkūrenün leff ü neşr-i müşevveş ḳāᶜidesince ġāvā'ilin beyāna şurūᶜ idüp buyurmışdur ki:

﴾ هركه در چشمش عدو باشد حقير ﴿ Her kim ki anuñ naẓarında düşmān ḥaḳīr ola. Yaᶜnī ᶜadūsını bir şey'e ṣaymayup andan ḥaẕer üzre olmaya. **Her ki**, «her kim ki»; **der-çeşmeş**, «anuñ naẓarında» dimekdür. **ᶜAdū**, ᶜArabīdür; müfreddür; cemᶜi aᶜdā ve eᶜādī ve ᶜıdāt gelür. Maᶜnāsı «düşmen» dimekdür. **Bāşed**, «ola». **Ḥaḳīr**, «ẕelīl ü ṣaġīr» maᶜnāsınadur.

﴾ از بلاى او كند روزى نفير ﴿ Ol düşmanuñ belāsından bugün fiġān ider. **Ez-belā-yı o**, iżāfetle «anuñ belāsından» dimekdür. O, żamīrdür; muḥaḳḳar ᶜadd olınan ᶜadūya rāciᶜdür. **Koned**, «ider» dimekdür; mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; fāᶜili, żamīr-i müstetir her ki lafẓınuñ medlūline rāciᶜdür. **Rūzī**, yā'-i vaḥdet ile «bir gün» dimekdür. **Nefīr**, fetḥ-i nūn ile luġat-i ᶜArabīde «ṣavt» maᶜnāsınadur. Bi-muᶜāveneti'l-maḳām bunda murād nāle vü fiġāndur. Maᶜlūm ola ki ᶜadūnuñ kücügi ve büyügi żararda berāberdür. Her birin muḥaḳḳar görmekden ḥaẕer gerekdür. Belki vaḳt olur ki ṣaġīrinden olan żarar, kebīrinden ekṡer olur. "Ḫaṣmuñ ḳarınca ise de merdāne ol" didikleri meşhūrdur. Ḥattā arslan, ḳarınca ḳorḳısından yavrısını yir yir ḳaçırdıgı Ferheng-i Şuᶜūrīde mesṭūrdur. Nitekim şāᶜiruñ:

لا تحقرن صغيرا فى مخاصمة

انالذبابة قد ادمت مقلة الاسد

mażmūnı bu maᶜnālara dālldür. Ve yene şāᶜirüñ:

ولا تحقرن عدوا رماک

و ان كان فى ساعد به قصر

فان السيوف تحز الرقاب

و تعجز عما تنال الابر

beyti ḫoş-me'āldür ki maᶜnāsı; saña rāmī olan düşmānı ḥaḳīr görme, her ne ḳadar sāᶜidlerinde ḳaṣr olur ise. Zīrā süyūf-ı kārger riḳāb-endāzlikde pür-hüner iken, ignelerüñ gördigi işde ᶜācizterdür dimekdür. Ve Şeyḫ Saᶜdīnüñ *ḳıṭᶜa*:

چو كردى با كلوخ انداز پيكان

سر خود را بنا دانى شكستى

[Ü264b]چو تير انداختى بر روى دشمن

[S269b]حذر كن كاندر آماجش نشستى

ḳıṭᶜası bu maḳāma münāsibdür. Maᶜnāsı; çünki kesik atıcı ile ceng eyledüñ; bilmezlik ile kendi başuñı şikest eylediñ. Çünki düşmān muvācehesinde düşmāna oḳ atduñ; ḥaẕer üzre ol ki anuñ nişānesi yirinde oturduñ dimekdür. Ve bunuñ ems̱āli eşᶜār-ı lāzımü'l-iᶜtibār bisyārdur. Ḫulāṣası düşmāndan ḥaẕer lāzımterdür; gerek aṣġar ve gerek ekberdür.

﴿ ذرهٔ آتش چو شد افروخته ﴾ Bir ẕerre āteş çün şuᶜlelenmiş oldı. **Ẕerre'i**, āḫirindeki hemze vaḥdet içündür. Ẕerre, fetḥ-i ẕāl-i muᶜceme ve rā'-i mühmele-i müşeddede-i meftūḥa ve resm-i hā ile «şuᶜāᶜ-ı şemsde görinen ġubār»a dirler. Ve ziyāde küçük ḳarıncaya dirler ki yüz dānesi bir arı deñlü ola. Lafẓ-ı meẕkūr ᶜArabīdür; müfreddür; cemᶜi «ẕerr»dür. Ve «ebū ẕerr» bundan mükennādur. Ve ġāyet küçük ādeme daḫı dirler. Bu maḳāmda murād maᶜlūmdur. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Āteş**, maᶜrūfdur. **Çü**, ᶜillet maḳāmında «çünki» dimekdür. Baᶜżı nüsḫada çü mevḳıᶜıne «ki» lafzı vaḳıᶜdur; maᶜnā birdür. **Şod**, efᶜāl-i nāḳıṣadan «oldı» maᶜnāsınadur. **Efrūḫte**, ism-i mefᶜūldür; «şuᶜlelenmiş» maᶜnāsınadur; «efrūḫten»den müştaḳḳdur.

﴿ بينى ازوى عالمى را سوخته ﴾ Andan bir ᶜālemi yanmış görürsin. **Bīnī**, mużāriᶜuñ müfred-i muḫāṭabıdur; «görürsin» dimekdür. **Ez-vey**, «andan» dimekdür. Ez lafẓı, «min» maᶜnāsınadur. Vey żamīrdür; ẕerre-i āteşe rāciᶜdür. **ᶜĀlemī-rā**, «bir ᶜālemi» dimekdür. ᶜĀlem, fetḥ-i lām ile maḫlūḳātuñ her birine şāmildür. Āḫirindeki yā ḥarfi vaḥdet içündür ve mübālaġa ḳaṣdıyle taᶜẓīm içün olmaḳ daḫı mülāyimdür. Lafẓ-ı rā, edāt-ı mefᶜūldür. Ve ḳaçan lafẓ-ı ᶜālem lafẓ-ı āb ile mürekkeben istiᶜmāl olınup, ᶜālem-i āb dinse andan bāde meclisi murād olınur. **Sūḫte**, ism-i mefᶜūldür; dört maᶜnāya gelür: Evvelkisi, yanmış dimekdür. İkincisi, bizden yanmış ḳav ki çaḳmaḳdan āteş alur. Bu maḳāmda maᶜneyn-i meẕkūreyn enseb ü eblaġdur. Ve üçüncisi, ṭartılmış dimekdür. Dördincisi, Ḫusrev-i Pervīzüñ ḫazā'in-i s̱emāniyesinden birinüñ adıdur. Tafṣīli Ferheng-i Şuᶜūrīdedür. Pes maḥsūs u müşāhed olan [Ü265a] āteşüñ ẕerresini ḥaḳīr görmemelüdür. Zīrā bir ẕerre āteşden ᶜālem-i kes̱īrüñ iḥrāḳ [S270a] u iḥtirāḳında iştibāh yoḳdur. Ve ġayr-ı maḫṣūṣ olan āteş-i şehvet ve nār-ı ġaḍab ve āteş-i ẓulm ve āteş-i fesād u fitne ke-ẕālik böyledür ki ẕerre-i nā'ire-i şehevāt-ı nefsāniyye, ṣāḥibini her ḥālde sūzān ve güdāḫte-i pūte-i ᶜaẕāb-ı nīrān ider. Nitekim ittibāᶜ-ı şehevāt idenler ḥaḳḳında ilḳā-kerde-i ġayyā olınmaḳ mesṭūr-ı Ḳur'ān-ı ᶜaẓīmü'ş-şān olmışdur. Ve ẕerre-i nār-ı ġaḍab ile ṣāḥibinüñ maẓhar-ı maḳt-ı ḥażret-i Rabb ve sūzende-i

nār-ı ẕāt-ı leheb olması sābıḳda beyān olmışidi. Ve ẕerre-i nā'ire-i ẓulm ü teʿaddī ve fitne-i fesāda mü'eddī ḥālāt, her ne ḳadar ḳalīl olsa, ol sitemkāruñ ḥālini tebāh itmek bī-iştibāhdur. İmdi āteş-i ẓulmi taḥḳīr revā degüldür. Nitekim:

الظلم نار فلا تحقر صغيرتها

فرب جذوة نار احرقت بلدا

buyurmışlardur. Ve daḫı Ḥamīdī-i merḥūmuñ eşʿār-ı dürer-bārlarından:

نه پند اريكه آه دردمندان بى اثر باشد

كه چرخ از كرمئ اين شعله دائم بر حذر باشد

فروغ دولت ظالم مثال شعله شمعست

كه اوج اعتبارش از سر شب تا سحر باشد

ḳıṭʿası üzre ve daḫı:

من از طغيان طوفان و شرار شعله دانستم

كه دولت بر طرف ازدست ظالم زود ميكردد

ebyātı üzre ẓālimüñ ẕerre-i nār-ı ẓulmi kendinüñ ʿömr ü māl ü devleti iḥrāḳına bādī vü zevāl-i ʿizz ü rifʿatine bāʿiṡ olacaġı ẓāhirdür. Ḥattā eṡer-i ẓulm evvelā ẓālime ulaşur. Görmez misin ki tīr-endāzlar elindeki kemān hedefden muḳaddem fiġān ider dimişlerdür. Nitekim Ṣā'ib eyidür:

اول بظالمان اثر ظلم ميرسد

پيش از هدف هميشه كمان ناله ميكند

❬ علم اكر اندک بود خوارش مدار ❭ ʿİlm eger az olsa anı ḥaḳīr ü ẕelīl ṭutma. **ʿİlm**, maʿrūfdur; her ʿilme şāmildür. **Eger**, edāt-ı şarṭdur. **Endek**, «ḳalīl» maʿnāsına; **buved**, «ola» dimekdür. Bu cümle şarṭdur; cezāsı **ḫᵛāreş me-dār** mecmūʿıdur. Maʿnā anı «ḥaḳīr ṭutma» dimekdür. Ḫᵛār, vāv-ı maʿdūle ile «ẕelīl ü ḳalīl» maʿnālarınadur. Āḫirindeki şīn ḥarfi żamīrdür; ʿilme rāciʿdür. Me-dār, nehy-i ḥāżır-ı müfreddür; «ṭutma» dimekdür.

[Ü265b] ❬ زانكه دارد علم قدر بيشمار ❭ Zīrā ʿilm ṣayısız ḳadr ü ḥurmet ṭutar. **Z'ān ki**, «andan ötüri ki» dimekdür. Bu maʿnā Fārisīde zīrā lafẓı ile de edā olınur. ʿİllet beyānında müstaʿmeldür. **ʿİlm**, kemā-merre maʿrūfdur. **Dāred**, mużāriʿ-i müfred-i ġā'ibdür; «ṭutar» dimekdür. **Ḳadr**, fetḥ-i ḳāf ve sükūn-ı dāl-i mühmele ve rā ile ʿArabīdür; «her nesne [S270b] nüñ miḳdārı ve meblaġı ve taʿẓīm» maʿnālarınadur. Ve bunda murād maʿlūmdur. Ve lafẓ-ı meẕkūr, fetḥ-i dāl ile Fārisīde, güreş ṭutanlaruñ bir maḫṣūṣ luʿbine dirler. Bunda murād sükūn-ı dāl ile maʿnā-yı evveldür ki Fārisīde daḫı müstaʿmeldür. **Bī-şumār**, «bī-ḥisāb» dimekdür. Maʿlūm ola ki ʿilm-i şerīf, ẕātında ne vech memdūḥ nesne oldıġı āyāt u eḥādīṡ ile mübeyyen ü meşrūḥdur. Pes ʿilm-i şerīfi ḥaḳīr görmek kār-ı cühelā vü ḫaṭā-ender-ḫaṭādur. Binā'en ʿaleyh ʿulemāyı taḫfīf ü taḥḳīr küfrdür didikleri bu maʿnāca hüveydādur. ʿİlme tevḳīr ne mertebe lāzım ise ʿulemāyı tevḳīr ke-ẕālik lāzımdur. Nitekim ḥadīṡ-i şerīfde: وقروا علماء امتى فانهم نجوم الارض vārid ve ḥadīṡ-i şerīf-i dīgerde العلماء مصابيح الجنة و خلفاء الانبياء ṣādır olmışdur. Egerçi bu maḳūle ʿulemādan murād ʿilmiyle ʿāmil olan kāmillerdür. Lākin beşeriyyet ḥasebiyle ʿālimden ṣudūr iden günāhuñ ʿafvı ʿilm

berakātına mercūdur. Ve ᶜilm-i şerīf hādīdür. Be-her ḥāl ṣāḥibin ṭarīḳ-ı müsteḳīme cez̠b eyler dimişlerdür. Pes şān-ı ᶜulemā ᶜālīdür. Ḥaḳḳlarında انما يخشى الله من عباده العلماء āyet-i ᶜaẓīmü'ş-şānı kāfī ve daḫı نوم العالم عبادة و نفسهم تسبيح ḥadīs̠-i celīlü'l-ᶜunvānı medḥlerinde vāfīdür. Ḥattā ᶜilm ile tefāḫur, ᶜilmüñ şerāfetinden nāşī memdūḥ ve māl ile tefāḫur māluñ āfetinden nāşī mez̠mūmdur dimişlerdür. Nitekim bu maᶜnāda İbnü Yemīn *ḳıṭᶜa*:

تفاخر بعلمست مر مردرا

نمی شاید از مال فخر آوری

چو دانش نداری تو با مال جاه

بنزدیک دانا ز خر کمتری

diyü buyurmışdur. (...[S271a, Ü266a]...) Ḳaldı ki fī-zamāninā kendi ismini yazamaz olan yaramaz ve eline bir kāġad virseñ me'āline varamaz cāhillerüñ ᶜilmi ḥaḳīr görmesi المرء عدو لما جهله mażmūnından nāşīdür ve ṣūret-i ḥālleri zeyy-i ᶜulemāda oldıġından her birleri ẕātlarında ḫar-ı lā-yefhem iken aᶜlemiyyet daᶜvāsında olması ḳīl ü ḳāl-i bī-meᶜāllerinden nāşīdür. Anlaruñ mübāhātlerine iᶜtimād cā'iz degüldür. Nitekim Ṣā'ib, ᶜimāme-i büzürg ile daᶜvā-yı fażl u fażīlet iden ceheleyi, ṣadāsı bisyār olan günbed-i mücevvefe teşbīh ile ecvef oldıḳların *beyt*:

مخور صائب فريب فضل از عمامۀ بزرک

كه از بی مغزئ كنبد صدا بسيار ميجنبد

beytiyle īmā buyurmışdur. Ve ṣūret-i ḥāllerinüñ zeyy-i ᶜulemāda olmasından kendülere bir fā'ide ᶜā'ide olmaz. Zīrā ṣūret-i bāl ü per ile muṣavver olan mürġuñ, pervāza bī-iḳtidār idigi Kelīm:

اهل صورت هيچ از سامان توانكر نيستند

طائر تصوير پر دارد وليكن بی پرست

beyt-i laṭīfinden āşkārdur. Ve ebkār u efkār ile şāhid-i ᶜilmüñ ᶜıḳd-ı muvāṣalatına ḫarīdārlıġa bī-iḳtidār oldıḳlarında, bāzār-ı ᶜulūmda ᶜarż-ı kālā-yı maᶜārif iden ḫᵛācegān-ı ᶜirfānuñ meclisinden leb-cünbān-ı baḥs̠ murādında olsalar zebānlarında kelāl ü bestegī ẓāhir ve mis̠āl-i lāl olmaları bāhirdür. Nitekim:

زبان جاهلان از لب كشودن بسته ميكردد

صباح عيد دامادی شب مركست عنين را

beyt-i dil-ārāsı bu beyānda kāfīdür. Ve bu maḳūle cehelenüñ nāmları fülān efendi diyü nām-ı ᶜulemā'-i aᶜlām ile hem-nām olmaġuñ bilā-ᶜilm ü ᶜamel fā'idesi olmadıġı:

كرنۀ همكار بانيكان ز همنامی چه سود

يک مسيح ابرء اكمه كرد و ديكر اعورست

beyt-i laṭīfinden hüveydādur. Pes bu mis̠llü cehele, ᶜilmüñ ḳadrini bilmemekden [Ü266b] nāşī kendülerde ḳadr ü vaḳār u iᶜtibāruñ maᶜdūm idigi ehline maᶜlūmdur.

﴿ رنج اندک را بكن غمخواركی ﴾ Azacıḳ olan ᶜillete ġamm-ḫᵛārlıḳ eyle yaᶜnī ᶜilācı ḳaydında ol. **Renc-i endek-rā**, «azacıḳ zaḥmete»; **bü-kon**, żamm-ı bā'-i zā'ide ile emr-i ḥāżırdur; «eyle» dimekdür.

Ġamm-ḫ^{v}āregī, «ġamm yiyicilik» dimekdür. Bu kelime ġuṣṣa maᶜnāsına olan [S271b] ġamm lafẓı ile yiyici maᶜnāsına ism-i fāᶜil olan ḫ^{v}ārende lafẓından muraḫḫam ḫ^{v}ār kelimesinden mürekkebdür. Ḫorende, «ᶜıyāl» maᶜnāsına ism-i fāᶜildür. Ḳaçan bu lafẓdan ᶜalāmet-i ism-i fāᶜilüñ ḥaẕfiyle terkīb-i tavṣīfīde vuḳūᶜı murād olınsa vāv ḥarfinden ṣoñra bir elif ziyādesiyle «ḫ^{v}ār» dinmek ḳavā’id-i muṭṭaride-i Fürsdendür. Ġamm-ḫ^{v}āruñ āḫirinde olan kāf u yā ḥarfleri, ḫ^{v}ācegī ve bendegī kelimelerindeki kāf u yālar gibi edāt-ı maṣdardur. İmdi bir ᶜillet ve zaḥmet-i ḳalīl iken anuñ ᶜilāc u devāsı ḳaydında ol; bunda ne vardur? dime. ᶜİlletüñ küçügi büyügi olmaz.

﴾ ورنه بینی عجز در بیچارکی ﴿ Yoḳsa çaresizlikde ᶜacz görürsin. Yaᶜnī; ṣoñra defᶜinde ᶜāciz ü bī-çāre olursın dimekdür. **V’er ne**, «ve illā» dimekdür ki Türkīde andan «yoḳsa» lafẓı ile taᶜbīr olınur. Maᶜnā-yı murād; eger renc-i ḳalīl içün ġamm-ḫ^{v}ārlıḳ eylemez iseñ; **bīnī**, «görürsin»; **ᶜacz**, «ᶜāciz» dimekdür. Zīrā ᶜacz fetḥ-i ᶜayn ile maṣdar-ı ᶜArabīdür; «żaᶜf u süstlük» maᶜnāsınadur. Nitekim لا تلبثوا بدار معجزة ḥadīs̱-i şerīfinden maᶜnā-yı meẕkūr müstefāddur. Muᶜcize bunda cīmüñ kesri ve fetḥi ile oḳınmaḳ cā’izdür. Maᶜnā-yı şerīf; iktisāb-ı maᶜīşetde ᶜāciz oldıġuñuz beldede iḳāmet eylemeñ dimekdür. ᶜĀciz Fārisīde, güci olmayan ādeme dirler. **Der-bī-çāregī**, «çāresizliḳde» dimekdür. Der, żarfiyyet içündür. Bī-çāre, ᶜāciz ü ġarīb ü bī-kes maᶜnāsınadur. Bī-vāre, mis̱lühūdur. Āḫirine maṣdar-ı edātī olan kāf u yā gelmegile āḫirde olan hā’-i resmiyye ḥaẕf olınmışdur. Baᶜżı nüsḫada bī-çāregī yirine bī-māregī lafẓı gelmişdür. Buña göre maᶜnā; ve illā ḫastelikde ᶜacz görürsin dimek olur. Maᶜlūm ola ki ᶜillet her ne ḳadar az olur ise de defᶜine müdāvā lāzımdur. Ve muᶜālece kişinüñ tevekküline mānīᶜ degüldür. Ancaḳ ᶜilāc, sebeb-i ẓāhir-i şifādur; yoḳsa şāfī-i ḥaḳīḳī Ḫudādur diyü iᶜtiḳād gerekdür. Nitekim:

وللطبيب له فى الطب معرفة

مادام فى اجل الانسان [Ü267a] تأخير

حتى اذا انقضت ايام مدته

حارالطبيب و خانته العقاقير

bu beyānda kāfīdür. ᶜAḳāḳīr, germiyyetlü olan dārū maᶜnāsınadur. İmdi müdāvā mevti dāfīᶜ degül iken ṭabīb, mürācaᶜat-ı eceli gelmeyene göre ᶜilletüñ ziyāde olmaması ve tezāyüd-i ᶜillet ile ᶜibādetden ḳalmaması içündür. Ḥattā bir şehrde ṭabīb-i ḥāẕıḳ bulınmasa ol şehrde iḳāmet cā’iz degüldür. Zīrā [S272a] beden ṣaḥīḥ olmadıḳca ᶜibādet-i kāmilenüñ istiḥṣāli müteᶜassir olur dimişlerdür. Velākin ṭabībde ḥaẕāḳat ü İslāmiyyet şarṭdur dimişlerdür. (...) Nāẓım beyt-i sābıḳı mezīd-i īżāḥ içün buyurmışdur:

﴾ درد سر را کر نجوید کس علاج ﴿ Baş aġrısına eger bir kimse ᶜilāc ṭaleb eylemeye. **Derd-i ser-rā**, «baş aġrısına» dimekdür. Mecmūᶜı fiᶜl-i şarṭ olan ne-cūyedüñ muḳaddem-i mefᶜūlidür. **Ger**, eger kelimesinden muḫaffef edāt-ı şartdur. **Ne-cūyed**, nefy-i istiḳbāl-i müfred-i ġā’ibdür; «istemez» dimekdür. **Kes**, fetḥ-i kāf ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile «kimse» dimekdür. **ᶜİlāc**, ᶜArabīdür; «bir nesneyi zā’il eylemege» dirler; devāda bu mevcūddur. Pes şarṭ-ı meẕkūruñ cezāsı budur ki ẕikr olınur:

﴾ خوف آن باشد که بد کردد مزاج ﴿ Anuñ mizācı kötü olur diyü ḳorḳula. Taṣvīr-i ᶜibāre; ḫavf bāşed ki mizāc-ı ān bed gerded dimekdür. **Ḫavf**, «ḳorḳu» maᶜnāsına mübtedādur. **Bāşed**, «ola» maᶜnāsına

ḫaberdür ki rābıṭadur. **Bed**, «kötü»; **gerded**, «olur» dimekdür. [Ü267b] Maᶜnāsında taḥvīl muᶜteber olan «gerdīden»den müştaḳḳ-ı mużāriᶜdür. Ḥattā ᶜaraba didikleri ālete gerdūn didikleri döndigi içündür. Ve buña teşbīhan felege çarḫ-ı gerdūn dirler. Ve daḫı çarḫ lafẓın ḥaẕf ile felege yalñız gerdūn daḫı dirler. Nitekim:

Anuñçün böyle gerdān oldı gerdūn

Ki añlanmaya ger dānā vü ger dūn

dimişlerdür. İmdi derdsiz ne olacaḳ diyü ᶜadem-i ᶜilāc, bāᶜis̱-i sū'-i mizāc oldıġı beyāna muḥtāc degüldür; gerek ḥaḳīḳaten derd-i ser olsun ve gerek aña beñzer bir keder olsun eᶜammdur. Ḥattā āḫaruñ efsāne-i derd-i serin [S272b] istimāᶜa ẓurefā rıżā virmemişlerdür. Nitekim bir ḫuṣūṣı beyānda muḫāṭaba; "eger ser-i saᶜādeti taṣdīᶜ olmaz ise" diyü iᶜtiẕār meşhūr-ı miyāne-i ṣıġār u kibārdur. Ve bu maᶜnā üzre derd-i ser-i dīgerāndan derd-i ser peydā olacaġın iᶜlānda ve bu mis̱llü nesneyi istimāᶜdan gürīzān olmaġı beyānda ẓurefā-yı şuᶜarādan bir merd-i laṭīf, *beyt*:

کل همان به که بهر حرف نیندازد کوش

ور نه درد سر مرغان چمن بسیارست

buyurmışlardur. Pes eşyā'-i erbaᶜa-i meẕkūreden, ᶜadūdan ḥaẕer ve āteşüñ defᶜine ihtimāmı eks̱er ḳılmaġuñ lüzūmından nāşī şānlarına ihtimām içün nāẓım te'kīd-i mā-sebaḳ ḳaṣdıyle eyidür:

❪ باش از قول مخالف بر حذر ❫ Ḳavl-i muḫālifden ḥaẕer üzre ol. **Bāş**, emr-i ḥāżırdur; «ol» dimekdür. **Ez**, «ᶜan» maᶜnāsınadur. **Ḳavl**, ᶜArabīdür; maᶜrūfdur. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Muḫālif**, ism-i fāᶜil-i ᶜArabīdür. Ḳaldı ki ḳavlüñ muḫālife iżāfeti lāmiyye olur ise muḫālifden murād ᶜadū olmaḳ üzre maᶜnā; ᶜadūnuñ ḳavlinden ḥaẕer eyle ve iᶜtimādından güẕer ḳıl dimek olur. Ve eger iżāfet-i meẕkūr beyāniyye yāḫod mevṣūfuñ ṣıfata iżāfeti ḳabīline ḥaml olınur ise maᶜnā bir kimseye zebān-dirāzlıḳ ile muḫālif söz söylemekden ḥaẕer eyle ki ᶜadāvete bāᶜis̱ olmaya dimek olur. Nitekim Ṣā'ib:

بوی خون می آید از تیغ زبان اعتراض

خرده کیری عاقبت تخم عداوت میشود

diyü buyurılmışdur. Maᶜnā-yı beyt maᶜrūfdur. **Ber-ḥaẕer**, «iḥtirāz üzre ol» dimekdür. Maᶜlūm ola ki kişinüñ ᶜadūsı kendüye eyüsin söylemez. Anuñçün ẓurafādan biri dimişdür, lā:

تلخی از زهر و حلاوت ز شکرمطلوبست

[Ü268a]دشمن آن به که بخوبی نکند یاد مرا

Yaᶜnī; zehrden maṭlūb olan acılıḳ, şekerden maṭlūb olan ḥalāvetdür. İmdi düşmen ise zehrden ᶜibāretdür. Zehrden ḥalāvet ḥāṣıl olmadıġı ḥasebiyle düşmene ol yegdür ki, bizi ḫūbluḳ ile yād eylemeye dimekdür. Düşmānuñ ḥāli böyledür. Hemān Ḫudā şerrlerinden emīn ve kendülerin şāᶜirüñ, Ġanī:

دشمنترا همچو میخ خیمه میخواهم مدام

تن بخاک و سنک بر سر ریسمان بر کردنش

mażmūn-ı icābet-maḳrūnına ḳarīn eyleye, āmīn! Pes ḥāli böyle olan muḫālifüñ sözinden ḥaẕer lāzımterdür. Selāmet, anları söyletmemek ve sözlerine iᶜtimād itmemekdür. Maᶜnā-yı muḥtemele göre

āḫara zebān-dirāzlıḳ ile muḫālif söz söylemek daḫı fenādur. Zīrā “söz sözi getürür” didikleri [S273a] mes̱el üzre, muḫālif söz söyleyen derd-i sere mübtelā vü giriftār-ı ḳayd u belā olmaḳ muḳarrerdür. Kişinüñ selāmeti, ʿömrinüñ ṣu gibi sözsüz güẕer eylemesindendür. Yoḳsa zebān-dirāzlıġı sebebiyle fevvārede ser-nigūnluḳ ile, derd-i ser der-kārdur. Nitekim şāʿirüñ bu maʿnāyı işʿārda, lā:

خوشست عمر كه چون آب بى سخن كذرد

زبان درازئ فواره درد سر دارد

beyt-i laṭīfinüñ me’āli āşkārdur. İmdi ḳavl-i muḫālifden ḥaẕeri ḳable’l-vuḳūʿ taḳdīm-i lāzıme-i ḥālden olmaġın nāẓım eyidür:

﴿ پيش ازآن كز پا در آيى اى پسر ﴾ İy oġul! Andan öñdin ki ẕelīl ü ʿāciz ü mużṭarr olasın. **Pīş ez-ān ki**, «andan muḳaddem ki»; **ez-pā der āyī**, bu kelimāt Fārisīde bu vechile müctemiʿan istiʿmāl olınup, bunuñla miḥnet ü meşaḳḳatde olmaḳdan kināye olınur. Nitekim «ez-pāy üftādī» terkībinde böyledür. Ẓāhiren maʿnāsı «ayaḳdan ṭaşra gelesin» yaʿnī «ẕelīl ü ʿāciz olasın dimekdür. **İy püser**, «iy oġul» dimekdür. Pes nāzımuñ bu beytinden bu mis̱llü ʿāḳıbet-endīş olmaġa naṣīḥat-i işāreti vardur. Nitekim dimişlerdür:

Fā’id(e) itmez görile dest-i teḥassür berhem

Kār-ı evvelde kişi ʿāḳıbet-endīş gerek

﴿ آتش اندک توان كشتن بآب ﴾ Azacıḳ āteşi ṣu ile söndürmek mümkindür. **Āteş-i endek**, «azacıḳ āteşi»; **tevān**, «mümkindür»; **küşten**, żamm-ı kāf-ı ʿArabī ile «depelemek ve helāk itmek» maʿnāsınadur. Pes söndürmekde bu maʿnā mevcūddur. [Ü268b] **Be-āb**, evvelde olan bā’-i meftūḥa sebebiyyedür; küşten lafẓına müteʿallıḳdur. Āb, ṣudur. *Laṭīfe*: Āteşüñ āb ile inṭıfāsında ḥāṣıl olan ṣadā-yı pür-sūz, baʿżılaruñ didigi gibi yalñız āteşüñ veyāḫod yalñız ābuñ degüldür. Belki her birleri ḫilāf-ı cins yollu żıddlarıyla cemʿ oldıḳlarında her birlerinden ḥāṣıl olan sūriş-i şekvā vü feryād-ı bī-cādur.

﴿ واى ازان ساعت كه كيرد التهاب ﴾ Vāy ol sāʿat ki yalıñlanmaḳ ṭuta. Yaʿnī; ol zamān defʿinde ʿacz ü ıżṭırār çekmek der-kārdur dimekdür. **Vāy**, Fārisīdür; vāh ve daḫı vāḫ dirler; ḥayf eylemek maḥallinde müstaʿmeldür. Türkīde daḫı şāyiʿdür. **Ez-ān sāʿat ki**, «ol zamāndan ki» dimekdür. Sāʿat bunda zamāndan ʿibāretdür. Zamān, ānātdan mürekkebdür ve ān maʿlūmdur. **Gīred**, kesr-i kāf-ı ʿAcemī ile «giriften»den müştaḳḳ mużariʿ-i müfred-i ġā’ibdür; «ṭutar» dimekdür. Baʿżı nüsḫada gīr maʿnāsına [S273b] yābed gelmişdür. Yābed, «bulur» dimekdür. **İltihāb**, iftiʿāl bābından maṣdar-ı ʿArabīdür; «od yalıñlanmaḳ ve şuʿlelenmek» maʿnāsınadur. Lehebden me’ḫūẕdur. Leheb, od yalıñıdur. Aña lisānü’n-nār daḫı dirler. Ebū Lehebe ebū leheb tesmiyesi işrāḳ-ı cemāli içündür. İmdi her bir āteşi az iken āb-ı münāsibi ile söyindürmek hengām-ı ḳılletinde āsāndur. Ammā ʿalev-gīr oldıḳda inṭıfā vü iṭfāsı ʿasīr idigi nümāyāndur; gerek nār-ı maḥsūs olsun ve gerek ġayr-ı maḥsūs olan nār-ı ʿadāvet ü nār-ı ġaḍab ve ḫuṣūṣıyle nār-ı ʿışḳ olsun. Ḥattā ʿışḳ āteşiyle eşk-rīz-i çeşm-i ḫūn-bār olan ʿuşşāḳ ḥaḳḳında; “anlar ġarīḳ iken muḥterıḳlardur” dinmişdür. Nitekim *mıṣrāʿ*:

فهل رأيت غريقا و هو محترق

mıṣrāʿı bu maʿnāda kāfī ve Selīmüñ *beyt*:

اکر دریا ز اشکم دم زند آشوب میخواهد

و اکر آتش کند دعوی بآهم چوب میخواهد

beytinüñ mażmūnı bu īmāda vāfīdür. Ḳaldı ki meẕkūr āteşlerüñ az iken iṭfāsına ihtimāmuñ lüzūmı āteş-i ʿışḳ-ı ḥaḳīḳīnüñ ġayrında idigi bī-reybdür. Zīrā:

ʿIşḳ her dilde bulınmaz dil-i dānāda olur

Şeb-çirāġı arama cūda o deryāda olur

ʿIşḳı ṭursun ḳo mecāzī ise de sīneñde

Āb-ı engūr ḫum içre ṭuraraḳ bāde olur

dimişlerdür. Ve āteş-i ʿışḳ ile sūzān olmaḳ ʿuşşāḳuñ muḳteżā-yı şānları oldıġından [Ü269a], gülşen-i ʿışḳ-ı yārda aġyāruñ ʿadem-i iḥtirāḳın ḫār oldıġına nisbet eylemişlerdür. Nitekim Hilālīnüñ *beyt*:

یار ما هرکز نیازارد دل اغیار را

کل سراسر آتشست اما نسوزد خاررا

beyt-i dil-ārāsından maʿnā-yı murād hüveydādur.

Der-Beyān-ı Fürū Ḫorden-i Ḫışm u Ġaḍab ve Ānçi Ez'o Rüsvāyī Ḫīzed

﴿ ای پسر هرکس که دارد چار چیز ﴾ İy oġul her kimse ki dört nesneyi ṭutar.

﴿ چار دیکر هم شود موجود نیز ﴾ Ol dörtden dört āḫar nesne daḫı mevcūd olur. Yaʿnī; dört nesne, dört nesneyi müs̱mir olur. Anlar beyān-ı ātī üzre; cedelden fezāḥat ve ġaḍabdan nedāmet ve kibrden ʿadāvet ve tekāsülden ḥaḳāretüñ ḥuṣūlleridür. Nitekim nāẓım buyurur:

﴿ عاقبت رسوایی آید از لجاج ﴾ Ve ʿinād u lecācdan ʿāḳıbet rüsvāylıḳ gelür. [S274a] ʿ**Āḳıbet**, «encām-ı kār» dimekdür. **Rüsvāyī**, yā'-i s̱āniye maṣdariyyedür. Rüsvāy, «gizlü nesnenün şuyūʿı» maʿnāsınadur ki ʿArabīde fezāḥat ile beyān olınur; Fürs ü Türkde müstaʿmeldür. Lafẓ-ı meẕkūruñ maʿnāsı Ḫᵛāce Kelīmüñ *beyt*:

بکذر ز نام و ننک که رسوایی آورد

پیوسته رو سیاه نکین بهر نام بود

beyt-i rengīninden hüveydādur. Yaʿnī; nām u nengden güẕer eyle ki bu daʿvā rüsvāylıḳ getürür. Nitekim mührüñ hemīşe rū-siyāh oldıġı nām ecli içündür dimekdür. **Āyed**, mużāriʿ-i müfred-i ġā'ibdür; «gelür» yaʿnī «peydā olur» dimekdür. Maṣdarı «āmeden»dür ki gelmek maʿnāsınadur. **Ez-lecāc**, «bī-hūde cedel ü iʿtirāżdan» dimekdür. Pes bī-hūde baḥs̱ ü iʿtirāżdan, rüsvāylıġuñ ḥuṣūli ẓāhirdür. Her ḥālde mülāyemet, ṣāḥibine ġubār-ı kederi dāfiʿ ü selāmetdür. Nitekim Ġanī-i Keşmīrī eyidür *beyt*:

وضع ملایم بود تیغ زبانرا سپر

تیره نسازد نفس آیینهٔ آب را

Yaʿnī vażʿ-ı mülāyemet, cünne-i seyf-i lisāndur. Nitekim āyīne-i āba nefes-i ruṭūbet-perver kes̱āfet ü keder viremez. Ammā āyīne-i meşhūrda, nefesden muġayyer olmaḳ der-kārdur. Zīrā kendüde mülāyemet

yoḳdur dimekdür. İmdi cedel-kārlıḳ bāʿiṡ-i rüsvālıḳdur. ʿĀḳıl olan cedelden dūr ve lecācuñ cevābında sükūt üzre maḥṣūr olur. Nitekim İmām [Ü269b] Şāfiʿī eyidür *ḳıṭʿa*:

اذا نطق السفينة فلا نجبه

و احسن مايكن ذلک السكوت

فان كلمته فرجته عنه

و ان تتركه ذا كمد يموت

Kemed, taḥrīk ile ḥüzn maʿnāsınadur. Ve nerm-lisān olan kimesnenüñ, mücādil ü lecūc olan dürüştān miyānesinde ḫoş-ḥāl ve hem-ḫāneliklerinde selīmü'l-bāl olacağı Selīmüñ *beyt*:

بنرمى با درستان ميتوان ساخت

زبان همخانه دندان ازان شد

beytinden nümāyāndur. Fi'l-ḥaḳīḳa lisān-ı mülāyemeti sebebiyle dendān gibi dürüştānuñ mücāveretiyle bir ḫānede sākin olmışdur.

﴿ خشم را نكند پشيمانى علاج ﴾ Ġaḍaba peşīmānlıḳ ʿilāc eylemez. Yaʿnī; ġaḍabdan ṣoñra nedāmet ḥāṣıl olur; lākin ṣoñ peşīmānlıḳ aṣṣı ḳılmaz dimekdür. **Ḫışm-rā**, «ġaḍaba»; **ne'kned**, nefy-i istiḳbāl-i müfred-i ġā'ibdür; «eylemez» dimekdür. Bunda żarūret-i vezn içün kāf sākin oḳınmalıdur. **Peşīmānī**, āḫirdeki yā'-i maṣdariyye ile maʿnāsı ẓāhirdür. **ʿİlāc**, «devā» maʿnāsına maʿrūfdur. Sābıḳda beyān olındığı üzre icrā'-i [S274b] ġaḍab, bāʿiṡ-i maẓhariyyet-i ġaḍab-ı Rabb oldığından mā-ʿadā encāmında te'essüf-i bī-fā'ide mücerrebdür. İmdi ʿāḳıl olan لعفو عند الاقتدار من علو الاقدار mażmūnıyle ʿāmil olmaludur. Ve ġaḍabdan nāşī ʿibāda düşnāmdār olmaġuñ żararı yene şetm idene rāciʿ idigin beyānda Ṣā'ib:

دهن خويش بدشنام ميالا زنهار

كين زر قلب بهركس كه رهى باز دهد

buyurmışdur. Yaʿnī; kendi dehānuñı düşnām-ı enām ile zinhār telvīṡ eyleme ki ol ḳalb altunı her kime virür iseñ girü saña redd ider dimekdür. Bunda murād maʿlūmdur. Kötü söz ile kötü aḳça yene ṣāḥibinüñdür didikleri meşhūrdur.

﴿ بى كمان از كبر خيزد دشمنى ﴾ Şekksiz kibrden ʿadāvet peydā olur. **Bī-gümān**, «bī-şekk»; **ez-kibr**, «kibr ü ġurūrdan»; **ḫīzed**, mużāriʿ-i müfred-i ġā'ibdür; aṣl «ḳalḳar» maʿnāsınadur. Bunda maʿnā-yı lāzımı «irādesiyle peydā olur» dimekdür. **Düşmenī**, āḫirindeki yā'-i maṣdariyye ile «düşmānlıḳ» dimekdür. Pes kibr ü ġurūrdan ʿadāvet ḥuṣūli ẓāhirdür. Nitekim şeyṭān-ı ʿaleyhi'l-laʿne kibrden nāşī Ādem ʿaleyhi's-selāma ve evlādlarına ilā-yevmi'l-ḳıyām ʿadū olmışdur. Pes kibr, ṣıfat-ı şeyṭāniyyedür; ġavā'ili keṡīredür. İzālesine saʿy itmek gerekdür. Lākin izālesi, esbābını ʿilme mevḳūfdur. [Ü270a] Esbāb-ı kibr yedidür; ilm ü ʿibādet ü neseb ü cemāl ü ḳuvvet ü māl ü etbāʿa maġrūriyyetden nāşīdür. İmdi ʿāḳıl olan evvelen ʿilm-i ḫaşyet ü tevāżuʿ ve niyyet-i ḫāliṣa ile ʿamele maḳrūn olmaġın lüzūmın bilmek gerekdür. Ve ṡāniyen, ʿibādetüñ ḳabūl ve ʿadem-i ḳabūli müteyaḳḳın olmadığın añlamaḳ gerekdür. Ve ṡāliṡen, neseb ile tekebbürlük, ġayruñ kemāliyle teʿazzüz idigin fehm itmek gerekdür. Rābiʿan, cemāl ile tekebbürlük,

ḥayvān gibi ẓāhirine baḳmaḳdur. ʿĀḳıl olan ise bāṭına naẓar ve ṣulb-i pederden raḥm-i māderde ve baʿdehū ḳabre vardıḳda evvel ü āḫirin fikr eylemekdür. Ḫāmisen, ḳuvvet ile kibr cehāletdür. Zīrā birgün ḫastelik ile zā'il olur dimelüdür. Sādisen, māl; sābiʿan etbāʿ ve teḳarrüb-i erbāb-ı cāh ile tekebbürlük ke-ẕālik cehālet idigin añlamaḳ gerekdür. Zīrā kişinüñ ẕātından ḫāricdür. Māluñ iżāʿati ve erbāb-ı cāhuñ ʿazl ile ẕilleti der-kārdur. Ve daḫı kibrüñ ʿalā'imleri vardur. ʿĀḳıl olan ol ʿalāmetleri kendüden ıraġ itmelüdür. Ez-cümle mes̱elā nāsuñ kendüye ḳıyāmına maḥabbet ve verāsında yürimesine meveddet ve terk-i ziyāret-i [S275a] ġayr ve yanına ġayruñ yaḳın oturmasından ʿār itmek ve marīżdan mücānebet ve süprindi dökmekden ve metāʿını eve getürmekden ve ḫaşen es̱vābı giymeden ve bāzārdan ḫasīs ems̱āli nesne almaḳdan ve münāẓarada ḥaḳḳı ḳabūlden imtināʿ u ʿār itmek ve faḳīrüñ daʿvetinden nefret ve ġanīnüñ daʿvetine raġbet ve aḳrānınuñ kendüyi teḳaddüminden s̱iḳlet ḥāṣıl eylemek gibi. Pes bu maḳūle ʿalā'im ile mersūm olan mütekebbirüñ ḥāli maʿlūm ve daḫı لايدخل الجنة من كان فى قلبه مثقال ذرة من الكبر ḥadīs̱-i şerīfi üzre me'āli mefhūmdur. ʿĀḳıl olan bu ṣıfat-ı şeyṭānīden gürīzān olmaludur. Nitekim Ṣā'ib:

ترک کبر و عجب کن تا قبلهٔ عالم شوی

سیرت ابلیس را بکذار تا آدم شوی

dinmişdür. Kibrüñ mūris̱-i ʿadāvet oldığı bunda ẓāhir(dür). Ḳaldı ki eks̱er cāhına maġrūr olan kimesnenüñ başına belā, kibrinden nāşī ve kibr aġlebiyyen kibār maḳūlelerinden fāşī ve ol vechile veḫāmetinde mütelāşī olageldiklerin görenler ve rūzgāruñ ḥālin bilenler kendi ḫāṭırların tesliyetde Nābī:

Düşmen-i maġrūruñ olma saṭvetinden ters-nāk

Peşşe vīrān-sāz-ı maġz-ı naḫvet-i maġrūr olur

diyü buyurmışlardur. Buña göre kibr ü ġurūr, [Ü270b] ṣıfat-ı Nemrūd oldığı ve kibrinüñ belāsın buldığı meşhūrdur. Pes kibrden mücānebet ḫoşdur; mütekebbirüñ her ḥālde yüzi ḳara eli boşdur. (...)

﴿ حاصل آید خواری از کاهل تنی ﴾ Kāhilliḳden ḥaḳāret ḥāṣıl olur. **Ḥāṣıl**, maʿrūfdur. **Āyed**, «gelür»; **ḫ**^{v}**ārī**, yā'-i maṣdariyye ile «ḫorluḳ ve ḥaḳāret» maʿnāsınadur. **Ez-kāhil-tenī**, «keslānlıḳdan» dimekdür. Ez, «min» maʿnāsınadur. Kāhil-ten [S275b] seme ve keslān ve tenbel içün ʿalemdür. Aṣlı terkīb-i tavṣīfī ile ten-i kāhil idi; ʿalemiyyet içün mużāfun ʿileyh olan kāhil lafẓı, mużāf olan ten lafẓınuñ üzerine taḳdīm olınup ve iżāfetden ḳaṭʿ ile kāhil-ten olmışdur. Āḫirindeki yā, maṣdariyyedür. Pes ṭāʿāte keslānlıḳdan ḥaḳāret ḥuṣūli ẓāhirdür. Nitekim şāʿirüñ:

Kişinüñ ḥüsn-i saʿy ü himmetidür

Ẕātına dā'imā viren iclāl

Mühmel ü pāy-māl ü erẕel olur

Saʿy u himmetde kim ider ihmāl

ḳıṭʿa-i dil-ārāsı bu beyānda bāhirdür. Pes keslānlıḳdan ḥaḳāret ḥuṣūlin fehīm olan ṣāḥib-i ṭabʿ-ı selīm, her emre imtis̱āl ile ile maẓhar-ı ʿizz ü iḳbāl olur. Ḫuṣūṣā ki ol şedd-i niṭāḳ-ı imtis̱āl eyledigi emr, evāmir-i İlāhīden ola. Pes ol der-gāhuñ mülāzım-ı evāmir ve müdāvim-i ṭāʿātinüñ saʿyleri żāyiʿ olmadığı Ṣā'ib:

درین درکاه سعی هیچکس ضایع نمی کردد

بقدر آنچه فرمان میبری فرمان روا کردی

beyt-i laṭīfinden [Ü271a] ẓāhirdür. Daḫı و ان ليس للانسان الا ماسعى naẓm-ı münīfinden bāhirdür. Pes nāẓım raḥimehu’llāhü teᶜālā, eşyā’-i erbaᶜa-i meẕkūreyi mezīd-i īżāḥ içün tafṣīline şurūᶜ idüp buyurur:

❴ چون لجوجی در میان پیدا شود ❵ Çünki miyānede muᶜānede peydā ola. **Çun**, «çünki»; **lecūcī**, yā’-i maṣdariyye ile «muᶜānede» maᶜnāsınadur. Zīrā Fārisīde feth-i lām ile lec ve lecūc iki maᶜnāya gelür. Ve biri ᶜināddur ki bu maḳāmda maᶜnā-yı murāddur. Ve biri daḫı depmedür ki aña Fārisīde leked daḫı dirler. Pes lecūcī «ᶜinādlıḳ» dimekdür. **Der-miyān**, «aralıḳda» dimekdür. **Peydā**: Maᶜlūm ola ki erbāb-ı Fürs ḳatında peydā lafẓı pinhān ile ve nihān lafẓı āşkār ile ve hüveydā lafẓı rāz ile ve pūşīde lafẓı bāz ile muḳābillerdür. Lākin gāhī żarūret-i şiᶜrde peydā lafẓı nihān muḳābilinde istiᶜmāl ile «ẓāhir» maᶜnāsına olur. Nitekim bu maḳāmda bu vechile müstaᶜmeldür. **Şeved**, «olur» maᶜnāsına mużāriᶜ-i müfred-i ġā’ibdür.

❴ بنده از شومئ آن رسوا شود ❵ Ḳul anuñ şümluġından rüsvāy olur. **Bende**, «ḳul»; **ez-şūmī-i ān**, «ol inādlıġuñ şe’āmetinden» dimekdür. Şūm, yaramaz yıldızlu ḫayırsız kimseye dirler. ᶜArabīde şīn-ı muᶜcemenüñ żammı ve hemzenüñ sükūnıyle «şu’m»dur ki «yümn»üñ naḳīżıdur. Bunuñla murād; ᶜadem-i muvāfaḳatdur ve Fārisīde müstaᶜmeldür. Āḫirindeki yā maṣdariyyedür; mā-baᶜdine iżāfet ecli içün yādan ṣoñra bir hemze getürilmişdür. Ān, lecūclüge işāretdür. Ve daḫı maᶜlūm [S276a] ola ki teşe’’üm ancaḳ ᶜavretde ve dārda ve feresdedür. ᶜAvretüñ şūmı; ḫulḳı bed ve mehri aġır yāḫod ᶜaḳīm olandur. Dāruñ şūmı; ḍīḳ ve cārı bed olandur. Feresüñ şūmı; ġayr-ı münḳād yāḫod üzerinde ġazā olmayandur. Nitekim İmām Müslim Ṣaḥīḥinde eyidür: روى ابن عمر ان رسوالله عليه‌السلام قال لا عدوى ولا طيره وانماالشؤم فى ثلثة المرءة والفرس والدار bu ḥadīs̱-i şerīfüñ beyānında ᶜulemā buyurmışlardur ki; eşyā’-i s̱elās̱ede olan şūmluḳ ḥükmi ᶜalā-vechi’l-ġalebedür; yoḳsa ḳaṭᶜī degüldür. Ve bu üç nesne ile taḫṣīṣun bi’ẕ-ẕikrüñ ᶜilleti bunlaruñ ṣāḥibine żarar-ı kes̱īr ulaşdıġındandur. Yāḫod bunlara ibtilāda olan şūmluḳdan insāna āfetüñ ḳarīb idigin bilüp bunlardan [Ü271b] müfāraḳat olınmaḳ içündür. Pes nāẓımuñ lecūclügüñ şūmluġından bende rüsvāy olur didigi bu ᶜilletde müşārik olmaġıla şūm lafẓını īrād eylemişdür; te’emmül olına. **Rüsvā şeved**, «rüsvāy olur» dimekdür. ᶜĀḳıl olan rüsvāylıḳdan ḥaẕer eylemek gerekdür. Ḳaldı ki böyle muᶜānidüñ iᶜtirāżına dūçār olana lāzım olan, ᶜadem-i muḳābele ile sükūtdur. Zīrā ayaġuñı ışıran kelbe muḳābele ile pāy-ı kelbi ışırmaḳ ᶜuḳalā işi olmadıġı *ḳıṭᶜa*:

وان سب اياک ذو حفة

فلا ترجعن بمثل عليه

فان غص رجليک کلب فما

لک ان تغص جزاء يديه

didikleri ḳıṭᶜa-i dil-ārādan hüveydādur.

❴ خشم خود را چونکه راند جاهلی ❵ Çünki bir cāhil kendi ġaḍabını icrā eyler. **Ḫışm-ı ḫod-rā**, iżāfetle kendi ġaḍabını dimekdür. **Çun ki**, ᶜillet içündür. **Rāned**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā’ibdür; «sürer» dimekdür. Sürmege icrā lāzım gelmegin, icrā eyler dimek murāddur. **Cāhilī**, yā’-i vaḥdet ile «bir cāhil»

dimek olur. Cāhil lafẓını īrādda, ġaḍabını icrā eylemek cühelā kārıdur; ġaḍabnāk olan her ne ḳadar ᶜālim daḫı olur ise maᶜnāda maᶜrifetden ᶜārīdür dimege işāret vardur.

﴿ جز پشیمانیش نبود حاصلی ﴾ Aña peşīmānlıḳdan ġayrı bir ḥāṣıl olmaya. **Cüz peşīmānīş**, «aña peşīmānlıḳdan ġayrı» dimekdür. Āḫirinde olan şīn, żamīr-i ġā'ibdür; ġaḍabın sā'ıḳ olan cāhile rāciᶜdür; **nebved** fiᶜlinüñ āḫirine merbūṭdur. Taᶜbīr «ne-buvedeş»; «aña olmaya» dimekdür. **Ḥāṣılī**, yā'-i vaḥdet ile «bir fā'ide» dimekdür. Pes ṣoñ peşīmānlıġuñ bī-fā'ide idigi meşhūrdur.

﴿ هرکه کرد از کبر بالا کردنش ﴾ Her kim ki kibrden nāşī boynunı yüksek eyledi. **Her ki**, «her kim ki»; **kerd**, fetḥ-i kāf-ı ᶜArabī ile māżī-i müfred-i ġā'ibdür. [S276b] «eyledi» maᶜnāsınadur. **Ez-kibr**, «kibrden nāşī» dimekdür. **Bālā**, bunda «yüce» maᶜnāsınadur. Ve bundan mā-ᶜadā dört maᶜnāya gelür. Biri, ḳadd ü ḳāmet ve biri farḳ-ı ser ve biri güzel ve biri yedek at maᶜnālarınadur. **Gerdeneş**, «boynını» dimekdür. Gerden, boyundur. Āḫirindeki şīn, żamīrdür; her ki lafẓınuñ medlūline rāciᶜdür.

﴿ دوستان کردند آخر دشمنش ﴾ [Ü272a] Anuñ dostları āḫir-i kār düşmen olurlar. **Dostān**, cemᶜdür; müfredi dostdur. Mıṣrāᶜuñ āḫirindeki şīn, dostān lafẓınuñ āḫirine merbūṭdur. Taᶜbīr dostāneş; maᶜnāsı «anuñ dostları» dimekdür. **Kerdend**, mużāriᶜuñ cemᶜ-i ġā'ibidür; «olurlar» dimekdür; maṣdarı taḥvīl ü ṣayrūreti müşᶜir olan «gerdīden»dür. **Āḫir**, «encāmında» dimekdür. **Düşmen**, maᶜrūfdur. Pes kibr ile gerden-efrāz olanuñ dostları, dostluġı düşmānlıġa taḥvīl ile her ṭarafdan üzerine hücūm eylemek Şeyḫ Saᶜdīnüñ:

هرکه از کبر کردن اندازد
دشمن از هر طرف برو تا زد
سعدی افتاده است و آزاده
کس نیاید بجنک افتاده

ḳıṭᶜa-i nāzükinden hüveydā vü beyān-sāzdur.

﴿ کاهلی را هرکه سازد پیشهٔ ﴾ Her kim ki keslānlıġı ᶜādet düzer. **Kāhilī-rā**, «kāhillıġı» dimekdür. **Her ki**, «her kim ki»; **sāzed**, «düzer» yaᶜnī «eyler» dimekdür. **Pīşe'i**, hemze-i vaḥdet ile «bir ᶜādet ü ṣanᶜat» dimekdür. Pes bu kelimeyi īrādda, keslānlıġı muᶜtād eylemeyüp, lā-ᶜan-ᶜḳaṣdin kendüden kehālet ṣudūr idene bu maᶜnāca kāhil dinmege işāret vardur. Ammā keseli muᶜtād idinen:

﴿ آید از خواری بپایش تیشهٔ ﴾ Ḥaḳāretden anuñ ayaġına bir tīşe gelür. Yaᶜnī; rezīl ü ẕelīl ve ḫor u ḫacīl olur dimekdür. Ḥaḳāret-i meẕkūr ḥaḳāret-i dāreynden eᶜammdur. **Āyed**, «gelür»; **ez-ḫᵛārī**, «ḥaḳāretden»; **be-pāyeş**, «ol kāhilüñ ayaġına»; **tīşe'i**, hemze-i vaḥdet ile «bir keser ve balta veyā külüng» dimekdür. Murād; kārı kesād ve ḥāli pür-fesād olur dimekden kināyedür. Bu taᶜbīr Türkīde daḫı vardur. Nitekim "fülān fülān ḫuṣūṣda fülānuñ ayaġına balta oldı" yaᶜnī revācına maᶜnī oldı dirler.

﴿ خشم خودرا کر فرو نخورد کسی ﴾ Eger bir kimse kendi ġaḍabını aşaġı yutmaya. Yaᶜnī kaẓm-ı [Ü273a][23] ġayż eylemeye dimekdür. **Ḫışm-ı ḫod-rā**, iżāfetle «kendi ġaḍabını» dimekdür. **Ger**, egerden muḫaffef edāt-ı şarṭdur. **Fürū**, fā'nuñ ve rā'-i mühmelenüñ żammeleriyle ve vāv ile «aşaġı» dimekdür.

Laṭīfe: Fürū lafẓı Fārisīde ḳaçan ten lafẓı ile mürekkeben isti‘māl olınup fürū-ten dinse tevāżu‘ ma‘nāsına olur. Ve ḳaçan [S277a] dāşte lafẓı ile mürekkeb olup fürū-dāşt dinse maḳāmāt-ı mūsiḳīde āḫir-i neġamāt murād olınur. Maḳāmāt-ı mūsiḳīde uṣūl dörtdür: Rāst ve ‘Irāḳ ve Zīr-efkend ve Iṣfehāndur. Rāstuñ daḫı fer‘i ikidür; biri Zengule ve biri ‘Uşşāḳdur. Ve ‘Irāḳuñ daḫı fer‘i ikidür; biri Māye ve biri Būselikdür. Ve Zīr-efkendüñ daḫı fer‘i ikidür; biri Büzürg ve biri Rehāvīdür. Ve Iṣfehānuñ daḫı fer‘i ikidür; biri Ḥuseynī ve biri Nevādur. Her iki fer‘den bir āvāz mütevellid ve münşe‘ıb olur. Mes̱elā Māye ile Būselikden Ḥıcāz tevellüd ider. Tafṣīl-i şu‘beler Risāle-i Mūsiḳīde ṭaleb olına, kez̠ā-fī-Ferheng. **Ne'ḫvred**, nūn-ı nāfiyenüñ fetḥi ve żarūret-i vezn içün ḫā'-i mu‘cemenüñ sükūnıyle nefy-i istiḳbāl-i müfred-i ġā'ibdür. Ve bu maḳāmda fi‘l-i şarṭdur; «yimez ise» dimekdür. **Kesī**, fi‘l-i mezbūruñ fā‘ilidür. Yā'sı vaḥdet içündür; ma‘nā «bir kimse» dimekdür.

﴿ عاقبت بيند پشيمانى بسى ﴾ ‘Āḳıbet niçe peşīmānlıḳ görür. **‘Āḳıbet**, ma‘lūmdur. **Bīned**, mużari‘-i müfred-i ġā'ibdür; «görür» dimekdür. **Peşīmānī**, yā'-i maṣdariyye ile «peşīmānlıḳ» dimekdür. **Besī**, āḫirindeki yā'-i nisbī ile «niçe» dimekdür. Nitekim «besā» kelimesinde elif, nisbet içündür. İmdi ġaḍabuñ icrāsınuñ encāmı peşīmānlıḳ oldığı ma‘lūm ve ṣoñ peşīmānlıġuñ ‘adem-i fā'idesi meczūmdur.

﴿ هركه او افتاده و تن پرورست ﴾ Her kim ki o üftāde ve ten besleyicidür. Ya‘nī kāhil ve tenbellik ile yan gelüp ekl ü şürb ile vücūd besleyici dimekdür. **Her ki**, «her kim ki»; **o**, żamīrdür «o kimse» dimekdür. **Üftāde** ve hemzesiz fütāde ve vāv ile ūftāde bir ma‘nāyadur; «düşmiş» dimekdür. ‘Āşıḳ ma‘şūḳınuñ düşküni oldığı içün "fülān fülānuñ ‘āşıḳıdur"diyecek maḥallde "üftādesidür" dirler. **Vü(vāv)**, ‘aṭf içündür; mā-ba‘dini mā-ḳabline ‘āṭıfdur. **Ten-perver**, terkīb-i tavṣīfīdür; «vücūd besleyici» dimekdür. Bundan murād; «ekl ü şürbe [Ü273b] muvella‘» dimekdür. **(E)st**, edāt-ı ḫaberdür, «est»den muḫaffefdür.

﴿ نيست انسان كمتر از كاو و خرست ﴾ İnsān degüldür; öküz ve eşekden kemterdür. **Nīst**, aṣl ma‘nāsı «yoḳdur» dimek idi. Bunda me'āl ḥasebiyle «degüldür» dimekdür. **İnsān**, ma‘rūfdur; «benī-Ādem» dimekdür. **Kemter**, «eksikrek» ya‘nī «ziyāde eksik ve bī-ḳadr» dimekdür. Mıṣrā‘uñ āḫirinde olan edāt-ı ḫaber bu kelimenüñ āḫirine merbūṭdur. Ta‘bīr «kemterest» dimekdür. **Ez**, «min» ma‘nāsınadur. **Gāv**, kāf-ı ‘Acemī ile «ehlī olan öküz»e dirler; işe yaramaḳ şarṭıyle. Zīrā çiftden ḳaçan [S277b] öküze Fārisīde «berze-gāv» dirler. İmdi kāhil olan, çiftden ḳaçan öküz gibi olmaġın işe yarayan öküzden ve yük çekici merkebden kemter oldığına bunda işāret vardur. **U(vāv)**, ‘aṭf içündür. **Ḫar**, ehlī olan eşekdür. Yabānīsine «gūr» dirler. Pes merkeb her ne ḳadar bī-idrāk u şu‘ūr ise yük çekdigi ḥasebiyle maḳbūldür. Nitekim Sa‘dī:

مسكين خر اكرچه بى تميزست

چون بار كشد همى عزيزست

beyt-i laṭīfi bu ma‘nāda kāfīdür. Ammā tenbel-ten olan kāhil, ḫardan kemter oldığı bu beyānda ẓāhir ve fehīme vāfīdür.

---

[23] Ü272b boştur.

Der-Beyān-ı Çār Çīz Ki Beḳā Ne-Dāred

﴿ چار چیز ای خواجه کم دارد بقا ﴾ İy ḫᵛāce! Dört nesne az beḳā ṭutar. Yaᶜnī; bī-beḳā ve serīᶜu'z-zevāldür. **Çār çīz**, «dört nesne»; **iy**, kelime-i nidādur. **Ḫᵛāce**, Ferheng-i Şuᶜūrīnüñ beyānı üzre; «ḫudāvend-i ḫāne ve ṣāḥib-i māl ve vezīr ü ḥākim ve şeyḫ» maᶜnālarınadur. Ve Sūdīnüñ Şerḥ-i Ḥāfıẓda beyānınca «efendi» dimekdür. Ve baᶜżı ehl-i luġatüñ ᶜindinde ḫurūs ve hüdhüd tācına dirler. Binā'en ᶜaleyh taᶜẓīm ḳaṣdıyle ᶜazīz olan kimseye ḫᵛāce taᶜbīr iderler. Nitekim şāhānuñ ve küberānuñ ḥarem-serāy-ı devletlerinde ḫādim olana ḫᵛāce-serā dirler. Pes bu maḳāmda maᶜnā-yı mülāyim ẓāhirdür. **Kem**, «eksik»; **dāred**, «ṭutar»; **beḳā**, «devām» maᶜnāsınadur.

﴿ کوش دار ای مؤمن میمون لقا ﴾ İy güzel liḳālu mü'min! Ḳulaḳ ṭut. Yaᶜnī; istimāᶜ eyle. **Gūş dār**, «ḳulaḳ ṭut»; **iy**, ḥarf-i nidādur; münādāsı **mü'min**dür ki maᶜnāsı maᶜrūfdur. **Meymūn-liḳā**, baᶜżı nüsḫada nīkū-liḳā vāḳıᶜdur. Nüsḫateyne göre maᶜnā birdür. Murād; mü'mini eyü yüzlülük ile tavṣīfdür. Liḳāsı meymenetlü ve eyü dimek; ru'yeti ḫoş dimekdür. Eşyā'-i erbaᶜa-i [Ü274a] āti'l-beyanuñ biri cevr-i sulṭāndur; ve biri ᶜitāb-ı dostān ve biri maḥabbet-i nisvān ve biri meveddet-i nādān-ı nā-cinsāndur. Pes bu tertīb üzre nāẓım beyān idüp buyurur ki:

﴿ جور سلطانرا بقا کمتر بود ﴾ Sulṭān-ı ẓālimüñ cevrine beḳā ziyāde eksik ola. Zīrā ẓālim tīz mużmaḥill olmaġıla ẓulmi daḫı bī-beḳā olur dimege mebnīdür. Nitekim *mıṣrāᶜ*:

Ẓālimüñ ẓulmine baḳma ᶜömrinüñ noḳṣānıdur

dirler. Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemüñ ḥadīs̱-i şerīfi manṭūḳınca ẓulm iden ṣanevber şecerine müşābihdür ki bir kerre yıḳıldıḳda bir daḫı ṭoġrılamaz ve yirinde nihāl-i [S278a] tāze şıġvası bitmez. Amma maẓlūm sünbüle gibidür; hevā ile egilüp yene ṭoġrılur dinmişdür. Ḫulāṣa ẓālimüñ devleti serīᶜu'z-zevāldür ve ḳabża-i intiḳāmdan ḫalāṣı muḥāldür. Nitekim ان‌الله تعالى ليملى للظالم اذا اخذ لم يفلته ḥadīs̱-i şerīfi bu maᶜnāya dālldür. (...) Pes bu meżāmīn-i rengīn üzre üftādegāna ẓulm eyleyen ẓālimān-ı ser-keşānuñ şermende ve serīr-i devletden efkende olacaġı ve kendünüñ zevāliyle zülminüñ bī-beḳālıḳ bulacaġı nümāyāndur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

ظلم بر افتادکان شرمندکی می آورد

سرکشان سر پیش اندازند چوکان زدن

beyt-i laṭīfiyle müberhendür.

﴿ پس عتاب دوستان خوشتر بود ﴾ Pes dostlaruñ ᶜitābı ḫoşter ola. **Pes**, fetḥ-i bā'-i ᶜAcemī ile bunda «ṣoñra» maᶜnāsınadur. **ᶜİtāb**, bunda kesr-i ᶜayn-ı mühmele ile ᶜArabīdür; «ġaḍab ṭarīḳıyle ḫiṭāb ve incinecek yirlerin añmaḳ» [Ü274b] maᶜnāsınadur. Ammā ḳaçan żamm-ı ᶜayn ile olsa, Fārisīde ḫārā didikleri ḳumāşuñ muḫteriᶜi olan şaḫşuñ ismidür. Nitekim ḫārānuñ mevcdār u laṭīfine «ḫārā-yı ᶜUtābī» dirler. **Dostān**, cemᶜdür; müfredi «dost»dur. **Ḫoşter**, edāt-ı tafḍīl ile «ḫoşraḳ»; **buved**, «ola» dimekdür. Pes dostān ṭarafından olan ᶜitāba daḫı beḳā olmadıġı hüveydādur. Ḥattā *mıṣrāᶜ*:

Yārdan cevr ü cefā luṭf (u) keremden yegdür

dimişlerdür. Nitekim ضرب الحبيب زبيب meṡeli bu maᶜnāya şāhiddür. Ḫulāṣa dostuñ dosta ᶜitāb u ḫiṭābı tenbīh ü te’dīb ile daᶜvā-yı maḥabbet [S278b] żımnında olur. Ol ise māye-i devlet ü ser-māye-i saᶜādetdür. ᶜİtāb-ı dostāndan mütemādī muġberr olan dost degüldür. Zīrā her binā ḫalel-pez̲īr olur, lākin binā-yı maḥabbet her bār üstüvārdur. Nitekim:

خلل پذیر شود هر بنا که می بینی

مکر بنای محبت که خالی از خللست

dimişlerdür. Ve nitekim sābıḳda:

ز دوست دوست نرنجد هیچ تعقیری

اکر برنجد او کوید که دوستم غلطست

beytiyle tafṣīl-i ḥāl-i dostān olınmışidi.

﴾ دیکر ان مهری که باشد از زنان ﴿ Daḫı ol bir sevgi ki ᶜavretlerden ola. **Dīger**, «daḫı»; **ān mihrī**, «ol bir maḥabbet» dimekdür. Mihr, kesr-i mīm ile «maḥabbet» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki yā vaḥdet içündür. Bu maḳāmda yā’-i vaḥdet ityānında olan nükte-i daḳīḳa ḫafī degüldür. **Ki**, rābıṭadur. **Bāşed**, temennī vü tereccī içündür; «ola» dimekdür. Bunda daḫı nükte-i laṭīfe vardur. **Ez-zenān**, «ᶜavretlerden» dimekdür. Zenān, cemᶜdür ve müfredi «zen»dür.

﴾ بی بقا چون صحبت ناجنس دان ﴿ Ṣoḥbet-i nā-cins gibi anı bī-beḳā bil. **Bī-beḳā**, «devāmsız»; **çun ṣoḥbet-i nā-cins**, «ḫılāf-ı cinsüñ ṣoḥbeti gibi» dimekdür. Çun, edāt-ı teşbīhīdür. Ṣoḥbet, bunda dostluḳ maᶜnāsınadur. Nā-cins, ḫılāf-ı cins dimekdür. Maᶜlūm ola ki her cinsüñ z̲evḳı kendi cinsiyledür. Ve cins iki ḳıṣmdur; biri ḥasen ve biri ḳabīḥdur. Ve bu ḳısmeyne müsteᶜıdd ḳısm-ı s̲ālis̲ vardur. Lākin merdūddur. Ḳısm-ı evvel maᶜnen ve ṣūreten hem-cins olandur. Meṡelā, hem-cins olan iki ᶜālim kimseler gibi. Ḳısm-ı s̲ānī; maᶜnen cinsligi, ṣūreten ḫılāf-ı cins olandur. Meṡelā, iki ᶜālimüñ birisi zeyy-i ᶜulemāda olmayup şekl-i ᶜavāmda olmaḳ gibi. Bundan her ne ḳadar z̲evḳ ḥāṣıl olur ise de ḳabīḥdür dimişlerdür. Ammā her vechile bī-z̲evḳ ve bi’l-külliyye merdūd olan ḳısm-ı s̲ālis̲ ṣūretā cinsligi, maᶜnen nā-cins olandur. Meṡelā, nān şeklinde zehr ve iḥsān şeklinde ḳahr ve insān hey’etinde ḥayvān ve ehl-i ᶜirfān ṣūretinde olan nā-dān emṡālleri gibi. Pes nāẓımuñ “dostluġında devām yoḳdur” didigi nā-cinsden murād; [Ü275a] merdūd olan ḳısm-ı s̲ālis̲üñ mā-ṣadaḳları olmaḳ ẓāhirdür. Zīrā maᶜnāda vü ṣūretde ḫılāf-ı cins ancaḳ ḥayvanātda bulınur. Ḥayvān ile ise ṣoḥbetüñ maᶜnāsı yoḳdur. Belki ḥayvān ile dostluḳ, merdūd olan nā-cinsüñ ṣoḥbetinden [S279a] ḫoş olmaġa bunda nükte aramaḳ ḳābildür. İmdi ādemüñ hem-ṣoḥbeti maᶜnen ve ṣūreten hem-cins gerekdür ki ol ṣoḥbetde devām ile z̲evḳ-ı tāmm bulına. Ve baᶜdehū feḳaṭ maᶜnen hem-cins ile ṣoḥbet yene mānıᶜ degüldür. Ammā feḳaṭ ṣūretde müşāhebet olanuñ ṣoḥbetinde ṣafā vü beḳā olmaz. Zīrā yalñız ṣūretde müşāhebetüñ lez̲z̲eti ᶜāriyetdür ve encāmı ṭarafeyne s̲iḳlet-i nefretdür. Nitekim ṣayyāduñ ṣūrī olan ṣafīrine firīfte olan mürġ-ı nā-murād, kendi cinsinüñ ṣadāsı ẓannıyle gelüp giriftār-ı dām-ı ṣayyād nefretden nāşī ıżṭırāb ile feryād ider. Ve daḫı serābuñ ṣūretā āba müşāhebetinden nāşī, teşneye ibtidā’-i ru’yetde bir z̲evḳ gelür. Ammā teᶜayyün oldıḳda serābda maᶜnā-yı şarāb olmadıġın bilüp andan müteneffir olur. Ḥattā ṣūretā şeyḫ olan kez̲z̲āb u müddeᶜī-i nā-ṣavāblar daḫı كسراب بقيعة

يحسبه الظمان ماء حتى اذا جاءه لم يجده شيئا ḳabīlindendür. Zīrā āb-ı ḥayāt-ı ḥaḳīḳīnüñ ṭullābına, anlar serāb-ı cehl ü ḍalāl iken şarāb gibi görinüp, encāmında ṭāliblerin vādī-i ḥayretde ᶜaṭşān u fütāde-i berārī-i ḫıẕlān itmeleriyle ṣoḥbetlerinde devām u s̱ebāt bulınmaz. Mihr ü maḥabbet-i ṭā'ife-i nisvān daḫı böyledür. İmdi mihr-i zenān ve maḥabbet-i nā-dāna ᶜadem-i iᶜtimād elzem ve ṣoḥbeti, kemāl-i ittiḥādüñ olan hem-cinsüñ ile iᶜtiyād eylemek ehemmdür. (...) İmdi ṣoḥbet-i nā-cinsüñ ḥāli böyle olınca kendüye müşābih olan mihr-i zenānuñ ḥāli [Ü275b] müstaġnin ᶜani'l-beyāndur. Ve tafṣīli beyān-ı ātīden inşā'a'llāh ᶜıyān olur. Pes nāẓım, mezḳūr çār çīzüñ baᶜde'l-icmāl tafṣīline şurūᶜ idüp buyurur ki:

﴿ با رعيت چون كند سلطان ستم ﴾ Reᶜāyāya çünki sulṭān ẓulm eyleye. **Bā-raᶜıyyet**, «raᶜıyyeye» dimekdür. Raᶜıyyet, maᶜrūfdur. **Çun**, «çünki»; [S279b] **koned**, «ider»; **sulṭān**, ve vükelāsı bir ḥükmdedür. **sitem**, kesr-i sīn-i mühmele ile bunda «ẓulm ü teᶜaddī» maᶜnāsınadur. Ve gāhī, görüp bilmek ve ḳaṣd maᶜnālarına olur.

﴿ مرو را باشد بقا در ملك كم ﴾ Ol sulṭān içün mülkde beḳā az ola. **Mer'verā**, mer o-rādan muḫaffefdür. Mer, taḥsīn-i lafẓ içün zā'iddür; o-rā, «o sulṭān içün» dimekdür. **Bāşed beḳā**, «beḳā ola»; **der-mülk**, «mülkde» dimekdür. Der, żarfiyyet içündür. Mülk, żamm-ı mīm ile «bir kimsenüñ taṣarrufında olan nesne»ye dirler. Bu maḳāmda ᶜArabīdür. Zīrā Fārisīde bir nevᶜa ḳara dāne ve mercümege ve teḥıyyet ü selāma da mülk dirler. **Kem**, «eksik» maᶜnāsınadur. Bunda murād, maᶜnā-yı mecāzī ile «az» dimekdür. Ḫulāṣa "maẓlūmuñ āhı indirür şāhı» didikleri mes̱el üzre āh-ı serd-i żuᶜafā, mülk ü salṭanatuñ zevāline sebeb idigi hüveydādur. Nitekim Ḥamīdī eyidür *ḳıṭᶜa*:

دل جمعى پريشان ميشود از حرف بيجايى

نمى بينى كه مرگ چراغ از يک نفس باشد

بر آرد از دماغ ظالمان آه ضعيفان دود

همان در كلۀ نمرود اواز مكس باشد

intihā. Ve nāẓımuñ bu beytinde ثبات الملك فى العدل mażmūnına mefhūm-ı muḫālif ḳāᶜidesince īmā vardur.

﴿ كرترا از دوستان آيد عتاب ﴾ Eger saña dostlardan ᶜitāb gele. **Ger**, edāt-ı şarṭdur. **Tu-rā**, «saña»; **ez-dostān**, «dostlardan»; **āyed**, fiᶜl-i şarṭdur; «gele» dimekdür. **ᶜİtāb**, maᶜrūfdur.

﴿ كم بقا باشد چو خط بر روى آب ﴾ Vech-i mā üzre yazu gibi devāmsız ola. **Kem beḳā**, «devāmsız»; **bāşed**, «ola»; **çu ḫaṭṭ ber-rūy-ı āb**, «vech-i mā üzre olan yazu gibi» dimekdür. Ḫaṭṭ, bunda yazu maᶜnāsınadur. Evvel-i ḫaṭṭāṭ ḥażret-i İdrīs ᶜaleyhi's-selāmdur. Ve ḫaṭṭ-ı Kūfīyi ᶜArabiyyeye iḫrāc iden İbnü Muḳledür ki mulūk-i pīşīn iltifāt iderler idi. Pes ḥüsn-i ḫaṭṭ ẓuhūrından ṣoñra [Ü276a] ḫaṭṭāṭ İbnü Eyyūbdur ki taᶜrīb-i ḫaṭṭı ziyāde eyledi. Baᶜdehū Yāḳūt-ı ḫaṭṭāṭ gelüp fenn-i ḫaṭṭı tekmīl eyledi. Ḳaldı ki bir şey'üñ sürᶜat-i zevālin beyānda ᶜArab كالمشق فى الهوا ve daḫı كالخط على وجه الماء ile taᶜbīr eyledikleri, gerek hevāda ve gerek vech-i mā'da ḥurūfuñ ᶜadem-i tecessümine binā'endür. Nāẓımuñ bu taᶜbīri ke-ẕālikdür ki dostdan ẓuhūr-yāfte olan ᶜitāb mānend-i ḫaṭṭ-ı ber-rūy-ı ābdur. Ve ḫaṭṭuñ ṣu üzerinde ᶜadem-i tecessümi bī-irtiyābdur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ:

در دل صاف نماند اثر تیغ زبان

زخم [S280a] این آینه چون آب بهم می آید

beyt-i laṭīfinden maʿnā-yı meẕkūrı īmā vardur.

﴿ چون بناجنسان نشيند آدمى ﴾ Çünki bir ādem ḫılāf-ı cinsler ile oturur. **Çun**, «çünki»; **bi-nā-cinsān**, evvelde olan ḥarf-i bā muṣāḥabet içündür; maʿnā «nā-cinsler ile» dimekdür. Nā-cins maʿrūfdur. **Nişīned**, mużariʿ-i müfred-i ġā'ibdür; «oturur» dimekdür; masdarı «nişesten»dür. **Ādemī**, yā'-i vaḥdet ile «bir ādem» dimekdür. Yā'-i nisbete ḥaml daḫı muḥtemeldür. Bunda nāẓımuñ ādemī ẕikrinde, nā-cins olan muṣāḥibi ḥayvān menzilesine tenzīle īmā vardur. Zīrā ḥayvān insānuñ, tafṣīl-i sābıḳ üzre gūyā ḫılāf-ı cinsidür.

﴿ كمترک بيند از ايشان همدمى ﴾ Anlardan iş ve muṣāḥıblıġı ziyāde eksik görür belki hīç hem-demlik görmez dimekdür. **Kemterek**, āḫirindeki kāf-ı taṣġīr ile maʿnā «ziyāde azacıḳ» dimekdür. **Bīned**, «görür»; **ez-īşān**, «anlardan» dimekdür. Ez, «min» maʿnāsınadur. Īşān, żamīr-i ġā'ibün cemʿidür; nā-cinsāna rāciʿdür. **Hem-demī**de, yā maṣdariyyedür. Hem-dem «iş ve muṣāḥib» maʿnāsınadur. Bunda murād; anlaruñ ṣoḥbetlerinde vefā yoḳdur dimekdür. Ādemüñ hem-ṣoḥbeti ise vefādār gerekdür. Nitekim:

مشو هممشرب و هم بزم زنهار

بآن کس که نمی باشد وفادار

dimişlerdür. Hem-meşreb, evżāʿ u eṭvār u aḫlāḳda muvāfıḳ olana dirler. Hem-bezm, hem-meclis dimekdür. Pes nāẓım bu beyti iṡbātda temṡīl ṭarīḳıyle:

﴿ زاغ چون فارغ ز بوى كل بود ﴾ Zāġ çünki gül ḳoḳusından fāriġ ola. **Zāġ**, Fārisīde «ḳarġa» dimekdür ki ʿArabīsi «ġurāb»dur. Bunda murād budur. Zīrā Fārisīde yayuñ kiriş geçdigi yire daḫı dirler. Ve mūsiḳīde [Ü276b] bir laḥndur. Ve ʿArabīde meyl maʿnāsına gelür. Nitekim ما زاغ البصر ḳavlinde «mā-sivāya naẓarı meyl itmedi» dimekdür. Ve daḫı زاغ الشمس ḳavlinde مالت الشمس الى الزوال dimekdür. **Fāriġ**, «boş bir işden tārik» maʿnāsınadur. **Zi-būy-ı gül**, iżafetle «gül ḳoḳusından» dimekdür. Zi, ḥarfi ez kelimesinden muḫaffefdür; «ʿan» maʿnāsınadur. Būy, ḳoḳu maʿnāsınadur. İżāfetüñ ġayrında āḫirindeki yāyı ḥaẕfile bū daḫı dirler. Gül, bunda meşhūr u maʿrūf olandur. Ve her çiçege gül dirler; taʿyīni mużāfun ileyhi iledür. Meṡelā gül-i zanbaḳ ve gül-i nesrīn gibi. Ve gāhī istiʿāre tarīḳı ile şerāre-i āteşe ve çerāġa daḫı gül dirler. Nitekim:

برک میریزد ز کل دائم خزان خواهد رسید

میهمان آید بخانه چونکه کل بارد چراغ

beytinde mıṣrāʿ-ı [S280b] evvelde gül-i meşhūr ve mıṣrāʿ-ı ṡānīde şerāre murāddur. **Buved**, «ola».

﴿ نفرتش از صحبت بلبل بود ﴾ Bülbülüñ ṣoḥbetinden aña nefret ola. Zīrā beynlerinde cinsiyyet yoḳdur dimekdür. **Nefreteş**, «aña nefret» dimekdür. Ve nefret, ṭabʿuñ bir nesneden ikrāhına dirler. Āḫirindeki şīn żamīrdür; zāġa rāciʿdür. **Ez-ṣoḥbet-i bülbül**, «bülbülüñ ṣoḥbetinden» dimekdür. Bülbül, elsine-i ṡelāṡede ṭayr-ı meşhūr maʿnāsınadur. Ve Fārisīde bübüle hezār daḫı didikleri kütüb-i luġātde mesṭūrdur. Lākin İbnü Kemāl, Deḳā'iḳu'l-Ḥaḳā'iḳ nām kitābında *beyt*:

صد هزاران گل شکفت بانگ مرغی بر نخواست

عندلیبان را چه پیش آمد هزارانرا چه شد

beytini īrād idüp, hezār-ı evvel «biñ»dür; hezār-ı s̱ānī «bülbüle beñzer bir ḳuş»dur. Ve ol ḳuş bülbülüñ ġayrı idigine bu beyt şāhid iken, Baḥru'l-Ġarā'ib ṣāḥibi ikisin birbirinden farḳ itmeyüp ġalaṭa düşmişdür, intihā. Ammā Ferheng-i Şuᶜūrīnüñ ıṣṭılāḥ-ı Fürsde "چون آخر حرفست در ابجد āḫir-i ḥarf-i ebced hezārdur ve hezārdan bülbül murād olınur" diyü beyānı, kütüb-i luġātuñ ve Baḥru'l-Ġarā'ib ṣāḥibinüñ kelāmların te'yīd ider, fe'fhem. **Buved**, «ola» dimekdür. Evvelen zāġuñ bülbülden nefretinüñ beyānı şöyledür ki; iki āşnānuñ ṣoḥbetine sebeb hem-zebānlıḳdur. Hem-zebānlıḳ eks̱er-i zamāna göre şarṭdur. Zīrā aṣl-ı maḥremiyyet cān u dilüñ ᶜālem-i ezelde teᶜārüflerinden nāşīdür. Nitekim الارواح جنون مجندة آه bu maᶜnāda şāhiddür. Ve keyfe lā ki, iki hem-zebān [Ü277a] olmayan kimesneler hem-dil oldıḳda birbirlerine maḥrem ü muḥibb olurlar. Mes̱elā, sāde Türk ile Hindīnüñ āşnālıḳları gibi. Ve iki Türk hem-zebānlar iken, hem-dil olmayınca vaḳt olur ki birbirlerine, deve bayṭara baḳar gibi baḳarlar ve birbirlerinüñ cānın ṣıḳarlar. Ve daḫı *mıṣrāᶜ*:

همدلی از همزبانی بهترست

dimişlerdür. Ve hem-dil iki kimesnenüñ birbirlerinüñ lisān-ı ḥālini fehm ile sırr-ı derūnına maḥrem olmaġa dirler; lisān-ı maḥremiyyetüñ ḥāli böyledür. Bu ḥāl hem-zebānlıġuñ ġayrıdur ki ol, lisān-ı maḳāl ile olan muṣāḥabetden ᶜibāretdür. Pes hem-dil olmaḳ bundan ūlā vü uḫrādur. Zīrā *beyt*:

Cedelkārān ḳarīn-i ṣoḥbet-i erbāb-ı ḥāl olmaz

Miyān-ı meclis-i işrāḳıyānda ḳīl ü ḳāl olmaz

mıṣdāḳınca mes̱elā, ıṣṭılāḥ-ı meşāyıḫı bilüp, esrār-ı derūnların fehm eyleyen ancaḳ dil āşnāsıdur. Ammā lisān-ı ḥāllerine ᶜārif ve mā-fī'l-bāllerine vāḳıf olan [S281a] her ne ḳadar ıṣṭılāḥ-ı lisāniyyelerin edāya ġayr-ı ḳādir ise de maḥremiyyet mertebesine vāṣıllardan maᶜdūdiyyeti ẓāhirdür. Ve yalñız hem-zebān olandan evleviyyeti bāhirdür. Ehl-i ḥāl ᶜindinde لسان الحال انطق من السان المقال dür. Ve ehl-i bāl ᶜindinde لسان البال انطق من لسان الحال dür. Ve lisān-ı bāl ṣāḥiblerinüñ esrārına lisān-ı maḳāl degül belki lisān-ı ḥāl ṣāḥibleri vāṣıl olamaz dimişlerdür. Ḳaldı ki beyne'n-nās "fülān ehl-i dil" didikleri, lisān-ı ᶜaṣra ᶜārif dimekdür; yoḳsa beyān-ı sābıḳa göre degüldür. İmdi zāġ-ı bed-ṣadā ve ġurāb-ı belā-ender-belānuñ bülbül-i ḫoş-nevāzdan nefreti, bāᶜis̱-i şūriş-i ᶜandelīb olan rāyıḥa-i dil-firīb-i gülden bī-naṣīb ve daḫı *beyt*:

Hezāruñ ḥālini fehm eylemez zāġ

Ne bilsün derdmendüñ hālini saġ

mażmūnı üzre bülbül ile hem-dil ü hem-zebānlıġı olmadıġındandur. Zāġ ile nā-cinsüñ bu ḥālde ittiḥādı, beyān-ı mez̠kūrdan müstefāddur. Feᶜalā-hāz̠ā cāhil ü nā-dān daḫı zāġ gibi būy-ı maᶜrifetden bī-naṣīb olmaġın, ᶜālim ü dānānuñ ṣoḥbetinden müteneffir olmaḳ mücerrebdür. Ḳaldı ki zāġ-ı rū-siyāh mis̱āli olan nā-cins-i güm-rāhuñ vücūd-ı s̱ıḳlet-ālūdlarından nefret, bülbül ve mis̱āli olan erbāb-ı dil ṭarafından olmaḳ iḳtiżā ider iken [Ü277b] *beyt*:

Ḳahr-ı dehr ile olur bülbül ġurāba hem-nişīn

Yine şekvāyı ġurāb eyler ġarābet bundadur

müfādınca nāẓımuñ nefreti zāġ ṭarafına nisbet eyledigi, zāġ ve mis̱āli olan nā-cinsi mez̠emmet nüktesine işāret içündür.Yoḳsa cehele maḳūlesinüñ mes̱elā ʿulemādan nefret eyledigi, zümre-i ʿulemā anları naʿl-i vāj-gūn ile göñülden sürüp iz yitürür didiklerinden nāşīdür. Nitekim bu beyānda Mes̱nevīde nice ebyāt ve Şeyḫ ʿAbdü'l-Ḳādirüñ bir ḥikāye-i ġarībesiyle, şerḥinde ebyāt vardur. Ḫavfen mine't-taṭvīl bu maḳāmda bu miḳdār beyān ile iktifā ḳılınmışdur. Ve zāġuñ gülzārda iḳāmet ve naġme-i bülbül ile terbiyet olınmasından zāġa bir fā'ide ʿā'id olmaz. Zīrā z̠ātında ḳābiliyyet ü istiʿdād yoḳdur. Pes aña ḫāristān ile gülistān ve naġme-i ḫār ile ṣadā-yı ʿandelibān seyyāndur. Nitekim ḥażret-i Mevlānānuñ *mes̱nevī*:

نقش ماهی را چه دریا و چه خاک

رنک هندو را چه صابون و چه زاک

beyt-i tābnāki bu beyānda kāfīdür. İmdi naḳş-ı māhī gibi olan bī-fehmlere, deryā vü ḫāk yaʿnī ṣūret ile maʿnā müsāvīdür. Ve Hind ü ʿArab gibi olan [S281b] ḳara yüzlülere, ḳara boya ile ṣābūn berāberdür. Yaʿnī; terbiyet ü irşād-ı ṣābūn ile anları yusañ veyāḫod zāk-i istis̱ḳāl ü iḍlāl ile anları boyasañ anlara birdür. Zīrā aṣlında siyeh-rū vü bed-ḫūlardur; ıṣlāḥa ḳābil degüllerdür. *Laṭīfe*: *Beyt*:

İnḳılābāt-ı dem-i faṣl-ı şitādan söz açup

Güllere mürġ-ı seḥer naḳl-i ser-encām eyler

müfādınca bülbülüñ inḳılābāt-ı dem-i faṣl-ı şitādan söz açup, terennümi faṣl-ı güle maḫṣūṣ oldıġına nükte beyān eylemişlerdür. Bülbüli söyleden güldeki gūşdārlıḳdur. Feʿalā-hāz̠ā bülbülān-ı maʿrifet ü naġme-serāyān, bāġ-ı fażīlet içün gülistān-ı raġbet ü bostān-ı ülfetde gül gibi müstemiʿ ü müsterşid olmadıḳca zāġ gibi müteneffirler içün leb-cünbān-ı beyān-ı ḥikmet olmayup, sükūtı iḫtiyār iderler. Ve bülbülüñ sükūtı cibillī olmadıġı gibi, ḳulūb-ı mürşidīne min-ḳıbeli'llāh telḳīn-i ḥikmet fehm-i müsmeʿīne göre oldıġı ḫaberde gelmişdür. İmdi nā-cins ile ṣoḥbetden dūr olmaḳ ḫoşter ve zimām-ı ülfetlerin ḳaṭʿ itmek her ḥālde muʿteberdür. Zīrā:

﴿ صحبت ناجنس جان كاهی بود ﴾ Nā-cinsüñ ṣoḥbeti cān eksildicilik ola. **Ṣoḥbet**, bunda «bir meclisde oturmaḳ» [Ü278a] maʿnāsına olmaḳ rūşendür; mā-baʿdine mużāfdur. **Nā-cins**, maʿrūfdur. **Cān-kāhī**de yā' maṣdariyyedür. Cān-kāh terkīb-i tavṣīfīdür; aṣlı kāhende-i cān idi. Kāhende, «eksildici» maʿnāsına ism-i fāʿildür. Maṣdarı «kāsten»dür; eksiltmek ve eksilmek maʿnālarınca müteʿaddī vü lāzım olur. Pes «kāhende»den edāt-ı ism-i fāʿilüñ ḥaz̠fi ve taḳdīm ü te'ḫīr-i ʿibāre ile cān-kāh olmışdur; maʿnāsı «cān eksildici» dimekdür. Āḫirindeki yāyı taʿẓīme ḥaml daḫı muḥtemeldür. **Buved**, «ola» dimekdür. Maʿlūm ola ki nā-cinsüñ ṣoḥbetinde meclise s̱iḳlet der-kārdur. Pes

ʿIyāndur żarar-ı ıḳtirān-ı şīşe vü seng

Ḫılāf-ı cins ile ülfet belā degül de nedür?

didikleri bu beyānda āşkārdur. Erbāb-ı kemālüñ şīşe-i ḫāṭırı ise *beyt*:

دلیست در بر من را ز آبكینه نازكتر

كه كر غبار نشیند ازو شكسته شود

müfādınca bir ġubārdan münkesir olur. Ṣoḥbet-i nā-cins ise ḥacer ile berāberdür. Ve keyfe lā ki, ḫılāf-ı cins ile hem-meclis olmaḳ ber-manṭūḳ-ı āyet-i celīl ẕebḥa muᶜādildür. Nitekim şāᶜirüñ *beyt*:

چاک خواهم زدن این دلق ریایی چکنم

روح را صحبت ناجنس عذابست الیم

beyt-i laṭīfi bu beyānda kāfīdür. Ve ṣoḥbet-i meẕkūruñ [S282a] ᶜaẕāb-ı cān idigin beyānda menḳūldür. *Ḥikāyet*: Nūşirvān bir vaḳtde ḥukemāya su’āl buyurmış ki: “Bir kimse ḥāline göre bir ḥiml-i s̱aḳīli götürür ve ḥammālvārī menziline yetürür. Ammā meclisde ṭabᶜınuñ ḫılāfı olan bir s̱aḳīlüñ ṣoḥbetin çekemeyüp, andan nefret ü firār ider. Bunda ḥikmet nedür?” didikde cevābında ḥukemā eyitmişler kim: “Ḥiml-i s̱aḳīli götürmek cümle aᶜżānuñ muᶜāveneti iledür. Ammā s̱aḳīl olan nā-cinsüñ ḥiml-i ṣoḥbeti rūḥadur. Rūḥ-ı laṭīf, s̱ıḳlet-i kes̱īfe müteḥammil olamaz” dimişlerdür, intihā; keẕā-fi’l-Ḥafīd. İmdi her ḥālde rāḥat, ḫalḳdan inḳıṭāᶜ ile ferd-i vāḥid olmaḳda idigi meşhūd-ı ᶜayn-ı ehl-i baṣīret ve tecrübet-kerde-i erbāb-ı ᶜuzletdür. Nitekim Fevrī-i merḥūm buyurmışdur, *naẓm*:

Fevriyā kendü özini her kim
Ḫalḳ-ı ᶜālemde āşnā eyler
Kim olursa muṣāḥibi anuñ
Cānına ṣoḥbetin belā eyler
Eyü olup cüdā düşerse eger
Derd-i hecrine mübtelā eyler
ᶜĀḳıl oldur ki ferd-i vāḥid olup
Ḫalḳdan kendüyi cüdā eyler

(...[Ü278b]...)

﴿ جمله را زین حال اکاهی بود ﴾ Cümleye bu ḥālden āgāhlıḳ ola. **Cümle**, «cemᶜ» maᶜnāsınadur; edāt-ı mefᶜūldür. **Z’īn ḥāl**, «bu keyfiyyetden» dimekdür. **Āgāhī**, yā’-i maṣdariyye ile «ḫaberdārlıḳ»; **buved**, «ola» dimekdür. Pes bu mıṣrāᶜuñ mażmūnı bir iki veche muḥtemeldür. Evvelen, ṣoḥbet-i nā-cinsüñ cān-kāh oldıġı cümleye maᶜlūm olsun ki, anlaruñ ṣoḥbetine dūçār olmaya dimekdür. Baᶜdehū ne itmek gerekdür? diyü [S282b] su’āl-i muḳadder peydā olmaġın nāẓım cevāb ṭarīḳıyle eyidür:

﴿ چون ترا ناجنس آید در نظر ﴾ Çün nā-cins olan senüñ naẓaruña gele. Yaᶜnī; nā-gah kendüye muṣādif olasın. **Çun**, «çünki»; **tu-rā**, taᶜbīr der-naẓar-ı tu-rā olmaġın maᶜnā «senüñ naẓaruña» dimekdür. **Nā-cins**, maᶜrūfdur. **Āyed**, «gelür» dimekdür.

﴿ ای پسر چون باد از وی در کذر ﴾ İy oġul! Andan hevā gibi ṣavuş. Yaᶜnī; ṭurup kendi ile mükāleme eyleme dimekdür. **İy püser**, «iy oġul»; **çun bād**, «yil gibi» dimekdür. Çun, bunda mis̱l maᶜnāsına kelime-i teşbīhdür. Bād, Fārisīde on bir maᶜnāya gelür; bu maḳāmda yil maᶜnāsınadur. Maᶜānī-i baḳıyyesi; nām-ı firişte ve daḫı māh-ı şemsīnüñ yigirmi ikinci güni ve daḫı ṭābūd ve daḫı süḫan maᶜnāsından kināye ve daḫı āh dimek ve daḫı medḥ u s̱enā ve daḫı nām-ı ḫazīne-i Keyḫusrev ve daḫı tünd ü tīz ve daḫı kibr ü naḫvet ve daḫı bādā kelimesinden muḫaffef olmaḳ üzere «olsun» maᶜnāsına geldigidür. **Ez-vey**, «andan» yaᶜnī «nā-cinsden» dimekdür. Vey, żamīrdür; [Ü279a] nā-cinse rāciᶜdür. **Der**

güẕer, «ṣavuş» dimek maᶜnāsınca emr-i ḥāżırdur. Evvelindeki der zā’iddür. Pes nāẓımuñ çun bād taᶜbīri mürūrda sürᶜatden kināye ve hevā hübūb idecegi maḥalli kimseye ḫaber virmedigi gibi sen daḫı gidecek maḥalli ol nā-cinse ḫaber virme dimege işāret içündür. Ḳaldı ki ol nā-cins seni müstaġraḳ-ı biḥār-ı kerem eylemek iḥtimāli daḫı var ise anuñ s̱ıḳletine maḥṣūb iḥsānından iftirāḳı āsāndur diyü bu naẓmı āvīze-i gūş-ı ᶜālemiyān eylemişlerdür. Ol naẓm-ı dürer-bār budur:

اذا كان عطاياک الف بحر

مسيرة كل بحر الف نيل

سار حل عن ديارک الف يوم

مسيرة كل يوم الف ميل

اذا حل الثقيل بارض قوم

فما للساكنين الا الرحيل

Ve eger ol nā-cins senden aḫẕ-i ḥikmet ve ṭaleb-i maᶜrifet ḳaydında ise de yene andan sürᶜat ile nefret gerekdür. Zīrā hem-rāz u hem-zebān olmayana iᶜṭā’-i ḥikmet ol ḥikmete ẓulmdür diyü beyān buyurmışlardur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde لاتعطوا الحكمة الى غيرها فتظلموها ولا تمنعوا عن اهلها فتظلموها vārid olmışdur. Ḥattā esrār-ı İlāhiyye, ᶜinde’l-evliyā’ emānetu’llāh olup ve evliyālar ümenā’-i İlāh oldıġından انالله يأمركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها manṭūḳınca emānet-i [S283a] şerīfi ancaḳ ehline edā iderler ve ehli olmayandan cüdā vü sükūt üzre giderler. Nitekim ḥażret-i Mevlānānuñ:

هركه او از همزبانى شد جدا

بى زبان شد كرچه دارد صد نوا

beyt-i dil-ārāsı bu beyānda kāfīdür.

Der-Vaṣf-ı Çār Çīz Ki Ez-Çār-ı Dīger Tamām Mī-Şeved

﴿ چار چيز از چار ديكر شد تمام ﴾ Dört nesne dīger dörtden tamām oldı. **Çār çīz**, «dört nesne»; **ez-çār-ı dīger**, «sā’ir dörtden»; **şod tamām**, «tamām oldı» dimekdür. Ol eşyā’-i erbaᶜa ᶜamel ve niyyet ve dīn ve niᶜmetdür. Ve bu tertīb üzre bunları mütemmim eşyā’-i erbaᶜa; ᶜaḳl ve ᶜamel ve riyāżat ve şükrdür.

﴿ چون شنيدى ياد ميدار اى غلام ﴾ Çünki işitdüñ anı yād ṭut. Yaᶜnī; ḫāṭırdan çıḳarma. **Çun**, «çünki»; **şenīdī**, māżīnüñ müfred-i muḫāṭabıdur; «işitdüñ» dimekdür. **Yād**, «ezber ve añmaḳ»; **mī-dār**, «ṭut»; **iy ġulām**, «iy bende» dimekdür. [Ü279b] Ġulam, on yaşını güẕeştelemişe ıṭlāḳ olınur; ᶜArabīdür ve Fārisīde müstaᶜmeldür. Nitekim maḥbūb-dost olana «ġulām-bāre» dirler. Bāre, bā’-i ᶜArabī ile Niᶜmetu’llāh’uñ beyānında ḥarīṣ dimekdür. Deḳā’iḳ’uñ beyānında ata dirler; maᶜnā maᶜlūmdur. Ḫalḳ taḥrīf idüp; «ḳulām-bara» dirler. Zen-bāre daḫı böyledür. Ḥattā ġulām-bārelik töhmetinden istiḫlāṣ içün Mirzā Uluġ Beg *beyt*:

غلامباره نيم من ندارم اين مذهب

هلاک چادر كشتهٔ لچک پوشم

dimişdür. Bu beyt egerçi Mīr-i merḳūmuñ zene meylin īmā ider. Lākin tevriye ṭarīḳıyle maʿnāda; zenden ol ḳadar nefretüm vardur ki gördikde helāk oluram dimege işāret mümkindür. Çāder ü leçek, pūş-ı evṣāf-ı zenāndur.

﴿ دانش مرد از خرد كيرد كمال ﴾ Kişinüñ ʿilm ü ʿirfānı ʿaḳldan kemāl ṭutar. **Dāniş-i merd**, iżāfetle «kişinüñ ʿilm ü ʿirfānı» dimekdür. Dāniş, ʿilmdür. Merd, fetḥ-i mīm ile ḥadd-i bülūġı ṣavışana dirler. Türkīde «er», ʿArabīde «racül»dür. **Ez-ḫıred**, «ʿaḳldan» dimekdür. Nitekim *beyt*:

سپهر اول كند چشم خرد كور

پس آنكه بر خردمند افكند زور

beytinde ḫıred, ʿaḳl u baṣīret maʿnāsınadur. **Gīred**, mużāriʿ-i müfred-i ġā'ibdür; «ṭutar» dimekdür. Maṣdarı «giriften»dür. **Kemāl**, maʿrūfdur. Tamām ile kemāl beyninde farḳ sābıḳda beyān olınmışdı. Pes ʿaḳlda ne ḳadar tamāmiyyet olsa ʿilmde ol ḳadar kemāliyyet olur. İmdi ʿaḳluñ aʿẓam-ı ālet-i taḥṣīl-i kemāl idigine iştibāh yoḳdur. Nitekim:

Ālāt ile taḥṣīl olur [S283b] insāna kemālāt

Bulmadı kemālātı şu kim oldı kem ālāt

﴿ از عمل نيت همى يابد جمال ﴾ ʿAmelden niyyet dükeli cemāl bulur. **Ez**, «min» maʿnāsınadur. **ʿAmel**, luġatde «kār ve iş» maʿnāsınadur. Pes bunda ʿamelden murād; ḥaḳīḳat-i luġaviyye üzre fāʿilden ʿan ḳaṣdin ṣādır olan her bir efʿāl-i iḫtiyāriyyedür dinmek vāḳıʿī beyāndur. Lākin bunda, kendü ile Ḫudāya teḳarrüb meşrūʿ olan ṭāʿat murād olınmaḳ lāzımdur. Yāḫod bunda ʿamel, ṭāʿat ü mübāḥdan eʿammdur dinmek daḫı muḥtemeldür. Buña göre mübāḥ daḫı niyyet ile ṭāʿate geçer. Lākin nevāhī bundan ḫāricdür. Zīrā nevāhīde niyyetün nefʿi olmadığı icmāʿandur. **Niyyet**, «ḳaṣd-ı ḳalb»e dirler. Nāẓımuñ niyyeti müfred getürdigi ʿamele muṭābıḳandur. (...[S284a, Ü280a, Ü280b]...) **Hemī**, «dükeli»; **yābed**, «bulur»; **cemāl**, «ḥüsn» maʿnāsınadur. Pes ʿamelüñ ḥüsni, niyyetüñ ḥüsnine mevḳūfdur. Niyyet-i ḥüsn, riyādan maṣūn ve ḫulūṣa maḳrūn olandur. (...[S284b]...)

﴿ دينت از پرهيز كامل ميشود ﴾ [Ü281a] Dīnüñ zühd ü veraʿdan kāmil olur. **Dīnet**, «dīnüñ» dimekdür. Dīn ve īmān ve İslām ve şerīʿat ẕāten bir ve iʿtibāren muġāyirlerdür. Āḫirindeki tā ḫiṭāb içündür. **Ez**, «min» maʿnāsınadur. **Perhīz**, Fārisīdür; «ictināb» maʿnāsınadur. ʿİnde'l-eṭıbbā miʿdeyi nā-muvāfıḳ taʿāmdan taḥẕīr ve ʿinde'l-ʿulemā vücūdı nā-meşrūʿ nesnelerden ṣaḳınmaḳ ve ʿinde'l-evliyā muḥarremāt u müşebbehātuñ cümlesinden naẓarı ḳaṭʿ eylemekdür. Nitekim Uṣūlü'l-Erbaʿīn nām kitābda ḥażret-i ʿAlī kerrema'llāhu vechehūdan rivāyet ü naḳl ile eyidür: Bir kimse muḥarremāt u müşebbehāta bilā-iʿtibār naẓar eylese ve ol ḥarām u şübhelüyi yimese ve eklini temennī itmese, ḳırḳ güne dek ʿibādetinde ḥalāvet bulamaz. Ve eger yimeyüp ṭurur iken eklini temennī eylese, ḳırḳ seneye dek ʿibādetinde ḥalāvet bulamaz dimişlerdür, intihā. Ve bir luḳme ḥarāmı terk, biñ rekʿat nāfile namāzdan efḍaldür. Ve belki nevāhīden bir ẕerreyi terk ibādet-i s̱aḳaleynden efḍaldür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: ترك ذرة عما نهىالله افضل من عبادة الثقلين vārid olmışdur dimişlerdür. Perhīzkarlıḳ bu beyāndan ẓāhirdür. (...[S285a]...) **Kāmil**, «kemāl bulıcı» dimekdür. Bundan murād; dīnde ḳuvvet ḥāṣıl olur dimekdür. Zīrā

ᶜinde'l-Ḥanefiyye dīn, zā'id ü noḳṣān olmaz. Belki s̱emerātı olan ṭāᶜatüñ ḳıllet ü kes̱reti ḥasebiyle żaᶜf u ḳuvvete ḳābildür. **Mī-şeved**, «olur» dimekdür.

﴿ نعمتترا شكر شامل ميشود ﴾ Senüñ niᶜmetüñe şükr şāmil olur. Yaᶜnī; şükr ile niᶜmetüñ [Ü281b] ziyāde olur. **Niᶜmetet-rā**, «senüñ niᶜmetüñe» dimekdür. Niᶜmet, maᶜrūfdur; āḫirinde olan tā, ḫiṭāb içündür. Rā, edāt-ı mefᶜūldür. **Şükr**, maᶜrūfdur. **Şāmil**, «iḥāṭa idici» dimekdür. Şeml, eżdāddan olup cemᶜ ve tefrīḳ maᶜnāsına olmaḳ ḥasebiyle bu maḳāmda «cāmiᶜ» maᶜnāsı murād olınmaḳ daḫı mülāyimdür. **Mī-şeved**, kemā-merre «olur» dimekdür. Nāẓımuñ bu kelāmında لئن شكرتم لازيدنكم āyet-i şerīfine telmīḥ vardur. Ve şükrüñ beyān-ı medḥinde niçe āyāt u eḥādīs̱ ü ās̱ār vardur. Nitekim sābıḳda bir miḳdārı beyān olınmışidi. Ḥattā medḥ-i şükrde الايمان نصفان نصف صبر و نصف شكر ḥadīs̱-i şerīfi kāfīdür dimişlerdür. Şükrān ziyāde-i niᶜmete ve küfrān zevāline dālldür. Nitekim *beyt*:

شكر نعمت نعمت افزون ميكند

كفر نعمت از كفت بيرون كند

dimişlerdür. Pes nāẓım evvelen icmāl, s̱āniyen tafṣīl اوقع فى النفوس oldığı ḳāᶜidesince eşyā'-i erbaᶜa-i meẕkūreyi mütemmimātile baᶜde'l-icmāl, tafṣīl murād itmegin buyurur:

﴿ هست دانش را كمالات از خرد ﴾ ᶜİlm ü ᶜirfāna kemālāt ᶜaḳldandur. Yāḫod; ᶜilm ü ᶜirfāna ᶜaḳldan kemālāt vardur dimek hem-maᶜnādur. **Hest**, «vardur» dimekdür. Lākin maᶜnā-yı evvele göre bunda edāt-ı ḫaber olan est maᶜnāsına olmaḳ rūşendür. Hest ile est birbirlerinüñ maᶜnāsına geldigi çoḳdur. **Dāniş**, maᶜrūfdur. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Kemālāt**, kemālüñ cemᶜidür; bunda cemᶜ ṣīġasıyle geldigi ᶜilm ü ᶜirfān içün kemālāt-ı kes̱īre oldığını işāret içündür. Ve kemālāt-ı meẕkūre ᶜaḳldan nāşīdür. Nitekim nāẓımuñ ez-ḫıred didigi bu beyān içündür. ᶜAḳl didigimiz nesne, nūr-ı İlāhī ve mevhibe-i Ḥaḳḳdur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde العقل هبة الله vārid olmışdur. Pes bu mevhibeye maẓhar olan ᶜālim ᶜāmil gerekdür. Zīrā ᶜaḳl hibe-i Müteᶜāl oldığı gibi seyyidü'l-aᶜmāldür. Nitekim العقل سيد الاعمال [S285b] ḥadīs̱-i şerīfi bu maᶜnāya dālldür. Ve nāẓım daḫı bu işārāta riᶜāyet birle dimişdür.

﴿ نيتت را بى عمل كس ننكرد ﴾ ᶜAmelsiz olan niyyetüñe bir kimse baḳmaz. Yaᶜnī iᶜtibār itmez dimekdür. **Niyyetet-rā**, «niyyetüñe» dimekdür. Niyyet maᶜrūfdur. Āḫirindeki tā, ḫiṭāb içündür. Rā, edāt-ı mefᶜūldür. **Bī-ᶜamel**, «ᶜamelsiz» dimekdür. Bu kelime mā-ḳablinde olan [Ü282a] niyyet lafẓınuñ ṣıfatıdur; yāḫod niyyetden ḥāldür. **Kes**, «kimse» maᶜnāsınadur; nekredür; siyāḳ-ı nefyde vuḳūᶜı ḥasebiyle ᶜumūm ifāde ider. **Ne'ngered**, «baḳmaz» dimekdür. Aṣl-ı kelimeden olan nūn-ı s̱āniye żarūret-i vezn içün bunda sākin olmışdur. Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ bundan murādı, beyān-ı sābıḳı üzre her ᶜamele niyyet lāzım oldığı gibi her niyyete daḫı ᶜamel lāzımdur. Pes evvelkine göre her fiᶜl-i meşrūᶜ ve mübāḥ ve mendūb ve vācib ve sünnet ve farż ḥaḳīḳaten veyā ḥükmen kendü ile teḳarrüb ḳaṣd olınmadıḳca bulınmaz veyāḫod maḳbūl olmaz veyāḫod s̱evābı olmaz didikleri üzre niyyetde taᶜyīn şarṭdur. (...[S286a, Ü282b]...) İmdi nāẓımuñ bunda her ᶜamelsiz olan niyyet, naẓar-ı iᶜtibārdan sāḳıṭ ve ġayr-ı maḳbūldür didiginüñ maᶜnāsı; kendi ile müs̱āb u mücāzāt olınmayacaḳ ve kendü ile Ḫudāya teḳarrüb ḳaṣdı bulınmayacaḳ bī-hūde niyyet ġayr-ı

muᶜteberdür dimekdür. Yāḫod ferā'iż ü vācibātda mücerred niyyet kāfī olmaz; belki ᶜamelden maḳrūn gerekdür ki, ol niyyet maḳbūl ü maᶜmūl ola dimekdür.

﴿ شکر نعمت را کمالی میدهد ﴾ Şükr itmek, niᶜmete [S286b] ᶜaẓīm kemāl virür. **Şükr**, maᶜrūfdur ve terkībde mübtedādur. **Niᶜmet-rā**, «niᶜmete»; **kemālī**, «ᶜaẓīm kemāl»; **mī-dehed**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «virür» dimekdür. Taḥtında müstetir fāᶜili, żamīr-i mübtedā olan şükre rāciᶜdür. Niᶜmet lafẓı ile kemālī kelimesi mī-dehedüñ muḳaddem-i mefᶜūlleridür. Pes bunda لئن شکرتم لازیدنکم [Ü283a] āyet-i ᶜaẓīmü'ş-şānına telmīḥ vardur. İmdi nāzımuñ «kemālī» kelāmında olan yā ḥarfini taᶜẓīme ḥaml ile «ᶜaẓīm kemāl» virür dimek; şükr eylemek, mübālaġa ile efzāyiş-i niᶜmete bāᶜiṡ ü bādī olur dimekden ᶜibāret olur. Mefhūm-ı muḫālif-i mıṣrāᶜ-ı evvel üzre küfrān-ı niᶜmet ile şükrden ġaflet eylemek, bāᶜiṡ-i zevāl-i niᶜmet idigin taṣrīḥ u beyān içün nāẓım buyurur:

﴿ غافلانرا کوشمالی میدهد ﴾ Ġāfillere gūşmāllıḳ virür. Murād; şükrden ġaflet ile küfrān-ı niᶜmet idenlere dimekdür. **Ġāfilān**, cemᶜ-i Fārisīdür; müfredi ġāfildür. Elif ile nūn edāt-ı cemᶜdür. Ġāfilüñ maᶜnāsı maᶜrūfdur; şükrden ġaflet idicilere dinmek üzere. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Gūşmāl**, lafẓı bunda müfreddür; «te'dīb ve tevbīḫ ve taḳrīᶜ» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki yā ḥarfi maṣdariyyedür. Maᶜnā; «gūşmāllıḳ» yaᶜnī «te'dīb» dimek olur. Lafẓ-ı meẕkūr gāhī mürekkeb iᶜtibār olınup maᶜnāsı «ḳulaḳ burıcı» dimek olur. Nitekim Ḫᵛāce Selmānuñ *beyt*:

زود بر بط را معنی کوشمالی درود
این بود فریاد شان کوشمال آمد بدید

beyt-i laṭīfinden maᶜnā-yı meẕkūr iştihād olınmışdur. Pes şükr-i niᶜmetden ġaflet idenlerüñ gūşmāllıġı ne vechile oldıġın min-vechⁱⁿ ḫafā olmaġın, ḫafā'-i meẕkūrı refᶜa mübāderet ve ḳaṣd-ı īżāḥ ile maḳṣūda işāret içün nāẓım eyidür:

﴿ شکر ناکردن زوال نعمتست ﴾ Şükr eylememek zevāl-i niᶜmetdür. **Şükr nā-kerden**, mecmūᶜı mübtedādur; maᶜnāsı «şükr eylememek» dimekdür. Terkīb-i tavṣīfīde vāḳıᶜ ve ᶜalem mecrāsına cārīdür. Aṣlı nā-kerden-i şükr idi; maᶜnā-yı ᶜāmmdan maᶜnā-yı ḫāṣṣ-ı ᶜalemiyyete naḳl içün mużāfun ileyhi olan şükr lafẓı mużāf olan nā-kerden kelimesinüñ üzerine taḳdīm ve iżāfetden ḳaṭᶜ ile şükr nā-kerden dinmişdür. Pes ᶜadem-i şükr-i niᶜmeti ġaflete nisbetde nükte vardur. Nüktesi; müstaġraḳ-ı baḥr-i niᶜmet iken münᶜimi ẕikr itmemek ziyāde ḥamāḳat ü ġafletden nāşīdür dimege işāretdür. Zevāl, «ayrılmaḳ ve eksilmek» maᶜnāsınadur; mā-baᶜdine mużāfdur. **Zevāl-i** [S287a] **niᶜmetest**, mecmūᶜı mübtedā'-i meẕkūruñ ḫaberidür. Lākin bu ḥamlde ġāyet-i mübālaġa vardur. Nitekim ᶜArabīde رجل عدل dinmişdür. Murād; terk-i şükr, hemān zevāl-i niᶜmetden ᶜibāretdür dimekdür. Yoḳsa terk-i şükr, zevālüñ ᶜayni olmadıġı ẓāhirdür; belki sebeb-i zevāldür.

﴿ بهرۀ شاکر کمال نعمتست ﴾ [Ü283b] Şākirüñ naṣīb ü ḥıṣṣası kemāl-i niᶜmetdür. **Behre-i şākir**, iżāfetle mübtedādur ve maᶜnāsı «şākirüñ ḥıṣṣa vü naṣībi» dimekdür. **Kemāl-i niᶜmetest**, mecmūᶜı ḫaberdür; maᶜnāsı «kemāl-i niᶜmetdür» dimekdür. Bu ᶜibārenüñ ḥamlinde ke-ẕālik mübālaġa vardur. Pes

şükr, bāʿis̱-i efzāyiş-i niʿmet oldıġı beyān-ı sābıḳdan nümāyāndur. Ve küfrānuñ, sebeb-i zevāl-i niʿmet oldıġı müstaġnin ʿani'l-beyāndur.

﴿ علم را بى عقل نتوان كاربست ﴾ ʿİlme ʿaḳlsız kār baġlamaḳ olmaz. Yaʿnī; ʿilme ʿamelsiz ümīdvār olmaḳ bī-fā'idedür. **ʿİlm-rā**, «ʿilme»; **bī-ʿaḳl**, «ʿaḳlsız»; **netvān**, «mümkin degül»; **kār best**, «kār baġlamaḳ» dimekdür. Kār, iş ve güç maʿnāsınadur. Best, bunda «besten» maʿnāsınadur ki baġlamaḳ dimekdür. Maʿlūm ola ki ʿinde'l-muḥaḳḳıḳīn ʿuḳūl içün beş mertebe vardur. Mertebe-i evvele; mertebe-i rūḥ-ı ḥassāsī dirler ki ḥavāss-ı ḫamse-i ẓāhirenüñ īrādın telaḳḳī-i ḳabūl eyler. Mertebe-i s̱ānī; mertebe-i rūḥ-ı ḫayālīdür. Ḥavāss-ı ḫamsenüñ īrād eyledigi şeyleri ḥıfẓ idüp, vaḳt-i ḥācetde anı āti'l-beyān mertebe-i s̱ālis̱ ṣāḥibi olan rūḥ-ı ʿaḳla ʿarż eyler. Zīrā anuñ mertebesi bundan aʿlādur; ṣıbyānda bu maʿnā yoḳdur. Anuñçün bidāyet-i vücūdında gördigin ferāmūş eyler. S̱ālis̱, mertebe-i rūḥ-ı ʿaḳldur. Ḥiss ü ḫayālden ḫāric olan maʿnāyı idrāk eyler; maʿārif-i żarūriyye-i külliyye gibi. Bu ḥālet ṣıbyān u behāyimde bulınmaz. Rābiʿ, mertebe-i rūḥ-ı fikrīdür ki envāʿ-ı te'līfāt ile ʿulūm-ı ʿaḳliyyeyi aḫẕ ve miyāne-i maʿlūmātında derc idüp, anuñla ebvāb-ı maʿārif ü ʿulūmuñ istiftāḥına ḳādir olur. Bu maʿnāca ʿaḳl, ʿaḳl-ı ʿulemādur. Pes bu merātib-i erbaʿada olan ʿuḳūle; ʿuḳūl-i beşerī dirler. Ḫāmis, mertebe-i rūḥ-ı ḳudsīdür ki enbiyā'-i kirām ʿaleyhimü's-selāma maḫṣūṣdur. Ve bu rūḥ-ı ḳudsīden envār-ı ġaybī vü esrār-ı lā-reybī mütecellī olur. Sūfīlerüñ «ʿaḳl-ı İlāhī» didikleri bu mertebede olan ervāḥ-ı ḳudsiyyeden ʿibāretdür. Ve bu ʿaḳl-ı ʿālem-i İlāhī, merātib-i maʿnāda pervāz eyledigi cihetden ṭuyūra teşbīh eylemişlerdür. Cenāḥları; ḳuvvet-i ʿilmiyye vü ḳuvvet-i ʿameliyyedür. Ve şevḳ u maḥabbet ü velāyet ü kerāmet [S287b] ve ems̱ālleri olan pākīze ṣıfatlar cümle-i ecniḥa gibidür; bunlar ile evc-i maʿānīde pervāẓ iderler dimişlerdür, keẕā-fi'l-ʿAvārif. İmdi nāẓımuñ bu maḳāmda ʿaḳldan murādı; mertebe-i rābiʿde olan ʿaḳl-ı ʿulemādur ki netīcesi anuñla ʿamel eylemekdür. [Ü284a] Zīrā ʿamelsiz ʿilm bī-fā'idedür. ʿİlm-i lā-yenfaʿdan Ḫudāya ṣıġınmaḳ gerekdür. Ve ol maḳūlelerden mübāʿade lāzımdur. Anuñçün ñāẓım eyidür:

﴿ پيش بى عقلان نمى بايد نشست ﴾ ʿAḳlsızlar ḥużūrında oturmaḳ gerekmez. **Pīş-i bī-ʿaḳlān**, iżāfetile «ʿaḳlsızlar öñünde» dimekdür. **Ne-mī-bāyed**, nefy-i istiḳbāl-i müfred-i ġā'ibdür; «gerekmez» dimekdür. **Nişest**, bunda nişesten maʿnāsınadur; «oturmaḳ» dimekdür. Pes مجالسة العالم عبادة ḥadīs̱-i şerīfindeki ʿālimden murād; ʿāḳıl u kāmil ü ʿāmil olmaġın, ʿilmiyle āmil olmayan ʿulemā'-i sū' bī-ʿaḳl tesmiyesine şāyān ve bī-nefʿ olmaḳda mecānīn-i żarar-ʿunvāndan maʿdūdiyyetleri nümāyāndur. Anuñçün nāẓım anları bī-ʿaḳlān ile taʿbīr ve mücāleselerinden menʿa mübāderet eylemişdür. Ve illā bī-ʿaḳlāndan ṣırf mecānīn murād olınmaġuñ bunda maʿnāsı yoḳdur. Zīrā anlar ile mücālesenüñ żararını beyāna ḥācet yoḳdur. Binā'en ʿaleyh nāẓım eyidür:

﴿ بى خرد دانش وبالست اى پسر ﴾ İy oġul! ʿAḳlsız ʿilm günāhdur. Murād; ʿamelsiz dimekdür. **Bī-ḫıred**, «ʿaḳlsız» dimekdür. Murād «ʿamelsiz»; **dāniş**, «ʿilm ü ʿirfān»; **vebālest**, «günāhdur»; **iy püser**, «iy oġul» dimekdür. Pes ʿilm-i bī-ʿamelüñ günāh idigi bī-iştibāhdur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: العالم لم بغير علم كالمصباح يضئ الناس و يحرق نفسه vārid olmışdur. Ḳaldı ki ʿulūm-ı āḫirenüñ ġayrı ʿulūm ile mübāhī

olanlaruñ günāhı: من تعلم علما ليباهى به ادخله الله جهنم ḥadīs̱-i şerīfinden nümayāndur. Nitekim şāʿir eyidür:

يا من تقاعد عن مكارم

ليس التفاخر بالعلوم الفاخرة

من لم يهذب علمه اخلاقه

لم ينتفع بعلومه فىالآخرة

Pes āḫirinde ʿadem-i nefʿ ve s̱evābdan ve taʿẕīb-i nīrāndan ʿibāretdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde ان فى جهنم رحى يلحن علماء السوء طحنا vārid olmışdur. İmdi bu maḳūle ʿālim-i ġayr-ı ʿāmil mürġ-ı şikeste-bāl gibi āşyān-ı ḳudse pervāzdan maḥrūm olacağı maʿlūmdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ علم مرغ و عقل بالست اى پسر ﴾ İy oğul! ʿİlm ḳuşdur, ʿaḳl ḳanatdur. Pes bu mıṣrāʿda teşbīh-i belīġ var; zīrā ʿilm ḳuşa [S288a] beñzer, ʿaḳl ḳanada dimekdür. **ʿİlm**, mübtedādur; **mürġ**, ḫaberidür; «ḳuş» maʿnāsınadur. **U(ve) ʿaḳl**, ʿilm üzerine maʿṭūfdur; mübtedādur. **Bālest**, ḫaberidür; maʿnā «ḳanaddur» dimekdür. Bāl, ḳanad maʿnāsınadur. Per daḫı böyledür; birbirinüñ maḥallinde istiʿmāl olunur. [Ü284b] Kütüb-i luġatde böyledür. Ammā İbnü Kemāl ikisin birbirinden farḳ idüp: Bāl, aṣl ḳanaddur; per, ḳanadda biten yelekdür dimişdür. **İy püser**, «iy oğul» dimekdür. Pes nāẓımuñ bu kelāmında العلم صيد و الكتابة قيد mażmūnına telmīḥ vardur. Fi'l-ḥaḳīḳa ʿilm, mürġ-mis̱āl ve ʿaḳl aña per ü bāldür ki evvelā kendüyi taḥṣīl ü ṣayduñ ālātı ʿaḳl idigi nāẓımuñ ẓāhir-i kelāmından hüveydādur. ʿĀḳıla lāzım olan evvelā farż olan ʿilm-i ḥālini ṭaleb eylemekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde اطلبوا العلم من المهد الىاللحد vārid olmışdur. Ḥattā ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi's-selāma: "Yā Dāvūd! Naʿleyn ve ʿaṣāñı temürden ḳılup, delinüp ḳırılıncaya dek ʿilmi ṭaleb eyle" diyü vaḥy-i İlāhī olmışdur. Ve ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selāmı ḥażret-i ʿAlīm celle celāluhū, ʿilm ve mülk ve māl miyānelerinde muḫayyer ḳıldıḳda ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selām, ʿilm-i şerīfi iḫtiyār buyurmışdur. Baʿdehū mülk ü māl aña tābiʿ olmışdur. Pes ʿilm, vaḥdetde enīs ve ḫalvetde celīs ve bāʿis̱-i vuṣūl-i devlet-i dāreyndür. İmdi böyle olan ʿilm-i şerīfi taḥṣīl, ʿaḳluñ iʿānetiyle oldığı ẓāhirdür. Ve ʿālimüñ, bāl-küşā-yı ʿālem-i ʿulvī olması, bāl-i ʿaḳl didikleri ʿamele mevḳūf idigi bāhirdür. (...[S288b]...)

﴿ هركه علمى دارد و نبود بر آن ﴾ Her kim ki bir ʿilm ṭutar ve anuñ üzerine [Ü285a] olmaz. Yaʿnī; muḳteżāsınca ʿamel ḳılmaz. **Her ki**, «her kim ki»; **ʿilmī**, yā'-i vaḥdet ile «bir ʿilm» dimekdür. **Dāred**, «ṭutar» yaʿnī «oḳur ve bilür». **U(ve) nebved**, «ve daḫı olmaz»; **ber-ān**, «ol ʿilm üzerine» yaʿnī «muḳteżāsı üzre ʿamel eylemez» dimekdür.

﴿ از طريق عقل باشد بر كران ﴾ ʿAḳl ṭarīḳından kenār üzre ola. Yaʿnī revişi ʿuḳalā revişinde olmadığından ṭarīḳ-ı ʿaḳldan dūr ve güm-rāhlardan maʿdūd ola dimekdür. Yoḳsa üzerinden teklīf sāḳıṭ olan merfūʿu'l-ḳalem mecnūn dimek degüldür. Zīrā mecānīnüñ merciʿi Aʿrāfdur. Ammā ʿilmiyle ʿāmil olmayanlar يضاعف لهم العذاب mażmūnınuñ taḥtında dāḫillerdür dimişlerdür. **Ez-ṭarīḳ-ı ʿaḳl**, «ʿaḳl yolından»; **bāşed**, «ola»; **ber-kerān**, «kenār üzre» dimekdür. Ber, istiʿlā içündür. Kerān, fetḥ-i kāf-ı ʿArabī ile kenār maʿnāsınadur. İmdi ʿilm ʿamele maḳrūn gerekdür. Ḥattā ʿilmsiz ʿamelüñ teşbīhinde,

ᶜulemā vü ḥukemādan kelām çoḳdur. Ez-cümle ᶜilm-i bī-ᶜamel, reng-i meşşāṭa gibi serīᶜu'l-maḥv ve'l-fenādur. Ṣāḥibine fā'idesi olmaz; belki ḫusrāndan ġayrı bir nesne bulmaz dimişlerdür. Ve daḫı ᶜilm ᶜamele maḳrūn olursa, ᶜālime muᶜīn ü yār olur. Ammā ᶜamele maḳrūn olmaz ise ṣāḥibine bār olur. Nitekim Medārik ṣāḥibi eyidür: Evvele göre ᶜilm, ṣāḥibinüñ ḥammālı olup anı götürüp ᶜanāsı yüyürür . Ammā s̱ānīye göre كمثل الحمار يحمل اسفارا manṭūḳınca ᶜilm-i bī-ᶜamelüñ ḥammālı olur, intihā. (...[S289a]...)

Der-Beyān-ı Ān ki Baᶜd-Ez-Reften Bāz [Ü285b] **Gerdānīdeneş Muḥālest**

﴾ چار چیزست انکه بعد از رفتنش ﴿ Dört nesnedür ol ki ol gitdikden ṣoñra. **Çār çīzest**, «dört nesne». **Ān ki**; ān, ism-i işāretdür; müşārun ileyhi «çīz»dür. Ki, lafẓ-ı rābıṭadur. Yāḫod ān ki kelimesi «ān çi» maᶜnāsına olmaḳ daḫı muḥtemeldür. Maᶜnā «ol nesne» dimek olur. **Baᶜd**, fī'l-aṣl ẓurūf-ı mekāniyyedendür; zamān içün istiᶜāre ḳılınmışdur; mā-baᶜdine mużāfdur. **Ez**, «min» maᶜnāsınadur. **Reften**, fetḥ-i rā'-i mühmele ile «gitmek» maᶜnāsına maṣdardur. Āḫirindeki şīn, żamīr-i ġā'ibdür; çār çīze rāciᶜdür. **Baᶜd-ez-refteneş**, maᶜnāda «ol nesnenüñ gitmekliginden ṣoñra» dimekdür.

﴾ از محالاتست باز آوردنش ﴿ Muḥālātdandur anı girü getürmek. **Ez-muḥālātest**, «muḥālātdandur» dimek maᶜnāsına muḳaddem-i ḫaberdür. Muḥālāt, cemᶜdür; müfredi «muḥāl»dür ki żamm-ı mīm ile «vücūdı ᶜadīmü'l-imkān»dur dimekdür. **Bāz āverdeneş**, «anı girü getürmek» dimekdür. Mu'aḫḫar-ı mübtedādur. Bāz, girü; āverden, getürmek maᶜnāsına maṣdardur. Āḫirindeki şīn, żamīr-i çār çīze rāciᶜdür. Maᶜlūm ola ki beyān-ı ātī üzre o dört nesnenüñ biri kelām ve biri ḳażā'-i Melik-i ᶜAllām ve biri kemāndan ayrılan sihām ve biri ᶜömr-i güẕeşte-i enāmdur. Ancaḳ dehāndan ḫurūc iden kelāmuñ ve mermī olan sihāmuñ ḥāllerin icmālen beyāndan ṣoñra, ḳażāyı beyānda kelāmı mümes̱s̱il ve ᶜömr-i güẕeşteyi beyānda sihāmı mümes̱s̱il idüp, baᶜdehū herbirlerini tafṣīle āġāz olınacaḳdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴾ چون حدیثی رفت ناکه بر زبان ﴿ [S289b] Çünki bir söz nā-gāh dil üzerine gitdi. Yaᶜnī lisāndan ṣudūr eyledi. **Çun**, «çünki»; **ḥadīs̱ī**, «bir ḫaber» dimekdür; āḫirindeki yā vaḥdet içündür. **Reft**, «gitdi» dimekdür. **Nā-geh**, «nā-gāh»dan muḫaffefdür; «añsızın» maᶜnāsınadur. **Ber-zebān**, «dil üzerine» dimekdür.

﴾ یا که تیری جست بیرون از کمان ﴿ Yāḫod bir oḳ ki yaydan ṭaşra ṣıçradı. **Yā**, bunda emreynüñ beyninde teşkīk maᶜnāsını müfīddür ki Türkīde «yāḫod» ᶜArabīde kelime-i «ev» ile taᶜbīr olınur ki taᶜlīl içün rābıṭadur. Taᶜbīrde **tīrī ki**, «bir oḳ ki»; **cest**, fetḥ-i cīm-i ᶜArabī ile māżī-i müfred-i ġā'ibdür; «ṣıçradı» dimekdür. Ve kemān, fetḥ-i kāf-ı ᶜArabī ile yay dimekdür; ᶜArabīsi «ḳavs»dur. Ḳaçan āḫirine bir hā' getürilüp kemāne dinse çıḳrıḳçılaruñ matḳabında yaya beñzer nesne maᶜnāsına olur. Ol hā'ya hā'-i teşbīh dirler.

﴾ باز چون آری حدیث کفته را ﴿ Söylenmiş sözi girü nice getürürsin. [Ü286a] **Bāz**, «girü»; **çun ārī**; «niçe getürürsin»; **ḥadīs̱-i güfte-rā**, iżāfetle «söylenmiş sözi» dimekdür. Ḥadīs̱, maᶜrūfdur. Güfte, söylenmiş maᶜnāsına ism-i mefᶜūldür. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. *Laṭīfe*: Fārisīde süḫan ve ᶜArabīde kelāmuñ Türkīsi «söz»dür. Pes ᶜArabīde kelām, lafẓī vü nefsīye şāmil oldıġı gibi Fārisīdeki süḫan ve Türkīdeki söz

ke-ẕālik söylenmişe şāmildür. İmdi söylenmiş söze «süḫan-ı güfte» ve söylenmemişe «süḫan-ı nā-güfte» dirler. Pes nāẓımuñ ḥadīs̱-i güfte didigi bu taḥḳīḳa mebnīdür. İmdi söylenmiş sözi girü getürmek muḥāl idigi āşkārdur.

❴ کس نکرداند قضای رفته را ❵ Bir kimse sebḳat itmiş ḳażāyı döndiremez. **Kes**, «kimse»; **ne-gerdāned**, «döndiremez»; **ḳażā-yı refte-rā**, «gitmiş ḳażāyı» yaᶜnī sebḳat eylemiş ḥükm-i İlāhīyi dimekdür. Ḳażā bunda eşyānuñ ezel-i āzāldan ebedü'l-ābāda dek üzerine cārī olan ḥükm-i küllī-i icmālī maᶜnāsınadur. Ammā ẕālike'l-ḥükmüñ, evḳāt-ı muᶜayyenede eşyā' üzerine olan ṣuver-i tafṣīliyyesine ḳader dirler. Ḳażā, mā-baᶜdine mużāf olmaġın aṣlında hemzeye münḳalib olan yā ḥarfine ᶜavdet eylemişdür. Refte, gitmiş maᶜnāsına ism-i mefᶜūldür. Bunda murād; sebḳat eylemiş dimekdür. Rā, edāt-ı mefᶜūldür. Maᶜlūm ola ki ḳażā vü ḳaderüñ beyānında beyne'l-ᶜulemā tafṣīlāt vāḳıᶜdur. (...[S290a, S290b, Ü286b, Ü287a]...) Pes Ḫudā-yı lem-yezelüñ والله يحكم لا معقب لحكمه āyet-i şerīfi ve Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemüñ لا يغنى الحذر عن القدر ḥadīs̱-i şerīfi ve şāᶜir-i feżā'il-i meşāᶜirüñ:

احذر و لاحذر ينجيک عن قدر

لابد مما جرى فى اللوح والقلم

beyt-i münīfi üzre nāẓımuñ; ḳażā'-i İlāhiyye redd olmaz didigi ẓāhirdür. Nitekim; ḳażā geldikde, māh-ı ᶜilme ḫusūf ve mihr-i ᶜaḳla küsūf el virür dimişlerdür. Ve mażmūn-ı اذا جاء القضا ضاق الفضا bu beyānda hüveydādur. Pes bunda mecūs-ı hāẕihi'l-ümme olan Ḳaderiyyeye redd vardur. Zīrā anlar: "Şurūr u maᶜāṣī ḳażā'-i İlāhiyyeden degüldür; belki ᶜabdüñ nefsi anı īcād eyler" dimişlerdür. Pes ḫāliḳıyyet ṣıfatında cenāb-ı Ḥaḳḳa şerīk ḳoşdıḳları içün, ᶜulemādan baᶜżıları: الايمان بالقدر نظام التوحيد ḥadīs̱-i şerīfi ᶜilāvesiyle anları tekfīr eylemişlerdür. Ve baᶜżıları: لاتكفر احدا من اهل القبلة diyü tekfīrlerinde tevaḳḳuf eylemişlerdür. Maᶜlūm ola ki bu mes'elenüñ baḥs̱i ibtidā ḥużūr-ı Süleymān ᶜaleyhi's-selāmda, miyāne-i mürġānda vāḳıᶜ olmışdur. Şöyle kim; mürġān pīşgāh-ı ḥikmet-penāh-ı ḥażret-i Süleymān ᶜaleyhi's-selāma geldiklerinde, [S291a] hüdhüdüñ zīr-i zemīnden ḳırḳ zirāᶜ ḳadar yirde mestūr olan ābı görmek ḫāṣıyyeti ibrāz olındıḳda zāġ-ı ḥased-pīşe, hüdhüdüñ bu kelām-ı ḥaḳīḳat-niẓāmın lāf u güẕāfa ḥaml ile: "Eger hüdhüde bu naẓar dā'im ḳā'im ola idi bir avıç ḫāküñ zīrindeki dāma giriftār olmaz idi" diyü muᶜārażaya āġāzında hüdhüd-i rāst-gū: اذا جاء القضا غشى البصر mażmūnına muṭābıḳ cevāb-ı bā-ṣavāb ile ḳażānuñ ḥükmini münkir olan zāġı ifḥām ḳıldıḳda, bu kelām-ı ḥaḳīḳat-beyān pesendīde-i ḥażret-i Süleymān olmışidi, intihā. Ve baᶜdehū bir gün ḥażret-i İbnü ᶜAbbās rażıya'llāhu ᶜanh ḫavāṣṣ-ı eşyā beyānında, güher-senc-i gencīne-i taḥḳīḳ olur iken ṭā'ife-i ḫavāricden Nāfiᶜu'l-Ezraḳ nām kimesne eyitdi: "İy mefḫar-i nās-ı ḥikmet-şinās! Hüdhüd-i jerf-bīn, naḳr-ı zemīn eyledikde ābuñ basṭ-ı arża buᶜd u ḳurbin derk ider diyü buyurduñuz. İmdi bir avıç ḫāküñ zīrinde pinhān olan dāmı görmeyüp, niçün giriftār olur?" diyü iᶜtirāża ibtidārında, ḥażret-i ᶜAbbāsuñ zebān-ı muᶜciz-beyānlarından: غشى البصر اذا جاء القضا kelām-ı ḥikmet-niẓāmı ser-zede olmışdur. Binā'en ᶜaleyh tīr-i ḫārā-güẕer-i ḳader, siper-i āhenīn-i tedbīre kārger ve ḥükm-i nā-gürīzān-ı ḳażā ile semᶜ ü başar, kūr u ker olur dimek maḥallinde bu kelām-ı muᶜteber īrād olınur. Pes ḳażā' vü ḳadere īmān getüren ṭā'ife-i İslāmiyān, hüdhüd yirindedür ve fıraḳ-ı muḫtelifenüñ

elsine vü meẕāhiblerine ʿārif ve vāris̱-i ʿulūm-ı enbiyā olan ʿālim-i vāḳıfuñ meclisi, meclis-i Süleymān yirindedür. Ve ḳażā vü ḳaderi münkir olan, Ḳaderiyye vü ems̱ālleri yirindedür. Feʿalā-hāẕā ḳaçan; "erbāb-ı şuhūd-ı [Ü287b] esrār-ı vücūda bizler ʿārifiz ve merātib-i kevniyyede müstetir ü nā-būd olan āb-ı maʿnāya vāḳıfız" diyü daʿvā şeklinde olsalar, Ḳaderiyye-meẕheb ü Muʿtezilī-meşreb olan zāġān-ı münkirān, inkāra ibtidār ve iʿtirāża ictisār eylediklerinde, hüdhüdān-ı maʿrifet ve dānendegān-ı āb-ı ḥayāt-ı ḥaḳīḳat olanlaruñ daḫı cevābı kemā-merredür. Ve ḳażā'-i İlāhiyyenüñ redde imkānı olmadıġın beyānda Mevlānā ḳaddesa'llāhu sırrahū ḥażretleri Mes̱nevīsinde, ḥażret-i ʿAliyyü'l-Murtežāyı şehīd iden rikābdār-ı Ḥayder-i Kerrār İbnü Mülceme: "Sen ḳātil-i Ḥayder olacaḳsın" diyü Faḫr-i ʿālemüñ ḫaber virdigi sırra, ḥażret-i Ḥayder:

كفت پيغمبر بكوش چاكرم

كو برد روزى ز كردن اين سرم

mażmūnın maḳālesi üzre āgāh olup ve mezbūr [S291b] rikābdār ḥażret-i Ḥaydere gelüp: "Yā ʿAlī! Beni evvel sen ḳatl eyle" diyü her gāh recā eyler iken ḥażret-i Ḥayder, جف القلم بما انت لاق müfādı üzre ḳażā-yı Ḥaḳḳa ḥīle-perdāzlıḳ olmaz diyü ḳażāya rıżā virmişdür dimişlerdür, intihā. İmdi işbu eẕā'-i müşkilü'd-devāya teslīmden ġayrı çāre yoḳdur. Nitekim, *beyt*:

در زير تيغ حادثه بر دست و پا مزن

كين درد را بجز سر تسليم چاره نيست

dimişlerdür. Ḥattā ḳażāya rıżā vü teslīm gösterenüñ başına ebr-i belā, bāl-i Hümā olur. Nitekim şāʿirüñ:

هركه تسليم بفرمان قضا ميكردد

بر سرش ابر بلا بال هما ميكردد

beyt-i lāṭīfinüñ mażmūnı bu maʿnāya güvāhdur. Ve daḫı:

چون كشيدى پاى بر دامان تسليم و رضا

تيغ اكر چون كوه بارد بر سرت پروا مكن

Ve daḫı bu mażmūn-ı leṭāfet-nümūnı düstūru'l-ʿamel eylemek beyānında *ḳıṭʿa*:

Hemīşe nāfiẕ olur ser-nüvişt-i ḥükm-i ḳażā
Dimeñ ki ṭālib olan saʿyde ḳuṣūr eyler
Nihāde ḳıl ser-i teslīmi levḥ-i taḳdīre
Muḳadderāt-ı İlāhī gelür ẓuhūr eyler

didikleri kāfī ve teslīmde vāfīdür dimişlerdür. (...[Ü288a]...)

﴿ باز كى كردد چو تير انداختى ﴾ Çünki oḳı atduñ, ḳaçan girü döner? **Bāz**, «girü»; **key**, «ḳaçan»; **gerded**, [S292a] «döner»; **çu endāḫtī**, «çünki oḳı atduñ» dimekdür. Pes sihām-ı mermī girüye dönmez.

﴿ همچنين عمرى كه ضايع ساختى ﴾ Buncılayındur şol bir ʿömr ki żāyiʿ düzdüñ. Yaʿnī; telef eyledüñ. **Hem-çunīn**, «buncılayın» dimekdür; yaʿnī endāḫte olan tīr gibi girü dönmez. **ʿUmrī ki**, «bir ʿömr ki»; **żāyiʿ sāḫtī**, «telef düzdüñ» dimekdür. Pes nāẓımuñ bu beyānı, ḥukemānuñ medār-ı ʿömr-i

nāzenīn olan beden-i insānı, terkeşe ve enfāsı, tīre teşbīh eylediklerine mebnīdür. İmdi atılan oḳ girü dönmedigi gibi enfās-ı ʿömr-i telef-kerde daḫı girü dönmez; belki insānuñ cümle-i ʿömri bir oḳ atmaḳ ḳadardur. Zīrā ḥadīs̱-i şerīfde الدنيا ساعة vārid olmışdur. İmdi ʿömr-i ādem ol sāʿatden bir dem ḳadar ancaḳ olur. Pes nāẓımuñ zamān-ı ʿömri bir oḳ atmaḳ ḳadar taʿbīri bu nükteye īmādur. Ve keyfe lā ki sürʿat-i ʿömri beyānda Ġanī-i Keşmīrī eyidür, *ḳıṭʿa*:

ای دل بریک شیشۀ ساعت نکاه کن

غافل مباش از سفر کاربان عمر

معلوم شد ز جنبش نبضم که یکنفس

در دست اختیار نباشد عنان عمر

Yaʿnī; iy dil! Rīg-i şīşe-i sāʿate naẓar ḳıl ve kārbān-ı ʿömrüñ seferinden ġāfil olma. Zīrā nabżımuñ cünbiş ü ḥarekātından maʿlūm oldı ki ʿinān-ı ʿömr, dest-i iḫtiyārda degüldür. Ve nitekim bir şāʿir eyidür:

حیاتک فاعلمنها رأس مالک

و مالک ان عقلت ربح ذالک

فکل ان شئت کل الربح منه

و الا الدهر یأکل رأس مالک

Pes re's-i māl-i ʿömrüñ ribḥi mezraʿa-i dünyāda iktisāb olınan s̱evābdur. Böyle olmadıḳda ḫusrān-ı māye vü helāk-i sermāye bī-irtiyābdur. Ol māyenüñ bir daḫı rücūʿ eylemeyecegi yaḳīn-kerde-i ulü'l-elbābdur. (...[S292b, Ü288b]...)

﴿ هرکه بی اندیشه کفتارش بود ﴾ Her kim ki anuñ sözi fikrsiz olur. **Her ki**, «her kim ki»; **bī-endīşe**, «fikrsiz»; **güftāreş**, «anuñ sözi» dimekdür. Zīrā güftār, bunda żamm-ı kāf-ı ʿAcemī ile «söz» maʿnāsınadur. Āḫirindeki şīn żamīrdür; her ki lafẓınuñ medlūline rāciʿdür. **Buved**, «olur» dimekdür. Maʿlūm ola ki fikr ü mülāḥaẓa ile olan kelām, bünyān-ı raṣīnü'l-erkān ve dīvār-ı metīnü'l-esāsāsā maṣūnü'l-inhidām ve'l-indirās idigi Şeyḫ Saʿdīnüñ *beyt*:

اول اندیشه وانکهی کفتار

پای پست آمدست و پست دیوار

beyt-i laṭīfinden bedīdārdur. Pes söyleyecek sözi tekellümden evvel te'emmül güzeldür. Nitekim müte'ellimīnden bir merd-i ẓarīf, bir meclisde sükūt üzre endīşeger-i güftār ve semʿ-küşā-yı aḳvāl-i ṣıġār u kibār iken kendüyi istinṭāḳ murād itdiklerinde *beyt*:

زبان در دهان پاسبان سرست

چه کویم چو ناکفتم بهترست

beyt-i laṭīfi ile iʿtiẕāra āġāz buyurmışdur dirler. İmdi fikrsiz söz söyleyen ve tekellümde mülāḥaẓa eylemeyene, kes̱ret-i ḫasāretden nāşī vefret-i nedāmet der-kār oldıġın işʿār içün:

﴿ پس ندامتهای بسیارش بود ﴾ Ṣoñra aña çoḳ nedāmetler ola. **Pes**, «ṣoñra»; **nedāmethā**, cemʿdür; müfredi «nedāmet»dür; «peşīmānlıḳ» maʿnāsınadur. Āḫirindeki hā, edāt-ı cemʿdür. Mā-baʿdine iżāfet ecli içün edāt-ı cemʿden ṣoñra bir yā getürilmişdür. **Bisyār**, «çoḳ» dimekdür. Āḫirindeki şīn,

żamīrdür; endīşesiz söz söyleyen kimseye rāciᶜdür. **Buved**, «olur» dimekdür. İmdi nāẓımuñ mıṣrāᶜ-ı evvelde güftārı müfred getürüp, mıṣrāᶜ-ı s̱ānīde nedāmeti cemᶜ ve daḫı bisyār ile tavṣīfinde, fikrsiz olan söz bir iken mes̱elā nedāmeti biñ olur dimege işāret vardur. Ve nedāmet-keşīdelige iştibāh yoḳdur. Ez-cümle; "niçün bu sözi söyledüm? Söylemelü degül idi" diyü peşīmānlıḳ der-kārdur. Ve söylenen sözi bir daḫı girü döndürmek düşvārdur. Nitekim buyurmışlardur:

سخن کفته دیکر بار نیاید بدهان

اول اندیشه کند مرد که عاقل باشد

تا زمان دیکر اندیشه نباید کردن

که چرا کفتم اندیشهٔ باطل باشد

Ve nāẓımuñ bu beytinde lisānı fuḥşiyyātdan ḥıfẓa daḫı işāret vardur. Zīrā fuḥşiyyāt söyleyenüñ nedāmeti sā'ir nedāmetlerden eşeddür. Nitekim buyurmışlardur:

[S293a] واحفظ لسانک لا یأتی بفاحشة

ان اللسان علیالافاق مقتحم

لایرجع السهم یوما ان رمیت به

کاالسهم لیس بمرجوع الی الوتم

İmdi nedāmet-keşīdelikden ḫalāṣuñ çāresi ancaḳ sükūtdur. Nitekim ḥażret-i ᶜAliyyü'l-Murteżā rażıya'llāhu ᶜanhuñ ما ندم من سکت kelām-ı dürer-bārı müfādınca ḥoḳḳa-i güher-āgīn-i dehānı, hemīşe ser be-mühr-i sükūt olan, hergiz engüşt-ḫāy-ı nedāmet olmayacağı nümāyāndur. (...)

﴿ تا نکفتی میتوانی کفتنش ﴾ Mā-dām ki bir sözi söylemedüñ, anı söylememege ḳādirsin. **Tā**, «mā-dām»; **ne-güftī**, «söylemedüñ»; **mī-tevānī**, «ḳādirsin»; **güften**, «söylemek» maᶜnāsınadur. Āḫirinde olan şīn żamīrdür; «ḳavl» maᶜnāsına dāll olan güften kelimesinden münfehim olan kelāma rāciᶜdür.

﴿ چون بکفتی کی توان بنهفتنش ﴾ Çünki söyledüñ ḳaçan ol sözi gizlemege ḳādir olursın. Yaᶜnī olamazsın; zīrā rucūᶜı muḥāldür dimekdür. Yāḫod کل سر جاوز الاثنین شاع mıṣrāᶜınuñ müfādınca, ol kelām elbette şuyūᶜ bulur dimekdür. Ḥattā is̱neynden murād; iki leblerdür dimişlerdür. Ve şuyūᶜı vaḳtinde ol söz rāst ise ne güzel, ve illā daᶜvā-yı bī-aṣla dā'ir olan süḫan-ı müberhen ve ḥarf-i kec, zūr-ı reg-i gerden ile rāst u müstaḥsen olmadığı, *beyt*:

سخن دعوئ بی اصل مبرهن نشود

حرف کج راست بزور رک کردن نشود

mażmūnıyle mebnīdür.

﴿ عمر را می دان غنیمت هر نفس ﴾ ᶜÖmri her nefes ġanīmet bil. [Ü289b] **ᶜUmr-rā**, «ᶜömri» dimekdür. **Mī-dān**, «bil»; **ġanīmet**, [S293b] Fārisīde «ġāzīlerüñ eline giren māl»a dirler. Ve gāh ḫuṣūmet maᶜnāsına gelür. Lākin bunda müsāmaḥaten «bād-i hevā» dimek murāddur. (...) **Her nefes**, «her bir nefes» dimekdür. Nefes, fetḥateyn ile ᶜArabīdür; ṣoluḳ alup virmek maᶜnāsınadur. Anuñçün her bağarsaḳ ṣāḥibine müteneffis dirler. Pes ᶜömri ġanīmet bilmekden murād; āḫiret içün iktisāb-ı ḫayru'z-zād eyle dimekdür. Nitekim Şeyḫ Saᶜdī buyurmışdur ki, *beyt*:

خیری کن ای فلان غنیمت شمار عمر

زان بیشتر که بانک برآید فلان نماند

Yaᶜnī; iy fülān kimesne! ᶜÖmri ġanīmet ᶜadd idüp, bir ḫayr eyle andan muḳaddem ki fülān ḳalmadı. Yaᶜnī ᶜāzim-i ūḳbā oldı diyü ṣadā ẓuhūra gele dimekdür. İmdi ᶜömri her nefes ġanīmet bil. Zīrā:

❪ چون رود دیکر نیاید باز پس ❫ Çünki ᶜömr gider, girü ardına dönmez ve gelmez. **Çun**, «çünki»; **reved**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «gider» dimekdür; fāᶜili żamīr-i müstetirdür; ᶜömre rāciᶜdür. **Dīger**, «daḫı»; **ne'yāyed**, nefy-i istiḳbāldür; «gelmez» dimekdür. **Bāz**, «girü»; **pes**, bunda «eñse ve ard» maᶜnāsınadur. Ve «ṣoñra» maᶜnāsına olmaḳ daḫı mülāyimdür. Maᶜlūm ola ki ᶜömrüñ ᶜadem-i rucūᶜını beyānda ḥukemādan teşbīhāt-ı kes̱īre vardur. Ez-cümle:

بر لب جوی نشین و کذر عمر ببین

کین اشارت ز جهان کذران مارا بس

mażmūn-ı ᶜibret-nümūnı üzre, ᶜömri āb-ı revāna beñzedüp, giden sene cūyān iden āb-ı revān bir daḫı ırmaġa ᶜavdet eylemedigi mis̱ālde olan ᶜömr daḫı girü gelmez. Eyyām-ı ᶜömri ġanīmet bil diyü *beyt*:

ایام نو جوانی غافل مشو ز فرصت

کین آب بر نکردد دیکر بجوی پاران

dimişlerdür. (...[S294a, Ü290a]...)

❪ هیچ کس از خود قضا را رد نکرد ❫ Hīç bir kimse kendüden ḳażā'-i İlāhiyyeyi redd eylemedi. **Hīç kes**, «aṣlā bir kimse»; **ez-ḫod**, «kendinden»; **ḳażā-rā**, «hükm-i Ḫudāyı»; **redd**, «menᶜ ü refᶜ»; **ne-kerd**, māżī-i menfīdür; «eylemedi» dimekdür. Pes ḳażānuñ reddine ᶜadem-i ḳudret maᶜlūmdur. Ḳażāya rıżā vü teslīmden mā-ᶜadā çāre olmadıġı beyān-ı sābıḳdan ve daḫı kelām-ı lāḥıḳdan nümāyāndur. Nitekim:

اذا عقد القضاء علیک عقدا

فلیس یتحلله الاالقضاء

mażmūnıyle ḳażāya gerden-i teslīm ü rıżā uzadanlar *beyt*:

چاره سر کشتکی جز لنکر تسلیم نیست

سر برون از عقده کرداب کردن مشکلست

terānesiyle dem-sāz-ı tefvīż olmışlardur. Ḳaldı ki ᶜinde'l-meşāyıḫ tevekkül, bidāyet-i ḥāl-i erbāb-ı sülūk ü ṣıfat-ı mü'miniyyetdür. Teslīm ü rıżā, ṣıfat-ı evliyādur. Tefvīż, nihāyet-i aḥvāl-i merdān-ı eḫaṣṣu'l-ḫavāṣṣdur. Pes nāẓım ṣıfat-ı evliyāya īmā birle beyān-sāz-ı teslīm ü rıżā olup bu kitābında buyurmışdur:

❪ هرکه راضی از قضا شد بد نکرد ❫ Her kim ki ḳażādan rāżī oldı, kötü eylemedi. Zīrā ᶜārifīn-i bi'llāh olan kāmilīnüñ ṭarīḳı; ḳażāya rıżā ve belāya ṣabra ve mevti yāda ve şükr-i niᶜamāt ve ṭāᶜat-i bī-riyā ve īs̱ār ve ḳanāᶜat ve efᶜāl ü ṣıfāt u ẕātında Ḥaḳḳı tevḥīde ve iẓhār-ı ᶜubūdiyyet ile teslīm ü inḳıyāda ve bilā-taᶜb tecerruᶜ-ı merāre ile zehr-ābe-i derd ü miḥnete taḥammüldür. (...[S294b, Ü290b]...) Pes Ḥaḳḳuñ rıżāsı, rıżā-yı ḳażāsına menūṭ idigi bī-iştibāhdur.

﴿ هركه ميخواهد كه باشد در امان ﴾ Her kim ister ki emānda ola. Yaᶜnī; ḳażā vü belādan emīn ve dā'ire-i emānda nişīn ola.

﴿ مهر ميبايد نهادن بر دهان ﴾ Aġız üzerine mühr-i sükūt ḳoymaḳ gerekdür. Pes bunda سلامة الانسان فى حفظ اللسان mażmūnına telmīḥ oldıġı nümāyāndur. Feᶜalā-hāẕā:

از خموشى مشت خاكى بر دهان قال زن

تا قيامت خيمه در دار الامان حال زن

beyt-i laṭīfinüñ bu beyāna delāleti müstaġnin ᶜani'l-beyāndur. Pes nāẓımuñ ānifen güftāra āġāzda, muḳaddemen te'emmül ü endīşenüñ lüzūmını beyāna dem-sāzlıḳ aḳabinde, selāmet sükūtda oldıġın ibrāz içün bunda naṣīḥat-perdāzlıġı olmışdur. (...) Pes bu ebyāt-ı ṣafā-baḫşuñ meżāmīni üzre merd-i ḫamūşuñ belādan emīn olacaġı nümāyāndur. Zīrā ekẟer belā, dilinden nāşī olur. Nitekim البلاء مؤكل بالمنطق ḥadīẟ-i şerīfinüñ īżāḥında *naẓm*:

Keẟret-i ḳāle ibtilāda olan

Mübtelā-yı ᶜaceb belā oldı

Mübtelā-yı belā olan ekẟer

Ḳīl ü ḳāl ile mübtelā oldı

dinmişdür. Pes ebyāt-ı nāẓımdan naṣīḥat-gīr olanuñ ṭarafından imdi ne itmek gerekdür? diyü su'āl peydā olmaġın nāẓım feẕleke ṭarīḳında cevāba ibtidār ile buyurmışdur ki:

﴿ ميسزد كر عمررا دارى عزيز ﴾ Yarar eger ᶜömr-i ᶜazīzi ṭutar iseñ. **Mī-sezed**, «lā'ıḳ olur» dimekdür. Bu muḳaddem-i cezādur. **Ger**, edāt-ı şarṭdur. **ᶜUmr-rā**, «ᶜömri» dimekdür. Bu lafẓ dārī [S295a] kelimesinüñ muḳaddem-i [Ü291a] mefᶜūlidür. **Dārī**, fiᶜl-i şarṭdur; «ṭutarsañ»; **ᶜazīz**, «muḥterem» dimekdür. Pes ᶜömrüñ ẕātında ᶜizzeti, girānī-i ḳıymetinden maᶜlūmdur ki dünyā vü mā-fīhā ḳadar emvāl ü cevāhir-i nefīse ile bir nefes ᶜömr alınmaḳ mümkin degüldür. İmdi böyle girān-ḳıymet olan nesneyi ᶜazīz ṭutup, hevā vü hevese ṣarf itmemek elyaḳ u eḥaḳḳdur. Ve bir mihmāndur ki iḥtirāma müsteḥaḳḳdur. Zīrā:

﴿ چون رود بيشش نخواهى ديد نيز ﴾ Çünki gider, daḫı artıḳ anı görmeyisersin. **Reved**, «gider»; **bīşeş**, «anı artıḳ» dimekdür. Bīş, artıḳ maᶜnāsınadur. Āḫirindeki şīn żamīrdür; ᶜömre rāciᶜdür. **Ne-ḫᵛāhī dīd nīz**, böyle yirlerde mecmūᶜa birden maᶜnā virmek ḳavā'id-i Fürsdendür. Maᶜnā-yı mecmūᶜ daḫı «görmeyisersin» dimekdür. Murād; «göremezsin» dimekdür.

Der-Ṣıfat-ı Ḫāmūşī

﴿ حاصل آيد چار چيز از چار چيز ﴾ Dört nesne, dört nesneden ḥāṣıl gelür. Yaᶜni; peydā olur dimekdür.

﴿ ياد كير اين نكته از من اى عزيز ﴾ İy ᶜazīz! Bu nükteyi benden yād ṭut. Yaᶜnī; ezber ü ḥıfẓ eyle. **Nükte**, żamm-ı nūn ve sükūn-ı kāf ile Fārisīde iki maᶜnāya gelür. Biri noḳṭadur ve biri nişānedür ki parmaḳ ucıyle veyā bir çūb u aġaç ile ṭopraḳ üzerinde olan eẟere dirler. Maᶜnā-yı ẟānī, luġat-i ᶜArabiyyede daḫı mesṭūrdur. Ve ıṣṭılāḥāt-ı ᶜArabiyyede, mes'ele-i laṭīfeye nükte dirler. Pes bunda bu maᶜnāya olmaḳ

rūşendür. Ve nāẓımuñ ẕikr idecegi çār çīzüñ, mesā'il-i laṭīfeye dā'ir oldığı beyānından maʿlūmdur. Nitekim eyidür:

﴿ خامشی را هرکه سازد پیشهٔ ﴾ Her kim ki sükūtlügi ʿādet eyleye. Yaʿnī; ekṡer-i evḳātı sükūt üzre güẕer eyleye. **Ḫāmuşī**, «epsemlik» maʿnāsınadur; āḫirindeki yā maṣdariyyedür. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. Zīrā bu kelime sāzed fiʿlinüñ muḳaddem-i mefʿūlidür. **Her ki**, «her kim ki»; **sāzed**, «düzer» yaʿnī «eyler». **Pīşe'i**, «ṣıfat u ʿādet» maʿnāsınadur; āḫirindeki hemze vaḥdet içündür.

﴿ کردد ایمن نبودش اندیشهٔ ﴾ Emīn olur, aña bir fikr ü ġamm olmaz. **Gerded**, «olur» maʿnāsınadur; maṣdarı «gerdīden»dür. **Īmen**, kesr-i hemze ve fetḥ-i mīm ile «fāriġ ve ḫavfdan āsūde» maʿnāsınadur. **Nebvedeş**, «aña olmaya» dimekdür; şīn żamīrdür; her ki lafẓına medlūl olan kimseye rāciʿdür. [S295b] **Endīşe'i**, «fikr» maʿnāsınadur; āḫirindeki hemze, kemā-merre vaḥdet içündür. Pes beyān-ı sābıḳ üzre herkesüñ fikr-i kederi ekṡer lisānından ṣudūr iden sözden olmaġın sükūt iḫtiyār idende fikr-i keder olmayup herşeyden emīn olacaġı nümāyāndur. Nitekim beyt:

زبان تا بود کویا تیغ میبارید بر فرقم

جهان دار الامان شد تا زبان در کام ورزیدم [Ü291b]

Yaʿnī; dilüm gūyā oldıḳca depem üzre tīġ yaġdurdı. Ammā dilümi damaġumda ḥıfẓ idelden cihān baña dāru'l-emān oldı dimişlerdür. Ve daḫı kişi her ne ḳadar süḫan-dān ise de perdedār-ı ḫurde-i rāz-ı nihān olmaḳ içün ġonce-miṡāli bī-zebān olmaḳ gerekdür. Nitekim *beyt*:

با صد زبان چو غنجهٔ کل بی زبان شدم

تا پرده‌دار خردهٔ راز نهان شدم

beytinüñ maʿnāsı buña şāhiddür. Lākin bu mażmūna mā-ṣadaḳ düşen ehl-i Haḳḳ bu keyfiyyeti gūşe-nişīn-i ʿuzlet olmaġa mevḳūf buyurmışlardur. Nitekim *beyt*:

مرابی همدمی مهر لب و بند زبان کشته

و کر نه همچونی فریادها در استین دارم

dimişlerdür. Ve sükūt ḥālinde olan ḥalāvet ve ber-muḳteżā-yı ḳısmet, ol ẕevḳden leẕẕet bulan ehl-i ḥālüñ andan ṣoñra lebleri birbirinden cüdā ve lisānı gūyā olmaḳ müşkildür. Hemān iş sükūtdan ḥalāvet-yāb olmaḳdadur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

این چاشنی که قسمت من شد ز خامشی

مشکل که بعد ازین شود از هم جدا لبم

beytinüñ maʿnāsı bu beyānda etemmdür. İmdi ḥıfẓ-ı lisān bāʿiṡ-i selāmet-i insān olmaġın nāẓım eyidür:

﴿ کر سلامت بایدت خاموش باش ﴾ Eger saña selāmet gerek ise epsem ol. Yaʿnī; sükūta mülāzemet eyle ki her ḥālde selāmet bulasın dimekdür. **Selāmet**, «ʿuyūb u naḳāyıṣdan berā'et ve āfātdan emniyyet; **bāyedet**, «saña gerek ise»; **ḫāmūş bāş**, «sākit ol» dimekdür. İmdi eşyā'-i erbaʿadan biri sükūtdur ki, selāmeti müṡmirdür. Pes nāẓım beyt-i evvel ile ḫāmūşluġuñ bāʿiṡ-i emniyyet oldıġın iḫbār ʿaḳabinde feẕleke tarīḳıyle, kendüye selāmet lāzım olan sükūtı iḫtiyār eylesün dimek maḳāmında, ġā'ibden muḫāṭaba iltifāt yāḫod baḥṡüñ evvelinde muḫāṭab olan ʿazīze ḫiṭāb buyurmışdur. Bunda سلامة

الانسان فى حفظ اللسان mażmūnına ve daḫı من سكت نجى müfādına telmīḥ vardur. Pes sükūt üzre evḳāt-güẕārlıḳ, herkesüñ ḥaḳḳında lāzım ve ḫuṣūṣıyle pīrāne-serlikde, iḫtiyār-ı sükūt [S296a] cümleden pesendīdedür. Zīrā ṣabāḥa ḳalma şemᶜuñ meclis-ārālığı ḫoş olmaz dimişlerdür. Şemᶜuñ ṣabāḫlaması vaḳt-i pīrāneye resīdelikden kināyedür. Nitekim Ṣā’ib eyidür, *beyt*:

زبان خموشى پسنديده است در پيرى

ز شمع خوش نبود صبح مجلس ارايى

intihā.

﴾ كشت ايمن هركه نيكى كرد فاش ﴿ Emīn ü āsūde oldı her kim ki eyüligi fāş eyledi. **Geşt**, fetḥ-i kāf-ı ᶜAcemī ile mażī-i müfred-i ġā’ibdür; «oldı» maᶜnāsınadur. Bu maᶜnā ᶜArabīde efᶜāl-i nāḳıṣadan kāne ve ṣāra fiᶜllerinden aḫẕ olınur. **Īmen**, maᶜrūfdur. [Ü292a] **Her ki**, «her kim ki»; **nīkī**, āḫirinde olan yā’ maṣdariyye ile «eyülük» maᶜnāsınadur; kerd fiᶜlinüñ muḳaddem-i mefᶜūl-i evvelidür; mefᶜūl-i s̱ānīsi fāş kelimesidür. **Kerd**, fetḥ-i kāf-ı ᶜArabī ile «eyledi» maᶜnāsına māżīdür. **Fāş**, bunda «iẓhār» maᶜnāsınadur. Ve bir şehrüñ ismidür. Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ nīkī kelāmınuñ medlūli olan eyülük, her bir eyülükden eᶜammdur. Lākin siyāḳ ḳarīnesiyle ve taḫṣīṣ baᶜde’t-taᶜmīm ḳāᶜidesince eyüligi, luṭf u ᶜaṭā vü cūd u seḫā vü iḥsān ile beyān buyuracaḳdur. Pes ḥaḳīḳate naẓar olınsa eyülük didikleri nesne bir nāfe-i nāzükdür ki, bāzār-ı muḥsinīn ü esḫıyāda kendü kendüyi fāş ider. Lākin eyülügi maḥalline itmek şarṭdur. Nitekim *naẓm*:

Eyülük eyler iseñ it yirine
Yirine düşmeyen eylük yirine
Ekilen dāne de (hīç) bitmez olmaz
Birisi biñ olur düşse yirine

dimişlerdür. Ve keyfe lā ki şūre-būm-ı ẕāt-ı bī-istiᶜdāda temennā-yı intifāᶜ ile ġars-ı nihāl-i ıṣṭınāḥ eylemek, maᶜnāda erbāb-ı istiᶜdāda sitemdür. Nitekim ḥażret-i Kerrār rażıya’llāhu ᶜanh: وضع الاحسان فى غير محله ظلم diyü buyurmışdur. Yaᶜnī bir nā-maḥalle iżāᶜat-ı biżāᶜat-ı evḳāt idüp ümīd-i inbāt-ı nebāt-ı fevā’id ile ifāżına zülāl-i iḥsān ḳılmaḳ bī-hūde kendü vücūdına īrās̱-ı elem birle itᶜābdur, intihā. Ḥattā nā-maḥalle eyülük eylemek, cisre muḥtāc olan suyuñ üzerini terk idüp ṣudan ıraḳ bir cāy-ı ḫuşke cisr-sāz olmaḳ gibidür diyü:

نيكويى بايد ان كردن درين عالم چنان ماند

كه دور از آب سازند اهل عالم چشمۀ پل را

buyurmışlardur. Pes çār çīzüñ ikincisi eyülükdür ki emniyyeti müs̱mirdür. Üçüncisi serverligi müs̱mir olan seḫāvet; dördincisi şükrdür ki bāᶜis̱-i efzūnī-i niᶜmetdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴾ از سخاوت مرد يابد سرورى ﴿ Kişi seḫāvetden serverlik bulur. [S296b] **Ez-seḫāvet**, «cömerdlikden» dimekdür. Maᶜlūm ola ki erbāb-ı şerᶜ indinde seḫāvet, buḫlüñ żıddıdur. Binā’en ᶜaleyh seḫāyı beyān żımnında buḫlden ḥaẕer eyle diyü muḳābiline īmā buyuracaḳdur. Ammā cūd didikleri isrāfuñ żıddıdur. Ve merd-i saḫīye Fārisīde «cüvān-merd», ᶜArabīde «saḫī vü kerīmü’n-nefs» ile taᶜbīr

olınur. Merd, er maᶜnāsınadur; racül ᶜArabīsidür. Bu kelimeyi īrādda leṭāfet vardur, şöyle ki: Seḫāvet, kār-ı merdāndur; kār-ı zenān degüldür dimek olur. Nitekim Şeyḫ Saᶜdīnüñ *beyt*:

جوانمرد اكر راست كويى وليست

كرم پيشۀ شاه مردان عليست

beyt-i laṭīfi bu beyānda güvāhdur. Ve fī'l-ḥaḳīḳa seḫāvet kār-ı merdāndur. Belki mis̱āl-i kār-ı ney-zenāndur ki, zenān ol kārdan maḥrūmāndur. Nitekim:

ᶜAceb merdānedürler nāy-zenler

[Ü292b] Anuñçün üfleyemez nāy zenler

laṭīfesi mażmūnından herkes āgāhdur. **Yābed**, «bulur»; **serverī**, yā'-i maṣdariyye ile «ululuḳ ve metbūᶜıyyet» dimekdür. Pes esḫıyānuñ maẓhar-ı iḥsānı olan aḥrār-ı müslimīn, ol muḥsinīne ᶜabīd olmaḳ الانسان عبيد الاحسان mażmūnından bedīdārdur. Bu maᶜnāca, merd-i saḫīde serverlik āşkārdur. Ve seḫādan nāşī anuñ nām-ı nīki elsine-i ᶜālemde peydā olur. Nitekim Nābī:

Es̱er-i luṭfini seyr eyle seḫānuñ ki henüz

Nām-ı Ḥātem dehen-i nāsda yād olmadadur

diyü buyurmışlardur. Ve daḫı ḥīn-i iᶜṭāda, dest-i esḫıyā ġonce ve baᶜde'l-iᶜṭā gül-i şiküfte-mis̱āl oldığına *beyt*:

پنچۀ دست سخا در جانب دست كدا

وقت رفتن غنجه و هنكام بر كشتن كل است

beyt-i laṭīfi dālldür. Ve seḫāvetüñ medḥinde çoḳ sitāyiş ẕikr itmişlerdür. (...) Ḳaldı ki fevā'id-i meẕkūreyi cāmiᶜa olan seḫāvet ü iḥsānda niçe şerā'iṭ ẕikr itmişlerdür. Ez-cümle ḥīn-i iᶜṭāda, beşāşet-i çehre vü besāmet-i cemāl şarṭdur. Nitekim:

باش چون [S297a] مينای هنكام ريزش خنده رو

وقت احسان روی خودرا تلخ چون دريا مكن

dinmişdür. Pes hengām-ı iḥsānda mīnā-meşreb ḫande-rūluḳ ḫoşdur. Yoḳsa deryā gibi telḫ-rūluḳ gösterenüñ bu daᶜvāda eli boşdur. Ve daḫı ol iḥsānda, mübāhāt u iftiḫār ile iḥsānını Zeyd ü ᶜAmra iẓhār veyāḫod bir kimseye olan iḥsānı maḳrūn-ı riyā vü āzār eylememek gerekdür. Ḥattā bu maḳūle āvāze-gīr olan iḥsānı, deheni āb-zede olmaḳ ḥasebiyle feryād-sāz olan çerāġa teşbīh birle, böyle çerāġ ile istifāżā-i nūr eylemekden ẓulmet evlā ve bu maᶜnāca seḫādan buḫl yegrekdür didikleri, *beyt*:

بخل بهتر ز سخايی كه بآوازه بود

تيره كی به ز چراغيست كه فرياد كند

beyt-i laṭīfinden müstefād u hüveydādur. Ve kerem-dīde olan kimesne daḫı muḥsine duᶜā ile ḥamd ü s̱enā vü şükr-i naᶜmā eylemek lāzımdur. Nitekim من لم يشكرالناس لم يشكر الله تعالى ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānda kāfī ve maᶜnā-yı ḥadīs̱-i meẕkūrda *terceme*:

[Ü293a] Muḳteżā-yı cezāsı iḥsānuñ

İltizām-ı şurūṭ-ı şükrāndur

İtmemek şükr-i niᶜmet-i ḫalḳı

Muṭlaḳā terk-i şükr-i Yezdāndur

Terceme-i dilārā, beyān-ı merāmda vāfīdür. İmdi naḳşı medḥ nāḳḳāşa rāciᶜ oldıġı gibi niᶜmet-i ḫalḳa şükr daḫı niᶜmet-i Ḫālıḳa şükri müşᶜirdür. Şükr-i niᶜmet ise o niᶜmetüñ ziyāde olmasına sebebdür. Binā'en ᶜaleyh nāẓım, seḫāvet ᶜāḳabinde bu maᶜnāya işāret içün buyurmışdur:

❨ شكر نعمترا دهد افزونترى ❩ Şükr niᶜmete ziyāde efzūnluḳ virür. Türkīsi ziyādereklük virür dimekdür. **Şükr**, mübtedādur; **niᶜmet-rā**, dehed fiᶜlinüñ muḳaddem-i mefᶜūli evvelidür; **dehed**, «virür» dimekdür. **Efzūnterī**de yā' maṣdariyyedür; «ziyādereklük» dimekdür; dehed fiᶜlinüñ s̱ānīsidür. Me'āl-i mıṣrāᶜ maᶜlūm ve tafṣīli beyān-ı sābıḳdan mefhūmdur. Pes nāẓım eşyā'-i erbaᶜayı icmālen beyāna ḫıtām ᶜaḳabinde tafṣīline ihtimām murād idüp buyurmışdur ki:

❨ هركه او شد ساكن و خاموش كرد ❩ Her kim ki, o kimse sākin oldı ve dilini sākit eyledi. **Her ki**, «her kim ki»; **o**, żamīr-i ġā'ibdür; her ki lafẓınuñ medlūline rāciᶜdür; maᶜnāda «o kimse» dimekdür. **Şüd**, «oldı»; **sākin**, müteḥarriküñ muḳābilidür; bunda «ṣāḥib-i veḳār» murād olınmaḳ āşkārdur. **U(ve) ḫāmūş**, sākin üzerine maᶜṭūfdur; «sākit» maᶜnāsınadur. **Kerd**, «eyledi» dimekdür; bunda ber-mefᶜūl-i muḳadderdür. Mes̱elā ḫod-rā [S297b] yāḫod zebāneş-rā gibi. Zīrā kerd fiᶜli bunda iki mefᶜūle muḥtācdur. Mefᶜūl-i evveli muḳaddem olan ḫāmūş lafẓı ve mefᶜūl-i s̱ānīsi taḳdīr eyledigimiz lafẓlaruñ birisidür. Baᶜżı nüsḫada «sākin» yirine «sakit» vāḳıᶜdur; me'āl maᶜlūmdur. Pes bunda ḫāmūş olanda ḳavlen ne gūne sükūt bulınur ise fiᶜlen daḫı sükūnet ü vaḳāruñ lüzūmına işāret vardur. İmdi böyle olan kimse:

❨ از سلامت كسوتى بر دوش كرد ❩ Omzı üzre selāmetden bir kisvet eyledi. Yaᶜnī; kisvet-i selāmeti ber-dūş eyledi dimekdür. Pes libās, her bir nāsuñ vücūdından ḥarr u berdi dāfiᶜ oldıġı gibi ḥıfẓ-ı lisān her bir insān içün āfāt u ᶜāhātuñ vürūdına māniᶜ olıcı kisve-i selāmet idigi vāḳıᶜdur, *beyt*:

Tecrübe eyledük āfāḳı ser-ā-ser ḳatı çoḳ

Dehrde epsem oturmaḳ gibi bir ḳāᶜide yoḳ

İmdi Ḳāsım-ı Meşhedīnüñ *beyt*:

بغير از خاموشى ندارد نامهام نقشى

كذارم كر بجاى صوم در كاغد زبانمرا

beyt-i laṭīfinüñ mażmūnı üzre sükūtı iᶜtiyād idenüñ selāmet-i ḥāli bedīdārdur.

❨ كر همى خواهى كه باشد در امان ❩ [Ü293b] Eger isterseñ ki hem-vāre emānda olsın.

❨ رو نكويى كن تو باخلق جهان ❩ Git sen cihān ḫalḳına eyülük eyle. **Rev**, fetḥ-i rā'-i mühmele ile emr-i ḥāżırdur; «git» dimekdür. **Nikūyī kon**, «eyülük eyle»; **tu**, żamīr-i ḫiṭābdur. Ḫiṭāb-ı meẕkūr, her ḫiṭāba ṣāliḥ olana ṣāliḥdür. **Bā-ḫalḳ-ı cihān**, «cihān ḫalḳına» dimekdür. Murād; herkese eyülük eyle dimekdür. Nitekim *beyt*:

Eylük aña dirler ki ola cümleye vāṣıl

Ne deftere mevḳūf u ne muḥtāc-ı raḳamdur

mażmūnı ṣābıḳan beyān olınmış idi. Ve eyülük iden sākin-i dāru'l-emān olmaḳ, eyülük żāyiᶜ olmaz didikleri maḳāle-i meşhūradan nümāyāndur. Nitekim *ḳıṭᶜa*:

Gözi yaşına raḥm eyle faḳīruñ

Senüñ de ḥālüñe raḥm ide Ḫālıḳ

Dimişler eylügi eyle ṣuya ṣal

Bilür Ḫālıḳ n'ola bilmezse balıḳ

ḳıṭᶜasından bu beyāna delālet ẓāhirdür. Ḥattā Ḥadīs̱-i Erbaᶜīn şāriḥi Oḳcı-zāde merḥūmuñ şerḥ-i mez̠kūrında mesṭūr olan ḥikāye-i ġarībe üzre; ecinneden birini bir benī-Ādem bir vaḳtile bir mehlekeden ḫalāṣ idüp baᶜde-zamān ol kimse ḥacca gider iken rufeḳādan dūr ve ṣaḥrā-yı bī-pāyānda ḥayrān u mehcūr iken bir arslan [S298a] ẓuhūr idüp, işāret ile ol kimesneyi arḳasına teklīf ü taḥmīl idüp selāmetle ḥuccāca ulaşdurdıḳda: "Yā Rabb! Bu arslanuñ baña bu vechile bedraḳa-i selāmet oldığına ḥikmet nedür?" dir iken, ol arslan meger muḳaddemen ḫalāṣ eyledigi ecinneden oldığın lisāniyle beyān ve muḳābele-i iḥsānını edā içün arslan ṣūretiyle gelüp kendüyi selāmete īṣālin ᶜıyān idüp bu beyt-i laṭīfi kendüye söylemişdür. Ol beyt budur:

الخيرا بقى و ان طال الزمان به

والشرا خبث ما اوعيت من زاد

intihā. Ve daḫı ḫalḳa eyülük eylemek ṣadaḳadan maᶜdūd idigi كل معروف صدق ḥadīs̱-i şerīfiyle s̱ābitdür.

﴿ هركرا عادت شود جود و كرم ﴾ Her kim ki cūd u kerem ᶜādet ola. **Cūd**, bunda «cömerdlik» maᶜnāsı ile maᶜrūfdur. Pes bunda nāẓımuñ ᶜādet ẕikrinde nükte-i laṭīfe vardur ve leṭāfeti ḫafī degüldür. Maᶜlūm ola ki cūd u kerem, ḫıṣāl-i enbiyā' ᶜaleyhi's-selāmdur. Nitekim Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem ḥadīs̱-i şerīfinde ان الله جعلنى عبدا كريما ولم يجعلنى جبارا عنيدا buyurmışdur. Ve ḫıṣāl-i evliyā'dur, nitekim: ما جبل ولىالله الاعلى السخا وحسن الخلق ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānda hüveydādur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde الا ان كل جواد [Ü294a] فىالجنة حتما علىالله و انابه زعيم vārid olmışdur. Ve ḫıṣāl-i ḥabīb idigi bī-iştibāhdur. Ve ḫıṣāl-i şāhān-ı cihāndur. (...) Ve daḫı ḫıṣāl-i erbāb-ı ᶜizz ü iḳbāl ve eṣḥāb-ı mecd ü şeref ü iclāldür. Nitekim ḥażret-i Ḥayder-i Kerrār rażıya'llāhu ᶜanhuñ delālet-i kelām-ı cevher-ās̱ārı üzre, sāye-i diraḫt-ı āsmānsā-yı luṭf-i kerīm ظل الكريم فسيح [S298b] mıṣdāḳınca ġāyetde vasīᶜ ve pāye-i rifᶜat-i iḥsān-ᶜamīmine, sīmurġ-ı bülend-pervāz-ı ḫayāl, dest-yārī-i bāl-i iḳdām ü nīrū-yı ḳavādim-i ihtimām ile irişmekden refīᶜdür. Pes bu ḫaṣlet-i memdūḥa (ile) muttaṣıf olan ṣāḥib-i cūd u keremüñ ᶜinda'llāh ve ᶜinde'n-nās muḥterem olacağı nümāyāndur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ در ميان خلق كردد محترم ﴾ Beyne'n-nās muḥterem olur. Yaᶜnī herkesüñ ᶜindinde maḳbūl olur. Pes ᶜinde'n-nās kendüyi muḥterem ḳılmaḳ ᶜinda'llāh muḥterem olmaḳdan nāşīdür. Zīrā bir ḳulını Ḫudā-yı müteᶜāl sevdikde, herkese sevdürür dimişlerdür. Ve saḫīnüñ ḥabību'llāh idigi ḥadīs̱-i şerīf ile s̱ābitdür.

﴿ هرکه کار نیک ویا ید میکند ﴾ Her kim ki eyü ᶜamel veyā kötü ᶜamel ider. **Kār-ı nīk**, «eyü ᶜamel» dimekdür. **U yā**, «yāḫod» dimek maᶜnāsıyle nīk üzerine maᶜṭūfdur; kār lafẓı yene bunda melḥūẓdur. Taᶜbīrde «u yā kār-ı bed»; «yāḫod kötü ᶜamel»; **mī-koned**, «ider» dimekdür.

﴿ آن همه می دان که باخود میکند ﴾ Ol dükeliyi bil ki kendüsine ider. Yaᶜnī; gerek ḫayr u gerek şer her ne işler ise kendü nefsine ider dimekdür. Pes bunda من عمل صالحا فلنفسه ومن اساء فعليها āyet-i ᶜaẓīmü'ş-şānına ve ber-manṭūḳ-ı āyet ḥażret-i İbnü ᶜAbbāsuñ: الناس مجزيون باعمالهم ان خيرا فخير وان شرا فشر kelām-ı ᶜibret-nişānına telmīḥ vardur. Ve bu maᶜnāda ḥażret-i Mevlānā *mes̱nevī*:

کرچه دیوار افکند سایه دراز

باز کردد سوی او آن سایه باز [Ü294b]

diyü buyurmışdur. Maᶜnā; egerçi dīvār uzun sāye bıraġur ānen fe-ānen yene kendüye rücūᶜ ider dimekdür. İmdi nīk ü bed herkes ne ider ise kendüye ider. Nitekim şāᶜiruñ *beyt*:

هرکه او نیک میکند یابد

نیک و بد هرچه میکند یابد

beyti nāẓımuñ meẕkūr beytiyle hem-maᶜnādur. Pes ne itmek gerekdür? diyü su'āl-i muḳadder peydā olmaġın nāẓım cevāb ṭarīḳıyle eyidür:

﴿ ای برادر بندهٔ معبود باش ﴾ İy ḳarındaş! Bende-i maᶜbūd ol. Yaᶜnī; Maᶜbūd bi'l-haḳḳuñ ᶜubūdiyyetinde bulınup, ᶜamel-i ḫayr işle.

﴿ تا توانی باسخا وجود باش ﴾ Mā-dām ki ḳādirsin cūd u seḫā ile ol. Yaᶜnī seḫā vü cūdı elden ḳoyma. **Tā**, bunda «mā-dām» maᶜnāsınadur; istimrār içündür. **Tevānī**, «ḳādirsin» dimekdür. Ḳudret, bunda iḳtidār maᶜnāsınadur. İmdi mā-dām ki iḳtidāruñ vardur; **bā-seḫā vü cūd bāş**, «seḫā vü cūd ile ᶜāmil ü şāġıl ol». Bā, bunda maᶜıyyet ü muṣāḥabet maᶜnāsınadur. Seḫā ile [S299a] cūduñ farḳları beyān-ı sābıḳlardan mebnīdür. İmdi nāẓımuñ bu beytinden żımnen; “baḫīl olma” dimek müstefād olmaġın pes تصريح بما علم ضمنا ḳāᶜidesine binā'en ve buḫlüñ ġāyetle meẕmūmiyyetin beyāna iᶜtinā'en buyurmışdur ki:

﴿ باش از بخل و بخيلان بر حذر ﴾ Buḫlden ve baḫīllerden ḥaẕer üzre ol yaᶜnī iḥtirāz eyle. **Bāş**, «ol»; **zi-buḫl**, «ṣıfat-ı buḫlden» dimekdür. Buḫl, maᶜrūfdur ve ᶜāmmdur. ᶜAmel-i maᶜrūf ve ḥuḳūḳu'llāh edāsında olan menᶜa şāmildür. **U(ve)**, ᶜatf içündür. **Baḫīlān**, cemᶜdür; müfredi baḫīldür. **Ber-ḥaẕer**, «iḥtirāz üzre ol» dimekdür. Maᶜlūm ola ki ṣıfat-ı buḫl meẕmūm ve buḫalānuñ meẕmūmiyyetleri maᶜlūmdur. Pes cehd ile māl artmaz ve cūd u seḫā ile eksilmez. Nitekim buyurmışlardur *naẓm*:

فلا الجود يفنى المال و الجد مقبل

ولا البخل يبقى المال و الجود مدبر

Ḥāl böyle iken buḫl, mālı ibḳā ider ve seḫā mālı ifnā ḳılar diyü cūdı idbārlıḳ ᶜadd iden idbār u bī-ᶜaṭā olan māldārları ظلال صيف مالها قطر ḍarb-ı mes̱eli üzre ebr-i bī-bārāna teşbīh itmişlerdür. Ve ṣoḥbet mü'es̱s̱ir oldıġı ḫavfından nāşī bāḫilān ile hem-ṣoḥbet olma dimişlerdür. Nitekim şāᶜiruñ *naẓm*:

اصبحت اخا كرم تحظ بصحبته

فالطبع مكتب عن كل مصحوب

كالريح آخذة مما تمر به

نتنا من النتن او طيبا من الطيب

mażmūnı bu maʿnāya şāhiddür. Binā'en ʿaleyh buḫalāyı medḥa ʿinde'ş-şiʿr cevāz yoḳdur. (...[Ü295a]...) Pes buḫalādan kerem ü cūd u ʿaṭā gelmek mümkin degüldür. Zīrā ṣıfat-ı buḫl ẕātında müstaḳarr olanı bir nesne fetḥ u ıṣlāḥ idemez. Ḥattā mey-perestānda isrāf-ı māl der-kārdur; meger ki ẕātında dest-i ʿatāsı ʿuḳde-i buḫl ile maʿḳūd ola; anı nāḫun-ı mey-i ʿuḳde-küşā açamaz. Belki ruṭūbet-i mey, girih-i dest-i denā'et peyvestine şiddet virür dimişlerdür. Nitekim Ṣā'ibüñ *beyt*:

بخل ممسک از می افزونتر شود

چون کره تر کشت محکمتر شود

beyti bu maʿnāya dālldür. Pes böyle olan denīleri:

دارد از چوب كدا قفل دهان سک كليد

ديدن سائل بخيلانرا بفرياد اورد

beytiyle ẕemm itmişlerdür. Yaʿnī; [S299b] ʿaṣā-yı gedā miftāḥ-ı ḳufl-i dehān-ı segān oldıġı gibi baḫīlān ru'yet-i sā'ilāndan feryāda gelüp ʿavʿave-i redde dem-sāz olur dimekdür. Binā'en ʿaleyh egerçi her bir sā'ili redd ile me'yūs-ı iḥsān iderler. Lākin me'yūs-ı keremi olan kimseyi daḫı الانسان عبد الاحسان mażmūnına mā-ṣadaḳ düşen bendegān gibi ḳul olmaḳdan āzād iderler. Yaʿnī iḥsānı olmaz ki bir kimseyi ḳayd-ı ruḳyete idḫāl ile serverlik bula dimişlerdür. Nitekim bu mażmūnı ẓarīfāne edā ile Sā'ib edā idüp *beyt*:

بخل از كرم بهست كه بيحاصلان بخل

در هر جواب بنده ازاد ميكند

(...) İmdi buḫlden ve buḫalādan ḥaẕer eyle:

﴿ تا نسوزد مر ترا نار سقر ﴾ Tā ki seni nār-ı saḳar yaḳmaya. **Tā**, «tā ki»; **ne-sūzed**, «yaḳmaya»; **mer tu-rā**, [Ü295b] «seni»; **nār-ı saḳar**, «saḳar nāmında olan āteş» dimekdür. Yāḫod bundan murād dūzaḫ dimekdür. Nitekim nāẓım Müferriḥātında:

بخيلى از همه كارى بتر دان

بود دوزخ يقين جاى بخيلان

didigi ḳarīne-i murād-ı meẕkūrdur. (...[S300a]...) Pes nāẓımuñ beyānı üzre baḫīli nār-ı saḳar ile taʿẕībe göre buḫl-i meẕkūrı ferā'iż ü vācibāta dā'ir evāmir-i İlāhiyyede olan buḫle ḥaml ḫoşdur. Ve emr-i İlāhīde buḫl iden kimesnenüñ maʿrūf olan seḫā vü keremden dūr olacaġı ẓāhirdür. Böyle olan baḫīlüñ iki ʿālemde yüzi ḳara vü eli boşdur.

Der-Beyān-ı Çend Aḫlāḳ Ki Çend-i Dīgerān Ez'o Ḥāṣıl Şeved

﴿ چار چیزی بر دهد از چار چیز ﴾ Dört nesne dört nesneden s̱emere virür. **Ber**, fetḥ-i bā'-i muvaḥḥide ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile «bāġ u bostānuñ ḥāṣılı»na dirler. Bunda mecāzen s̱emere vü maḥṣūl maᶜnāsı murāddur. **Dehed**, «virür» dimekdür. Ḫulāṣa, dört nesne dört nesneyi müntic olur dimekdür.

﴿ نشنود این نکته جز اهل تمیز ﴾ Bu nükteyi ehl-i idrākden ġayrı kimse istimāᶜ itmez yaᶜnī semᶜ-i ḳabūle almaz. **Nükte**, bunda «mes'ele-i laṭīfe» maᶜnāsınadur. **Cüz**, «ġayr» maᶜnāsınadur. **Ehl-i temīz**, «hūşmend ü ṣāḥib-i idrāk dimekdür.

﴿ هرکه زو صادر شود این چار کار ﴾ Her kim ki andan bu dört fiᶜl ṣādır ola.

﴿ بیند آن چار دکر بی اختیار ﴾ Ol kimse bī-iḫtiyār dīger dördi görür. **Bīned**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «görür» dimekdür; maṣdarı «dīden»dür. **Ān**, «ol kimse» dimekdür. **Çār-ı diger**, «āḫar dördi» dimekdür. Bu kelām bīned fiᶜlinüñ mefᶜūlidür. **Bī-iḫtiyār**, «iḫtiyārsız» dimekdür. İḫtiyār, ıżṭırāruñ muḳābilidür. Murād; elbette görür dimekdür. Ol eşyā'-i erbaᶜa-i [Ü296a] āti'l-beyān ve müntic-i çār-ı dīgerānuñ evveli, ᶜāḳıbet-endīş olmamaḳdur ki peşīmānlıġı müs̱mirdür. İkincisi, kārında iḥtiyāṭ itmemekdür ki dūçār-ı s̱ıḳlet-i ḳalb olmaġı münticdür. Üçüncisi, muᶜānede bā-sulṭāndur ki kāruñ vīrānlıġın müs̱mirdür. Dördincisi, ḫalḳa muḫālefet ile nā-sāzkārlıḳdur ki dostānuñ kendüden nefret ü firārını münticdür. Pes nāẓım bu vechile beyāna şurūᶜ idüp buyurur:

﴿ هرکه در پایان کاری ننکرد ﴾ [S300b] Her kim ki bir kāruñ encāmına naẓar eylemez. **Her ki**, «her kim ki»; **der**, zā'iddür; **pāyān-ı kārī**, «bir işüñ encāmına» dimekdür. Kārī lafẓındaki yā' ḥarfi vaḥdet içündür. **Ne'ngered**, nefy-i istiḳbaldür; «baḳmaz» dimekdür.

﴿ عاقبت روزی پشیمانی خرد ﴾ ᶜĀḳıbet bir gün peşīmānlıḳ yir. **ᶜĀḳıbet**, maᶜrūfdur. **Rūzī**, «bir gün» dimekdür. Rūz, gündüz; yāsı vaḥdet içündür. **Peşīmānī**de yā maṣdariyyedür; «peşīmānlıḳ» dimekdür. **Ḫored**, mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «yir» dimekdür; maṣdarı «ḫorden»dür. Pes encām-ı kārını düşünmeyenüñ ṣoñra nedāmet-keşīdeligi mücerrebdür.

﴿ هرکه نکند اختیاط کارها ﴾ Her kim ki işlerüñ lā'ıḳ olanuñ eylemez. Yaᶜnī; ḥarekāt-ı reddiyye vü efᶜāl-i nā-merżıyye ile olur. **Her ki**, «her kim ki»; **ne'kned**, żarūret-i vezn içün kāfuñ sükūnıyle oḳınmaludur; «eylemez» dimekdür. **İḥtiyāṭ**, ᶜArabīdür; «lā'ıḳ olanı itmek» maᶜnāsınadur; mā-baᶜdine mużāfdur. **Kārhā**, «işler» dimekdür. Kār, iş maᶜnāsınadur. Āḫirindeki hā, edāt-ı cemᶜdür.

﴿ بر دلش آخر نشنید بارها ﴾ Encām-ı kār anuñ ḳalbine niçe bār oturur. Yaᶜnī ḳalbine bār-ı girān s̱ıḳlet ü niçe zaḥmet vārid ü mekīn olur. Yaḫod niçe perdeler ḳarīn olur dimekdür. Zīrā bār kelimesi, luġat-i Fārisīde yigirmi yedi maᶜnāya gelür. Maᶜānī-i maᶜdūdeden bunda «yük» maᶜnāsına yāḫod «perde» maᶜnāsına olmaḳ mülāyimdür. Maᶜnā-yı evvele göre kārında iḥtiyāṭ itmeyenüñ ḳalbine bār-ı s̱ıḳlet vürūdı der-kār ve her-bār maġmūm u mehmūm olması bedīdārdur. Yāḫod āyine-i ḳalbine ġubār-ı ekdār vürūdından ḳalbi perdedār-ı küdūret olup, ru'yet-i ṣafādan maḥrūm olmaḳ āşkārdur. **Ber-dileş**, «anuñ ḳalbi üzre» dimekdür. Ber, ᶜalā maᶜnāsınadur; dil, göñüldür. Āḫirindeki şīn żamīrdür. İḥtiyāṭṭan dūr olan kimseye raciᶜdür. **Āḫir**, «encāmında» dimekdür. **Nişīned**, mużariᶜ-i müfred-i ġā'ibdür; «oturur»

dimekdür. Bu fiᶜli īrādda, ḳalbine vārid olan bārlar ḳalbinde müsteḳarr u mekīn olur dimege işāret vardur. Zīrā oturmaḳ ḳarārdan ᶜibāretdür. **Bārhā**, cemᶜdür; bunda daḫı dil-nişīni olan bāruñ kes̱retini işᶜār içün cem[c] getürmişdür. İmdi bu daġdaġadan emniyyet içün kişi her bir umūr u ḫuṣūṣda iḥtiyāṭ itmek herkese lāzımdur. Nitekim Ḫ[v]āce Ṣā'ib *beyt*:

باحتياط ز دست خطر پياله بگير

مباد آب حيات [Ü296b] دهد بجاى [S301a] شراب

beyti ile erbāb-ı idrāke bu maᶜnā-yı zülāl-iḥtivāyı işrab buyurmışdur. Ve daḫı Ḫ[v]āce ᶜAbdü'l-Mevlā *beyt*:

پا در حريم محفل دلها شمرده نه

آهسته باش تا نزنى شيشه‌ها بهم

beyti ile iḥtiyāṭa nuṣḥ buyurmışdur. Yaᶜnī; ḥarem-serāy-ı maḥfel-i ḳulūbda pā-nihād-ı şümürde ol ve āheste ol ki şīşeleri birbirine urmayasın ve ḳırmayasın. Zīrā şīşe-i dil şikest oldıḳdan ṣoñra peyvend müşkilter olur dimekdür. Ve fi'l-ḥaḳīḳa göñlüñ ḥāli sā'ire beñzemez. Nitekim S̱ābit buyurmışdur, *beyt*:

Ġarībdür bu göñül ḥāli S̱ābitā çoḳ olur

Seḥāb-ı feyż yaġarken dile ġubār düşer

ve daḫı şīşe-i dil ġāyet nāzükter olmaġın ednā-yı ġubār ile muġberr ü şikeste olur. Nitekim şuᶜarādan Melik-i Ḳummī buyurmışdur, *beyt*:

دليست در بر من ز آبگينه نازكتر

كه گر غبار نشيند ازو شكسته شود

Ve zücāc-ı ḫāṭırı kesrden ṣoñra taᶜmīr bī-nemek oldıġı şāᶜiruñ:

Şikeste-ḫāṭır idüp ṣoñra taᶜmīr itmegüñ mis̱li

Kenād itmek gibidür raḫne-i faġfūr-ı Māçīni

beyt-i laṭīfinden ve Nābī-i merḥūmuñ *beyt*:

Kenād itseñ yene ᶜayb-ı şikāf-ı kāse bāḳīdür

Olur ṭarz-ı nevāziş bī-nemek āzārdan ṣoñra

mażmūn-ı münīfinden hüveydādur. İmdi her kārda ḫuṣūṣıyle ḳulūbı ᶜadem-i inkisārda iḥtiyāṭ lāzımterdür.

﴿ هركه او استيزه با سلطان كند ﴾ Her kim ki okimse sulṭān ile muᶜānede ider. **İstīze**, kesr-i hemze ile «ᶜinād u cedel» maᶜnāsınadur. **Bā**, muṣāḥabet içündür. **Sulṭān**, maᶜrūfdur ve vükelāsı olan ḥukkām bu ḥükmde birdür. Pes sulṭān ve vükelāsından biri ile muᶜānede ḳaydında olan:

﴿ كار خود را سر بسر ويران كند ﴾ Kendi kārını başdan başa vīrān u ḫarāb ider. Yaᶜnī işi başa varmayup ḫarāb u yebāb olur. **Kār-ı ḫod-rā**, iżāfetle «kendi işini» dimekdür. Bu kelām kendi fiᶜlinüñ muḳaddem-i mefᶜūlidür. **Ser-be-ser**, «başdan başa» dimekdür; ser-te-ser ve ser-tā-ser mis̱lühūdur. **Vīrān**, maᶜmūruñ żıddıdur. Nitekim Ferhengüñ *beyt*:

هر لحظه دلم را پسرى كرد تصرف

ويران شده چون وقف بر اولاد ذكورست

beytinden maᶜnā-yı mezkūr hüveydādur. Ekser vaḳfuñ vīrān-şüdeligi meşhūr-ı elsine-i ᶜālemiyāndur. **Koned**, «ider» dimekdür. Maᶜlūm ola ki اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولوالامر منكم āyet-i ᶜaẓīmü'ş-şānına imtisālen sulṭāna iṭāᶜat lāzımdur. Ḳaldı ki emrlerine iṭāᶜat şerᶜa muṭābaḳat ile muḳayyeddür [S301b] diyü anlara ᶜadem-i inḳıyād ile īḳād-ı nā'ire-i ᶜinād iden kendi kārını ve ḫāne-i dil ü cānını ser-te-ser ḫarāb-ābād eylemek muḳarrerdür. Ḫulāṣa sulṭāna ve ṭaraflarından gelen ḥukkām-ı ẕī-şāna īḳād ile terk-i ᶜinād [Ü297a] ḫoşdur. Ḥattā ġıyāblarında anlara sögmek şerᶜan menhīdür. (...) İmdi kaᶜbe-i iṭāᶜatde ḥarem-nişīn-i emān iken ḥaddini tecāvüz ile dā'ireden ṭaşra ḥareket iden ḥılli mütecāviz olan kebūter-i ḥarem gibi giriftār-ı ḳayd-ı ṣayd olmaḳ muḳarrerdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

كسى كه مى نهد از حد خود قدمبيرون

كبوتريست كه مى آيد از حرم بيرون

beytinüñ mażmūn-ı leṭāfet-meşḥūnından maᶜnā-yı mezkūr nümāyāndur. Ve nāẓımuñ bu maᶜnāyı işᶜārda baᶜżı nüsḫalarda çend ebyātı görilmegin, ebyāt-ı mezkūreyi taḥrīr ü beyān ve şerḥ u ᶜıyān münāsib görilmişdür. Ol ebyāt bunlardur ki ẕikr olınur, *nüsḫa*:

﴿هركه با سلطان دليرىكرد مرد﴾ Her kim ki sulṭān ile bahādırlıḳ eyledi, öldi. Yaᶜnī; sulṭāna ḳarşu ḳoydı, cānından oldı dimekdür. Nitekim mıṣrāᶜ-ı sānī, mıṣrāᶜ-ı evveli bu vechile mūżıḥdur.

﴿در هلاک مال و جان خود سپرد﴾ Māl ü cānını helāke ıṣmarladı. Yaᶜnī māldan ve cāndan oldı dimekdür.

﴿هركه او باغى شود با پادشاه﴾ Her kim ki pādşāh-ı İslāma baġy idici ve emrinüñ ḫılāfınca gidici olur.

﴿روز او چون تيره شب كردد سياه﴾ Anuñ güni bulanıḳ gice gibi siyāh olur. Yaᶜnī; gündüzi gicesinden seçilmez ve ālām-ı küdūret-i baġyden gözi açılmaz dimekdür. Pes nüsḫa beytleri tamām olmaġın yene ḫāme-cünbān-ı taḥrīr-i şerḥ u beyān olup, eşyā'-i erbaᶜanuñ dördincisini ᶜıyāna geldik:

﴿هركه كشت از خوى بد ناساز كار﴾ Her kim ki kötü ḫūydan nāşī ḫalḳ ile dirlik ve düzenlik eylemeyici oldı. Yaᶜnī; sū'-i ḫulḳdan ḫalḳ rāżī olmadı dimekdür. **Her ki**, «her kim ki»; **geşt**, «oldı»; **ez-ḫūy-ı bed**, «yaramaz ḫūydan nāşī» dimekdür. **Nā-sāzkār**, «dirlik ve düzenlik eylemeyici» dimekdür. Zīrā sāzkār, «yaraḳlu ve düzenlü» maᶜnāsınadur. Ammā kār lafẓı muḳaddem olup kār-sāz dinse, «iş düzici» maᶜnāsına olur idi. Pes [S302a] evvelinde olan edāt-ı nefy ile nā-sāzkār, «ḫalḳ ile düzenlik eylemeyen muḫālif»e dinmişdür. Ve bu keyfiyyet, sū'-i ḫulḳuñ muḳteżāsı oldıġı nāẓımuñ ez-ḫūy-ı bed kelāmından müstefāddur. Ve böyle olan bed-ḫūy u idbāruñ, belā-yı siyāh u ġaḍab-ı İlāh oldıġından, herkesüñ kendüden nefret ü firārı āşkārdur. Nāẓım eyidür:

﴿دوستان از [Ü297b] وى كنند بىشک فرار﴾ Lā-cerem dostlar andan firār iderler. Zīrā bed-ḫūlıġı sebebiyle, menfūr-ı ḳulūb-ı eḥibbā olur. Maᶜlūm ola ki herkese ḥüsn-i ḫulḳdan nāşī ḫalḳ ile ḥüsn-i imtizāc lāzımdur. Ve ḥüsn-i imtizācuñ maᶜnāsı, ḫalḳa mütābaᶜat ile eyü geçinmekdür. Nitekim Nābī:

Ḫᵛāhişger olma rāḥata ḳayd-ı ḥayāt ile

Tā ᶜaḳd-ı ṣulḥ itmeyicek kā'ināt ile

diyü buyurmışlardur. Pes ʿāḳıl olan maʿḳūle ḳā'il gerekdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

در کلستان بلبل و در انجمن پروانه باش

هر کجا دام تماشایی که بینی دانه باش

beyt-i laṭīfī bu maʿnāda kāfī ve daḫı ẓurefā-yı şuʿarādan bir merd-i kāmilüñ *beyt*:

هر کرا رد جوهر با کفر و دین هممشربست

چوب کاهی تختۀ نرد و کهی منبر شود

mażmūn-ı münīfi bu maḳāmda vāfīdür. Nerd, «ṭavla» didikleri luʿbdur. Minber, maʿrūfdur. Lākin her vaḳtini iḫtilāṭa ḥaṣr idüp şiddet-i imtizāc ile her cemʿuñ şemʿi olmaḳ daḫı maḳbūl degüldür. Zīrā bu maʿnāca, şiddet-i āmīziş ile imtizācuñ ḥāli iḥrāḳ-ı vücūd-ı tābnāk ve eşk-rīzī-i çehre-i pāk olmaġa bāʿis̱ idigi encümen-ārā-yı enām olan şemʿ-i sūzānuñ ḥālinden nümāyāndur. Nitekim Ṣā'ibüñ *beyt*:

ندارد حاصلی امیزش خلق

که شمع از انجمن کریان بر آید

kelām-ı cevher-niẓāmı bu beyānda şāhiddür. Ḳaldı ki baʿżı nüsḫada beyt-i mez̠kūruñ mevḳıʿınde beyt-i dīger vāḳıʿ olmaġın taḥrīr ü beyānı münāsib görilmişdür. Ol beyt budur ki z̠ikr olınur:

﴿ چون سؤال اورد کردد خوار مرد ﴾ Kişi çünki su'āl getürdi, ḫor u ḥaḳīr olur. **Su'āl**, bunda «ʿarż-ı iḥtiyāc ile nāsdan bir nesne istemek» maʿnāsınadur. Pes su'āl żımnında elbette ḥaḳāret der-kārdur ve rez̠ālet bedīdārdur. Ḫuṣūṣā ki rūzgāruñ ḥāli böyle ola. Nitekim Ḫᵛāce Kelīm eyidür *beyt*:

از بستکی کار درین روزکار تنک

چیزی اکر کشاده شود دست سائل است

İmdi su'āl ḥaḳāretinden ḫalāṣ, her maṭlūbı dergāh-ı Ḥaḳḳdan [S302b] ṭaleb ile ḫalḳdan ümīdi ḳaṭʿa menūṭdur.

﴿ ماند تنها هرکه استخفاف کرد ﴾ Yalñız ḳaldı her kim ki ḫalḳı istiḫfāf eyledi. Yaʿnī; dostları kendüden nefret itmegin dostsuz ḳaldı dimek murāddur. Pes ḫalḳa çeşm-i ḥaḳāret ile naẓar itmek menfūr-ı ḳulūb-ı enām olmaġa sebebdür. Ve gāhī ḥaḳīr ʿadd itdigüñ faḳīr ʿinda'llāh ʿālī-ḳadr ve naẓara şāyān olmaḳ kes̱īrdür. Ve bu maḳūle ḫurdāna ziyāde iltifāt, eṣḥāb-ı baṣīretüñ ḥālidür dimişlerdür. Nitekim Ḫᵛāce Aḳā Rıżānuñ *beyt*:

بخردان التفات اهل بینش بیشتر دیدم

سها منظور مردم دیده ور [Ü298a] باشد ز کوکبها

beyt-i dil-ārāsı bu beyānda mānend-i Sühā żıyā-baḫş-ı evc-i ʿalādur. Sühā, żamm-ı sīn ile bir ḫurde yıldızdur ki anı herkes görmez; ru'yeti ziyāde ḥıddet-i baṣar ṣāḥibine müyesserdür. Ve daḫı başında hevā-yı kibr olup kāġad-ı bād gibi ḫalḳdan yüksek uçanuñ, boġazında urġan ile masḫara-i ehl-i seyrān oldıġı Ḫᵛāce Muḫliṣuñ *beyt*:

همچو[24]کاغد باد هر کس را هوایی در سرست

[24] Beyitte kāġad-bād şeklinde izāfetsizdir.

از برای سیر هر دم در رسیمانش دهند

beyt-i laṭīfinden nümāyāndur. Kāġad-ı bād didikleri, ṣanᶜatle maᶜmūl bir varaḳdur ki kendüyi rīsmān ile hevāya ṣalup, pervāz itdürüp seyrine dem-sāz olurlar.

Der-Beyān-Terk-i Zīnet-i Ẓāhir

﴿ سر چه ارایی بدستار ای پسر ﴾ İy oġul başuñı destār ile ne bezersin. **Ser**, bunda «baş» maᶜnāsınadur. **Çi ārāyī**, «ne bezersin?» dimekdür. Çi, kesr-i cīm-i ᶜAcemī ile «ne» dimek maᶜnāsına edāt-ı istifhāmdur. Ārāyī, mużāriᶜ-i müfred-i muḫāṭabdur; bezemek maᶜnāsına olan «ārāsten»den müştaḳḳdur. **Be-destār**da bā, muṣāḥabet içündür. Destār, «ṣarıḳ ve dülbend ve dest-māl» maᶜnālarına gelür. Bunda ser lafẓı ḳarīnesiyle, herkesüñ ᶜörf-i beledi ve meẕāḳı üzre başa ṣarılan nesne murāddur. **İy püser**, «iy oġul» dimekdür. Bundan nāẓımuñ murādı; ẓāhiriñi ne zīnet idersiñ? Pes ẓāhir-ārālıḳ ile ḫod-nümālıḳ ādemiyyet degüldür. Belki ādemiyyet; terk-i zīnet-i ẓāhir ile celb-i ḫāṭırdan ᶜibāretdür dimekdür. Nitekim *beyt*:

آدم نشود کسی بدستار

ای جان پدر دلی بدست آر

didikleri beyt-i cevāhir-ās̱āra işāret żımnında nāẓım buyurmışdur:

﴿ کر توانی دل بدست آر ای پسر ﴾ Eger ḳādir iseñ bir göñli ele al. Yaᶜnī; bir ḫāṭırı celb ü taᶜmīr [S303a] eyle dimekdür. **Ger**, edāt-ı şarṭdur. **Tüvānī**, fiᶜl-i şarṭdur; maᶜnāsı «ḳādir iseñ» dimekdür. **Dil**, «göñül» maᶜnāsınadur. **Be-dest**, «ele» dimekdür. Evvelindeki bā ilṣāḳ içündür. Dest, bunda el maᶜnāsınadur. **Ār**, emr-i ḥāżırdur; «getür» dimekdür. Bu fiᶜl müteᶜallıḳātıyle cezā'-i şarṭ-ı meẕkūrdur. Pes her bir mālik-i zīnet-i ẓāhire, merd-i kāmil dinmeyüp sīretinde ve ẕātındaki maᶜrifet ve cibilliyyetindeki insāniyyetine naẓar olınmaḳ gerekdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

مغز تحقیق ز ارباب عمائم مطلب

انجه در سر نتوان یافت ز دستار مجو

beyt-i laṭīfi bu beyāna dālldür. Ve yene maᶜnā-yı meẕkūrı is̱bātda Nābī-i merḥūmuñ *beyt*:

Lāzım gelürdi serv ü çenār ola mīvedār
ᶜİlm ü hünerde medḫali olsa ḳıyāfetüñ

beyt-i münīfi şāhid-i ḥāldür. İmdi merd-i kāmil bir vechile celb-i ḫāṭır devletine nā'il olandur. Ḫuṣūṣā ki ol taᶜmīri ḳaydında oldıġuñ ḫāṭır, ẕātında maḥzūn u meksūr bulına. Böyle ḫāṭıruñ taᶜmīri, nevāziş-i ḫāṭır-ı maᶜmūrdan elzem ve s̱evābı [Ü298b] sā'irden aᶜẓamdur. Nitekim من ادخل علی مؤمن سرورا فکانما سرنی ḥadīs̱-i şerīfi bu maᶜnāyı is̱bātda etemmdür. Ve böyle ḫāṭırı ᶜimāret, ḫıṣāl-i ḥamīde-i erbāb-ı iḳbāl ü devlet ve zekāt-ı cāh u ᶜizz ü rifᶜat idigi *beyt*:

چو روزکار بکام تو کشت و دولت یار

بکوش تا دل آزردهٔ بدست آری

beyt-i dil-ārāsından hüveydādur. Keyfe lā ki mü'minüñ ḳalbi beyt-i İlāh idigi bī-iştibāh ve ol beyti taᶜmīr ᶜimāret-i Kaᶜbeden s̱evāblu oldıġı *naẓm*:

دل بدست آور که حج اکبرست

از هزاران کعبه یک دل بهترست

کعبه بنیاد خلیل از رست

دل نظرکاه جلیل اکبرست

ḳıṭʿa-i dil-peẕīrüñ mażmūnından maʿlūmdur. Hattā terk-i zīnet ile Kaʿbevārī senede bir libāsa ḳanāʿat ve Kaʿbe-i ḫāṭır taʿmīrine ihtimāma işāret żımnında Ḫᵛāce Ṣā’ib, taʿmīr-i ḫāṭır-ı meksūrı taʿmīr-i Kaʿbeden efzūn ʿadd eylemişdür. İşāret buyurdıġı ḳıṭʿa-i dil-ārā budur, *naẓm*:

عزیزتر نهٔ از کعبه ای لباس پرست

بجامهٔ که بسالی رسد قناعت کن

چه کل در آب بتعمیر کعبه میکیری

خراب کشته دلی را برو عمارت کن

Pes raḫne-i ḫāṭır-ı meksūra hīç olmaz ise dühn-i lisān ile merhem-sāy-ı iltiyām olmaḳ ehemm-i mehāmmdandur dimişlerdür. Zīrā raḫne-i dil ḥāli bir şey’e ḳıyās degüldür. (...[S303b]...) Pes zīnet-i ẓāhirden ferāġ, izāle-i esbāba mevḳūf ve bāʿiṡ-i zīnet-i ʿizz ü māl ü cāh idigi maʿrūf olmaġın, izāle-i esbāba ihtimāma işāret murādıyle nāẓım buyurur:

﴿ تا نکردی ترک عز و مال و جاه ﴾ Mā-dām ki ʿizz ü māl ü manṣıb-ı dünyeviyyeyi terk eylemeyesin dimekdür. **Terk**, «ferāġat» maʿnāsınadur. **ʿİzz ü māl ü cāh**, maʿrūflardur. Pes nāẓımuñ bundan murādı ʿizz ü māl ü riyāset, bāʿiṡ-i zīnet ü ḫasāret olmaġın anlara maḥabbet gerekmez; zīrā ḥubb-ı riyāset şerʿan memnūʿdur dimekdür. Maʿlūm ola ki ḥubb-ı riyāset üç ḳısmdur. Biri yalñız cāh u müşteheyāt u muḥarremāt içün olandur. Bu ḥarāmdur. Ḳısm-ı ṡānī, iʿzāz-ı dīn içün olandur. Bu daḫı ikidür. Şöyle ki eger riyā vü sümʿadan ḫālī olur ise müsteḥabbdur. Ve eger kemāl ẓannıyle teleẕẕüẕ-i nefs içün olur ise ve ḥubb-ı māl gibi ḫaṭardan selāmet bulursa ḥarām degüldür; lākin şerʿan meẕmūmdur. Zīrā ṣāḥibin, nifāḳ [Ü299a] ve telbīs ve kiẕb ve zīnet-i ẓāhire meyle düşürür. İmdi ʿilācı, fenāsın ve sürʿat-i zevālin mülāḥaẓa ile kendüyi terk eylemekdür. Nitekim bunda nāẓımuñ terkile nuṣḥ eyledigi işbu ḥarām veyā meẕmūm olan ḳısmlardur. Ammā bilā-ḥubb olan riyāset-i memdūḥa, şān-ı ʿālī-i enbiyā’-i kirām ʿaleyhi’ṣ-ṣalātü ve’s-selāmdur. Pes ḥarām u meẕmūm olan ʿizz ü cāha ve māl-i ḫaṭar-penāha ʿadem-i maḥabbet ve terkine saʿy ü himmet, ehemm ü elzemdür. Zīrā dünyevī vü uḫrevī ḫaṭarı bisyār ve ḥāl-i ḥükūmet düşvārdur. Nitekim Saʿdī:

نکهبانیٔ ملک و دولت بلاست

کدا پادشاهست و نامش کداست

mażmūnı bu beyānda güvāhdur. Ve daḫı *naẓm*:

تا بود در سرت کلهداری

یکدمت بصداع نکذارند

پای در دامن قناعت کش

تا ز جیب تو دست وا دارند

ḳıṭʿa-i ḥaḳīḳat-meʼāli bī-iştibāhdur ki külāhdār-ı cāh olanuñ ser-i devlet-efserin taṣdīʿden ḫālī ve ceyb-i himmetine idḫāl-i dest-i suʼālden dūr [S304a] u lāʼübālī olmazlar. Bu daġdaġalardan ḫalāṣ olmaḳ ve ḫalḳuñ elinden ḳurtılmaḳ, ayaġı dāmān-ı ḳanāʿate çeküp, cümleden ferāġate mevḳūfdur. Ve belki mülk-i ferāġuñ bu vechile sulṭānlıġı, niçe devlet ü cāh-ı cihāniyāndan aʿlā vü evlā idigi ehl-i tecrīd ʿindinde meşhūr u maʿrūfdur. Nitekim İbnü Yemīnüñ:

دو نیم نان اکر از کندمست ویا از جو

دوتای جامه اکر کهنه‌است ویا از نو

بچار کوشهٔ دیوار خود بخاطر جمع

که کس نکوید از اینجای خیز و انجارو

هزار بار نکوتر بنزد ابن یمین

زفر سلطنت کیقباد و کیخسرو

naẓm-ı dil-ārāsı bu beyāna tamām şāhid-i ḥāldür. Maʿnāsı; ḥınṭa veyā şaʿīrden sāḫte iki pāre nān ve ʿatīḳ u cedīdden iki ḳat cāme-i bī-ʿunvān ile kendi çār-gūşe-i dīvārında cemʿ-i ḫāṭır-ı melābis olup, bir kimse bundan ḳalḳ ve anda git dimemek, İbnü Yemīnüñ ʿindinde Keyḳubād ve Keyḫusrev nām pādşāhlaruñ revnaḳ-ı salṭanatlarından hezār bār güzeldür dimekdür. (...[Ü299b]...) İmdi mā-dām ki anları terk eylemeyesin:

﴿ از همه بر سر نیایی چون کلاه ﴾ Baş üzre külāh gibi dükeliden ʿālī gelemezsin. Yaʿnī; ʿālī-ḳadr olamazsın dimekdür. **Ez-heme**, «dükeliden»; **ber-ser**, «baş üzerine»; **ne-yāyī**, nefy-i istiḳbāl-i müfred-i muḫāṭabdur; «gelemezsin» dimekdür. **Çun külāh**, «külāh gibi» dimekdür. Çun, edāt-ı teşbīhdür. Külāh Fārisīde, yüñden ve keçeden yapılmış börk-i maʿrūfuñ adıdur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣāʼibüñ [S304b] *beyt*:

ز سر کلاه نمد را چه کونه بر دارم

که زیر تیغ حوادث همین سپر دارم

beyt-i leṭāfet-es̱erinde bu maʿnācadur. Külāh-ı nemed, «keçe külāh» dimek olur. Ve gāhī muṭlaḳ ẕikr olınup yene bu maʿnā murād olınur. Ammā cüzʼ-i āḫar ile istiʿmāl olındıḳda evvel-i cüzʼler ile başḳa başḳa külāhlar murād olınur. Mes̱elā; külāh-ı Teterī dinse, cündīlerüñ cengde geydikleri bir nevʿa külāh murād olınur. Ve külāh-ı şāhī yāḫod ṣāḥib-külāh ve maʿnāda mümās̱illeri ẕikr olındıḳda, tāc-ı şāhī murād olınur. Nitekim Ḳaṣṣābuñ *beyt*.

مرا ترک طلب سرمایهٔ صحب کلاهی شد

که کچکول کدایی واژکون شد تاج شاهی شد

beyt-i dil-ārāsında ṣāḥib-külāhīden sulṭānlıḳ maʿnāsı murāddur. Ve fiʼl-ḥaḳīḳa kāse-i deryūze olan keçkūl-i suʼāl, terk-i ṭalebden nāşī münʿakis oldıḳda şekl-i tāc-ı şāhī nümāyān ve bu ṣıfatda olan gedāyān-ı cihān, cihāna gūyā sulṭāndur. Pes nāẓımuñ bunda külāhdan murādı, başda olan taḳyedür ki başdan ʿālīdür. İmdi tārik-i ʿizz ü māl ü cāh olmayanuñ, ʿindaʼllāh ʿālī-ḳadr olmayacaġı beyān-ı sābıḳ ḥasebiyle bī-iştibāhdur.

Pes terk-i zīnet-i ẓāhirī ile teḳayyüd lāzımdur ki merd-i İlāhī ṭarīḳında teʿabbüdde olmış ola. Merdlik budur. Yoḳsa:

﴿ نیست مردی خویش را آراستن ﴾ Kendüñi bezemek erlik degüldür. **Nīst merdī**, «erlik degüldür»; **ḫᵛīş-rā**, ārāsten kelimesinüñ muḳaddem-i mefʿūlīdür; maʿnāsı «kendüñi» dimekdür. **Ārāsten**, «bezemek» maʿnāsına maṣdardur. Maʿlūm ola ki kişi kendin bezemek, ḫod-nümā vü ẓāhir-ārālıḳdur. Bunlar ise şerʿan ve ʿörfen ve ṭabʿan mezmūmdur. Ẕātında ʿirfān olanda bu dāʿıyenüñ olmadıġı ṣūret-i ḥālinden maʿlūmdur. Merd-i İlāhīde bu ṣıfat olmaz. Nitekim Ṣā'ib:

نقش هستی نتوان در نظر عارف یافت

عکس در بحر محالست که نمایان باشد

beytinden hüveydādur. Ve daḫı Ṣā'ib:

آنکس که مایه‌دار بود خودنمایی نیست

هرکز سخن کلی بسر باغبان نداشت

mażmūn-ı rengīni maʿnā'-i murādı müşʿirdür. İmdi ḫod-nümālıġuñ ḥāli ve ẓāhir-ārālıġuñ bī-me'āli böyle oldıġından terk-i zīnet-i ẓāhirüñ lüzūmı ẓāhir ve terk-i zīnet itmek, [S305a] ṣāḥibinüñ [Ü300a] ḥavādiṡ-i rūzgārdan maṣūn olacaġı Ḫᵛāce Kelīmüñ *beyt*:

تا نبود این تاج زرین بر سرش آسوده بود

شمع افتاد از هوای سر فرازی در کذار

beyt-i laṭīfinüñ me'ālinden maʿlūmdur. Yaʿnī; şemʿuñ ḥālinden iʿtibār almaludur ki, mā-dāmā başında tāc-ı zerrīn olmadıḳca āteş-i sūzān ile giryān ve miḳrāṣ-ı meclis ile ser-bürīde olmaḳdan der-emān u āsūdedür. Pes şemʿ, ser-firāzlıḳ hevāsıyle sūzişgerlige düşmiş dimekdür. Ve Ḫᵛāce-i mūmā-ileyh beyt-i dīgerinde *beyt*:

نشکنی کر خویش را باری خود ارایی مکن

نیستی چون بت شکن بتکر نمی باید شدن

diyü buyurmışdur. Maʿnāsı; eger kendüñi teber-i riyāżat ile kesr idemezseñ bārī kendüñi bezeyici olma. Çünki büt-şiken degilsin, büt yapıcı olmaḳ gerekmez dimekdür. Bundan murād maʿlūmdur. Pes kendü üzerine zīnet virmek zenān işidür; merdān işi degüldür. Ḫod-rālıġuñ encāmı ḫusrān u helāk-i cāndur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ قصد جان کرد هرکه او اراست تن ﴾ Her kim ki bedenini bezedi ḳaṣd-ı cān eyledi. Yaʿnī; kendi helākini murād eyledi. **Ḳaṣd-ı cān**, «irāde-i helāk»den kināyedür. **Kerd**, mażīdür; «eyledi» dimekdür. **Her ki**, «her kim ki»; **o**, «o kimse»; **ārāst**; māżī-i müfred-i ġā'ibdür; «zīnet eyledi» dimekdür. **Ten**, «beden» maʿnāsınadur; ārāst fiʿlinüñ mefʿūlidür. Pes bundan murād; giriftār-ı ḳayd-ı zeyn-i beden olandur. Gāh Ḥaḳḳdan dūr ve ḳurb-i raḥmetden mehcūr oldı dimekdür. Ve bu vechile merdūdiyyet, helāk-i cāndan ʿibāret oldıġına iştibāh yoḳdur. Nitekim nāẓım Teẕkiretü'l-Evliyā' nām kitābında eyidür: Ẓāhirin zeyn itmegüñ āteşe ḳurbiyyeti, kişiye şāh ṭamarınuñ ḳurbiyyetinden ziyādedür, intihā. Pes bundan faṣl

ḳā’idesiyle, sālik ne itmek gerekdür diyü su’āl-i muḳadder peydā olmaġın nāẓım cevāb ṭarīḳı ile buyurmışdur ki:

﴿ نیست در تن بهتر از تقوی لباس ﴾ Tende taḳvādan ḫūbter libās yoḳdur. **Nīst**, «yoḳdur»; **der-ten**, «bedende»; **bihter**, «ziyāde eyü»; **ez-taḳvī**, «taḳvādan» dimekdür. Ḳāʿide-i Fürs üzre taḳvī, vāvuñ kesriyle oḳunur. **Libās**, «geyecek ve örtünecek nesne»den eʿammdur. Pes bunda و لباس التقوى ذالك خير āyet-i şerīfine telmīḥ vardur. Taḳvā, zād-ı āḫiretüñ ḫayrlusıdur. Nitekim فان خير [S305b] الزاد التقوى āyet-i celīlü’ş-şānıyle müs̱betdür. Ḳaldı ki taḳvā lüġatde farṭ-ı ṣıyānetden ʿibāretdür. Ammā ıṣṭılāḥ-ı şerʿde maʿnā-yı ʿāmm ve maʿnā-yı ḫāṣṣı vardur. Maʿnā-yı ʿāmm; āḫirete żararı olan nesneden ictinābdur. Bunuñ daḫı aʿlā vü ednā mertebeleri vardur. Aʿlāsı ḳalbi Ḥaḳḳdan meşġūl iden şeylerden tezehhüd ve cemīʿ cesediyle Ḥaḳḳa, inḳıṭāʿ-ı tāmm birle Ḫudāya teʿabbüddür. Taḳvā-yı ḥaḳīḳī didikleri daḫı budur. [Ü300b] Bu mertebeye vuṣūl riyāżat-ı kes̱īreden ṣoñra ḥuṣūl olur. Ammā ednāsı şirkden ictinābdur. Bu maʿnāca taḳvā her mü’min-i muvaḥḥidde bulınur. Maʿnā-yı ḫāṣṣ; fiʿl ve terkden nāşī nefsi ʿuḳūbete müsteḥaḳḳ ḳılan nesnelerden ictinābdur. Ehl-i şerʿ ʿindinde müteʿārif olan daḫı budur. Lākin nāẓımuñ kelāmındaki taḳvādan murād; taḳvā-yı kāmildür. (...) İmdi libās-ı taḳvāyı ḳoyup, libās-ı dünyā içün teklīfe düşmemek gerekdür. Zīrā:

﴿ در تکلف مردرا نبود اساس ﴾ Tekellüfde merd içün esās olmaya. **Der-tekellüf**, «zaḥmetde» dimekdür. Zīrā [S306a] tekellüf zaḥmetlü işe dirler. Ve riyā maʿnāsına gelür. Pes bunda ḳayd-ı zīnetde olanuñ zaḥmet-keş olmasına işāret vardur. Ve fi’l-ḥaḳīḳa böyledür. Anuñçün merdān-ı rūşen-dilān bu gūne teklīfi terk ile ṣafā bulup *beyt*:

نیست جز ترک تکلف زینت روشندلان

کر لباس اطلس است آیینه عریان بهترست

diyü buyurmışlardur. Yaʿnī; rūşen-dilāna terk-i tekellüfden ġayrı zīnet yoḳdur. Zīrā libās-ı aṭlas daḫı olsa āyinenüñ ʿuryānlıġı yegrekdür dimekdür. Pes merdānuñ ḥāli budur. Anuñçün nāẓım bunda merd ẕikrine mübāderet buyurup dimişdür: **Merd-rā**, «merd olana»; **ne’bved**, «olmaya»; **esās**, ʿArabīdür; «dīvār temeli»ne dirler. Pes zīnet-i ẓāhirīde tekellüf-i merdānuñ bī-esās idigi ḳarīn-i ʿilm-i [Ü301a] ḫavāṣṣ-ı nāsdur. Zīrā ḳayd-ı zīnet ile tekellüfe düşen ʿavām-ı nās, ġarīḳ-ı baḥr-i iflās olmaġın kendi ḥālini bilmez ve ġayruñ aḥvālin añlamazlardandur. Zamānenüñ ise ḥāli maʿlūmdur. Zīnet-i ẓāhire her bār me’lūf olan, maʿrūf olur. Maʿrūfiyyet ise meşhūriyyete mevḳūfdur. Şöhret ise ṣāḥibine belādur. Ve encām-ı kār nā-murād olacaġı meşhūd-ı dīde-i bāy u gedādur. Nitekim bu maʿnālara iki beyt ile īmā idüp nāẓım buyurur:

﴿ هرکه او دربند آرایش بود ﴾ Her kim ki o zīnet ḳaydında ola. **Her ki**, «her kim ki»; **o**, «kimse»; **der-bend-i ārāyiş**, «zīnet ḳaydında» dimekdür. Bu maḳāmda der-bend ḳavlinde olan der kelimesi, ẓarfiyyet içündür. Bend, ḳayd maʿnāsınadur. Ammā ḳaçan der-bend kelime-i vāḥid olsa, ṭaġda ve baʿżı yirlerde zaḥmetle geçilen ṭar yire ve daḫı kilīd ü miftāḥsız kendü ile ḳapu baġlanan nesneye ve daḫı kendi nefsi ḳaydında olur dimekdür. Ve daḫı bir şehr-i ʿaẓīmüñ adına dirler. Ārāyiş, zīnet maʿnāsınadur. **Buved**, «ola» dimekdür.

﴿ در جهان فرزند آسایش بود ﴾ Dünyāda zuᶜmınca ibnü'l-ḥużūr olur. **Der-cihān**, «dünyāda»; **ferzend-i āsāyiş**, «rāḥat oġlu» dimekdür. Bunda murād maᶜlūmdur. **Buved**, «ola» dimekdür. Pes zīnet-i ẓāhirī ḳaydıyle muḳayyed olan, zuᶜmınca dünyāda ibn-i ḥużūr olur. Lākin encāmı, ol zīnetüñ zevāliyle mehcūr ve ḫusrān-ı ᶜuḳbāya dā'ir nā-murādlıḳ ile maḳhūr olur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ عاقبت جز نامرادی نبودش ﴾ ᶜĀḳıbet aña murādsızlıḳdan ġayrı olmaya. **ᶜĀḳıbet**, «encām-ı kār» dimekdür. Bundaki ᶜāḳıbetü'l-emr maᶜnāsınca dünyā vü ᶜuḳbāda görecegi [S306b] aḥvāle şümūl içün ᶜāḳıbeti ᶜumūma iḥāle ḫoşdur. Zīrā zuᶜm-ı sābıḳda olanuñ başında birḳaç dürlü nā-murādlıḳ muḥtemeldür. Nitekim nāẓımuñ **cüz nā-murādī**, «nā-murādlıḳdan ġayrı»; **ne'bvedeş**, «aña olmaya» didigi eᶜammdur. İmdi zīnet-i ẓāhire dil-bend olup, dünyāda āsāyiş iddiᶜāsında olanuñ ḥayātda iken ᶜāḳıbeti nā-murādlıḳ olmaġıla her bār icrā-yı meẕāḳı olacaḳ libās-ı ḥużūrdan bir vechile dūr ve ol ẕevḳdan mehcūr olur. Zīrā dünyānuñ hezār teḳallübātı vardur. Nitekim Cāmī kendi zamānınuñ bāy u gedāsınuñ teḥavvül-i ḥāl ü şānları beyānında *beyt*:

بمنعم نه زر بفت و نه کیش ماند

نه صد پاره خرقه بدرویش ماند

diyü buyurmışdur. Kīş, Fārisīde bunda «kürk» maᶜnāsınadur. Maᶜnā; zamāne münᶜimlerinde ne zer-beft ve kürk ḳaldı ve ne dervīşde ḫırḳa-i ṣad-pāre ḳaldı dimekdür. Ve dünyānuñ ḥużūr-ı ṣafāsı bī-beḳā ve encāmı mevt ü fenā olmaġıla ᶜāḳıbetde nā-murādlıḳ der-kārdur. Ve daḫı zīnet ü āsāyiş-i [Ü301b] dünyāya dil-dādeligüñ encāmı sū'-i ᶜāḳıbete ve ḳıyāmetde ᶜuḳūbete sebeb olmaġıla nā-murādlıḳ āşkārdur. Nitekim nāẓımuñ mıṣrāᶜ-ı s̱ānīdeki kelāmı bu maᶜnāya ḳarībdür.

﴿ بهرهٔ از عیش شادی نبودش ﴾ ᶜĪş ü sürūrdan aña bir naṣīb olmaya. **Behre'i**, āḫirindeki hemze vaḥdet içündür. Behre, «naṣīb» maᶜnāsınadur. **Ez-ᶜĪş-i şādī**, «sürūr dirliginden» dimekdür. ᶜĪş, dirlik; şādī, sürūr maᶜnāsınadur. **Ne'bvedeş**, «aña olmaya» dimekdür. Pes bunda ومن كان يريد حرث الدنيا نؤته منها و ماله فى الاخرة من نصيب āyet-i şerīfine telmīḥ vardur. ᶜĪş-i şādī kelāmı bu işārete ḳarīnedür; zīrā sürūr ancaḳ sürūr-ı āḫiretdür. (...[S307a]...) İmdi nāẓımuñ ᶜīş-i şādī kelāmını sürūr-ı āḫiret ve duḫūl-i cennete ḥamlde bu sürūrdan vāyedār olmayanuñ ḥāli düşvār idigi āşkārdur. Pes ẓāhire zīnet virmek ᶜaḳabinde kendü kendüyi ögmegüñ belāsını nāẓım beyāna şurūᶜ murād itmegin «ḫod sitāyī pīşe-i şeyṭān buved» diyecegi beyt ile ānifen mürūr iden beytüñ miyānesinde baᶜżı nüsḫada ṣadede münāsib iki beyt bulınmaġın şerḥi münāsib görilmişdür. Ol beytler bunlardur ki ẕikr olınur:

﴿ آن درک کاندر جحیم اسفل بود ﴾ Ol deriñ esfel çuḳur ki caḥīm içredür. **Ān derek esfel ki** taᶜbīriyle maᶜnā «ol ᶜamīḳ esfel çuḳur ki» dimekdür. Zīrā derek; «esfel, deriñ ve aşaġı çuḳur»a dirler. Cemᶜi «derekāt» gelür ki merātib-i nüzūle dirler. Muḳābili derecātdur ki merātib-i ṣuᶜūda dirler. **Ender caḥīm esfel buved**, «caḥīm adlu dūzaḫuñ içinde ola».

﴿ منزل هر کاهل و تنبل بود ﴾ Her kāhil ü tenbelüñ menzilidür. Pes kāhil ü tenbellik, ārāyiş ü āsāyiş ile der-kār ve ḫod-sitāyī ile istikbār idenlerüñ levāzımından oldıġı āşkārdur.

[Ü302a] ﴿ هرکه خودرا نیک داند بد بود ﴾ Ol kimse ki kendü kendüyi eyü diyü daᶜvā ider; kötü ola.

﴿ در قبول خلق جوید رو بود ﴾ Ḥalḳuñ kendüyi ḳabūl eylemesini ister; ᶜinde'l-Ḫālıḳ merdūd olur dimekdür. Ve bu maᶜnānuñ vuḳūᶜında iştibāh yoḳdur. Nitekim Ḫᵛāce Muḫliṣ buyurmışdur, *beyt*:

باعث دوری ز حق غیر از قبول خلق نیست

تا خریداری نباشد بنده پیش صاحبست

Yaᶜnī; Ḥaḳḳdan dūr olmaġuñ sebebi ḫalḳuñ ḳabūlinden ġayrı degüldür. Zīrā bendenüñ mā-dāme müşterīsi olmadıḳca ṣāḥibinüñ yanındadur dimekdür. İmdi ᶜinde'n-nās maḳbūl olayum diyen ᶜinda'llāh merdūd olmaḳ s̱ābitdür, temmet ebyātü'n-nüsḫa. Pes kendü kendüsin eyüdür dimek fiᶜl-i şeyṭāndur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ خود ستایی پیشه شیطان بود ﴾ Kendü kendüyi ögmek şeyṭān ṣıfatı ola. **Ḫod-sitāyī**, yā'-i maṣdariyye kendü kendüyi ögmek dimekdür. Ve ḫod-[S307b]pesend ve ḫod-nümāyī maᶜnāları ke-ẕālikdür. **Pīşe-i şeyṭān buved**, «şeyṭān ṣanᶜatı ola» dimekdür. Buved, bunda est maᶜnāsına olmaḳ daḫı mülāyimdür. Pes şeyṭānuñ ḫod-sitāyī idigini nāẓım hemān beyān buyuracaḳdur. Ancaḳ bunda ḫod-sitālıḳ ādem kārı degüldür dimege işāret vardur. Nitekim mıṣrāᶜ-ı s̱ānī bu işārete ḳarīnedür.

﴿ آنکه خود را کم زند مرد آن بود ﴾ Ol kimse ki kendüsini noḳṣān urur; ol kimse merd ola. **Ān ki**, «ol kimse ki»; **ḫod-rā**, «kendüñi»; **kem zened**, «eksik urur». Yaᶜnī; tevāżuᶜāne ḥarekāt ile kendü özin aşaġı mertebede görür. **Merd**, «er»; **ān buved**, «ol kimse ola» dimekdür. Nitekim şāᶜir eyidür:

مرد باید که هر کجا که رود

عزت خویشتن نکه دارد

خود ستایی و ابلهی نکند

هرکه کبر منیت بکذارد

Yaᶜnī; er gerekdür ki her ḳande varsa kendü ᶜizzetini ḥıfẓ idüp yitürmeye. Ne gūne? dirseñ kendü özin medḥ ve ḥamāḳatden nāşī ḥaddinden ṭaşra ḥareket itmeyüp, benlik ve kibre dā'ir nesneleri ḳoya dimekdür. Ḥattā ḫod-nümālıḳdan ḥaẕer içün sözüñi ve ḳadrini añlamayana sözini añlatmaḳ içün kendüñi medḥa iẕn virmediklerini şuᶜarānuñ ẓurefāsı meżāmīn-i rengīn żımnında īmā birle buyurmışlardur, *beyt*:

در بساط نکته دانان خود نمایی شرط نیست

یا سخن دانسته کو ای مرد عاقل یا خموش

Ḫulāṣa ḫod-sitālıḳ fenādur. Ve ḫod-sitā olana aḥmaḳ dimek her vechile sezādur. Zīrā كل اناء يترشح بما فيه mıṣdāḳınca herkese şāhid-i çehre-nümā şekl ü sīmādur. Nitekim Ḳāsım-ı Meşhedīnüñ *beyt*:

چهرهٔ صاحب صفا را حاجت مشاطه نیست

چشم و ابرو خود خط و خالست روی [Ü302b] ساده را

beyt-i dil-ārāsınuñ mażmūnı bu beyānda hüveydādur dimişlerdür. Pes nāẓım beyt-i sābıḳı tafṣīle şurūᶜ idüp buyurur:

﴿ کفت شیطان من ز آدم بهترم ﴾ Şeyṭān-ı laʿīn: “Ben Ādemden yegrekem” didi. Bunda melʿūn u merdūduñ ber-manṭūḳ-ı āyet انا خیر منه didigine işāret vardur. Pes böyle dimek sebebiyle:

﴿ تا قیامت کشت ملعون لاجرم ﴾ Ḳıyāmete dek lā-şekk melʿūn oldı. **Tā ḳıyāmet**, «ḳıyāmete dek»; **geşt**, «oldı»; **melʿūn**, maʿlūmdur. **Lā-cerem**, ʿArabīdür; «lā-şekk» dimekdür. Pes bunda فاخرج منها فانک رجیم و ان علیک لعنتی الی یوم الدین āyet-i şerīfine telmīḥ vardur. Pes bunuñ beyānında [S308a] müfessirīn-i ʿiẓāmuñ yazdıḳları şöyledür ki: Ḫālıḳ-ı ʿālem ve Rezzāḳ-ı benī-Ādem celle ve ʿalā ḥażretlerinüñ irāde-i ʿaliyyesi üzre iblīs-i pür-telbīs evā’il-i aḥvālinde zemīn ü āsmānda nice biñ yıl ʿibādete müdāvemet ve melā’ike-i kirāma taʿlīm-i ʿilm ve vaʿẓ u naṣīḥat idüp, pāye-i ʿArş-ı aʿlāda yāḳūtdan bir minber üzerinde ḳarār ve başı üzerinde bir ʿalem kendüye sāyedār olmaġın riyāset-i zemīn ü āsmāna sezāvārlıḳ iddiʿāsıyle enāniyyete düşüp, eger emr-i ḫilāfet sā’ire tefvīż olur ise ibā eylemek fikrin ider idi. Pes melā’ikden bir cemāʿat, ṣuleḥādan bir kimsenüñ melʿūn olacaġın Levḥde mektūb olmış görüp istiʿāẕe ile iblīsden ṭaleb-sāz-ı duʿā oldılar. ʿAzāzīl cevābında: “Bu size ve bize degüldür. Ben anı niçe senedür görürem ve kimseye dimezem» didi. Pes melā’ik iltimās-ı duʿāda mübālaġa itmegin, ʿazāzīl dergāh-ı Ḥaḳḳa el ḳaldurup: “Yā Rabb! bunları laʿnetden emīn eyle” diyüp ġurūrından nāşī kendü nefsini duʿāda yād itmeyüp, encāmında bu belāya kendü mübtelā oldı. Ḥattā bir gün bāb-ı cennete varup bu keyfiyyeti bāb-ı cinānda mektūb olmış görüp, emr-i Mevlāya imtis̱āl itmeyene biñ sene laʿnet oḳıdı. Ve her ne zamān başın secdeden refʿ eylese لعن الله علی ابلیس diyü yazılmış görüp kendü daḫı laʿnet ider idi. Pes Ḫudā-yı lā-yezālüñ irādesiyle ḥażret-i Ādem ʿaleyhi’s-selāmuñ ṭīnet-i pāk-i tāb-nāki maʿḳūlāt u maḥsūsāt u müteḫayyilāt u vehmiyyātdan olan müdrikātuñ envāʿını idrāke müsteʿidd ḳuvā-yı mütebāyine ve eczā’-i muḫtelifeden taḫmīr ve bu hey’āt-ı laṭīfe üzre taṣvīr olınup ḳırḳ sene yirde ḳarārı müddetinde ol ḳālıb-ı pāki melā’ik ziyāret içün me’mūr olup, ziyāret iderler idi. Birgün ʿazāzīl bir nice etbāʿıyle gezer iken ḳālıb-ı pāk-i Ādeme uġrayup barmaġıyle ol ḳālıba urdı. Pes aña bīgāne eli iṣābetden nāşī, ḳālıb-ı pākden bir ṣadā ẓuhūr eyledi. Ol zamān ʿazāzīl eyitdi: “Ġamm yimeñ! Bu mücevvefdür, bunda ḳuvvet-i māsike-i [Ü303a] ṣabr żaʿīf olur” diyüp, cevfine duḫūl idüp ʿālem-i mevcūdātda her gördigini anda müşāhede idüp ve anda bir der-beste maḫzen-i ʿacīb görüp ne ḳadar cehd eyledi ise ḳapusı [S308b] baġlu olmaḳ ḥasebiyle ol ḫazīneye duḫūl idemedi. Ol ḫazīne ḳalb ḫazīnesidür. Dil-i Ādem ʿazāzīli redd itmegin merdūd oldı. Dil naẓargāh-ı Ḫudādur didikleri bu maʿnācadur. Ḥattā bir kāmilüñ göñlinden düşmege nisbet, ʿarşdan zemīne düşmek evlādur dimişlerdür. Pes ʿazāzīl ṭaşra gelüp, etbāʿına ṣūret-i ḥāli ḫaber virüp, ḫazīne-i ḳalbe giremediginden muġberr oldı. Ve “Ḫudā bunı üzerimize tercīḥ ider ise ne idersiz?” diyü su’ālinde eṣḥābı cümle: “Emr-i Mevlāya mütābaʿat iderüz” didiler. ʿAzāzīl ʿadem-i mutābaʿat fikrinde oldı. Pes ḥażret-i Ādem ʿaleyhi’s-selāma rūḥ-ı pāk nefḫ olınup, merkez-nişīn-i ʿālem-i melekūt oldıḳda و علم آدم الاسماء کلها manṭūḳı üzre eşyālaruñ ẕevāt ve ḫavāṣṣ ve esmāsını ve uṣūl-i ʿilm ü ḳavānīn-i ṣınāʿat ve keyfiyyet-i ālātını maʿrifeten ilhām-ı iḥsānile Ḫudā-yı müteʿāl, Ādem ʿaleyhi’s-selāmı şeref-i ʿilm ü feżā’il ile cümle maḫlūḳātdan mümtāz ve ser-efrāz eyleyüp, baʿdehū melā’ike-i kirāma emr-i ḫilāfetden ʿaczlerin ifhām ḥikmeti żımnında انبئونی باسماء هولاء ile emr ü ḫiṭābda cümle melā’ik-i heft-

ārānuñ سبحانک لاعلم لنا الا ماعلمتنا انت انک العلیم الحکیم tesbīḥine ibtidār ile inbā'-i esmāda olan ʿaczlerin iḳrār eylediklerinde emr-i Mevlā ile ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selām anlara esmā'-i müsemmeyyātı inbā itmegin هل یستوی الذین یعلمون والذین لا یعلمون müfādınca melā'ike-i kirāmdan aʿlem ü efḍal ve cümleye üstād-ı ecell oldıḳda, ḳadr-i üstāda riʿāyet birle emr-i Bārī ile, her pāresi niçe yıllıḳ yol ḳadarı olmaḳ üzere bir taḫt-ı ʿālī müretteb idüp, Ādemi ol taḫt-ı ʿālīye bindürüp ve mübārek gūş u gerdānına cevāhir-i cināndan muraṣṣaʿ ḥulā vażʿ ve engüştlerine cevāhirden engüşterīn taḳdılar. Ve dūş-ı devletine ilbās-ı ḫilʿat-ı saʿādet ve ser-i mübārekine vaẓʿ-ı tāc-ı kerāmet birle cebhe-i mübārekinde nūr-ı Muḥammedī lemaʿānıyle ol taḫt-ı ʿālī ve baḫt-ı meʿālīyi, melā'ike-i kirām gerden-i iṭāʿate taḥmīl ve eṭrāf-ı semāvātı geşt ü güẕār ve ʿarş-ı aʿlānuñ berāberinde istiḳrāra emr olındılar. Baʿdehū ʿĀdem ʿaleyhi's-selām ḳıble-i sücūd olmaḳ üzere cümle melā'ik Ādeme secde ile me'mūr olup, her birleri emr-i Mevlāya ser-fürū-yı imtis̱āl ile cebhe-sāy-ı zemīn-i ʿubūdiyyet [S309a] oldılar. Ancaḳ ʿazāzīl secdeden imtināʿ idüp: ما منعک ان لا تسجد اذ امرتک ile mes'ūl oldıḳda māniʿın beyānda انا خیر منه cevābına cesāret idüp, gūyā Ādem üzerine ʿalā-zuʿmihī fażlınuñ taʿlīlinden: خلقتنی من نار و خلقته من طین diyü ḥüsn ü ḳubḥ-ı ʿaḳliyye ile ṭarīḳ-ı istikbārı ibtidā ṭarīḳ ḳoyan kendü olup, bu ḳıyāsında cümle [Ü303b] fażl u fażīleti ʿunṣur ile iʿtibārında ġalaṭ idüp, şöyle ki: ما منعک ان لاتسجد لما خلقت بیدی āyet-i şerīfi üzre fażīlet bi-iʿtibāri'l-fāʿil oldıġından ve daḫı نفخت فیه من روحی mıṣdāḳınca fażīlet bi-iʿtibāri'ṣ-ṣūre oldıġından ve Ādem ʿaleyhi's-selām aʿlem-i melā'ik ve Ādemde olan ḫavāṣṣ sā'irde olmamaḳdan nāşī fażīlet bi-iʿtibāri'l-ġāye oldıġından ʿazāzīl ġāfil olup, ḳıyāsāt-ı ʿaḳliyyesi kendüye pūz-bend oldı. Pes emre imtis̱āl iden melā'ik secdede yüz yıl ḳadar ḳarār ve bir rivāyetde beş yüz yıl istiḳrārdan ṣoñra başların ḳaldurup gördiler; ʿazāzīl ṭurup Ādem cānibine naẓar ider ve ṣūreti dīv şekline dönmiş. Ol zamān melā'ik şükrāne bir secde daḫı eylediler. Ḥālen secdenüñ her rekʿat-i ṣalātde iki oldıġı bundandur dimişlerdür. Vaḳtā ki ʿazāzīl dergāh-ı Celīlden maṭrūd olıcaḳ cānib-i İlāhīden nidā geldi kim: "Ḫod-bīnüñ ḫiẕmeti maḳbūl olmaz ve āstāne-i kibriyāda mütekebbire yir bulınmaz. Semā' ü cennetden aşaġı in! İstikbāruñ sebebiyle her ānda mihān ve endāḫte-i zemīn-i imtiḥānsın. Semā' ü cennet, ḫāşiʿ u ḫāżıʿ u muṭīʿ u mütevāżıʿ yiridür; mütekebbirler yiri degüldür. Āteş, ṣāfī vü laṭīf ü pür-żıyā olmaġın cevher-i ḫākden aʿlādur diyü fikr-i saḳīm ve ḳıyās-ı ʿaḳīm ile temessüküñ ġalaṭdur. Zīrā nāruñ kārı dā'imā ıżṭırāb ve ḫāküñ ḥāli dā'imā sükūndur. Ehl-i ıżṭırāb, ehl-i sükūn ile berāber olmaz ve cinānda āteş bulınmaz. Ve āteş taʿẕīb-i düşmenāna sebeb ü maḥalldür. Ve mekān ḥasebiyle ḫāke muḥtācdur; lākin ḫāk āteşe muḥtāc degüldür. Ve ḫāk sebeb-i ʿimāret; āteş, bāʿis̱-i ḫarāb u ḫasāretdür. İy melʿūn! Sen ḫamūş ol! Aġleb-i māddeñ olan āteş, mādde-i ḫalīḳam olan ḫāk-i pāk ile münāẓara ve ityān-ı burhān eylesünler" diyü buyrıldıḳda āteş, ser-tā-pā zebān ile zebāne-sāz-ı mücādele [S309b] olup eyitdi: "Benüm ṣafā'-i ṣūret ve żıyā'-i sīretümden giceler gündüz gibi olur. Ben bir şaḥneyem ki ser-i şemʿde nişīn olsam, dāfiʿ-i deycūr-ı ẓulümāt oluram. Ve bir merd-i pehlevānem ki refʿ-i tīġ-ı zebān eylesem çend ḫāşāki ḫākister iderem. Ve ben maẓhar-ı tecellī-i Ḫudā ve delīl-i maʿrifet-i hüdāyem ki انی آنست نارا ḥāl-i fażlumda çehre-nümādur." Pes ḫāk eyitdi: "İy āteş! Senüñ kāruñ dā'imā ʿalem-i mübāhāti bālāya ḳaldurmaḳdur. Benüm kārum, tāc-ı ʿızz-i bī-

ġāyātı tevāżuᶜ-ı zemīne bıraḳmaḳdur.” Pes nār eyitdi: “İy ḫāk! Ben gevher-pāş-ı nūr-ı ṣubḥ u şām ve maẓhar-ı ẓuhūr-ı انى اناالله mıṣdāḳınca maḳḳām-ı intiḳāmem. Niçe sāl maḥabbet kūresinde sūzān oldum. Ḫāk eyitdi: “İy nār! Bisyār zebān-dirāzlıġa ibtidār itdüñ. Her bār kendi başuñla oynarsın. Bilmez misin ᶜizzet ḫᵛārlıḳda ve rifᶜat tevāżuᶜdadur? Ben anuñçün ᶜazīzem ve gözde yirüm vardur ki ḫāk-pāyem ve ḫalḳuñ bār-ı girānuñ çekerem. Ve defīne-i āsmānuñ ḫazā’ini ve Kaᶜbe-i ṭavāf-ı ḫalḳ-ı cihānī ve gāh ḳā’im-maḳām-ı āb-ı ṭahūram.” Pes nār eyitdi: “İy ḫāk! Ben senüñle baḥs̱ idemem. Zīrā ben ᶜulüvve çekdikce sen aşaġı gidersin. [Ü304a] İmdi iy ḫāk! Bir sen söyle ve bir ben söyleyem” diyüp, eyitdi: “İy ḫāk! Benüm ṣafā-yı nūrum var” Ḫāk eyitdi: “Benüm şevḳ-ı liḳā-yı pür-sürūrum var” Nār eyitdi: “Ben ṣāᶜid-i kūre-i nārem.” Ḫāk eyitdi: “Ben istiḳāmetde zīr-i bārem.” Nār eyitdi: “Ben żıyā-baḫş-ı şeb-i tārem.” Ḫāk eyitdi: “Ben basīṭ-ı zemīni envāᶜ-ı ezhār ile müzeyyenem.” Nār eyitdi: “Ben maḥall-i imtiḥān-ı cevherem.” Ḫāk eyitdi: “Ben ḫazīne-i cevāhiri sātirem.” Nār eyitdi: “Ben ġıll u ġışşı iẓhār iderem.” Ḫāk eyitdi: “Ben ᶜaybları setr iderem.” Nār eyitdi: “Ben sühūlet ile muḥkem ṭaşlardan muḫric-i cevāhirem.” Ḫāk eyitdi: “Ben münbit-i gülhā-yı gūn-ā-gūnem. Ve ben mādde-i aṣliyye-i ḫalīfe-i āl ve merḳad-i pāk-i ḥażret-i Rasūlu’llāh ve miḥrāb-ı ehl-i münācāt ve secde-gāh-ı erbāb-ı ṭāᶜatem. Pes fażl u ḫāṣā’iṣum bisyārdur. Lākin tevāżuᶜumdan nāşī ḫamūşam. İy nār! Emr-i Perverdgār ile beni taḥrīk itmeseñ bunları daḫı ẕikr itmezdüm.” *El-ḳıṣṣa*: ᶜAzāzīl maṭrūd olıcaḳ evvel aña laᶜneten ṭaş uran Cibrīl ᶜaleyhi’s-selām, andan Mīkā’īl ve andan İsrāfīl ve andan ᶜAzrā’īl ᶜaleyhi’s-selām ve andan semā’-i dünyāya gelince cümle melā’ike-i kirām olup dögerek ve sögerek anı zemīn-i baḥr-i cezā’irde esfel-i sāfilīne indürdiler. [S310a] Pes baḥrden baş çıḳardıḳda yüzi siyāh ve gözleri gök ve yırtlaz, şöyle çirkīn olmış ki kendüyi cümle mevcūdāt istiḳbāḥ u istikrāh iderlerdi. Pes melᶜūn, yevm-i vaḳt-i maᶜlūma dek ᶜadem-i mevti ve ᶜadem-i ᶜuḳūbeti Ḫudādan istimhāl itmegin li-ḥikmetin melᶜūna mühlet virildi. İmdi enāniyyet belāsı bundan maᶜlūm olımışdur. Binā’en ᶜaleyh enāniyyete dāll olan «ene» lafẓını istiᶜmāl lede’ş-şerᶜ pesendīde degüldür dimişlerdür. Nitekim Tenvīru’l-Meṣābīḥde ḥażret-i Cābirden rivāyet-i ṣaḥīḥa ile mervīdür ki ḥażret-i Cābir eyidür: Birgün Faḫr-i ᶜālem ṣallāhu ᶜaleyhi ve sellemüñ der-i devlet-medārına varup ādāb ile ḥalḳa-zen-i kelīçe-i bāb oldıġumda, ol ḥażret: “من ذا؟” ile içerüden nidā buyurmaġın: “Ene!”didüm. Ol zamān bu kelāmum pesendīde-i Faḫr-i cihān olmamaġıla, ke-ennehū ene kelāmumı eyü görmediginden: “Ene ene” diyü şehd-i kelām-ı muᶜciz-beyānı mükerrer buyurdılar, intihā. (...[S310b, Ü304b]...)

﴿ از تواضع خاک مردم میشود ﴾ Tevażuᶜdan nāşī ṭopraḳ ādem olur. Nitekim eşref-i maḫlūḳāt olan Ebu’l-beşer ḫākden ḫalḳ oldı dimekdür. Pes bu sebebden ḳālıb-ı insāna ıṣṭılāḥ-ı Fārisīde raṣadgeh-i ḫākī dinmişdür. **Ez-tevāżuᶜ**, «tevāżuᶜdan nāşī» dimekdür. Tevāżuᶜ, ᶜArabīdür. luġatde alçaḳlıḳ göstermege dirler. Maᶜlūm ola ki kibrüñ żıddına ıṣṭılāḥ-ı şerᶜde kesr-i ḍād ile «żıᶜa» dirler. Maᶜnāsı; nefsi āḫardan dūn görmekdür. Bunuñ mülāyimleri üçdür: Birine tevāżuᶜ dirler ki pes-i pāyede olana alçaḳlıġı az göstermekden ᶜibāretdür. Bu memdūḥdur. Ve birine temelluḳ dirler ki ᶜilmüñ ġayrında dūn olan kimesneye ziyāde alçaḳlıḳ göstermekden ᶜibāretdür. Bu meẕmūmdur. Bundan daḫı ziyādesine teẕellül dirler. Bu ḥarāmdur. **Ḫāk**, maᶜrūfdur. **Merdüm**, «ādem»; **mī-şeved**, «olur» dimekdür. İmdi tevāżuᶜ

ḫoşdur. Zīrā tevāżuᶜ ḳadar devlete aḳreb ṭarīḳ yoḳdur. Hemān Yūsuf-āsā menzil-i evvelde kendüñi çāha bıraḳ didikleri Ṣā'ibüñ *beyt*:

ندارد راهی از افتاد کی نزدیکتر دولت

چو یوسف خویش را در منزل اول بچاه افکن

beyt-i laṭīfinden mübeyyen ü müberhendür. Pes medḥ-i tevāżuᶜda maḳāl-i ḫoş-me'āl çoḳdur. Ez-cümle Ḫᵛāce Ṣā'ib eyidür *beyt*:

ز دست خود سلیمان داد پای تخت مورانرا

[S311a] تواضع با حقیران نقص در دولت نمیباشد

Yaᶜnī; ḥażret-i Süleymān ᶜaẓamet-i mülk ü ḳadr [Ü305a] ü şān ṣāḥibi iken mūrlara dest-i ġāyetiyle riᶜāyet eyledi. Pes ḥaḳīrlere tevāżuᶜ devletüñ naḳṣına bāᶜis̱ olmaz; belki tezāyüdine bādī olur dimekdür. Ve daḫı yene Ḫᵛāce mūmā ileyh eyidür *beyt*:

از راه تواضع بفلک رفت مسیحا

باز راه تنزل کن و خرشید مکان باش

maᶜnā-yı beyt ẓāhirdür. Ve daḫı Ḫᵛāce Kelīm eyidür *beyt*:

خاکساری بیشتر از فیض قسمت میبرد

کلبۀ دیوار کوتاهان پر از مهتاب بود

Yaᶜnī; tevāżuᶜluḳ feyż-i İlāhīden ziyāde ḳısmet celb ider. Zīrā küçük ḥucre ki dīvārları kūteh ola meh-tāb ile pür olur dimekdür. Ve daḫı yene ḫᵛāce-i mūma ileyh eyidür *beyt*:

سر بلندی هر کجا کمتر سلامت بیشتر

باد نتواند ستم بر سبزهٔ نوخیز کرد

Yaᶜnī; her ḳande ser-bülendlik kemter olur ise anda selāmet eks̱er olur. Zīrā bād-ı żarar-ziyād sebze-i nev-ḫīz üzerine żarar itmege ḳādir olamaz dimekdür. Ve daḫı Nābī-i merḥūm eyidür *beyt*:

Miyān-ı cāhda bī-gāne-i tevāżuᶜ olan

Miyān-ı nāsda bī-iᶜtibār olur giderek

Fi'l-ḥaḳīḳa erbāb-ı cāhuñ tevāżuᶜı, kendünüñ ziyāde iᶜtibārına bādī olur. Mes̱elā şerīf ü vażīᶜa ḳıyām ile iḥtirām eylemek gibi. Nitekim Ṣā'ib eyidür *naẓm*:

بر سبکروحان کران نبود ز جا بر خواستن

بر کران جانان بود مشکل ز جا بر خواستن

سرفرازی میفزاید آتش سوزنده را

پیش پای هر خس و خاری بپا بر خواستن

Yaᶜnī; yirinde ḳıyām itmek sebük-rūḥlar üzre aġır olmaz. Lākin girān-cān olanlaruñ üzerine yirinde ḳıyām aġır olur. Görmez misin ki her ḫas u ḫāra āteş-i sūzendenün ḳıyāmı, ser-firāzlıġını ziyāde ider dimekdür. (...) Ḳaldı ki tevāżuᶜı şerᶜa taṭbīḳ ile maḥallinde icrā ve maḥalline göre eylemenüñ şarṭını bu vechile taḥḳīḳ lāzımdur diyü böyle buyurmışlardur [S311b] *naẓm*:

کسی کو طریق تواضع رود

کند بر سریر شرف سلطنت
ولیکن محلش بدان مکن
ملک سیرت و در که شیطنت
تواضع بود با بزرکان ادب
بود با فرومایکان مسکنت

Yaʿnī; ṭarīḳ-ı tevāżuʿa sālik olan kimesne serīr-i şeref üzre salṭanat ider. Lākin maḥallini bilüp aña göre tevāżuʿ ḳıl; dergeh-i şeyṭanetde melek-sīret olma. Zīrā ulular yaʿnī ḳadr-dān olanlara tevāżuʿ eylemek edeb ü fażīletdür. Ammā fürū-māyelere tevāżuʿ eylemek teẕellül ü meskenetdür; böyle itmelü degüldür dimekdür. İmdi nāẓımuñ bu kelāmında من تواضع لله رفعه الله mażmūnına telmīḥ vardur. Ve mıṣrāʿ-ı s̱ānī ile [Ü305b] و من تكبر وضعه الله mażmūnına işāret birle buyurmışdur ki:

﴿ نور نار از سرکشی کم میشود ﴾ Āteşün żıyāsı ser-keşlikden nāşī żāyiʿ ü maḥv olur. **Nūr-ı nār**, «āteşüñ aydınlıġı» dimekdür. **Ez-ser-keşī**, «baş çekicilikden ve tünd-ḫūyluḳdan»; **güm**, żamm-ı kāf-ı ʿAcemī ile «żāyiʿ ü maḥv»; **mī-şeved**, «olur» dimekdür. Nitekim Şevket buyurmışdur *beyt*:

مرا این نکته روشن از زبان شمع مجلس شد
که می آید بپایان سر کشی بالا نشینانرا

Yaʿnī; zebān-ı şemʿ-i meclisden baña ẓāhir oldı ki; ser-keşlik, bālā-nişīn olanları pāyāna getürür. Murād; gerden-firāzlıḳ, ser-keşlikden nāşī bī-encām ve maḥv-ı endāma sebebdür. Nitekim şemʿde bu ḥāl nümāyān ve lisān-ı ḥālinden ʿıyāndur dimekdür. Ve bu maʿnāda *beyt*:

ʿUlüvv isterseñ ol fevvāre, āb-ı āteşīn olma
Fişek nā-būd olur bālāya şiddetle ṣuʿūdından

beyt-i laṭīfi güvāhdur. Pes nāẓımuñ bundan murādı tevāżuʿuñ muḳābili olan kibr ü ser-bülendlik iddiʿāsında olan ser-keşān, encāmında maḥv u bī-nām u nişān olur. Nitekim bu ṣıfat şeyṭānuñ kibrden nāşī ḫıẕlānına ve mahv-ı ṭāʿāt-ı bī-pāyānına sebeb olmışdur. Ḳaldı ki nāẓımuñ kelāmında nūr lafẓı, nār lafẓına mużāf olmaḳ ḫoşdur. Zīrā فسجد الملائكة الا ابليس āyet-i şerīfinüñ tefsīrinde istis̱nā'ī muttaṣıldur didiklerine خلقت الملائكة من النور و خلق الجان من النار ḥadīs̱-i şerīfi ile su'āl vürūdında, cevāb-ı müfessirīn böyledür ki; nūrdan ḫalḳ olan melā'ike, nārdan ḫalḳ olan cinne bi'ẕ-ẕāt muḫālif degüldür. Belki muḫālefetleri ʿavārıż-ı ṣıfātdadur. Zīrā nūr, bir cevher-i mużīdür. [S312a] Nār daḫı ke-ẕālik cevher-i pür-żıyādur. Ancaḳ şu ḳadar var ki āteşüñ żıyāsı mükedder ve duḫān ile maġmūrdur. Ve kendüye farṭ-ı ḥarāret ve iḥrāḳ ṣıfatı muḳārenetinden nāşī kendüden ḥaẕer olınur. İmdi ḳaçan nār didigimiz cevher-i mużī', müheẕẕeb ve kedūrātdan muṣaffā olsa maḥż-ı nūr olur. Ve ne vaḳt ʿādet-i ūlāsına ʿavdet eylese keyfiyyet-i ḳadīme tecdīd olınmaġıla tīz elden nūrı munṭafī olup, duḫān-ı sırf ḳalur, intihā. Pes āteş-i maḥsūsda olan żıyānuñ ser-keşlikden maḥvı ẓāhir ve şeyṭānda bu maʿnānuñ vücūdı bāhirdür ki evā'il-i aḥvālinde ʿibādāt ile müheẕẕeb ve nūr-ı maḥż dinmege ṣāliḥ bir ẕāt-ı aʿceb iken ʿavārıż-ı istikbār sebebiyle nāruñ ʿādet-i ūlāsı olan küdūrāta rucūʿ ile żıyāsı mükedder ve ṣafvet-i ḥāli maḥv u muġberr ve helāk-i küfr ü laʿnet ile zīr ü zeber olmışdur dimek laṭīfdür. Ammā baʿżılar nāẓımuñ nūr ile nār kelāmınuñ

miyānesinde vāv-ı ᶜaṭf taḫayyül idüp maᶜnā-yı mıṣrāᶜda; nūr u nār ser-keşlikden maḥv olur diyüp tevcīhinde, ḳable-ḫalḳ-ı Ādem ᶜaleyhi's-selām nūrdan maḫlūḳ olan melā'ik ve nārdan maḫlūḳ olan ᶜazāzīl ü ecinne, tecellī-i ẕāta [Ü306a] ṭāḳat getüremeyüp maḥv olurlar idi. Pes Ādem ḫalḳ olındıḳdan ṣoñra, ol ḥālet kendülerden mürtefiᶜ oldı. Ammā Ādem, ḫāk-i kes̱īfden ḫalḳ olınmaġın tecellīlere ṭāḳat getürüp maḥv olmadı dimişlerdür, intihā. Ve bu tevcīhüñ maḳāma ᶜadem-i mülāyemeti ẓāhirdür. Zīrā nūr-ı nāruñ maḥvı, nārun helākiyledür. Ve bunda nūrdan murād şuᶜledür. Nitekim nūrı beyānda şāriḥ-i Mes̱nevī eyidür: Nūr üç nevᶜ üzredür. Nevᶜ-i evvel, nūr-ı baṣar; nevᶜ-i s̱ānī, nūr-ı şems ü ḳamer; nevᶜ-i s̱ālis̱, şuᶜle-i çerāġ-ı enverdür. Ve bu envāruñ cümlesinden aᶜlā olan nūr-ı baṣīretdür ki aña و اشرقت الارض بنور ربها mażmūnından fā'iż nūr-ı Ḫudā munżamm oldıḳda maᶜrifetu'llāh ḥāṣıl olur. Pes nāẓımuñ nūr-ı nār didigi bu envāruñ ġayrı oldıġına īmādur. Zīrā ser-keşlik sebebiyle maḥviyyet ancaḳ nūr-ı nāruñ ḥālidür.

﴿ رانده شد ابليس از مستكبرى ﴾ İblīs-i ᶜaleyhi'l-laᶜne müstekbirlikden nāşī sürilmiş oldı. Yaᶜnī; dergāh-ı İlāhdan maṭrūd oldı. **Rande şod**, mażī-i mechūldür. Zīrā ism-i mefᶜūle şod kelimesi muḳārin oldıḳda māżī-i mechūl dinür; şeved lafẓı geldikde mużāriᶜ-i mechūl olur. Sā'ir [S312b] efᶜāllerüñ ṣīġasında gelse, ol efᶜālüñ mechūli olur. Pes rānde şod, «ḳovuldı» dimekdür. **İblīs**, maᶜrūfdur; «maḥzūn u münkesir ü ümīdsiz» dimekdür. «İblās»dan müştaḳḳdur. Cemᶜi ebālīs gelür. **Ez-müstekbirī**, yā'-i maṣdariyye ile «müstekbirlikden» dimekdür. Ve müstekbir istifᶜāl bābından ism-i fāᶜil-i ᶜArabīdür. Maᶜnāsı buṭlān vechi üzre kibr iẓhār idici dimekdür. Pes şeyṭānuñ istikbārınuñ beyānı tafṣīl-i sābıḳdan nümāyāndur ve tekebbürlük fiᶜl-i şeyṭān ve kār-ı nā-dāndur. (...) Ve daḫı ḥażret-i Mevlānānuñ Mes̱nevīde *beyt*:

كفت شيطان كه بما اغويتنى

كرد پنهان فعل خود ديو دنى

diyü buyurdıġı beyt-i laṭīf üzre şeyṭān istikbārından nāşī egerçi Ḥaḳḳ melᶜūnuñ ḍalāletin ḫalḳ idicidür. Lākin ol laᶜnete istiḥḳāḳ [Ü307a][25] ve ḍalāleti kendi kāsib iken kesbini ve fiᶜlini gizleyüp بما اغويتنى kelāmı ile bī-edeblik ve güstāḫlıḳ itmegin melᶜūn-ı ebedī ve maṭrūd-ı sermedī oldı dimekdür. Pes bī-edeblik daḫı fiᶜl-i şeyṭānīdür. Riᶜāyet-i edeb bāᶜis̱-i kemāl-i insānīdür dimişlerdür. Nitekim Mevlānā ḥażretlerinüñ beyt-i meẕkūruñ ẕeylinde *beyt*:

كفت ادم كه ظلمنا انفسنا

او ز فعل خود نبد غافل چو ما

diyü buyurdıġı beyt-i dil-ārā bu maᶜnāya īmādur ki Ādem ve Ḥavvā ġufrānların recāda: "Yā Rabb! Biz nefslerimize ẓulm eyledik. Eger sen bizlere iᶜṭā'-i şeref ve ilbās-ı envār-ı rūḥāniyye ve ifāża-i maᶜārif-i ḥaḳīḳıyye itmeseñ, mādde-i saᶜādet olan istiᶜdād-ı aṣlīlerimizi telef idenlerden olur idik" dirler. (...[S313a]...) Nitekim ḳabūl-i tevbe-i Ādem ᶜaleyhi's-selām ve maḳbūliyyetin beyānda nāẓım eyidür:

﴿ كشت مقبول آدم از مستغفرى ﴾ Maġfiret ṭaleb idicilikden Ādem maḳbūl oldı. **Geşt**, fetḥ-i kāf-ı ᶜAcemī ile «oldı» maᶜnāsına māżīdür. **Maḳbūl**, maᶜrūfdur. **Ādem**, ᶜaleyhi's-selām; **ez-müstaġfirī**,

---

[25] Ü306b boştur.

«müstaġfirlikden» dimekdür. Müstaġfir, istifᶜāl bābından ism-i fāᶜil-i ᶜArabīdür; maġfiret ṭaleb idici dimekdür. Āḫirindeki yā' maṣdariyyedür. Pes bunda فتلقى ادم من ربه كلمات فتاب عليه انه هو التواب الرحيم āyet-i şerīfine telmīḥ vardur. Ḳaldı ki Ḫudā-yı müteᶜālüñ Ādem ᶜaleyhi's-selāmuñ ḳabūl-i tevbesine ve taᶜyīn buyurdıġı kelimātuñ beyānında ᶜulemādan nuḳūlāt çoḳdur. (...[S313b, S314a, Ü307b, Ü308a]...)

﴿ شد عزيز آدم چو استغفار كرد ﴾ Çünki Ādem ᶜaleyhi's-selām istiġfār eyledi ᶜazīz oldı. ᶜAzīz bunda muḥterem maᶜnāsınadur. Pes istiġfār [S314b] ᶜinda'llāh maḳbūl olmaġa bādī oldıġı gibi ᶜazīz ü muḥterem olmaġa daḫı bāᶜiṡdür dimege bunda işāret vardur. Egerçi maḳbūl-i ḥażret-i Rabbü'l-ᶜizzet olanda ᶜizzet der-kārdur. Lākin mıṣrāᶜ-ı ṡānī, mażmūnı üzre istiḳbāruñ bāᶜiṡ-i ḥaḳāret oldıġın ḥasbe'l-muḳābele işᶜārdur. (...[S315a, Ü308b]...) Ḳaldı ki ḳabūl-i tevbede dört şarṭ vardur. Biri ḳalb ile peşīmānlıḳ ve biri maᶜṣıyyeti fi'l-ḥāl terk ve biri fī-mā-baᶜd o miṡllü ẕenbe ᶜadem-i ᶜavdete ᶜazm ve biri ol tevbe ḫavfu'llāhdan nāşī olmaḳdur dimişlerdür. Pes müstaġfire ne ḳadar ᶜizzet var ise müstekbire ol ḳadar ẕillet vardur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ خوار شد شيطان چو استكبار كرد ﴾ Şeyṭān çünki istikbār eyledi ḫor u ḥaḳīr oldı. Tafṣīli maᶜlūmdur. Pes nāẓım, mütevāżıᶜ u müstekbirüñ ḥāllerin temṡīl ṭarīḳıyle ᶜıyāna getürüp eyidür:

﴿ دانه پست افتد زبر دستش كنند ﴾ Dāne alçaġa düşer; kendüyi el üzerinde iderler. **Dāne**, Fürs ü Türkde birdür; ᶜArabīde «ḥabbe»dür. **Pest**, «alçaḳ»; **üfted**, «düşer» yaᶜnī alçaġa düşdigi içün; **zeber-desteş**, «anı ᶜālī»; **konend**, «iderler» dimekdür. Zeber-dest mecmūᶜı, [Ü309a] gürbüz maᶜnāsınadur. Lākin bundan murād; el üzre ᶜālī ṭutarlar dimekdür. Ḥīn-i zirāᶜatde bu ḥāl ẓāhirdür. Pes fütāde-i zemīn-i tevāżuᶜ olanuñ daḫı ᶜinda'llāh ve ᶜinde'n-nās ᶜulüvv-i ḳadri bundan bāhirdür.

﴿ خوشه چون سربر كشد پستش كنند ﴾ Sünbüle çünki yuḳaru baş çeker; anı pāymāl iderler. Pes hengām-ı ḥaṣādda dās-ḫorde-i muᶜtād ve maᶜnāda pāy-māl olan ġılāluñ ser-keşlikden ḥāli bu olınca ḫūşe-i ser-keş-miṡāl olan mütekebbirānuñ dās-ḫorde-i ḳażā ve pā-zede-i ẕillet olacaġı bundan hüveydādur. **Ḫūşe**, «ḥubūbātuñ başı»na dirler. ᶜArabīde «sünbüle», Türkīde «baş» dirler. **Çun**, edāt-ı taᶜlīldür. **Ser ber keşed**, «yuḳaruya baş çeker» dimekdür. **Pesteş**, «anı alçaḳ» dimekdür. Pest, alçaḳ; āḫirinde olan şīn żamīrdür; ḫūşeye rāciᶜdür. **Konend**, kemā-merre «iderler» maᶜnāsınadur. من تواضع رفعه الله و من تكبر وضعه الله meżāmīnīne telmīḥ-i tāmm vardur. Binā'en ᶜaleyh nāẓımuñ bu beyt-i laṭīfine īmā ve tevāżuᶜāne-reviş olmaḳ üzre bu temṡīli inhā buyurmışlardur, *naẓm*:

مانند خوشه كر هوس سر كشيت [S315b] هست
چون دانه در طريق سعادت فتاده باش
خواهى كه شاه رقعه آزادكان شوى
ز اسب مراد خويش برغبت پياده باش

Yaᶜnī; sünbüle gibi ser-keşlige hevesüñ var ise ol hevesden geçüp dāne gibi ṭarīḳ-ı saᶜādetde fütāde ol. Tā ki ber-dāşte-i iᶜtibār olasın. Ve eger bisāṭ-ı şatranc-ı āzādegānuñ şāhı olmaḳ diler iseñ esb-i murāduñdan iᶜrāż ile piyāde ol dimekdür. Bunda olan leṭāfet ve tevāżuᶜ-pīşelige işāret maᶜlūm-ı ehl-i baṣīretdür.

Der-Beyān-ı Eblehān

﴿ چار چیز آمد نشان ابلهی ﴾ Dört nesne aḥmaḳlıġa nişān geldi. Yaᶜnī ālāmet oldı dimekdür. Beyān-ı ātī ḳarīnesiyle ol dört nesnenüñ evveli, kişi kendü ᶜaybına baḳmamaḳ; ikincisi, nāsuñ ᶜaybını gözetmek; üçüncisi, buḫl; dördincisi sū'-i ḫulḳdur.

﴿ با تو کویم تا بیابی آکهی ﴾ Saña söyleyem tā ki ḫaberdārlıḳ bulasın. Yaᶜnī; ḫaberdār olup, ol varṭaya düşmeyesin dimekdür.

﴿ عیب خود ابله نبیند در جهان ﴾ Aḥmaḳ cihānda kendü ᶜaybını görmez. **ᶜAyb-ı ḫod**, iżāfetle «kendü ᶜaybını» dimekdür. ᶜAyb ᶜArabīdür; «her nesnenüñ ẕātına ve ḳıymetine noḳṣān virür nesne»ye dirler. **Ebleh**, maᶜrūfdur. **Ne-bīned**, «görmez»; **der-cihān**, «dünyāda» dimekdür. Pes kendü ᶜaybını görmemek ᶜucbden nāşīdür. Muᶜcibüñ ᶜayn-ı ᶜaḳl u baṣīreti olmadıġından maᶜnāda kör gibidür ve bu vechile ḥamāḳati ẓāhirdür. Zīrā kendü maᶜyūb iken ᶜaybına baḳmayup:

﴿ باشد اندر جستن عیب کسان ﴾ Sā'irlerüñ ᶜaybını tecessüsde ola. [Ü309b] **Bāşed**, «ola»; **ender**, ẓarfiyyet içündür. **Cüsten**, żamm-ı cīm-i ᶜArabī ile «aramaḳ» maᶜnāsına maṣdardur; mā-baᶜdine mużāfdur. **ᶜAyb-ı kesān**, iżāfetle «sā'irlerüñ ᶜaybını» dimekdür. Maᶜlūm ola ki ᶜuyūb-ı nāsı tecessüs, āfāt-ı lisāndandur ve ḥarāmdur. Zīrā ولا تجسسوا āyet-i şerīfiyle kendüden nehy vārid olmışdur. Pes nāsı taᶜyīb iden من عاب عيب mıṣdāḳınca taᶜyīb olınur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: لاتتبعوا عورات المسلمين فان من تتبع عورتهم تتبع الله عورته ثم يفضحه ولو فى جوف بيته vārid olmışdur. Hattā bu fiᶜl ḳadar ṣāḥibini helāke esraᶜ [S316a] nesne yoḳdur. Zīrā ṣāḥibini neᶜūẕü bi'llāh küfre dek mūṣıl olur diyü Ebū Ḥafṣdan rivāyet olınmışdur. Nitekim ṣāḥib-i Nüsḫatü'ṣ-Ṣıbyān[26] bir ḳıṭᶜasınuñ beyt-i maḳṭaᶜında eyidür:

Ḫalḳ içinde bundan artıḳ ᶜayb olur mı bir kese
Kendi ᶜaybı var iken ẕikr ide ᶜayb-ı dīgeri

Pes mücrim üzre setr-i ᶜayb eylemek mendūbdur. Ve sātirüñ maᶜāṣīlerin, ḳıyāmetde Ḫudā setr idüp ehl-i mevḳıfa işāᶜat eylemez yāḫod ḥisābını görmez. (...) İmdi saᶜādet kendi ᶜaybınuñ ıṣlāḥı ile meşġūl olmaḳdadur. Nitekim طوبى لمن شغله عيبه عن عيوب الناس ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānda kāfīdür. Ve şeḳāvet ü beliyyāt-ı ḫalḳ haḳḳında bed-ḫᵛāh u bed-endīş ü bed-ṭıynet olmaḳda nitekim Ḫᵛāce Kelīmüñ *beyt*:

ز موج حادثه بدخواه خلق را یمین نیست
ازین جهت سر طوفان همیشه در خطرست

beyt-i rengīni ilzāmda vāfīdür. Ve kendi ᶜaybını ıṣlāḥ eylemeyen ᶜayyābdan āḫara bir nesne ᶜā'id olmaz; ḫusrānı ancaḳ kendüyedür. Nitekim şāᶜiruñ *beyt*:

نه زلف شانه کند نه بچشم سرمه کشد
بخود نمی رسد آن شوخ تا بما چه رسد

buyurdıġı beytüñ leṭāfeti bu maᶜnāya dālldür. Ḫulāṣa kendü başına müdāvāsı olmayan, ḫalḳa ne devā idecekdür dimekdür.

﴿ تخم بخل اندر دل خود کاشتن ﴾ Buḫl toḫmın kendi kendi göñline ekmek yaʿnī mezraʿa-i derūnına toḫm-ı buḫli zerʿ idüp ṭurur iken:

﴿ وانکه امید سخاوت داشتن ﴾ Andan soñra seḫāvet ümniyyesin ṭutmaḳ yaʿnī ḫalḳuñ kendüye saḫī dimesin ümīd itmek dimekdür. Bu ʿayn-ı ḥamāḳat idigine iştibāh yoḳdur. **Kāşten**, «ekmek»; **dāşten**, «ṭutmaḳ» maʿnālarına maṣdarlardur. İmdi baḫīlden seḫāvet muḥālātdandur dimişlerdür. Nitekim şāʿiruñ *beyt*:

نطق سحبانرا زوابل کی توان امید داشت

و ز محالات خرد باشد سخاوت از شحیح

buyurdıġı bu maʿnāda tāmmdur ve baḫīl her ḥālde rüsvā-yı ʿāmmdur. Lākin ʿinde'ẓ-ẓurefā egerçi kerem buḫlden eyüdür. Lākin baḫīl [Ü310a] hīç bir kimsenüñ gedā oldıġın istemediginden, baḫīl kerīmden eyüdür, *beyt*:

کرم ز بخل به اما بخیل به ز کریم

بخیل [S316b] هیچ کسی را کدا نمی خواهد

beyt-i laṭīfin īrād ve leṭāfete īmā buyurmışlardur.

﴿ هرکه خلق از خلق او خشنود نیست ﴾ Her kim ki il anuñ ḫulḳından rāżī degüldür. **Her ki**, «her kim ki». **Ḫalḳ**, fetḥ-i hā'-i muʿceme ile «il» dimekdür. **Ez-ḫulḳ-ı o**, «anuñ ḫūyından» dimekdür. Ḫulḳ bunda żamm-ı ḫā'-i muʿceme iledür; «ḫūy» maʿnāsınadur. **Ḫoşnūd**, «rāżī»; **nīst**, «degüldür» dimekdür.

﴿ هیچ قدرش بر در معبود نیست ﴾ Bāb-ı İlāhīde anuñ hīç ḳadri yoḳdur. **Hīç**, «aṣlā»; **ḳadreş**, «anuñ ḳadri» dimekdür. **Ber-der-i Maʿbūd**, «Ḫudānuñ dergāhı üzre» dimekdür. **Nīst**, «yoḳdur». Pes nāẓımuñ buḫl ʿaḳabinde sū'-i ḫulḳı irdāfı خصلتان لایجمعان فی مؤمن البخل و سوء الخلق ḥadīs̱-i şerīfiyle s̱ābitdür. İmdi ḥamāḳatden dūr olan ṣāḥib-i ʿaḳl u şuʿūr olana ḥüsn-i ḫulḳ lāzımdur. Zīrā ḥüsn-i ḫulḳ īmānda kemāl ve efḍal-i aʿmāl ve sebeb-i duḫūl-i cinān ve baʿis̱-i ġufrān idigine کمال الایمان الخلق الحسن ḥadīs̱-i şerīfi ve daḫı افضل الاعمال حسن الخلق ve daḫı الخلق الحسن یدخل صاحب الجنة ve daḫı رفقائی منکم فی الجنة احاسنکم خلقا فی الدنیا ve daḫı الخلق الحسن یذب الخطایا کما یذب الماء الجلید eḥādīs̱-i şerīfeleri bu beyānda dālldür. Ammā sū'-i ḫulḳuñ ḥāli maʿlūmdur. Nitekim nāẓım buyurur:

﴿ هرکه او را پیشه بد خویی بود ﴾ Her kim ki aña bed-ḫūyluḳ ṣanʿat u ʿādet ola. **Bed-ḫūyī**de yā'-i s̱āniye maṣdariyyedür; maʿnā «bed-ḫūyluḳ» dimekdür.

﴿ کار او پیوسته بدرویی بود ﴾ Anuñ kārı hemīşe bed-rūluḳ ola. Yaʿnī kendüden herkes nefret ve kötü yüzini görmemege saʿy u himmet eyleye dimekdür. **Peyveste**, «muttaṣıl» dimekdür. **Bed-rūyī**de yā'-i s̱āniye maṣdariyyedür. Maʿnāda «kötü yüzlülük» dimekdür.

﴿ خوی بد بر تن بلای جان بود ﴾ Yaramaz ḫūy ten üzre belā-yı cān ola. Yaʿnī; kötü ḫūy belā-ender-belā ola. Nitekim buyurmışlardur, *beyt*:

---

[26] S nüshasında eserin adı Sübḥatü'ṣ-Ṣıbyān şeklindedir.

اکر ز دست بلا بر فلک رود بد خو

ز دست خوی بد خویش در بلا باشد

Yaʿnī; eger bed-ḫūy olan kimesne belā elinden felege gitse, kendi kötü ḫūyınuñ elinden belāda ola. Yaʿnī her yirde belāya hem-rāh ola dimekdür. Pes ḫūy-i bed insāna lāyıḳ olan ṣıfātdan degüldür. Nitekim nāẓım eyidür:

[S317a] ﴿ مردم بد خونه از انسان بود ﴾ [Ü310b] Yaramaz ḫuylu olan ādem insāndan degüldür. Yaʿnī; ṣūreti her ne ḳadar insān ise de sīreti olmamaġın, gūyā bed-ḫūy olan ḥayvān-mis̱āldür dimekdür. Ve bu taʿbīr beyne'n-nās şāyiʿdür ki bir kötü kimesnenüñ ẕemminde; "o ādem degül" yāḫod "o insān degül" dirler. Pes bed-ḫūluḳ böyle bir ḳabīḥ nesnedür. (...)

﴿ بخل شاخی از درخت دوزخست ﴾ Buḫl, cehennem aġacından bir budaḳdur. **Buḫl**, maʿrūfdur. **Şāḫī**, «budaḳ» maʿnāsınadur ve bāḳī maʿnāları vardur. Tafṣīli Ferheng-i Şuʿūrīdedür. Āḫirinde olan yā vaḥdet içündür ve āḫir-i mıṣrāʿda olan edāt-ı ḫaber şāḫī kelimesinüñ āḫirine merbūṭdur. **Ez-diraḫt-ı dūzaḫ**, «cehennem şecerinden» dimekdür. Pes nāẓımuñ bu mıṣrāʿı bir ḥadīs̱-i şerīfe telmīḥdür. Ol ḥadīs̱üñ manṭūḳı budur: Faḫr-i ʿālem ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem buyurmış ki; cūd u seḫā cennetde bir şecerdür. Saḫī olan ol şecerüñ nihāline teşebbüs̱ ile cennete ulaşur. Ve buḫl cehennemde bir şecerdür. Baḫīl olan ol şecerüñ nihāline teşebbüs̱ ile cehenneme ulaşur, intihā.

﴿ وان بخیلک از سکان مسلخست ﴾ Ve ol baḫīlek selḫ-ḫāne kilābındandur. **Baḫīlek**de olan kāf taṣġīr içün; murād baḫīli taḥḳīrdür. **Segān**, elif ü nūn ile cemʿdür; «kilāb» maʿnāsınadur. Müfredi segdür ki «köpek» dimekdür. **Maslaḫ**, fetḥ-i mīm ile mefʿal vezninde «ṭavar [S317b] yüzecek mekān»dur ki aña selḫ-ḫāne taʿbīr iderler. Anda olan kilāb her vechile ālūde-i çirk-āb ve kilāb-ı ʿāviyāt ile dūçar-ı nizāʿ-ı bī-ḥisāb olmaġın, baḫīl-i ḥırṣ-ālūdı anlara teşbīh eylemişdür. Ḥattā baḫīl-i ḥırṣ-ālūd kilāb-ı meẕkūrdan kemterdür. Zīrā kilāb cīfeden şibʿ bulup ems̱āliyle nizāʿı ber-ṭaraf ider. Lākin ḥarīṣ cīfe-i dünyādan ḳaṭʿan şibʿ bulmaz dimişlerdür. [Ü311a] İmdi beyt-i meẕkūruñ telmīḥ oldıġı ḥadīs̱-i şerīf üzre müteşebbis̱-i nihāl-i şecere-i buḫl-i dūzaḫī olanuñ cennet ile münāsebeti olmadıġın īżāḥ içün nāẓım eyidür:

﴿ روی جنت را کجا بیند بخیل ﴾ Baḫīl cennet yüzini ḳande görür. Pes bunda baḫīlān ḥaḳḳında ziyāde tehdīd vardur. Ve eger īmān ile fevt olmış ise cennete duḫūl-i ūlā ile duḫūlden maḥrūmiyyeti bundan nümāyāndur. Ḥattā baḫīlüñ dāreynde ḥāli müşkildür. Zīrā imsākinden nāşī ḥāl-i ḥayātda kendüye gūyā faḳr teveccüh itmegin ile'l-memāt dervīş-i bī-nevā gibi dirilür. Ve ḳıyāmetde aġniyālar ḥisābıyle muḥāseb ü muʿaẕẕeb olur diyü buyurdıḳların İbnü Yemīn keşīde-i silk-i naẓm idüp *naẓm*:

فاقه را کره باشد استقبال

هرکه ممسک بود بوقت حیات

در جهان میزید چو درویشان

بی نوا تا رسد زمان وفات

در حساب توانکران خواهند

چون در آید بعرصهٔ عرصات

diyü buyurmışdur.

﴿ پشهٔ افتاده زیر پای پیل ﴾ Fīl ayaġı altına düşmiş siñekdür. **Peşşe'i**, «sivri siñek» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki hemze mā-baᶜdine iżāfet içündür. **Üftāde**, «düşmiş»; **zīr**, «aşaġı» maᶜnāsınadur. **Pāy-ı pīl**, luġat-i Fārisīde iki maᶜnāya gelür: Biri, bir nevᶜa pīl ayaġına beñzer piyāledür ki anuñla şarāb içerler. Ve biri zengīlerüñ bir nevᶜa silāḥıdur. Pes maᶜneyn-i mezkūreynüñ bu maḳāmda istiᶜmāli mülāyim olmamaġın maᶜnā-yı iżāfī ile pīlden; meşhūr fīl didikleri ᶜaẓīmü'l-cüsse ḥayvān murād olınup, baḫīlin helāk-i maᶜnevī ile helākin temsīl maḳṣadıyle pīl ayaġı altına düşmiş siñege teşbīh münāsibdür. Zīrā baḫīlüñ zilleti maᶜlūmdur. Pes imdi:

﴿ باش از بخل بخیلان بر کران ﴾ Baḫīllerüñ buḫlinden ḥaẕer üzre ol. Yaᶜnī; zīnhār baḫīl olma dimekdür. **Kerān**, fetḥ-i kāf-ı ᶜArabī ile «kenār» maᶜnāsınadur.

﴿ تا نباشی از شمار [S318a] ابلهان ﴾ Aḥmaḳlar zümresinden olmayasın. Pes eşyā'-i erbaᶜa-i mezkūre, kār-ı eblehāndan maᶜdūd iken nāẓımuñ; buḫl ṣıfatında olma ki eblehlerden olmayasın diyü fezleke-i ebyātda bu vechile taḫṣīṣi, buḫl ṣıfatınuñ ziyāde nā-pesend oldıġına işāret içündür.

Der-Beyān-ı Terk-i Dünyā ve Der-Beyān-ı ᶜĀfiyet Ez-Belā

﴿ از بلا تا رسته کردی ای عزیز ﴾ Tā ki belādan ḳurtılmış olasın. Yaᶜnī; belādan ḫalāṣ olmaḳ maṭlūbuñ ise. **Ez-belā**, «belādan» dimekdür. Belā, maᶜrūfdur. Muṭlaḳ ẕikr olınmaġın ıṭlāḳı üzre bāḳī olmaḳ ḳāᶜidesince bunda «dünyevī vü uḫrevī belāsından» [Ü311b] dimekdür. **Tā**, «tā ki»; **reste**, «ḳurtılmış»; **gerdī**, «olasın» dimekdür. **İy ᶜazīz**, maᶜrūfdur.

﴿ باز باید داشتن دست از دو چیز ﴾ İki nesneden eli girü ṭutmaḳ gerek dimekdür. Siyāḳ ḳarīnesiyle ol iki nesnenüñ biri nefs ve biri dünyādur.

﴿ رو تو دست از نفس و دنیا باز دار ﴾ Git, sen nefs ve dünyādan eli girü ṭut. **Rev**, fetḥ-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı vāv ile emrdür; «git» dimekdür. **Tu**, ḫiṭāb içündür. **Dest**, maᶜrūfdur. **Nefs**den murād; emmāredür. **U(ve) dünyā**, nefs üzre maᶜṭūfdur. **Bāz**, «girü»; **dār**, «ṭut» dimekdür.

﴿ تا بلاها را نباشد با تو کار ﴾ Tā ki belālaruñ senüñle işi olmaya. Pes nefs-i emmāre ile dünyāyı elden bıraḳmayan, belāları kendi üzerine iḫtiyār eyledigi āşkārdur. Ve nāẓımuñ belā kelimesin cemᶜ getürdigi; tābiᶜ-i nefs ü dünyā, dūçār-ı envāᶜ-ı belā olur dimege īmādur. Ḳaldı ki dünyāyı elden ḳoymamaḳ, ḳayd-ı ḥırṣa ibtilādan ᶜibāret olmaġın, ḥırṣuñ żararın işāret ḳaṣdıyle nāẓım eyidür:

﴿ ور بحرص و از کردی مبتلا ﴾ Ve eger ḥırṣ u cemᶜ-i dünyāya mübtelā olur iseñ. **Ve'r**, «ve eger» dimek üzre ḥarf-i ᶜaṭf, edāt-ı şarṭdan mürekkebdür. **Be-ḥırṣ**da bā, ilṣāḳ içündür. Ḥırṣ, maᶜrūfdur. **U(vāv)**, ᶜaṭf-ı tefsīr edātıdur; «ez-ḥırṣ» maᶜnāsınadur. **Āz Gerdī**, kāf-ı ᶜAcemī ile muḫāṭabdur; «olasın» dimekdür. **Mübtelā**, maᶜrūfdur. Maᶜlūm ola ki insān bi'ẕ-ẕāt ḥırṣa mecbūldür; ḫuṣūṣā iḫtiyārlıḳ ᶜāleminde ola. Nitekim buyurmışlardur:

ریشته نخل کهن سال از جوان افزونترست

بیشتر دلبستکی باشد بدنیا پیر را

Yaʿnī; naḫl-i kühen-sālüñ ṣaçaḳları, tāze fidānınuñ ṣaçaḳlarından ziyāde olur. Zīrā dünyāya [S118b] dil-bestelik pīrler içün ziyāderek ola dimekdür. Ve daḫı buyurmışlardur, Kelīm:

آدمی پیر چو شد حرص جوان میکردد

خواب در وقت سحرکاه کران میکردد

Yaʿnī; ādem pīr oldıḳca ḥırṣı cüvān olur. Zīrā vaḳt-i seḥerde uyḳu aġır olur dimekdür. Şeb-i tārīküñ vaḳt-i seḥere resīdeligi pīrlikden kināyedür. Ve bu mażmūn ḥadīs̱-i şerīfden me'ḫūẕdur. Ve daḫı ḥırṣuñ taḳarrurı ile ḳalb ḳaralur. Ve siyāh oldıḳdan ṣoñra izāle-i ḥırṣ ʿasīr olur. Nitekim buyurmışlardur, Muḫliṣ:

حرص دنیا کی رود بیرون ز دلهای سیاه

نیست امید رهایی مور پا در قیر را

Yaʿnī; siyāh-dillerden ḥırṣ-ı dünyā ḳaçan ṭaşra gider? Yaʿnī gitmekden ʿuṣret vardur. Zīrā ayaġı ālūde-i zift olan mūruñ ḫalāṣına ümīd yoḳdur dimekdür. [Ü312a] Ve ḥırṣa ibtilālügüñ ḥāli şöyledür ki her gördigine meyl ü heves ile dest-res olmaḳ ḳaydına giriftār olur dimişlerdür. Nitekim Ḫᵛāce Kelīmüñ *beyt*:

حریص چشم طمع دارد از کریم و لئیم

مکس بخوان شه و کاسه کدا افتد

beyti bu beyanda kāfīdür. Yaʿnī; ḥarīṣ-çeşm olan kimesne kerīm ü le'īmden ṭamaʿdār olur. Zīrā ol kimse meges-mis̱āldür. Meges ise süfre-i niʿmet-i şāh u gedāya üftāde olur dimekdür. İmdi böyle olan gedā-çeşmüñ başından envāʿ-ı belā eksik olmaz. Nitekim buyurmışlardur, *beyt*:

بخرمن دیکران هرکه میپرد چشمش

هزار رخنه فزون در دلش چو غربالست

Yaʿnī; ḫırmen-i ḫalḳa göz diken kimesnenüñ göñlinden ġırbāl gibi hezār raḫne füzūn olmışdur dimekdür. Yaʿnī ḳalbi sūrāḫ-sūrāḫ ve kārı belā-yı ṣad-hezār ile āh u vāh olur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ با تو رو آرد ز هر سو صد بلا ﴾ Saña her cānibden niçe belā teveccüh ider. **Bā-tu**, «saña»; **rū āred**, «teveccüh ider»; **zi-her sū**, «her ṭarafdan»; **ṣad belā**, «yüz belā» dimekdür. Bundan murād; belānuñ kes̱retin beyāndur. Zīrā Fārisīde bu taʿbīr kes̱īrdür. İmdi ḥarīṣuñ üzerine belānuñ teveccühinde iştibāh yoḳdur. Evvelā ḥarīṣda buḫl der-kārdur. Baḫīlüñ ise ḥāl ü me'āli ḳażāya dūçār olmaḳ, ḥażret-i ʿAlīnüñ بشر مال البخیل بحادث او وارث kelām-ı dürer-bārından bedīdārdur. Ve kişide ḥırṣ ziyāde oldıḳca belālar daḫı ziyāde olur. Ol zamān ḫalāṣ müşkilter olur. Nitekim şāʿiruñ [S319a] *beyt*:

از زنخدان تو دلرا نیست امید نجات

دلو ما در ساعت سنکین بچاه افتادهاست

beyt-i rengīninden bu maʿnāya delālet ẓāhirdür ve maʿnā-yı beyt bāhirdür. Ḥattā ḥarīṣa ḥırṣı belādur; evvelā ol belāyı defʿ lāzımdur ki belālaruñ elinden ḫalāṣ ola. Maʿa-hāẕā dünyā vü mā-fīhā kendünüñ olsa yene ḥırṣı defʿ imkānında degüldür dimişlerdür. Nitekim Mīrzā Vaḥīdüñ *beyt*:

زدنیایی نکردد حرص کم دنیا پرستانرا

که صفرا نشکند از آب لیمو رنک لیمونرا

beytinden hüveydādur. Yaᶜnī; dünyanuñ ḥırṣı dünyā vü mā-fīhā ile noḳṣān-peẕīr olmaz. Zīrā ekşi limonuñ ḫāṣṣası defᶜ-i ṣafrā iken, kendi renginüñ ṣafrāviyyetin refᶜ ile ṣafrā-şikenlige ḳādir degüldür dimekdür. Pes böyle oldıġı içün aṣılmaḳ ve ṣıḳılmaḳ başında der-kārdur. Ve ḥarīṣuñ sefer ü ḥażarda ḥıfẓ-ı māli vü fikr-i ḥāli ḳaydıyla dil-figārlügi āşkārdur. Lākin bunlardan ḫālī olan her yirde lā'übalī olur. Nitekim [Ü312b] nāẓım eyidür:

﴿ آنکه نبود هیچ نقدش در میان ﴾ Ol kimse ki anuñ miyānında hīç naḳd olmaya. **Ān ki**, «ol kimse ki»; **ne'bved**, «olmaya»; **hīç**, «aṣlā»; **naḳdeş**, «anuñ naḳdi»; **der-miyān**, «bilde» dimekdür. Bunda ekẟer-i ᶜādete īmā vardur. Ḫuṣūṣā ki bī-kār veyā sāfir olanuñ naḳdi miyānında maḥfūẓ olur. Ḳaldı ki naḳd kelimesi ᶜArabīde; «züyūfın iḫrāc ile taᶜdād» maᶜnāsınadur. Ammā Fārisīde «ḥāżır» maᶜnāsınadur. Elde olan nesneye «naḳdīne» didikleri bundandur. Ḳaldı ki ıṣṭılāḥ-ı Fārisīde maġşūş olan aḳçaya naḳd-i şeb der-miyān[27] dirler. Pes bunda nāẓımuñ ḫulāṣa-i kelāmı; kīsesinde dirhem-i maġşūş daḫı olmaya dimege īmā vardur. Egerçi ẓāhirī, kīse-tehī olan dimekdür.

﴿ هر کجا باشد بود اندر امان ﴾ Her ḳande olur ise emānda ola. Yaᶜnī; me'mūn u maṣūn ola dimekdür. Pes bu vechile me'mūnü'l-ġā'ile olan kimesneler, *naẓm*:

ارى الدنيا لمن هى فى يديه
عذابا كلما كثرت لديه
اذ استغنيت فى شيئ فدعه
و خذ ما انت محتاج اليه

ḳıṭᶜa-i dil-ārāsıyle ᶜāmil ve daḫı *beyt*:

اذا جائت الدنيا عليک فجديها
على الناس طرا فانها تنقلب

müfādınca taḳallübāt-ı dünyā vāriddür diyü ṣarf-ı dünyāya ḳā'il [S319b] olan müstaġnī-i ᶜālem ve güzīde-i benī-Ādemdür. Bunlaruñ dünyādan bu vechile bāki yoḳdur. Nitekim *beyt*:

Cihān ger āteş-i sūzān olursa ġamm degül Nefᶜī
İçinde āteş-efrūz olacaḳ bir būriyāmız yoḳ

dinmişdür. Ve bu beytüñ mā-ṣadaḳı olana ṣāḥib-i himmet ıṭlāḳ olındıġı bi'l-ittifāḳdur. Nitekim Nābī-i merḥūmuñ *beyt*:

Ümmīd-i himmet eyler iseñ andan eyle kim
Ḫāk-i siyāha basṭ idecek būriyāsı yoḳ

beyt-i laṭīfi bu beyānda kāfīdür. Ve bu gürūhuñ ser-firāzı iki cihāndan el çeküp gūşe-nişīn-i selāmet ve ᶜāşıḳ-ı dīdār-ı ḥażret-i Rabb-i ᶜizzet olandur. Nitekim *beyt*:

بيش از دودش بخواهش دراز نيست
من اين دودست راز دو دنيا كشيده‌ام

---

[27] Her iki nüshada da, bizce teknik bir hata ile, «naḳdest der-miyān» şeklindedir.

beyt-i dil-ārāsınuñ mā-ṣadaḳı bu maᶜnāda vāfīdür. Bunlar nefs ile dünyāyı terk idenlerden aᶜlādur. Ve nefs-i dünyāyı terk iden daḫı āsūde ez-belādur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ نفس و دنيا را رها كن اى پسر ﴾ Nefs ü dünyāyı ṣalıvir. Yaᶜnī; nefse mütābaᶜat ve dünyāya maḥabbet ile anları elde ṭutma dimekdür. **Rehā kon**, «ṣalıvir» dimekdür. Murād; terk eyle dimekdür. Bu taᶜbīr Türkīde daḫı şāyiᶜdür. Nitekim bir ᶜavreti "ḫalᶜ veyā ṭalāḳ eyle" diyecek maḥallde "ipini ḳoyuvir" veyā "kendüyi ṣaluvir" dirler. Dünyā didikleri ġaddāre ve nefs-i emmārenüñ taṭlīḳasız idigi beyān-ı sābıḳdan hüveydādur. Pes eger nefs ü dünyāyı terk eyledüñ [Ü313a] ise:

﴿ باز رستى از بلا و از خطر ﴾ Girü belā vü ḫaṭardan ḫalāṣ olduñ. **Bāz**, «girü»; **restī**, fetḥ-i rā'-i mühmele ile «ḳurtılduñ» dimekdür. **Ez-belā**, «belādan»; **vü ez-ḫaṭar**, «ḫavf u helākden» dimekdür. Pes nefs ü dünyayı terk idenüñ belā vü ḫaṭardan ḫalās u emniyyeti bī-iştibāhdur. Zīrā farażā nefs ü dünyā tāze gül olsa, eñsesinde ḫārı olmaḳ āşkārdur. Nitekim *beyt*:

چكنم كنج ز رو رنج نكه داشتنش

هر كجا تازه كلى از پى او خارى هست

mażmūnı bu beyānda bedīdārdur. Maᶜa-ḥāẕā nefs ü dünyā ḫārdan ᶜibāretdür ve ᶜayn-ı ḫār meşaḳḳatdür. Nitekim evliyā'-i kirāmdan Naṣr-ābādī eyidür: Nefs ü dünyā kişinüñ siccīnidür. Çıḳmayan selāmet ü rāḥat-ı ebedī bulamaz. İmdi bunlara muḫālefet ve kendülerden mübāᶜadet gerekdür. Nitekim evliyā'-i kirāmdan Süleymān-ı Dārānī eyidür: Nefse muḫālefet, [S320a] esās-ı ᶜibādet ve dünyādan mübāᶜadet ᶜayn-ı selāmetdür. Ve Ebū ᶜAliyyi'd-Deḳā'iḳ eyidür: Nefse bir ḫaṭve muḫālefet, sebeb-i vuṣūl-i maḳṣūd u emniyyetdür. Pes nāẓım beyt-i sābıḳı is̱bāt ḳaṣdıyle eyidür:

﴿ اى بسا كس كز براى نفس زار ﴾ İy niçe kimse ki nefsinden ötüri nālān u ᶜācizlerdür. Yaᶜnī; nefs elinde esīrler dimekdür. **İy besā kes ki**, «iy niçe kimse ki» dimekdür. İy, ḥarf-i nidādur; münādāsı maḥẕūfdur. Murād nidāya ṣāliḥ olana nidādur. Besā, niçe maᶜnāsınadur. Āḫirindeki elif, mübālaġa edātıdur. Kes, kimse dimekdür. Ki kelimesi ᶜilletdür. **Ez-berāy-ı nefs**, «nefsinden ötüri» dimekdür. **Zār**, bunda «nālān u ᶜāciz-i ser-gerdān» dimek murāddur.

﴿ در بلا افتاد و كشت از غم نزار ﴾ Belāya düşdi ve ġammdan żaᶜīf ü naḥīf ü riḳḳat-i ḥāl ṣāḥibi oldı. **Der-belā üftād**, «belāya düşdi»; **u geşt ez-ġamm**, «ve ġammdan oldı»; **nizār**, kesr-i nūn ile «arıḳ u naḥīf» dimekdür. İmdi nefs elinden bu vechile belāya dūçār olan bisyārdur.

﴿ از براى نفس مرغ نا مراد ﴾ Nefsi ecli içün mürġ-ı nā-murād. Yaᶜnī dāne ile teḳāżā-yı nefsi içün ümīdsiz olan ḳuş dimekdür. **Mürġ-ı nā-murād** kelimesi mübtedādur; ḫaberi mıṣrāᶜ-ı s̱ānīde āmed cümlesidür.

﴿ آمد و در دام صياد اوفتاد ﴾ Geldi ve iᶜtiyāduñ ṭuzaġına düşdi. Yaᶜnī; hevā-yı nefsine ittibāᶜı kendüyi çeküp dām-ı belāya düşürdi dimekdür. **Āmed**, «geldi»; **u der-dām-ı ṣayyād**, «ve daḫı avcınuñ ṭuzaġına» dimekdür. Dām, bunda ṭuzaḳ maᶜnāsınadur. Ṣayyād, avcıdur. **Ūftād**, mażī-i müfred-i ġā'ibdür; «düşdi» dimekdür. Pes mürġ-ı bülend-pervāzı ittibāᶜ-ı nefs giriftār-ı dām-ı belā vü ḳarīn-i kār u ḳażā idigi

gibi ḥarīṣuñ ḥāl ü şānı daḫı böyle olmaḳ hüveydādur. Ve her ne ḳadar [Ü313b] zūr-ı bāzūsı olsa ḥarīṣ olan ḳāniᶜuñ maġlūbı ve esīridür dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

بر نمی آید بقانع زور بازوی حریص

از لعاب عنکبوتی میشود عاجز مکس

beyt-i laṭīfi bu beyanda güvāhdur. Ammā ḳāniᶜ olanda refāh-ı ḥāl bī-iştibāhdur. Nitekim *beyt*:

سختی نمیرسد بقناعت رسیدکان

در لقمۀ هما نشود استخوان کره

diyü buyurmışlardur. Me'āl-i beyt maᶜlūmdur. İmdi ᶜāḳıl olana Hümā-yı ḫuceste gibi ḳāniᶜ olup serçe gibi cānını rehn-i dāne eylememek lāzımdur. [S320b] nitekim *beyt*:

چو همای خجسته قانع شود

نه چو کنجشک جان بدانه کرو

diyü buyurmışlardur. Girev, kesr-i kāf ve fetḥ-i rā ve sükūn-ı vāv ile rehn maᶜnāsınadur. Ḥattā yüz aç ṭoyurmaḳdan kişi kendü aç gözini ṭoyurmaḳ evlādur dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

زان به بود که سیر میکنی صد کرسنه را

چشم کرسنه خود اکر سیر میکنی

diyü buyurmışlardur. İmdi:

﴿ تا دلت آرام یابد ای پسر ﴾ Tā senüñ göñlüñ ārām u rāḥat bula iy oġul! **Tā**, bunda ġaraż içündür. **Dilet**, «senüñ göñlüñ» dimekdür. **Ārām**, «ḳarār ve ḥużūr ve rāḥat» maᶜnāsınadur. **Yābed**, «bula» dimek maᶜnāsına «yāften»den müştaḳḳ-ı mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür. **İy püser**, «iy oġul» dimekdür. Pes bunda ḥużūr-ı ḳalbe mālik olmaḳ ġarażuñ ise dimege işāret vardur. Zīrā ḥırṣuñ terki bāᶜis̱-i ārām-ı ḳalb idigine iştibāh yoḳdur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

تاکی جهل چارهٔ حرص از طلب کنی

از خار چند علاج جرب کنی

beyt-i laṭīfinde buña delālet vardur. Yaᶜnī; niçeye dek cehlden nāşī ṭalebden ḥırṣa çāre-sāz olursuñ. Ve niçe bir ḳaşınmaḳdan uyuza ᶜilāc idersin dimekdür. Yaᶜnī; ḥarīṣ olan kimesne uyuz ᶜilletine mübtelā olmaġa beñzer. Ḥırṣdan dūr olmayan, o ᶜilletüñ be-her-ḥāl ıżṭırābından ḫalāṣ bulmaz ve ārām-ı ḳalbe nā'il olmaz. İmdi ārām-ı ḳalb ġarażuñ ise iy oġul!:

﴿ بود و نابود جهان یکسان شمر ﴾ Cihānuñ varını vü yoġını berāber ᶜadd eyle. **Būd**, bunda «vücūd» maᶜnāsınadur. **U nā-būd** kelimesi, būd üzerine maᶜṭūfdur. Yaᶜnī; vücūd ile ᶜadem maᶜnāsınadur; mā-baᶜdine mużāfdur. **Cihān**dan murād; dünyādur. **Yek-sān**, «bir üslūb üzre» dimekdür. Berāberlik maᶜnāsına oldıġı maᶜnā-yı lāzımı ḥasebiyledür. Zīrā fi'l-aṣl yek, bir dimekdür. Sān, üslūb dimekdür. Ve Türkīde «düpdüz» ile taᶜbīr olınur. **Şümür**, emr-i ḥāżırdur; «ṣay» dimekdür. Pes sükūnet-i ḳalb böyle olmaḳdadur. Yoḳsa ḥırṣ u ṭamaᶜdan nāşī, dünyanuñ varlıġıyle mesrūr ve yoḳluġıyle maḥzūn olan, ıżṭırābdan ḫālī olmaz. Ḥattā yoḳluḳdan şākī olup çerḫuñ [Ü314a] elinden bākī olanuñ ḥāli daḫı müştedd olur dimişlerdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *naẓm*:

زبان شکوه بخشم زمانه افزاید

که [S321a] خس با آتش سوزان زبانه افزاید

مکن ز چرخ شکایت که توسن بدرگ

لکد بکجروئ تازیانه افزاید

naẓm-ı dil-ārasından maʿnā-yı murād hüveydādur. İmdi ʿāḳıl olan būd u nā-būd-ı cihānı berāber ʿadd ile bāb-ı ıżṭırābı sedd itmelüdür. Zīrā kes̱ret-i niʿam-ı dünyādan kişinüñ naṣībi muḳadderden ziyāde olmaz. Nitekim *beyt*:

نصیب خلق زیاد از نعم نمیکردد

ز بحر آب کهر بیش و کم نمیکردد

dinmişdür. Pes İbnü Yemīnüñ *beyt*:

منم لاابالی چو ابن یمین

نه از هست شادان نه از نیست باک

beytinüñ mażmūn-ı pāki üzre ḳayd-ı dünyādan lā'übālī olup, varlıġından şādān ve yoḳluġından bāk itmemek gerekdür. Ve nefsüñ iskāti bu ḥāldedür. Yoḳsa ṣāḥibini her dürlü belāya giriftār ve her fiʿl-i nā-meşrūʿa irtikāb ile icrā-yı mezāḳı içün ẓulme ictisār itdürür. Anuñçün nāẓım eyidür:

﴿ از عذاب و قهر حق ایمن مباش ﴾ Ḥaḳḳ teʿālānuñ ʿaẕābından ve ḳahrından emīn olma. **Ez-ʿaẕāb u ḳahr-ı Ḥaḳḳ**, «Haḳḳuñ ʿaẕāb u ʿuḳūbetinden ve ḳahrından ve tedmīrinden»; **īmen me-bāş**, «emīn olma». Yaʿnī Ḫudā müntaḳımdür; intiḳām ider. İmdi:

﴿ در پی ازار هر مؤمن مباش ﴾ Her mü'mini incitmek eñsesinde olma. **Der-pey-i āẕār-ı her mü'min**, «her mü'mini incitmek eñsesinde» dimekdür. Der, ẓarfiyyet içündür. Pey, bunda eñse maʿnāsınadur. Āzār, incitmek maʿnāsınadur; ʿArabīsi ẓulmdür. Her lafẓı, ʿumūm ifāde ider; kelime-i Fārisīdür. Mü'min, maʿrūfdur. **Me-bāş**, «olma» dimekdür. Maʿlūm ola ki ẓulm, ẕātında ḳabīḥ ve ẓālim her ḥālde ġayr-ı müsterīḥdür. Anuñçün teḥāşīsinde; ḳarınca başını aġrıtma taʿbīr iderler. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

بر سر موران بود دست حمایت پای من

از سبکرو جان کسی نکذشته چون من بر زمین

beyti bu maʿnāda güvāhdur. (...) Pes ʿāḳıl olana ẓulmden iḥtirāz idüp ṭop gibi bī-ser ü pā olmaḳ kişinüñ iḳtidārında iken, çevgān gibi zaḫm-sāz-dilān olmamaḳ gerekdür diyü *beyt*:

چوکان مشو که از تو خرد زخم بردلی

تا همچو کویی بی‌سر و بی‌پا توان شدن

mażmūnın īrād buyurmışlardur. Ḥattā diraḫt-ı mīvedār [Ü314b] olamaz iseñ serv-i bīdāsā bārī sāyedār ol diyü *beyt*:

کر نداری میوهٔ [S321b] افکندنی چون سرو بید

غیرتی کن سایهٔ باری بیفکن بر زمین

buyurmışlardur. Nitekim *beyt*:

Bu ᶜālem būstānında budur maḳbūl-i ins ü cinn

Ne senden kimse incinsün ne sen bir kimseden incin

didikleri meşhūrdur. Zīrā ḫāṭır incitmegüñ belāsı vü taᶜmīr-i ḫāṭır eylemegüñ s̱evāb u ceẕāsı beyān-ı sābıḳdan maᶜlūmdur. Nitekim *beyt*:

کعبه را در یافت هر که خاطری معمور کرد

شد سلیمان هرکه دست خود حصار مور کرد

maẓmūnı taṣrīḥ-kerde-i ehl-i ᶜulūmdur. Ḳald ki ẓulm, herkesüñ ḥaḳḳında nā-meşrūᶜ iken nāẓımuñ mü’min ẕikrine taṣaddīsi, mü’mine mü’min ẓulm eylemelü degüldür diyü şerāfet-i mü’mine işāret ḳaṣdında olmışdur. (...[S322a, Ü315a]...)

﴿ در بلا یاری مخواه از هیچ کس ﴾ Belāda ḫalāṣuñ içün hīç kimseden muᶜāvenet-ḫᵛāh u istimdād ḳaydında olma. **Der-belā**, «belāda» dimekdür. Murād; belā vaḳtinde dimekdür. **Yārī**, āḫirindeki yā’-i maṣdariyye ile «yardımcılıḳ» maᶜnāsınadur. Lākin lafẓ-ı meẕkūrdan bu maᶜnāyı aḫẕ mecāzīdür. Zīrā yār lafẓınuñ maᶜnā-yı aṣlīsi «muṣāḥib»dür. Eṣḥāb-ı ṣafāya yārān didikleri bundandur. Ve istiᶜāre ṭarīḳıyle maḥbūba yār dirler. Pes ḥaḳīḳaten yardımcılıḳ maᶜnāsına dāll olan lafẓ «yāver» kelimesidür, keẕā fi’d-Deḳā’iḳ. **Me-ḫᵛāh**, nehy-i ḥāẓırdur; «isteme» dimekdür. **Ez-hīç kes**, «hīç kimseden» dimekdür. Pes ṣābir-i kāmil olan kimesne āḫardan istiᶜānet ü istimdād itmemek gerekdür.

﴿ زانکه نبود جز خدا فریاد رس ﴾ Zīrā ki Ḫudādan ġayrı ḳalmışlara yetişici olmaya. **Z’ān ki**, «zīrā ki»; **ne’bved**, «olmaya»; **cüz Ḫudā**, «Ḥudādan ġayrı»; **feryād-res**, terkīb-i tavṣīfīdür; «ᶜācizlere irişici» dimekdür. Pes meṣā’ibi dāfiᶜ ve beliyyātı rāfiᶜ ancaḳ Ḫudādur. Nitekim buyurmışlardur *naẓm*:

اذا ضاق درع المرء و اشتد حاله

و حفت به الآلام و انقطع الرجا

تدارکه رب البرایا بلطفه

و اعطاه من کل الشدائد مخرجا

(...) Ve daḫı buyurmışlardur, *beyt*:

ز مخلوق کاری کشایش نکیرد

دل اندر خدا بند کر کار خواهی

Yaᶜnī; bir kāruñ küşāyişine maḫlūḳ ḳādir degüldür. Eger küşāyiş-i ᶜuḳde-i umūrını diler iseñ ḳalbüñi Ḥudāya baġla ve ancaḳ ol dergāha aġla dimekdür. Zīrā *naẓm*:

Bir belā gelse itme ġamm iẓhār

Bulunur anda ġālibā iki şerr

Dōstlar bī-ḥuẑūr olur ġāyet

Düşmen eyler ġulüvv birer ikişer

[S322b] dimişlerdür. Pes ṣabruñ ḥāl ü şānı maᶜlūm ve ṣābirüñ iᶜtibārı Ḫᵛāce Ṣā’ibüñ *beyt*:

چون لعل هرکه خون جکر خورد صبر کرد

زیب کلاه کشهٔ اقبال میشود

beyt-i cevāhir-ās̱ārından mefhūmdur. [Ü315b] Lākin bir kimesne senden istiʿānet ü istimdād eyledikde: "Ādem! Benüm elümden ne gelür? Ḫudā defʿ eyleye!" yāḫod "Ḥaḳḳ muʿīnüñ ola" diyü ye's ile redd itmek ādem kārı degüldür. Elden geldigi ḳadar istimdād idene iʿānet ü imdād eylemek gerekdür. Zīrā iʿānet kār-ı erbāb-ı himmetdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

تیره روزان جهانرا بچراغی در یاب

تا بس از مرک ترا شمع مزاری باشد

maʿnā-yı beyt maʿlūmdur. Pes nāẓım yuḳaruda, seni āẕār idenüñ ʿöẕrinüñ ḳabūlini naṣīḥat eyledigi ḥasebiyle bu maḳāmda; kimesneyi incitme ve incitdigüñ ʿöẕrini dileyüp istiʿfā ḳaydında ol dimege mübāderet ḳaṣdıyle bunda buyurur ki:

﴿ هرکه را رنجانده ٔ عذرش بخواه ﴾ Her kim ki incitmişsin ʿöẕrin dile.

﴿ تا نباشی خصم تو در عرصه‌کاه ﴾ Tā ki meydān-ı maḥşerde senüñ ḫaṣmuñ olmaya. Yaʿnī; meẓālim-i ʿibādı ḳıyāmete ḳoymayup dünyāda istiḥlāl eyle ki ḳıyāmetde maẓlūm saña daʿvācı olmaya dimekdür. **Tā ne-bāşed**, «tā ki olmaya»; **ḫaṣm-ı tū**, iżāfetle «senüñ ḫaṣmuñ» dimekdür. Ḫaṣm, fetḥ-i ḫā'-i muʿceme ile ceng ü cidāl idene dirler. Müẕekkeri, mü'ennes̱i ve cemʿi birdür. Zīrā aṣlında maṣdardur. Lākin baʿżı ʿArablar tes̱niyesinde ḫaṣmān ve cemʿinde ḫaṣūm dirler. **Der**, żarfiyyet içündür. ʿ**Arṣagāh**, «meydān-ı ḳıyāmet»e dirler. Zīrā ʿarṣa, fetḥ-i ʿayn ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile Fārisīde açıḳ yire dirler; ve ʿArabīde ke-ẕālik. Pes meydān-ı ḳıyāmetde bu maʿnā mevcūd olmaġın, mekān maʿnāsına olan gāh lafẓıyle mürekkeben meydān-ı ḳıyāmete ʿarṣagāh dinmişdür. Maʿlūm ola ki meẓālim-i ʿibādı yüklenmek müşkildür. (...[S323a]...) Ḥattā bir dirhemlik ḥaḳḳ içün altmış yıllıḳ maḳbūl ṭāʿāt s̱evābı alınur diyü Eşbāh-ı Neẓā'irde mesṭūrdur. Pes ẓālimüñ ve meẓālimüñ ḥāli böyle oldıġın fehmden ṣoñra ḥālüñe el vireni işle diyecek maḳāmda buyurmışlardur ki Kelīm:

مور بی آزار دائم خون خود را میخورد

خانۀ پر شهد میخواهی برو زنبور باش

[Ü316a] Yaʿnī; nemle-i bī-āẕār dā'imā kendi zādına faḳīrāne ḳāniʿ olur. Eger şehd ü ʿasel ile memlū ḫāne isterseñ yüri var zenbūr ol dimekdür. Murād yā faḳīr-i ḳāniʿ veyā ġanī-i pervāz ol dimege işāretdür. Ḳaldı ki ġınā, ḫalḳ-āzārlıḳda degüldür; belki ḳanāʿatdedür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ کر غنا خواهد کسی از ذو المنن ﴾ Eger bir kimse minnetler ṣāḥibi olan Mennān celle ve ʿalādan baylıḳ dilerse:

﴿ در قناعت میتوانش یافتن ﴾ Ol ġınāyı ḳanāʿatde bulmaġa ḳādir olur. Zīrā ḳanāʿat bir kenz-i lā-yefnādur ve her kesüñ ḳısmeti ber-muḳteżā-yı نحن قسمنا dur. Pes cehd ile rızḳ artmaz. Nitekim İbnü Yemīn eyidür, *naẓm*:

رزق مقسومست و هم وقتش معین کرده‌اند

پیش ازآن و بیش ازین حاصل نمیکردد بجهد

هرچه می آید ز نیک و بد بدان خرسند باش

کانچه خواهی ز آسمان نازل نمیکردد بجهد

سوسن آزاد چون از قول محرم آمده است

کرچه دارد ده زبان قائل نمیکردد بجهد

Yaᶜnī; rızḳ maḳsūmdur ve vaḳti muᶜayyendür. Ne ḳısmetden ziyāde ve ne vaḳtinden muḳaddem ḥuṣūl-peẕīr olur. İmdi nīk ü bed her ne gelürse aña ḳāniᶜ ol. Zīrā her ḫᵛāhişüñ āsmāndan nāzil olmaz. Nitekim sūsen-i āzāduñ şu ḳadar zebānı var iken ḳavlden ḥırmāniyyetinden nāşī tekellüm ile ḳā'il olamaz dimekdür. Pes ġınā ḳanāᶜatdedür; yoḳsa cemᶜ-i mālda degüldür. Nitekim dimişlerdür Ṣā'ib:

رودهٔ تنک به یک نان تهی پر کردد

نعمت روی زمین پر نکند دیدهٔ تنک

Yaᶜnī; ṭar olan bağırsaḳ bir nān-ı sāde ile ṭolar. Ammā dīde-i teng, niᶜmet-i rūy-ı zemīn ile ṭolmaz. Çāresi ḳanāᶜatdür dimekdür.

Der-Sitāyiş-i ᶜAḳl u ᶜİrfān

﴿ هرکه اعقل هست و دانش ای عزیز ﴾ Her kim ki ᶜaḳl u ᶜirfānı vardur.

﴿ دور باید بودنش از چار چیز ﴾ Dört nesneden [S323b] aña ıraḳ olmaḳ gerek. Ol eşyā'-i erbaᶜānuñ biri nā-maᶜḳūl kimesneye umūr ısmarlamaḳ ve biri nā-sāz kimesneye ādemlik itmek ve biri fesād u ẓulm-i ᶜibāda meyl itmek ve biri ḫafīflik itmekdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ کار خود باناسزا نکند رها ﴾ Kendi işini nā-sezāya iḥāle eylemeye. **Nā-sezā**, «lā'iḳ olmayan»a dirler. **Nekned**, «eylemeye» dimekdür; fāᶜili żamīr-i müstetir ᶜāḳıl u dānişmende rāciᶜdür. Aşağıda ke-ẕālik böyledür. **Rehā**, fetḥile «ḥavāle eylemek ve ısmarlamaḳ»dur. Ḫulāṣa bir umūruñ ru'yetine lā'iḳ olmayana iş ısmarlama. Zīrā bu eşrāṭ-ı sāᶜatdendür. Nitekim اذا وسد الامر الی غیره فانتظر الساعة buña şāhiddür. Ve daḫı Müslim ve Buḫārī ittifāḳlarıyle ᶜÖmer bin el-Ḫaṭṭāb rażıya'llāhu ᶜanhudan mervī olan ḥadīs̱-i şerīfüñ maᶜnā-yı münīfi üzre bir gün ḥażret-i Cibrīl-i emīn bir racül-i ġarīb şeklinde meclis-i Faḫru'l-mürselīne gelüp, ḳavme ismāᶜ u iᶜlām içün Faḫr-i ᶜālem ᶜaleyhi's-selāma İslām ve Īmān ve İḥsānı istiᶜlām ve ber-manṭūḳ-ı ḥadīs̱-i Faḫru'l-enām her birinüñ cevāb-ı cevāhir-niẓāmın ifhāmında, ḥażret-i Cibrīl ol cevābları taṣdīḳ ile tebcīl ẕeylinde ḳıyām-ı ḳıyāmetin vaḳtinden daḫı [Ü316b] istiᶜlāmında Faḫr-i ᶜālem ᶜaleyhi's-selām, maᶜrifet-i vaḳt-i ḳıyāmet Ḫudāya muḫtaṣṣ oldığın beyānda ḥażret-i Cibrīl ᶜaleyhi's-selām emārāt u ᶜalāmet-i sāᶜatden istiḫbārda, ḥażret-i Faḫru'l-ebrār emārāt-ı ḳıyāmeti bu vechile beyāna ibtidār idüp: ان تلد الامة ربتها و ان تری الحفاة المعرة العالة رعاء الشاء یتطاولونفی البنیان ḥadīs̱-i belāġat-nişānıyle ḫatm-i kelām-ı dürr-nis̱ār buyurmışdur. Yaᶜnī; ᶜalāmāt-ı ḳıyāmet ve eşrāṭ-ı sāᶜatdendür ki; veled vālidesine muṭīᶜ olmaya. Ḥattā ol veled vālidesinüñ seyyidi ẓann olına. Ve daḫı yalın ayaḳ çıplaḳ faḳīrleri, ᶜaczde aġnām gibi olan ḫalḳuñ üzerine mülūk u ḥukkām olmış göresin. Yaᶜnī; seyr ü sefer ü ᶜīşde ᶜāciz olanlar gibi dīnde muḳaṣṣır olanları, bünyān-ı refīᶜa ile tefāḫur idici oldıḳları ḥālde ḳoyun gibi ᶜāciz olan ḫalḳa rāᶜī vü mālik ü ḥākim göresin. Ḫulāṣa emāret eclāfa tevfīż olınmaḳ emārāt-ı ḳıyāmetdendür. Zīrā bu taḳdīrce zamān münᶜakis ve eşrāf ẕelīl olmaġa delīldür dimekdür. Pes اعطاالقوس باریها mażmūnına [S324a] ᶜamelen kārı ehline tevfīż ᶜāḳıl kārıdur. (...)

﴿ مردمی نکند بجای نا سزا ﴾ Nā-sezā kimseye ādemlik eylemeye. Yaᶜnī; ᶜāḳıla [Ü317a] lāzım olanuñ biri budur. **Merdümī**, yā'-i maṣdariyye ile insāniyyet maᶜnāsınadur. **Ne'kned**, «eylemeye» dimekdür; fāᶜili, meẕkūr ᶜārif ü ᶜāḳıldur. **Be-cāy**, «yirine» dimekdür. Bā' ilṣāḳ içündür. Cāy, mekān maᶜnāsınadur. **Nā-sezā**, maᶜrūfdur. Maᶜlūm ola ki nā-sezāya olan insāniyyet żāyiᶜ olur. Belki muḳābelesinde żararı vāḳıᶜ olur. Zīrā nā-sezānuñ ḥāli eslāfile olan muāmelesinden maᶜlūm olur. ᶜĀḳıl olan nefᶜ u żarar ḫuṣūṣını āḫaruñ ḥālinden iᶜtibār itmek gerekdür. Nitekim Muḫliṣ:

عاقل آنست که در تجربۀ نفع و ضرر

ز حریفان دکر بهرهٔ خود بر دارد

beyti bu beyānda kāfīdür. Ḫulāṣa insāniyyet muḳābilinde insāniyyet ider zamānede nādirdür. Nitekim Muḫliṣ:

پس قحط مردمیست درین دیر دون اساس

نسناس در حساب مضاعف بود ز ناس

beyt-i laṭīfi bu ḥisābda tamāmdur. Nesnās, şekl-i insānda bir ḥayvān-ı żarar-resāndur ve ᶜaded-i [S324b] ḥurūfda nāsuñ mużāᶜafı oldıġı müstaġnin ᶜani'l-beyāndur. زهب الناس و بقى النسناس didikleri ḳaḥṭ-ı ricāli müşᶜir ḍurūb-ı ems̱āldendür. Ḥattā ādemiyyet būy-ı gül gibi dīdelerden nihān olmaġın, ādem olmaḳ maᶜnāsını taḥṣīl istiᶜdād ile degüldür diyü Ḫᵛāce Kelīm *beyt*:

آدمیت همچو بوی کل نهان از دیدهاست

معیٔ آدم شدن تحصیل استعداد نیست

buyurmışdur. Böyle oldıġı ḥālde her kimseyi ādemiyyet bilür diyü serīᶜu'l-iᶜtimād olup aña ādemiyyet itmemek ᶜāḳıl kārıdur. Nāẓımuñ bu beyti çār çīzüñ ikisini beyān içündür. Pes s̱ālis̱i beyānda buyurmışdur:

﴿ عقل داری میل بدکاری مکن ﴾ ᶜAḳl ṭutar iseñ bed-kārlıġa meyl eyleme. **ᶜAḳl dārī**, bunda edāt-ı şarṭ taḳdīriyle «eger ᶜaḳl ṭutarsañ» dimekdür. **Meyl-i bed-kārī**, «bed-kārlıġa meyl»; **me-kon**, «eyleme» dimekdür. Bed-kārlügüñ envāᶜı çoḳdur. Ez-cümle fısḳ u fesād ve ẓulm-i ᶜibād gibi. Pes nāẓımuñ meyl lafẓını īrād eylemesinde: Efᶜāl-i ḳabāyıḥa ḳalbüñi teveccüh itdürme; ḳande ḳaldı ki bi'l-fiᶜl işleyesin? dimege işāret vardur. Zīrā meyl, maᶜnāda ḳalbüñ teveccühine dirler. Pes nāẓım rābiᶜi beyānda buyurur:

﴿ زین چو بکذشتی سبکساری مکن ﴾ Çünki bundan geçdüñ yaᶜnī bunuñla ᶜamel itdüñ; ḫafīflik eyleme. **Z'īn**, ez-īn kelimelerinden muḫaffefdür. Maᶜnā; «bundan» dimekdür. İşāret mesbūḳu'ẕ-ẕikr olan nesneyedür. **Çu bügẕeştī**, «çünki ṣavuşduñ» yaᶜnī «ᶜamel itdüñ» dimekdür. **Sebük-sārī**, āḫirindeki yā' maṣdariyyedür; «yeyni başluluḳ» dimekdür ki buña lisān-ı şerᶜde ḫıffet dirler ki kendüye lāzım olmayacaḳ işde bulınmaḳdur. Mes̱elā; āmed ü şüdegāna gözile naẓar ve lisānile su'āl ve cevāba istiᶜcāl ve baş ve göz ve ḳulaḳ ile her şey'e iltifāt u istimāᶜ ve çoḳ çoḳ elini taḥrīk ve ẕikri müstehcen maḥallini ferk ü ḥakk ve rīş ü destāra cā-be-cā niẓām ve es̱vāba intiẓām [Ü317b] virmek gibi; bu cümle sefeh ü ḫıffetden nāşīdür. Bunuñ muḳābili sükūnet ü veḳārdur. Ve ḫalvet ü celveti berāber olmaḳdur; lākin kendüde kibr ü riyā olmamaḳ şarṭındandur. Pes sebük-serlik meẕmūmdur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

سبکساران بشور آیند از حرف بیمغزی

بفریاد آورد اندک نسیمی کلستانی را

beyt-i laṭīfinden hüveydādur. [S325a] ve daḫı sebük-serlik ile muḳābili sükūnetüñ iʿtibār ve ʿadem-i iʿtibārı ḫᵛāce-i mūmā ileyhüñ *beyt*:

مخزن کوهر صدف از نه کزینی میشود

کف سبک در بحر از بلا نشینی میشود

beytinüñ maʿnā-yı laṭīfinden nümāyāndur. Yaʿnī; ṣadefüñ maḫzen-i gevher oldıġı, ḳaʿr-ı baḥri iḫtiyār ile sükūnet ü vaḳārındandur. Ammā keff-i deryānuñ sebük-rev ü bī-iʿtibārlıġı baḥrde sebük-sārlıġından nāşī bālā-nişīn olmasındandur dimekdür. Pes nāẓım eşyā'-i erbaʿanuñ ḫıtāmında ʿāḳıl u ʿārif olana birḳaç aʿmāl ü efʿāl-i ḥasene ifādesi żımnında ḫiṭāb idüp buyurur:

﴿ تا شوی پیش از همه در روزکار ﴾ Tā ki zamānede cümleden ilerü olasın. Yaʿnī; pīşvā-yı aḳrān olmaḳ murāduñ ise dimekdür. **Tā şevī**, «tā ki olasın»; **pīş ez-heme**, «dükeliden ilerü ve muḥterem»; **der-rūzgār**, «zamānede» dimekdür. Zīrā rūzgār Fārisīde iki maʿnaya gelür: Evvelkisi, zamān ve ʿaṣr ve cihān ve hevā maʿnāsına mütedāvil sözdür. İkincisi, müddet ve furṣat maʿnālarıdur. Bunda murād evveldür; yaʿnī zamān ve ʿaṣr ve cihān maʿnāsıdur.

﴿ دست بر نان و نمک بکشاده دار ﴾ Eli nān u nemek üzre açıḳ ṭut. Yaʿnī; ḫalḳa iṭʿām-ı ṭaʿām ile ikrām eyle dimekdür. **Dest**, «el» maʿnāsınadur. Bunda taḳdīr edāt-ı mefʿūl ile «dest-rā» dimek murāddur. **Ber-nān u nemek**, «ekmek ve ṭuz üzerine» dimek maʿnāsı muḳteżā-yı cibāredür. Lākin bu taʿbīr ṭaʿām u şarābda müstaʿmeldür. Veyāḫod nān-ı ʿazīz ü idāmda nemek leẕīẕ daḫı olur ise iḳtidāruñ üzre beẕlden ḳalma dimege işāretdür. **Bü'kşāde dār**, evvelde olan bā' zā'idedür; maʿnā «açıḳ ṭut, imsāk üzre olma» dimekdür. Pes *beyt*:

دست در دامن در بای کرم نه ور نه

تشنه می میری اکر چشمهٔ حیوان شدهٔ

mażmūnınca encāmı mülāḥaẓa ile dāmān-ı baḥr-i seḫāya dest-nihād olmaḳ gerekdür. Ve esḫıyānuñ pīşvā-yı enām olacaġı خیرکم من اطعم الطعام و رد السلام ḥadīs̱-i cevāhir-niẓām ve daḫı علیک بحسن الکلام و بذل الطعام ḥadīs̱-i Faḫru'l-enām ʿaleyhi's-selāmdan ẓāhirdür. Zīrā esḫıyā, efḍal-i ṣadaḳa olan kebd-i cāyiʿı işbāʿ (ile) memdūḥ olmışlardur. Nitekim افضل الصدقة ان تشبع کبدا جایعا ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānda şāhiddür. Lākin esḫıyānuñ bu s̱evābı iḥrāzı riyā vü sümʿa vü minnet [S325b] ü ġaraż maḳūlelerinden ḫalveten mevḳūfdur. Böyle olan seḫāvete cūd dinmedigi maʿrūfdur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

نیست تا پاک از غرضها در سخاوت سود نیست

[Ü318a]در تلاش نام سیم و زر فشاندن ثود نیست

beyt-i laṭīfinden bu beyāna delālet vardur. Yaʿnī; mā-dām seḫāvet aġrāżdan pāk olmadıḳca andan fā'ide yoḳdur. Pes nāmdārlıḳ telāşıyle sīm ü zer ṣaçmaḳ cūd u seḫā degüldür dimekdür.

﴿ تا تو باشی در زمانه دادکر ﴾ Tā ki zamānede ʿādil olasın. Yaʿnī; ġarażuñ ṣıfat-ı ʿadl ile muttaṣıf olmaḳ ise. **Dādger**, «ʿadl idici» dimekdür.

﴿ زیر دستانرا نکو دار ای پسر ﴾ İy oġul! Zīr-destānı eyü ṭut. **Zīr-destān**, cemᶜdür; müfredi zīr-i dest luġatde «ḳul ve cāriye ve ḫiẕmetkār ve reᶜāyā» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki **rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Nikū dār**, «eyü ṭut» yaᶜnī ḥaḳḳlarında riᶜāyet ü şefḳat ü merḥamet eyle dimekdür. Pes nā-tüvān olan żuᶜafāya merḥamet ile şefḳat ü nevāzişlerile her birlerine riᶜāyet ḫoşdur. Zīrā nā-tüvān dehān-ı şekvā ile mülk-i māliki raḫnedār itmek Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

رحم کن بر ناتوانی کر دهان شکوه مور

میتواند رخنه در ملک سلیمان افکند

beyt-i laṭīfinüñ mażmūnından āşkārdur. Pes żuᶜafāya merḥametüñ fā'idesi ve zaḥmetüñ żararı erbāb-ı ḥükūmete rāciᶜdür. Nitekim Ṣā'ib:

بر ضعیفان رحم کردن رحم بر خود کردنست

وای بر شیری که آتش در نیستان افکند

mażmūnından bedīdārdur. Ve ᶜadālet-i meẕkūrda her ṣāḥib-i ḥükm birdür.

﴿ هرکه در پند خود آمد استوار ﴾ Her kim ki kendi naṣīḥatinde üstüvār geldi. Yaᶜnī; kendi söziyle ᶜāmil oldı. **Her ki**, «her kim ki»; **der-pend-i ḫod**, «kendi naṣīḥatinde»; **āmed**, «geldi»; **üstüvār**, beş maᶜnāya gelür; muḥkem ü metīn ve muᶜtemed ü emīn ve inanmaḳ ve tamām olmaḳ ve berāber olmaḳ maᶜnālarıdur. Bu maᶜnālar ekṡerī bu maḳāmda mülāyimdür.

﴿ پند اورا دیکران بندند کار ﴾ Naṣīḥatine sā'irler ᶜamel baġlarlar. Yaᶜnī; sözi müte'eṡṡir olur dimekdür. **Pend-i o-rā**, «anuñ naṣīḥatine»; **dīgerān**, «sā'ir kimesneler»; **bendend**; bā'-i ᶜArabī ile «baġlarlar» dimekdür. **Kār**, «ᶜamel» maᶜnāsınadur. Pes sözi mü'eṡṡir olan nāṣıḥuñ söziyle ᶜāmil olmayan ختم الله على قلوبهم و على سمعهم و على ابصارهم غشاوة و لهم عذاب عظيم āyet-i şerīfinüñ mażmūnınca ḳalb ve semᶜ ve baṣarı maḫtūm [S326a] olanlardan idigi maᶜlūmdur. İmdi söz diñlemeyenüñ sözi diñlenmez didikleri Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

تو که هرکز سخن اهل سخن نشنیدی

چون سخن ساز و سخن فهم و سخندان شده

beytinüñ mażmūnından mefhūmdur. Nāẓımuñ bu kelāmına göre vaᶜẓa iẕn vardur. Lākin vaᶜẓuñ rükn-i aᶜẓamı, vāᶜiẓ evvelā [Ü318b] kendi söziyle ᶜāmil olmaḳdur. Ve illā sözi te'ṡīr eylemeyüp kendü sözinden melūl olur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ هرکه از کفتار خود باشد ملول ﴾ Her kim ki kendi sözinden melūl ola. Yaᶜnī; kendi pendi ile ᶜamel eylemeye.

﴿ قول اورا دیکران نکند قبول ﴾ Anuñ sözini sā'irler ḳabūl eylemezler. Pes nāẓımuñ bu kelāmında *beyt*:

لا تنه عن خلق و تاتی مثله

عار علیک اذا فعلت عظیم

beytinüñ mażmūnına īmā vardur. Ḥattā Bustānu'l-ᶜĀrifīnde eyidür: Vāᶜiẓ vaḳte munṭaẓır ve müstemiᶜ raḥmete munṭaẓırdur dinmişdür. Ve İbrāhīm-i Naḥīfī raḥimehu'llāh eyidür: اتامرون الناس بالبر و تنسون

ما ارید ان اخالفکم الی ما انهیکم ve daḫı لم تقولون مالا تفعلون ve daḫı انفسکم āyāt-ı celālet-nişānı mıṣdāḳınca ḳaṣṣāṣlıḳ mekrūhdur. Ve daḫı ḥażret-i ʿÖmer-i Fārūḳuñ یا معشر القصاص لا تقصوا قد فقه الله الناس kelāmı üzre ḳaṣṣāṣlıḳdan nehy vārid olmışdur. Bunlara göre zamāne vāʿıẓlarınuñ ḥāli müşkildür. Nitekim *beyt*:

Nedür dirseñ eger kim vāʿıẓuñ ser-māyesi iy dil!

Dükenmez söz, utanmaz yüzle dā'im diñmez aġlar göz

dimişlerdür. Lākin İbnü Cevzī eyidür: Ḳavmüñ bilmedigin bildürmek içün vaʿẓa iẕn vardur. Belki ʿāṣī olanı ʿıṣyāndan nehy vācibdür. (...)

﴿ هر چه باشد در شریعت ناپسند ﴾ Her ne ki şerīʿatde nā-maʿḳūl ola. **Her çi**, «her ne»; **bāşed**, «ola»; **der-şerīʿat**, «şerīʿatde» dimekdür. Şerīʿat, luġatde ṣuyuñ ṭarīḳına dirler. Pes Ḫudānuñ ʿibād içün dīn vażʿ eyledigi ṭarīḳ şerʿdür. Ḥattā Faḫr-i ʿālem ṣallahu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerine şerʿ-i İslāmdan su'āl olınmaġın cevābında: "Bir nūrdur ki Ḫudā anı mü'minüñ ḳalbine ḳaẕf ider. Ḳalb anuñçün meşrūḥ olur" diyü buyurmışdur. ʿAlāmeti nedür? didiklerinde buyurmış ki: "Dār-ı ḫulūda inābet ve dār-ı ġurūrdan tecāfī ve mevte gelmezden evvel istiʿdāddur, intihā. Ammā ıṣṭılāḥ-ı meşāyıḫ-ı [S326b] ṣūfiyyede şerīʿat ve haḳīḳatden murād; kişiden murād oldıġı vech üzre ʿubūdiyyeti iḳāmetdür. Pes şerīʿat ki kendi içün ḥaḳīḳat olmaya ʿāṭıledür ve her ḥaḳīḳat ki kendi içün şerīʿat olmaya o bāṭıledür diyü tafṣīl-i maḳālede eyitmişlerdür ki; şerīʿat, veẓā'if-i ʿubūdiyyeti iḳāmetdür. Ve ḥaḳīḳat, müşāhede-i rubūbiyyetdür. Ve daḫı şerīʿat mücāhededür ve ammā ḥaḳīḳat müşāhededür. Ve bu ikinüñ miyānelerinde tebāyün yoḳdur. [Ü319a] Zīrā Ḫudā-yı müteʿāle vüṣūlüñ ṭarīḳı içün ẓāhir ü bāṭın vardur. Ẓāhiri şerīʿat ve bāṭını ḥaḳīḳatdür. Ve bu iki nesneyi ایاک نعبد و ایاک نستعین cāmiʿdür dimişlerdür, intihā. **Nā-pesend**, «nā-maʿḳūl» dimekdür.

﴿ کرد او هرکز مکرد ای هوشمند ﴾ İy hūşmend! Hergiz anuñ yöresine ṭolanma. **Gird**, kesr-i kāf-ı ʿAcemī ile «degirmi» maʿnāsınadur. Pes müdevverlige dā'ire ve yöre lāzım gelmegin bunda «yöre ve ṭaraf» maʿnāsı murāddur. Mā-baʿdine mużāfdur. **O**, żamīr-i ġā'ibdür; her çi medlūline rāciʿdür. **Hergiz**, «aṣlā»; **me-gerd**, nehy-i ḥāżırdur; «ṭolanma» dimekdür. **İy**, harf-i nidādur. **Hūşmend**, «temeyyüz ü baṣīret ṣāḥibi» dimekdür. Nitekim Ferheng-i Şuʿūrī maʿnā-yı meẕkūrı istişhādda *beyt*:

بعقل از چند مردم هوشمندست

نداند موی ریش خود که چندست

diyü buyurmışdur. Pes nāẓımuñ bu taʿbīrinde, nā-maʿḳūlüñ çevresine yaḳın olma; ḳande ḳaldı ki dā'iresinde bulınasın? dimege işāret vardur. Nitekim الا لکل شیئ حمی و حمی الله محارمه ḥadīs̱-i şerīfinde bu īmā ẓāhirdür. İmdi meslek-i pāk-i ṭarīḳ şerʿ-i tābnākdur. (...)

﴿ تا صواب کار بینی سر بسر ﴾ Tā ki ser-be-ser kāruñ ṭoġrısını göresin.

﴿ بر مراد خود مکن کار ای پسر ﴾ Kendi murāduñ üzre iş eyleme. Yaʿnī; bir maṣlaḥatuñ ṣavāb oldıġın görüp bildikden ṣoñra ʿinād idüp ḫılāfına dā'ir murāduña gitme. Zīrā el-ḥaḳḳ^u eḥaḳḳ^un bi'l-

ittbāᶜdur. İllā aḥvāl düşvār olur dimekdür. Pes bir kāruñ ser-be-ser ṣavāb olması eṣḥāb-ı re'y ile meşveret, ḫuṣūṣıyle kār-güẕār-ı iḫtiyār ile istişāreye muḥtācdur. Nitekim buyurmışlardur *beyt*:

رأى روشن ز بزركان كهن سال طلب

آبها صاف در ايام خزان ميكردد

[S327a] Yaᶜnī; re'y-i rūşeni kühen-sāl olan büzürgāndan ṭaleb eyle. Zīrā ṣular eyyām-ı ḫazānda ṣāf olur dimekdür.

Der-Beyān-ı Restgārī

﴿ هست بى شك رستكارى در سه چيز ﴾ Ḫalāṣ u nīkūkārlıḳ bilā-şekk üç nesnededür yāḫod vardur dimekdür. **Hest**, bunda kendü maᶜnāsı üzre «vardur» dimege ve «est» maᶜnāsına olmaġa muḥtemeldür. **Bī-şekk**, «şekksiz» dimekdür. **Restgār**, iki maᶜnāya gelür. Biri «ḫalāṣ» ve biri «nīkūkār» dimekdür. Āḫirindeki yā' maṣdariyyedür. **Der-se çīz**, «üç nesnede» dimekdür. Nāẓım her birin taᶜdād idecekdür.

﴿ با تو كويم ياد كيرش اى عزيز ﴾ İy ᶜazīz saña diyeyüm anı ḥıfẓ eyle.

﴿ زان يكى ترسيدنست از ذوالجلال ﴾ Ol üçden biri Ḫudādan ḳorḳmaḳdur. **Tersīden**, «ḳorḳmaḳ» maᶜnāsına maṣdardur. [Ü3319b] **Ẕü'l-celāl**, «ululuḳ ṣāḥibi» maᶜnāsına ism-i Ḫudā-yı lā-yezāldür. Maᶜlūm ola ki ḫavf didikleri müstaḳbelde mütevaḳḳıᶜ olan bir mekrūh sebebiyle ḳalbüñ te'ellüm ü iḥtirāḳından ᶜibāretdür. Meẟelā; bir pādşāhuñ üzerine cināyet idüp yedine düşenüñ ᶜafvı tecvīz ile ḳatlden ḫavfı gibi. Lākin ol cināyetüñ fuḥş u te'ẟīrinden nāşī ḳatline muḳżī olan esbābuñ ḳuvvet-i ᶜilmden ḳalbde te'ellüm ziyāde olur. Esbāb żaᶜīf oldıḳca te'ellüm daḫı żaᶜīf olur. Ve gāhī ḫavf cināyetden olmayup ol pādşāhuñ ᶜaẓamet ü celālin tefekkürden olur. Pes insān kendi ᶜaybını bilüp ve ᶜaẓamet-i Ḫudāyı fehm eyledikde ḫā'if olur. Ve bu vechile maᶜrifet her ne ḳadar ziyāde olsa ḫavf-ı Bārī ol ḳadar ziyade olur. Nitekim ᶜaẓamet-i Mevlāya kemāl-i ᶜirfāndan nāşī ḥadīẟ-i şerīfde: انا اعرفكم بالله و اشدكم له خشيه vārid olmışdur. Ve āyet-i kerīmede: انما يخشى الله من عباده العلماء bu maᶜnācadur. (...[S327b, S328a, Ü320a]...)

﴿ دوم آمد جستن قوت حلال ﴾ İkincisi ṭaleb-i ḳūt-ı ḥalāl geldi. **Duvvum**, «ikincisi» dimekdür. Yaᶜnī eşyā'-i ẟelāẟenüñ ikincisi; **āmed**, «geldi»; **cüsten-i ḳūt-ı ḥalāl**, iżāfet ile «ḳūt-ı ḥalāli ṭaleb itmek» dimekdür. Maᶜlūm ola ki Ḫudā-yı müteᶜāl dār-ı dünyāyı gāh maᶜāş ve gāh maᶜād içün dār-ı teseyyüb ü iktisāb ḳılmaġın, herkes nefsi vü ᶜıyāli içün kifāf miḳdārın kesb eylemek gerekdür. Nitekim و جعلنا النهار معاشا ve daḫı ليس عليكم جناح ان تبتغوا فضلا من ربكم āyāt-ı şerīfleri bu beyāna şāhidlerdür. Ḳaldı ki ṭaleb-i ḳūt-ı ḥalāli kesb ile ru'yetüñ ᶜuḳūdında ṣıḥḥat ve ᶜadl ü iḥsān ve maᶜāş kendüyi maᶜāddan meşġūl eylememek üzre dīnde şefḳat itmek üzre şarṭdur dimişlerdür. Pes bu meẕkūrāt altı nesneye mevḳūfdur. Evvelā, tedārük-i maᶜīşetde meẟelā; su'āl ü ṭamaᶜ-ı ḫāmdan istiᶜfāf ve kifāyet-i ḳūt-ı ᶜıyāle ḳıyāma dā'ir ḥüsn-i niyyet eylemekdür. ẟāniyen, ṣınāᶜat u ticāretde furūż-ı kifāyeden bir farżuñ ḳıyāmını ḳaṣd itmekdür. ẟāliẟen, sūḳ-ı dünyā kendüyi sūḳ-ı ᶜuḳbādan māniᶜ olmamaḳdur. Sūḳ-ı ᶜuḳbādan murād

mesāciddür. Rābiᶜan, kār iderken ẕikr-i Ḫudādan dūr olmamaḳdur. Lākin ol ẕikr tervīc-i metāᶜ içün olmamaḳ gerekdür. Sādisen, kārında ḥarām u şübühātdan ḥaẕer itmekdür, intihā. Ve ṭaleb-i ḳūt-ı ḥalāl her müslime farżdur. Nitekim ḥażret-i Luḳmān oġlına eyitmiş ki: İy oġul! Kesb-i ḥalāl ile müsteᶜīn ol ki ḫalḳa muḥtāc olmayasın. Zīrā nāsa iḥtiyāc, riḳḳat-i dīn ve żaᶜf-ı ᶜaḳl ve ẕihāb-ı mürüvveti mūris̱dür. Ve nāsuñ seni istiḫfāfını müstelzimdür, intihā. [Ü320b] Ve Aḥmed-i Ḥanbelden su'āl itdiler ki: "Rızḳum beni bulur diyü zāviye-nişīn-i beyt olana ne buyurursın?" Eyitdi kim: "Ol kimse ان الله جعل رزقی تحت ظل رمحی ḥadīs̱-i şerīfinden ġāfil ve ᶜāleme cāhil imiş" intihā. Ve daḫı Ebū Süleymān-ı Dārānī eyidür: Bizüm yanumuzda ᶜibādet, pāyın kendüye çeküp āḫarı kendü içün itᶜābdan degüldür. Belki iki raġīf iktisāb baᶜdehū ᶜibādete mübāderetdür, intihā. Ḳaldı ki ṭaleb-i ḳūt-ı ḥalāle iᶜtirāż ile: "Zamānede ḥalālden ancaḳ āb-ı Fürāt [S328b] ile ḥaşīş ü nebāt ḳaldı; mā-ᶜadāsını muᶜāmelāt-ı fāside fesāda virdi" diyü şübühāt u ḥarāmda tevessüᶜ iden cāhildür. Zīrā hadīs̱-i şerīfde: الحلال بين و الحرام بين و بينهما مشبهات vārid olmışdur dimişlerdür. Ve ṭaleb-i ḳūt-ı ḥalāl ḥaḳḳında eḥādīs̱-i beşāret-me'āl çoḳdur. (...) Binā'en ᶜaleyh nāẓım Müferriḥātında eyidür, *naẓm*:

حلالی کن طلب کر مرد راهی
که بینی از حرامش صد تباهی
کند قوت حرامت مفلس زار
حلالی طیبی از کدی بدست آر
حلالی خواه کان بر تو حلالست
تنت را از حرام او وبالست
حلالی کو بحق راهت نماید
که از رزق حرامت جان بکاهد
حلالی جوی تاتت پاک سازی
مقام خویش بر افلاک سازی
حلالی کن طلب کاندر کلامست
بتر از چیزها قوت حرامست
حلالی کن بدست ای مرد هشیار
چو مردان از حرامش تن نکه دار
حلالی کن طلب علمت شود بیش
که از ترک حرام آسوده درویش
حلالی کو ز کسب و کار باشد
تن از قوت حرامش زار باشد
حلالی کن طلب یوسف بدوران
اکر خواهی خلاص از بند زندان

intihā. Yūsuf, nām-ı nāẓımdur. (...)

﴾ سومین رفتن بود بر راه راست ﴿ Üçüncisi ṭarīḳ-ı müstaḳīm üzre gitmekdür. Bundan murād ṭarīḳ-ı Ḥaḳḳdur. Pes bu ṭarīḳ, ṭarīḳ-ı Muḥammedīden ve rāh-ı şerᶜ-i Aḥmedīden ᶜibāretdür. Ve bu ṭarīḳ üzre hidāyet ṭalebiyle herkes me’mūrdur. Nitekim her bār اهدنا الصراط المستقيم āyet-i şerīfiyle duᶜā Ḳur’ān-ı kerīmde mesṭūrdur. Ve rāh-ı rāsta gitmek rāstlar kārıdur. Nitekim *beyt*:

در جهان از راستی نبود بزرکانرا کریز

[Ü321a]دستکیری از عصا بهتر نباشد پیررا

beyt-i dil-ārāsından maᶜnā hüveydādur. Ve rāh-ı rāsta gitmek hidāyet-i Ḥaḳḳa mevḳūfdur. Yoḳsa [S329a] zūr ile delāletüñ bī-fā’ide oldıġı maᶜrūfdur. Nitekim *beyt*:

براه راست دلالت مکن مرا صائب

که زه بخویش نکیرد کمان پر زورم

beyt-i laṭīfinde bu maᶜnāya īmā vardur. Ḳaldı ki Nābī-i merḥūmuñ *beyt*:

Kemān-mis̱āl kec ol maḳṣaduñ teḳārrüb ise

Atılma oḳ gibi yābāne istiḳāmetile

diyü buyurdıġı ḥāl-i ᶜaṣr u zamānını beyān żımnındadur; yoḳsa egrilik ve egri yürimek mez̠mūm idigi maᶜlūmdur.

﴾ رستکارست آنکه این خصلت وراست ﴿ Ḳurtulmış ve nīkūkārdur ol kimse; anuñ içün bir ḫaṣlet vardur. Īn kelimesiyle işāret eşyā’-i s̱elās̱e-i mez̠kūreye, mez̠kūr iᶜtibārıyle olmaḳ yāḫod ḳarībi olan ḫaṣlet-i s̱elās̱e olmaḳ muḥtemeldür. **V’u-rā**, «o-rā» kelimesinden muḫaffefdür; maᶜnāsı «aña» dimekdür. **St**, edāt-ı ḫaberdür yāḫod «hest» maᶜnāsınadur. Pes eşyā’-i s̱elās̱eye dā’ir ḫıṣāl üzre olanuñ dāreynde selāmeti ve nīkūkārlıġı ẓāhir ü bāhirdür. Pes eşyā’-i s̱elās̱eye ᶜāmil olana birḳaç şarṭ-ı lāzıme vardur. Ez-cümle tevāżuᶜ-pīşe olmaḳ gerekdür dimegi īmā içün nāẓım sābıḳa tez̠yīl birle eyidür:

﴾ کر تواضع پیشه کیری ای جوان ﴿ İy yigit! Eger tevāżuᶜı ṣanᶜat u ᶜādet ṭutar iseñ dimekdür. Pes bunda ḫiṭābı cüvāna eyledigi tevāżuᶜ, herkes ḥaḳḳında lāzımdur. Lākin ᶜunfüvān-ı şebābetde iken tevāżuᶜ herkesüñ kārı olmadıġın īmā nüktesi içündür.

﴾ دوست دارند همه خلق جهان ﴿ Dükeli ḫalḳ-ı cihān seni dost ṭutarlar dimekdür. Pes nāẓımuñ bu kelāmı fevā’id-i tevāżuᶜdan baᶜżıdur; zīrā tevāżuᶜuñ fevā’idi çoḳdur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā’ibüñ *beyt*.

افتادکی بر آورد از خاک دانه را

کردن کشی بخاک نشاند نشانه را

beyt-i laṭīfi tevāżuᶜuñ luṭfine ve muḳābili olan kibrüñ żararına bürhāndur. Yaᶜnī; tevāżuᶜ, dāneye nümāyiş ile rifᶜat virür. Ve daḫı kibr itmek hedefi ḫāke düşürüp z̠illet virür dimekdür. Ḳaldı ki ehl-i dünyāya, dünyā içün ser-fürūluḳ tevāżuᶜ ṣayılmaz; belki aña lisān-ı şerᶜde z̠üll dirler. Anuñçün nāẓım bunda nehy ile naṣīḥat idüp buyurur:

﴾ سر مکن در پیش دنیادار پست ﴿ Ġanī vü māldār öñinde başuñı alçaḳ itme. Yaᶜnī; tevāżuᶜāne anlara ser-fürū ḳılma dimekdür. **Ser**, «baş»; **mekon**, «eyleme»; **der-pīş-i dünyādār**, «dünyā ṭutıcı yaᶜnī

māldāruñ öñinde» dimekdür. Dünyādār, terkīb-i tavṣīfīdür; [S329b] dünyā ṭutıcı, māldār dimekdür. **Pest**, «alçaḳ» dimekdür. Ḫulāsa; māldārāna baş egme! dimekdür. Luġat-i ʿArabīde buña teṭa'ṭa' dirler.

﴿ ور کنی بی شک رود دینت ز دست ﴾ Ve eger baş eger iseñ bilā-şekk dīnüñ elden gider. Yaʿnī; sende kemāl-i [Ü321b] īmān bulınmış olmaz dimekdür. من تواضع غنيا لغناء ذهب ثلثا دينه ḥadīs̱-i şerīfine telmīḥ vardur. İmdi dünyā içün dünyādārāna temelluḳ cā'iz degüldür. Ve zamānede kendülere olan teẕellül ü temelluḳdan bir fā'ide yoḳdur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ib eyidür, *beyt*:

داشت صائب چاره جویی دربدر دائم مرا

پشت بر دیوار راحت دارم از بیچارکی

Yaʿnī; çāre-cūyluḳ beni hemīşe der-be-der ḳıldı. Şöyle ki bī-çārelikden dīvār-ı rāḥata arḳa virürem dimekdür. Murād; cihānda çāre-cūya imdād ider ehl-i himmet ḳalmadı dimekdür. Nitekim nāẓım Müferriḥātında eyidür, *naẓm*:

نمانده در بزرکان همت جود

هميشه در زبان خلق از پی سود

نمانده در مسلمانان ديانت

مسلمانان همه اندر خيانت

نمانده راستی در اهل اسلام

طلبكار حرام از صبح تا شام

نمانده قاضيان را دين پرستی

همه در عجب و در پندار و مستی

نمانده عدل در شاهان دیندار

ز عالم شد مسلمانی بیکبار

نمانده فقر درویشی بدرویش

بسی از اهل دنيا حرص‌شان بيش

نمانده عالمانرا علم و كردار

همه از بهر دنيا بسته زنار

intihā. Zünnār, her bir örilen ip ve iplik ve ibrīşim mis̱llü nesnelere ʿāmmdur. Ve ḫuṣūṣıyle ruhbān u ḳıssīslerüñ miyānelerine baġladıḳları ipdür ki on iki ḥavāriyyūna işāret içün anda on iki yirinde on iki dügümi vardur. Şuʿarānuñ zülf-i ḫūbānı zünnāra teşbīh eyledigi, mürġ-ı dil-i ʿuşşāḳı muḥkem baġladıḳları içündür, keẕā fī-Ferheng-i Şuʿūrī. Ammā Taʿrīfātda ẕikr olındıġı üzre; zünnār, bir ibrīşimden maʿmūl ḫayṭdur ki anı ẕimmīler vasaṭlarına baġlarlar. Ve eger ṣūfdan maʿmūl olursa aña «küstīc» dirler. Bu zünnāruñ ġayrıdur. Ve dünyāya heveskārı zünnār ile taʿbīr, dünyāya muḥkem bel baġladıḳları ḥasebiyle istiʿāredür. İmdi dünyādār olana baḳup anlara ḥasret-keş olmamaḳ gerekdür. Zīrā dünyādārāna esbāb-ı cihāndan ḳalan, ancaḳ ḥasretdür. Nitekim nāẓım ḳarīben bu maʿnāya işāret buyuracaḳdur. Böyle olan kimse[S330a]leri ṭamaʿ żımnında medḥa cevāz yoḳdur. Anuñçün nāẓım eyidür:

﴿ بهر زر مستای دنیادار را ﴾ Altun içün zengini medḥ eyleme. **Behr-i zer**, «altun aḳça içün»; **me’stāy**, nehy-i ḥāżırdur; «ögme» dimekdür. Maṣdarı ögmek maʿnāsına sütūdendür. **Dünyādār**, maʿrūfdur. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. Pes muḥibb-i dünyā olmaḳ fısḳı müstelzim olmaġın, fāsıḳı medḥa iẕn yoḳdur. Nitekim اذا مدح الفاسق غضب الرب و لذلک اهتز العرش ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānı cāmiʿdür dimişlerdür. Ve ḥażret-i Mevlānā Mes̱nevīde, *mes̱nevī*:

می بلرزد عرش از مدح شقی

بد کمان کردد ز مدحش متقی

beytiyle bu maʿnāya īmā buyurmışdur. Yaʿnī; medḥ-i şaḳīden ʿarş lerzān ve anı medḥden müttaḳī olan bed-gümān olur; [Ü322a] yaʿnī müttaḳī olan kimesnenüñ mādiḥa sū’-i ẓann eylemesine bāʿis̱ olur; bu daḫı bir günāh-ı dīgerdür dimekdür. Belki muṭlaḳā bir kimesne ḥaddinden ziyāde mübālaġa ile medḥ eylemek memdūḥuñ helākine sebebdür. Zīrā çoḳ kerre memdūhı ʿucb varṭasına vuḳūʿa muḳżī olur. Binā’en ʿaleyh nehyinde işbu ḥadīs̱-i şerīf vārid olmışdur: عن ابی موسی انه قال قال رسول‌الله لقد اهلکتم او قطعتم ظهر الرجل یعنی المطری فی المدحه «Yaʿnī» lafẓ-ı racüli tefsīr içündür. «Muṭrā» binā’-i mechūl üzre ḥadden ziyāde memdūḥ maʿnāsınadur. İmdi mübtelā-yı faḳr olan ehl-i maʿrifete cāy-ı selāmet, mā-ḳasema’llāha her ne ise ḳanāʿat ve bu ḳıṭʿa üzre şükr-i niʿam-ı maʿrifet itmekdür:

رضینا قسمه الجبار فینا

لنا علم و للاعداء مال

فان مال یعنی عن قریب

و علم الله باق لایزال

Ḳaldı ki aġniyāyı ṭamaʿ żımnında medḥden bir fā’ide ʿā’ide olacaġı evvelen mevhūmdur. Farażan saña bir cā’ize-i medḥ virseler yene maḳbūl degüldür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ تاچه خواهی کردن این مردار را ﴾ Tā bu murdārı ne itmek istersin. Yaʿnī; ne itseñ gerek? dimekdür. **Tā**, bunda taḥẕīr içündür; «el-ḥaẕer» dimekdür. **Çi ḫᵛāhī kerden**, «ʿaceb ne itmek dilersin?». Bu mis̱llü terkībde mecmūʿa birden böyle maʿnā virilür. Me’ālde; «ne itseñ gerek?» dimekdür. **Īn murdār-rā**, «bu murdārı» dimekdür. Murdār cemʿdür; bunda جیفة الدنیا mażmūnına īmā vardur. Maʿlūm ola ki nāẓımuñ kelāmında īn ile işāret olınan altun, dünyādan ʿibāretdür. Lākin zerden murād māl oldıġı ḥasebiyle, māl kendi ẕātında meẕmūm degüldür. Zīrā kendü ile niçe fevā’id-i dīniyye [S330b] ḥāṣıldur. İmdi māl vebāl oldıġı, ḥaḳḳından gelemeyüp anuñla vebālde bulınmaġa saʿy idenler içündür. İmdi bu maʿnāca olan ġınādan faḳr evlādur ve faḳīr-i ṣābir anlardan bir ḥācet itmemek, zübde-i ḥāl-i merd-i Ḫudādur. Böyle olan faḳīr, himmet-baḫş-ı cümle-i aġniyādur. Nitekim *beyt*:

فقیری پیشه کن از اغنیا حاجت مخواه اینجا

که از درویش همت میکند دریوزه شاه اینجا

beyti bu beyānda hüveydādur. Ve daḫı ḫalḳuñ ʿaṭıyyesi, çirk-āb-ı dünyā oldıġı ve murdārdan bir nesne ḥāṣıl olmadıġına nāẓımuñ kelāmında işāret vardur. İmdi niʿmeti Ḫālıḳdan istemelü; ḫalḳdan istemelü

degüldür. Zīrā ḫalḳuñ niᶜmeti maᶜlūmdur. Ḫālıḳuñ vüsᶜat-i baḥr-i niᶜmeti meczūmdur. Binā'en ᶜaleyh [Ü323b] Ḫᵛāce Ṣā'ib eyidür, *naẓm*:

نیست بحر نعمت بی خواهش حق را کنار

چون صدف کر لب کشایی هیچ جز دندان مخواه

شرم دار از حق مبر صائب نیاز خود بخلق

برسر خوان سلیمان دانه از موران مخواه

Yaᶜnī; deryā-yı niᶜmet-i bī-ṭaleb-i Ḥaḳḳ içün sāḥil yoḳdur. Eger ṣadef gibi leb-küşā-yı ṭaleb olur iseñ cevāhir-i dendāndan ġayrı nesne isteme. Ve daḫı iy Ṣā'ib! Haḳḳdan ḥayā idüp niyāzuñı ḫalḳa iletme. Şöyle ki; ser-sufre-i Süleymānda mūrāndan dāne isteme dimekdür. Ve daḫı ṭalebde ᶜālī-himmet olmaġuñ beyānında Ḫᵛāce-i mūmā-iley buyurmışdur, *beyt*:

دنیا و آخرت چه بود پیش جود خلق

همت بلند دار و ازو هر دورا طلب

Yaᶜnī; dünyā vü āḫiret cūd-ı ḫalḳ ile pīşrev-i ḥuṣūl olmaḳ olmaz. İmdi himmetüñi ᶜālī ṭutup dünyā vü āḫiretüñ her ikisini Ḫālıḳdan ṭaleb eyle dimekdür. Ḫulāṣa ḫalḳdan bir nesne ṭamacında olma dimekdür. Pes nāẓım evvelā dünyādārāna şekl-i tevāżuᶜda temelluḳ u teẕellülden nehy baᶜdehū medḥ u s̱enālarında taḥẕīr baᶜdehū ṣoḥbetlerinden menᶜ ile pend idüp bunda buyurmışdur:

﴿ مردکانند اغنیای روزکار ﴾ Zamānenüñ aġniyāları ölülerdür. Yaᶜnī; emvāt ḥükmindedür. **Mürdegānend**, «ölülerdür» dimekdür. Mürdegān, cemᶜdür; müfredi żamm-ı mīm ile «mürde»dür. Mürde, ölü maᶜnāsınadur. Mürdenüñ āḫirinde hā'-i resmī bulınmaġın cemᶜinde kāf u elif ü nūn gelmişdür. Mürdegān āḫirinde olan «nd» kelimesi edāt-ı ḫaberüñ cemᶜidür. Aṣlı «end» idi. Refᶜ-i iltiḳā'-i sākineyn içün hemzesi ḥaẕf olınmışdur. Bu kelām muḳaddem-i mübtedādur; [S331a] ḫaberi **aġniyā-yı rūzgār**dur. Maᶜnā; zamāne zenginleri dimekdür. Pes bunda قال علیه السلام ایاکم و مجالسه الموتی قالوا ومن الموتی یا رسول الله قال الاغنیاء ve fī rivāyet[in] اهل الدنیا ḥadīs̱i şerīfine telmīḥ vardur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ ای پسر با مردکان صحبت مدار ﴾ İy oġul! Ölüler ile ṣoḥbet ṭutma. Yaᶜnī; anlar ile mücālese eyleme dimekdür. Zīrā bunda **ṣoḥbet**, «mücālese» maᶜnāsınadur. Ve bu maᶜnāya geldigi yuḳaruda beyān olınmışdı. Ṣoḥbetüñ bundan mā-ᶜadā iki maᶜnāsı vardur. Biri, dostluḳ eylemek maᶜnāsıdur. Bunda bu maᶜnāyı murād itmek daḫı mülāyimdür. Lākin maᶜnā-yı evvel telmīḥ-i maᶜnā-yı ḥadīs̱e binā'en rūşendür. Ve biri daḫı cimāᶜ maᶜnāsıdur. Nitekim *beyt*:

الفت زنرا و صحبت با غلام

رویرا آرد خجالت لاکلام

beytinde böyledür. İmdi ṣoḥbetüñ bunda bu maᶜnāsını murād baᶜīdcedür. Ḳaldı ki ehl-i [Ü323a] dünyāyı mevtādan ᶜadd eylemegüñ beyānında ᶜulemādan maḳāle-i kes̱īre vardur. Şöyle ki; dünyā, ehlini ḳātil ü hālikdür. Zīrā dünyā bir telḫ deryāya beñzer; ehli andan şārib oldıḳca ᶜaṭaşı artup helāk olur dimişlerdür. Ve daḫı dirhem-i dünyā ᶜaḳrebdür; efsūnını bilmeyen eline aldıḳca ledġıyle helāk olur. Efsūnı ḥalāldan

miḳdār-ı kifāyet aḫẕ ve maḥall-i şerʿīsine ṣarf itmekdür. Ve daḫı aġniyāda ġaflet ü ḥırṣ u ṭamaʿ ġālib ve kimesneye nefʿ ü luṭfları olmamaġın emvāt ḥükmindedür diyü *nazm*:

اذا يخل الصديق عليک يوما

بشئ انت محتاج اليه

فصور شخصه فى الارض قبرا

و قل قدمات لا اسفا عليه

buyurmışlardur. Lākin ḥaḳḳ-ı ḥaḳīḳ olan aġniyā mürde-dilān oldıḳları içün meyyitātdan ʿadd olınmışlardur. Zīrā ḳalbi meyyit olan meyyit ḥükmindedür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ib eyidür, *beyt*:

شرم از حضور مرده دلان جهان مکن

اين قوم را تصور سنک مزار کن

Yaʿnī; cihanuñ mürde-dilleri ḥużūrından şerm itmeyüp anları seng-i mezār taṣavvur eyle dimekdür. Murād; cemādāt yirine ḳoy dimek olur. İmdi aġniyā ile mücālese dostluḳdan ḥaẕer gerekdür. Zīrā ṣoḥbet mü'eṯṯir ü ṭabīʿat-sārıḳdur. Anlar ile muḫālaṭa mā-ḳasema'llāha ʿadem-i ḳanāʿati ve gūnā-gūn mażarrātı mūriṯdür. Pes ülfet zinde-dilān ile gerekdür. Anlardan fevā'id-i uḫrevī ḥāṣıl olur ve anlar gibi zinde-dil olmaḳ devleti ele gelür. Zīrā seyl deryāya ḳarışmaḳ ile deryā olur ve dāne [S331b] mezraʿa-i pāke düşmek ile kendüden sebze vü kişt ü menāfīʿ peydā olur. Ve mūm ü heyzüm nāra muḳārenetle şuʿledār-ı envār olur ve sürme göze muḳārenet ile bāʿiṯ-i bīniş-i baṣar olur. Ḳaldı ki böyle maʿānīyi cāmiʿ zinde-dil bulmayana hem-ṣoḥbet ancaḳ Ḳur'ān-ı şerīf ve eḥādīṯ-i münīfdür dimişlerdür. Zīrā Ḳur'ān u ḥadīṯde leẕẕet bulamayan zinde-dilān didigimiz evliyā soḥbetinden daḫı leẕẕet bulamaz dimişlerdür. Pes nāẓım muḫāṭabı ilzām içün beyt-i sābıḳ ʿaḳabinde buyurur ki;

﴾ مال و زر بيحد بدست آورده کير ﴿ Ḥaddsiz māl ve altunı ele getürilmiş farż eyle. **Māl ü zer**, «māl ve altunı» dimekdür. Zer kelimesi, ʿaṭfu'l-ḫāṣṣ ʿale'l-ʿāmm ḳāʿidesince māl üzerine maʿṭūfdur. **Bī-ḥadd**, «ḥaddsiz» dimekdür. Bu kelime māl ü zerüñ ṣıfatıdur. **Be-dest**, evvelinde [Ü323b] olan bā' ḥarfi ṣıladur. Dest el maʿnāsınadur; be-dest [Ü325a][28] «ele» dimekdür. **Āverde**, ism-i mefʿūldür. Götürilmiş dimekdür. **Gīr**, kesr-i kāf-ı ʿAcemī ile «ṭut» dimekdür; yaʿnī «farż eyle».

﴾ بعد ازآن در کور حسرت برده کير ﴿ Andan ṣoñra ḳabr-i ḥasrete iletmiş farż eyle. **Gūr-ı ḥasret**, «ḥasret ḳabri» dimekdür. Gūr, kelimesinüñ ḥasrete iżāfeti beyāniyyedür. Ve bunda mübālaġa vardur. Murād; ḳabrüñ dār-ı ḥasret oldıġın beyāndur. Ḥasret, elsine-i ṯelāṯede müstaʿmeldür. Maʿnāsı nedāmet ve bir nesnenüñ fevtinden veyā ʿadem-i vuṣūlinden ġuṣṣa ile te'essüf çekmege dirler. Ḥattā Fārisīde munbar ṭolmasına «ḥasretü'l-mülūk» didiklerinüñ vech-i tesmiyesinde, mülūk aşcı dükkānına varmaḳ imkānında olmadıġından dimişlerdür. **Bürde**, ism-i mefʿūldür; «iletmiş» dimekdür. Żamm-ı bā'-i aṣliyye ile «bürden»den müştaḳḳdur. Maʿlūm ola ki maḳūlelerini gül-fürūşāna teşbīh idüp encām-ı kār gül-fürūşānuñ elinde ḳalan ancaḳ gülden ḫār oldıġı gibi māldārān içün ḳalan ancaḳ ḥasretdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

---

[28] Ü323b'de tek satır mevcuddur. Ü324a ve Ü324b boştur.

ز اسباب جهان حسرت بدنيادار مى ماند

ز كل آخر بدست كل فروشان خار مى ماند

beyt-i laṭīfi bu maᶜnāya şāhiddür. İmdi nāẓımuñ bu kelāmı فرض المحال ليس بمجال ḳāᶜidesince farż-ı muḥāle mebnīdür. Zīrā mālını ḳabre götürmiş yoḳdur ve götürmek mümkin degüldür. Ve bu gūne farżıyyāt, ilzām içündür. (...[S332a, Ü325b]...) Ḥattā dünyādārānı tezek yuvalayan siyāh böcüge teşbīh itmişlerdür. Şöyle; meẕkūr böcek yuvaladıġı tezegi delügine ṭıḳamayup, ṭaşrada terk idüp, yalñızca dāḫil-i sūrāḫ ve çekdigi zaḥmete peşīmān olur. Ke-ẕālik dünyādārānuñ cemᶜ itdigi çirk-āb-ı dünyā yirinde ḳalmayup, kendüsi yalñızca dāḫil-i sūrāḫ-ı ḳabr-i ḥasret olur. dimişlerdür. İmdi mülk ü mālüñ me’āli maᶜlūmdur. İᶜānet-i ḥāl ve rufeḳāt-i der-me’āl içün ḥüsn-i aᶜmālüñ lüzūmı meczūmdur. Nitekim Müslim ve Buḫārī ittifāḳlarıyle Ḥażret-i Enes rażıya’llāhu ᶜanhudan mervīdür: قال قال رسول الله يتبع الميت ثلثه اهله و ماله و عمله فيرجع اثنان و يبقى واحد يرجع اهله و ماله و يبقى عمله Yaᶜnī; meyyitüñ hengām-ı fevt ü eyyām-ı mevtinde eñsesine üç şey’ tābiᶜ u pey-rev olur ki anlar ehli ve mālı ve ᶜamelidür. Der-ḥāl anlardan ikisi rucūᶜ-sāz ve biri bāḳī [S332b] vü meyyite hem-rāh-ı dil-nevāz olur. Pes düşen ehl ile mālı ve ḳalan ᶜamelidür dimekdür.

Der-Beyān-ı Ẕikr-i Ḥaḳḳ[29]

❪ باش دائم اى پسر با ياد حق ❫ İy oġul! Dā’imā Ḥaḳḳ teᶜālānuñ ẕikri ile ol. **Dā’im**, maᶜrūfdur. **İy püser**, «iy oġul»; **bā-yād-ı Haḳḳ**, «Haḳḳ teᶜālāyı añmaḳ ile» Murād; ẕikru’llāhdur. Bu mıṣrāᶜ muḳaddem-i cezādur; şarṭı mıṣrāᶜ-ı s̱ānīdür.

❪ كر خبردارى و عدل و داد حق ❫ Eger Ḥaḳḳuñ ᶜadl ü dādından ḫaberdār iseñ. Murād; من عمل صالحا فلنفسه و من اساء فعليها وما ربک بظلام للعبيد āyet-i şerīfinüñ manṭūḳından āġāh iseñ dimekdür. İmdi iḥrāz-ı s̱evāb-ı bī-ḥisāb eylemek isteyen yād-ı Ḥaḳḳ ile meşġūl olmaḳ gerekdür. Zīrā āyet-i şerīfde فاذكرونى اذكركم vārid olmışdur. Ve feżā’il-i ẕikr ḥaḳḳında eḥādīs̱-i kes̱īre vardur. (...[S333a, Ü326a]...) Ve ẕikrde efḍal olan ẕikr-i ḫafīdür. Yoḳsa zamāne mürāyīlerinüñ mecālis-i ehl-i dünyāda sübḥa-gerdān u leb-cünbān oldıḳları maḳbūl degüldür. Nitekim bu mis̱llü ṣūret uġrılarınuñ tesbīḥini beyānda *beyt*:

زاهد چه بلايى تو كه اين رشته تسبيح

از دست تو سوراخ بسوراخ كريزد

diyü buyurmışlardur. Ve ḫuṣūṣā ki ḫulūṣ ile riyāyı farḳ iden kāmiller yanında tesbīḥ ᶜarż idüp celb-i dünyāya dām-sāz olanlaruñ ḥaḳḳında *beyt*:

مرغ زيرک دام را در دانه مى بينند عيان

در حضور مو شكافان سبحه كردانى مكن

[29] Başlıḳ Ü nüshasında Der-Ṣıfat-ı Ẕikr-i Ḥaḳḳ şeklindedir.

Yaʿnī; mürġ-ı zīrek dāneden dāmı ʿıyān görürler. İmdi mū-şikāfān yanında sübḥa-gerdānlıḳ eyleme diyü tenbīh buyurmışlardur. İmdi tesbīḥ ü tehlīl ancaḳ ʿadl ü dād-ı Haḳḳı ḫāṭıra iḫṭār ve ḫulūṣ-ı ḳalb ile evrād u eẕkārdan ʿibāretdür. (...[Ü326b]...)

﴿ زنده دار از ذکر صبح و شام را ﴾ Ẕikru'llāhdan ṣubḥ u mesāyı diri ṭut. Yaʿnī; iḥyā eyle. **Zinde**, kesr ile «diri» dimekdür. **Dār**, emrdür; «ṭut» dimekdür. **Ez-ẕikr**, «ẕikru'llāhdan» dimekdür. **Ṣubḥ**, maʿrūfdur. Luġat-i ʿArabīde evḳātı on dört ism ile tevsīm eylemişlerdür. Şöyle; yevmüñ evveli fecr, baʿdehū subḥ, baʿdehū [S333b] ġadā, baʿdehū bükre, baʿdehū ḍuḥā, baʿdehū ḍaḥve, baʿdehū hecīr, baʿdehū ẓuhr, baʿdehū ẓahīr, baʿdehū revāḥ, baʿdehū ʿaṣr, baʿdehū mesā ki āḫir-i nehārdur; baʿdehū ecel ki ġurūbuñ ḳabīlidür; baʿdehū ʿışā'-i evvel, baʿdehū ʿışā'-i aḫirdür. **U(ve) şām**, ṣubḥ üzerine maʿṭūfdur. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür.

﴿ در تغافل مکذران ایام را ﴾ Teġāfülde geçürme eyyāmı. **Der-teġāfül**, «teġāfülde» dimekdür. Teġāfül, tefāʿul vezni üzre maṣdardur; ʿArabīdür; «kendü kendüyi ġāfil göstermek» maʿnāsınadur. Murād; ġafletde dimekdür. **Me'gẕerān**, «ṣavuşdurma» maʿnāsına nehy-i ḥāżırdur. Maṣdarı «güẕerānīden»dür; ṣavuşdurmaḳ maʿnāsına müteʿaddīdür. **Eyyām-rā**, «günleri» dimekdür. Eyyām cemʿdür; müfredi «yevm»dür. Yevm, ʿArabīdür; luġatde muṭlaḳ vaḳt maʿnāsınadur. Ammā ıṣṭılāḥ-ı ʿörfde, ṭulūʿ-ı şemsden ġurūba dek olan zamāna dirler. Ve ʿörf-i şerʿde, ṭulūʿ-ı fecr-i s̱ānīden ġurūb-ı şemse dek olan vaḳte dirler. İmdi nāẓımuñ mıṣrāʿ-ı evvelde ṣubḥ u şām ẕikri, devām-ı evḳāt-ı eyyām içündür. Yāḫod ʿādet-i veẓā'if-i eks̱er-i ẕākirīn üzre ṣabāḥ ile aḫşamda ẕikre müdāvim ol dimekdür. Zīrā bu iki vaḳt melā'ike-i nehār ile melā'ike-i mesānuñ ictimāʿları vaḳti olmaġın, evḳāt-ı müstecābü'd-deʿāvātdandur dimişlerdür. (...[S334a, Ü327a]...) Ve daḫı nāẓımuñ mıṣrāʿ-ı s̱anīde "eyyāmı teġāfülde geçürme" didigi, ẕikru'llāhdan ġāfil ü mütekāsil olmayup, ẕikri neşāṭ üzre eyle dimege işāretdür. Nitekim ḥażret-i Cüneyd eyitmiş ki: Maḥabbetüñ ʿalāmeti, ẕikru'llāhda devām-ı neşāṭdur. Yaʿnī; bedenine her ne ḳadar fütūr gelür ise ḳalbine fütūr gelmemekdür. Zīrā ẕākire maḥbūbı keselden eḥabb gerekdür, intihā.

﴿ یاد حق آمد غدا این روح را ﴾ Ẕikru'llāh bu [Ü327b] rūḥa ġıdā geldi. Yaʿnī; ġıdā-yı cāndur. **Ġıdā**, luġat-i ʿArabīde kesr-i ġayn-ı muʿceme ve ẕāl-i muʿceme ile «ṭaʿām-ı şarābdan kişinüñ ġıdālandıġı nesne»ye dirler. Lākin Fārisīde dāl-i mühmele iledür. **Īn rūḥ-rā**, «bu rūḥa» dimekdür. Īn lafẓıyle işāret, ġayr-ı maḥsūsı maḥsūs menzilesine tenzīl ḳāʿidesine mebnīdür. Maʿlūm ola ki leẕẕāt idrākāte tābiʿdür. Ve insān bir ālāy ḳuvā vü ġarāyiz ü ṭabāyıʿı cāmiʿdür ve bunlaruñ her biri içün bir leẕẕet vardur. Ol ġarāyiz, muḳteżā-yı ṭabīʿī üzre umūrlardan bir umūr içün maḫlūḳdur. Mes̱elā şehvet-i ṭaʿāmuñ ġarīzesi, ḳıvām-ı bedene bāʿis̱ olan ġıdāyı taḥṣīl içündür. Ve şehvet-i naẓaruñ ġarīzesi, ru'yetde olan baṣar leẕẕeti içündür. Leẕẕet-i semʿ ke-ẕālikdür. Ve ḳalbde daḫı bir ġarīze vardur ki aña gāh nūr-ı İlāhī ve gāh ʿaḳl ve gāh baṣīret-i bāṭına ve gāh nūr-ı īmān ü yaḳīn tesmiye iderler. Ve bu ġarīze-i ḳalb bi-ṭabʿıhā ḥaḳāyıḳ-ı umūrı ʿilm içün ḫalḳ olınmışdur. Pes muḳteżā-yı ṭabīʿīsi ʿilm ü maʿrifetdür ve ḳalbdeki leẕẕet budur. Ve leẕẕet-i ḳalbī, ḥavāss-ı bāṭınī ile derk olınur. Ve bu maʿānī-i bāṭına, ẕevḳ-ı selīm ṣāḥiblerinüñdür. Ve bu leẕẕāt, leẕẕāt-ı ẓāhireden nāzükdür. Ve bu mertebe ʿārifīn ü vāṣılīn içündür ki anlar tebettül ü teferrüd ve ẕikr ü fikr ile biḥār-ı maʿrifete münḳamis olup, leẕẕāt-ı ẓāhirīden keff-i yed idüp, riyāż-ı maʿrifetden mütemettiʿ

ve ḳaṭf-ı s̱emerātile müntefiᶜ olup, ḥıyāż-ı maḥabbetden nūş-ı āb-ı ḥayāt-ı ebedī iderler. Zīrā mevt, maᶜrifetullāhuñ maḥallini ᶜadem idemez. Ve maḥall-i maᶜrifet ise rūḥdan ᶜibāret ḳalb-i selīmdür. Ve rūḥuñ ġıdāsı, nişāne-i maᶜrifet ve bāᶜis̱-i neşv ü nemā-yı maḥabbet olan ẕikru'llāhdur. Ve leẕẕeti maᶜrifete ve cemālu'llāha vuṣlat leẕẕetidür ki, cümle leẕẕātuñ aᶜlāsıdur ve her bir dil-i mecrūḥuñ merhem ü devāsıdur. [S334b] Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ مرهم آمد این دل مجروح را ﴾ Bu ḳalb-i mecrūḥa merhem geldi. **Merhem**, «devā ve ilāc»dur. **Āmed**, «geldi» dimekdür. **Īn dil-i mecrūḥ-rā**, «bu mecrūḥ olan ḳalbe» dimekdür. Ḳalbüñ mecrūḥıyyeti, maḥabbetu'llāhda ḳuṣūr ve maḥabbeti mā-sivāya maḥṣūr eylemekden ᶜibāretdür. Zīrā ẕikr ü fikre bāᶜis̱ olan maḥabbet-i kāmile-i Ḥaḳḳ, sāḥa-i beyżā'-i ḳalbden diraḫt-ı maḥabbet-i mā-sivāyı ḳalᶜ ve ᶜurūḳ-ı ᶜalā'iḳ-ı dünyeviyyeyi ḳaṭᶜ ile olur. Şöyle ki; ḳalb ibtidā'-i ḫılḳatinden ḳābil-i hüdā vü müsteᶜidd-i ṣafā ve ḫāne-i maḥabbet ü naẓargāh-ı Ḫudādur. Her ḳaçan maḥabbet-i mā-sivā ile mükedder ü muġberr olsa, naẓar-ı raḥmetden maṭrūḥ ve zaḫm-ı dūrī ile mecrūḥ olup merheme muḥtāc olur. Pes merhem-i bür'ü's-sāᶜa ẕikru'llāh idigi bī-iştibāhdur. Ol zamān ḳalb muṭma'in olur ve ṣıḥḥat bulur. Nitekim الا بذكرالله تطمئن القلوب bu beyānda kāfīdür. Ve nāẓımuñ merhem taᶜbīrinde; sālik-i mecrūḥ bir pīr-i hünermendüñ terbiyesine muḥtācdur dimege īmā vardur. Zīrā zaḫmdārāna merhem-sāy olmaḳ üstād-ı kārdān işi oldıġı müstaġnin ᶜani'l-beyāndur. Pes nāẓım ẕikr-i ḳalb ile ẕākir [Ü328a] olanuñ nişānın ve fevā'idin beyān içün eyidür:

﴿ یاد حق کر مونس جانت بود ﴾ Ẕikru'llāh eger senüñ cānuña mūnis ola. **Yād-ı Ḥaḳḳ**, «ẕikru'llāh»; **ger**, «eger»; **mūnis-i cānet**, «cānuña mūnis» dimekdür. Mūnis, «ögür» dimekdür ki Fārisīde andan «ġamm-güsār» ile taᶜbīr iderler. **Buved**, «ola» dimekdür. Yaᶜnī; ẕikru'llāhdan eger cānuña leẕẕet-i üns ḥāṣıl olur ise:

﴿ کی هوای کاخ و ایوانت بود ﴾ Saña ḳaçan kūşk ü çardaḳ maḥabbeti ola?. Yaᶜnī; olmaz dimekdür. **Key**, «ḳaçan»; **hevā-yı kāḫ**, «kūşk maḥabbeti» dimekdür. **U(ve) eyvān**, kāḫ üzerine maᶜṭūfdur; kesr-i hemze ile ᶜArabī, fetḥ ile Fārisīdür; maᶜnāsı maᶜrūfdur. Āḫirindeki tā, ḫıṭāb içündür. **Buved**, «ola» dimekdür. Ḫulāṣa; ẕikru'llāh mūnis-i cānı olanda zīnet-i dünyāya meyl ü maḥabbet bulınmaz dimekdür. Nāẓımuñ kāḫ u eyvān ẕikri, eks̱er bunlarda zīnet der-kār oldıġına binā'endür. İmdi dā'imā cānı ẕikru'llāh ile enīs eylemek gerekdür. Zīrā:

﴿ کر زمانی غافل از رحمان شوی ﴾ Eger bir zamān Ḫudādan ġāfil olasın. Yaᶜnī; fikr-i müsemmādan dūr ve ẕikr-i esmādan mehcūr olasın. **Ger,** edāt-ı şarṭdur. **Zamānī**, «bir ān» dimekdür. Zīrā zamān, ān maᶜnāsınadur; āḫirindeki yā vaḥdet içündür. **Ġāfil**, [S335a] «ġaflet idici»; **ez-Raḥmān**, «Raḥmāndan» dimekdür. Raḥmān, ṣıfat-ı müşebbehedür ve ᶜinde'l-baᶜż ṣīġa-i mübālaġadandur. Ve raḥīmden eblaġdur. Zīrā raḥmān ancaḳ Münᶜim-i ḥaḳīḳīde müstaᶜmeldür. لازلت رحمانا diyenler teᶜannüd itmişlerdür. Ve lafẓ-ı raḥmān, ᶜinde'l-cumhūr ᶜArabīdür. Ve ᶜinde'l-baᶜż fi'l-aṣl ᶜArabīdür. Zīrā Ḳureyş, kelime-i raḥmānı istimāᶜlarında وما الرحمن؟ diyü su'āl eylemişlerdür. Baᶜdehū ᶜArabiyyede istiᶜmāl eylemişlerdür dimişlerdür. Lākin iᶜtimād cumhūruñ ḳavlinedür. Ve maᶜnāsı; dünyāda herkesüñ rızḳını

virici ve āḫiretde mü'minīn ü mü'mināta raḥmet idici dimekdür. Ve baᶜżı muḥaḳḳıḳīn ᶜindinde raḥmān, ᶜaẓamet-i raḥmete; raḥīm, devām-ı raḥmete dālldür. Yāḫod maᶜnā-yı raḥmān, istendikde iᶜṭā ider; maᶜnā-yı raḥīm, istemeyene ġaḍab ider dimekdür. Yāḫod raḥmān u raḥīm, raḥmeti çoḳ ve inᶜāmına ḥadd yoḳ dimekdür dimişlerdür. **Şevī**, fetḥ-i şīn ve kesr-i vāv ve sükūn-ı yā' ile mużāriᶜuñ muḫāṭabıdur; «olasın» dimekdür. İmdi nāẓımuñ raḥmāndan ġāfil olasın didigi, ẕikr-i Ḥaḳḳdan ġaflet idesin dimekdür. Zīrā ẕikrden ġaflet, Ḫudāyı añmaḳdan ġafletüñ ᶜaynıdur. Ve bu vechile ġāfil maḥabbetu'llāhda bulınmaz. Zīrā muḥibb olan maḥbūbınuñ her bār ẕikrinde vü fikrinde gerekdür. Nitekim من احب شيئا اكثر من ذكره ومن ذكر مايتعلق به dimşlerdür. İmdi her ne zamān ẕikr-i Raḥmāndan ġāfil olsañ:

﴾ اندر آن دم همدم شيطان شوى ﴿ Ol demde şeyṭānuñ muṣāḥibi [Ü328b] ve işi olursın. Bunda ġāyet-i terhīb vardur. Zīrā; şeyṭān saña muṣāḥib olur dimeyüp, sen şeyṭāna muṣāḥib olursın dimek çoḳ sözdür. Şeyṭāndan murād; herkese musallaṭ olandur. Ve bunda ḫannās-ı pür-vesvās murād olınmaḳ ẓāhirdür. Zīrā ḫāne-i ḳalbini kemāl-i vechi üzre nūr-ı ṭāᶜāt ile pür-nūr eylemeyenüñ derūnında melᶜūn-ı mesfūr mekān-sāz olur. Ḳaçan ḳul اعوذ بالله من الشيطان الرجيم dise ḫāne-i ḳalbden siñerek ṭaşra ḳapuya varup, istiᶜāẕenüñ ḫıtāmında yeñe siñerek yirine gelür dimişlerdür. Pes nāẓımuñ bu beytinüñ maᶜnāsı bu beyāndan ẓāhirdür. İmdi şeyṭāndan ḫalāṣuñ çāresi, her zamān ẕikr-i Raḥmāna müdāvim olmaḳdur. Bu vechile devām-ı ẕikr lisān ile mümkin degül ise ḳalb ile ẕikrüñ [S335b] imkānı nümāyāndur dimişlerdür. Yāḫod devāmdan murād kes̱retdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴾ مؤمنا ذكر خدا بسيار كوى ﴿ İy mü'min! Ḫudānuñ ẕikrini çoḳ söyle. **Mü'minā**, elif-i nidā ile «iy mü'min!» dimekdür. **Ẕikr-i Ḫudā**, «Ḫudānuñ ẕikrini»; **bisyār gūy**, «çoḳ söyle» dimekdür. Bunda يا ايهاالذين امنوا اذكروا الله ذكرا كثيرا āyet-i şerīfine telmīḥ vardur. (...)

﴾ تا بيابى در دو عالم آب روى ﴿ Tā ki iki ᶜālemde ḥurmet ü ᶜizzet bulasın. **Tā bi-yābī**, «tā ki bulasın»; **der-dü-ᶜālem**, «iki ᶜālemde» yaᶜnī dünyā vü ᶜuḳbāda dimekdür. **Āb-rūy**, ᶜār u ġayret ü ᶜizzet ü ḥurmetden kināyedür. Pes kes̱ret-i ẕikru'llāhuñ dünyā vü ᶜuḳbāda bāᶜis̱-i āb-rūy idigine āyāt u eḥādīs̱ güvāhdur. Lākin bu vechile ẕikr-i maḳbūlüñ ādāb u şerā'iṭine riᶜāyet şarṭdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴾ ذكر را اخلاص ميبايد نخست ﴿ Ẕikru'llāha ibtidā iḫlāṣ gerek. **İḫlāṣ**, ḳalbi taṣfiye ve Ḫudā seni görür gibi ṭāᶜāt itmege dirler. **Nüḫost**, żamm-ı nūn ve żamm-ı ḫā'-i muᶜceme ile «ibtidā ve evvel» maᶜnāsınadur.

﴾ ذكر بى اخلاص كى باشد درست ﴿ İḫlaṣsız olan ẕikru'llāh ḳaçan dürüst ola. **Dürüst**, dāl ve rā'-i mühmelelerüñ żammeleriyle «bütün ve ṣaġ» maᶜnāsınadur. Maᶜlūm ola ki saᶜādet-i ebediyyeye vuṣūl ᶜilm ü ᶜamel-i bī-riyāya vābeste olmaġın eyitmişler ki: Cümle nās hāliklerdür; illā ᶜālimler degül ve ᶜālimler hāliklerdür; illā ᶜāmiller degül [Ü329a] ve ᶜāmiller hāliklerdür; illā muḫliṣler degül ve muḫliṣler ḫaṭar-ı ᶜaẓīm üzredür; zīrā niyyetsiz ᶜamel ᶜināđ ve iḫlāṣsız niyyet riyādur ve taḥḳīḳsiz iḫlāṣ hebādur. Nitekim: و قد منا الى ما عملوا من عمل فجعلناه هباء منثورا āyet-i şerīfi bu maᶜnāya dālldür. İmdi aᶜmālde ᶜabdüñ vaẓīfesi evvelā niyyeti maᶜrifet baᶜdehū ṣıdḳ u iḫlāṣa muḳārenetdür. Ve bu cümle [S336a] iḫlāṣ, bāᶜis̱-i menbaᶜ-ı yenābiᶜ ḥükmindedür. (...) İmdi iḫlāsuñ ẕikr ü aᶜmālde ne vechile lāẓım oldıġı

maᶜlūm olmışdur. Ḥattā her umūr(ı) maḳrūn-ı iḫlāṣ olmayan, ol kārda iḫtiṣāṣ bulamaz dimişlerdür. Nitekim bāb-ı muvālāt ve faṣl-ı muvāṣātda Nābī-i merḥūm *beyt*:

Tek olmasun merāsim-i iḫlāṣ ber-ṭaraf

Lā-be’sdür merāsime dā’ir ḳuṣūrumuz

diyü buyurmışdur. Ve iḫlāṣkār olanuñ iḫlāṣı cevr ü cefā ile zā’il ü nāḳıṣ olmadıġı Ḫᵛāce Ṣā’ibüñ *beyt*:

موج از شکست روی نمیتابد از محیط

اخلاص ما بجور و جفا کم نمیشود

beyt-i laṭīfinden hüveydādur. Yaᶜnī; mevc-i baḥr şikestelikden nāşī muḥīṭden yüz çevirmez. İmdi cevr ü cefā sebebiyle bizüm mevcāsā iḫlāṣumuz daḫı nāḳıṣ olmaz dimekdür. Lākin her bir daᶜvā-yı ḫulūṣ idenüñ ḳavl-i mücerredine ᶜamel maḳbūl degüldür; belki miḥakk-i tecrübeye urmaḳ gerekdür dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

در خلوص منت ار هست شکی تجربه کن

کس عیار زر خالص نشناسد چو محک

diyü buyurmışlardur. Pes nāẓım ẕikrüñ envāᶜın beyāna şurūᶜ idüp buyurur:

﴿ ذکر بر سه وجه باشد بی خلاف ﴾ Ẕikr üç vech üzredür ḫılāfsız.

﴿ تو ندانی این سخن را از کذاف ﴾ Sen bu sözi güẕāfdan bilmeyesin. **Güẕāf**, «ḳavl-i bāṭıl» maᶜnāsınadur.

[S336b] ﴿ عام را نبود بجز ذکر لسان ﴾ [Ü329b] ᶜAvām-ı nās içün lisān ẕikrinden ġayrı olmaya. **ᶜĀmm**, bunda żıdd-ı ḫāṣṣdur. Ve gāh sāl maᶜnāsına gelür. Pes ᶜavām-ı nās يقولون بافواههم ما ليس فى قلوبهم ḳabīlinden olmaġın anlaruñ ẕikri ancaḳ lisāndadur; yoḳsa ᶜan-ṣamīmi’l-ḳalb ve’l-cenān degüldür. Lākin ẕikr-i ḫavāṣṣ bunuñ ġayrıdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ ذکر خاصان باشد از دل بیکمان ﴾ Ḫavāṣṣuñ ẕikri ḳalbden ola şekksiz. **Ẕikr**, kesr-i ẕāl-i muᶜceme ile lisāna maḫṣūṣdur. Ammā żamm ile ḳalb ile olandur. İmdi bunda żammile oḳınmaḳ rūşendür. Mā-baᶜdine mużāfdur. **Ḫāṣān**, ḫāṣṣuñ cemᶜidür. Ḫāṣṣ bunda, maḥabbetu’llāh u maᶜrifet-i İlāh ile iḫtiṣāṣ bulandur ve ẕikri ᶜan-ṣamīmi’l-ḳalb olandur.

﴿ ذکر خاص الخاص اندر سر بود ﴾ Ḫāṣṣu’l-ḫāṣṣuñ ẕikri maḥabbetden ola. **Ẕikr-i ḫāṣṣu’l-ḫāṣṣ**, mübtedādur; ḫāṣṣu’l-ḫāṣṣı ᶜalem mecrāsına cārīdür. Bunlar zümre-i ᶜārifīndür ki bunlara sālik-i müntehī dirler. Zümre-i ḫāṣān bunlara naẓaran mübtedīlerdür. (...) **Ender-sırr**, «sırr u aḫfāda» yaᶜnī cenānī-i ḳulūb ve ḫafāyā-yı ṣudūrda dimekdür. Sırr, kesr-i sīn ile ᶜArabīdür. **Buved**, «ola» dimekdür. İmdi ḫāṣṣu’l-ḫāṣṣ olan vāṣıllaruñ من وصل الحق كل لسانه mażmūnınca lisān-ı maḳāl ve belki lisān-ı ḥālleri her ne ḳadar ḫamūş olsa, lisān-ı bālleri ẕikr-i İlāhī ile cūş u ḫurūşda olur dimişlerdür. Lisān-ı bālüñ, lisān-ı ḥālden bālāter idigi sābıḳda beyān olınmışidi.

﴿ هرکه ذاکر نیست او خاسر بود ﴾ Her kim ki o ẕākir degüldür, o ḫāsir ola. **Her ki ẕākir nīst**, «her kim ki ẕākir degüldür» dimekdür. ᶜAdem-i ẕikr, bi’l-külliyye terk veyā şarṭına ᶜadem-i mürāᶜātdan eᶜammdur. **O ḫāsir buved**, «o kimse sermāyeyi żāyiᶜ idici ve żarar görici ola» dimekdür. Pes bunda:

لاتكثروا الكلام بغير ذكرالله فان كثرة الكلام بغير ذكرالله تعتسى القلب ḥadīs̱-i şerīfi üzre ẕikru'llāhı tārik ve mā-lā-yaᶜnī ẕikrine mütedārik olan, ḳasāvet-i ḳalb [S337a] ḫasāretine dūçār olmaḳ āşkārdur. Nāẓım ẕikrüñ üç vech üzre oldıġın beyān ᶜaḳabinde şerā'iṭın ᶜıyāna şurūᶜ idüp buyurur:

﴿ ذكر بى تعظيم كفتن بدعتست ﴾ Taᶜẓīmsiz ẕikru'llāh söylemek bidᶜatdür. **Ẕikr-i bī-taᶜẓīm**, ḫużūᶜ u ḫuşūᶜsuz ve maᶜnā-yı esmāyı te'emmülsüz ve müsemmānuñ kemāl-i ḳudret ve celāl ü ᶜaẓametin mülāḥaẓasız, [Ü330a] ẕikr ṣūretinde hāy-hūy itmekden ᶜibāretdür. **Güften**, «söylemek»; **bidᶜatest**, «bidᶜatdür» dimekdür. Bidᶜat, kendüde vażᶜ-ı şerᶜī bulınmayan muḥdes̱e dirler. Lākin bidᶜatüñ ḥasene vü seyyi'esi vardur. Bundaki bidᶜat seyyi'edür ve her bidᶜat-i seyyi'e ḍalāletdür ve her bir ḍalālet nārdadur. Nitekim كل بدعة ضلالة و كل ضلالة فى النار ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānda bedīdārdur.

﴿ واندران يک شرط ديكر حرمتست ﴾ Ve anda yaᶜnī ẕikrde bir şarṭ-ı dīger ḥurmet ü taᶜẓīmdür. **Ḥurmet**, «iḥtirām u iᶜẓām» maᶜnāsınadur. İmdi Ḫudā-yı müteᶜāl ẕātında ve ṣıfātında vācibü't-taᶜẓīm olmaġın, ism-i şerīfin ẕikrde daḫı taᶜẓīm ü iḥtirām lāzımdur. (...) Pes ẕikru'llāh lisāna maḳṣūr olmaġın her bir ᶜużvuñ ẕikr-i maḫṣūṣı oldıġın beyān ḳaṣdıyle nāẓım eyidür:

﴿ هست مر هر عضو را ذكر دكر ﴾ Taḥḳīḳan her ᶜużv içün bir ẕikr-i dīger vardur. **Hest**, «vardur»; **mer**, «taḥḳīḳan»; **her ᶜużv-rā**, «her ᶜużv içün» dimekdür. ᶜUżv, ᶜArabīdür; cevāriḥuñ her birine şāmildür. Lākin nāẓımuñ murādı aᶜżā'-i sebᶜadur. Nitekim mıṣrāᶜ-ı [S337b] s̱ānīde taṣrīḥ eylemişdür. **Ẕikr-i diger**, «ẕikr-i āḫar» dimekdür. Diger lafẓı dīgerden muḫaffefdür.

﴿ هفت اعضا را ست ذكرى اى پسر ﴾ Yedi aᶜżā içün ᶜale'l-infirād ẕikr vardur iy oġul! **Heft aᶜżā-rā**, «yedi aᶜżā içün» dimekdür. Aᶜżā'-i sebᶜa beyān-ı ātī üzre ẕikr olınacaḳdur. Heft, yedi ᶜadedine dālldür; esmā'-i aᶜdāddandur. *Laṭīfe*: Ḳaçan heft lafẓı mükerrer istiᶜmāl olınup heft-heft dinse, āvāz-ı seg maᶜnāsına olur. Ve ḳaçan miyāneye der lafẓı tavassuṭ idüp heft-der-heft dinse, ārāyiş-i rūy-ı ᶜarūs olan zīnet-i sebᶜa murād olınur ki anlar; gözinde sürme, ḳaşında vesme, [Ü330b] yüzinde sepīd-āb, yañaġında gül-gūne, zülfinde ġāliye, ellerinde ḥınnā, ḳollarında bilezikdür. **st**, «est»den muḫaffef edāt-ı ḫaberdür; hest maᶜnāsına olmaḳ daḫı rūşendür. **Ẕikrī**, yā'-i vaḥdet ile ẕikr dimekdür. **İy püser**, «iy oġul».

﴿ يارئ هر عاجز آمد ذكر دست ﴾ Elüñ ẕikri her ᶜācize yardım eylemekdür. **Yārī**, āḫirindeki yā'-i maṣdariyye ile muᶜāvenet maᶜnāsınadur. Mā-baᶜdine iżāfet içün bir hemze getürilmişdür. **Her ᶜāciz**, «her bī-çāre» dimekdür. **Āmed**, «geldi»; **ẕikr-i dest**, iżafetle «elüñ ẕikri» dimekdür. Aᶜżā'-i sebᶜanuñ biri budur. Maᶜlūm ola ki yedüñ mā-ḫalaḳa lehi olan aᶜmāl-i ḥasene çoḳdur. Ve cümlesinden aᶜlāsı, muᶜāvenet-i bī-çāregāndur. Ve muᶜāvenet idenüñ ḥaḳḳında beşāret-i kes̱īre vardur. (...) İmdi iᶜānet-i ᶜācizān, sünen-i enbiyā'-i ᶜiẓām ve ṭarīḳ-ı evliyā'-i [S338a] kirāmdur.

﴿ ذكر پا خويشان زيارت كردنت ﴾ Ayaġuñ ẕikri aḳribāları ziyāret eylemekdür. **Ẕikr-i pā**, iżafetle «ayaġuñ ẕikri»; **ḫᵛīşān**, cemᶜdür; «ḫışımlar dimekdür; müfredi «ḫᵛīş»dur. **Ziyāret kerdenest**, «ziyāret eylemekdür» dimekdür. Maᶜlūm ola ki ayaġuñ mā-ḫalaḳa lehi olan aᶜmāl-i ḥasenenüñ aᶜlāsı ziyāret-i aḳribādur ve ziyāret ḫiẕmetinde bulınmaḳ ẕikr-i pādur. Ve ziyāret-i aḳribādan murād ṣıla-i raḥmdur. Ve ṣıla-i raḥm, īṣāl-i iḥsān eylemek ve isā'etle ḳaṭᶜ-ı raḥmdan dūr olmaḳdan ᶜibāretdür. Ve ṣılası

vācib olan raḥmuñ beyānında ᶜulemā'dan maḳāle-i kes̱īre vardur. (...[Ü331a]...) Ve daḫı muḥibb-i ṣādıḳı ziyāret bunda dāḫildür. Zīrā *mıṣrāᶜ*:

Muḥibb-i ṣādıḳı yegdür kişinüñ aḳribāsından

didikleri meşhūrdur. Ve ziyāret-i merdān ve ziyāret-i ᶜulemā'-i devrān ve sā'ir ziyāretgāh-ı ᶜālemiyān ḫiẕmetinde ayaġuñ ẕākir oldıġı ziyāret-i ḫᵛīşāna ḳıyāsen hem-çünāndur. (...[S338b]...)

﴿ ذكر چشم از خوف حق بكريستن ﴾ Gözüñ ẕikri Allāh ḳorḳusından aġlamaḳdur. **Ẕikr-i çeşm**, iżāfetle «gözüñ ẕikri» dimekdür. **Ez-ḫavf-ı Ḥaḳḳ**, aġlamaḳ maᶜnāsına olan **bügrīsten** lafẓına müteᶜllıḳdur. Ḫavf-ı Ḥaḳḳ, ḥażret-i Mevlānuñ celāl ü ᶜaẓametin ḫayāl ve ḥicābı ḫavfından girye eylemegi beyāna dālldür. Zīrā sā'ir aḥvālden ḫavf itmek ᶜābid ü zāhid kārıdur. Lākin ḥicāb-ı Mevlādan itmek, ᶜārif-i ḫāṣṣu'l-ḫāṣṣ kārıdur. Bu ḫavfdan nāşī aġlamaḳ gözüñ ẕikridür dimişlerdür. Bu vechile bükā raḥmetdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde vārid olmışdur. Ve ᶜuḳbāda ḫandān olayum diyen dünyāda giryān gerekdür. Nitekim *beyt*:

Āḫiret ister iseñ dünyede giryān ol kim
Ḫᵛābda aġlayan iy dil uyanup gülse gerek

dimişlerdür. Daḫı *naẓm*:

هيچ دانى كه وقت زادن تو
همه خندان شوند و تو كريان
جهد آن كن كه وقت مردن تو
همه كريان شوند و تو خندان

diyü buyurmışlardur. [Ü331b] Yaᶜnī sen dünyāya geldikde aġlar idüñ, ḫalḳ eṭrāfında gülerler idi. Pes saᶜy eyle ki öldigüñ vaḳtde ḫalḳ aġlayalar ve sen gülesin dimekdür. Bu maᶜnāyı ᶜArabīde naẓm idüp buyurmışlardur, *nazm*:

ولدتك امك باكيا مستصرخا
والناس حولك يضحكون سرورا
فاجهد لنفسك ان تكون اذا بكوا
فى يوم موتك ضاحكا مسرورا

Feᶜalā-hāẕā girye yirine ḫandeyi iᶜtiyād eylemek göz ẕikrinden maḥrūm idigi bundan maᶜlūmdur. Nitekim iᶜtiyād-ı ḫande bāᶜis̱-i imāte-i ḳalb oldıġın كثرة الضحك يميت القلب ḥadīs̱-i şerīfiyle is̱bāt idüp tercemesinde *terceme*.

Leb-küşāyān-ı farṭ-ı ḫande olan
Mürd-ṭabᶜān-ı cehldür eks̱er
Olma muᶜtād-ı ḫande-i ser-şār
Ki dil-i zindeñi imāte ider

diyü buyurmışlardur. İmdi gözüñ ẕikri ḫavf-ı Ḥaḳḳdan giryān olmaḳ ve daḫı āyāt-ı Ḥaḳḳa naẓar eylemekdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ باز در آيات او نكريستن ﴾ Girü Ḥaḳḳuñ āyātından naẓar eylemekdür. **Bāz**, bunda [S339a] «girü» dimekdür; yaᶜnī «yene»; **der-āyāt-ı o**, «onuñ āyātında» dimekdür. Āyāt, cemᶜ-i ᶜArabīdür; müfredi āyetdür. Āyet bunda «ᶜalāmet» maᶜnāsınadur ve «cemāᶜat» maᶜnāsına gelür. Nitekim āyet-i Ḳur’ān dimek; cemāᶜat-i ḥurūf ve ile’l-inḳıṭaᶜ kelām-ı muttaṣıl dimekdür. O lafẓı żamīrdür; Ḥaḳḳa rāciᶜdür. **Ni’grīsten**, kesr-i nūn ile maṣdardur; «naẓar itmek ve baḳmaḳ» maᶜnāsınadur. Bunda murād; naẓar-ı ᶜibret ile ᶜaẓamet ü celāl-i Ḥaḳḳı fikretdür. (...[Ü332a]...) Pes nāzımuñ gözi fikr üzerine taḳdīminde الذين يذكرون‌الله قياما و قعودا و على جنوبهم و يتفكرون فى خلق السماوات والارض āyet-i şerīfine riᶜāyet nüktesine işāret vardur. Ve daḫı ẕikr-i çeşmde, mıṣrāᶜ-ı evveli s̱ānī üzre taḳdīminde kişi gözini ṭıfl-ı hevā-perestāsā hevāya naẓardan keff ü iḫāfe ile evvelā giryān itmedikce āyāt-ı Ḥaḳḳa nigerān olmaz dimege işāret vardur. Ve fi’l-ḥaḳīḳa göz ālāt-ı muḥarrikedendür. Müştehāte [S339b] naẓar itdikce ḳalbi taḥrīk ider. Ḳalb daḫı şehveti taḥrīk idüp, ṣāḥibini dūçār-ı sihām-ı belā ider. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde النظر سهم مسموم من سهام ابليس vārid olmaġın tercemesinde:

Ru’yet-i zülf ü ḫāl ü nā-maḥrem
Dāne-i mekr ü dām-ı ᶜıṣyāndur
Her naẓar bir ḫadeng-i pür-semmdür
Belki zehr-ābedār-ı şeyṭāndur

diyü buyurmışlardur.

﴿ استماع قول حق دان ذكر كوش ﴾ Ḳulaġuñ ẕikri ḳavl-i Ḥaḳḳı istimāᶜ bil! **İstimāᶜ-ı ḳavl-i Ḥaḳḳ**, «ḳavl-i Ḥaḳḳı istimāᶜ» yāḫod Ḥaḳḳuñ kelāmını istimāᶜ dimekdür. **Dān**, emrdür «bil» dimekdür. **Ẕikr-i gūş**, «ḳulaġun ẕikri» dimekdür. Pes ḳavl-i Ḥaḳḳ, kelime-i tevḥīddür ve Ḥaḳḳuñ kelāmı mes̱elā: يا ايهاالذين آمنوا اذكروا الله ذكرا كثيرا āyet-i şerīfidür. İmdi bu kelimeyi istimāᶜ ve ḳabūl, ẕākirüñ ẕikrini ve meẕkūrun fikrini bilüp emre imtis̱āl eylemekdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ تا توانى روز شب در ذكر كوش ﴾ Mā-dām ki ḳādirsin gice vü gündüz ẕikre çalış. Yaᶜnī; ẕikri çoḳ eyle dimekdür. **Tā tüvānī**, «mā-dāmā ḳādirsin»; **rūz (u) şeb**, «gice-gündüz» dimekdür. Bundān murād; eks̱er-i evḳātda dimekdür. **Der-ẕikr**, «ẕikru’llāha»; **kūş**, żamm-ı kāf-ı ᶜArabī ile emrdür; «çalış» dimekdür.

﴿ اشتياق حق بود ذكر دلت ﴾ Ḳalbüñ ẕikri Ḥaḳḳa iştiyāḳdur. **İştiyāḳ-ı Ḥaḳḳ**, iżāfetle «ru’yet-i cemālu’llāha ārzūmendlik» maᶜnāsınadur. **Buved**, «ola» dimekdür; «est» maᶜnāsına olmaḳ daḫı mülāyimdür. **Ẕikr-i dilet**, tā’-i ḫiṭāb ile «ḳalbinüñ ẕikri» dimekdür. Pes ẕikr-i ḳalb, beyne’l-ᶜārifīn vicdāniyyātdandur. Şöyle ki; ravża-i fu’ād-ı ᶜāşıḳīnde maġrūs olan şecere-i maḥabbetdür ki perveriş-yāfte-i āb-ı maᶜrifet olmaġın, aṣlı bāṭın-ı sırrda s̱ābit ü ber-ḳarār ve ferᶜi semā’-i himmetde sāye-baḫş u mīvedār olmaġın تؤتى اكلها كل حين mıṣdāḳınca her bār andan mīve-çīn olan ṣādıḳlara ol s̱emere-i pür-şevḳ bir ẕevḳdur. Pes ol ẕevḳden, ᶜāşıḳ içün maᶜşūḳa iştiyāḳ-ı ḳalb ḥāṣıl olur. Zīrā maḥabbet elbettde iştiyāḳ(ı) mūris̱ olur. Ve buñuñ s̱emeresi ᶜāşıḳ-ı ṣādıḳ ḥaḳḳında ancaḳ ᶜuḳbāda ẓāhir olur. Zīrā idrāk-i bāṣıranuñ kemāli ᶜuḳbāya vābestedür. Ḳaldı ki Faḫr-i ᶜālem ṣalla’llāhu ᶜaleyhi ve sellemüñ leyle-i Miᶜrācda ru’yet-i

dīdār ile müşerref oldıġı bundan müsteṡnā ve ḫāṣṣa-i sulṭān-ı enbiyādur. Ve maᶜlūm ola ki umūr-ı İlāhiyyeye nihāyet yoḳdur. ᶜİbāddan rütbesine göre ẓuhūra gelen keşf, ol umūruñ baᶜżısıdur. Ve umūr-ı [Ü332b] İlāhiyye-i ġayr-ı mütenāhī bāḳī ḳalur. [S340a] Ḥattā inkişāf-ı nā-mütenāhī vü elṭāf-ı İlāhī, ṣayd mecrāsına cārīdür. Vaḳt olur ki cehd ḳalīl iken ṣayd keṡīr olur ve gāh cehd-i ṭavīlde ṣayd ḳalīl görinür. Zīrā iᶜtimād جذبة من جذبات الرحمن توازى عمل الثقلين üzre ceẕbeyedür. Ve ceẕbe-i meẕkūreye ictihād u iḫtiyār-ı ᶜabd girmez. Belki ᶜabd, cehd ü iḫtiyār ile cevāẕib olan mā-sivāyı sāḥa-i ḳalbden ḳalᶜ idüp terk-i mā-siva'llāh itmegile ol ceẕbeye taᶜarruż eylememek gerekdür. Nitekim ḥadīṡ-i şerīfde: ان الله فى ايام دهركم نفحات الا فتعرضوا لها vārid olmışdur. İmdi ᶜārif olan ol umūr-ı İlāhiyyeyi rütbesine göre maᶜrifete teşevvuḳ olur. Ve şevḳ ile olan keşfüñ māverāsına müşteġıl olıncaya dek ᶜömr vefā itmeyüp ol şevḳ ile ᶜāzim-i dāru'l-ḳarār olur ve şevḳ ile liḳāyı bulur dimişlerdür. (...) İmdi bu vechile ẕikr-i ḳalb olan şevḳ-ı İlāhiyye-i leẕīẕeyi taḥṣīle cidd ü cehd lāzımdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ كوش تا اين ذكر كردد حاصلت ﴾ Çalış ki bu ẕikr [S340b] saña ḥāṣıl ola. **Kūş**, żamm-ı kāf-ı ᶜArabī ile emrdür; «çalış» dimekdür. Çalışmaḳ, eẕkār u ṭāᶜat-i bisyār ve ḫavf-ı Perverdgārdan ᶜibāretdür. **Tā**, «tā ki»; **īn ẕikr**, «bu ẕikr» dimekdür. İşāret ḳalb ile olan şevḳ ẕikri içündür. Ḳaldı ki ẕikru'llāhdan leẕẕet ü ḥalāvet bulmaḳ, terk-i ᶜıṣyān-ı cehālet-nişāna vābeste oldıġın taṣrīḥ içün nāẓım eyidür:

[Ü333a] ﴿ آنكه از جهلست دائم در كناه ﴾ Ol kimse ki cehlden nāşī dā'imā günāhdadur. **Est** kelimesi, edāt-ı ḫaberdür ve günāh lafẓınuñ āḫirine mebūṭdur. Pes hemīşe günāha cesāret cehāletden nāşīdür. Yoḳsa ᶜārif ü kāmil kārı degüldür dimege bunda işāret vardur. Ve hem-vāre maᶜṣıyyetüñ ḫasāreti, ẕikru'llāhdan ḥalāvet bulmamaḳdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ كى حلاوت يابد از ذكر اله ﴾ Ol kimse ẕikr-i Mevlādan ḳaçan leẕẕet bulur? Yaᶜnī; bulamaz dimekdür. Pes günāh-ı dā'imī leẕẕet-i ẕikru'llāha māniᶜdür. Ẕikrden ḥalāvet-yāb olmayanuñ ᶜalāmeti hem-vāre maᶜṣıyete cesāretidür. Ve bunuñ beyānı şöyledür ki; ẕikru'llāha maḥabbet Allāhdan nāşī olur. Ve maḥabbet ise maᶜrifetden ḥāṣıldur. İmdi maḥabbet daᶜvāsında olan, maḥbūbınuñ emrini ṭutup nehyinden ḳaçmaludur; tā ki daᶜvāsında ṣādıḳ ola. (...[S341a]...)

﴿ خواندن قران بود ذكر لسان ﴾ Lisān ẕikri Ḳur'ān oḳumaḳ ola. **Ḫᵛānden-i Ḳur'ān**, iżāfetle «Ḳur'ān oḳumaḳ» dimekdür. Ḳur'ān, ᶜArabīde cemᶜ itmek ve Ḳur'ān maᶜnāsınadur. Bundan murād ṣuver-i Ḳur'āndur ki aña Fārisīde «şemᶜ-i İlāhī» dirler. [Ü334b] **Buved**, «ola»; **ẕikr-i lisān**, «dilüñ ẕikri» dimekdür. Pes nāẓımuñ ḫᵛānden-i Ḳur'ān didigi, Ḳur'ānı taᶜlīm ü teᶜallümden eᶜammdur. Ve böyle olan ādemüñ ḫayrlu oldıġı işbu ḥadīṡ-i Faḫr-i ekrem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem ile ṡābit (ü) müṡellemdür: عن عثمان رضى الله عنه قال رسول الله خيركم من تعلم القرانو علمه (...) Maᶜlūm ola ki ᶜābidüñ veẓā'if-i evḳātı dörtdür. Anlar; duᶜā ve ẕikr ve ḳırā'et ve fikrdür. Pes nāẓımuñ ḳırā'et-i Ḳur'ān, ẕikr-i lisāndur didigi bu veẓā'ifüñ cümlesini cāmiᶜdür. Zīrā Ḳur'ānda bu veẓā'if-i erbaᶜa mevcūddur. Pes ḳırā'et-i Ḳur'ānda olan feżā'il edille-i semᶜiyye ile ṡābitdür. Ancaḳ tilāvet iden kimesneye, ṭahāret-i kāmile ile ḳıbleye istiḳbāl ve dizi üzre ādāb ile ḳuᶜūd idüp, ḥīn-i tilāvetde maᶜnāların tedebbür eylemek şerā'iṭdendür. Lākin ḳırā'etüñ miḳdārı herkesüñ iḳtidārına göredür. (...[S341b, Ü334a]...)

[S342a] ﴿ هركرا اين نيست هست از مفلسان ﴾ Her kimse içün bu yoḳdur; s̱evābdan müflis olanlardandur. **Her ki-rā**, «her kimse içün ki»; **īn** ile işāret, ẕikr-i lisān olan ḳırā'et-i Ḳur'ānadur. **Nīst**, «yokdur»; **hest ez müflisān**, «müflislerdendür» dimekdür. Bunda hest, edāt-ı ḫaber olan «est» maᶜnāsınadur. Müflisān, cemᶜ-i Fārisīdür; müfredi müflisdür. Müflis, müdbir veznindedür; [Ü334b] fülsden me'ḫūẕ olan iflāsdan aḫẕ olınmışdur. Żamm-ı fā' ile füls, «pul» maᶜnāsınadur. Cemᶜ-i ḳılleti; eflüs ve cemᶜ-i kes̱reti; fülūs gelür. Pes müflis-i dünyā maᶜlūmdur. Ammā müflis-i āḫiret s̱evābdan berī olandur. Nāẓımuñ kelāmı müflis-i āḫireti beyāndur. Ve baᶜżı nüsḫada «her ki-rā īn hest hest ez mü'minān» vaḳıᶜdur. Maᶜnāsı; her kimüñ içün ki ẕikr-i lisān olan ḳırā'et-i Ḳur'ān vardur; ol kimse mü'minlerdendür. Yaᶜnī; kemāl-i īmān ṣāḥiblerindendür dimekdür. (...) Pes aᶜżā'-i sebᶜanuñ bu vechile eẕkārına muvaffaḳ olmaḳ, maḥż-ı niᶜmet-i Mevlā olmağın tezāyüd-i itmām-ı niᶜmet-i meẕkūr içün lisānı şükr-i ẕikr ile ẕākir itmek daḫı ẕikr-i lisāndan maᶜdūddur dimegi işāret içün nāẓım eyidür:

﴿ شكر نعمتهاى حق ميكو مدام ﴾ Haḳḳuñ niᶜmetlerinüñ şükrini dā'im söyle. Pes bunda و ان تعدوا نعمة الله لا تحصوها āyet-i şerīfine binā'en envāᶜ-ı niᶜmet-i Mevlā lā-yüᶜadd ve lā-yuḥṣā idigine īmā içün nāẓım niᶜmeti, ṣīġa-i cemᶜ ile getürmişdür. **Müdām**, bunda «devām» maᶜnāsınadur. Baᶜżı maḥallde «şarāb» maᶜnāsına gelür, müdāme gibi.

﴿ تا كند حق بر تو نعمت را تمام ﴾ Tā ki Ḥaḳḳ teᶜālā üzeriñe niᶜmeti tamām eyleye. Yaᶜnī; [S342b] şükr, bāᶜis̱-i tezā'üd-i niᶜmet olmağın şükrüñ sebebiyle tezā'üd-i niᶜmete maẓhar olasın dimekdür. Maᶜlūm ola ki her maṭlūba niᶜmet dirler. Lākin niᶜmetüñ ḥaḳīḳīsi niᶜmet-i āḫiretdür ki kendüsi dā'im ve sürūrı bāḳīdür. Sā'irlere niᶜmet dindigi mecāzdur. (...[Ü335a]...) İmdi nāẓımuñ niᶜmetden murādı; dāreynde ᶜaḳlen ve ṭıbben ve ṭabᶜan ve şerᶜan nāfiᶜ olan niᶜmetdür. Ve bu vechile olan niᶜmetüñ ġāyeti saᶜādetdür. Pes şākirüñ şükri, bāᶜis̱-i füzūn-ı saᶜādet olur dimekdür. Ve şükr ile ḥamd muḳārin olmaḳ gerekdür. Anuñçün nāẓım eyidür:

﴿ حمد حق را بر زبان بسيار دار ﴾ Ḥaḳḳ teᶜālānuñ ḥamdini lisān üzre çoḳ tut. Yaᶜnī; eks̱er-i evḳātda ḥāmid ol dimekdür. (...[S343a]...)

﴿ تا شوى از نار حرمان رستكار ﴾ Tā ki maḥrūmluḳ nārından ḫalāṣ olasın. **Nār-ı ḥırmān**, «maḥrūmluḳ āteşi» dimekdür. Bundan murād; terk-i ḥamd, s̱evāb-ı āḫiretden ḥırmāne bādī veyāḫod nār-ı ḳaṭīᶜa didikleri üzre seyr-i dīdār-ı Perverdgārdan ḥırmāne bāᶜis̱dür dimege işāretdür. **Restgār**, «ḫalāṣ-yāfte ve nīkūkār» maᶜnālarınadur. Bunda murād; «ḫalāṣ olıcı» dimekdür. İmdi:

﴿ لب مجنبان جز بذكر كردكار ﴾ Ḫudānuñ ẕikrinden ġayra ṭudaḳ oynatma. **Leb**, «ṭudaḳ»; **me-cünbān**, «depretme» dimekdür; nehy-i ḥāżırdur. **Cüz be-ẕikr-i Kirdgār**, «Ḫudānuñ ẕikrinden ġayrıya» dimekdür. Kirdgār, fāᶜil-i muṭlaḳ maᶜnāsınadur; ism-i Ḫudādur.

﴿ زانكه پاكانرا همين بود است كار ﴾ Andan ötüri ki pāklerüñ ᶜameli buncılayın olmışdur. **Z'ān ki**, ᶜilletdür; **pākān**, cemᶜdür ve «pākler» maᶜnāsınadur. Bundan murād; murādān-ı Ḫudā olan pākīze-sīret evliyādur. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Hemīn**, bunda «buncılayın» dimekdür. Gāhī «ancaḳ» maᶜnāsına olur. **Būdest**, «būde est»den muḫaffefdür; «olmışdur» dimekdür. **Kār**, «ᶜamel» maᶜnāsınadur. Ḫulāṣa-i kelām;

her bār ẕikr-i Mevlāya ibtidār evliyālar kārıdur ve ẕākirüñ dā'ire-i devletleri ḥaḳḳında niçe medāyıḥ cārīdür. (...[S343b]...)

Der-Beyān-ı Düşmen Dāşten ü Vām Kerden

﴾ آدمی را چار چیز آرد شکست ﴿ İnsāna dört nesne şikestelik getürür. **Ādemī-rā**, «benī-Ādeme» dimekdür. [Ü336a] **Çār çīz**, «dört nesne» dimekdür. Meẕkūr olacaḳ nesneleri nāẓım icmālen beyt-i ātīde beyān idecekdür ki anlar tafṣīl olınur. **Āred**, «getürür»; **şikest**, maᶜnāda maṣdar olmaġıla bunda şikesten gibi «ṣınıḳlıḳ» maᶜnāsınadur.

﴾ با تو کویم کوش دار ای حق پرست ﴿ İy Haḳḳ-perest olan kimse! Saña diyeyüm, ḳulaḳ ṭut! **Haḳḳ-perest**, terkīb-i tavṣīfīdür; «Ḥaḳḳa ṭapıcı» dimekdür. Murād; Ḥaḳḳı ḳabūl idici ve ḫiẕmet-i Haḳḳda bulınıcı dimekdür. Pes ol dört nesne bunlardur ki ẕikr olınur:

﴾ دشمن بسیار و وام بیشمار ﴿

﴾ شغل بیحد و عیال با قطار ﴿ ᶜAdū-yı kes̱īr ve deyn-i bī-ᶜaded ü şuġl-i bī-ḥadd ü ᶜıyāl-i kes̱īrdür. Bu kelām çār çīzi icmālen mübeyyindür. Nāẓım her birini tafṣīl idecekdür. Ancaḳ tafṣīlde li-nüktetin bu tertībi taġyīr ile beyānda taḳdīm ü te'ḫīr buyuracaḳdur. **Düşmen-i bisyār**, mübtedā'-i maḥẕūfuñ ḫaberidür. Taḳdīr-i kelām «yekī düşmen-i bisyārest» dimekdür. Maᶜnāsı «ᶜadū-yı kes̱īr»dür. **U(ve) vām-ı bī-şumār**, mā-ḳabline maᶜṭūfdur; eşyā'-i erbaᶜanuñ biri daḫı «deyn-i kes̱īr»dür dimekdür. Vām, Fārisīdür; «borç» maᶜnāsınadur. [S344a] Bī-şumār, maᶜnāda «bī-ᶜaded» dimekdür. **Şuġl-i bī-ḥadd**, «ḥaddsiz şuġl» dimekdür; biri daḫı budur. **ᶜIyāl-i bā-ḳıṭār**, mā-ḳabline maᶜṭūfdur; maᶜnāsı «ᶜıyāl-i kes̱īr» dimekdür. ᶜIyāl, kesr-i ᶜayn ile cemᶜdür; ᶜArabīdür; müfredi fetḥ-i ᶜayn ve kesr-i yā'-i müşeddede ile «ᶜayyil»dür. Maᶜnāsı «nafaḳası lāzım olan kimesneler»dür. Fārisīde daḫı müstaᶜmeldür. Bā, muṣāḥabet içündür. Ḳıṭār, ᶜArabīde kesr-i ḳāf ile deve ḳaṭārına dirler. Ammā Fārisīde eᶜammdur. Şöyle ki; altı mehār deveye ve beş re's ḳaṭıra ḳaṭār dinmek muᶜtāddur. Mehār, deve yularına ve sā'ir ḥayvān yularına dirler. Māhār mis̱lühūdur. Lākin küttāb ıṣṭılāḥında bir deveye, «bir mehār» dirler. Pes ᶜıyāl-i bā-ḳaṭār dimek; ᶜıyāl-i kes̱īr dimekden kināyedür. Pes nāẓım tafṣīle şurūᶜ idüp buyurur:

﴾ وای مسکینی که غرق وام شد ﴿ Vāy miskīn ki müstaġraḳ-ı deyn oldı. **Vāy**, Fārisīde ḥayf maḥallinde istiᶜmāl olınur; vāḫ ve vāh gibi. **Miskīnī**, āḫirindeki yā'-i vaḥdet ile «bir miskīn» dimekdür. Luġatde «faḳīr» dimekdür. Ammā ᶜinde'l-fuḳahā miskīn; hīç bir nesnesi olmayandur. Pes āyet-i sefīne tercemendür, ke-ẕā fī-Dürri'l-Münteḳā Şerḥu'l-Mülteḳā. Faḳīr, niṣābdan dūr olan mālike dirler. **Ki** lafẓı, rābıṭadur. **Ġarḳ-ı vām şod**, «ġarīḳ-ı baḥr-i deyn» oldı dimekdür. Murād; ziyāde borçlandı dimekden kināyedür.

﴾ هر دمی از غصه خون آشام شد ﴿ Her demde ġuṣṣadan ḳan içici oldı. **Her demī**, bunda ẓarfiyyet melḥūẓdur. Maᶜnā; «her bir nefesde» dimekdür. **Ez-ġuṣṣa**, «ḳayġudan» dimekdür. Ġuṣṣa, ᶜArabīdür; żamm-ı ġayn-ı muᶜceme ile «ḳayġu vü elem» [Ü336b] maᶜnāsınadur. Ve diken maᶜnāsına gelür. Nitekim و طعاما ذا غصة āyet-i şerīfini «ẕā-şevk» ile tefsīr itmişlerdür. **Ḫūn-āşām**, terkīb-i tavṣīfīdür; «ḳan yudıcı» dimekdür. Bu maᶜnā, mezīd-i zaḥmetden kināye oldıġı meşhūrdur. **Şod**, «oldı»

dimekdür. Pes medyūn-ı müstaġraḳda bu maᶜnānuñ vücūdı ẓāhirdür. Hattā Ravżatü’l-ᶜUlemāda dinmişdür ki: Ġumūm-ı dünyā dört nesneden ᶜibāretdür. Evvelkisi, ḳız evlād ṣāḥibi olmaḳdur; ne ḳadar bir dāne de olur ise. İkincisi, deyndür; ne ḳadar bir dirhem de olur ise. Üçüncisi, ġurbetdür; ne ḳadar bir gün daḫı olur ise. Dördincisi, su’āldür; ne ḳadar bir ḥabbe daḫı olur ise, intihā. İmdi elden gelince deynden ḥaẕer itmek ḫoşterdür. Zīrā ḥadīs̱-i şerīfde الدين شين vārid olmışdur. Tercemesi budur ki ẕikr olınur, *naẓm*;

Pençe-i [S344b] saḫt-gīr-i deyne esīr

Olma var ise dīnde temkīnüñ

Ṣaḳın evsāḫ-ı deynden zinhār

Lekedār itme cāme-i dīnüñ

Ve daḫı Ẕü’n-nūn-ı Mıṣrī eyidür: Bir rāhibden naṣīḥat istedigümde eyitdi kim *pend*: سيح فى العرض و اذكر العرض و اد الفرض ولا تطلب من الناس الصلة و القرض Yaᶜnī; ᶜālemde seyāḥat eyle ve yevm-i āḫireti yād eyle ve farż edā eyle ve nāsdan iḥsān u ḳarż ṭalebinde olma. Ve nitekim şāᶜir eyidür:

Bu iki pendümi her kim ki benüm ṭutmaz ise

Bil ki eyyām-ı ḥayātı dükeli şerrde geçe

Duḫter ḳıṣır ise baḳmaya ᶜavret yüzine

Borç idinmeye eger vaᶜdesi maḥşerde geçe

Yaᶜnī; vaᶜdesi, vaᶜde-i ḳıyāmet daḫı olur ise borçluluġuñ encāmı nedāmetdür. Hattā medyūnen fevt olan meyyitüñ, ḳażā’-i deyni vaḳtine degin ḳabrde giriftār-ı ḳayd olacaġı Faḫr-i ᶜālem ṣalla’llāhu ᶜaleyhi ve sellemüñ صاحب الدين مغلول فى قبره الى قضاء دينه ḥadīs̱-i şerīfiyle s̱abitdür. (...)

﴾ هركرا بسيار باشد دشمنش ﴿ Her kim ki anuñ ᶜadūsı kes̱īr ola.

﴾ خيره كردد هر دو چشم روشنش ﴿ Anuñ her bir münevver gözi ṭonuḳ ve ḳarañu ola. **Ḫīre**, Fārisīdür; yedi maᶜnāya gelür. Evvel, ḳarañu ve ṭonuḳ; s̱ānī, lecūc; s̱ālis̱, müteḥayyir; rābiᶜ, herze ve bī-sebeb; ḫāmis, taᶜaccüb ve ziyāde şūḫ dīde; sādis, fā’idesiz; sābiᶜ, aᶜżānuñ uyuşuḳluġı maᶜnālarınadur. Kötü fikrliye, ḫīre-re’y ve başı dönmiş şaşġun ādeme, ḫīre-ser didikleri bundandur. [Ü337a] Pes bu maḳāmda maᶜnā-yı mülāyim ẓāhirdür. **Rūşen**, «münevver» maᶜnāsınadur. Pes kes̱īru’l-aᶜdā olan kimesnenüñ dü-çeşm-i pür-żıyāsınuñ ḫīrever olması, düşmān yüzine naẓar bāᶜis̱-i sebeb-i noḳṣān-ı nūr-ı baṣar oldıġından yāḫod iṣābet-i ḥuzn ü kederden nāşī bükā vü żarardan żaᶜīf-i baṣar bulındıġındandur. İmdi bunuñ muḳābili üzre dostı kes̱īr olanuñ baṣarına, tezāyüd-i nūr-ı vaḳār ile münevverlik gelmek eẓherdür. Nitekim Kelīm:

نهال دوستى بنشان كه كام دل بيار آيد

درخت دشمنى بر كن كه رنج بيشمارآيد

[S345a] diyü buyurmışdur. Yaᶜnī dostluḳ nihālini dik ki ol nihāl, kām-ı dili ḥāṣıl ider. Düşmānlıḳ diraḫtını ḳopar ki ol renc-i bī-şumār getürür dimekdür. Ve düşmānun gözini kör idüp üzerinden mażarratını defᶜde tevāżuᶜı ilāc bulmışlardur. Nitekim Ṣā’ib eyidür, *beyt*:

خاک باشد از مصافم چشم دشمنرا نصيب

کرده‌ام تا خاکساری را حصار خویشتن

Yaᶜnī; benümle cengde düşmānuñ naṣīb-i çeşmi ḫāk oldı; tā ḫāksārlıġı kendüme ḥiṣār idelden berü dimekdür. Ḫāksārlıḳ, tevāżuᶜ maᶜnāsınadur.

﴿ هرکرا اشغال بسیارش بود ﴾ Her kim ki anuñ işġāli çoḳ ola. **Bisyār** lafẓınuñ āḫirinde olan şīn, żamīrdür. **Her ki** lafẓınuñ medlūline rāciᶜdür ve maᶜnāda **işġāl** lafẓınuñ āḫirine merbūṭdur. Taᶜbīrde; işġāleş, «anuñ işġāli» dimekdür. Bisyār, «çoḳ» dimekdür.

﴿ هرکرا اشغال بسیارش بود ﴾ Zamānede anuñ kārı işi zārlıḳ ola. **Zārī**, «iñlemek» maᶜnāsına ola. Āḫirindeki yā maṣdariyyedür. Pes dünyāya dil-beste olan kes̱īru'l-işġālüñ zār u dil-ḫaste olması vāreste-i ḳayd u beyāndur. Ḳaldı ki giriftār-ı ḳayd-ı kes̱ret-i ᶜıyāl olmaḳ, ᶜadū ve deyn ve işġālüñ her birlerini cāmiᶜ oldıġı nüktesin işᶜār içün nāẓım kes̱ret-i ᶜıyālüñ żararını tafṣīlde sükūt eylemişdür. Evvelen, evlād u ᶜıyālüñ ṣāḥibine ᶜadāvetleri ẓāhir ve bī-gāneden düşmāna ḥācet ḳoymadıḳları bāhirdür. Ve keyfe lā ki nāẓımuñ icmālde anları ḳaṭār lafẓıyle beyānı, anlar çār-pā-mis̱āldür dimekdür. Şöyle ki; ṣāḥībini eks̱er deve tepmesi ve ḳaṭır çiftesiyle müte'ez̠z̠ī iderler. Ve ṣūretde dost, ḥaḳīḳatde düşmānlıḳları ḥasebiyle ḳoyun başlu ḳurdlardur. Ve ḳaydlarına giriftār olan, āḫir-i ᶜömre dek maḥbūs ve ümīd-i ḫalāṣdan me'yūsdur. S̱āniyen, ṣāḥibinüñ faḳr u fāḳası maᶜlūmları iken teklīf-i mā-lā-yuṭāḳların istiḥṣāl, ṣāḥibini medyūn-ı müstaġraḳ eylemek ẓāhirü'l-ḥāldür. Binā'en ᶜalā-ẕālik ẓurefādan birisi buyurmışdur, *naẓm*:

و الله سئمت من البيت

ليت اراه خاليا ليت

فى كل يوم [Ü337b] الف تصديعة

و اخرها قارورة الزيت

S̱ālis̱en, ṣāḥiblerinüñ her ne ḳadar ruṭūbet-i ḥāli olsa teklīflerin yirine getürmekde ol ḳadar [S345b] işġāl-i kes̱īreye dūçār olımaḳ āşkārdur ve dürlü dürlü zaḥmetleri erbābına bedīdārdur. İmdi saᶜādet-i dāreyn mücerredlikdedür. Hīç olmazsa rāḥat-ı cüz'ī, ḳıllet-i ᶜıyāldedür. Nitekim قلة العيال احد اليسارين ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānda dālldür.

Der-Ṣıfat-ı Zenān u Ṣıbyān Mī-Gūyed

﴿ چار چیزست از خطاها ای پسر ﴾ İy oġul dört nesne ḫaṭālardandur. **Çār çīz**, mübtedādur; **est** kelimesi **ez-ḫaṭāhā** kelimesinüñ āḫirine merbūṭdur. Ḫaṭāhā, cemᶜdür; müfredi «ḫaṭā»dur. Ḫaṭā, bunda «yañlış» maᶜnāsınadur ve bir şehrüñ adıdur. İbrīşim ve misk ve kāfūruñ aᶜlāsı andan olur. Ol şehre Fārisīde cīm ile «Cevcev» daḫı dirler.

﴿ کوش دارش با تو کویم سربسر ﴾ Ḳulaḳ ṭut; saña başdan başa söyleyem. Yāḫod anı saña söyleyem dimekdür. Zīrā **gūş dār** kelimesinüñ āḫirinde olan şīn-ı żamīr be-her-ḥāl çār çīze rāciᶜdür. Lākin dār lafẓına mefᶜūl olmaḳ yāḫod **gūyem** lafẓınuñ mefᶜūli olmaḳ muḥtemeldür.

﴿ اول از زن داشتن چشم وفا ﴾ Evvelā nisā ṭā’ifesinden vefā ümīdin ṭutmaḳdur. **Çeşm**, bunda «ümīd» maᶜnāsınadur; vefāya mużāfdur. **Vefā**, «sözi ve ᶜahdi yirine getürmege» dirler. Ṭā’ife-i nisāda ise vefānuñ nā-dīde idigi işbu naẓm-ı pesendīdenüñ mażmūn-ı nā-şinīdesinden hüveydādur, *naẓm*:

در دیدهٔ مور مسکن مار که دید

در کردن اهل خرقه زنار که دید

ای بی خبر از اسب و زن وفا طلبی

اسب و زن و شمشیر وفادار که دید

maᶜnā-yı ḳıṭᶜa ẓāhirdür. Pes ᶜavretden vefā me’mūl itmek, kār-dān u ḫıredmendān kārı degüldür. Belki المومن عز کریم mıṣdāḳınca tīz aldanan sāde-dilān kārıdur dimegi işᶜār içün nāẓım eyidür:

﴿ ساده دل را بس خطا باشد خطا ﴾ Ṣāf-derūn u bön olan kimseye çoḳ ḫaṭā ola. Ḫaṭā’-i s̱ānī, te’kīd lafẓı olmaġıla maᶜnā; ḫaṭā üzre ḫaṭā ola dimekdür. **Sāde-dil**, «bön» maᶜnāsınadur ki beyne’n-nās aña ṣāf-derūn taᶜbīr iderler. Sāde-levḥ mis̱lühūdur. **Rā**, edāt-ı mefᶜūldür. **Bes**, fetḥ-i bā’-i muvaḥḥide ile «ḫayli» dimekdür. Maᶜlūm ola ki nisādan vefā [Ü338a] me’mūli, zehrden şifā me’mūline beñzer dimişlerdür. Ve daḫı Müs̱elles̱ātda nisāyı bī-vefālar cerīdesinüñ ḫātimesi [S346a] ḳılup:

ثلثه لیس لها الوفاء

السیف و الفرس و النساء

buyurmışladur. Şöyle ki; seyf ve feres ve nisādan her biri dost u düşmān dimeyüp her birlerinüñ ḥācetlerin ḳażā iderler. Ḥattā nisānuñ ᶜadem-i vefāsı, ḥīle vü nifāḳ ile tīz elden girye-i ṣūrīlerinden hüveydādur. Pes anlara iᶜtimād cā’iz degüldür. Nitekim Nābī:

Sirişk-i çeşmine ehl-i nifāḳuñ iᶜtimād itme

Esāsında binānuñ reşḥ-i āb olsa metīn olmaz

dinmişdür. Ve eslāfda olan ḥāl-i ᶜibret-me’āllerin beyānda Firdevsī buyurmışdur ki *ḳıṭᶜa*:

آدم ببهشت یافت حرمان از زن

یوسف ببلای چاه زندان از زن

صد ملک سلیمان شده ویران از زن

سیمرغ بکوه قاف پنهان از زن

intihā. Ammā çār çīzüñ ikincisi budur ki ẕikr olınur.

﴿ ایمنی از بد خطای دیکرست ﴾ Yaramaz kimseden emīn olmaḳ ḫaṭā-yı dīgerdür. **Īmenī**, yā’-i maṣdariyye ile «emniyyet ve fāriġu’l-bāl ve āsūdelik» maᶜnāsınadur. İmdi yaramaz kimesneden dūr olmaḳ lāzımdur. Ḥattā anlardan baᶜīdiyyet mücerred żararlarından selāmet içündür. Zīrā bedān u nā-dān ile muḳārenet, seng ile sebūnuñ ṣoḥbetlerine beñzer dimişlerdür. Nitekim şāᶜiruñ *beyt*:

مجوی صحبت دونان کزو همی ترسم

که همچو صحبت سنک و سبو شود ناکاه

didikleri bu beyāna dālldür. Pes çār çīzüñ üçüncisi budur ki ẕikr olınur.

﴿ صحبت صبيان ازينها بدترست ﴾ Ṣabīlerüñ ṣoḥbeti bunlardan ziyāde kötüdür. **Ṣoḥbet**, «mücālese ve dostluḳ ve cimāᶜ» maᶜnālarına gelür; mā-baᶜdine mużāfdur. **Ṣıbyān**, ṣabīnüñ cemᶜidür; maᶜnāsı maᶜrūfdur. Lākin bunda sāde-rūyān murād olınmaḳ rūşendür. **Eẓ'īnhā**, «bunlardan» dimekdür. Yaᶜnī; zenden vefā-ḫᵛāh ve yaramazdan emīn olmaḳdan dimekdür. Īnhā, ism-i işāretdür; cemīᶜdür. Tes̱niye maḳāmında daḫı bu ṣīġa müstaᶜmeldür. **Bedterest**, «kötürek yaᶜnī ziyāde beddür» dimekdür. Pes sāde-rūyān ile evvelen bilā-ġarażmücālese ithāma bāᶜis̱dür. Pes cāy-ı töhmetden ḥaẕer lāzımdur. Nitekim اتقوا مواضع التهم ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānda şāhiddür. Ve mücāleseleri sebeb-i cünbiş-i şehevātdur. Anunçün ḥālet-i meşylerinde anlara pey-revlikden [Ü338b] nehy vārid olmışdur. Nitekim ḥażret-i Dāvūd ᶜaleyhi's-selāmuñ: امش خلف الاسد و الاسود ولا تمش خلف المرأة والامرد kelām-ı şerīfi bu maᶜnāya güvāhdur. S̱āniyen, ṣoḥbetüñ dostluḳ maᶜnāsınca sāde-rūyān ile ṣoḥbet [S346b] hemīşe mücālese-i bī-ġarażdan ḫaṭādur. Zīrā be-her-ḥāl naẓar vebāli der-kārdur. Zīrā naẓar-ı şehvet-es̱er, sihām-ı iblīsden bir sehm-i mesmūmdur. Ve kākül ü ḫāl-i ḥūbānuñ dāne-i mekr ü dām-ı şeyṭān idigi maᶜlūmdur. Pes baᶜżı ẓurefānuñ *beyt*:

نصيب الفتى فى الروض شتم و نظرة

وما الرعى الا فى طباع البهائم

didigi naẓar vebālini defᶜ idemez. Zīrā naẓar, mezālıḳ-ı aḳdāma bāᶜis̱ bir maᶜnādur. Ve naẓẓāre-i sīmīn-bedenānda, dūçār-ı zelaḳ-ı ḳadem olan, ḳıyāmete degin kendü kendüyi ṭutmaġa ḳādir olamaz dimişlerdür. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

تا قيامت نتوانست كرفتن خودرا

هركه لغزيد ز نظارهٔ سيمين بدنان

beyt-i nezāket-ᶜunvānı bu beyānda vāfīdür. Ve anlara bilā-ġarażdil-bend olmaḳ, kişinüñ inḥıṭāṭ-ı ḳudretine bāᶜis̱ oldıġı Ḫᵛāce Saᶜdīnüñ:

چو خواهى كه قدرت بماند بلند

دل اى خواجه در ساده رويان مبند

beyt-i pendinden nümāyāndur. Ve naẓar-ı ḫūbān, bāᶜis̱-i ᶜamel-i ᶜıṣyān oldıġından Fużūlī:

İy göz ol nergis-i ḫūn-ḫᵛāra nigāh itme daḫı

Özüñi ᶜāṣī-i dergāh-ı İlāh itme daḫı

diyü buyurmışdur. Ve bundan mā-ᶜadā ᶜışḳ ᶜalāḳasıyle āteşe düşmek ḥāli olaġandur. Anuñçün şāᶜir *beyt*:

ᶜĀḳıl geçinen ᶜışḳ-ı cüvanāna düşer mi?

Göz göre varup āteş-i sūzāna düşer mi?

diyü buyurmışdur. Ḳaldı ki; o ḥāle varınca ben gözümi ġamż ile menᶜ iderüm dimek ile cevāb-sāz olanlara *beyt*:

محجوب را ز صحبت جانان چه فائده

پوشيده چشم را ز كلستان چه فائده

diyü muḳābele eylemişlerdür. Ve ṣoḥbet eyledigüñ sāde-rūnuñ ṣūret-i ḥāli her ne ḳadar ālūde-i şerm ü ḥayā olsa, yene murġ-ı dil-i ᶜāşıḳānı ṣayd u giriftār-ı ḳayd eylemek der-kārdur dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

ز چشم شرمکین دلبران ایمن مشو صائب

که شاهین چشم خونخواری کند در چشم پوشیدن

beyt-i laṭīfi bu maᶜnāya şāhiddür. Pes ṣoḥbetüñ maᶜnā-yı s̱ālis̱i üzre, anlar ile kār-ı mekrūh sevdāsında olmaḳ, bāᶜis̱-i rusvā-yı ᶜālem idigi āşkārdur. Nitekim İbnü Kemāl buyurmışdur:

İsm-i dil-ber ᶜaceb ṭılısm oldı
Anda meyl ehli iki ḳısm oldı
Kimi dāl ile lāmını gözler
Kimi bā ile rāsını özler
Kim ki ḳaldurdı aradan lāmı
Ehl-i [S347a] ᶜışḳ içre olmadı nāmı

intihā. Çār çīzüñ dördincisi budur ki z̠ikr olınur:

﴿ کام نفس بد بر آوردن خطاست ﴾ Yaramaz nefsüñ murādını ḥāṣıl eylemek ḫaṭādur.

﴿ زانکه دشمنرا بپر(ور)دن خطاست ﴾ Zīrā ki düşmeni beslemek ḫaṭādur. Pes nefsüñ ne gūne düşman idigi beyān-ı sābıḳdan nümāyān ve düşmānı beslemek besleyene belā oldıġı müstaġnin ᶜani'l-beyāndur.

[Ü339a] **Der-Beyān-ı Ḥaḳḳ-ı Vālideyn ve Farż Be-Cāy Āverden**

﴿ چار چیزست از عطاهای کریم ﴾ Dört nesne ḥażret-i Kerīmüñ ᶜaṭālarındandur. ᶜ**Aṭāhā**, cemᶜdür; müfredi «ᶜaṭā»dur. ᶜAṭā, «baḫşiş ü iḥsān» maᶜnāsınadur. **Kerīm**, ism-i celāldür.

﴿ باتو کویم یاد کیرش ای سلیم ﴾ Saña söyleyem, anı ezber ṭut iy selimü'ṭ-ṭabᶜ.

﴿ فرض حق اول بجای آوردنست ﴾ Evvel Ḥaḳḳuñ farż itdigini yirine getürmekdür. **Farż-ı Ḥaḳḳ**, «Ḥaḳḳ teᶜālānuñ farżını» dimekdür. Farż, luġatde «taḳdīr ve Ḫudānuñ ᶜibāda emr ile īcāb itdigi»dür. Ammā ıṣṭılāḥ-ı şerᶜde, şübhesiz delīl ile s̱ābit olana dirler. Farżuñ fiᶜlinde s̱evāb, terkinde ᶜıḳāb ve inkārında ittifāḳan küfr vardur. **Evvel**, bunda ibtidā maᶜnāsınadur. Murād; çār çīzüñ evveli dimekdür. **Be-cāy āverdenest**, «yirine getürmekdür». Yaᶜnī; vaḳtinde edā itmekdür dimekdür. Pes edā'-i ferā'iż, ᶜubūdiyyetüñ maᶜnāsıdur. Nitekim: یا ابا هریرة اد الفرائض فانت اذا عابد ḥadīs̱-i şerīfi bu maᶜnāda şāhiddür. (...[S347b]...)

[Ü339b] ﴿ والدین از خویش راضی کردنست ﴾ Vālideyni kendiñden rāżī itmekdür. **Vālideyn**, taġlīb ḳāᶜidesi üzre «baba ve ana»dur. Ve zīrā fi'l-aṣl vālid, baba ve vālide, anaya dirler. Pes herkesüñ ṭoġdıġı yire mevlid, ṭoġdıġı vaḳte mīlād ve ṭoġan maᶜṣūma veled dirler; gerek oġlan ve gerek ḳız olsun. **Ez-ḫᵛīş**, «kendiñden» dimekdür. **Rāżī**, «ḫoşnūd»; **kerdenest**, «itmekdür» dimekdür. Maᶜlūm ola ki vālideyne iṭāᶜat lāzımdur. Nitekim āyet-i ᶜaẓīmü'ş-şānda: فلا تقل لهما اف ولا تنهرهما وقل لهما قولا كريما vārid olmışdur. Ve anlara iṭāᶜat ile rıżālarında bulınmaḳ içün ḥadīs̱-i şerīfde: اطع اباک vārid olmışdur. Ve

iṭāᶜatleri tezāyüd-i ᶜömre sebebdür. Nitekim من بر بوالدينه طوبى له و زاد الله فى عمره ḥadīs̱-i şerīfi buña dālldür. Ve daḫı ḥadīs̱-i şerīfde الجنة تحت اقدام الامهات vārid olmışdur. Ve bu ḥadīs̱-i şerīfüñ tercemesinde:

Fā'iz-i raḥmet ol ki māderine
Her dem ikrām u iltifātdadur
Ṣaḥn-ı gülşen-serāy-ı ḫuld-i berīn
Zīr-i aḳdām-ı ümmehātdadur

Pes bu ḥadīs̱-i şerīfe göre vālidenüñ ḥaḳḳı vālid ḥaḳḳından aᶜẓamdur. Fe-ᶜalā-hāẕā vālideyne ᶜāḳḳ olan Ḫudānuñ emrine iṭāᶜat itmiş olmaz ve Ḫudā ol kimseden rāżī olmaz. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde ان الله لايحب العقوق vārid olmışdur. Ḥattā vālideynine bārr olanuñ evlādı kendüye bārr olur diyü ḥadīs̱-i şerīfde بروا اباكم يبركم ابناؤكم vārid olmışdur. [S348a] İmdi buña göre vālideynine ᶜāḳḳ olanuñ evlādı kendüye ᶜāḳḳ olur dimek olur. Lākin veledüñ vālide ᶜāḳḳ oldıġını beyānda Fenerī Oḳcı-zāde, Ḥadīs̱-i Erbᶜaīn Şerḥinde bir laṭīf ḳıṭᶜa īrād buyurmışdur. Ol ḳıṭᶜa budur, *naẓm*:

دانى سبب ز چيست كه فرزند با پدر
منت ندارد ار چه فراوان دهد عطا
يعنى بدين جهانكه محل حوادثست
در محنت وجود تو آوردهٔ مرا

Yaᶜnī; bilür misin nedür ki baba oġlına her ne ḳadar ᶜaṭāyā vü ikrām eylese, oġlı anı minnet ṣaymayup, yene kendüye ᶜāḳḳ olur? Gūyā bu maḥall-i ḥavādis̱ olan miḥnet-ḫāne-i dünyāya beni getürmege sebeb sensin diyü anuñ nizāᶜın icrā ider dimekdür. Ḫulāṣa vālideyne bārr olmaḳ lāzımdur. Ḳaldı ki ṭıbāᶜ-ı insān ẕātında veledine meyl ü şefḳat üzre olmaġın "evlāduñıza şöyle muᶜāmele idüñüz" diyü tavṣıyeye ḥācet iḳtiżā eylemedi. Yoḳsa vālideyn üzerinde veledüñ daḫı ḥaḳḳı vardur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: اكرموا اولادكم و احسنوا ادابهم [Ü340a] vārid olmışdur. Ḥattā vālidüñ velede ġalebe-i maḥabbetinden nāşī, taᶜlīm ü te'dībinden müsālehesi ġālib oldıġından قوا انفسكم و اهليكم نارا āyet-i şerīfinde müfessirīn-i ᶜiẓām: "Anları taᶜlīm ü te'dīb idüñ" dimekdür diyü maᶜnā virmişlerdür. Zīrā bī-eb taᶜlīm olan veled cāhil ḳalur. Ve bī-edeb olan nā-terāşīde olmaġın āteşe lāyıḳ olacaḳ aḳvāl ü efᶜāle mā'il olur dimişlerdür. Pes veledüñ vālid üzerinde olan ḥuḳūḳları çoḳdur. Ez-cümle, ismini güzel itmek ve tekellüme āġāzında «Lā-ilāhe illa'llāh» ve daḫı فتعالى الله الملك الحق āyet-i kerīmesi ve daḫı sūre-i Ḥaşruñ āḫirin telḳīn itmek ve ḫayra terġīb ve şerrden taḥẕīr eylemek ve yedi yaşında İslāmını taṣḥīḥ ve kelime-i küfr tekellüminden iḥtirāza tenbīh ve namāza mübāşeret itdürmek ve sünnet itmek ve bülūġa vardıḳda te'ehhüline saᶜy itmek ve nafaḳalarında tażyīḳ eylememek ve ᶜaṭıyyede beynlerin tesviye eylemek gibi dimişlerdür. Ancaḳ bāzārdan mīve getürdikde evvel ḳıza vireler diyü taṣrīḥ buyurmışlardur.

[S348b] ﴿ حكم ديكر چيست با شيطان جهاد ﴾ Dīger emr nedür?; şeyṭān ile cihād itmekdür. **Ḥükm-i dīger**, «ḥükm-i āḫar» dimekdür. Ḥükm, bunda «emr» maᶜnāsınadur. Yaᶜnī; «ḥükm-i İlāhīnüñ biri daḫı» dimekdür. **Çīst**, kelime-i istifhāmdur; «nedür?» dimek maᶜnāsınadur. Yaᶜnī; eger "nedür?" dir iseñ

cevābı **bā-şeyṭān cihād**, «şeyṭān ile mücāhededür» dimekdür. Maᶜlūm ola ki mü'minüñ ḳalbi ḳalᶜa-mis̱āldür. Şeyṭān ḳalᶜaya duḫul iden ᶜadū gibidür. Ol ḳalᶜanuñ medāḫil ü ebvābın ṣāḥib-i ḳalᶜa bilüp, ᶜadūdan muḥāfaẓa eylemek gerekdür. Yoḳsa düşmān ol medāḫilden ḳalᶜaya duḫūl eyledikde ḥāl düşvār olur dimişlerdür. Ol medāḫil, ṣāḥib-i ḳalᶜada olan aḫlāḳ-ı redī'elerdür ki anlar; ḥased ve ḥırṣ ve ġaḍab ve şehvet ve ḥiddet ve zīnet ve şibᶜ ve ṭamaᶜ ve taᶜcīl ve ḥubb-ı māl ve mez̠hebinde taᶜaṣṣub ve ᶜavāma göre ẕāt u ṣıfātu'llāhdan baḥs̱ ve müslimīne ṣū'-i ẓann ve ems̱ālleridür. Bu medāḫiller cünūd-ı şeyāṭīne ebvāb-ı vāsiᶜadur. Pes bu medāḫili muḳābilleri olan aḫlāḳ-ı ḥamīde ile sedd ve ᶜadūyı duḫūlden redd eylemek gerekdür. İmdi ḳalᶜa-i ḳalb maḥfūẓ oldıḳdan ṣoñra şeyṭān yene ḫudᶜadan girü ṭurmaz. Zīrā aç kelbe beñzer; yiyecek bulınca git dimek ile gitmez. Ol zamān ālāt-ı dāfiᶜa ile ṭarda muḥtācdur. Ol ālāt, taḳvā ve ẕikr-i ḥażret-i Mevlādur ve her bār Ḫudādan s̱ebāt-ı ḳalb istemekdür. (...[S349a, Ü340b]...) İmdi mücāhede-i meẕkūre, çār çīzüñ s̱ālis̱i olmaġın nāẓım rābiᶜi beyānda buyurur:

﴿ چارمش نیکی بخلق نا مراد ﴾ Çār çīzüñ dördincisi nā-murād olan ḫalḳa eyülük itmekdür. **Nīkī**, yā'-i maṣdariyye ile «eyülük ve iḥsān» maᶜnāsınadur. **Nā-murād**dan murād; «faḳīr ü bī-çāre vü nā-kām»dur. Maᶜlūm ola ki iḥsānuñ ḥasen oldıġına, iḥṣānda olan elifler şāhideyn-i ᶜādileyndür dimişlerdür. Pes ḫalḳa iḥsān eylemek, ᶜaṭāyā-yı Mennāndandur. Ve iḥsānuñ ṭarīḳı firāvandur. Ḳalīl ü kes̱īri iḥsān dinmek seyyāndur. Nitekim: تبسمک فی وجه اخیک صدقة ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānda bürhāndur. Ve taṣadduḳ u iḥsān ḫıṣāl-i eṣḥāb-ı kirāmdur. (...[S349b, Ü341a]...)

Der-Tezāyüd-i ᶜÖmr Mī-gūyed

﴿ میفزاید عمر مرد از چار چیز ﴾ Kişinüñ ᶜömri dört nesneden artar. **Mī-fezāyed**, «artar»; **ᶜömr-i merd**, iżāfetle «merdüñ ᶜömri» dimekdür. ᶜÖmr, maᶜrūfdur. Merd, racül maᶜnāsınadur. Murād; insān dimekdür. Zīrā āti'l-beyān olan çār çīz, ẕükūr u inās̱uñ ḥālinde müsāvīdür. İmdi nāẓımuñ merd lafẓını īrādı, ricālüñ şerefiyyeti içündür. Yāḫod pend-i ātīyi ṭutmaḳ er kārıdur dimek nüktesini işᶜārdur. **Ez-çār çīz**, «dört nesneden» dimekdür. Ve ᶜömrüñ artması ḥayātdan mütemettiᶜ olmaġa sebebdür. Yāḫod ᶜömr artsa bunlar ile artmaġa sezādur dimekden ᶜibāretdür.

﴿ این نصیحت بشنو ای جان عزیز ﴾ İy cān-ı [S350a] ᶜazīz bu naṣīḥati işit. Yaᶜnī; ḳabūl eyle.

﴿ اول آوردن بکوش آواز خوش ﴾ Evvelā ḳulaġa nāzük āvāz getürmek. **Āvāz**, «ṣadā» maᶜnāsınadur. [Ü341b] **Ḫoş**, bunda żarūret-i vezn-i ḳāfiye içün ḫā meftūḥ(ḫaş) oḳunmalıdur. Maᶜnāsı; «nāzük ü laṭīf»dür. Maᶜlūm ola ki ṣavt-ı ḥasen ġıdā-yı rūḥdur. Nitekim Saᶜdī:

به از روی حق بست اواز خوش
که آن حظ نفست و این قوت روح

dinmişdür. Ve ṣavt-ı ḥasen ġıdā-yı rūḥ oldıġı vicdānīdür; delīle ḥācet yoḳdur. Ve aṣlı bezm-i elest ᶜāleminde ervāḥuñ semᶜine ilḳā olınan lez̠z̠et-i ḫiṭāb-ı Rabb-i ᶜizzetdür ki ḥüsn-i ṣavt istimāᶜında ol lez̠z̠et-i rūḥānī cūşa gelür dimişlerdür. Ve ḥüsn-i ṣavtda olan te's̱īrāt insāna ve belki ḥayvāna sārīdür. Nitekim üştürüñ ḥüsn-i ṣadādan raḳs-āver oldıġı meşhūrdur. Ḥattā ḥażret-i Dāvūd ᶜāleyhi's-selāmuñ duᶜā ve Zebūr

ḳırā'etinden ḥüsn-i ṣadāsını istimāᶜ içün insān ve ṭuyūr u vuḥūş cemᶜ olup ve leẕẕet-i ṣadā-yı pākine ᶜadem-i ṭāḳatden nāşī meclis-i saᶜādetlerinde çoḳ kimseler teslīm-i rūḥ iderler idi dimişlerdür. Pes āvāz-ı ḫoş rūḥānī olmaġın sāmiᶜīni şevḳa getürüp ᶜālem-i ervāḥa ceẕb ider. Ḥattā Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem ümmete teblīġ-i risālet ve taᶜlīm-i rāh-ı hidāyet ᶜaḳablarında şān-ı rāḥatı ümmete iᶜlān ḥikmeti içün: "ارحنا يا بلال" dir idi diyü rivāyet itmişlerdür. Ve leyle-i taᶜrīsde eṣḥāb-ı kirāmuñ ṣabāḥ namāzına ḳalḳamayup ḳażāya mübāşeret eyledikleri, ol gice rāh-ı seferüñ teᶜabından mā-ᶜadā ḥażret-i Bilālüñ emr-i Rasūlü'llāh ile temcīdinüñ leẕẕetinden nāşī oldı diyü buyurmışlardur. Ve ḥażret-i Bilālüñ leẕẕet-i ḥüsn-i ṣavtı şöyle idi kim; Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ve sellemüñ devlet ile ᶜuḳbāya rıḥletinden ṣoñra ancaḳ miyāne-i eṣḥābda iki defᶜa eẕān oḳudı. Evḳāt-ı sā'irede oḳumamasını niyāz buyurdılar. Zīrā ṣadā-yı Bilāl, Faḫr-i ᶜāleme olan dāġ-ı firāḳı tāzelediginden, istimāᶜına eṣḥāb ṭāḳat getüremediler dinmişdür.

﴾ وانكهى ديدن جمال ماه وش ﴿ Ve andan ṣonra ay gibi olan cemāli görmek. **V'āngehī**, «ve andan ṣonra»; **dīden**, «görmek» maᶜnāsına maṣdardur. **Cemāl**, maᶜrūfdur. **Māhveş** ve mehveş, «ziyāde güzel maḥbūb»a dirler. Pes nāẓımuñ cemāli mehveşle tavṣīfinde dil-berde ḥüsn ü ān gerekdür [S350b] ve ol daḫı māh-ı āsmān gibi ẕātī gerekdür dimege işāret vardur. Zīrā meşşāṭa işi olan kesme vü vesme ḥīle-perdāzlıḳdur. Nitekim:

حاجت مشاطه نيست روى دل ارام را

dimişlerdür. Ḥattā ḥīle-i meşşāṭa ile olan ḥüsn-i cemāl, māh-ı siyām gibi bī-encāmdur [Ü343a][30] dimişlerdür. Māh-ı siyām didikleri, bir ᶜamelī māh şekli bir nesne idi kim anı Naḫşeb nām şehr ḳurbinde S(iy)ām nām bir ṭaġda, Muḳannaᶜ nām bir ḥakīm şuᶜbede ile peydā eylemişidi. Dört fersaḫ yire dek żıyā virür idi. Altmış giceye dek ṣūret-nümā oldı. Baᶜdehū ᶜamelī māh olmaġın bi'l-külliyye zā'il oldı. Pes ḫūbānuñ ru'yet-i cemāli bāᶜiṡ-i efzāyiş-i nūr-ı baṣardur. Nitekim ḥadīṡ-i şerīfde: النظر الى الخضرة يزيد فى البصر و النظر الى المرأة الحسناء يزيد فى البصر vārid olmışdur. Bundan murād naẓarı ḥalāl olana naẓardur. Ve bu maᶜnāyı Müṡelleṡātda vāḳıᶜ olan:

ثلثة يذهبن عن قلب الحزن

الماء و الخضراء و الوجه الحسن

daḫı cāmiᶜdür. Ve her laṭīf olan naẓar bāᶜiṡ-i efzāyiş-i nūr-ı baṣar idigi şāᶜirüñ bu ḳıṭᶜasından eẓherdür:

نور چشم آدمى افزون شود از هشت چيز

كر ميسر ميشود بروى نظر ميكن هر آن

بر زر و بر مصحف و شيخ كبار و شاه عدل

روى خوب و خط خوب و سبزه و آب روان

Maᶜnāları nümāyāndur. Ḳaldı ki bu miṡllü ḥalāla naẓaruñ fā'idesi, nefsi iḳnāᶜ ile nā-maḥreme naẓardan imtināᶜdur. Nitekim bir yirde mütesāvi'l-feżā'il kimseler bulınsalar içlerinden ᶜavreti güzel olan imāmete eḥaḳḳdur dimişlerdür.

[30] Ü342a ve Ü342b boştur.

﴿ سیوم آمد ایمنی بر مال و جان ﴾ Üçüncisi māl ü cān üzre emīn olmaḳ geldi. Pes māl ü cāna emniyyet, bāʿiṡ-i efzāyiş-i ʿömr ve sebeb-i rāḥat idigi bī-iştibāhdur. Nitekim nāẓım te'kīd-i maʿnā ḳaṣdıyle eyidür:

﴿ میفزاید عمر مردم را ازان ﴾ Ādemüñ ʿömri andan ziyāde olur. Āḫir-i mıṣrāʿda olan **ān**, mıṣrāʿ-ı evvelüñ mefhūmına işāretdür.

﴿ آنکه کارش بر مراد دل بود ﴾ Ol kimse ki anuñ işi göñlinüñ murādı üzre ola.

﴿ در بقا افزونیش حاصل بود ﴾ Devām ü s̱ebātda aña ziyādelik ḥāṣıl ola. **Beḳā**, bunda «devām» maʿnāsınadur. **Efzūnī**de yā' maṣdariyyedür. Pes kişinüñ her tedbīri taḳdīre muvāfıḳ olmaḳ bāʿiṡ-i devām-ı ḥayāt idigi bī-reybdür. Ve mü'minüñ muʿammer olması faẓīletine dālldür. Nitekim ḥadīṡ-i şerīfde: افضل الناس المؤمن المعمر gelmişdür.

[S351a] **Der-Beyān-ı Sebeb-i Noḳṣān-ı ʿÖmr**

﴿ عمر مردم را بکاهد پنج چیز ﴾ Ādemüñ ʿömrini beş nesne eksildür. Yaʿnī; maʿnī-i temettüʿ-i ḥayāt olur. **Bü-kāhed**, bā'-i istiḳbāl ile muẓāriʿ-i müfred-i ġā'ibdür; «eksildür» maʿnāsına müteʿaddīdür. Maṣdarı «kāsten»dür; eksilmek ve eksiltmek maʿnālarınca lāzım ve müteʿaddī olur.

﴿ یاد دارش چون شنیدی ای عزیز ﴾ Çünki işitdüñ, anı ezber ṭut iy ʿazīz. **Şinīdī**, māżīnüñ müfred-i muḫāṭabıdur; «işitdüñ» dimekdür. İşidecek [Ü343b] henüz beyān olınacaḳ iken nāẓımuñ maḳām-ı mużāriʿde māżī getürdigi, söyleyecegi muḥaḳḳaḳ oldığına yāḫod her müstaḳbel, mürūr-ı ʿömr ile māżīden maʿdūd oldığına işāret nüktesi içündür.

﴿ شد یکی زان پنج در پیری نیاز ﴾ Ol beşden biri iḫtiyārlıḳda iḥtiyāc-ı ġayrdur. **Pīrī**, āḫirindeki yā' maṣdariyyedür; «iḫtiyārlıḳ» dimekdür. Ve gāh pīr, mürşid-i ṭarīḳate ıṭlāḳ olınur. Lākin bunda murād degüldür. **Niyāz**, ẓāhir-i ḥācet recāsına dirler. Ammā ḥāceti, ḥācet ister, yüzinden itmeyüp gizlü iʿlām ile başḳa yüzden göstermege Fārisīde «nühüfte niyāz» dirler. Nitekim şāʿirüñ:

ز بیم آن شه عشوه شدم نهفته نیاز
مباد طبع لطیفش که میشود مغبر

beytinde böyledür. Maʿlūm ola ki ādem erẕel-i ʿömre bülūġında ṭıfl-ı nāzenīn-meşreb ve kār u kesbe bī-iḳtidār ve daḫı: الشیخ شاب فی حب اثنین فی حب طول الحیوة و کثرة المال ḥadīṡ-i şerīfi mıṣdāḳınca ṭūl-i emel ve cemʿ-i māl fikriyle ıżṭırāba dūçār oldığından ḳanāʿat-i ḳalīl üzre olmayup, faḳrından nāşī beyne'n-nās su'āle irtiḳāb ile reẕīl olur. Pes bu vechile reẕālet-i iḥtiyāc, noḳṣān-ı ʿömrine yaʿnī baḳıyye-i ʿömrden temettüʿ bulmamaġa bādī olur. İmdi iḫtiyār maḳūlesine ikrām lāzımdur. Zīrā anlaruñ ʿinda'llāh ḳadrleri vardur. Nitekim: من شاب شیبة فی الاسلام کانت له نورا یوم القیامة ḥadīṡ-i şerīfi şānlarında kāfī ve daḫı ان الله یستحی ان یعذب الشیخ الکبیر ḥadīṡ-i münīfi riʿāyetlerinde vāfīdür.

﴿ پس غریبی وانکهی رنج دراز ﴾ Ṣoñra ġarīblik ve müddet-i medīdede ḫastelikdür. Yaʿnī; penc çīzüñ ikincisi bunlardur dimekdür. **Pes**, «ṣoñra» dimekdür. **Ġarībī**, yā'-i maṣdariyye ile «ġarīblik» dimekdür. [S351b] Luġat-i ʿArabiyyede ġarīb, vaṭanından dūr olan bī-āşnāya dirler. Ġurbet, vaṭandan

intiḳāle dirler. Taġrīb, beledden nefye dirler. İġtirāb, eḳāribinüñ ġayrını tezevvüce dirler. Pes ġarīb, Fārisīde daḫı maᶜnā-yı meẕkūrda müstaᶜmeldür. Ve gāh ᶜacīb maᶜnāsına gelür. Nitekim; "garīb ḥāleti vardur" dirler. **V'āngehī**, «ve andan ṣoñra» dimekdür. **Renc-i dirāz**, «uzun ḫastelik» dimekdür. Renc, Fārisīde «emek ve zaḥmet ve maraż» maᶜnāsınadur. Dirāz, «uzun» maᶜnāsınadur. Nitekim Māverā'ü'n-nehrde bir nehre «Dirāz-dūr»[31] diyü tesmiyenüñ vechi nehr-i meẕkūruñ başı ġāyet ıraḳ ve uzun uzaḳ oldıġıdur. Maᶜlūm ola ki ġurbetüñ fevā'idi çoḳdur. Nitekim Ḳāsım-ı Meşhedīnüñ *beyt*:

نیست قدری هیچکس را در دیار خویشتن

آب تا در کل بود آبست و در مینا کلاب

buyurdıġı ve daḫı Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

کامل هنران در وطن خویش غریبند

در پشت صدف کوهر شهوار یتیمست

didigi ebyāt-ı laṭīfler mıṣdāḳınca, kişinüñ kendi beldesinde ḳadri yoḳdur. Zīrā āb, mā-dām gülde oldıḳca ābdur. Ammā mīnāya naḳlinde gül-ābdur. Ve daḫı [Ü344a] ṣadefinde olan dürr-i şehvār bī-ḳadrdür. Ammā püşt-i ṣadefe ḫurūc u naḳlinde dürr-i yetīmdür ki, ṣarrafān-ı rūzgār yanında ẕī-iᶜtibārdur. Ḥattā ġurbetde raġbet ḥarfi mevcūddur dimişlerdür. Lakin ġurbetüñ zaḥmet-i gūn-ā-gūnı daḫı maᶜlūmdur. Nitekim: السفر قطعة من السقر ḥadīs̱-i şerīfi bunda şāhiddür. Binā'en ᶜaleyh kişinüñ ḫānesinde çekdigi zaḥmet, ġurbetde olan ṣafāsından evlādur dimişlerdür. Ancaḳ taḥṣīl-i ᶜilm ü kemāl ve puḫtelik, baḥr-i ġurbetüñ zaḥmetlerin çekmege mevḳūfdur. Nitekim Ṣā'ib:

نیست ممکن پختکی تحصیل کردن در وطن

خامئ عنبر کجا از جوش دریا کم شود

diyü buyurmışlardur. Yaᶜnī; vaṭanda puḫteligi taḥṣīl mümkin degüldür. Ve illā ᶜanberüñ ḫāmlıġı, cūş-ı deryādan ḳande kem olur idi? Yaᶜnī; ᶜanber ḫāmlıġın deryāya düşmek ve āḫara sefer itmek ile giderür dimekdür. Şöyle ki Serendīb semtinde leb-i deryāda olan cibāl-i şāhiḳanuñ el irişmez ḳayalarında bal arısı mekān ṭutup, çıḳardıġı baluñ ger mūmı deryāya düşüp, bilād-ı sā'ire semtine aḳup vardıḳda, anı sāḥile ḳarīb maḥallerde cemᶜ idüp ṣatarlar. [S352a] ᶜAnber ol mūmdandur dimişlerdür, intihā. Ammā böyle olmayan ve ẕātında istiᶜdād bulınmayana, kendi ḫānesi ḫoşdur. Zīrā hünersiz ādemüñ ᶜusretde eli vü etegi boşdur. Nitekim Ḳāsım:

هر کسی در منزل خود پادشاهی میکند

نیست جای بهتر از دار الشفا دیوانه را

dimişlerdür. İmdi kişi kendi irādetiyle ġurbeti iḫtiyār itmeyüp ḫānesinde ḥużūrın aramaḳ gerekdür. Nitekim:

حضور خانۀ خود مغتنم شمار که تیر

بزور میرود از خانۀ کمان بیرون

---

[31] El altındaki sözlüklerde (msl. Luġatnāme, Steingass...) *dirāz-rūd* درازرود şeklindedir.

beyt-i cevāhir-meşḥūnı bu beyānda kāfīdür. Ve daḫı müddet-i medīde ḫasteligüñ daḫı ḥāli maᶜlūmdur. Pes şiddet-i ᶜilletden mevti temennī itmek şerᶜan cā'iz degüldür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: لا يتمنى احدكم الموت vārid olmışdur. İmdi bu mis̱llü ḫastenüñ ᶜıyādesiyle ḫāṭırın celb, şerᶜan ve ṭabᶜan ve ᶜörfen lāzımdur. Nitekim Ḫᵛāce Kelīm eyidür, *beyt*:

زكوة صحت جسمت خسته پرسيدن

نكاهبانئ عمرست پيش پا ديدن

Yaᶜnī; ḫaste ḫāṭırın ṣormaḳ zekāt-ı ṣıḥḥat-i cismdür. Ayaġı altında olana naẓar itmek nigāh-bānī-i ᶜömrdür dimekdür.

﴿ هركه او بر مرده اندازد نظر ﴾ Her kim ki meyyite naẓar bıraġur.

﴿ عمر او بى شك بكاهد اى پسر ﴾ Anuñ ᶜömri bilā-şekk eksilür. Pes nāẓımuñ **mürde**den murādı; maṣlūb u maḳtūl olmaḳ ẓāhirdür. Zīrā bu mis̱llü meyyite naẓar, noḳṣān-ı ᶜaḳla daḫı sebebdür. Ve nāẓıra, ġamm ve hemm ve ḥüzn-i elem īrās̱ itmegin maġmūm u mehmūm u maḥzūnuñ ḥayātdan ᶜadem-i temettüᶜi ẓāhirdür.

﴿ پنجم آمد ترس و بيم از دشمنان ﴾ Beşincisi düşmānlardan ḳorḳu ve ḳuyu geldi. **Ters**, «ḳorḳu»; **u(ve) bīm**, tersüñ ᶜaṭf-ı tefsīridür. [Ü344b] Pes düşmānları çoḳ olmaḳ ve düşmān ḫavfından muẓṭarib olmaḳ, bāᶜis̱-i noḳṣānī-i ᶜömr idigi ẓāhirdür. Ve eks̱er düşmāndan ḳorḳmaḳ, Ḫudādan ḳorḳmamaḳdan nāşī olmaġın, Ḫudādan ḳorḳmayanuñ noḳṣāniyyet-i ᶜömri bāhirdür. İmdi eşyā'-i ḫamse-i meẕkūreden mübāᶜadet lāzımdur. Zīrā:

﴿ عمر را اينها همى دارد زيان ﴾ Bunlar ᶜömre ziyān u ḫusrān ṭutar. **Īnhā**, ism-i işāretüñ cemᶜidür. Müşārun ileyhi eşyā'-i ḫamse-i meẕkūredür. **Ziyān**, maᶜrūfdur. Ve gāhī zindegānī maᶜnāsına gelür. Pes ḫavf ez-aᶜdānuñ noḳṣāniyyet-i ᶜömre sebebiyyetin mezīd-i īżāḥ içün nāẓım eyidür:

﴿ هركه او از دشمنان ترسان بود ﴾ Her ol kimse ki düşmānlardan ḳorḳucı ola. **Tersān**, ṣıfat-ı müşebbehe-i Fārisīdür; «ḳorḳucı» dimekdür.

﴿ كار او هر [S352b] لحظه ديكر سان بود ﴾ Anuñ işi her laḥẓa āḫar dürlü ola. Yaᶜnī; muẓṭaribü'l-bāl ve müşevveşü'l-aḥvāl ola. **Her laḥẓa**, «her göz açup yummada» dimekdür. Bunda ẓarfiyyet melḥūẓdur ve bunda ġāyet-i mübālaġa vardur. **Dīger sān**, «āḫar güne» dimekdür. Zīrā dīger bunda «āḫar» maᶜnāsınadur. Sān, Fārisīde «vech ve nevᶜ» maᶜnāsınadur. Bunuñ beyānı şöyledür ki; insānda olan eczā'-i ᶜanāṣır-ı erbaᶜa birbirlerine żıddlardur. Ülfetleri, iᶜtidāl-i mizāca mevḳūfdur. Ḳaçan bu mis̱llü ḫavf ile ḳalbe ıżṭırāb ve her laḥẓada bir güne pīç ü tāb-ı bī-ḥisāb vuḳūᶜında ᶜanāṣıruñ ülfetleri żaᶜīf ve binā-yı beden inhidāma mā'il ü saḫīf olur. İmdi ne itmek ile ᶜilāc mümkin olur? diyü bundan su'āl-i muḳadder peydā olmaġın cevāb ṭarīḳıyle feẕleke-i ebyātda nāẓım eyidür:

﴿ از خدا ترس و مترس از دشمنان ﴾ Ḫudādan ḳorḳ; düşmenāndan ḳorḳma.

﴿ كز همه دارت خدايت در امان ﴾ Ki Ḫudā seni emānetde ṭuta. **Emān**, Fārisīde üç maᶜnāya gelür. Biri, «mühletdür» ki aña ḥıfẓ lāzım gelür; bunda murād budur. Ve biri zinhār maᶜnāsıdur ki ṣaḳın

dimekdür. Ve biri maġāradur. Pes bunda: من خاف من الله خوف الله كل شئ و منه و من لم يخف الله خوف الله من كل شئ ḥadīs̱-i şerīfine işāret vardur.

Der-Beyān-ı Şe’āmet-i Dürūġ u Ḫıṣāl-i Bī-Fürūġ

﴿ دور شو از پنج خصلت ای پسر ﴾ İy oġul beş ḫaṣletden ıraḳ ol.

﴿ تا نريزد آب رويت در نظر ﴾ Tā ki naẓarda ᶜizzet ü ḥurmetin żāyiᶜ olmaya. **Tā ne-rīzed**, «tā ki dökilmeye» yaᶜnī «telef olmaya»; **āb-ı rūyet**, «yüzinüñ ṣuyı» yaᶜnī «ᶜizzet ü ḥurmetüñ» dimekdür. Āḫirdeki tā, ḫiṭāb içündür. **Der-naẓar**, «ḫalḳuñ naẓarında ve yanında» dimekdür. Ve meẕkūr olacaġı eşyā’-i erbaᶜanuñ biri kiẕb ve biri ulular ile muᶜānede ve biri edebsizlik ve biri sebük-sārlıḳ [Ü345a] ve biri irtikāb-ı ḫabās̱et olmaġın, evvelkisini beyāna şurūᶜ idüp nāẓım buyurur:

﴿ اولا كم كوى با مردم دروغ ﴾ Evvelen ādeme yalanı eksik söyle. Yaᶜnī; hīç söyleme dimekdür. **Kem gūy**, «eksik söyle» yaᶜnī «hīç söyleme» dimekdür. Bunda beşeriyyet ḥasebiyle, ādemden kiẕb ṣādır olmamaḳ nādirdür; bārī az söylemelü dimek nüktesine īmā vardur. **Bā-merdüm**, «ādeme» yaᶜnī «nāsa» dimekdür. **Dürūġ**, żamm-ı dāl-i mühmele ile «yalan» dimekdür.

[S353a] ﴿ زانكه كردى از دروغت بيفروغ ﴾ Zīrā ki kiẕbden bī-żıyā vü bī-iᶜtibār olursın. **Z’ān ki**, «andan ötüri ki»; **gerdī**, fetḥ-i kāf-ı ᶜAcemī ile «olursın» dimekdür. **Ez-dürūġet**, «yalanuñdan»; **bī-fürūġ**, «şuᶜlesiz» yaᶜnī «iᶜtibārsız» dimekdür. Pes bunda الكذب يسود الوجه ḥadīs̱-i şerīfine telmīḥ vardur. Maᶜlūm ola ki kiẕb ṣāḥibinüñ yüzini ḳara itmekden mā-ᶜadā vaḳt olur ki bāᶜis̱-i helāki olur. (...)

﴿ هركه استيزه كند بامهتران ﴾ Her kim ki ulular ile muᶜānede ider. **İstīze**, «ᶜinād» maᶜnāsınadur. **Bā-mihterān**, «ulu kimseler ile» dimekdür. Mihter, ziyāde ulu dimekdür. Elif ile nūn edāt-ı cemᶜdür.

﴿ آبروى خود بريزد بيكمان ﴾ Şeksiz kendi yüzinüñ ṣuyını döker. Yaᶜnī; kendi eliyle ḥurmetini telef eyler dimekdür. Maᶜlūm ola ki herkes ile muᶜānede meẕmūmdur. Ḫuṣūṣan kibār-ı nās ile muᶜānede ġāyet kötüdür. Pes kibār-ı nās البركة مع اكابركم ḥadīs̱-i şerīfi mıṣdāḳınca taᶜẓīmi lāzım olan kimselerdür. Anlara taᶜẓīm bedeli ᶜinād u cedellerinde olmaḳ, kişi ḥaddini bilmemekdür. Be-her-ḥāl ḥaddini bilmeyene ḥaddini bildürürler. Nitekim Ḥāfıẓ:

ببال و پر مرو ازره كه تير پرتابى
هوا كرفت زمانى ولى بخاك نشست

Yaᶜnī; bāl ü pere iġtirār ile ḥaddüñi ṣavuşma ki, uzaġa atılan oḳ egerçi bir zamān hevā-gīr oldı. Velākin bī-iᶜtibār oldı dimekdür. Tīr-i pertābī, uzaġa atılan oḳa dirler. Be-ḫāk nişest, bī-iᶜtibār oldı dimekdür. Ve daḫı Ṣā’ib:

از پايه خود هركه نهد پاى فراتر
مستيست كه پرواى لب بام ندارد

dimişlerdür. [Ü345b] Yaᶜnī; kendi pāyesinden ziyāde her kim ki ayaġını yuḳaru [S353b] ḳor; ol bir mest-i lā-yaᶜḳıldür ki leb-i bāmdan pervā ṭutmaz ve aşaġı düşer dimekdür. Ve daḫı ḥaddini bilmek pādşāhlıḳdur diyü Ṣā’ib:

درون خانه خود هر کدا شهنشاهیست

قدم برون منه از حد خویش سلطان باش

dimişlerdür. Ve daḫı kendi miḳdārın fehm itmek nişāne-i saᶜādetdür diyü:

پا منه از حد خود بیرون سعادت‌مند باش

نیست کمتر از هما تا جغد در ویرانه است

dimişlerdür. Pes ḥaddinden ṭaşra ḥarekāt ile ᶜināda düşüp mihterānuñ luṭf ile naẓar u rütbe-baḫş oldığını hażm itmeyüp ḥaddinden ḫurūc ideni gözyaşı gibi bildirüp pā-māl iderler diyü Muḫliṣ:

ز لطف مردم اکر بر نظر نشانندت

مروز جای که چون اشک میدوانندت

buyurmışlardur.

﴿ پیش مردم هر کرا نبود ادب ﴾ Ḫalḳ ḳatında her kim ki edebi olmaya. Yaᶜnī; edebsiz ola. **Pīş-i merdüm**, «ḫalḳun öñinde» dimekdür. **Her ki-rā**, «her kimüñ içün ki»; **ne'bved edeb**, «edebi olmaya» dimekdür. Edeb, Fārisīde ıṣlāḥ-ı nefs ve ᶜādet ve ᶜaceb maᶜnāsınadur. Nitekim ᶜÖrfīnüñ:

ادب کی میکذارد تا ببوسم آستانش را

mıṣrāᶜında bu maᶜnāyadur.

﴿ کر بریزد آبرو نبود عجب ﴾ Eger ᶜizzet ü ḥurmeti telef olursa ᶜaceb olmaya. Zīrā:

Edeb ḫoşdur, edeb ḫoşdur İlāhī
Edebsizlik ḳul eyler pādşāhi

dimişlerdür.

﴿ ای پسر با مهتران کمتر ستیز ﴾ İy oġul! Ulular ile az ᶜinād eyle. Yaᶜnī hīç muᶜānede itme dimekdür.

﴿ در حماقت آب روی خود مریز ﴾ Ḥamāḳatde kendi yüzinüñ ṣuyını dökem. Yaᶜnī; ḥurmetüñi żāyiᶜ itme dimekdür. Pes mihterān ile muᶜānede ancaḳ aḥmaḳlar işidür; yoḳsa zīrekler işi degüldür dimege bunda işāret vardur. Ḥattā sālik-i ᶜışḳ-ı İlāhī olan kimesnenüñ mübtedī iken müntehī daᶜvāsın eylemek ḥamāḳatindendür. Zīrā ḥadd-i şerᶜīyi ve ṭarīḳ-ı merᶜīyi tecāvüz itmemek üzre ḫullet maḳāmına vuṣūl bulmadın nāra düşmek ve şināver ü ġavvāṣ degül iken deryāya girmek gibidür dimişlerdür.

﴿ کر بعالم آب روی بایدت ﴾ Eger ᶜālemde saña āb-ı rūyuñ gerek ise. Yaᶜnī; ḳadr ü iᶜtibāruñ lāzım ise:

﴿ با ادب خلق نیکویی بایدت ﴾ Saña edeb ile ḫalḳ eyülügi gerek. Pes nāẓımuñ ᶜālemde ᶜizzet ü ḥurmet ve iᶜtibār bulmaġı edeb ile ḥüsn-i ḫulḳa rabṭ eyledigi; edeb ḥüsn-i ḫulḳdan ᶜibāretdür [S354a] ve edeb aḫlāḳ-ı ḥamīde ile mevṣūfiyetdür dimege işāretdür. Zīrā edeb tevfīḳ-ı İlāhī ile maḥż-ı luṭfdur diyü ḥażret-i Mevlānā Mes̱nevīsinde *beyt*:

از خدا جوییم توفیق ادب

بی ادب محروم از لطف رب

buyurmışdur. Ve edeb, aḫlāḳ-ı ḥamīdeden ᶜibāret oldığı meşāyıḫ-ı muḥaḳḳıḳīnüñ:

ادبوا النفس ايهاالاحباب

طرق العشق كلها آداب

didiklerinden maʿlūmdur. Ve taṣavvuf ile sülūk daḫı edebden ʿibāretdür diyü Ebū Ḥafṣ-ı Kebīr: التصوف ادب و لكل وقت ادب و لكل حال ادب و لكل مقام ادب buyurmışdur. Ve daḫı sālike lāzım olan ehl-i dil ḥużūrında bāṭınını mü'eddeb eylemelüdür ki ʿiṭāb-ı bāṭından ḫalāṣ bula. Ve ẓāhirin ehl-i ẓāhir ḳatında mü'eddeb itmelüdür ki ʿitāb-ı zāhirīden āzād ola. (...[S354b, Ü346a, Ü346b]...)

﴿ هركه آهنك سبكبارى كند ﴾ Her kim ki ḫıffet ü bī-ʿaḳllıḳ ḳaṣdın ider. **Āheng-i sebükbārī**, iżāfetle «sebükbārlıḳ ḳaṣdın» dimekdür. Āheng, «ḳaṣd» maʿnāsınadur. Sebükbār, «ḫafīfü'l-ʿaḳl» maʿnāsınadur. Āḫirindeki yā' maṣdariyyedür.

﴿ از وى آب روى بيزارى كند ﴾ Āb-ı rūy andan bī-zārlıḳ ider. **Bīzārī**, yā'-i maṣdariyye «uṣanıḳlıḳ» maʿnāsınadur.

﴿ جز حديث راست با مردم مكوى ﴾ Ḫalḳa ṭoġrı sözden ġayrı kelām söyleme. **Ḥadīs̱**, muṭlaḳā «ḫaber» maʿnāsınadur. **Merdüm**, bunda «ḫalḳ» maʿnāsınadur. **Me-gūy**, nehy-i ḥāżırdur; «söyleme» dimekdür. Yaʿnī; ḫalḳa ḫaber virdikde, ḫaberüñ ṭoġrısından ġayrını söyleme.

﴿ تا نكردد آب رويت آب جوى ﴾ Tā yüzüñüñ ṣuyı āb-ı cūy olmaya. Yaʿnī; āb-ı revān gibi cereyān eylemeye. Pes āb-ı revānuñ girü dönmesi muḥāl oldıġı gibi eger ḫaber virenüñ āb-ı rūyı vü ʿizz ü ḥurmeti gidüp bir daḫı girü gelmez dimege bunda nükte vardur. Nitekim Ḫᵛāce Ṣā'ibüñ *beyt*:

در حفظ آب رو چو كهر باش سخت تر

كين آب رفته باز نيايد بجوى خويش

beyt-i laṭīfinden bu maʿnā ẓāhirdür.

﴿ از خلاف واز خيانت باش دور ﴾ Ḫilāf u ḫıyānetden uzaḳ ol. Yaʿnī; ḫılāf ve emānete ḫıyānetden baʿīd ol. Zīrā bunlar münāfıḳ ʿalāmetidür. Nitekim: [S355a] اية المنافق ثلثة و ان صام و صلى و زعم انه مسلم اذا حدث كذب و اذا وعد خلف و اذا اؤتمن خان ḥadīs̱-i şerīfi bu beyāna dālldür. Ve ḫā'in ü bī-ʿahdüñ īmānı kāmil [Ü347a] olmadıġı ve felāḥ bulmadıġı لا ايمان لمن لا امانة له ولا دين لمن لا عهد له ḥadīs̱-i şerīfi ile müs̱betdür. Bu mis̱llü münāfıḳ ile ṣoḥbetden, kelb ile ülfet ḫoşterdür diyü *beyt*:

صد بار بود سك موافق

بهتر ز برادر منافق

dimişlerdür. Ve emānet māldan ve meclisden eʿammdur. Pes bir ṣoḥbeti bir kimse ile miyānede idüp المجلس بالامانة didürdikden ṣoñra ol meclisi āḫara söylemek, ol emānete ḫıyānet itmekdür. Nitekim Nābī eyidür *beyt*:

Ben itdigüm niyāzı idersin raḳībe fāş

İy süst-ʿahd meclis emānet degül midür?

Ve baʿżı nüsḫada ḫıyānet mevḳıʿıne ḫabās̱et vāḳıʿdur. Maʿnāsı ḫabīs̱likdür; gerek aḳvālde olsun ve gerek aʿmālde olsun. Ve baʿżı nüsḫada ṣīġa-i cemʿ ile ḫabā'is̱ vāḳıʿdur. Ḫabā'is̱, ḫabīs̱üñ cemʿi oldıḳda;

murdārlardan ıraḳ ol dimek olur. Yāḫod şeyṭāndan ıraḳ ol dimek olur. Zīrā ḫabā'i̱s, şeyṭānuñ erkek ve mūẕīsine daḫı dirler. (...)

﴿ تا بود پیوسته در روی تو نور ﴾ Tā ki muttaṣıl senüñ yüzüñde nūr ola. Pes ḫilāf u ḫıyānetden ve ḫabāse̱t ü ḫabā'i̱sden dūr olanuñ yüzi ve ḳalbi pür-nūr olmaḳ bī-reybdür. Zīrā āyine-i ḳalb münevver olmadıḳca ʿaks-i nūr yüzde ẓuhūr eylemedigi maḥallerinde mesṭūr ve erbāb-ı işārāt ʿindinde meşhūd u meşhūrdur.

﴿ کر همی خواهی که کویندت نکو ﴾ Eger ister iseñ ki hem-vāre saña eyü söyleyeler. Yaʿnī; kimseden nā-maʿḳūl söz işitmeyesin.

﴿ ای برادر هیچ کس را بد مکو ﴾ İy birāder hīç kimseye kötü söyleme. Zīrā kötü söz, geçmez aḳça gibi ṣāḥibine redd olınur. Ve belki bir sözüñ yirine iki işidürsüñ. Nitekim:

Ṭaḳ ḥalḳa gibi gūşuña pendüm cevāhirin
Dervīşüñüñ cevābına incinme iy dede
[S355b] Maʿnāda yene kendi sözüñdür işitdigüñ
Bir söyleyenler iki işidür bu ḳubbede

dimişlerdür. Bunuñ tafṣīli yuḳarda sebḳ eylemişdür.

﴿ تا نباشی در جهان اندوهکین ﴾ Tā ki cihānda pür-ġuṣṣa olmayasıñ. **Endūhgīn**, endūh-āgīn lafẓlarından muḫaffefdür; «ġuṣṣa ile memlū» dimekdür. Zīrā endūh, ġuṣṣa maʿnāsınadur. Āgīn, medd-i elif ve kesr-i kāf-ı ʿAcemī ile «ṭolu» maʿnāsınadur. Nitekim ḫışmgīn ve emsālinde böyledür. İmdi ġamm u ġuṣṣadan me'mūn olmaḳ diler iseñ:

﴿ از حسد در روزکار کس را مبین ﴾ [Ü347b] Rūzgārda bir kimseyi ḥasedden görme. Yaʿnī; bir kimseye naẓar-ı ḥased ile baḳmayup mā-ḳasema'llāha rāżī ol dimekdür. Pes ḥased didigümüz meclisde meẕemmete ve meleklerden laʿnete ve ḫalvetde ġuṣṣa vü miḥnete ve ʿinde'l-mevt şiddete ve maḥşerde fażīḥate ve cehennemde ʿuḳūbete ve ġaḍab-ı Cebbāra muṣādifete ve sedd-i bāb-ı niʿmete bāʿi̱s bir kesilmez ġamm ve ecrsiz muṣībetdür didikleri üzre ḥāsidüñ ġuṣṣadan ʿibāret olacağı bī-iştibāhdur; tafṣīli sebḳ eylemişdür. Ve eşyā'-i ḫamse bu beyt ile altı olur dinmeye. Zīrā metn-i nāẓımda nüsḫa ke̱sīr olmağın ṭarafumuzda olan nüsḫada bu beyt daḫı bulınmağın şerḥ olınmışdur.

Der-Beyān-ı ʿAlāmet-i Īmān

﴿ اصل ایمان هست شش چیز ای وحید ﴾ Īmanuñ aṣlı altı şeydür iy vaḥīd! **Aṣl-ı īmān**, iżāfetle «īmanuñ aṣlı» yaʿnī żābıṭa ve mebnā ʿaleyhi dimekdür. Zīrā aṣl ve ḳānūn ve ḳāʿide ve żābıṭa bir maʿnāyadur. Īmān maʿrūfdur. **Hest**, bunda edāt-ı ḫaber olan est maʿnāsınadur. **Şeş çīz**, «altı nesne» dimekdür. Edāt-ı ḫaber bunuñ āḫirine merbūṭdur. **İy vaḥīd**, «iy ʿilmde yegāne» dimekdür; bunda murād budur. Ve Velīd bin Muġīrenüñ laḳabıdur. Nitekim ذرنی ومن خلقت وحیدا āyet-i şerīfi buña dālldür. Ve bir şāʿir-i bī-naẓīrüñ maḫlaṣıdur ki aña Mirzā Vaḥīd dirler.

﴿ با تو کویم کر بدل خواهی شنید ﴾ Saña diyeyüm eger cān u dil ile işitmek isterseñ. **Şenīd**, bunda şenīden gibi «işitmek» maʿnāsınadur.

﴿ سه ازان شش با یقین خوف و رجاست ﴾ Ol altı nesneden üçi yaḳīn ile ḫavf u recādur. Pes bu üçüñ her birlerinüñ beyānı tafṣīle muḥtāc [S356a] olmaġın evvelden mertebe-i muḳaddemeleriyle beyān olınmışdur. Şöyle ki **yaḳīn** luġatde; bir nesnenüñ ḥaḳīḳatine ḳalb vāḳıf olmaḳdur. Ammā ıṣṭılāḥ-ı şerʿde olan maʿnāsı ḥażret-i Kerrār rażıya'llāhu ʿanhuñ: لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا kelāmınuñ mefhūmından müstefāddur. Yaʿnī; meselā aḥvāl-i āḫiretden mevt gibi veyā mükāşefe gibi muġayyebātdan, kendü ile īmān vācib olan nesnelerden ḥicābuñ refʿi muḳaddemen olan yaḳīnüñe ziyādelik virmeyüp, mü'min-i be-herüñ muġāyebe vü muʿāyenesi saña müsāvī ola dimekdür. Lākin ʿinde'l-muḥaḳḳıḳīn yaḳīnüñ birbirine nisbeten ṭabaḳātı vardur. (...[Ü348a]...) **Ḫavf**; ʿānifen yuḳaruda beyān olınmışdur. **Recā**; ümīd maʿnāsınadur. Beyānı ʿinde'l-muḥaḳḳıḳīn şöyledür ki; ḳalbde olan ṣıfāt eger s̱ābit olursa ol vaṣfa maḳām dirler. Ve illā ḳalbde cevelānı ḥasebiyle aña ḥāl dirler. Pes maḥbūb u mekrūhdan sālike ḥāṣıl olan nesne iki ḳısmdur. Ḳısm-ı evvel, ḥālen mevcūd olandur. Aña vecd ve daḫı ẕevḳ ve daḫı idrāk dirler. Ḳısm-ı s̱ānī, māżīde mevcūd olandur ki [S356b] aña ẕikr dirler. Ammā istiḳbālde olacaḳ nesne eger ġalebe ile ḫuṭūr ider ise aña tevaḳḳuʿ ve intiẓār dirler. Ve ol intiẓārında oldıġı nesne maḥbūb olur ise recā dirler. Ve eger mekrūh olur ise ḫavf dirler. Ve ol muntaẓır olan nesneye bir sebeb lāzımdur. Zīrā vücūdı ve inṭifāsı maʿlūm sebebden ḫālī olana temennī dirler. İmdi ḫavf ve recā kendüde tereddüd olan nesnede olur; yoḳsa maḳṭūʿun bih olan nesnede olmaz dimişlerdür. İmdi dünyā ʿuḳbānuñ mezraʿasıdur. Şöyle ki; ḳalb arż yirindedür; īmān, tuḫm-ı pāk yirindedür. Ve ṭāʿāt, ol arżuñ taṭhīr ü ḥarās̱et ü siḳāyet içün tedārük-i mecrā yirindedür. Bundan ṣoñra ʿabdüñ Ḫudādan yevm-i ḥaṣād olan ḳıyāmete dā'ir istekleri, ṣāḥib-i zerʿuñ cāy-ı zerʿi yirindedür. Pes bu vechile şerā'iṭ-ı zirāʿate riʿāyetden ṣoñra zāriʿuñ oturup, zerʿi kemāle varıncaya dek bi-ʿavni'llāh zirāʿatüñ āfāt-ı semāvī ve arażīden maḥfūẓiyyetine intiẓārına recā didikleri gibi mü'minüñ mezkūr ümīdine recā dirler. Ammā bunuñ ḫılāfı üzre iken Ḫudādan ġufrān u liḳā recā idene aḥmaḳ ve maġrūr dirler. Nitekim şāʿirüñ *beyt*:

درین مزرع اکر مردم اکر زن
کسی کندم نخورد از کشت ارزن

beytinden me'āl maʿlūmdur. Pes recā bāʿis̱-i ṭāʿat [Ü348b] olmaġın aṣl-ı īmāndan ʿadd olınmışdur. (...)

﴿ پس توکل پس محبت پس حیاست ﴾ [S357a] Ṣoñra tevekkül, ṣoñra maḥabbet ve ṣoñra ḥayādur. **Tevekkül**, ġayra iʿtimād ve iẓhār-ı ʿacze dirler. Pes tevekkül, ḳalbüñ müvekkel üzre iʿtimādından ʿibāretdür. Müvekkelde ḳuvvet ve şefḳat ve hidāyet oldıġına iʿtiḳādа mevḳūfdur. İmdi Ḥaḳḳı cümle ṣıfāt-ı celīleler ile ḳalbde itḳān itdikde tevekkülüñ ancaḳ Ḥaḳḳa olur. Ammā bunuñ gibi yaḳīn ḳalbde olmayınca tevekkülde kemāl bulınmaz. Pes tevekkülüñ kemāli, ḳuvvet-i ḳalb ile ḳuvvet-i yaḳīne mevḳūfdur. Ve bu ḳuvvet ü żaʿf ḥāletleri içün üç derece vardur. Derece-i ūlā, kefāletu'llāh ve ʿināyet-i İlāha iʿtimāddur. Ve derece-i s̱āniye bundan aḳvādur ki ḥālüñ ṭıfluñ anası ile olan ḥāli gibi olmaḳdur. Zīrā ṭıfl māderinden ġayrıyı bilmez. Tevekkül umūrında ancaḳ ana dimek vird-i lisānı olur. Derece-i s̱ālis̱e bundan daḫı

aķvādur ki ḥālüñ ġaṣṣāl öñüñde olan meyyitüñ ḥāli gibi olmaķdur, intihā. Pes mütevekkil her ḥālde emāndadur. Nābī:

Zilzāl-i ʿavāṣıfdan emān ise murāduñ

Bünyān-ı felek-sāy-ı tevekkülde mekīn ol

didikleri İbrāhīm-i Edhemüñ menāķıbından maʿlūmdur. Şöyle tārik-i tāc u ķabā ve ʿāzim-i kūy-ı Ḫudā olup ṣaḥrāda bī-zād u rāḥile gider iken nā-gāh iblīs-i melʿūn, İbrāhīmüñ yolı üzre ṭurup: "Yā İbrāhīm! bī-zād u rāḥile tevekkülde yolda ʿāciz ü dil-ḫaste ķalursın" didikde İbrāhīm dergāh-ı Ḫudāya yüz ṭutup: "Yā Rabb! bu düşmānuñ tasalluṭın üzerimden ķaldur" diyü münācāt eyledi. Ol zamān İbrāhīme ilhām-ı Ḫudā meded-res olup: "Yā İbrāhīm! İblīs-i laʿīnüñ saña tasalluṭına sebeb vādī-i tevekkülde iken omuzuñda maḥfūẓ olan meblaġdur. Eger tevekkül-i tāmmuñ [Ü349a] var ise ol meblaġı ṭarḥ eyle" dindikde İbrāhīm eyidür: "Meger ücret-i kārdan dört dirhem artırup ḫırķada ḥıfẓ itmişdüm. Pes bunı işitdikde ol dirhemleri çıķarup ṣaḥrāya nis̱ār idüp melʿūnuñ vesvesesinden āzād oldum" dimişlerdür, intihā. Pes bu menāķıbuñ ḫıtāmında nāẓım Müferriḥātında eyidür, *naẓm*:

توکل کن اکر دیدار خواهی

توکل کن اکر اسرار خواهی

بهر کاری توکل کن بدادار

توکل باشدت از بد نکهدار

intihā. **Maḥabbet**, «sevgi» maʿnāsınadur; murād maḥabbetu'llāhdur. Pes cümle maķāmātuñ aʿlāsı maḥabbet maķāmıdur. Zīrā maḥabbetüñ [S357b] s̱emeresi şevķ ve üns ve rıżādur. Ve mevķūfun ʿaleyhi; tevbe ve zühd ve ṣabrdur. Ve maḥabbet didigimiz, maḥabbet-i Rasūlü'llāha maķrūn gerekdür. Zīrā maḥbūbuñ maḥbūbı, maḥbūbdur. Feʿalā-hāẕā, evliyā vü ʿulemā vü ṣulehāya maḥabbet ke-ẕālikdür. Ve maḥabbetu'llāhuñ ḥuṣūlinde bir ķaç esbāb vardur. Sebeb-i evvel, Ḫudā-yı müteʿāli kemāl ṣıfātlarıyle bilmekdür. Nitekim Ḥasen-i Baṣrī eyidür: Ḫudāsını bilen Mevlāsına maḥabbet ider; dünyāsını bilen dünyādan nefret ider, intihā. Pes aṣl-ı īmāndan maʿdūd olan maḥabbetün muķteżāsı üzre muḥibb olan, ʿışķ-ı İlāhī ile mevṣūf gerekdür. (...) Ḥattā ʿışķ didikleri ḥālet-i muḥriķanuñ beyānında dimişlerdür: Luġat-i Fārisīde ʿışķ bir ṣarmaşıġuñ adıdur ki her ķangı şecere ṣarılsa ol şeceri elbette ķurudur. Aña leblāb ve daḫı ʿaşaķa daḫı dirler. Pes ʿāşıķuñ ḥāli bundan maʿlūmdur. **Ḥayā**, luġatde «utanmaķ» maʿnāsınadur. Iṣṭılāḥ-ı şerʿde; irtikāb-ı ķabāyıḥ ḫavfinden nefsi ḥabs itmekdür. Pes aṣl-ı īmāndan maʿdūd olan ḥayā, ḥaķķ-ı ḥayā ile Ḫudādan istiḥyādur ve her mü'min bunuñla me'mūrdur. (...[Ü349b]...) Ve bu vechile Ḥaķķdan ḥayā, maḥabbetu'llāhdan nāşīdür. Nitekim من احب الله استحیی ḥadīs̱-i şerīfi bu beyānda hüveydādur. [S358a] Ve böyle olan ʿabdi Ḫudā sever. Nitekim: ان الله یحب الحیی المتعفف ḥadīs̱-i şerīfi bu bābda eẓherdür. Pes ḥayādār olanda ʿiffet ü ḥayā'-i Ḥaķķdan nāşī günāhınuñ ġufrānına göz yaşları dökmek lāzımdur ki maẓhar-ı maġfiret ü ẕevķ-yāb-ı raḥmet ola diyü beyt:

بمحشر کام ذوقش جرعه نوش مغفرت کردد

کنهکاریکه اشک آلوده شرمست عصیانش

dimişlerdür. Pes nāẓım asl-ı īmān olan şeş çīzi icmālen beyān ʿaḳabinde bunlar ile muttaṣıf olan evliyānuñ ḥāllerin beyāna şurūʿ idüp buyurur:

﴾ هركرا نور يقين حاصل بود ﴿ Her kime ki nūr-ı yaḳīn ḥāṣıl ola.

﴾ صاحب ايمان روشن دل بود ﴿ Münevverü'l-ḳalb ṣāḥib-i īmān ola. Pes **rūşen-dil** fi'l-aṣl mürekkebdür. Münevverü'l-ḳalb maʿnāsına. Bu maḳāmda ṣaḥib-i īmānuñ ṣıfatı olmışdur. Pes nāẓım recādārānuñ ḥālinde eyidür:

﴾ نامۀ اعمال اكر نبود سپيد ﴿ Defter-i aʿmāl eger beyāż olmaya. Yaʿnī; ḥasenāt üzerine seyyi'āt ġālib ola. **Nāme-i aʿmāl**, iżāfetle «defter-i aʿmāl» dimekdür. Zīrā nāme bunda kitāb maʿnāsınadur. Ve gāh seylāb-ı ḫaṭṭ-ı taʿlīḳ maʿnālarına gelür. Aʿmāl, ʿamelüñ cemʿidür. Pes bu nāmeden murād; kirāmen kātibīn meleklerinüñ yazdıḳları defter-i aʿmāldür ki اذا يتلقى المتلقيان عن اليمين و عن الشمال قعيد āyet-i şerīfi mıṣdāḳınca kātib-i ḥasenāt saġ ṭarafda oturur. Ve kātib-i seyyi'āt ṣol ṭarafda oturur. Ve kātib-i ḥasenāt ʿabdüñ bir eyü ʿameli oldıḳda on yazar ve ḳaçan kötü ʿameli olsa ṣol ṭarafda oturup seyyi'āt yazan meleke eyidür: "Yedi sāʿat ṣabr eyle. Şāyed tesbīḥ ü istiġfār eyleye" dir. **Ne'bved sepīd**, «beyāż olmaya» dimekdür. Pes defter-i aʿmālüñ beyāż olması seyyi'ātuñ maḥvından kināyedür. Ol ise keṡret-i ṭāʿat ile fiʿl-i ḥasenāta mevḳūfdur. (...[Ü350a]...) İmdi nāme-i aʿmāl beyāż olmaz ise yaʿnī kendi kendüñi ḥisāba çeküp, ḥisābuñda ḥasenātuñ seyyi'āt üzerine ġālib gelmez ise Ḫudādan ümīdi ḳaṭʿ itmeyüp recā'-i raḥmetde ol. Nitekim nāẓım eyidür:

[S358b]﴾ رو مباش از زحمت حق نا اميد ﴿ Yürü raḥmet-i Mevlādan nā-ümīd olmasun dimekdür. Zīrā emr-i ḥāżırdan ṣoñra gelen nehy-i ḥāżıra, nehy-i ġā'ib maʿnāsı virilmek ḳāʿidedür. Buña göre **me-bāş** fiʿlinüñ fāʿili, ol nāme-i siyāh ṣāḥibi olan kimse olur. Murād; keṡret-i ẕünūb, recā'-i maġfirete māniʿ degüldür dimekdür. Nitekim bu beyānda āyāt u eḥādīṡ-i şerīfe çoḳdur. Ve raḥmet-i Ḥaḳḳuñ vüsʿati maʿlūm iken ümīdi ḳaṭʿ itmek küfrdür. Hemān ʿabd elden geldigi ḳadar günāhdan ḥaẕer ve Ḫudānuñ raḥmet-i ġufrānını recā'-i raḥmete müstaḥżar olmaḳ gerekdür. (...)

﴾ هركه خوفى نبود اندر جان او ﴿ Her kim ki anuñ cānında bir ḫavf olmaya. Murād; ḫavf-ı İlāhī bulınmaya dimekdür.

﴾ اى پسر باشد ضعيف ايمان او ﴿ İy oġul! Anuñ īmānı żaʿīf olur. Nitekim Allāhdan ḳorḳmayanuñ īmānı olmaz didikleri bu maʿnācadur.

﴾ هركرا نبود توكل بر خدا ﴿ Her kimüñ ki Ḫudā üzre tevekküli olmaya.

﴾ شايدت بروى بكريى هاى هاى ﴿ Saña lāyıḳdur ki anuñ üzerine hāy-hāy aġlayasın. **Şāyedet**, «saña lāyıḳ olur»; **ber-vey**, «anuñ üzerine» yaʿnī bī-tevekkül olanuñ ḥāline; **bi-giryī**, yā'-i ṡāniye ḫiṭāb içündür; «aġlayasın» dimekdür. **Hāy-hāy**, hāyā-hāydan muḫaffefdür; «ehl-i mātemüñ ġavġāsı» maʿnāsınadur. Ammā hāyā-hūy dinse, ʿarūsuñ ḳutuḳluġı maḥallinde, erbāb-ı ṭarabuñ şūr-ı ġavġāsı maʿnāsına olur. Nitekim şāʿirüñ:

فلك از مجلس انس تو پر از هاياهوى

عالم از كريهٔ خصم تو پر از هاياهاى

beytinden maᶜneyn-i mez̲kūr müsteşheddür. Pes nāẓımuñ bu beytinde mütevekkil olmayanuñ ḥāli şöyle ḫarāb olur ki āḫar kimesneler kendinüñ ḥāline raḥmen girye ḳılmaḳ sezā olur. İmdi kendinüñ girye vü zārı ne gūne oldıġı bundan maᶜlūm olur dimege işāret vardur.

﴿ آنكه حب حق نباشد در دلش ﴾ Ol kimse ki anuñ ḳalbinde ḥubb-ı İlāh olmaya. Pes bunda maḥabbet, ḳalb-i muḥibbde oldıġına [Ü350b] īmā vardur. [S359a] Ve maḥabbet-i Ḥaḳḳ üzre degül iken maḥabbet daᶜvāsında olanlara müddeᶜī taᶜbīr iderler. Pes böyle olan müddeᶜī veyā hīç maḥabbet dā’iresine girmeyüp maḥabbet-i māsivāda olan:

﴿ از عمل جز باد نبود حاصلش ﴾ ᶜAmelden anuñ ḥāṣılı hevādan ġayrı olmaya. Yaᶜnī; ᶜamel-i āḫiretde tehī-dest ola dimekdür. Bu taᶜbīr Fārisīde çoḳdur. Nitekim «yelḳovan» didiklerin «bād-peymā» ile taᶜbīr iderler. Murād; «eli boş» dimekdür. Bād be-dest ve daḫı tehī-dest didikleri gibi. Ḳaldı ki bunda maḥabbet-i İlāh olmayanuñ ᶜamelinüñ hīç olmamasına yāḫod ᶜadem-i ḳabūline īmā vardur. Ve daḫı bād kelimesi Fārisīde niçe maᶜnāya gelür. Evvelen hevā maᶜnāsına gelür. Nitekim ānifen beyān olındı. Ve daḫı süḫan maᶜnāsına ve āh itmek maᶜnāsına gelür. İmdi buña göre maḥabbet-i İlāh olmayanuñ ᶜameli ḳavl-i mücerred ve āḫiretde kārı āh eylemekdür dimege daḫı iḥtimāl vardur. Nitekim ñāẓımuñ bunuñ z̲eylinde getürdigi beyt bu maᶜnāya münāsibdür.

﴿ باش اى بنده خدا را دوستدار ﴾ İy ḳul! Ḫudāyı dost ṭutıcı ol. Ve nāẓımuñ bunda **bende** z̲ikr eylemesi, ḳul olan ᶜubūdiyyet ve maᶜbūdına maḥabbet üzre gerekdür dimege işāretdür. **Dostdār**, terkīb-i tavṣīfīdür; «dost ṭutıcı» maᶜnāsınadur.

﴿ تا رهى تو از عذابش در كنار ﴾ Tā ki anuñ ᶜaẕābından ḳurtulasın. **Tā**, «tā ki»; **rehī**, mużāriᶜ-i muḫāṭabdur; «ḳurtulasın» dimekdür. **Tu**, ḫiṭāb edātıdur. **Ez-ᶜaẕābeş**de şīn-ı żamīr Ḫudāya rāciᶜdür. Maᶜnā; «ᶜaẕāb-ı Ḫudādan» dimekdür. **Der-kenār**, «kenārda» dimekdür. Lafẓ-ı mez̲kūr ile gāhī ḥālet-i vuṣlatda ḳucmaḳ maᶜnāsından kināye iderler. İmdi ᶜabdüñ Ḫudāya maḥabbet eylemesi, emrini ṭutup nehyinden ḳaçmaḳ ile olur. Ve illā Ḫudānuñ ᶜaẕābına maẓhariyyet der-kārdur.

﴿ اى برادر شرم از ايمان بود ﴾ İy ḳarındaş ḥayā īmāndandur. Pes bunda الحياء من الايمان و الايمان فى الجنة الحديث ḥadīs̲-i şerīfine īmā vardur. (...[S359b]...)

[Ü351a] **Der-Beyān-ı Ān ki Āb-rū Ez-Ān Bi-Yefzāyed**

﴿ ميفزايد آبروى از پنج چيز ﴾ ᶜİzz ü ḥurmet beş nesneden artar.

﴿ با تو كويم بشنو اى اهل تميز ﴾ Saña diyeyüm işit, iy idrāk ü baṣīret ehli.

﴿ چون بكار خويش حاضر بودهٔ ﴾ Çünki kendi işüñle meşġūl olmışsın. Yaᶜnī; kendüñe lāzım olmayandan ḥaẕer üzresin.

﴿ آبروى خويش را افزودهٔ ﴾ Kendi ᶜizz ü ḥurmetüñi arturmışsın. Mıṣrāᶜaynuñ āḫirlerinde olan hemzeler ḫiṭāb maᶜnāsını müşᶜirdür. Pes kendi ḥaddini bilüp kārına meşġūl veyā me’mūr oldıġı ḫiẕmete müteheyyi’ olan, kendi ᶜizzetini arturmaḳ bī-reybdür.

﴾ از سخاوت آبروی افزون شود ﴿ Seḫāvetden ʿizz ü ḥurmet ve ḳadr ü iʿtibār ziyāde olur. Ve bu ʿizz ü ḥurmet dünyāya maḳṣūr degüldür; belki āḫiretde daḫı ziyāde olur. Nitekim الجنة دار الاسخياء ḥadīs̱-i şerīfini tercemede dimişlerdür, *naẓm*:

İy olan kārgāh-ı ʿālemde
Ṭālib-i dest-māye-i aʿmāl
İster iseñ ḳavā'id-i dāreyn
İt nuḳūd-ı semāḥati iʿmāl

﴾ وز بخيلى بى خرد ملعون شود ﴿ Ve ʿaḳlsız kimse baḫīllikden melʿūn olur. Pes bunda baḫīllik, mez̠kūr ʿizz ü ḥurmet-i dāreynden maḥrūm u maṭrūd olmasına ve buḫl, ʿaḳlsızlıḳdan nāşī oldıġına bunda işāret vardur. Ve baḫīl olan be-her-ḥāl ḥarīṣ olur. Ve ḥarīṣ-i cemʿ-i dünyā olana bī-ʿaḳl dinmek: الدنيا دار من لا دار له و مال من لا مال له و لها يجمع من لا عقل له ḥadīs̱-i şerīfinden ẓāhirdür. Ve baḫīle melʿūn olur dindigi esḫıyānuñ varacaġı cennetden maṭrūdiyyeti ve cīfe-i melʿūne olan dünyā ile ülfet ü maḥabbeti ve şeyṭān-ı melʿūna mütābaʿati ḥasebiyledür. Ve muḳārin-i ḥikmeti aḫẕ eylemek meşhūrdur.

﴾ هركرا بر خلق بخشايش بود ﴿ Her kim ki ḫalḳ üzre baḫşāyiş yaʿnī raḥm ü şefḳati ola. **Baḫşāyiş**, «merḥamet ve kerem ve şefḳat» maʿnāsınadur.

﴾ آب روى او در افزايش بود ﴿ Anuñ ʿizz ü ḥurmeti ve nām u şānı ziyādelikde ola. **Efzāyiş**, āḫirindeki şīn maṣdariyyedür. Maʿnāsı «artuḳluḳ ve ziyādelik»dür. [S360a] Pes merāḥim-es̱er olan her ḥālde muʿteber olmaḳ eẓherdür. Bu ḥāl eks̱er erbāb-ı ḥükūmetde lāzım u lāzibdür. Reʿāyāya raġbet ve żuʿafāya merḥamet ile nīkū-nam u ʿizz ü rifʿatde şöhret ve efzūnī-i ʿömr ü devlet ile saʿādet ü iḳbāl bula. Ve daḫı bu ḫaṣlet, ḫıṣāl-i ḥamīde-i evliyādandur. (...)

﴾ باش دائم برد بار و با وفا ﴿ Dā'imā ḥamūl ü vefādār ol. **Bürd-bār**, terkīb-i tavṣīfīdür; «ez̠ā vü cefāya tahammül idici yavaş kimse»ye dirler. **U(ve) bā-vefā**, bürd-bār kelimesinüñ üzerine maʿṭūfdur; **bāş** lafẓı bunuñ daḫı üzerindedür. Bā kelimesi, muṣāḥabet içündür. Vefā, «sözini ve ʿahdini [Ü351b] yirine getürmeg»e dirler. Evvelen ez̠ā vü cefāya taḥammül eylemek ḥüsn-i ḫulḳuñ s̱emerātındandur. Nitekim Faḫr-i ʿālem ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve selleme ḳavmi eẕiyyet eyledikde: "Yā Rabb! Ḳavmimi maġfiret eyle. Ḥaḳīḳat-i ḥāli bilmezler" diyü duʿā buyurur idi dirler. Ve selef ü ḫalefde geçen evliyā' u etḳıyālaruñ taḥammülleri ḫod meşhūrdur. Nitekim Kelīm eyidür:

پارۀ مومم بدست انقلاب روزكار
ره نخواهم ساخت هر صورت كه خواهد رو دهد

ve yene şāʿir buyurmışdur:

دشمن قوى و كار دل تنزلست
درديكه بى دواست علاجش تحمل است

Ve ez̠ā vü cefā-yı nās her ne ḳadar bī-ḥadd ü bī-ḳıyās olsa erbāb-ı ḥāl aña taḥammül eylemek gerekdür diyü:

از جور آشنا نرمد هركه آشناست

ساحل ز تیغ موج محابا نمیکند

buyurmışlardur. Muḥābā, Fārisīde iḥtirāz maʿnāsınadur. Lākin erbāb-ı ḥālden olmayan bī-mecāl ü taḥammül, bisyār kişiyi bī-ḳadr u iʿtibār ider diyü *beyt*:

کند تحمل بسیار مردرا بیقدر

کمان چو تن بکشیدن دهد کباده شود

buyurmışdur. Kebāde, Fārisīde bā'-i muvaḥḥide ile ol nerm kemāndur ki anuñla kemān-keşlige [S360b] meşḳ iderler. Nitekim Mīr Naẓmīnüñ *beyt*:

کباده کرده مارا چرخ کویا

که نکذاری بهیچ از دست خود را

beytinden müstefāddur. Ḫulāṣa-i kelām bürd-bārlıḳ her vechile maʿḳūldür ve erbāb-ı ḳulūb ʿindinde maḳbūldür. (...) Ve daḫı vaʿd ü ʿahde vefā ḫoşdur. Vaʿd, ṭaraf-ı vāḥidden olur; ʿahd, ṭarafeynden olur. İmdi vaʿde vefā vācibdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: العدة دين vārid olmaġın tercemesinde dimişlerdür, *naẓm*:

Her ne kim ola zīver-i nuṭḳuñ
Anı icrāya ol nesaḳ-perdāz
Farżdur niyyet-i kirāmda vaʿd
Anı farż oldı eylemek incāz

(...[Ü352a]...) İmdi bürd-bār u vefādār ol:

[S361a] ﴿ تا بروی خویش بینی صد صفا ﴾ Tā ki kendi yüzüñde niçe ṣafā göresin. **Tā**, «tā ki»; **be-rūy-ı ḫᵛīş**, «kendü yüzüñde» dimekdür. Evvel olan bā ḥarfi ẓarfiyyet içündür. **Bīnī**, mużāriʿ-i müfred-i muḫāṭabdur; «göresin» dimekdür. **Ṣad ṣafā**, «niçe ṣafā» dimekdür. Bu taʿbīr Fārisīde kes̱retden kināyedür. Maʿlūm ola ki ṣafā-yı vech, ṣafā-yı ḳalbden peydā olur. Pes ruḫsār-ı āyine-i dil, ġubār-ı kederden muṣaffā olmaḳ ve mıṣḳala-i jeng-zedā-yı taḥammül ü vefā ile mir'āt-ı ḳalb jengār-ı elemden taṣfiye bulmaḳ nūr-ı īmāndandur. Nitekim ḥażret-i ʿAlī kerrama'llahu vechehūnuñ: ضياء القلب من نور الايمان kelāmı bu maʿnāya dālldür. İmdi ḥamūl-i eẕā ve ʿahdinde ṣāḥib-i vefā olmaḳ bāʿis̱-i ṣafā-yı sīmā idigi bundan hüveydādur.

﴿ تا بماند رازت از دشمن نهان ﴾ Tā ki senüñ rāzuñ düşmāndan nihān ḳala. Yaʿnī; düşmān sırruña muṭṭaliʿ olmaya. **Rāz**, «gizlü nesne»ye dirler; gerek ḳavl olsun ve gerek fiʿl olsun. Ve rāzda maʿnā-yı iḫtifā melḥūz olmaġın āşkār muḳābelesinde istiʿmāl olınur. Ve ḳaçan mübālaġa ḳaṣd itseler rāzı, nihān ile tavṣīf idüp rāz-ı nihān dirler. Ve şol kimse ki esrāra ıṭṭılāʿa ḳādir olmaya «pūşīde-rāz» dirler. Pes rāzet āḫirinde olan tā' ḫiṭāb içündür. **Nihān**, «mestūr» dimekdür; āşkārenüñ muḳābilidür.

﴿ سر خود با دوستان کمتر رسان ﴾ Kendi sırruñı dostlarına azraḳ ulaşdur. Murād; keşf-i esrārda dosta iʿtimād itme dimekdür. Zīrā dostuñ daḫı bir dostına söyler; ol söyledigi daḫı birine söyler. Şöyle ki ol dostlaruñ biri senüñ düşmānuñ olmaḳ iḥtimāliyle sırruñı bi'l-vāsıṭa düşmāna söylemiş olursın dimekdür. Nitekim *beyt*:

سر خود با یار خود هر چند بسیاری مکو

یار را یاری شود از یار یار اندیشه کن

didikleri bu maᶜnāyı mūżıḥdur. Ve İbnü Yemīnüñ Muḳaṭṭaᶜātında *ḳıṭᶜa*:

پدر که جان عزیزش بلب رسید چه کفت

بکن نصیحت من یادکار جان عزیز

[Ü352b]بدوست کرچه عزیزست سر خود مکشاد

که دوست نیز بکوید بدوستان عزیز

diyü buyurdığına maᶜnā-yı meẕkūrı mü'eyyiddür. Ve kitmān-ı rāzuñ medḥinde ḥażret-i Mevlānānuñ *Mes̱nevī*:

دانه‌ها چون در زمین پنهان شود

سرشان سر سبزهٔ بستان شود

زر و نقره کر نبودندی نهان

پرورش کی بافتندی زیر کان

[S361b] beytleri bu maᶜnāda nümāyāndur. Nuḳre, żamm ile ḫām gümüşe dirler. Kān, kāf-ı ᶜArabī ile maᶜdendür. Ve daḫı صدور الاحرار قبور الاسرار ḥadīs̱-i şerīfi ve daḫı ḥażret-i Ḥayderüñ: ضمیر الاحرار محل الانوار kelām-ı münīfi mıṣdāḳlarınca evliyā'-i kirāmuñ ḳulūb-ı aḳdesleri, maḫzen-i esrār-ı İlāhī ve mevḳıᶜ-ı ᶜināyet-i nā-mütenāhī olmaġın, bilā-iẕni'llāh kimseye keşf-i rāz buyurmazlar ve esrār-ı ᶜışḳı bī-gāneye ṭuyurmazlar. Ammā müddeᶜīlerüñ ḥāli maᶜlūmdur. Nitekim Nābī eyidür:

Hüneri var ise ketm-i es̱er-i ᶜışḳ itsün

ᶜAybdur bülbül-i şūrīdeye feryād itmek

Ḥattā ḫalvetde daḫı keşf-i rāza iẕn virmeyüp dīvārlaruñ ḳulaġı var didiklerin şāᶜir *beyt*:

بخلوت نیز از دیوار می پوش

که باشد در پس دیوارها کوش

beytiyle edā buyurmışdur. Ve nāẓımuñ kelāmında, zamānede esrār keşf idecek dost yoḳdur dimege daḫı iḥtimāl vardur. Ve fi'l-ḥaḳīḳa böyledür. Nitekim İmām Şāfiᶜīnüñ *beyt*:

صاد الصدیق و کاف الکمیاء معا

لایوجد ان فدع عن نفسک الطمعا

kelāmından nümāyāndur. Ve bu maᶜnāya şāᶜir *beyt*:

باعتماد کس ای غنجه سر دل مکشا

که بلبل تو براغ و زغن هم اوازست

beyt-i laṭīfiyle īmā buyurmışdur. (...) Pes کل سر جاوز الا ثنین شاع mażmūnını is̱bātda beyān-ı sābıḳ delīl-i tāmmdur. Ḥattā is̱neynden murād; iki ṭudaḳlardur dimişlerdür.

﴿ تا نکردی پیش مردم شرمسار ﴾ Tā ki ḫalḳ ḳatında ḫacīl olmayasın. **Tā**, «tā ki»; **ne-gerdī**, kāf-ı ᶜAcemī ile «taḥavvül» maᶜnāsına olan «gerdīden»den nefy-i istiḳbālüñ müfred-i muḫāṭabıdur; «olmayasın» dimekdür. **Pīş-i merdüm**, iżāfetle «ḫalḳuñ öñünde»; dimekdür. **Şerm-sār**, «ḫacīl» dimekdür

ve ṣıfat ile mevṣūfdan mürekkebdür. Zīrā aṣlı «şerme-i sār»dur. Baᶜde't-terkīb şerme lafẓındaki hā'-i iḫtiṣāṣ ḥaẕf olınmışdur. [Ü353a] Şöyle ki; şerm odur ki kişi utandıḳda [S362a] baş aşaġa ṣalar, eser-i ḥayā andan ẓāhir olur. Aña nisbetle ḫacīl olana şerm-sār dirler.

﴾ آنكه خود ننهاده باشی بر مدار ﴿ Ol nesne ki kendüñ ḳoymamış olasın yuḳaru ṭutma. Yaᶜnī; elüñ ile ḳoymadıġuñı ḳaldurma dimekdür. Pes fużūlāne ḥarekātuñ bāᶜiṡ-i ḫacālet olacaġı bī-iştibāhdur. Ve daḫı kişinüñ kendi eliyle ḳoymadıġı nesneyi ḳaldurmaḳ bilā-iẕn bir kimsenün mālını taṣarruf eylemekden kināyedür. Bunuñ envāᶜı çoḳdur.

﴾ ای برادر پرده مردم مدر ﴿ İy ḳarındaş ḫalḳuñ perdesini yırtma. Yaᶜnī; kimsenüñ ᶜırżını hetk ve sırrını keşf ve kendüyi taᶜyīr ü taḫcīl eyleme dimekdür. Zīrā kişinüñ perde-i ᶜırż u nāmūsını çāk itmek anı helāk itmek gibidür. Pes helākini cezm iden kimesne senüñ daḫı perdeñi çāk ile ḳaṣd-ı helāki muḳarrerdür. Ve bundan mā-ᶜadā Ḫudā müntaḳımdur; senüñ daḫı perdeñi çāk ider bir ricālini ḫalḳ ider. Nitekim nāẓım eyidür:

﴾ تا ندرت پردهات شخص دكر ﴿ Tā ki bir āḫar kimse daḫı senüñ perdeñi yırtmaya. **Diger**, kesr-i dāl ile «dīger» kelimesinden muḫaffefdür. Pes ilüñ perdesin yırtanuñ perdesini yırtarlar. Nitekim şāᶜirüñ *beyt*:

مدر پردهٔ كس بهنكام جنك
كه با پرده باشد ترا نيز ننك

Baᶜżı nüsḫada bu beytüñ mevḳıᶜıne beyt-i ātī vāḳıᶜdur ki budur:

﴾ قدر مردم را شناس ای محترم ﴿ İy muḥterem olan kimesne! Ḫalḳuñ ḳadrini bil ve añla. Pes nāẓımuñ iy muḥterem didigi, ḳadr-şinās olana muḥterem dinmek sezādur dimege işāret içündür.

﴾ تا شناسد ديكران قدر توهم ﴿ Tā ki āḫarlar daḫı senüñ ḳadrüñi bileler. Yaᶜnī; saña iḥtirām ideler dimekdür.

﴾ با هوای دل مكن زنهار كار ﴿ Göñlüñüñ hevāsıyle ṣaḳın iş eyleme. Yaᶜnī; nefsüñ hevāsına mütābaᶜat ve bilā-meşveret bir kāra mübāşeret eyleme dimekdür. **Zinhār**, Fārisīde on iki maᶜnāya gelür. Bunda taḥẕīr maᶜnāsınadur ki «ṣaḳın» dimekdür.

﴾ تا نيارد پس پشيمانيش بار ﴿ Tā ki ṣoñra aña peşīmānlıḳ bārını getürmeye. **Peşīmānī**de yā' maṣdariyyedür. Yā'dan ṣoñra olan şīn, żamīre mużāfdur. Żamīr-i meẕkūr muḫāṭabdan ġā'ibe iltifāt ḳāᶜidesince göñline mutābaᶜat iden kimesneye rāciᶜdür. **Bār** kelimesi Fārisīde yedi maᶜnāya gelür. Bunda «mīve ve ḥāṣıl» maᶜnāsı rūşendür. Yaᶜnī; tā ki [S362b] ṣoñra aña diraḫt-ı nedāmetden bār ḥāṣıl olmaya dimekdür. İmdi nefse ᶜadem-i mutābaᶜat ve her işde te'ennī ve meşveret ile tārik-i ᶜacele olan nedāmetden emīn olmaḳ bundan ẓāhirdür. Nitekim şāᶜir dimişdür, *ḳıṭᶜa*:

مكن در مهمی كه داری شتاب
ز راه تانی عنان بر متاب
[Ü353b] كه ناكرده را ميتوان كرد زود
چو شد كرده آنكه ندامت چه سود

Yaᶜnī; murād itdigüñ umūrda şitāb eyleme ve te'ennī ṭarīḳından ᶜinānı bükme. Zīrā olınmamış işi tīzcek eylemek mümkindür. Lākin ᶜacele ile vücūd-peẕīr oldıḳdan ṣoñra te'essüfüñ fā'idesi yoḳdur dimekdür.

﴿ تا زبانت باشد ای خواجه دراز ﴾ İy ḫvāce! Mā-dām ki senüñ dilüñ uzun ola. Yaᶜnī; sözünüñ nüfūẕı olup icrāsına ḳādir olasın dimekdür. Yāḫod; iy ḫvāce! Tā ki senüñ dilüñ uzun ola yaᶜnī saña bir ᶜillet ile töhmet ve ḥarf-gīrlik ile ẕillet virmeyeler dimek maᶜnādur. Zīrā **tā zebānet** kelimesinüñ evvelinde olan tā kelimesine mā-dām maᶜnāsı virilmek yāḫod tā ki maᶜnāsı ile ᶜillete ḥaml olınmaḳ muḥtemeldür. **Ḫvāce**, bunda «ḥākim ve vezīr ve bāzergān» maᶜnālarına olmaḳ rūşendür.

﴿ دست کوته دار هر جانب متاز ﴾ Eli ḳıṣa ṭut, her cānibe segirtme. Yaᶜnī; her şey'e el uzatma dimekdür. **Kūteh**, kūtāhdan muḫaffefdür; «ḳıṣa» dimekdür. **Me-tāz**, nehy-i ḥāżırdur; «segirtme» dimekdür. Pes her yire ve her delüge el uzadanuñ ḥāli meşhūrdur.

﴿ هرکرا قدری نباشد در جهان ﴾ Her kimüñ içün ki cihānda bir ḳadr ü iᶜtibār olmaya. **Ḳadrī** kelimesindeki yā kelimesi vaḥdet içündür. Pes cihānda bī-ḳadr olanlar nāẓımuñ sābıḳan beyānı üzre cāhil ve kāhil ve nā-dān ve kāẕib ve baḫīl ve sitīzedārān ve ems̱ālleri gibi olan bī-iᶜtibārāndur. Pes böyle olanları:

﴿ زنده مشمارش که هست از مردکان ﴾ Anı diri ṣayma ki ol emvātdandur. **Mürdegān**, cemᶜdür; «ölüler» dimekdür. Pes bī-ḳadr olanı ölü menzilesine tenzīlüñ ḥikmeti, cehlinden ve cehl mis̱llü ẕemā'im-i aḫlāḳdan nāşī meyyit kendi umūrını ru'yetden ᶜāciz ve bi'ṭ-ṭabᶜ menfūr u müsteṡḳal oldıġı gibi bī-ḳadr olan ke-ẕālik derd yimek nüktesi içündür. İmdi ᶜāḳıl olan kendi ḳadrini żāyiᶜ itmemek [S363a] gerekdür. Tā ki bu mis̱llü emvātdan ᶜadd olınmaya dimege bunda işāret vardur.

﴿ از قناعت هرکرا نبود نشان ﴾ Her kim ki ḳanāᶜatden ᶜalāmet olmaya. Yaᶜnī; ḥarīṣ ola.

﴿ کی توانکر سازدش مال جهان ﴾ Dünyānuñ mālı anı ḳaçan ġanī eyler. لو كان لابن ادم واديان من ذهب و فضة لاتبقى اليهما ثالثا ولا يملاء جوف ابن ادم الا التراب ḥadīs̱-i müsteṭābına telmīḥ vardur. Fi'l-ḥaḳīḳa "ḥarīṣı māl-i cihān ġanī eylemez, ḥarīṣ ṭoymaz" didikleri bu maᶜnācadur. ᶜĀlemde ġınā ḳanāᶜatdedür ve ġınā, ġınā-yı nefsdür. Nitekim الغنى غنى النفس الفقر فقر النفس ḥadīs̱-i şerīfi bu beyāna güvāhdur. Ve maᶜnā-yı meẕkūra īmāda Mevlānā [Ü354a] buyurmışdur, *mes̱nevī*:

کوزهٔ چشم حریصان پر نشد
تا صدف قانع نشد پر در نشد

Yaᶜnī; kūze-i çeşm-i ḥarīṣān māl-i cihān ile ṭolmadı ve ṣadef mā-dām bir ḳaṭreye ḳāniᶜ olmadıḳca pür-güher olmadı dimekdür. İmdi ādem mā-ḳasema'llāha rāżī vü ḳāniᶜ gerekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde من بقسمة الله استغنى vārid olmışdur.

﴿ بر عدوی خویش چون یابی ظفر ﴾ Çünki kendi düşmānınuñ üzerine ẓafer bulasın. Pes nāẓımuñ **ber-ᶜadū-yı ḫvīş** yaᶜnī; «kendi düşmānuñuñ üzerine» diyü düşmānı kendiñe nisbet itdürmesinde meẕkūr ᶜadū; ᶜadū-yı dīn yāḫod cümle-i benī-Ādemüñ ᶜadūsı olan yılan ve sā'ir ḥayvān maḳūlesinden iḥtirāz içündür. Zīrā bu maḳūle düşmāna ẓafer buldıḳda anları ᶜafvuñ maᶜnāsı yoḳdur. Pes belki senüñle ḫuṣūmet-i dünyeviyyesi olan ᶜadūnuñ üzerine ẓaferde:

﴿ عفو پیش آور ز جرمش در گذر ﴾ ʿAfvı öñe getür ve cürminden geç. Yaʿnī; ṣuçını bağışla dimekdür. Tā ki ṣıfat-ı kerem ile mevṣūf ve ḳadr ü şān ile maʿrūf olasın. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde الکریم اذا قدر عفی vārid olmışdur. Ve daḫı العفو عند الاقتدار من علو الاقدار dinmişdür.

﴿ با تواضع باش و خو کن با ادب ﴾ Tevāżuʿ ile ol ve edeb ile ḫūy idin. Yaʿnī; edebi ʿādet eyle dimekdür. Şeref-i tevāżuʿ ẓāhirdür ve şān-ı edeb her vechile bāhirdür. Nitekim medḥ-i edebde ḥażret-i ʿAlī kerrema'llāhu vechehū الشرف بالفضل و الادب لابالاصل و النسب buyurmışdur. Binā'en ʿaleyh babaya «eb-i ṭīnī» ve muʿallime «eb-i dīnī» [S363b] dimişlerdür. Ve edīb olan kimesne her ḳande gider ise nūr-ı İlāhī ile mevsūm tāc ile mütetevvicdür diyü *beyt*:

ادب تاجیست از نور الهی

بنه بر سر برو هر جا که خواهی

buyurmışlardur. Ve nāẓımuñ tevāżuʿı edeb üzerine taḳdīmi, tevāżuʿ edebden bir cüz'dür; cüz' ise küll üzre muḳaddemdür dimege işāret içündür. Ve tevāżuʿ ve edeb ile ḫūy idinmek erbāb-ı tevāżuʿ ve eṣḥāb-ı ādāb ile ṣoḥbetden peydā olacağın īmā içün nāẓım mıṣrāʿ-ı s̱ānīde eyidür:

﴿ صحبت پرهیزکاران میطلب ﴾ Perhīzkārlar ṣoḥbetini ṭaleb eyle. **Ṣoḥbet**, bunda «dostluḳ» maʿnāsınadur. Nitekim nāẓım Müferriḥātında bu maʿnāya īmā żımnında:

مکن صحبت تو جز با دوستداران

بصحبت کن طلب پرهیزکاران

diyü buyurmışdur. **Perhīzkārān**, kār-ı nā-meşrūʿdan gürīzān olan ʿulemā vü ṣuleḥā vü merdāndur. Maʿlūm ola ki ṣoḥbet olınacaḳ kimsede beş ḫaṣlet lāzımdur. Evvelen, ʿaḳl; s̱āniyen, ḥüsn-i ḫulḳ; s̱ālis̱en, ṣalāḥ; rābiʿan, pāk-meẕheb; ḫāmisen, ḳanāʿat dimişlerdür. [Ü354b] Pes bu ḫıṣāl-i ḫamse perhīzkārānda mevcūd olmağın maḥabbeti anlara ḥaṣr itmişlerdür.

﴿ برد باری جوی و بی ازار باش ﴾ Yavaşlığı iste ve ẓulm ü żararsız ol. Yaʿnī; āḫaruñ eẕāsına taḥammül eyle ve sen kimseye eẕā vü cefā itme, żararsız ol dimekdür. Ve böyle olmaḳ çoḳ hünerdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ تاکه گردد در هنر نام تو فاش ﴾ Tā ki hünerde senüñ nāmuñ āşkār u meşhūr ola. **Hüner**, «maʿrifet ü ṣanʿat» maʿnāsınadur. **Fāş**, «ẓāhir ü āşkār» maʿnāsınadur. Pes hünermendlik her ḥālde maḳbūl ü memdūḥdur. (...) Pes nāẓım, ʿālim ü cāhili teşbīh ü tems̱īle mübāderet ve fā'ide vü żararların beyāna mübāderet idüp perhīzkārān ile ṣoḥbet gerekdür didigini maʿnāda is̱bāt içün buyurur:

﴿ همچو تریاقند دانایان دهر ﴾ ʿUlemā'-i dehr tiryāḳ gibilerdür. **Hemçü tiryāḳand**, [S364a] muḳaddem-i ḫaberdür; maʿnā «tiryāḳ gibilerdür» dimekdür. Hemçü, kelime-i teşbīhdür; mā-baʿdine mużāfdur. Tiryāḳ, ʿArabīdür; diryāḳ ve ṭıryāḳ mis̱lühūdur. Fārisīden muʿarrebdür. Zīrā Fārisīsi kesr-i tā ile «tiryāk»dur. Dāfiʿu'z-zehr bir devānuñ ismidür. Ḥattā pādzehre daḫı tiryāk dimişlerdür. Luġat-i ʿArabīde şarāba tiryāḳ didikleri ʿalā-zuʿmihim zehr-i ġuṣṣayı dāfiʿ oldığındandur, keẕā fi'l-Aḫterī. **Dānāyān-ı dehr**, mu'aḫḫar-ı mübtedādur; maʿnā «ʿulemā'-i dehr» dimekdür. Zīrā dānāyān cemʿdür. Müfredi dānādur; ʿālim dimekdür. Ve ʿāḳıl maʿnāsına müstaʿmeldür. Dehr, fetḥ-i dāl ve sükūn-ı hā ve rā ile ʿArabīdür; bunda

«zamān» maʿnāsınadur. (...[Ü355a]...) Pes ʿulemā'-i dehri tiryāḳ-ı dāfiʿu'z-zehre teşbīhuñ beyānında muḥaḳḳıḳīn buyurmışlardur ki: Baʿżı eşyā vardur ki ṣūreti leẕīẕ lākin derūnı zehr-ālūddur. Pes ehl-i ṣūret ol eşyānuñ ṣūretine baḳup anı ʿadem-i temyīzden nāşī luṭf-ı İlāhī ve niʿmet ẓann iderler. Ve şeyṭāñ daḫı ṭurmayup: "Yiyüñüz" diyü naʿralar urur. Pes bunuñ misllü zehr-ālūd eşyāyı derkde erbāb-ı ʿuḳūl ʿāciz olmaġın zehri ʿalā'iminden bilüp: خفت الجنة بالمكاره و خفت النار بالشهوات ḥadīs-i şerīfi manṭūḳınca eṭrāf-ı cennet şiddet ü zaḥmet ile iḥāṭa ve kenār-ı nār leẕẕet-i şehevātı ile iḥāṭa ḳılınmışdur. Ṣūretā leẕẕet añladıġıñız muḥarremātuñ derūnı zehr-i nār ile memlūdur; ṣaḳın! Ve bilmeyüp ol zehr ile mesmūm olan [S364b] tiryāk-i tevbe ile zehrüñ helākinden ḳurtulsun dimekdür. ʿUlemā, tiryāk-i zehr-i cehl olmışlardur dimişlerdür. İmdi ʿulemā ile ṣoḥbet ve umūr-ı dīniyyede her bār anlara mürācaʿat iden, ḥalāl u ḥarāmuñ ḥālinden āgāh ve ol cehele zehre vuḳūʿdan ḫalāṣ ve vuḳūʿ bulan devā'-i bür'ü's-sāʿasına ise anlardan taʿlīm ile şifāda iḫtiṣāṣ bulmaġa bunda işāret vardur.

﴿ قاتلند ای خواجه نادانان چو زهر ﴾ İy ḫᵛāce! Cāhiller zehr gibi ḳātillerdür. Pes bunda nā-dān olanlar ḥaḳḳında ẕemm-i belīġa işāret vardur. Şöyle ki anlaruñ vücūdı yılan gibi zehrden ʿibāretdür. Yılanuñ dostluġı olmayup ancaḳ kārı żarar olmaġın ke-ẕālik zehr-i mücessem olan nā-dān daḫı ṣoḥbete ve maḥabbete degüldür. Kendülere muḳārenet helākden ʿibāret dimekdür. **Nā-dānān**, cemʿdür; müfredi nā-dāndur; «cāhil» maʿnāsınadur. **Zehr**, «aġu»dur. Pes bu beytüñ maʿnā-yı müstefādınuñ netīcesini nāẓım beyt-i ātī ile beyān murād idüp buyurur:

﴿ مردم از تریاق می باید نجات ﴾ Ādem tiryākda necāt bulur. Yaʿnī; ʿulemāya muḳārenet ve anlara mürācaʿatda zehr-i cehlden ve semm-i aḫlāḳ-ı redī'eden ḫalāṣ bulur dimekdür. Pes bunda ʿālime ve müteʿallime olan beşāret işāreti ġayr-ı ḫafīdür.

﴿ خود کسی از زهر کی یابد حیات ﴾ Ḫod bir kimse zehrden ḳaçan ḥayāt bulur? Yaʿnī; bulamaz dimek murādınca [Ü355b] istifhām-ı (in)kārīdür. Murād; zehr-i ḳātil olan cāhilden helāk peydā olur; bu vechile anlardan ḥaẕer ve cehl ṣıfatından güẕer eylemek lāẓımdur dimekdür. **Ḥayāt**, «dirilmek» maʿnāsınadur; mevtüñ muḳābilidür. Ve mevt ile ḥayātuñ cism veyā ʿaraż olmasında ʿulemādan maḳāle-i kes̱īre vardur. (...[S365a]...) Pes nāẓım, tiryāḳ yirinde olan ʿulemādan iktisāb olınan aḫlāḳ-ı ḥamīdeden ṣabr ve ʿilm ve ḥilmüñ şānına iḥtimām ḳaṣdıyle eyidür:

﴿ صبر و علم و حلم تریاق دلند ﴾ Ṣabr ve ʿilm ve ḥilm ḳalbüñ tiryāḳlarıdur. Yaʿnī; ḳalbde olan aḫlāḳ-ı redī'enüñ sümūmātın dāfiʿlerdür ki anlar muḳābele ḥasebiyle şekvā ve cehl ve ġaḍabdur. Pes ṣabr ve ʿilm ve ḥilmüñ tiryāḳ-ı ḳalb ve muḳābillerinüñ zehr-i mühlik oldıġı bī-reybdür. Ḳaldı ki nāẓımuñ ṣabrı ʿilm ve ḥilm üzre taḳdīminde, ṣabruñ şiddet-i lüzūm ve şeref ü şānına işāret içündür. Zīrā ṣabr ṣıfatı ancaḳ insāna maḫṣūṣdur. Zīrā melā'ik-i kirāmda nefs ü şehevāt bulınmadıġından anlarda ṣabr mutaṣavver degüldür. Ve ḥayvānāt-ı sā'irenüñ noḳṣān-ı ḥiss ile ġalebe-i şehvetden nāşī ṣabr ile münāsebetleri yoḳdur. Ammā insān ḥāl-i ṣabāvetde behīme gibi noḳṣān olup şehvet-i ġıdāya nāẓır olur. Baʿdehū kendüye laʿb u lehb ve tezeyyün şehveti ḥāżır olur. Baʿdehū şehvet-i nikāḥ ṭārī olup kendüyi bī-ārām ider. Lākin sinn-i temyīze vardıḳda ʿaḳl didikleri nūr-ı hidāyet-i İlāhī tedrīc ile işrāḳa başlar. Pes meṣāliḥ-i āḫirete

irşādiyyetde ʿaḳluñ istiḳlāli olmadığından, maʿrifet-i şerʿ ile hidāyet ḳuvvet bulur. Ol zamān nefs-i emmāre sevdigini ṭaleb ve ḥuṣūline iḳdām ider. ʿAḳl-ı meẕkūr kendüyi defʿa ihtimām idüp, beynlerinde ceng vāḳıʿ olur. Pes ʿabdüñ ḳalbi şehevāta ṣabr ile nefsi ḳahr ider ise ṣabr nāmında olan tiryāḳı istiʿmāl ile ʿadem-i ṣabruñ zehri belāsından ḳurtılur. Ve illā ol ḳalb zehr-i ḳasāvet ile helāk olur dimişlerdür. Ve ṣabruñ tafṣīli maḥallerinde mesṭūr ve ʿilm ü ḥilmüñ tiryāḳ idigi meşhūrdur. Ve ʿilmüñ ḥilm üzerine taḳdīmi, insān ḥilm ile mevṣūfiyyetüñ şerāfetin bilmedikce ḥilm olmaz; be-her-ḥāl ʿilme muḥtācdur. Pes mevḳūf[un] ʿaleyhüñ mevḳūf üzerine taḳdīmi maʿlūmdur.

﴿ حرص و بغض و كينه زهر قاتلند ﴾ Ḥırṣ ve buġż ve [Ü356a] kīn zehr-i ḳātillerdür. **Buġż**, żāmm-ı bā ve sükūn-ı ġayn ve ḍād ile ʿArabīdür; «düşmānlıḳ» maʿnāsınadur. **Kīne**, Fārisīdür; ʿArabīsi «ḥıḳd»dur. Maʿnāsı «bir kimseye derūnda ḫuṣūmet ve kīn baġlamaḳ»dur. [S365b] Pes bunlaruñ zehr-i ḳātil oldığınuñ vechinde ʿulemā dimişlerdür. Ḥırṣuñ ġavā’ilinden semme müşābeheti ẓāhirdür. Nitekim İḥyā’u ʿUlūmda eyidür: Māl-i dünyāda ḳūt-ı lā-yemūt geçinecek miḳdārın aḫẕ ve baḳıyyesin ḫayrāta ṣarf itmek zehr-i mālüñ tiryāḳıdur. Zīrā miḳdār-ı kifāyetden zā’id ve senden ṣoñra baḳıyye ḳalan mālüñ zehr ü āfātdur, intihā.

﴿ فخر جمله كارها نان دادنست ﴾ Cümle kārlaruñ faḫri etmek virmekdür. Yaʿnī; ḥasbeten lillāh maḥalline etmek yedürmekdür dimekdür. **Faḫr**, bunda şeref maʿnāsınadur. Pes etmek yedürmek cümle kārlaruñ şerefi oldığı ما عمل افضل من اشباع كبد جايع ḥadīs̱-i şerīfiyle s̱ābitdür. Ve ṣu içürmek daḫı böyledür; belki teşnegāna ṣu içürmek bundan daḫı efḍaldür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: من سقى عطشان فارواه فتح له باب الجنة vārid olmışdur. (...)

﴿ در بروى دوستان بكشادنست ﴾ Ḳapuyı dostlar yüzine açmaḳdur. Yaʿnī; iṭʿām-ı ṭaʿāmda dostlar ḥaḳḳında ḳapusı āçıḳ olmaḳdur. Bu mıṣrāʿ, mıṣrāʿ-ı evvelde olan nān dāden kelimesini īżāḥ ve etmek virmegüñ ve yimek yidürmegün şarṭını iʿlām içündür. Gūyā ḳapuyı baġlayup sā’il geldikde fetḥ-i bāb ile sā’ile nān-pāre virmek her neḳadar s̱evāb ise de bāb-ı [S366a] iḥsān üzerine dā’imā:

بابنا مفتوح لمن دخل

و طعامنا مبذول لمن اكل

yazup ve bu vechile dostānı ḥıṣṣamend-i nān eyleyenüñ faḫr u şerefi aʿlādur dimege īmādur. Ve dostlar yüzine açmaḳdur diyü dostlar ẕikr eylemesi vāḳıʿı beyāndur. Zīrā kişinüñ ḫānesine gelenün dostluġı etmegini yimek iledür. Ve illā aña düşmān taʿbīr iderler. Nitekim ʿādet-i ʿArab böyle idi. Yāḫod kişinüñ iṭʿām eyledigi kimse elden geldikce racül-i taḳī gerekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: لا تصاحب الا مؤمنا ولا يأكل طعامك الا تقى vārid olmışdur. Pes dostān [Ü356b] dimek ile bu maʿnāya işāret murād olınmaḳ daḫı mümkindür. Ve hemīşe bāb-ı iḥsānı mesdūd olanuñ bunda ẕemmine işāret vardur. Zīrā ḳapusı mesdūd olmaḳ, ancaḳ kendi ʿalafıyle geçinüp āḫara nefʿi olmayan gāv u ḫaruñ ḥālidür ki āḫūr ḳapusı üzerlerine sedd olınmaḳ ʿādetdür. Nitekim şāʿirüñ *beyt*:

در آنكه بسته بود سربسر

برابر بود او بكاو و بخر

beytinden maᶜnā-yı meẕkūr müstefāddur.

﴿ کرچه دانا باشی و اهل هنر ﴾ Egerçi ᶜālim ü hünermend olasın.

﴿ خویش را کمتر زهر نادان شمر ﴾ Kendiñi her cāhilden kemter ṣay. Yaᶜnī; ben ᶜālim ü hünermendem diyü kibr ü ġurūra düşme dimekdür. Pes ᶜucb ve kibr ü ġurūruñ ġavā’ili kes̱īre olup ve bāᶜis̱i olan esbābdan ᶜilm ü hünere iġtirār eks̱er ola geldiginden nāẓım ḥaẕer ile naṣīḥat ve kişi kendi nefsini āḫardan dūn görmegüñ lüzūmına tenbīh ü işāret buyurmışdur. Ḥattā eks̱eriyā ᶜucb ve ġurūr dört kimesnede olaġandur. Anlar; ᶜālim ve ᶜābid ve ṣūfī ve ġanīdür dimişlerdür. Pes ṭā’ife-i ᶜulemādan ᶜilmine maġrūr olanlar bir ḳaç fırḳadur. Bir fırḳası: “ᶜUlūm u maᶜārife āgāham. Benüm ᶜinda’llāh ḳadrüm vardur” diyü ẓanna düşüp cevāriḥin maᶜāṣīden menᶜ ü ṣıyānet ve Ḥaḳḳa ᶜamel ü iṭāᶜat eylemeyenlerdür. Ve bir fırḳası, ᶜilmi ẓāhirinüñ zīnetine ṣarf ile kesb-i şöhrete mā’il olup bāṭınını aḫlāḳ-ı ẕemīme çirk-ābından pāk itmeyenlerdür. Ve bir fırḳası, ᶜucbden nāşī kendüde olan aḫlāḳ-ı ẕemīmeyi göremeyüp: “Bende ṣıfāt-ı ẕemīme yoḳdur” diyü iddiᶜā idenlerdür. Ve bir fırḳası, muḳteżā-yı [S366b] ᶜilmiyle ᶜāmil olup, ẓāhir ü bāṭın taṣfiye idüp lākin zevāyā-yı ḳalbinden muḫtefī olan mekā’id-i şeyṭāniyyeyi ᶜadem-i tefaṭṭundan ġāfilvārī ihmāl üzre olanlardur. Ve bir fırḳası, taᶜlīm-i ᶜilm ü vaᶜẓ ile iştiġālinde kendüde ᶜamel yoġıken taᶜlīmi ᶜamel maḳāmına ᶜadd ile ᶜamel iddiᶜāsında olanlardur. Pes mehālike düşmemek, kendi nefsini cümleden dūn görüp ıṣlāḥına saᶜy itmege mevḳūfdur. Ve evliyā’-i kirāmuñ nefslerin aşaġı gördikleri, mehālik-i meẕkūreye düşmemek içündür dimişlerdür. Zīrā mehālik-i meẕkūre müşkildür.

Der-Beyān-ı Nişān-ı Eblehān Mī-Gūyed

﴿ شد دو خصلت مرد ابله را نشان ﴾ Aḥmaḳ olan racüle iki ḫuy ᶜalāmet oldı.

﴿ صحبت صبیان و رغبت با زنان ﴾ Ṣıbyān ile ṣoḥbet ve nisvāna raġbetdür. Bunda **ṣoḥbet**, «mücālese» ve **raġbet**, «meyl ü maḥabbet» maᶜnāsınadur. Pes zenān u ṣıbyān ile olan ṣoḥbet ve anlara raġbetüñ żararları sābıḳda beyān olınmışidi, fe’rciᶜ ileyh.

Der-Beyān-ı Zindegānī

﴿ نا خوشی درزندکانی ای ولید ﴾ Dirilikde ḫoşsızlıḳ iy velīd! **Nā-ḫoşī**, yā’-i maṣdariyye ile mizācuñ dürüst olmamaġı; **der-zindegānī**, «dirilikde» dimekdür. Bu kelām nā-ḫoşī kelimesinüñ mefᶜūlün fīhidür. [Ü357a] **İy velīd**, «iy ṣabī» veyā «iy ᶜabd» dimekdür.

﴿ مرد را از خوی بد کردد بدید ﴾ Kişiye kötü ḫūydan ẓāhir olur. **Bedīd**, «ẓāhir» maᶜnāsınadur. Pes kötü ḫūy sebebiyle ḫalḳ ᶜadem-i imtizācdan nāşī dirilikde kişiye nā-ḫoşluġuñ ẓuhūrı āşkār ve sū’-i ḫulḳuñ daḫı żararları bedīdārdur. Şöyle ki; kötü ḫūy semm-i ḳātil gibidür. Semmüñ mizācı taġyīr eylemesi ẓāhirdür dimişlerdür.

﴿ آنکه نبود مرورا خوی نکو ﴾ Ol kimse ki anuñ içün eyü ḫūy olmaya.

﴿ مرده می دانش که نبود زنده او ﴾ Anı ölmiş bil ki, o zinde olmaya. **Mī-dāneş**, nūnuñ fetḥıyledür; āḫirindeki şīn żamīrdür. Ve mī-dān kelimesinüñ mefᶜūlidür; seyyi’ü’l-ḫulḳ olan kimseye

rāciᶜdür. Maᶜnā «anı bil» dimekdür. İmdi seyyi'ü'l-ḫulḳ olanı mürde vü meyyit ᶜadd eyledikleri, helāk-i maᶜnevī ile hālik ve ḥayāt-ı ebedī ve rāḥat-ı sermedīden maḥrūm oldıġına işāret içündür. [S367a] Yāḫod herkesüñ ᶜindinde menfūr oldıġına īmā içünüdr.

﴾ هرکه کوید عیب تو اندر حضور ﴿ Her kim ki ḥużūrda senüñ ᶜaybuñı söyler. Yaᶜnī; ᶜaybuñı saña bildürür. Ḥużūr bunda ḳıyāmuñ muḳābilidür.

﴾ مینماید راهت از ظلمت بنور ﴿ Saña ẓulmetden nūra yol gösterürler. **Mī-nümāyed**, bunda mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür ve müteᶜaddīdür; «gösterür» dimekdür. Fāᶜili żamīr-i müstetirdür; ḥużūrda saña ᶜaybuñı irādet iden kimseye rāciᶜdür. İmdi ol maḳūle kimseye ᶜadāvet ve muḳābele ile ḫuṣūmet iḳtiżā eylemez. Ḥattā ᶜāḳıl olan kendi ᶜaybını bilüp ıṣlāḥına saᶜy idendür dimişlerdür. Lākin kişi kendi ᶜaybını bilmek müşkildür. Bu bābda dört kimesnenüñ birinden ḫaber almaġa muḥtācdur. Anlaruñ evvelkisi baṣīret ṣāḥibi olan ᶜālim ü ᶜāmil ve mürşid-i kāmildür ki anlar ile mücālese ᶜayb-ı şerᶜīye āgāh olmaġı cālibdür. Ve biri daḫı mütedeyyin ü ḫayr-ḫᵛāh olan yār-ı ṣādıḳur ki dostınuñ ᶜaybını iᶜlāna dīde-bāndur. Ve böyle olan yār-ı ṣādıḳ ve muḥibb-i muvāfıḳuñ vücūdları nādirdür dimişlerdür. Zīrā fī-zamāninā bir dosta: "Zīr-i dāmānuñda bir ᶜaḳreb vardur" dinse fi'l-ḥāl iᶜtimād idüp defᶜinüñ ḳaydında olur. Ammā ᶜaḳrebden eşedd olan bir ᶜayb-ı şerᶜīsin kendüye ḫaber virseñ nefsāniyyete uyup saña ᶜadāvete başlar dinmişdür. Ve biri daḫı kişinüñ ᶜadūsı olan kimesnedür. Zīrā düşmān kişinüñ ᶜaybını dostından eyü görür ve bī-muḥābā söyler. Ve biri daḫı nāsdan maᶜyūb olanlara naẓar ile ol miṡllü ᶜaybdan ḥaẕer içün ḫalḳdan iᶜtibār almaḳdur. Pes ᶜaybuñı saña bildürene duᶜā itmek gerekdür.

﴾ مر ترا آنکس که باشد رهنما ﴿ Ol kimse ki saña yol gösterici ola. **Mer**, taḥsīn-i lafẓ içün zā'iddür. **Reh-nümā**, terkīb-i tavṣīfīdür; «yol gösterici» dimekdür ki ᶜinde'l-meşāyıḫ aña mürşid dirler.

﴾ شکر او می باید آوردن بجا ﴿ Anuñ şükrini yirine getürmek gerek. Nitekim ḥażret-i ᶜAlī kerrema'llāhu vechehūnuñ امرا اهدا الی عیوبنا [Ü357b] رحم الله kelām-ı duᶜā-niẓāmı bu maᶜnāda tāmmdur. İmdi ādemde kemāl kendi ᶜaybını ecānibden su'āl ve baᶜde'l-vuḳūf terk-i ᶜayba teşmīr-i eẕyāl ve kendüyi āgāh idene duᶜā ve şükr ü ṡenā eylemekdür. Nitekim İbnü Cevzī İḥyāsında eyitmişdür ki: Bir gün [S367b] Selmān-ı Pārsī rażıya'llāhu ᶜanh, ḥażret-i Fārūḳ rażıya'llāhu ᶜanhuñ meclis-i ᶜālīlerine gelmegin, ḥażret-i Fārūḳ andan su'āl idüp: "Yā Selmān! Bende hīç ne ᶜayb görürsin? Söyle!" didikde Selmān eyitmiş: "Yā Fārūḳ! İstimāᶜuma göre mā'ide üzerinde iki dürlü ḳatıġı cemᶜ ider imişsin. Ve iki ṡevbüñ var imiş; birin gice ve birin gündüz geyer imişsin" Ol zamān ser-firāz-ı munṣıfān olan Fārūḳ-ı ẕī-şān eyitdi: "Yā Selmān! Bunları ġayrı terk itdüm. Daḫı var mıdur? Söyle!" didikde Selmān eyitmiş: "Lā", intihā.

﴾ حال خود را از دو کس پنهان مدار ﴿ Kendi aḥvālüñi iki kimseden gizlü ṭutma. Yaᶜnī; ṣaḳlama. **Pinhān**, bunda maḫfī maᶜnāsınadur.

﴾ از طبیب حاذق و از یار غار ﴿ Ṭabīb-i ḥāẕıḳdan ve yār-ı ṣādıḳdan. **Ṭabīb**, maᶜrūfdur. Ve ᶜinde'l-ᶜArab ᶜālim ve üstād-ı kāmile ṭabīb ıṭlāḳ olınur. Ve istiᶜāre ṭarīḳı ile maḥbūba daḫı ṭabīb dirler. **Ḥāẕıḳ**, «māhir» dimekdür. İḥyāda mesṭūr oldıġı üzre ṭabīb ikidür. Biri ṭabībü'l-ḳulūbdur ki aña ṭabībü'l-

ᶜuyūb dirler. Bunlar ᶜuyūb-ı nefse vāḳıf ve ıṣlāḥı ᶜilācın ᶜārif olan, ᶜulemā’-i dīn ve meşāyıḫ-ı güzīndür. Ve bunlar ᶜilm ü ḥikmet ve maᶜrifet ü ᶜiffet ile ālūde olan ḥāẕıḳlardur. Bunlara keşf-i ḥāl iden menāfīᶜinden maḥrūm olmaz. Ve biri ṭabībü’l-ebdāndur ki ḥaẕāḳati oldıḳda anlara keşf-i ḥāl ve devālarıyle istişfā ḫoşdur; ḥaẕāḳati olmayanuñ eli boşdur. **Yār-ı ġār**, «yār-ı ṣādıḳ»a dirler. Bunlar daḫı keşf-i esrāra sezāvārdur. Lākin zamānede ṣadāḳatkār olan yāruñ vücūdı kibrīt-i aḥmerdür dimişlerdür.

﴾ تا توانى با زنان صحبت مجوى ﴿ Mā-dām ki ḳādirsin ᶜavretler ile ṣoḥbet isteme. Bunda ṣoḥbetden murād dostluḳdur. Pes zenānuñ dostlıġında devām u vefā olmadıġı maᶜlūmdur. Öyle olınca:

﴾ راز خود را نيز با ايشان مكوى ﴿ Daḫı kendü sırruñı anlara söyleme. Zīrā anlar esrāra maḥrem idecek kimselerden degüllerdür dimekdür. **Rāz-ı ḫod-rā**, iżāfetle «kendi sırruñı» dimekdür. Rāz, bunda «gizlü nesne» maᶜnāsınadur; gerek ḳavl olsun ve gerek fiᶜl olsun ve bundan ġayrıların maᶜnāsına. Ve kipri maᶜnāsına ve balçıḳ ile yapılan dīvāra dirler. Ve bir şehrüñ nāmıdur ki İmām Faḫr-i Rāzī andandur. Ve şehr-i Sebzvāra bir fersaḫ ḳarīb bir ḳaryenüñ nāmıdur. Ḥattā şehzādegāndan Rāz, ḳarındaşı Rey ile bir şehr binā idüp [S368a] şehr-i meẕkūra ism vaṣfında her biri kendi ismine mużāf eylemekde nizāᶜa düşdiklerinde bir ᶜāḳıl nizāᶜların ḳaṭᶜ içün şehre Rey ve ehline Rāz tesmiyesiyle anları ilzām itmişdür, keẕā fī-Ferheng.

﴾ هر چه را كردست حق بر تو حرام ﴿ Her neyi ki Ḥaḳḳ senüñ üzerüñe ḥarām itmişdür.

﴾ دور باش ازوى كه باشى نيكنام ﴿ [Ü358a] Andan ıraḳ ol ki ḫoş nām ṣāḥibi olasın. Baᶜżı nüsḫada mıṣrāᶜ-ı s̱ānī ﴾ دور دار از خود كه دارى نيكنام ﴿ vāḳıᶜdur. Maᶜnā; ol ḥarāmı kendiñden ıraḳ ṭut ki nīk nām ṭutasın dimek olur. Pes ḥarāmdan müctenib olanuñ ḫoş-nām olması, ᶜinda’llāh iᶜtibār bulması āşkārdur.

﴾چونكه بكشايد در روزى خداى﴿ Çünki Rezzāḳ-ı muṭlaḳ rızḳ ḳapusını açar. Yaᶜnī; rızḳuñı virür.

﴾ دل كشاده دار و تنكى كم نماى ﴿ Göñli küşāde ṭut ve inḳıbāżı az göster. Yaᶜnī; hīç münḳabıḍ olma dimekdür. **Tengī**, bunda yā’-i maṣdariyye ile «ṭarlıḳ» maᶜnāsınadur ki murād; rızḳ içün inḳıbāż ve ṣıḳılmaḳdur. Pes bunda نحن قسمنا da olan rızḳ-ı muḳaddere rāżī olup, rızḳ ḫuṣūṣında çīn-i cebīn ile inḳıbāż gösterme. Zīrā basṭ u ḳabż Ḥaḳḳundur. Fāᶜil-i muḫtāruñ su’āl olınmaz dimege işāret vardur. Nitekim Ḫᵛāce Ḥāfıẓuñ *beyt*:

رضا بداده بده وز جبين كره بكشا
كه بر من و تو در اختيار نكشادست

beyt-i laṭīfi bu maᶜnāya dālldür. Ve herkesüñ rızḳ-ı muḳadderi kendüye vāṣıl olur dimege bunda delālet ẓāhirdür. Nitekim rızḳ ḫuṣūṣında ser-be-ceyb-i fikret olmamaḳ beyānında İbnü Yemīnüñ:

دلا كر ميتوان كردن
منه پيش سر ان كردن
ترا خود چه نان خوردن
رساند رزاق مطلق

naẓmı kāfīdür. (...[S368b]...) Ḳaldı ki esbāb-ı ṭaleb-i rızḳa teşebbüs̱ ile saʿyuñ lüzūmına ẕāhib olanlar İbnü Yemīnüñ *beyt*:

اکرچه رزق مقسومست مجوی

که خوش فرمود این معنی المعزی

که یزدان رزق اکر بی سعی دادی

بمریم که ندا کردی که هزی

istişhād buyurmışdur. Murād; و هزی الیک بجذع النخلة تساقط علیک رطبا جنیا āyet-i şerīfiyle istidlāldür. Bunda beyān kes̱īrdür. Ve niçeler feth-i bāb-ı rızḳda saʿy bī-fā'idedür diyü niçe edille īrād eylemişlerdür. Nitekim H̱ᵛāce Kelīmüñ *beyt*:

چه سرکردان شوی از بهر روزی پا بدامن کش

که بهر دانه این سر کشتکی را آسیا دارد

beyt-i laṭīfi bu beyānda güvāhdur. Ḥattā kes̱ret-i niʿmetden rızḳı teng olana fā'ide yoḳdur; rızḳ-ı muḳadderden ziyāde olmaz. Şöyle ki baḥrden vaẓīfe-i gevher, bir ḳaṭre ābdur diyü *beyt*:

چه سود نعمت بسیار تنک روزی را

ز بهر قطرهٔ آبی وظیفهٔ کهرست

buyurmışlardur. Ve rızḳ, [Ü358b] vaḳtinde küşāyiş-i bāl ü per ile ṣāḥibine ulaşur. Nitekim *beyt*:

بی مکس روزی نباشد عنکبوت

رزق را روزی رسان پر میدهد

mażmūnı bunda kāfī ve ilzāmda vāfīdür dimişlerdür.

﴿ تازه روی و خوش سخن باش ای اخی ﴾ İy ḳarındaş! Laṭīf yüzlü ve ḫoş sözlü ol. **Tāze-rūy u ḫoş-süḫan**, terkīb-i tavṣīfīdür. Murād; güler yüzlü ve nāzük sözlü ol dimekdür. Pes beşāşet-i cemāl ḫuṣūṣıyle hengām-ı inʿām ve āvān-ı iṭʿāmda lāzımdur. Nitekim ḥażret-i Ḥayder rażıya'llāhu ʿanhuñ: بشاشة الوجه عطیة ثانیة kelāmı buña şāhiddür. Ve żayfa ikrāmda *beyt*:

لیس الکرامة فی طیب الطعام له

بل الکرامة ان تلقاه متبسم

dimişlerdür. Ve keyfe lā ki ʿabūṣu'l-vechüñ nānı zehr-ālūd oldıġından *beyt*:

حرامت بود نان انکس چشید

که چون سفره ابرو بهم بر کشید

dimişlerdür. İmdi iy ḳarındaş! Sen böyle olma.

﴿ تا بود نام تو در عالم سخی ﴾ Tā ki ʿālemde senüñ nāmuñ saḫī ola. Pes bunda seḫāvetüñ şarṭı budur dimege īmā vardur.

﴿ پر مخور اندوه مرک ای بلهوس ﴾ İy hevesi çoḳ kimesne! Ölüm ġuṣṣasın çoḳ yime. Yaʿnī; hevā vü hevese mütābaʿat ve dünyāya mezīd-i taʿalluḳdan nāşī ölürem diyü ġuṣṣalanma. Belki [S369a] mevte istiʿdād ile āḫiret içün tedārük-i zād ol. Zīrā mevtüñ vaḳtiyle vürūdı meczūmdur dimekdür. **Bül-heves**,

żamm-ı bā ve sükūn-ı lām ile bül lafẓı ile heves kelimesinden mürekkebdür. Bül, çoḳ maᶜnāsınadur. Heves, maᶜrūfdur. Pes bül-heves, kendü nefsine fā'idelüyi arayup, ġayrı ḳayırmayana dirler.

﴾ چونکه وقت آید نکردد پیش و پس ﴿ Çünki vaḳt-i ecel gele; ilerü ve girü olmaz. Pes bunda فاذا جاء اجلهم لايستاخرون ساعة ولا يستقدمون āyetine telmīḥ vardur. Maᶜlūm ola ki اكثروا ذكر هادم اللذات müfādınca mevti çoḳ ẕikr itmek gerekdür. Ve mevti ẕikrde s̱evāb vardur. Zīrā ẕikr-i mevt ḥubb-ı dünyāya māniᶜ olur dimişlerdür. Ve mevti ẕikrüñ ṭārīḳı, eslāfuñ ve belki kendi vaḳtinüñ ādemlerinden ᶜāzim-i dār-ı āḫiret olanları yād idüp anlar gibi olacağın fikr itmekdür. Ve da'imā mevte müsteᶜıdd olmaḳdur. Ve ᶜāḳıl olan budur. (...[S369b]...)

﴾ دل زغل و غش همیشه پاک دار ﴿ Dā'imā ḳalbi ġıll ü ġışşdan pāk ṭut. Yaᶜnī; hıḳd [Ü359a] u ḥased ve ḳarışıḳlıḳ ve ḫıyānetden ḳalbüñi pāk eyle dimekdür. Bunda ᶜābide lāzım olan, taṣfiye-i ḳalb ve hemīşe pāklükdür dimege işāret vardur. Pes aḫlāḳ-ı ẕemīme-i meẕkūreden ḥıḳd u ᶜadāvet ġāyet kötü oldığından nāẓım eyidür:

﴾ تا توانی در درون کینه مدار ﴿ Mā-dām ḳādirsen bāṭında kīn yaᶜnī ḥıḳd u ᶜadāvet ṭutma. Murād; bir kimseye kīn ṭutma dimekdür.

﴾ تکیه کم کن خواجه بر کردار خویش ﴿ İy efendi! Kendi ᶜilmüñ üzerine iᶜtimād eyle. **Tekye**, «ṭayanmaḳ» maᶜnāsınadur. **Kem kon**, «az eyle». Murād; hīç eyleme dimekdür. **Ḫᵛāce**, «efendi» dimekdür. Murād; ᶜāmil olan ᶜābiddür. **Ber**, «ᶜalā» maᶜnāsınadur. **Kirdār**, kesr-i kāf-ı ᶜArabī ile ᶜamel maᶜnāsına olan kird ile götürici maᶜnāsına olan ār lafẓından mürekkeb olmağın fi'l-aṣl ᶜāmil maᶜnāsına idi. Ṣoñra «ᶜamel» maᶜnāsına istiᶜmāl olındı. Nitekim *beyt*:

بلبل اندر قفس هجر ازان می نالد

که بدل کرد ندارد همکی کفتارست

باز بر دست شهان پای ازان می کوید

که یکی کفت ندارد همکی کردارست

naẓmında böyledür ki kird ve daḫı kirdār, ᶜamel maᶜnāsına Fārisīdür. Ammā lafẓ-ı kirdār ᶜArabīde binā ve eşcār ve beyᶜ maᶜnālarına gelür. Murād maᶜnā-yı Fārisīdür. Pes ḥāṣıl-ı maᶜnā; ᶜamele mağrūr olmayup:

﴾ دل بنه بر رحمت غفار خویش ﴿ Kendi göñlini raḥmet-i Ġaffār üzre ḳo. **Bi-nih**, kesr-i bā'-i zā'ide ile emr-i ḥāżırdur; «vażᶜ eyle» maᶜnāsınadur. Maṣdarı nihādendür. Baᶜżı nüsḫada Ġaffār yirine Cabbār vāḳıᶜdur. İkisi daḫı esmā'-i Celāldendür. Maᶜnāları ẓāhir ve her birinde olan nükte bāhirdür. Maᶜlūm ola ki ᶜamel, sebeb-i duḫūl-i cennetdür. Yoḳsa mūceb-i cennet degüldür. Zīrā duḫūl-i cennet fażl-ı İlāhdur; ᶜameline mağrūr olan güm-rāhdur dimişlerdür.

﴾ بهترین چیزها خلق نکوست ﴿ Cümle nesnelerüñ yegregi eyü ḫūydur. Pes ḫulḳ-ı ḥasenüñ fevā'idi çoḳdur. Ez-cümle fā'idesi mıṣrāᶜ-ı s̱ānīnüñ mefhūmıdur ki:

﴾ خلق خلق نیک را دارند دوست ﴿ Ḫalḳ eyü ḫūyluyı dost ṭutarlar. Yaᶜnī; ḥüsn-i ḫulḳ ṣāḥibine herkes maḥabbet ve kendü ile ülfet iderler dimekdür. Nitekim Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu [S370a] ᶜaleyhi ve sellem eṣḥāb-ı kirāma ḫiṭāb idüp: Baña ziyāde sevgilüñüz ve daḫı yevm-i ḳıyāmetde meclisüme

aḳrebüñüz, sizlerden ḫulḳı güzel olandur diyü buyurdığı bu beyānda kāfīdür. Evvelki fetḥ-i ḫā' ile **ḫalḳ**dur; «il» maᶜnāsınadur. İkinci żamm-ı ḫā' ile **ḫulḳ**dur; «ḫūy» maᶜnāsınadur.

﴿ رو فروتن شو همیشه ای خلف ﴾ Git iy oğul! Dā'imā mütevāżıᶜ ol. **Rev**, fetḥ-i rā'-i mühmele ile emrdür; «git» dimekdür. **Fürū-ten**, «mütevāżıᶜ» maᶜnāsınadur. **Şev**, fetḥ-i şīn ile «ol» dimekdür. **Ḫalef**, ḫā'nuñ ve lāmuñ fetḥalarıyle ᶜArabīdür; «kişinüñ ᶜaḳabinde yirine ḳā'im olanlardan ḫayrlu olan»a dirler. Cemᶜi aḫlāf gelür. Murād oğul dimekdür. Pes tevāżuᶜuñ her vechile memdūḥiyyetini [Ü359b] işbāt içün nāẓım dimişdür:

﴿ کین بود آرایش اهل شرف ﴾ Ki bu zīnet-i ehl-i şerefdür. **K'īn**, ki īn lafẓlarından muḫaffefdür ki ᶜillet içün rābıṭadur. Īn, mütevāżıᶜlıġa işāretdür. **Buved**, «est» maᶜnāsınadur. Mıṣrāᶜuñ āḫirine merbūṭdur. **Ārāyiş**, «zīnet» maᶜnāsınadur. **Ehl-i şeref**den murād; evliyā'-i ᶜiẓām ve eṣḥāb-ı kirām ve ᶜulemā'-i aᶜlām ve meşāyıḫ-ı vālā-maḳāmdur. Ve tevāżuᶜ bunlaruñ ārāyişi idigi ẓāhirdür. Ve tevāżuᶜuñ bāᶜiṣ-i ᶜulüvv-i ḳadr idigi سمو المرء التواضع ḫaberinden bāhirdür. Ḥattā Faḫru'l-ebrār ᶜaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmuñ ᶜāzim-i dāru'l-ḳarār oldıḳdan ṣoñra vaṣıyyet-i şerīfleri üzre ḥażret-i ᶜÖmer ve ḥażret-i Ḥayder rażıya'llāhu ᶜanhumā, selām-ı Rasūlu'llāh ve muraḳḳaᶜ-ı şerīf-i ḥażret-i risālet-penāhı, Üveys-i Ḳarenī ḥażretine teblīġ buyurdıḳlarında ḥażret-i Üveys, selām ile muraḳḳaᶜ-ı şerīf-i Faḫr-i ᶜālem iḥṣānına nā'il ve bu vesīle ile ṣoḥbet-i laṭīf-i ᶜÖmer ve Ḥaydere, vāṣıl oldığı niᶜam-ı celīlenüñ sebebi tevāżuᶜ idigin ḥażret-i Üveys iḳrār eylemişdür. (...[S370b]...)

﴿ آنکه باشد در کف شهوت اسیر ﴾ Ol kimse ki şehvet ayasında esīr ola. **Keff**, «el ayası» maᶜnāsına ᶜArabīdür. **Şehvet**, ᶜArabīdür; «nefsi hevāsına sevḳ iden ḥālet»e dirler; cemᶜi şehevāt gelür. **Esīr**, ᶜArabīdür; «ṭutsaḳ» dimekdür; vech-i tesmiye esīrüñ elleri ḳayış ile bağlu oldığındandur. İmdi esīr-i dest-i şehvet olan:

﴿ کرچه آزادست او را بنده کیر ﴾ Egerçi ḥurru'l-aṣldur; anı ḳul bil. Belki ḳuldan daḫı eẕelldür. Nitekim ḥażret-i ᶜAlī rażıya'llāhu ᶜanhuñ: عبد الشهوة اذل من عبد الرق kelāmı bu maᶜnāya dālldür. Ve daḫı şāᶜirüñ:

نون الهوان من الهوا مسروقة
فاسیر کل هوی اسیر هوان

didigi bu beyānda nümāyāndur. **Āzāde**, «bī-ḳayd u bī-ᶜayb» maᶜnāsınadur. Tafṣīli sebḳ eylemişdi. Ve ᶜinde'l-meşāyıḫ İslām içinde ṣaḳalı aḳ olan ᶜaẕābdan ḫalāṣ bulmaḳ ᶜilāvesiyle, [Ü360a] iḫtiyār olana āzāde didikleri, ol iḫtiyāruñ ᶜaẕābdan ḫalāṣı ḳayd-ı şehevātda giriftār olmamaḳ ile meşrūṭdur dimege nāẓımuñ āzādeyi muṭlaḳ göstermesinde nükte ve işāret vardur. Zīrā ثلثه لا یکلمهم الله یوم القیمة ولا ینظر الیهم ولا یزکیهم و لهم عذاب الیم زان و ملک کذاب و فقیر متکبر ḥadīṣ-i şerīfi üzre fāsıḳ olan iḫtiyāra rīş-i sefīdüñ bir luṭfi olmadığı o nümāyāndur. Ve giriftār-ı pençe-i şehvet olanı raḳīḳ ᶜadd eyledikleri, dünyā vü ᶜuḳbā ḥaḳḳındadur. Zīrā umūr-ı şerᶜiyyede dünyāda raḳīḳ gibi fāsıḳuñ şehādeti maḳbūl olmadığından mā-ᶜadā yevm-i ḳıyāmetde ümem-i māżıyye üzerine iḳtiżā iden umūr-ı İlāhiyyede daḫı şehādeti ḳabūl olmayacaḳdur diyü meşāyıḫ-ı müteḥaḳḳıḳīn beyān buyurmışlardur.

﴿ کر تو بینی ناکسی را دستکاه ﴾ Eger sen bir nā-kesi māldār ve ṣāḥib-i iḳtidār göresin. **Destgāh**, kes̱ret-i emvāl ü es̱vāb u erzāḳdan kināyedür. Ve bundan [S371a] mā-ᶜadā iki maᶜnāya gelür. Evveli ḳuvvet ü ḳudretden kināye ile bu mertebe kāra eli irişür ve ḳudreti yeter maᶜnāsına istiᶜmāl olınur. S̱ānī, bīz ve ḳumāş ṭoḳudıḳları nesnedür ki ᶜavām taḥrīf idüp «dezgāh» eyidürler.

﴿ حاجت خود را از و هرکز مخواه ﴾ Kendi ḥācetüñi hergiz andan ṭaleb itme. Zīrā nā-kes māl ile kes olamaz. Ve aña ᶜarż-ı iḥtiyāc iden ẕilletden ġayrı bir nesne bulamaz dimekdür. Nitekim Ṭālib eyidür, *beyt*:

ساغر از دونان کشیدن کسرشان همت است

کر کسی جامی کشی باری ز دست جم کشد

Pes nā-kesāna ᶜarż-ı iḥtiyācdan menᶜa teraḳḳī ḳaṣdıyle nāẓım eyidür:

﴿ بر در ناکس قدم هرکز مبر ﴾ Nā-kesüñ ḳapusına aṣlā ayaḳ basma. Yaᶜnī; alçaḳ ādemüñ yüzini görme didikleri üzre nā-kesāndan ᶜalāḳayı bi'l-külliyye ḳaṭᶜ eyle dimekdür.

﴿ کر ببینی هم مپرس از وی خبر ﴾ Eger nā-kesi görür iseñ daḫı andan ḫaber ṣorma. Pes andan ḫaber ṣormamaḳ birḳaç veche muḥtemeldür. Evvelā kendüye: "Ne ḥālüñ?" dime. Zīrā ḫasīsüñ ḥāli eḫass-ı ḥayvānāt olan itüñ ḥālinden alçaḳdur. Alçaḳdan alçaḳ ḫaber istemek ᶜuḳalā işi degüldür. S̱āniyen nā-kesden bir ḥavādis̱ ṣorma ki ḫasāsetinden nāşī mes'ūle muṭābıḳ ḫaber virmez. Nitekim Maḳāmāt şerḥinde mesṭūr oldıġı üzre Eşᶜas̱ nām nā-kes maᶜlūmı olan bir ḥadīs̱-i şerīfi tamām beyān eylememişdür.

Bu nükteyi gördüm ṣuḥuf-ı nuṣḥ-ı pederde
Nā-kes ile yār olma seferde vü ḥażarda
Bī-minnet olup nānına el ṣunma ḫasīsüñ
Ḫançer gibi ḳalur sözinüñ zaḫmi cigerde

﴿ تا توانی کار ابله را مساز ﴾ Mā-dām ki ḳādirsin, ebleh ü aḥmaḳ işini düzüp ḳoşma. Yaᶜnī; işine niẓām virmek sevdāsında olma dimekdür. Zīrā aḥmaḳuñ işi evvelen niẓām bulmaz. S̱āniyen, niẓām buldıġını añlamaz. S̱ālis̱en, aḥmaḳa iş begendürmek müşkildür. Farżā begene; ḥamāḳatinden nāşī her işini ol vechile niẓāmlamaḳda her bār seni beller. Vaḳtüñ oldıġını ve olmadıġını [Ü360b] fehm itmez ve ḳable'l-ḥuṣūl yanuñdan gitmez dimişlerdür. Rābiᶜan, niẓām virdigüñ işi be-her-ḥāl bozması aġleb-i iḥtimāldür.

﴿ کار فرمایش ولی کمتر نواز ﴾ Aña iş buyurur iken nevāzişini azıraḳ eyle. **Kār**, «ᶜamel» maᶜnāsınadur. **Fermāy**, emr-i ḥāżırdur; «buyur» dimekdür. Āḫirindeki şīn żamīr-i ġā'ibdür; eblehe rāciᶜdür. **Kemter**, «azıraḳ»; [S371b] **nüvāz**, żamm-ı nūn ile «oḫşā» dimekdür. Ḫulāṣa aḥmaḳuñ işine ḳarışma ammā kendüyi istiḫdām māniᶜ degüldür. Lākin muḳābelesinde kendüye nevāzişi az eyle. Zīrā aḥmaḳ ikrāmuñ ḳadrini bilmez yāḫod maᶜnā; aña kār-ı ḫasīsi buyur ki kār-ı şerīfüñ ᶜuhdesinden gelmez dimekdür. Kemter nüvāz dimek bu maᶜnāya daḫı muḥtemeldür. Yāḫod aña iş buyurmaḳda ṣıyānet eyleme ve kendüye rāḥat virme dimekdür. Zīrā aḥmaḳ iltifātı añlamaz, ṣoñra efendisin yeglemez dimekdür.

Der-İḥtirāz-ı Düşmen ü Nā-dān-Dost

﴿ از دو کس پرهیز کن ای هوشیار ﴾ İy hūş-yār olan kimesne iki kimseden ictināb eyle. **Hūş-yār**, hūş ile yār lafẓlarından mürekkebdür. Hūş, Fārisīde ve Türkīde «ök»dür. ʿArabīde andan temeyyüz ile taʿbīr iderler. Temeyyüz didikleri ʿaḳluñ levāzımındandur ki anuñla ādem ḫayrı şerrden ve nefʿi żarardan farḳ ider. Yār, bunda «muʿīn» maʿnāsınadur. Pes hūş-yāruñ Türkīsi «hūş kendüye muʿīn olmış» dimek olur. Hūş-yār, «ayıḳ» maʿnāsınadur. Muḳābili «mest»dür didikleri bu vechiledür.

﴿ تا نبینی نکبتی در روزکار ﴾ Tā ki rūzgārda bir nekbet görmeyesin. **Nekbet**, fetḥ-i nūn ve sükūn-ı kāf-ı ʿArabī ile «şiddet ü meşaḳḳat» maʿnāsınadur. Ve şecer ü ḥacer ve ġayrıdan olan cerāḥat maʿnāsına gelür. Cemʿi fetḥalar ile «nekebāt»dur. Āḫirindeki yā’ vaḥdet içündür ve taʿẓīm içün olmaḳ daḫı cā’izdür. **Der-rūzgār**, «zamānda ve cihānda» dimekdür.

﴿ اول از دشمن که او استیزه روست ﴾ Evvel düşmāndur ki ol ʿinād u cedel yüzlüdür. **İstīze-rū**, kesr-i hemze ile ʿinād u cedel maʿnāsına olan istīze ile vech maʿnāsına olan rū lafẓlarından mürekkebdür. Pes böyle ʿadū-yı mücādilden ictinābuñ ṭarīḳı çoḳdur. Evvelā müdārādur; bunuñla olmaz ise ṣulḥa rāġıb olmaḳdur. Nitekim ṣulḥuñ ḫayr idigi beyānında:

منهئ اقبال درین کهنه دیر

ولوله انداخت که الصلح خیر

diyü buyurmışlardur. Bunuñla daḫı olmaz ise düşmānı senden veyā sen düşmāndan ıraḳ olmaḳ gerekdür. Nitekim:

چو همسایه با تو شود در خروش

سرایش ستان یا سرایت فروش

beyt-i laṭīfi bu beyānda kāfīdür dimişlerdür.

﴿ وانکهی از صحبت نادان دوست ﴾ [S372a] Ve andan ṣoñra cāhil ü ġayr-ı ʿāḳıl olan dostuñ ṣoḥbetinden ictināb eyle dimekdür. [Ü361a] **Ṣoḥbet**, bunda «dostluḳ» belki «mücālese» maʿnāsınadur. **Nā-dān-dost**, mürekkebdür; «ṣadīḳ-ı cāhil ve ġayr-ı ʿāḳıl» dimekdür. Nitekim دشمن دانا به از نادان دوست mażmūnı bu maʿnādadur. عدو عاقل خیر من صدیق جاهل mıṣdāḳınca ṣadīḳ-ı cāhilden ictināb lāzımdur. Ḥattā dost ittiḫāẕ idecek kimsede dört şarṭuñ vücūdı lāzımdur. Evvelen, ʿaḳl; s̱āniyen, ḥüsn-i ḫulḳ; s̱ālis̱en, ḫavfu’llāh; rābiʿan, inṣāf dimişlerdür. Ve Yaḥyā bin Muʿāẕ eyitmiş ki: Seni gāhīce “Beni duʿādan unutma!” dimege muḥtāc iden ve kendü ile müdārā üzre geçinilen ve daḫı seni iʿtiẕāra muḥtāc iden ve daḫı żararı mücerreb olan kimesnenüñ dostluġından ictināb gerekdür, intihā. İmdi nā-dān-dost olanda bu ḫasletlerüñ vecdānı nümāyāndur. Dostluġundan perhīz eylemek bāʿis̱-i selāmet-i nekbet-i cihāndur. Pes nāẓım, düşmān-ı mücādil ve dost-ı ġayr-ı ʿāḳıldan perhīz eylemegi te’kīd ve ṭarīḳın īmā eylemek żımnında eyidür:

﴿ خویش را از نزد دشمن دور دار ﴾ Kendüñi düşmān ḳatından ıraḳ ṭut. **Nezd**, fetḥ-i nūn ve sükūn-ı zā’i muʿceme ve dāl-i mühmele ile Fārisīdür; ʿArabīde «ʿind» ve Türkīde «yan» ile taʿbīr olınur. Ve ḳaçan āḫirine yā ve kāf getürülüp «nezdīk» dinse «yaḳın» maʿnāsına olur. Pes düşmāndan ictinābuñ

ṭuruḳlarından kendüñüñ ıraḳ olması āsān oldığından nāẓım bunda bu vechi taḫṣīṣ eylemişdür. Lākin nā-dān-dostdan ictinābı beyānda, anı senden dūr u mehcūr eyle diyü dostluğından iʿrāżı münāsib görüp buyurmışdur.

﴿ یار نادان را زخود مهجور دار ﴾ Yār-ı nā-dānı kendüñden mehcūr ṭut. **Mehcūr**, «terk olınmış» maʿnāsına ism-i mefʿūldür. Ḫulāṣa-i kelām düşmānuñ zimāmı elinde olmamağın kendüñi düşmāndan dūr eyle. Lākin dostluḳ eylemegüñ zimāmı senüñ elinde olmağın, ṣadīḳ-ı cāhili kendüñden mehcūr eyle dimekdür.

﴿ ای پسر کم کوی با مردم درشت ﴾ İy oğul! Ḫalḳa dürüşt sözi az söyle. Murād; hīç söyleme dimekdür. **Merdüm**, bunda ḫalḳ maʿnāsınadur. **Dürüşt**, dāl ve rā'-i mühmelelerüñ żammeleriyle «ḳatı» maʿnāsına[S372b]dur ki muḳābili yumşaḳ maʿnāsına olan «nerm»dür, kemā fī-Deḳā'iḳı'l-Ḥaḳā'iḳ.

﴿ ور بکویی از تو کردانند پشت ﴾ Ve eger ḳatı söyler iseñ ḫalḳ senden arḳa dönerler. Yaʿnī; iʿrāż ve nefret iderler dimekdür. Nitekim: ولو كنت فظا غليظ القلب لا نفضوا من حولك āyet-i şerīfi bu beyanda kāfīdür.

﴿ بهترین خلق می دانی کراست ﴾ Bilür misin ḫalḳuñ yegregi kimdür? Buna göre **ḫalḳ** lafẓı fetḥ-i ḫā ile «il» maʿnāsınadur. Ve daḫı **ki-rāst** kelimesindeki rā zā'idedür. Yāḫod maʿnā; bilür misin yegrek ḫūy kime maḫṣūṣdur? dimekdür. Buna göre ḫulḳ, żamm-ı ḫā ile «ḫūy» maʿnāsınadur. Ve ki-rā kelimesindeki rā iḫtiṣāṣ içün olur.

﴿ انکه داد انصاف و انصافش نخواست ﴾ [Ü361b] Ol kimse ki ʿadl ü iḥsān eyledi ve muḳābelesinde anuñ nıṣfın ṭaleb itmedi. Yaʿnī; ḫalḳa inṣāfı ḥasbeten lillāh idüp muḳābilinde bir nesne me'mūlinde olmadı dimekdür. **İnṣāf**, evvel ve s̱ānī «ʿadl ü iḥsān» maʿnāsınadur. İnṣāf-ı s̱ānīnüñ āḫirindeki şīn żamīrdür. Ol kendüye inṣāf olınan kimesneye rāciʿdür. **Ne-ḫᵛāst**, māżī-i menfīdür; «istemedi» dimekdür. *Li-şāriḥihī*:

Cihān ḫalḳına bir sāʿat cihānda ʿadl ü dād itmek
Cihan şāhına Rūḥī ṭāʿat-i ṣad-sāleden yegdür

﴿ چون حدیث خوب کویی با فقیر ﴾ Çün faḳīre güzel ve laṭīf söz söyleyesin. Pes faḳīre ḥüsn-i kelām, kendüyi gördikde luṭfile ḫāṭırın istiʿlām ve ḳalīl ü kes̱īr iḥsān ile kendüye inʿām ve bir nesne bulınmadıḳda ḳavl-i leyyin ile kendüyi defʿa iʿtizāmdan eʿammdur. Ve faḳīre bu vechile muʿāmele-i cemīle ehemm ü elzemdür. Zīrā ber-manṭūḳ-ı ḥadīs̱-i şerīf herkes ḥüsn-i kelām tekellümine me'mūrdur. Ve kelime-i ṭayyibenüñ ṣadaḳadan maʿdūd idigi beyne'l-ʿulemā meşhūrdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ به بود زانش که پوشانی حریر ﴾ Andan yeg ola ki ol faḳīre ḥarīr geydüresin. **Pūşānī**, «geydüresin» maʿnāsına mużāriʿ-i müfred-i muḫāṭabdur. Ve maṣdarı «pūşānīden»dür. **Ḥarīr**, fetḥ-i ḥā'-i mühmele ile ibrīşim ve yār ve kāġad maʿnālarına gelür. Bunda murād; ibrīşimdür. Ve ʿArabīde arışı ve argacı ibrīşim olan s̱evbe dirler. Ve ʿinde'l-baʿż maṭbūḫ olan ibrīşimdür. Ve andan olan s̱evbe ḥarīrī dirler. Pes nāẓımuñ [S373a] ḥarīr geydüresin didigi, ḥarīrden maʿmūl cāme geydüresin dimek olur. Maʿlūm ola ki faḳīr, ʿāşıḳ-ı kerīmdür ve kerīm, ʿāşıḳ-ı faḳīrdür. Eger faḳīrüñ ṣabrı ziyāde olur ise kerīm, faḳīrüñ

ḳapusına gelüp himmet ister ve eger kerīmüñ istiġnāsı ziyāde olur ise faḳīr anuñ ḳapusına varup niᶜmet ister. Lākin faḳīre, ṣabr kemāldür; kerīme, istiġnā ᶜayb u noḳṣāndur. Zīrā cūd u seḫā ve iḥsān u ᶜaṭānuñ nūrı gedālardan sāṭıᶜ olmaġın seḫā, ṭalebkār-ı gedādur. Şöyle ki cemāl-i iḥsānı göstermek içün gedā āyine-mis̱āldür. Ve her ḥālde ḥüsn-i ḫūbānuñ, āyine maṭlūb u maẓharı idigi ẓāhirdür dimişlerdür. Öyle olınca nefes-i serd ve kelām-ı bārid ile rūy-ı āyīneye ġubār virmemek ve gedāyı boş göndermemek gerekdür dimişlerdür. Nitekim: و اماالسائل فلا تنهر bu beyāna dālldür. Ve ḥadīs̱-i şerīfde: اذا اتاک سائل على فرس باسط كفيه فقد وجب الحق ولو يشق تمرة vārid olmışdur.

﴿ خشم خوردن پيشهٔ هر سرورست ﴾ Ġaḍabı yutmaḳ her serverüñ ṣanᶜat u ᶜādetidür. Pes kaẓm-ı ġayẓ pīşe-i serverān idigi ḥażret-i Kerrār rażıya'llāhu ᶜanhuñ لاسود دمع الانتقام Yaᶜnī; bir ḳavme veyā ādeme gaḍab iden kimesne siyādete ve riyāsete şāyān degüldür didigi bu beyānda āşkārdur. Murād; ġaḍab ve şefḳat ve buġż ve maḥabbet, Allāh içün gerekdür dimekdür. [Ü362a] İmdi ᶜavām, ḫuṣūṣan ḫavāṣṣ-ı enām olan ḥukkāma göre kaẓm-ı ġayẓ eylemek her neḳadar acı ise de lāzıme-i ḥāl ü şān-ı ḥalāvet-nişānlarıdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ تلخ باشد از شكر شيرين ترست ﴾ Kaẓm-ı ġayẓ acı ola, lākin maᶜnāda şekerden ziyāde ṭatlıdur. Zīrā dünyāda nedāmetden ve ᶜuḳbāda iḥḳāḳ u ᶜuḳūbetden selāmet bulmaġa bāᶜis̱dür. **Telḫ**, «acı»; **şīrīnter**, «ziyāde ṭatlu» dimekdür.

﴿ هركه با مردم نسازد در جهان ﴾ Her kim ki dünyāda ḫalḳ ile ḥüsn-i imtizāc eylemez.

﴿ زندهكانى تلخ دارد بيكمان ﴾ Şeksiz acı dirilik ṭutar. Yaᶜnī; düşvārlıḳ ile teᶜayyüş ider dimekdür. Zīrā nās ile ḥüsn-i imtizāc eyleyen nizāᶜ u ṣudāᶜdan ḫālī olamaz. Ve böyle olan kimesne ḥayāt-ı dünyādan mümettiᶜ ü ḥalāvet bulamaz dimişlerdür.

﴿ آنكه شوخست و ندارد شرم نيز ﴾ Ol kimse ki güstāḫ u bī-edebdür ve daḫı ḥayā ṭutmaz. Yaᶜnī; ḥayāsızdur. [S373b] **Şūḫ**, bunda güstāḫ u bī-edeb maᶜnāsınadur. Ve daḫı maᶜnāları vardur ki sābıḳda beyān olınmışidi. Āḫirindeki e**st**, edāt-ı ḫaberdür. **Şerm**, «ud» maᶜnāsınadur ki ᶜArabīde ḥayādur. **Nīz**, «daḫı» dimekdür. Bunuñ beyānı şöyledür ki ḥayā didikleri nesne bir şeyde, levmden iḥtirāzen nefs kendüden münḳabıż olup, ol şey'i terk itmege dirler. Pes ḥayā iki nevᶜ üzredür. Nevᶜ-i evvel, ḥayā'-i nefsānīdür ki Ḫallāḳ-ı ᶜālem celle ve ᶜalā anı nüfūsuñ cümlesinde ḫalḳ itmişdür. Mes̱elā; beyne'n-nās keşf-i ᶜavret ve beyne'l-ḫalḳ cimāᶜ ḥayā gibi. Nevᶜ-i s̱ānī, ḥayā'-i īmānīdür ki mü'mini ḫavfen min-Allāh fiᶜl-i maᶜāṣīden menᶜ itdürür. Ve mü'minüñ iktisāb ile taḫalluḳ itdigi ḥayā budur ki Faḫru'l-enām ᶜaleyhi's-selāmuñ: الايمان بضع و سبعون شعبة و الحياء شعبة من الايمان ḥadīs̱-i şerīfi buña dālldür. Pes şuᶜab-ı īmān içinden ḥayāyı ifrād bi'z̠-z̠ikr buyurdıġı, ḥayā sā'ir şuᶜbelere dāᶜī gibi oldıġı içündür. Zīrā ṣāḥibi dünyā vü ᶜuḳbā rüsvālıġından ḫā'ifen maᶜāṣīden girü ṭurur. (...)

﴿ دانكه او ناپاک زادهست اى عزيز ﴾ İy ᶜazīz! Bil ki o bed-aṣl u fürū-māyedür. **Dān ki**, «bil ki»; **o**, żamīr-i ġā'ib-i müfreddür, şūḫ u bī-hayāya rāciᶜdür. **Nā-pāk-zāde**, «bed-aṣl u fürū-māye»dür ki Türkīde aña «aṣlı murdār ve ḥarām-zāde» dirler. Pes bunda العرق نزاع mażmūnına īmā vardur. Nitekim Türkīde «ṭamar çeker» dirler. Ve fi'l-ḥaḳīḳa herkes ḥalībine göre ḥareket ider. Nitekim: قل كل يعمل على شاكلته

āyet-i şerīfine ای یحلبه و لبنه ile maʿnā virmişlerdür. Ve ḥażret-i ʿAlī rażıya'llāhu ʿanh فرع الشئ یخبر عن اصله buyurmışdur. Yaʿnī; bir nesnenüñ aṣlınuñ [Ü362b] ḥālini müşʿir ve ferʿuñ ṣalāh u fesādı, aṣlınuñ ṣalāḥ u fesādını muḫbirdür dimekdür. Ve İbnü Yemīnüñ *naẓm*:

انرا که ندانی نسب و نسبت حالش

او را نبود هیچ کواهی چو فعالش

زیرا که درختی که مر او را نشناسی

بارش خبر ارد که چه بودست نهالش

didigi bu taḥḳīḳa işāretdür. Ve bu maḳūle bī-edeb ü bī-ḥayā, ḥīz-i nā-temīz olmağın kendüden fiʿl-i cemīl recā olınmaz. Nitekim şāʿirüñ:

[S374a] لا ترجی فعل الجمیل من امرء

کحلت بمیل البطن مقلة ظهره

naẓmınuñ me'āli bu beyānda hüveydādur. (...)

﴿ از ملامت تا بمانی در امان ﴾ Tā ki melāmetden emānda ḳalasın. Yaʿnī; nās arasında rüsvāylıḳdan me'mūn olasın dimekdür.

﴿ باش دائم همنشین صالحان ﴾ Dā'imā ṣāliḥler ile hem-nişīn ol. Yaʿnī; fāsıḳlardan ḥaẕer eyle ki mülām u müttehem olmayasın dimekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde اتقوا مواضع التهم gelmişdür. Ve ṣuleḥā ile ṣoḥbet, bāʿis̱-i saʿādetdür. Nitekim: من سعادة المرء ان یکون اخوانه صالحین ḥadīs̱-i şerīfi bu maʿnāya işāretdür. Ṣuleḥā bulınmayan yirde ḫayrlusı, gūşe-gīr-i ʿuzlet olmaḳdur. Nitekim: الوحدة خیر من جلیس السوء müs̱betdür.

Der-Beyān-ı Çīzhā Ki Ez-Īşān Ḫvārī Peydā Şeved

﴿ چند خصلت آورد خواری بروی ﴾ Ādeme ne ḳadar ḫaṣlet muḳārenet getürür? **Çend**, fetḥ-i cīm-i ʿAcemī ile «niçe» dimekdür ve «ne ḳadar» dimek maʿnāsına gelür. Nitekim bu maḳāmda murād bu olmaḳ rūşendür. Baʿżı nüsḫada çend yirine heşt vāḳıʿdur ki maʿnāsı «sekiz»dür. **Be-rūy**, bā ḥarfi ṣıladur. Rūy, bunda «vech» maʿnāsınadur. Ve vechden murād; ẕātdur.

﴿ با تو کویم کر همی کویی بکوی ﴾ Saña söyleyem eger dükeli söyle dir iseñ.

﴿ اول آن باشد که مانند مکس ﴾ Evvel ol ola ki siñek gibi. **Evvel**, ḥaḳārete bādī olan ḫıṣālüñ evveli dimekdür. **Mānend-i meges**, «siñek gibi» dimekdür. Bu kelimeler suhūlet-i maʿnā içün mıṣrāʿ-ı s̱ānīnüñ mażmūnını mükemmil ve müşebbehün bihdür. Mānend, bunda «mis̱l» maʿnāsınadur. Meges, fetḥile «siñek» maʿnāsınadur; siñegüñ cümle envāʿına şāmil ism-i ʿāmmdur. Ḥattā aruya daḫı ıṭlāḳ olınur. Nitekim eşek arusına «ḫar-meges» dirler. Lākin bunda murād maʿrūf [S374b] siñekdür ki ʿArabīde «ẕübāb» dirler.

﴿ مرد نا خوانده شود مهمان [Ü363a] کس ﴾ Daʿvet olınmamış, bir kimsenüñ ḳonuğı olur. **Merd**, «er» maʿnāsınadur ki ʿArabīde «racül» dirler. Bunda merd ẕikri ağleb-i ḥāle binā'en yāḫod

istihzā'endür. Ve mā-baᶜdinde olan nā-ḫᵛānde kelimesi, merde ṣıfat yāḫod ḥāl olmaḳ cā'izdür. **Nā-ḫᵛānde**, «çağırılmamış» yaᶜnī «daᶜvet olınmamış» dimekdür ki aña Fārisīde ṭable-ḫᵛār daḫı dirler. Nitekim şāᶜirüñ *beyt*:

مراورا اثر نیست از تنگ و عار

که باشد طفیلی و هم طبله خوار

kelāmında vāḳıᶜdur. Ve yene Fārisīde aña ḳalye-ḫᵛār daḫı dirler. Nitekim şāᶜirüñ *beyt*:

صحبت تنها قنند از عارفان

برسر خوان قلیه خوار آید همان

kelāmında vāḳıᶜdur. **Mihmān**, kesr-i mīm ile «ḳonuḳ» maᶜnāsına ᶜalemdür. Ve mā-baᶜdine mużāfdur. **Kes**, «kimse» maᶜnāsına nekredür; herkese şāmildür. Nekre gelmesinde nükte vardur ve vech-i nükte ġayr-ı ḫafīdür. Pes meges gibi daᶜvetsiz bir yire varanuñ ḥālini tamāmen beyān u ᶜıyān içün nāẓım, beyt-i dīger īrād idüp buyurur:

﴿ هرکه مهمان کسی نا خوانده شد ﴾ Her kim ki nā-ḫᵛānde oldıġı ḥālde bir kimsenüñ mihmānı oldı.

﴿ نزد مردم خوار و زار و رانده شد ﴾ Ḫalḳuñ yanında ḫor ve zār ve ḳovılmış oldı. **Ḫᵛār**, «ḥaḳīr ü ẕelīl» dimekdür. **Zār**, «iñleyici» maᶜnāsınadur ki aña nālān daḫı dirler. **Rānde**, ism-i mefᶜūldür; «ḳovılmış ve sürilmiş» dimekdür. Pes bu ḫıṣāl-i s̱elās̱ede, daᶜvetsiz bir yire varan kimesnenüñ meges ile müşāreketi ve bu maḳūle reẕāleti ḳabūlde müşābeheti olmaġın nāẓım beyt-i sābıḳda mānend-i meges dimişdür. Zīrā meges, gedā-çeşm ü bī-edebliginden nāşī teklīfe ve daᶜvete baḳmayup ve cehāletinden nāşī ḥārr u şīrīn nesnelerden helāk veyā mülevves̱ olacaġın añlamayup ve hevā-yı nefsine mütābaᶜat sebebiyle ḥalāl u ḥarām ve ṭāhir ü murdār dimeyüp ve vażᶜ u vaḳārını ᶜadem-i fehminden nāşī şāh u gedānuñ süfresini farḳ itmeyüp, ḫırsız gibi bir yire varup, ḥaḳāretile ile ḳonar. Ol zamān meges-rān ile kendüyi ḳovarlar. Eger ḳaçmaġa iḳtidārı var ise uçar ve ḳaçar. Ve illā bir mehālike düşmiş ise ḥayyen veyā meyyiten kendüyi süriyüp ṭaşra atarlar. İmdi bu vechile rānde oldıḳdan ṣoñra ḥaḳāret ü reẕāletden ve ḳovılup ve sürilmekden iᶜtibār almayup [S375a] elleriyle kendü yüzlerine sille uraraḳ ve elini yüzine alaraḳ ve iñleyerek der-ḥāl ḳovıldıġı yire yene tereddüd idüp yüz ṭırmalayaraḳ yene ṭaşra gelür. Pes bu maᶜnālar daᶜvetsiz bir yire varanda ẓāhirdür. Ez-cümle kendi yüzine sille uraraḳ mübtelā-yı belā-yı nedāmet oldıġın beyānda:

چون مکس ناخوانده هر کس بر سر خوانی رود

ای بسا سیلی بدست خود زند بر روی خویش

buyurmışlardur. Ve nā-ḫᵛāndenüñ ḥaḳāretin tems̱īlde:

پرتو خرشید را با خاک یکسان کرده است

بی طلب هر جای رفتن حلقه بر هر در زدن

dimişlerdür. Ve daᶜvetsiz bir yire ṭufeylī varanı meẕemmetde:

اوغل فی التطفل [Ü363b] من ذباب

على طعام او على شراب
لو ابصر الرغيف فى سحاب
لطار فى الجو بلا حجاب

dinmişdür. Ve daᶜvet ile varanuñ ᶜizzetini beyān ve daᶜvetsiz gidüp gelenüñ ḥaḳāret ü ẕilletini ᶜıyānda İbnü Yemīn buyurmışdur ki *naẓm*:

ناخوانده نزد كس مرو ار مرد عاقلى
تا در بلا و رنج نماند دلت كرو
عزيست اندرين كه چرا آمدى بيا
ذليست اندرين كه چرا آمدى برو

Yaᶜnī eger sen merd-i ᶜāḳıl iseñ bilā-daᶜvet bir kimsenüñ yanına gitme. Tā ki göñlüñ renc ü belāda merhūn olmaya. Zīrā ki medᶜuvv olmaḳ ṣūretinde: "Niçün teşrīf itmedüñ? Gel, buyur!" dinmekde ᶜizzet verdur. Ammā ᶜadem-i daᶜvet ṣūretinde: "Sen yene mi geldüñ? Var git!" didürmekde ẕillet vardur dimekdür. İmdi ᶜāḳıl u kāmil ve maᶜḳūle ḳā'il olan kimesne megesüñ ḥālinden iᶜtibār alup ve ᶜuḳalānuñ dürr-i şehvārāsā olan naẓm-ı ābdār ve nes̱r-i cevāhir-nis̱ār-ı maᶜnīdārların gūş-ı hūşa menḳūş idüp, daᶜvet olınmayan yire tereddüdden ḥaẕer ve ictināb eylemek gerekdür. Tā ki ḥaḳāretden sālim ve reẕāletden emīn ola. Nitekim Nābī-i merḥūmuñ:

Bādveş eyleme her bezme şitāb
Māhveş eyleme devr-i ebvāb

diyü buyurdıġı kelām-ı müsteṭāb bunda kāfī ve iᶜtibārda vāfīdür. Pes cālib-i ḥaḳāret olan ḫıṣālden biri daḫı budur ki ẕikr olınur.

﴿ ديكر آن باشد كه نادانى رود ﴾ Daḫı ola ki bir cāhil gider. Yāḫod **nā-dānī** kelimesinüñ evvelinde bā ḥarfi taḳdīriyle cāhillıḳ ile gider; gerek daᶜvetli ve gerek daᶜvetsiz [S375b] olsun; ikisinden ᶜāmmdur. Ḳaldı ki daᶜvetsizlik ile gitmege nā-dānī kelimesin ḳarīne ḳılmaḳ daḫı muḥtemeldür.

﴿ كد خداى خانهٔ مردى شود ﴾ Bir kimsenüñ ḫānesinüñ ketḫudāsı olur. Bu maḳūle kimseye «ḥasbī fużūl» dirler. **Kedḫudā-yı ḫāne-i merdī**, tetābuᶜ-ı iżāfet iledür. Kedḫudā, ev ṣāḥibine ve daḫı kār-sāz olana ve daḫı ᶜavreti olana ve daḫı delīle ve daḫı pādşāha ıṭlāḳ olınur. Nitekim Tevālī beyānında *beyt*:

جهانرا نمانند بى كدخوداى
يكى چون رود ديكر آيد بجاى

dinmişdür. Ve vekīl ü kār-sāz ve delīl maᶜnāsına istiᶜmāli şāyiᶜdür. Bu maḳāmda daḫı böyle olmaḳ ẓāhirdür. Ve dālı tāya ḳalb ile ketḫudā dimek taḥrīf-i meşhūru'l-istiᶜmāldür. Ḫānede hā, teşbīh içündür. Ve Fārisīde ḫān muṭlaḳā menzil maᶜnāsınadur; gerek insānuñ ve gerek ḥayvānuñ olsun. Nitekim kārbān-serāya ḫān dinmişdür. Pes buña teşbīhan eve ḫāne dinmişdür ki ᶜArabīsi beytdür. Āḫirindeki hemze mā-baᶜdine iżāfet ecli içündür. Merdīde yā vaḥdet içündür. Pes nāẓım bāᶜis̱-i ḥaḳāret olan ḫaṣlet-i nā-hem-vāruñ birin daḫı beyānda eyidür:

﴿ كار كردن بر حديث آن دو مرد ﴾ Ol iki kimsenüñ sözi (üzre) iş eylemek. Yaᶜnī; her birlerinüñ sözlerine iᶜtimād ile fesāda yürimek dimekdür. Ol kimseler mıṣrāᶜ-ı [Ü364a] s̱ānīden mübeyyendür:

﴿ كز پى جهلند دائم در نبرد ﴾ Ki cehlden nāşī dā'imā ceng ve ḫuṣūmetdedürler. **K'ez** lafẓı ki ezden muḫaffefdür. **Pey**, bunda ötüri maᶜnāsını müşᶜirdür. K'ez-pey-i **cehl**, «cehlden ötüri» dimekdür. Cehl lafẓınuñ āḫirinde olan **nd** kelimesi end lafẓından muḫaffefdür; edāt-ı ḫaber olan «est»üñ tes̱niye ve cemᶜi elfāẓındandur. Mıṣrāᶜuñ āḫirinde olan neberd lafẓınuñ āḫirine merbūṭdur. **Neberd**, fetḥ-i nūn ile «ceng ve ḫuṣūmet» maᶜnāsınadur. İmdi ḫaṣmeyn birbirinüñ elbette ḫılāfın söyler. Anlardan her ḳangısı bir kimesneye gelüp: "Fülān ḥaḳḳuñda şöyle didi" diyü söyledikde, anlaruñ ḫuṣūmetlerin bilüp ṭurur iken sözlerine iᶜtimād ile iş görmek ḥaḳārete bāᶜis̱dür. Ḳaldı ki ḫaṣmeyn-i mezbūreynüñ ḫuṣūmetleri cehlden nāşī ola dimekde nükte [S376a] vardur. Vechi ġayr-ı ḫafīdür. Pes bāᶜis̱-i ḥaḳāret olan ḫaṣletüñ biri daḫı budur ki ẕikr olınur.

﴿ هركه بنشيند زبر دست صدور ﴾ Her kim ki eṣḥāb-ı ṣudūr üzerine geçüp yuḳaru oturur. Yaᶜnī; ḥaddin bilmeyüp ṭavrın taᶜaddī ider dimekdür. **Zeber-dest**, bunda «yuḳaru» maᶜnāsınadur. Ve ḳuvvetlü kimseye daḫı dirler. **Ṣudūr**, ṣadruñ cemᶜidür. Ṣadr, Fārisīde «vezīr ve ḳāżī ve bālā-yı ḫāne» maᶜnāsınadur. ᶜArabīde «her nesnenüñ evveli ve sīne-i insān» maᶜnāsınadur. Pes bunda ṣudūr, ṣadr ṣāḥibleri olan ᶜālī-ḳadrler maᶜnāsınadur. İmdi böyle kimesnelerüñ üzerine tefevvuḳ ile taṣaddur eyleyen ḫor olur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ كر رسد خوارى برويش نيست دور ﴾ Eger anuñ vechine ḫorluḳ irişür ise baᶜīd degüldür. Yaᶜnī; ḫor olur dimekdür. **Be-rūyeş**de olan şīn żamīr-i ġā'ibdür; ṣadr gözeden kimseye rāciᶜdür. Rūy, «vech» maᶜnāsınadur. Ve bunda vechden murād ẕātdur. İmdi böyle olan kimesneye ḫorluḳ der-kārdur. Nitekim Nābī-i merḥūmuñ Ḫayriyyesinde *beyt*:

Ḳatı daᶜvācısı çoḳdur ṣadruñ
Ḳorḳaram żāyiᶜ iderler ḳadrüñ

didigi bu beyānda āşkārdur. Binā'en ᶜaleyh bir ṣadrda, ṣadra lā'iḳ kimesne olmasa ḫayr olmaz dinmişdür. Nitekim İbnü Ḫāleveyh:

اذا لم تكن صدر المجالس سيدا
فلا خير فيما صدرته المجالس

didigi bu beyāna dālldür. İmdi hüner ḥaddi tecāvüz itmemekdür. Ānuñçün İbnü Yemīn dimişdür, *naẓm*:

اى عزيز ار نصيحتى كنمت
ور بد و نيک آن تفكر كن
اولا صدر شو باستحقاق
پس بمجلس برو تصدر كن
وسط كارها نكه ميدار
نه ضعيفى و نه تهور كن
نه چو طاووس مجلس آرا شو

نه بویران وطن چو کنکر کن

با بزرکان ره تواضع کیر

با فرومایکان تکبر کن

Yaʿnī; iy ʿazīz! Eger saña bir pend ideyüm; eger eyü ve eger kötü anı tefekkür eyle. Evvelā ṣadra müstaḥaḳḳ ol; baʿdehū meclise var taṣaddur eyle. Ve kārlaruñ vasaṭını iḫtiyār eyle; ne żaʿīflik ve ne tehevvür eyle. Ve daḫı ne [Ü364b] ṭāvus gibi meclis-ārā ol ve ne bayḳuş gibi vīrānede vaṭan eyle. Ve daḫı ulular ile mücālesede mütevāżıʿ ol; fürū-māyelere tekebbür iẓhār eyle. Yaʿnī; saña kibr iden [S376b] alçaḳlara alçaḳlıḳ gösterme dimekdür, intihā. Pes ḫıṣāl-i meẕkūruñ biri daḫı budur ki ẕikr olınur:

❪ نیست جمعی را چو قول تو کوش ❫ Çünki bir cemʿuñ senüñ ḳavlüñ üzre istimāʿı yoḳdur. Yaʿnī; sözüñi ḳabūl eylemezler ve seni diñlemezler. **Cemʿī**de yā vaḥdet içündür. Cemʿden murād; cemāʿatdür. **Gūş**, «ḳulaḳ» maʿnāsınadur. Pes bir cemāʿat içün ki senüñ sözüñe ḳulaḳ yoḳdur dimek; sözüñi istimāʿ u ḳabūl içün ḳulaḳ urmaları yoḳdur dimekdür. İmdi böyle olan cemʿiyyetde:

❪ صد سخن کر باشدت یک را مکوش ❫ Eger senüñ vāfir sözüñ ola. Yaʿnī; her ne ḳadar süḫandān iseñ ol cemʿa birini söyleme. **Ṣad süḫan**, keẟretden kināyedür. **Me-gū**, nehy-i ḥāżırdur; «söyleme» dimekdür. Āḫirindeki şīn żamīr-i müfred-i ġā'ibdür; mıṣrāʿ-ı evveldeki «cemʿī»ye rāciʿdür. İmdi lāzımü'l-ḳabūl olan kelāmı ḳabūl eylemeyenlere söylemek maʿḳūl degüldür. Zīrā ol söz her ne ḳadar dürr-i ẟemīn ise de ḫarīdārı olmayınca, ol kelām ve mütekellimi ḫor olur dimişlerdür. Nāzımuñ müstemiʿi cemāʿate ḳaydında mütekellimüñ vāʿıẓ u nāṣıḥ olmasına da īmā vardur. Yoḳsa söz diñlemekde vāḥid ile cemāʿatüñ ḥükmi birdür ve sözüñ ʿadem-i ḳabūli müstemiʿuñ ʿadem-i fehminden yāḫod mütekellimüñ ʿadem-i ʿamelinden nāşī olur. Nitekim اتأمرون الناس بالبر و تنسون انفسکم naẓm-ı kerīminden ġāfil olan vāʿıẓ-ı ġayr-ı ʿāmilüñ sözi te'ẟīr eylemez dimişlerdür. Pes böyle olan vāʿıẓuñ vaʿẓından, ʿadem-i vaʿẓı evlā idigin īmāda *beyt*:

شحنه را کر درد دین بودی زدی

کردن واعظ بشمشیر خطیب

dinmişdür. Ve ḫıṣāl-i meẕkūruñ biri daḫı budur ki ẕikr olınur.

❪ حاجت خود را مخواه از دشمنان ❫ Kendi ḥācetüñi düşmānlardan isteme.

❪ زین بتر خواری نباشد در جهان ❫ Cihānda bundan kötürek ḫorluḳ olmaya. **Zīn**, ez-īnden muḫaffefdür; «bundan» dimekdür. Īn ile işāret, düşmānlardan ṭaleb-i ḥācetedür. **Beter**, «yaramazraḳ» dimekdür. Aṣlı bedter idi; dālüñ tāya ḳurb-i maḫreci olmaġın dālı tāya idġām itdiler; teşdīd ve teşdīdsiz müstaʿmeldür, keẕā fī-Niʿmeti'llāh. Pes düşmāna iḥtiyāc ġāyet müşkil idigin [S377a] beyān içün nāẓım, iḥtiyāc-ı meẕkūruñ īrāẟ idecegi ḫorlıġı beter ile tavṣīf buyurmışdur. Zīrā şāʿirüñ *beyt*:

Çoḳ telef ḳılma ṣaḳın ʿālemde mālı ṣaḳla pek

Düşmene ḳalursa ḳalsun dosta muḥtāc olma tek

didigi üzre dosta iḥtiyāc maʿḳūl olmayınca düşmāna iḥtiyācuñ nā-maʿḳūl idigi ẓāhirdür ve düşmāndan bir nesne istemenüñ reẕāleti bāhirdür; ḫuṣūṣā ki ol düşmān fürū-māye [Ü365a] ola. Zīrā fürū-māye olan

dostdan bir nesne istemek, ṭālibe ḥaḳāreti cālibdür. Nitekim ḫıṣāl-i meẕkūruñ biri daḫı fürū-māyeden bir nesne ümīd eylemekdür diyü nāẓım buyurmışdur:

﴿ از فرومایه مراد خود مجوی ﴾ Aṣlı alçaḳ olandan kendi murāduñı isteme. Yaʿnī; neḳadar saña dostluḳ iddiʿā ider ise de dimekdür. **Fürū-māye**, «aṣlı alçaḳ ve aṣlsız ve cimrī ādeme» dirler. **Me-cūy**, nehy-i ḥāżırdur; «isteme» dimekdür.

﴿ تا نیاید مر ترا خواری بروی ﴾ Tā ki senüñ yüzüñe ḫorluḳ gelmeye. Murād; murāduñı ḥāṣıl eylese ve eylemese, alçaḳ kimseden bir nesne istemek ḥaḳāreti cālibdür dimekdür. (...)

﴿ با زن و کوذک مکن بازی هلا ﴾ ʿAvret ü oğlancıḳ ile hele oyun eyleme. Yaʿnī; ḥubb-ı mecāzīye düşme. Yāḫod anlar ile ḥadd-i şerʿīden ziyāde mülāʿabe eyleme dimekdür. **Bā-zen**, «ʿavret ile» dimekdür. **U(ve) kūẕek**de vāv ʿāṭıfedür. Kūẕek, żamm-ı kāf-ı ʿArabī ve sükūn-ı vāv ve fetḥ-i ẕāl-i muʿceme ve sükūn-ı kāf ile «oğlancıḳ» maʿnāsınadur. **Bāzī**, «oyun»dur; ʿArabīsi «laʿb»dur. **Helā**, Fārisīdür; ʿArabīde ḥarf-i tenbīh olan «elā» gibi «āgāh ol» dimekdür. [S377b] Ammā ḳaçan mükerrer olup helā-helā dinse «āsān» maʿnāsına olur. Nitekim şāʿirüñ *beyt*:

زیان ملی و جاهی تحمل کرد
ولی شماتت اعدا هلا هلا نبود

beytinde vāḳıʿdur. Pes bu maḳāmda helā, «āgāh ol» maʿnāsınadur. Yāḫod «hele» dimekdür. Hele, Fārisīde «bārī ve ḳo» dimekdür; Türkīde daḫı bu maʿnāya müstaʿmeldür.

﴿ تا نکردی خوار و زار و مبتلا ﴾ Tā ki ḫor u zār u mübtelā olmayasın. **Mübtelā**, imtiḥān maʿnāsına olan ibtilādan me'ḫūẕdur; ḫayra ve şerre müstaʿmeldür. Bunda murād; dūçār-ı belā olmayasın dimekdür. Pes zenān u kūẕekān ile oyun itmek bunları cālib idigi vābeste-i ḳayd-ı beyāndur.

Der-Beyān-ı Çīzhā ki Der-Cihān Be-Kār Āyed

﴿ در جهان شش چیز می آید بکار ﴾ Dünyāda altı nesne işe yarar.

﴿ اولا باری طعام خوشکوار ﴾ Evvelen bir kerre eyü hażm olıcı ṭaʿāmdur. Yaʿnī; günde bir öyün ṭaʿām-ı hāżımdur. [Ü365b] Hażm olıcı ile ḳayd itmek, çoḳ yimemege işāret içündür. **Bārī**, yā'-i vaḥdet ile bir kerre dimekdür. Murād; bir öyündür ki vech-i mesnūn olan budur. Zīrā günde üç öyün ṭaʿām itmek şerʿan meẕmūmdur. Ḥattā niyyetde ḳıyām-ı lely olmayana iki öyün eyü degüldür. Zīrā ḥadīs̱-i şerīfde الاكل فى اليوم مرتين اسراف diyü vārid olmışdur dimişlerdür. Ve bir öyün ṭaʿām daḫı şibʿ rütbesi olmalu degül dimege nāẓım **ḫoş-güvār** ile işāret buyurmışdur ki maʿnāsı «eyü siñici» dimekdür. Zīrā şibʿ miḳdārı ve şibʿden ziyāde olan ṭaʿām baṭī'ül-hażm olur. Ve bunda ḥadd-i iʿtidāle işāret vardur. Hadd-i iʿtidāl henüz iştihā var iken ṭaʿāmdan el çekmekdür. Ve vaḳt-i cūʿda yene iştihā ile yimek yimekdür. Ve böyle itmek şerefdür. Nitekim: ان من الشرف ان تأكل كلما اشتهيت ḥadīs̱-i şerīfi bu maʿnāda kāfī ve medḥ-i ḥadd-i iʿtidālde الاقتصاد نصف العيش ḥadīs̱-i laṭīfi vāfīdür. Ve bu vechile ṭaʿām, sebeb-i devām-ı ṣıḥḥat ve bāʿis̱-i neşāṭ-ı ṭāʿatdür. Zīrā kes̱ret-i ṭaʿām, bāʿis̱-i emrāż u esḳāmdur. Nitekim *beyt*:

معده چو پر کشت و شکم در خواست

سود ندارد همه اسباب راست

bu maʿnāda tāmmdur. Ve daḫı şāʿirüñ:

و كثرة الاكل توزى جسم صاحبها

حقا و يصبح مغرور من الوضم

فلا تكن شرها فى لقمة [S378a] عملت

ان الشراهة كم تعدى الى العدم

buyurdıġı bu beyāna dālldür. (...) Ve nāẓımuñ bu maḳāmda bir öyün ṭaʿām dimesinde ṣavma terġībe daḫı işāret vardur ve vechi ġayr-ı ḫafīdür.

﴿ خوش بود يار موافق در جهان ﴾ Cihānda muvāfıḳ yār ḫoş ola. Yaʿnī; işe yaraya dimekdür. **Yār-ı muvāfıḳ**, «muḥibb-i ṣādıḳ ve dostluġa lāyıḳ» dimekdür. Böyle olan yārüñ işe yaradıġı ẓāhirdür. Belki dāreynde ḫoş oldıġı bāhirdür. Buña göre nāẓımuñ kelāmındaki cihān lafẓını dünyā vü ʿuḳbādan eʿamm farż itmek muḥtemeldür. Zīrā dimişlerdür:

مرد را دوستان صاحب دل

زيور دين و زينت دنياست

نعمت دهر اكرچه بسيارست

نعمتى بهتر از رفيق كجاست

intihā. (...[Ü366a]...) İmdi yār-ı muvāfıḳda hem-cins olmaḳ ve miḥakk-zede-i tecribe olmaḳ her vechile gerekdür. Yoḳsa her bir yārlıḳ lāfını urana yār dinmez. Anuñ tecribesi İbnü Yemīnüñ bu ḳıṭʿasından hüveydādur ki buyurmışdur, *naẓm*:

كر كسى با تو ميزند لافى

كه ترا دوستم بصد اخلاص

نقد او بر محك تجربه كن

تا كنى سيم راز راه رصاص

intihā.

﴿ باز مخدومى كه باشد [S378b] مهربان ﴾ Girü şol maḫdūm ki şefḳatlü ola. Yaʿnī; ḫādimine şefīḳ ola. Pes şefīḳ olan efendinüñ işe yaradıġı ẓāhirdür; lākin bu zamānede vücūdı nādirdür. Ve **maḫdūmī**de yā vaḥdet içündür. Maḫdūm, fī'l-aṣl ism-i mefʿūl-i ʿArabīdür. Lākin «metbūʿ ve efendi» maʿnāsına istiʿmāli şāyiʿdür. Dāl yirine tā ile maḫtūm dimek bu maḳāmdaki maʿnāyı virmez. Zīrā maḫtūm Māverā'ün-nehr ıṣṭılāḥında «ayu» didikleri ḥayvāndur. Pes maḫdūm diyecek yirde maḫtūm dimek ḫaṭādur. **Mihrbān**, kesr-i mīm ile «şefḳatlü ve maḥabbet ile görüp gözedici» dimekdür.

﴿ هر سخن كان راست كويى و درست ﴾ Her söz ki anı ṭoġrı ve bütün söyleyesin. **K'ān**, ki ān lafẓlarından maḳṣūrdur. **Rāst**, «ṭoġrı»; **dürüst**, «bütün»dür. Maʿlūm ola ki rāst u dürüst-gūy olmaḳ, ḳavlde ve niyyetde ve aʿmālde ve ʿazm ve vefāda ve maḳāmāt-ı dīnde ṣıdḳdan ʿibāretdür. Ṣıdḳuñ aʿlā

derecesi, maḳāmāt-ı dīnde ṣādıḳlıḳdur ki anlar; ḫavf ve recā ve zühd ve rıżā ve ḥubb ve tevekkülde olan ṣıdḳ-ı ḫāṣṣ-ı maḳrūn-ı iḫlāṣdur. (...[Ü366b]...) İmdi bu vechile rāst-gūy olmaḳ:

﴿ به ز دنيا وانكه دروى نفع تست ﴾ Dünyādan yegdür ve andan yegdür ki anda saña nefᶜ vardur. Yaᶜnī; dünyādan ve her bir saña nāfiᶜ olandan eyüdür dimekdür. **V'āngeh**, **dünyā** üzerine maᶜṭūfdur. Min maᶜnāsına olan «ez»den muḫaffef olan bunda daḫı melḥūẓdur. Baᶜżı nüsḫada v'āngeh yirine z'āngeh vaḳıᶜdur. Buña göre maᶜnā; rāst u dürüst-gūyluḳ dünyādan yegdür. Zīrā rāst [S379a] u dürüst-gūyluḳda saña nefᶜ vardur dimek olur. Buña göre dünyāda nefᶜ nā-yābdur dimege īhām-ı laṭīf olur. Pes ṣıdḳ-gūyluġuñ bihter idigi eẓherdür. Zīrā nihāyeti duḫūl-i cennetdür. Nitekim Ṣaḥīḥaynda olan: عليكم بالصدق فان الصدق يهدى الى البر و البر يهدى الى الجنة الحديث ḥadīs̱-i şerīfi buña dālldür. İmdi ṣıdḳuñ dāreynde işe yaradıġı bī-reybdür.

﴿ آنچه ارزانست عالم در بهاش ﴾ Ol nesne ki ᶜālem anuñ ḳıymetinde ucuzdur. Yaᶜnī; ᶜālem bahāsından ziyāde bahāya sezādur dimekdür. **Ānçi**de olan çi lafẓı, bunda çīz maᶜnāsınadur ki «nesne» dimekdür. **Erzān**, fetḥ-i hemze ile «ucuz» dimekdür. Āḫirindeki **(e)st**, edāt-ı ḫaberdür. Ḳaçan āḫirine yā dāḫil olup erzānī dinse; ucuzluḳ ve liyāḳat ve müsellem ve müsteḥaḳḳ-ı ᶜaṭā ve dervīş maᶜnālarına gelür. **ᶜĀlem**, bunda dünyādan ᶜibāretdür. Nitekim ᶜālem-i dünyā dirler. **Bahā**, fetḥ ile bunda «ḳıymet» maᶜnāsına fārisīdür. Zīrā ᶜArabīde «ḥüsn ü ān» maᶜnālarınadur.

﴿ عقل كامل دان و زان دلشاد باش ﴾ ᶜAḳl-ı kāmil bil ve dil-şād ol. **ᶜAḳl-ı kāmil**, bir cevher-i yek-tādur ki aña bahā ulaşmaz dimişlerdür. Ve bundan murād; ᶜaḳl-ı meᶜāddur ki ṣāḥibleri ᶜuḳbāya sāᶜī ve dā'imā mesrūrü'l-fu'āddur. Nitekim nāẓım ᶜaḳl-ı kāmilden **dil-şād bāş**, «mesrūrü'l-bāl ol» dimişdür. Ve bu ᶜaḳluñ ṣāḥibleri, maᶜnāda müstaġnī-i ᶜālem ve himmet-baḫş-ı selāṭīn-i benī-ᶜĀdemdür. Ẓāhirde olan faḳr devleti, anlaruñ bāᶜis̱-i faḫretleridür. Nitekim [Ü367a] Ḫ^{v}āce Ḥāfıẓuñ *beyt*:

دولت فقر خدا يا بمن ارزانى دار
كين كرامت سبب حشمت و تمكين منست

beytinden bu maᶜnā ẓāhirdür. Kerāmetden bunda murād; faḳrdur. Şöyle ki; عز الدنيا بالمال و عز الاخرة بالاعمال mażmūn-ı ḫoş-me'ālin ve daḫı الفقراء الصبر جلساء الله تعالى يوم القيمة müfād-ı raġbet-iştimāli üzre, ᶜaḳl-ı kāmil ṣāḥibi, "ᶜuḳbāya meyl itmelüdür" diyü meᶜāşa baḳmayup, devlet-i meᶜāda ṭālib olmışdur. Ḥattā faḳr, ᶜaḳldan māyesi noḳṣān olmaḳdan ᶜibāret ve ḳıllet-i ᶜaḳl, ḥamāḳat ü seḳāmetdür dimişlerdür. Nitekim ḥażret-i ᶜAlī rażıya'llāhu ᶜanhuñ: افقر الفقير الحمق ve daḫı لامراض اضنى من قلة العقل diyü buyurdıġı bu beyāna şāhideyn-i ᶜādileyndür. İmdi ᶜaḳl-ı kāmilüñ işe yaradıġı bundan ẓāhirdür.

﴿ دشمن حق را نبايد داشت دوست ﴾ Ḥaḳḳuñ düşmānını [S379b] dost ṭutmaḳ gerekmez. Yaᶜnī; Ḫudānuñ dostına dost ve düşmānına düşmān olmaḳ gerekdür. Nitekim افضل الاعمال الحب فى الله و البعض فى الله ḥadīs̱-i şerīfinde bu beyāna işāret-i pür-beşāret ẓāhirdür. İmdi Ḫudānuñ dostına düşmān veyā düşmānına dost olmaḳ fenādur. Ve böyle olanlaruñ ḫaṣmı Ḫudādur. Ve faṣl-ı ḫuṣūmetüñ vaḳti ḥulūl-i rūz-ı cezādur ki dost düşmān cümle bir yire varur. Ānuñçün nāẓım eyidür:

﴿ باز کشت جمله چون آخر بدوست ﴾ Cümlenüñ rücūʿı āḫir oñadur. Yāḫod dostadur ki murād; dost-ı ḥaḳīḳī olan Ḫudāyadur dimekdür. **Bāz-geşt-i cümle**, iżāfetle «cümlenüñ rücūʿı» dimekdür. Cümle lafẓı, dost u düşmāna ve her bir ẕī-rūḥ u revāna şāmildür. **Çun**, taʿlīl içündür; «çünki» dimekdür. **Āḫir**, «encām-ı kār» dimekdür. **Be-dost(bed-ost)** kelimesinde ṣanʿat-ı cinās vardur. Zīrā «be-ost» maʿnāsına olup maʿnāda «oñadur» dimek ile «dostadur» dimege muḥtemeldür. O, żāmīrdür; Ḥaḳḳa rāciʿdür. Dostdan murād daḫı Ḫudādur. Pes bunda و اليه المرجع و الماب āyet-i müsteṭābına telmīḥ vardur. İmdi dīvān-ı maʿnevīnüñ ḥālini mülāḥaẓa idüp, aña göre ḥālüñe el vireni işle dimege bunda īmā vardur.

﴿ عيب کس با او نمى بايد نمود ﴾ Kimsenün ʿaybını ṣāḥibine göstermek gerekmez. Yaʿnī; yüzine urmaḳ ve başına ḳaḳmaḳ iḳtiżā itmez dimekdür. Zīrā bu şerʿan meẕmūmdur. Ḥattā bir kimseyi taʿyīb iden elbette ol ʿayba mübtelā olur dinmişdür. Ḳaldı ki emr-i maʿrūf ve nehy-i ʿani'l-münker eylemek bu maʿnādan ḫāricdür. Ve bir dosta tenhāca naṣīḥat itmek daḫı böyledür; yaʿnī māniʿi yoḳdur. İmdi kimseyi taʿyīb ü taḳrīʿ itme.

﴿ زانکه نبود هيچ لحمى بى غدود ﴾ Zīrā ki hīçbir laḥm bezsiz olmaz. Yaʿnī; eks̱erī ʿaybsız ādem bulınmaz dimekdür. Zīrā:

Beşerden şerʿ olupdur cüz'-i aʿẓam
Anuñçün sālim olmaz ibn-i Ādem

dimişlerdür. Ve daḫı *mes̱el*: لكل صارم نبوة و لكل جواد كبوة mes̱el-i meşhūrı maʿlūmdur dinmişdür. Ṣārim, «seyf-i ḳāṭıʿ»dur; [Ü367b] nebve «ẕillet»dür; cevād «serīʿu's-seyr» feresdür; kebve «vech üzerine suḳūṭ»dur. **Laḥmī**de yā ḥarfi vaḥdet içündür. Laḥm, ʿArabīde maʿrūfdur. **Ġudūd**, ġayn-ı muʿceme ve dāl-i mühmelenüñ żammeleriyle ʿArabīdür; müfreddür ve ʿinde'l-baʿż cemʿdür ki [S380a] müfredi ġuddedür. Maʿnāsı «bez» didikleri nesnedür ki yumşaḳ yirlerde aḫlāṭ-ı ġalīẓadan peydā olur. Pes bunda; iy āḫara ʿayyāb olan kimse! Sen daḫı elbette ʿaybdan ḫālī degülsin; kendi ʿaybuñı gör, āḫara baḳma dimege nükte-i daḳīḳa vardur. Ḥattā kendi ʿaybını görmek min-ḳıbeli'llāh ḫayra muvaffaḳ olmaḳ nişānesidür. Zīrā ḥadīs̱-i şerīfde: اذا اراد الله بعبد خيرا زهده فى الدنيا و رغبه فى الاخرة بصره بعيوب نفسه vārid olmışdur.

﴿ از خدا خواه آنچه خواهى اى پسر ﴾ İy oġul! Ol nesneyi ki isterseñ Ḫudādan iste. Yaʿnī *beyt*:

Ne dervīş ü ne zāhidden ne mīr ü şāhdan iste
Yüri yoḳdan seni var eyleyen Allāhdan iste

Zīrā:

﴿ نيست در دست خلايق نفع و ضر ﴾ Nefʿ ü żarar ḫalāyıḳuñ yedinde degüldür. Yaʿnī; nāfiʿ ve żārr ve māniʿ ve muʿṭī ancaḳ Ḫudādur dimekdür. İmdi ḫalḳdan ye's ile ḳaṭʿ-ı ümīd ü recā ve tevekkül ber-Ḫudā itmek ve her maṭlūbı andan ṭaleb gerekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: سلوا الله حوايجكم حتى الملح Ve maḫlūḳuñ birbirine iḥsān u inʿāmı, Ḫudānuñ ilhāmiyledür. Yaʿnī ḥaḳīḳatde muʿṭī Ḫudādur; ʿabd aralıḳda āletdür dinmişdür. Ve bu maḳāma meşāyıḫ «ḳurb-i ferā'iż» taʿbīr iderler. Ve bundan cebr lāzım gelmez dirler. Nitekim و ما رميت el-āyeh bu maʿnāya şāhiddür, intihā. Ve bu beytüñ ʿilāvesiyle yene nāẓım eyidür:

❴ بندکانرا نیست ناصر جز اله ❵ Ḳullara Ḫudādan ġayrı naṣīr ve muʿīn ve ẓahīr yoḳdur. Pes imdi:

❴ یاری از حق خواه از غیرش مخواه ❵ Muʿāveneti Ḫudādan iste; ġayrından isteme. **Yārī**, «yardım» maʿnāsınadur. Zīrā yār «muʿīn» dimekdür. Āḫirindeki yā maṣdariyyedür. **Ḫᵛāh**, emr-i ḥāżırdur; «iste» dimekdür. **Ez-ġayreş**de olan şīn żamīr-i ġā'ibdür; Ḥaḳḳa rāciʿdür. **Me-ḫᵛāh**, nehy-i ḥāżırdur; «isteme» dimekdür. İmdi Ḫudādan ġayrı nāṣır olmadıysa nuṣret ü ʿiʿāneti ancaḳ kendüden ṭaleb itmek gerekdür. Nitekim İbnü Yemīn Muḳaṭṭaʿātında buyurmışdur ki:

کسی کش ببند بسحتی فکند

سپهر جفا پیشه منقلب

بداد ار باید پناهید بس

نباید شدن زین غمش مضطرب

که مخرج بدیدار وش از مضیق

و یرزق من حیث لایحتسب

intihā. Pes bunda وما النصر الا من عندالله āyet-i şerīfine telmīḥ vardur.

❴ آنکه از قهر خدا ترسد [S380b] بسی ❵ Ol ki ancaḳ Ḫudānuñ ḳahrından ḫavf ider. **Tersed**, mużāriʿ-i müfred-i ġā'ibdür; «ḫavf ider» dimekdür. **Besī**, bunda «ancaḳ» dimekdür ve «niçe niçe» maʿnāsına da gelür, [Ü368a] kemā fī-Baḥri'l-Ġarā'ib.

❴ بیکمان ترسد ازوی هر کسی ❵ Bī-şekk her bir kes ol kimseden ḳorḳar. **Ez-vey**de olan vey żamīrdür. «Ān ki»ye rāciʿdür. **Her-kesī**de yā vaḥdet içündür. Maʿnā; «her bir kimse» dimekdür. Bunuñ tafṣīli sebḳ eylemişdür.

❴ از بدی کفتن زبانرا هرکه بست ❵ Her kim ki kötülük söylemeden lisānı baġladı. Yaʿnī; nā-meşrūʿ sözden dilini perhīz eyledi dimekdür.

❴ کرد شیطان لعین را زیر دست ❵ Melʿūn olan şeyṭānı zebūn u maḳhūr eyledi. **Zīr-dest**, aṣl «ḳul ve cāriye ve ḫādim ve reʿāyā maʿnālarınadur. Pes bunda maʿnā-yı lāzımı iʿtibāriyle «zebūn u maḳhūr» maʿnāsı murād olınmışdur. Maʿlūm ola ki şeyṭān-ı laʿīnüñ ġaraż-ı pür-marażı; insāna ḫaṭā söyletmekden tā ki o ḫaṭānuñ ṣāḥibi neʿūẕü bi'llāh küfre ulaşa dir. İmdi nā-meşrūʿ sözden ḥaẕer iden kimesneye bu vechile ẓafer bulmayınca maġmūm u maḳhūr olması kütüb-i ʿadīdede mesṭūrdur. Bunda sükūtuñ aʿẓam-ı fevā'idine delālet vardur ki sākit, ḫaṭādan me'mūn ve şerr-i şeyṭāndan maḥfūẓ u maṣūn olur dimekdür. Pes:

بوی کل در غنجه سر بسته ایمین از صباست

لب ببند از کفتکو خون در دل غماز کن

müfādınca sākit ve bī-hūde sözden ṣāmit olmaḳ selāmet-i dāreyne bāʿiẟdür.

Der-Beyān-ı Çīzī ki Bāyed Şinīd

﴿ كس نيابد پنج چيز از پنج كس ﴾ Bir kimse beş nesneyi beş kimseden bulmaz. **Kes**, nekredür; siyāḳ-ı nefyde vāḳıᶜ olmaġıla ᶜumūm ifāde itmişdür; maᶜnā «hīç kimse» dimekdür. **Ne-yābed**, «bulmaz» dimekdür; «yāften»den müştaḳḳ-ı mużāriᶜ-i menfīdür.

﴿ ياد كير از ناصح خود اين نفس ﴾ Kendi nāṣıḥuñdan bu sözi ez-ber ṭut. **Nefes**, nūn ve fānuñ fetḥalarıyle bunda üslūb-ı meşāyıḫ üzre «söz» maᶜnāsınadur. Zīrā; «söz diñle» diyecek yirde «nefes ḳabūl eyle» dinmek şāyiᶜdür.

﴿ نيست اول دوستى اندر ملوك ﴾ Evvelā mülūkde dostluk yoḳdur. **Mülūk**, cemᶜ-i ᶜArabīdür; müfredi melik ve melīk ve mālikdür; «pādşāhlar» dimekdür. Maᶜlūm ola ki mülūk ü vüzerā vü vükelāsınuñ ekṡer-i ḥālleri temşiyet-i umūr-ı enām ve fikret-i meṣāliḥ-i ḫavāṣṣ u ᶜavāmm ile pür-ḥuzn ü melāl olmaġın [S381a] dostluḳlarında vefā münᶜadimdür. Nitekim ḥażret-i Ḥayder rażıya'llāhu ᶜanhuñ لا وفاء لملوك kelāmı bu maᶜnāya şāhiddür. Ḥattā mülūkuñ dostluġına iᶜtimād, mā'-i cārīye istināda beñzer ve şāh-ı bī-vefānuñ ḳurbiyyeti maḥbūb-ı mecāzīnüñ vuṣlatına müşābihdür ki, ḳurbet-i şāhuñ nihāyeti ġaḍab ve vuṣlat-ı ḫūbānuñ ġāyeti nedāmetdür. Pes:

Vaṣl odur ki olmaya ṣoñı nedāmet yā ġaḍab
Yā civārında seni āṣūde ide luṭf-ı Rabb

dimişlerdür. Bundan murād; ḳurb, ḳurb-ı ḥażret-i Ḥaḳḳdur [Ü368b] dimekdür. Yoḳsa mülūki meẕemmet degüldür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ اين سخن باور كن از اهل سلوك ﴾ Bu sözi ehl-i sülūkden inan. **Īn süḫan**, «bu sözi» dimekdür; işāret mıṣrāᶜ-ı evvelüñ mefhūmınadur. **Bāver kon**, «inan ve iᶜtiḳād eyle» dimekdür. **Ez-ehl-i sülūk**, «erbāb-ı ṭarīḳatden» dimekdür ki murād; evliyā'-i kirām u meşāyıḫ-ı ᶜiẓāmdur. Ve ehl-i sülūkden aḥbāb-ı mülūk murād olınmaḳ daḫı muḥtemeldür ki anlar bu maᶜnāyı re'yü'l-ᶜayn müşāhede ve tecrübe ile söylerler.

﴿ سفله‌كانرا با مروت ننكرى ﴾ Siflelere mürüvvet ile baḳmayasın. Yaᶜnī; baḫīl ü alçaḳlardan mürüvvet ümīdinde olmayasın ki anlarda mürüvvet olmaz dimekdür. **Siflegān**, cemᶜdür; müfredi kesr-i sīn ile sifledür ki maᶜnāsı «baḫīl ü denī»dür. **Mürüvvet**, vāv-ı müşeddede ile ve hemze ile cā'izdür. Luġatde «ādemiyyet» ve ıṣṭılāḥda; «beẕl-i ᶜaṭā ve keff-i eẕā ve ṣuḥf-ı ᶜaşerāt ve setr-i ᶜavrāt maᶜnāsınadur. **N'engerī**, «baḳmayasın» yaᶜnī; ümīd-i mürüvvet naẓarıyle naẓar itmeyesin dimekdür. Pes bunda sifleg̱āna mezīd meẕemmet vardur. Zīrā mürüvvetsizlik bī-dīn olanuñ ḥālidür. Nitekim ḥażret-i ᶜAlī kerrama'llāhu vechehūnuñ: لا مروة لمن لا دين له kelāmı bu beyāna dālldür. Yaᶜnī; ḥulle-i merḥamet ṭırāz-ı mürüvvet ile müşerref ve teşrīf-i girān-bahā-yı fütüvvet ile müzeyyen ü müşennef olmayanuñ meẕāḳ-ı telḫ-ı dili çāşnī-i şehd-i nāb-ı İslāmdan kem-vāye, belki dest-i vücūdı denā'et-ālūdı bā-mezze-i dīnden bī-māyedür dimekdür. Ve ḥadīṡ-i şerīfde daḫı كرم المومن دينه و مروته و حسن خلقه gelmişdür. Pes bu vechile keremden ḫālī olanuñ ḥāli maᶜlūmdur.

﴿ هیچ بدخویی نیابد مهتری ﴾ Hīçbir bed-ḫūy ululuḳ bulmaz. **Bed-ḫūyī**de olan [S381b] yā’-i s̱āniye vaḥdet içündür. **Mihterī**de maṣdariyyedür; «ululuḳ» maᶜnāsınadur. Pes seyyi’ü’l-ḫulḳ olan hemīşe ḥaḳīrdür.

﴿ هرکه بر مال کسان دارد حسد ﴾ Her kim ki ḫalḳuñ mālı üzre ḥased ṭutar. **Kesān**, «kes»üñ cemᶜidür; «kimseler» dimekdür. Nāẓımuñ **ber-māl** ẕikrinde, māldāruñ maḥsūd oldıġına ve māl ḳābil-i zevāl idigine işāret vardur. Zīrā ḥasedüñ maᶜnāsı; niᶜmet-i ġayruñ zevālini istemekdür. Pes böyle olan kimesne:

﴿ بوی راحت بر دماغش کی رسد ﴾ Anuñ dimāġına rāḥat ḳoḳusı ḳaçan irişür? Yaᶜnī; ḥāsid rāḥat bulamaz dimekdür. Nitekim ḥażret-i ᶜAlī rażıya’llāhu ᶜanh: لا راحة للحسود buyurmışdur. Baᶜżı nüsḫada rāḥat yirine raḥmet vāḳıᶜdur. Maᶜnāsı ẓāhirdür. **Dimāġ**, kesr-i dāl-i mühmele ile «beyin» maᶜnāsına ᶜArabīdür ve Fārisīde müstaᶜmeldür. Āḫirinde olan şīn, żamīr-i ġā’ibdür; «her ki»ye rāciᶜdür. Ve ḥasūduñ gūşe-nişīn-i dāru’l-emān-ı rāḥat ve ḳarīn-i ġufrān-ı raḥmet olmadıġı maᶜlūmdur.

﴿ آنکه کذابست و میکوید دروغ ﴾ Ol kimse ki keẕẕābdur [Ü369a] ve kiẕb söyler. **Keẕẕāb**, mübālaġa üzerine «ziyāde yalancı» dimekdür. **Dürūġ**, żamm-ı dāl-i mühmele ile «yalan» maᶜnāsınadur ki ᶜArabīsi kiẕbdür.

﴿ نیست او را در وفا داری فروغ ﴾ Anuñ içün yāḫod aña vefādārlıḳda şuᶜle yoḳdur. Yaᶜnī; ᶜuhdesinde ṭutıcı oldıġından vefādārlıḳda żıyāsı yoḳdur dimekdür. Zīrā sözine ṭurmaḳ ehl-i mürüvvetüñ işidür; yalancıda ise mürüvvet bulınmaz. Nitekim ḥażret-i Ḥayder rażıya’llāhu ᶜanhuñ لا مروة لكذوب kelāmı bu beyānda kāfīdür.

Der-Beyān-ı Ehl-i Saᶜādet

﴿ هرکرا سه کار عادت باشدش ﴾ Her kim ki üç kār anuñ ᶜādeti ola. Yaᶜnī; üç kārı ᶜādet eyleye.

﴿ در جهان بخت و سعادت باشدش ﴾ Cihanda aña baḫt u saᶜādet ola. **Cihān**, bunda dünyā vü ᶜuḳbādan eᶜamm olmaḳ rūşendür. **Baḫt**, maᶜrūfdur; **saᶜādet**, luġatde eyülük ve mübāreklük maᶜnāsınadur. Ammā ᶜinde’l-meşāyıḫ, kendü içün fenā olmayan beḳā; ve kendü içün ġamm bulınmayan leẕẕet-i sürūr ve kendü ile cehl olmayan ᶜilm ve kendüden ṣoñra faḳr bulınmayan ġınādur ve saᶜādet-i devlet-i ᶜuḳbādur.

﴿ تا تواند خیر بی منت کند ﴾ Mā-dām ki ḳādir olur; minnetsiz ḫayr u iḥsān ider. Yaᶜnī; itdigi ḫayrı kimesnenüñ başına ḳaḳmaz [S382a] dimekdür. **Ḫayr**, «eyülük ve kerem ve māl» maᶜnāsınadur ve her bir ḫayra şāmildür. Pes ḫayrdan s̱evāb u saᶜādet bulmaḳ maḳrūn-ı minnet olmamaḳ ile meşrūṭdur. Zīrā menn ü eẕā ḫayrı mübṭıldür. Anuñçün Naẓm-ı Kerīmde: لاتبطلوا صدقاتكم بالمن والاذى gelmişdür. Ve Saᶜdī Çelebinüñ keremi medḥ ve minnetden menᶜ içün minneti ḳadḥ żımnında buyurdıġı, *naẓm*:

درخت کرم هر کجا بیخ کرد
کذشت از فلک شاخ بالای او
کر امید خواهی کز او بر خوری
بمنت منه اره بر پای او

ḳıṭᶜa-i laṭīfi bu beyānda kāfīdür. Bīḫ, «kök» maᶜnāsınadur; erre, «bıçḳu»dur; ḥattā minnetüñ meẕmūmiyyetinden ve minnet altına girmegüñ s̱ıḳletinden nāşī ḥiml-i s̱aḳīl-i minneti yüklenmemek içün buyurmışdur, *beyt*:

نکردد راست هر پشتی که از منت دوتا کردد

نبرد از ماه نو صائب نشاط عید خم بیرون

ve daḫı *beyt*:

رنج میل آتشین و پرتو منت یکیست

چشم بینایی چرا از توتیا دارت کسی

beytinüñ maᶜnāları ẓāhir ü bāhirdür.

﴿ خویش را مستوجب رحمت کند ﴾ Kendüyi raḥmete müsteḥaḳḳ ider. Nitekim ṣadaḳa beyānında erbāb-ı işārātuñ: Ṣadaḳa dört ḥarfdür. Ṣād, ṣaḥib-i ḫayruñ mekārihlerinüñ ṣaddına; dāl, cennete delīl oldıġına; ḳāf, raḥmete ḳurbiyyetine; hā, rıżā'-i Ḥaḳḳ içün aᶜmāl-i ṣāliḥaya hidāyete bādī oldıġına işāretdür didikleri kāfīdür. *Beyt*:

در قیامت سپر آتش دوزخ کردد

از درم مهری اکر بر لب سائل زدهٔ

Yaᶜnī; ḳıyāmetde nār-ı cehenneme ḳalḳan olur; eger dirhemden sā'ilüñ lebi üzre bir mühr urur iseñ dimekdür. Pes ḫayr-ı bī-minnetüñ [Ü369b] ḳāᶜili, müstevcib-i raḥmet olacaġı beyānında bu beyt daḫı vāfīdür. Ve ḥadīs̱-i şerīfde: تصدقوا فان الصدقة فكاكم من النار vārid olmışdur. Āteşden ḫalāṣa sebeb olan ṣadaḳa maḳbūl olandur. Maḳbūli; minnetden ḫālī ve maḥallini bulandur.

﴿ هرکرا بینی براه نا صواب ﴾ Her kimi ki egri yolda göresin. Yaᶜnī; nā-maᶜḳūl u nā-meşrūᶜ olan ṭarīḳda göresin dimekdür.

﴿ سر براهش آر تا یابی ثواب ﴾ Anuñ başını yola getür; tā ki s̱evāb bulasın. **Rāh**dan murād; ṭarīḳ-ı müstaḳīmdür. Āḫirindeki şīn-i żamīr «her ki»ye rāciᶜdür. Ve maᶜnāda **ser** lafẓınuñ āḫirine merbūṭdur ki sereş dimekdür. **S̱evāb**, ᶜArabīdür; «muḳābele-i ṭāᶜātde olan cezāya» dirler. Ve ᶜinde'l-baᶜż «muṭlaḳ cezā»dur. Pes bunda [S382b] ولتكن منكم امة يدعون الى الخير و يأمرون بالمعروف و ينهونعن المنكر فاؤلئک هم المفلحون āyet-i şerīfine temīḥ vardur. Ḳaldı ki rāh-ı nā-ṣavābda olanı münkerden nehy ile evvelen, ᶜilm gerekdür ki maᶜrūf ile emrüñ ve münkerden nehyüñ ḥadd-i şerᶜīlerin tecāvüz eylemeye. S̱āniyen, nehy eyledigi münker kendüde bulınmaya yaᶜnī ṣāḥib-i veraᶜ ola. S̱ālis̱en, ḥüsn-i ḫulḳ ṣāḥibi gerekdür. ᶜUnf u zecr ile bir nesneyi nehy eylemeyüp ḳavl-i leyyin ile kār-sāz ola dimişlerdür.

﴿ زحمت خود را ز مردم دور دار ﴾ Kendi zaḥmetüñi ḫalḳdan ıraḳ ṭut. Yaᶜnī; ḫalḳa s̱ıḳlet ü zaḥmet ve mużāyaḳa virme.

﴿ بار خود بر کس میفکن زینهار ﴾ Kendi yüküñi ṣaḳın bir kimsenüñ üzerine bıraḳma. Yaᶜnī; ṭarḥ-ı bār-ı ẓulm itme; gerek kendi yüküñ olsun ve gerek āḫaruñ saña ṭarḥ eyledigi yük olsun; eᶜammdur. **Bār**, bunda «yük» maᶜnāsınadur. **Me-yüfken**, nehy-i ḥāżırdur; «bıraḳma» dimekdür. **Zīnhār**, bunda «ṣaḳın ve el-ḥaẕer» dimekdür. Murād; ḫalḳı ḥimāyet ve üftādegāna merḥamet eyle dimekdür. Nitekim

ḥadīs̱-i şerīfde: ان الله رحيم يحب الرحيم يضع رحمته على كل رحيم vārid olmışdur. Ve dest-i ḥimāyesin merdüm-i üftādegāna dünyāda siper eyleyen kimesnenüñ desti, çetr-i ḫurşīd-i ḳıyāmet olup kendi sāyesinde rāḥat bulur, *beyt*:

میشود چتر تو خورشید قیامت خود را

دست خود کر سپر مردم افتاده کنی

mażmūnı bu beyāna dālldür. Ve bu maᶜnāya īmāda *beyt*:

تا نمی در جویبارت چون سبوی باده هست

بار دوش خلق از کوتاه دستیها مشو

Der-Beyān-ı Restgārī

❬ کر همی خواهی که باشی رستکار ❭ Eger dükeli dilerseñ ki ḫalāṣ bulmış ve nīkūkār olasın. **Restgār**, iki maᶜnāya gelür; «ḫalāṣ-yāfte ve nīkūkār» dimekdür.

❬ رخ مکردان ای برادر از سه کار ❭ İy ḳarındaş! Üç kārdan yüz çevirme. **Ruḫ**, żamm-ı rā’-i mühmele ve sükūn-ı ḫā’-i muᶜceme ile bunda ruḫsār gibi [Ü370a] kes̱ret-i istiᶜmāl ile «rūy» maᶜnāsınadur ki Türkīsi maᶜrūf olan «yüz»dür. Zīrā ruḫ altı maᶜnāya gelür. Evvelen, ruḫsār maᶜnāsınadur. Ruḫsār müfred olmaḳ üzre egerçi rūydan ġayrı yañaġuñ adıdur. Lākin kes̱ret-i istiᶜmāl ile rūya bedel cümle çehreye ıṭlāḳ [S383a] olınur. S̱āniyen, Cezīre-i Muḥīṭda bir ᶜaẓīmü’l-heykel ḳuşdur ki ᶜanḳā gibi vücūd-ı ḫāricīsi yoḳdur. Şaṭranc ālātından ruḫ didikleri nesne anuñ ismiyle tesmiye olınmışdur. S̱ālis̱en, at dizgini; rābiᶜan, bir nevᶜa tāc-ı şāhīdür ki aña dīhīm daḫı dirler. Ḫāmisen, cānib; sādisen, bir giyahuñ adıdur.

❬ اولا دیدن بود حکم قضاش ❭ Evvelen Ḫudānuñ ḥükm-i ḳażāsını bilmekdür. **Dīden**, aṣl «görmek» maᶜnāsına maṣdardur. Lākin bunda ru’yet-i ᶜilmiyye irādesiyle «bilmek» maᶜnāsına olmaḳ rūşendür. **Būd**, bunda «est» maᶜnāsınadur. **Ḥükm**, luġatde «emr» ve ıṣṭılāḥda «īḳāᶜ» maᶜnāsınadur. İżāfet-i beyāniyye mā-baᶜdindeki ḳażā kelimesine mużāfdur. **Ḳażāş**da olan şīn żamīrdür; şöhret ve kināyet ḳāᶜidesiyle mesbūḳ olan Ḫudāya rāciᶜdür. Zīrā ḥükm-i ḳażā ancaḳ kendinüñdür.

❬ بعد ازان جستن بجان و دل رضاش ❭ Andan ṣoñra cān u göñül ile rıżāsını ṭaleb itmekdür. **Cüsten**, żamm-ı cīm-i ᶜArabī ile «istemek» maᶜnāsına maṣdardur. **Rıżā**, maᶜrūfdur. Āḫirindeki şīn-i żamīr, Ḫudāya rāciᶜdür. Zīrā Ḫudānuñ rıżāsında bulınmaḳ, ḳażāsına rıżādan ᶜibāretdür. Ve ḳażāya rıża üç nesneye vābeste olmaḳdur. Evvelen, mü’min Ḫudānuñ ḥükm ü taḳdīrin, kendi nefsinüñ tedbīrinden ḫayrlu bilmekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: ما قضى الله لمومن قضاء الا كان خيرا له ve ḥadīs̱-i dīgerde: اذا اراد الله بعبد خيرا ارضاه بما قسم له vārid olmışdur. S̱āniyen, ḳażā ḥasebiyle şedā’ide taḥammül ile rıżā virdigi mütevaḳḳıᶜ oldığı s̱evāb içün olmaḳdur. S̱ālis̱en, ālāma taḥammüli ḥuẓūẓāt içün olmayup ancaḳ rıżā’-i Rabbü’l-ᶜālemīni iḥrāz içün olmaḳdur. Zīrā rıżā’u’llāha maẓhariyyet, cemīᶜ-i leẕā’iẕden eleẕẕdür. Nitekim ᶜÖmer bin ᶜAbdi’l-ᶜAzīz eyitmiş ki: Sürūr ancaḳ mevāḳıᶜ-ı ḳażā vü ḳaderde ḳalmışdur. Ve daḫı Vāḥid bin Yezīd eyitmiş ki: Ḳażāya rıżā, bābu’llāhuñ aᶜẓamı ve cihānuñ cenneti ve ᶜālemüñ rāḥatıdur, intihā. Ve daḫı *beyt*:

مزن ز چون و چرا دم که بندهٔ مقبل

قبول کرد بجان هر سخن که جانان کفت

mıṣdāḳınca emr-i Ḥaḳḳı ḳabūl eylemek maḳbūlluḳ nişānesidür. Rūḥī:

Rıżа-yı yār ṭaleb ḳıl ki bende-i maḳbūl

Efendisinüñ ider ḥükmini hemīşe ḳabūl

İmdi restgār olan ḳażāya ʿālim ve ṭaleb-i rıżāda dā’im olandur. Yoḳsa pīş-i rıżā-yı Ḥaḳḳda dem-zen olmaḳ baḥr-i bī-kerānda bī-hūde ıżṭırāba [S383b] düşmek gibidür. Nitekim *beyt*:

پیش رضای حق دم چون و چرا مزن

در بحر بیکران بعبث دست و پا مزن

beytinüñ müfādı bu beyānda kāfīdür. Bu beyt eşyā’-i s̱elās̱enüñ ikisini mübeyyindür. [Ü370b] Nitekim üçincisin beyānda nāẓım eyidür:

﴿ چیست سیوم دور بودن از جفا ﴾ Üçincisi nedür?; cefādan ıraḳ olmaḳdur. Yaʿnī; bir kimseye ez̠ā vü cefā itmekden ve teʿaddī yolına gitmekden ḥaz̠er itmekdür. Tā ki iḥḳāḳ-ı ḥaḳḳ iddiʿā iden ḫuṣamānuñ elinden ḫalāṣ bulasın ve ehl-i ṣafādan olasın dimekdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ هرکه این دارد بود اهل صفا ﴾ Her kim ki bunı ṭutar; ehl-i ṣafā ola. **Īn** ile işāret, cefādan baʿdine olmaḳ ẓāhirdür. Lākin mez̠kūr iʿtibārıyle «se kāra» işāret olmaḳ daḫı muḥtemeldür. Ehl-i ṣafā, ekdār-ı dāreynden ḫalāṣ ve ṣaffet-i bāl ile iḫtiṣāṣ bulan ʿārif-i Ḫudādur.

﴿ هرکه دارد دانش و عقل و تمیز ﴾ Her kim ki ʿilm ü ʿirfān ve ʿaḳl u ʿirfān ṭutar.

﴿ جز براه حق نبخشید هیچ چیز ﴾ Ḥaḳḳuñ rıżāsı yolınuñ ġayrısına hīçbir nesne baḫş eylemez. Yaʿnī; iḥsān u iʿṭāsı ḫāliṣān li-vechi’llāh olup, iʿrāż-ı nefsāniyyeden sālim ü ṣāf olur dimekdür. Zīrā riyā vü sümʿa vü ġarażа maḳrūn olan ʿaṭāyāda ḫayr olmaz ve dergāh-ı ḳabūli bulmaz. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ صدقهٔ کالوده کردد با ریا ﴾ Bir ṣadaḳa ki riyā ile bulaşmış ve sümʿa ile ḳarışmış olur. **Ṣadḳa’i**, feteḥāt ile «fuḳarāya virilen ʿaṭıyye»dür. Żarūret-i vezn içün bunda dāl sākin ḳılınmışdur. Ve āḫirindeki hemze, mā-baʿdine iżāfet içündür. **K’ālūde**, «ki ālūde»den muḫaffefdür; ki lafẓı rābıṭa-i ʿilletdür. Ālūde, «bulaşmış ve ḳarışıḳ» maʿnāsınadur. **Riyā**, maʿrūfdur.

﴿ کی بود آن چیز مقبول خدا ﴾ Ol nesne ḳaçan maḳbūl-i Ḫudā olur. Yaʿnī; olmaz dimekdür. **Ān çīz**, rıżā’u’llāh ve rāh-ı İlāhuñ ġayrına virilen nesneye işāretdür. Ve ālūde-i riyā olan ʿamelüñ ʿadem-i ḳabūli edille-i semʿıyye ile s̱ābitdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: من عمل عملا اشرک فیه غیری فهو للذی اشرک و انا بریئ منه vārid olmışdur. Kendüden Ḫudānuñ berī oldıġı kimsenüñ ḥāli ve aʿmāli maʿlūmdur. Nitekim ḥadīs̱-i dīgerde: الریاء محبط الاعمال gelmişdür. İmdi ʿamelde iḫlāṣ gerekdür ki ḳabūl ola. Ve illā ol ʿamele iʿtibār yoḳdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ کر عمل خالص نکردد همچو زر ﴾ Eger ʿameli altun gibi ḫāliṣ olmaya. Yāḫod [S384a] zer-i ḫāliṣ gibi olmaya dimek daḫı maʿnādur. Pes altun gibi pāk olmayan ʿamel maḳbūl-i İlāh olmaz. Zīrā:

﴿ قلب را ناقد نیارد در نظر ﴾ Ḳalbi nāḳıd naẓara getürmez. Yaʿnī; ḳabūl eylemez dimekdür. **Ḳalb**, bunda maġşūş maʿnāsınadur. Ve bundan mā-ʿadā yürek ve döndürmek ve ṣaff baġlayan ʿaskerüñ ortası ve menāzil-i ḳamerden bir menzilüñ adı maʿnālarına gelür. Fārisīde müstaʿmeldür. Ammā ʿArabīde yürek ve ʿaḳl ve döndürmek maʿnālarına maḫṣūṣdur. **Nāḳıd**, «züyūfı ceyyidden seçüp çıḳarıcı» dimekdür. Ve Ḫudāya nāḳıd ıṭlāḳı şerʿde vardur. Nitekim ḫaberde: [Ü371a] و اخلص العمل فان الناقد بصير gelmişdür. İmdi riyā vü sümʿa ve ems̱āli ile maġşūş olan ʿamel-i ġayr-ı ḫāliṣuñ maḳbūl ve naẓar-ı iʿtibārda ḳabūl olmadıġı bī-reybdür.

﴿ تا توانکر باشی اندر روزکار ﴾ Mā-dām ki cihanda bāy u māldār olasın. **Tā**, bunda istimrār içündür; «mā-dām» dimekdür.

﴿ نفس را از آرزوها دور دار ﴾ Nefsi ārzūlardan ıraḳ ṭut. **Nefs**den murād; emmāredür ki dā'imā kötü nesne ile āmir ve gūn-ā-gūn ārzūlara ṭālibdür. Anuñçün **ārzūhā**, cemʿ getürilmişdür. Ve kes̱ret-i ārzūsından nāşī her ārzūsın ityān, vāfir ḳuvvet ü ruṭūbete mevḳūfdur. Anuñçün nāẓım mıṣrāʿ-ı evvelde «tevānger bāşī» dimek ile bu nükteye işāret itmişdür. Ve daḫı tevāngerlikde ḳalmaḳ veyā ġınā vü devlet bulmaḳ murāduñ ise, nefsi ārzūlardan ıraḳ ṭut. Zīrā ārzūlaruñ herbirin ityāna māl ṭayanmaz. Elbette encāmında ġanī iken faḳīr ve belki medyūn u ḥaḳīr olursın dimege bir nükte-i ḫafiyye vardur. Nitekim:

Lez̠z̠eti inkār olınmaz bez̠l ü isrāf itmenüñ
Āh żımnında eger endīşe-i vām olmasa

dimişlerdür. Pes nefsi z̠elīl ü ihlāk eylemgüñ ṭarīḳı ārzūsın virmemekdür. Zīrā nefs her maṭlūbın buldıḳda teferʿundan ḫālī olmaz. Nitekim:

بوقت کرسنکی نفس دون کدایی کرد
چو یافت یک لب نان دعوئ خدایی کرد

dimişlerdür.

Der-Ṣıfat-ı Ṣıdḳ u Emānet

﴿ چار چیزست از کرامتهای حق ﴾ Dört nesne Ḫudānuñ fażl u iḥsānı ve inʿāmātındandur. **Kerāmethā**, cemʿdür; müfredi kerāmetdür ki luġat-i ʿArabīde mekārim gibi «ʿizz ü şeref ve inʿām u iḥsān» maʿnāsınadur. Ve Fārisīde daḫı müstaʿmeldür. Hā'dan ṣoñra yā' ḥarfinüñ geldigi, mā-baʿdine iżāfet içündür. **Ḥaḳḳ**, ism-i Celāldür.

﴿ یاد دارش چون زمن کیری سبق ﴾ Anı ez-ber eyle; çünki benden [S384b] sebaḳ ṭutarsın. **Yād-dāreş**de olan şīn-i żamīr çār çīze rāciʿdür.

﴿ اولا صدق زبانت در سخن ﴾ Evvelen sözde lisānuñuñ ṣıdḳıdur. Yaʿnī; ṣādıḳu'l-ḳavl olmaḳlıġuñdur. **Süḫan**, bunda fetḥ-i sīn ve żamm-ı ḫā ile (seḫun) oḳınmaḳ gerekdür. Tā ki mıṣrāʿ-ı s̱ānīnüñ āḫirine ḳāfiyedār ola. Süḫan, muṭlaḳā «söz»dür.

﴿ بعد ازان حفظ امانت فهم کن ﴾ Andan ṣoñra emāneti ḥıfẓdur; fehm eyle. **Ḥıfẓ-ı emānet**, emānete ʿadem-i ḫıyānetden ʿibāretdür. Ve emānet, emānetu'llāh ile emānet-i ʿibāddan eʿammdur. Her

birinüñ ḥıfẓına müdāvemet ehemm ü elzemdür. Zīrā emānete ḫıyānet her neḳadar pinhān daḫı olsa melāmete ve ᶜuḳūbete sebebdür. Nitekim:

خيانتهاى پنهانى كشد اخر برسوايى

كه دزد خانكى را شحنه در بازار ميكيرد

mażmūnı bu beyānda kāfīdür. **Fehm kon**, «fehm eyle» dimekdür. Bu ᶜibāre ḥıfẓ-ı emānete ihtimāmı te’kīd içün tenbīhdür.

﴿ پس سخاوت هست از فضل اله ﴾ Ṣoñra seḫāvetdür ki fażl-ı Ḫudādandur. Yaᶜnī; seḫāvetüñ māyesi olan ᶜaṭāyā Ḫudādan bir fażldur ki anı saḫī olana baḫş itmişdür. Saḫīnüñ inᶜāmı, ilhām-ı Ḥaḳḳ iledür. Pes saḫī olan bu maᶜnāları mülāḥaẓa ile [Ü371b] şükrini edā ve inᶜām eyledigi kimseye menn ile eẕā vü cefā eylememek gerekdür dimekdür. Pes bu niᶜmetüñ şükrini edā ruṭūbeti olan kimesne, ṣarfına me’ẕūn oldıġı māl-ı ᶜāriyeti maḥalline iᶜṭādan dūr olmayup seḫāvet üzre olmaḳdur ve bu vechile ᶜinda’llāh kerāmet bulmaḳdur. Anuñçün dimişlerdür:

چو آفتاب بقرصى اكر رسد دستت

ز كرد خوان فلك ذره ذره قسمت كن

Hest, bunda «est» maᶜnāsınadur. **Fażl**, bunda efżāl yirindedür; «iḥsān» dimekdür.

﴿ فضل حق دان كر نظر دارى نكاه ﴾ Eger naẓarı ḥıfẓ ṭutar iseñ anı Ḫudānuñ keremi bil. Pes bunda cezā’ şarṭ üzre muḳaddem geçmişdür. **Naẓar**, bunda «ᶜayn» maᶜnāsına olmaḳ rūşendür. **Dārī** fiᶜlinüñ muḳaddem-i mefᶜūl-i evvelidür. **Nigāh**, kesr-i nūn ile ḥıfẓ maᶜnāsınadur ve mefᶜūl-i s̱ānīdür. Murād; nā-maḥreme ve sā’ir rıżā’-i Ḥaḳḳa muġāyir baḳmaḳdan ᶜaynı ḥıfẓ ṭutmaḳ ᶜameline nā’il iseñ, bu ᶜameli Ḫudādan iḥsān ve kerem bil dimekdür. Zīrā ḥıfẓ eylemek ḫaylī müşkildür dimişlerdür. Anuñçün buyurmışlardur, *beyt*:

نظركاهى مرا غير از دل روشن نمى باشد

كه هركز مرغ زيرك [S385a] غافل از روزن نمى باشد

﴿ تا توانى دور باش از سود خوار ﴾ Tā ki ḳādirsen maṭrabāzdan ıraḳ ol. Yaᶜnī; kendü ile dostluḳ eyleme. **Sūd-ḫᵛār**, terkīb-i tavṣīfīdür; «ziyāde-i ġalāda ṣatmaḳ içün noḳṣān-ı ġalā vaḳtinde ṣatun aldıġı şey’i ṣaḳlayana dirler ki aña ᶜArabīde muḥtekir ve Türkīde maṭrabāz dirler. İmdi maṭrabāz ile ḳonuşma:

﴿ زانكه هست از دشمنان كردكار ﴾ Zīrā ki Ḫudānuñ düşmānlarındandur. Yaᶜnī; Ḥaḳḳdan dūrdur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: من احتكر فهو خاطئ ve fī-rivāyetihī فهو ملعون vārid olmışdur. Ḫāṭi’, «ās̱im» dimekdür; melᶜūn, «maṭrūd» maᶜnāsınadur. Lākin bunda murād; derece-i ibrādan maṭrūdiyyetdür. Yoḳsa raḥmet-i Ġaffārdan dimek degüldür diyü Meşārıḳ şāriḥi İbnü Melek beyān buyurmışdur. Pes iḥtikār ḥarāmdur. (...) İmdi sūd-ḫᵛār ile dostluḳdan menᶜ olınınca, sūd-ḫᵛār olma ki Ḫudānuñ düşmānlarından olmayasın dimek evleviyyetdedür. **Hest** bunda «est» maᶜnāsınadur. **Kirdgār**, ism-i Ḫudādur; «fāᶜil-i muṭlaḳ» dimekdür. Ve daḫı ḳaṣd maᶜnāsına gelür. Ve bu maᶜniyeynde dāl-i mühmele ve muᶜceme ile oḳınmaḳ cā’izdür.

﴾ هرکرا حق داده باشد این چهار ﴿ Her kim ki Ḥaḳḳ bu dördi iḥsān eylemiş ola.

﴾ باشد آن کس مؤمن پرهیزکار ﴿ Perhīzkār olan mü'min ola. Yaᶜnī; mü'min-i kāmil ve nā-meşrūᶜdan ictinām idici ola dimekdür.

﴾ پیش مردم هرکه رازت کرد فاش ﴿ Her kim ki ādem yanında sırruñı [Ü372a] āşkār eyledi. **Pīş-i merdüm**, «nāsuñ öñinde» dimekdür. **Rāz**, «sırr» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki tā, ḫıṭāb içündür. **Fāş**, «āşkāre» maᶜnāsına Fürs ü Türkde müstaᶜmeldür.

﴾ همدم آن ابله باطل مباش ﴿ Ol bāṭıl aḥmaḳuñ hem-demi olma. Yaᶜnī; muṣāḥabeti andan ḳaṭᶜ eyle ki bāṭıl olan aḥmaḳ, sırrı ṣaḳlayamaz. **Hemdem**, «iş» dimekdür ki ᶜArabīsi «muṣāḥib»dür. Pes [S385b] her bir dostınuñ rāzını ḫalḳa keşf ü iẓhār iden, dā'ire-i ḥamāḳat-i pür-beṭāletde dāḫildür dimege bunda işāret vardur.

﴾ آنکه باشد مانع عشر و زکات ﴿ Ol kimse ki ᶜöşr ü zekātını virmeye. **Mānīᶜ**, «menᶜ idici» maᶜnāsına ᶜArabīdür; mā-baᶜdine mużāfdur. **ᶜÖşr**, żamm-ı ᶜayn ile kütüb-i fuḳahāda muᶜayyen oldıġı üzre ᶜāşiruñ aḫẕine me'mūr oldıġı nesneye dirler; gerek onda bir olsun ve gerek rubᶜ-ı ᶜöşr veyā nıṣf-ı ᶜöşr olsun şāmildür. **U(ve) zekāt**, ᶜöşr üzerine maᶜṭūfdur; mānīᶜ bunuñ daḫı başındadur. Lafẓ-ı zekāt u ṣalāt, Fārisīde elif ile ᶜArabīde vāv ile yazılur. Zekāt, luġatde «ṭahāret ve nemā» maᶜnāsında ve ıṣṭılāḥ-ı şerᶜde şerᶜan muᶜayyen olan cüz'-i mālı niyyet-i pāk ile aṣl māldan iḫrāc ve maṣraf-ı şerᶜī olan faḳīr-i müslime temlīk eylemekdür. Vücūbınuñ şarṭı ᶜaḳl ve bülūġ ve İslām ve ḥurriyyetdür. Ve sebebi mülk-i tāmm ile nāmī olan ve deyn ü ḥācetden ferāġ birle niṣāb-ı ḥavelān-iştimāli bulan māla mālikiyyetdür. Edāsı: تمام الاسلام اداء الزکوة ḥadīs̱i üzre mütemmim-i İslāmdur. Ve daḫı حصنوا اموالکم بالزکوة ḥadīs̱-i şerīfi üzre bāᶜis̱-i ḥıfẓ-ı māldür. Ve daḫı من ادی زکوة ماله فقد اذهب شرة ḥadīs̱-i şerīfi müfādınca rāfīᶜ-i şerr-i māldür. Mānīᶜ-i zekāt olan bu fevā'idden maḥrūmdur. Nitekim Ḫᵛāce-zāde Ṭarīḳat şerḥinde eyitmişdür ki: Ḫudā-yı müteᶜāl mānīᶜ-i ᶜöşr olanuñ arżından berekātı menᶜ ider. Ve mānīᶜ-i zekātuñ mālından ḥıfẓı menᶜ ider. Ve mānīᶜ-i ṣadaḳadan ᶜāfiyeti menᶜ ider. Ve mānīᶜ-i duᶜādan icābeti menᶜ ider. Ve tārik-i ṣalātdan ḥüsn-i ḫitāmı menᶜ ider, intihā. (...) Ve zekātuñ ṣalāta [S386a] kemāl-i ittiṣālinden nāşī nāẓım zekāt ẕeylinde ṣalātı beyāna şurūᶜ buyurmışdur. [Ü372b] Zīrā Ḳur'ān-ı kerīmde seksen iki mevżıᶜde zekāt ṣalāt ile maᶜan ẕikr olınmışdur.

﴾ وانکه غافل وار بگذارد صلات ﴿ Ve ol kimse ki namāzı ġāfil gibi geçürür. **Ġāfilvār**, «ġāfil gibi» dimekdür. **Büg̱ẕāred**, fiᶜl-i mużāriᶜ-i müfred-i ġā'ibdür ki geçürür dimekdür. Yāḫod ġāfilāne edā ider yaᶜnī şurūṭ u erkānına ve vaḳtine riᶜāyet itmez dimege daḫı iḥtimāl vardur. Zīrā büg̱ẕāred; «edā ider» maᶜnāsına da olur. Lākin mānīᶜ-i zekātuñ ẕeylinde tārik-i ṣalāt beyān olınmaḳ ẓāhirdür. **Ṣalāt**, luġatde ve ıṣṭılāḥda maᶜrūfdur. Farżıyyeti(ni) münkir olan kāfirdür. Tekāsülen tāriki fāsıḳdur ve bī-namāz her dürlü ᶜuḳūbete lāyıḳdur. (...)

﴾ بر حذر باش از چنان کس زنیهار ﴿ Amān! Ancılayın kimseden ḥaẕer üzre ol. Yaᶜnī; kendü ile ülfet ü ṣoḥbetine raġbet ve meyl ü maḥabbet eylemeden perhīz ḳıl dimekdür. **Zīnhār**, bunda amān dimekdür.

﴿ تا نباشى در جهان بسيار زار ﴾ Tā ki cihānda çoḳ nālān olmayasın. Yaʿnī; ḫusrān-ı ülfetlerinden nāşī giryān olmayasın dimekdür. Pes bundan māniʿ-i ʿöşr ü zekāt ve tārik-i ṣalātuñ ḥāl ü me’ālleri nümāyāndur. Ḳaldı ki ḥacc, āḫir-i ʿömre dek mümteddü’l-farżdur diyen ḳavle göre ḥacca ʿacele itmeyene tārik-i ḥacc dinmez. Ve ṣavm bir setrī ʿamel oldığından tenhāsında mufṭır olanuñ ẓāhirde ḥāli bilinmez idigine binā’en nāẓım bu maḳāmda ḥacc ile ṣavmı beyānda sākit olmışdur. (...[S386b, Ü373a]...)

Der-Ṣıfat-ı Terk-i Ḫışm u Ḳahr

﴿ در كذار از چار خصلت زينهار ﴾ Elbette bu dört ḫūydan geç.

﴿ تا نسوزد مرترا بسيار نار ﴾ Tā ki āteş seni çoḳ yaḳmaya.

﴿ لذت عمرت اكر بايد بدهر ﴾ Eger zamānda saña ʿömr leẕẕeti gerek ise. Yaʿnī; ḥayāt-ı ʿömrden dād alayım dir iseñ dimekdür. Baʿżı nüsḫada leẕẕet yirine «müddet» vāḳıʿdur; me’āli maʿlūmdur. Bu mıṣrāʿ şarṭdur; mıṣrāʿ-ı s̱ānī cezāsıdur.

﴿ باش دائم بر حذر از خشم و قهر ﴾ Ġaḍab u ḳahrdan dā’im ḥaẕer üzre ol. Yaʿnī; ġaḍab u ḳahruñı icrādan iḥtirāz ve kaẓm-ı ġayẓ ile ʿafva dem-sāz ol dimekdür. Zīrā ʿafv ḫaṣleti, sünen-i enbiyā’-i ʿiẓām ve ṭarīḳ-ı evliyā’-i kirāmdur. Nitekim tefāsīrde mesṭūrdur ki ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi’s-selām [S387a] āḫir-i ʿömri hengāmında ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi’s-selāmdan mā-ʿadā olan evlād-ı kirāmına eyitdi: “İy oġlum! Sizlerden biriñüze bir kimse bir ẕenb eylese ne idersüñüz?” Eyitdiler: “Günāhı ḳadar ʿıḳāb iderüz” didiler. Baʿdehū bu su’āli ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi’s-selāmdan su’āl buyurdıḳda Süleymān ʿaleyhi’s-selām eyitdi: “ʿAfv iderüm”. Baʿdehū Dāvūd ʿaleyhi’s-selām eyitdi: “Yā Süleymān! Ol kimse bir daḫı iderse?” diyü defeʿāt ile su’ālinde Süleymān her birinde: “ʿAfv iderüm. Tā ol ẕenbi bir daḫı işlemege istiḥyā idinceye dek” didikde Dāvūd ʿaleyhi’s-selām Süleymān ʿaleyhi’s-selāma duʿālar idüp: “İy ferzend-i dil-pesendüm! Ḫilāfete elyaḳ ve cülūs-ı serīr-i salṭanata müsteḥaḳḳsın” didi, intihā.

﴿ چون نكردند خلق باخوى توراست ﴾ Çünki ḫalḳ senüñ ḫūyuñ ile rāst olmayalar. Yaʿnī; ḫalḳ ḫūyuña tābiʿ olmaya dimekdür. ʿAdem-i tebeʿıyyet, metbūʿuñ eyü olmadığından iḳtiżā ider. Buña göre ḫalḳ ḫūyuñdan rāżī olmaya dimek olur. **Ḫalḳ**, fetḥ-i ḫā ile maʿrūfdur ki Türkīsi «il»dür. **Rāst**, müstaḳīm ve ṭoġrı maʿnāsınadur. Pes bunuñ nefyine ʿadem-i tebeʿıyyet lāzım gelür. Böyle oldıḳda:

﴿ كر بخوى مردمان سازى رواست ﴾ Eger merdümlerüñ ḫūyı ile düzilesin; ḫoşdur. Ḫulāṣa ḫalḳ senüñ ḫūyuña uymayınca sen ādemlerüñ ḫūyı ile müteḫallıḳ olur iseñ revādur dimekdür. **Merdümān**, «ādemler» maʿnāsına cemʿdür. Bundan murād; merdümān-ı ḫāṣṣ olan merdān-ı Ḫudā olmaḳ rūşendür. Nitekim: تخلقوا باخلاق الله de ḥaẕf-i mużāf ile باخلاق اهل الله dinmişdür. Ehlu’llāh merdān-ı İlāhdur ki cümlesi aḫlāḳ-ı ḥamīde ile mevṣūf ve sīret-i [Ü373b] pākleri maʿrūfdur. **Sāzī**, «düzilesin» dimekdür. **Revā**, «lā’iḳ»; e**st**, edāt-ı ḫaberdür.

﴿ اى برادر تكيه بر دولت مكن ﴾ İy ḳarındaş devlet üzre iʿtimād eyleme. Yaʿnī; dünyanuñ māl ve cemāli ve cāhına ṭayanma dimekdür. **Tekye**, «ṭayanmaḳ» maʿnasınadur. **Devlet**, maʿrūfdur. Ve sürʿat-i

zevāl ile ʿadem-i beḳāsı maʿlūm u meşhūrdur. Nitekim sürʿat-i zevālini beyānda Ḫᵛāce Muḫliṣ dimişlerdür, *beyt*:

ملک دنیا را که هرکس پنج روزی صاحبست

پادشاهان عاریت دارند مال غایبست

Ve daḫı teġayyür-i aḥvālini beyānda Ḫᵛāce Ṣā'ib buyurmışdur ki:

طمع ز اختر دولت مدار یکرنکی

که هر چه سبز کند افتاب زرد کند

[S387b] Ve bir yirde ḳarār itmeyüp devr-i dā'im gezdigini beyānda Ḫᵛāce Mirzā Vaḥīd dimişdür, *beyt*:

هر زمان دولت طلبکار مقام دیکر است

این همای خوش نشین هر دم ببام دیکر است

Pes bunda لکل زمان دولته و رجال mażmūnına īmā vardur. Ḥattā devletüñ der-be-der düşmesi ve devr-i dā'im gezmesi, kendüye lāyıḳ bir ṣāḥibe ṭalebkār oldıġı içündür diyü *beyt*:

در خور خود میطلبد صاحبی

دولت ازان دربدر افتاده است

dimişlerdür. Bunda olan leṭāfet ẓāhirdür. Ve her neḳadar bülend olsa encāmı pestī idigin beyānda *beyt*:

پستی بود آخر ثمر دولت سر شار

بر خاک فتد میوه ز بسیار رسیدن

dimişlerdür. Pes fütāde-i ḫāk olmaḳ ṣāḥibini ihlākdan ʿibāretdür. Nitekim Ḫᵛāce Saʿdī *beyt*:

مکن تکیه بر ملک دنیا و پشت

که بسیار کس چون تو پرور دو کشت

diyü buyurmışdur. Ve devlet-i dünyāya ṭāliblere daḫı rāḥat olmaz ve devletde geçen ʿömrde şiddetden ġayrı bir nesne bulınmaz diyü Mirzā Muḥammed Naṣr-ābādī:

جز بسختی عمر ور دولت نمیدارد کذار

راه چون بر کوه افتد یکقدم هموار نیست

dimişdür. Fi'l-ḥaḳīḳa ṭaġa düşen yolda bir ḳadem düzlük bulınmaz. İmdi devlet, ʿuḳbā devletidür.

﴿ یاد دار از ناصح خود این سخن ﴾ Bu sözi kendi nāṣıḥuñdan ez-ber eyle. Yaʿnī; muḳteżāsınca ʿāmil ol dimekdür. Bu sözden murād mıṣrāʿ-ı evvelüñ mażmūnıdur. **Süḫan**, bunda feth-i sīn ve żamm-ı ḫā iledür ve vechi ẓāhirdür.

﴿ سود نکند کر کریزی از قضا ﴾ Eger ḳażādan ḳaçasın; fā'ide eylemez. Zīrā ḳażā ve ḳaderden ḥaẕerüñ bī-fā'ide oldıġı ḥadīs̱-i şerīf ile müs̱betdür. Ḳażāya rıżādan ġayrı çāre yoḳdur. من آمن بالقدر امن من الکدر bu beyānda kāfīdür.

﴿ هرچه می آید بدان می ده رضا ﴾ Her ne gelür ise aña rıżā vir. Murād; Ḫudādan her gelene rāżī ol dimekdür. Zīrā **mī-āyed** fiʿlinüñ mefʿūli maḥẕūfdur ki «ez-Ḫudā» dimekdür. **Bedān**, «be-ān»

yirindedür; maᶜnā «aña» dimekdür. İşāret; Ḫudādan gelen nesneyedür. (...[S388a, Ü375a]...) İmdi mā-ḳasema'llāh daḫı ḳażā ile oldı ise aña rāżī vü ḳāniᶜ olmaḳ gerekdür dimek işāretiyle nāẓım eyidür:

﴾ زانچه حاصل نیست دل خرسند دار ﴿ Ol nesneden ki saña ḥāṣıl yoḳdur; göñli ḳāniᶜ ṭut. Yaᶜnī; ḥaḳḳuñda ḥuṣūli muḳadder olmayanı ṭaleb ile bī-hūde zaḥmete düşmeyüp muḳaddere rāżī ol dimekdür. Nitekim *beyt*:

Ne deñlü saᶜy iderseñ bir murāde

Naṣīb olmaz muḳadderden ziyāde

dimişlerdür. Ḥattā Şaḳīḳ bin İbrāhīm raḥimehu'llāh eyitmiş ki: Beş nesneyi yedi yüz ᶜālimden su'āl itdüm. Cümlesinüñ cevābı bir vāḳıᶜ oldı. Şöyle ki didüm: "ᶜĀḳıl kimdür?" Eyitdiler: "Dünyāya maḥabbet etmeyendür". Didüm: "Aᶜḳal kimdür?" Eyitdiler: "Dünyāya aldanmayandur". Didüm: "Baḫīl kimdür?" Eyitdiler: "Ḥuḳūḳu'llāhı virmeyendür" Didüm: "Faḳīr kimdür?" Eyitdiler: "Mā-ḳasema'llāha rāżī olmayandur; ziyādeye ṭālib olandur" Didüm: "Ġanī kimdür?" Eyitdiler: "Mā-ḳasema'llāha rāżī ve ḳāniᶜ olandur", intihā.

﴾ کوش دلرا جانب این پند دار ﴿ Cān ḳulaġını bu naṣīḥatüñ cānibine ṭut. Yaᶜnī; bu pendi cān ḳulaġıyla istimāᶜ ve ḳabūl eyle dimekdür. İmdi her nesnenüñ ḥuṣūli muḳaddere vābestedür. Anuñçün dimişlerdür, *beyt*:

Āb-ı ḥayāt olmayıcaḳ ḳısmet iy göñül

Biñ yıl gerekse ẓulmete seyr-i Sikender it

﴾ هرکه او با دوستان یکدل بود ﴿ Her kim ki ol dostlar ile yek-dil ü yek-cihet ola. Yaᶜnī; ẓāhiren ve bāṭınen müttefiḳ u mütteḥid ola dimekdür. **Yek-dil**, «iki göñlüñ bir olmasına yaᶜnī ittifāḳ u ittiḥādına» dirler. Pes bundan murād; dostluḳda ittifāḳ-ı ḳalb ve ṣadāḳat üzre olmaḳ ve dosta olan fā'ide vü żararı kendi nefsinde bulmaḳ ve fā'id ü żararluyı dosta ṣıdḳıla ḫaber virmekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: صدیقک من صدقک لامن صدقک vārid olmışdur. Yaᶜnī; senüñ dostuñ, saña ṣādıḳ olandur. Yoḳsa her fiᶜlüñi taḥsīn ve her ḳavlüñi [S388b] taṣdīḳ iden degüldür. Zīrā bu vechile olan kes̱ret-i vifāḳ, nişāne-i nifāḳdur; ittifāḳ degüldür. Ve kes̱ret-i ḫılāf, sebeb-i şiḳāḳdur. Ḥażret-i ᶜAliyyü'l-Mürteżā rażıya'llāhu ᶜanhuñ: كثرة الوفاق نفاق و كثرة الخلاف شقاق diyü buyurdıġı bu taḥḳīḳa mebnīdür. İmdi ṣıdḳıle dostluḳ idüp [Ü374b] ittiḥād ḳalbde olanuñ:

﴾ جمله مقصود دلش حاصل بود ﴿ Göñlinüñ cümle murādı ḥāṣıl ola. Pes bunda merdān-ı Ḫudā olan mürşidīn ile yek-dil olan mürīdlerüñ ḥuṣūl-i murādlarına beşāret ve ṭarīḳ-ı ḥuṣūl yek-dillik idigin işāret vardur. Ve sā'ir dostānuñ ḥāli ke-ẕālikdür.

Der-Beyān-ı Maḳbūlān-ı Cihān u Bī-Vefā-yı Zamān

﴾ در جهان دانی که کردد معتبر ﴿ Bilür misin ki ᶜālemde kim maḳbūl ü muᶜteber olur? Bunda ṭarīḳ-ı istifhām ẓāhirdür. Mıṣrāᶜ-ı s̱ānī cevābdur.

﴾ آنكه او را پاک می باشد نظر ﴿ Ol kimsedür ki; anuñ naẓarı pākīze ola. Pākīze-naẓarlıḳ ẓāhir ve bātından eᶜammdur. Şöyle ki; ẓāhiren kimseye şehvet ve ḥaḳāret ve ḥased göziyle baḳmaya ve bāṭınen dāreynde kendüye żārr u nāfiᶜi bilici merd-i āgāh ola. Pes böyle pākīze-nigāhuñ iᶜtibārı bī-iştibāhdur. **Pāk**, bā'-i ᶜAcemī ile ṭāhir dimekdür. Baᶜżı nüsḫada mıṣrāᶜ-ı s̱ānī böyle vāḳıᶜdur:﴾آنكه او را باک نبود از خطر﴿ O kimsedür ki aña ḫavf u ḫaṭardan mübālāt olmaya. Yaᶜnī; ṣāḥib-i şecāᶜat ola dimekdür. **Bāk**, bā'-i ᶜArabī ile mübālāt maᶜnāsınadur ki Türkīsi «aylanmaḳ»dur. **Ḫaṭar**, bunda «ḫavf u düşvārlıḳ» maᶜnāsınadur. Ve bu mıṣrāᶜda dīger maᶜnā-yı ṣūfiyāne vardur ki anı ehl olan farḳ ider.

﴾ کم کند با کس وفا این روزکار ﴿ Bu rūzgār herkese vefāyı az ider. Murād; hīç vefā itmez dimekdür. Bunda **rūzgār**dan murād; dünyādur ve dünyānuñ cümle bī-vefā idigi hüveydādur. Nitekim her vechile tafṣīl-i ḥāl-i rūzgār yuḳaruda beyān olınmış idi.

﴾ جور دارد نیستش با مهر کار ﴿ Cevr ṭutar; anuñ maḥabbet ile işi yoḳdur. **Nīsteş**, kelimede olan şīn-ı żamīr, mıṣrāᶜuñ āḫirine merbūṭdur; rūzgāra rāciᶜdür. Pes rūzgāruñ ġaddār u cefākār u bī-mihr idigi bedīdārdur, *beyt*:

جهانرا نسبت باکس مهر و پیوند

غم و اندوه این ایام تا چند

جهان کاهی کند غمکین و که شاد

نباشد کار او جز جور و بیداد

meżāmīni üzre ḥāl ü şānı [S389a] nümāyāndur. Böyle bī-vefā vü bī-mihr ü pür-cevr ü cefāya dil-bend olmaḳ ḫaṭā-ender-ḫaṭādur.

﴾ آنكه با تو روز غم می بست کار ﴿ Ol kimse ġamm gününde saña kār bağladı idi. Yaᶜnī; işiñe yaradı idi dimekdür. Zīrā mī kelimesi ḳaçan māżīye dāḫil olsa ḥikāye murād olınur. İmdi saña kötü günde bulınup, yār-ı vefādār olana:

﴾ روز شادی هم بپرسش زینهار ﴿ Şādlıḳ gününde sen daḫı anı elbette ṣor. Yaᶜnī; ḫāṭırın istiᶜlām ve kendüye ikrām eyle dimekdür. **Bi-pürsiş**de bi-pürs, emr-i ḥāżırdur; āḫirindeki şīn żamīr-i ġā'ibdür. **Ān ki**ye rāciᶜdür; maᶜnā «anı su'āl eyle»; **zīnhār**, «elbette» dimekdür. Baᶜżı nüsḫada bi-pürsiş yirine «be-ber keş» vāḳıᶜdur. [Ü375a] Maᶜnā; «sīneye çek yāḫod yanuña çek» dimekdür. Murād; kendüye ikrām ve dostluġında ihtimām eyle dimekdür. Pes bunda dostuñ ve dostluġuñ şerā'iṭini beyāna işāret vardur.

﴾ روز نعمت کر تو پردازی بکس ﴿ Niᶜmet gününde eger sen bir kimse ile tamām düzilesin. Yaᶜnī; kendüye ikrām-ı tāmm ile ḥüsn-i imtizāc eyleyesin dimekdür. **Rūz-ı niᶜmet**, «şādlıḳ ve vüsᶜat» vaḳtinde dimekdür. **Perdāzī**, «düzilesin» dimekdür. Maṣdarı, dönüp tamām eylemek maᶜnāsına olan «perdāḫten»dür.

﴾ روز محنت باشدت فریاد رس ﴿ Ol kimse saña miḥnet gününde meded idici ola. Yaᶜnī; eyülük żāyiᶜ olmaz. Ve refāhiyyetde ihṣān üzre olan, şiddetde muᶜīnsiz ḳalmaz dimekdür. **Feryād-res**, terkīb-i tavṣīfīdür; «ḳalmışlara yitişici» ve «meded idici» maᶜnāsınadur. Nitekim şāᶜirüñ *beyt*:

فریاد بسی کردم و فریاد رسی نیست

کویا که درین کنبد فیروزه کسی نیست

beytinden müstefāddur.

﴿ چون بیابی دولتی از مستعان ﴾ Çünki ʿināyet-i Ḥaḳḳdan bir devlet bulasın. **Müsteʿān**dan murād; Ḫudādur. Nitekim ve lillāhi'l-müsteʿān buña burhāndur. Pes bunda **devlet**, ʿaṭıyye-i müsteʿān ve kerem-i sübḥān idigine işāret vardur. Ve mevhibe-i İlāhiyyeye şükr lāzımdur. Şükrüñ [Ü377a][32] envāʿı çoḳdur. Birisi daḫı aḥbābı unutmamaḳdur. Nitekim eyidür:

﴿ اندران دولت مبر از دوستان ﴾ O devletüñ içinde dostlardan kesilme. Yaʿnī; devlete maġrūren dostlardan ve nevāzişlerinden dūr olma. Zīrā devlet bī-beḳā ve serīʿu'z-zevāldür. Aralıḳda dost ḳazanmaḳ ve dostlardan [S389b] ayrılmamaḳ nāzük ḫıṣāldür. Ḥattā hengām-ı devletde dostlardan münḳaṭıʿ olmamaġa sebeb, devletüñüñ zevāli ve yene faḳr ile devlet düşküni olmaġuñ iḥtimāli ile dostlara muḥtāc olınmaḳ ġālib ḥāline īmā içündür. Nitekim *beyt*:

Üftādegān-ı bī-ser ü pāsın gören Münīf
Meydān-ı devletüñ leb-i bām oldıġın bilür

mażmūn-ı münīfi bu maʿnāya şāhiddür. **Me-bür**, nehy-i ḥāżırdur; «kesilme» dimekdür.

﴿ مر ترا هرکس که او در غم بود ﴾ Her kese ki o senüñ içün ġammda ola. Yaʿnī; hengām-ı ġamm u eyyām-ı elemüñde senüñ içün ġamm-gīn ola dimekdür. **Der-ġamm**da, der żarfiyyet içündür; ġamm maʿrūfdur. Bunda murād budur. Ammā ḳaçan der-ġamm lafẓ-ı vāḥid olsa, şarābı aʿlā olan bir mevżıʿuñ nāmıdur. Ve daḫı ʿilm-i mūsiḳīde bir maḳāmuñ nāmıdur ki ol maḳāmı işiden ehl-i ġammuñ ḥüzni defʿ olup neşāṭ bulur.

﴿ چون رسد شادی هم آن همدن ﴾ Çünki şādlıḳ ulaşur; ol kimse hemdem olur. Yaʿnī; kötü günde saña yār olan eyü günde daḫı ola dimekdür. Pes bunda yār-ı ṣādıḳı beyana īmā ve daḫı her ġammuñ ḳażāsı sürūr oldıġına işāret vardur. Nitekim *beyt*:

رواجی در قضای هر کسادیست
مرادی در پی هر نا مرادیست

bu beyānda kāfī ve her ẕilletüñ ʿizzet idigine *beyt*:

ذلتی هر جا که باشد عزتی دارد ز پی
عرصهٔ میخانه آخر صحن مسجد میشود

mażmūn-ı pāki vāfīdür.

Der-Ṣıfat-ı Maʿrifet

﴿ معرفت حاصل کن ای جان پدر ﴾ İy babanuñ cānı! Maʿrifet ḥāṣıl eyle. **Maʿrifet**den murād bunda, ḥaḳḳ-ı maʿrifet ile Ḫudāyı bilmek içün kişi kendi nefsini bilmek maʿnāsınadur ki aña maʿrifetu'llāh dirler. **Cān-ı peder**den murād; ibtidā'-i sülūkde olandur.

[32] Ü375b, 376a, 376b boştur.

❬ تا بيابى از خداى خود خبر ❭ Tā ki kendi Ḫālıḳuñdan ḫaber bulasın. Pes bunda من عرف نفسه فقد عرف ربه mażmūnınca; nefsüñi bil ki Ḫudādan ḫaber bulasın dimek murāddur. İmdi bunuñ maᶜnāsı üzre nefsini ᶜāciz ü żaᶜīf ve bī-istiḥḳāḳ-ı şey ve fānī diyü bilen Rabbinüñ Ḳavī ve Ḳādir ve Kerīm ve Bāḳī idigine āgāh olur dimekdür. Yoḳsa Ḫudānuñ künh-i ḥaḳīḳatin maᶜrifet mümkin degüldür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: سبحانک ما عرفناک حق معرفتک vārid olmışdur. Ve bu maᶜnāya binā'en Mevlānā-yı Rūmī:

[S390a] اعتصام الورى بمغفرتک

عجز الراصفون عن صفتک

تب علينا فاننا بشر

ما عرفناک حق معرفتک

diyü buyurmışdur. Ve daḫı العجز عن درک الادراک والبحث [Ü377b] عن سر الذات اشراک ke-ẕālik bu beyāna īmādur. Ve maᶜrifetu'llāh cümle leẕẕātuñ aᶜlāsıdur. Ve ḳaçan maᶜrifet ḥuṣūle gelse, aña maḥabbet-i İlāh tābiᶜ olup maᶜrifet ziyāde oldıḳca maḥabbet ziyāde olur. Lākin maᶜrifetu'llāhı taḥṣīl ve maḥabbetu'llāhı tekmīl, ḥubb-ı mā-sivādan ferāġa mevḳūfdur. Nitekim ᶜārif-i bi'llāh olanlaruñ Cenāb-ı Ḳudse vuṣūlleri vādī-i sebᶜayı ḳaṭᶜdan ṣoñra olur dimişlerdür. (...) Ve nāẓım bu kitābındaki maᶜrifet beyānı baḥs̱inde her birlerine işāret vardur. Nitekim beyān-ı maᶜrifetde eyidür:

❬ هركه عارف شد خداى خويش را ❭ Her kim ki kendi Ḫudāsını ᶜārif oldı. Pes ᶜārifüñ ıṣṭılāḥ-ı sūfiyyede olan maᶜnāsını mıṣrāᶜ-ı s̱ānī muᶜarrifdür.

❬ در فنا بيند بقاى خويش را ❭ Kendi beḳāsını fenāda görür. Pes bunda ᶜinde'l-meşāyıḫ meşhūr olan maḥv u ṣaḥva īmā vardur. İmdi bunuñ beyānı şöyledür ki: Ṭālib-i dīdār-ı İlāh olan ᶜāşıḳ-ı fenā-fi'llāh, istiᶜdādı mertebe-i maẓhar-ı müşāhede-i sırr-ı vaḥdet-i muṭlaḳa oldıḳda ol sāliküñ vücūdı ḳalmayup pür-maḥv u fenā olur. Yaᶜnī; كل شئ هالک الا وجهه ye mā-ṣadaḳ olur; tā ki vech-i bāḳī ẓuhūra gele. Ve daḫı farḳ u temyīz [S390b] ḳaydından necāt bulmaḳ içün ol ġarīḳ-ı baḥr-i müşāhede, cān deryāsınuñ mevci gibi zīr ü zeber olmaġı ister. Ḥattā deryānuñ taḥt u fevḳından ḳanġısı ḫoşter gelür, bilemez ve tīr-i ḳażānuñ vürūd u defᶜinden ḳanġısı bihter gelür farḳ ḳılamaz. Nitekim ḥażret-i Mevlānānuñ *mes̱nevī*:

زير دريا خوشتر آيد يا زبر

تير او دلكش تر آيد با سپر

beyti bu maᶜnāya dālldür. Lākin ᶜāşıḳ bu vechile mertebe-i fenāya vardıḳda gūyā ḥissiyātı ġā'ib olmış gibi bir ḥālet ẓuhūr itmegin mertebe-i ṣaḥve varıncaya dek girye vü nevḥadan ḫālī olmaz. (...[Ü378a]...) İmdi bu taḥḳīḳ-ı ḥaḳīḳ üzre:

❬ هركه او عارف نشد او زنده نيست ❭ Her kim ki o ᶜārif olmadı o zinde degüldür. Yaᶜnī; fenāda beḳā bulmaġıla maẓhar-ı ḥayāt-ı ebedī ve nā'il-i müşāhede-i sırr-ı sermedī degüldür. Nitekim eyidür:

❬ قرب حق را لائق وار زنده نيست ❭ Ḳurb-ı Ḥaḳḳa lā'iḳ degüldür. Bunda **ḳurb**dan murād; و نحن اقرب اليه من حبل الوريد āyet-i şerīfinüñ maᶜnāsından maᶜlūmdur ki ḳurb-i maᶜnevīdür ve üzerinde [S391a] **lā'iḳ** kelimesinüñ ᶜaṭf-ı tefsīridür.

﴿ هرکه اورا معرفت حاصل نشد ﴾ Her kim ki aña maʿrifet-i Ḥaḳḳ ḥāṣıl olmadı. Mes̱elā, ʿışḳ-ı İlāhīden bī-behre olan müddeʿiyān gibi.

﴿ هیچ با مقصود خود واصل نشد ﴾ Kendü maḳṣūdına aṣlā vāṣıl olmadı. ʿAdem-i vuṣūl, maḳṣūd-ı dergāh-ı Ḥaḳḳdan merdūd u maḥrūm u maṭrūd olmaġa şāmildür, neʿūẕü bi'llāh. Pes nāẓım ibtidā'en beyān olındıġı üzre maʿrifeti ʿıyān murād idüp buyurur:

﴿ نفس خود را چون شناسی با هوا ﴾ Çünki kendi nefsüñi hevā ile añlayasın. Yaʿnī; ʿışḳ-ı İlāhī ve maḥabbet ile nefsüñi bilesin dimekdür. **Hevā**, bunda ʿışḳ u maḥabbet maʿnāsınadur.

﴿ حق تعالی را بدانی با عطا ﴾ Ḥaḳḳ teʿālāyı ʿaṭā ile bilürsin. Zīrā من عرف نفسه فقد عرف ربه dür. Pes nefsini maḥabbet ile añlayanuñ Ḥaḳḳa vuṣūli [Ü378b] ʿināyet-i Ḥaḳḳ oldıġını beyān içün nāẓım **bā-ʿaṭā** dimişdür. Yāḫod Ḫudāyı ʿaṭā ṣıfatıyla bilür ve maẓhar-ı ʿaṭāyā olur dimekdür. Ve baʿżı nüsḫa(da) işbu āti'l-beyān iki beyt daḫı bulınmaġın taḥrīr ve icmālen şerḥ olınmışdur. Beyteyn bunlardur:

﴿ بنده تا عاجز نکردد در شناخت ﴾ ʿAbd maʿrifetde ʿāciz olmadıḳca. Yaʿnī; istiʿdādı mertebe ṣıfāt-ı celīleleriyle Ḫudāsını maʿrifetden ṣarf-ı ḳudret itmedikce والعجز عن درک الادراک müfādınca idrāke yetmedikce:

﴿ در جهان معرفت مرکب نتاخت ﴾ ʿĀlem-i maʿrifetde merkeb çapmadı. Yaʿnī; şehsüvār-ı meydān-ı maʿrifet ve nāmdār-ı meydān-ı ḥaḳīḳat olamadı ve ser-menzil-i maḳṣūdı bulamadı dimekden kināyedür.

﴿ عارف آن باشد که باشد حق شناس ﴾ ʿĀrif ol ola ki Ḥaḳḳ-şinās ola.

﴿ هرکه عارف نیست نبود جنس بناس ﴾ Her kim ki ʿārif degüldür o nās cinsinden olmaya. Yaʿnī; merd-i kāmil olmaya dimekdür. Pes nāẓım ḥāl ü şān-ı ʿārifānı beyāna şurūʿ idüp buyurur:

﴿ هرکه او را معرفت بخشد خدای ﴾ Her kim ki aña Ḫudā maġrifet baġışlar. Pes bunda maʿrifetu'llāh ʿārife iḥsān-ı İlāh idigine işāret vardur. **Baḫşed**, fiʿl-i mużāriʿ-i ġā'ibdür; «baġışlar» dimekdür.

﴿ غیر حق را در دل او نیست جای ﴾ Anuñ ḳalbinde Ḥaḳḳdan ġayrı içün [S391b] yir yoḳdur. Yaʿnī; ḳalbi maḥabbetu'llāh ile memlūdur. Ve maḥabbet tecezzī ḳabūl itmemegin, maḥabbet-i mā-sivā içün ḳalbinde mekān bulınmaz dimekdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ نزد عارف نیست دنیا را قدر ﴾ ʿĀrifüñ ʿindinde dünyā içün miḳdār yoḳdur. Yaʿnī; dünyā yanında, bī-miḳdār u bī-iʿtibārdur dimekdür. **Ḳader**, ḳāf u dāluñ fetḥalarıyle bunda «miḳdār ve şeref» maʿnāsınadur; zīrā mā-sivādandur. ʿĀrifüñ ise mā-sivā ile işi yoḳdur.

﴿ بلکه بر خود نیستش هرکز نظر ﴾ Belki kendi vücūdına aṣlā naẓarı yoḳdur. Bu mıṣrāʿ, mıṣrāʿ-ı evvelden iḍrābdur ve ʿārifüñ kendi vücūdları ḳaydında olmadıḳları bī-irtiyābdur. Zīrā:

﴿ معرفت فانی شدن در وی بود ﴾ Maʿrifet anda fānī olmaḳ olur. Yaʿnī; aḫlāḳ-ı ẕemīmeden bī-es̱er ve berī olmaḳ ola dimekdür. **Der-vey**, lafẓ-ı **maʿrifet**üñ mefʿūlün fīhidür. Der, żarfiyyet içündür. Vey, żamīrdür; ʿārife rāciʿdür. Bunda mertebe-i ṣaḥve daḫı īmā vardur. İmdi:

❨ هركه فانى نيست عارف كى بود ❩ Her kim ki fānī degüldür; ḳaçan ʿārif ola? Pes nāẓım teraḳḳī ḳāʿidesi üzre ʿārif-i mā-sivānuñ cümlesinden fāriġ gerekdür. Zīrā maṭlūblarınuñ ḥuṣūlinüñ şarṭı budur dimek içün buyurur.

❨ عارف از دنيا و عقبا فارغست ❩ ʿĀrif dünyā vü ʿuḳbādan fāriġdür. Zīrā mey-i ṣāf-ı vaḥdeti nūş iden böyle itmek gerekdür. Nitekim *beyt*:

مى صرف وحدت كسى نوش كرد

كه دنيا و عقبا فراموش كرد

dimişlerdür. Ve sābıḳda beyān olınan الدنيا حرام على اهل الاخرة و الاخرة حرام على اهل الدنيا وهما حرامان على اهل الله ḥadīs̱-i şerīfi bu [Ü379a] maʿnāyı mūcibdür. Ve meşāyıḫuñ: ʿĀrif Bişr-i Ḥāfī gibi gerekdür didiklerinüñ maʿnāsı bu maʿnāda işāretdür. Yaʿnī; ʿārif ḫalʿ-ı naʿleyn-i dünyā vü ʿuḳbā yāḫod ḫalʿ-ı naʿleyn-i cismānī vü rūḥānī itmek gerekdür. Zīrā maṭlab-ı aʿlāları dīdār-ı Ḫudādur dimekdür. Ṭālib-i dīdār ise mā-sivānuñ cemīʿsinden fāriġ olmaḳ gerekdür. Anuñçün nāẓım eyidür:

❨ زانچه باشد غير مولا فارغست ❩ O neseneden fāriġdür ki Mevlānuñ ġayrı ola. Bu mıṣrāʿuñ evvelinde ḥarf-i ʿaṭf muḳadderdür. Yāḫod mıṣrāʿ-ı evvelden bedeldür. Murād; mā-sivānuñ cümlesinden fāriġdür [S392a] dimekdür. **Mevlā** ẕikrinde olan nükte ẓāhirdür. *Naẓmī*:

Kān-ı dilden gevher-i ʿirfānı iḫrāc idemez

Sīnesin tīġ-ı riyāżat ile ṣad çāk itmeyen

Maḥrem-i ḫalvet-serāy-ı vaṣl olmaz tā ebed

Mā-sivānuñ cümlesinden ḳalbini pāk itmeyen

❨ همت عارف لقاى حق بود ❩ ʿĀrifüñ himmeti liḳā-yı Ḥaḳḳdur. Yaʿnī; viṣāl-i feyyāż-ı muṭlaḳdur. (...)

❨ زانكه در خود فانئ مطلق بود ❩ Andan ötüri ki kendüsinde fānī-i muṭlaḳdur. Yaʿnī; mertebe-i maḥv u fenā-yı ẕemā'im üzre kendüsinde bir es̱er ḳalmamışdur dimekdür. (...) Pes nāẓım ʿārifānuñ ḥāl ü şānların beyān ẕeylinde; māʿrifete māniʿ olan mā-sivādur ve mā-sivānuñ ġāyet meẕmūmı dünyādur dimek ḳaṣdıyle eyidür:

❨ با چه ماند اين جهان كويم جواب ❩ Bu dünyā neye beñzer? Cevāb söyleyem. Yaʿnī; sā'ile böyle cevāb virem.

❨ آنكه بيند آدمى چيزى بخواب ❩ Ol nesneye beñzer ki bir ādem ru'yāda bir nesne görür. **Ān ki** lafẓı, bunda mecāzen «ān çi» yirindedür. Maʿnā ol nesne dimekdür. **Ādemī**de, yā nisbet ve vaḥdet içün olmaḳ cā'izdür. **Be-ḫᵛāb**da, bā ẓarfiyyet içündür. [Ü380b][33] Ḫᵛāb, «uyḳu ve uyḳuda görilen nesne» maʿnāsına olur. Bunda ru'yā maʿnāsınadur.

[S392b]❨ چون شود بيدار از خواب اى عزيز ❩ İy ʿazīz! Çünki ol kimse nevmden bīdār olur. **Bīdār**, «uyanmaḳ» maʿnāsınadur.

---

[33] Ü379b ve 380a boştur

﴾ حاصل خوابش نباشد هیچ چیز ﴿ Anuñ ru'yāsınuñ ḥāṣılı hīçbir nesne olmaya. Yaʿnī; ru'yāda gördigi nesneden baʿde'l-yaḳaẓa hīçbir fā'ide mevcūd[ün] fi'l-ḫāric bulınmaya dimekdür. **Ḫᵛāb**, mıṣrāʿ-ı evvelde bīdār ḳarīnesiyle nevm maʿnāsınadur. Ve mıṣrāʿ-ı s̱ānīde düş maʿnāsınadur. Ve baʿżı nüsḫada mıṣrāʿ-ı s̱ānī böyle vāḳıʿdur ki: ﴾ حاصلی نبود ز خوابش هیچ چیز ﴿ Anuñ düşinden hīçbir ḥāṣıl olmaya dimekdür. Ve bu mażmūn bedīhīdür. Nitekim şāʿirüñ *beyt*:

دوش اندر خواب می دیدم جمالی همچو شید

چو شدم بیدار ازان خوابم نکشتم مستفید

beyti bu beyāna tenbīhdür. Ve daḫı şāʿirüñ:

دی شب ترا بخواب دیدم والله

لب بر لب تو نهادم تالله

بیدار شدم ترا ندیدم کفتم

لا حول ولا قوة الا بالله

didigi ke-ẕālikdür. Pes nāẓım beyān-ı mis̱ālden ʿıyān-ı mümes̱s̱ile āġāz idüp buyurur:

﴾ همچنین چون زندهٔ افتاد و مرد ﴿ Hem buncılayın bir diri kimesne çünki düşdi ve öldi. **Zinde**, «diri» maʿnāsınadur. Āḫirindeki hemze vāḥdet içündür. **Üftād**, māżīdür; «düşdi» dimekdür. **Mürd**, żamm-ı mīm ile māżīdür; «öldi» maʿnāsınadur. Pes nāẓımuñ üftād u mürd kelāmlarından; mevt ādeme füc'eten gelür, ḫaber itmez dimege īmā vardur.

﴾ هیچ چیزی از جهان باخود نبرد ﴿ Kendü ile dünyādan hīçbir şeyi iletmedi. Murād; māl-i metrūkeden mezāra bir nesne iletmedi dimekdür. Nitekim dimişlerdür:

باول چو خواهی کنی جمع مال

بسی رنج بر خویش باید کماشت

وزین جمله این حال مشکلترست

که اخر بحسرت ببايد كذاشت

Yaʿnī; dünyānuñ ḥāl-i me'āli budur. İmdi dünyāya iʿtimād cā'iz degüldür. Ve anuñla maġrūr olmaḳ ʿuḳalā işi degüldür. Anuñçün *beyt*:

Ġurūr itme cihānuñ devletine
Necātī! Düşde sulṭān olmaduñ mı?

dinmişdür. Pes dünyādan senüñle giden; ḫayrāt u iḥsān u aʿmāl-i ṣāliḥadur dimegi beyān içün nāẓım eyidür:

﴾ هرکرا بودست کردار نکو ﴿ Her kimüñ içün ki eyü ʿamel olmışdur. Baʿżı nüsḫada ﴾هرکه اورا هست کردار نیکو﴿ vāḳıʿdur. Maʿnā; her kim ki anunçün eyü ʿamel vardur.

﴾ در ره [S393a] عقبی بود همراه او ﴿ ʿUḳbā yolında anuñ yoldaşı ola. Nāẓımuñ **reh** ile **hem-rāh** ḳavlinde; dünyā müsāfir-ḫānedür, be-her-ḥāl ʿuḳbāya sefer muḳarrerdür ve sefere yoldaş ve zād gerekdür, zād ve yoldaş; eyü ʿameldür dimege īmā vardur. Pes nāẓım dünyāyı tems̱īl-i dīger ile īżāḥ murād idüp buyurmışdur:

﴿ این جهانرا چون زنی دان خوبروی ﴾ Dünyāyı bir güzel yüzlü ʿavret gibi bil. [Ü381a] Pes nāẓımuñ pīr-zen-i dünyāyı cemīle ʿavrete teşbīhi, erbābına kendü kendüyi güzel gösterdigine bināʼendür. Yoḳsa ne gūne ʿacūz-ı kābet-bürūz idigi sābıḳan olan teşbīhātından maʿlūmdur. Nitekim eyidür:

﴿ خویشتن آراید اندر پیش شوی ﴾ Kendüsin ḳocasınuñ öñinde bezedür. **Ārāyed**, zīnet ider dimekdür. Baʿżı nüsḫada ﴿ خویشرا آراید اندر چشم شوی ﴾ vāḳıʿdur. Maʿnā kendüsini ḳocasınuñ naẓarında bezer dimekdür. Pes ol mekkāre:

﴿ مرد را می پرورد اندر کنار ﴾ Anı ḳucaḳda besler. **Merd**, «racül» maʿnāsınadur; bunda zen-i dünyāya ʿalāḳa iden kimesne murāddur. **Ender kenār**, «ḳucaḳda» dimekdür. Kenār, bunda ḥālet-i vuṣlatdan kināyedür. Ve ḳıraḳ maʿnāsına gelür.

﴿ مکر و شیوه مینماید بیشمار ﴾ Bī-ḥadd mekr ü şīve gösterür. **Mekr**, «ḥīle vü efsūn u firīb» maʿnāsınadur. **U(ve) şīve**, mekr üzerine maʿṭūfen bunda «ḥīle vü firīb» maʿnāsına olmaḳ ẓāhirdür. Lākin nāz didikleri şīveden eʿammdur. Zīrā nāz, şīve vü istiġna vü ḥużūr u rāḥat maʿnāsına gelür. Ve daḫı bir aġacdur ki aña ʿArabīde «ṣanavber» dirler, keẕā-fī-Edāti'l-Fużalā.

﴿ چون بیابد خفته شویش ناگهان ﴾ Çünki ḳocasını uyumış bula nāgehān. **Nāgehān**, «bir nesnenüñ bī-vaḳt ẓuhūrı»na dirler ki Türkīde «añsuzın» ile taʿbīr iderler. Nāgāh mis̱lühūdur. Pes nāẓımuñ bu kelimeyi īrādında mekkāre-i mezbūrenüñ mekri, ḳocasını bī-vaḳt uyutmaḳ üzre helāk furṣatına müteraḳḳıbdur ve bī-emāndur dimege işāret vardur . Nitekim eyidür:

﴿ بیکمان سازد هلاکش آن زمان ﴾ Ol zamānda şekksiz anuñ helākini düzer. Yaʿnī; bilā-emān helāk ider dimekdür. **Helākeş**de olan şīn, żamīrdür; **şūy** merciʿidür. **Ān zamān**, yirine baʿżı nüsḫada der-zamān vāḳıʿdur. Evvelkine göre ol zamānda, ikinciye [S393b] göre der-sāʿat yaʿnī fī'l-ḥāl dimekdür. İmdi:

﴿ بر تو بادا ای عزیز پرهنر ﴾ İy ʿazīz-i pür-hüner! Senüñ üzerine olsun. Baʿżı nüsḫada **pür-hüner** yirine nāmver vāḳıʿdur; «nāmlu» dimekdür.

﴿ کز چنین مکاره باشی بر حذر ﴾ Ki buncılayın mekkāreden ḥaẕer üzre olasın. **Mekkāre**, «ziyāde mekr idici» dimekdür. Pes dünyānuñ ʿacūze vü mekkāre-i ḥıyel-bürūz idigi meşhūrdur. Nitekim Ḫᵛāce Ḥāfıẓ eyitmişdür *beyt*:

از ره مرو بعشوه دنیا که این عجوز
مکاره می نشیند و محتاله میرود

Yaʿnī; dünyanuñ firīb ü ḥīlesiyle ṣırāṭ-ı müstaḳīmden gitme. Zīrā bu ʿacūze ki murād dünyādur; mekkāre oturur ve muḥtāle gider. Muḥtāle, «ḥīle idici» dimekdür. Ḫulāṣa; hergiz kimseye vefāsı yoḳdur dimekdür. **Ḥaẕer**den murād; kendüyi terk itmekdür. Ve tārik-i dünyanuñ dil-şād u mekr u ḥīlesinden āzād [Ü381b] olmaḳ ẓāhirdür, *beyt*:

ز ترک جهان دلشاد کردی
ز درد و رنج و غم آزاد کردی

Der-Ṣıfat-ı Veraʿ

﴾ در ورع ثابت قدم باش ای پسر ﴿ İy oġul! Veraᶜda s̱ābit-ḳadem ol. **Veraᶜ**, ḥarāmdan tecennüb ve ᶜinde'l-baᶜż ḥarām u şübühātdan tecennübdür. Bu maḳāmda baᶜżuñ ḳavli münāsibdür. (...) **S̱ābit-ḳadem**, devām u s̱ebātdan kināyedür. Bunda sırr u ᶜalāniyye ve ẓāhir ü bāṭında ḳabāyıḥdan ictināb ᶜalā-vechi'd-devām gerekdür dimege īmā vardur. Pes bu vechile veraᶜda dā'im ol.

﴾ کر همی خواهی که کردی معتبر ﴿ Eger dükeli dilerseñ ki muᶜteber olasın. Ve ehl-i veraᶜuñ şeref ü iᶜtibārı الورع سيد العمل ḥadīs̱-i şerīfinden nümāyāndur. Ve veraᶜuñ fevā'idi çoḳdur. Şöyle ki:

﴾ خانهٔ دین کردد آباد از ورع ﴿ Ḫāne-i dīn veraᶜdan maᶜmūr olur. **Ābād**, «maᶜmūr» maᶜnāsınadur ki muḳābili ḫarābdur.

﴾ لیک میکیرد خرابی از طمع ﴿ Lākin ṭamaᶜdan ḫarāblıḳ ṭutar. Yaᶜnī; ḫāne-i dīni ṭamaᶜ yıḳar dimekdür. [S394a] **Mī-gīred**üñ fāᶜili żamīr-i müstetir ḫāne-i dīne rāciᶜdür. Maᶜnāsı «ṭutar» dimekdür. **Ḫarāb**da yā maṣdariyyedür. Ḫarāb, maᶜrūfdur. **Ṭamaᶜ**, «ḥırṣ u ᶜadem-i ḳanāᶜat»dür. Bunda, ehl-i veraᶜda ṭamaᶜ ve ehl-i ṭamaᶜda veraᶜ bulınmaz, bunlar birbirlerine żıddāndur; birinüñ ḫāne-i dīni maᶜmūr ve birinüñki vīrāndur dimege īmā vardur. Ve daḫı ṭamaᶜdan ḥaẕer eyle ki ḫāne-i dīnüñ ḫārāb olmaya dimege tenbīh vardur. Pes ṭamaᶜuñ defᶜi içün ᶜilāc, ṣabr u ᶜilm ü ᶜameldür. Ve bunlar ise beş umūruñ vücūdına mevḳūfdur. Evvel, maᶜīşetde iᶜtidāl ve infāḳda rıfḳ eylemekdür. S̱ānī, ḥālde kifāf miḳdārı bulındıḳda, müstaḳbel içün mużṭarib olmayup ḳaṣr-ı emel eylemek ve rızḳuñ vürūdını yaḳīn idüp, şeyṭān ādeme faḳrı ḥāżırlar diyü bilmekdür. S̱ālis̱, ḳanāᶜatde olan ᶜizz ü ġınā ve ṭamaᶜda olan ẕüll ü belāyı bilmekdür. Rābiᶜ, eslāfuñ ḥālini ẕikr ile süfehā-yı mütenaᶜᶜimīne müşābehetüñ üzerine ṣuleḥā-yı ḳāniᶜīne müşābeheti tercīḥ eylemekdür. Ḫāmis, māluñ ḫaṭarların ve faḳruñ s̱evābların fikr ile dünyāda kendüden dūna ve dīnde kendüden yuḳaruya naẓar itmekdür. (...)

﴾ هرکه از علم ورع کیرد سبق ﴿ Her kim ki ᶜilm ü veraᶜdan sebaḳ ṭutar. [Ü382a] Yaᶜnī; ᶜilm-i nāfiᶜ ve ᶜamel-i ṣāliḥden sebaḳ-gīr olur dimekdür. Ammā ᶜilm ile veraᶜ lafẓlarınuñ beyninde ḥarf-i ᶜāṭıf olmadıġına göre her kim ki veraᶜ ᶜilminden sebaḳ-ḫᵛān olur dimek olur. Lākin bizim ᶜindümüzde bulınan nüsḫalarda vāv bulınmışdur. Buña göre bunda افضل العلم الفقه و افضل الدين الورع ḥadīs̱-i şerīfine īmā bulınur. Pes böyle olan:

﴾ دور باید بودنش از غیر حق ﴿ Aña Ḥaḳḳuñ ġayrından baᶜīd olmaḳ gerek. Pes bunda Ḥaḳḳ lafẓından ism-i Ḫudā ve daḫı bāṭıl muḳābili olan ḥaḳḳ murād olınmaḳ muḥtemeldür. İmdi ṣāḥib-i veraᶜ olan kimesne mā-sivādan dūr yāḫod her bir bāṭıl nesneden baᶜīd olmaḳ ve muḳteżā-yı ᶜilmiyle ᶜamel ḳılmaḳ gerekdür. Pes nāẓım diraḫt-ı veraᶜuñ s̱emeresin beyāna şurūᶜ idüp buyurur:

﴾ ترسکاری از ورع پیدا شود ﴿ Ḫudādan [S394b] mübālaġa ḳorḳmaḳ veraᶜdan peydā olur. **Terskār**, «mübālaġa ḳorḳucı» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki yā maṣdariyyedür. **Peydā**, «ẓāhir» maᶜnāsınadur ki muḳābili «nihān»dur.

﴾ هرکه باشد بی ورع رسوا شود ﴿ Her kim ki bī-veraᶜ ola rüsvā olur. **Rüsvā**, maᶜrūfdur; dünyā vü ᶜuḳbānuñ rüsvālıġına şāmildür.

﴿ با ورع هرکس که خود را کرد راست ﴾ Her kimse ki kendüyi veraᶜ ile müstaḳīm ḳıldı. Yaᶜnī; veraᶜ u taḳvā ile ṭarīḳ-ı müstaḳīmden ayrılmadı dimekdür. **Rāst**, bunda «ṭoġrı» maᶜnāsınadur. Baᶜżı nüsḫada bu mıṣrāᶜuñ yirine ﴿با ورع هرکس که او خود را بداشت﴾ vāḳıᶜdur. Maᶜnā; herkes ki kendüni taḳvā vü veraᶜ ile ṭutdı dimekdür.

﴿ جنبش و آرامش از بهر خداست ﴾ Anuñ ḥareket ü sükūnı Allāh içündür. Yaᶜnī; ḥarekāt u sekenātında riyā vü sümᶜa olmayup her ᶜameli ḫāliṣan li-vechi'llāhdur dimekdür. **Cünbiş**, «hareket»; **ārām**, «sükūn»dur. Āḫirindeki şīn żamīrdür; «herkes»e rāciᶜdür. **Behr**, taᶜlīl edātıdur. Baᶜżı nüsḫada behr mevḳıᶜıne mihr vāḳıᶜdur. Mihr, maḥabbet maᶜnāsınadur. Buña göre maᶜnā; anuñ cünbiş ü ārāmı maḥabbetu'llāhdan nāşīdür. Murād; ehl-i veraᶜ, Ḫudā-dostdur dimekdür. Pes maḥabbet daᶜvāsını idende veraᶜ lāzımdur. Zīrā veraᶜ ile maḥabbet birbirlerine lāzım melzūmdur. İmdi:

﴿ انکه از حق دوستی دارد طمع ﴾ Ol kimse ki Ḥaḳḳdan dostluḳ ümīdin ṭutar. Yaᶜnī; her kim ki Ḫudāya dostum diyü daᶜvā ider dimekdür. Bunda ṭamaᶜuñ maᶜnā-yı lāzımı olan ümīd murād olınmaḳ rūşendür.

﴿ در محبت کاذبش دان بی ورع ﴾ Veraᶜsız anı daᶜvā-yı maḥabbetde kāẕib bil. Yaᶜnī; veraᶜı olmayanuñ daᶜvā-yı maḥabbeti kāẕibdür dimekdür. Böyle olan kimesneye müddeᶜī dirler. Pes nāẓım veraᶜ ẕeylinde zühd ü taḳvā ebyātına şurūᶜ idüp buyurur:

﴿ چیست تقوی ترک شبهات و حرام ﴾ Taḳvā nedür?; Terk-i şübühāt u ḥarāmdur. **Çīst**, kelime-i su'āldür ki nāẓım «taḳvā nedür?» didikden ṣoñra, terk-i şübühāt u ḥarām diyü taᶜrīf ü beyān buyurmışdur. [Ü382b] **Taḳvā**, maᶜrūfdur. **Şübhāt**, şübhenüñ cemᶜidür. Şübhe ḥalāl ile ḥarām beyninde mültebis olandur. Pes ḥarāma iltibāsından nāşī kendüden ḥaẕer gerekdür. **Ḥarām**, maᶜrūfdur. Şübühāt u ḥarāmuñ melbūsāt u meşrūbāt u māṭᶜūmatdan eᶜammiyyet [S395a] ü şümūlin beyān içün nāẓım eyidür:

﴿ از لباس و از شراب و از طعام ﴾ Libāsdan ve şarābdan ve ṭaᶜāmdan. **Ez** lafẓı, bu üç mevżıᶜda «min-i beyāniyye» maᶜnāsınadur. Maᶜlūm ola ki bu vechile şübühāt u ḥarāmı terke taḳvā dindigi gibi zühd ü veraᶜ daḫı dirler. Zīrā veraᶜ içün dört derece beyān itmişlerdür. Derece-i ūlā, fetvā ḥasebiyle ḥarām olandan ictinābdur. Derece-i s̱āniye, ictinābı müsteḥabb olan şübühātdan tecennübdür. Derece-i s̱ālis̱, ḥarāma düşmek ḫavfından nāşī lā-be'si terk itmekdür. Derece-i rābiᶜa, Allāh içün olmayanuñ cümlesinden ictinābdur ki veraᶜ-ı ṣıddīḳīn dirler, intihā. Pes nāẓım buna gelince beyān eyledigi ebyātda ṣarāḥaten ve işāreten derecāt-ı meẕkūrenüñ üçüni ẕikr itmegin bunda derece-i rābiᶜa işāret żımnında eyidür:

﴿ هرچه افزونست اکر باشد حلال ﴾ Her ne ki ziyādedür; egerçi ḥalāl ola. **Her çi**, «her ne» maᶜnāsınadur; libās ve şarāb ve ṭaᶜāmuñ cümlesine şāmildür. **Efzūnest**, «ziyādedür» yaᶜnī; miḳdār-ı kifāyetden artıḳdur dimekdür, eger ḥalāl ola.

﴿ نزد ارباب ورع باشد وبال ﴾ Erbāb-ı veraᶜ ḳatında vebāl ola. **Vebāl**, «ziyān ve yaramaz» maᶜnāsınadur. Zīrā luḳme-i ḥalāl, bāᶜis̱-i tenvīr-i bāldür; ammā ḳadr-i żarūretden ziyādesi vebāldür dimişlerdür. Bunda beyān şöyledür: Erbāb-ı veraᶜ ᶜindinde ḳadr-i żarūretden ziyāde olan nesne ġıdā-yı cismānīdür ve süd yirinde, ṭıfl-ı cānı tesbīḥ ü eẕkār ile melek-meşreb ü vāṣıl-ı ẕevḳ-ı rūḥānī eylemek içün

riyāżāt ile ol südden kesmek gerekdür. Ve illā ol süd ṣoñra āb-ṭabīᶜat bir nesne olmaġıla, ḳandīl-i ḳalbde żıyādār olan fetīleyi fesāda virüp nūrını noḳṣān ve belki söndürür. Nitekim luḳme-i ḥarām böyle ider, intihā. Pes bu cihet ile ziyādeye, vebāldür dimişlerdür. Yoḳsa neᶜūẕü bi'llāh ḥalāla ḥarām dimek degüldür. (...[S395b, Ü383a]...) Pes veraᶜ, ᶜilm ü ᶜamel ü ṣıdḳ u iḫlāṣ-ı bī-ḫalele muḥtāc idigin beyān içün nāẓım eyidür:

﴾ چون ورع شد یار با علم و عمل ﴿ Çünki veraᶜ, ᶜilm ü ᶜamel ile yār oldı. Yaᶜnī; ᶜilm ü ᶜamele muḳārin ü muṣāḥib oldı.

﴾ صدق و اخلاصت بباید بی خلل ﴿ Saña ḫalelsiz ṣıdḳ u iḫlāṣ gerek. **Bī-ḫalel**, «fesādsız» dimekdür. Zīrā mes̱elā riyā vü sümᶜa yollu nesneler ṣıdḳ u iḫlāṣı müfsiddür. Anuñçün nāẓım ṣıdḳ u iḫlāsı bī-ḫalel ile ṣıfatlamışdur. Baᶜżı nüsḫada mıṣrāᶜ-ı s̱ānī böyle gelmişdür ki: ﴾خشیت و اخلاص باید زان محل﴿ Yaᶜnī; veraᶜa ᶜilm ü ᶜameli maḳrūn eyledigüñ zamānda saña ḫaşyet ü iḫlāṣ gerekdür dimekdür. Pes bundan beşeriyyet ḥasebiyle bir ḳuṣūruñ ṣudūrı muḥtemel iken ṣıdḳ u iḫlāṣ-ı bī-ḫalel niçe mümkindür. Ve ṣudūr-ı ḳuṣūr veraᶜa māniᶜ degül midür? diyü su'āl-i muḳadder peydā olmaġın nāẓım bunuñ ᶜilācın beyān ve ᶜadem-i māniᶜiyyetin ᶜıyān içün cevāb ṭarīḳıyle eyidür:

﴾ ناکهان ای بنده کر کردی کناه ﴿ İy bende! Eger nā-gāh bir günāh eyledüñ ise. **Nā-gehān**, «ᶜale'l-ġafle» dimekdür. **İy bende**, «iy ḳul» dimekdür. Nāẓımuñ bunda bende lafẓı iḫtiyārında: ᶜAbd ᶜubūdiyyetde gerekdür; günāh işlemek ᶜubūdiyyete münāfīdür; baṣīret üzre ol dimege īmādur. Ve daḫı günāhkārāna ᶜazīz veyā püser ems̱āli gibi taᶜẓīm elḳābı ile ḫiṭāb ḫılāf-ı ādāb oldıġını işāret içündür.

﴾ توبه کن در حال عذر ان بخواه ﴿ ᶜAlā-fevr tevbe eyle ve anuñ ᶜöẕrini dile. Pes nāẓım bunda üç nesne ile teşbīh buyurmışdur. Evvelen tevbe gerekdür ki التائب من الذنب کمن لاذنب له dür. Ve tevbe ile günāhuñ arasını açmamaḳ gerekdür ki ḳable't-tevbe mevtüñ vürūdı aġleb-i iḥtimāldür. Ve ol tevbe vü istiġfārda dergāh-ı İlāhdan ᶜöẕr-ḫᵛāh olmaḳ gerekdür ki ol tevbe ḳabūl ola dimek [S396a] içündür. Ve tevbeye taᶜcīllük lüzūmını te'kīden beyān ve te'ḫīrüñ bī-fā'ideligin ᶜıyān ḳasdıyle nāẓım eyidür:

﴾ چون کناه نقد آید در وجود ﴿ Çünki günāh naḳd-i vücūda gele. Yaᶜnī; çünki günāh ṣādır u ḥāżır ola dimekdür. **Günāh-ı naḳd**, iżāfetle ḥāżır günāh dimekdür. Nitekim naḳduñ ḥāżır maᶜnāsına [Ü383b] geldigi beyᶜ-i naḳdden ẓāhirdür. İmdi ḥāżır u mevcūd olan metāᶜ-ı günāhuñ bāzār-ı ġufrānda revācı var iken, tevbe vü istiġfār-ı naḳdiyye ile naḳd-i rāyic-i ġufrāna istibdāl ᶜayn-ı fā'idedür. Zīrā tesvīf ü te'ḫīr-i tevbede fā'ide yoḳdur ve żarar u ḫusrānı çoḳdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴾ توبهٔ نسئه ندارد هیچ سود ﴿ Gelecek tevbe hīç fā'ide ṭutmaz. Yaᶜnī; te'ḫīrinden bir fā'ide ᶜā'ide degüldür. Ve te'ḫīr-i tevbe ᶜabdi Mevlāsından mübᶜiddür. Belki ḳable't-tevbe ḥulūl-i ecel-i mevᶜūd sebebiyle tevbesiz ölmek muḥtemeldür. Böyle oldıġı ḥālde te'ḫīr-i tevbede żarar nümāyāndur dimekdür. Yoḳsa tevbeyi te'ḫīr idenüñ tevbesi maḳbūl olmaz dimek degüldür. Zīrā وهو اللذی یقبل التوبة عن عباده āyet-i şerīfi ve daḫı ان الله یقبل توبة عباده مالم یغرغر ḥadīs̱-i laṭīfi ilā-āḫiri'l-ᶜömr ḳabūl-i tevbe-i mü'minīn ü mü'mināta dālldür. **Tevbe-i nes'e**, «gelicek tevbe» dimekdür. Nesi'e, fetḥ-i nūn ve kesr-i sīn-i mühmele ile ᶜArabīdür; bir nesneyi vaᶜde ile beyᶜa dirler. Ve muṭlaḳā nā-ḫayr maᶜnāsına gelür ki bunda

murād budur. Ve żarūret-i vezn içün ḥarf-i sīn bunda sākindür. Ve nāẓımuñ bunda naḳd ile nesi'e ẕikrinde olan ṣanᶜat u işāretüñ nüktesi maᶜlūmdur. İmdi günāhuñ ṣudūrında der-ᶜaḳab tevbe lāzımdur. Ve ol tevbede s̱ābit ḳadem olmaḳ elzemdür. Nitekim buyurmışlardur, *beyt*:

سرمايهٔ نجات بود توبه درست

با كشتئ شكسته بدريا چه ميبرى

Pes nāẓım te'ḫīr-i tevbede olan āfātı ve sebeb-i te'ḫīrde olan ḫaṭāyı beyān ḳaṣdıyle eyidür:

﴾ در انابت كاهلى كردن خطاست ﴿ Tevbe vü rücūᶜda kāhilluḳ eylemek ḫaṭādur. Pes sebeb-i te'ḫīr, eger günümüz çoḳdur ṣoñra tevbe iderüm diyü ṭūl-i emel eylemek oldığından nāẓım **kāhilī kerden** kelāmını mıṣrāᶜ-ı s̱ānīye rabṭ idüp:

﴾ بر اميد زندكانى بى وفاست ﴿ Ḥayāt ümniyyesi üzre ki bī-vefādur dimişdür. Ḫulāṣa-i maᶜnā-yı beyt; günāhdan [S396b] tevbe ile Ḥaḳḳa inābetde bī-vefā olan, ḥayāt ümīdi üzre kāhilluḳ eylemek ḫaṭādur dimek olur. Ḥayāt-ı dünyanuñ bī-vefālıġı, sürᶜat-i zevāl ve nā-gāh mevtüñ vürūdı iḥtimālinden ᶜibāretdür. (...[S397a, Ü384a, Ü384b]...)

Der-Ṣıfat-ı Ḫiẕmet

﴾ تا توانى اى پسر خذمت كزين ﴿ İy oġul! Mā-dām ki ḳādirsin ḫiẕmeti [S397b] iḫtiyār eyle. **Ḫiẕmet**, ẕāl-i muᶜceme ile Fārisīde ve dāl-i mühmele ile ᶜArabīde müstaᶜmeldür ve «ḳulluḳ» maᶜnāsınadur. **Güzīn**, żamm-ı kāf-ı ᶜAcemī ile emr-i ḥāżırdur; «iḫtiyār eyle» dimekdür. Pes bunda püser ile ḫiẕmet ẕikrinde leṭāfet vardur.

﴾ تا رود اسب مرادت زير زين ﴿ Tā ki senüñ esb-i murāduñ eger altına gide. Yaᶜnī; ser-menzil-i maḳṣūda irişesin dimekden kināyedür. **Esb**, «at»; **zīr**, «alt»; **zīn**, ism-i müfreddür; «eger» maᶜnāsınadur ki ᶜArabīde «serc»dür.

﴾ بندهٔ چون خذمت مردان كند ﴿ Bir bende çünki ḫiẕmet-i merdānı ider. **Merdān**dan murād ehlu'llāh olanlardur. Nitekim ومن يسلم وجهه الىالله وهو محسن āyet-i şerīfi anlara işāretdür dimişlerdür.

﴾ خذمت او كنبد كردان كند ﴿ Anuñ ḫiẕmetini devvār olan felek ider. **Künbed-i gerdān**, «devvār olan ḳubbe-i felek»dür. Merdān-ı Ḫudāya ḫiẕmet idenüñ ḫiẕmeti muḳābelesinde olan ḫiẕmeti felek-i devvāra nisbet mecāzdur. Murād من خدم خدم mıṣdāḳınca, zīr-i felekde her maḳṣūdı ḥāṣıl olur dimekdür. Yāḫod mü'es̱s̱ir-i ḥaḳīḳī olan Ḫudā-yı müteᶜālüñ rabṭ-ı ḥikmeti üzre felek murādınca devr ider. Yaᶜnī; ḥasbe'l-ᶜāde semādan nāzil olan menāfīᶜa maẓhar ve āfāt-ı semāviyyeden maṣūn olur dimege īmādur. Nitekim eyidür:

﴾ بهر خذمت هركه بر بندد ميان ﴿ Her kim ki ḫiẕmet ecli içün bil baġlar. **Ber**, zā'iddür. **Bended**, «baġlu» dimekdür. **Miyān**, «bil» maᶜnāsınadur. Ḫiẕmete bil baġlamaḳ, mütedārik-i ḫiẕmet olmaḳdan kināyedür.

﴾ باشد از آفات دنيا در امان ﴿ Āfāt-ı dünyādan emānda ola. **Āfāt**, «belālar» dimekdür. Ḫādimüñ belādan me'mūniyyeti; maẓhar-ı duᶜā-yı merdān oldıġına ve daḫı merdān-ı Ḫudā, ḫādimini belayā

düşmekden taḥẕīr ve terbiye eyledigine ve menāfiᶜ-i dāreyne maẓhar olacaḳ aᶜmāli irşād buyurdıġına binā’endür. Nitekim eyidür:

﴿ هرکه پیش مقبلان خذمت کند ﴾ Her kim ki maḳbūller ḥużūrında ḫiẕmet ider. **Muḳbilān**dan murād maḳbūl-i Ḥaḳḳ olan merdāndur.

﴿ایزدش با دولت و حرمت کند ﴾ Ḫudā anı devlet ü ḥurmet ile ider. Yaᶜnī; devletlü ve ḥurmetlü ider. Bundan murād; devlet-i dāreyn ile muḥterem ḳılar dimekdür. Nitekim Faḫru’l-enām ᶜaleyhi’s-selām Medīne-i münevvereye [Ü385a] teşrīf ve ḳulūb-ı enṣārı talṭīf buyurdıġında Ebū Ṭalḥa rażıya’llāhu ᶜanha ḫiṭāb-ı müstetāb idüp: الشمس لنا غلاما [S398a] من غلمانكم diyü emr buyurdıġında emr-i Rasūlu’llāha şedd-i niṭāḳ-ı imtis̱āl ile Ebū Ṭalḥa ḥażretleri Enes İbnü Mālik rażya’llāhu ᶜanhi bulup getürdi. Pes Enes ḥażretleri Faḫru’l-ebrāra on sene ḫiẕmeti berekātında bi-ᶜināyeti’llāh kes̱ret-i māl u evlād u ṭavl ile ber-murād ve ᶜizz ü ḥurmeti müzdād oldı. Devlet-i ᶜuḳbā ise ke-ẕālik. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ خادمانرا هست در جنت مآب ﴾ Ḫādimlere cennetde me’āb u merciᶜ vardur. **Ḫādimān**, cemᶜdür; müfredi ḫādimdür ki ᶜAcemde aña ḫiẕmetkār dirler. Bunda murād; ḫādimān-ı merdāndur ki bi-fażli’llāh me’āb u merciᶜleri; **hest**, «vardur»; **der-cennet**, «cennetde» dimekdür. (...)

﴿ روز محشر بیحساب و بی عذاب ﴾ Maḥşer gününde ḥisābsız ve ᶜaẕābsız . **Rūz-ı maḥşer**, mıṣrāᶜ-ı evveldeki me’āb lafẓınuñ mefᶜūlün fīhidür; maᶜnāsı «maḥşer güni» dimekdür. Maḥşeri dā’imā rūz ile istiᶜmālleri, ḳıyāmetde gice olmadıġındandur. Yāḫod dünyā ẓulmanī olmaḳda gice yirindedür; ḳıyāmet şeb-i dünyānuñ rūzıdur dimege işāretendür. Pes ḫādimüñ bu devlete neyli ḫiẕmeti berekātındandur. Anuñçün Ḫᵛāce Ḥāfıẓ *beyt*:

سعی نا برده درین راه بجایی نرسد

مزد اکر میطلبی طاعت استاد ببر

dimişdür. (...[S398b, Ü385b]...)

﴿ خادمان باشند اخوانرا شفیع ﴾ Ḫādimler iḫvān-ı mü’minīne şefīᶜ olur. **İḫvān**, cemᶜ-i ᶜArabīdür; müfredi «aḫ»dur; maᶜnāsı «er ḳarındaş» dimekdür. Aḫ-ı dīnī ve aḫ-ı ṭıynīye şāmildür; İslām üzre olmaları şarṭdur. Zīrā kāfire şefāᶜat yoḳdur. **Şefīᶜ**, ṣıfat-ı müşebbehe-i ᶜArabīdür; «şefāᶜat idici» dimekdür. Bunda şefāᶜati münkir olan Muᶜtezileye redd vardur. Zīrā ehl-i iᶜtizāl erbāb-ı kebā’ir ḥaḳḳında şefāᶜati nefy idüp: ṣaġā’ir maᶜfüvvdür; duḫūl-i nār kebā’ir ehli içündür dimişlerdür. Pes ḥażret-i Cābir rażıya’llāhu ᶜanhdan mervī olan يخرج قوم من النار بالشفاعة ḥadīs̱-i şerīfi Muᶜtezilīlerüñ ᶜaleyhlerine ḥuccetdür.

﴿ جای ایشان در جهان باشد رفیع ﴾ Anlaruñ mertebesi ᶜuḳbāda refīᶜ ola. **Cāy**, «mekān» maᶜnāsınadur. Lākin bunda derece murād olındıġı ẓāhirdür; mā-baᶜdine mużāfdur. **İşān**, żamīr-i cemᶜdür; ḫādimāna rāciᶜdür. **Refīᶜ**, «yüksek» dimekdür; murād «dereceleri ᶜalī olur» dimekdür. Nitekim **cihān** yirine baᶜżı nüsḫada cinān geldigi buña ḳarīnedür. Pes beşeriyyet ḥasebiyle, bir ḫādimden emr-i sübḥāna yāḫod ḫiẕmet-i merdāna muḫālefet ü ḳuṣūr ṣudūrı ḥāletinde ḥāl-i ḫādim ne gūne olur diyü su’āl-i muḳadder peydā olmaġın, Ḫudāya [S399a] iṭāᶜat ve ḫiẕmete her bār müdāvemet itdikce, zellāt u ḳuṣūrı maᶜfüvv ü maḳbūldür dimek üzre nāẓım cevāba mübāderet içün eyidür:

﴿ گرچه خادم عاصی و مفسد بود ﴾ Egerçi ḫādim ʿāṣī vü müfsid ola.

﴿ بهتر از صد ممسک عابد بود ﴾ Vāfir mümsik-i ḫiẕmet olan, ʿābidden yegrek ola. Murād; ḫādim ḫiẕmetde oldıḳca ber-vech-i muḥarrer ḳuṣūr ile ḫiẕmet-i merdānda bulınmayan yāḫod ʿışḳ-ı İlāhī ile mest olan merdānı münkir olan ʿābidlerden bihterdür ve ʿafva maẓhardur dimekdür. Mıṣrāʿ-ı evvelde حسنات الابرار سيئات المقربين mażmūnına īmā olmaḳ daḫı muḥtemeldür. Ve mıṣrāʿeynüñ āḫirlerinde olan **buved**, «est» maʿnāsına olmaḳ cā’izdür. Pes ḫādimānuñ ne vechile maẓhar-ı ʿatāyā-yı Sübḥān oldıḳların beyān tafṣīli żımnında nāẓım eyidür:

﴿ میدهد هر خادمی را مستعان ﴾ Her bir ḫādime ḥażret-i Müsteʿān virür.

﴿ اجر و مزد صائمان و قائمان ﴾ Ṣā’imler ve ḳā’imler s̱evābın virür. **Ecr**, fetḥ-i hemze ile ʿArabīdür; «s̱evāb» maʿnāsınadur. Ücretden me’ḫūẕdur. **Müzd**, ecrüñ ʿaṭf-ı tefsīridü. **Ḳā’imān u ṣā’imān**, cemʿlerdür; «gicelerde ḳā’imler ve gündüzlerde ṣā’imler» dimekdür.

[Ü386a] ﴿ بهر خدمت هرکه بر بندد و کمر ﴾ Her kim ki ḫiẕmet-i merdān içün kemer bağlar.

﴿ از درخت معرفت یابد ثمر ﴾ Maʿrifet şecerinden mīvedār olur. **Diraḫt-ı maʿrifet**den murād; būstān-ı maḥabbetu’llāhda nābit ü s̱ābit ve āb-ı şevḳ-ı İlāhī tāze vü ṭarī olan mürşid-i kāmilüñ ẕātıdur ki anlara ḫiẕmet ve kendüler ile ṣoḥbet iden mürīd-i pür-irādet, s̱emere-i maʿrifetden behre-yāb ve maẓhar-ı feyż-i bī-ḥisāb olur. **S̱emer**, ʿArabīdür; «mīve» maʿnāsınadur. Ve bunda ḫādimānuñ vāṣıl-ı mertebe-i ʿirfān ve mīve-çīn-i naḫl-i maḥabbet-i Raḥmān olmalarına işāret vardur. Ve Allāh erenlerine ḫiẕmet bi’l-vāsıṭa Ḫudāya ḫiẕmet ü maḥabbet idigine iştibāh yoḳdur. Ve bunlara Ḫudādan ʿaṭıyye çoḳdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ هرکه خادم شد جنانش میدهند ﴾ Her kim ki ḫādim oldı; Ḫudā aña cinān virür. **Cinān**, kesr-i cīm-i ʿArabī ile cemʿdür; müfredi «cennet»dür. Āḫirinde olan şīn żamīr-i ġā’ibdür; **ḫādim**e rāciʿdür. **Mī-dehend**üñ cemʿ geldigi taʿẓīm içündür; muʿṭī Vāḥid-i müteʿāldür. Fāʿili Ḫudāya rāciʿdür.

﴿ هم ثواب غازیانش میدهند ﴾ Hem aña [S399b] ġāzīler s̱evābın virür. Bunda ḫādimüñ, ṣāḥib-i riyāżat ü mücāhede ile ehl-i ṭāʿat oldıḳlarına ve bu mücāhededen ecr-i ġazā buldıḳlarına işāret vardur. (...[Ü386b]...)

Der-Beyān-ı Taʿẓīm-i Mihmān

﴿ ای برادر دار مهمانرا عزیز ﴾ İy ḳarındaş! [S400a] Miḥmānı ʿazīz ü muḥterem ṭut. Zīrā żuyufa ikrām sünen-i enbiyā’-i kirām ʿaleyhi’s-selāmdur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde اول من اضاف الضيف ابراهيم عليه السلام vārid olmışdur. Ve ṭarīḳ-ı pāk-i evliyā vü esḫıyādur.

﴿ تا بیابی رحمت رحمن تو نیز ﴾ Tā sen daḫı Raḥmānuñ raḥmetini bulasın. Yaʿnī; maẓhar-ı żıyāfet-i cinān ve nā’il-i liḳā-yı Raḥmān olasın dimekdür. Ḳaldı ki mihmān u mīzbān üzerlerine lāzım olur ādāblar vardur. Ol ādābuñ baʿżılarına bu bābda nāẓım işāret idecekdür. Pes ol ādābı ẕikr ü taḳdīm münāsib görilmişdür. *Ādāb-ı Lāzıme-i Mihmān*: Evvelen, nā-kes ḳapusına varmamaḳdur. Ve daḫı bir yire zūr ile müsāfir olmamaḳdur. Ve ṣāḥib-i ḫānenüñ getürdigine ḳāniʿ olmaḳdur. Ve baña fülān ṭaʿāmı getür

diyü ḥükm ü su'āl itmemekdür; meger ki ṣāḥib-i ḫāne ile miyānede teklīf merfūᶜ ve bu ḥareketden maḥẓūẓ olur ola. Nitekim İmām Şāfiᶜī ile Zaᶜferānī raḥimehümu'llāh beynlerinde vāḳıᶜ olmışidi. Menāḳıbı Muḫtaṣaru'l-İḥyāda mesṭūrdur. Ve daḫı ḫāneden ẓuhūr iden ḳuṣūra baḳmamaḳdur. Ve daḫı ṣāḥib-i ḫāneden izn olmadıḳca gitmemekdür. Ve ḥīn-i vidāᶜda ḫayr duᶜā itmekdür. Ammā *ādāb-ı mīzbān*: Evvelā müsāfirden ḳaçmamaḳdur. Ve daḫı müsāfire terḥīb ile istiḳbāl ü ikrām ve pākca mekānda ḳondurmaḳdur. Ve daḫı her bār besāmet-i vech göstermekdür. Ve mā-ḥażardan nüzli taᶜcīl itmekdür. Ve daḫı müddet-i müsāferetden ṣoñra tedārük-i ṭaᶜāmda tekellüfe düşmemekdür. Ve süfrede maᶜan oturup, mā'ide üzerinde ṣoḥbet (ü) mükāleme itmekdür. Zīrā süfre üzerinde sükūt, ᶜadet-i mecūsiyāndur. Ve daḫı müsāfir istīfā'-i ḥaẓẓ eylemedikce ṭaᶜāmı ḳaldurmamaḳdur. Ve daḫı getürdigüñ ṭaᶜām kifāyet miḳdārı olmaḳdur. Ve daḫı evvel ᶜıyāl u evlāduñ kifāyetlerin ṭaᶜāmdan ᶜazl baᶜdehū süfreye ṭaᶜām [Ü387a] getürmekdür. Ve daḫı ḥīn-i vidāᶜda mihmān ile bāb-ı ḫārice dek ḫurūc u teşyīᶜ eylemekdür.

﴾ مؤمنی کو داشت مهمانرا نکو ﴿ O bir mü'min ki mihmānı eyü ṭutdı. Yaᶜnī; ikrām eyledi.

﴾ حق کشاید باب رحمت را برو ﴿ Ḥaḳḳ celle ve ᶜalā anuñ üzerine raḥmet kapusını açar. **Bāb-ı raḥmet**, semādan yire rızḳ u niᶜmet inecek bir ḳapunuñ adıdur. Ve Beytü'l-ḥarāmda bir ḳapunuñ adıdur. Ve bāb-ı cennetüñ [S400b] adıdur. Ve maᶜnā-yı iżāfet ile muṭlaḳā «raḥmet ḳapusı» dimekdür. Bu maḳāmda maᶜnālar cümle mülāyimdür. Ṣāḥib-i ḫāneyi mü'min ile ḳaydledigi bu fā'idelere işāretdür. Ve müsāfir daḫı mümkin oldıḳca mü'mine mihmān ola dimege īmā vardur; eger mü'min ise ve illā her kime müsāfir olsa olur. Ve müsāfirde mü'min olmaġı beyāndan sükūtında nükte vardur ki; müsāfir her ne olur ise redd eyü degüldür. Mü'minüñ ṭaᶜāmı cümleye mebẕūl gerekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: اكرموا الضيف ولو كان كافرا vārid olmışdur.

﴾ هرکرا شد طبع از مهمان ملول ﴿ Her kimüñ ṭabᶜı ki mihmāndan melūl oldı. **Ṭabᶜ**, Fārisīde iki maᶜnāya gelür. Biri «mizāc»dur ki bunda murād budur. Ve biri «ḥıfẓı lāzım olan nesneye urdıḳları naḳş-ı mühr»dür. Ve baᶜżı nüsḫada «ṭabᶜaş» gelmişdür. Şīn-ı żamīr **her ki**ye rāciᶜ olur. Maᶜnā; «anuñ mizācı» dimekdür. **Melūl**, «bī-ḥużūr» dimekdür.

﴾ ازوی آزارد خدا و هم رسول ﴿ Ol kimseden Ḫudā vü Rasūl rāżī olmaz. Zīrā mihmāna «Tañrı müsāfiri» didikleri maᶜlūmdur. İmdi Ḫudānuñ żayfından melūl olandan Ḫudā vü Rasūl rāżī olmadıġı bī-reybdür. Ve melālet ṣāḥibine mihmān gelmez ve gelse daḫı almaz. Pes anuñ müsāfir almaması ve mihmānuñ gelmemesi, ol kimsenüñ sū'-i ḥāline dālldür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: بئس القوم لا ينزلون الضيف vārid olmışdur. Ve mihmāndan melālet ḥāṣıl iden ġayr-ı ᶜāḳıldur. Zirā: الضيف يأتی برزقه و يرتحل بذنوب القوم ḥadīs̱-i şerīfi bunda kāfīdür. Ve bu maᶜnāda dimişlerdür:

يا تارک البيت من الضيف
و يا هاربا منه من الخوف
ضيفک قد جاءک بزاده
فارجع و کن ضيفا علی الضيف

﴿ بنده‌ٔ کو خدمت مهمان کند ﴾ Bir ḳul ki o ḳonuġa ḫiẕmet ider. Bunda nāẓımuñ bende lafẓını īrādında olan nükte ẓāhirdür. Murād; mihmāna ḳul gibi ḫiẕmet ü riʿāyet ider dimekdür.

﴿ خویش را شایسته‌ٔ رحمان کند ﴾ Kendüsini Raḥmāna lā'iḳ ider. Yaʿnī; raḥmet-i Raḥmāna lā'iḳ ider dimekdür. **Şāyeste**, [Ü387b] «lā'iḳ» maʿnāsınadur; mā-baʿdinde **Raḥmān** lafẓına iżāfet içün āḫirine hemze getürilmişdür.

[S401a] ﴿ هرکه مهمانرا بروی تازه دید ﴾ Her kim ki ḳonaġı tāze yüz ile gördi. Yaʿnī; besāmet-i vech ile beşāşet ü ḥaẓẓ gösterdi.

﴿ از خدا الطاف بی اندازه دید ﴾ Ḫudādan bī-ḳıyās luṭflar gördi.

﴿ از تکلف دور باش ای میزبان ﴾ İy ṣāḥib-i ḫāne! Tekellüfden dūr ol. Yaʿnī; müsāfire iḳtidāruña göre ikrām eyle; zaḥmete düşme dimekdür. **Tekellüf**, «zaḥmetlü işe düşmek»dür. **Mīzbān**, «ḳonuḳ alan kimesne»dür; mīz ile bāndan mürekkebdür; «ḳonuġı görüp gözedici» dimekdür.

﴿ تا کرانی نبودت از میهمان ﴾ Tā ki ḳonuḳdan saña s̱ıḳlet gelmeye. **Girānī**, yā'-i maṣdariyye ile «aġırlıḳ» maʿnāsınadur. Bunda żarūret-i vezn içün mihmān lafẓınuñ evvelinde olan mīmi işbāʿ lāzımdur.

﴿ هست مهمان از عطاهای کریم ﴾ Ḳonuḳ kerīm olan Mevlānuñ ʿaṭālarındandur. Nitekim müsāfir Tañrı müsāfiridür dirler. Bunda **hest**, «est» maʿnāsınadur.

﴿ هرکه زو پنهان شود باشد لئیم ﴾ Her kim ki ḳonuḳdan pinhān olur alçaḳ ola. Pes böyle alçaḳ kimesneye lecc ile ḳonuḳ olmamaġı īmā içün nāẓım bu beytüñ ẕeylinde eyidür:

﴿ خیره بر خوان کسی مهمان مشو ﴾ Lecūc oldıġuñ ḥālde bir kimesnenüñ süfresi üzre mihmān olma. ʿUmūmiyyet-i ḫiṭāb içün muḫāṭabı ḥaẕf itmişdür. Münādī-i maḥẕūf ḳā'idesince «iy kes» dimekdür. **Ḫıyre**, «lecūc ve herze-gū ve şūḫ-dīde ve ṭonuḳ ve ḳamaşıḳ» maʿnālarınadur. **Ḫᵛān**, «süfre» maʿnāsına ve «her nesne ki içinde ṭaʿām ārāste iderler» ıṭlāḳ olınur.

﴿ چون رسد مهمان ازو پنهان مشو ﴾ Çünki ḳonuḳ ulaşur andan pinhān olma. Yaʿnī; müsāfir geldikde andan gizlenüp müteġayyir olma ve lecc idecek rütbeye varma dimekdür.

﴿ هرکه مهمانت شود از خاص و عام ﴾ Ḫāṣṣ u ʿāmmdan her kim ki saña ḳonuḳ olur. Bunda müsāfirüñ büyügi ile küçügi ikrāma sezādur dimege īmā vardur. Nitekim eyidür:

﴿ پیش او می باید آوردن طعام ﴾ Anuñ öñine ṭaʿām getürmek gerek. Der-ʿaḳab müsāfire getürilecek ṭaʿāma ʿucāle dirler. Pes ʿucāleyi taʿcīl gerekdür. Ve ḳable'l-ityān müsāfirden isti'ẕān ḫoşdur dimişlerdür. Ve mā'ide gelinceye dek ḳonuḳ ṣabr idüp mā'idenün gelecek yolına [S401b] gāh u bī-gāh boyun uzatmamaḳ gerekdür. İmdi:

﴿ زانکه داری اندک و بیش ای پسر ﴾ İy oġul! Andan ki az ve çoḳ ṭutar. [Ü388a] Yaʿnī; ḳalīl ü kes̱īr iḳtidāruñda olan nesneden.

﴿ برد باید پیش درویش ای پسر ﴾ İy oġul! Dervīşüñ ḥużūrına iletmek gerek. **Bürd**, żamm-ı muvaḥḥide ile «bürden» yirindedür; «iletmek» maʿnāsınadur. Bunda شرط الالفة طرح الکلفة mażmūnına īmā vardur. Ve dervīşüñ öñine iletmek gerek taʿbīrinde; dervīş ḳapuña tereddüd eylemez ise de yanına ṭaʿām iletmek gerek dimege īhām-ı laṭīf vardur.

﴿ نان بده با جايعان بهر خداى ﴾ Açlara Allāh içün etmek vir. Yaʿnī; ḥasbeten lillāh fuḳarāya iṭʿām eyle dimekdür. Bundan murād; efḍal-i ṣadaḳayı işle dimek ẓāhirdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: افضل الصدقة ان تشبع كبدا جايعا vārid olmışdur. Zīrā "ādem yidürdigini ṭoyurmalu" didikleri meşhūrdur. Ve ḥażret-i ʿAlī rażıya'llāhu ʿanhuñ: لان اجمع اخوانى على صاع من طعام احب التى من ان اعتق رقبة kelām-ı münīfi üzre iṭʿām-ı fuḳarāda ecr mevfūrdur. Anuñçün nāẓım eyidür:

﴿ تا دهندت در بهشت عدن جاى ﴾ Tā ki saña cennet-i ʿAdnde mekān vire. Viren Ḫudādur. **Dehend** kelimesinüñ cenmʿ geldigi taʿẓīm içündür. **ʿAdn**, «bir cennetüñ ismidür» ve «tavaṭṭun u iḳāmet» maʿnāsına gelür. Bunda maʿneynüñ mülāyemeti ẓāhirdür ki maʿnā-yı evvele göre ʿAdn lafẓı behiştüñ ṣıfatıdur. Ve maʿnā-yı s̱ānīye göre cāy-ı ʿAdn dimek üzre cāy lafẓınuñ tetimmesindendür. Maʿnāsı; «cāy-ı iḳāmet» dimekdür. Ve ʿinde'l-müfessirīn ʿAdn fetḥ-i ʿayn ve sükūn-ı dāl ile cennetüñ ortası ve cümle cinānuñ efḍal ü aʿlāsıdur. Kendüye ʿAdn tesmiyesi ru'yetu'llāh içün mevżiʿ-i ḳarār oldığındandur. Nitekim maḳarr-ı cevāhire «maʿden» dinmişdür. Bunuñ beyānı şöyledür ki; aʿlā-yı cinān olan cennet-i ʿAdn, bir medīnede olan dār-ı mālik menzilesindedür. Ḳaçan Ḫudā-yı müteʿāl mü'minlere tecellī-i cemāl murād eylese cümle ehl-i cinānı münādī ile cennet-i ʿAdne daʿvet ider. Herkes daʿvet-i Mevlāya icābet ile ʿAdne dāḫil ve herbiri merātibine göre menāzile vāsıl oldıḳda, Ḫudā-yı lā-mekān anları cemāliyle [S402a] şādān ider. (...[Ü388b]...) Pes nāẓımuñ bu beytde cennet-i ʿAdni ityānı; cāyiʿleri iṭʿām iden, seyr-i dīdār-ı Rabbü'l-enām ile maẓhar-ı inʿām u ikrām olur dimegi işʿār içündür. Pes ḥasbeten lillāh iṭʿām-ı cāyiʿān ẕeylinde ilbās-ı ʿāriyān beyānına şurūʿ ile nāẓım eyidür:

﴿ هركه ثوبى بر تن عارى بود ﴾ Her kim ki çıplaḳuñ teni üzre bir geyecek virür. Yaʿnī; bir ʿuryānı kisvelendürür. **S̱evb**, «ḳaftān ve bīz yollu nesne»ye dirler. Fārisīde s̱ā'-i müs̱elles̱e bulınmadığından mes̱elā; s̱evb ve s̱erā ve S̱üreyyā ve s̱āḳıb ve s̱evābit ve s̱emer ve s̱elās̱e-i ġaṣṣāle ve ems̱āli kelimeleri ʿArabīden aḫẕ idüp kendi luġatleri gibi istiʿmāl iderler.

﴿ در دو عالم ايزدش يارى دهد ﴾ İki ʿālemde Ḥaḳḳ aña yardım ider. İʿānetüñ envāʿı çoḳdur. Ez-cümle dünya vü ʿuḳbāda meʿāyib ü ḳabāyıḥuñ setr ider. [S402b] **Dü-ʿālem**den murād dünyā vü āḫiretdür. **Īzid**, ism-i Ḫudādur; āḫirindeki şīn żamīr-i ġā'ibdür; «her ki»ye rāciʿdür. **Yārī**, «iʿānet» maʿnāsınadur. Baʿżı nüsḫada bu beytüñ mevḳıʿıne bu vāḳıʿdur:

﴿ بر تن عريان كه بخشد جامهٔ ﴾ Kim ki bir ʿuryānuñ cesedine bir cāme iʿṭā vü iḥsān ider.

﴿ حق دهد او را ز رحمت نامهٔ ﴾ Ḥaḳḳ teʿalā aña raḥmetinden bir nāme virür. Nāme-i raḥmet, dūzaḫdan berā'et nāmesidür. Nitekim şāʿirüñ:

همه ديانت و دين جوى و نيک رايى كن

كه سوى خلد برين باشدت كذر نامه

beytiyle müsteşheddür. Güẕer-nāme; seyyāḥ ve ebnā'-i sebīl maḳūlelerine bācdārān ve ġayrıdan taʿarruż olınmamaḳ içün ḥukkām-ı devlet ṭarafından virilen iẕn-nāmedür ki aña muʿāf-nāme dirler. Ve Fārisīde aña ḫaṭṭ-ı cevāz ve berāt-ı müsellemī daḫı dirler.

﴿ کر بر آری حاجت محتاج را ﴾ Eger bir muḥtācuñ ḥācetin ḥāṣıl idesiñ. **Ber-ārī**, yā'-i ḫiṭāb ile ḥuṣūle getüresin dimekdür.

﴿ بر سر از اقبال یابی تاج را ﴾ İḳbāl ü saᶜādetden başuñ üzre tāc bulursın. Yaᶜnī; maẓhar-ı ᶜavn ü ᶜināyet-i lā-yezāl olursın dimekdür. [Ü389a] Nitekim ḥadīs̱i şerīfde: من کان فی حاجة اخیه کان الله فی حاجته vārid ve daḫı من کان فی عون اخیه کان الله فیعونه ṣādır olmışdur.

﴿ هرکرا باشد بدولت بختیار ﴾ Her kim ki devlet ile baḫtiyār ola. Yāḫod; her kime ki devlet ile baḫt yār ola dimekdür. Ammā bu maᶜnāca baḫt ile yār lafẓları munfaṣıl yazılmalıdur.

﴿ خیر ورزد در نهان و آشکار ﴾ Gizlüde ve āşkarda ḫayra saᶜy eyledi. Yaᶜnī; sırran ve ᶜalāniyyen eyülük ve kereme sāᶜī oldı dimekdür. Pes sāᶜī bi'l-ḫayr olanuñ saᶜādet-mend olmasında من ینفع الناس خیر الناس ḥādīs̱-i şerīfi kāfīdür.

﴿ ای پسر هر کز مخور نان بخیل ﴾ İy oġul! hergiz baḫīlüñ nānını yime.

﴿ کم نشین در عمر بر خوان بخیل ﴾ ᶜÖmrde baḫīlüñ süfresi üzerine oturma. Murād; müddet-i ᶜömrde baḫīlüñ süfresine varma dimekdür. Zīrā bunda **kem-nişīn**, «hīç oturma» dimek maᶜnāsınadur. Nāẓımuñ ᶜömr ẕikrinde, baḫīlüñ süfresine oturmaḳ ancaḳ bir vāḳıᶜ olur; anda daḫı süfresine varma dimege īhām-ı laṭīf vardur. Zīrā:

﴿ نان ممسک جمله رنجست و عنا ﴾ Baḫīlüñ nānı cümle renc ü ᶜanādur. **Mümsik**, [S403a] żamm-ı mīm ile «baḫīl» maᶜnāsınadur. Ve sümsik vezninde oldıġından ẓurefā-yı ᶜAcem نان ممسک لائق سمسک dimişlerdür. Sümsik; mechūlü'n-neseb olan alçaḳ kimesneye dirler. Ḥattā baḫīlüñ daᶜvetine «teklīf-i Semerḳandī» dirler. Teklīf-i Semerḳandī; Fārisīde göñülsüz teklīf ü maḥabbete ve ḳapu başırıġına ve bu iᶜtibār ile ᶜavretinüñ maġlūbı olana dirler. Baḫīlde bunlaruñ bulındıġı ẓāhirdür. **Renc**, bunda «maraż» maᶜnāsınadur. **U(ve) ᶜanā** renc üzerine maᶜṭūfdur; «zaḥmet ü meşeḳḳat maᶜnāsınadur. Pes bunda طعام البخیل داء mażmūn-ı şerīfine telmīḥ vardur. Buña göre nāẓımuñ ṭaᶜām diyecek yirde **nān** ile taᶜbīrinde; mümsik yidürmek lāzım gelse ancaḳ nān-ı ḫuşke ḳıyar. Yoḳsa tedārük-i ṭaᶜām ile iṭᶜām anuñ işi degüldür dimege īhām-ı laṭīf vardur. İmdi yimek lāzım geldikde ṭaᶜām-ı saḫīden ġāfil olma. Zīrā:

﴿ میشود نان سخی جمله دوا ﴾ Saḫīnüñ ṭaᶜāmı cümle devādur. Nitekim ḫaber-i şeref-es̱erde طعام السخی دواء gelmişdür. Bunda **nān**, ṭaᶜām maᶜnāsına oldıġı nümāyāndur. Pes nāẓım, saḫīnüñ ṭaᶜāmı şifā imiş diyü bilā daᶜvet gitme dimegi beyān içün eyidür:

﴿ تا نخوانندت بخوان کس مرو ﴾ Mā-dām ki seni daᶜvet itmeyeler; kimsenüñ süfresine gitme. Maᶜlūm ola ki daᶜvetüñ ve daᶜvete icābetüñ ādāb u şerā'iṭı vardur. Pes ṣāḥib-i daᶜvet üzerine lāzım olan ādāb; evvelen elden geldikce ḥasbeten lillāh etḳıyāyı daᶜvet eylemekdür. S̱āniyen ᶜumūm daᶜvetinde fuḳarāyı ḳaṣd eylemekdür. S̱ālis̱en, daᶜvet-i aḥbābda [Ü389b] aḳribāsını ihmāl itmemekdür. Rābiᶜan herkesüñ merātibine riᶜāyet itmekdür. Ḫāmisen, daᶜvetden mübāhāt ḳaṣd itmemekdür. Sādisen, yārāndan ve iḫvan içinden ism-i nebiyy-i ekrem müsemmā bir kimesnenüñ bulınmasına saᶜy itmekdür; tā ki o ṭaᶜāmda berekāt bulına. Nitekim: من برکة الطعام ان یکون علیه رجل اسم نبی ḥadīs̱-i şerīfi buñā şāhiddür.

Sābiᶜan, meclisde müte'ezzī olacağın bildigi kimseyi daᶜvet itmemekdür. S̱āminen, tedārük eyledigi ṭaᶜāmı ḥalāl māldan itmekdür. Ammā icābetüñ ādābı; evvelen, icābetüñ vācib ü cā'iz olanuñ bilmekdür. Dāᶜī-i müslimüñ ᶜurs daᶜvetine icābet vācibdür. [S403b] ᶜUrsuñ ġayrında icābet cā'izdür. S̱āniyen, icābeti aġniyā daᶜvetine taḫṣīṣ eylemeyüp fuḳarā ile aġniyāyı bir görmekdür. S̱ālis̱en, taṭavvuᶜan ṣavmı imtināᶜa ᶜillet eylememekdür. Rābiᶜan, ol meclisde münkir bulınmamaḳ ve ṣāḥib-i daᶜvet ẓālim veyā fāsıḳ veyā nā-kes ü baḫīl veyā daᶜvetiyle iftiḫār idici olmamaḳdur. Ḫāmisen, bir kimseyi daḫı bilā-iẕn: "Gel! Fülān yire gedelüm" diyü daᶜvet ile fużūlī ḥareket itmemekdür. Sādisen, vardıġı yirde ṣadr daᶜvāsına düşmeyüp ṣaḥib-i ḫānenüñ taᶜyīn eyledigi mekānı iḫtiyār itmekdür. Sābiᶜan, icābet ile iḥyā'-i sünnet ve celb-i ḫāṭır-ı ṣāḥib-i daᶜveti niyyet eylemekdür. S̱āminen, daᶜvetde olan ṭaᶜāmuñ ḥarām idigin bildikde icābetden mübāᶜadet ü mücānebet itmekdür. Nitekim nāẓım şarṭ-ı s̱āmini beyanda eyidür:

﴿ وز پى مردار چون كر كس مرو ﴾ Ve murdārdan ötüri kerkes gibi gitme. **Ve'z-pey-i murdār**, «murdārdan ötüri» dimekdür. Murdār, «cīfe» maᶜnāsınadur. Bunda murād; luḳme-i ḥarāmdur. **Çun kerkes**, «aḳbaba didikleri ḳuş gibi» dimekdür. Meẕkūr ḳuş çaylaḳ gibi murdār-ḫᵛār oldıġı içün bunda müşebbehün bih vāḳıᶜ olmışdur. **Me-rev**, nehy-i ḥāżırdur; «gitme» dimekdür. Ve bunda; daᶜvetsiz gitme ki bilā-iẕn bir kimsenüñ ṭaᶜāmını yimeyesin; zīrā bilā-iẕn ekl-i ṭaᶜāmü'l-ġayr ḥarāmdur dimek mümkindür.

﴿ چشم نيكى از خسيس و دون مدار ﴾ Ḫaṣīs ü alçaḳdan eyülük ümīdin ṭutma. Yaᶜnī; ādemlik umudında olma dimekdür. **Çeşm**, bunda «ümīd» maᶜnāsınadur. **Ḫasīs**, «menfaᶜatsiz olan alçaḳ nesne»ye dirler. Muḳābili nāfiᶜ ü nefīsdür. **U(ve) dūn**, ḫasīs üzre maᶜṭūfdur; «alçaḳ» maᶜnāsınadur. **Me-dār**, «ṭutma».

﴿ سقف ويرانرا تو بر استون مدار ﴾ Vīran olmış ṭamı sen direk üzre ṭutma. Yaᶜnī; bu muḥāl oldıġı gibi ḫasīs ü dūndan eyülük ümīdi muḥāldür; eyülük ümīd itme dimekdür. **Saḳf**, ᶜArabīde ve Fārisīde «ṭam örtüsi» maᶜnāsınadur. **Üstūn**, «direk» maᶜnāsınadur.

﴿ كر كنى خيرى تو ان از خود مبين ﴾ Eger sen bir ḫayr ider iseñ ol ḫayrı kendüñden görme. Yaᶜnī; ᶜaṭāyā-yı Ḥaḳḳ ve tevfīḳ-ı Feyyāż-ı muṭlaḳdan bil dimekdür. Pes bunda; ḫasīs ü dūn ṣıfatıyle muttaṣıf olmayup, eyülükden girü ḳalma [Ü390a] dimege işāret ve ol eyüligi Ḫudādan bil dimege naṣīḥat vardur.

﴿ هركه بينى نيک بين و بد مبين ﴾ [S404a] Her ne görür iseñ eyü gör; kötü görme. Yaᶜnī; her ᶜamelüñi eyü eyle; kötü eyleme dimekdür. Bunda **ki** lafẓı «çi» maᶜnāsınadur. Nitekim baᶜżı nüsḫada ki yirine çi gelmişdür. Yāḫod; her gördigüñe ḥüsn-i ẓann eyle; kötü ẓann itme dimege daḫı īhām vardur.

Der-ᶜAlāmethā-yı Gūl u Eblehān u Aḥmaḳān

﴿ سه علامت دانكه در احمق بود ﴾ Aḥmaḳda üç ᶜalāmet ola. **Aḥmaḳ**, «ḳalīlü'l-ᶜaḳl» maᶜnāsınadur. Nitekim ṣāḥib-i Muḥāżarāt eyidür: Liḥyenüñ maḫracı dimāġdandur. Pes lıḥyesi ifrāṭ-ı ṭūl ile dirāz olanuñ dimāġı az olur ve dimāġı az olanuñ ᶜaḳlı az olur ve ᶜaḳlı az olan aḥmaḳdur dimişlerdür.

Lākin nāẓımuñ kelāmında aḥmaḳ muṭlaḳā «cāhil ve Ḫudādan ġāfil» maᶜnāsınadur; gerek ḳaba ṣaḳal olsun ve gerek kūsec-i bī-miṡāl olsun ḥumḳına ᶜalāmet-i ṡelāṡe delālet ider. Naẓar ᶜalāmetedür; ṣūrete degüldür.

﴾ اولا غافل زياد حق بود ﴿ Evvelā Ḫudāyı añmaḳdan ġāfil ola. Yaᶜnī; Ḫudāyı ve ẕikr-i Mevlāyı unutmaḳ üzre ola dimekdür. Böyle olmaḳ ᶜalāmet-i ḥamāḳatdür. Ve daḫı:

﴾ كفتن بسيار عادت باشدش ﴿ Çoḳ söylemek aña ᶜādet ola. Ve daḫı:

﴾ كاهلى اندر عبادت باشدش ﴿ Aña ibādetde kāhilluḳ ola. İmdi:

﴾ اى پسر چون احمق و جاهل مباش ﴿ İy oġul! Aḥmaḳ u cāhil gibi olma.

﴾ يكدمى از ياد حق غافل مباش ﴿ Bir dem ẕikru'llāhdan ġāfil olma. Bundan murād; dā'imā Ḫudāyı añ dimekdür. Nitekim ḥadīṡ-i şerīfde vārid oldıġı üzre Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve selleme efḍal-i aᶜmālden su'āl eylediklerinde, cevāb-ı müsteṭābında: ان تموت و لسانک رب بذکرالله buyurmışdur. İmdi:

﴾ هركه او از ياد حق غافل بود ﴿ Her kim ki Ḥaḳḳı ẕikrden ġāfil ola.

﴾ از حماقت در ره باطل بود ﴿ Ḥamāḳatden nāşī bāṭıl yolda ola. Ġafletüñ ḥamāḳat ve ḥamāḳatüñ beṭāletden ᶜibāret oldıġı maᶜlūmdur. Nitekim ḫaberde gelmişdür ki ḥażret-i Kelīm ᶜaleyhi's-selām: "Yā Rabb! Sevdigüñ ḳul kimdür?" diyü Ḫudādan istiᶜlām eyledikde Haḳḳ celle ve ᶜalā buyurmış ki: "Ḳaçan bir ādeme maḥabbetümi ilḳā eylesem anda iki nişān ḫalḳ iderem ki melekūt u semāvātda yād ola. Ve daḫı anı suḫṭumdan ḥıfẓ iderem ki ᶜaẕābdan āzād ola. Ammā ḳaçan bir ḳuluma suḫṭı ilḳā eylesem [S404b] anda daḫı iki nişān ḫalḳ iderem. Şöyle ki; evvelā beni ẕikr eylemegi aña unutdururam. Ve daḫı kendüyi nefsi ile kendü beyninde ḳılaram ki meḥārime vara. Bāṭıla düşüp suḫt u ᶜaẕāba maẓhar ola." intihā. Neᶜūẕü bi'llāhi teᶜālā. İmdi:

﴾ هيچ از فرمان حق كردن متاب ﴿ Ḥaḳḳuñ buyrıġından hīç yüzini çevürme. Yaᶜnī; evāmiru'llāha imtiṡāl [Ü390b] ve nevāhīden ictināb eylemekden aṣlā iᶜrāż eyleme dimekdür. **Fermān**, bunda «buyruḳ» maᶜnāsınadur. Ve gāhī aḥkām-ı pādşāhī maᶜnāsına olur ki ana menşūr dirler. **Gerden**, kāf-ı ᶜAcemīnüñ fetḥıyle «boyun» maᶜnāsınadur. **Me-tāb**, nehy-i ḥāżırdur; «bükme» dimekdür.

﴾ بهر وام ازاده را دامن متاب ﴿ Borç içün āzāde olan kimsenüñ dāmānını bükme. Yaᶜnī; ne vechile olur ise ṡıḳlet virme dimekdür. Zīrā āzādegānuñ yedinde māl bī-ḳarār olmaġın her bār yanlarında bir nesne bulınmaz. Pes anlara ṡıḳletden iᶜṭā'-i mühlet ve yāḫod ḥüsn-i rıżā birle ibrā'-i ẕimmet ve bu bahā ile iştirā'-i cennet ḫoşdur. Nitekim Ebū Hüreyre rivāyetiyle ḥadīṡ-i şerīfde gelmişdür ki: من انظر معسرا او وضع له اظله الله تحت ظل عرشه يوم لا ظل الا ظله Yaᶜnī; her kim bir faḳīr-i medyūna mühlet virse yāḫod deyninden tenzīl eylese Ḫudā-yı müteᶜāl ol kimseyi يوم لا ظل الا ظله da taht-ı ᶜarşda sāye-nişīn-i cennet ve ḳarīn-i kerāmet ü ḥimāyet eyleye dimekdür dimişlerdür. Keẕā fī-Mebārıḳ. Ve ḥadīṡ-i şerīf-i dīgerde غريمک اسيرک فاحسن vārid olmışdur, keẕā-fī-Tefsīri'l-Ḳāḍī. **Āzāde**, taᶜlīḳāt-ı dünyeviyye ve żarūrāt-ı beşeriyyeden ḳurtılmış kāmil ü bī-ᶜayb maᶜnāsınadur ki anlar ḥavādiṡāt-ı ᶜ ālemden maṣūnlardur. Nitekim:

از حوادث دل آزاده چه پروا دارد

چهرهٔ سرو ز بیداد خزان زرد نشد

mażmūnı bu maᶜnāya dālldür. *Mıṣraᶜ*:

Ber-murād olmazsañ olma tek hemān āzāde ol

didikleri buña binā’endür. Lākin bu maḳāmda faḳīr-i tehī-dest maᶜnāsı rūşendür, *beyt*:

بسرو کفت یکی میوهٔ نمی آری

جواب داد که آزادکان تهی دستند

bu beyāna kāfīdür. Pes serve āzāde tesmiyesinüñ vechi bundan ẓāhirdür. Lākin baᶜżılar buyurmışlardur ki: Bir gün bir kimse bir şecer-i servi ḳaṭᶜa mübāşeretde iken Mecnūn ibni ᶜĀmir aña baḳup: [S405a] “Bu diraḫt-ı serv maᶜşūḳam Leylānuñ ḳadd-i bālāsına müşābih iken anı ḳaṭᶜ itdürmek revā degüldür” diyü ḳable’l-ḳaṭᶜ ol diraḫt-ı servi ol kimseden iştirā ve ḳaṭᶜdan āzād eyledigi içün her bir serve āzāde tesmiye olmışdur, keẕā-fī-Ferheng.

﴾ باطلانرا ای پسر کردن منه ﴿ İy oġul! Bāṭıllara boyun ḳoyma. Yaᶜnī; Ḥaḳḳa muḫālif olanlara boyun egme. Zīrā لا طاعة للمخلوق فی معصیة الخالق mażmūnınca anlara iṭāᶜat u meyl cā’iz degüldür. Baᶜżı nüsḫada «bāṭılī-rā» vāḳıᶜdur; maᶜnāsı «bir bāṭıla» dimekdür. Bātıl, Ḥaḳḳuñ ḫılāfı üzre olandur.

﴾ نقد مردم را بهر کودن منه ﴿ Merdān-ı İlāhī naḳdini her aḥmaḳa ḳoyma. Yaᶜnī; esrār-ı evliyā vü dürr-i meᶜārif-i bī-hem-tāyı her nādāna revā görme ve bu bābı anlara açma dimekdür. **Kūden**, aṣlında «pālān bār-gīri»ne dirler. Bu iᶜtibār ile aḥmaḳa kūden dimişlerdür. Pes aḥmaḳ, ḫar-miẟāldür. Ḫara cev gerekdür; yoḳsa cevāhir gerekmez dimekdür.

﴾ در قضای آسمانی دم مزن ﴿ Ḳażā-yı āsmānīde dem [Ü391a] urma. **Ḳażā-yı āsmānī**, ḳalem-i ḳażā ile nigāşte-i levḥ-i maḥfūẓ ve ānan-fe-ānan semādan nāzil ü melḥūẓ olan aḥkām-ı İlāhīdür. Pes bundan baḥẟ cā’iz degüldür. Nitekim ḫaberde لا تکلموا فی القدر فانه سر الله vārid olmışdur. İmdi her aḥkām, müẟbet-i ezelī-i Ḥaḳḳ üzre iken te’ẟīrāt u aḥkāmı feleke nisbet ḫaṭādur. Nitekim Ḫᵛāce Ḥāfıẓuñ *beyt*:

راز درون پرده چه داند فلک خموش

ای مدعی نزاع تو با پرده‌دار چیست

bu beyānı müşᶜirdür. Rāz-ı derūn-ı perdeden murād ḳażā-yı İlāhīdür; ve perdedārdan murād felekdür ki ḥavādiẟüñ ekẟeri anuñ gerdişi ile ẓuhūr bulur. Lākin fāᶜil-i muḫtār olan Perverdgārdan emrsiz olmaz ve ḳażādan dem uran felāḥ bulmaz. Anuñçün bu muᶜammāyı ne keşf itmiş ve ne keşf ider vardur dimişlerdür.

﴾ هر کسی را بیش بین و کم مزن ﴿ Herkesi ziyāde gör; eksik görme. Yaᶜnī; herkesi ᶜazīz gör; ḫor u ḥaḳīr görme dimekdür. Nitekim dimişlerdür, *beyt*:

هرانکس که نزدیک ظنت بدوست

چه دانیکه صحب ولایت هم اوست

Pes āḫarı istiḥḳār, kibr ü ᶜucbdan nāşīdür. ᶜĀḳıl olan müteḥāşī gerekdür.

﴿ دست خود را سوی نا محرم مدار ﴾ [S405b] Kendi elüñi nā-maḥrem ṭarafına ṭutma. Yaᶜnī; nā-maḥreme el uzatma. Ḳande ḳaldı ki muᶜāmele-i nā-şerᶜiyye eyleyesin dimekdür. Nitekim و لا تقربوا الزنا āyet-i şerīfinüñ tefsīrinde: اى بالعزم والاتيان بالمقدمات فضلا ان تباشروه buyurmışlardur. Ve nāẓımuñ ẕikrinde aᶜżā içün daḫı zinā vardur dimege īmā vardur. Nitekim mü'minīn ü mü'mināt ber-mūcib-i āyāt ġażż-ı ebṣār ve ḥıfẓ-ı fürūc ile me'mūr olmışlardur.

﴿ جانب مال يتيمان هم ميار ﴾ Yetīmlerüñ mālı ṭarafına daḫı getürme. Yaᶜnī; māl-ı yetīme yaḳīn olma. Ḳande ḳaldı ki emvāl-i eytāmı taṣarruf idesüñ dimekdür. Nitekim و لا تقربوا مال اليتيم āyet-i şerīfi bu vechile müfesserdür. İmdi yetīme riᶜāyet ve emvālini ṣıyānet lāzımdur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde يا انس كن رحيم لليتيم كالرب vārid olmışdur. **Me-yār**, nehy-i ḥāżırdur; «getürme» dimekdür.

﴿ تا توانى راز با همدم مكو ﴾ Tā ki ḳādirsin sırruñı işüñe söyleme. Zīrā كل سر جاوز الاثنين شاع dur.

﴿ كر تو باشى نيز با خود هم مكو ﴾ Eger sen daḫı olasın hem kendüñe daḫı söyleme. Yaᶜñī; tenhāda kendi kendüñe daḫı söylenme. Zīrā dīvārlaruñ ḳulaġı vardur didikleri meşhūrdur. Murād maᶜlūmdur. Nitekim İbnü Yemīn buyurmışdur:

دى شب [Ü391b] سخنى بكفتم از روى نهفت
بيرون رفتم همه آنرا ميكفت
من بودم و دل بود كسى غير نبود
با دل سخن خويش نمى بايد كفت

﴿ تا شوى ازاد و مقبل اى عزيز ﴾ Tā ki āzād u maḳbūl olasın iy ᶜazīz! **Āzād**, bunda «kāmil ü bī-ᶜayb» maᶜnāsınadur.

﴿ بى طمع مى باش اكر دارى تميز ﴾ Eger idrāk ü temīz ṭutar iseñ bī-ṭamaᶜ ol. Yaᶜnī; ṭamaᶜkār olma. (...[S406a]...)

Der-Ṣıfat-ı Fāsıḳ

﴿ هست فاسق را سه خصلت در نهاد ﴾ Fāsıḳuñ tabᶜında üç ḫaṣlet vardur.

﴿ باشد اول در دلش حب فساد ﴾ Evvel bu ki anuñ göñlinde maḥabbet-i fesād ola. Pes fesāduñ meẕmūmiyyeti, meẕemmet-i müfsidīnde nāzil olan āyāt-ı şerīfeden maᶜlūmdur. Ḳaldı ki ḳalbde olan fesād كل اناء يترشح بما فيه müfādınca ḥarekāt u sekenātından nümāyāndur.

﴿ حرفتش آزردن خلق خداست ﴾ Anuñ ṣanᶜat u ᶜādeti ᶜibādu'llāhı incitmek ola. Ḫaṣlet-i s̱āniyye budur. Ammā ḫaṣlet-i s̱ālis̱e:

﴿ دور دارد خويش را از راه راست ﴾ Kendüsini ṭarīḳ-ı müstaḳīmden ıraḳ ṭutar. Yaᶜnī; ṭarīḳ-ı şerᶜ-i Muḥammedīden mübāᶜadet ve güm-rāhlıḳ ider dimekdür. Pes bunda fāsıḳ içün ḫaṭar-ı ᶜazīm vardur.

Der-Ṣıfat-ı Şaḳī

﴿ سه علامت ظاهر آيد در شقى ﴾ Şaḳīde üç ʿalāmet ẓāhir geldi. [Ü392a] **Şaḳī**, «bed-baḫt ve yaramaz» maʿnāsına. Ol ʿalāmetlerüñ biri daḫı budur ki:

﴿ ميخورد دائم حرام از احمقى ﴾ Aḥmaḳlıġından nāşī dā'imā ḥarām yir. Ekl-i ḥarāmı ḥamāḳate nisbetde; ʿāḳıl ḥarāmı aḥyānen yimez, ḳande ḳaldı ki ʿale'd-devām ekl-i ḥarām eyleye? dimege īmā vardur. Ve ʿalāmet-i bāḳıyye bunlardur ki ẕikr olınur:

﴿ بى طهارت باشد و بى‌كاه خيز ﴾ Ṭahāretsiz ola ve vaḳtsiz ḳalḳıcı ola. **Bī-ṭahāret**, «ṭahāretsiz» dimekdür. Ṭahāret, necāset-i ḥaḳīḳī ve ḥükmīden pāklükdür. Pes kendüde bu vechile ṭahāret bulınmayanda ṭāʿatüñ ʿademi āşkārdur. Zīrā ṭahāret, miftāḥ-ı ʿibādetdür. Bu maʿnāca şaḳī murdārdur. **Bī-gāh-ḫīz**, terkīb-i tavṣīfīdür; «vaḳtsiz ḳalḳıcı» dimekdür. Vaḳtsiz ḳalḳmaḳ; çoḳ yatmaḳ ve vaḳt-i ṭāʿatde nevme müstaġraḳ olmaḳdan ʿibāretdür ki [S406b] buña nevm-i ġāfilīn dirler. Ve bu mıṣrāʿuñ mefhūmı üzre ʿalāmāt-ı meẕkūrenüñ bu da biridür. İmdi bu vechile bī-ṭahāret olanuñ ẓāhir ü bāṭını nā-pāk olmaġa, bī-gāh-ḫīz kelāmı ḳarīnedür. (...)

﴿ هم ز اهل علم باشد در كريز ﴾ Hem ehl-i ʿilmden firārda ola. Yaʿnī; ʿālimden ve meclis-i ʿilmden gürīzāñ ve tābiʿ-i hevā-yı nefs ü şeyṭān ola dimekdür. Pes şaḳīnüñ bu vechile firārına sebeb, cehlinden nāşī ʿilmden leẕẕet almadıġıdur. Binā'en ʿaleyh aña şaḳī-i aḥmaḳ dinmişdür. Ve Ebu'l-Leys̱ bunlara ehl-i nār ismiyle tesmiye idüp ʿalāyimleri ʿubs-i vech ve fuḥş-ı lisān ve ḳasvet-i ḳalb ve ḳıllet-i ṣalāt ve naḳż-ı ṣavm ve buḫl-i yed dinmişdür, intihā. İmdi:

﴿ اى پسر مكريز از اهل علوم ﴾ İy oġul! Ehl-i ʿilmden ḳaçma. Yaʿnī; ʿālime ḫiẕmet ve meclis-i ʿilme mülāzemet ve sözleriyle ʿamel ve iṭāʿat eyle.

﴿ تا نسوزد [Ü392b] مر ترا نار سموم ﴾ Tā ki seni ıssı āteş yaḳmaya. Bundan murād āteş-i dūzaḫdur. Zīrā Ḳur'ān-ı kerīmde **nār-ı semūm**, şiddet ü ḥarāret ṣāḥibi olan āteş ile tefsīr olınmışdur. Şiddet-i ḥarāretüñ kemāli ise nār-ı cehennemde idigi vāreste-i ḳayd u beyāndur.

﴿ تا توانى هيچ كس را بد مكو ﴾ Mā-dām ki ḳādirsin hīç kimseye nā-maʿḳūl söyleme. Zīrā ġayra nā-maʿḳūl söyleyen, nā-maʿḳūl işidür dimekdür.

﴿ پيش مردم هم ز باب خود مكو ﴾ Ḫalḳ öñinde hem kendi bābuñdan söyleme. Yaʿnī; kendi kendüñi [S407a] medḥ itme dimekdür. Zīrā temeddüḥ eks̱er ʿucb u kibr ü ġurūrdan nāşī olur. Ḫod bular ise meẕmūmdur. Ve temeddüḥ ṣūretinde kiẕb bulınmaḳ daḫı aġlebdür. Kiẕbüñ ḥāli ise maʿlūmdur. Pes bunda فلا تزكوا انفسكم āyet-i şerīfine telmīḥ ẓāhirdür.

﴿ با طهارت باش و پاكى پيشه كن ﴾ Ṭahāret ile ol ve pākligi ʿādet eyle. Pes nāẓımuñ ṭahāretile ol didigi; necāset-i ḥükmī vü ḥaḳīḳīden cevāriḥ ü es̱vābuñı pāk eyle ve ṭahāret-i kāmile ile pāklügi ʿādet eyle dimekdür. Pāklügi ʿādet itmek eks̱er-i ḥālde āb-dest ile olmaḳ ve ʿulemā'-i āḫiretüñ ʿādetin ṭutmaḳdan ʿibāretdür ki anlar ʿindinde pāklük dörtdür. Evvel, ẓāhiri nesneden taṭhīr; s̱ānī, cevāriḥi ẕünūbdan taṭhīr; s̱ālis̱, ḳalbi aḫlāḳ-ı ẕemīmeden taṭhīr; rābiʿ, sırrı cümle mā-sivādan taṭhīrdür. Sırr, bunda maḥabbetden ʿibāretdür. İmdi maḥabbet-i mā-sivādan dūr ve ancaḳ maḥabbetu'llāha maḥṣūr olmaḳ kemāl-i taṭhīrdür.

﴿ وز عذاب كور نيز انديشه كن ﴾ Daḫı ʿaẕāb-ı ḳabrden bir endīşe eyle. Yaʿnī; ʿaẕāb-ı ḳabre sebeb olan bevlden s̱evb ü bedenüñi ḥıfẓ u pāk ṭut dimekdür. Ve bevlüñ ʿaẕāb-ı ḳabre sebebiyyeti استنزهوا من البول فان عامة عذاب القبر منه ḥadīs̱-i şerīfiyle s̱ābitdür. Nāẓımuñ bu mıṣrāʿında ʿaẕāb-ı ḳabri münkir olanlara redde ve ʿavāḳıb-ı umūr-ı ḳabri fikr eyle dimege ve ṭahāret idecek nesneler içinde ḫuṣūṣıyle bevl ve ems̱āli murdārlardan pāk olmaġa işāret vardur. Ve ṭahārāt-ı kāmile, dāfiʿ-i ʿaẕāb-ı ḳabr idigine daḫı īmā vardur. Nitekim Faḳīh Ebū Yūsuf raḥimehu'llāh buyurmışdur ki ʿaẕāb-ı ḳabrden necāt dört şey'e mülāzemet ve dört nesneden mücānebete mevḳūfdur. Mülāzemet idecek dört şey; muḥāfaẓa-i ṣalāt-ı ḫamse ve ṣadaḳa ve ḳırā'et-i Ḳur'ān ve ẕikr-i Sübḥāndur. Ammā mücānebet idecek dört nesne; kiẕb ve nemīme ve ḫıyānet ve bevl-i ʿale'l-bedendür, keẕā-fī-Kitābi'l-Eẕkār.

﴿ مغفرت خواهى كره بر زر مبند ﴾ Maġfiret diler iseñ altun üzerine dügüm baġlama. Yaʿnī; aḳçanuñ üzerine dügümi dügüm üzerine urup buḫl ü ḥırṣ ṣıfatıyle muttaṣıf olma [Ü393a] ve yiyüp yidürmeden girü ḳalma dimekdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ چون رسد مهمان برويش در مبند ﴾ Çünki saña ḳonaḳ irişse yüzine ḳapu baġlama. [S407b] Yaʿnī; meṣārifden ḳaçmaḳ sebebiyle müsāfiri redd ve bābuñı sedd eyleme. Tā ki maẓhar-ı maġfiret ve nā'il-i ʿizz ü saʿādet olasın dimekdür. Ve bu beytde ḥasbeten lillāh ṣarf olınacaḳ māluñ efḍal-i maṣrafı müsāfir ve müsāfire ikrām baʿis̱-i ġufrāndur dimege işāret-i pür-beşāret vardur. İmdi aḳçası girih-bend ve bābı mesdūd olan baḫīlüñ ġufrāndan ḥırmānı bundan nümāyāndur. Binā'en ʿaleyh nāẓım beyān-ı baḥs̱-i baḫīle şurūʿ idüp buyurmışdur.

Der-Beyān-ı Baḫīl

﴿ سه علامت ظاهر آمد در بخيل ﴾ Üç ʿalāmet baḫīlde ẓāhir geldi. Pes bunda baḫīlüñ çoḳdur; lākin ẓāhir olan ʿalāmetleri üçdür dimege īmā vardur.

﴿ باتو كويم ياد كيرش اى خليل ﴾ Saña söyleyem; anı yād ṭut. Yaʿnī; der-ḫāṭır u ez-ber eyle.

﴿ اولا ترسان بود از سائلان ﴾ Evvelā sā'illerden ḳorḳıcı ola. Yaʿnī; sā'il yüzini görmekden nefret ve bir nesne ṭaleb ider diyü ḫaşyet ider. **Tersān**, «ḳorḳıcı» maʿnāsına ṣıfat-ı müşebbehedür.

﴿ وز براى جوع هم لرزان بود ﴾ Ve daḫı açlıḳdan ötüri ditreyici ola. Yaʿnī; kendüye açlıḳ ṭārī olur diyü fikrinden lerzān olur dimekdür. **Lerzān**, «ditreyici» maʿnāsına ṣıfat-ı müşebbehedür.

﴿ چون رسد در ره بخويش و آشنا ﴾ Çünki yolda ḳarīb ü āşnāya teṣādüf eyleye. Yaʿnī; nā-gāh yol üzerinde ḫışım u aḳribā vü aḥbāb u āşnādan bir kimseyi göre dimekdür. Görişmegi nāẓımuñ yola ḳaṣrında nükte-i laṭīfe vardur.

﴿ بكذرد چون باد كويد مرحبا ﴾ Yil gibi ṣavışur; merḥabā dir. Yaʿnī; السلام يحب الكلام olur diyü eglenmeyüp rūzgār gibi ṣavışur ve merḥabāyı ʿaḳabince söyler ve selām u ṣabāḥ ile istiʿlām-ı ḥāle ḳatlanmaz dimekdür. **Merḥabā**, bunda baḫīlüñ sedd-i bāb-ı mükālemede ḫātime-i kelām-ı sürʿat-niẓāmını ifāde żımnında bir taʿbīrdür. Yoḳsa aṣl maʿnā-yı mevżūʿun lehi üzre oldıġın beyān degüldür. Zīrā merḥaben, maṣdar-ı mīm-i ʿArabīdür; bir fiʿl-i muḳadderüñ mefʿūlidür. Taʿbīri: اتيت سعة فاستانس

ولا تستوحش dimekdür. Türkīsi; «ḫoş geldüñ» dimekdür. ʿİkrime rażıya'llāhu ʿanhuñ seferden ḳudūminde, Faḫr-i ʿālem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem kendüye: "مرحبا بک مرحبا بک یا عکرمة" diyü buyurmışdur. Pes baḫīl-i mezbūruñ hevā-yı merḥabāsından ġayrı bir nesne olmaz. Anuñçün nāẓım eyidür:

﴿ نبود [S408a] از مالش کسی را فائده ﴾ Anuñ mālından kimseye fā'ide olmaya. **Māleş**de olan şīn żamīrdür; baḫīle rāciʿdür. Bundan murād; ḥāl-i ḥayātında dimekdür. Zīrā baḫīlüñ māl-i metrūkesi vārişlerine tamām fā'idedür.

﴿ کم رسد باکس ز خوانش مائده ﴾ Anuñ süfresinden kimseye mā'ide ulaşmaya. Zīrā *beyt*:

کر بجای نانش اندر سفره بودی آفتاب

[Ü393b]تا قیامت روز روشن کس ندیدی جز بخواب

mażmūn-ı laṭīfe-meşḥūnı üzre süfresi açılmaz ki ṭaʿāmından bir kimse ḥıṣṣamend ola dimekdür. **Mā'ide**, bunda «ṭaʿām» maʿnāsınadur.

Der-Beyān-ı Ḥācet Ḫᵛāsten

﴿ حاجت خود را مجوی از زشت روی ﴾ Kendi ḥācetüñi çirkīn yüzlüden isteme. **Zişt-rū**luḳ, ʿabāset-i vechden veyā Sūdān gibi ḳabīḥu'l-manẓar olan nekbet-i idbārdan eʿammdur. Nitekim Şeyḫ Saʿdīnüñ: عطای او بلقای او بخشیدم didigi üzre Cāru'llāh-ı ʿAllāmenüñ:

من علم الاسود المحضی مکرمه

اباؤه السود ام اجداده الصید

buyurdığı meşhūrdur. İmdi:

﴿ آنکه دارد خوب روی از وی بجوی ﴾ Ol kimse ḫūb-rūy ṭutar; ḥāceti andan ṭaleb eyle. Zīrā ḫayrı vücūh-ı ḥisāndan ṭaleb itmek gerekdür. Bunda **ḫūb-rū**luḳ, beşāşet-i cemāl maʿnāsınadur. **Bi-cūy**, emr-i ḥāżırdur; «ṭaleb eyle» dimekdür. Nitekim buyurmışlardur, lillāhi derrü'l-ḳā'il:

هر کرا صورتش بود محبوب

سیرتش هم ازان بود خوشتر

اکرت هست حاجت از وی خواه

که نیابی کسی ازان بهتر

Terceme:

Her kimüñ k'ola ṣūreti maḥbūb

Sīreti hem daḫı ola ḫoşter

Ḥācetüñ varsa andan eyle ṭaleb

Ki bulınmaz o kimseden bihter

﴿ مؤمنی را با تو چون افتاد کار ﴾ Çünki bir mü'minüñ saña işi düşdi.

﴿ تا توانی حاجت او را بر آر ﴾ Ḳādirsen anuñ ḥācetin ḥāṣıl eyle. Nitekim Fużayl bin ʿIyāż dimişdür: Ḳur'ān-ı kerīmden bir āyet-i şerīfe muḳteżāsınca ʿamel itmek bilā-ʿamel biñ ḫatmden eḥabbdur. Ve dünyāyı terk itmek, ehl-i semāvāt u arżayn ile ʿibādetden eḥabbdur. Ve ḥarāmdan bir luḳme terk

itmek, māl-i ḥalāl ile niçe ḥacc itmekden eḥabbdur. Ve bir mü'minüñ ḥācetin ḳażā itmek, baña ᶜibādet-i ᶜömrden eḥabbdur. **Ber-ār**, «ḥall eyle» dimekdür.

﴿ حاجت خود را جز از سلطان مخواه ﴾ Kendi ḥācetüñi sulṭānuñ ġayrından isteme.

﴿ چون بخواهی یافت از دربان مخواه ﴾ [S408b] Çünki sulṭāndan bulsañ gerek; ḳapucıdan isteme. Bundan murād; bāb-ı Ḫudāyı ḳoyup bāb-ı ᶜabde ᶜarż-ı iḥtiyāc idenleri ilzām içün temsīldür. Yaᶜnī; sulṭāndan isteyüp bulacaḳ nesneyi bevvābdan istemek ne gūne nā-maᶜḳūl ise Vāhibü'l-ᶜaṭāyādan ṭaleb idecek nesneyi ḳuldan istemek ke-ẕālikdür. İmdi her nesneyi dergāh-ı İlāhīden istemek gerekdür. Ḥāfıẓ:

هرکه خواهد کو بیا و هرچه خواهد کو بکو

کبر و ناز و حاجب و دربان درین درکاه نیست

Yaᶜnī aġniyā ḳapusında olan menᶜ, dergāh-ı İlāhda olmaz. Ḫudā herkesüñ murādın virür, menᶜ itmez dimekdür.

﴿ از وفات دشمنان شادی مکن ﴾ Düşmānlaruñ vefātına sevinme. Zīrā mevt senüñ ile düşmān beyninde müşterek ve sen daḫı vaḳtiyle ölsen gerekdür. Şiᶜr;

الم تعلم بان الموت آت

و حکم الموت بین الناس جار

و ثوب العمر فی الدنیا یعار

فلا تفرح بثوب مستعار

Bu beytüñ maᶜnāsını nāẓım Müferriḥātında bu vechile is̱bāt itmegin, *beyt*:

ز مرک دشمنان شادی مکن بیش

که مارا نیز این راهست در پیش

diyü buyurmışdur. Şādī me-kon, nehy-i ḥāżırdur; «sevinme» dimekdür.

﴿ از کسی پیش کسی دادی مکن ﴾ Bir kimsenüñ ḥużūrında bir kimseden şikāyet eyleme. ᶜAdem-i şikāyet ᶜafv eylemek yāḫod Ḫudāya ḥavāle itmek içündür. **Dādī me-kon**, «şikāyet eyleme» dimekdür.

Der-Ṣıfat-ı Ḳanāᶜat

﴿ با قناعت ساز دائم ای پسر ﴾ İy oġul! Dā'im ḳanāᶜat ile düzil.

﴿ کرچه هیچ از فقر نبود تلخ تر ﴾ Gerçi hīç faḳrdan acıraḳ olmaya. Ammā ṣabr u ḳanāᶜatüñ encāmı şīrīnterdür dimekdür. Nitekim dimişlerdür *beyt*:

نیر زد عسل جان من زخم نیش

قناعت نکوتر بدوشاب خویش

Pes bunda; ḳanāᶜat ḥālet-i faḳrda gerekdür dimege işāret vardur. Maᶜlūm ola ki dünyānuñ ᶜabdden inzivāsına faḳr dirler. ᶜAbdüñ dünyādan inzivāsına zühd dirler. Dünyanuñ vücūdı ᶜademinden maḥabbetlüsi iken ṭalebinde taᶜba mürtekib olmayup: "Kendü gelen yollu olur ise ne dimelü?" dimege ḳanāᶜat dirler.

﴿ هر سحر بر خيز و استغفار كن ﴾ Her seḥer ḳalḳ ve istiġfār eyle. Yaᶜnī; teheccüd eyle dimekdür. Teheccüdde tertīb; pāk āb-dest ile evvelā sūre-i (Ālü) ᶜİmrānuñ āḫirinden on āyet-i şerīfe tilāvet baᶜdehū ṣalāt baᶜdehū [S409a] istiġfāra mülāzemetdür. Nitekim المستغفرين بالاسحار āyet-i şerīfinüñ beyānında seḥer-ḫīz ü istiġfār idenlerüñ cezāları maᶜlūmdur. Ve vaḳt-i seḥer, fuyūżāt-ı İlāhiyyenüñ neşri hengāmı olmaġın istiġfār u eẕkāra maḫṣūṣ ve maḥall-i icābet idigi menṣūṣdur. Ḳaldı ki esḥārda istiġfāruñ beyānında müfessirīnde ḳavl-i kes̱īr vardur. (...)

﴿ فرصتى اكنون كه دارى كار كن ﴾ Şimdi ki bir furṣat ṭutarsın; ᶜamel eyle. **Furṣat**, bunda żamm-ı fā ile «nevbet» maᶜnāsınadur. Zīrā kesr-i fā ile oldıḳda; ᶜavretler ḥayż ḳanını sildikleri biz parçası maᶜnāsına olur. Āḫirindeki yā, vaḥdet içündür; Fürs ü ᶜArabda müstaᶜmeldür. **Eknūn**, fetḥ-i hemze ile «şimdi» maᶜnāsınadur. **Kār kon**, «ᶜamel eyle» dimekdür. Zīrā الفرصة تمر مر السحاب müfādınca furṣat, serīᶜatü's-seyrdür. Anuñçün dimişlerdür, *naẓm*:

مده فرصت از دست اكر بايدت

كه كوى سعادت ز ميدان برى

كه فرصت عزيزست اكر فوت شد

بسى دست حيرت بدندان برى

Ve ṣoñra te'essüf ü nedāmetüñ fā'idesi olmaz. Nitekim dimişlerdür, *şiᶜr*:

تو اين وقت فرصت غنيمت شمار

كه فردا ندامت نيابد بكار

ve daḫı *beyt*:

تدبير خود امروز كن اى خواجه كه فردا

هر چند كه فرياد كنى سود ندارد

﴿ همنشين خويش را غيبت مكن ﴾ Kendüñ berāber oturup ḳalḳan muṣāḥibüñi ġaybet eyleme. Yaᶜnī; ġaybet egerçi cümle ḥaḳḳında ḥarām ve meẕmūmdur, lākin hem-meclis ü muṣāḥib oldıġuñ kimesneyi, riᶜāyet-i ḥuḳūḳ olmaġın andan eşedd idigi maᶜlūmdur dimekdür. Ve zamānede bunuñ vuḳūᶜı kes̱īr, nāẓım bu maḳāmda maḫṣūṣan [S409b] ẕikr itmişdür. Nitekim Ṣā'ibüñ *beyt*:

فغان كه نيست بجز عيب يكديكر جستن

نصيب مردم عالم ز آشناى هم

didigi bu maᶜnāya şāhiddür.

﴿ غير شيطان بر كسى لعنت مكن ﴾ Şeyṭānuñ ġayrı bir kimse üzerine laᶜnet eyleme. Zīrā laᶜnet eyledigüñ şerᶜan lā'iḳ degül ise, ol laᶜnet saña rücūᶜ ider. Bu ḫaṣlet-i meẕmūme fī-zamāninā ṭā'ife-i nisāda çoḳdur; anuñçün iflāḥ oldıḳları yoḳdur.

﴿ چون بود هر روز در عالم جديد ﴾ [Ü394b] Çünki her gün ᶜālemde cedīd ola. Yaᶜnī; āftāb maşrıḳdan ṭulūᶜ eyleye.

﴿ از کناهان توبه می باید کزید ﴾ Günāhlardan tevbe iḫtiyār itmek gerek. Yaᶜnī; tedārük-i ṭāᶜāt-ı mā-fāt ile seyyi'āta tevbe eylemek gerekdür. Zīrā her günüñ şemsi ġurūba vardıḳdan ṣoñra bir daḫı dönmesi ve körimesi muḥāldür. Furṣatı ġanīmet bilmek gerekdür. (...) **Güzīd**, żamm-ı kāf-ı ᶜAcemī ile intiḫāb maᶜnāsınadur. Vaḳt-i ṣabāḥda eşġāl-i dünyā-iştiġāl ile tevbe eylemek şuġlinüñ miyānesinde mütereddid olana tevbe şuġlini intiḫāb ve tevbeyi sā'ir iştiġālüñ üzerine tercīh eyle dimekdür. *Şiᶜr*:

عاجز بود ز حفظ عنان دست رعشه دار

تا ممکن است توبه ز می در شباب کن

پیش فلک شکایت شبهای خود مبر

صبح از بیاض کردن و انتخاب کن

﴿ هر کرا ترسی نباشد از خدا ﴾ Her kimüñ içün kim ḫavf min-Allāh olmaya. **Tersī**, bā'-i maṣdariyye ile «ḳorḳmaḳ» maᶜnāsınadur ve lāzımdur; «tersīden» gibi. Ammā müteᶜaddīsi «tersānīden», «ḳorḳutmaḳ» maᶜnāsına.

﴿ حق بترساند زهر چیزی ورا ﴾ Ḥaḳḳ teᶜālā anı her nesneden ḳorḳudur. Nitekim bu maᶜnāda olan ḥadīs̱-i şerīf de yuḳaruda beyān olınmışdı. **Vu-rā**, «o-rā» lafẓından muḫaffefdür; maᶜnāsı «onı» yaᶜnī «Ḫudādan ḫavfı olmayanı» dimekdür.

﴿ تا توانی حاجت مسکین بر آر ﴾ Mā-dām ki ḳādirsin miskīnüñ ḥācetin ḥāṣıl eyle.

﴿ تا بر آرد حاجتت را کردکار ﴾ Tā ki Ḫudā senüñ ḥācetüñi ḥāṣıl eyleye[34]. Nitekim bu beyānda olan ḥadīs̱-i şerīf sebḳ eylemişdür. [S410a] Pes bunda duᶜāya maẓhar olacaḳ ᶜamele ibtidār ve mesākīnüñ duᶜāları maḳbūl-i dergāh-ı Ḳāżi'l-ḥācātdur dimege işᶜār vardur. **Ḥācet**de tā'-i s̱āniye ḫiṭāb içündür. **Kirdgār**, ism-i Ḫudādur; «fāᶜil-i muṭlaḳ» dimekdür. Pes ḳażā'-i ḥācetü'l-ġayr eks̱er māl ile olageldiginden māla maḥabbetden nāşī infāḳdan girü ḳalma. Zīrā māl senden girü ḳalur dimek içün nāẓım eyidür:

﴿ هست مالت جمله در کف عاریت ﴾ Cümle māluñ elde ᶜāriyetdür. İmdi ᶜāriyeti menᶜ nā-ḳābil ve ᶜadem-i infāḳı kār-ı ᶜāḳıl degüldür, *beyt*.

چنانکه دست بدست آمدست ملک بما

بدستهای دکر همچنین نخواهد رفت

Hest, bunda «est» maᶜnāsınadur. **Mālet**de tā, ḫiṭāb içündür; «māluñ» dimekdür. Tā'-i meẕkūrı «aya» maᶜnāsına olan keff lafẓınuñ āḫirine rabṭ daḫı vechdür. **ᶜĀriyet**, Fārisīde müstaᶜmel olmaġın tā'-i ṭavīle ile yazılmışdur. Ve muḫaffefdür; lākin ᶜArabīde yā'-i müşeddede iledür. Tedāvül maᶜnāsına olan teᶜāvürden müştaḳḳdur; «elden ele refᶜ idişmek»dür ki aña ᶜıḳd-ı ᶜāriyye dirler. Yāḫod ᶜaṭā maᶜnāsına olan «ᶜariyye»den me'ḫūẕdur. Vech-i tesmiye; kendüde temlīk bulınmadıġındandur. Pes infāḳ üzre olmayanuñ elinden ḥayātda ḥavādis̱ ve memātda ẓuhūr-ı vāris̱ ile çıḳmaḳ der-kārdur. Nitekim nāẓım muḥaḳḳaḳ olan şiḳḳati beyānda eyidür:

---

[34] Ü nüshasında bu mısraᶜ ve anlamı yoktur. Ancak şerhi mevcuttur. Sehven atlanmış olması muhtemeldir.

﴿ کر بماند از تو باشد زاریت ﴾ Eger senden ḳala zārluġına bāʿis̲ ola. Yaʿnī; ḥasret ü ḥisāb u ʿaẕāba bāʿis̲dür [Ü395a] dimekdür. İmdi ḥüsn-i aʿmāl ile infāḳ-ı māl lāzıme-i ḥāldendür, *beyt*:

بشهر قیامت مرو تنک دست

که وجهی ندارد بزاری نشست

Ve bunda المال میال müfādınca māl-i ʿāriyet me'ālüñ ecli dāfiʿ ve pes-mānde olan ḳazanana ġayr-ı nāfiʿ oldıġına īmā vardur. *Beyt*:

آن لحظه که دست اجل از پا افکند

نه مال بفریاد رسد نه فرزند

Bi-māned ez-tu[35], «senden ḳala» maʿnāsınadur. Murād; senden ṣoñraya ḳala dimekdür. **Zārī**, «iñlemek» maʿnāsınadur; āḫirindeki tā, ḫiṭāb içündür. Ve bunda من امسی فی الدنیاء و هو ضیف و مافی یده عاریة ḥadīs̲-i şerīfine īmā vardur. Pes āriyetüñ netīcesini beyān içün nāẓım eyidür:

﴿ عاریت را باز می باید سپرد ﴾ ʿĀriyeti girü ışmarlamaḳ yaʿnī teslīm itmek gerek. **Süpürd**, żamm-ı sīn ile «süpürden» gibi «ısmarlamaḳ» maʿnāsınadur. Murād; maʿnā-yı redd ü teslīmdür [S410b] ve reddi muḳarrerdür. Zīrā:

﴿ هیچ کس دیدی که زر با خود ببرد ﴾ Hīç bir kimesne gördüñ mi ki; mālı kendü ile iletdi? bunda olan istifhām, inkārīdür. Zīrā altunı maʿan ḳabre götürmişüñ görilmedigi bedīhīdür. Ancaḳ Ḥaḳḳ yolına infāḳ idenler maʿnāda altunı berāber ḳabre götürmişdür dimişlerdür, *beyt*:

هرکه کم کم خرده خود صرف درویشان کند

میکذارد همچو قارون جمله یکجا بر زمین

Zer, bunda «māl» maʿnāsınadur. **Bi-bürd**, bā'-i zā'ide ile māżī-i müfred-i ġā'ibdür; «iletdi» dimekdür. İmdi dünyādan fā'ide nedür? dir iseñ:

﴿ حاصل از دنیا چه باشد ای امین ﴾ Dünyādan ḥāṣıl ne ola iy emīn! Yaʿnī; iy dünyānuñ mühlike oldıġın fikr itmeyüp kendüden emīn olan kimesne dimek dīger maʿānīlerden rūşendür.

﴿ نه کزی کرباس و دو سه کز زمین ﴾ Biri ṭoḳuz arşun bīz ve iki-üç ẕirāʿ zemīndür. **Nüh gezī**, yā'-i vaḥdet ile «bir ṭoḳuz arşun» dimekdür. Zīrā nüh, żamm-ı nūn ile «ṭoḳuz»dur. Gez, kāf-ı ʿAcemī ve zā'-i muʿceme ile bunda arşun maʿnāsınadur ki ʿArabīsi ẕirāʿdur. Ẕirāʿ luġatde mirfaḳdan ru'ūs-i eṣābiʿa dekdür. Ammā ʿinde'l-fuḳahā ẕirāʿ altı ḳabżadur ve her ḳabża dört eṣābiʿdür ve her işbaʿ altı şaʿīrdür; ẓahran ilā-baṭn olmaḳ üzere. Ve her şaʿīr ḳaṭır ḳılından altı ḳıldur. Buña ehl-i şerʿ; ẕirāʿ-ı kirbās dimişlerdür. **Kirbās**, kesr-i kāf-ı ʿArabī ve bā'-i Farisī ile Fārisīde muṭlaḳā «bīz»dür. Ammā Fārisīden muʿarreb olmaḳ üzere fetḥ-i kāf ve bā'-i ʿArabī ile «ḫam bīz»dür. **U(ve) dü-se gez**, «iki-üç arşun»; **zemīn**, «yir» dimekdür. Kirbāsdan murād; kefendür ki لاتنس نصیبک من الدنیا الا وهو الکفن ḥadīs̲-i şerīfi üzre dünyādan ḥāṣıl u naṣīb ancaḳ budur; eger ele girer ise. Zemīnden murād; ḳabrdür. Ve kirbās, bir ṭoḳuz arşun ile taʿbīr-i mes̲elen(?) dimekdür. Yāḫod kefen-i kifāyete işāretdür. Ve māl-i dünyā bi'l-külliyye

[35] Her iki nüshada da mısrāʿın tertibine aykırı olarak, muhtemelen sehven; «ez-tu bi-māned» şeklinde yazılmıştır.

meẕmūm degüldür. Hīç olmazsa kefen-i kifāyet miḳdārı lāzımdur dimek nüktesine īmā vardur. Nitekim *şiʿr*:

لابد للمرء من مال يعيش به

[Ü395b] و داخل القبر محتاج الى الكفن

dimişlerdür. Ve kefen daḫı hemān ḳabre duḫūl ve ḳabrden ḳalḳıncaya [S411a] dekdür. Zīrā ʿarṣagāh-ı maḥşerde ḥufāten ve ʿurāten olacaḳdur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: غانكم ملاقوا الله مشاة حفاة عراة غرلا vārid olmışdur. Müşāt, cemʿ-i māşīdür; piyāde maʿnāsınadur. Ḥufāt, cemʿ-i ḥāfīdür; yalın ayaḳ dimekdür. ʿUrāt, cemʿ-i ʿārīdür; çıplaḳ dimekdür. Ġurlen, ġayn-ı muʿceme ve rā'-i mühmele ile aġrelüñ cemʿidür; sünnetsiz dimekdür. Ḥāṣıl-ı maʿnā; sizler nice ḫalḳ olduñuz ise Ḫudāya öylece rucūʿ idersüz; aʿrāż-ı dünyādan üzerüñüzde bir nesne bulınmaz. Pes dünyāya ednā-yı meyl ile meyl eylemeñüz dimekdür. Pes ḥāl böyle oldıysa:

﴿ هرچه دارى بر ره حق آن تست ﴾ Ḥaḳḳ yolında her ne virdüñ ise ol senüñdür. Yaʿnī; s̱evāb u ṣafāsı sañadur.

﴿ آنچه ماند از بلاى جان تست ﴾ Ol nesne ki senden ḳaldı cānuñ belāsıdur. **Ān çi**, bunda «ān çīz» yirindedür; maʿnāsı «ol nesne» dimekdür. ʿAẕāb u ʿuḳāb, cān ile cesede maʿan olur iken nāẓımuñ belāyı cāna nisbeti; elem aṣl cānadur ve cān vāsıṭasıyle cesededür didiklerine īmā'en ve fülānuñ başına belā geldi didikleri gibi ıṣṭılāḥ-ı şuʿarāya binā'endür. İmdi rāḥat u selāmet ḳalīle ḳanāʿatdedür dimek ḳaṣdıyle nāẓım eyidür:

﴿ هركه با اندک ز حق راضى بود ﴾ Her kim ki ḳalīl nesne ile Ḫudādan rāżī ola. Yaʿnī; ḳalīle ḳāniʿ ve mā-ḳasema'llāha rāżī ola. **Rāżī**, ʿArabīdür; luġatde «rıżā virici» dimekdür. Ammā ʿinde'l-meşāyıḫ; māluñ ḥuṣūliyle feraḥlanacaḳ ḳadar raġbet ile raġbet itmeyüp ve kendü ile müte'eẕẕī olacaḳ ḳadar kerāhet ile kerīh görmeyen faḳīre «rāżī» tesmiye olınmışdur.

﴿ حاجت او را خدا قاضى بود ﴾ Anuñ ḥācetini Ḫudā ḳażā idici ola. Yaʿnī; anı ʿibādına muḥtāc itmeyüp Ḥaḳḳ aña kāfī vü vāfī ola dimekdür. Pes dünyāya ḥarīṣ olmmaḳ gerekmez diyü mes̱el ṭarīḳıyle nāẓım eyidür:

﴿ هست دنيا بر مثال قطرهٔ ﴾ Dünyā bir ḳaṭre-mis̱āldür. Yaʿnī; baḥrden bir ḳaṭre gibi şey'-i ḳalīldür. **Hest**, bunda «est» maʿnāsınadur. **Ḳaṭre**, maʿrūfdur. Pes bunda ماالدنيا الا كمثل مايجعل احدكم اصبعه فىاليم فلينظر بما ترجع ḥadīs̱-i şerīfine telmīḥ vardur. Ve baʿżı nüsḫa ḳaṭre yirine cīfe ve ve mıṣrāʿ-ı s̱ānīde behre ile hem-ḳāfiye olmışdur. Cīfe, murdār ve behre, naṣībdür.

﴿ بگذر از وى گرچه [S411b] دارى ذرهٔ ﴾ Andan geç eger bir ẕerre ṭutarsan. **Ez-vey**, «dünyādan» dimekdür. **Ẕerre**, maʿrūfdur. Āḫirindeki hemze ḳaṭredeki hemze gibi vaḥdet içündür. Pes bunda dünyādan bi'l-külliyye iʿrāż u terke tenbīh vardur. Nitekim ḥażret-i Ḥasen rażıya'llāhu ʿanh ʿÖmer bin ʿAbdi'l-ʿAzīz rażıya'llāhu ʿanha olan naṣīḥat-nāmesinde buyurmışdur ki: Ammā baʿd, dünyā dār-ı rıḥletdür; dār-ı iḳāmet degüldür. Ve insānuñ dünyāya nüzūli ibtilā'en ve imtiḥānendür; ḥaẕer eyleyesin. Pes tedārük-i zād-ı āḫiret ancaḳ dünyāyı [Ü396a] terkden ʿibāretdür. Ve dünyāda ġınā faḳrdur; dünyāyı ʿazīz ṭutan ẕelīl

ü ḥaḳīr olur ve dünyāyı cemᶜ iden reẕīl ü faḳīr olur. Ve dünyā bir semme beñzer ki anı bilmeyenler yir. Bu bir dār-ı pür-taḳrīr-i lāzımü't-taḥẕīrdür. Sürūrı ḥüzn ile meşūb ve ṣafāsı kedere maşḥūbdur, ve's-selām. Ve daḫı Mālik bin Dīnāruñ: اتقوا السحارة فانها تسحر قلوب العلما kelāmındaki «seḥḥāre»den murād dünyādur. Seḥḥāreye maḥabbet-i ülfet ḫaṭa-ender-ḫaṭādur dimişlerdür. Dünyānuñ dār-ı iḳāmet oldıġın temsīlde nāẓım eyidür:

﴿ هركه سازد بر سر پل خانهٔ ﴾ Her kim ki köpri başında bir ḫāne düzer. **Ser-i pul**, «köpri başında» dimekdür ki murād; dünyādur. Nitekim ḥażret-i ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāmuñ الدنيا قنطرة فاعبروها ولا تعمروها kelām-ı şerīfi buña şāhiddür. İmdi cisr üzerinde ḫāne-sāz-ı ᶜimāret ve dem-sāz-ı iḳāmet olan:

﴿ نيست عاقل او بود ديوانهٔ ﴾ O ᶜāḳıl degül bir dīvānedür. Ve bunuñ beyānı budur ki; ḥayāt-ı dünyā ḳanṭara-misāl miᶜber-i ᶜuḳbādur. Ve ol ḳanṭaranuñ bir ḳaç rükni vardur. Şöyle ki; dünyāya gelen insāna āġūş-ı māder ve gehvāre-i ıżṭırāb-eser rükn-i evveldür. Ve laḥd-i mezār-ı pür-iᶜtibār rükn-i āḫardur. Bu iki rüknüñ miyānesinde baᶜżılar ḳanṭaranuñ nıṣfını veyā sülāsātını ḳaṭᶜ ve baᶜżısı nihāyetine ḳadem-nihād olmaġa bir ḫaṭvesi ḳalmış iken bu maḳūle köpriden ᶜubūr ve ḳubūrdan ġāfilāne köpri üzerinde ᶜimāret-ḫāne itmek ancaḳ kār-ı dīvānedür dimişlerdür.

Cümle ḫalḳ ehl-i sefer ᶜālem müsāfir-ḫānedür
Hīç muḳīm ādem bulınmaz bir ᶜaceb kāşānedür
Bir kefendür ᶜāḳıbet ser-māye-i şāh u gedā
Çün buna maġrūr olan mecnūn degül de yā nedür?

Ve bu güẕer-gāh-ı fenāyı köpriye teşbīh, cāy-ı ārām olmadıġını işᶜārdur. Nitekim *şiᶜr*:

چون سرانجام ازين [S412a] خرابه رباط
رخت بر بسط بايدت ناكام
پس همان به حرف واو وداع
متصل بايدت بميم سلام
دانكه دنيا پلست و اهل خرد
بل سر پل نكردهاند آرام

meżāmīnninden bu maᶜnāya delālet ẓāhirdür ve bu āna dek köpriyi geçenlerüñ aḥvāli bāhirdür.

﴿ از خدا نبود روا جستن غنا ﴾ Ḫudādan ġınā istemek revā olmaya. Bunda **revā**, «lā'iḳ» maᶜnāsınadur. Zīrā:

﴿ هست مؤمن را غنا رنج و عنا ﴾ Ġınā mü'mine renc ü ᶜanādur. Yaᶜnī; zaḥmet ü meşaḳḳat ve bāᶜis-i ḥırmānī-i niᶜam-ı āḫiretdür. Ve bādī-i buᶜd-i Mevlādur. Bunda mü'min ẕikriyle dünyā gibi bir bī-me'āl ve serīᶜu'z-zevāl nesneyi ṣad-hezār ibtihāl ile Ḫudādan istemek mü'min-i kāmil kārı degüldür; belki mü'minüñ ġayrılarınuñ kārıdur dimege beşāret ü īmā vardur. (...[Ü396b]...)

﴿ فقر و درويشى شفاى مؤمنست ﴾ Faḳr u dervīşlik şifā-yı mü'mindür. **Faḳr**, maᶜrūfdur. **U(ve) dervīşī**, yā'-i maṣdariyye ile faḳruñ ᶜaṭf-ı tefsīridür. Faḳruñ şifālıġı, ġınāda olan renc ü ᶜanādan selāmete bādī devā yirinde oldıġıdur. Ve mü'mine nisbet olındıġı faḳr dünyāda kāfire belā oldıġını īmā içündür.

﴾ زانکه اندر وی صفای مؤمنست ﴿ Andan ötüri ki faḳrda mü’mine ṣafā vardur. Yāḫod faḳr ṣafā-yı mü’mindür dimek daḫı maᶜnādur. Maᶜnā-yı evvele göre **est**, «hest» maᶜnāsınadur. Maᶜnā-yı s̱ānīye [S412b] göre ender lafẓı zā’iddür. **Ṣafā** muḳābili, kederdür. Faḳr mü’mine ṣafā oldığı işbu ḳıṭᶜa-i dilārā-yı ẓarāfet-ās̱ārdan daḫı hüveydādur ki budur, *ḳıṭᶜa*:

Olur bir ᶜusr iki yüsre beşāret

ᶜAnādan iki ḥarf artıḳ ᶜināyet

Olur rūy-ı vefā żaᶜfı cefānuñ

Ḥısābīdür bu söz vardur işāret

Pes derd ü miḥnet-i faḳr u fāḳa bu iᶜtibār ile ehl-i iᶜtibār ᶜindinde muᶜteber ve daḫı bār-ı girān-ı taᶜalluḳāt-ı dünyeviyyeden servāsā āzādelik başḳa bir ṣafādur. Nitekim:

زیر بارند درخشان که تعلق دارند

ای خوشا سرو که از بار غم آزاد آمد

(...[Ü397a]...) Pes bāᶜis̱-i vuḳūᶜ-ı varṭa-i helāk u fitne olan māluñ ᶜilletinde kes̱ret-i evlāduñ münāsebet ü şirketi olmaḳdan nāşī: یا ایهاالذین امنوا ان من ازواجکم و اولادکم عدوا لکم فاحذروهم āyet-i şerīfine telmīḥan nāẓım eyidür:

﴾ مال و اولادت بمعنی دشمنند ﴿ Māl u evlāduñ maᶜnāda düşmānlardur.

﴾ کرچه نزدیک تو چشم روشنند ﴿ Gerçi senüñ ᶜindüñde rūşen-çeşmdürler. Yaᶜnī; senüñ naẓarında egerçi nūr-ı çeşmdürürler dimekdür. Nitekim evlāda nūr-ı dīde ve pertev-i bāṣıra-i ḥayāt ve ḳurretü’l-ᶜayn taᶜbīri meşhūrdur. **Çeşm-i rūşenend**, «rūşen-çeşmdürürler» dimekdür. Yāḫod; «çeşm-rūşendürürler» dimekdür. Bunda daḫı mübālaġa vardur. İmdi māl ü evladuñ maᶜnāda ᶜadū oldıḳlaruñ is̱bāt içün nāẓım eyidür:

﴾ انما اولادکم را یاد کیر ﴿ انما اموالکم و اولادکم فتنة لکم والله عنده اجر عظیم āyet-i şerīfüñ [S413a] mażmūn-ı münīfin eyle ve muḳteżāsınca ᶜāmil ol dimekdür. Maᶜnā-yı şerīfi; ancaḳ emvāl ü evlāduñuz sizler içün ibtilā vü imtiḥāndur. Anlara olan maḥabbetüñ üzerine maḥabbetu’llāhı tercīḥ birle mālikuñ ḥuḳūḳını edā ve evlāduñ ber-mūcib-i şerᶜ terbiyesinde olanlar içün ᶜinda’llāh ecr-i ᶜaẓīm vardur dimekdür. Terbiye-i evlāduñ tafṣīli İbnü Cevzīnüñ Muḫtaṣaru’l-İḥyāsında mesṭūrdur.

﴾ مال و ملک این جهانرا باد کیر ﴿ Bu dünyānuñ māl ü mülkini lā-şey ṭut. Bād, bunda «hevā» maᶜnāsınadur. Pes **bād-gīr**, «bī-fā’ide ve lā-şey’ menzilesinde ṭut» dimekdür. Nitekim Ḫᵛāce Ḥāfıẓuñ *beyt*:

شکوه اصفی و اسب باد منطق طیر

بباد رفت وازو خواجه هیچ طرفه نیست

beytinde ṭurfe, «fā’ide-i ḳalīle» maᶜnāsına olmaġın maᶜnā; Āṣafa mensūb yaᶜnī Süleymān ᶜaleyhi’s-selāmuñ ᶜaẓamet-i salṭanatı ve yil atı ki anı götürüp giderdi ve ḳuş dili ki cemīᶜ ḳuşlaruñ dilini bilüp anlara ḥükūmet eyler idi; ᶜāḳıbet yile gitdi ve Süleyman ᶜalehi’s-selām andan fā’ide-i ḳalīle ḥāṣıl itmedi dimekdür. Ve nāzımuñ āyet-i mezḳūra telmīḥde tertīb-i āyete riᶜāyet itmeyüp evlādı māl üzre bunda

taḳdīmi ve beyt-i sābıḳda mālı evlād üzre taḳdīmi nikātdan ḫālī degüldür. Şöyle ki beyt-i sābıḳda ʿadāvetde māl evlāddan ziyādedür. Ve bir evlādun babaya ʿadāvetine sebeb eks̱eriyā māldür. Ve bu beytde fitne-i evlādı, fitne-i māldan ziyāde bilüp terbiyesine mertebe-i māldan ziyāde saʿy gerekdür dimege īmā ve māl ü mülki terk itmek gibi evlādı terk yoḳdur dimege işāret içündür. Pes māl ü mülki lā-şey ṭutmaḳ evliyā'u'llāh ḫıṣālidür dimege mübāderet żımnında nāẓım eyidür:

﴿ مرد ره را بود دنيا سود نيست ﴾ Sālik-i rāh-ı İlāh olan evliyā'ullāha varlıġından fā'ide yoḳdur. Yaʿnī; varlıḳ ile mesrūr olmazlar; belki varlıġı kerīh görürler dimekdür. **Būd-ı dünyā**, «dünyā varlıġı» dimekdür. [Ü397b] Pes bu maḳām-ı aʿlā-yı merātib-i zühhāddur ki dünyanuñ vücūdıyle feraḥnāk ve ʿademiyle ġammnāk olmamaḳdur. Nitekim bu beytüñ me'āli budur.

﴿ هركزش انديشه نا بود نيست ﴾ Aṣlā aña yoḳluḳ fikri yoḳdur. Yaʿnī; ṣıdḳ ile tevekkülde ṣāf-dil ve cemīc-i ḥālde Mevlāya mütevekkildür dimekdür. *Beyt*:

بفكر نيستى هركز نمى افتند مغروران

اكرچه صورت مقراض لا دارد كريبانها

[S413b] Maġrūrāndan murād; Mevlānuñ saʿat-i fażl u iḥsān u inʿāmına iʿtimād ve mesned-i tevekküle istinād idenlerdür ki anlaruñ ʿindinde dünyānuñ vücūd u ʿademi seyyāndur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ هركه از صدقش دل صافى بود ﴾ Her kim ki sıdḳdan nāşī anuñ ḳalbi ṣāf ola. Yaʿnī; lisān u niyyet ü ʿazm ü aʿmāl ve maḳāmāt-ı dīnde istiḳāmetden ḳalb-i ṣāf ṣaḥibi ola. **Ṣāf**, «pāk» dimekdür. **Ṣıdḳeş**de olan şīn-i żamīr, **dil** lafẓınuñ āḫirine merbūṭ ve **her ki**ye rāciʿdür.

﴿ خرقهٔ و لقمهٔ كافى بود ﴾ Aña bir ḫırḳa ve bir luḳme kāfī ola. Yaʿnī; setr-i ʿavret idecek bir bīz pāresi ve sedd-i ramaḳ idecek bir luḳme kifāyet-sāz ola. **Ḫırḳa'i**, «bīz pāresine ve cāme-i dervīşān»a dirler. **Luḳma'i**, maʿrūfdur. Lisān-ı meşāyıḫda buña zühdü'l-ʿārifīn dirler. (...) Ve ḥażret-i Ḥasen rażıya'llāhu ʿanh eyitmiş ki: Ḥażret-i ʿÖmer rażıya'llāhu ʿanh ḫalīfe iken üzerinde on iki yerinden yamalu bir izār ile ḫuṭbe-ḫᵛān olur idi. Bunlar cümle, dünyādan telez̠z̠üz̠ murād itmemekden nāşīdür. Ve kifāfdan ziyāde olandan erbāb-ı ḳulūb müteḥāşīdür dimişlerdür. Ammā böyle olmayanuñ ḥāli nedür dinür ise nāẓım eyidür:

﴿ هركه دربند زيادت ميشود ﴾ Her kim ki kifāfdan artuġuñ ḳaydında olur.

﴿ دور از اهل سعادت ميشود ﴾ Ehl-i saʿādetden ıraḳ olur. **Ehl-i saʿādet**den murād; evliyā'-i kirām ve ʿuşşāḳ-ı cemāl-i Rabbü'l-enāmdur. Pes kifāfdan ziyādeye ṭalebkār olanuñ ehl-i saʿādetden dūr oldıġı ālūde-i ḥırṣ u āz ve nefs-perverlige dem-sāz oldıġıdur. Zīrā ehl-i saʿādetüñ himmetleri aʿlādur. Nitekim eyidür:

﴿ بندكان حق چو جانرا باختند ﴾ Bendegān-ı Ḫudā çünki cān oynadılar. Yaʿnī; Ḥaḳḳ yolında cānların fidā eylediler dimekdür. Pes bunda erbāb-ı ḳulūb, cānları ḳaydında oldıḳlarına īmā vardur. Binā'en ʿalā-z̠ālik:

﴿ اسب همت تا ثريا تاختند ﴾ Himmet atını tā S̱üreyyāya dek çapdılar. Yaʿnī; nā'il-i ḳadr-i aʿlā ve vāṣıl-ı merātib-i vālā oldılar dimekdür. Zīrā ehlu'llāh olanlaruñ nefs-perver olan [S414a] sifle-gāndan

imtiyāzı bu vechledür. **Esb-i himmet**de teşbīh-i belīġ vardur. **S̱üreyyā**, ʿArabīden taʿcīm olınan kelimātdandur; «Ülker» didikleri altı yıldızlardur ki Fārisīde Pervīn dirler. **Tāḫtend**, mażīnüñ cemʿidür; [Ü398a] «çapdılar» dimekdür. İmdi "cān virmedikce cānān ele girmez" didikleri üzre:

﴿ تا نيارى در ره او آنچه هست ﴾ Her ne ki vardur mā-dāmā anı Ḥaḳḳ yolında getürmeyesin. Yaʿnī; bez̠l eyleyesin dimekdür. **Der-reh-i o**, «anuñ yolında» dimekdür. O lafẓı, żamīrdür; Ḥaḳḳ teʿālāya rāciʿdür. **Ān çi hest**, «her ne ki vardur» dimekdür; gerek māl ü gerek cān olsun şāmildür. Lākin ʿārifīnüñ bez̠l idecegi cāndur; tā ki cānān viṣāli ele gire. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ آنچه مى بايد كجا آيد بدست ﴾ Ol nesne ki gerekdür; ḳande ele gelür? Pes gereklü olan nesneden murād; liḳā'-i Rabbü'l-ʿibāddur ki ʿuşşāḳ cān bez̠l itmedikce aña nā'il olmadıġı ḳavl-i ittifāḳdur. Nitekim: ان بدلاء امتى لم يدخلون الجنة بعبادة ولا بصيام ولكن دخلوهابسخاء الا نفس و سلامة الصدر والنصح للمسلمين ḥadīs̱-i şerīfi rivāyet-kerde-i ehl-i yaḳīndür. *Şiʿr*:

فلک ز كشتن من داد پشت بر ديوار

چو تير بر هدف آيد كمان بياسايد

قرار نيست بجاى بلند همت را

چكونه از حركت آسمان بياسايد

Der-Beyān-ı Seḫā

﴿ در سخا كوش اى برادر در سخا ﴾ İy ḳarındaş! Seḫāya saʿy eyle, seḫāya.

﴿ تا بيابى از پس شدت رخا ﴾ Tā ki şiddet ʿaḳabinde saʿat u refāhiyyet bulasın. **Reḫā**, «yumuşaḳlıḳ» maʿnāsınadur. Murād; ḥüsn-i ḥāl ve ḥużūr u ṣafādur. Zīrā esḫıyānuñ her bir ʿas̱erātın dāfiʿ Ḫudādur. İmdi seḫāveti ʿādet itmek gerekdür anuñçün nāẓım eyidür:

﴿ باش پيوسته جوانمرد اى اخى ﴾ İy ḳarındaş! Muttaṣıl cüvān-merd ol. Yaʿnī; dā'imā saḫī vü kerīmü'n-nefs ol dimekdür. Zīrā **cüvān-merd**üñ maʿnāsı budur. **İy aḫī**, ẓāhiren «iy ḳarındaş» dimekdür ki meşhūrdur. Ve bābā-yı ʿālem olana daḫı aḫī ıṭlāḳı maʿrūfdur. Bābā-yı ʿālem; şānı ʿālī kimesne dimekdür.

﴿ زانكه نبود دوزخى اهل سخى ﴾ Andan ötüri ki saḫī cehennemlik olmaz. Nitekim: الجنة دار الاسخيا bu beyāna şāhiddür. Ve **dūzaḫī**, Fārisīde «cehennemlik» dimekdür. Pes esḫıyānuñ ehl-i cinān idikleri [S414b] sīmālarından nümāyāndur dimek içün nāẓım eyidür:

﴿ در رخ مرد سخى نور صفاست ﴾ Saḫī olan racülüñ ruḫında nūr u ṣafā vardur. Bunda **est**, «hest» maʿnāsınadur.

﴿ زانكه در جنت قرينش مصطفاست ﴾ Andan ötüri ki cennetde anuñ ḳarīni Faḫr-i ʿālem ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemdür. **Ḳarīn**, «hem-sāye» maʿnāsına olmaḳ ḫoşdur. Āḫirindeki şīn żamīrdür; merd-i saḫīye rāciʿdür.

﴿ اسخيا را با جهنم كار نيست ﴾ Saḫīlerüñ cehennem ile işi yoḳdur.

﴿ جاى ممسک جز ميان نار نيست ﴾ Baḫīlüñ mekānı āteşüñ ortasından ġayrı degüldür. Mekān-ı baḫīli nāra nisbet, ʿaẕābuñ şiddetine işāretdür. Nitekim Selmān-ı Pārsī buyurmış ki: Baḫīl ʿāzim-i ʿuḳbā

oldıḳda zemīn ve kirāmen-kātibīn bed-duʿā idüp: "Yā Rabb! Bu ḳuluñ yirinde olan [Ü398b] mālı kendi nefsinden ve ʿibāduñdan menʿ ve maḥbūb itdigi gibi kendüyi daḫı cennetüñden maḥcūb eyle dirler, intihā. Pes bundan aḥvāl maʿlūmdur. Ve medḥ-i esḫıyā'-i pür-īs̱ār olan فاؤلئك هم المفلحون āyet-i beşāret-ās̱ārı üzre esḫıyānuñ mübeşşer-i bi'l-cinān oldıḳları meczūmdur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ حق تعالی بر درجنت نوشت ﴾ Haḳḳ teʿālā cennnet ḳapusınuñ üzerine yazdı. Pes yazılan mıṣrāʿ-ı s̱ānīnüñ mefhūmıdur. Anuñçün nāẓım eyidür:

﴿ این که جای اسخیا باشد بهشت ﴾ Bunı ki; cennet esḫıyā yiridür. *Laṭīfe*: Nigāşte-i bāb-ı cennet olan yazıda aḫbār-ı kes̱īre vardur. Nāẓımuñ beyān buyurdıġı bir ḳavle göredür ki ḥadīs̱-i şerīf ile müberhendür. Ve ḳavl-i dīgerde Ḍaḥḥāk rivāyetiyle mervīdür ki bāb-ı cinānda üç saṭır yazı vardur: Saṭr-ı evvel; لا اله الاالله محمدا رسول الله dur. Ve saṭr-ı s̱ānī; امة مذنبة و رب غفور . Saṭr-ı s̱ālis̱; وجدنا ما عملنا و خسرنا ما خلفنا dur.

﴿ کار اهل بخل را تلبیس دان ﴾ Ehl-i buḫlüñ kārını telbīs bil. Yaʿnī; Ḥaḳḳı setr u ḥīle vü ḫudʿa bil dimekdür. Ve baḫīlüñ ḥīlesi, edā'-i ḥuḳūḳu'llāhda ve ṣadaḳa vü iḥsānda eyledigi oyunlardan maʿlūmdur. Ve bu oyunlarda ḫocası iblīsdür. Ve dünyāda her kim ile muṣāḥib ise anuñla ḥaşr olmaḳ ḥasebiyle:

﴿ در جحیمش همدم ابلیس دان ﴾ Anı caḥīm adlu nārda şeyṭānuñ işi bil. [S415a] **Caḥīmeş**de olan şīn żamīrdür; baḫīle rāciʿdür. Ve bunda baḫīl içün ḫaṭar-ı ʿaẓīm vardur. Zīrā şeyṭāna hem-dem-i der-caḥīm olmaḳ ikisi bir zencīrde muḳayyed ve ve ʿaẕābda mü'ebbed olmaḳ müşʿirdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ هیچ ممسک نگذرد سوی بهشت ﴾ Baḫīl cennet ṭarafına hīç ṣavuşmaz. Yaʿnī; Ṣırātı selāmetle geçüp fütāde-i nīrān olur dimekdür. Nitekim: ان البخیل بعید من الله و بعید من الجنة ḥadīs̱-i şerīfinde buña işāret vardur.

﴿ بلکه اورا کی رسد بوی بهشت ﴾ Belki aña cennet ḳoḳusı ḳande ulaşur? İstifhām-ı inkārī üzre ulaşmaz dimekdür. Maʿa-hāẕā cennet-i aʿlānuñ ḳoḳusı beş yüz yıllıḳ yoldan gelür. **Būy**, «ḳoḳu» maʿnāsınadur.

﴿ آنکه می خوانند مر وی را سقر ﴾ Ol nesne ki anı Saḳar oḳurlar. Yaʿnī; ḳazan-ı ʿaẓīmde muḳarrer olan Saḳar ki dūzaḫ esāmīlerinden bir ṭabaḳanuñ adıdur. **Mer**, bunda zā'iddür. **Vey**, żamīrdür; «ān çi» maʿnāsına olan «ān ki»ye rāciʿdür. (...[S415b, Ü399a]...)

﴿ اهل کبر و بخل را باشد مقر ﴾ Ehl-i kibr ü buḫlüñ maḳarrı vü mekānı ola. Ḳarārgāh maʿnāsınadur. İmdi:

﴿ ای پسر در مردمی مشهور باش ﴾ İy oġul! Ādamlıḳda meşhūr ol. Yaʿnī; herkese seḫāvet ü insāniyyet ile meşhūr u maʿrūf ol dimekdür. Pes ādemiyyetde şöhret bulmaḳ, insāniyyeti ʿādetden ʿibāretdür. Ve ādemiyyeti bu maḳāma münāsib olan maʿnā üzre beyān içün nāẓım eyidür:

﴿ از بخیلی و از تکبر دور باش ﴾ Baḫīllikden ve tekebbürden ıraḳ ol. Yaʿnī; bunlaruñ muḳābilleri olan ṣıfāt ile müteḥallī olup:

﴿ با سخا باش و تواضع پیشه کیر ﴾ Seḫā ile ol ve tevāżuʿı ʿādet ṭut.

❴ تا شود در وی دلت بدر منیر ❵ Tā ki vech-i ḳalbüñ bedr-i münīr ola. Pes bu muḳābele ḥasebiyle baḫīl ü mütekebbirüñ ḳalbleri rū-siyāh olur dimege bunda işāret ve saḫī vü mütevāżıᶜuñ ḳalbi pür-nūr olmaġa delālet ẓāhirdür. **Bedr-i münīr**de teşbīh-i belīġ vardur. Maᶜnāsı maᶜrūfdur.

Der-Beyān-ı Fiᶜl-i Şeyṭānī

❴ چار خصلت فعل شیطانی بود ❵ Dört ḫūy şeyṭāna mensūb olan fiᶜldür. **Şeyṭānī**de yā nisbet içündür. **Buved**, bunda «est» maᶜnāsınadur.

❴ داند اینها هرکه رحمانی بود ❵ Bu dördi bilür her kim ki Raḥmānīdür. **Raḥmānī**den murād; Rabbāniyyūn gibi Ḥaḳḳa intisābı olan ᶜālim-i ᶜāmildür. Bu murāda **dāned** kelimesinüñ delāleti ẓāhirdür. Zīrā bunları ecinnenüñ Raḥmānīsi bilür dimekligüñ maᶜnāsı yoḳdur. Pes ol ḫıṣālüñ evveli:

❴ عطسهٔ مردم چو از بکذشت یکی ❵ Ādemüñ aḳsırması çünki birden ṣavışdı. Birbiri ardınca birden ziyāde iki [S416a] üç veyā daḫı artuḳ oldı dimekdür. **ᶜAṭse**, ᶜArabī ve Fārisīde «aḳsırmaḳ» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki hemze mā-baᶜdine iżāfet içündür. Ḳaldı ki maᶜnā-yı mezkūr üzre **bü'gẕeşt ez-yekī** ḳavli, ᶜaṭsenüñ bir oldıġı ḥālden iḥtirāz içündür. Zīrā ᶜaṭse-i vāḥide, العطس من الرحمان didikleri üzre Raḥmāndandur ki ibtidā'-i ᶜāṭis Ādem ṣafiyyu'llāhdur. Nefḫ-ı rūḥda, rūḥ-ı pāk dimāġ-ı şerīfine ṣuᶜūdında ṣudūr idüp kendüsi ibtidā: "الحمد الله رب العالمين" diyüp ve melā'ike-i kirām: "يرحمک الله" ile teşmīt buyurdılar. Baᶜdehū Ādem ᶜāleyhi's-selām: "يهديكم الله" ile melā'ike-i kirāma duᶜā itmegin el-ḥamdü lillāh dimek sünnet-i Ādem ᶜaleyhi's-selām ve teşmīt farż-ı kifāye ve baᶜdehū hidāyet ile muḳābele sünnet olmışdur. İmdi ᶜale's-sebīl tetābuᶜ-ı ᶜaṭseler:

❴ باشد آن از فعل شیطان بی شکی ❵ Bī-şekk ol ᶜaṭseler şeyṭāndan ola. **Ān** ile işāret, mütetābiᶜ ᶜaṭseleredür. **Bī-şekkī**de olan yā'-i s̱āniye, taḥsīn-i lafẓ içün zā'ide maᶜnāsına «şeksiz» dimekdür.

❴ خون بینی نیز از شیطان بود ❵ Burun ḳanı daḫı şeyṭāndandur. **Ḫūn-ı bīnī**, iżafetle «burun ḳanı» dimekdür. Maᶜlūm ola ki burun medāḫile-i şeyṭāndandur. Anuñçün mü'min uyḳudan uyandıḳda sümkürür yollu ṣol eliyle burnını sümkürmek gerekdür dimişlerdür. Ve eks̱er-i ruᶜāf, kes̱ret-i ekl ü şürb ve kes̱ret-i buḫārdan ve kesret-i nevmden nāşī olur. Bunlaruñ çoġı şeyṭānuñ merżīsi olup ve medāḫilinden ihrāḳ-ı deme sebeb olmaġın ruᶜāfa, fiᶜl-i şeyṭānī dinmişdür.

❴ آنکه ظاهر دشمن انسان بود ❵ Ol şeyṭān ki insāna ᶜadāveti ẓāhirdür. Bu mıṣrāᶜ şeyṭānuñ insāna ber manṭūḳ-ı ᶜāyet ᶜadüvv-i mübīn oldıġın beyān ve bu ṣıfatla mezmūmiyyetin ᶜıyān ve böyle olana efᶜāl ü aᶜmālde ᶜadem-i mutābaᶜati tenbīh içündür.

❴ خامیازه فعل شیطانست و قی ❵ Esnemek ve daḫı ḳusmaḳ şeyṭān fiᶜlidür. Esnemenüñ fiᶜl-i şeyṭānī idigi التشاوب من الشيطان müfādıyle müberhendür. Ve daḫı **ḳayy** lafẓınuñ medlūli olan ḳuṣmaġuñ fiᶜl-i şeyṭānī oldıġı, şeyṭānuñ merżīsi olan kes̱ret-i ekl ü şürb ile fesād-ı miᶜdeden [S416b] nāşī ve keselden fāşī oldıġıdur. İmdi:

❴ ای پسر ایمن مباش از مکر وی ❵ İy oġul! Anuñ mekrinden emīn ve lā'übālī olma. **Vey**, żamīrdür; şeyṭāna rāciᶜdür. Pes mekrinden emniyyet, aᶜmāl ü efᶜālde kendüye mutābaᶜatdan mübāᶜadet eylemekden ᶜibāretdür.

[Ü400a] **Der-Ṣıfat-ı Münāfıḳ**

❴ دور باش ای خواجه از اهل نفاق ❵ İy efendi! Ehl-i nifāḳdan ıraḳ ol. **Nifāḳ**, «iki dinlü ve iki dillü olmaġa» dirler. Evvelkisi kāfir ḥükmindedür. İkincisinüñ ḥāli beyān olınacaḳdur. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: مثل المنافق كمثل الشاة العائرة بين الغنمين تعير الى هذه مرة و الى هذه مرة vārid olmışdur. Maʿnā-yı şerīf: Münāfıḳuñ mis̱li, iki ḳıṭʿa ġanem miyānelerinde mütereddid olan şāt-ı ġarībe beñzer ki gāh bu ḳıṭʿaya ve gāh o ḳıṭʿaya tereddüd idüp birinün yanında istiḳrār eylemez. Ke-ẕālik münāfıḳ daḫı gāh müselmāna ve gāh kāfirāna tereddüd idüp birinüñ yanında müsteḳarr olmaz. Belki her birlerine: "Ben sizdenem!" dir. Pes bu ṣıfatda olana münāfıḳ dirler ki meẕmūmiyyet ẕātındadur. Ve ẕātınuñ meẕmūmiyyeti, lafẓ-ı münāfıḳı daḫı meẕmūm itmişdür. Nitekim bir mü'mine münāfıḳ diseler kendüde nifāḳ bulınmadığından müte'ellim olmaz. Lākin diyene şerʿan taʿẕīr iḳtiżā itmişdür. Ve ẕātında nifāḳ-pīşe olana ḳaçan münāfıḳ diseler, lafẓ-ı meẕkūr ẕātına muṭābıḳ oldığından ʿaḳreb gibi derūnını nīş-ḫorde-i elem ü ġamm eyler. Nitekim ḥażret-i Mevlānānuñ *mes̱nevī*:

چون منافق خوانیش این لفظ دون

همچو کثر دم می خلد در اندرون

buyurdığı bu beyāna dālldür. İmdi ehl-i nifāḳdan baʿīd ol.

❴ در جهنم دان منافق را وثاق ❵ Münāfıḳuñ maḳāmı cehennemdedür bil. **Ves̱āḳ**, fetḥ-i vāv ve kesrile «buḳaġu ve ayaḳ bağı» maʿnāsınadur. Münāfıḳuñ bend-pā-yı cehennemde olmaḳ, maḳarrı cehennem oldığını müşʿirdür. Nitekim: من كان له لسانان فى الدنيا جعل الله له لسانين من نار ḥadīs̱-i şerīfi daḫı maʿnā-yı meẕkūrı işʿār ider. İmdi ʿālāmeti nedür? dinür ise:

❴ سه علامت در منافق ظاهرست ❵ Münāfıḳda üç ʿalāmet ẓāhirdür.

❴ زان سبب مقهور قهر قاهرست ❵ Ol sebebden Ḳāhir olan Ḫudānuñ ḳahrıyle maḳhūrdur. Yaʿnī; helāke maẓhar ve maḫẕūl ü müdemmerdür dimekdür. Ve āti'l-beyān olan ʿalāmetler آيته المنافق [S417a] ثلث و ان صام و صلى و زعم انه مسلم اذا حدث كذب و اذا وعد خالف و اذا اؤتمن خان ḥadīs̱-i şerīfine mebnīdür. Nitekim nāẓım leff ü neşr-i müşevveş ḳāʿidesiyle eyidür:

❴ وعدهای او همی باشد خلاف ❵ Anuñ dükeli vaʿdeleri ḫılāf ola.

❴ قول او نبود غیر از کذب و لاف ❵ Anuñ sözi yalan ve lāfdan ġayrı olmaya. **Lāf**, [Ü400b] «aṣlsız ögünmek» maʿnāsınadur.

❴ مؤمنانرا کم رعایت میکند ❵ Mü'minlere az riʿāyet ider. Yaʿnī; mü'minlere riʿāyeti ṣūrī ider.

❴ هم امانترا خیانت میکند ❵ Hem emānete ḫıyānet ider. Ve emānete ḫıyānet idende ber-manṭūḳ-ı ḥadīs̱-i şerīf diyānet olmaz. Ve ḥıfẓ-ı emānet gibi pāk ḫaṣlet bulınmaz. (...) İmdi emānet, emānet-i Ḥaḳḳ ve emānet-i ʿibāddan eʿamm olmaġın emāneti ḥıfẓ ehemm ü elzemdür.

❴ نیست در وعده منافق را وفا ❵ Münāfıḳuñ vaʿdede vefāsı yoḳdur.

﴿ زان نباشد در رخش نور و صفا ﴾ Andan ötüri yüzinde nūr u ṣafā olmaya. Yaʿnī; nūr-ı īmān u ṣafā-yı İslām olmaya dimekdür.

﴿ تا نپنداری منافق را امین ﴾ Münāfıḳı emīn ẓann itmeyesin dimekdür.

﴿ نیست بادا شرش از روی زمین ﴾ Anuñ şerri yiryüzinden yoḳ olsun. Bu mıṣrāʿ münafıḳ ḥaḳḳında bed-duʿādur. Şerrinüñ defʿi vücūdınuñ refʿine vābeste oldıġı hüveydādur. **Nīst bādā**, «yoḳ olsun» dimekdür.

[S417b] ﴿ از منافق ای پسر پرهیز کن ﴾ İy oġul! Münāfıḳdan ictināb eyle. Yaʿnī; anuñla ṣoḥbet ve meveddet-i ṣūrīsine iʿtimād eyleme; kendüye maḥabbetden ṣaḳın dimekdür.

﴿ تیغ را از بهر قتلش تیز کن ﴾ Anuñ ḳatli içün ḳılıcı keskin eyle. Bundan murād; ġāyet ile andan ḥaẕer eyle dimekdür. Yoḳsa münāfıḳ irtidādını iẓhār itmedikce ḳatli şerʿī olmadıġı maʿlūmdur.

﴿ با منافق هرکه همره میشود ﴾ Her kim ki münāfıḳ ile hem-rāh olur. Yaʿnī; sālik oldıġı mesleke rāhī olur.

﴿ منزل او در تک چه میشود ﴾ Anuñ menzili ḳuyu dibinde olur. [Ü401a] Yaʿnī; ان المنافقين فى الدرک الاسفل āyet-i şerīfi manṭūḳınca anuñ menzili ḳaʿr-ı çāh-ı cehennem olur dimekdür. **Der-tek-i çeh**, «ḳuyu dibinde» dimekdür. Tek, bunda ḳaʿr maʿnāsınadur. Çeh, fetḥ-i cīm-i ʿAcemī ile çāhdan muḫaffef ḳuyu maʿnāsına(dur). Bunda murād ḳaʿr-ı çāh-ı dūzaḫdur, neʿūẕü bi'llāhi min ẕālik.

Der-Ṣıfat-ı Taḳvā'-i Müttaḳī

﴿ سه علامت باشد اندر متقی ﴾ Müttaḳīde üç ʿalāmet ola. **Müttaḳī**, ṣāḥib-i ṭaḳvāya dirler. Taḳvā maʿrūfdur.

﴿ کی شود نسبت تقی را با شقی ﴾ Taḳīnüñ şaḳī ile ḳaçan münāsebet ü müşābeheti ola? Yaʿnī; beynlerinde bevn-i baʿīd vardur ve şaḳīde olan ʿalā'imlerüñ eżdādı taḳīde mevcūddur dimekdür. **Taḳī**, müttāḳī maʿnāsınadur. Ve ʿalāmāt-ı s̱elās̱eden biri yār-ı bedden ictināb ve biri ṣıdḳ-ı lisān ve biri ekl-i ḥalāldür. Nitekim nāẓım beyānlarında müretteben eyidür:

﴿ بر حذر باش ای تقی از یار بد ﴾ İy taḳī olan kimesne kötü yārdan ḥaẕer üzre ol. Yaʿnī; yaramaz kimesneden ḥaẕer eyle.

﴿ تا نیندازد ترا در کار بد ﴾ Tā ki seni bir kötü işe bıraḳmaya. Zīrā kişinüñ nefsi ṭıfl gibidür ve ṭabʿı sārıḳdur; elbette muḳārininüñ ḥükmini aḫẕ ider. Pes kötü ile muṣāḥib olan kötü yola gider; ʿāḳıl olan kötüler ṣoḥbetin terk ider dimişlerdür. Müttaḳī olan bunuñla ʿāmil olur ve daḫı:

﴿ کم رود ذکر دروغش بر زبان ﴾ Lisānı üzre yalan ẕikri az vāḳıʿ olur. **Kem reved**, maʿnāsı «az gider» dimekdür. Ve muḥtemeldür ki hīç gitmez dimek ola. Pes kem reved ile taʿbīri; insān beşeriyyet ḥasebiyle ḳuṣūr-ı ḳalīlden ḫālī ola[S418a]maz dimege īmā içündür. **Durūġeş**deki şīn-ı żamīr, **zebān** lafẓınuñ āḫirine merbūṭdur; taḳīye rāciʿdür.

﴿ از طریق کذب باشد بر کران ﴾ Kiẕb ṭarīḳından kenār üzre ola. Yaᶜnī; lisānı üzerine kiẕb cārī olmadığınuñ aṣlı budur ki; bāᶜis̱-i kiẕb ve mūṣıl-ı ḫılāf olan ṭarīḳda aṣlā bulınmazlar dimekdür. **Kerān**, bunda «kenār» maᶜnāsınadur.

﴿ از حلال و پاک کم کیرند کام ﴾ Ḥalāl ü pāk olan nesneden murādı az ṭutarlar. Yaᶜnī; ḥalāl u ṭāhirden ziyāde kām-yāb olmazlar ve mā-lā be’s ṭarafına varmazlar.

﴿ تا نیفتند اهل تقوی در حرام ﴾ Tā ki ehl-i taḳvā ḥarāma düşmeyeler. Bunda **ehl-i taḳvā**, **kem gīrend** ile **ne-yüftend** fiᶜllerinüñ fāᶜilidür. Ḫulāṣa-i beyt: Ehl-i taḳvā pāk ü ḥalālden temettüᶜ-i ḳalīl ile mütemettiᶜ olur; tā ki ḥarāma düşmeyeler. Pes ḥarāma düşmemek, ḥalāldan az kām-yāb olmaḳdadur. Zīrā ḥalāldan kes̱ret-i temettüᶜ, teleẕẕüẕi cālibdür. Teleẕẕüẕ ḳaydında olmaḳ ise nefs-perverlikdür. Nefs-perver olanuñ ḥarāma vuḳūᶜı eks̱erdür. Yāḫod mā-lā-be’s olan nesneye yanaşmazlar ki mā-fīhi be’s olana düşmeyeler. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde لا يبلغ الرجل درجة المتقين حتى يدع مالا باس به حذرا عما به باس vārid olmışdur. Pes muttaḳī ẕünūbdan mübālaġa(ten) ictināb idene dirler. Nitekim bu maᶜnāda olan ḥadīs̱-i ḥımā maᶜlūmdur. [Ü401b] Ve baᶜżı nüsḫada ne-yüfted müfred bulınmışdur. Buna göre ne-yüftedüñ fāᶜīli ḥalāl u pākdur ve ehl-i taḳvā mefᶜūlidür. Buña göre ne-yüfted düşürmeye dimek olur; maᶜnā maᶜlūmdur. Ve ḥalāl u pākden ḳıllet-i temettüᶜ, ehl-i taḳvānuñ ḥali oldıġı Fetḥ-i Mübīn nām kitābda Ebū Ẕerr rivāyetiyle olan: التقى ترک بعض الحلال خوفا ان يكون حراما ḥadīs̱-i şerīfiyle müberhendür. Ve yene kitāb-ı meẕkūrda: و قال الحسن رضى الله عنه ادركنا قوما كانو يتركون سبعين بابا من الحلال خشيته الوقوع فى باب الحرام kelāmından ẓāhir ü mübeyyendür.

Der-Beyān-ı Şükr-i Niᶜmet ve Ehl-i Cennet

﴿ هرکرا باشد سه خصلت در سرشت ﴾ Her kimüñ ṭabᶜında üç ḫūy ola. **Sirişt**, bunda ism-i cāmiddür; «ṭabᶜ u ṭīnet» maᶜnāsınadur.

﴿ باشد آنکس بی شک از اهل بهشت ﴾ [S418b] Şeksiz ol kimse ehl-i cennet ola. **Behişt**de bānuñ fetḥi ve kesri luġatdür; «cennet» maᶜnāsınadur.

﴿ شکر در نعما و صبر اندر بلا ﴾ Niᶜmetlerde şükr ve belāda ṣabr. **Naᶜmā**, fetḥile cemᶜ-i ᶜArabīdür; «niᶜmetler» dimekdür. Cemᶜ getürdigi niᶜam-ı Mevlānuñ bī-ḥadd idigini işᶜār içündür.

﴿ میدهد آیینهٔ دلرا جلا ﴾ Āyīne-i ḳalbe cilā virür. **Āyīne-i dil**, «göñül āyīnesi» dimekdür ki ᶜArabīde mir’āt-ı ḳalb dirler. Ve ᶜinde’l-meşāyıḫ, eks̱er āyīne-i dilden defter-i aᶜmāl murād olınur. Mes̱nevīde bu maᶜnāda istiᶜmāli çoḳdur. İmdi niᶜmetlere şākir ve belālara ṣābir olanuñ āyīne-i ḳalbi ve defter-i aᶜmāli pür-cilā vü pür-nūr-ı ṣafā olmaḳ vāreste-i ḳayd-ı beyān ve maḥallerinde nümāyāndur. Ve şākir-i naᶜmānuñ medḥi baḥs̱-i şükrde beyān olınmışidi. (...)

﴿ هرکه مستغفر بود اندر کناه ﴾ Her kim ki günāh içinde tevbe vü istiġfār idici ola. **Ender**, ẓarfiyyet içündür. İstiġfāra günāhı ẓarf düşürmek, istiġfārı günāh ᶜaḳabinde der-ḥāl eylemek nüktesini īmādur.

﴿ حق زنار دوزخش دارد نگاه ﴾ Ḥaḳḳ teʿālā anı āteş-i cehennemden ḥıfẓ ṭutar. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: العبد امن من عذاب الله ما استغفر vārid olmışdur. **Nār-ı dūzaḫ**, [Ü402a] «āteş-i cehennem»dür. Āḫirinde olan şīn żamīrdür; müstaġfire rāciʿdür.

﴿ هركه ترسد از اله خويشتن ﴾ Her kim ki kendi maʿbūdından ḫavf ider.

﴿ خواهد او عذر گناه خويشتن ﴾ O kimse kendi günāhınuñ ʿöẕrini diler. **O**, żamīrdür; «her ki»ye rāciʿdür. [S419a] Pes bunda şarṭ-ı tevbeye riʿāyet ve Ḫudādan ḫā'if olan, īrād-ı ʿöẕr ile ḫᵛāhişger-i maġfiret gerekdür dimege işāret vardur.

﴿ معصيت را هركه پيدر پى كند ﴾ Her ki ʿıṣyānı birbiri ardınca ider. Yaʿnī; ʿadem-i istiġfār ile günāha maḳarr olur dimekdür. **Pey-der-pey**, «birbiri eñsesince» dimekdür.

﴿ ايزدش از اهل رحمت كى كند ﴾ Ḫudā anı ḳaçan ehl-i raḥmetden ider. Yaʿnī; itmez dimek maʿnāsınca istifhām-ı inkārīdür. Zīrā bilā-istiġfār ẕünūba ıṣrār, sū'-i ḫātimeye sebebdür; neʿūẕü bi'llāh. **Īzed**, ism-i Ḫudādur. Āḫirindeki şīn żamīrdür; «her ki»ye rāciʿdür. İmdi:

﴿ اى پسر دائم باستغفار باش ﴾ İy oġul! Dā'im istiġfār ile ol. Yaʿnī; istiġfāra müdāvemet ü mülāzemet eyle dimekdür. Nitekim: من لزم الاستغفار جعل الله له من كلهم مخرجا ومن كل ضيق مخلصا ḥadīs̱-i şerīfi buña şāhiddür. Ḥattā günde yetmiş kerre istiġfār itmek sünnet-i şerīfdür dimekdür. Ve keyfe lā ki istiġfār ẕenbüñ devāsıdur. Nitekim: لكل داء دواء و دواء الذنب الاستغفار ḥadīs̱-i şerīfi bu maʿnāya dālldür.

﴿ وز بدان و مفسدان بيزار باش ﴾ Ve kötüler ve müfsidlerden bīzār ol. Yaʿnī; anlardan ʿalāḳayı ḳaṭʿ eyle dimekdür. Zīrā yaramazlar ile ḳonuşdıḳca tevbede s̱ebāt bulınmaz. **Bedān**, «bed»üñ cemʿidür; «kötüler» maʿnāsınadur. Murād; efʿāl-i nā-marżıyye ṣāḥiblerinden ve müfsidān ve āḫarı fesād idicilerden; **bīzār**, «uṣanıḳ ve tārik»; **bāş**, «ol» dimekdür. Ḥattā efyūna tā'ib olan evvelā efyūn-fürūş ile ṣoḥbet ü ʿalāḳasın ḳaṭʿ itmek gerekdür dimişlerdür. Bu mıṣrāʿuñ mıṣrāʿ-ı evvel üzre ʿaṭfında bu mis̱llü nükteye īmā vardur. Fi'l-ḥaḳīḳa müfsid kendi nefsini ifsād itmişiken muṣāḥibini ifsād eylemek maʿlūm u mücerrebdür.

Der-Fażīlet-i Ṣadaḳa Mī-Gūyed

﴿ گر كنى خيرى بدست خويش كن ﴾ Eger bir ḫayr ider iseñ kendi elüñ ile eyle. Yaʿnī; vekīl ü nāẓır u etbāʿ u ḫuddām elleriyle görme. Zīrā; "il eliyle yılan ṭut" dimişlerdür. Ve ṣadaḳada efḍal olan sırran virilendür. Ṣadaḳa-i sırrī kendi elüñ ile olandur. Yāḫod veres̱e vü vaṣī re'yine iḥāle ile ṣadaḳayı mevtüñden ṣoñraya [S419b] te'ḫīr ve ġayra tefvīz eyleme. Zīrā tenfīẕi mechūl ve seni unudacaḳları meczūmdur. Ve ḥāl-i ḥayātda virilenüñ baʿde'l-memāt virilenden efḍaliyyeti maʿlūmdur dimekdür. Pes ṣadaḳada maḥall ü müsteḥaḳḳını aramaḳ lāzım oldıġına binā'en eyidür:

﴿ خير خود را وقف هر درويش كن ﴾ Kendü māluñı her dervīşe vaḳf eyle. Bunda **ḫayr**, «māl» maʿnāsına olmaḳ [Ü402b] ẓāhirdür. **Vaḳf-ı her dervīş**, «her faḳīre vaḳf» dimekdür. Ve vaḳfdan murād ẓāhirdür. Pes beyān-ı sābıḳa binā'en nāẓım eyidür:

﴿ یک درم کانرا بدست خود دهند ﴾ Bir dirhem ki anı kendi eli ile virürler. **Yek direm**, «bir dirhem» dimekdür. Direm, kesr-i dāl ile Fārisīdür. Aḳçanuñ her nevᶜine şāmildür. Ammā ᶜArabīde hā ile «dirhem»dür. Dirhem aṣlında on dört ḳırāṭ ağırına dirler idi. Ṣoñra her yirde istiᶜmāl olındı. **K'ān-rā**, «ki ān-rā» kelimelerinden muḫaffefdür.

﴿ به بود زان کز پی او صد دهند ﴾ Yegdür andan ki yüz dirhem virürler. Yaᶜnī; ḥāl-i ḥayātda virilen bir dirhem ṣadaḳa baᶜde'l-memāt virilenüñ üzerine yüz derece s̱avābludur dimekdür. Memātdan ṣoñraya mevḳūf u maṣrūf olan ṣadaḳa vü maṣrūfuñ s̱evābınuñ ḥayātda virilenden bu mertebe dūn oldığı, ṣāḥibinüñ māl-i mez̠kūra maḥabbet ile ṣağlığında yanından gitmesini istemedigindendür dimişlerdür. Ḥayātda virilenüñ efḍaliyyeti bundan ẓāhirdür. (...) Pes nāzım daḫı teraḳḳī ṭarīḳıyle tems̱īlen eyidür:

﴿ کر ببخشی خود یکی خرمای تر ﴾ Eger kendüñ bir tāze ḫurmā iḥsān idesin. **Ḫurmā-yı ter**, «tāze ḫurmā» dimekdür. ᶜArabīsi «temr»dür. Şöyle ki ᶜArab ḫurmānuñ evvel ẓuhūrında ṭalᶜ, baᶜdehū büyüdikde belaḥ dirler. Baᶜdehū ṣulandıḳda büsr dirler. Baᶜdehū yinmege ṣāliḥ oldıḳda ruṭab dirler. Baᶜdehū ḳurıyup kemālin buldıḳda temr dirler.

﴿ بهتر از بعد تو صد مثقال زر ﴾ Senden ṣoñra yüz mis̱ḳāl altun baḫş eylemekden yegrekdür. **Mis̱ḳāl**, yüz arpa ağırıdur. Zīrā yigirmi ḳırāṭdur. Ve her ḳırāṭ beş arpa ağırıdur. Pes yüz mis̱ḳālimüz [S420a] biñ arpa ağırı olur. İmdi ḥayāt ve baᶜde'l-memāt virilen ṣadaḳanuñ beynlerinde olan tefāvüt bundan maᶜlūmdur. Lākin ṣadaḳa-i ḥayātuñ bu vechile efḍaliyyeti içün şerā'iṭ vardur. Ez-cümle baᶜde'l-iᶜṭā rucūᶜ itmekdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ هرچه بخشیدی مکن با او رجوع ﴾ Her ne baḫş eyledüñ aña rücūᶜ eyleme. Yaᶜnī; girü almaḳ sevdāsında olma.

﴿ کر ز پا افتادهٔ از دست جوع ﴾ Eger ki açlıḳdan zaḥmet ü ıżṭırārda olasın. E**z-pā üftāde'i**, mecmūᶜan istiᶜmāl olınur; zaḥmet ü ıżṭırārda olmaḳdan kināyedür. Pes nāzım rücūᶜuñ ḥālini tems̱īl idüp buyurur:

﴿ این بدان ماند که شخصی قی کند ﴾ Buña beñzer ki bir kimse ḳuṣar. **Īn**, rücūᶜa işāretdür. **Be'dān māned**, be-ān māned yirindedür. Maᶜnā; «aña beñzer ki» dimekdür. **Şāḫṣī**, «bir şaḫṣ»; **ḳay koned**, «ḳuṣar».

﴿ باز میل خوردن آن قی میکند ﴾ Girü ol ḳuṣundıyı yimege meyl ider. Mıṣrāᶜ-ı evveldeki ḳayy, ḳuṣmaḳ maᶜnāsınadur ve mıṣrāᶜ-ı s̱ānīde «ḳuṣundı» maᶜnāsınadur. Pes rucūᶜ aḥvālinde müstes̱nā olanı beyān içün nāẓım eyidür:

﴿ با پسر کر چیزکی بخشد پدر ﴾ Eger baba oğlına [Ü403a] bir nesnecik bağışlaya. Yaᶜnī; baḫş eylemiş olsa. **Çīzek**, kāf-ı taṣġīr ile «nesnecik» dimekdür. Āḫirindeki yā vaḥdet içündür.

﴿ میسزد کر باز کیرد از پسر ﴾ Yaraşur eger oğuldan girü ṭuta. Yaᶜnī; rucūᶜ u istirdād eyleye dimekdür. Pes nāẓım ᶜumūma naṣīḥat miyānesinde, püser maḳāmında olana māl ile faḫret ve pederüñ daḫı olur ise virdigüñi lisāna getürme dimege işāret ḳasdıyle eyidür:

﴿ ای پسر با مال و زر شادی مجوی ﴾ İy oğul! Māl ü altun ile sevinme dimekdür.

﴿ آنچه کس را داده ٔ دیکر مکوی ﴾ Ol nesneyi ki bir kimseye virmişsin; daḫı söyleme. Yaᶜnī; istirdād yāḫod imtinān eyleme dimekdür. Zīrā:

﴿ شادئ دنیا سراسر غم بود ﴾ Sürūr-ı dünyā başdan başa ġammdur. Yaᶜnī; sürūrı ġamm ile müdġamdur. Nitekim Ḥāfıẓ:

مجوی عیش خوش از دور (و)اژکون سپهر

که صاف این سر خم جمله دردی امیزست

dimişdür. Maᶜnā; feleküñ münᶜakis devrinden laṭīf ᶜīş isteme; zīrā bu küp başınuñ ṣāfı cümle dürdī ile ḳarıcıdur; zīrā başı aşaġı olmışdur. Murād; [S420b] dünyāda derd ü miḥnetsiz ẕevḳ u şādī yoḳdur. (V)ājgūn, münᶜakis dimekdür. Dürd ᶜArabī, dürdī fārisīdür; şarābuñ tortı maᶜnāsınadur. Ve daḫı sürūrı serīᶜu'ṣ-seyr olmaġın ġammdan maᶜdūddur. Nitekim *şiᶜr*:

اشد الغم عندی فی سرور

تیقن عنه صاحبه انتقالا

bu beyāna güvāhdur. Anuñçüñ nāẓım eyidür:

﴿ سور او را در عقب ماتم بود ﴾ Anuñ dügüni der-ᶜaḳab mātem olur. **Sūr**, «dügün»; **der-ᶜaḳab**, «ökcesin baṣaraḳ»; **mātem**, «yas»dur. İmdi ᶜāḳıl olan bu maḳūle dünyāya dildāde olmayup, rencini çekmekden ḥaẕer üzre olmaḳ gerekdür. Nitekim şāᶜirüñ, *şiᶜr*:

کویم خبری با تو ز درویش توانکر

تا رنج نباید که کشی از پی دنیا

قارون بتجمل بنه ارض فروشد

عیسی ز تجرد زده بر اوج فلکها

ḳıṭᶜa-i dil-ārāsı bu beyāna münāsibdür. Pes:

﴿ امر لا تفرح ز دنیا کوش دار ﴾ Dünyā eclinden لا تفرح (lā-tefraḥ) emrine ḳulaḳ ṭut. Yaᶜnī; lā-tefrāḥ ile ᶜāmil olup, dünyā ile ferahnāk olan Ḳārūnuñ ḥālini Ḳur'ān-ı Kerīmden istimāᶜ u ḥıfẓ eyle dimekdür. İcmālen beyānı ber-manṭūḳ-ı āyāt-ı mübīn ve ber-tefsīr-i müfessirīn şöyledür ki: Ḳārūn, ḥażret-i Kelīmu'llāh ᶜaleyhi's-selāma gelüp kendi faḳrından şekvā ve ṭālib-i ᶜilm-i kīmyā olmaġın, baᶜde ḥuṣūli'l-merām kes̱ret-i mālile feraḥnāk u maġrūr ve ḳavminüñ üzerine tefevvuḳ dā'iresinde maḥṣūr oldıḳda اذ قال له قومه لاتفرح ان الله لایحب الفرحین āyet-i şerīfi manṭūḳınca ḳavmi kendüye nuṣḥ eylediler. Ve eyitdiler: "İy Ḳārūn! Dünyā muṭlaḳā meẕmūmdur ve sürᶜat-i zevālinden ġaflet birle kendüye maḥabbetüñ bī-netīce idigi maᶜlūmdur. Ve lā-meḥāle leẕẕeti ẕillet ve vuṣlatı firḳat ve maḥabbeti mâniᶜ-i maḥabbet-i ḥażret-i Rabbü'l-ᶜizzetdür. Bunuñla feraḥnāk olanları Ḫudā sevmez. Bunuñla maġrūr u mesrūr olma. Ve Ḥaḳḳuñ niᶜmetlerinüñ ḳadrini [Ü403b] bilüp, sebīl-i ḫayra sālik ve āḫirete ṭālib ol. Ve dünyādan naṣībüñi unutma ki; naṣībüñ bir kefendür. Ve saña olan inᶜāmāt-ı Ḫudā muḳābilinde şükr-i tāmm ve ṭāᶜāte ihtimām eyle. Yir yüzinde fesād eyleme ki; Ḫudā müfsidleri sevmez" didiklerinde Ḳārūn, ᶜilāve-i ᶜilm ve ke̱sret-i māl ü cāh ile nās üzre tafaḍḍul [S421a] u tefevvuḳa istiḥḳāḳıyyet iddiᶜāsına ictisār ve biñde bir olmaḳ üzre edāya müteᶜahhid oldıġı zekātı istiksār idüp ḥażret-i Kelīmu'llāh gibi ẕāt-ı ᶜiṣmet-penāha eẕāya

ibtidārında, ḥażret-i Kelīmüñ duᶜā-yı pür-inkisārından ẓuhūr-ı ġayret-i İlāhī ile yirler ḥażret-i Kelīmu'llāhuñ emrine rām olmaġın Ḳārūnuñ evvelā kendin ṣoñra emvāl ü ālātın cümleten yir yutdı. Nitekim: فخسفنا به و بداره āyet-i şerīfi bu maᶜnāyı nātıḳdur. İmdi bundan iᶜtibār almaḳ gerekdür. Zīrā:

❬ جاى شادى نيست دنيا هوش دار ❬ Dünyā sürūr yiri degüldür; iẕᶜān u fehm eyle. Pes nāẓım bu beytde lā-tefraḥ ḳavlini beyān idüp, lā-tefraḥ ḳavl-i şerīfinüñ ẕeyli olan: ان الله لايحب الفرحين kelām-ı şerīfine işāret içün buyurur ki:

❬ شادمانانرا ندارد دوست حق ❬ Dünyā ile ṣād olanları Ḫudā dost ṭutmaz. Yaᶜnī; sevmez.

❬ اين سخن دار مرز استادان سبق ❬ Bu kelāmı üstādlardan ders ṭutaram. **Üstādān**, cemᶜ-i Fārisīdür. Üstād, Fārisīde «muᶜallim ve fenninde māhir» dimekdür. Pes nāẓımuñ bundan murādı; bu söze ᶜamel gerekdür; zīrā üstād-ı kāmil sözidür dimekdür. **Sebaḳ**, bunda ders maᶜnāsınadur.

❬ كر فرح دارى ز فضل حق رواست ❬ Eger Ḫudānuñ fażl u iḥsānından feraḥ ṭutar iseñ revādur. Nitekim و اما بنعمة ربک فحدث bu beyānda hüveydādur.

❬ ليک از دنيا فرح جستن خطاست ❬ Lākin dünyādan feraḥ istemek ḫaṭādur. **Cüsten**, «istemek» maᶜnāsına maṣdardur.

❬ اى پسر با محنت و غم خوى كن ❬ İy oġul! Miḥnet ü ġammı ḫūy eyle. Tā ki Ḫudādan gelen belāya ṣabr ile me'lūf olasın. Ve ṭarīḳ-ı ṭāᶜātde miḥnet-keş ol ki evliyālar ḫūyı ile mevṣūf olasın dimekdür.

❬ روى دلرا جانب دلجوى كن ❬ Ve yüzini dil-cūy cānibine teveccüh eyle. Yaᶜnī; cānib-i Ḥaḳḳa döndür dimekdür. **Dil-cūy**dan murād; Ḫudādur. Rıżāsında olan kimselerüñ göñlini isteyücidür. Nitekim: انا عند المنكسرة قلوبهم و المندرسة قبورهم bu maᶜnāyı müşᶜirdür. Ve bunda ᶜışḳ-ı Mevlā ile ᶜāşıḳ-ı cemāl-i cenāb-ı Kibriyā ol dimege īmā vardur. Ve daḫı miḥnet ü ġamm ẓuhūrında cenāb-ı Ḳuddūse teveccüh-i ḳalb üzre ol ki ġammı ḫāṭırdan defᶜa [S421b] devā bulasın dimege daḫı işāret vardur. Nitekim defᶜ-i ġumūm içün ḥużūr-ı ḳalb ile لا حول ولا قوة الا بالله العلى العظيم ḳavline müdāvemet ve daḫı Şāṭıbī raḥimehu'llāh ḥażretlerinüñ *naẓm*:

و بالله هولى و اعتصامى و قوتى
ولا مالى الاستره متجملا
فيارب انت الله حسبى و عدتى
عليک اعتمادى ضارعا متوكلا

[Ü404a] beytlerine muvaẓabet kirāren mücerrebdür.

Der-Beyān-ı Naṣāyıḥ

❬ خون و اندوهست قوت بندكان ❬ Bendelerüñ ġıdāsı ḫūn u ġuṣṣadur. **Bendegān**dan ᶜumūm-ı insān murād olındıḳda insānuñ ġıdāsı, raḥm-i māderde ḳan ve baᶜdehū meşāḳḳ-ı bī-pāyān idigi: لقد خلقنا الانسان فى كبد āyet-i şerīfi ile müberhendür. Ve daḫı mü'min ġāliben beden ü mālda keẟīrü'l-ālām olup, seyyi'ātına keffāret olur. Lākin kāfir ġāliben ṣaḥīḥu'l-beden ve keẟīrü'l-māl olmaġıla cümle seyyi'ātıyle

ḳıyāmetde mücāzāt olur maᶜnāsını beyānda Faḫru'l-enām ᶜaleyhi's-selāmuñ مثل مؤمن مثل سنبلة يحركها الريح فتقوم مرة و تقع اخرى و مثل الكافر مثل الارزة لاتزال قائمة حتى تنقعر ḥadīs̱-i şerīfi mübeyyendür. El-erze, fetḥ-i hemze ve sükūn-ı rā'-i mühmele baᶜdehū zā'-i muᶜceme ile meşhūrdur. Lākin ᶜinde'l-Cevherī ve ṣāḥibü'l-Ġarā'ib, fetḥ-i rā'-i mühmele ile ṣanevbere beñzer bir şecerdür; Şām ve bilād-ı Ermende olur. Ve ᶜinde'l-baᶜż şecer-i ṣanevberdür. Tünḳaᶜar, tünḳalaᶜ maᶜnāsınadur; Türkīsi «kökinden dürilür» dimekdür. Nüktesi ẓāhirdür. Ammā ḫavāṣṣ olan merdān-ı İlāhī murād olındıḳda merdān-ı Ḫudānuñ, ārzūları olan müşāhede ṭarīḳında çekdikleri mücāhede ālāmından mā-ᶜadā şevḳ-ı nār ile ne gūne sūzān ve cām-ı ᶜışḳ ile ne mertebe ḫūn-āşām-ı ġuṣṣa-i bī-kerān oldıḳları nāẓımuñ Müferriḥātındaki beyānında ᶜıyāndur ki buyurmışdur, *naẓm*:

اكر دارى اميد وصل دلدار
تن خود را بدرد و رنج كن يار
بلا و درد و رنج و غم كشيدن
وصالش را توان در رنج ديدن
اكر دارى وصال او تمنا
بشو از درد هجرانش تو رسوا

intihā. Ve bu maᶜnāda Ḫᵛāce Nevāyī buyurmışdur, *beyt*:

بروز غم كسى جز سايه من نيست يار من
ولى او هم ندارد طاقت شبهاى تار من

[S422a] Pes feraḥ-ı dünyāyı isteyenlerüñ ḥāli dünyāda ġamm u ḥüzn ü elem oldıġını is̱bāt içün nāẓım eyidür:

﴿ غم شود يار فرح جويندكان ﴾ Feraḥ isteyücilerüñ muṣāḥibi ġamm olur dimekdür. Ḥattā erbāb-ı ḥālüñ ġamm-şādlıḳları gibidür dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

من و مجنون دو غريبيم غم ما شادئ ماست
هركه اين نكته ندانست نه از وادئ ماست

bu beyānda kāfīdür. Ve bidāyetde ġamm nihāyetde ḫurremlige bādīdür diyü merdān-ı Ḫudā ġamma şād olmışlardur. Nitekim *beyt*:

شاد بدانم كه دل ما غميست
كآمدن غم سبب خرميست

mażmūnı beyān-ı murāda vāfīdür. İmdi fikr-i ᶜuḳbā ile ġammgīn olmayanuñ ḥāli nedür? dinür ise bundan maᶜlūmdur ki nāẓım buyurur:

﴿ هركرا نبود بدل انديشهٔ ﴾ Her kimüñ ki ḳalbinde bir endīşe olmaya. Yaᶜnī; fikr-i ᶜuḳbā bulınmaya.

﴿ عاقبت بر پاى بيند تيشهٔ ﴾ ᶜĀḳıbet pāy üzre bir tīşe görür. Yaᶜnī; ᶜāḳıbet bir żarar u kederin görür dimekdür. Pes fikr-i ᶜāḳıbet, fikr-i bidāyet-i ḥāle mevḳūf ve evvelini düşünen, āḫirini düşünmek maᶜrūf olmaġın nāẓım eyidür:

[Ü404b] ﴿ از چه موجودی بیندیش ای پسر ﴾ İy oġul! Neden mevcūd olduñ?; fikr eyle. Yaʿnī; bu merkez-i vücūda ne vechile geldüñ ve neden ötüri geldüñ?; bir fikr eyle ki bu fikr saña lāzımdur. Zīrā:

﴿ هرکسی دارد غم خویش ای پسر ﴾ Her bir kes kendi ġamını yir. Yaʿnī; senüñ ġammını āḫir kimesne yimez. Herkesüñ ġammı kendi başı içündür. İmdi bunı mülāḥaẓa eyle ki:

﴿ کرد ایزد مر ترا از نیست هست ﴾ Ḫālıḳ seni yoḳdan var itdi. Bundan murād; bidāyet-i ḥāl-i ḫılḳat-i insānīdür ki, insān maʿdūm iken evvelā anı türābdan baʿdehū nuṭfeden baʿdehū ʿalaḳadan baʿdehū mużġadan ḫalḳ idüp baʿdehū semʿ ü baṣar u ḥiss ü ḥarekeden ḫālī cemād iken, şey'-i meẕkūr ve semīʿ u baṣīr idüp ثم السبيل يسره manṭūḳınca ṭarīḳından teysīr ile tesyīr ve merkez-i ʿāleme getürdi. Baʿdehū necdine ihtidā ile terbiye ve iṭʿām ve irvā vü iksā ve yevmen-fe-yevmen ḳuvvet ü ḳudret ve ʿaḳl u baṣīret ile ḳābil-i hüdā vü iṭāʿat eyledi. Nitekim bu niʿmet-i pür-ḥikmet her mevcūduñ meşhūdıdur. [S422b] Pes bunda ḥikmet:

﴿ از برای آن که باشی حق پرست ﴾ Andan ötüri ki sen Ḥaḳḳa ṭapıcı yaʿnī; ibādet idici olasın. **Ḥaḳḳ-perest**, terkīb-i tavṣīfīdür; «Ḥaḳḳa ṭapıcı» dimekdür ki ʿArabīsi «ʿābid»dür. Pes bunda وما خلقت الجن و الانس الا ليعبدون āyet-i şerīfine telmīḥ vardur. ʿAbd elbette ʿibādetde gerekdür. ʿİbādet ise saʿādetdür. (...)

﴿ تا توانی بندهٔ معبود باش ﴾ Mā-dām ki ḳādirsin bende-i maʿbūd ol. Yaʿnī; maʿbūdun bi'l-Ḥaḳḳuñ ḳulluġını yirine getür dimekdür. (...)

﴿ با حیا و با سخا و جود باش ﴾ Ḥayā ile ve seḫā vü cūd ile ol. **Ḥayā** īmāndan idigine قال ابن عمر الحياء من الايمان ḥadīs̱-i şerīfi burhāndur. [Ü405a] Ve daḫı ḳubḥa nisbet olınmaḳ ḫavfından nāşī insāna lāḥıḳ olan inkisāra mebde' olup ve nihāyeti terk-i ḳabāyıḥ ve bunuñ cümlesi ḫayr idigine قال عن عمربن الحصين الحياء لا يأتى الا بخير eḥādīs̱-i şerīfeleri ʿunvānıyle [S423a] ṣāḥib-i ḥayānuñ ḫayra dāʿī oldıḳları nümāyāndur. Ve **cūd** u **seḫā**, ḫıṣāl-i enbiyā vü evliyā vü büzürgāndan olmaġın ʿibādet ẕeylinde ẕikr olınmışdur. Ve bunda ʿibādet-pīşe olanda bu ḫıṣāl-i s̱elās̱e bulınmaḳ lāzımdur dimege işāret vardur. Ve lüzūmiyyetlerinüñ vechi ẓāhirdür. Ve daḫı cūd lafẓı seḫānuñ ʿaṭf-ı tefsīri olmaḳdan; seḫā, seḫāvete ve cūd īs̱ār didikleri ḫaṣlete işāret olınmaḳ bāhirdür. Zīrā saḫī, «yiyüp yidüren»e dirler. Lākin cevād böyle degüldür. Binā'en ʿaleyh Ḫudāya cevād dinür; ammā saḫī ıṭlāḳ olınmaz.

﴿ مکذر اندر خواب و خور ایام را ﴾ Günleri ekl ü şürb ve nevmde geçürme. Murād; ʿömr-i ʿazīzi teġāfülde geçürme dimekdür. Zīrā nāẓım ẕikr bahs̱inde bu beyti üslūb-ı dīger ile getürüp:

زنده دار از ذکر صبح و شام را
در تغافل مکذران ایام را

diyü buyurdıġı bu maʿnāya ḳarīnedür. Ve nāẓıma tekrār-ı su'āli vārid olmadıġı ẓāhirdür.

﴿ زنده دار از ذکر صبح و شام را ﴾ Ṣubḥ u aḫşam ẕikrden diri ṭut. Yaʿnī; evrād u eẕkār ile ṣubḥı pür-żıyā ve leyli iḥyā eyle dimekdür. Pes rūz u leyālini ġaflet ile geçürenüñ her evḳātı mürde-mis̱āldür dimege bunda īmā vardur. Ve bunda **ẕikr**, eẕkār u istiġfāra mis̱āldür. Ve ẕikr ü istiġfār rızḳı cālibdür.

﴿ خواب كم كن اول روز اى پسر ﴾ İy oğul! Çın ṣabāḥ uyuma. **Ḫᵛāb kem kon**da, kem lafẓı nehy iʿtibār olınmağın me'ālde «ḫᵛāb me-kon» yirindedür; maʿnāsı «uyuma» dimekdür. **Evvel-i rūz**, «çın ṣabāḥ» maʿnāsınadur. ʿArabīsi żamm-ı ṣād ile «ṣubḥa»dur. Ol vaḳtde nevm mānīʿ-i rızḳ idigi ḥadīs̱-i şerīf ile s̱abitdür. Ve vaḳt-i mezkūra nevmüñ vürūdına bāʿis̱ esbāb-ı ẓāhirī vardur. Ez-cümle günāhdan ʿadem-i ictinābdur. Nitekim Süfyān-ı S̱evrī buyurmışdur ki: Bir zenbe düşmek sebebiyle beş māh ḳıyām-ı leyl ve seḥer-ḫīzlikden maḥrūm oldum, intihā. Ve daḫı kes̱ret-i ekldür. Zīrā kes̱ret-i ekl kes̱ret-i şürbe ve kes̱ret-i şürb kes̱ret-i nevme ve kes̱ret-i nevm kes̱ret-i ḫusrāna bādīdür dimişlerdür. Anuñçün nāẓım eyidür:

﴿ نفس را خوردن ميآموز اى پسر ﴾ İy oğul! Nefsini yimege ögretme. Yaʿnī; kes̱ret-i [S423b] ekl ile nefs-perver olma dimekdür. **Ḫorden**, «ekl» maʿnāsınadur. **Me-yāmūz**, nehy-i ḥāżırdur; «ögretme» dimekdür.

﴿ آخر روزت نكو نبود منام ﴾ Āḫir-i rūzda yatmaḳ saña eyü degüldür. **Āḫir-i rūz**, şemsüñ ġurūbı vaḳtidür. **Menām**, «yatmaḳ» maʿnāsınadur; maṣdar-ı mīmīdür. Vaḳt-i mezkūrda menāmuñ eyü olmadığını nāẓım mıṣrāʿ-ı s̱ānī ile is̱bāt idüp buyurur:

﴿ پيشتر از شام خواب آند حرام ﴾ Aḫşamdan öñdünrek uyḳu ḥarām geldi. **Pīşter ez-şām**, «aḫşamdan öñdünrek» [Ü405b] dimekdür. Pes ḥarāmdan murād; kerāhet-i taḥrīmīdür; eger ṣalāt-i ʿaṣr fevt olmadı ise. Ve illā eşedd-i ḥarām ile ḥarāmdur. Ve nevm-i mezkūruñ baʿiṣ-i fütūr-ı beden ve sebeb-i noḳṣāniyyet-i ʿaḳl ve mānīʿ-i iştihā'-i ṭaʿām idigi maḥallerinde mesṭūrdur.

﴿ اهل حكمت را نمى آيد صواب ﴾ Ehl-i ḥikmete ṭoğrı gelmez. Yaʿnī; her umūrda mütḳın olan ʿilm ü ʿamel ehlinüñ yanında ṣavāb degüldür.

﴿ در ميان آفتاب و سايه خواب ﴾ Güneş gölge arasında uyumaḳ. **Ḫᵛāb**, bunda «uyumaḳ» maʿnāsına ism-i maṣdardur. Maḥall-i mezkūrda ḫᵛābuñ nā-maʿḳūl oldığı şeyṭānuñ maḳarrı oldığındandur.

﴿ اى پسر هركز مرو تنها سفر ﴾ İy oğul! hergiz yalñız gitme. Zīrā الرفيق ثم الطريق dür. Ve bilā-refīḳ seferüñ ḫaṭarı beyān-kerde-i ehl-i taḥḳīḳdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ باشدت رفتن سفر تنها خطر ﴾ Yalñız sefere gitmek saña żarar ola. Bunda **ḫaṭar**, «żarar» maʿnāsınadur. Nitekim İbnü ʿÖmer rażıya'llāhu ʿanhudan mervī olan: لو يعلم الناس ما فى الوحدة لما سار راكب وحده بليل ابدا ḥadīs̱-i şerīfinden hüveydādur. Yaʿnī; nās vaḥdetde olan mażarrat-ı dīniyye vü dünyeviyyeyi bile idi dimekdür. Mażarrat-ı dīniyye; cemāʿat ile ṣalāt s̱evābından ḥırmān ve ems̱ālidür. Ve mażarrat-ı dünyeviyye; ḥavāyicinde maʿiyyetsizlik gibidür. İmdi gerek rākib ve gerek rāḥilüñ yalñız sefer eylemesine bunda nehy vardur. Pes Faḫr-i ʿālemüñ rākib ve leyl ile ḳaydı, gicede ḫaṭaruñ kes̱reti lā-siyemmā rākib içün merkebinüñ ednā nesne ile nefreti vuḳūʿı nüktelerinüñ işāreti içündür. Ve bunda ʿilm, maʿrifet maʿnāsınadur. [S424a] Maʿlūm ola ki sefer ikidür: Biri beden ile vaṭandan semt-i āḫara gitmekdür. Buna sefer-i ẓāhirī dirler. Bu sefer içün ādāb-ı ẓāhirī vardur. Pes ādābı evvelen maḳṣūd-ı dünyevī veyā dīnī fā'idenüñ celbi içün olmaḳdur. Baʿdehū redd-i meẓālim ve ḳażā'-i dīn ve iʿdād-ı nafaḳa-i ʿıyāl ve redd-i vedāyıʿ ve tedārük-i refīḳ-ı ṣāliḥ ve ṣalāt-ı istiḫāre ve yevm-i ḫamīsüñ vaḳt-i ṣabāḥında zehābdur. Ve biri daḫı ḳalbüñ esfelden aʿlā-yı melekūt-ı semāvāta seyridür. Seferüñ eşrefi

budur. Beyne'l-meşayıḫ buña sefer-i bāṭın ve sefer-i sülūk dirler. Ve bu sefer ġāyet ṣaᶜb olmaġın mesālikleri gūyā münderi olmışdur dirler. Ve bu bu sefere mālik olan sālikūñ refīḳı evvelen mürşid-i kāmildür ki bu ṭarīḳuñ reh-beridür ve üstādlaruñ fāżılteridür. Bu vechile üstādı olmayanuñ üstādı şeyṭān ve seferi ḫızlāndur. Nitekim من لا استاد له فاستاده الشيطان dimişlerdür. S̱āniyen, mā-sivāya müteᶜallıḳ ᶜalāḳayı ḳaṭᶜ ile sebük-bār olmaḳdur. (...[S424b, Ü406a]...)

﴿ دست را در رخ زدن شومست شوم ﴾ Eli yüze urmaḳ şūmdur, şūm. Yaᶜnī; yañaġa veyā yüze vażᶜ-ı yed eylemek bed-ṭāliᶜlük ve bī-ḫayrlükdür. Bunda **ruḫ**, «yañaḳ ve yüz» maᶜnāsına olmaḳ mülāyimdür. **Şūmest şūm**, s̱ānī te'kīddür; «bed-ṭāliᶜlük ve ḫayrsızlük»dür.

﴿ استماع علم کن ز اهل علوم ﴾ Ehl-i ᶜulūmdan ᶜilm istimāᶜ eyle. Yaᶜnī; fiᶜl-i mezkūruñ şūm oldıġı ᶜālim sözidür; ḳabūl eyle. Yāḫod ehl-i ᶜilmden istimāᶜ-ı ᶜilm eyle ki bu mes'ele maᶜlūmuñ ola dimekdür.

﴿ شب در آیینه نظر کردن خطاست ﴾ Gice āyineye baḳmaḳ ḫaṭādur. **Āyine**, maᶜrūfdur.

﴿ روز اکر بینی روی خود رواست ﴾ Eger gündüz kendi yüzüñi görür iseñ revādur. Murād; āyineye naẓar ḫoşdur lākin şarṭı gündüz olmaḳdur. Zīrā gice āyineye naẓar, bāᶜis̱-i noḳṣānī-i ᶜaḳldur.

﴿ خانه کر تنها و تاریکت بود ﴾ Ḫāneñ eger tenhā vü ḳarañu ola. **Ṭārīk**, «ḳarañu» maᶜnāsınadur. Āḫirindeki tā, ḫiṭāb içündür; **ḫāne** lafẓınuñ āḫirine merbūṭdur; «ḫāne'et» yirindedür.

﴿ مونسی باید که نزدیکت بود ﴾ Bir iş gerek ki yanuñda ola. Yaᶜnī; böyle eve yalñız yatma. Zīrā ᶜāḳla żarardur. **Mūnis**, ᶜArabīdür; Fārisīde ġamm-güsār dirler; maᶜnāsı «ġamm defᶜ idici» dimekdür. Buña göre ādemüñ mūnisi, laṭīf olmaḳ ḫoşdur;

﴿ دست را کم زن تو در زیر زنخ ﴾ Elüñi çeñe altuna ḳoyma. **Kem zen**, «urma» dimek me'āli «ḳoyma» dimekdür. [Ü406b] **Zīr-i zenaḫ**, «çeñe altı»dur.

﴿ نزد اهل عقل سرد آمد چو یخ ﴾ Ehl-i ᶜaḳl ḳatında buzdan ṣavıḳ geldi. Yaᶜnī; bu fiᶜl ᶜuḳalā yanında ġāyet bāriddür. **Serd**, «ṣavıḳ»; **çu yaḫ**, «buz gibi» dimekdür.

﴿ چار پا در راه اکر بینی قطار ﴾ Dört ayaḳlu ḥayvānı eger yolda ḳaṭār görürsin. Bunda murād; deve ḳaṭārıdur, kemā fī'l-kütüb. [S425a] **Der-rāh**, «yolda» dimek bu kelāmuñ īrādı ḳaṭārlanmaġuñ ṭarīḳı oldıġı içündür. Nitekim baᶜżı nüsḫada der-rāh yirine der-bār lafẓı gelmişdür. Maᶜnāsı «yükde» dimekdür. Be-her-ḥāl yükde olmaḳ, ḳaṭārlanmaġı müşᶜirdür. Ḳaṭār, devede altı ve ḳaṭırda beşdür, keẕā fī-Ferheng.

﴿ در میان شان نیابی زینهار ﴾ Anlaruñ arasından gelmeyesin. Elbette yaᶜnī geçmeyesin dimekdür. Zīrā nisyānı mūris̱dür.

﴿ تا فزاید قدر و جاهت را خدای ﴾ Tā ki Ḫudā senüñ ḳadrüñi vü cāhuñı ziyāde eyleye. **Cāh**, «manṣıb u ḳadr ü ᶜizz ü devlet» maᶜnālarınadur ki bunları viren Vāhibü'l-ᶜaṭāyādur. İmdi:

﴿ روز شب میباش دائم در دعا ﴾ Gündüz ve gece dā'imā duᶜāda ol. Pes dergāh-ı icābet-penāha duᶜāya müdāvemet idenüñ, teraḳḳī-i ḳadr ü ᶜizzet ve tezāyüd-i ᶜömr ü devleti bī-iştibāhdur. Ve eyülük ile ḫalḳdan duᶜā alanuñ tezāyüd-i ᶜömr ü devleti ke-ẕālik bī-reybdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ تا شود عمرت زیاده در جهان ﴾ Tā ki cihānda ᶜömrüñ ziyāde ola.

﴾ رو نكويى كن نيكويى در نهان ﴿ Git gizlüde eyülük eyle. **Nikūyī**, «eyülük» maʿnāsınadur; s̱ānī evveli mü’ekkeddür. Eyülük, birr ü iḥsān maʿnāsınadur. Nitekim: لا يزيد القدر الا الدعاء ولا يزيد فى العمر الا البر فان الرجل ليحرم الرزق بالذنب يصيبه ḥadīs̱-i şerīfi bu maʿnāyı nāṭıḳ ve muvāfıḳ-ı maʿnā-yı ebyāt-ı sābıḳ u lāḥıḳdur. Ve iḥsānı, nihānda eylemege ḳayd eyledigi, iḥsān-ı nihānīnüñ iḥsān-ı ʿalāniyyeden efḍaliyyetini beyān içündür.

﴾ تا نكاهد روزيت در روزكار ﴿ Tā ki cihānda rızḳuñ eksilmeye dimekdür. **Der-rūzgār**, bunda dünyāda dimekdür.

﴾ معصيت كم كن بعالم زينهار ﴿ Zinhār maʿṣıyyeti ʿālemde az eyle. Zīrā günāh, bāʿis̱-i noḳṣān-ı rızḳ idigi bī-iştibāhdur. **Zīnhār**, «elbette» yāḫod «ṣaḳın» maʿnāsınadur.

﴾ هركه رو در فسق و در عصيان كند ﴿ Her kim ki fısḳ u ıṣyāna teveccüh ider dimekdür.

﴾ ايزد اندر رزق او نقصان كند ﴿ Ḫudā-yı müteʿāl anuñ rızḳını eksik ider. **Ender**, bunda zā’iddür. **Rızḳ-ı o**, «anuñ rızḳını» dimekdür. O, żamīrdür; «her ki»ye rāciʿdür.

﴾ كم شود روزى ز كفتار دروغ ﴿ Yalan sözden rızḳ eksik olur. Yaʿnī; [S425b] yalancınuñ daḫı rızḳı noḳṣān olur.

﴾ در سخن كذاب را نبود فروغ ﴿ Sözde kez̠z̠āba żıyā vü revnaḳ [Ü407a] u leṭāfet olmaz. Yaʿnī; kez̠z̠ab dü-cihānda ʿizzet bulmaz dimekdür. Pes nāẓım mūrīs̱-i faḳr olan esbābuñ beyānına şurūʿ idüp buyurur:

﴾ فاقه آرد خواب بسيار اى پسر ﴿ İy oġul! Çoḳ uyḳu faḳr getürür. **Fāḳa**, ʿArabīdür; «faḳr» maʿnāsınadur.

﴾ خواب كم كن باش بيدار اى پسر ﴿ İy oġul! Az uyu ve uyanıḳ ol. Yaʿnī; çoḳ yatma; uyan dimekdür. Nāẓımuñ “az uyu” didigi; miḳdār-ı şerʿī ḳadar uyu dimege īmādur. “Uyan” didigi; iḥyā’-i leyl ve seḥer-ḫīz olmaġa işāretdür. Nitekim buyurmışlardur

قم اليل يا هذالعلك ترشد

الىكم تنام الليل والمعمر ينفد

﴾ هركه در شب خواب عريان ميكند ﴿ Her kim ki gicede ʿuryānen uyur. Yaʿnī; çıplaḳ yatur dimekdür. Nāẓımuñ bunda **der-şeb** didigi ʿādeten nevm gicede oldıġına binā’en(dür). Yoḳsa gündüzde daḫı yalıncaḳ yatan bu ḥükmdedür.

﴾ در نصيب خويش نقصان ميكند ﴿ Kendi naṣībini noḳṣān ider. Yaʿnī; faḳra mübtelā olur dimekdür. **Der** bunda zā’iddür.

﴾ بول عريان هم فقيرى آورد ﴿ ʿUryān bevl eylemek daḫı faḳrlük getürür.

﴾ انده بسيار پيرى آورد ﴿ Kes̱ret-i ġuṣṣa iḫtiyārlıḳ getürür. Zīrā kes̱ret-i ġamm u ġuṣṣādan dāḫil-i bedende cān ṣıḳılur. Ol sebebden ḥarāret-i ġarīze inṭifā-pez̠īr olup, eczā’-i ġıdā’iyyeyi nużc-ı tāmmdan alıḳor. Ve ḳıllet-i nużc balġamuñ aḫlāṭ üzerine ġalebesin īrās̱ ider. Ol zamān ṣaç u ṣaḳal sefīd ve beden ḳadīd olur, kez̠ā fī-Şeyḫ-zāde. Ḥattā bir sāʿat ġamm u hemm, bir senelik herem getürür dimişlerdür. Ve bu vechile endūhnāk olmaḳ ehl-i dünyāda kes̱īr oldıġından ve pīrlik sebebiyle kişi ʿibādetden girü

ḳaldıġından nāẓım: “Endūh-ı dünyā ile me’nūs olma ki ṭāᶜātden dūr u me’yūs olursuñ” dimege īmā buyurmışdur. Ve pīrlikde bu maᶜnā mevcūddur. Nitekim rivāyet eylemişlerdür ki; şāhān-ı ᶜAcemden biri, hengām-ı pīrīde nüdemāsına ḫiṭāb idüp buyurmış ki: “İy benüm nüdemā-yı ḫāṣṣlarum! Pīrlik ᶜaskeri binā-yı bedenümi ḫarāb itmegin ḳuvā-yı ḳavī żaᶜīf ve aᶜżā-yı muḥkem naḥīf oldıḳda, kūhsār-ı ser-i devlet-efserüm ālūde-i berf-i şeyb olup, bürūdetinden nāşī dimāġ-ı [S426a] serden leẕẕet-i fehm-i süḫan zā’il ve ālāt-ı idrākātum derk-i maḥsūsāt ve teᶜaḳḳul-i maᶜḳūlātdan dūr u nā-ḳābil oldı. Ve maᶜden-i rūḥ-ı ṭabīᶜī olan ciger, menāfīᶜ-i kīmūsdan baᶜīd ve maḫzen-i aġdiye olan miᶜde, fevā’id-i kīlūsdan ġayr-ı müstefīd oldı” diyüp bu beyti īrād buyurmışdur, *beyt*:

و انی کباز تساقط ریشه

له حسرات کلما طار و طائر

intihā.

﴾ در جنابت بد بود خوردن طعام ﴿ Cünüb iken ṭaᶜām yimek kötüdür.

﴾ نا پسندست این بنزد خاص و عام ﴿ Bu ḫāṣṣ u ᶜāmmuñ ᶜindinde nā-maᶜḳūldür. **Īn**, mıṣrāᶜ-ı evvelüñ mefhūmı üzre cenābet ḥālinde ekl-i ṭāᶜām ḫaṣletine işāretdür. **Be-nezd-i ḫāṣ u ᶜām**, «ḫaṣṣ u ᶜāmmuñ yanında» dimekdür. Murād; [Ü407b] herkesüñ ᶜindinde nā-maᶜḳūldür dimekdür. Yāḫod ḫāṣṣdan murād, ālim; ᶜāmmdan murād, cāhildür ve cāhil, ricāl ü nisāya şāmildür. Bu taᶜmīmde olan nükte ẓāhirdür.

﴾ ریزهٔ نانرا میفکن زیر پای ﴿ Ekmek ḫurdelerin ayaḳ altına bıraḳma. Yaᶜnī; süfre ḳırındısını dimekdür.

﴾ کر همی خواهی تو نعمت از خدای ﴿ Eger Ḫudādan dükeli niᶜmet isterseñ. Yaᶜnī; niᶜmetüñ devāmını dilerseñ dimekdür. Pes böyle etmek ḳırındısını ayaḳ altına dökenüñ ve dök diyenüñ faḳra mübtelā oldıġı mücerrebdür.

﴾ شب جاروب هرکز خانه در ﴿ Gice hergiz ḫānede süpürge urma dimekdür. **Cārūb**, aṣl yir süpürici maᶜnāsına fāᶜile ıṭlāḳ olınur iken mecāzen ālet-i fāᶜil olan süpürgeye ᶜalem olmışdur. **Ḫāne-der**, der-i ḫāne taᶜbīriyle ḫānede dimekdür.

﴾ خاک رو به هم منه در زیردر ﴿ Hem süpürindiyi ḳapu altına ḳoyma. Yaᶜnī; süpürindiyi ḳapu eñsesinde yıġma dimekdür. **Ḫāk-rūbe**, «süprindi» maᶜnāsınadur. **Der-zīr-i der**, evvelki der lafẓı ẓarfiyyet içündür. İkinci der, «ḳapu» maᶜnāsınadur. Zīr, «alt» maᶜnāsınadur. Maᶜnā-yı mecmūᶜ; «ḳapu altında» dimekdür. Bunlar cümle faḳrı mūriṡdür.

﴾ کر بخوانی باب و مامت را بنام ﴿ Eger babañı ve anañı adlarıyle çaġırasın. Yaᶜnī; baba ve anaya taᶜẓīm eylemeyesin. **Bāb**, Fārisīde «baba» maᶜnāsınadur; peder gibi. **Mām**, «ana» maᶜnāsınadur; māder gibi. Āḫirinde olan tā ḫitāb içündür.

﴾ نعمت حق بر تو میکردد حرام ﴿ Ḥaḳḳuñ niᶜmeti [S426b] üzeriñe ḥarām olur. Yaᶜnī; faḳīr olup niᶜmet bulamazsıñ dimekdür. Ḥattā vālideyn ḥaḳḳında terk-i duᶜā, veledüñ ḍīḳ-ı ᶜīşine sebebdür dimişlerdür. Pes vālideyne taᶜẓīm lāzımdur. Ve vālideye vālidden ziyāde taᶜẓīm eylemek gerekdür.

﴿ کر بهر چوبی کنی دندان خلال ﴾ Eger her çūb ile diş ḫılāllayasın. **Çūp**, «yonılup düzlenmemiş aġaca» dirler. Āḫirindeki yā, vaḥdet içündür. **Ḫılāl**, maʿrūfdur; Fārisī vü ʿArabīde müstaʿmeldür. ʿArabīde cemʿi «aḫılle»dür.

﴿ بی نوا کردی و افتی در وبال ﴾ Faḳīr olursın ve vebāle düşersin. Maʿlūm ola ki dişleri teḫallül ber-manṭūḳ-ı ḥadīs̱-i şerīf neẓāfetdür; ve neẓāfet īmāna dāʿiyyedür; ve īmān ṣāḥibiyle cennetdedür, intihā. Ve daḫı āzūlara ṣıḥḥat ve cālib-i rızḳ u niʿmetdür. Lākin her şecer ile ḫılāle iẕn yoḳdur. Ez-cümle ḳamış, ākile ʿilletin mūris̱dür. İncir, ʿadem-i ḳabūl-i duʿāya sebebdür. Ve reyḥān, vebāldür. Ve şecer-i verd, cüẕẕām ve beraṣ ʿilletlerin mūris̱dür. Ve mersin, sū'-i ḫulḳ ve su'-i ẓann ve vecaʿ-i żırsı mūris̱dür. Ve ṭarfā, nisyān ve ʿaḳlda noḳṣānı mūris̱dür. Ve süpürge çöpi ḳulunc ʿilletin mūris̱dür. Ve yonca ḥıkke marażın mūris̱dür. Ve kezbüre nisyānı mūris̱dür dimişlerdür.

﴿ دست را هرکز بخاک و کل مشوی ﴾ Eli hergiz ṭopraḳ ve balçıḳ ile yayḳama. **Gil**, kesr-i kāf-ı ʿAcemī ile balçıḳdur. **Meşūy**, nehy-i ḥāżırdur; «yuma» dimekdür. Zīrā faḳrı mūris̱dür. İmdi:

﴿ از برای دست شستن آب جوی ﴾ El [Ü408a] yumaḳ içün ṣu iste. Yaʿnī; yalñız ṣu ile iktifā eyle dimekdür. Eger elüñe ṣābūn girer ise niʿme'l-maṭlūbdur.

﴿ ای پسر در آستان در مشین ﴾ İy oġul! Ḳapu işiginde oturma. Murād; ʿatebe-i bābdur. **Der-āstān-ı der**, evvelki der ẓarfiyyet içündür; āstān, «işik»dür. İkinci der, «ḳapu» maʿnāsınadur. Maʿnā-yı mecmūʿ «ḳapu işiginde» dimekdür. **Meşīn**, me-nişīnden muḫaffefdür; «oturma» dimekdür.

﴿ کم شود روزی ز کردار چنین ﴾ Buncılayın ʿamelden rızḳ eksilür. **Kirdār**, kesr-i kāf-ı ʿArabī ile «ʿamel» maʿnāsınadur.

﴿ در خلا جا کر طهارت میکنی ﴾ Ḫalā yirinde yaʿnī beyt-i ḫalāda eger ṭahāret idesin. **Der-ḫalā cā**, der-cāy-ı ḫalā yirindedür; maʿnā «beyt-i ḫalāda» dimekdür. **Ṭahāret**, bunda āb-dest ve istincāya şāmildür. Zīrā beyt-i ḫalāda ḳażā'-i ḥācet ʿaḳabinde istincā ve [S427a] āb-dest eyü degüldür. Anuñçün nāẓım eyidür:

﴿ وقت خود را دانکه غارت میکنی ﴾ Bil ki kendü vaḳtini yaġmā idersin. **Ġāret**, «yaġma vü tālān» maʿnāsına Fārisī vü ʿArabīde müstaʿmeldür.

﴿ تکیه کم کن تیز بر پهلوی در ﴾ Ḳapunuñ pehlūsı üzre ṭayanma. Yaʿnī; mıṣrāʿ-ı bāba ittikā eyleme dimekdür. **Pehlū-yı der**, «ḳapunuñ yanı» yaʿnī «mıṣrāʿı» dimekdür. Tekye, «ṭayanmaḳ» maʿnāsınadur. Pes **tekye kem kon** dimek; tekye me-kon dimek yirindedür. Maʿnāsı «ṭayanma» dimekdür.

﴿ باش دائم از چنین خصلت بدر ﴾ Dā'imā buncılayın ḫaṣletden ṭaşra ol. Be-der bāş, «ṭaşra ol» dimekdür. "Ṭaşra ol" dimekde olan īhām-ı laṭīf ġayr-ı ḫafīdür.

﴿ جامه را در تن نشاید دوختن ﴾ Ṭonı tende iken dikmek lā'ıḳ olmaz. Yaʿnī; es̱vābı üzerüñde iken dikmek yaramaz dimekdür. **Dūḫten**; «dikmek» maʿnāsına maṣdardur.

﴿ باید از مردان ادب آموختن ﴾ Merdāndan edeb ögrenmek gerek. **Merdān**dan murād; Ḥaḳḳ erenleridür ki yamalu es̱vābdan nefret itmezler ve yama iḳtiżāsında es̱vāb üzerlerinde iken dikmezler.

Anlarda edeb budur. Sen daḫı bu edebi anlardan aḫẕ eyle ki faḳra mübtelā olmayasın dimekdür. **Āmūḫten**, «öğrenmek» maᶜnāsınadur.

﴿ کر بدامن پاک سازی روی خویش ﴾ Eger dāmān ile kendi yüzüñi pāk idesin. Yaᶜnī; eger etek ile yüzüñüñ yaġını silesin.

﴿ روزیت کم کردد ای درویش بیش ﴾ İy dervīş! Rızḳuñ ziyāde eksik olur. **Dervīş**, «faḳīr» maᶜnāsınadur. **Bīş**, «ziyāde» dimekdür. Yaᶜnī; faḳīrlikde teraḳḳī bulursın dimege īmādur.

﴿ دیر رو بازار و بیرون آی زود ﴾ Bāzāra geç git ve tīz ṭaşra gel. Yaᶜnī; bāzāra ḫalḳdan ṣoñra var ve ḫalḳdan evvel gel dimekdür. **Dīr**, «geç»; **rev**, «git»; **āy**, «gel»; **zūd**, «tīz» dimekdür.

[Ü408b] ﴿ زانکه از رفتن نیابی هیچ سود ﴾ Zīrā ki tīz gitmekden hīç fā'ide bulamazsıñ. Murād; saᶜy ile rızḳ ziyāde olmaz ve bāzāra tīz giden, beyᶜ ü şirāsından berekāt u fā'ide bulmaz dimekdür. **Sūd**, «fā'ide» maᶜnāsınadur.

﴿ نیک نبود کر کشی از دم چراغ ﴾ Eger çerāġı nefesden söyindüresin; eyü olmaz. **Küşī**, żamm-ı kāf-ı ᶜArabī ile «depeleyesin» maᶜnāsınadur. Murād; «söyündüresin» dimekdür. **Çerāġ**, [S427b] Fārisīdür; Türkīde «çıra», ᶜArabīde «sirāc»dur.

﴿ ره مده دود چراغ اندر دماغ ﴾ Çerāġuñ tütünine dimāġ içerüsine yol virme. Zīrā dimişlerdür, *beyt*:

Püf diyüp söndürme gel aṣlā çerāġ
Şemᶜ dūdından olur muḫtell dimāġ

Dūd, «tütün»; **dimāġ**, ᶜArabīdür maᶜrūfdur.

﴿ کم زن اندر ریش شانه مشترک ﴾ Ortāḳlıḳ ṭaraġı ṣaḳala az ur. Yaᶜnī; kimesnenüñ ṭaraġını ᶜāriyyet alma ve ṭaraġunı āḫara ᶜāriyyeten virme dimekdür. **Kem zen**, «az ur» maᶜnāsınadur. Lākin murād; me-zen taᶜbīriyle «urma» dimekdür. **Rīş**, kesre-i ṣarīḥa ile «ṣaḳal»dur. **Şāne**, «ṭaraḳ» maᶜnāsınadur. **Müşterek**, «ortaḳlıḳ» dimekdür.

﴿ آنکه خاص آن تو باشد خوشترک ﴾ Ol şāne ki saña maḫṣūṣdur; ol ziyāde ḫoşca ola. **Ḫoşterek**, kāf-ı taṣġīr ile «ḫoşcarek» dimekdür. *Beyt*:

İştirākin görme cā'iz şānenüñ
Şānesine urma el bīgānenüñ

Zīrā faḳrı mūriṡdür.

﴿ از کدایان پارهای نان مخر ﴾ Sā'illerden etmek pārelerin iştirā eyleme. **Gedāyān**, «sā'iller» maᶜnāsına cemᶜdür; müfredi «gedā»dur. **Pārehā-yı nān**, iżāfetle «etmek parçaları» maᶜnāsınadur. **Me-ḫar**, nehy-i ḥāżırdur; «iştirā eyleme» dimekdür. Bunda li-ecli'l-ḳāfiye ḫā ḥarfi meftūḥ oḳunmaludur.

﴿ زانکه می آرد فقیری ای پسر ﴾ Zīrā ki faḳīrlik getürür iy oġul!

﴿ دور کن از خانه تار عنکبوت ﴾ Ḫāneden örümcek tārını ıraḳ eyle. Yaᶜnī; ḫānede örümcek tārı ḳoyma; pāk eyle dimekdür. **Tār-ı ᶜankebūt**, «örümcek arışı» dimekdür. ᶜAnkebūt, örümcek didikleri ḥayvānuñ mü'enneṡidür. Müẕekkeri «ᶜankeb»dür. ᶜArabīdür; Fārisīsi «ġunde»dür.

﴿ باشد اندر ماندنش نقصان قوت ﴾ Anuñ ḫānede ḳalmasında rızḳ noḳṣānlıġı ola.

﴿ خرج را بیرون ز اندازه مکن ﴾ Ḫarc u maṣrafı ḥadden ziyāde eyleme. Yaʿnī; müsrif olma; isrāf mūris̱-i faḳrdur dimekdür. *Beyt*:

Vezne çek maṣrafuñ īrāduñ ile

Rāḥat ol ehl ile evlāduñ ile

﴿ ریش خشک خویش را تازه مکن ﴾ Kendi ṣaḳaluñı ḳurı iken tāze eyleme. Yaʿnī; ḳurı ṭarama. Zīrā faḳra sebebdür [Ü409a] ve mürüvvetsizligi cālibdür dimişlerdür.

﴿ دسترس کر باشدت تنکی مکن ﴾ Eger saña ḳudret ü vüsʿat müyesser olmış ola; ṭarlıḳ [S428a] eyleme. Yaʿnī; el ve göz ṭarlıġı eyleme. Vüsʿatüñe göre nefsüñe ve ʿıyālüñe nafaḳa vü levāzım görmekde ḳuṣūr itme dimekdür. Böyle olana bī-mürüvvet dimişlerdür. **Dest-res**, «her nesneye el irişmek» maʿnāsınadur.

﴿ چونکه رهواری بره لنکی مکن ﴾ Çünki yorġasın; yolda aġsaḳlıḳ eyleme. Yaʿnī; iḳtidāruña göre ḥareket eyle; mürüvvetsizlik ḳılma dimekdür. Murād; iḳtidārı var iken ḳıllet üzre bīhūde ʿöẕr ü ʿillet eyleyenüñ mis̱āli; yorġa iken aġsaḳlıḳ gösteren gibidür dimekdür. **Rehvār**, «yorġa» maʿnāsınadur. **Lengī**, yā’-i maṣdariyye ile «aġsaḳlıḳ» dimekdür.

Der-Beyān-ı Fevā’id Mī-Gūyed

﴿ تا شوی در روزکار از صابران ﴾ Tā ki rūzgārda ṣābirlerden olasın.

﴿ رو مکن از دیدن سختی کران ﴾ Git; ḳıtlıḳ ve şiddet görmekden kenār eyleme. Yaʿnī; şedā’id-i rūzgāra taḥammülden rū-gerdān olma. **Rev**, emr-i ḥāżırdur; «git» dimekdür. **Me-kon**, «eyleme» dimekdür. **Kerān**, «kenār» maʿnāsınadur.

﴿ کر ترش سازی تو رو اندر بلا ﴾ Eger sen belāda yüzüñi turş düzesin. Yaʿnī; müteneffir olup yüz ekşidesin.

﴿ خویش را از صابران مشمر هلا ﴾ Hele kendüñi ṣābirlerden ṣayma. Pes muṣībet kitmānı imkānda olandan ise anı ketmüñ ve yüz ekşitmemeñ, bir muʿamele-i ḫafiyye-i Müsteʿān ve ādāb-ı behiyye-i ṣābirīndür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: من اجلال الله و معرفة حقه ان لاتشکوا وجعک لاتذکر مصیبتک vārid olmışdur.

﴿ در بلا وقتی که صابر نیستی ﴾ Belāda bir vaḳt ki ṣābir degülsin. Mes̱elā cezaʿ ü fezā ile bākī veyā ḳavlen ve fiʿlen şākīsin.

﴿ نزد اهل صدق شاکر نیستی ﴾ Ehl-i ṣıdḳ ḳatında şākir degülsin. **Ehl-i ṣıdḳ**dan murād; belālara ṣābir ve niʿmetlere şākir olan merdān-ı Ḫudādur. Ve belki ṣabrı ile me’mūr oldıġuñ belā, izālesi ʿabdüñ yedinde olmayandur. Ve keyfe lā ki, kāfirüñ küfri ẕātında belādur; lākin kāfir o belāya ṣabr ile me’mūr mus̱āb degüldür. Pes ṣabr ile me’mūr olınan belā min vech^{in} niʿmet olmaḳ cā’izdür. Bu iʿtibār ile şey’-i vāḥidüñ üzerine vaẓīfe-i ṣabr ve vaẓīfe-i şükrüñ [S428b] ictimāʿı mümkindür. Mes̱elā; ġanīnüñ mālı ġınā cihetiyele niʿmetdür. Ammā mālı içün kendüyi helāk murādında olsalar ol māl kendüye muṣībetdür. Pes

ʿinde’l-meşāyıḫ belāya şükr olınmaḳ, bu gūne iʿtibāra ve ṣabra muvaffaḳ olmaḳ, niʿmetinüñ şükrini iḳrār iledür. İmdi nāẓımuñ kelāmı üzre ṣābir olmayan, ehlu’llāh ʿindinde şākir degüldür.

﴿ بی شکایت صبر تو باشد جمیل ﴾ Senüñ şekvāsız ṣabruñ güzel ola. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: الصبر الجمیل الذی لا شکوی فیه الی الخالق vārid olmışdur. Pes ṣabr-ı cemīle māniʿ olan ḫalḳa [Ü409b] şikāyet eylemekdür. Yoḳsa hengām-ı muṣībetde Ḫudāya yalvarmaḳ şekvā degüldür. Ve ḳalbüñ ḥüzni ve ʿaynuñ sirişki ke-ẕālik şekvā degüldür.

﴿ با کسی کم کن شکایت از خلیل ﴾ Bir kimseye dostdan şikāyet eyleme.Yaʿnī; Ḫudāya muḥibb iseñ bīgāneye şekvā eyleme dimekdür. **Ḫalīl**, «dost» maʿnāsınadur. Bundan murād dost-ı ḥaḳīḳī olan Ḫudā-yı müteʿāldür.

﴿ کر نباشد فخری از درویشیت ﴾ Eger faḳīrlikden saña bir faḫr olmaya. Yaʿnī; faḳrı şeref bilmeyesin. **Faḫr** bunda «şeref» maʿnāsına olmaḳ rūşendür.

﴿ کی باهل فقر باشد خویشیت ﴾ Ḳaçan ehl-i faḳra senüñ ḫıṣmluġuñ ola? Yaʿnī; ḳurbiyyet ü intisāb u ülfetüñ ola dimekdür. Nitekim İmām Faḫr-i Rāzī *beyt*:

بدرویشی مفاخر باش فخری

حدیث خاتمست الفقر فخری

diyü buyurmışdur. *Beyt*:

حافظ غبار فخر قناعت ز رخ مشوی

کین خاک بهتر از عمل کیمیاکری

(...[S429a]...)

﴿ کر همه جنبش بفرمان باشدت ﴾ Eger cümle ḥarekātuñ be-fermāne ola. Yaʿnī; her ḥarekātuñ emru’llāha imtis̱āl ü iṭāʿat ola dimekdür. **Cünbiş**, «ḥareket»; **fermān**, «buyruḳ»dur. Murād; fermān-ı Ḥaḳḳdur.

﴿ حرمت از خذمت فراوان باشدت ﴾ Saña ḫiẕmetden çoḳ ḥurmet ḥāṣıl ola. **Ḫiẕmet**, bunda Ḫudāya ḳulluḳdan ʿibāret ve emre iṭāʿatdür. **Ḥurmet**, «iḥtirām» maʿnāsınadur. Mes̱elā, iʿṭā’-i cennetdür; tezā’üdi liḳā’-i Ḥaḳḳa vuṣlatdur. Pes ʿabd ḥurmetini żāyiʿ itmemek gerekdür. Nitekim meşāyıḫ-ı muḥaḳḳıḳīn: ما وصل من وصل الا بالحرمة و ما سقط الا بترک الحرمة dimişlerdür. Buña göre ʿabdüñ Ḫudāya ḥurmeti emrine imtis̱āl ile taʿẓīmden ʿibāretdür. İmdi ḥurmet cānibeynden olmaḳ cā’izdür.

﴿ بنده از خذمت بعقبی میرسد ﴾ Ḳul ḫiẕmetden ʿuḳbāya irişür. Yaʿnī; ʿizzet ü ikrām ve niʿmet-i dārü’s-selāma ulaşur dimekdür. Bu ʿābidler maḳāmıdur.

﴿ لیک از حرمت بمولا میرسد ﴾ Lākin ḥurmetden Mevlāya ulaşur. Pes bu ʿārifler maḳāmıdur ve aʿlā-yı maḳām budur. Zīrā ʿābid ile ʿārif beyninde olan tefāvüt maʿlūmdur.

﴿ حرمتت در خذمت آرام دلست ﴾ Senüñ ḫiẕmetde ḥurmetüñ ḳalbüñüñ ārām u sükūnıdur. Bunda beyān şöyledür ki; ḫiẕmetden ḳalb pür-nūr olmaġıla Ḫudādan gelen ḳażāya rıżā ve beliyyāta ṣabr ve niʿmete [Ü410a] şükr ile s̱ebāt bulup teḳallübātdan maṣūn ve ḳarīn-i ṣabr u sükūn olur. القلب ینقلب مثل اسمه ابدا طوبی لقلب سلیم غیر منقلب müfādınca saʿādet bu ḳalbüñ ṣāḥibi içündür.

﴿ هرکه خذمت کرد مرد مقبلست ﴾ Her kim ki kemā-yenbaġī ḫiẕmet eyledi; merd-i maḳbūldür. Yaᶜnī; maḳbūl-i Ḥaḳḳdur. Pes ᶜāriflerüñ maḳbūl ü muḥterem-i ᶜinda'llāh oldıḳları bu beytden maᶜlūmdur.

﴿ کر نکردی ای پسر کرد خلاف ﴾ İy oġul! Eger ḫilāf ṭarafına ṭolanmayasın. **Ger ne-gerdī**, «ṭolanmayasın»; **gird-i ḫilāf**, «ḫilāf dā'iresine» dimekdür. Murād; Allāhuñ ḫilāfına gitmeyesin. Meselā belāda şekvā itmeyesin dimekdür.

﴿ آنکهی زیبد ترا در صبر لاف ﴾ Ol zamān ṣabrda lāf urmaḳ saña yaraşur.

[S429b] ﴿ کر همی داری فرح را انتظار ﴾ Eger dükeli feraḥa ve ferece intiẓār ṭutasın. Yaᶜnī; defᶜ-i belā ve vürūd-ı ṣafā ve sürūra munṭaẓır olasın.

﴿ در بلا نبود بصیرت هیچ کار ﴾ Belāda hīç ṣabr ile senüñ işüñ olmaya. **Der-belā** kelimesi mıṣrāᶜ-ı evvelüñ āḫirine müteᶜallıḳdür. Ve **ne'bved** fiᶜline müteᶜallıḳ olmaḳ daḫı cā'izdür. Buña göre maᶜnā: İy! Muntaẓır-ı feraḥ iseñ belā vaḳtinde ṣabra bī-ṭāḳat olursın dimek murād olur. İmdi sürūra intiẓārı ḳayd buyurmaḳda olan nükte, ehline maᶜlūmdur.

Der-Beyān-ı Tecrīd ü Tefrīd

﴿ کر صفایی بایدت تجرید شو ﴾ Eger saña ṣafā gerek ise tecrīd ol. Yaᶜnī; ṣāḥib-i tecrīd ol dimekdür. **Ṣafā**, bunda ẓāhir ü bātınuñ ṣafāsından eᶜammdur. **Tecrīd**, luġatde «sevb ü ᶜalā'ıḳdan ᶜārī» dimekdür. Ammā ıṣṭılāḥ-ı meşāyıḫda; libās-ı daᶜvāyı ḫalᶜ u terkden ᶜibāretdür.

﴿ کر خبر داری ز اهل دید شو ﴾ Eger ḫaber ṭutar iseñ ehl-i baṣīretden ol. Ehl-i baṣīretden murād; erbāb-ı ḳulūbdur.

﴿ ترک دعوی هست تجرید ای پسر ﴾ İy oġul! Tecrīd terk-i daᶜvādur. Tecrīd lafẓı mu'aḫḫar-ı mübtedā, **terk-i daᶜvā** muḳaddem-i ḫaberdür. Pes bunda daᶜvādan murād; zamānede olan müddeᶜīlerüñ daᶜvālarıdur ki, ġanā vü raḳṣdan ᶜibāret olan eġānī-i muṭribeden ḥāṣıl olan ḥuẓūẓāt-ı nefsāniyyeyi ḥużūr ᶜadd itmişlerdür. Ve neġamāt-ı eşᶜārdan peydā olan inziᶜāc-ı ḳalbi vecd ṣaymışlardur. Ve hāy-hūy ḳılup, ᶜāşıḳīni bābu'llāha iḥżār nāmın vażᶜ eylemişlerdür. Ḳalb-i ᶜāşıḳı āheng ile bābu'llāha daᶜvete ne ḥācet? Ḳalb dā'imā ol bābuñ mülāzımı olmaḳ gerek idigin bilmemişlerdür. Ve böyle iken bī-kesb ü kārlügi mücāhede ve dünyāya naẓarı müşāhede ṣūretin ibrāz ile daᶜvā-yı kerāmete dem-sāz olmışlardur. Bunlara merdān-ı Ḫudā müddeᶜī dimişlerdür. Evvelen tecrīd bu daᶜvānuñ libās(ın) ẓāhir ü bāṭından ḫalᶜ itmekdür. (...[S430a, Ü410b]...)

﴿ فهم کن معنئ تفرید ای پسر ﴾ İy oġul! Tefrīdüñ maᶜnāsını fehm eyle. İmdi nāẓım ānifen tecrīdi resmile taᶜrīf ve tecrīd, terk-i daᶜvādur diyü işāret ᶜaḳabinde tefrīdüñ maᶜnāsını fehm eyle diyü emr ü nuṣḥdan ṣoñra tecrīd ü tefrīdüñ taᶜrīfleriyle tafṣīline mübāderet idüp buyurmışdur:

﴿ اصل تجریدت وداع شهوتست ﴾ Tecrīdünüñ aṣlı vedāᶜ-ı şehvetdür. Yaᶜnī; ḳāᶜide-i tecrīd, ehli ḳatında şehveti terkdür dimekdür. **Aṣl** ve ḳānūn ve ḳāᶜide ve żābıṭa bir maᶜnādur. **Vedaᶜ-ı şehvetest**, «ārzū-yı nefsāniyyeyi terkdür» dimekdür. Zīrā vedāᶜ, fetḥile ᶜArabīdür; «esenleşmek» maᶜnāsınadur ki mufāraḳat ü terk kendüye lāzım gelür.

﴿ بلكه كلى انقطاع لذتست ﴾ Belki inḳṭāᶜ-ı küllī ile leẕẕātdan munḳaṭıᶜ olmaḳdur. Yaᶜnī; mā-lā-büddüñ ġayrı olan leẕẕāt-ı nefsāniyye ārzūların bi'l-külliyye dilden iḫrāc itmekdür dimekdür. Buña maḳām-ı muḥibbīn dirler. Zīrā ḳalbi, şehevātuñ cümlesinden ḳaṭᶜda ol ḳalbe maḥabbetu'llāh ẓuhūr idüp, maᶜnā-yı tecrīdi bulur. Ve bu mertebeye vāṣıl olan muḥibb; mīm ile mā-sivā maḥabbetinden; ḥā ile ḥubb-ı nefsden; bā ile bedenden ḫalᶜ-ı vücūd buyurdıḳda tecrīd ü tefrīd ṣāḥibi olur. [S430b] Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ كر دهى يكبار شهوترا طلاق ﴾ Eger şehevāt-ı nefsāniyyeye bir uğurdan ṭalāḳ viresin. Yaᶜnī; bir daḫı kendüye rucūᶜa ṭarīḳ ḳoymayasın.

﴿ آن زمان كردى تو در تفريد طاق ﴾ Ol zamān tefrīdde ferīd olursın. **Ṭāḳ**, bunda cüftüñ muḳābili olan ferd maᶜnāsına olur. Murād; ferd-i kāmil ü merd-i ᶜāḳıl olursın dimekdür. Nāẓımuñ şehvet ve ṭalāḳ ve ṭāḳ kelāmlarında olan leṭāfet maᶜlūmdur. Pes buña maḳām-ı ᶜārifīn dirler. Zīrā öyle olan kimesnenüñ ḳalbi maḥabbetu'llāh ve maᶜrifet-i İlāh ile māl-ā-māl ve bu cihetle maẓhar-ı seyr-i cemāl-i Müteᶜāl olur. Bu mertebeye varmayan pāye-i tecrīde vażᶜ-ı ḳadem itmiş ve delālet maḳāmına yetmiş olmaz, *beyt*:

پا منه در ره تجريد نه ٔ چون عارف

كم شود چو بيرون رود از خانه خدا

buyurmışlardur.

﴿ كر تو ببريدى ز موجودات اميد ﴾ [Ü411a] Eger sen mevcūdāt-ı mümkinātdan ümīdi eyledüñ ise dimekdür.

﴿ آنكه از تفريد كردى مستفيد ﴾ Ol zamān tefrīdden müstefīd olursın. Yaᶜnī; munḳatıᶜ olursın dimekdür. Baᶜżı nüsḫada tefrīd yirine tecrīd vāḳıᶜdur. Maᶜnāları maᶜlūmdur. Pes mevcūdātdan ḳaṭᶜ-ı ümīdüñ maᶜnāsını īżāḥ içün nāẓım eyidür.

﴿ اعتمادت چون همه بر حق بود ﴾ Senüñ iᶜtimāduñ çünki dükelide Ḥaḳḳ üzerine ola. Yaᶜnī; tevekkül-i tāmm ṣāḥibi olasın.

﴿ آن زمان تفريد جان مطلق بود ﴾ Ol zamān senüñ cānuñ tefrīd-i muṭlaḳ bulur. Yaᶜnī; cümle ḳuyūdātdan āzāde ve vāṣıl-ı Ḥaḳḳ olursın dimekdür. İmdi:

﴿ ترک دنيا كن براى آخرت ﴾ Āḫiret ecli içün dünyāyı terk eyle.

﴿ وز بدن بر كش لباس فاخرت ﴾ Ve bedenüñden libās-ı fāḫiri ḳaldur. Yaᶜnī; ḫalᶜ-ı cāme-i zībā eyle dimekdür. Pes bunda Ḫᵛāce Ḥāfıẓ buyurmışdur, *beyt*:

قلندران حقيقت بنيم جو نخرند

قباى اطلس آنكس كه از هنر عاريست

Yaᶜnī; evliyā'u'llāhlar, hünerden ᶜārī olan ebnā'-i dünyānuñ aṭlas ḳaftānını yarım arpaya ṣatun almazlar dimekdür. Hünerden murād; āḫiret içün tedārük-i zāddur. Ve bu maᶜnā üzre nāẓım dīger kitābında *beyt*:

بجاى اطلس [S431a] صوفى تمامست

درين معنى مرا صورت حرامست

diyü buyurmışdur.

﴿ کر بیابی از سعادت این مقام ﴾ Eger saᶜādetden bu maḳāmı bulasın. **Īn maḳām** ile işāret, terk-i dünyā ve ḫalᶜ-ı cāme-i zībāyadur ki buña maḳām-ı ehlu'llāh dimişlerdür.

﴿ صاحب تجرید باشی والسلام ﴾ Ṣāḥib-i tecrīd olursın ve's-selām. Pes tecrīd ü tefrīd eṣḥābınuñ ᶜulüvv-i maḳāmātı ve sümüvv-i derecātlarından nāşī bunlara ehl-i saᶜādet dinmişdür. (...[Ü411b]...)

﴿ کر ز دنیا دست شویی بهر حق ﴾ Eger ḫālişan li-vechi'llāh dünyādan el yuyasın. Yaᶜnī; bilā-ġaraż dünyādan vāz gelesin dimekdür. **Dest şūyī**, «el yuyasın» dimekdür. Yaᶜnī; bi'l-külliyye fāriġ olasın dimekden kināyedür. Bu taᶜbīr Türkīde daḫı [S431b] meşhūrdur. Ve bunda; dünyā cīfedür, andan el yumaḳ lāzımdur dimege īmā'-i laṭīf vardur.

﴿ دانکه از تجرید کویندت سبق ﴾ Belki tecrīdden senüñ dersüñi ṭutarlar. Yaᶜnī; defter-i tecrīd ü cerīde-i tefrīdden senden sebaḳ alurlar. Pes bunda; mertebe-i irşāda vāṣıl üstād olursın dimege īmā vardur. İmdi:

﴿ رو مجرد باش و دائم فرد باش ﴾ Git mücerred ol ve dā'im ferd ol. Yaᶜnī; tecrīd ü tefrīde müdāvemet göster dimekdür. Zīrā **mücerred** lafẓı, tecrīde ve **ferd** kelimesi tefrīde işāretdür. Maᶜnāları maᶜlūm olmışdur. Ḫulāṣa ḳuyūdāt-ı beşeriyyeden mücerred ve dünyā gibi bir mekkāreye iᶜṭā'-i ṭalāḳ ile ferd ü vāḥid ol ki ser-efrāz olasın dimekdür. Nitekim İmām Rāzī buyurmışdur, *beyt*:

الف تقدم از آن بر حروف دیکر یافت

که شد مجرد و یکتا و مستقیم احوال

İmāmuñ «yek-tā» ḳavli ferd-i kāmile īmādur. Me'āl maᶜlūmdur. Bunda iḫtiyār-ı ḫalvete daḫı naṣīḥat vardur. Zīrā mücerred ü ferd olmaġuñ levāzımı ḫalvet ile tekmīl ve her maḳṣūd ḫalvet ile taḥṣīl olınur. (...[Ü413a][36]...)

﴿ تا بهر فرقی نشینی کرد باش ﴾ Tā ki her bir tepeye oturasın; ġubār ol. Yaᶜnī; tā ki ᶜālī-ḳadr ve nişīn-i ṣadr olasın, mütevāżıᶜ olupkibr ü ᶜucbi terk eyle dimekdür. Zīrā ġubār, kendü özin bī-ḳadr u nā-çīz eyledigi içün rūzgārda merātib-i refīᶜa bulmaḳdadur. Nitekim:

Ḫāk ol ki Ḫudā mertebeñi eyleye ᶜālī

Tāc-ı ser-i ᶜālemdür o kim ḫāk-i ḳademdür

mażmūnı bu beyāna dālldür. **Be-her farḳī**de yā vaḥdet [S432a] içündür. Farḳ, «tepe» maᶜnāsınadur. **Nişīnī**de yā ḫiṭāb içündür; «oturasın» dimekdür.

﴿ کرد کیر و عجب و خود رایی مکرد ﴾ Kibr ü ᶜucb u enāniyyet tarafına ṭolanma. **Gird**, kesr-i kāf-ı ᶜAcemī ile «ṭaraf» maᶜnāsınadur. **Kibr ü ᶜucb**, maᶜrūflardur. **Ḫod-rāyī**de yā'-i s̱āniye maṣdariyye(dür); «enāniyyet ve kendi re'yi ile iş iletmek maᶜnāsınadur. **Me-gerd**, «ṭolanma». Bu taᶜbīrde yöresine ṭolanma; ḳande ḳaldı ki bi'l-fiᶜl bu ḫaṣletlere düşesin dimekdür. (...)

﴿ قدر خود بشناس هر جایی مکرد ﴾ Kendi ḳadrüñi añla; her bir yire ṭolanma. Yaᶜni; ḳadrüñe ḫalel virecek yire tereddüd eyleme dimekdür. Nitekim *beyt*:

[36] Ü412a ve Ü412b boştur. Metin Ü413a'dan devām etmektedir.

سکونی بدست آوری بی ثبات

که بر سنک کردان نروید نبات

bu beyānda şāhiddür. **Her cāyī**de yā'-i s̱āniye vaḥdet içündür; «her bir yire» dimekdür. Beyne'n-nās «hercāyī» didikleri bu maʿnāya mebnīdür ki her yire tereddüdi olana ıṭlāḳ iderler. Her yire tereddüd ḫıffetden nāşīdür. Ve ḫıffet āfātdandur. Kişi kendi ḳadrini żayiʿ itmemek gerekdür. Ve bunuñ tems̱īlinde nāẓım eyidür:

﴿ هرکه کرد کورهٔ انکشت کشت ﴾ Her kim ki kömür ocağınuñ semtine döndi. Yaʿnī; ṭarafına ṭolandı. **Gird**, kesr ile «ṭaraf»; **kūre**, «ocaḳ»; **enkişt**, fetḥ-i hemze ve kesr-i kāf-ı ʿArabī ile «kömür»dür. **Geşt**, fetḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile māżī-i müfred-i ġā'ibdür; «ṭolandı» dimekdür. Maṣdarı «geşten»dür; dönmek maʿnāsınadur.

﴿ جامه از دودش سیاه و زشت کشت ﴾ Cāmesi anuñ tütüninden ḳara ve çirkīn oldı. İmdi kūre-i faḥm yirinde olan mülevves̱ yire [Ü413b] varmaḳ ve füssāḳ u ḥarām-zādeler ile ḳonışmaḳ buña mis̱āldür ki yanlarına varan muḳayyed-i cerīde-i bed-fiʿāldür. **Geşt**, fetḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile bunda «oldı» maʿnāsına efʿāl-i nāḳıṣa-i Fārisīden, māżī-i müfreddür.

﴿ آنکه با عطار میکردد قریب ﴾ Ol kimse ki ʿaṭṭāra ḳarīb olur. **ʿAṭṭār**, [S432b] «misk ü ʿanber ü ḫoş-bū ṣatana» dirler. Bunda nāẓım-ı merḥūmuñ maḫlaṣ-ı pākine ve kitābında olan naṣāyıḥ, ke'l-miski fi'r-revāyıḥ idigine işāret vardur. Ve bundan iştimām-ı revāyıḥ-ı ṭayyibe, ʿaṭṭāra yaḳın olmaġa vābestedür. Nitekim **ḳarīb** kelimesinde buña delālet ẓāhirdür. Binā'en ʿaleyh eyidür:

﴿ او همی یابد ز بوی خویش نصیب ﴾ O kimse dükeli laṭīf ḳoḳudan ḥıṣṣa bulur. Pes nāzım tems̱īl-i meẕkūrı müretteben īżāḥ idüp buyurur:

﴿ همنشین صالحان باش ای پسر ﴾ İy oġul! Ṣāliḥlere hem-nişīn ol. Tā ki ʿaṭṭār-mis̱āl olan kimseye ḳarīb ve būy-ı laṭīifnden pür-naṣīb olan kimesne gibi behre-yāb-ı ʿıṭr-ı ṣalāḥ u felāḥ olasın dimekdür. Ve ṣoḥbetüñ mü'es̱s̱ir idigi bī-reybdür.

﴿ هم جدا از فاسقان باش ای پسر ﴾ İy oġul! Hem fāsıḳlardan cüdā ol. Tā ki kūre-i enkişt dā'iresine varmaġıla cāme-i pāküñi nā-pāk iden kimesne gibi cāme-i bedenüñi dūd-ı siyāh-ı fısḳ ile pür-jeng ve libās-ı ḳadr u ḥurmetüñi enkişt-reng eylemeyesin dimekdür. **Cüdā**, żamm-ı cīm ile «ayru» maʿnāsına Fārisīdür. Türkīde daḫı müstaʿmeldür.

﴿ جانب ظالم مکن میل ای عزیز ﴾ İy ʿazīz! Ẓālim cānibine meyl eyleme. Nitekim: ولا ترکنوا الى الذین ظلموا فتمسکم النار bu nehyde ḥuccetdür. Rükūn, ednā-yı meylüñ adıdur. İmdi āteş-i dūzaḫdan ḫalāṣ ister iseñ anlara meyl eyleme.

﴿ ورکنی کردی از آن خیل ای عزیز ﴾ Ve eger meyl iderseñ ol gürūhdan olursın iy ʿazīz! Gürūh-ı ẓālimīnüñ ise ḥāl-i me'ālleri maʿlūmdur. Pes nāẓım bu āyet-i şerīfüñ maʿnā-yı laṭīfine telmīḥ ve ẓālime meyl idenüñ sūzān-ı nīrān olacaġın taṣrīḥ idüp buyurur:

﴿ رو ز اهل ظلم بکریز ای فقیر ﴾ İy faḳīr! Git; ehl-i ẓulmden ḳaç. Yaʿnī; anlara ḳarīb ü müntesib olma.

﴿ تا نسوزى ز آتس تيز اى فقير ﴾ İy faḳīr! Keskin āteşden yanmayasın. Mıṣrāᶜeynüñ āḫirlerinde **faḳīr** lafẓların īrādda başḳa başḳa nükteler vardur; ednā te'emmül ile ẓāhir olur. Āteş-i tīzden murād; فتمسكم النار delāletiyle nār-ı cehennemdür, neᶜūẕü bi'llāhi min-ẕālik. Ẓālimīne meyl idenüñ ḥāli böyle olınca ẓālimīnüñ ṣoḥbetleri āteşden ᶜibāretdür irādesiyle nāẓım eyidür:

﴿ صحبت ظالم بسان آتشست ﴾ Ẓālimüñ ṣoḥbeti āteş gibidür. Pes bunuñ vechi āteşe sebebiyyeti ve ẓālimīnde āteşe maḫṣūṣ baᶜżı [S433a] ḫavāṣṣ bulındığınuñ mıṣrāᶜ-ı s̱ānī delāletiyle işāreti ḥasebiyledür. **Be-sān**da bā, zā'iddür. Sān, edāt-ı teşbīhdür; «gibi» dimekdür.

﴿ زانكه خلق ازار و تند و سركشست ﴾ Andan ki ẓālim, ḫalḳ incidici [Ü414a] ve yavuz u ser-keşdür. Pes bu ḫıṣāl-i s̱elās̱e, āteşüñ ḫāṣṣa-i lāzımesi oldığı gibi ẓālimīnde daḫı bu meẕkūr ṣıfatlar mevcūd u meşhūd olmağın, ṣoḥbet ü ülfetleri ve ẕāt-ı pür-mażarratları āteşden ᶜibāret ve me'vāları āteş olmaġa işāret vardur.

﴿ از حضور صالحان صالح شوى ﴾ Ṣāliḥler meclisinden ṣāliḥ olursın.

﴿ ور نشينى با بدان طالح شوى ﴾ Ve eger kötüler ile oturur iseñ yaramaz olursın. Zīrā bu iki ḥālde ṣoḥbet mü'es̱s̱irdür. Nitekim tafṣīli sebḳ eylemişdür. **Ṭāliḥ**, «yaramaz ve egri» maᶜnāsınadur. Pes egri ile ḳonışan ṭoġrınuñ egri olacaġı elif ile lāmuñ mücāveretinden maᶜlūm ve encāmı «lā» olmaḳ hüveydādur.

﴿ هركه او با صالحان همدم شود ﴾ Her kimse ki ṣaliḥler ile muṣāḥib olur. Bunda ṣāliḥāndan murād; muṭlaḳā mü'mināndur ki anlar ile teḥābüb, kemāl-i īmān ve bāᶜis̱-i duḫūl-i cināndur. Nitekim: والذى نفسى بيده لا تدخلون الجنة حتى تؤمنوا ولا تؤمنون حتى تحابون اولا ادلكم على شيئ اذا افعلتموه تحاببتم افشوا السلام بينكم ḥadīs̱-i şerīfi buña dālldür. Ve ifşā'-i selām vücūd-ı muḥābebe şāhid-i ḥāldür. Ve ifşā'-i selāmuñ beyānında; kişi bildigine ve bilmedigine selām virüp ve selāmını işitdürmekdür dimişlerdür. (...)

﴿ در حريم خاص حق محرم شود ﴾ Ḥarīm-i ḫāṣṣ-ı Ḥaḳḳda maḥrem olur. **Şeved**, «olur» dimekdür. Faᶜil-i żamīr-i müstetir «her ki o»ya rāciᶜdür. Ḫulāṣa-i maᶜnā; o kimse ḥarīm-i ḫāṣṣ-ı Ḥaḳḳda ṣāliḥlere maḥrem olur dimekdür. **Ḥarīm-i ḫāṣṣ-ı Ḥaḳḳdan** murād**;** cenāb-ı ḳuds-i İlāhīdür ki aña ancaḳ merdān-ı İlāhī vāṣıl ve maẓhar-ı ᶜināyāt-ı nā-mütenāhī olurlar. Yāḫod [S433b] cinān-ı ᶜAdndür. (...)

﴿ اى پسر مكذار راه شرع را ﴾ İy oġul! Ṭarīḳ-ı şerᶜi geçme. Dā'im ṭarīḳ-ı şerᶜde sālik olup şerᶜi elden ḳoyma dimekdür.

﴿ اصل يابى كر بكيرى فرع را ﴾ Eger ferᶜi ṭutar iseñ aslı bulursın. **Aṣl**, her şey'üñ köki; **ferᶜ**, şecerüñ efnān u aᶜlāsına dir(ler). Pes buña göre nāẓımuñ kelāmında الم تر كيف ضرب الله مثلا كلمة طيبة كشجرة طيبة اصلها ثابت [37](فى الارض) و فرعها فى السماء āyet-i şerīfine işāret vardur. Mā-naḥnü fīhe mülāyim olan maᶜnī-i murād, Tefsīr-i Ḳāḍīde olan taḥḳīḳden müstefāddur, fe'rciᶜ ileyh. [Ü414b] Meşāyıḫ-ı müteḥaḳḳıḳīn ᶜindinde aṣldan murād ṭarīḳat ve ferᶜden murād; şerīᶜatdür. İmdi maᶜnā; eger şerīᶜati ṭutar iseñ ḥaḳīḳati bulursın dimek olur. Ve şerīᶜat ile ḥaḳīḳat birbirlerine lāzım ve melzūmlardur.

Şöyle ki; Ḥaḳḳa mevṣūl olan ṭarīḳ-ı müstaḳīmüñ ẓāhirine şerīᶜat ve bāṭınına ḥaḳīḳat dimişlerdür. Ve sābıḳan min-vechin beyān olındıġı üzre şerīᶜat; veẓā'if-i ᶜubūdiyyeti iḳāmetdür. Ammā ḥaḳīḳat; müşāhede-i rubūbiyyetdür dimişlerdür. Ve erbāb-ı işārātuñ maḥallerinde yazdıḳları üzre bu baḥs̱üñ su'āl ü cevābı dil ile cān miyānesinde vāḳıᶜ olup, dil-i ṣāf cān-ı leṭāfet-ittiṣāḳa eyitmiş: "İy cān! Şerīᶜat ve ṭarīḳat ve ḥaḳīḳat nedür?" Pes cān eyitmiş: "İy dil-i pāk! Şerīᶜat nişāndur; ṭarīḳat beyāndur; ḥaḳīḳat ḥayātdur" Pes dil eyitmiş: "İy cān! Bu beyān-ı latīfi artur." Ol zamān cān eyitmiş: "Şerīᶜat ḥurmetdür; ṭarīḳat ḫiẕmetdür; ḥaḳīḳat himmetdür." Pes dil eyitmiş: "Bunlaruñ [S434a] s̱emereleri nedür?" Cān eyitmiş: "S̱emere-i şerīᶜat, vefādur; s̱emere-i ṭarīḳat, rāh-ı ᶜışḳ-ı fenādur; s̱emere-i ḥaḳīḳat, «el-beḳā' baᶜde'l-fenā» ḥasebince fenādur; s̱emere-i ḥaḳīḳat, beḳādur." Pes dil eyitmiş: "İy cān-ı pāk! Vefā ve fenā ve beḳā nedür?" Cān eyitmiş: "Vefā, dostuñ ᶜahdine miyān-bestelikdür; fenā, ᶜāşıḳuñ kendüliginden bī-ḫod olmaḳdur; baḳā, Ḥaḳḳa ulaşmaḳdur." intihā. Pes mertebe-i beḳāda olanlara beyne'l-meşāyıḫ vāṣılīn taᶜbīr iderler. Mes̱elā ḥażret-i Mevlānā gibi ki laḳabları; sulṭānü'l-ᶜārifīn ve burhānü'l-vāṣılīndür. (...[S434b]...) İmdi şerīᶜat üzre ᶜāmil olur iseñ ḥaḳīḳate vāṣıl olursın:

[Ü415a] ﴾ از شریعت کر نهی بیرون قدم ﴿ Eger şerīᶜatden ṭaşra ḳadem ḳoyasın. Yaᶜnī; veẓā'if-i ᶜubūdiyyeti edā ve imtis̱āl-i şerᶜ-i ġarrādan ṭaşra ḥareket eyleyesin dimekdür.

﴾ در ضلالت افتی و رنج و الم ﴿ Ḍalālet ü renc ü eleme düşersin. **Ḍalālet**, «güm-rāhlıḳ»dur. **Renc ü elem**den bunda murād; ᶜaẕāb-ı ᶜuḳbādur.

﴾ هرکه در راه ضلالت میرود ﴿ Her kim ki azġunluḳ yolına gider.

﴾ از جهالت با بطالت میرود ﴿ Cehāletden nāşī beṭālete gider. **Ez**, min-i beyāniyye maᶜnāsınadur. **Cehālet**, «bilmezlik» maᶜnāsınadur. **Beṭālet**, «ḫilāf-ı Ḥaḳḳ»a; **mī-reved**, «gider». Mes̱elā firaḳ-ı ḍāllenüñ gitdikleri rāh-ı ḍalālet gibi. Baᶜżı nüsḫada mıṣrāᶜ-ı s̱ānī böyle vāḳıᶜdur: ﴾هرچه دارد جمله غارت میشود﴿ Maᶜnā; aᶜmālden her ne ṭutar ise cümle yaġmāya gider. Yaᶜnī; kendüye bir nefᶜ-i āḫiret ḥāṣıl olmaz dimekdür. Pes ḍāll olan kimesneye cāhil ü bāṭıl tesmiye olınmaġa bunda işāret vardur. Ve cāhil ü bāṭıluñ işi ᶜāṭıl olacaġı bī-reybdür. Ve meẕāhib-i bāṭılanuñ aṣlı altıdur ki anlar; Ḳaderiyye ve Cebriyye ve Revāfıż ve Ḫavāric ve Muᶜtezile ve Müşebbihe. Ve bunlaruñ her biri on ikişer fırḳa olmaġın cümlesi yetmiş iki olur. Ehl-i sünnnet ve cemāᶜat meẕhebi bunlaruñ ġayrı olmaġın meẕāhib yetmiş üç olur. ستفرق امتی el-ḥadīs̱ ḥadīs̱-i şerīfi mūcebince, meẕāhib-i bāṭılanuñ cümlesi nārdadur. İllā fırḳa-i nāciyye olan Ehl-i sünnet ve cemāᶜat selāmet ile kenārdadur, intihā. İmdi:

﴾ حق طلب و ز کار باطل دور باش ﴿ Ḥaḳḳı ṭaleb eyle ve bāṭıl ᶜamelden ıraḳ ol. Yaᶜnī; Ḥaḳḳa tābiᶜ ve bāṭıl ᶜamelden baᶜīd ol dimekdür. Ez-cümle:

﴾ در سخا و مردی مشهور باش ﴿ Seḫāda ve ādemlikde meşhūr ol. Yaᶜnī; seḫā ve ādemiyyetde olmaġı ᶜādet eyle dimekdür.

﴾ هرکه نکزیند صراط مستقیم ﴿ Her kim ki ṣırāṭ-ı müstaḳīmi intiḫāb eylemez. **Ne'gzīned**, «ügürtlemek» maᶜnāsına olan «güzīden»den müştaḳḳ-ı nefy-i istiḳbāldür; «intiḫāb eylemez» dimekdür.

---

[37] Bu kelime adı geçen tefsīre aittir.

Żarūret-i vezn içün kāfı sākindür. [S435a] **Ṣırāṭ-ı müstaḳīm**, ṭarīḳ-ı Muḥammedīdür. Nitekim ḫaberde gelmişdür ki: Bir gün Faḫru'l-enām ᶜaleyhi's-selām ḥażretleri maḥżar-ı eṣḥāb-ı kirāmda mübārek engüşt-i muᶜcize-niżāmıyle bir ḫaṭṭ-ı müstaḳīm naḳş idüp: "Cennet yolı budur" didi. Baᶜdehū ḫaṭṭ-ı mezkūruñ her ṭarafına otuz ikişer ḫuṭūṭ-ı saḳīme çeküp: "Bu ḫaṭṭlaruñ her birinde şeyṭān oturur. Ve ṭarīḳ-ı müstaḳīm budur diyü mü'mini iḍlāle saᶜy ider" diyü buyurmışdur, keẕā-fī-Şerḥ-i Ḳırşehrī. İmdi ṭarīḳ-ı müstaḳīmi ḳoyup ṭarīḳ-ı saḳīme giden:

﴿ در عذاب آخرت ماند مقيم ﴾ ᶜAẕāb-ı āḫiretde muḳīm ḳala. Bu cümle-i ḫaberdür; inşāya daḫı muḥtemeldür.

﴿ در ره شيطان منه كام اى اخى ﴾ İy aḫī! Şeyṭān yolına adım ḳoyma ve saᶜy eyleme. **Kām**, kāf-ı ᶜArabī ile bunda «adım» maᶜnāsınadur ki ᶜArabīsi ḫaṭvedür. **Me-nih**, fetḥ-i mīm ve kesr-i nūn ile nehy-i ḥāżırdur; «ḳoyma» dimekdür.

﴿ تا نكردى خوار و بدنام اى اخى ﴾ Tā ki iy āḫī! Ḥaḳīr ü bed-nām olmayasın. Pes şeyṭāna ittibāᶜ idenüñ ḥaḳāret ü bed-nāmlıġı vāreste-i ḳayd-ı beyāndur. Ḳaldı ki ṭarīḳ-ı müstaḳīme sālikūñ nişānı vardur. Budur ki beyān olınur:

﴿ هركه در راه حقيقت سالكست ﴾ Her kim ki ḥaḳīḳat rāhına sülūk idicidür. [Ü415b] Bunda sālik, müntehī vü mübtedīye şāmildür.

﴿ روز و شب خائف ز قهر مالكست ﴾ Gündüz ü gice Mālik-i müteᶜālüñ ḳahrından ḳorḳıcıdur. **Ḳahr**, «helāk» maᶜnāsınadur. Bunda olan nikāt-ı ᶜāşıḳāne, erbāb-ı kemāle ḫafī degüldür. Pes sülūk neden ᶜibāret idigine min-vechin īmā żımnında nāẓım eyidür:

﴿ بر خلاف نفس كن كار اى پسر ﴾ İy oġul! Nefsüñ ḫılāfı üzre ᶜamel eyle.

﴿ تا نيفتى خوار در نار سقر ﴾ Tā ki ḫor oldıġın ḥālde nār-ı saḳara düşmeyesin. Baᶜżı nüsḫada **ḫᵛār** yirine zār vāḳıᶜdur. Maᶜnāsı maᶜrūfdur. Bunda nefsden murād nefs-i emmāredür ki altı ḫaṣlet-i mühlikesi vardur. Anlar; buḫl u ḥırṣ u şehvet ü kibr ü ḥased ü ġaḍabdur. **Nār-ı saḳar**, maᶜrūfdur. İmdi mehālik-i nefs kes̱īr oldıġından ittibāᶜı, sebeb-i vuḳūᶜ-ı nār ve ᶜadem-i ittibāᶜı, selāmetdür dimege bunda delālet ẓāhirdür.

Der-Beyān-ı Ān Ki Dostī-rā Ne-Şāyed

﴿ دوست اكر باشد زيان كار اى پسر ﴾ İy oġul! Eger dost ziyānkār olur ise. **Ziyānkār**, «żarar işler» dimekdür ki murād; żararludur.

﴿ تو طمع زان [S435b] دوست بر دار اى پسر ﴾ İy oġul! Sen ol dostdan ümīdi ḳaldur. Yaᶜnī; anı terk eyle dimekdür. **Tu**, ḫiṭāb içündür; «sen» dimekdür. Baᶜżı nüsḫada tu yirine rev vaḳıᶜdur ki git dimekdür. **Ṭamaᶜ**, bunda «ümīd» maᶜnāsınadur. **Z'ān dost**, «ol żararlu dostdan» dimekdür. Mes̱elā; dostluġında vefādār olmayan dünyā vü füssāḳ u füccār ve sā'ir idbārlar gibi.

﴿ هركه ميكويد بديهاى تو فاش ﴾ Her kim ki senüñ ḳabāyıḥ u ᶜuyūbuñı āşkāre söyleye. Yaᶜnī; iẓhār-ı ᶜuyūbuñ ile seni teşhīr-i ᶜālem eyleye.

﴿ دوست مشمارش بدو همدم مباش ﴾ Anı dost ṣayma ve aña hem-dem olma. Yaᶜnī; ṣoḥbetinden fāriġ ol dimekdür. **Be'do**, «bā-o» maᶜnāsınca aña dimekdür.

﴿ دوستی هرکز مکن با بادەخوار ﴾ Bāde içici ile aṣlā dostluḳ eyleme. **Bāde-ḫᵛār**, terkīb-i tavṣīfīdür; «süci içici» dimek maᶜnāsına şārib-i ḫamr içün ᶜalem olmışdur ki maᶜrūfdur. Lākin ᶜinde'l-meşāyıḫ; sāġar-ı hevā ile nūş-ı bāde-i şehvet ve cām-perest-i ġaflet olandur.

﴿ از چنان کس خویشتن را دور دار ﴾ Ancılayın kimseden kendüñi ıraḳ eyle. Zīrā bāde-ḫᵛāruñ dostluġa sezāvār olmadıġı āşkārdur.

﴿ منعمی کر میکند منع زکات ﴾ Bir māldār eger menᶜ-i zekāt ider ise.

﴿ دور از وی باش تا داری حیات ﴾ Andan ıraḳ ol; mā-dām ki ḥayāt ṭutarsın.Yaᶜnī; ᶜömrüñ oldıḳca mānīᶜ-i zekātdan ıraḳ ol. Zīrā anlar Ḫudānuñ mebġūżıdur. Mebġūż-ı Ḥaḳḳ olana ḳurbiyyet fenādur.

﴿ ای پسر از سورخواران دور باش ﴾ İy oġul! Maṭrabazlardan ıraḳ ol. Zīrā:

﴿ خصم ایشان شد خدای نور پاش ﴾ Cemīᶜ-i ᶜālemi münevvir olan Ḫudā anlaruñ ḫaṣmı oldı. Nitekim المعتکر ملعون mażmūnından anlaruñ mebġūż-ı Ḫudā idikleri yuḳaruda beyān olınmışidi. **Nūr-pāş**, terkīb-i tavṣīfīdür; «nūr ṣaçıcı» dimekdür. Ḫudā, nūr-[Ü416a] efşān-ı cemīᶜ-i ᶜālem oldıġından ṣıfat vāḳıᶜ olmışdur. الله نور السموات والارض bu maᶜnāya şāhiddür.

﴿ دور شو آن کس که خواهد از تو سود ﴾ Iraḳ ol o kimseden; senden fā'ide ṭaleb ider. **Sūd**, bunda fā'ide maᶜnāsına, ammā mırāᶜ-ı s̱ānīde «sūden» gibi «sürüp aşındurmaḳ» maᶜnāsınadur.

﴿ کر سر خود بر قدم [S436a] های تو سود ﴾ Eger kendü başını senüñ ayaḳlaruña sürüp aşındurur ise de. Murād; dostluġı ṣūrīdür, tabaṣbus-ı kelbiyyesine iᶜtibār yoḳdur dimekdür.

﴿ آنکه از مردم همی کیرد ربا ﴾ Ol kimse ki dükeli Ḫalḳdan ribā ṭutar. Yaᶜnī; ribā-ḫᵛārdur. **Ribā**, kesr-i rā'-i mühmele ve fetḥ-i bā'-i muvaḥḥide ile maᶜrūfdur ki beyne'n-nās fā'ide taᶜbīr olınur.

﴿ زینهار اورا نکویی مرحبا ﴾ Ṣaḳın aña merḥabā dimeyesin. Yaᶜnī; andan bi'l-külliyye iᶜrāż eyle dimekdür. Zīrā ribā-ḫᵛārlar melᶜūndur. Melᶜūn ile muḳārenet fenādur. Ve bundan mā-ᶜadā anlar ile ṣoḥbet ve kendülere muḳārenet iden elbette aḫẕ ü iᶜṭāsına şehādet veyā defter ü temessükini kitābet ile ḥıṣṣa-mend-i laᶜnet olmaḳ muḳarrerdür. (...)

﴿ بر سر بالین بیماران کذر ﴾ Ḫastelerüñ yataġı ucına uġra. Yaᶜnī; ḫastelerüñ ḫāṭırların ṣor dimekdür. Ve istifsār-ı ḫāṭır-ı marīżde ṭarīḳ-ı mesnūn idigi işbu ḥadīs̱-i şerīfden maᶜlūmdur: قال النبی صلی الله علیه و سلم عیادة المریض ان یضع یده علی جبهة و علی یده و یسئل کیف هو و یدعو بهذا الدعاء اعیذک بالله الاحد الصمد الذی لم یلد و لم یولد و لم یکن له کفوا احد من شر ماتجد یقوله مرارا kezā fī-Tenbīhi'l-Meḥārim. Ve daḫı edebleri vardur. Ez-cümle; ḫastelügüñ üçünci güni ᶜıyāde eylemekdür. Ve ḫaste yanında çoḳ oturmamaḳ ve iżhār-ı riḳḳat ile Ḫudādan ᶜāfiyetin [S436b] istemekdür.

﴿ زانکه هست از سنت خیر البشر ﴾ Zīrā ki ᶜıyāde-i marīż, ḫayru'l-beşer-i şefīᶜ-i maḥşer ḥażretlerinden sünnet-i şerīfdür. Bunda **sünnet**, «ᶜādet» maᶜnāsına olmaḳ ẓāhirdür. Zīrā ᶜıyāde-i marīż, farż-ı kifāyedür. Pes farż-ı kifāye iken Faḫr-i ᶜālem eṣḥāb-ı kirāmdan marīżı olanlarınuñ ᶜıyādesin ᶜādet

buyurmışdur dimek olur. Ve beyne'l-aḥbāb ʿıyāde-i marīż, inṣāf u mürüvvetüñ nişānesidür. Nitekim bir ẓarīf dimişdür, *beyt*:

Bir kerre de ṣor bāri gelüp ḫasteñi ẓālim

İnṣāf nenüñ adı, mürüvvet neye dirler?

﴿ تا توانى تشنه را سيراب كن ﴾ [Ü416b] Mā-dām ki ḳadirsin ṣusuzı ṣuya ḳandur. **Teşne**, «ṣusuz» maʿnāsınadur. **Sīr-āb**, «ṣuya ḳanmış» dimekdür. **Sīrāb kon**, emrdür; «ṣuya ḳandur» dimek olur. Nāẓımuñ bu kelāmında, teşneyi ṣulamaḳda ḳandurmaḳ şarṭındandur dimege işāret (vardur). Nitekim: من سقى عطشان فارواه فتح له باب الجنة ḥadīs̱-i şerīfinde olan «fe-irvā'ühū kelime-i laṭīfi bu işārete dālldür.

﴿ در مجالس خذمت اصحاب كن ﴾ Meclislerde eṣḥābuñ ḫiẕmetin eyle. **Mecālis**, «meclis»üñ cemʿidür. Bunuñ cemʿ ṣīġasıyle ityānında, ḫiẕmeti ʿādet eyle dimege işāret vardur. **Eṣḥāb**, maʿrūfdur; «ṣoḥbet eyledigüñ ehl-i meclis» dimekdür. Aḥbāb dimeyüp eṣḥāb dimesinde, Eṣḥāb-ı Ṣuffeye ḫiẕmet iden ḳurrā'-i heftāduñ sīretlerin iʿtiyād eyle dimek nüktesine īmā vardur. Zīrā anlar mescid-i Rasūlü'llāhuñ ṣuyını ityān ve Eṣḥāb-ı Ṣuffenüñ ḫiẕmet-i şerīflerini dāmen der-miyān iderler idi. Tafṣīli ḳarīnen beyān u ʿıyān olınmışidi. Yāḫod; ṣoḥbet eyledigüñ meclisde her kim olur ise ḫiẕmetin eyle dimege taʿmīm ḳaṣdı içündür dimek laṭīfdür.

﴿ خاطر ايتام را در ياب نيز ﴾ Yetīmlerüñ ḫāṭırın daḫı ḫoş añla. Yaʿnī; ḫāṭırların ele alup nevāziş eyle. **Der yāb**, «ḫoş añla» maʿnāsınadur. Ḫāṭırların añlamaḳ, meksūru'l-bāl oldıḳların fehm ile kendülere nevāziş eylemegi mūcibdür. **Nīz**, «daḫı» dimekdür.

﴿ تا ترا پيوسته حق دارد عزيز ﴾ Tā ki Ḥaḳḳ teʿālā seni dā'im ʿazīz ṭuta. Pes devām-ı ʿizzet, dāreynde muʿazzez olmaġı müşʿirdür.

﴿ چون شود كريان يتيمى ناكهان ﴾ Çünki bir yetīm nā-gāh [S437a] aġlayıcı olur. **Giryān**, «aġlayıcı» dimekdür. Bundan murād; kendüyi aġladıcı yoġiken nā-gāh aġlamasıdur. Zīrā aġladıcınuñ fiʿliyle olan ḳarīben beyān olınacaḳdur.

﴿ عرش حق در جنبش آيد آن زمان ﴾ Ol zamānda ʿarşu'llāh ḥareket ü ihtizāza gelür. Pes bunda اليتيم اذا بكى اهتز العرش لبكائه ḥadīs̱-i şerīfine telmīḥ vardur.

﴿ چون يتيمى را كسى كريان كند ﴾ Çünki bir yetīmi bir kimse giryān ider.

﴿ مالك اند دوزخش بريان كند ﴾ Ḫāzin-i cehennem olan Mālik anı cehennemde büryān ider. Taʿẕībi Mālike nisbetde ʿaẕābınuñ şiddetine īmā vardur. Ve envāʿ-ı ʿaẕābdan büryān lafẓınuñ delāleti üzre; yetīmi aġladanı cehennemde şiş ile kebāb ider gibi ʿaẕāb iderler dimege işāret vardur.

﴿ آنكه خنداند يتيم خسته را ﴾ Ol kimse ki ḫaste yetīmi ḫandān ider. Yaʿnī; sevindürür dimekdür. **Yetīmi ḫaste** ile tavṣīf taraḫḫumendür. Yāḫod yetīmüñ mecrūḥu'l-fu'ād idigin işʿār içündür. Zīrā ḫaste Fārisīde «mecrūḥ» maʿnāsınadur. Marīża ḫaste didikleri mecāzdur.

﴿ باز بايد جنت در بسته را ﴾ Ḳapusı baġlu cenneti açıḳ bulur dimekdür.

﴿ هركه اسرارت كند فاش اى پسر ﴾ İy oġul! Her kim ki esrāruñı ifşā ider.

﴿ از چنان کس دور میابش ای پسر ﴾ İy oğul! Ancılayın kimseden ıraḳ ol. *Beyt*:

چو شمع هرکه بر افشای راز شد مشغول[Ü417a]

بسش زمانه بمقراص در زبان کیرد

Yaᶜnī; her kim ki şemᶜ gibi ifşā-yı rāz eyledi; çoḳ vāḳıᶜ olur ki zamāne anuñ dilini keser. İmdi o mis̱llü dili kesilecekden dūr olmaḳ gerekdür.

﴿ در جوانی دار پیرانرا عزیز ﴾ Yigitlügüñde sāl-ḫorde-i rūzgār olan pīr ü iḫtiyārları ᶜazīz ṭut.

﴿ تا عزیز دیکران باشی تو نیز ﴾ Tā ki sen daḫı sā'irlerüñ ᶜazīzi olasın. Yaᶜnī; saña da iḫtiyārluġuñda iᶜzāz u iḥtirām iderler dimekdür. Pes bunda eyülük iden eyülük bulur dimege işāret vardur.

﴿ بر ضعیفان کر بخشایی رواست ﴾ Eger żuᶜafā üzerine şefḳat ü merḥamet idesin; revādur. Żuᶜafā ḳuvvetsizler dimekdür; gerek mālen ve gerek bedenen olsun, her birlerine şāmildür. **Baḫşāyī**, mużāriᶜ-i müfred-i muḫāṭabdur; «raḥm idesin» dimekdür. Maṣdarı «baḫşūden»dür. Mużāriᶜinde vāv elif ile yā'ya ḳalb olınmışdur. **Revāst**, «maᶜḳūldür» dimekdür.

﴿ کین [S437b] ز سیرتهای خوب اولیاست ﴾ Ki bu evliyālaruñ ḫūb sīretlerindendür. **K'īn**, «ki īn» lafẓlarından muḫaffefdür. Īn, ism-i işāretdür; müşārun ileyhi «baḫşāyiş ber-żuᶜafā»dur. Pes żuᶜafānuñ muᶜīni Ḫudā oldıġından, Ḫudā dostları, Ḫudānuñ dostlarına dostluḳ ider dimege bunda īmā vardur. Ve iᶜānet-i żuᶜafā, sīret-i ḥasene-i evliyā oldıġı ḥażret-i Mevlānānuñ *mes̱nevī*:

مر ضعیفانرا تو بی خصمی مدان

از نبینی اذ جاء نصر الله بخوان

beytinden nümāyāndur. Bunda murād; bed'-i İslāmda eṣḥāb-ı kirām żuᶜafā ve aᶜdā'-i dīn aḳviyādan iken, Ḫudā-yı müteᶜāl Rasūline nuṣret virüp aᶜdāya ġālib eyledi. Bu nuṣretde, evliyā'u'llāh olan eṣḥāb-ı kirām (ve) ḥażret-i Riṣālet-penāh cān ve baş ile birbirlerine iᶜānet ḳıldılar. S̱ümme ve s̱ümme iᶜānet-i żuᶜafā ḫıṣāl-i evliyādan oldıġına اذا جاء نصرالله nāzük güvāhdur dimekdür.

﴿ بر سر سیری مخور هرکز طعام ﴾ Ṭoḳluḳ başı üzerine hergiz ṭaᶜām yime. Yaᶜnī; idḫālü'ṭ-ṭaᶜām ᶜale'ṭ-ṭaᶜām eyleme.

﴿ تا نمیرد در برت دل ای غلام ﴾ İy ġulām! Tā ki sīneñde ḳalbüñ ölmeye. Pes kes̱ret-i eklde maraż iki nevᶜ üzredür: Biri cismānīdür. Nitekim البردة رأس كل داء ve daḫı الحمية دواء bu maᶜnāda hüveydādur. Berede, feth ü taḥrīk ile kes̱ret-i ekl maᶜnāsınadur. Ḥımye, kesr-i ḥā ve sükūn-ı mīm ile ṭaᶜāmdan perhīz eylemek maᶜnāsınadur. Ve biri daḫı maraż-ı maᶜnevīdür ki ol ḳalbüñ imātesidür. Bu ᶜillet sā'ir ᶜilletlerden ḫaṭarludur ve dünyā vü ᶜuḳbāya żararludur. İmdi kes̱ret-i ekl ile ḳalbi öldürüp, mezār-ı sīnede maḳbūr ve feyż-i İlāhīden maḥrūm u mehcūr eylemekden ḥaẕer gerekdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ علت مردم ز پر خواری بود ﴾ Ādemüñ marażı çoḳ yiyicilikden olur. **Pür-ḫᵛārī**, yā'-i maṣdariyye ile «çoḳ yiyicilik» dimekdür.

﴿ خوردن پر تخم بیماری برد ﴾ Çoḳ yimek ḫastelügüñ toḫmıdur. Yaᶜnī; menşe' ve mebnā' ᶜaleyhidür. **Ḫorden-i pür**, «kes̱ret-i ekl» maᶜnāsınadur. **Bīmārī**, «ḫastelük» dimekdür.

[Ü417b] ﴿ راحتى نبود حسود شوم را ﴾ Ḥasūd-ı şūm içün bir rāḥat olmaya. Nitekim: ليس للحسود راحة bu beyāna dālldür. **Şūm**, «bed-ṭāliᶜ» dimekdür.

﴿ كاذب بدبخت را نبود وفا ﴾ Bed-baḫt olan yalancı içün vefā olmaya.

﴿ هر منافق را تو [S438a] دشمن دار باش ﴾ Her münāfıḳı sen düşmān ṭutıcı ol. **Düşmendār**, terkīb-i tavṣīfīdür; «düşmān ṭutıcı» dimekdür.

﴿ از وى و از فعل او بيزار باش ﴾ Andan ve anuñ fiᶜlinden bīzār ol. Yaᶜnī; münāfıḳdan ve nifāḳdan ḥaẕer eyle dimekdür. **Vey** daḫı **o** lafẓları żamīrlerdür; münāfıḳa rāciᶜlerdür.

﴿ توبهٔ بدخو كجا محكم بود ﴾ Bed-ḫūy olanuñ tevbesi ḳande muḥkem ola. İstifhām-ı inkārī ile muḥkem olmaz dimekdür. **Bed-ḫū**, «kötü ḫūylu» dimekdür. Mes̱elā; ḥīzān u fāḥişe olan zenān ve ems̱ālleri olan bed-ḫūyān gibi kimselerüñ tevbesine ṭurdıġın görmiş olmamaḳ gerekdür. İmdi bu maḳūlelerüñ tevbesine iᶜtimād eyü degüldür. *Li-şāriḥihī*:

Olmaz ḥayā'-i dīdesi bī-ᶜār olanlaruñ
Menfūr olur fiᶜāli kem-eṭvār olanlaruñ
ᶜAhd u yemīn ü tevbesine itme iᶜtimād
Aṣlı denī cibilleti murdār olanlaruñ

﴿ مر بخيلانرا مروت كم بود ﴾ Baḫīller içün mürüvvet olmaz. **Mer**, bunda zā'iddür. **Kem buved**, bunda ne-buved maᶜnāsına «olmaya» dimekdür. Pes **baḫīylān**uñ bī-mürüvvet oldıḳları ṣūret ü sīretlerinden nümāyāndur.

﴿ تا شود دين تو صافى چون زلال ﴾ Tā ki senüñ dīnüñ zülāl gibi ṣafī ola. **Ṣāfī**, «küdūretden pāk» dimekdür. **Zülāl**, parmaḳ ḳadar bir ḳurd gibi nesnedür ki içi ṭolu ṣu olur. Ve ol ṣu şekerden ve ḳardan ṣovuḳ ve beyāż olur. Lākin zülāl-i meẕkūr her yirde olmaz. Ancaḳ Ercis nām bir ṭaġda olur ki yaz ve ḳış cebel-i meẕkūruñ başından ḳar eksik olmaz.

﴿ باش دائم طالب قوت حلال ﴾ Dā'im ṭālib-i ḳūt-ı ḥalāl ol. Pes dünyā, dār-ı tesebbüb ü iktisāb olmaġın gāh ṭālib-i maᶜāş ve gāh mütedārik-i zād-ı maᶜād olmaḳ gerekdür. Lākin maᶜāş, ḥalāldan gerekdür ki ᶜabdüñ dīni zülāl gibi pāk ola. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde طلب الحلال جهاد فان الله يحب العبد المحترف gelmişdür. Ve ḥażret-i Luḳmān ᶜaleyhi's-selām, veled-i muḥteremine: يا بنى استعن بالكسب الحلال diyü buyurmışdur.

﴿ وانكه باشد در پى قوت حرام ﴾ Ve ol kimse ki ḥarām rızḳ ardında ola. Yaᶜnī; rızḳını ḥarāmdan kāsib ola dimekdür.

﴿ در تن او دل همى ميرد تمام ﴾ Anuñ cesedinde [S438b] ḳalb tamām ölü. Pes meyyit olan ḳalbüñ aḥvāli maᶜlūmdur. Ve ḥadīs̱-i şerīfde ان الله حرم الجنة على جسد غذى الحرام vārid olmışdur.

Der-Beyān-ı Ṣıla-i Raḥm Mī-Gūyed

﴿ رو بپرسيدن بر خويشان خويش ﴾ Kendi aḳribālarınuñ yanına ḫāṭırların su'āle var ve anlar ile mülāḳāt idüp muṣāḥabet eyle. **Rev**, emr-i ḥāżırdur; «git» dimekdür. **Be-pursīden**, «ṣormaġa»; **ber-**

ḫᵛīşān-ı ḫᵛīş, tetābuᶜ-ı iżāfāt ile «kendi aḳribālarınuñ yanına» dimekdür. Zīrā ber lafẓı bunda «yan» maᶜnāsınadur. Ḫᵛīşān, «aḳribā»dur; ḫᵛīş, «kendüñ» dimekdür.

﴿ تا كه كردد مدت عمر تو بيش ﴾ Tā ki ᶜömrinüñ müddeti ziyāde ola. Nitekim ḥadīs̱-i [Ü418a] şerīfde صلة الرحم تزايد العمر vārid olmışdur. (...) Ve ṣıla-i raḥmüñ maᶜnāsı; aḳāribe īṣāl-i iḥsān u ikrām idüp isā'et ile ḳaṭᶜ-ı raḥmi terkden ᶜibāretdür. Pes ḳaṭᶜ-ı raḥm idenüñ ḥālini beyānda nāẓım eyidür:

﴿ هركه كردانند ز خويشاوند رو ﴾[38] Her kim ki kendi aḳribālarından yüz döndürür. **Ḫᵛīşāvend**, «aḳribā»dur. **Rū**, «vech» maᶜnāsınadur.

﴿ بى كمان نقصان پزيرد عمر او ﴾ Şekksiz anuñ ᶜömri noḳṣān-pez̠īr olur. **Pez̠īred**, «ḳabūl ider» dimekdür. **ᶜÖmr-i o**, «anuñ ᶜömri» dimekdür. ᶜÖmr, maᶜlūmdur. O, żamīrdür; «her ki»ye rāciᶜdür. Ḳaldı ki bu beyt-i sābıḳ, aḳribāyı gördikce iᶜrāż-ı vechüñ beyānındadur. Ammā bi'l-külliyye kendüleri terküñ [S439a] ḥālini beyānda nāẓım eyidür:

﴿ هركه او ترك اقارب ميكند ﴾ Her o kimse ki aḳribālrın bi'l-külliyye terk ider. Yaᶜnī; adların añmaz ve oldıḳları yire varmaz.

﴿ جسم خود قوت عقارب ميكند ﴾ Kendi cismini ᶜaḳreblere ḳūt ider. Yaᶜnī; baᶜde'l-mevt cesedin fidā-yı ᶜaḳārib ider dimekdür. **ᶜAḳārib**, cemᶜ-i ᶜaḳrebdür. Pes bunda ḳāṭıᶜ-ı raḥme, ledġ-ı ᶜaḳārib ile ᶜaz̠āb olındığına delālet vardur. Belki ledġuñ mā-ᶜadāsı vücūdı ᶜaḳāribe ġıdā olmaḳ ẓāhirdür. Ḳaldı ki ḳāṭıᶜ-ı raḥmüñ cismi yılana ġıdā olur dimek, ᶜaḳāribden eşedd ve māruñ ġıdāsı türāb olageldiginden, cesed-i ḳāṭıᶜı laḥmen ve türāben yılan yir dimek daḫı mübālaġayı beyānda efyed iken ᶜaḳāribe taḫṣīṣa nükte vardur. Budur ki; nīk ü bed herkes kendi münāsibiyle müvāneset ider. Pes ḳāṭıᶜ-ı raḥme, ᶜaḳāribüñ ġāyet ile münāsebeti vardur. Zīrā ᶜaḳārib ṭoġdıḳda anasınuñ ḳarnında iken anasınuñ yüregin yiyüp ve ḳarnın yarup öyle ṭoġar. Ḥattā anadan kör ṭoġdığına sebeb budur. Ve kendi anasına itdigini evlādından bulur dimişlerdür. Veyāḫod lafẓ-ı aḳārib ile ᶜaḳāribüñ eks̱er-i ḥurūfları bir olup, hemān birbirlerine baş ve göz mübādele eyleseler aḳārib, ᶜaḳārib olur. Yāḫod irāde-i ᶜaliyye-i Ḥaḳḳ ile ᶜaz̠ābları böyledür. ᶜAz̠ābda şiddet ü żaᶜf ᶜuḳūl-i beşerden ḫāricdür dinür. Yāḫod nāẓım bunda beyne'l-meşāyıḫ maḳūl olan nükte-i daḳīḳaya işāret buyurmışdur. Şöyle ki; ḳaṭᶜ-ı raḥm bir fiᶜl-i redī'dür ki ᶜālem-i mis̱ālde ᶜaḳreb olmaġın, ḳāṭıᶜ-ı raḥmuñ cismini ġıdā idecekdür dimekdür. ᶜĀlem-i mis̱ālden murād; ekābir-i evliyā vü meşāyıḫ-ı ᶜurefānuñ beynlerinde müs̱bet olan bir ᶜālemdür ki nāmına ᶜālem-i mis̱āl dimişlerdür. Beyānı şöyledür ki; bu ᶜālem-i ecsām-ı māddiyye ile ᶜālem-i ervāḥ-ı mücerrede miyānesinde bir ᶜālem-i dīger vardur ki ecsām-ı kes̱īfeden laṭīf ve ervāḥ-ı laṭīfeden kes̱īfdür. Yaᶜnī; tecezzī vü aḳsāma ḳābiliyyetde ecsāma müşābihdür. Ve heyūlā vü ṣūretden tecerrüdde ervāḥa mümās̱ildür. Ve her nesne ki bu ᶜālemde mevcūddur elbette anuñ mis̱āli ol ᶜālemde meşhūddur. Yā ittiḥād ṣūretiyle ki mes̱elā ṣuyuñ mis̱āli [S439b, Ü418b]ᶜālem-i mis̱ālde yene ṣudur. Veyā teġāyür ṣūretiyle ki mes̱elā; ᶜilmüñ mis̱āli, ᶜālem-i mis̱ālde süddür. Ve aḫlāḳ-ı ḥasenenüñ mis̱āli, besātīn ü reyāḥīn ve es̱mār-ı lez̠zet-āgīn ve enhāru lez̠zeten li'ş-şāribīndür. Ve aḫlāḳ-ı redī'enüñ mis̱āli ẓulümāt u ġayāhib ve ḥayyāt u ᶜaḳārib ve ġassāḳ u ġıslīndür, kez̠ā fi'l-Mes̱nevī. Pes

---

[38] Bu mısrā ile müteākib mısrā ve şerhleri Ü nüshasında mevcut değildir.

aḳārib, bed-efᶜāl oldıḳda ṣılasını ityān lāzım mıdur veyā ḳaṭᶜı mı gerekdür ve ḳāṭıᶜa ne lāzım olur? diyü su’āl-i muḳādder neşyān itmegin nāẓım cevāb ṭarīḳıyle eyidür:

﴿ گرچه خویشان تو باشد از بدان ﴾ Egerçi aḳribālaruñ kötülerden yaᶜnī; bedān u füssāḳdan ola.

﴿ بدتر از قطع رحم چیزی مدان ﴾ Ḳaṭᶜ-ı raḥmden kötürek bir nesne bilme. Yaᶜnī; ḳaṭᶜ-ı raḥm anlaruñ bedliklerinden bed-rekdür. İmdi aḳāribüñ her ne ḳadar ḳadr-i iḥsānı nādān ve iḥsān muḳābilinde isā’etleri nümāyan ise de anlardan ḳaṭᶜ-ı iḥsān eyleme dimekdür. Nitekim İmām Müslim raḥimehu’llāhuñ taḫrīciyle Ebū Hüreyre rażıya’llāhu ᶜanhudan mervīdür ki buyurur: Bir racül meclis-i Faḫr-i ᶜālem ṣalla’llāhu ᶜaleyhi ve selleme gelüp eyitdi: “Yā Rasūla’llāh! Benüm birḳaç aḳribālarum vardur ki kendülere ben ṣıla iderem; kendüler beni ḳaṭᶜ iderler. Ve kendülere iḥsān iderem; anlar baña isā’et iderler. Ve ben kendülere ḥılm iderem; anlar baña kelām-ı ḳabīḥ söylerler.” Ol zamān Faḫr-i cihān bu ḥadīs̱-i dürr-efşān ile ol racüle böyle ḫiṭāb-ı ᶜalī idüp buyurdı ki: لئن كنت كما قلت فكانما تسفهم الملّ ولا يزال معک من الله تعالی ظهير عليهم Tüsiffühüm, ifᶜāl bābından teṭaᶜᶜum maᶜnāsınadur. El-mell, fetḥ-i mīm ile remād-ı ḥārr maᶜnāsınadur. Pes maᶜnā-yı şerīf; eger senüñ maḳūlüñ didigüñ gibi ise ke’enne anlara remād-ı ḥārr yidürürsin. Yaᶜnī; anlara lāḥıḳ olan is̱m, ākil-i remād-ı ḥārra lāḥıḳ olan ālāma müşābihdür dimekdür. Yāḫod senüñ anlara iḥsānuñ, remād-ı ḥārr yiyenüñ ḥüzn ü ḥaḳāreti gibi anları kendi nefslerinde maḥzūn u muḥaḳḳar ider. Yāḫod senüñ anlara iḥsānuñ, sūziş-i ḫākister-i germāsā anlaruñ aḥşāların sūzān ider ve daḫı be-her-ḥāl Allāhu ẕü’l-celāl saña [S440a] muᶜīn olup anlaruñ eẕā vü cefāların defᶜ ider على ذلک مادمت Sen anlara iḥsān üzre oldıḳca dimekdür.

﴿ هرکه او از خویش خود بیگانه شد ﴾ Her o kimse ki kendi aḳribāsından yād oldı. Yaᶜnī; yād muᶜāmelesi eyledi. **Bī-gāne**, «ecnebī» dimekdür.

﴿ نامش از روی بدی افسانه شد ﴾ Anuñ nāmı kötülük yüzinden meşhūr oldı. **Efsāne**, bunda «şöhret» maᶜnāsınadur. Ve mes̱el ü ḥikāye maᶜnāsına gelür. Pes aḳribālarını bī-gāne yirine ḳoyanuñ kötülügi mes̱el-i meşhūr gibi elsine-i nāsda meşhūr olmaḳ bī-iştibāhdur.

Der-Beyān-ı Fütüvvet

﴿ چیست مردی ای پسر نیکو بدان ﴾ İy oġul! Ādemiyyet ü fütüvvet nedür eyü bil. **Merdī**, yā’-i maṣdariyye ile ādemiyyet ve insāniyyet ve fütüvvet maᶜnāsınadur. **Bi-dān**, emrdür; «bil» [Ü419a] dimekdür.

﴿ اولا ترسیدن از حق در نهان ﴾ Evvelā gizlüde Ḥaḳḳdan ḳorḳmaḳdur. Yaᶜnī; ḫavfu’llāh, ẓāhir ü bāṭında yek-sān olmaḳdur. Baᶜżı nüsḫada bu beytüñ bedeline: ﴿چیست مردی ای پسر نیکی بدان﴾ ﴿دیگران ترسیدن از حق در نهان﴾ vāḳıᶜdur. Yaᶜnī; iy oġul ādemiyyet nedür diyü su’āl ve cevābında; ḫalḳa eyülük eylemegi bil. Yaᶜnī; ḫalḳa iḥsān ve eyülük itmekdür. Girü tenhāda Ḥaḳḳdan ḫavf eylemekdür dimekdür.

﴿ عذر خواه آن مرد پیش از معصیت ﴾ Ol maᶜṣıyetden muḳaddem ᶜöẕr dileyici olan merd. [S440b] **ᶜÖẕr-ḫᵛāh**, terkīb-i tavṣīfīdür; «ᶜöẕr dileyici» dimekdür. **Ān merd**üñ ṣıfatıdur. **Pīş ez-maᶜṣıyet**,

ᶜöẕr-ḫᵛāhuñ ḳaydıdur; maᶜnāsı «maᶜṣıyet ve günāhdan muḳaddem» dimekdür. Ḫulāṣa kendüden günāh ṣudūr itmezden muḳaddem Cenāb-ı Ḥaḳḳdan ᶜöẕr-ḫᵛāh olan kimsenüñ:

﴿ باشدش طاعات بیش از معصیت ﴾ Ṭāᶜāti maᶜṣıyetden ziyāde ola. Yaᶜnī; iᶜtiẕārı ḥıfẓ-ı İlāh ile ᶜadem-i iṣyānına sebeb olmaġıla ṭāᶜāti ıṣyānına ġālib ola dimekdür. Pes bu ḫaṣletüñ fütüvvetden oldıġı ẓāhirdür. Pīş, mıṣrāᶜ-ı evvelde bā'-i ᶜAcemī ile «öñ» maᶜnāsınadur. Mıṣrāᶜ-ı s̱ānīde bā'-i ᶜArabī ile ziyāde maᶜnāsınadur.

﴿ آنکه کار نیک مردان میکند ﴾ Kimse ki nīk-i merdān kārını ider. Bunda murād maᶜlūmdur. Yaᶜnī; eyü merdlerüñ ᶜamelini eyler ve anlaruñ yolına gider dimekdür. **Nīk-merdān**, ᶜilm mecrāsına cārīdür; merdān-ı Ḫudā gibi eyüler dimekdür.

﴿ با ضعیفان لطف و احسان میکند ﴾ Żuᶜafāya luṭf u iḥsān ider. Pes żuᶜafāya merḥamet ü iḥsānuñ kār-ı merdān idigi nümāyāndur.

﴿ هرکه او باشد ز مردان خدا ﴾ Her o kimse ki merdān-ı İlāh u evliyā'u'llāhdan ola.

﴿ باشد اندر تنک دستی با سخا ﴾ İḥtiyāc ve el ṭarlıġında seḫā ile ola. Buña lisān-ı şerᶜde īs̱ār dirler. Bunlar و يؤثرون على انفسهم ولو كان بهم خصاصة āyet-i şerīfinüñ mā-ṣadaḳlarıdur. Bu ḫaṣlet-i ḫıṣāl eṣḥāb-ı kirām u evliyā'-i ᶜiẓāmdan maḳām-ı aᶜlādur. Nitekim ġazve-i Yermūkde ᶜIkrime ve Sehl bin ᶜÖmer ve Ḥāris̱ bin Hişām ve Benī-Muġīreden bir cemāᶜat-i ṣoḥbet-ḳarīn rażıya'llāhu ᶜaleyhim ecmaᶜīn ḥarr-ı Ḥicāzdan sūzān ve müşrif-i helāk olmışlar iken miyānelerinde bir ādeme kāfī miḳdār āb-ı ṣāfī bulınmaġın ol ābı nūş emrinde her biri nefsinün üzerine īs̱ār ile teklīfe ibtidār ve içlerinden birinüñ nūşına intiẓār ile cümlesi [Ü419b] teşne-leb ᶜāzim-i daᶜvet-i ḥażret-i Rabb oldılar ve ol ābı ᶜalā-ḥālihī ḳoydılar, keẕā fi't-tefāsīr. (...[S441a]...) Ve daḫı īs̱ār-ı evliyā' ḥaḳḳında naḳl-i rivāyet böyledür ki; Merdān-ı Ḫudādan birḳaç kimesne zād-ı müsāfirāne olan nānların çıḳarup bir süfreye vażᶜ ve tenāvüle āġāzlarında çirāġı püf eylediler. Baᶜde'l-baᶜd süfreyi ḳaldurdıḳlarında gördiler ki herkesüñ vażᶜ eyledigi nān ḥāli üzre süfrede ṭurur; bir luḳmesi yinmemiş. Meger her biri nefsini āḫaruñ üzerine sırran īs̱ār itmek ile etmegi yimemişler. İmdi:

﴿ ای پسر در صحبت مردان آی ﴾ İy oġul! Evliyā'u'llāh ṣoḥbetine gel ve anlar ile hem-meclis ol. **Ṣoḥbet**, bunda «mücālese» maᶜnāsınadur. Ve mücāleseden murād; anlara ḫiẕmet ve anlardan teᶜallüm-i ādāb-ı fütüvvet eylemekdür. **Der āy**, «içerü gel» maᶜnāsına emr-i ḥāżırdur. Pes evliyā'u'llāha mücālese iden berekāt-ı ṣoḥbetleriyle evliyā' olur dinmişdür. Nitekim Ḫᵛāce Ḥāfıẓuñ *beyt*:

سنک و کل را کند از یمن نظر لعل عقیق

هرکه قدر نفس باد یمانی دانست

beytinden maᶜlūmdur. Maᶜnā; ḥacer ü ṭīni naẓar-ı berekātından laᶜl-i ᶜāḳīḳ eyler; her kim ki Yemene mensūb olan bāduñ nefesi ḳadrini bildi. Aṣl bundan murād; Veysü'l-Ḳarenī ḥażretidür ki Faḫr-i ᶜālem ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellem anun ḥaḳḳında buyurmışlardur: انى لاجد ريح الرحمن من قبل اليمن Lākin bunda evliyā'ullāh murāddur. Ḥāṣılı, her kim ki evliyānuñ nefesleri ḳadrini bildi ve anlar ile mücālesede ḫiẕmetlerin iḫtiyār eyledi; ᶜāḳıbet ol nefs, pāk-ḫiẕmet sebebiyle ᶜışḳ-ı İlāhīden müstefīd ü müstefīż olup

seng ü gil meşābesinde ḥaḳīr olan kimseleri laᶜl ü ᶜaḳīḳ ṭabaḳasına [S441b] irişdirür. Yaᶜnī; maḳbūl-i Ḥaḳḳ itmege ḳādir olur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ تا نظرها يابى از فضل خداى ﴾ Tā ki fażlu'l-lallāhdan naẓarlar bulasın.

﴿ هركه از مردان حق دارد نشان ﴾ Her kim ki evliyā'u'llāhdan nişān ṭutar. Pes ol ᶜalāmet budur ki ẕikr olınur:

﴿ نكذرد هيچ عيب دشمن بر زبان ﴾ Düşmānuñ ᶜaybını hīç dile getürmez. İmdi düşmānuñ ᶜaybını sātir oldıḳdan ṣoñra dosta ᶜayb bulmadıḳları bundan ẓāhir ve bu daḫı fütüvvetden idigi bāhirdür. Baᶜżı nüsḫada mıṣrāᶜ-ı s̱ānī böyledür: ﴿ نكذارند عيب مردم بر زبان ﴾ Ḫalḳuñ ᶜaybını dile [Ü420a] getürmezler. Yaᶜnī; aṣlā bir kimsenüñ ᶜaybını dile getürmezler. Belki düşmānuñ ᶜaybını lisāna almazlar dimekdür.

﴿ چون نخواهد مرد خصمانرا هلاک ﴾ Çünki merd-i Ḫudā ḫaṣmānuñ helākin istemez. Murād; ne ḳadar ḫaṣmı kes̱īr olur ise de dimekdür. Nitekim **ḫaṣmān** lafẓınuñ cemᶜ gelmesinde buña delālet ẓāhirdür. Ve ḫaṣmānūñ helākin istememek şān-ı fütüvvet-nişānlarıdur. Çünki:

﴿ از غم مردم شود اندوهناک ﴾ Ḫalḳuñ ġammından ġuṣṣalu olur. Yaᶜnī; ḫalḳuñ maġmūmiyyetinden ġammnāk olup ḫalḳuñ rāḥatın isterler dimekdür. **Merdüm**, bunda «ḫalḳ» maᶜnāsınadur. **Endūhnāk**, «ġuṣṣalu ve ḳaygulu» dimekdür. Ve ḫaṣmāndan āzāde oldıḳlarında erbāb-ı fütüvvetüñ ḥāli nedür? diyü su'āl-i muḳadder peydā olmaġın cevāb ṭarīḳıyle nāẓım eyidür:

﴿ مى نجويد مردم انصاف از كسى ﴾ Merd-i Ḥaḳḳ, bir kimseden ᶜadl ü iḥḳāḳ istemez. Yaᶜnī; intiḳām içün ᶜadl-ḫ^{v}āh olmaz. **İnṣāf**, «ᶜadl» maᶜnāsınadur. **Ez-kesī**, yā'-i vaḥdet ile «hīç bir kimseden» dimekdür. Zīrā nekre siyāḳ-ı nefyde vāḳıᶜ olmaġın ᶜumūm ifāde itmişdür. Nefy; **mī-ne-cūyed** kelimesidür. Żarūret-i vezn içün edāt-ı ḥāl olan mī kelimesi ḥarf-i nefy olan nūnuñ üzerine taḳdīm olınmışdur. Taᶜbīrde; «ne-mī-cūyed» dimekdür. Maᶜnāsı; «istemez»dür.

﴿ كر رسد ظلم و جفا باوى بسى ﴾ Eger kendüye niçe niçe ẓulm ü cefā irişür ise de. Ve bu maḳām daḫı merdān-ı Ḫudā maḳāmıdur ki buña lisān-ı meşāyıḫda ᶜafv u rıfḳ dirler. Efḍal-i aḫlāḳdandur. Nitekim عن عقبة بن عامر قال قال رسول الله عليه و سلم الا اخبر بافضل اخلاق اهل الدنياء والاخرة تصل من قطعک [S442a] و تعطى من جرمک و تعفو ممن ظلمک ḥadīs̱-i şerīfi bu beyāna şāhiddür. Ve bu beyānda naḳl iderler ki; bir gün İbrāhīm-i Edhemden bir süvārī ᶜumrānātı su'āl eyledi. Pes İbrāhīm ḳubūristānı göstermegin süvārī ġażaba gelüp İbrāhīmi urup, başını yardı. Ol zamān süvārīye İbrāhīmüñ murādını ve İbrāhīmüñ ḥālini ḫaber virdiklerinde süvārī ıżṭırāba düşüp İbrāhīmden maᶜẕiret-ḫ^{v}āh-ı ᶜafv oldı. İbrāhīm eyitdi: "Beni urdıġuñ sāᶜatde Ḥaḳḳdan senüñ içün cennet recā eyledüm. Zīrā ben senden ḫayr görmişiken sen benden şerr görmeñi revā görmedüm" dimişdür.

﴿ هركه پا اندر ره مردان نهاد ﴾ Her kim ki merdān-ı Ḥaḳḳ yolına ayaḳ ḳoydı.

﴿ كى رود هركز بدمبال مراد ﴾ Ol kimse murād ardınca hergiz ḳaçan gider? Yaᶜnī; gitmez. Yaᶜnī; murād eñsesine tābiᶜ olmaz dimekdür. Murāddan murād; murād-ı nefsdür. **Dümbāl**, «ḳuyruḳ»dur. Ḳuyruḳ eñsede olmaḳ ḥasebiyle bunda eñse maᶜnāsınadur. İmdi fütüvvet-i kāmile; murādāt-ı nefsāniyyeyi terkdür. Binā'en ᶜaleyh nāẓım eyidür:

﴿ ای پسر ترک مراد خویش کیر ﴾ İy oğul! Kendi murāduñuñ terkini ṭut.

﴿ بعد ازان راه سلامت پیش کیر ﴾ Andan ṣoñra selāmet yolını uġruñda ṭut. Yaᶜnī; keyfe mā-teşā’ ᶜāzim-i rāh u sālik-i ṭarīḳ-ı evliyā’u’llāh ol dimekdür.

Der-Beyān-ı Faḳr Mī-Gūyed

﴿ فقر میدانی چه باشد ای پسر ﴾ İy oğul! Bilür misin faḳr ne ola? Yaᶜnī; faḳr nedür? dimekdür. İstifhām ṭarīḳıyle:

[Ü420b] ﴿ با تو کویم کر نداری زان خبر ﴾ Saña söyleyem; eger andan ḫaber ṭutmaz iseñ. Yaᶜnī; ḫaberdār degül iseñ seni aña āgāh ideyüm dimekdür. Maᶜlūm ola ki nāẓımuñ kelāmındaki faḳrdan murād; beyne’l-evliyā maḳbūl ü merġūb ve dergāh-ı Ḥaḳḳdan maṭlūb-ı erbāb-ı ḳulūb olandur. Nitekim sābıḳda beyān olındıġı üzre Ḫᵛāce Ḥāfıẓuñ *beyt*:

دولت فقر خدایا بمن ارزانی دار

کین کرامت سبب حشمت تمکین منست

beytinden buña delālet vardur.

﴿ کرچه باشد بی نوا در زیر دلق ﴾ Egerçi ḫırḳa altında faḳīr ü muḥtāc ola. **Bī-nevā**, «faḳīr ü muḥtāc» maᶜnāsınadur. **Der-zīr-i delḳ**, «ḫırḳa altında» dimekdür.

﴿ خویش را منعم نماید پیش خلق ﴾ Kendüsini ḫalḳ ḳatında ġanī gösterür ve ġınā iẓhār ider. **Münᶜim**, żamm-ı mīm ve kesr-i ᶜayn ile ġanī ve ṣāḥib-i niᶜmet maᶜnāsınadur. [S442b] **Nümāyed**, bunda müteᶜaddī iᶜtibār olınmaġıla «gösterür» dimekdür. **Pīş-i ḫalḳ**, «ḫalḳ öñinde» dimekdür. Bu miṡllü faḳīre lisān-ı şerᶜde faḳīr-i müteᶜaffif dirler. Nitekim يحسبهم الجاهل اغنياء من التعفف āyet-i şerīfi buña dālldür ve ᶜinda’llāh bunlar maḥcūbdur. Nitekim ان الله يحب المؤمن اذا كان متعففا ḥadīṡ-i şerīfi buña güvāhdur. Ve bu mertebeye vuṣūl ġınā-yı ḳalbden nāşīdür ki ḳalb andan leẕẕet bulmışdur ve ṣāḥibi maᶜnada pādşāh olmışdur. *Beyt*:

Ġınā-yı ḳalb ᶜaceb kīmyā degül de nedür?

Gedā-yı ṣabr-güzīn pādşāh degül de nedür?

Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ کرسنه باشد ز سیری دم زند ﴾ Aç iken ṭoḳluḳdan dem urur. Yaᶜnī; açlıḳdan kimseye şikāyet eylemez ve kimseye ḥālini ḥikāyet yolıyla. **Gürsene**, żamm-ı kāf ve sükūn-ı rā ve fetḥ-i sīn ile «aç» maᶜnāsınadur. **Sīrī**, yā’-i maṣdariyye ile ṭoḳluḳdur. **Dem zened**, «iẓhār ider» dimekdür. Zīrā dem yigirmi maᶜnāya gelür. Maᶜānīsinden biri daḫı «ẓuhūr»dur.

﴿ دوستی با دشمنان خود کند ﴾ Kendü düşmānlarıyle dostluḳ ider. Yaᶜnī; kendüye kötülük idene eyülük ider ve ᶜadāvet ḳaydında olmaz. Yāḫod düşmānlara müdārā ider dimekdür.

﴿ کرچه باشد لاغر و خوار و ضعیف ﴾ Egerçi arıḳ u ḥaḳīr ü żaᶜīf ola. Bu ḥālāt-ı ṡelāṡe mücāhede vü riyāżatuñ iḳtiżālarıdur. Belki ihlāk-i nefs bu keyfiyyetüñ muḳteżālarıdur. **Lāġar**, «arıḳ»; **ḫᵛār**, «ḥaḳīr»; **żaᶜīf**, «naḥīf» gibi maᶜrūfdur.

﴿ وقت طاعت كم نباسد از حريف ﴾ Ṭāᶜat vaḳtinde muḳābilinden eksik olmaya. Yaᶜnī; ḳaviyyü'l-beden olandan eksik degüldür dimekdür. Murād; ṭāᶜatde lāġar u żaᶜīflik ile ḳaviyyül-beden olandan kem degüldür. Belki ṭāᶜātde ḫıffet-i beden bāᶜiṡ-i sürᶜat-i edā'-i ṭāᶜat ve sebeb-i keṡret-i ᶜibādetdür dimege işāretdür. **Ḥarīf**, fetḥ-i hā ile ᶜArabīden taᶜaccüm olınmışdur; «muᶜāşir ve bir nesnenüñ muḳābili»ne dirler. İmdi żaᶜīfüñ muḳābili ḳavīdür. Yāḫod hem-ṣoḥbeti olan muᶜāşirinden kem degüldür dimek daḫı maᶜnādur. Pes istiġnāların beyān ḳaṣdıyle nāẓım eyidür:

﴿ چون دل پر دار دو دست تهى ﴾ Çünki ṭolu göñül ve boş el ṭutar. Yaᶜnī; ġınā-yı ḳalbi ve faḳr-ı tāmmı var iken.

﴿ مينمايد در ترازو فربهى ﴾ Terāzūda semizlik gösterür. [Ü421a] Yaᶜnī; [S443a] terāzū-yı naẓarda aġırlıḳ gösterür; gedā-çeşm gibi ḫıffet eylemez dimekdür. **Terāzū**, Fürs ü Türkde ḥaḳīḳaten ve mecāzen müstaᶜmeldür; maᶜnāsı maᶜrūfdur. Bunda murād; terāzū-yı naẓardur. Nitekim şāᶜirüñ *beyt*:

Nigārā ḫāk-i pāyüñ tūtiyāsı özge dārūdur
Çekilse sürmeden eksik degüldür göz terāzūdur

didigi bu maᶜnāya şāhiddür. Ve nāẓımuñ kelāmında ᶜumūm mecāz murād olınmaḳ daḫı cā'izdür. Şöyle ki nāṣ ile ṭarṭılmaḳdan **ferbihī**, «semizlik» yaᶜnī «aġırlıḳ»; **mī-nümāyad**, «gösterür» dimekdür.

﴿ اى پسر خودرا بدرويشان سپار ﴾ İy oġul! Kendüñi dervīşāna teslīm eyle. Yaᶜnī; dāḫil-i dā'ire-i fāḫire-i ṣoḥbetleri ol. **Dervīşān**dan murād; fuḳarā'-i ṣābirīn olan erbāb-ı yaḳīn ve evliyā'-i himmet-ḳarīndür. **Sipār**, emr-i ḥāżırdur; «teslīm eyle»; **ḫod-rā**, «kendüñi» dimekdür.

﴿ تا نكه دارت ترا پروردكار ﴾ Tā ki Rabbü'l-ᶜālemīn seni ḥıfẓ ṭuta. Yaᶜnī; cümle beliyyāt ve ṭarīḳ-ı vuṣūl-i Ḥaḳḳda olan ᶜaḳārib āfātından Ḥaḳḳ seni ḥıfẓ eyeleye dimekdür. Bunda dā'ire-i dervīşān dāru'l-emān ve ol dārda olan her belādan dār-ı emān olmaġa īmā vardur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ با فقيران هركه همدم ميشود ﴾ Her kim ki fuḳarā'-i kāmilīn ile muṣāḥib olur.

﴿ در سراى خلد محرم ميشود ﴾ Serāy-ı ḫulde maḥrem olur. Yaᶜnī; serāy-ı cennete vāṣıl olur dimekdür. Faḳīrān, dervīşān-ı himmet-nişāndan ᶜibāretdür. Anlar ile ṣoḥbet, sebeb-i duḫūl-i cennet ve bāᶜiṡ-i celb-i rıżā'-i ḥażret-i Cenāb-ı ᶜİzzetdür. Lākin derecāt-ı faḳrda birbirlerinden aᶜlā vü ᶜālī vardur. Nitekim nāẓım manẓūme-i Müferriḥasında eyidür: Mālik bin Dīnār ile Muḥammed bin Vāsiᶜ ḥażretlerini baᶜde-vefātihimā ṣuleḥādan bir kimesne ru'yāda görür kim ikisi daḫı cennetdedür. Lākin Mālik bin Dīnār, Muḥammed bin Vāsiᶜuñ uġrında rāhī vü reftār ile gūyā mübāhīdür. Pes ol ṣāliḥ kimesne ḫāṭırında eyitmiş ki: "Muḥammed bin Vāsiᶜ, Mālik bin Dīnārdan fāżıl ve ṣāḥib-i ṣabr bir merd-i kāmil iken Muḥammede peyrev olmaḳda ḥikmet nedür?" Ol zamān hātifden bir ṣadā gelüp: "İy ḳul! Ḫāṭıruña gelen ḥāl ḥaḳīḳat üzredür. Lākin Mālik faḳrda [S443b] Muḥammedden ziyāde idi. Zīrā Mālik ancaḳ bir pīrāhene mālik idi. Lākin Muḥammedüñ pīrāheni iki idi. Mālikün pīşrev-i Muḥammed oldıġına sebeb budur" diyü istimāᶜ ᶜaḳabinde bīdār olup erbāb-ı faḳra bu beyānı yādgār buyurdılar.

Der-Beyān-ı İntibāh Ez-Ġaflet

﴿ از خداى خويشتن غافل مباش ﴾ Kendi Ḫudāñdan ġāfil olma.

﴿ غافلانه در ره باطل مباش ﴾ Ġāfiller gibi bāṭıl yolda olma. **Ġāfilāne**de hā, teşbīh içündür; maᶜnā «ġāfil gibi» dimekdür. **Reh-i bāṭıl**, «ṭarīḳ-ı Ḥaḳḳuñ ġayrı olan yol»lardur.

﴿ جای کریه‌ست این جهان دروی مخند ﴾ Bu dünyā bükā yiridür; anda gülme. Yaᶜnī; ḫande yiri degüldür. Nitekim āyet-i şerīfde: فليضحكوا قليلا و اليبكوا كثيرا vārid olmışdur. *Beyt*:

Bu çeşmüm çeşmesārınuñ ᶜaceb ḫūnīn aḳar yaşı

Meger var ise ol ᶜaynuñ ciger dāġındadur başı

(...[Ü421b]...)

﴿ چشم عبرت بر کشا و لب ببند ﴾ ᶜİbret gözini aç ve ṭudaġı baġla. Yaᶜnī; ḫᵛāb-ı ġafletden bī-dār olup çeşm-küşā-yı ᶜibret ol. Ve çūn u çirādan ḫamūş ol dimekdür. **ᶜİbret**, kesr-i ᶜayn ile geçmiş kimesnelere naẓar ile iᶜtibār itmekdür. **Ber-küşā**, emr-i ḥāżırdur; «aç» dimekdür. **Leb bi-bend**, «ṭudaġı baġla» yaᶜnī «ḫamūş ol» dimekdür.

﴿ همچو مور از حرص هر سویی مرو ﴾ Ḳarınca gibi [S444a] ḥışdan nāşī her bir ṭarafa gitme.

﴿ پند ناصح را بکوش جان شنو ﴾ Nāsıḥuñ naṣīḥatini cān ḳulaġıyle işit. Yaᶜnī; ḳabūl eyle. Naṣīḥatden murād; ẓāhiren mıṣrāᶜ-ı evvelüñ mażmūnıdur. Ve nāṣıḥdan nāẓım kendüsini murād buyurmışdur. Ve daḫı saña bu vechile her kim naṣīḥat ider ise sözini ḳabūl eyle dimege iḥtimāl vardur.

﴿ ای پسر کوذک نهٔ بازی مکن ﴾ İy oġul! Oġlancıḳ degülsin; oyun eyleme. Yaᶜnī; luᶜb u lehvden ᶜibāret olan dünyā ḥayātına aldanup tāmmü'l-ᶜaḳl olmayan ṣabīler gibi luᶜbe mā'il ve tedārük-i zād-ı ᶜuḳbādan ġāfil olma dimekdür. **Kūẕek**, «oġlancıḳ»; **ne'i**, «degüsin» dimekdür. Āḫirindeki hemze ḫiṭāba dālldür. **Bāzī me-kon**, «oyun eyleme»; murād «oynama» dimekdür. Püser ile kūẕek taᶜbīrinde ṣanᶜat-ı leṭāfet vardur.

﴿ کار با شیطان بانبازی مکن ﴾ İşde şeyṭān ile şirket eyleme. Yaᶜnī; ᶜamelden şeyṭān ḳarışacaġı işde bulınma ki şeyṭān ile şerīk olmayasın. Zīrā şeyṭānuñ ḳarışdıġı işde ḫayr olmaz. Ve kendüye ṭābiᶜ olan felāḥ bulmaz. Zīrā düşmāndur dimekdür. Pes düşmānuñ biri daḫı nefs-i emmāre olmaġın nāẓım eyidür:

﴿ نفس بدرا در کنه یاری مده ﴾ Kötü nefse günāh işde iᶜānet virme. Yaᶜnī; fiᶜl-i ẕenbde kendüye muᶜīn ve hevāsına tābiᶜ olma dimekdür.

﴿ عمر بر باد از تبه کاری مده ﴾ Nā-maᶜḳūl ü nā-meşrūᶜdan ᶜömrüñi yile virme. Yaᶜnī; ᶜömrüñi hevā vü hevese ṣarf u telef eyleme ki ᶜömr ᶜazīzdür dimekdür. **ᶜÖmr**, maᶜrūfdur ve ᶜadem-i vefā ile mevṣūfdur. Nitekim *beyt*:

چه خوش باغیست باغ زندکانی

کر ایمن بودی از باد خزانی

mażmūnından ḫāli maᶜlūmdur. Ve bu maᶜnāda buyurmışlardur:

وفا ز عمر و مراد ز جهان و بهره ز مال

[Ü422a] حضور وقت ز ایام و فرصت از مه و سال

من این خیال تصور کنم فلک کوید

زهی تصور باطل زهی خیال محال

İmdi bu vechile serīᶜu'z-zevāl ü bī-vefā olan ᶜömr-i ᶜazīzi hevā vü heves üzre; **ez-tebehkārī**, «nā-maᶜḳūllükden nāşī» dimekdür. **Me-dih**, nehy-i ḥāżırdur; «virme» dimekdür.

﴿ هر كجا تهمت بود آنجا مرو ﴾ Her ḳande ki töhmet ola ol yire gitme. Nitekim [S444b] ḥadīs̱-i şerīfde: اتقوا مواضع تهم gelmişdür.

﴿ راه حق را همچو نابينا مرو ﴾ Ṭarīḳ-ı Ḥaḳḳa kör gibi gitme. Yaᶜnī; baṣar-ı baṣīr yirinde olan mürşid-i kāmil ve ᶜilm ile sālik ol ki fütāde-i mehālik olmayasın dimekdür. **Hemçü**, kelime-i teşbīhdür. **Nā-bīnā**, «gözi görmeyen köre» dirler. Pes rehber-i rāh-ı Ḥaḳḳ olan mürşid ve ᶜilmi sālik göziyle berāber bilüp ṣaḳınmaḳ ve muḳteżā-yı ᶜilm ile ᶜamel ḳılmaḳ ve bu vechile yolda selāmet bulmaḳ gerekdür. Zīrā:

﴿ دشمنى دارى ازو ايمن مباش ﴾ ᶜAẓīm düşmān ṭutarsın; andan lā'übālī ve emīn olma. Düşmāndan murād; ᶜadüvv-i mübīn olan şeyṭān-ı laᶜīndür ki yoldadur; kemīndür. Be-her-ḥāl eks̱er-i ḥīlesi bī-ᶜilm olan ᶜābid ve bī-mürşid olan sālikedür ki anları gümrāhlıġa dāᶜī ve ihlāklerine sāᶜīdür.

﴿ زير سقف بى ستون ساكن مباش ﴾ Direksiz örtme altında sākin olma. Bundan murād tems̱īldür. Yaᶜnī; rāh-ı Ḥaḳḳa tedārük-i lāzıme-i şerᶜīsiz gitmek, direksiz örtme altında sākin olmaġa beñzer. Böyle olanuñ helāki ne gūne muḳarrer ise bilā-tedārük rāhī olanuñ helāki muḳarrerdür; andan ḥaẕer lāzımterdür.

﴿ در ره فسق و هوا مركب متاز ﴾ Fısḳ u hevā-yı nefsānī yolında merkeb çapma. Yaᶜnī; yelme dimekden kināyedür. **Merkeb**, «binecek nesne»nüñ adıdur. Sefīneye daḫı merkeb dirler. Pes bunda merkebden murād; beden-i insānīdür ki nefs-i emmāre aña rākibdür. İmdi zimāmı nefs eline virmemek gerekdür. Yoḳsa kendi hevāsına göre ol merkebi berr ü baḥrde mehālike sürüp helāk eylemesi muḳarrerdür. Ve daḫı merkebden nefsüñ kendi ẕātı murād olınmaḳ daḫı rūşendür. Nitekim lisān-ı şerᶜde nefse maṭiyye dinmişdür. İmdi ol merkeb-meşreb olan nefsi hevāsına ve rāh-ı fısḳa çapup her murādını ḥuṣūle getürmek ṣāḥibinüñ helākine sebeb olacağı muḳarrerdür; ḥaẕer gerekdür.

﴿ خويشتن را سخرهٔ شيطان مساز ﴾ Kendüñi şeyṭānuñ zebūnı eyleme. **Suḫre'-**, bunda zebūn maᶜnāsınadur. Pes rāh-ı hevāya nefs atını çapan şeyṭānuñ zebūnı ve maḥkūm u maġlūbı olmaḳ nümāyāndur.

﴿ چون سفر در پيش دارى زاد كير ﴾ Çünki uġruñda sefer ṭutarsın; azıḳ ṭut. [S445a] **Seferden** murād sefer-i ᶜuḳbādur. **Zād**dan murād aᶜmāl-i ṣāliḥa vü taḳvādur. Nitekim فان خيرا لزاد التقوى āyet-i şerīfi bu maᶜnāda hüveydādur.

﴿ عمر خود را سر بسر بر باد كير ﴾ Kendü ᶜömrüñi başdan başa bād üzre ṭut. Yaᶜnī; bād gibi farż eyle ki elbette serīᶜan nihāyet ve ḳarīben resīde-i ġāyet olmaḳ muḳarrrerdür. İmdi furṣatı fevt itmeyüp ᶜāmil-i ḫayr-ı ᶜamel [Ü422b] ve ṭārik-i ṭūl-i emel ol dimekdür. Ve ᶜömrüñ bir bād oldıġı ve ber-bād olacaġında iştibāh yoḳdur. Nitekim Ḫᵛāce Ḥāfıẓ buyurmışdur, *beyt*:

پيوند عمر بسته بمويست هوش دار

غمخوار خويش باش غم روزكار چيست

Yaʿnī; ʿömr peyvendi bir ḳıl ile baġlıdur. Teʿaḳḳul eyle ve kendi tedārüküñde ol; bu ġamm-ı rūzgār nedür? dimekdür. İmdi ṭūl-i emel ġafletden nāşīdür. Nitekim *beyt*:

و كم من فتى يمسى و يصبح ضاحكا

و قد نسجت اكفاته و هو لايدرى

dimişlerdür. Pes ḥāl-i ʿömri fikret ile terk-i ġaflet ve vaḳt-i ḥāli ġanīmet bilmek lāzımdur. *Naẓm*.

لا تتخذ املا بامتداد العمر

و اغنم فرصا قبل نفاد العمر

تاتيک اهله الشهور انعطفت

كالمنجل شكلا لحصاد العمر

﴿ اى پسر انديشه از اغلال كن ﴾ İy oġul! Aġlāldan bir fikr eyle. Yaʿnī; cehennemde mücrimlerüñ boynına ve ayaġına ṭaḳılacaḳ aġlali fikr idüp mücrimlerden olma dimekdür. Nitekim: انا اعتدنا للكافرين سلاسل و اغلالا āyet-i şerīfi bu beyāna dālldür. İmdi bu gün ayaġuñ aġlāl ḳaydı muḳayyed degül iken furṣatı bilüp:

﴿ نفس بد را با لكد پامال كن ﴾ Yaramaz nefsi depük ile pā-māl ve çigleyici ol. Yaʿnī; şehevātına tābiʿ olmayup kendüyi zebūn eyle dimekdür. Maʿlūm ola ki nāẓım bu beytde bir nükte-i daḳīḳaya işāret ü īmā buyurmışdur ki ol nükte, Tefsīr-i Ḳāḍīnüñ: ان لدنيا انكالا و جحيما و طعاما ذا غصة و عذابا اليما āyet-i şerīfi beyānında olan taḥḳīḳ-i taṣavvufānedür, fe'rciʿ ileyh. **Leked**, fetḥ-i lām ve fetḥ-i kāf ile «depmek» maʿnāsınadur.

﴿ تا نسوزى سازكارى پيشه كن ﴾ Tā ki nār-ı caḥīme yanmayasın. Ḫalḳ ile ḥüsn-i imtizācı ʿādet eyle.Yaʿnī; ḥüsn-i ḫulḳ ile ḥareket ve herkes ile ḥüsn-i ülfet eyle dimekdür. Nitekim penbe ile [S445b] āteş-i meyden bu maʿnā müstefāddur, Kelīm:

سازكارى همه طبع ار نبود آتش مى

پنبه را از روى همدمئ مينا چيست

﴿ از عذاب و قهر حق انديشه كن ﴾ Ḥaḳḳ teʿālānuñ ʿaẕāb (u) ḳahrından fikr eyle. Yaʿnī; maẓhar-ı ḳahr u ʿaẕāb olacaḳ efʿāl ü aḳvālde bulınma ve seyyi'ül'-ḫulḳ olma dimekdür.

﴿ جمله را چون هست از دنيا كذر ﴾ Çünki cümle içün dünyādan irtiḥāl muḳarrerdür. Nitekim: كل نفس ذائقة الموت āyet-i şerīfi bu beyānda burhāndur. Ol sebebden dünyāyı iki ḳapulı kārbān-serāya teşbīh ve her ḳonan göçmek üzre oldıġına Ḫvāce Ḥāfıẓ bu vechile teşbīh buyurmışdur, *beyt*:

درين رباط دو در چون ضرورتست رحيل

رواق طاق معيشت چه سر بلند چه پست

Yaʿnī; çünki dünyādan irtiḥāl muḳarrerdür; maʿīşetüñ ġınā ile olmış yāḫod faḳr ile olmış ne fā'ide dimekdür. Yaʿnī; hīç tefāvüt yoḳdur ve bu maʿnāda buyurmışlardur:

دنيا كه در او ثبات كم بينم

با هر فرحش [Ü423a] هزار غم بينم

چون کهنه رباطیست کز هر طرفش

راهی به بیابان عدم می بینم

Ve baᶜżı nüsḫada bu mıṣrāᶜ böyle vāḳıᶜdur: ﴿ جمله را چون هست بر آتش کذر ﴾ Yaᶜnī; cümle içün nār-ı cehennem üzerinden mürūr muḳarrerdür. Nitekim و ان منکم الا واردها āyet-i şerīfi buña şāhiddür. Pes:

﴿ جای شادی نیست با چندین خطر ﴾ Bunca ḫaṭar ile dünyā şādlıḳ yiri degüldür. Yaᶜnī; bu ᶜuḳbāyı ve ᶜuḳbāda olan ḫaṭarātı düşünüp dā'imā giryān ve tedārük-i zād-ı ᶜuḳbā ile selāmete mütedārik olmaḳ gerekdür. Ḥattā evliyā'-i kibārdan Mālik bin Yāsīn ᶜuḳubāt-ı Ṣırāṭı istimāᶜ u yaḳīn eyledikde ḫavfından ᶜāzim-i dāru'l-ḳarār oldı. Ve bir ṣaġīre kerīmesi daḫı evṣāf-ı Ṣırātı pederinden istimāᶜı ḥasebiyle der-ᶜaḳab ol daḫı ᶜāzim-i dāru's-selām oldı diyü İbnü Cevzī beyān buyurmışdur.

﴿ آتشی در پیش داری ای فقیر ﴾ İy faḳīr! Uġruñda bir ᶜaẓīm āteş ṭutarsın. Yaᶜnī; cümlenüñ reh-güẕārı olan nār-ı şiddet-ās̱ārı uġruñda görmeñ muḳarrerdür. **Āteşī**de yā, taᶜẓīm içündür. Pes āteş-i dūzaḫuñ ᶜaẓameti şiddet-i ḥarāreti ḥasebiyledür ki ḫalḳ olaldan berü bundan böyle ilā-mā-şā'a'llāh ḳızdurılmaḳ üzredür; illā cumᶜa giceleri degül. Ve daḫı kes̱retinden nāşīdür. [S446a] Ḥattā والبحر المسجور āyet-i şerīfinüñ beyānında baᶜżı müfessirīn eyitmiş: Yevm-i ḳıyāmetde Ḫudā-yı müteᶜāl cümle biḥārı āteş idüp cehennemüñ üzerine żamm idecekdür. Ve daḫı ās̱ārda: ان هذه الارض برها و بحرها تمتلئ نارا الى جهنم gelmişdür; neᶜūẕü bi'llāh.

﴿ هیچ خوفت نیست از نار سریع ﴾ Hīç āteş-i serīᶜden ḫavfuñ yoḳ mıdur? Bunda istifhām melḥūẓdur. Murād ḫavf eyle dimekdür.

﴿ عقبه در راهست و بارت بس کران ﴾ Yolda ᶜaḳabe vardur ve yüküñ ziyāde aġırdur. **ᶜAḳ(a)be**, «yoḳuş ve ṭaġ içinde olan yol»dur ki Fārisīde girīve ve der-bend dirler. Bunda ḥarf-i ḳāf żarūret-i vezn sākindür. **Rāh**dan murād; ṭarīḳ-ı ᶜuḳbādur. Ve ṣırāṭ murād olınmaḳ rūşendür. **Bāret**, «senüñ yüküñ» dimekdür. Bārdan murād; bār-ı girān-ı aᶜmāldür ki; **bes girān**, «ziyāde aġır»dur.

﴿ نکذرد بارت بسعی دیکران ﴾ Sā'irlerüñ saᶜyi ile senüñ yüküñ ṣavuşmaz. Yaᶜnī; herkes kendi yükini götürür. Nitekim: و ان لیس للانسان الا ما سعی bu beyānda hüveydādur. *Beyt*:

این چنین کفتست پیر معنوی

ای برادر هرچه کاری بدروی

Yaᶜnī; ne eker iseñ anı biçersin dimekdür.

﴿ داری اندر پیش رو ز رستخیز ﴾ Ḳıyāmet gününi öñüñde ṭutarsın. Yaᶜnī; rūz-ı maḥşeri görmek muḳarrerdür. **Rüste-ḫīz**, ḳıyāmet adıdur ki ol gün naṣṣ-ı Ḳur'ān ile s̱ābitdür. Ve miḳdārı sinīn-i dünyā ile elli biñ sene zamānıncadur. Pes cümle ḫalāyıḳ bu mevḳıfde cemᶜ olacaḳdur. [Ü423b] Lākin bunda suᶜadā'-i ümmet-i Muḥammede ḫiffet olacaḳdur. (...)

﴿ از خدایت نیست امکان کریز ﴾ Saña Ḫudādan ḳaçmaḳ imkānı yoḳdur. Nitekim ربنا انک جامع الناس لیوم لا ریب فیه āyet-i şerīfi bunda burhān-ı ḳāṭıᶜdur. İmdi mevtden ve baᶜde'l-mevt baᶜs̱ ü ḥaşrden ve ḥisābdan firār mümkin degüldür. İmdi:

﴿ ای پسر [S446b] راه شریعت پیش کیر ﴾ İy oġul! Ṭarīḳ-ı şerīᶜati öñüñde ṭut. Yaᶜnī; sülūk ü ᶜibādetüñi şerīᶜate uydur.

﴿ رهروی ترک هوای خویش کیر ﴾ Ṭarīḳ-ı müsteḳīme sālik iseñ hevā vü hevesüñüñ külliyyen terkini ṭut. **Reh-rev**, terkīb-i tavṣīfīdür; «yola gidici» maᶜnāsınadur ki «sālik» dimekdür. Āḫirindeki yā, ḫiṭāb içündür. **Terk-i hevā-yı ḫᵛīş**, «kendi hevā vü hevaesüñüñ terkini»; **gīr**, emrdür «ṭut» dimekdür. Ḫulāṣa-i murād maᶜlūmdur. Ve bunda bir nükte-i daḳīḳa vardur. Budur ki; baᶜżı ehl-i hevā Yehūd ṭā'ifesinüñ, āyāt-ı şerīfde baᶜżı eşḫāṣ u aᶜṣāra naẓaran li-ḥikmetin nāṣiḫ u mensūḫuñ teġāyürin fehm itmedikleri gibi baᶜżı eḥādīs̱-i şerīfde ehl-i hevā, ṣūretā olan teḫālüfi ve eşḫāṣ u aᶜṣāra göre olan teġāyüri añlamayup ve şerᶜ-i şerīfe taṭbīḳa ḳādir olmayup hevālarına göre maᶜnā virmişlerdür. Mes̱elā; tezevvüc ḥaḳḳında olan تناكحوا تناسلوا ḥadīs̱-i şerīfi ile خير امتى بعد المأتين خفيف الحاز قالو ومن خفيف الحاز يا رسول الله قال من لا اهل له ولا ولد له ḥadīs̱-i şerīfinüñ teġāyürleri aᶜṣāra naẓaran idigin fehm itmeyüp teḫālüflerin ḥaḳīḳī añladıklarından kendü hevālarına göre maᶜnālar virüp şerᶜi kendülere tābiᶜ ḳılup kendüler şerᶜa muḫālif gitmişlerdür. İmdi nāẓımuñ kelāmından murād eger ṣırāṭ-ı müstaḳīme sālik iseñ bu mis̱llü hevāya tābīᶜ olmayup her umūrda mez̠heb ü meşrebüñi şerīᶜate uydur dimege işāret vardur.

﴿ ای برادر باش با فرمان حق ﴾ İy ḳarındaş! Ḥaḳḳun buyrıġı ile ol. Yaᶜnī; emr-i Ḥaḳḳa imtis̱āl ve nehyinden ictināb ile dā'im ol.

﴿ تا بیابی جنت رضوان حق ﴾ Tā ki cennet ve rıżā'-i Ḥaḳḳı bulasın. **Cennet**, maᶜrūfdur. **Rıḍvān**, bunda «rıżā» maᶜnāsınadur ve daḫı ḫāzin-i cennetüñ ismidür. Pes bunda cennet z̠eylinde Rıḍvān z̠ikrinde leṭāfet vardur. Bu beytde للذين اتقوا عند ربهم جنات تجرى من تحتها الانهار خالدين فيها و ازواج مطهرة و رضوان من الله āyet-i şerīfine telmīḥ vardur. Şöyle kim tefāsīrde beyān olındıġı üzre Ḫudā-yı müteᶜāl cennet ehlinüñ ednāsına seksen biñ ḫādim [Ü424a] ve yetmiş iki ḥūrī ve yāḳūt u zebercetdür. Bir ḳubbe-i vālā vire ki büyüklügi Şām ḳurbinde vāḳıᶜ Cābiye[39] nām maḥall ile Ṣanᶜā-i Yemen arası ḳadar [S447a] ola. Ve aᶜlālarına daḫı niçe niᶜmetler vire. Ve bu niᶜmetlerüñ aᶜle'l-eᶜālīsi rıżā'-i şerīfi ola. (...)

﴿ کردن از حکم خدای خود متاب ﴾ Kendi Ḫudāñuñ ḥükminden boyun bükme. Yaᶜnī; emrine aṣlā muḫālefet eyleme dimekdür. **Gerden**, «boyun» maᶜnāsınadur. **Me-tāb**, nehy-i ḥāżırdur; «bükme» dimekdür.

﴿ تا نمانی رو ز محشر در عذاب ﴾ Tā ki maḥşer güninde ᶜaẕābda ḳalmayasın. Bunda murād; eger ᶜafv-ı İlāhīye maẓhar olmaz iseñ dimekdür. Yāḫod emri'llāha muḫālefet neᶜūẕü bi'llāh sū'-i ḫātimeye sebebdür.

﴿ تا بیابی در بهشت عدن جای ﴾ Tā ki cennet-i ᶜAdnde mekān bulasın. Yaᶜnī; cennet-i ᶜAdne dāḫil olasın dimekdür. **Behişt**üñ **ᶜAdn**e iżafeti ᶜāmmuñ ḫāṣṣa iżāfeti ḳabīlindendür. Ve cennet-i ᶜAdn cennet-i s̱āminüñ adıdur. Dürrden ḫalḳ olınmışdur; ḳapusı altundandur ve mıṣrāᶜınuñ beyni semā ile arżuñ beyni ḳadardur.

[39] Her iki nüshada da kelime «Ḫābiye» şeklindedir. Ancaḳ Şām civārında böyle bir yer ismi bulunamamıştır; Cābiye olması muhtemeldir.

﴿ شفقتى بنماى با خلق خداى ﴾ Ḥaḳḳ teʿālānuñ maḫlūḳına şefḳat göster. Yaʿnī; ḫalḳı esirge dimekdür. Pes bunda ḫalḳdan maḫlūḳ murād olınmaġın maḫlūḳı daḫı ḥayvān ve insāndan eʿamm ṭutmaḳda mübālaġa vardur. Zīrā insānı belki ḥayvānı esirgemek ḫıṣāl-i evliyādandur. Nitekim Bāyezīd-i Besṭāmī ravveḥa'llāhu rūḥahu's-sāmī, şehr-i Kirmānda baʿżı devāya müteʿallıḳ nebātāt divşirüp Besṭāma teşrīfinde ol ṣaḥrādan cemʿ itdigi nebātātuñ içinde meger bir ḳarınca maʿan gelmiş. Pes ḥayvāna şefḳat içün ol ḳarıncayı yene Kirmānda olan yirine ulaşdurmışdur dirler, intihā. Ve belki ḫıṣāl-i enbiyā'-i kirām ʿaleyhi's-selāmdandur. Nitekim ʿArā'isde eyidür: Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selām kevkebe-i devlet ü mevkibe-i saʿādet ü salṭanat ile hevā-[S447b]süvār-ı seyr-i diyār üzre iken es̱nā'-i rāhda: "Ṣaġa ve ṣola bir miḳdār meyl eyle" diyü hevāya fermān buyurdılar. Ve hevā daḫı fermān-ber oldıḳdan ṣoñra ḥikmetin ol ḥażrete su'āl eylediler. Eyitdi kim: "Yolumuzuñ üzerinde bir ḳuş āşyān-sāz olmış. Üzerinden mürūrumuzda şāyed ol mürġ bī-rāḥat ve pervāza [Ü424b] dem-sāz olaraḳ eẕiyyet görmesün içündür" didi, intihā. Ve insāna şefḳatüñ aḥvāli ise ḫod maʿlūmdur. Nitekim Müslim ve Buḫārī ittifāḳalrıyle ḥażret-i Ebū Hüreyre rażıya'llāhu ʿanhudan mervī olan: رجل يمشى بطريق فوجد غصن شوک على الطريق فاخرة بينما فشكرالله له فغفر له ḥadīs̱-i şerīfi üzre ṭarīḳında mārr olanlara eẕiyyet olmamaḳ içün ṭarīḳden bir nihāl-i şevki baʿīd iden racülüñ ʿameli maḳbūl ve maġfūr olmışdur. Bunda fe-şekera'llāhu lehū kelāmınuñ maʿnāsı «anuñ ʿamelin ḳabūl eyledi» dimekdür. Żuʿafāya merḥamet bāʿis̱-i maẓhariyyet-i ġufrāndur. Ḥattā fuḳarā'-i ibādu'llāha şefḳaten melā'ike-i kirām, şitānuñ ẕihābına ve iʿtidāl-i hevāya inḳılāb ile naẓük vaḳtlerüñ iyābına ferahnāk oldıḳları ḥaḳḳında ḥadīs̱-i şerīf vārid olmışdur diyü buyurmışlardur. Ol ḥadīs̱-i şerīf budur: ان الملائكة لتفرح بذهاب الشتاء رحما للفقراء.

﴿ تا دهندت جاى در دار السلام ﴾ Tā ki saña dāru's-selāmda bir yir vireler. Yaʿnī; Ḫudā seni dāru's-selām adlu cennetde cāy-gīr eyleye dimekdür. **Dehend**, «vireler» maʿnāsınadur; muʿṭī Ḫudādur. Pes dehed maḳāmında cemʿ ṣīġasıyle dehend geldigi taʿẓīm içündür. *Beyt*:

تو با خلق سهلى كن اى نيكبخت
كه فردا نكيرد خدا بر تو سخت

﴿ با فقيران روز و شب مى ده طعام ﴾ Fuḳarāya rūz u şeb ṭaʿām vir. Yaʿnī; fuḳarāyı dā'imā iṭʿām-ı ṭaʿām ile nevāẓiş eyle dimekdür. Pes **rūz u şeb** ẕikrinden murād; devām ve iki öyün ṭaʿāmuñ cevāzını iʿlāmdur.

﴿ شاد اكر دارى درون خسته را ﴾ Eger bu bī-çārenüñ derūnını şād u ābād ṭutar iseñ.

﴿ باز يابى جنت در بسته را ﴾ Der-beste olan cenneti açıḳ bulursın. Bu beyt sābıḳda ẕikr ü şerḥ olınmışidi. Lākin baʿżı nüsḫada böyle bulınmaġın tekrār beyān u şerḥi münāsib görilmişdür. Ve bu āna gelinceye dek nāẓım üslūb-ı Ḳur'ān-ı kerīm üzre, [S448a] dūzaḫ u cennetüñ yolların irā'et ve cennet yolı ḥāżır iken ṭarīḳ-ı dūzaḫa gitme dimek üzre naṣīḥat buyurdıġı ḥasebiyle ʿaḳl-ı maʿād ṣāḥibi olanlara teẕkīr ve ʿaḳl-ı maʿāş erbābına tenbīh-i dil-peẕīr murād itmişdür. (...)

﴿ هركه دارد اين نصيحتها بجاى ﴾ Her kim ki bu naṣāyıḥı yirine getürür. Yaʿnī; bu faḳīrüñ pendine dil-bend ve ḳabūliyle saʿādetmend olur.

﴿ در دو عالم رحمتش بخشد خدای ﴾ İki ᶜālemde Ḫudā aña raḥmet iḥsān ider. Yāḫod; eyleye maᶜnāsı daḫı muḥtemeldür. Zīrā murād iḫbār olmaḳ ve cümle-i duᶜā ḳaṣdıyle inşā olmaḳ cā’izdür. [Ü425a] İmdi inşā oldıġı taḳdīrce; bu kitāb-ı müsteṭābuñ içinde olan naṣāyıḥ ile ᶜāmil olana beşārāt-ı ᶜaẓīme vardur. Zīrā nāẓım gibi bir pīr-i ṣāḥib-velāyet (ü) ẕāt-ı pür-kerāmetüñ duᶜāsına maẓhar olmış olur. Evliyā nefesine maẓhariyyet ḳadar bir devlet olmadıġı maᶜlūmdur. Ve naṣīḥat-i meẕkūresin yirine ityān iden maẓhar-ı raḥmet-i her-dü-ᶜālem olmaḳdan murād; dāreynde der-emān ve maẓhar-ı rıżā-yı ḥażret-i Melikü’ş-şān olmaḳdur. (...[S448b]...) İmdi naṣīḥat ḳabūl eylememek cehāletden nāşī ve bu gūne naṣīḥati ḳabūlden nā-dān ġayr-ı müteḥāşī ola geldiginden nāẓım eyidür:

﴿ ور ندارد این نصیحتها بجا ﴾ Ve eger bu naṣīḥatleri yirine gtürmez ise:

﴿ دور ماند بی شکی او از خدا ﴾ O kimse şekksiz Ḫudādan dūr ve raḥmet-i her-dü-ᶜālemden mehcūr ḳala. Pes bunda inşā murād olındıġına göre, naṣāyıḥ-ı şeyḫi ṭutmayan bed-duᶜāsına maẓhar olmaḳ ġāyet müşkilterdür. İmdi ᶜāḳıl olan elden geldikce naṣāyıḥ-ı nāẓımı ḳabūl ve ᶜinda’llāh maḳbūl olmaġa saᶜy eylemek gerekdür. Ve bunda Ḫudādan dūr ola didiginde ḫaṭar-ı ᶜaẓīm vardur. Zīrā Ḫudādan dūr olmaḳ ḳadar belā-yı ᶜāẓīm yoḳdur, neᶜūẕü bi’llāhi min ẕālik. Ve bu gūne naṣāyıḥ-ı cevāhir-ās̱ārı ḳılāde-i gerden-i ḳabūl eylememek, bed-baḫtlıḳ ve cehālet ve nā-dānlıḳ nişānesi oldıġı ẓāhirdür. Pes bu yādgārında mevżūᶜ olan naṣāyıḥ-ı ġāliye-es̱er ve fevāyıḥ-perverüñ maᶜānī-i ḫoş-būları meşāmm-ı fehmi küşāde olanlara nümāyān ve rumūz-ı ḥikmet-perverleri esrār-āşnā olan āzādelere ġayr-ı pinhān olmaġın erbāb-ı muᶜīne medḥ ile terġībe eger ḥacet yoḳdur. (...[S449a, Ü425b]...) Pes meclis āḫirinde duᶜāya ibtidār, ᶜādet-i nāṣıḥ-ı kibār olmaġın nāẓım dergāh-ı icābet-penāh-ı İlāha tevcīh-i veche duᶜā idüp, iḫvān-ı mü’minīni maᶜan duᶜāda yād ve duᶜādan murād, maẓhariyyet-i raḥm u ġufrān-ı Rabbü’l-ᶜibād oldıġın īrād żımnında çend ebyāt-ı münācāt-āyāt īrād idüp buyurur:

﴿ یا الهی رحم کن بر ما همه ﴾ Yā İlāhī! Bizim üzerimize raḥm eyle. **Yā İlāhī**, «iy benüm maᶜbūdum» dimekdür. **Raḥm kon**, emr-i ḥāżırdur; «raḥmet eyle» dimekdür. **Ber-mā-heme**, dükelimüzüñ üzerine dimekdür. Nāẓımuñ ibtidār-ı cāyı ṭaleb-i raḥmete bend eyledigi maḳṣūd ez-münācāt-ı raḥmet oldıġın işᶜārdur. Ve vüsᶜat-i deryā-yı raḥmete iġtirārını iḳrār ile ᶜarż-ı iftiḳār içündür. Ve raḥmet deryāsınuñ vüsᶜati, ḫāric-i ḥīṭa-i ᶜuḳūl-i beşer ve raḥmet-i Bārī, şefḳat-i māder ü pederden aᶜẓam u eks̱erdür. Nitekim: الله ارحم من والدة المشفقة buyurmışlardur. Ve bu mażmūn-ı pāk cānib-i Ḳuddūsden olan kelām-ı [S449b] Maᶜnevīnüñ me’āl-i tābnāki olmaḳ üzere, ḥażret-i Mevlānā *mes̱nevī*:

حلم ایشان کف بحر حلم ماست
کف رود آید ولی دریا بجاست

buyurmışdur. Yaᶜnī; Peder ü māderüñ ḥilm ü şefḳati, bizüm ḥilm ü raḥmetümüz deryāsınuñ keffi vü ḥabābıdur. Keff, āmed ü reft ḳabīlindendür. Lākin deryā-yı raḥmet hemīşe ḳā’im ve noḳṣān u zevālden maṣūn u dā’imdür. Yaᶜnī; ḥażret-i Ḥaḳḳuñ raḥmet ü ġażab ṣıfatları ezelīdür. ᶜAbdüñ şefḳat ü ġażabı gibi ᶜārıż ve gāh gelür ve gāh gider ḳısmından degüldür. Ve bir şūrīde-dil *beyt*:

خود چه کویم پیش این در این صدف

نیست الا کف کف کف کف

diyü buyurmışdur. Yaʿnī; Erḥamü’r-rāḥimīnüñ siʿat-i [Ü426a] raḥmetini ne gūne beyān ideyüm ki; dürr-i yektā-yı raḥmet-i Ḫudā yanında peder ü māderüñ, ṣadef-i re’fet ü ḳışr-ı şefḳati degüldür; illā keffüñ keffüñ keffüñ kefidür. Ve niçe merātib andan nāzil ü zā’ildür. Lākin raḥmet-i Bārī, dürr-i şehvārī gibi aʿlā-ter ü devām-perverdür, *mes̱nevī*:

یا غیاث المستغثین اهدنا

لا افتخار بالعلوم و الفنی

لا تزع قلبا هدیت بالکرم

و اصرف السوء الذی جف القلم

❴ عفو کن جمله کناه ما همه ❵ Cümlemüzüñ günāhların ʿafv eyle. Pes ʿafv, maḥbūb-ı ḥażret-i Ḥaḳḳ oldığını īmā içün nāẓım ṭaleb-i raḥmet ʿaḳabinde Ḫudādan ṭalebkār-ı ʿafv olmışdur. Nitekim: اللهم انک عفو تحب العفو فاعف عنی ḫaber-i beşāret-es̱eri bu beyānda kāfī ve bu vechile İmām-ı Aʿẓamuñ dem-sāz-ı niyāz-ı ʿafv oldığı delālet-i beyānda vāfīdür ki buyurmışdur, *şiʿr*:

یا رب عفوک موجود لصاحبه

امنن علی به یا خیر یا غفار

الشمس تحرق اکبادی حرارتها

فکیف لی جلد یبصر علی النار

ان الملوک اذا شابت عبدهم

من رقهم یعتقون عتق الاحرار

intihā. Ve nāẓımuñ bunda ʿibād-ı etemmi ḳabūl eyle taʿbīrine zebān-küşā-yı ḳabūl olmaġı maʿḳūl görmeyüp, *beyt*:

بر در کعبه سائلی دیدم

که همی کفت و میکرستی خوش

من نکویم که طاعتم بپذیر

قلم عفو بر کناهم کش

mażmūnı üzre Ḫudādan ʿafv ṭalebinde olmaġıla iktifā buyurmışdur. Ḥattā erbāb-ı ḥālden birisi [S450a] namāẓ u niyāz ʿaḳablerinde duʿāyı ġāyet taṭvīl ṣūretin gösterür imiş. “ʿAzīzüm! Duʿāda ne dirsin?” diyü su’āl idenlere cevābında: “Dā’imā اللهم اغفر تقصیری dimekden ġayrı duʿām yoḳdur” diyü buyurmışdur. Yāḫod, ḥużūr-ı ḳalb ile olmayan ṭāʿāti ʿadem yirine tenzīl ü ʿadd eyledigini işʿār içün yāḫod erbāb-ı ḥāl olan kimesne tefriḳa-i ḥāl ü dervīşāne aḥvāli daḫı ḳuṣūrdan ʿadd idegeldiklerine īmādur. (...[Ü426b]...)

❴ عاجزیم و جرمها کرده بسی ❵ ʿĀcizlerüz ve çoḳ ṣuçlar işlemişüz.

❴ مارا غیر تو دیکر کسی ❵ Bizüm senden ġayrı bir kimsemüz yoḳdur. Yāḫod; senden ġayrı bir kimse daḫı yoḳdur ki bize muʿīn olup raḥm ü luṭf eyleye dimek daḫı maʿnādur. Maʿlūm ola ki nāẓımuñ bu beytinde ḳabūl-i duʿāda olan [S450b] şerāyıṭuñ baʿżısına işāret vardur. Zīrā isticābet içün dāʿīde vü duʿāda

ve medᶜuvvün bihde şerāyıṭ vardur. Dāᶜīde şerā'iṭ-ı evvel; ḥāceti ḳażāya ancaḳ Ḫudā ḳādirdür diyü bilmekdür. Ve daḫı ḥarāmdan ictināb itmekdür. Ve duᶜāda şarṭ-ı ūlā vü āḫir; ṣalevāt-ı şerīfe maḳrūn olmaḳdur. Ve medᶜuvvün bihde şarṭ; şerᶜan ṭalebi cā'iz olan umūrdan olmaḳdur. Pes riḳḳat ile ḳabūl-i duᶜāda istiᶜcāli terk itmek gerekdür. Nitekim ḥadīs̱-i şerīfde: عن ابی‌هريرة ليستجاب لاحدكم مالم يعجل يقول قد دعوت ربی فلم يستجيب لی vārid olmışdur. Metn-i ḥadīs̱de «yeḳūlü» kelām-ı şerīfi duᶜāda istiᶜcāli beyān içün istīnāfdur.

﴿ كر بخوانی ور برانی بنده‌ايم ﴾ Eger ḳapuña oḳuyasın ve eger redd idesin bendeyüz. Yaᶜnī; eger bāb-ı raḥmetüñe ḳurbiyyetümüze, tevfīḳ-ı iḥsānile maḳbūl-i dergāh idesin. Emr senüñdür; bizler bendeyüz. Ve ḥükmüñe rāżī vü efkendeyüz dimekdür. Nitekim eyidür:

﴿ هرچه حكم تست ازان خرسنده‌ايم ﴾ Her ne ki senüñ ḥükmüñdür andan rāżīlerüzdür. Nitekim Beytü'l-ḥarāmda erbāb-ı ḥālden biri āstān-ı Kaᶜbeye cebhe-ṣāy-ı ᶜacz ü iftiḳār olup maḳām-ı teslīmde *beyt*:

كر كشی و ز جرم بخشی روی سر بر آستانم

بنده را فرمان چه باشد هرچه فرمانی برانم

diyü buyurdıġı bu beyt ile hem-maᶜnādur. Pes nāẓım bu münācātında, ṭarīḳ-ı tevbede olan ādāba īmā buyurup, evvelā, ẕikr-i Ḫudā; s̱āniyen, raḥmetini yād; s̱ālis̱en, ᶜafvını recā; rābiᶜan, iᶜtirāf-ı ẕenb; ḫāmisen, iᶜānet ancaḳ Ḥaḳḳdan oldıġını iḳrār; sādisen, emri kendüye tevfīż ve ḥükmine rıżā göstermişdür.

﴿ رحمت حق باد بر روح كسی ﴾ Ḥaḳḳ teᶜālānuñ raḥmeti ol kimsenüñ rūḥı üzerine olsun.

﴿ كين نصايح را بخواند او بسی ﴾ Ki bu naṣāyıḥı o çoḳ oḳuya. **K'īn**, «ki īn» lafẓlarından muḫaffefdür; işāret bu kitābda olan naṣāyıḥadur. Pes bunı çoḳ oḳuya dimekde birḳaç nikāta īmā vardur. Evvelen; kes̱ret-i ḳırā'et: من احب شيئا اكثر ذكره mıṣdāḳınca maḥabbeti müşᶜirdür. İmdi bu naṣāyıḥı ḥaḳīr görmeyüp maḥabbet naẓarıyle naẓar itmek gerekdür dimekdür. S̱āniyen; rūḥınuñ ḫayr ile yād olmasına bāᶜis̱ idigi ḥasebiyledür. S̱ālis̱en; ez-berlemege şāyān idigin işᶜārdur. Rābiᶜan; evliyā kelāmını kes̱ret-i ḳırā'et kendüler [S451a] ile kes̱ret-i ṣoḥbet maḳāmına ḳıyāmı işᶜārdur. Ḫāmisen; bu kitāb her-bār istiṣḥābe şāyāndur dimekdür. Sādisen; bu kitāb-ı deḳā'iḳ-nişābuñ işārātına vuṣūl, yek naẓar ile müyesser degüldür. Belki فارجع البصر كرتين manṭūḳınca tekrār naẓara muḥtācdur dimekdür. Nitekim naṣāyıḥına dā'ir maḳālesin nāẓım maḥall-i dīgerde bu vechile medḥ buyurmışdur, *naẓm*:

كسی اين كفتها را قدر [Ü427a] داند

كه پيوسته ز جان و دل بخواند

كسی داند كه با اين درد باشد

بدانش در زمانه فرد باشد

كسی داند كه داند اين و آن را

كه هر مرغی نداند اين زبانرا

كسی داند كه با دردست و با سوز

ازین معنی بود دائم دل افروز

کسی داند که با دردش بود یار

منم دائم بدرد او کرفتار

کسی داند که درویش دیده باشد

بلا در راحتش بکزیده باشد

کسی داند زبان عاشقانرا

که در راهش فدا کر دست جانرا

کسی داند که از عشقش بود زار

رود هر لحظه چون منصور بردار

کسی داند کزین می خورد یک جام

بکل فارغ بود از ننک و از نام

کسی این پندها از جان کند کوش

کزین باده زند اندر دلش جوش

intihā. Pes nāẓım-ı merḥūmuñ bu ebyāt-ı leṭāfet-simātı üzre bu kitāb-ı müsteṭāb ile ʿamel, bāʿis̱-i vuṣūl-i merātib-i ʿāşıḳān idigi nümāyāndur, رحمه‌الله رحمة واسعة.

Tārīḫ

خامه چون بر موجب جف القلم

خشک بایستاد ازین خوش رقم

بهر دعا از لب ام الکتاب

حرف شفاک اللهش آمد خطاب

روح امین دست بآمین کشاد

چرخ برین سبحهٔ پروین کشاد

کفت جزاک الله ازین کفت پاک

از تو بسجاده نشینان خاک

نقش شفاخانهٔ روحست این

با رقم روح شروحست این

شرح سخنهای سر اولیا

یوسف عطار کرامت نما

آنکه سخنهاش چو روح روان

زنده کند زنده دل مردکان

هر بپندش بکند کوش پند

ایزدش اورا بدهد عز چند

پند چو مشکست که عطار داد

روح شريفش بچنان شاد باد

Her kim ider ise bu şerḥi pesend

Cām-ı maᶜārifle ide nūş-ı ḳand

Rūḥī tamām eyledi ṭārīḫini

Rūḥ-ı Şurūḥ ile münīr oldı pend

Sene 1181

İmdi gel iy ṭālib-i ᶜirfān olan

Rāġıb-ı fehm-i süḫān-ı cān olan

Efser-i pend ile olup ser-firāz

Ṭabla-i ᶜAṭṭārdan ol ᶜıṭr-sāz

ᶜArṣa-i şaṭranc gibidür bu cihān

Baḳ naẓar-ı ᶜibret ile her zamān

Ḫiẓmete şāhāne ḳıyām eyleyüp

[S451b] Kendi işüñ bunda tamām eyleyüp

Ḳulluḳ işiginde olup ruḫ-nihād

Ṭoġrı yüri kim olasın ber-murād

Ser-keş olan nefs atını eyle rām

Başına ur aġzına aġır licām

Tā seni endāḫte-i ḫāk itmedin

ᶜĀdet-i sū' ile helāk itmedin

Nefs ü ᶜazāzīl ile eyle cihād

Cehdüñi ṣarf eyle sen Allāhu hād

Pīl gibi ḳuvvetde iken bu beden

Düşmen-i bed-ḫᵛāha zebūn olma sen

Ṭāᶜate ferzīn-ṣıfat āmāde ol

Ḫiẓmete beydaḳ gibi īstāde ol

Gezme piyāde gibi her ḫāneyi

ᶜĀḳıl olan neyleye vīrāneyi

Ruḳᶜadan al basṭ u ḳabż ḥāletin

Faḳr u ġınānuñ ġam ile rāḥatin

Eyleme bāzīçe-i dünyāya meyl

Bir ḳurı āletle ider ceng ḫayl

Ġālib olur üstüñe leclāc iseñ

Māte gelürsin [Ü427b] şeh-i ser-tāc iseñ

Luᶜb u lehvden iy oġul ḳıl ḥaẕer

El-ḥaẕer el-ḥaẕer el-ḥaẕer

Luᶜbet-i çarḫı idemez kimse derk

Oynama çarḫ ile oyun eyle terk

Çünki müşaᶜbid felek encām-ı kār

Herkesi iḫfāya ṣalar mührevār

Eyleme devr-i feleke iᶜtimād

ᶜÖmr ise esmekdedürür hem-çü bād

ᶜĀriyedür tende libās-ı ḥayāt

Ḫalᶜ ider āḫir anı dest-i memāt

Böyledür aḥvāl-i ġam-ı rūzgār

Eyleme dünyāya ṣaḳın iᶜtibār

ᶜAhdine ṭurmaz ḳatı ġaddāredür

Siḥr ile mekr idici mekkāredür

Anda mezāyā-yı lüb şādı yoḳ

Ṣūreti şīrīn görinür dadı yoḳ

Gülşeninüñ gülleri pür-ḫārdur

Bülbülinüñ kārı ġam u zārdur

Sünbülinüñ zülf-i perīşānına

Baḳ bilesin tā ki anuñ şānı ne

Sūrı ḳamu mātem ü hem lüṭfi ḳahr

Rāḥatı derd ü elem (u) nūşı zehr

Kimseye ḳalmaz bu fenā devleti

Furṣatı fevt itme ṣaḳın furṣatı

Kūşe-i vaḥdetde varup ṭut maḳām

Girme ᶜavām arasına ve’s-selām

Ḥükm ü ḳażā-yı Ḥaḳa virgil rıżā

ᶜAbde budur ḥāl-i dil-i iḳtiżā

Naḥnü ḳasemnā sebaḳın eyle yād

Ḥırṣ u ṭamaᶜ terkini ḳıl iᶜtiyād

Her ne ise ḳısmetüñe ḳāniᶜ ol

Dā’imā Ḥaḳ raḥmetine ṭāmiᶜ ol

Tā-be-seḥer her gice bīdār olup

Tevbe vü eẕkār ile der-kār olup

Nevk-i müjeñle dür ü yāḳūtı del

Gitmeye tā dīdelerüñden belel

Sūz-ı cigerden çıḳarup dūd-ı āh

Cān u göñülden diyesin yā İlāh

Ḳulzüm-i ġufrānuña ḥad yoḳ senüñ

Luṭf ile iḥṣānuña red yoḳ senüñ

Raḥmetüñüñ baḥrine yoḳ intihā

ᶜAfvuña ḳaldı işümüz iy Ḫudā

Baḥr-i maᶜāṣīde bizüz ġarḳ-ı āb

İtdigümüz cürme hele yoḳ ḥisāb

Biz bir alay mücrim-i bī-çāreyüz

Ẕenb ile āvāre yüzi ḳarayuz

Yüzümüze urma bu yüz ḳaresin

ᶜAfvuñ ile eyle anuñ çāresin

[S452a] Faḫr-i cihān ḥurmetine yā Ġanī

Raḥmetüñ ābı ile pāk it beni

Rūḥiye her kim ider ise duᶜā

Aña şefīᶜ ola Rasūl-i Ḫudā

Temmet. Dest-yārī-i tevfīḳ-ı Barī ile işbu kitāb-ı müsteṭāb bu ān-ı meyāmin-nişānda resīde-i ḫiṭām olmışdur. Ḥaḳḳ sübḥānehū ve teᶜālā şāriḥi Musṭafā Rūḥī bin el-ḥācc İsmāᶜīl bin el-ḥacc ᶜÖmer bin Yūsuf Çelebinüñ ẕünūbların ᶜafva ḳarīn ve vālideyn ü esātīẕlerin ġufrāna rehīn eyleyüp, bu kitāba iᶜtibār idenlerüñ cümlesini ber-murād ve iki ᶜālemde dil-şād eyleye; āmīn, bi-Ṭāḥā el-Emīn!

فردا که روح دامن عمرم رها کند

وین خاک تیره بند ز بندم جدا کند

یا رب نکاه دار تو ایمان آن کسی

کین خط من بخواند و بر من دعا کند

[40]قدتم كتابة هذا الكتاب المبين للمناظرين الخطاء والصواب بعون اللهالملک الوهاب على يد عبد المسبب الاسباب حسين بن حسين المنسوبين الى العينتاب غفر لهما الرحيم الثواب و لمن يقراء منه و يصلع على خلل السهو فيصلحه امين بحرمة سيدالانبياء والمرسلين والحمد لله رب العالمين سنه عشر ومأتين و الف

Sene 1210

----

[41]قد كتب هذه النسخة من نسخة مولف رحم الله كتبها و قرأها

Ṣoñ

Fī 9 Teşrīn-i evvel 317 ve fī 10 Receb-i şerīf 319 Yevm-i Ṡelāṡe

---

[40] S nüshasına aid istinsah kaydıdır.
[41] Ü nüshasına aid istinsah kaydıdır.

METNİN İNDEKSİ

KAYNAKÇA

Abdurraûf el-Münâvî, (1996): *Künûzü'l-Hakâyık min-Hadîsi Hayri'l-Halâ'ık*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Cilt: I-II, Beyrut

Âdil, Muhammed Rızâ (1375 h.ş.): *Ferheng-i İbârethâ-yı Arabî Der-Şi'r-i Fârisî (tâ-Câmî)*, Müessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tehran.

Afîfî, Rahîm (1376 h.ş.): *Ferheng-nâme-i Şi'rî*, İntişârât-ı Sürûş, Cilt: 1-3, Tehrân.

Ahmed Vefik Paşa, (1306 h.): *Lehce-i Osmânî,* Mahmûd Beğ Matbaası, Dersaâdet.

Ahterî Mustafa b. Şemsüddîn Karahisârî, (1310 h./1893): *Ahterî-i Kebîr*, Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye, Matbaa-i Âmire, Cilt: I-II, İstanbul.

Akkoyun, Şükrü (1999): *Şem'î: Saâdetnâme, Giriş-Metin* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Dan.: Yard. Doç. Dr. Kadir Atlansoy

Âmir Ahmed Hayder-Abdülmün'ım Halîl İbrâhîm (Haz.), (2005): *Lisânü'l-Arab, el-İmâmü'l-Allâme Cemâleddîn Ebi'l-Fazl Muhammed Bin Mükerrem İbnü Manzûr,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beirut.

Ateş, Ahmet-Tarzî, Abdülvehhâb (1962): *Farsça Grameri*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Atlansoy, Kadir (1987): *Sabâyî, Sırât-ı Müstakîm, İnceleme-Metin,* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Dan.: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kara

Ayan, Hüseyin (1993): "Cevrî İbrâhim Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul: 460-461.

Başçılar, Seyfettin (1990): *Kilisli Divan Şairleri Antolojisi,* Kilis Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara.

Beyzadeoğlu, Süreyya (Haz.), (2003): *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye, Şinasi,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Bilgin, Azmi (Haz.) (1998): *Terceme-i Pendnâme-i Attâr,Emre,* Enderun Kitabevi, İstanbul.

Ceylan, Ömür (2000): *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul.

Çağrıcı, Mustafa (1995): "Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* Cilt: 11, İstanbul: 138-141.

Çanga, Mahmut (Çev.), (1991): *Kur'an-ı Kerim Lugatı*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Çelebioğlu, Amil (1998): *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Dağlı, Yücel-Üçer, Cumhure (1997): *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu, Cilt: I- V, Ankara.

Devellioğlu, Ferit (?): *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Aydın Kitabevi, Ankara.

Dihhodâ, Ali Ekber (2006): *Lugat-nâme*, CD, Copyright 2006 by Universty of Tehran Press.

Dilçin, Cem (1983): *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Duru, Rafiye (1998): *Bursalı İsmâil Hakkı'nın Şerh-i Pend-i Attâr'ı*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer

el-Yesû'î, Luvîs Ma'lûf (2005): *el-Müncid Fi'l-Lugati ve'l-A'lâm*, Dâru'l-Maşrık, Beyrut.

Gençosman, M. Nuri (Çev.), (1992): *Pendname, Feridüddin-i Attar,* Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2. baskı, İstanbul.

Gölpınarlı, Abdülbaki (Çev.), (1962): *Mantık al-Tayr*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt:1, 2. baskı, İstanbul.

----------------, (1967): *Ferideddin-i Attar İlâhiname*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Hasan Şu'ûrî, (1314 h.) : *Ferheng-i Şu'ûrî,* Cemâl Efendi Matbaası, Cilt: 1, İstanbul.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (1988): *Son Asır Türk Şairleri,* Dergah Yayınları, Cilt: 1-4, İstanbul.

Kaçalin, Mustafa S. (2006): "Mütercim Âsım Efendi", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* Cilt: 32, İstanbul: 200-202.

Kadri, Hüseyin Kâzım (1928-1945): *Türk Lugatı*, Devlet Matbaası, Cilt: 1-4, İstanbul.

Kanar, Mehmet (Çev.) (1995): *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı, Muhammed Emin Riyahî,* İnsan Yayınları, İstanbul.

Kaplan, Mahmut (2002): "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler" , *Türkler,* Yeni Türkiye Yay., Cilt: 11, Ankara: 791-799.

Karahan, Abdülkadir (1954): *İslâm Türk Edebiyatında Kırk Hadis: Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, İsatnbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Kavakçı, Yusuf Ziya (1982): *İslâm Araştırmalarında Usul*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası.

Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî'î (1383 h.ş.): *Attâr-ı Nişâbûrî, Mantıku't-Tayr,* Tehran.

Kemâleddîn Mehmed Efendi (Çev.), (1313 h.): *Mevzû'âtü'l-Ulûm, Taşköprî-zâde Ahmed Efendi,* İkdâm Matbaası, Cilt: I-II, Dersaâdet.

Keyik, Sevgi Elif (2001): *XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'î'nin Şerh-i Pendnâmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer

Kilisli Kadri, (1932): *Kilis Tarihi*, Yay.: Kilis Cumhuriyet Kütüphanesi Sahibi Osman Vehbi, Burhaneddin Matbaası, İstanbul

Komisyon, (?): *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yayınları, Cilt: 1-18.

Komiyon, (1988-2007):*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,*, Cilt: 1-33, İstanbul.

Konyalı,İbrahim Hakkı (1968): *Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi*, Fatih Matbaası, İstanbul.

Kortantamer, Tunca (1994): "Teori Zemîninde Metin Şerhi Meselesi", *Ege Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,* Sayı: VIII, İzmir: 1-10.

Koz, M. Sabri (2002): *Yemek Kitabı,* Kitabevi, İstanbul.

Köksal, M. Fatih (2001): *Mecma'ü'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Dan.: Doç Dr. Osman Horata

Kurnaz, Cemal-Tatçı, Mustafa (Haz.) (2000): *Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri I-II-III,* Bizim Büro Yayınları, Ankara.

Kut, Günay (2002): "Şirvânî'nin Yemek Kitabı Çevirisine Eklediği Yemekler Üzerine", *Yemek Kitabı, Haz: M. Sabri Koz,* Kitabevi, İstanbul: 76-84.

Kutlar, Fatma Sabiha (Haz.) (2004): *Dîvân, Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî,* Ankara

Lami'î Çelebi (Çev.), (1270 h.): *Terceme-i Nefehâtü'l-Üns*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.

Mazıoğlu, Hasibe (1977): "Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attâr Tercümesi", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi,* Cilt: VII, Ankara: 47-53.

Mehmed Murâd el-Nakşibendî, (1252 h.): *Mâ-hazar, Pend-nâme-i Attâr Şerhi,* Matbaa-i Uhuvvet, İstanbul.

Mu'în, Muhammed (1378 h.ş.): *Ferheng-i Fârisî*, Mü'esse-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Cilt: 1-6, Tehran.

Mütercim Âsım Efendi, (1287 h.): *Tibyân-ı Nâfi' der-Terceme-i Burhân-ı Kâtı'*, Matbaa-i Âmire, Cilt: 1-2, İstanbul.

-----------------------, (1305 h.): *El-Okyanûsu'l-Basît fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Matbaa-i Osmâniyye, Cilt: I-II-III, İstanbul

Onay, Ahmet Talat (1992): *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Öztürk, Mürsel (1995): *Farsça Dilbilgisi*, Murat Kitapevi Yayınları, Ankara.

Pala, İskender (?): *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü,* Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., Ankara.

-------------, (2006): "Nasihatnâme", *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul: 409-410.

Redhouse, J. W. (1922): *İngilizce'den Türkçe'ye Lugat Kitabı,* The American Board of Missions by H. Matteosian, Constantinople.

-------------------, (1987): *A Turkish and English Lexicon*, Librairie Du Liban, Beirut.

Reinert, B. (1989): "ʿAttâr, Shaikh Farîd-Al-dîn", *Encylopedia of Iranica*, Routle & Kegan Paul, Cilt:3, London and New York: 20-25.

Ritter, Hellmut (1961): "Plologika XVI.", *Oriens,* Cilt: 13-14, Leiden: 227-239.

----------------, (1979): "Attâr", *İslâm Ansiklopedisi,* Millî Eğitim Bakanlığı, Cilt:2, İstanbul: 7-12.

Sâlih Nailî , (1294 h.): *Pend-i Attâr Şerhi Kenz-i Nasâyıh*, Bulak Matbaası, Kahire.

Saraç, M. A. Yekta (2006): "Şerhler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C:2, İstanbul: 123-124.

Sebzvârî, Rızâ Mustafevî (1379 h. ş./2000): "Pend-nâme-i Attâr", *Dâniş-nâme-i Cihân-ı İslâm,* Bünyâd-ı Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i İslamî, Cilt: 5, Tehran: 766-767.

Steingass, F. (1975): *A ComprehensivePersian English Dictionary,* Librairie Du Liban, Beirut.

Ş. Sâmî, (1306-1316): *Kâmûsü'l-A'lâm,* Mihran Matbaası, Cilt: 1-6, İstanbul.

----------, (1313 h.): *Kâmûs-ı Arabî*, Mahmûd Beğ Matbaası, Cilt: 1, Dersaâdet.

----------, (1317-1318 h.): *Kâmûs-ı Türkî*, II cilt, İkdâm Matbaası, Dersaadet.

Şahin, Ahmet Metin (Çev.) (2006): *Pendnâme (Öğütler),* Yağmur Yayınları, İstanbul.

Şahinoğlu, M. Nazif (1991): “Attâr, Ferîdüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:4, İstanbul: 95-98.

Şahmaranoğlu, Hasan (2003): *Kilis'in Ünlüleri,* Kent Ofset, Kilis.

Şenel, Nazlı (2004): *Attâr'ın Pendnâmesi'nin Türkçe Şerhi*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Dan.: Prof. Dr. A. Naci Tokmak.

Şeyh İsmâil Hakkı, (1287 h.): *Şerh-i Pend-i Attâr*, Matbaa-i Muhib, İstanbul.

Şükûn, Ziyâ (1984): *Farsça-Türkçe Lûgat (Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ)*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Cilt: 1-2-3, İstanbul.

Tabâtabâ'î, Seyyid Mustafa (1358 h.ş.): *Ferheng-i Nevîn (Arabî-Fârisî),* İntişârât-ı Kitâb-fürûşî ve Çâp-hâne-i İslâmiyye, Tehran.

Tahir-ül-Mevlevi, (?): *Şerh-i Mesnevî,* Şamil Yayınevi, Cilt: 1-18, İstanbul.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997): *19uncu AsırTürk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.

Tarlan, Ali Nihad (1981): *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Te'lîf-i Penc Üstâd, (1367 h.ş.): *Düstûr-ı Zebân-ı Fârisî,* Sâzmân-ı İntişârât-ı Eşrefî.

Timurtaş, Faruk K. (1985): *Osmanlı Türkçesi Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, Cilt: 3, İstanbul

Tokatlı, Ümit (Haz.) (1996): *Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nureddin Za'îfî- Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyıh*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri.

Unat, Faik Reşit (1984): *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu,* Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Ünver, İsmail (1993): “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Cilt: XI, Ankara: 51-89.

------------------, (2002): “Kemâl Ümmî”, Türkiye *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, Ankara: 229-230.

Yavuz, Kemal (Haz.) (1982): *Mevlana, Mesnevî-i Murâdiyye, Mu'înî Çevirisi,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yazır, Muhammed Hamdi [Elmalılı] (?): *Hak Dini Kur'ân Dili,* Eser Neşriyat ve Dağıtım, Cilt: 1-10.

Yılmaz, Mehmet (1992): *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Yılmaz, Ozan (2007): “Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, 271-304.

Zerrînkûb, Abdülhuseyn (1375 h.ş.): *Ez-Güzeşte-i Edebî-i Îrân*, İntişârât-ı Beyne’l-Milelî El-Hüdâ, Tehran.